

Uluslararası
Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi
Sempozyumu Bildirileri

International Symposium on
Ghazi Akça Koca And History Of Kocaeli
Proceedings

Cilt
- III -

Uluslararası
Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi
Sempozyumu Bildirileri

International Symposium on
Ghazi Akça Koca And History Of Kocaeli
Proceedings

Cilt
- III -

© 2015 Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi
Başkanlığı Yayınları No:30

© Copyright 2015 Kocaeli Metropolitan Municipality, Department of
Culture and Social Affairs No:30

Bu kitabın her türlü basım, yayın ve telif hakları Kocaeli Büyükşehir
Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı'na aittir.
Başkanlığın yazılı izni olmadan elektronik, mekanik ya da diğer
yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

All rights reserved. No part of this book may be printed, reproduced
or distributed by any electronic, optical, mechanical or other
means without the written permission of the Kocaeli Metropolitan
Municipality, Department of Culture and Social Affairs

Tasarım

Mert Uğurdil
Burcu Çelik

Baskı-Cilt

Pelikan Basım

Takım No: 978-605-5116-13-2 (Tk.)

ISBN: 978-605-5116-16-3 (3. c)

Uluslararası
Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi
Sempozyumu Bildirileri

International Symposium on
Ghazi Akça Koca And History Of Kocaeli
Proceedings

EDİTÖRLER:

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK

KOCAELİ 2015

Düzenleme Kurulu/Executive Board

Ersin YAZICI

Doç. Dr. Tahir BÜYÜKAKIN

Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN

Prof. Dr. Nevnihal ERDOĞAN

Prof. Dr. Haluk SELVİ

Doç. Dr. İbrahim ŞİRİN

Yrd. Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK

Dr. Ali YEŞİLDAL

Raşit FİDAN

Hayriye SÖZER

Mustafa CEBECİ

Volkan ŞENEL

Alptekin CEVHERLİ

Adem YILMAZ

Resül NARİN

Sempozyum Sekreterliği/Secretariate

Bilimsel Konular/Scientific Matters

Yrd. Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK

Resül NARİN

Bilim ve Danışma Kurulu
Scientific and Advisory Board

Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. İdris BOSTAN
Prof. Dr. Emre DÖLEN
Prof. Dr. Halil İNALCIK
Prof. Dr. Nedim İPEK
Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN
Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Prof. Dr. Enis ŞAHİN
Doç. Dr. Yaşar BÜLBÜL

“Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri”
başlığını taşıyan bu eserdeki yazıların bilimsel sorumluluğu yazıları kaleme
alan bilim insanlarına aittir.

The scientific responsibility of the articles, which take place in this book called
“International Symposium on Ghazi Akça Koca and History of Kocaeli”, belongs
to the researchers.

İÇİNDEKİLER

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

Halim DEMİRYÜREK

Maârif Salnamelerine Göre İzmit Sancağında
Eğitim-Öğretim: 1898-1904 1211

Gülşah ESER

Arifiye Köy Enstitüsü'nün Sapanca Gölü ve
İzmit Körfezi'ndeki Balıkçılık Çalışmaları 1231

Dilara USLU

Milli Mücadele'nin Son Döneminde
İzmit ve Çevresinde Eğitim Faaliyetleri (1921-1923) 1245

Nedim İPEK

Kocaeli'de Göç ve İskân 1255

F. Yavuz ULUGÜN

Kocaeli'de Tarihsel Göçler 1269

Mahmut Bİ

XIX. Yüzyılda Kocaeli Vilayetine İskân Edilen Kafkas Göçmenleri 1313

Hakan KIRIMLI

Kocaeli Havâlisine Kırım Tatar Muhacir İskânları 1361

Hatice AKAN

Göç Olgusu İçerisinde İzmit Muhacirlerine
Dair Kısa Bir Değerlendirme 1367

Necat ÇETİN

Tasfiye Talepnamelerine Göre Kocaeli iline İskân Edilen Mübadillerin
Memleketleri ve İskân Edildikleri İdari Birimler1377

Atilla ÇETİN

Osmanlı Döneminde Kocaeli Sancağı ve
Civarının Ünlü Şahsiyetleri1417

Recep DİKİCİ

Osmanlı Döneminde Kocaelili (İzmitli) Âlim ve Edipler1441

Mehmet SARIOĞLU

Mehmet Ali Kâğıtçı ve Seka'nın Kocaeli'ne Katkıları.....1459

Nermin ERSOY

İzmitli Bir Tıbbiye Hocası: Doktor Feyzullah İzmidî
(1845, İzmit - 24 Ekim 1923, İstanbul).....1469

Mert SANDALCI-Eyüp Talha KOCACIK

Yolu İzmit'ten Geçen Eczacılar1479

Sabahattin ÖZEL

Yazdıklarının Işığında Kılıçzade Hakkı Bey'in Fikirleri.....1499

Fahri YETİM

Türk Siyasetinde Hürriyetçi, Demokrat Vurgu:
Turan Güneş Ekolü1509

Şennur KAYA

Görsel Belgelerde İzmit Tersanesi1521

Nevnihal ERDOĞAN

Tarihî İzmit Kent Merkezi Geleneksel Mahalleri.....1541

Mehtap ÖZBAYRAKTAR

Kolektif Bellek, Kent Belleği ve Sokaklar:
İzmit Merkez Geleneksel Sokakları1555

Sonay AYYILDIZ

İzmit Geleneksel Konutlarının Tipolojisi.....1571

Hamza GÜNDOĞDU-Rumeysa IŞIK

İzmit Pertev Paşa Külliyesi'nin Klasik Osmanlı
Mimarisindeki Yeri ve Önemi1587

Tülin ÇORUHLU

Kocaeli Yarımadasında Erken Osmanlı Camilerinden
Şeyh Muslihiddin Camisi1609

Deniz DEMİRARSLAN

Batılılaşma/Modernleşme Dönemi Demiryolu Politikası ve
İstasyon Binası Mimarisi: İzmit ve Hereke Tren İstasyonları1635

Esra ÇELİK-İnci KUYULU ERSOY

Kocaeli Yapılarında Bulunan Resimli Bezemelerden Örnekler1651

Oya ŞENYURT

1923-1960 Yılları Arasında İzmit'te İnşa Edilen Yapılar
ve Kentin Gelişimine Katkıları1667

Yusuf Burak DOLU

Kocaeli ve Çevresinde Çandı (Ahşap Yığma)
Teknikle Yapılmış Camiler1685

Zeynep AHUNBAY-Burçe İVEDİ-Ayşegül ÖZER

İzmit'te Depremler ve Kültürel Mirasın Korunması1703

Selçuk SEÇKİN

Kocaeli/Arslanbey'deki Mübadil Konutları1721

Yaşar KALAFAT

Kocaeli Halk İnançlarında Yaşamakta Olan
Mitolojik Bir Kavram Sahiplilik1743

Adem ARI

Kocaeli Bölgesi İskânları ve Kültürel Oluşum: Kandıra Örneği1753

İhsan Seddar KAYNAR

Çene Suyu'nun Tarihi1763

Emrah ÇETİN

Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e İzmit Mutasarrıflığı'nda
Karayolu Yapım Çalışmaları1773

İsmail KAHRAMAN

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Sanayi, Bilim, Teknoloji, Kültür ve
Turizmde Marka Kent: Gebze1787

Mustafa İSEN

Sempozyum Kapanış Konuşması1807

MAÂRİF SALNAMESLERİNE GÖRE İZMİT SANCAĞINDA EĞİTİM-ÖĞRETİM: 1898-1904

Halim DEMİRÜREK*

Giriş

Maarif salnameleri, Osmanlı Devleti'nin eğitim-öğretim yapısının öğeleri/bileşenleri olan okullar, dersler, öğretmenler, öğrenciler, yardımcı personel ve kütüphanelere dair zengin bilgiler ihtiva etmektedir. Bu çalışmada 1898-1904 yıllarını kapsayan süreçte İzmit sancağındaki eğitim-öğretim faaliyetleri Maarif salnamelerinin verileriyle ve konuyla ilgili farklı kaynakların yardımıyla değerlendirilmeye çalışılmıştır.

İzmit sancağında eğitim konusuna geçmeden önce sancağın idari teşkilatlanmasını gözden geçirmek ele alınacak konuların daha anlaşılır olmasına katkı sağlayacaktır. Taşra teşkilatı düzenlemeleri kapsamında 1888 yılında Dâhiliye Nezareti'ne bağlı müstakil bir sancak haline getirilen İzmit sancağı¹ batıdan Üsküdar, İzmit Körfezi ve Marmara Denizi ile güneyden Hüdavendigâr vilayeti, doğudan Kastamonu vilayeti ve kuzeyden Karadeniz'le çevriliydi.² Merkezi İzmit olan sancak; 4 kaza ve 12 nahiyeden müteşekkildi.³

M. 1899-1900 (H. 1317) tarihli devlet salnamesinde kaydedildiği üzere sancağın mutasarrıfı Musa Kazım Bey'di. Liva merkezi olan İzmit'in Bahçecik ve Armışe⁴ adlı iki nahiyesi vardı. Bununla birlikte sancağın kazalarından Karamürsel'in Yalova; Adapazarı'nın Sapanca, Akyazı ve Hendek; Kandıra'nın Şeyhler, Kaymas, Karasu ve Akçaova; Geyve kazasının da Akhisar ve Taraklı nahiyeleri bulunmaktaydı.⁵ M. 1900-1901 (H. 1318) yılı bilgilerine göre Kandıra'ya bağlı Karasu nahiyesi Adapazarı'na ilave edilmiş, diğer idari ünitelerde köy sayısındaki artma-azalma dışında herhangi bir değişiklik olmamıştır.⁶ Bir yıl sonraki (M. 1901-1902/H. 1319) devlet salnamesi daha önce Karamürsel'e bağlı bir nahiyeye olan Yalova'nın kaza statüsüne kavuştuğunu göstermektedir. İdari alandaki daralma her iki kazayı da nahiyesiz bırakmıştı.⁷

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen- Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. halim.demiryurek@bilecik.edu.tr

1 Pars Tuğlacı, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985, s.175; Yusuf Çam, *Milli Mücadele'de İzmit Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1991, s. 29.

2 Şemseddin Sami, *Kamusu'l-Âlam*, İstanbul 1307, s. 848-849.

3 Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugati*, Dersaadet 1311, s. 12.

4 Bugünkü adı Akmeşe'dir.

5 Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1317, s. 661-663.

6 Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1318, s. 700-703.

7 Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1319, s. 752-755.(M.1902-1903 (H.1320) ve M.1903-1904

İzmit sancağının son dönem idari teşkilatlanmasını kısaca aktardıktan sonra esas konumuz olan *eğitim-öğretim* mevzuuna geçebiliriz. İzmit sancağında eğitim-öğretim hizmetleri mahalli maarif idaresince yürütülmekteydi. Maarif idaresinin başında maarif müdürü bulunuyordu. 1898'den 1901'e kadar İzmit sancağının maarif müdürlüğü vazifesini aynı zamanda İzmit İdâdisi'nin müdürü de olan Abdullah Selim Bey üstlenmişti. 1901'de maarif müdürlüğüne Hüseyin Hüsnü Bey tayin edilmişti. M. 1903/1904'te de (H. 1321) aynı kişi bu görevi ifa etmekteydi. Maarif idaresi, müdürün yanı sıra muhasebe memuru ve yardımcısı ile kâtip ve sandık emini personelinden oluşmaktaydı.

İzmit sancağında eğitim-öğretim faaliyeti yürüten farklı derecelere sahip birçok okul vardı. Bu okulları ibtidâiler, rüşdiyeler, idâdiler, medreseler, gayrimüslim ve yabancı okulları şeklinde tasnif etmek mümkündür. Okulların türleri, müfredatları, hangi yaş grubuna eğitim verdikleri, sancak merkezi ve kazalardaki dağılımları, öğretmen ve öğrenci sayıları gibi hususlar aşağıda başlıklar halinde ele alınmıştır.

Sıbyan/İbtidâi

Osmanlı Devleti'nin en yaygın eğitim-öğretim kurumu olan sıbyan mekteplerinde 5-6 yaşlarındaki çocuklara okuma-yazma, basit matematik ve dini bilgiler öğretilirdi. Geleneksel eğitim metodu ile nitelikli öğrenci profiline ulaşamadığı için 1869 yılından itibaren sıbyan mekteplerinin yanında ibtidâi/usûl-i cedîde okulları da kuruldu. Yeni eğitim metodunda kelimeler artık hecelenmiyor doğrudan okunuyordu. Ayrıca ibtidâilerde günümüz okullarında var olan modern araç-gereçler de kullanıldı.⁸ İbtidâileri her yönden çağa ayak uyduran okullara dönüştürebilmek amacıyla müfredat programına Muhtasar Coğrafya, Muhtasar İlm-i Hesap (Kısa Aritmetik), Muhtasar Sarf-ı Osmanî (Kısa Osmanlı Grameri), Muhtasar Tarih-i Osmanî, Muhtasar Nahv-ı Osmanî (Osmanlıca Cümle Bilgisi), Tahvil-i Mikyas Tabloları (Ölçü Çevirme Tabloları) gibi dersler ilave edilmişti.⁹ İbtidâilerin açılması sıbyan mekteplerinin kapatılması anlamına gelmiyordu. Çünkü eski ve yeni usulü takip eden bu okulların ikisi de eş zamanlı olarak hizmet vermekteydi. Nitekim Maarif-i Umumiye Nezareti idaresindeki okulların vilayet/liva ve kazalardaki dağılımını içeren istatistikî kaynakta 1896-1897 (R. 1311-1312) döneminde İzmit sancağında 651'i sıbyan (usûl-i atîka), 36'sı ibtidâi (usûl-i cedîde) tarzında olmak üzere 687 okulun bulunduğu görülmektedir.

Bu tarihte sıbyan mekteplerine (usûl-i atîka) 10.627, ibtidâilere (usûl-i cedîde) 6.607 öğrenci devam etmekteydi ve toplam öğrenci sayısı 17.234 idi. Yine aynı kaynağın verilerine göre sancakta II. Abdülhamid'in tahta çıkışından 1897 yılına kadar geçen sürede eski ve yeni tarzda 212 ibtidâi açılmıştır.¹⁰ Bu, sancaktaki ibtidâilerin tümünün sayısı olduğundan kazalardaki okullaşmaya dair bir mukayese/değerlendirme yapma imkânı bulunmamaktadır.

Bununla birlikte Maarif salnameleri içinde konuyla ilgili en detaylı bilgiyi veren H. 1321-M. 1903/1904 tarihli salnamede İzmit sancağında 24 ibtidâi olduğu belirtilmektedir. Burada iki kaynağın aktardığı sayılar arasındaki fark (36 ve 24) hemen göze çarpmaktadır. Bu durumda "hangi kaynağın bilgileri daha sahih" sorusu akla gelmektedir. İzmit gibi hem büyük hem de payitahta çok yakın olan müstakil bir sancakta sadece 24 adet ibtidâinin açılmış olması pek makul değildir.

(H.1321) salnamelerinden en son zikredilen idari taksimat biçiminin muhafaza edildiği anlaşılmaktadır. Salname-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1320, s. 770-771; Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye 1321, s. 822-823).

8 Halim Demiryürek, *II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011, s. 142.

9 Cahit Yalçın Bilim, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi 1734-1876*, Eskişehir 2002, s. 205-207.

10 Maarif-i Umumiye Nezareti İdaresinde Bulunan Mekatib-i İbtidâiye, Rüşdiye, İdâdiye, Âlîye ile Mekatib-i Hususiye ve Ecnebiyye'nin ve Dersaadet'te Tahrir-i İcra Kılınan ve Taşrada Mevcud Bulunan Kütüphanelerin İstatistikî, "1311-1312 Sene-i Dersiyeye-i Maliyesine Mahsus", Matbaa-i Amire 1318, s. 50. (Bu eser "Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistikleri" şeklinde kısaltılacaktır).

O halde sancakta birçok ibtidâinin açıldığını; fakat bunların tümünün Maarif salnamesi kayıtlarına yansımadığını söylemek daha akîl bir açıklama olmalıdır. H.1321-M.1903/1904 tarihli Maarif salnamesi ibtidâilerin kazalara göre dağılımını şu şekilde göstermektedir:¹¹

Tablo 1.

İzmit Kazası İbtidâi		
Okulun Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	İnşa Masrafı (Kuruş)
Hamidiye Köyünde	H.1308/M.1890-1891	6.000

Tablo 2.

Adapazarı Kazası İbtidâileri		
Okulun Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	İnşa Masrafı (Kuruş)
Sapanca Nahiyesi	H.1300/M.1882-1883	25.000
Sapanca Mahmudiye Köyü	H.1317/M.1899-1900	3.400
Hacı Mercan Ağa	H.1318/M.1900-1901	6.600
Feyziye Köyü	H.1318/M.1900-1901	5.300
Hamidiye Köyü	H.1318/M.1900-1901	6.700
İsim Belirtilmemiş	H.1318/M.1900-1901	6.000
İsim Belirtilmemiş	H.1318/M.1900-1901	6.600
Mümtaziye Köyü	H.1315/M.1897-1898	5.800
Cedidiye Köyü	H.1317/M.1899-1900	4.300
Adiliye Köyü	H.1317/M.1899-1900	5.600
Çeşme Köyü	H.1317/M.1899-1900	5.000

Tablo 3.

Geyve Kazası İbtidâileri		
Okulun Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	İnşa Masrafı (Kuruş)
Akhisar Nahiyesi	H.1312/M.1894-1895	10.000
Akhisar Nahiyesi	H.1290/M.1873-1874	20.000
Çarşı Mahallesi	H.1310/M.1892-1893	7.500

Tablo 4.

Kandıra Kazası İbtidâileri		
Okulun Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	İnşa Masrafı (Kuruş)
Şeyhler Nahiyesi Hoca Köyü	H.1313/M.1895-1896	6.840
Kaymas Nahiyesi	H.1313/M.1895-1896	5.850
Karasu Nahiyesi	H.1313/M.1895-1896	6.500

Tablo 5.

Karamürsel Kazası İbtidâileri		
Okulun Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	İnşa Masrafı (Kuruş)
Ereğli Köyü	H.1318/M.1900-1901	5.100

11 Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye 1321, s. 720. (S.N.M.U şeklinde kısaltılacaktır).

Tablo 6.

Yalova Kazası İbtidâileri		
Okulun Bulunduğu Mevki	Açılış Tarihi	İnşa Masrafı (Kuruş)
Kocadere	H.1318/M.1900-1901	6.400
Akköy	H.1318/M.1900-1901	5.200
Gökçedere	H.1317/M.1899-1900	5.600
Paşa Köyü	H.1318/M.1900-1901	3.200
İsim Belirtilmemiş	H.1318/M.1900-1901	3.400

Yukarıdaki tablolarda sancağın merkezi olan İzmit'te ve kazası olan Karamürsel'de sadece birer adet ibtidâinin açıldığı görülmektedir. Diğer idari ünitelerde en az üç ibtidâi varken sancak merkezindeki ibtidâi sayısının diğerlerine nispetle yok mesabesinde olması anlaşılır bir durum değildir. O halde yukarıda ifade edilen "kayıtlara girmedi" yorumunu burada da göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Tablolar yorumlandığında şu sonuçlar çıkmaktadır: Sancak içinde ibtidâiler özellikle köyler ve nahiyelerde açılmış olmakla birlikte özellikle Adapazarı ve Yalova kazalarında yoğunlaşmıştır. En eski ibtidâi M. 1873-1874 (H. 1290) tarihinde Geyve kazasının Akhisar nahiyesinde açılmıştır. Genel olarak ibtidâiler M. 1899-1900 (H. 1317) ve M. 1900-1901'de (H. 1318) açılmıştır. Ayrıca eski tarihli ibtidâilerin inşa masraflarının yeni tarihliyelerden yüksek oluşu dikkat çekicidir. Okulların açılış tarihleri ve yapım masrafları verilmesine rağmen tahsil gören öğrenci sayılarına dair bilginin olmayışı bu konuda değerlendirme yapılmasını engellemektedir.

Rüşdiyeler

Rüşdiyeler orta dereceli okullardı. Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre bu okullar beş yüz haneyi geçen kasabalarda kurulacaktı.¹² Öğrenim süresi 4 yıl olacak ve sıbyan mektebini bitirenler ve diploma alanlar rüşdiyelere girebilecekti. Okulların yapımını ve öğretmen maaşlarını, illerin maarif idaresi karşılayacaktı.¹³ Rüşdiyelere muallim-i evvel ve muallim-i sani olmak üzere iki öğretmen atanacaktı. Temmuz ve Ağustos (Rumi) ayları sınav ve tatil dönemiydi. Ayrıca cuma, cülus ve bayramlarda okullar tatil edilecekti.¹⁴ Rüşdiyelerde Mebâdi-i Ulûm-i Diniye, Lisan-ı Osmanî Kavâidi, İmlâ ve İnşa, Tertib-i Cedid Üzere Kavâid-i Arabiye ve Farişiye, Tersim-i Hutut, Mebâdi-i Hendese, Defter Tutmak Usûlü, Tarih-i Umumî, Tarih-i Osmanî, Coğrafya, Jimnastik ve Fransızca gibi dersler okutulacaktı.¹⁵

Bu düzenlemeler kapsamında İzmit'te de rüşdiye açıldı. 1863'te İzmit'te 1 rüşdiye bulunuyordu.¹⁶ Bu rüşdiyenin 1873'te 1 öğretmeni ve 81 öğrencisi¹⁷, 1883'te ise 68 öğrencisi vardı.¹⁸ İzmit'teki rüşdiye ilginç bir şekilde 1896-1897 (R. 1311-1312) dönemindeki Maarif-i Umumiye Nezareti istatistiklerinde yer almamaktadır. Bu kaynakta "İzmit Müstakil Sancağı" başlığı altında Taraklı, Sapanca, Adapazarı, Karamürsel, Kandıra ve Hendek rüşdiyeleriyle ilgili bilgiler verilmekte¹⁹ fakat İzmit rüşdiyesinden hiç bahsedilmemektedir. Bu durumu "sehven yazılmamıştır" şeklinde kabul etmek doğru değildir. Çünkü incelenen 5

12 Nafi Atuf, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Ankara 1930, s. 132.

13 Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2009, s. 165.

14 Bilim, *Türkiye'de Çağdaş...* s. 233.

15 Osman Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977, C. I-II, s. 383; Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1999, s. 93.

16 Mehmet. Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924)*, Tarih İstatistikleri Dizisi, Ankara 2000, s. 20.

17 Mehmet. Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme*, s. 23.

18 Mehmet. Ö. Alkan, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme*, s. 39.

19 Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistikleri, s. 33.

adet maarif salnamesinin hiçbirinde İzmit'te rüşdiye olduğunu doğrulayacak veriye tesadüf edilememiştir. Bu durumda daha önceki tarihlerde var olduğu bilinen rüşdiyenin kapanmış ya da başka bir okula dönüştürülmüş olma ihtimalleri akla gelmektedir. İkinci ihtimal doğrusa yeni okulun adı *'İnas (Kız) Rüşdiye Mektebi'* olmalıdır (H. 1311/M. 1893).²⁰

İzmit inas rüşdiye mektebi ve kazalarda bulunan rüşdiyelerle ilgili bilgilerin verildiği aşağıdaki tablolarda²¹ görüleceği üzere İzmit inas rüşdiyesinde iki bayan öğretmenle eğitim faaliyeti gerçekleştirilmekteydi. Okulda sadece M. 1899/1900'de (H.1317) muallime-i sâniye kadrosu boştu. Ortalama 50 kişiye bir öğretmen düşmekteydi. Öğrenci sayısı M. 1900/1901 (H. 1318) dönemi ayrı tutulursa sürekli artmıştır.

Tablo 7.

	H.1316- M.1898/1899	H.1317- M.1899/1900	H.1318- M.1900/1901	H.1319- M.1901/1902	H.1321- M.1903/1904
İzmit İnas (Kız) Rüşdiye Mektebi	Muallime-i Ūlâ: Bedriye Hanım	Muallime-i Ūlâ: Bedriye Hanım	Muallime-i Ūlâ: Bedriye Hanım	Muallime-i Ūlâ: Ūlfet Hanım	Muallime-i Ūlâ: Ūlfet Hanım
	Muallime-i Saniye: Seher Hanım	Muallime-i Saniye: Münhal	Muallime-i Saniye: Huriye Cemile Hanım	Muallime-i Saniye: Huriye Cemile Hanım	Muallime-i Saniye: Huriye Cemile Hanım
	Talebe: 95	Talebe: 99	Talebe: 96	Talebe: 100	Talebe: 114

Tablo 8.

İzmit Sancağı Kazalarında Bulunan Rüşdiye Mekteplerinin Öğretmen Kadrosu ve Öğrenci Sayıları					
	H.1316- M.1898/1899	H.1317- M.1899/1900	H.1318- M.1900/1901	H.1319- M.1901/1902	H.1321- M.1903/1904
Adapazarı	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi
	Muallim-i Sani: Yok	Muallim-i Sani: Halil Hilmi Efendi	Muallim-i Sani: Halil Hilmi Efendi	Muallim-i Sani: Halil HilmiEfendi	Muallim-i Sani: Zaim Efendi
	Hat Muallimi: Ahmet Efendi	Hat Muallimi: Ahmet Efendi	Hat Muallimi: Ahmet Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Ahmet Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Ahmet Efendi
	Talebe: 57	Talebe: 50	Talebe: 42	Talebe: 55	Talebe: 65
Hendek	Muallim: Abdurrauf Efendi	Muallim-i Sani ve Rika Muallimi: Abdurrauf Efendi	Muallim-i Sani ve Hat Muallimi: Abdurrauf Efendi	Muallim-i Sani ve Hat Muallimi: Abdurrauf Efendi	Muallim-i Sani ve Hüsn-i Hat Muallimi: Abdurrauf Efendi
	Talebe: 27	Talebe: 40	Talebe: 33	Talebe: 41	Talebe: 32
Sapanca	Muallim: Mehmet Bahaeddin Efendi	Muallim: Mehmet Bahaeddin Efendi	Muallim: Mehmet Bahaeddin Efendi	Muallim: Mehmet Bahaeddin Efendi	Muallim-i Evvel: Mehmet Hulusi Muallim-i Sani: Bahaeddin Efendi
	Hat Muallimi: Hüseyin Bedreddin Efendi	Hat Muallimi: Hüseyin Bedreddin Efendi	Hat Muallimi: Hüseyin Bedreddin Efendi	Hat Muallimi: Hüseyin Bedreddin Efendi	Hat Muallimi: Şükrü Efendi
	Talebe: 121	Talebe: 68	Talebe: 50	Talebe: 41	Talebe: 63

20 Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistikleri s. 45-46.

21 S.N.M.U 1316, s. 1229-1232., S.N.M.U 1317, s. 1453-1454., S.N.M.U 1318, s. 1627-1630., S.N.M.U 1319, s. 950-952., S.N.M.U 1321, s. 716-717.

Kandıra	Muallim: Osman Efendi	Muallim-i Evvel: Osman Efendi	Muallim-i Evvel: Osman Efendi	Muallim-i Evvel: Osman Efendi	Muallim-i Evvel: Osman Efendi
	Hat Muallimi: Şakir Efendi	Rika Muallimi: Mehmed Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Mehmed Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Mehmed Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Faik Efendi
	Talebe: 23	Talebe: 20	Talebe: 21	Talebe: 18	Talebe: 25
Karamürsel	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi	Muallim-i Evvel: Ali Rıza Efendi
	Hat Muallimi: Zahid Efendi	Hat Muallimi:Zahid Efendi	Hat Muallimi: Zühdü Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Zühdü Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Sadık Efendi
	Talebe: 34	Talebe: 33	Talebe: 27	Talebe: 36	Talebe: 40
Taraklı	Muallim-i Evvel: Ömer Lütfi Efendi	Muallim-i Sani: Ömer Lütfi Efendi	Muallim-i Evvel: Ahmed Sezai Efendi	Muallim-i Evvel: Ahmed Sezai Efendi	Muallim-i Evvel: Ahmed Sezai Efendi
	Hat Muallimi: İsmail Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Hakkı Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Hakkı Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Hakkı Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Hakkı Efendi
	Talebe: 39	Talebe: 39	Talebe: 38	Talebe: 38	Talebe: 35
Geyve	-	-	Muallim-i Evvel: Osman Efendi	Muallim-i Evvel: Osman Efendi	Muallim-i Evvel: Osman Efendi
	-	-	Hüsn-i Hat Muallimi: Münhaldir	Hüsn-i Hat Muallimi: Osman Efendi	Hüsn-i Hat Muallimi: Mahmud Efendi
	-	-	Talebe: 24	Talebe: 33	Talebe: 54

Kazalarda bulunan rüşdiyelerde muallim-i evvel, muallim-i sâni, muallim ve hat muallimleri öğretim kadrosunu teşkil etmekteydi. Ancak okulların eğitim personeli sayısı standart değildi. Rüşdiyeler içinde en zengin öğretmen kadrosuna sahip olan Adapazarı rüşdiyesidir. Zira burada muallim-i evvel, muallim-i sâni ve hat muallimliği kadroları, bir dönem istisna olmak üzere her dönem doludur. En zayıf olanı ise her dönem sadece 1 öğretmeni olan Hendek rüşdiyesidir. İsim listeleri incelendiğinde öğretmenlerin uzun süreli görev yaptıkları anlaşılmaktadır. Rüşdiyelerdeki öğrenci sayıları, Sapanca'daki 121 sayısı hariç tutulursa 20 ila 68 arasında değişkenlik göstermiştir. En çok öğrenci Adapazarı ve Sapanca, en az öğrenci ise Kandıra ve daha geç açılması münasebetiyle Geyve rüşdiyesinde bulunmaktaydı.

İdâdiler

İdâdiler, şimdiki liselerin muadili olarak kabul edilebilir. 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi idâdilerin işleyiş, kuruluş ve eğitim-öğretim programını düzenlemişti. İdadiler 1.000 haneli yerlerde açılacaktı. Masraflarını hazine karşılayacak, öğretmenlerini Maarif Nezareti tayin edecekti. Öğrenim süresi 3 yıl olacaktı. Müfredatında din dersi yoktu. Türkçe yazma ve kompozisyon, dil, mantık, ekonomi, coğrafya ve tarih gibi genel kültür dersleri ile cebir, matematik, geometri, fizik, kimya ve canlılar gibi fen ağırlıklı bir program öngörülmüştü.²²

Maarif Nizamnamesiyle öncelikli olarak sivil idâdilerin açılması tasarlanmıştı. Fakat parasal sorunlar ve öğretmen eksikliği gibi problemler buna engel olmuştu. Bu nedenlere bağlı olarak İdadiler 1884'te çıkartılan özel eğitim vergisinden sonra yaygınlaşmaya başlayacaktı.²³

²² Demiryürek, *II. Meşrutiyet Döneminde...* s. 148

²³ Ahmet Cihan, *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul 2007, s. 71-72.

M. 1885'te (H. 1303) açılan İzmit idâdisinin 1896-1897 (R. 1311-1312) ders yılı önceki yıldan devreden 59 öğrenci ile başlamıştı. Okulun memur ve öğretmen sayısı 8'di. Ders yılı sonuna kadar 26 Müslüman ve 5 gayrimüslim öğrenci olmak üzere 31 yeni kayıt yapılmıştı. Bunun yansira aynı ders yılında faklı nedenlere bağlı olarak 11 (Müslüman) öğrenci okulu bırakmıştı. Sene sonuna gelindiğinde sadece 2 öğrenci diploma alabilmişti. Bu ders yılından bir sonrakine (R. 1312-1313) 72 Müslüman 5 gayrimüslim toplam 77 öğrenci devretmişti.²⁴

İzmit idâdisinin ileriki ders yıllarının öğrenci sayılarını, görevli öğretmenlerini ve verilen dersleri, Maarif salnamelerinden derlenen bilgilerle oluşturulan tablodan takip etmek mümkündür.

Tablo 9.

İzmit İdâdisinde Görev Yapan Öğretmenler, Verdikleri Dersler ve Öğrenci Sayıları ²⁵				
Tarih	Öğretmenler ve Dersleri	Öğrenci Sayısı		Ders Dönemi
H.1316-M.1898/1899	Abdullah Selim Bey (Müdür): Fransızca, Usul-i Defteri ve Malumat-ı Fenniye Mazhar Efendi: Kavaid Recep Rüştü Efendi: Hendese, Hesap, Cebir ve Coğrafya Hafız Ali Efendi: Arabi, Farsî ve Türkçe Nuri Bey: Tarih Serkiz Efendi: Resim Hacı Ahmet Efendi: Ulum-ı Diniye	M.	GM	H.1313-14 M.1895-96/1896-97
		111	4	
		115		
H.1317-M.1899/1900	Abdullah Selim Bey (Müdür): Malumat-ı Fenniye, Türkçe ve Cebir Mazhar Efendi: Kitabet-i Resmîye Recep Rüştü Efendi: Hendese, Hesap ve Coğrafya Hafız Ali Efendi: Arabi, Farsî, Fransızca ve Usul-i Defteri Fehmi Bey: Tarih Serkiz Efendi: Resim Hacı Ahmet Efendi: Ulum-ı Diniye Müftü Hasan Fehmi Efendi: Hüsn-i Hat Ali Rıza Efendi: Türkçe ve ihtiyat şubesi	M.	GM	H.1314-15 M.1896-97/1897-98
		103	7	
		110		
H.1318-M.1900/1901	Abdullah Selim Bey (Müdür): Fransızca, Malumat-ı Fenniye, Türkçe ve Cebir Mazhar Efendi: Kitabet ve Ahlak Recep Rüştü Efendi: Hendese, Hesap ve Coğrafya Hafız Ali Efendi: Arabi, Farsî. Fehmi Bey: Tarih Serkiz Efendi: Resim Hacı Ahmet Efendi: Ulum-ı Diniye Müftü Hasan Fehmi Efendi: Hüsn-i Hat Ali Rıza Efendi: Türkçe	M.	GM	H.1315-16 M.1897-98/1898-99
		113	22	
		135		

²⁴ Maarif-i Umumiye Nezareti İstatistikleri, s. 26.

²⁵ S.N.M.U 1316, s. 1228., S.N.M.U 1317, s. 1452., S.N.M.U 1318, s. 1626., S.N.M.U 1319, s. 949., S.N.M.U 1321, s. 715.

H.1319-M.1901/1902	Hüseyin Hüsnü Bey (Müdür): Fransızca, Malumat-ı Fenniye, Usul-i Defter-i Cebir ve Türkçe Mazhar Efendi: Kitab ve Ahlak Recep Rüştü Efendi: Hendese, Hesap ve Coğrafya Hafız Ali Efendi: Arabi, Farsî. Fehmi Bey: Tarih Serkiz Efendi: Resim Hacı Ahmet Efendi: Ulum-ı Diniye Şevki Efendi: Hüsn-i Hat (Vekâleten) Ali Rıza Efendi: Türkçe	M.	GM	H.1316-17 M.1898-99/1899-1900
		128	27	
		155		
H.1321-M.1903/1904	Hüseyin Hüsnü Bey (Müdür): Malumat-ı Ziraiye ve Sıhhiye, Tarih, Ulum-ı Eşya ve Usul-i Defteri Recep Rüştü Efendi: Hesap ve Coğrafya Hafız Ali Efendi: Arabi, Farsî Serkiz Efendi: Resim Hüseyin Bedreddin Efendi: Hüsn-i Hat Ali Rıza Efendi: Hendese ve Türkçe Ali Mazhar Efendi: Fransızca	M.	GM	H.1318-19 M.1900-1901/1899-1901-1902
		111	30	
		141		

İlgili yıllarda idâdide sadece bir defa müdür değişikliği olmuş, öğretmen kadrosunda ise hiçbir değişiklik yaşanmamıştır. Okulun öğretmen sayısı ders yıllarına göre en az 7, en çok 9'dur. Okul müdürlerinin verdikleri dersler incelendiğinde bir yabancı dile hâkim oldukları ve birbirinden farklı dersleri aynı anda yürüttükleri anlaşılmaktadır: Müdür Hüseyin Hüsnü Bey'in bir ders yılında Fransızca, Malumat-ı Fenniye, Usul-i Defteri, Cebir ve Türkçe gibi beş ayrı dersi anlatabilmesi buna bir örnektir. Okulda resim dersi dışında tüm dersler Müslüman öğretmenler tarafından verilmiştir. Resim dersi ise Serkiz Efendi tarafından yürütülmüştür. Okulun öğretmen ihtiyacı bazı dönemler vekil öğretmenlerce karşılanmıştır. Nitekim okuldaki Hüsn-i Hat derslerine iki ders yılı İzmit müftüsü Hasan Fehmi Efendi, bir ders yılı da Şevki Efendi girmiştir.

Dersler kategorize edildiğinde dil eğitiminde Arapça, Farsça, Fransızca; dinde ulum-ı diniye ve ahlak; sayısal alanda fen, cebir, hesap, hendese; sözel alanda tarih, coğrafya, Türkçe ve aynı zamanda resim ve hüsn-i hat dersleri verilmiştir.

Ders dönemlerine göre öğrenci sayıları 110-155 arasında değişmektedir. Genel olarak bakıldığında H. 1314-1315 (M. 1896-97/1897-98) ders yılı dışında öğrenci sayısı sürekli artış kaydetmiştir. Gayrimüslim öğrenci sayısı her ders yılında artmış, Müslüman öğrenci sayısı ise bazı ders dönemlerinde azalmıştır.

Medreseler

Medreseler, Osmanlının geleneksel eğitim kurumlarıydı. Osmanlılar daha kuruluş aşamasında Türk-İslam devletlerinden devraldıkları gelenek doğrultusunda medreseler inşa etmeye başlamışlardı. İzmit'in alınmasının akabinde buraya yönetici tayin edilen Şehzade Süleyman Paşa²⁶ adına kurulan medrese bazı tarihçiler tarafından Osmanlının ilk medresesi olarak kabul edilmektedir.²⁷ Orhan Gazi de tıpkı oğlu gibi İzmit bölgesinde kendi adını taşıyan medreseler açmıştı.

Medreselerin giderleri, medreseye tahsis edilen vakıf gelirlerinden, öğrencisinin yemek ihtiyaçları vakfa bağlı imarettten karşılanırdı.²⁸ Farklı yaş gruplarından öğrenciler medreseye gidebilirdi. Örgün eğitimin süresi haftada 5 gündü. Salı ve cuma günleri tatildi. Hicri aylardan Recep, Şaban ve Ramazan ayları yıllık tatil dönemiydi.²⁹

26 Süleyman Paşa medresesine dair salname kayıtlarında bilgi yoktur.

27 Mehmet Şeker, Süleyman Genç, *Türk Medeniyeti Tarihi*, (Ed. Nesimi Yazıcı), Eskişehir 2005, s.195.

28 Ziya Kazıcı, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul 2004, s. 175.

29 Ejder Okumuş vd, *Osmanlı Devletinde Eğitim Hukuk ve Modernleşme*, İstanbul 2006, s. 24-25.

Aşağıdaki tablodan da takip edilebileceği gibi sancakta “*Sultan Orhan*” isimli iki medrese bulunmaktaydı. Bunlar İzmit ve Adapazarı merkezindeydi. İzmit’te 3, Geyve’de 7, Adapazarı’nda 6 ve Kandıra’da 1 adet medrese vardı. İzmit’teki medreseler merkezde, Geyve’dekiler Taraklı nahiyesinde, Adapazarı’ndakiler merkez ve Sapanca’da temerküz etmişti. Sancaktaki medreselerin 7’si kurucularının ismini taşımaktaydı. 4 medrese yerli ahali tarafından kurulmuştu. Diğer medreseler kurucularının adına değildir. Sancakta bulunan medreselere 1.357 öğrenci devam etmekteydi. Bunların 125’i İzmit, 602’si Geyve, 550’si Adapazarı ve 80’i Kandıra’daki medreselerde öğrenim görmekteydiler. En fazla öğrencisi olan Sapanca, en az öğrencisi olansa Pertev Paşa medresesiydi. Her medresenin 1 adet müderrisi vardı.

Tablo 10.

İzmit Sancağında Bulunan Medreseler ³⁰					
Kaza	Medresenin Adı	Bulunduğu Yer	Müderrisi	Öğrenci Sayısı	Medresenin Kurucusu
İzmit	Fevziye	Hamidiye Caddesinde	Müftü Hasan Fehmi Efendi	60	Mehmet Paşa
İzmit	Sultan Orhan	Yukarı Pazar	Hacı Ahmet Efendi	45	Sultan Orhan Gazi
İzmit	Pertev Paşa	Yeni Cuma	Hafız Rifat Efendi	20	Pertev Mehmet Paşa
Geyve	Elvan Bey	Geyve	Hacı Yusuf Ziya Efendi	25	Elvan Bey
Geyve	Elbilir	-	Hacı Ali Efendi	70	Köy Ahalisi Tarafından
Geyve	Cedid Medrese	Taraklı Nahiyesinde	Hafız Hüseyin Efendi	113	Merhum Müftü Hafız Süleyman Efendi
Geyve	Yunus Paşa	Taraklı Yusuf paşa Cami-i Şerifi	Hafız Muhtar Efendi	89	Hacı Hüseyin
Geyve	Medrese-i Kebir	Taraklı Çarşı Arkası	Hakkı Efendi	105	Hacı Mehmet Ağazade Hacı Hüseyin Efendi
Geyve	Medrese-i Cedid	Taraklı Çarşı Arkası	İsmail Efendi	155	Hacı efendi
Geyve	Hacı Efendi	Taraklı	Mustafa Efendi	45	Hacı efendi
Adapazarı	Osman Efendi	Adapazarı Merkezinde	Hafız Mehmet Efendi	100	Osman Efendi
Adapazarı	Sultan Orhan Gazi	Adapazarı Merkezinde	İsmail Hakkı Efendi	30	Sultan Orhan Gazi
Adapazarı	Gabarizade	Adapazarı Merkezinde	Hacı Mustafa Efendi	50	Gabarizade
Adapazarı	Sapanca	Sapanca Nahiyesinde	Emin Sıdkı Efendi	160	Ahali Tarafından
Adapazarı	Şemsülmaarif	Sapanca Nailiye Köyünde	Hüseyin Vasfi Efendi	60	Ahali Tarafından
Adapazarı	Cami-i Kebir	Hendek Nahiyesinde Cami-i Kebir Yakınında	İsmail Efendi	150	Yörük Hacı Mustafa Ağa
Kandıra	Hamidiye	Sultan Orhan Gazi	Ali Rıza Efendi	80	Ahali Tarafından

30 S.N.M.U 1321, s. 717.

1900'lerin başı, Yukarı Pazar Okulu'nun açılış töreni. (KBB Arşivi)

Kütüphaneler ve Matbaa

İzmit merkezinde *Mehmed Pertev Paşa* ve *Hacı İsmail Efendi* adlı iki adet kütüphane vardı. Her iki kütüphane de kurucusunun adını taşıyordu. Mehmed Pertev Paşa Kütüphanesi 1494-1495'te (H. 900) açılmıştı. Bu kütüphane "Yeni Cuma" isimli mahaldehydi. Diğerine nispeten oldukça erken tarihli olan bu kütüphanede sadece 68 kitap bulunuyordu. Hacı İsmail Efendi Kütüphanesi ise 1896-1897'de (H. 1314) kurulmuştu. Kayıtlarda yeri "dershane derununda" olarak geçen kütüphanenin 200 kitabı vardı.

İzmit'te bir de matbaa bulunmaktaydı. İmtiyaz sahibinin adını taşıyan matbaanın ismi Mavyan'dı. 1878'de (H. 1295) kurulan matbaa Hamidiye caddesinde hizmet vermekteydi. Hem taş hem de hurufat basım yapılabilmekteydi. Türkçe, Ermenice ve Fransızca olarak eserler basabildiği gibi resim basma özelliğine de sahipti.³¹

Gayrimüslim Okulları

Osmanlı Devleti bünyesinde yaşayan gayrimüslimler, mabetlerinin yanı başına eğitim müesseselerini de inşa etmişlerdi. Özellikle Tanzimat ve Islahat düzenlemeleriyle her cemaat kendi okulunu açma hakkına kavuşmuştu. 1869 Maarif Nizamnamesi'nde bu okullar; cemaatler, Osmanlı vatandaşları ve yabancı ülke vatandaşları tarafından ücretli ya da ücretsiz olarak açılan "Mekatib-i Hususiye" olarak nitelendirilmişti. Giderleri, kurucuları veya bağlı oldukları vakıflar marifetiyle karşılanacak³² olan okulların açılabilmesi için öğretmenlerin, Maarif Nezareti ve mahalli maarif idaresi tarafından verilmiş diplomalara sahip olmaları gerekmekteydi. Okullarda ahlak kurallarına uyulacak, zararlı dersler okutulmayacak ve müfredat Maarif Nezareti ve mahalli idarecilerce onaylanacaktı. Ayrıca ilgili kurumlardan resmi izin alınması mecburdu.³³

31 S.N.M.U 1321, s. 719.

32 Bilim, *Türkiye'de Çağdaş...* s. 378.

33 Akyüz, *Türk Eğitim...* s. 173.

İzmit'te klasik dönemde gayrimüslim okulu bulunmakla birlikte, özellikle Tanzimat süreci ve sonrasında okul sayısında hızlı bir artış gerçekleşmişti. Maarif salnamelerinden anlaşıldığına göre İzmit'te Rumlara ait 6 okul vardı. Bunların 2'si rüşdiye 4'ü ibtidâî idi. Bu okullar Rum Patrikhanesine bağlıydı. Rüşdiyeler 1878'de inşa edilmişti. Yapım tarihleri belirtilmeyen ibtidâîlerin sadece M. 1903/1904 (H. 1321) döneminde öğrencileri vardı. Rüşdiyeler 1895'te, ibtidâîler 1900'de ruhsat almışlardı. Rüşdiyelerin biri erkek, biri de kızlara mahsustu. Erkek rüşdiyesinin öğrenci sayısı 45 ila 69, kız rüşdiyesinin öğrenci sayısı ise 24 ila 28 arasındaydı. İbtidâîler içinde en çok öğrenci Eşmeköy'de, en az öğrenci ise Yeniköy'deydi.

Tablo 11. İzmit Gayrimüslim Okulları³⁴

Adı	Okulun Bağlı Olduğu Cemaat	Ruhsat Verilen Müdür Mesulü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı												Yapılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
				H.1316- M.1898/ 1899		H.1317- M.1899/ 1900		H.1318- M.1900/ 1901		H.1319- M.1901/ 1902		H.1321- M.1903/ 1904					
				E	K	E	K	E	K	E	K	E	K				
Rum Ortodoks	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	69	.	58	.	58	.	55	.	45	.	M.1878- 1879	28 Kasım 1895		
Rum Ortodoks	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	.	28	.	28	.	26	.	28	.	24	M.1878- 1879	28 Kasım 1895		
Mihaliç	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâî	55	.	-	29 Ekim 1900		
İsim Yok	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâî	54	9	-	29 Ekim 1900		
Eşme Köyü	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâî	67	10	-	29 Ekim 1900		
Yeniköy	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâî	22	.	-	29 Ekim 1900		
Lusavoricyan	Ermeni	Ermeni Patrikhanesi	İbtidâî ve Rüşdiye	257	.	308	298	350	.	264	276	314	274	M.1835	Ruhsatsız		
Kapoanyan	Ermeni	Ermeni Patrikhanesi	İdâdî	.	244	.	.	.	240	.	286	.	.	M. 1885	Ruhsatsız		
Hençeryan	Ermeni Katolik	Ermeni Patrikhanesi	İdâdî	80	70	.	.	85	74	80	76	.	.	M.1889-	Ruhsatsız		
Nerseshuşlyan (Bağçecik Mektebi)	Ermeni	Ermeni Patrikhanesi	Rüşdiye	600	400	480	470	480	470	450	480	.	.	M.1882- 1883	Ruhsatsız		
Armaş Ruhban Mektebi	Ermeni	Ermeni Patrikhanesi	Âli	42	.	20	.	40	.	41	.	.	.	M.1616- 1617	Ruhsatsız		
Karakıyan	Ermeni	Ermeni Patrikhanesi	Rüşdiye	140	100	.	.	130	95	120	90	.	.	M.1825- 1826	Ruhsatsız		
Bağçecik Nahiyesi	Ermeni-Katolik	RahibNerses Efendi	İdâdî	-	-	80	70	-	.	.	.	94	69	M.1891- 1892	Ruhsatsız		
Armişe Nahiyesi Ermeni Patrikhanesi Mektebi	Ermeni	Ağışa Piskopos	Âfî	-	-	-	-	52	.	48	.	.	.	M.1891- 1892	Meçhul		

34 S.N.M.U 1316, s. 1232-1233., S.N.M.U 1317, s. 1456-1457., S.N.M.U 1318, s. 1458-1459., S.N.M.U 1319, s. 953-955., S.N.M.U 1321, s. 717-718.

İzmit'te Ermenilerin 8 okulu bulunmaktaydı. Bunlardan Hençteryan ve Bağçecik nahiyesi okulu Katolik'ti. Bağçecik okulu adına ruhsat Rahip Nerses Efendiye, diğer okulların ruhsatları Ermeni patrikhanesi adına idi. Bazı Ermeni okullarının türü yıllara göre değişmişti. Mesela Lusavoriçyan okulu maarif salnamelerindeki yıl sıralamasına göre idâdi, âli, idâdi, idâdi, ibtidâi ve rüşdiye derecelerinde eğitim vermiştir. Bu karışıklığı önleyebilmek için okul türünde son salname kayıtları esas alınmıştır. Buna göre Ermenilerin 1 ibtidâi ve rüşdiye, 2 rüşdiye, 3 idâdi ve 2 adet âli türünde okulu vardı. Âli yani yüksekokul düzeyindeki okullar Armaş nahiyesinde faaliyet gösteren Ermeni patrikhanesi mektebi ve Armaş ruhban mektebiydi. Armaş Ruhban mektebinin bir özelliği de sancakta en erken açılan (H. 1616) gayrimüslim okulu olmasıydı. Bu okulun, din adamı yetiştirmesi münasebetiyle diğer Ermeni okullarına göre daha az öğrencisi bulunuyordu. Yıllara göre en az 20, en çok 41 öğrencisi olmuştu. Eğer bilgilerde bir hata yoksa okullar içinde en istikrarlı olanı tüm ders yıllarında öğrencisi bulunan *Lusavoriçyan* okuluydu. Lusavoriçyan ile Bağçecik nahiyesindeki Ermeni Katolik Okulu dışındakilerin M. 1903/1904 (H. 1321) döneminde öğrencisi yoktu. Öte yandan Nerseshuşıyan okulunun öğrenci sayısı gözden kaçmamaktadır. Zira ders yıllarının hiçbirinde 930 öğrencinin altına düşmeyen okul M. 1898/1899'da (H. 1316) 1.000 öğrenci sayısına ulaşmıştır.

Adapazarı'nda gayrimüslim okul sayısı İzmit'ten daha çoktu. Rumların, Rum Metropolitliği'ne bağlı 9 okulu vardı. Okulların 2'si rüşdiye 7'si ibtidâi idi. 1877'de açılan Rüşdiyelerin biri erkek öğrencilere, diğeri kız öğrencilere eğitim vermekteydi. Erkek rüşdiyesindeki öğrenci sayısı en az 90, en çok 114 iken, kız rüştiyesindeki öğrenci sayısı en az 28, en çok 35 idi. Erkek öğrenci sayısı, kız öğrenciye nazaran oldukça fazlaydı. Buradaki ibtidâilere dair bilgi veren ilk salname M. 1903/1904 (H. 1321) tarihlidir. Rumlara ait 7 adet ibtidâi vardı. Üçünün ismi salnamelerde gösterilmediğinden, nerede faaliyet gösterdikleri tespit edilememiştir. Diğer ibtidâiler Sapanca, Eksece (İkisce) köyü, Pelid köyü ve Kirazlı köyünde bulunmaktaydı. Bu okullarda 311 erkek, 74 kız olmak üzere toplam 385 öğrenci öğrenim görmekteydi.

Tablo 12.

Adapazarı Gayrimüslim Okulları ³⁵															
Adı	Okulun Bağlı Olduğu Cemaat	Ruhsat Verilen Müdür Mesulü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı										Yapılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
				H.1316- M.1898/1899		H.1317- M.1899/1900		H.1318- M.1900/1901		H.1319- M.1901/1902		H.1321- M.1903/1904			
				E	K	E	K	E	K	E	K	E	K		
Rum Ortodoks	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	100	-	114	-	114	-	90	-	112	-	M.1877- 1878	28 Kasım 1895
Rum Ortodoks	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	-	33	-	28	-	28	-	32	-	35	M.1877- 1878	28 Kasım 1895
Sapanca	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	24	4	-	28 Ekim 1895
İsim Yok	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	95	15	-	28 Kasım 1895
Eksece (İkisce) Köyü	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	66	3	-	28 Kasım 1895
İsim Yok	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	41	23	-	28 Kasım 1895
İsim Yok	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	36	24	-	28 Kasım 1895
Pelid Köyü	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	14	2	-	28 Kasım 1895
Kirazlı Köyü	Rum	Rum Metropolithanesi	İbtidâi	-	-	-	-	-	-	-	-	35	3	-	28 Kasım 1895
Surpherişdegan	Ermeni	Ermeni Patrikhanesi	İdâdi	350	420	-	-	360	440	350	420	-	-	Meçhul	28 Kasım 1895
Surpkarabet	Ermeni		İdâdi	334	281	-	-	300	250	305	252	-	-	Meçhul	28 Kasım 1895
Surp Slavriç (Savuriç)	Ermeni		İdâdi	210	150	-	-	220	160	200	150	-	-	M.1839- 1840	28 Kasım 1895
Protestan	Ermeni Protestan	Doktor SropeKolciyan	Rüşdiye	73	120	70	100	75	116	68	126	45	92	M.1874- 1875	1894- 1895
Yeni Kilise Mektebi	Ermeni	Ermeni Patrikhanesi	Ârî	-	-	340	400	-	-	-	-	-	-	M.1868- 1869	Ruhsatsız
Nerses	Ermeni		İbtidâi ve Rüşdiye	-	-	-	-	-	-	-	-	390	290	M.1835- 1836	-
Aram ve Kailyan	Ermeni		İbtidâi ve Rüşdiye	-	-	-	-	-	-	-	-	514	351	M.1861- 1862	-
Rupen	Ermeni		İbtidâi ve Rüşdiye	-	-	-	-	-	-	-	-	175	150	M.1829- 1830	-

35 S.N.M.U 1316, s. 1232-1233., S.N.M.U 1317, s. 1456-1457., S.N.M.U 1318, s. 1458-1459., S.N.M.U 1319, s. 953-955., S.N.M.U 1321, s. 717-718.

Adapazarı'nda 8 adet Ermeni okulu vardı. İzmit örneğinde belirtildiği gibi okullar farklı türlerde eğitim vermişlerdi. Son salname esas alındığında Adapazarı'nda 3 ibtidâi ve rüşdiye, 1 rüşdiye, 3 idâi ve 1 âlfokulun faaliyette olduğu anlaşılmaktadır. Surpherişdegan ve Surpkarabet okullarının inşa tarihi belli değildir. Diğerlerinin tamamı 19.yüzyılda açılmıştır. Her dönem öğrencisi olan tek okul Ermeni Protestan mektebidir. Yeni Kilise, Nerses, Aram ve Kailyan ile Rupen gibi ibtidâi ve rüşdiye okullarının sadece M. 1903/1904'te (H. 1321) öğrencisi olmuştur.

Gayrimüslim okullarının bulunduğu bir diğer kaza Karamürsel'di. Buradaki 4 adet gayrimüslim okulunun 2'si Rumlara, 2'si Ermenilere aitti. Rumların okulları rüşdiye düzeyindeydi. Ermeni okul türleri kayıtlara girmemiştir. Fakat ibtidâi olma ihtimalleri yüksektir. Çünkü sadece H.1321-M.1903/1904 tarihli son salnamede öğrencisi olan Ermeni okullar genelde ibtidâi tarzındadır.

Tablo 13.

Karamürsel Gayrimüslim Okulları ³⁶															
Adı	Okulun Bağlı Olduğu Cemaat	Ruhsat Verilen Müdür Mesulü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı										Yapılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
				H.1316- M.1898/1899		H.1317- M.1899/1900		H.1318- M.1900/1901		H.1319- M.1901/1902		H.1321- M.1903/1904			
				E	K	E	K	E	K	E	K	E	K		
Rum Ortodoks	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	130	-	-	-	90	-	121	46	-	-	M.1891- 1892	28 Kasım 1895
Katırlı Mektebi	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	-	-	90	-	-	-	-	-	-	-	M.1877- 1878	28 Kasım 1895
Surpsahakyan	Ermeni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	60	12	-	1888- 1889
Movsisyan	Ermeni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	60	-	-	-

Geyve'deki gayrimüslim okullarına bakıldığında 2'si Rumlara 4'ü Ermenilere ait 6 okul bulunduğu anlaşılmaktadır. İki de rüşdiye olan Rum okullarının biri Ortaköy diğeri Saraçlı'daydı. Saraçlı'daki okul 1873'te, Ortaköy'deki ise 1882'de açılmıştı. Ortaköy Rum Rüşdiyesi'nin öğrenci sayısı M.1899/1900'de (H.1317) büyük bir artış kaydederek 350'ye ulaşmıştı. Ama sonraki yıllarda tekrar iki haneli sayılara düşmüştü. Saraçlı rüşdiyesinin öğrenci sayısı 25 ila 28 arasında kalmıştı.

36 S.N.M.U 1316, s. 1232-1233., S.N.M.U 1317, s. 1456-1457., S.N.M.U 1318, s. 1458-1459., S.N.M.U 1319, s. 953-955., S.N.M.U 1321, s. 717-718.

Tablo 14.

Geyve Gayrimüslim Okulları ³⁷															
Adı	Okulun Bağlı Olduğu Cemaat	Ruhsat Verilen Müdür Mesulü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı										Yapılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
				H.1316-M.1898/1899		H.1317-M.1899/1900		H.1318-M.1900/1901		H.1319-M.1901/1902		H.1321-M.1903/1904			
				E	K	E	K	E	K	E	K	E	K		
Ortaköy	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	20	-	350	-	30	-	46	-	-	-	M.1882-1883	Ruhsatsız
Saraçlı	Rum	Rum Metropolithanesi	Rüşdiye	25	-	25	-	28	-	28	-	-	-	M.1873-1874	Ruhsatsız
Kilise Sokağı	Ermeni	Patrikhane	Rüşdiye	-	-	220	100	-	-	-	-	-	-	M.1830-1831	Ruhsatsız
Sahakyan	Ermeni	-	İbtidâi ve Rüşdiye	-	-	-	-	-	-	-	-	15(0)	85	M.1838	-
Aramyan ve Kaiyanyan	Ermeni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	71	51	M.1864	-
Arşaranyan	Ermeni	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	180	80	M.1830	-

Ermenilerin 4 okulundan biri rüşdiye biri de ibtidâi ve rüşdiye derecesinde eğitim veriyordu. Bununla birlikte Aramyan ve Kaiyanyan ile Arşaranyan okullarının hangi derecede eğitim verdikleri bilinmemektedir. Ancak yukarıda belirtilen açıklama ibtidâi olmaları ihtimalini kuvvetli hale getirmektedir. Ermeni okulları içinde Kilise Sokağı ve Arşaranyan diğerlerinden daha erken açılmıştı.

37 S.N.M.U 1316, s. 1232-1233., S.N.M.U 1317, s. 1456-1457., S.N.M.U 1318, s. 1458-1459., S.N.M.U 1319, s. 953-955., S.N.M.U 1321, s. 717-718.

Yabancı Okullar

Yabancı devletler dini, siyasi ve kültürel menfaatler temin edebilmek maksadıyla Osmanlı ülkesinde okullar açmışlardır. İzmit, yabancı devletlerin okul açtığı yerlerden biriydi. İzmit'te Amerika, Fransa ve Ermenilere ait 3 adet yabancı okul vardı. Amerikan ve Cizvit okulları âîf ve rüşdiye, Mihiteryan okulu ise idâdi türünde eğitim vermişti. Amerikan okulunda sadece erkek öğrenciler, diğer iki okulda ise hem kız hemde erkek öğrenciler eğitim görmüştü. Açılma tarihleri sırasıyla Amerikan, Cizvit ve Mihiteryan şeklindeydi.

Tablo 15.

İzmit Sancağında Bulunan Yabancı Okullar ³⁸															
Adı	Okulun Bağlı Olduğu Millet	Ruhsat Verilen Müdür Mesulü	Okulun Türü	Öğrenci Sayısı										Yapılış Tarihi	Ruhsat Tarihi
				H.1316- M.1898/1899		H.1317- M.1899/1900		H.1318- M.1900/1901		H.1319- M.1901/1902		H.1321- M.1903/1904			
				E	K	E	K	E	K	E	K	E	K		
İzmit Bağçecik Nahiyesinde Amerikan Mektebi	Amerika-Protestan	Robert Cimberis	Âîf-Rüşdiye	140	-	140	-	200	-	182	-	149	-	M.1879	M.1893
Cizvit	Fransa	Trankil	Âîf-Rüşdiye	32	39	35	40	-	-	-	-	30	40	M.1888	Ruhsatsız
Mihiteryan	Ermeni Katolik	Rahip Nerses	İdâdi	-	-	-	-	80	70	80	80			M.1890	M.1890

Sonuç

19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyıl başlarında müstakil bir sancak statüsünde olan İzmit sancağında farklı derece ve kademedeki eğitim-öğretim yapan birçok okul vardı. Geleneksel metodu kullanan sıbyan mektepleri ile yeni usulü tatbik eden ibtidailer özellikle nahiyeler ve köylerde toplanmıştı. Öte yandan sancak geneline dağılan 17 adet medrese ile Adapazarı, Hendek, Sapanca, Kandıra, Karamürsel, Taraklı ve Geyve'deki 7 adet rüşdiye ve İzmit merkezinde 1 kız rüşdiyesi ile 1 idâdi eğitim-öğretim faaliyeti yürütmüştü. Ayrıca sancak merkezinde 2 kütüphane ve 1 matbaa bulunmaktaydı.

Bununla birlikte İzmit'te Rumların 4 ibtidâi ve 2 rüşdiye derecesine sahip 6, Ermenilerin 1 ibtidâi ve rüşdiye, 2 rüşdiye, 3 idadi ve 2 âli türünde eğitim veren 8 okulu vardı. Adapazarı'ndaki 9 Rum okulunun 2'si rüşdiye 7'si ibtidâi idi. Buradaki Ermenilere ait 8 okulun 3'ü ibtidâi ve rüşdiye, 1'i rüşdiye, 3'ü idadi ve 1'i âli düzeyindeydi. Karamürsel'de 2'si Rum 2'si Ermeni 4, Geyve'de 4'ü Ermenilere 2'si Rumlara ait 6 gayrimüslim okulu vardı. Ayrıca Amerika, Fransa ve Ermenilere ait 3 yabancı okul bulunuyordu.

1903-1904'te nüfusu 270.000 olan İzmit sancağında 35.540 öğrenci bulunmaktaydı. Buradan hareketle sancaktaki öğrenci oranının % 13 olduğu görülür ki, bu oran diğer müstakil sancaklara göre İzmit'in iyi bir seviyede olduğuna işaret eder.³⁹

38 S.N.M.U 1316, s. 1232-1233., S.N.M.U 1317, s. 1458-1459., S.N.M.U 1318, s. 1458-1459., S.N.M.U 1319, s. 954-955., S.N.M.U 1321, s. 719.

39 S.N.M.U 1321, s. 715.

Nitekim öğrenci oranı bağımsız sancaklar sınıfından olan Çatalca'da % 13, Kala-i Sultaniye'de % 11,5, Zor'da 0,3 ve Bingazi'de 0,5'tir.⁴⁰ Vilayetlerle mukayese edildiğinde de durum değişmemektedir. Zira öğrencinin nüfusa oranı Konya vilayetinde % 8, Trabzon vilayetinde % 10, Aydın vilayetinde % 11 ve Hüdavendigar vilayetinde % 9 şeklindedir.⁴¹

Halim
DEMİRÜREK

Başarılı öğrencilere verilen "İzmit İdadi Mektebi Tahsin" [Takdir] belgesi. 1912 (KBB Arşivi)

40 S.N.M.U 1321, s. 722, 737, 725, 721. (Sayfa numaraları sancak sıralamasına göre verilmiştir).

41 S.N.M.U 1321, s. 523, 598, 351, 471. (Sayfa numaraları vilayet sıralamasına göre verilmiştir).

KAYNAKÇA

- Akyüz, Yahya, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2009.
- Alkan, Mehmet. Ö, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Modernleşme Sürecinde Eğitim İstatistikleri (1839-1924)*, Tarih İstatistikleri Dizisi, Ankara 2000.
- Atuf, Nafi, *Türkiye Maarif Tarihi Hakkında Bir Deneme*, Ankara 1930.
- Bilim, Cahit Yalçın, *Türkiye'de Çağdaş Eğitim Tarihi 1734-1876*, Eskişehir 2002.
- Cevad, Ali, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugati*, Dersaadet 1311.
- Cihan, Ahmet, *Osmanlı'da Eğitim*, İstanbul 2007.
- Çam, Yusuf, *Milli Mücadele'de İzmit Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1991.
- Demiryürek, Halim, *II. Meşrutiyet Döneminde Bilecik*, Basılmamış Doktora Tezi, Sakarya 2011.
- Ergin, Osman Nuri, *Türk Maarif Tarihi*, İstanbul 1977.
- Kazıcı, Ziya, *Osmanlı'da Eğitim Öğretim*, İstanbul 2004.
- Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, Ankara 1999.
- Maarif-i Umumiye Nezareti İdaresinde Bulunan Mekatib-i İbtidâiye, Rüşdiye, İdâdiye, Âlfiye ile Mekatib-i Hususiye ve Ecnebiyye'nin ve Dersaadet'te Tahrir-i İcra Kılınan ve Taşrada Mevcud Bulunan Kütüphanelerin İstatistiki, "1311-1312 Sene-i Dersiye-i Maliyesine Mahsus", Matbaa-i Amire 1318.
- Okumuş, Ejder-Cihan, Ahmet- Avcı, Mustafa, *Osmanlı Devletinde Eğitim Hukuk ve Modernleşme*, İstanbul 2006.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Sene 1317.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Sene 1318.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Sene 1319.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Sene 1320.
- Sâlnâme-i Devlet-i Aliyye-i Osmaniye, Sene 1321.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1316.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1317.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1318.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1319.
- Salnâme-i Nezâret-i Maârif-i Umûmiyye, Sene 1321.
- Sami, Şemseddin, *Kamusu'l-Alam*, İstanbul 1307.
- Şeker, Mehmet- Genç, Süleyman, *Türk Medeniyeti Tarihi*, (Ed. Nesimi Yazıcı), Eskişehir 2005.
- Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul 1985.

ARIFIYE KÖY ENSTİTÜSÜ'NÜN SAPANCA GÖLÜ VE İZMİT KÖRFEZİ'NDEKİ BALIKÇILIK ÇALIŞMALARI

Gülşah ESER*

Giriş

Köy öğretmeni ve köye yararlı meslek elemanı yetiştirmek amacıyla 17 Nisan 1940 tarihinde kurulan Köy Enstitüleri'nin¹, işlevsellikleri ve başarılarıyla bu amaçlardan daha fazlasına hizmet ettiği bilinmektedir. Cumhuriyet devrimlerinin köylere yayılması, toplumun okuryazarlık oranının artırılması, tarımla ilgili teknik bilgilerin köylüye kazandırılarak tarım sektöründe verim ve ilerlemenin sağlanması ya da sağlık hizmetlerinin köye kadar götürülmesi bu hizmetler arasında yer almaktadır. Bu amaçlardan hareketle, Köy Enstitüleri projesinin salt Milli Eğitim alanına yönelik olmayıp özellikle Tarım ve Sağlık bakanlıklarıyla koordineli biçimde yürütülen toplumsal bir proje olduğunu belirtmek gerekir. Köy Enstitüleri kuruluş amaçlarının yanı sıra okul faaliyetleri, sosyal yapıları, demokratik uygulamaları, toplumdaki etkileri ve köy hayatına katkılarıyla Cumhuriyet tarihindeki eğitim kurumlarının üzerinde en çok konuşulan ve en çok tartışılan konularından biri olmuştur.²

Bu çalışmada, öncelikle Köy Enstitüleri'nin kuruluş süreci ve ders programları üzerinde durularak; genelde Arifiye Köy Enstitüsü tarihi, özelde ise bu enstitünün Sapanca Gölü ve İzmit Körfezi'ndeki balıkçılık çalışmaları hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Köy Enstitüleri'nin Kuruluş Süreci

Cumhuriyet'in ilk on yılı, birçok alanda devrimlerin yapılması ve bu sürecin halka benimsetilmesi çalışmalarıyla geçmişti. Bununla birlikte eğitim-öğretim alanında amaçlanan seviyeye ulaşılamamıştı.

1935 nüfus sayımı istatistiklerine göre, Türkiye'deki erkek nüfusun % 76,7'si, kadın

* Yrd. Doç. Dr., Harran Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü öğretim üyesi, gulsaheser@harran.edu.tr, gulsaheser2003@yahoo.com

1 Köy Enstitüleri ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Engin Tonguç, *Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç*, Ant Yayınları, İstanbul, 1970; Nurgün Koç, *Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri*, Ideal Yayıncılık, İstanbul, 2013; Şevket Gedikoğlu, *Evreleri, Getirdikleri ve Yankılarıyla Köy Enstitüleri*, İş Matbaacılık, Ankara, 1971; Baha Mutlu Aydın, *Köy Enstitüleri ve Toplum Kalkınması*, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007; Necdet Ekinci, *Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine (1923-1950)*, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1997; Fay Kirby, *Türkiye'de Köy Enstitüleri*, yay. haz.: Engin Tonguç, Güldiken Yayınları, Ankara, 2000.

2 Gülşah Eser, "Köy Enstitüleri'nde Bir Öncü: Özgün Arşivi Işığında Göl Köy Enstitüsü", İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011, s. 1.

nüfusun ise % 91,8'i okuma-yazma bilmemekteydi. Aynı istatistiklere göre 10.000'den az nüfuslu yerlerde okuma-yazma bilmeyenlerin oranı % 89,3, 10.000'den çok nüfuslu yerlerde ise % 59,7 olarak belirlenmişti. Aynı zamanda kanunen ilköğrenim görmek zorunda olan çocukların şehir ve kasabalarda % 80'i, köylerde ise ancak % 26'sı okutulabilmekteydi.³ Bu verilerden hareketle, ülkede ilköğrenimi hızla yayma ve bu girişimde özellikle köylere önem verilmesi gereği ortaya çıkmaktaydı.

Üretici nüfus açısından bakıldığında ise, Türkiye'de ihtiyar, çocuk ve malûller hariç, faal nüfusu oluşturan 7.921.000 kişinin % 81'i çiftçilik yapmakta, % 8'i sanayi ve maden, % 4'ü ticaret ve ulaştırma işleriyle uğraşmaktaydı. Faal nüfusun % 5'i memurdu ve % 2'lik bir kısmı ise serbest işlerde hizmet görenlerdi. Bu verilere bakıldığında, eğitim-öğretimin ve bilimin hızla yayılması gereken yerlerin, faal nüfusun % 81'ini oluşturan köyler olduğu ortaya çıkmaktaydı. Köylü nüfus ise iş alanı olarak önemli oranda çiftçilikle uğraşmaktaydı. Nüfus çoğunluğunu ve nüfusun ihtiyaçlarını da gözeterek bir an evvel devlet elinin köylere uzanması gerekiyordu. Kalkınma, ilerleme ve Cumhuriyet devrimlerini yayma konularında ilk atılımlar köylerden başlamalıydı. Bu nedenle, köylünün okutulması, terbiye edilmesi, istihsal kabiliyetlerinin artırılması ve sağlık işlerinin yoluna koyulması zorunlu görülmüştür. Bu bağlamda, köylüyü okutmanın ve onu daha iyi bir müstahsil (üreten, üretici) haline getirmenin birinci şartı olarak bu işi başaracak şekilde hazırlanmış rehberlere, yani köy öğretmenlerine ihtiyaç duyulduğu ortaya konulmuştur.⁴

O dönemde Türkiye'deki 40.000 köyden ancak 4.959'unda öğretmenli ve 4.000'inde ise eğitimci okul mevcuttu. 31.000 köyün de okulsuz kaldığı dikkate alındığında, Türkiye'nin o yıllardaki öğretmen yetiştirme ve okul yapımı ihtiyacının ivedilikle halledilmesi gereği ortaya çıkmaktaydı.⁵ Buradan hareketle, öğretmenlerin çabuk, kolay ve iyi yetiştirilebilmeleri için yeni ve pratik usullere ihtiyaç duyulmuş; ilköğretimi az zamanda ve az masrafla yaygınlaştırabilmek için şu iki önlem düşünülmüştür:⁶

1. Nüfusları 400'den az küçük köyler için, köy eğitimcileri⁷ yetiştirmeye devam etmek,
2. Köy Enstitüleri vasıtasıyla, eski yöntemlerden farklı bir yöntemle köye öğretmen ve burada köye gerekli elemanları yetiştirmek.

Eğitmenlerin ilkokulların yalnızca ilk üç sınıfını okutabilmeleri, dördüncü ve beşinci sınıfları da okutabilecek köy öğretmenlerine gereksinimi arttırmıştır.

Köy Enstitüleri projesine kadar köylere şehirlerdeki öğretmen okulları mezunlarından öğretmenler gönderilmiş, ancak bu öğretmenlerin şehir hayatına alışmalarından dolayı köy hayatına adapte olamamaları gibi nedenler köylerdeki eğitim-öğretim hayatını sekteye uğratmıştır. Köy Enstitüleri projesinde ise sadece köy çocuklarını okutmakla yükümlü değil, aynı zamanda köyün eğitim yoluyla canlandırılmasını da sağlayacak öğretmenler yetiştirilmesi hedeflenerek köy sosyolojisi de dikkate alınmıştır. Bu nedenle enstitülerin açılmasına yönelik kanun tasarısında, köye öğretmen yetiştirme işinde uyulacak prensipler şu şekilde belirtilmiştir:⁸

3 Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, *Köy Enstitüleri ile İlgili Yasalar*, yay. haz.: Mustafa Aydoğan, Ankara, 2000, s. 32-33.

4 *A.g.e.*, s. 33.

5 *A.g.e.*, s. 34.

6 *A.e.*

7 Eğitimci yetiştirme kurslarıyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Barış Arslan, "Cumhuriyet Dönemi Eğitiminde Köy Eğitimcileri Projesi", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006; Yasemin Akkafa, "Köy Eğitimcileri Kanunu ve Türk Millî Eğitiminde Uygulanması", Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010; Bahattin Uyar, *Tonguç'un Eğitimcileri*, Öğretmen Dünyası, Ankara, 2000.

8 Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, *Köy Enstitüleri ile İlgili Yasalar*, s. 35-36.

1. Öğretmen namzedini (adayını) köyden almak,
2. Köyden alınmış çocukları, köy hayatından uzaklaştırmayan bir muhit içinde iyi bir çiftçinin bilgilerine sahip ve bildiklerini de tatbiki müktedir bir halde yetiştirmek,
3. Bu çocuklara öğretmenlik mesleği ile birlikte köyde geçecek demircilik, yapıcılık, dülgelik, kooperatifçilik; kız talebeye çocuk bakımı, dikiş, ev idaresi, ziraat sanatları, hastaya bakmak gibi işleri de öğretmek,
4. Bunlardan fevkalâde bir istidat gösteren talebeye yüksek tahsil yollarını kapalı bulundurmamak,
5. Öğretmen olamayacakları öğrendikleri işlerden birini yapmak üzere serbest köy hayatına bırakmak,
6. Öğretmen olacakları da köy hayatının şartlarına tahammül edebilecek ve o muhit içinde daha mütekâmil ve verimli bir hayat yaratma iktidarını kazanacak surette hazırlamak,
7. Öğretmen ve köye lüzumlu unsurları yetiştirmek üzere açılacak müesseseleri arazi vaziyeti müsait yerlerde kurmak, onları müstahsil birer müessese haline getirerek hiç olmazsa talebenin işe ihtiyaçlarını temin edebilecek şekilde idare etmek ve böylelikle masraflarını azaltarak ileride devlete yük olmayacak hale gelmelerine çalışmak.

Köy Enstitüleri kanun tasarısında köye öğretmen yetiştirme işindeki genel prensipler belirtildikten sonra proje hükümlerinin gerekli sebepleri detaylandırılmış⁹ ve daha önce köy öğretmen okulu olarak İzmir, Trakya, Eskişehir ve Kastamonu'da açılmış olan kurumların kanunla Köy Enstitüleri haline getirileceği ve bunlara sağlanan hakların aynen korunacağı belirtilmiştir.¹⁰

15 yıl içinde 17-20 bin öğretmen ile köyler için gerekli diğer meslek erbabını yetiştirmek üzere bölge müessesesi halinde yeniden açılacak Köy Enstitüleri ise şunlardır:¹¹

Bölgeye giren vilayetler	
1. Kars (Clavuz)	Erzurum, Çoruh, Ağrı
2. Kayseri (Pazarören)	Yozgat, Kırşehir, Niğde, Sivas
3. Malatya (Akçadağ)	Tunceli, Elazığ, Diyarbakır, Mardin, Urfa
4. Kocaeli (Arifiye)	Bursa, Bilecik, İstanbul
5. Isparta (Gönen Köyü)	Konya, Burdur
6. Samsun (Hamamayağı)	Amasya, Tokat
7. Adana (Haruniye-İloğlu)	Maraş, Gaziantep
8. Trabzon (Beşikdüzü)	Ordu, Giresun, Rize, Gümüşhane
9. Antalya (Galib paşa çiftliği)	İçel, Muğla
10. Hatay	
11. Van	Muş, Bitlis, Siirt, Hakkari, Bingöl
12. Şark vilayetlerinden diğer birinde	

9 Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Köy Enstitüleri ile İlgili Yasalar, s. 36-37.

10 A.g.e., s. 38.

11 A.g.e., s. 38; S. Edip Balkır, Dipten Gelen Ses Arifiye Köy Enstitüsü (1940-1946), Ankara, Hür Yayınevi, 1974, s. 17-18.

Köy enstitüleri projesi, Maarif¹², Ziraat¹³, Dahiliye¹⁴, Bütçe¹⁵ Encümenleri'nde görüşülmüş ve komisyonlarca yapılan değişiklik önerilerinden¹⁶ sonra Meclis görüşmelerine geçilmiştir. Meclis görüşmelerinin ardından ise tasarı oya sunulmuş ve 3803 sayılı Köy Enstitüleri Kanunu 17 Nisan 1940 tarihinde 278 oyla kabul edilmiştir.¹⁷

Köy Enstitüleri'nin açıldığı döneme bakıldığında, Türkiye ve dünyada önemli dönüşümlerin yaşandığı görülür. O dönemde yaşanan bu dönüşümler Fay Kirby tarafından şöyle dile getirilmektedir:

"1940'da dünyanın büyük bir bölümü savaşa tutuşurken, Türkiye'de eğitim yoluyla geriliğe karşı açılacak bir savaş için «İlköğretim Seferberliği» hazırlıkları yapılıyordu. Türkiye'nin liderleri sulh yolu ile yapılacak böyle bir «otuz yıl savaşı»nın modern Türkiye'yi uygarlık ereklerine ulaştırmasını istiyorlardı. Köy Enstitüsü hareketi, işte bu sulhçü savaşın ağırlık merkezi oldu."¹⁸

Köy Enstitüleri milli eğitim alanında ülkenin ihtiyaç duyduğu köy öğretmenleri yetiştirilmesinin yanı sıra teknik elemanların ve sağlık insan gücünün yetiştirilmesine de katkıda bulunacaktı. Ancak bu işlevlerinin yanı sıra, Cumhuriyet devrimlerinin köy tabanına kadar aktarılmasında da önemli bir işlevi üstlenmişti. *"Dönemin önemli atılımlarının belki de en önde geleni köy enstitüleri idi. Köy enstitüleri adeta bir gizlilik örtüsü altında gerçekleştirilmek istenmişti. Dönemin basın organlarında enstitüler ile ilgili haber ve yorum bulmak pek zordur. Konu sadece bir eğitim sorunu olarak gündeme getirilmiş ve köy okullarına süratle öğretmen yetiştirilmesi projesi olarak takdim edilmişti. Ayrıca, köyden toplanmış, köy yaşantısını yakından bilen köylü çocuklarının yine köy koşullarında eğitilmelerinin sağlanması ve uygulamaya yönelik eğitim verilmesi sonucunda, biraz da tecrit edilmiş şartlarda, klasik yöntemlerin dışında yetiştirilerek, her birinin bir meslek öğrenerek, yeniden köylerine geri dönmeleri, köyün kalkınmasını da sağlayacak bir atılım olarak görülmüştü. Köylü öğretmenler köylü çocuklarını köylerinde eğitecekler, köylü meslek sahipleri de köylü yetişkinleri tarımsal alanda eğitmeye çalışacaklardı. Hatta, bu aşamada dahi, projeye soğuk bakan oldukça etkili bir çevrenin varlığı hissediliyordu. Buna bir de, üzerinde resmi planda hiç konuşulmayan, fakat önemle durulan bir başka boyutu da eklemek gerekir. Tek parti ideolojisi ile yetiştirilmiş ve eğitilmiş köylü çocukları kırsal alanda rejimin destek unsurlarını teşkil edeceklerdi. Bir toprak reformu aşamasında bu grubun desteğine ve enerjisine ihtiyaç olabiliirdi..."¹⁹* ifadelerinden hareketle, Köy Enstitüleri projesinin salt Milli Eğitim alanına yönelik olmayıp, Türkiye'nin birçok açıdan kalkınmasında da manivela görevi gördüğü ve toprak reformu gibi ülkenin kaderini ilgilendiren bir konuda da aracı bir rol oynaması öngörülen bir proje olduğu söylenebilir.²⁰

Böylelikle Türkiye'de, eğitmen yetiştirme kursları ile başlayan eğitim hamlesi köy öğretmen okulları ile devam etmiş ve Köy Enstitüleri projesiyle ise perçinleştirilmiştir. 1940 yılında Türkiye'nin birçok yerinde bu enstitülerin açılmasıyla birlikte; köy öğretmen okulu statüsündeki okullar Köy Enstitüleri'ne dönüştürülmüş ve mevcut eğitmen kursları ise bu enstitülerin bünyesinde çalışmalarını devam ettirmiştir. Önce eğitmen kursunun sonra ise Köy Enstitüsü'nün açıldığı illerden biri de Kocaeli'dir.

12 26.03.1940 tarihli Maarif Encümeni Mazbatası için bkz.: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Köy Enstitüleri ile İlgili Yasalar, s. 41-43.

13 29.03.1940 tarihli Ziraat Encümeni Mazbatası için bkz.: Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, Köy Enstitüleri ile İlgili Yasalar, 43-45.

14 03.04.1940 tarihli Dahiliye Encümeni Mazbatası için bkz.: A.g.e., s. 45-46.

15 13.04.1940 tarihli Bütçe Encümeni Mazbatası için bkz.: A.g.e., s. 46-50.

16 Bu öneriler için bkz.: A.g.e., s. 50-62.

17 A.g.e., s. 111.

18 Fay Kirby, Türkiye'de Köy Enstitüleri, s. 201.

19 Cemil Koçak, "İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye", Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940, İstanbul, YKY, 2002, s. 317.

20 Gülşah Eser, a.g.t., s. 72-73.

İlk Adım: Arifiye Eğitimci Kursu

1936 yılında uygulamaya konulan Köy Eğitimci Yetiştirme Kursları projesi bağlamında, Türkiye'nin belirli yerlerinde eğitimci kursları açılmaya başlanmış ve projenin başarılı olduğu görülünce kursların ülke çapında yaygınlaştırılması kararı alınmıştır. Bu kurslardan biri de Kocaeli yöresinde açılan Arifiye Eğitimci Kursu'dur. 1937 yılında açılan kurs, eğitimci namzedi (adayı) yetiştirmek üzere 48 öğrenci ile işe başlamıştır. Bu öğrencilerin 1 tanesi ilkokul mezunudur. 10 tanesi halk mektebine devam etmiştir. 31 öğrencinin bir öğrenim belgesi olmamakla birlikte bunların ordudan terhis edilmiş onbaşı ya da çavuş rütbesindeki erler olması ihtimal dâhilindedir. 1937 yılı itibariyle kursta bir öğretmen, bir muhasebe memuru, bir ayniyat memuru, iki hademe ve bir aşçı bulunmaktadır. Eğitimci kursları Sağlık, Eğitim ve Tarım bakanlıklarının koordineli olarak yürüttükleri bir proje olduğundan kurstaki öğrenciler bu üç bakanlığın sınavında başarılı bulunarak seçilmiştir. Bu öğrencilere kurs süresi boyunca sağlık, eğitim ve ziraat dersleri²¹ verilerek günde 7 ders okutulmuştur. Bu derslerin arasında jimnastik ve temizlik dersleri de vardır. Ancak, bir yıl sonundaki başarı oranı % 20'dir. Zamanla kursun öğrenci sayısı artmış; 1939 yılı Nisan ayı itibariyle kursa Bilecik'ten 30, Bolu'dan 60, Bursa'dan 60 ve Kocaeli'den 50 öğrenci olmak üzere toplam 200 öğrenci kaydedilmiştir.²² 1940 yılında Köy Enstitüleri'nin açılmasıyla Arifiye Eğitimci Kursu da yeni açılan Arifiye Köy Enstitüsü bünyesine alınmış ve kurs çalışmaları aynı çatı altında 1949 yılına kadar devam etmiştir.²³

Kocaeli'de Bir Eğitim Devrimi: Arifiye Köy Enstitüsü

Tıpkı diğer birçok Köy Enstitüsü gibi Kocaeli'deki Arifiye Köy Enstitüsü de 17 Nisan 1940 tarihinde 3803 sayılı kanunla kurulmuştur²⁴ ve Arifiye'nin kurucu müdürü Süleyman Edip Balkır'dır.²⁵ Köy Enstitüleri Kanunu gereği Arifiye Köy Enstitüsü bölgesine giren iller Bursa, Bilecik ve İstanbul olarak belirlenmesine rağmen; buraya Kocaeli, Bursa, Bolu, İstanbul ve Bilecik'ten öğrenciler alınmıştır.²⁶ Açıldığı yıl itibariyle öğretim kadrosu hemen hemen yok sayılabilecek Arifiye Köy Enstitüsü'nde Balkır tarafından kadro tamamlama çalışmaları başlatılmış ve 1940 yılından 1943 yılına kadar bu enstitüye 41 öğretmen atanmıştır.²⁷

Arifiye Köy Enstitüsü'ne koşulları açısından bakıldığında durumun elverişsiz olduğu dikkati çekmektedir. Müdür Balkır, bu durumu şu sözlerle anlatmaktadır:

"Enstitümüzün kuruluşlarının günün ve geleceğin gereksemelerine uyacak biçimde yerleşip çoğalması, genişlemesi olanakları çıkmazdaydı kanımca. Demiryoluna paralel olarak düşürülen ana yapının gerisinde, yanında girişilecek işlerin yolu tıkalıydı. Mutfak,

21 Yasemin Akkafa, a.g.t., s. 50.

22 Barış Arslan, a.g.t., s. 56; Yasemin Akkafa, a.g.t., s. 52.

23 Nureddin Ergin, *Arifiye Öğretmen Okulu ve Tarihçesi*, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968, s. 10-11.

24 Arifiye Köy Enstitüsü hakkında bilgi için bkz.: Zekeriya Esen, "Kepirtepe ve Arifiye Köy Enstitüleri (1940-1946)", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.

25 1902 yılında Bursa'da, bugünkü Mustafa Kemalpaşa (eski adıyla Kirmasti) kasabasında doğan Süleyman Edip Balkır, Bizans'a karşı çok önce bu kente iskân edilmiş uç beylerinden Karabey soyundandır. Babası Hacı Mehmet, annesi Hacı Hanife'dir. 1921 yılında Bursa Darülmüallimininden mezun olmuş ve Kirmasti ilçesi Koşuboğazı Kariyesinde (köyünde) öğretmenliğe başlamıştır. 1928'de İstanbul ili İlköğretim Müfettişliği'ne atanmıştır. 1937'den başlamak üzere Eskişehir Mahmudiye ve Kastamonu Göl Eğitimci Kursu'nun kurucu müdürlüğünü yapmıştır. 1940 yılında yeni kurulacak Arifiye Köy Enstitüsü Müdürlüğü'ne getirilmiştir. 1946'da İstanbul Teknik Üniversitesi Zat (personel) İşleri Müdürlüğü'ne atanan Balkır, 1967 yılında yaş sınırından emekli olmuş, 1978 yılında ise vefat etmiştir. Süleyman Edip Balkır, *Yeni Hızla Köye Doğru*, Kastamonu Gölköylüleri Vakfı Yayınları: 1, İstanbul, 2002, s. 6.

26 Rifat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, Türkiye Matbaası, İzmit, 1945, s. 293. Süleyman Edip Balkır, 25 Ağustos 1940 tarihi itibariyle toplam 153 öğrencinin okula kayıt için geldiklerini belirtmektedir. Balkır; Kocaeli'den 50, Bursa'dan 45, Bolu'dan 53, İstanbul'dan 6 ve Bilecik'ten 19 öğrenci geldiğini nakletmez. Ancak öğrenci sayılarının toplamı 153 değil, 173'tür. Süleyman Edip Balkır, *Dipten Gelen Ses Arifiye Köy Enstitüsü*, s. 83. Kadro eksikleri tamamlanarak kayıtlar 30 Ağustos 1940'kapatılmıştır. Balkır, a.g.e., s. 91.

27 Bu öğretmenlerden 2'si Yüksek Köy Enstitüsü, 4'ü Gazi Eğitimci Enstitüsü, 17'si Öğretmen Okulu, 4'ü Ziraat Okulu mezunudur. Diğer 14 öğretmen ise meslek ve sanat okulu mezunudur. Balkır, a.g.e., s. 103.

yemekhane, revir, yatakhane, hamam, küçük marangozluk, demircilik işlikleri, ahır, kümes, kooperatif, resim-iş atelyesi, helâ... avuç içi kadar alanımızı doldurmuştu. Kamulaştırarak ya da satın alarak genişlettiğimiz topraklar, tarım çabalarımızın bütün isteklerini karşılayacak genişlikte bile değildi.”²⁸

Köy Enstitüleri'nin kuruluşunun II. Dünya Savaşı sürecine rastlaması Balkır'ın belirtmiş olduğu çıkmazların önemli nedenlerinden biridir. Savaş dışında kalınmış olmasına karşın savaşın Türkiye ekonomisine ve topluma önemli etkileri olduğu ve ekonomik gelişme sürecine olumsuz bir şekilde yansıdığı yalın bir gerçektir. Çünkü savaş; hayat pahalılığı,²⁹ iaşe sorunları ve karaborsa sonucunda ortaya çıkan açlık, sefalet ve yoksulluk gibi birçok sorunu da beraberinde getirmiştir. Böyle bir süreçte kurulmuş olan Arifiye Köy Enstitüsü'nün de Balkır'ın bahsetmiş olduğu çıkmazlarda olması dönemin şartları açısından beklenilebilir bir durumdur.³⁰ Özellikle 23 Kasım 1940 tarihinde güvenlik gerekçesiyle İstanbul, Edirne, Kırklareli, Tekirdağ ve Çanakkale ile birlikte Kocaeli'de de sıkıyönetim ilan edilmesi³¹ şartların zorlaştığının ve zorlaşacağına bir kanıtı gibidir. Kısıtlı bir bütçeyle ve diğer olanakların kısır döngüsü içerisinde enstitünün yapılanmasını devam ettirebilmek enstitü ailesinin karşısına aşılması zor bir durum olarak çıksa da bu durumun da üstesinden geldiğini söylemek gerekir.

İş içinde eğitim ilkesinden hareketle, Arifiye Köy Enstitüsü'nde de eğitim-öğretim alanı uygulama alanıyla birleştirilmiş ve üretime dayalı bir eğitim modeliyle dönemin zor şartları hafifletilmeye çalışılmıştır. Bu nedenle, özellikle Köy Enstitüleri'nin öğretim programları oluşturulurken dönemin ve enstitülerin kuruldukları bölgelerin koşullarının göz önünde bulundurulduğu dikkati çekmektedir.

Köy Enstitüleri Öğretim Programlarında Balıkçılık Dersleri

Köy Enstitüleri'nde, 1943 yılına gelinceye kadar, Maarif Vekilliği tarafından yayınlanmış herhangi bir öğretim programı olmadığından; her enstitü yine Maarif Vekilliği'nin direktifleri doğrultusunda, kendi bölgesinin özelliklerine göre³² bir program hazırlamış ve Vekilliğin onayı doğrultusunda hazırlamış olduğu programı uygulamaya koymuştur. 1943 yılına gelindiğinde ise bir öğretim programı oluşturulmuş; böylelikle her ders ve işin amacı, kapsamı, yöntemi, konuları ve ders saatlerini gösterir çizelgeler belirlenmiştir. Hazırlanan ilk program, yayınlandığı yıl dolayısıyla 1943 yılı öğretim programı ya da kısaca 1943 programı olarak anılmaktadır. 1943 yılı öğretim programında, öğrencilerin beş yıllık öğrenim süreleri boyunca yapılması planlananlar Tablo 1'de gösterilmiştir:

28 Edip Balkır, *Dipten Gelen Ses Arifiye Köy Enstitüsü (1940-1946)*, s. 121.

29 Kocaeli'de hayat pahalılığının büyük oranda yansıdığı belki de en önemli gıda maddesi ekmeği. M. Hikmet Bayar anılarında ekmeğe yansıyan pahalılığı şöyle nakletmektedir: “1930'lu yılların başlarında 1 okka (1238 gram) somun ekmeği, 8 kuruşa; 1939 yılı savaş öncesinde; 1 kg.lığı, 10 kuruşa satılırken; savaşın çıkışı ile birlikte 900 gram olarak çıkarılan ekmeğin fiyatı 62 kuruşa yükselmişti. Kaldı ki; bu fiyat verilse bile firmalardan istenilen miktarda ekmeği satın almak mümkün değildi. Çünkü; ekmeği karneye bağlanmıştı ve mahalle muhtarlarından alınan aylık ekmeği karnelerinin günlük kuponları karşılığında alınabilmekteydi. Karneler; kişi başına günde ancak yarım ekmeği alınacak şekilde düzenlenmişti. Ağır işçi olanların iki karne hakkı vardı.” M. Hikmet Bayar, *Bir Zamanlar İzmit*, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 200.

30 Murat Metinsoy, *İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye (Savaş ve Gündelik Yaşam)*, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007, s. 52-53.

31 Murat Metinsoy, a.g.e., s. 230.

32 Program, her enstitünün kendi bölgesinin özelliklerine göre hazırladığı için bazı enstitülerde tarla ziraatı, bazılarında meyvecilik, deniz kenarında ya da denize yakın bulunan enstitülerde balıkçılık, arıcılığa elverişli olanlarda ise arıcılık çalışmaları yapılmıştır. Enstitülerde yapılacak spor çalışmaları da muhite göre şekillenmiştir.

Tablo 1. Köy Enstitüleri'nin Beş Yıllık Öğretim Süreleri İçinde Yapılacak Ders, Çalışma ve Tatillerin Haftalara Göre Dağılımı

DERSLER	Hafta
I. Kültür dersleri	114
II. Ziraat dersleri ve çalışmaları	58
III. Teknik dersler ve çalışmalar	58
IV. Beş yıllık sürekli tatiller	30
Toplam	260

Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, **Köy Enstitüsü Programları**, Ankara, 2004, s. 108.

Tablo 1'deki verilerden hareketle, 1943 programında en çok sürenin kültür derslerine ayrıldığı görülmektedir. Ziraat ders ve çalışmaları ile teknik ders ve çalışmalara ayrılan süre 58'er haftadır. Bu 58 haftalık planlamada; ziraat dersleri kapsamında öğrencilere bazı enstitülerde balıkçılık dersleri de verilmiş, bu dersler "*Balıkçılık ve su ürünleri bilgisi*" başlığı altında okutulmuştur. Ziraat derslerinin konularıyla ilgili tablo ise aşağıdaki gibidir:

Tablo 2. Köy Enstitüleri'nin 1943 Programında Ziraat Ders ve Çalışmaları Konuları

1. Tarla ziraatı
2. Bahçe ziraatı, fidancılık, meyvecilik, bağcılık ve sebzeçilik bilgisi
3. Sanayi bitkileri ziraatı
4. Zootečni
5. Kümes hayvanları bilgisi
6. Arıcılık, ipek böcekçiliği
7. Balıkçılık ve su ürünleri bilgisi
8. Ziraat sanatları

Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, **Köy Enstitüsü Programları**, Ankara, 2004, s. 109.

Tablo 2'deki ziraat ders ve çalışmaları konuları incelendiğinde, konuların çeşitlilik arz ettiği görülür. Bunun nedeni, ziraat çalışmalarının her enstitünün bünyesine göre düzenlenmesi ve enstitü çıkışlı öğretmenlerin atandıkları köylerde uygulayacakları ziraat çalışmalarının farklılık arz etmesidir. Örneğin, Kastamonu Göl Köy Enstitüsü model alındığında, merkez ya da ilçedeki köylere atanan bir öğretmenin bahçe ziraatı ya da arıcılıkla uğraşabilmesi hedeflenirken, Beşikdüzü Köy Enstitüsü³³ ya da Arifiye Köy Enstitüsü'nden mezun olup deniz kenarına yakın bir yerdeki köye atanan bir öğretmenin balıkçılık ve su ürünleri bilgisiyle donatılı olması hedeflenmiştir. Muhtemelen enstitülerin açıldığı her bölgede balıkçılık çalışmaları yapılamayacağından, 1943 programında da bu ders haftada 2 saat ve dördüncü ile beşinci sınıflarda okutulmak üzere planlanmıştır.

³³ Beşikdüzü Köy Enstitüsü'nde balıkçılık atölyesi ilk atölyedir. Enstitü öğrencilerinin balıkçılığı öğrenmelerinin sağlanmasının yanı sıra bu enstitüde fenni balıkçılık da geliştirilmiştir. Güler Yalçın-Filiz Kamacıoğlu, **Beşikdüzü Köy Enstitüsü Hikayesi Bitmedi**, Köy Enstitülerini Araştırma ve Eğitimi Geliştirme Derneği (KAVEG), İstanbul, 2007, s. 12.

Tablo 3. Köy Enstitüleri'nin 1943 Programında Ziraat Ders ve Çalışmalarına Ayrılacak Haftalık Ders Saati Sayısı

Ziraat Ders Çalışmaları	Sınıf I	Sınıf II	Sınıf III	Sınıf IV	Sınıf V
I. Tarla ziraati	-	3	4	2	1
II. Bahçe ziraati	8	4	3	3	2
III. Sanayi bitkileri ziraati ve Ziraat sanatları	-	-	1	1	2
IV. Zootekni	1	2	2	1	2
V. Kümes hayvancılığı	2	2	-	-	-
VI. Arıcılık ve ipek böcekçiliği	-	-	1	2	2
VII. Balıkçılık ve su mahsulleri	-	-	-	2	2
Toplam	11	11	11	11	11

Not: Ziraat derslerine kız ve erkek bütün öğrenciler devam eder. Yalnız ziraat çalışmalarında kız ve erkek talebelenin özelliklerine göre konular seçilir.

Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, **Köy Enstitüsü Programları**, Ankara, 2004, s. 112.

1947 yılına gelindiğinde öğretim programı yeniden düzenlenmiş ve bu program Köy Enstitüleri 1947 yılı öğretim programı ya da kısaca 1947 programı olarak anılmıştır. 1947 programında da, 1943 programında olduğu gibi dersler üç kategoriye ayrılmış; ancak ders adlarında değişikliğe gidilmiştir. Buna göre; “kültür dersleri” yerine “genel bilgi dersleri”, “ziraat ders ve çalışmaları” yerine “tarım ders ve uygulamaları”, “teknik dersler ve çalışmalar” yerine ise “sanat dersleri ve atelye çalışmaları” ifadeleri kullanılmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki; balıkçılık dersleri 1943 programında yer almasına rağmen 1947 programında yer almamıştır.

Arifiye Köy Enstitüsü'nde Balıkçılık Çalışmaları

Arifiye Köy Enstitü'nün kuruluş yıllarında ziraat dersleri kapsamında okutulan ve uygulamalı olan derslerden biri de “Balıkçılık ve su mahsulleri” dersidir. Kocaeli yöresinin su kaynakları açısından zengin olması nedeniyle, Arifiye Köy Enstitüsü'nde bu dersin uygulaması hem Sapanca Gölü'nde hem de İzmit Körfezi'nde yapılmıştır.

Sapanca Gölü'nde Balıkçılık

Evliya Çelebi *Seyahatname*'sinde bile adı geçen Sapanca Gölü, çok uzun yüzyıllardır balıkçılık konusunda zengin bir göl olarak tarihe geçmiştir. Evliya Çelebi, bu gölde 70-80 çeşit balık olduğunu, insanların bunlardan avlanıp kâr ettiklerini, alabalık, sazan, turna ve luna balığı gibi tatlı su balıklarının çok lezzetli olduklarını dile getirmiştir.³⁴ Evliya Çelebi'nin belirttiği çok sayıda balık türüne rağmen, erken Cumhuriyet döneminde Sapanca Gölü'nde beş-altı tür balık bulunduğunu dile getirenler de vardır.³⁵

Balıkçılık yönünden elverişli olan Sapanca Gölü'nün Arifiye Köy Enstitüsü'nün üç kilometre kadar batısında yer alması, bir başka deyişle enstitüye yakın olması birçok avantaj sağlamıştır. Göl sayesinde yüzme bilmeyen öğrenciler yüzmeyi öğrenmiştir.³⁶ Hatta bu yüzme seferberliğinin yapıldığı günlerden birinde İlköğretim Genel Müdürü İsmail

34 F. Yavuz Ulugün, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit Rotary Kulübü Kültür Yayınları, İzmit, 2008, s. 43.

35 Bkz.: Rifat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, Türkyolu Matbaası, İzmit, 1945, s. 305.

36 S. Edip Balkır, *Dipten Gelen Ses Arifiye Köy Enstitüsü (1940-1946)*, s. 249.

Hakkı Tonguç³⁷ da yer almış ve Sapanca Gölü'nden neden balık tutulmadığı konusunda Balkır'dan bilgi istemiştir. Balkır ise verdiği yanıtta uzun yıllardır bölge halkının Sapanca Gölü'nü verimsiz olarak tabir ettiklerini ve uzun yıllardır balıkçılık konusunda dikiş tutturamadıklarını dile getirmiştir. Aradan geçen kısa zaman zarfında, Tonguç bu konuya el atmış ve Münakalât (Ulaştırma) Bakanlığı Balıkçılık Mütahassısı İsmail Özkul'u konuyla ilgili inceleme yapmak üzere görevlendirmiştir. Özkul, enstitü öğretmenlerinden Muammer Köseataç'ı da yanına alarak Sapanca Gölü'ne gitmiştir. Yaptığı incelemeler sonucunda Gölü balıkçılık açısından elverişli bulmuş ve burada balıkçılık çalışmalarının yapılabilmesi için iki kayak ve iki ağın yeterli olacağını belirtmiştir. Enstitüde yeterli finansman olmadığı için İstanbul'daki Balık Pazarı'nda İsakidis adlı bir tüccardan kredi alınarak gerekli olan kayak ve ağlar satın alınmıştır. 1941 yılının Ağustos ayında çalışmalara başlanmış ve balık mevsimi olmamasına rağmen Eylül ayına kadar 938 kilo çeşitli cinslerde balık avlanmıştır. En önemlisi, enstitü öğrencilerinin yemek programında haftada ortalama iki kez balık yer almıştır. Ekim ayına gelindiğinde ise, iki ayda avlanan balık miktarı 3000 kiloya ulaştığı gibi, bu balıklar enstitü yemekhanesinde kullanılmayan haricinde Adapazarı ve Sapanca'da satılarak enstitüye gelir elde edilmiştir.³⁸ 1942 yılına gelindiğinde ise balıkçılık çalışmalarının daha kolay yürütülebilmesi için bir balıkhaneye yapılmıştır. Balıkhanede geniş bir balkon, bunun arkasında öğrencilerin yatacağı geniş bir salon; alt katta avadanlıkların konacağı yer ile tuzlu balıklar için 20 tonluk havuzlar yer almıştır. Balıkhaneye ve balıkçılık çalışmalarıyla ilgili Balkır şöyle söylemektedir:

“16.V.1942'de balıkhaneyi işletmeye açma töreni düzenledik. Tren yolcularının görebileceği biçimde ve büyüklükte, duvara «Köy Enstitüsü Balıkhanesi» diye yazılmıştı. Bunun üstünü bezle kapadık. Perde açar gibi örtüyü çekince bu yazı çıktı ortaya. Çocukların, başlarında Muammer Köseataç'la Hikmet Öz'ün çabalarıyla hiç yoktan meydana çıkarılan bu güzel kurumun Enstitümüz için uğurlu ve verimli olması dileğinde bulundum. Millet de coştı, eğlendi ve arkadan da harıl harıl çalışmaya başladı.

37 1897 yılında Silistre'de Totrakan sancağının Tataratmaca Köyü'nde dünyaya gelen Tonguç, orta halli bir çiftçi ailesinin büyük oğludur. 1913'te Silistre Rüştiyesi'ni bitirmiş ve 1914'te Kastamonu Öğretmen Okulu'na başlamıştır. 1916'da Kastamonu'dan İstanbul Öğretmen Okulu'na nakledilmiş ve bu okulu 1918'de bitirerek yirmi kadar arkadaşıyla birlikte Almanya'ya öğrenime gönderilmiştir. 1919 yılının ortalarına kadar Karlsruhe yakınındaki Ettlingen'de öğretmen seminerine devam eden Tonguç, I. Dünya Savaşı'nın bitmesi üzerine 1919'da yurda dönmüş ve Eskişehir Öğretmen Okulu'nun resim-elişleri ve beden eğitimi öğretmenliğine atanmıştır. 1921-1922 yıllarında öğrenimini tamamlamak üzere tekrar Almanya'ya gönderilmiş ve bu sefer yurda dönüşünde Konya Lisesi resim öğretmenliği görevine başlamıştır. Bu okulda ek olarak, resim-elişleri ve beden eğitimi derslerini de yürütmüştür. Tonguç, Nisan 1924'te ayında Ankara Öğretmen Okulu'nda altı ay kadar bir süre görevlendirildikten sonra aynı yılın Ekim ayında Adana Erkek Öğretmen Okulu'na atanmış, 1926'da ise Maarif Vekâleti Levazım ve Alâtidersiyeye Müzesi Müdürü olmuştur. Aynı yıl Bakanlık İnşaat Komisyonu'na üye olarak atanmış ve sonra bu komisyonun başkanlığını yürütmüştür. 1929'da ders araçları almak ve incelemeler yapmak üzere İtalya, İsviçre, Fransa, İngiltere, Almanya ve Avusturya'da iki ay süren bir geziye çıkan Tonguç, aynı yılın Aralık ayında Gazi Orta Öğretmen Okulu elişleri öğretmenliğine atanmıştır (ek görev). 1932-33 ders yılında Gazi Eğitim Enstitüsü Resim Şubesi'ni kurmuş, 1934-1935 yıllarında aynı enstitünün müdürlüğüne vekalet etmiş ve Ağustos 1935'te İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne vekaleten atanmıştır. 1938'de ilköğretim teşkilâtlarını incelemek üzere Bulgaristan, Macaristan, Yugoslavya, Avusturya ve Almanya'da iki ay süren bir geziye çıkmıştır. 1940'da İlköğretim Genel Müdürlüğü'ne asaleten atanan Tonguç, 1946'ya kadar bu görevi yürütmüştür. 1949 yılında Ankara Atatürk Lisesi resim-elişleri öğretmenliğine atanmış, 1953'te emekliliğini isteyerek ertesi yıl emekli olmuştur. Temmuz 1954'te ayında yaklaşık üç ay sürecek bir Avrupa gezisine çıkan Tonguç; Hollanda, Almanya, Avusturya, İsviçre ve İtalya'ya gitmiştir. İsviçre'de Pestalozzi Çocuklar Köyünü inceleyen Tonguç, Ekim ayında yurda dönmüştür. 1958 yılında ise tedavi için Almanya'ya gitmiş, 10 Nisan'dan 27 Mayıs'a kadar hastanede yatmıştır. 19 Haziran 1958'de iyileşmiş olarak yurda dönmüş, bundan yaklaşık iki yıl sonra 24 Haziran 1960'da hayatını kaybetmiştir. 1927 yılında *“Elişleri Rehberi”* başlıklı ilk kitabı basılan Tonguç, 1927-1952 yılları arasında birçok başarılı yayına imza atmıştır: *Elişleri Rehberi (1927)*, *Mürebbinin Ruhü (1931)*, *Resim-Elişleri ve Sanat Terbiyesi (1932)*, *İş ve Meslek Terbiyesi (1933)*, *Kerschensteiner (1933)*, *Almanya Maarifi (1934)*, *Köyde Eğitim (1938)*, *Canlandırılacak Köy (1939)*, *İlköğretim Kavramı (1946)*, *Öğretmen Ansiklopedisi ve Pedagoji Sözlüğü (1952)*. *Tonguç'a Kitap*, İstanbul, Ekin Basımevi, 1961, s. 5-9; İsmail Hakkı Tonguç, *İlköğretim Kavramı*, s. 3-5. İsmail Hakkı Tonguç ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Engin Tonguç, *Bir Eğitim Devrimcisi İsmail Hakkı Tonguç, Yaşamı, Öğretisi, Eylemi*, İstanbul, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yayınları, 2009; Güler Yalçın, “İsmail Hakkı Tonguç'u Yaşatmak Zamanıdır!”, *Cumhuriyet*, 22.06.2007, s. 2.; Güler Yalçın, “Tonguç, Bağımsızlığımız ve Sorumluluklarımız”, *Cumhuriyet*, 29.06.2009, s. 2.

38 S. Edip Balkır, *Dipten Gelen Ses Arifiye Köy Enstitüsü (1940-1946)*, s. 252-254.

Bakanlığın isteği üzerine yollanmış 1.X.1942 tarih ve 569 sayılı raporunda balıkçılık üstüne yapılmış çabalar şöylece özetlenmiştir: «1941 yılında 3.000 kilo, 1942 yılında 12.000 kilo balık tutulmuştur. Balıkçılık işleri için bir tane iki, bir tane de üç çifte kayıkla 6 tonluk motor; iki büyük ıgırıp, iki uzatma ağı vardır.»

İstanbul'daki balık tüccarı İsakidis'e motor, ağı ve kayıklar için 3600 lira borcumuzu ödedik. Ayrıca krediyle aldığımız ipliklerle derin sularda balık avı için Ömer Reis'in göstericiliğiyle parakete yapıldı (yüz iğneli). Göl'de bulunan balıkların türü pek zengindi: 10, 15, 20 kiloluk eti beyaz yayın başta gelir. Turna, tatlı su levreği, sazan göl alabalığı, kızıl kanat balıkları pek boldur. Gelişigüzel her yere ağı atılamıyordu. Birçok yerler sınıandı. Göl'ün verdiği ürün, günü gününe uymazdı. Ortalama 100-300 kilo kadardı. Elbet bu, Enstitümüz için çok geliyordu. Fazlasını, Döner Sermaye'miz Sapanca'da, Adapazarı'nda satıyordu. Adapazarı'nda balığın fiyatını, madrabazlar birleşip öldürüyorlardı. Kaşkarıkoçular öylesine bedavaya getiriliyorlardı ki uğraşlarımızı, buna üzülmemek elde değildi. Gerçi ucuz balık yedirerek halka hizmetten mutlu idik. Ama en azından emeklerin karşılığını beklemek de hakkımızdı. Boşuna uğraşmak düşüncesi, çocuklardaki çaba gücünü sifıra düşürmüyordu ama onları telâşlandırmıyor da değildi. Tam bu sırada kız öğretmenlerden birisinin babası, Göl'den çıkardığımız bütün balıkları satmaya istekli çıktı. Adapazarı'nda bir dükkân açtı. Artık halk araçlarının insafına kalmaktan kurtulmuştu. Döner Sermaye Komisyonu'nun saptadığı fiyatla satış yaptırılıyordu. Belli bir kâr alan bu satıcının emeği karşılanıyor, halk da aldatılmaktan kurtuluyor, ucuz balık yiyebiliyordu.”³⁹

Balık avlama ve satma işlerinin dışında balık tuzlama işi de enstitü için önemli bir faaliyetti. Balıkların tuzlanmasıyla birlikte hem öğrencilere tuzlama işi öğretilmiş olup hem de balıklardan uzun süreli olarak istifade edilmiştir. Ancak tatlı su balıkçılığının yanı sıra tuzlu su balıkçılığının yapılıp yapılamayacağı gündeme gelmiş ve bu kez balıkçılık çalışmaları İzmit Körfezi'nde yürütülmeye başlanmıştır.

İzmit Körfezi'nde Balıkçılık

1940'lı yıllarda İzmit Körfezi'ndeki balıkçılık çalışmalarının geneliyle ilgili şu sözler dikkat çekicidir:

“O yıllarda İzmit Körfezi'nde kefal, levrek, tekir, mercan, pisi, lüfer, dil, minekop gibi yerli balıklar dışında torik, palamut, kolyos, sardalya gibi gezgin balıklar ayrıca istakos ve böcek (kerevit) bulunurdu. Dalyanlar ilkel bir yöntem olsa da en çok gelir bunlardan elde edilirdi. Dalyan avcılığında prensip, balıkların yoluna bir anlamda tuzaklar kurmaktır. Lider balık, bırakılan girişten geçince diğerleri de onu takip eder ve tüm sürü içeri alınınca kapak kapatılırdı.”⁴⁰

O dönemde Arifiye Köy Enstitüsü'nde balıkçılık çalışmaları Sapanca Gölü'nün yanı sıra İzmit Körfezi'nde de yapılmaya başlanmış ve çalışmalar Balıkçılık Başu Muammer Köseataç'ın yönetiminde sürdürülmüştür. Enstitü Müdürü Balkır, Muammer Köseataç'la Körfez'deki balıkçılık çalışmalarına başlama hikâyelerini şu sözlerle nakletmektedir:

“Muammer dedi ki:

- Edip'çiğim, bizim işimiz eksik kalacak, eğer bir de deniz avcılığı yapmazsak.
- Peki ama Muammer'ciğim, bunu neden gerekli görüyorsun? Konuşalım bir kez.
- Bizim öğrenciler arasında epeyce kıyı çocuğu var. Göl sularında yeteri kadar çalıştılar.

Balıkçılık tekniğinde adamakıllı piştiler. Şimdi de deniz kıyısında oturanlardan bir ekip

39 A.g.e., s. 256-257.

40 F. Yavuz Ulugün, Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi, İzmit Rotary Kulübü Kültür Yayınları, İzmit, 2009, s. 164.

kuralım. Çekelim gidelim Körfez'e. Göl'deki işleri ufaktan yine sürdürelim. Çocuklar artık Göl'ün içini, dışına çevirdiler. Benim Körfez'i iyi tanıdığımı söylemek gerekmez elbet. Ayrıca Körfez'deki Ereğli'den iyi tanıdığım çok pişkin usta bir balıkçıyı yanımıza alacağız reis olarak. Amaç, Körfez balık kurdunun ustalığından faydalanmaktır tabii.

- Peki ama, Göl'den Köfez'e takımları taşımak, kayığı, motoru aktarmak zor değil mi?

- Yok canım, bize bir araba verdin mi, yükleriz bunları tamam."⁴¹

Planlandığı üzere Körfez'e gidilmiş; istavrit, sardalya, tekir, barbunya ve mercan gibi çeşitli cinslerde balıklar avlanarak Arifiye Köy Enstitüsü'nde artık tuzlu su balıkçılığı da yapılmaya başlanmıştır. Balkır, Körfez'deki balıkçılık çalışmalarını şu sözlerle anlatmaktadır:

"Ve kayık, motor, ağlar, battaniyeler, kap - kacak arabaya yüklendi. Muammer, çocuklar, İzmit Körfezi'ne göç ettiler. Bizim balıkçılar Körfez'e gittikten bir hafta sonra haberin ucu görüldü: Güneyde Yalova'ya Kuzeyde de Darıca'ya kadar bütün kıyılar taranıyor, avcılık yapılıyor, işler çok iyi gidiyor. Bütün çocuklar, Körfez'deki bu balıkçılıktan pek memnunmuşlar. Değişik postalarla yürütülen bu avcılık, eldeki takımlarla sürdürülmüş. Gününe göre istavrit, sardalye, tekir, barbunya, mercan... gibi türlü balıklar tutuluyormuş. Bunlardan bir bölümü Enstitü'ye yollanıyordu. Bir kısmı da orada yeniliyormuş. Körfez'deki işler bitmiş, son ekip de takım - taklavat dönmüştü."⁴²

Sonuç Yerine

Arifiye Köy Enstitüsü'nün gerek Sapanca Gölü, gerekse İzmir Körfezi'ndeki balıkçılık çalışmalarının enstitü yaşamına birçok katkı sağladığını söylemek gerekir. Bunlardan ilki, enstitü öğrencilerinin bu sayede yüzme öğrenmesidir. Diğerleri, balıkçılık çalışmaları kapsamında öğrencilere kayık kullanma, kürek çekme, balık avlama ve tuzlama gibi birçok teknik konunun öğretilmesiyle öğrencilerin balıkçılık konusundaki yeteneklerinin geliştirilmesidir. Böylelikle tıpkı diğer enstitülerde olduğu gibi Arifiye Köy Enstitüsü'nde de iş içinde eğitim ilkesiyle enstitü yaşamı zenginleştirilmiştir.

Balıkların tuzlanması ve balıklardan hazırlanan yemek çeşitleri ise enstitü yemekhanesinin vazgeçilmezleri olmuştur. II. Dünya Savaşı gibi özellikle ekonomik olarak zor bir süreçte, enstitülerde öğrenci başına düşen yiyecek miktarının ne kadar kısıtlı olduğu dikkate alındığında balıkçılık faaliyetleriyle enstitü yemekhanesine katkı sağlanması iş içinde eğitimin en çarpıcı örneklerinden biridir. Bunun yanı sıra, avlanan balıkların fazlasının gerek dışarıya gerekse döner sermayeye satışı yapılarak enstitüye gelir elde edilmesi ise dikkate değer bir husustur.

41 Edip Balkır, *Dipten Gelen Ses Arifiye Köy Enstitüsü (1940-1946)*, s. 263-264.

42 A.g.e., s. 264.

KAYNAKÇA

KİTAP ve MAKALELER

- Aydın, Baha Mutlu **Köy Enstitüleri ve Toplum Kalkınması**, Anı Yayıncılık, Ankara, 2007.
- Balkır, Süleyman Edip, **Dipten Gelen Ses Arifiye Köy Enstitüsü (1940-1946)**, Ankara, Hür Yayınevi, 1974.
- Balkır, Süleyman Edip, **Yeni Hızla Köye Doğru**, Kastamonu Gököylüleri Vakfı Yayınları: 1, İstanbul, 2002.
- Bayar, M. Hikmet, **Bir Zamanlar İzmit**, Kastaş Yayınevi, İstanbul, 2002.
- Ekinci, Necdet, **Sanayileşme ve Uluslaşma Sürecinde Toprak Reformundan Köy Enstitülerine (1923-1950)**, T.C. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1997.
- Ergin, Nureddin, **Arifiye Öğretmen Okulu ve Tarihçesi**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1968.
- Gedikoğlu, Şevket, **Evreleri, Getirdikleri ve Yankıları ile Köy Enstitüleri**, İş Matbaacılık, Ankara, 1971.
- Kirby, Fay, **Türkiye'de Köy Enstitüleri**, yay. haz.: Engin Tonguç, Güldiken Yayınları, Ankara, 2000.
- Koç, Nurgün, **Türk Kültür Tarihi İçerisinde Köy Enstitüleri**, İdeal Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Koçak, Cemil, "İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye", **Cumhuriyet Ansiklopedisi 1923-1940**, İstanbul, YKY, 2002, 316-360.
- Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, **Köy Enstitüleri ile İlgili Yasalar**, yay. haz.: Mustafa Aydoğan, Ankara, 2000.
- Köy Enstitüleri ve Çağdaş Eğitim Vakfı, **Köy Enstitüsü Programları**, yay. haz.: Niyazi Altunya, Ankara, 2004.
- Metinsoy, Murat, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye (Savaş ve Gündelik Yaşam)**, Homer Kitabevi, İstanbul, 2007.
- **Tonguç'a Kitap**, İstanbul, Ekin Basımevi, 1961.
- Tonguç, Engin, **Bir Eğitim Devrimcisi İsmail Hakkı Tonguç, Yaşamı, Öğretisi, Eylemi**, Yeni Kuşak Köy Enstitüleri Derneği Yayınları, İstanbul, 2009.
- Tonguç, Engin, **Devrim Açısından Köy Enstitüleri ve Tonguç**, Ant Yayınları, İstanbul, 1970.
- Tonguç, İsmail Hakkı, **İlköğretim Kavramı**, Piramit Yayıncılık, Ankara, 2004.
- Ulugün, F. Yavuz, **Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi**, İzmit Rotary Kulübü Kültür Yayınları, İzmit, 2009
- Ulugün, F. Yavuz, **Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi**, İzmit Rotary Kulübü Kültür Yayınları, İzmit, 2008.
- Uyar, Bahattin, **Tonguç'un Eğitimcileri**, Öğretmen Dünyası, Ankara, 2000.
- Yalçın, Güler - Kamacıoğlu, Filiz, **Beşikdüzü Köy Enstitüsü Hikayesi Bitmedi**, Köy Enstitülerini Araştırma ve Eğitimi Geliştirme Derneği (KAVEG), İstanbul, 2007.
- Yüce, Rifat, **Kocaeli Tarih ve Rehberi**, Türkyolu Matbaası, İzmit, 1945.

TEZLER

- Akkafa, Yasemin, "Köy Eğitimcileri Kanunu ve Türk Milli Eğitiminde Uygulanması", Selçuk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İlköğretim Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2010.
- Arslan, Barış, "Cumhuriyet Dönemi Eğitiminde Köy Eğitimcileri Projesi", İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2006.
- Esen, Zekeriya, "Kepirtepe ve Arifiye Köy Enstitüleri (1940-1946)", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2007.
- Eser, Gülşah, "Köy Enstitüleri'nde Bir Öncü: Özgün Arşivi Işığında Göl Köy Enstitüsü", İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2011.

GAZETE YAZILARI

- Yalçın, Güler, "İsmail Hakkı Tonguç'u Yaşatmak Zamanıdır!", **Cumhuriyet**, 22.06.2007, s. 2.
- Yalçın, Güler, "Tonguç, Bağımsızlığımız ve Sorumluluklarımız", **Cumhuriyet**, 29.06.2009, s. 2.

MİLLİ MÜCADELE’NİN SON DÖNEMİNDE İZMİT VE ÇEVRESİNDE EĞİTİM FAALİYETLERİ (1921-1923)

Dilara USLU*

Giriş

Kocaeli, kuzeyde Karadeniz, güneyde Bursa, batı ve kuzeybatıda İstanbul, doğuda Sakarya illeriyle çevrili, batıdan doğuya geçiş yolu üzerinde yer almaktadır. Osmanlı Devleti’nde İzmit bir sancak (il) merkezi olmuştur. Bu sancak önce Hüdâvendigâr eyaletine sonra Kaptan Paşa eyaletine ve İstanbul’a, Tanzimat’tan sonra bağımsız bir sancak olarak Dâhiliye Nezareti’ne bağlanmıştır. Adapazarı, Kandıra, Karamürsel, Yalova ve Gebze kazaları 1888’de kurulan Kocaeli bağımsız sancağına bağlanmıştır. Birinci Dünya Harbi’nden sonra 6 Temmuz 1920 ile 27 Haziran 1921 arasında 11 ay 22 gün (244 gün) İngiliz ve Yunan işgalinden sonra yeniden geri alınmıştır. 1924’te İzmit, Kocaeli’nin il merkezi oldu.

Osmanlı devrinde İzmit, Üsküdar’dan doğuya giden büyük ticaret yolu üzerinde önemli konaklardan biri olmuştur. Şehirde birçok ticaret hanları ve kervansaraylar yapılmıştır. On dokuzuncu asır başlarına kadar tuz işletmeleri bölgenin başlıca gelir kaynağı idi. Askerî kumaş ve fes fabrikası da İzmit’te bulunuyordu. İzmit aynı zamanda kereste ticaretinin büyük merkezlerinden ve pazarlarından biriydi. Evliya Çelebi eserinde, 1640 yılında şehirde 1100 dükkân ve 200 kereste deposu bulunduğunu ve mühim ticaret merkezi olduğunu kaydeder. Ayrıca Osmanlı Devleti’nin ilk tersanesi İzmit’te kurulmuştur. Ülkenin batısı ile doğusu arasında adeta bir köprü vazifesi gören İzmit sancağı eğitim faaliyetleri açısından da etkili merkezlerden biri olmuştur. Osmanlı Devleti’nin ilk meslek okullarından biri 17. yüzyılda İzmit’in Mecidiye Köyü’nde kurulmuştur.¹ Aynı zamanda başkente yakın olması hasebiyle Osmanlı eğitim faaliyetlerinin uygulama yerlerinden biri olmuştur.

Osmanlı Devleti’nden Devralınan Eğitim ve Yeni Kurulan Devletin Eğitim Faaliyetleri

Osmanlı Devleti’nin gerilemesinin en önemli nedenlerinden birisi eğitim ve öğretimdeki yetersizlik ve ihmallerdir. Devletin kuvvetli olduğu yıllarda takip edilen eğitim politikaları eğitim kurumlarının bozulmadan varlığını sürdürmesini sağlamıştır. Osmanlı Devleti’nde, gerilemenin en önemli nedenlerinden biri eğitim olarak görülmüş ve bu alanda 19. yüzyılda ve 20. yüzyılın başlarında bir dizi yenilik gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar eğitimde batı tarzı

* Okutman Dr., Sakarya Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı, duslu@sakarya.edu.tr
1 www.chveneburi.net, 10 Nisan 2014, saat:19.00.

reformlar yapılmaya çalışılsa da bu gayretler ikili bir eğitim sisteminin ortaya çıkması ile sonuçlanmıştır. Devletin Birinci Dünya Savaşı sonunda fiilen sona ermesi ve Anadolu'nun işgal edilmesiyle birlikte eğitim işleri savaş koşulları altında devam etmek zorunda kalmıştır. Eğitimde yakalanamayan millî ve çağdaş seviye yanında, Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında işgallerin getirdiği ortam eğitim sistemini iyice geriletmiştir. Bu durum, genel bütçenin önemli bir bölümünün savunma giderlerine harcanmasına neden olurken, yükseköğretim ve lise öğrencilerinin askere alınmasını gerekli kılmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda genç öğretmenler, hatta lise öğrencileri bile silâh altına alınmış ve bu sebeple birçok okul kapanmış, çok sayıda öğretmen kaybı olmuştu. Bu savaşın hemen akabinde başlayan bağımsızlık savaşı, olumsuz durumun devam etmesine sebep olmuşsa da eğitimin millî kurtuluş hareketine katkısı çok olumlu olmuştur.²

Cumhuriyet'in kuruluşuna kadarki süreçte millî eğitim ile ilgili oldukça önemli çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Mustafa Kemal'in eğitime ve eğitilmiş insana verdiği değeri daha savaş devam ederken yaptığı eğitimle ilgili faaliyetler ortaya koymaktadır. Sakarya Muharebesi öncesi eğitimin temel ilkelerini açıklamayı sürdürürken, onun yönlendirmeleriyle eğitimle ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle işgalci güçlerle muharebeler devam ederken 15-21 Temmuz 1921 tarihinde Ankara'da I. Maârif Kongresi'nin toplanması dikkate değerdir. Ülkenin çeşitli yerlerinden gelen 220'den fazla kadın ve erkek eğitimcinin katıldığı bu kongrede alınan kararlarla Cumhuriyet sonrası eğitim reformlarının temelleri atılmıştır.³ Mustafa Kemal'in bu kongreyi yapmasındaki amaç eğitici kadronun eğitim meselesiyle ilgili görüşlerini almaktır. Kongrenin açış konuşmasında üzerinde durduğu ana tema, savaş kazanıldıktan sonra Türkiye'nin millî bir devlet olacağı ve ancak çağdaş bilince erişmiş bir millî eğitimle yetişmiş bir millet ile korunabileceği idi. Bu durum Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Maarif Nezareti'nin ilk programında da vurgulanmıştı.⁴ Atatürk 1922 yılında TBMM'nin açılışı sırasındaki konuşmasında şunları dile getirmiştir:

*"Efendiler! Yetiyecek çocuklarımıza ve gençlerimize, görecekları tahsilin hududu ne olursa olsun en evvel ve her şeyden evvel Türkiye'nin istiklâlîne, kendi benliğine an'ânât-ı millîyesine düşman olan bütün anasır-ıla mücadele etmek lüzûmu öğretilmelidir. Beynelmîlel vaziyeti cihana göre, böyle bir cidalin istilzam eylediği anasır-ı ruhiye ile mücehhez olmayan fertler ve bu mahiyette fertlerden mürekkep cemiyetlere hayat ve istiklal yoktur."*⁵

Cumhuriyet eğitiminin niteliklerine yönelik başka bir konuşmasını ise 27 Ekim 1922'de, Millî Mücadele zaferini kutlamak için İstanbul'dan Bursa'ya gelen öğretmenlere yapmıştır. Atatürk millî, ilim ve fenne dayanan, okula ve okulun sağlayacağı bilim ve tekniğe önemi üzerinde durduğu konuşmasında, orduların kazandığı zaferlerin kalıcı olmasının eğitimde kazanılacak zaferlerle olabileceği ve bu konu da öğretmenlere büyük görev ve sorumluluk düştüğüne dikkat çekmiştir.⁶ Atatürk'e göre; Türk milletinin gerilemesindeki en önemli sebep ise, tahsil ve terbiye yöntemlerinin uygun ve istikrarlı olmamasının yanı sıra millî amaçlar taşımamasıdır. Ona göre eğitim; hayatı ve kendisini bilen, üretici ve ihtiyaç sahibi kişiler yetiştirmelidir.⁷

2 Erol Kaşluhan, "Hazırlık (Kurtuluş) Savaşı Dönemi Eğitim Politikaları ve Eğitim Faaliyetleri", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, y.1, s.1 2012 (Güz), s.4.

3 Bahattin Demirtaş, "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler", *Gazi Akademik Bakış*, c.1, s.2, Yaz 2008, Ankara, s. 158; Yahya Akyüz, "Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 65.

4 Seçil Akgün, Murat Uluğtekin, "Misak-ı Maarif", s.285-286, dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/807/10272.pdf, 10.04.2014, 15:30.

5 Enver Ziya Karal, *Atatürk'ten Düşünceler*, METU Press, Ankara 1998, s. 63.

6 Demirtaş, "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler", s. 159.

7 Yahya Akyüz, "Atatürk ve Eğitim", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998, s. 187.

Mustafa Kemal Paşa, Türk eğitimini modernleştirerek bir Türk toplumu oluşturmak için, yeni Türk harflerine geçiş döneminde başöğretmenlik görevini üstlenmiş, Çankaya'ya Türk dili ve tarihi araştırmalarının merkezi haline getirmiştir. 31 Ocak 1928'de Atatürk'ün desteği ile kurulan Türk Maârif Cemiyeti (Türk Eğitim Derneği) vasıtasıyla üstün kabiliyetli ve çalışkan öğrencilerin yurtiçi ve yurtdışında eğitim alması amaçlanmıştır. Atatürk'e göre, gelecek nesiller Türkiye'nin bağımsızlığına sahip çıkacak, Cumhuriyet'i koruyup yükseltecek şekilde eğitilmelidir. Eğitim millî, demokratik, çağdaş ve laik olmalı, akla ve bilime dayanmalı, işe yarar, üretici ve hayatta başarılı, ülke kalkınmasını hedefleyen, faziletli, fedakâr, disiplinli ve kendine güven duyan nesiller yetiştirmelidir. Eğitim kurumları bir teşkilatla yönetilmeli, eğitim programı günün gereksinimleri, çevre koşulları ve çağdaş ihtiyaçlar doğrultusunda pedagojik usul ve vasıtalarla olmalıdır. Eğitim ülküsü, Türkiye'nin bağımsızlığına, kendi benliğine ve millî geleneklere düşman unsurlarla mücadele edecek nesiller yetiştirmelidir. Eğitim alamamış veya eğitim yaşını geçmiş vatandaşlara yönelik uygulamaların yanında, eğitimde cinsiyet ayrımı olmamalıdır.⁸

Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra eğitim sorunları sadece Osmanlı dönemine ait olan sistem yanlışları ve devralınan model ile ilgili değildir. Fiziki ve maddi imkânlar açısından da eğitim ve öğretim kurumları yetersiz bir hâldedir. 1923-1924 eğitim-öğretim yılında Türkiye'nin nüfusu 11-12 milyondur. Bu nüfusun %10'u ve kadınların sadece %3'ü okuryazardır. Bu yıllarda Türkiye'de 4.894 ilkokul, 72 ortaokul, 23 lise, 64 meslek okulu, 9 fakülte ve yüksekokul olmak üzere toplam 5.062 öğretim kurumu vardır. Bu okullarda görevli olan öğretmen ve öğretim üyesi sayısı ise toplam 11.918'dir. İlkokullarda 341.941, ortaokullarda 5.905, liselerde 1.241, meslek okullarında 6.547 ve yüksek öğretimde 2.914 olmak üzere 358.548 öğrenci vardır. O yıllarda eğitime bütçeden ayrılan pay düşük bir seviyededir. 1921'de 57.128.833 liralık genel bütçeden eğitime ayrılan miktar 390.412 lira olmuştur. 1923'te genel bütçe 105.929.911 lira olmasına karşın Maârif Vekâleti'nin 3.033.003 liralık ödeneği olmuştur. Cumhuriyet'in ilk yıllarında bu sayısal verilerin dışında eğitimin niteliksel özellikleri de düşüktür. Savaşlarda kaybedilmiş olan öğretmenlerin yanı sıra mevcut eğitimcilerin mesleki formasyonu yetersizdir ve öğretim programları çağdaş bir anlayıştan yoksundur. Okul binalarının durumu ve ders araç-gereçlerinin eksikliği ve eğitimle alakadar olacak merkez ve taşra örgütünün idari teşkilatlanmasındaki sorunlar Türk eğitim sisteminin mevcut durumunu yansıtmaktadır.⁹ Osmanlı Devleti'nden devralınan eğitimle ilgili sorunlar yeni Türk Devleti'nde etkili olduğu gibi İzmit ve çevresindeki tedrisata da pek tabii ki tesir etmiştir.

Millî Mücadele Döneminde İzmit ve Çevresinde Eğitim Faaliyetleri

İzmit ve çevresinde Yunanlılar tarafından gerçekleştirilen işgal faaliyetleri, bölgenin eğitim ve kültürel hayatını derinden etkilemiştir. Bu etki, bölgedeki eğitim faaliyetlerini işgal öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı dönem şeklinde ele almayı gerekli kılmıştır.

İzmit'te işgal öncesi yıllarda eğitim hayatı "Sultani" ve "Numune" ismi verilen mekteplere dayanmakta ve burada öğrenim gören 1000'den fazla öğrenci bulunmaktaydı. Ancak Yunanlıların bölgeye girişiyle birlikte okul binaları işgalci güçlerin eline geçmişti. Yunanlılar tarafından binaların ele geçirilmesi bir anlamda idarenin de bu birliklerce kontrol altında tutulması anlamına geliyordu. İşgalci güçlerin İzmit'e girdiği dönemde Maarif Müdürü olarak, dönemin İzmit Mutasarrıfı İbrahim Hakkı Bey'in özel kâtipliğini yapan Mustafa Ferit Bey bulunmaktaydı. Maarif Müdürü, Yunanlıların en yakın adamlarından biriydi.

⁸ Demirtaş, "Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler", s. 159-160.

⁹ Galip Karagözoğlu, "Atatürk'ün Eğitim Savaşı", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri*, 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994, s. 320-321; Rauf İnan, "1920'lerde Türk Millî Eğitimi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 53, 64; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2006, s. 346.

Bu yakınlık, İzmit'te görev yapan diğer öğretmenler tarafından Mustafa Ferit Bey'e "Türk düşmanı" sıfatının verilmesine sebep olmuştu. Hatta Tevhid-i Efkâr gazetesinin 1921 yılı sayısında Mustafa Ferit Bey'in "Türklerden başka büyük düşman tanımam" ifadelerine yer verdiği yazılmıştı.¹⁰ İşgal hareketleri, İzmit'teki eğitim hayatına büyük bir inkıta' vurmakta ve beraberinde idare hususunda liyakatsiz olarak nitelendirebileceğimiz kişilere mühim görevler sunmaktadır. Bunlardan biri dönemin Maarif Müdürüydü. Yunanlılardan aldığı cesaretle, bölge dâhilinde şahsi sorun yaşadığı kişileri Kuva-yı Milliyeci olarak tanıtip Yunanlılara tutuklatmış, bazılarını da yine işgalci birlikler vasıtasıyla Atina'ya sevk ettirmişti. Mustafa Ferit Bey'in bu faaliyetleri işgal altında olan İzmit ve çevresi için geçerliydi. Fakat milli güçlerin bölgenin kurtuluşunu gerçekleştirmesinden sonra Maarif Müdürü, işgal yıllarında seyrettiği tutum dolayısıyla Harp Divanı'na gönderilmişti. İşgal yılları şahsi çıkarların ön planda tutulduğu bir dönem olması hasebiyle maarif teşkilatı hususunda bölgeye herhangi bir hizmet getirilememişti.

23 Nisan 1928, İnönü Caddesi'nde, Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı kutlamalarına giden öğretmen ve öğrenciler. (KBB Arşivi)

Okul öncesi eğitimin başlangıcı sayılabilecek Sıbyan Mekteplerinin İzmit'te kurulması konusundaki başlangıç Yenicuma Camii yanında bulunan Sıbyan Mektebi olmuştur. Günümüzde Gebze'de bulunan Şükriye Kayabay Anaokulu ise 1911'de yapılmış, Birinci Dünya Savaşı'nda hastane olarak kullanılmış, Cumhuriyet'in ilanından sonra Karma İlkokul olarak eğitim-öğretime devam etmiştir. Bunun yanı sıra dini ve hukuki bilgiler edinmek isteyenlere yönelik ileri derecede eğitim veren medreseler bulunmaktadır. İzmit ve çevresinde Fevziye (Mehmed Efendi), Yeni Cuma Medreseleri, Kandıra'da Hamidiye Medreseleri, Adapazarı'nda Karaosman Medresesi başta gelen medreselerdir. Bununla birlikte Armaş (Akmeşe) Ruhban Okulu başta olmak üzere azınlıklara ait okullar da yer almaktaydı. Ermeni Ruhban Okulu onarılarak Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yatılı ilkokulu olarak eğitime açılmıştır. Darıca'da İskoliye Mektebi ise kilise tarzında inşa edilmiştir. Darıca'nın yerli Rumlarından kalan ve Rum çocuklarının ortaokul düzeyinde eğitim gördüğü üç katlı yapı 1910 büyük yangınından sonra kilise olarak kullanılmıştır. Daha sonra ise ilkokula dönüştürülmüştür. 1962 depreminde duvarları çatlayınca terk edilmiştir.¹¹

¹⁰ Tevhid-i Efkâr, 30 Haziran 1921.

¹¹ F. Yavuz Ulugün, *Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli*, Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih Yayınları, Atmaca-Panajans, Kocaeli, 2002, s.196-199.

Hereke Sümer İlk Öğretim Okulu ise kurulduğu günden itibaren, sadece ilkokul olarak kullanılmamış, birçok aktivitenin de merkezi olmuştur. Bu binanın bir kısmı ilk mektep olarak faaliyet gösterirken diğer kısmı çeşitli cemiyetlerin Hereke Şubesi olarak kullanılmıştır. İzmit Körfezi'nin işgal edildiği günlerde bu bina işgal ordularının nöbetçi karakolu idi. Milli Mücadele'nin devam ettiği dönemde 17 Ocak 1923'te Mustafa Kemal Paşa, Kocaeli teftiş gezisi sırasında silah arkadaşlarıyla burada dinlenmişti.¹²

1920'ler, İzmit İdadisi'nin cepheden görünümü. (KBB Arşivi)

İzmit'te lise düzeyinde ilk açılan okul İzmit İdadisi'dir. İdadiler Osmanlı Devleti'nin belli başlı vilayet, önemine göre de sancak, merkezlerinde birer idadi binası yapılmıştır. Doğu Marmara'nın en eski okullarından birisi olan İzmit İdadisi'nin mirası bugün Gazi Lisesi ve İzmit Lisesi tarafından paylaşılmaktadır. Bu okulların hem yüksek okullar için öğrenci hem de devletin üst kademelerine memur yetiştirmek için planlandığı ve ona uygun bir program yürütüldüğü görülür. Ancak bu amaca hizmet edecek idadi binalarını yapacak mimar ve plan sıkıntısı söz konusuydu. Bu yüzden yapılacak okulların planları Avrupa'dan araştırılmış ve nihayet Fransa'nın Paris kentinde uygulanan bina biçimleri uygun bulunmuştu. İncelemek için bulunan bina planları üç tip olup, İzmit için uygun görüleni de başta olmak üzere orta büyüklükteki planın çoğunlukla tatbiki uygun görülmüştür. 1884'te temeli atılmış olup 1888'de eğitim-öğretime başlamıştır. 12 Eylül 1887'de Mekteb-i İdadi adıyla; altı kişilik eğitim heyeti ve bir derslikle faaliyete geçmiştir. Binayı yaptıran kişi olarak Sultan II. Mahmut'un torunu ve Sultan Abdülmecit'in oğlu II. Abdülhamit olduğu ve maliyetin o günkü para birimiyle 439.785 kuruş olduğu bilinmektedir. İlk ders yılında 111 Müslüman, 4 Hristiyan ve diğer dinlerden olmak üzere 115 öğrencisi bulunmaktaydı. Okul 1913 senesinde "Sultani" adını almıştır. I. Dünya savaşı (1914-1918) yıllarında okulun aynı zamanda öğretmen okulu olarak da kullanıldığı sanılmaktadır. Sultani döneminde okulda ders vermiş ünlü bir isim göze çarpar ki kendisi şair ve aynı zamanda Akbaba adlı mizah ve karikatür dergisinin kurucu sahibi, edebiyatçı Yusuf Ziya Ortaç'tır. Birinci dünya savaşı döneminde hastane olarak da kullanılan bina yüzünden öğrenciler geçici binalarda öğrenime devam etmişlerdir. 1919 Kasım ayında hükümet konağı işgal edildiği için bir süre hükümet konağı olarak kullanılmıştır. 1920 yılının ortalarından itibaren ise önce İngilizler sonra Yunanlılar tarafından hastane olarak kullanılmıştır. Savaşın sonra Yunanlıların işgali

12 Ulugün, Kocaeli, s. 199.

günlerinde okul binasının kullanılmadığı ve eşyaların Yunanlılar tarafından yağmalandığı da bilinmektedir.¹³

1920'ler, İzmit Orta Mektebi'nde (günümüzde Gazi Lisesi) öğrenciler öğretmenleriyle hatıra fotoğrafı çektiriyorlar. (KBB Arşivi)

İzmit'in geri alınmasından sonra 1922-1923 eğitim yılı başında ortaokul olarak açılmıştır ve o günkü adı "Akçakoca Numune Mektebidir". O yıllarda öğrenci azlığı nedeniyle ortaokul talebeleri bugünkü Kız Meslek Lisesi binasına naklolunmuş, bina ilkokul olarak tahsis edilmiştir. Okul Cumhuriyet devri başında "Leyli (yatılı) İzmit Sultanîyesi" adı ile tedrisata devam etmiş daha sonraları sırasıyla "Nehari (gündüzlü) Sultani", "Lise", "Orta mektep" adlarını almıştır. 1926 yılına kadar sadece erkeklerin okuduğu okul eğitim öğretim birliği yasasına bağlı olarak kız öğrencileri de bünyesine almıştır. Okula kayıt olan ilk kız öğrenci sayısı on yedidir. Uzun yıllar bakımsız kalan okul 1931 yılında Maarif Vekâleti'nin ciddi bir bütçe ayırmasıyla onarımdan geçirilmiş hatta okul bahçesine bitişik Hafız Binbaşı'nın evi istimlâk edilerek yıkıldıktan sonra açılan geniş arsa okula ilave edilmiştir.¹⁴

13 Ulugün, Kocaeli, s. 200; http://mebk12.meb.gov.tr/meb_ajs_dosyalar/41/01/964128/icerikler/tarihcemiz, 10/04/2014, 15:00.

14 http://mebk12.meb.gov.tr/meb_ajs_dosyalar/41/01/964128/icerikler/tarihcemiz, 10/04/2014, 15:00.

1920'ler, İzmit Orta Mektebi öğretmen ve öğrencileri ile önde ortada oturan Vali Mehmet Vehbi Demirel bir hatıra fotoğrafı çektirirlerken. (KBB Arşivi)

Bugün Gazi Lisesi olarak bildiğimiz idadi ise altı kişilik idare ve talim heyeti ile bir sınıflı olarak 12 Eylül 1888'de derse başlanmıştır. Bu mektep 1892 senesinde 8 mezun vermiştir. Bunu takriben 22 yıl zarfında memlekete 152 mezun yetiştirmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nda hastane olarak kullanılmıştır. Öğrenciler başka bir binaya nakledilmiştir. Yunanlılar İzmit'i işgal ettiklerinde okulu kapatarak eşyasını yağma etmişlerdir. İzmit'in geri alınmasından sonra 1922 yılı başında Orta Okul olarak yeniden açılmıştır. O günden beri derslere muntazaman devam edilmiştir, öğrenci azlığı nedeni ile bir ara ilkokul olarak kullanılmıştır. Orta Okul bugünkü Kız Enstitüsüne taşınmıştır. 1931 yılında Maarif Vekâleti 10.000'den fazla para harcayarak tamir edilmiş ve tekrar Orta Okul olarak açılmıştır. 31 Ekim 1945'te liseye çevrilmiştir. 17 Ağustos 1999 depreminde ağır yara aldı. Yıkım kararı üzerine bina yıkılarak kaldırıldı. Gazi Lisesi, 15.09.2003 tarihinde ilk mimarisine uygun olarak hizmete açılmıştır.¹⁵

Mustafa Kemal Paşa'nın İzmit-Adapazarı gezisi sırasında üzerinde ehemmiyetle durduğu konu, İzmit'te işgal sonrasında yeniden inşa edilmeye çalışılan eğitim faaliyetleridir. Paşa, 12-24 Haziran 1922 tarihleri arasında gerçekleştirmiş olduğu ziyaret sırasında eğitime verdiği önemi İzmit Kasr bahçesindeki çay ziyafetinde dahi dile getirmiştir.

1922 yılı eğitim açısından bazı kayda değer değişikliklerin vücuda getirildiği bir dönemdi. Bölgede bulunan 153 tane ilkokulun yanına yeni okulların eklenebilmesi için İzmit Umumi Meclisi tarafından eğitim bütçesi 148.000 liraya yükseltildi.¹⁶ Bu gelişmeler cereyan ederken Mustafa Kemal Paşa da Kocaeli bölgesinde gerçekleştirmekte olduğu gezi programını okullar üzerine yoğunlaştırmıştı. Paşa, okulları gezerken gazeteler de "Büyük Millet Meclisi Reisi'nin Takdirine Mahzar Olan Mektepler" manşetini kaleme almıştı. Bölgede bulunan okullar içerisinde Mustafa Kemal Paşa'nın iltifatına mahzar olan okul, Hendek Numune Mektebi'di. Paşanın okulu teşrifi sırasında kendisini karşılayanlar içerisinde Okul Müdürü Haluk Nihat Bey, Kaymakam Sefa Bey, öğretmenlerden Zeynullah,

15 <http://www.izmitgazilisesi.meb.k12.tr>, 10/04/2014, 15:00.

16 İleri, 30 Mart 1922.

Avni ve Arif Kazım Beyler bulunmaktaydı.¹⁷ Mustafa Kemal Paşa, işgalden sonra Kocaeli bölgesini ziyarete iki kez gelmişti. Gazeteler, ilk geldiğinde Paşa'nın memnuniyet uyandıran bazı beyanlarda bulunduğunu ifade ederken bu gelişinde ise Paşa'nın şu sözlerine yer vermişti: "İzmit ve havalisi son senelerin türlü mesabini görmüş bir mıntıka olmasına rağmen maarif hususunda şayan-ı zikr bir mevcudiyet kazanmıştır".¹⁸ Bunun yanı sıra basın, bugün bölgeye maarif faaliyetleri açısından bakıldığında yeniden 400 kadar okulun tedrisata başladığı bütün liva dâhilinde mektepsiz 200 kadar köy kaldığı bunların da tahsisatının hazırlanıp bütçeye yerleştirildiği haberlerine yer vermişti. Bir dahaki sene için yararlanılmak üzere şimdiden muallim teminine başlandığı ifade edilmişti. Bu amaca binaen daha önce kapatılan Darülmuallimin 1923 yılında tekrar açılması konuşulmuştu. Bu sözlere Mutasarrıf Bey de bölge dâhilinde bulunan kız mekteplerinin çok başarılı olduğunu vurgulayarak eklemi yapmıştır. İzmit'te bulunan en gözde kız okullarından biri Sabiha Hanım Kız Okulu'dur. Bu okul, 19 Haziran 1922 günü Mustafa Kemal Paşa'yla görüşmek için bölgeye gelen Claude Farrere tarafından ziyaret edilmişti. Okulda öğrencilerin beden eğitimi çalışmalarını seyretmiş, öğrenciler kendi yaptıkları el işlerinden Farrere'ye hediyeler sunmuşlardı. 20 Haziran akşamı ise okula, Büyük Önder Mustafa Kemal Paşa teşrif etmişlerdi.¹⁹ Genel olarak Mustafa Kemal Paşa bu seyahatinden büyük bir memnuniyet duymuş ve bu memnuniyete en güzel misal olarak da Hendek Kazasının Numune Mektebi'ni göstermiştir. Paşa burada, mektep binası önünde talebeler ile fotoğraf çektirmişti. Bu öğrenciler, bir süre sonra aynı yerde Paşa'nın arzusu üzerine Hendek ahali de dâhil olmak üzere bir müsamere düzenlemiş ve Mustafa Kemal Paşa'nın takdirine tekrar tekrar mazhar olmuşlardır. Ayrıca mektep binasının dahi Hendek ahali tarafından inşa edilmiş olması Paşa için ayrı bir gurur kaynağıdır. İzmit livası dâhilinde maarif teşkilatının yeniden inşası hususunda ilk çalışmalar bu çerçevededir. Bununla birlikte yine bölge civarında bir takım değişikliklerin gerçekleştirilmesine gayret edilmekteydi. 1923 Mart ayında Sapanca Rüştiyesi'nde okulun daha geniş bir arazi üzerine kurulması için halkla birlikte hareket edilmesine karar verilmiş, Yanık Şarkıye köyünde bulunan okul ile Sapanca merkez kız okulunun eksikleri tamamlanmaya çalışılmıştı.²⁰

İzmit ve çevresinde 1921 yılının son ayları, işgalin bitiş dönemi ve kurtuluş yıllarında inşa edilmeye çalışılan eğitim teşkilatı ve gelişmeler bölgenin yeniden normal şehir yaşamına dönüşünün bir ifadesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

SONUÇ

İzmit, bulunduğu konum itibarıyla ülkenin batısıyla doğusu arasında bir geçiş bölgesi olarak ticari, sanayi, ekonomik, kültürel ve sosyal alanlarda da bir çeşit köprü vazifesi görmektedir. Osmanlı Devleti'nde olduğu gibi yeni kurulan Cumhuriyet'in her türlü faaliyetinin yaygınlaşmasında üzerine düşen görevi layıkıyla yerine getirmiştir. Milli Mücadele döneminde bugünkü Sakarya ilini de içine alan İzmit ve çevresi olarak bahsettiğimiz bölgede, bir yandan Yunan işgalleriyle uğraşılırken diğer yandan eğitim alanında gelişmeler kaydedilmiştir. Özellikle yetersiz olan ya da tahrip edilen okul binaları eğitim-öğretime uygun hale getirilirken, bu eğitim kurumlarına yenileri eklenmeye çalışılmıştır. 1921-1923 yılları arasındaki dönemde Yunan işgalinin acılarını yaşayan İzmit'te, Yunanlıların bozguna uğramasından sonra, tahrip olmuş okul binalarının yeniden eğitim-öğretim yapılabilecek hale getirilmesi için önemli adımlar atılmıştır. Yeni kurulan devletin üzerinde ehemmiyetle durduğu meselelerin başında eğitim alanında yapılması gereken faaliyetler ön planda yer almıştır. Mustafa Kemal'in savaş devam ederken Maarif Kongresi'ni yapmak konusunda ısrarlı davranması eğitime verilen değeri göstermesi bakımından oldukça mühimdir. Bu

17 Vakıf, 1 Temmuz 1922.

18 Vakıf, 1 Temmuz 1922.

19 Sabahattin Özel, *Milli Mücadele'de İzmit-Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul, 2005, s.35.

20 Vakıf, 17 Mart 1923.

kongrede eğitimle ilgili ilk sırada yapılması gerekenler, Osmanlı Devleti'nden devralınan eğitim ordusunun neferleriyle tartışılarak bir plan olarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Savaşın bitiminden sonra ise; muharebeler döneminde hastane olarak kullanılan ya da savaş esnasında tahrip olmuş okul binalarının yeniden eğitim-öğretim yapılacak kurumlar haline dönüştürülmesi çalışmaları başlamıştır. Bununla birlikte eski okullara yenileri eklenerek daha fazla sayıda öğrencinin eğitim alması sağlanmıştır. 12-24 Haziran 1922 yılında Mustafa Kemal tarafından gerçekleştirilen İzmit-Adapazarı gezisi sırasında İzmit ve çevresindeki okullar ziyaret edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bu bölgedeki okulların durumlarının düzeltilmesine sevindiğini belirtmiş, yapılan çalışmaların daha da artarak devam etmesini istediğini dile getirmiştir.

Yunan işgali öncesi, işgal esnasında ve işgal sonrası dönemde İzmit ve çevresindeki eğitim faaliyetlerini genel olarak değerlendirdiğimizde Milli Mücadele'nin en önemli safhalarından birini teşkil eden eğitim mücadelesi her dönem değerini korumuştur. Osmanlı Devleti ile başlayan eğitim faaliyetleri işgal döneminde kesintiye uğrasa da işgalin bitimiyle beraber yeniden canlanmıştır. Özellikle yeni kurulan Cumhuriyet'in okuma-yazma seferberliği başlatması ve bunun için daha fazla okula ihtiyaç duyulmasının yanı sıra ülke kalkınmasının baş aktörü olarak eğitimin görülmesi bu alana ayrılan ödeneğin arttırılmasını beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte eğitim işlerinden sorumlu bir bakanlığın oluşturulmasıyla eğitim faaliyetlerinin daha sistemli ve planlı yapılması gerçekleşecektir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

- İleri
- Tevhid-i Efkâr
- Vakit

Araştırma Eserler

- Akgün, Seçil, Murat Uluğtekin, "Misak-ı Maarif", *dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/807/10272.pdf*, 10.04.2014, 15:30.
- Akyüz, Yahya, "Atatürk ve 1921 Eğitim Kongresi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983.
- Akyüz, Yahya, "Atatürk ve Eğitim", *Atatürkçü Düşünce El Kitabı*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 1998.
- *Cumhuriyetin 50. Yılında Millî Eğitimimiz*, yay.haz: Ziya Karamuk, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1973.
- Demirtaş, Bahattin, "Atatürk Döneminde Eğitim Alanında Yaşanan Gelişmeler", *Gazi Akademik Bakış*, c.1, s.2, Yaz 2008, Ankara.
- İnan, Rauf, "1920'lerde Türk Millî Eğitimi", *Cumhuriyet Döneminde Eğitim*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1983, s. 53, 64; Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, Ankara 2006.
- Kapluhan, Erol, "Hazırlık (Kurtuluş) Savaşı Dönemi Eğitim Politikaları ve Eğitim Faaliyetleri", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, y.1, s.1 2012 (Güz).
- Karagözoğlu, Galip, "Atatürk'ün Eğitim Savaşı", *I. Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri*, 21-23 Eylül 1987, Ankara 1994.
- Karal, Enver Ziya, *Atatürk'ten Düşünceler*, METU Press, Ankara 1998.
- Özel, Sabahattin, *Millî Mücadelede İzmit- Adapazarı ve Atatürk*, Derin Yayınları, İstanbul, 2005.
- Ulugün, F. Yavuz, *Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli*, Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih Yayınları, Atmaca-Panajans, Kocaeli, 2002.

İnternet Siteleri

- http://mebk12.meb.gov.tr/meb_jys_dosyalar/41/01/964128/icerikler/tarihcemiz, 10/04/2014, 15:05.
- <http://www.izmitgazilisesi.meb.k12.tr>, 10/04/2014, 15:15.
- www.chveneburi.net, 10 Nisan 2014, saat:19.00.

KOCAELİ'DE GÖÇ VE İSKÂN

Nedim İPEK*

İzmit 1337'de Osmanlı hâkimiyetine girdi. Kocaeli 16. yüzyılın ikinci yarısına kadar Anadolu eyaleti dâhilinde iken bu tarihten sonra Cezayir-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlandı. Tanzimat döneminde Kastamonu ve Hüdavendigâr vilayetine bağlı olan Kocaeli, 1888'de müstakil mutasarrıflığa, Cumhuriyet döneminde vilayete dönüştürüldü. Sınırları ise hem Osmanlı, hem Cumhuriyet dönemlerinde birçok kez değiştirildi. Bu bildiriye Kocaeli'nin bugünkü sınırları esas alınarak göç ve iskân faaliyetleri tespit edilip yorumlanmaya çalışılacaktır.

Kocaeli bölgesine ait nüfus yapısı ile ilgili elimizdeki ilk veriler 1523 yılına aittir. Bu kayıtlara göre İzmit kazasının nüfusu 7.397'dir. Bunun % 33.79'u (2.337 müslim, 163 gayrimüslim) şehir merkezinde, arta kalanı 23 çiftlik ve 53 köyde ikamet etmekteydi. Kandıra kazası dâhilindeki mevcut yerleşmelerde (9 çiftlik ve 108 köy) ise 12.736 kişi yaşamaktaydı¹. 1500-1800 yılları arası meydana gelen doğal afetler ve savaşlar bölge nüfusunun hareketlenmesine sebebiyet verdi. Örneğin 1567 depremi, Celali hadiseleri, 1592 veba salgını İzmit kazası dâhilindeki nüfusu etkiledi. 18. yüzyılda İzmit'te pek çok deprem oldu. 1719 depreminde Yalova-Düzce arasında en az 4 bin kişi öldü. Keza 1754, 1766 depremleri de oldukça etkili oldu². IV. Murad'a Revan kalesini teslim eden Emirgüne, Karlofça sonrası Osmanlı'ya iltica eden Macar Kralı İmre Tököli³ gibi devlet adamları İzmit'te ikamete tabi tutulabilmişti. Öte yandan İstanbul'da yaptıkları uygunsuzluklar dolayısıyla sürgün cezasına çarptırılanların gönderildiği yerlerden birisi de İzmit şehriydi⁴. İstanbul ve mücavir sahadaki yerleşmelerde ikamet etmekte iken yangın sonucu evsiz kalanlar da geçici olarak İzmit'e göç edebilmişlerdi⁵.

II. Mahmud döneminde yapılan sayıma göre İzmit, Karamürsel ve Kandıra kazalarının toplam nüfusu kadın erkek nüfusun eşit olduğu düşünüldüğünde 35.148 idi. Bunda

* Prof. Dr., On Dokuz Mayıs Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: nedim-ipek@hotmail.com

1 Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26/41, Ankara 2007, s. 64.

2 İdris Bostan, "İzmit", 23, *DİA*, İstanbul 2001, s. 536.

3 Bostan, c. 23, s. 537.

4 Kemal Daşçıoğlu, *Osmanlıda Sürgün*, İstanbul 2007, s. 113, 116, 156, 166.

5 Cengiz Şeker, *İstanbul Ahkâm ve Atık Şikâyet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlihi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 73.

Müslüman nüfusun payı % 57,50 (20.212), gayrimüslim nüfusun payı ise % 42,50 (14.936) idi⁶. 1870 tarihli *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi* 'ne göre İzmit ve Kandıra kazalarının toplam nüfusu 17.484'ü müslim (% 49,98) ve 17.494'ü gayrimüslim (% 50,02) olmak üzere 34.978⁷'dir. Buna göre topluluklar arasındaki nüfus dengelerinin değiştiği söylenebilir.

Aşağıdaki tabloda ayrıntılı olarak görüleceği üzere 1878-1893 yılları arasındaki nüfus dalgalanmaları neticesinde bölgedeki Müslüman nüfusun payı % 64,74'e yükselirken gayrimüslim nüfusun payı % 35,26'ya düşmüştür. Müslümanların payı 1906'da % 65,42'ye, 1914'de % 69,46'ya yükselmiştir.

Tablo 1: 1881-1893 Nüfusu⁸

Kaza	Müslim	Rum	Ermeni	Yahudi	Protestan	Katolik	Toplam
İzmit	19.248	3.576	15.837	162	715	133	39.789
Karamürsel	10.732	11.023	3.549	-	-	-	25.322
Kandıra	40.686	2.088	1.259	-	-	-	44.033
Toplam	70.666	16.687	20.645	162	715	133	109.144

Tablo 2: 1906-1907 Nüfusu⁹

Kaza	Müslim	Rum	Ermeni	Yahudi	Protestan	Katolik	Toplam
İzmit	37.290	4.949	21.538	236	914	402	65.589
Karamürsel ve Yalova	20.623	15.133	5.144	-	-	-	40.908
Kandıra	38.296	1.695	532	4	-	-	40.532
Toplam	96.200	21777	27.214	240	914	402	147.029

Tablo 3: 1914 Nüfusu¹⁰

Kaza	Müslim	Rum	Ermeni	Yahudi	Protestan	Katolik	Toplam
İzmit	40.403	5.226	23.873	307	1.078	448	71.349
Karamürsel	14.850	6.047	2.635	-	-	-	23.547
Kandıra	40.495	1.804	641	4	-	-	42.944
	95.748	13077	27149	401	1.078	448	137.840

1927 sayımına göre Gebze, Kandıra, Karamürsel ve İzmit kazalarının toplam nüfusu 148.288 kişi olup bunun % 2,33'üne tekabül eden 3.464 kişisi Bulgaristan, Yunanistan, Romanya, Rusya ve Sırbistan doğumludur¹¹.

Müslüman Nüfus: Bölgenin Müslüman nüfusunun kökenini manav olarak tanımlanan

6 Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunun İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1997, s. 106; Kemal Karpat, *Osmanlı Nüfusu (1830- 1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003, s.154.

7 Kadın ve erkek nüfus eşit öngörüsünden hareketle salnamedeki nüfus verilerinin iki katı alınmıştır. *Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi 1287*, s. 150.

8 Tabloda Bulgar ve ecnebi nüfus ayrıca gösterilmemiş olup toplama dâhil edilmiştir. Karpat, s. 168;1893-1894 yılında Vital Cuinet'e göre İzmit Kazası 54.163, Karamürsel kazası 24.026 ve Kandıra kazası 49.829 idi. Bunlar arasında Rumlar, Ermeniler, İspanya'dan gelen Yahudiler ve Mısır'dan gelen Çingenele var. Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994, s. 29.

9 Karpat, s. 204.

10 Karpat, s. 222.

11 Bulgaristan: 1.099, Yunanistan: 517, Romanya: 200, Rusya: 1.604, Sırbistan: 44 TC. Başvekâlet İstatistik Umumi Müdürlüğü Umumi Nüfus Tahriri, Ankara 1929, s. XI, XLI, 194.

Türkler oluşturmaktadır¹². Zamanla Anadolu'nun diğer yerleşmelerinden ve Kafkaslar ile Balkanlardan Türk ve sair Müslüman unsurlar sancak dâhiline göç edebilmiştir. Bölgeye yönelik göçleri kaba bir tasnifle iki gruba ayırmak mümkündür. Birinci grubu iç göçler oluşturur. Daha fetih öncesinde İzmit'ten İstanbul'a yönelik bir nüfus hareketinden bahsetmek mümkündür. Örneğin Rumeli'nin inşasında çalıştırılacak işçilerin bir kısmı İzmit'ten getirilmiştir. İzmit iç göç hareketinde göç güzergâhı ve İstanbul'a doğudan giriş kapısı konumundadır. Celali hadiseleri sonucu 16. yüzyılda Kocaeli kırsalında can ve mal güvenliği sorunu vardır. Kendini güvence altına almak isteyen ahali çareyi şehirlere göç etmekte bulmaktaydı. Öte yandan iş bulup çalışmak amacıyla şehirlere yönelik gurbetçi göçü de söz konusuydu. Özellikle 18. yüzyılda Anadolu'dan İstanbul'a yönelik göçlerde İstanbul'a girişlerin doğu istikametindeki ilk kontrol noktalarından olan İzmit'in bir kademe merkezi işlevi gördüğü ve İstanbul'a ulaşmayı başaramayan göçmenlerin ikinci bir fırsatı kollayarak bir süre burada ikamet etmek zorunda kaldıkları anlaşılmaktadır. İstanbul'a gitmeye çalışanlar arasında Kocaeli sancağına kayıtlı olanlar da vardı¹³. Benzer hareketlere 19. yüzyılda da tesadüf edilmekteydi. 1880'li yıllarda Yalova, Değirmendere ve Karamürsel'de Arnavut nüfusun bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu nüfusun bölgeye ne zaman geldiğini bilemiyoruz. Babîlî söz konusu Arnavutların 1885'de memleketlerine iadelerini kararlaştırmıştır¹⁴. Örneğin 1886'da Ankara'da kıtlık sebebiyle sıkıntı içinde olan yüzlerce kişi çözümü İstanbul'a taşınmakta bulmuştu. Bu gibilerin İstanbul'a sokulmaması, şehre girenler var ise çıkarılması ve İzmit dâhilinde yerleştirilerek İstanbul-Ankara yol inşaatında istihdam edilmesi kararlaştırıldı. Ancak söz konusu yol şantiyesinin gurbetçilerin hepsini istihdam edecek kapasitede olmadığı anlaşılmaktadır¹⁵.

17. yüzyıl öncesinde meydana gelen iç göçler şehrin nüfus yapısındaki mevcut dengeleri değiştirmiş ve şehirdeki bekâr nüfusun % 96,8 oranında artmasına vesile olmuştur. Kır nüfusu ise bu dönemde ancak % 14 artarken bekâr nüfus % 13,7 azalmıştır. 17. yüzyılda ise nüfus şehirlerde % 62,5 düşmüş, kırlarda % 63,1 artmıştır. 17. yüzyılda sancağın genel nüfusunda % 1,5 oranında bir azalma söz konusudur¹⁶. İç göçlerin 18 ve 19. yüzyıllardaki etkilerini ortaya koyacak elimizde herhangi bir istatistiksel veri bulunmamaktadır.

Kırım, Kafkas ve Balkanlardan göçmen sevkîyatında İstanbul bir depo görevi üstlenmiş durumdaydı. Anadolu'ya gidecek göçmenler deniz, kara ve demiryolu ile İstanbul'a geliyorlardı. Belirli bir süre İstanbul'da ikamet eden göçmenler belirlenen iskân mıntikasına sevk ediliyorlardı. Eskişehir, Bursa ve İzmit şehirleri ile merkez köyleri İstanbul ile daimi iskân bölgesi arasında geçici iskân noktalarıydı¹⁷. İzmit sancağının yanı sıra Batı Anadolu ve Orta Anadolu'ya gidecek olan göçmenler vapur ve hususi kayıklarla İzmit Körfezine sevk edilmekteydiler. Sevkîyatta hususi memurlar görevlendirilmiştir. İzmit Körfezi'ne çıkarılan göçmenler bir süre şehirde elverişli han, mesken ve kahvehanelerde misafir ediliyorlardı. Söz konusu binaların sahiplerine ücretleri kamu tarafından ödenmeye çalışılıyordu¹⁸.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla 1859'dan itibaren İzmit üzerinden Anadolu'ya göçmen sevk edilmiştir¹⁹. Öte yandan, Karadeniz limanlarından direkt Akdeniz limanlarına deniz vasıtalarıyla göçmen sevk edilmiştir. Ancak bazen bu sevkîyatın güzergâhı değiştirilebilmiştir. Örneğin Karadeniz limanlarından İzmit'e deniz vasıtaları ile sevk edilen göçmenler buradan

12 Yusuf Çam, *Millî Mücadelede İzmit Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1991, s. 36.

13 Şeker, s. 42, 82.

14 BOA, ŞD, Nr. 1534/7.

15 BOA, DH.MKT, Nr. 1433/104, 1433/115.

16 Geniş bilgi için bk. Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.

17 Abdullah Saydam, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856- 1876)*, Ankara 2010, s. 127.

18 *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*, II, İstanbul 2012, s. 36.

19 1859 yılında İzmit'e 316 hanede 1891 göçmen sevk edildi. Aralık 1900'de Ankara'ya gönderilmek üzere 932 kişi daha İstanbul'dan İzmit'e sevk edilmişti. *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri II*, İstanbul 2012, s. 288.

yollarına karayolu vasıtaları ile devam etmişlerdir²⁰. Arşiv kayıtlarına yansıdığı kadarıyla İzmit'ten iskân mahallerine karayolu ile sevk edilen göçmenlerden hasta, ihtiyar ve çocuklar ile göçmenlere ait eşyaları nakil için mutasarrıflık bargir ve araba temin etmekle görevliyidiler. İstanbul dışında Karadeniz ve Ege limanlarından İzmit Körfezi'ne deniz vasıtaları ile de göçmen taşınmıştır. Örneğin 93 Harbi sonrası Varna'da biriken muhacirlerden eşya ve hayvanı olmayanlar deniz vasıtaları ile İzmit ve Mudanya'ya sevk edilmişlerdir. Buradan da demiryolu veya karayolu ile iç Anadolu'ya sevk edildiler. İstanbul'a uğramaksızın İzmit'e sevk edilen göçmen sayısı Eylül 1879 itibarıyla 9 bini aşmaktaydı²¹.

Kırım Savaşı sonrası Kırım ve Balkanlardan Anadolu'ya yönelik kitlesel göçler başlayınca İzmit hem geçici iskân bölgesi ve hem de daimi iskân sahası olmuştur. Örneğin 1860 yılında 16 hanede 88 Nogay göçmeni Kandıra'da iskân işlemi gördü²². Özellikle 1870 yılında Kırım, Dağıstan, Nogay ve Çerkes göçmenleri daimi olarak iskân edilmek üzere İzmit'e gönderilmişlerdir²³. Söz konusu göçmenlerden bir kısmı akrabaları ile aynı yerde iskân etmek istediklerinden İzmit'e iskân edilmeyip arzu ettikleri yerlere sevk edilebilmişlerdir²⁴. Öte yandan İzmit'te iskân edilemeyenler için yeni iskân mntıkları belirlenebilmiştir²⁵. İzmit'e gelen göçmenlere iskân edilene kadar ekme veya bedeli verilmiştir. Daimi olarak yerleştirebilmek için imkânlar ölçüsünde kendilerine arazi ve mesken tahsisine çalışıldı²⁶. Devlet adamları ve sivil varlıklılar tarafından göçmenlere arazi hibe edilebilmiştir²⁷. Göçmen evleri 2 katlı olup, üst katta 2 oda, 1 salon alt katta ise bir ahır bulunacaktı. Evlerin inşa masrafı olarak on bin kuruş değer biçilmişti. Muhacirlere ziraat için hane başı iki kile tohum verilmesi ön görüldü. Kırım ve Kafkas göçmenlerinin sancak dâhilinde iskânı uzun zaman alabilmiştir. Nitekim 93 Savaşı öncesi göç eden Kırım ve Kafkas göçmenlerinden 4.337'si ancak 1881 yılında iskân işlemi görebilmişti²⁸.

1878'de kitlesel göçler meydana gelince Kocaeli Sancağı da iskân mahalli olarak planlanmıştır. Yapılan planlamaya göre İstanbul'dan sevk edilecek 10 bin kadar muhacir İzmit Sancağı ile Boğaziçi'nin Anadolu sahilinin arka taraflarında bulunan köylerde istihdam edilerek amelelik, çapacılık gibi işlerde çalıştırılacaktı²⁹. 1881 tarihli bir arşiv kaydına göre sancak dâhilinde iskân edilen 93 göçmenin toplam sayısı 21.486'dır. Bunun 9.425'i Batum, 8.574'ü Sohum ve 1.960'ı Çerkes göçmenidir. Daimi olarak yerleştirilmek üzere gönderilenlerin yanı sıra, Anadolu'da iskân mahallini beğenmeyenlerin bir kısmı da sancak dâhiline gelerek yerleşmeye çalıştı. Cuinet'e göre sancağa gönderilen göçmenlerden 1.175'i İzmit'te, 600'ü Karamürsel'de, 7.329'u Adapazarı'nda, 2.357'si Kandıra'da, 710'u Geyve'de yerleştirilmiştir. 1891'e kadar İzmit Sancağı'na 46.463 muhacir sevk edilmiş olup tamamı iskân edilmiştir. (14 Temmuz 1893)³⁰. 1896 yılına ait bir belgeden anlaşıldığı kadarıyla iskâna elverişli yer kalmadığı gerekçesiyle sancak göçmen iskânına kapatılmıştır. Bunun üzerine İstanbul Kavak iskelesinden İzmit'e nakilleri düşünülen Çerkes muhacirlerinin

20 Azak Denizi'nden ve Kırım sahilllerinden göçe hazırlanan muhacirlerin karşılaşılan zorluklardan dolayı Akdeniz'den deniz yoluyla değil de İzmit ve Gemlik'ten itibaren karayolu ile Bursa, Kütahya ve Karahisar üzerinden Konya'ya ulaştırılmaları (27 Eylül 1860): *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri II*, İstanbul 2012, s. 209.

21 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999, s. 174.

22 Derya Derin Paşaoğlu, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009, s. 333.

23 BOA, A.MKT.MHM, Nr. 189/79, 319/65; 422/46; BOA, A.MKT.NZD, Nr. 327/53; 327/54; 335/91.

24 Örneğin İzmit'e sevk edilen 74 Nogay muhaciri Tekirdağ'a gitmek istemiştir. BOA, A.MKT.NZD, Nr. 314/59.

25 BOA, A.MKT.NZD, Nr. 315/77; 412/23

26 BOA, A.MKT.NZD, Nr. 327/1

27 Örneğin: Karamürsel kazasında göçmenler yararına Tahir Paşa 400, Hayreddinpaşazade Nuh Bey 20, Hersek ahalisinden Hasan Ağa 4 ve Morali Ömer Ağa 90 dönüm arazi bağışlamışlardır. M.MuratÖntüç, *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Konya 2009, s. 79, 90.

28 Derya Derin Paşaoğlu, "Muhacir Komisyonu Maruzatına Göre (1877-1878) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskanı", *HistoryStudies* 5/2, (2013), s. 347- 386.

29 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999, s. 33, 38, 67- 68.

30 *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*, I, İstanbul 2012, s. 499.

Suriye sahillerine gönderilmesi kararlaştırıldı³¹. Talat Paşa'nın evraklarındaki kayda göre ise İzmit Sancağı'na 12.813 hanede 56.373 muhacir gönderilmişti³².

Sancak dâhilindeki 93 göçmenlerini yerleştirmek üzere Sabih Bey ve Ali Bey iskân-ı muhacirin memuru unvanıyla görevlendirildi. Sağlık işlerini yürütmek üzere Tabip İsmail ve David Misak Efendiler gönderildiler³³. 1880'de şehremaneti göçmenlerin ihtiyacı için mutasarrıflık emrine 5 bin kile zahire nakletmekle görevlendirildi³⁴. Sancak dâhiline gönderilen göçmenlerin bir kısmı da kendi imkânları ile yerleşmeye çalıştı. Örneğin 1881'de Boşnak göçmenler kendi imkânları ile Karamürsel'e gelip mesken inşa etmek suretiyle Yenibosna Sarıkum mahallesini oluşturdular. Zamanla yeni gelen göçmenlerle kasabadaki Boşnakların sayısı arttı. Burada kendilerine arazi tahsis edilmeyen göçmenler Gebze'de Mahmut İlyas Paşa Vakfı arazisine talip oldular. Ancak burası boş olmadığı için muhtemelen Karamürsel'de kaldılar. Boşnak yerleşmelerinde göçmenler kendi imkânları ile cami ve mektep inşa ettiler. Devlet her 200 haneye bir adet cami ve mektep inşa edebilmeleri için ormandan ağaç kesmeye izin verdi³⁵. Tütünçiftliği gibi kamu arazileri göçmen yerleşimine açılmıştır. Göçmenler Rum nüfus ile arazi anlaşmazlıkları yaşamışlardır. Bu anlaşmazlıklar zaman zaman çatışmaya dönüşebilmiştir³⁶.

Balkan Savaşı ve sonrasında gelen göçmenlerden 1.153 hanede 6.771 kişi iskân edilmek üzere İzmit Sancağı'na gönderilmiştir³⁷. Mahmud Şevket Paşa bu göçmenlerden bir kısmını Üsküdar-İzmit arasına yerleştirmeyi ve bu mıntıkada hasat edilecek meyveyi ihraç etmeyi planlamıştır³⁸. Sancak dâhiline gönderilen göçmenlerin bir kısmı aynı dönemde bölgeyi terk edip Selanik taraflarına göç etmeye çalışan Rumların gayrimenkullerine yerleştirilmeye çalışıldı. Balkan Savaşı esnasında gelen göçmenlere İzmit kazası Çifteler Çiftliği dâhilinde 30 bin dönümlük bir arazinin tahsisi ve burada göçmenlere has bir muhacir köyünün inşası planlandı³⁹. Ancak 7 Ocak 1913 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla bu planın tatbikinden vazgeçildi. Neticede bölgedeki göçmenlerin kendi imkânları ile yerleşmeye çalıştıkları anlaşılmaktadır. İskân sürecinde zorluk çeken göçmenler çevredeki ormanlara bir hayli zarar verdiler⁴⁰.

Sancağa yönelik bir diğer göç hareketi 1916-1918 sürecinde yaşandı. Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusların işgal ettiği Anadolu topraklarından kitlesel göçler gerçekleşti. Yaklaşık 800 bin kişi göçmen konumuna düştü. Şark mültecilerinin Bolu'nun batısına geçmesi yasaklanmıştı. Buna rağmen söz konusu göçmenler bu hattın batısına geçerek İzmit'e hatta İstanbul'a kadar gittiler. Kocaeli Sancağı'na gelenler geçici olarak özellikle İzmit'te barındırılmaya çalışıldı. Kocaeli sınırları dâhilindeki şark mülteci sayısını tam olarak tespit etme imkânımız bulunmamaktadır. Nisan 1918'de Şark mültecilerinin geri dönüşüne izin verildi. Aynı günlerde İzmit'teki Batum, Kars ve Ardahan mültecilerinin de Trabzon mültecileri ile birlikte gönderilmesine başlandı. Deniz yolu ile gidecek olanlar Samsun, Trabzon, İzmit ve Mudanya limanlarından hareket ettirileceklerdi. Sevkiyata rağmen Nisan 1920'de İzmit'teki mülteci sayısı 2.728 kişidir⁴¹.

İzmit ve çevresi 1918'de İngilizler ve 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edilmişti. İngiliz

31 *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri II*, İstanbul 2012, s. 520.

32 Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, İstanbul 2008.

33 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999, s.169, 171.

34 Nedim İpek, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1999, s.170, 199- 200.

35 *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri II*, İstanbul 2012, s. 149.

36 Tufan Gündüz, *Alahimanet Bosna, Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü*, İstanbul 2012, s. 131, 173- 174, 178.

37 Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, İstanbul 2008.

38 *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, Derleyen Adem Sarıgöl, İstanbul 2001, s. 135.

39 Ahmet Halaçoğlu, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912- 1913)*, Ankara 1995, s. 161.

40 H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi*, İstanbul 2001, s.331.

41 Tuncay Ögün, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi, Vilayat-ı Şarkıyeye Mültecileri (1915- 1923)*, Ankara 2004, 69, 78.

işgali döneminde bölge görece sakindi. Özellikle İtilaf devletleri yöredeki Hıristiyanların herhangi bir tehlikede olmadığını görüyorlardı. Yunanlılar gelince iş değişti. Önce Türklerin elindeki silahların alınması, Osmanlı jandarmasının silahsızlandırılması, arkadan talan ve öldürmeler geliyordu. Türkler ya sığınmacı olmak ya da ölmek seçeneğinin karşısında zorlanıyorlardı. Kasım 1920-Mart 1921 yılları arasında yöre halkı dehşete düşürüldü. Kasım 1920'de Karamürsel kasabası talan edildi. 14 köy yakıldı. Türk memurlar Yalova'ya götürüldü. Halkın geri kalan kısmı İzmit Körfezi'nin diğer kıyısına aktarıldı. Aktarılanların çoğu İstanbul'a geldi⁴².

Haziran 1921'de şehirde yerli nüfusun yanı sıra 27 bin Müslüman, 12 bin Ermeni ve 17 bin Rum mülteci vardı. Yunan işgal kuvvetleri ve Rum çeteleri tahliye esnasında şehri ateşe verdiler ve 1.194 kişinin ölümüne sebep oldular. Yangın ve şiddet karşısında sokağa dökülen halk ateş ve deniz arasında mahzur kaldı. Dört bin kadar Müslüman Fransız mektebine sığındı⁴³. Yangınzedelerin İstanbul'a nakli için Akdeniz, Gülnihal, Ümit, Nimet ve Galata vapurları İzmit'e yönlendirildi. Ancak İzmit'in Türk kuvvetlerinin eline geçmesi üzerine geri dönmüşler sadece Gülnihal vapuru İzmit'e gelmişti⁴⁴. İstanbul Hükümeti yardım çağrılarını kayıtsız kalmıştı. Hilal-i Ahmer ise zamanında İzmit'e gelememişti⁴⁵. Netice itibarıyla 1912-1922 yılları arasında Müslüman nüfus 12 bin kişi azalmıştır⁴⁶.

Osmanlı sonrası bölgedeki ilk kitlesel Müslüman nüfus hareketi mübadeledir. Mübadelenin tatbik planına göre İzmit 7. iskân mıntıkasının limanı konumundadır. Limana gelen göçmenler sağlık taramasından geçirilir, hasta olanlar hastanelere, yakınları tecridhaneye sevk edilirlerdi. Gelen göçmenler genellikle zayıf ve sefil bir durumda olduklarından hastalıklara karşı dirençsizdiler. Bu da kişilerin çabucak hasta olmalarına ve çocukların ise yeşil ishale yakalanmalarına sebebiyet veriyordu⁴⁷. Dağıtım merkezine gelen mübadillerden hali vakti yerinde olanlar kendi imkânları ile otelleri mekân tutarken fakir olanları imkânlar ölçüsünde tanzim edilen misafirhanelere yerleştirildiler. Talimatname gereği üç gün iskân merkezinde tutulan göçmenler daha sonra sürekli olarak yerleştirileceği şehir, kasaba ve köylere sevk ediliyorlardı. Dâhiliye Vekili'nin Meclis'e sunduğu bilgiye göre Aralık 1924'e kadar İzmit'e sevk edilen mübadil sayısı 26.578 idi⁴⁸. Daimi iskân için köylere sevk edilenler bir iki seneye kadar Hilal-i Ahmer çadırlarında kalmış ve kendi imkânları ile evlerini inşa etmişlerdi. Recep Peker'in ifadesine göre 6 Kasım 1924 tarihi itibarıyla İzmit'te henüz yerleşmemiş 10 bin mübadil mevcuttu. Bunlar kendi imkânlarıyla yerleşmeyi kabul ettikleri için İzmit'e sevk edilmişlerdi. Daha sonra iskân haklarından vazgeçerek Pendik, Kartal, Beykoz taraflarına dağılmışlardır. Ancak hükümet bunları geri getirmişti. 1923-1930 yılları arasında Kocaeli'nde 15.530 mübadil iskân işlemi görmüştür. Mübadiller için Kocaeli Vilayeti dâhilinde 630 iktisadihanenin yaptırılması planlandı⁴⁹. Meskenlerin inşası için bölgeye işbaşı ve ustalar sevk edildi. Meskenler çifhane veya tekhane sisteminde inşa edilecekti⁵⁰. 1924-1933 arası Kocaeli'nde iskân edilenlere 1.688 ev, 295 dükkân, 27 arsa, 111.218 dönüm tarla verildi⁵¹. Kocaeli vilayeti 1927 yılında iskân işlemlerine kapatıldı.

Mübadele sonrası da Kocaeli göçmen iskân sahası olarak kullanılmıştır. Örneğin 1935 yılında Romanya'dan göç edenler deniz yoluyla Tuzla'ya ulaştılar. Söz konusu göçmenlerden

42 JustinMcCarthy, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1995, s. 316.

43 Hatice Şahin, *İstanbul ve Anadolu Basınına Göre İzmit ve Çevresi (1921-1923)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adapazarı 2006, s. 23.

44 Şahin, s. 23.

45 Ayhan Ateş, *Türk- Yunan Nüfus Mübadelesi Sonucu Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler (1923-1930)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2008, s. 39.

46 McCarthy, s. 357- 358, 365.

47 BCA, Nr. 272.0.0.79.72.2.20.

48 Nedim İpek, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Samsun 2012, s. 103.

49 Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Ankara 2000, s. 104.

50 BCA, Nr. 272.0.0.11.21.107.21.

51 Cevat Geray, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1961)*, Ankara 1962: Tablo no.5.

bir kısmı önce Derince'ye yerleştirildi. Daha sonra bunlardan bazıları Sarımeşe Köyüne iskân edildi. Kendilerine onar dönüm toprak, bir çift öküz ve pulluk verildi⁵². 1950-1951'de Kocaeli'ne 727 hanede 3.478 Bulgaristan göçmeni yerleştirilmiştir⁵³. 1923-1960 yılları arasında Kocaeli vilayeti topraklarına 39.118 göçmen yerleştirilmiştir. Bunun 5.071 hanede 17.074'ü 1924-1933 yılları arası iskân işlemi gören mübadil nüfustur. Gerisi Romanya ve Bulgaristan'dan gelen göçmenlerdir.

Rum Nüfus: İstanbul'un yanı sıra İzmit de Balkanlar ve Anadolu'dan Rum nüfus göçü almıştır. Örneğin 1890'larda Trabzon'dan gelen 70 Rum'un İzmit'e iskânı kararlaştırılmıştır⁵⁴. 1881-1893 yıllarına ait Osmanlı nüfus verilerine göre İzmit, Karamürsel ve Kandıra kazaları dâhilindeki Rum nüfusu 16.687 idi. Rum nüfus her ne kadar 1906-1907'ye kadar yükseldiyse de 1914 verilerine göre 13.077'ye indi. Rum nüfusun azalmasının ana sebebi Balkan Savaşı sonrası bölge Rumlarından bazılarının Selanik ve çevresine yönelik göç etmeleriydi. Babiâli bu göç taleplerine engel olmadı. Rum kaynakları ise Rum nüfusu daha yüksek göstermektedir⁵⁵. Sotiriadis'e göre söz konusu bölgedeki Rum nüfus 31.024 kişiydi. Anagnostopulu'nun verdiği rakamların Osmanlı rakamlarına daha yakın olduğu ifade edilebilir. Bu yazar Rum nüfusu 17.936 olarak vermektedir. Şehirdeki Rumlar Nakracas'a göre Rumca ve Ermenice konuşuyorlardı. Kızderbent'teki Rum köylüleri Arnavutça, Filacıkı'deki Rum köylüleri ise Türkçe konuşmaktaydı⁵⁶.

Osmanlı Devleti'nin 19. yüzyılda savaşlar esnasında aldığı tedbirlerden birisi de sınırdaki gayrimüslimleri iç noktalara çekmek ve yerine Müslüman köylü nüfusu yerleştirmektir. Bu çerçevede Balkan Savaşı öncesi Trakya'daki bazı Bulgar köylülerinin İzmit Cevher Ağa çiftliğine nakil ve iskân edilmesi planlanmıştı⁵⁷. Birinci Dünya Savaşı esnasında Edirne Vilayeti'nin sahil kesiminde yaşayan 7, 8 bin dolayında Rum'un Hüdavendigâr vilayeti dâhilindeki Rum ve Ermeni köylerine yerleştirilmesi planlandı. Ancak kısa bir süre sonra öngörülen sevk işleri iptal edildi⁵⁸. Bununla beraber Trakya Rumlarının bir kısmının sancak dâhiline sevk edildiği anlaşılmaktadır. Trakya'dan getirilen Rumlar Mutasarrıf Mazhar Müfit Bey tarafından sancak dâhilinde iskân edilmişti⁵⁹.

İzmit şehri Birinci Dünya Savaşı sonrası 1918'de İngilizler ve 1920'de Yunanlılar tarafından işgal edildi. İşgal döneminde dışarıdan gelen pek çok tekneci ve küfeci Rum şehirde Türk evlerine ve hatta camilere yerleştirilmiştir. Bu da şehirdeki Rum nüfusunu arttırmıştı⁶⁰. Kentte Rumların yanı sıra Türk ve Ermeni mülteciler de bulunmaktaydı. Hesaplamalara göre Kasım 1920'de İzmit kentinde ve çevresinde 12 bin Rum, 6 bin Ermeni ve 10 bin Türk mülteci vardı. İzmit, Bursa ve Gemlik'teki gayrimüslim mülteci sayısı 7.500 kişiyi bulmuştu⁶¹.

Rum çeteleri özellikle Kandıra'ya bağlı köylerde tecavüz ve gasp ile yetinmemişler; halkın bir kısmını da katletmişlerdi. Yunan işgal kuvvetleri Haziran 1921'den itibaren İzmit ve havalisindeki işgal sahasını boşaltmaya başladılar⁶².

52 Hakan Kırımlı, *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Yerleşimleri*, İstanbul 2012, s. 475.

53 Savaş Çağlayan, *Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007, s. 23.

54 BOA, Y.PRK.ASK, Nr. 102/11.

55 Aynı coğrafyadaki Rum nüfusunu Sotiriadis 31.024 olarak vermektedir. Anagnostopulu ise aynı bölgedeki Rum nüfusu 17.936 olarak vermektedir. GeorgiosNakracas, *Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni*, Çeviren: İbrahim Onsunolu, İstanbul 2005, s. 143- 144, 148.

56 Nakracas, s. 143- 144, 148.

57 BOA, DH.ID, Nr. 85/7.

58 Turgay Akkuş, " Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Bursa'da Sevk ve İskân Uygulamaları ve Sonuçları", OTAM, 23, Ankara 2008, s. 14, 16.

59 Rifat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, İzmit 1945.

60 Sabahattin Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele*, İstanbul 1987, s. 117.

61 McCarthy, s.357- 358, 365.

62 BOA, Hr. Sys. Nr. 2623/69: *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi II*, Ankara 1996, s. 195.

İtilaf devletleri İzmit kenti ve yöresi TBMM'ye bağlı kuvvetlerce alınırrsa Rumların ve diğer Hıristiyanların başlarına pek büyük felaket geleceğinden endişeliydiler. Zira Yunan askerleri ve Rum halkı tarafından yapılmış eylemler, öç alınması için pek iyi bir neden oluşturuyordu. Yunan işgal kuvvetlerinin kentten ayrılmasını müteakip, Türklerin kıyıma giriştiği yolunda bildirimler yayımlandı⁶³. Bu ortamda işgal kuvvetleri ile işbirliği yapan Rum ve Ermeni nüfus panikledi. Rum ahali tahliye için gelecek vapurları beklemeksizin adam başı 100, 150 lira vererek motorlarla İzmit'i terk etmeye başlamışlardı. Yunan kuvvetlerinin çekilmesi ile birlikte bölgedeki Rum nüfusun bir kısmı da tahsis edilen vapurlarla Trakya sahillerine çekildiler. Marmara havzasından göç eden Rumların sayısı 50 bini bulmaktaydı⁶⁴. Geride kalan Rumlar ise mübadele ile bölgeyi terk etmiştir.

Ermeni Nüfus: Türkler Kocaeli'yi fethettiği zaman sancak dâhilinde Ermeni nüfus bulunmuyordu. Ermeni nüfusun sancak dâhiline gelişi konusunda kaynak ve monografik eserlerdeki mevcut bilgiler 14. yüzyılın sonları ile 16. yüzyıl arasında değişmektedir. 1523 yılına ait tapu tahrir kayıtlarına göre İzmit ve havalisinde Ermeni nüfus bulunmamaktaydı. Bu da Minas Kasapyan'ın sancak dâhilindeki ilk Ermeni topluluklarının 1580-1600 yılları arasında geldikleri ifadesinin doğruluğunu güçlendirmektedir. Bölge Ermenileri Karabağ, Revan, Adana, Harput, Eğin, Kütahya, Sivas, Erzurum, Palu ve Kemah'tan Klükya Ermeni Krallığının yıkılması, Timur'un Anadolu seferi, Çaldıran Savaşı ve Celali isyanı sonrası olmak üzere dört farklı süreçte gelmişlerdir. Ermeni nüfus İzmit kazası dâhilinde İzmit şehrinin yanı sıra Bahçecik, Döngel, Yuvacık, Arslanbey, Dağköy, Akmeşe, Haskal ve Yalakdere köylerinde; Karamürsel kazası dâhilindeki Cedid, Yeniköy ve Merdigöz köylerine yerleşmişlerdi. Öte yandan, IV. Murad, Celali döneminde İstanbul'a gelip yerleşen Ermenilerin ocaklarına dönmeleri yönünde irade buyurdu. Bu irade üzerine İstanbul'dan dışarı çıkarılan Ermeniler İzmit, Yalova ve İznik şehirlerinin çevresindeki köylere yerleştiler⁶⁵. 1600-1900 yılları arasında yüksek doğum oranı, İzmit topraklarının verimliliği, önemli ticaret yolları üzerinde oluşu, İstanbul ve Bursa gibi önemli merkezlere yakınlığı burasını Ermeniler için cazibe merkezi haline getirdi⁶⁶.

Birinci Dünya Savaşı esnasında Ermeni komitacıların silah, bomba, mühimmat saklaması, Türk köylerine tecavüzleri, Rusların Sakarya ağzında yapacakları bir çıkarmada Ermenilerle işbirliği yapacağı şüphesi bölge Ermenilerinin de tehcir uygulamasına dâhil edilmesine sebebiyet verdi⁶⁷. Ermenilerin sevk ve iskânı yaklaşık bir yıl sürdü. Bu çerçevede 58 bin Ermeni sevk edildi⁶⁸. 17 Eylül 1915 tarihli yazıya göre 58 bin Ermeni kâmilin sevk edilmiş ve sancak dâhilinde kimse kalmamıştı⁶⁹. Dönemin mutasarrıfı sevk uygulamasını herhangi bir hadiseye meydan vermeksizin gerçekleştirmişti. Tehcire tabi tutulan Ermeniler trenle sevk edilmişlerdi⁷⁰. İzmit'ten sevk edilen Ermeni nüfus Halep, Suriye, Kerkük ve Zor'a nakledilmişti. Sevk edilen Ermenilerin bir kısmı belirlenen iskân mahalline gitmeyerek Eskişehir ve Kütahya gibi yerlerde kalabilmişlerdi⁷¹. 15 Mayıs 1916'da sevk olayı durduruldu. Protestan ve Katolik mezhebine mensup Ermenilerle Çuha fabrikasında çalışan Ermeniler tehcir uygulamasından muaf tutuldular. 1916 tarihli bir arşiv

63 McCarthy, s. 322.

64 Şahin, s. 23.

65 Oğuz Polatel, *İzmit Kazası Ermenilerinde Dinsel Yapı ve Eğitim Faaliyetleri (1839- 1915)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2010, 12, 15.

66 Polatel, 12, 15.

67 Ermeni çeteleri Türk köylerine muşallat oldu. *BOA, DH,ŞFR*, Nr. 55/327.

68 Yusuf Halaçoğlu, *Ermeni Tehciri*, İstanbul 2011, s. 95

69 *BOA, DH.EUM*, 2 Şb. Nr. 68/67; Talat Paşa evrakına göre 1914 yılı itibarıyla sancak dâhilindeki Ermeni nüfus 56.115 kadardı. Bunun 54.370'i tehcir edildi. Bk. Murat Bardakçı, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, İstanbul 2008.

70 Yüce, s. 230.

71 *BOA, DH,ŞFR*, Nr. 55/70;55/204.

malzemesine göre şehrin nüfusu 9.590 olup, Ermeni nüfus mevcut görünmemekteydi⁷². 18 Ekim 1918'de Ermenilerin ocaklarına dönmesine izin veren tebligat yayımlandı. Geri dönenlere menkul ve gayrimenkulleri iade edildi. Tehcir edilenler 1918 sonrası geri geldi. İtilaf devletlerinin himayesindeki Ermeniler devlet otoritesini tanımayarak hırsızlık ve adam öldürme olaylarına sebebiyet verdiler⁷³. İşgal döneminde Ermeni nüfus Yunan kuvvetlerine destek verdi. 23 Haziran 1921'de İzmit ve Adapazarı çevresindeki 12 bin Ermeni Rumların yanı sıra İzmit'e sığınmış ve Müslüman ailelerin yanlarına yerleştirilmişlerdi⁷⁴. Şehirdeki mülteci sayısının 45 bin olduğu tahmin edilmekteydi⁷⁵. Milli kuvvetlerin İzmit'e gelmesi üzerine Ermeniler Rumlarla birlikte Gelibolu ve Tekirdağ'a çekildiler⁷⁶.

Sonuç: Kocaeli sahası 16. yüzyılın başlarında hemen hemen homojen bir nüfusa sahiptir. İstanbul'un Anadolu yakasında giriş kapısı konumunda olması, demiryolu ve limanı dolayısıyla ulaşım kolaylığı, topraklarının tarıma elverişli olması göçmenler için çekici bir özellik taşıyordu. Özellikle 16. yüzyıldan itibaren İran sahasından ve Doğu Anadolu'dan Ermeni nüfusun göç etmesine şahit olundu. 19. yüzyılda Kafkas ve Balkan göçmenlerinin sancak dâhilinde iskânı yeni yerleşmelerin ortaya çıkmasına, mevcutların nüfusunun artmasına ve nüfus yapısının ve dengesinin değişmesine, zamanla homojen bir nüfus yapısına kavuşmasına sebebiyet verdi. İzmit, Karamürsel ve Kandıra kazalarının Müslüman nüfusu 1830'da % 57,50'den 1914'de % 69,46'ya yükseldi. Buna karşılık gayrimüslim nüfusun payı 1860'a kadar artış gösterirken bu tarihten sonra düşmeye başlayacaktır. Bu düşüşte bölgeye yönelik Müslüman göçü ve bölgeden Yunanistan'a yönelik Rum göçü etkilidir. Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemindeki sevk ve iskân uygulamaları ile Lozan sonrası mübadele İstanbul hariç ülke nüfusunun homojenleşmesine vesile olacaktır. Cumhuriyet döneminde gerek dıştan içe göç ve gerekse iç göç Kocaeli vilayetinin nüfusunu arttırmıştır.

Göçmenlerin bir kısmı mevcut yerleşmelere yerleştirilmişlerdir. İskân çalışmaları sonucunda şehir nüfusunun arttığı kaynaklardan tespit edilebilmektedir. Keza göç şehir nüfusunun azalmasına da sebebiyet verebilecektir. Örneğin Kocaeli'nin merkezi İzmit şehrinin 1523'deki nüfusu 1.900'ü müslim ve 120'si gayrimüslim olmak üzere 2000 kadardı. Şehrin nüfusu yaklaşık 100 yıl sonra iki misli artarak 4.200'e çıkmıştır. Bununla birlikte 17. yüzyılın sonunda gerileyerek 3.600'e inmiştir⁷⁷. Yukarıda anlatılan nüfus hareketi sonucunda bir taraftan şehrin nüfusu artarken, diğer taraftan da nüfus dengeleri değişmiştir. Ahmed Rifat'a göre 1882'de şehrin nüfusu 20 bin kadardı. Cuinet'e göre İzmit'in nüfusu 12.375'i müslim, 10.125'i Hristiyan ve 2.400'ü Yahudi olmak üzere toplam 24.900 kadardı. Buna göre şehirdeki gayrimüslim unsurun payı % 50'ye yaklaşmıştır. Ali Cevad ise şehrin nüfusunu 1890'larda 15.000 olarak verir⁷⁸. 1915-1923 sürecinde gayrimüslim nüfusun iç Anadolu'ya kaydırılışı ve mübadele sonucu şehir nüfusu bir taraftan homojenleşirken diğer taraftan da azalmıştır. 1927'de şehrin nüfusu 15.200 kadardı. 1950'ye kadar bu nüfus 30 bini bulacaktır⁷⁹. 1936'da Romanya'dan gelen göçmenler Derince'ye yerleştirilmişlerdir. Çınarlık köyüne bağlı olan söz konusu göçmen yerleşmesi 1952'de muhtarlık oldu.

Kırsal alanda iskân edilenler yeni köylerin ortaya çıkmasına ve kır nüfusunun artmasına

72 Tuğba Okuyan, *İzmit Temettuat Defterleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004, s. 25.

73 BOA, DH.KMS, Nr. 50-2/30-3.

74 Seda Aysu Göseoğlu, *Milli Mücadele Döneminde İzmit Sancağı'nda Asayiş Sorunları ve Çete Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s. 128.

75 Yusuf Çam, *Milli Mücadelede İzmit Sancağı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1991, s. 418.

76 Göseoğlu, s. 136.

77 Bostan, s. 538.

78 Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Dersaadet 1313, s. 63.

79 Metin Tuncel, "İzmit", *DİA*, 23, s. 541-542.

vesile olmuştur. Mevcut köylere de göçmen iskân edilmiştir. Bunun neticesinde yerli, Balkan ve Kafkas göçmeni aynı köyde bir araya gelebilmiştir. Örneğin, 1861 yılında yerli nüfusun bulunduğu Çepni köyüne Kırım ve Kafkas göçmeni yerleştirilmiştir⁸⁰. Göçmenler tarafından kurulan veya göçmen nüfusun yerleştirildiği köyler cumhuriyet döneminde Doğu Karadeniz'den nüfus göçü çekmiştir⁸¹. Cumhuriyet döneminde özellikle Karadeniz bölgesinden gerçekleştirilen göçler vilayet dâhilinde yeni köylerin oluşturulmasına sebebiyet vermiştir. Örneğin, 1960'da Trabzon, Sürmene ve Giresun Espiye'den göç edenler Sekbanlı Ballar ve Pınardüzü köylerini kurmuşlardır.

Göçmen ve yerli nüfus birbiriyle toplumsal ilişki kurmakla beraber evlilik konusunda bir hayli mesafeli durmuşlardır. Şehirleşme bu mesafeyi daraltmış ve farklı coğrafyalardan gelip Kocaeli topraklarında bir araya gelen insanlar Anadolu ifadesiyle birbirlerinden kız alıp vermeye başlamışlardır. Bu da Anadolu'nun diğer yerlerinde olduğu gibi İzmit'te de homojen bir nüfusun ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Göçmen iskânı nüfus artışını beraberinde getirmiştir. Nüfus artışı sonucu mülki idaresi değişmiştir. Keza Adapazarı ve Yalova il statüsüne, Kocaeli bütünleşmiş şehir statüsüne geçmiştir.

KOCAELİ DAHİLİNDE GÖÇMEN İSKAN EDİLEN YERLEŞİM BİRİMLERİ⁸²

Köy /Mahalle	Memleket	İdari Birim	Köy/Mahalle	Memleket	İdari Birim
Yenimahalle		İzmit	Şevketiye		İzmit
Arpalıksaniye	Rumeli	“	Şirinsulhiye	Batum	“
Arslanbey	Kırım/ Mübadil	“	Teşvikiye	Rumeli/ Çerkes/ Batum	
Bahçecik	Mübadil	“	Uzuntarla		“
Balaban		“	Yeniköy	Mübadil	“
Bayraktar	Tokat/Sivas	“	Yuvacık Kasabası	Mübadil	“
Çamlık		“	Avluburun	93 Göçmeni	Kartepe
Çubuklubala	Batum	“	Sarımeşe Mah.	Rumeli, Kırım, Romanya	“
Çubuklu- Osmaniye	Artvin	“	Tepetarla	Rumeli/ Artvin	“
Dağköy	Rumeli	“	Beylerbeyi	Rumeli/ Kafkas	“
Emirhan	Rumeli/Mübadil	“	Dalca(Mesudiye)	Razgrad	“
Eşme Ahmediye	Batum, Mübadil, Karadeniz illeri	“	Hamidiye		Kandıra
Fethiye	Abaza	“	Harmantepe		“
Fevziye		“	Kabaağaç	Rumeli	“
Gülbağçekadriye	Rumeli	“	Kubuzcu	Kırım	“
Gündoğdu	Mübadil	“	Kurtyeri	Rumeli	“
Hakkaniye	Razgrad	“	Reşadiye		“
Hamidabad		“	Akkanat		Karamürsel
Hamidiye		“	Camiatik		“

80 *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*, I, İstanbul 2012, s. 327.

81 Örneğin 1860'da Tatar göçmenlerinin yerleştirildiği Kullar köyüne 1878'de Rumeli ve 1935'de Romanya'dan gelen göçmenler de yerleştirilmiştir. Öte yandan Cumhuriyet döneminde Doğu Karadeniz'den gelen gurbetçiler yerleşti. Detaylı bilgi için bk. Kırımlı, s. 475.

82 Kaya, s. 70.

Hikmetiye		“	Çamçukur	Arhavi	“
İhsaniye		“	Debbağhane	Mübadil	“
İkraziye		“	Dereköyü	“	“
İnamiye		“	Hacı Ömer Ağa	“	“
Karaabdülbaki	Rumeli	“	Hayriye	“	“
Karatepe	Mübadil	“	Fulacık	Bulgaristan	“
Kazıklı Tatarköy	Mübadil		İhsaniye	Mübadil	
Kefeli Kıрма ve Camili		“	İnebeyli	“	“
Ketenciler	Çerkes	“	İsmailağa	“	
Kısalar		“	Kadriye		“
Kızılıklı	Rumeli	“	Karapınar	“	“
Köseköy		“	Kayacık	Boşnak	“
Kuloğlu	Rumeli/ Manav	“	Kızderbent	Mübadil	“
Kurtdere		“	Merdegöz	Mübadil	“
Mecidiye	Rumeli	“	Oluklu Köyü	“	“
Nusretiye	Türk/Tatar/ Abaza	“	Osmaniye	Artvin	“
Nüzhetiye		“	Semetler	Mübadil	“
Orhaniye	Rumeli	“	Senaiye	Artvin	“
Rahmiye	Artvin	“	Suludere	Artvin	“
Resüllü Divanı	Rumeli	“	Tahtalı	“	“
Sapakpınar	Rumeli	“	Taşagıl	“	“
Sarışeyh	Çerkes	“	Tepeköy	Mübadil	“
Servetiyecami Köyü	Acara	İzmit	Valideköprü	“	“
Sultaniye	Batum/Rumeli	“	Yalakdere	Boşnak, Pomak, Mübadil	“
Süleymaniye		“	Balçık	Rumeli	Gebze

KAYNAKÇA

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- A.MKT.MHM.
- A.MKT.NZD.
- DH.EUM. 2.Şb.
- DH.İD.
- DH.KMS.
- DH.MKT.
- DH.ŞFR.
- ŞD.
- Y.PRK.ASK.

Tetkik Eserler

- Aġanoġlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyete Balkanların Makus Talihi*, İstanbul 2001.
- Akkuş, Turgay, "Birinci Dünya Savaşı Sürecinde Bursa'da Sevk ve İskân Uygulamaları ve Sonuçları", *OTAM*, 23, Ankara 2008.
- Ali Cevad, *Memalik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lügati*, Dersaadet 1313.
- *Arşiv Belgelerine Göre Balkanlarda ve Anadolu'da Yunan Mezalimi*, II, Ankara 1996.
- Ateş, Ayhan, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sonucu Kocaeli'ne İskân Edilen Göçmenler (1923-1930)*, Yüksek Lisans Tezi, Bolu 2008.
- Bardakçı, Murat, *Talat Paşa'nın Evrak-ı Metrukesi*, İstanbul 2008.
- Bostan, İdris, "İzmit", 23, *DİA*, İstanbul 2001, s. 536-541.
- Çaġlayan, Savaş, *Bulgaristan'dan Türkiye'ye Göçler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.
- Çam, Yusuf, *Milli Mücadelede İzmit Sancaġı*, Doktora, Ankara 1991.
- Daşçioġlu, Kemal, *Osmanlıda Sürgün*, İstanbul 2007.
- *Hüdavendigâr Vilayeti Salnamesi 1287*.
- Karal, Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunun İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1997.
- Karpaz, Kemal Karpaz, *Osmanlı Nüfusu (1830-1914)*, Çev. Bahar Tırnakçı, İstanbul 2003.
- Kaya, Mehmet, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaeli) Sancaġının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 26/41, Ankara 2007, s.59-80.
- Şeker, Cengiz, *İstanbul Ahkam ve Atik Şikayet Defterlerine Göre 18. Yüzyılda İstanbul'a Yönelik Göçlerin Tasvir ve Tahlili*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007.
- Geray, Cevat, *Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1961)*, Ankara 1962.
- Göseoġlu, Seda Aysu, *Milli Mücadele Döneminde İzmit Sancaġında Asayiş Sorunları ve Çete Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.
- Gündüz, Tufan, *Alahimanet Bosna, Boşnakların Osmanlı Topraklarına Göçü*, İstanbul 2012.
- Güneş, Ahmet, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancaġı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.
- Halaçoġlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995.
- Halaçoġlu, Yusuf, *Ermeni Tehciri*, İstanbul 2011.
- İpek, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, Ankara 2000.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1878-1890)*, Ankara 1999.
- İpek, Nedim, *Selanik'ten Samsun'a Mübadiller*, Samsun 2012.
- Kırımlı, Hakan, *Türkiye'deki Kırım Tatar ve Nogay Yerleşimleri*, İstanbul 2012, s. 475.
- *Mahmut Şevket Paşa'nın Günlüğü*, Derleyen Adem Sarigöl, İstanbul 2001.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, Çev. Bilge Umar, İstanbul 1995.
- Nakracas, Georgios, *Anadolu ve Rum Göçmenlerinin Kökeni*, Çeviren: İbrahim Onsunuoġlu, İstanbul 2005.
- Okuyan, Tuġba, *İzmit Temettuat Defterleri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2004.
- *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*, I, II, İstanbul 2012.

- Ögün, Tuncay, *Unutulmuş Bir Göç Trajedisi, Vilayat-ı Şarkıyye Mültecileri (1915-1923)*, Ankara 2004.
- Öntuğ, M. Murat, *Ahmet Vefik Paşa'nın Anadolu Sağ Kol Müfettişliği*, Konya 2009.
- Özel, Sabahattin Özel, *Kocaeli ve Sakarya İllerinde Milli Mücadele*, İstanbul 1987.
- Paşaoğlu, Derya Derin, "Muhacir Komisyonu Maruzatına Göre (1877-1878) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", *History Studies*, 5/2, (2013), s. 347-386.
- Paşaoğlu, Derya Derin, *Nogaylar, Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2009.
- Polatel, Oğuz, *İzmit Kazası Ermenilerinde Dinsel Yapı ve Eğitim Faaliyetleri (1839-1915)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2010.
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara 2010.
- *Umumi Nüfus Tahriri*, TC. Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, Ankara 1929.
- Şahin, Hatice, *İstanbul ve Anadolu Basınına Göre İzmit ve Çevresi (1921-1923)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Adapazarı 2006.
- Tuncel, Metin, "İzmit", *DİA*, 23, s. 541-542.
- Yüce, Rifat, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, 1945.

KOCAELİ'DE TARİHSEL GÖÇLER

F. Yavuz ULUGÜN*

Giriş

Bir kentin demografik yapısı, kültürel gelişimini belirleyen en önemli öğelerden biri olması yanı sıra tarihsel gelişiminin süzölmüş bir özetidir. Bu yapıyı etkileyen en büyük güç olan göçlerin tarih boyunca çok yoğun yaşandığı Anadolu'ya açılan bir kapı durumunda olan Kocaeli de bunun doğal bir sonucu olarak çağlar boyunca toplumsal, siyasal ve ekonomik sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır.

1699 Karlofça Antlaşması sonrası Boşnak göçleri ile başlayan Kocaeli'ye kitlesel göçler Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı, 1924 Mübadelesi ve Cumhuriyet Dönemi'nde devam etmiş, yüz binlerin bölgeye yerleşmesi ile sonuçlanmıştır. Gelenler kent kültürüne yeni öğeler taşıırken, ayrılan Rum ve Ermeni azınlıklar sonrası ise kimi özellikler ortadan kalkmıştır. Ancak bölgeden ayrılan unsurlar anılarını da birlikte taşımışlardır. 1924 Mübadelesi'nde İstanbul Belediyesi'nin sınırlarının Bostancı'da bitmesi ve o zamanlar Tuzla'nın Gebze'ye bağlı küçük bir köy olması nedeniyle Bostancı'dan Tuzla'ya kadar yerleşik Rumlar mübadeleye tabi tutulmuştu.¹ Darıca'dan Yunanistan'a giden Rumların bir kısmı yerleştikleri bölgeye Darıca'nın antik adı Aritzu'yu verirken İzmit'ten giden Rumların bir kısmının yerleştiği kente Nea Nikomedia (Yeni İzmit) adını vermişlerdi. Selanik'teki bir kafe de "İzmit Rüyaları" adını taşıyordu.²

Tüm bu hareketliliğe ve renk çeşitliliğine karşın Kocaeli, tarihini unutmuş ve sahip çıkamamış durumdadır. Bunu telafi etmenin ilk adımlarından biri bu kültürel ve tarihî çeşitliliği tanıtmak, birbirine kaynaştırmak ve ortak bir sahiplik duygusu yaratmaktan geçmektedir. Bu bildirin amacı bu toplulukların özet bir tarihi ile bugüne değin göçler hakkında yayınlanmış bilgilerin içinden Kocaeli ile ilgili notları ayıklamanın yanı sıra saha araştırmalarını ekleyerek bu yönde yapılacak çalışmalara katkıda bulunmaya çalışmaktır.

* Araştırmacı, e-mail: yavuz@melody.com.tr

1 Akdağ, Emin, Şehitlerin Dilinden Unutulan Büyük Göç 1923 Türk Yunan Nüfus Mübadelesi, İstanbul 2005, s. 99, Aktaran Ağanoğlu, H. Yıldırım, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç, İstanbul 2001, s. 312

2 Mazower, Mark, Selanik: Hayalet Şehir (1430-1950), İstanbul 2007, s. 374

İlk Göçler

Yöremizde bilinen ilk göçmen kabile İÖ 7. yüzyılda Astakos'u (Başiskele) kuran Megaralılardır. Onları İÖ 4. yüzyılda yine aynı kente yerleşen Atinalılar izlemektedir. Bölgeye en bilinen antik adını veren ve burada bir krallık kuran Bithynler ise Trakya'dan gelmişlerdir. Yine Roma ve Bizans (II. Konstantinus, Justinianus ve IV. Konstantinus) dönemlerinde zorunlu ya da gönüllü olmak üzere on binlerce Slav'ın çiftçilik ve askerlik yapmak üzere bölgemize göç ettirildiklerini biliyoruz. Keza Selçuklu döneminde binlerce Türkmen Kocaeli yarımadasına doğru göç ederek akınlar düzenlemiş ve bir kısmı yerleşik hale gelmişlerdir.³ Osmanlı Devleti'nin 11. yüzyıldan itibaren Orta Asya'dan gelen bu Türkmen kabilelerinin Anadolu'da yerleşmesi sonucu kurulduğunu söylemek hiç de yanlış olmayacaktır. Başka bir büyük göç ise 13. yüzyıldaki Moğol istilalarının baskısı altında gerçekleşenlerdir.

Osmanlı döneminde ise (özellikle 1389'da Sırpların Osmanlılara karşı kaybettiği Kosova yenilgisi ile Balkanlar'da) imparatorluğun büyümesine yönelik politika gereği desteklenen dışa göçler sonucu Anadolu ötesi topraklara önemli sayıda Türkçe konuşan topluluklar yerleştirilmişti. 1595-1610 yılları arasındaki Celali İsyanları da İzmit Balaban Köyü örneğinde olduğu gibi yeni yerleşimleri ortaya çıkartırken Şah Abbas'ın baskıları nedeniyle Anadolu'ya geçmiş yaklaşık 40.000 Ermeni güvenlik endişesi ile başkent İstanbul ve Kocaeli gibi çevre illere yerleşmişlerdir. Sonuçta bölgemizde bir dinî merkez olan Akmeşe (Armaş), bir ticaret ve eğitim merkezi olan Bahçecik (Bardizag), Pirahmed (Khaskal), Menekşe (Manuşag), Arslanbey, Merdigöz gibi Ermeni yerleşim merkezleri ortaya çıkmıştır. Son bir not ise sürgün Orta Macar Kralı İmre Tökeli beraberinde gelip kalanlara dair izlerdir.⁴

İmparatorluğun zayıflaması ile birlikte de özellikle 18. yüzyılın sonundan itibaren Türk ve Müslüman halklar buldukları yerlerden çıkmaya zorlanmış ve yüzyıllar önceki göç bu kez geri dönüşe çevrilmiştir. Kocaeli de bu göçlerden en çok etkilenen ve değişime uğrayan kentlerdendir. Ayrıca çeşitli nedenlerle yapılmış ülke içi göçler de görülür.

Osmanlı-Rus Savaşı, Balkan ve Kafkasya Göçmenleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmaya başlaması, özellikle de 1806-1812 ve 1821-1829 Türk-Rus savaşları sonucunda Balkanlarda yaşayan Türklerin çoğu güneye doğru göçe başlamışlardır. 1812 Bükreş Antlaşması sonrası ortaya bağımsız Sırbistan çıkarken, sayılarının iki yüz bini bulduğu tahmin edilen göçmenler, başta İstanbul olmak üzere Rumeli ve Anadolu'ya göçmüştür. Ayrıca 1829 yılında Edirne Antlaşması ile Mora Yarımadası'nda bağımsız bir Yunan Devleti'nin kurulması ve zamanla Karadağ, Eflak, Boğdan'ın tam bağımsızlıklarını kazanarak Romanya'yı oluşturmaları sonucu bu bölgede yaşayan Türkler de 1830'dan itibaren Anadolu'ya göç etmek durumunda kalmışlardır.

İzmit çevresine çeşitli tarihlerde Kafkaslar, Rumeli ve Balkanlardan gelen göçmenler⁵ ile 19. yüzyılın sonlarında İzmit Sancağı'nda toplam göçmen sayısı 12.171 kişiye ulaşmıştır.⁶ Kocaeli bölgesine ilk Müslüman göçlerin olduğu yıllar, 1699 Karlofça Antlaşması sonrası Macaristan'daki Türk egemenliğinin son bulması ile gelişen Boşnak göçleri sayılmaz ise bu yıllardır.

1851-1855'te Kırım Tatarları, 1855-1864 arası Rumeli göçmenleri, Şeyh Şamil'in yenilgisi ve Rusların sürmesi üzerine 1855 yılında başlamak üzere 1864 yılına kadar Avrupa Türkiye'sine bu tarihten sonra da özellikle 1864-1866 yılında olmak üzere Anadolu'ya Çerkesler, Abazalar ve Gürcüler geldiler.

3 Bkz. Ulugün, F. Yavuz, Kocaeli ve Çevresi Tarihi I: Tarihöncesi ve Helenistik Dönem Bithynia, İstanbul 2004; II: Roma Dönemi Bithynia, İstanbul 2007; III: Bizans, Selçuklu, Haçlılar Dönemi Bithynia, İstanbul 2010

4 Bkz. Ulugün, F. Yavuz, Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli, İzmit 2002.

5 Çetin, Atilla, Kocaeli Tarihinden Sayfalar, İzmit 2000, s. 78.

6 Ulugün, F. Yavuz, Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi, İzmit 2008, s. 246.

Osmanlı-Rus Savaşı'nın Bölgeye Etkisi

Osmanlı tarihinde "93 Harbi" olarak bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, II. Abdülhamit döneminde hem Tuna, hem de Kafkasya cephelerinde yapılan bu savaş, Osmanlı Devleti için yenilgiyle sonuçlanıp büyük bir toprak kaybına neden olurken Rus ordusunun İstanbul Yeşilköy'e (Ayastefenos) kadar gelerek Osmanlı Devleti'nin varlığını tehdit etmesine yol açmıştır.

Barış görüşmeleri sürmekte, Ruslar ve Pomaklar arasındaki düşmanlığın askıya alınacağına inanılmaktadır. Rus elçisi Prens Labanoff, Bab-ı Ali'ye Philopolis'te (Filibe) karma bir komisyon kurulmasını ve Rus ve Türk subayların Bulgarların Müslümanlara yaptıkları zulmü araştırılmalarını önermiştir. Bu arada Sultan'ın Çerkeslerden oluşan muhafız alayı Osman Paşa'nın önerisi üzerine (Rusların baskısıyla) dağıtılmıştır.

Osmanlı'nın daha önce Balkanlar'a yerleştirdiği Çerkeslere yönelik Rus baskısının nedeni, 1876'da Bulgaristan'da Türklere karşı başlayan bir isyanın Çerkeslerin etkin desteği ile anında bastırılması idi. Rusya, buradaki Çerkes varlığını gelecekte Slav halkları üzerindeki iddiasına karşı büyük tehlike olarak görüyordu. Bab-ı Ali, Rusların bu isteğine karşı çıkmakta olmasına rağmen öte yandan, Batum'un teslim edilmesi hususunun görüşülmesi için temsilcilerine izin vermişti.⁷ Sonunda boyun eğen Osmanlı, Ayastefanos ve Berlin antlaşmaları maddelerine göre daha önce 1859-1876 yılları arasında buralara yerleştirilen Balkanlardaki 300.000 Çerkesi başka bölgelere yerleştirdi. Ortadoğu ve Anadolu'ya serpiştirilen Çerkesler bu süreçte ciddi dramlar yaşadılar.

Kocaeli, Rusya ve Romanya'ya kaybedilen Bulgaristan Prensiği, Kuzey Dobruca (Romanya) ve Batı Rumeli halkı ve Kafkaslardan gelen güçlü bir göçmen dalgasına maruz kaldı.⁸ Varna'ya gelen Türk nüfusu 25.000'i bulmuştu. Şumlu ve Varna'da toplanan göçmenlerden eşya ve hayvanı olmayanların deniz yoluyla doğrudan İzmit ve Mudanya limanlarına gönderilmesi⁹ dışında, İstanbul'da yer sıkıntısı çekilmesi üzerine Varna'dan İstanbul'a gelen göçmenler Adana, Suriye ve İzmit'e gönderildiler.¹⁰ Göçmenler, özel memur ve komisyonlar tarafından ilk önce İzmit ve Adapazarı'na sevk edilerek yerleştirildiler. İzmit, İstanbul'a yakınlığı nedeniyle de kısa sürede göçmenlerle doldu. İstanbul'dan İzmit Sancağı'na sevk edilen göçmenlerin sayısı 9.081 sayısına ulaşırken,¹¹ gönderildikleri diğer vilayetlerin iklimine ve havasına uyum sağlayamayan göçmenlerden bir kısmı da İzmit ve çevresinde iskân edildiler.¹² Hükümetin ekonomik sıkıntı nedeniyle İstanbul'da biriken göçmenlere gerekli yardımı yapamaması yanında paranın değeri de düşünce fırıncılar ekmek çıkarmamışlar; aç kalan kimi göçmenler fırıncılara saldırdınca, onlar da İzmit'e yerleşme zorunda bırakılmışlardır. Bu arada 10.000 kadar göçmen İzmit köylerinde işçi ve çapacı olarak çalıştırılarak devletin yükü bir nebze hafifletilmiş oldu.

Berlin Kongresi ile Kars, Ardahan, Artvin ve Batum gibi birçok önemli kent Rusların eline geçtiğinde Kafkasya'da yaşayan Müslüman Laz, Abaza, Çerkes ve Gürcüler Osmanlı topraklarına göç ettiler.

Kocaeli'ye Batum'dan gelenler daha çok Gölcük ve Sapanca'ya, Rumeli göçmenleri ise Düzce ve Adapazarı'nın yanı sıra ilin çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir.

7 New York Times, 15 Haziran 1878, s. 1.

8 Çetin Atilla, Kocaeli Tarihinden, s.78.

9 İpek, Nedim, Rumeliden Anadolu'ya Türk Göçleri, Ankara 1994, s.33: BA, AD, No.1146/42-3, Ali Şefik Bey'e Tezkere, 29 Temmuz 1877.

10 İpek, Nedim, Rumeliden Anadolu'ya, s.36-38, 107.

11 İpek, Nedim, Rumeliden Anadolu'ya, s.174.

12 İpek, Nedim, Rumeliden Anadolu'ya, s.200:BA, AD, no.1553, evrak no 6026, Muhacirin Komisyonu'na Tezkire, 17 Şubat 1880.

Bu arada İzmit-Haydarpaşa arasında çalışan demiryolu şirketinin alacakları birikip 1878'de göçmen sevkiyatını durdurmasına rağmen 12 Mart 1878 tarihinde 49 vagon dolusu göçmen Bandırma ve İzmit'e gönderilmişti. Sonuç olarak 10 Eylül 1879 tarihine kadar Rumeli'den sadece İstanbul'a 387.807 göçmen gelmiş olup bunların 9.081'i İzmit Mutasarrıflığı olmak üzere 274.875'i Osmanlı vilayetlerine sevk edilmiştir.

Osmanlı-Rus Savaşı Sonrası Kafkas ve Balkan Göçmenlerinin Yerleştirilmesi

Göçmenlerin yerleştirilmesi işi 1859 yılına kadar Şehremaneti'ne bırakılmasına karşın Kırım Savaşı sonrası hızla artan göçler nedeni ile bu sorunla uğraşacak bir komisyon kurulmasına ilişkin yasa çıkartılmıştır. 1862 yılında kurulan "İskân-ı Muhacirin Komisyonu" göçmenlerin iskân edilecekleri yörelere "İskân-ı Muhacirin Memuru" gönderiyordu. 1864 yılında bu memurlar Kastamonu Vilayeti, İzmit ve Bolu sancaklarına da gönderildi. İskân memurlarının görevi, buldukları yerlerdeki boş ve devlete ait uygun arazileri tespit ederek göçmenlere dağıtmaktı. Komisyonların çalışmaları gösteren *İskân-ı Muhacirin Defterleri* düzenlenmiş olup İ. Ü. Kütüphanesi yazmaları arasında bulunan *İskân Defteri*'nde 1886 yılına kadar İzmit çevresinde göçmenlerin nerelere yerleştirildiklerini, hane başına verilen arazi miktarı, ailenin adı, lakabı, nereden geldiği ve verilen arazinin sınırları ayrı ayrı kaydedilmiştir. Köylere yerleştirilen göçmenlere bölüştürülen arazi ve emlakın dağıtılması yerel bir heyet tarafından yapılmış ve deftere önce bu heyetin zaptı yazılmış, bunun altına da merkezden gönderilen ekipler, dağıtılan arazinin doğru olup olmadığını, yerinde kontrol ettikten sonra belirtmiştir.¹³

Komisyonun adı daha sonra "Muhacirin ve Aşair Müdiriyeti Umumiyesi" olarak değiştirilmiş ve bu kurum çalışmalarını Cumhuriyet'e kadar sürdürmüştür.¹⁴ Komisyon tarafından çok sayıda göçmen Amasya, Tokat, Sivas, Çankırı, Adana, Aydın, İçel, Bursa, Adapazarı ve İzmit çevresine yerleştirilmiştir.¹⁵ Rumeli ve Doğu Karadeniz'den göç eden topluluklar Kocaeli'nin çeşitli yerlerine dağılmış, Batum'dan gelenler daha çok Gölcük ve Sapanca'ya, Rumeli göçmenleri ise, Düzce ve Adapazarı'nın yanı sıra ilin çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir.

Göçmenlerin zaruri ihtiyaçları yerel kaynaklardan karşılanıyor, ancak yeterli olmaması durumunda Hazine'den de yardım yapılıyordu. 1880 yılında Şehremaneti İzmit'e 5.000 kile zahire göndermekle görevlendirilmişti.¹⁶ Hükümet, Milletlerarası Göçmenlere Yardım Komitesi ve Semaye-i Şefkat-ı Osmaniyye Cemiyeti fonlarından yevmiye verme, vergi muafiyeti, kömür dağıtma, İzmit köylerinde amelelik, çapa, orman bekçiliği gibi işler bulma yöntemleri ile destek vermeye çalışıyor, ama yetersiz kalıyordu. Göçmenlerin yerleştirilmesi işini kontrol etmek üzere 1884-1885 yıllarında görevlendirilen memurlardan biri de Dersaadet'ten gönderilen Edirne'den İzmit'e bölgeden sorumlu Ali Bey idi. Maaşı 24.000 kuruş, harcırahı ise 25.000 kuruş idi.¹⁷

Yeni Çerkes köyleri, komşuları için sürekli endişe ve içlere yerleşen korku sebebi olurken yerel yetkililer de kimi sıkıntıların kaynağı olmuşlardır. Örneğin Geyve göçmenlerine harcanması gerekli paradan 60.000 kuruşu Kocaeli Mutasarrıfı Hasan Efendi'nin

13 İpek, Nedim, Rumeliden Anadolu'ya, s.200: İ.Ü. Mrk. Ktp. TY, No. T9129b.

14 Arı, Oğuz, Bulgaristan'lı Göçmenlerin İntibakı, 1950-51'de Bursa'ya İstanbul'da İskan Edilenlerin İntibakı ile İlgili Sosyolojik Araştırma, Ankara 1960, s.7.

15 Özbay, F. - Balpınar, H., Türkiye'ye Yapılan Göçler ve Göçmen Olayı Üzerine Araştırma, Öğrenci Çalışması, ODTÜ Mimarlık Fak, Ankara, 1982. Aktaran Filiz Doğanay, www.balgoc.org.tr/gocmenyerlesim.html , 08.07.2011.

16 İpek, Nedim., Rumeliden Anadolu'ya, s.200: BA , İD, No. 64919, Arz Tezkeresi, 1 Nisan 1880.

17 İpek, Nedim, Rumeliden Anadolu'ya, s.170: BA, İD, No. 73943.

zimmetine geçirdiği, müfettiş Ahmed Vefik Efendi tarafından belirlenmişti.¹⁸ Bu iskân görevlilerine verilen ücretlere göre oldukça önemli bir miktar idi. Kocaeli, Kastamonu ve Bolu sancaklarındaki iskândan sorumlu Hasan Bey maaş olarak 3.000 kuruş, harcırah olarak da 2.000 kuruş alıyordu ve yanlarındaki tercümanların maaşı da 300 kuruş idi.¹⁹

Devlet, 1860'lı yıllarda Kocaeli ve İzmit'te iskân edilecek Kırım Tatarları için gerekli önlemlerin alınması ve hazırlık yapılması için harekete geçmiş,²⁰ göçmenlerin iskânı için gerekli işlemlerin yapılması,²¹ ardından Bahçesaray²² ahalisinden bir miktar nüfus²³ ile yine Kırım muhacirlerinden Hoca Cemil Efendi Takımı'ndan bir miktar nüfusun İzmit'te²⁴ ve Bahçesaray ahalisinden olan sekiz hanenin İzmit civarında yerleştirilmesi,²⁵ hatta Yalta muhacirlerinden olup Rizeli Salih Kaptan'ın gemisiyle İzmit'e gelenlerin iskânlarını²⁶ sağlamıştı. İskân için İzmit havalisine gönderilen Kırım muhacirlerinden dört yüz kişiye iskânlarına kadar nan-ı aziz veya bedeli verilmiş,²⁷ nihayetinde de İzmit'e gönderilen göçmenlerin yerleşimleri özenle gerçekleşmişti.²⁸ İzmit'e yerleştirilen Nogay ve Çerkes muhacirlerinin iskânları için de kış gelmeden ev yapılması için özel bir çaba gösterilmişti.²⁹

1864'te ve 1867 yıllarında gelen Abaza göçmenleri (daha önce yer kalmadığı bildirilmiş olan) İzmit Sancağı'na bağlı Düzce ve Adapazarı kazaları ile merkez kazasında iskân edilmişlerdi.³⁰ Abaza göçmenlerin daha ziyade ova düzlüğünü değil de yüksek ve ormanlık alanları tercih etmiş olmaları kendilerine bu nitelikte arazi tahsis etmeyi o yıllarda kolaylaştırmış olabilir. Derince'deki Bulgaristan göçmenleri bu dönemde gelmişlerdir.

1871'den sonra Düzce'nin sunduğu ticari olanaklar nedeniyle Rum ve Ermeni gibi azınlıklar da Düzce'ye yerleşmişler ve hatırı sayılır nüfus sayılarına ulaşmışlardı. Çerkes göçmenlerin Çanakkale, Biga, Bandırma, Balıkesir, Bursa, İzmit, Adapazarı, Düzce yörelerinde İstanbul'u yarım ay şeklinde bir koruma çemberine alacak şekilde yerleştirilip İstanbul'a çıkan yolların kontrol altına alınarak denetimin sağlanması istendiği görülmektedir. Göçmenlerle ilgili böylesi düzenlemeler yapılmış olsa da Osmanlı hükümetinin Çerkes göçmenlere kucak açarak sağlamış olduğu uygun yerleşim ve sosyo-ekonomik yardımlarla ilgili gerçeği gözler önüne sunan birçok belge vardır.³¹

Osmanlı Devleti 1877 yılına kadar gelen göçmenlerden yüksek memur, ilmiye sınıfı mensupları ve zanaatlarını yalnızca kentlerde yapılabilenlere kentlere yerleşme izni vermiş, ancak kırsal kesimdeki yerli halkın tepkisinin giderek büyümesi ve rahatsız edici boyutlara ulaşması ile 1878'de yayınlanan bir talimatla göçmenlerin kentlerin çevresine yerleşmelerine izin verilmiştir.³² Bu karardan kısa bir süre sonra Anadolu kentlerinde göçmen mahalleleri olgusu ortaya çıkmıştır.

Göçmenlerin Anadolu'da iskânları esnasında birçok göçmen köyü de inşa edilmiştir.

18 Saydam, Abdullah, Kırım ve Kafkas Göçleri, Ankara 1997, s.136, Takvim-i Vekayi, sayı 715, 27 Eylül 1863.

19 Saydam, Abdullah, Kırım ve Kafkas, s.112, Ayniyat Defteri 1139, s.3.

20 BOA, MKT.UM., 421, 28

21 BOA, MKT.UM., 477, 68

22 BOA, MKT.UM., 422, 46

23 BOA, MKT.NZD., 327,54

24 BOA, MKT.NZD., 327,53

25 BOA, MKT.MHM. 331, 98

26 BOA, MKT.NZD., 327, 20

27 BOA, MKT.UM, 455, 23

28 BOA, MKT.NZD, 335, 91

29 BOA, MKT.NZD., 327,1

30 Muh. D. 758/38-1'de no: 185, Aynı defter 1136'da 17 B 1284 ve 1441'de 2 Ra 1286 tarihli tezkere. Buralarda arazi kalmadığı Muh. D. 761/38-4'de 10 S 1281 ve 21 Ca 1281 tarihli yazıda belirtilmişti." (Habiçoğlu, 1993: 155) Gut'e Nejat Özsoy, Çerkeslerin Düzce'de İskanı, www.kafkas.org.tr/ajans/2003/ara-lik/04.12.2003_duzce , 08.08.2009

31 Gut'e Nejat Özsoy, Çerkeslerin Düzce, www.kafkas.org.tr/ajans/2003/aralik/04.12.2003_duzce , 08.08.2009

32 Özbay, F. - Balpınar H., Türkiye'ye Yapılan Göçler. Aktaran Filiz Doğanay.

Ayrıca göçmenler için Ziraat Bankası'nca 3 milyon liralık bir kredi fonu ayrılmıştır. Bu arada halk, göçmenlere diğer yardım malzemelerinde olduğu gibi arazi, öküz, tohumluk zahire, araç gereç başışı konusunda da oldukça cömert davranmıştı, hatta bu yardımların devlet yardımına yakın olduğu söylenebilir. Örneğin İzmit Sancağı'na gönderilen göçmenlere Karamürsel Kazası'nın Hersek bölgesinde Tahir Paşa tarafından 400 dönüm, Hayreddinpaşazade Nuh Bey tarafından 20 dönüm, Hasan Ağa tarafından 4, Morali Ömer Ağa tarafından 90 dönüm başışlanmıştı.³³ Sabanca'nın (Sapanca) 1 km dışındaki 300 haneli bir köy Müslüman Batum göçmenlerinden oluşurken kendisi de Gürcü bir göçmen olan Osmanlı eski Bayındırlık Nazırı ve o günlerde İzmir Valisi olan Hasan Fehmi Paşa, hepsi çiftçi olan bu köyde masraflarını kendisinin karşıladığı güzel bir cami ve iyi donatılmış bir okul inşa ettirmişti.

Karamürsel Boşnak Köyü Karapınar Güreşçileri

Bütün bu iyi niyetlere rağmen göçmenlerden bazılarının hayal kırıklığına uğradıkları görülmektedir. Hatta Rusya'ya dönenler vardı. Yine İzmit Kozluk'tan Rusya'ya gitmek isteyen Reşit Bey'in avdetine izin verilmiş, fakat devletçe yapılmış harcamaya karşılık elli bin kuruş istenmiş, veremeyince evi, üç yüz dönüm tarlası, beş yüz kile mısır ile elli baş hayvanına el konulmuştu.³⁴

Göçmenler iskân işleri aksayıp zaruri ihtiyaçları karşılanamayınca, güvenliği ve huzuru bozucu davranışlara yönelmekteydiler. 1878'de Nusretiye ve Arslanbey köyleri ve çevresinde bulunan Çerkes ve Abazalar, yerli halkın mal ve hayvanlarına el koymuşlar, hatta cinayet dahi işlemişlerdi.³⁵ 20 Haziran 1879'da Adapazarılı Türk ve Hıristiyanları temsil ettiklerini belirten bir heyet bu beldeye 40.000 Çerkes yerleştirildiği ve bunların huzuru bozdukları iddiasında bulunarak ve daha önce hükümete de başvurduklarını, küçük bir kuvvet yollandığını, ama göçmenlerin silahsızlandırılması gerektiğini öne sürerek İngiliz Elçiliği'ne başvurdu. Bunun sonrası hükümetinin de onayını alarak İstanbul Büyük Elçisi Layard 10 Temmuz'da Hariciye Nezareti nezdinde 20 gün arayla iki kez resmî yazı göndererek Adapazarı'na Çerkeslerin yerleştirilmesinin önlenmesini istedi.³⁶

33 Saydam, Abdullah, Kırım ve Kafkas, s.173, Takvim-i Vekayi, 718, 18 Ekim 1863

34 Saydam, Abdullah, Kırım ve Kafkas, s.135, Ayniyat Defteri, 1141, s.158, 8 Ağustos 1871

35 İpek, Nedim, Rumeliden Anadolu'ya, s.200

36 Şimşir, Bilal, The Turks of Bulgaria (1878-1985), Londra, 1988, s.33, 38, 328, 356 Yazı no.523,881, For-

Görüldüğü üzere Çerkeslerin entegrasyonu zahmetsiz olmamıştır. Uzun bir süre geçimlerini çalışarak kazanmaktan kaçınmışlar, onlara dağıtılan topraklar epey bir zaman ekilmeyen ya da pek azı ekili halde kalmıştır. 1885 yılında bölgemizi ziyaret eden Thomas Stevens, günlüğünde bu durumu şöyle özetlemektedir:³⁷ “*Son Osmanlı-Rus savaşı esnasında binlerce Kafkasyalı sığınmacı Anadolu’ya göç etmişti. Yerinde duramayan, gezgin bir yapıları, bir aile reisinin çalışkan ve olaysız yaşamına uygun değil. Birçoğu köylerde aylak dolaşıp, kimsenin nasıl olduğunu bilmediği bir şekilde geçiniyorlar. Genel kanı, her türlü kötülüğü yapabilecekleri ve uzmanlıklarının at çalmak olduğu şeklinde. Eğer bu, geçerli ya da kârlı olmazsa hatta eğlenceli küçük bir değişiklik için bu Kafkasyalı boşta gezerler fırsatını bulunca bir yolcunun yolunu kesme olanağını da kaçırmamaktaydılar. İzmit halkı, soyulmamı engellemek için her türlü öneriyi getiriyordu.*” Giyim ve kuşamları içinse şu notları düşmüştür: “*Kafkasyalılara özgü koyu kumaştan uzun ceketler giyiyorlar, özel yapılmış kaval ve keselerle donanımlı göğüslerini iki sıra kemik ya da madeni fişeklik süslüyor. Hem çizme, hem mes, hem de benim makosenlerimin benzerini giyiyorlar. Başlarında ise İranlıların ulusal başlıklarına benzer kuzu yünü uzun siyah kumaştan bir başlık var. Çoğu çıplak ayak yalın bacak olan çevredeki gruplar içinde uzun ara en iyi giyimli ve en saygın görünümlüler. Kötü giyimli bir Kafkasyalı hiç görmedim. Görüntü olarak en güvenilir insanlar ancak bu evsiz ve genel olarak köydekilerin neredeyse tamamının boğaz kesen görünümlü olduğu Çerkes dağlıların kimilerinin gülümseyen dış görünümünün altında bir kötülük gizli. Eski kılıçlar, bıçaklar ve tabancalar bütün grubun ortak kuşamı.*” Ancak öte yandan 1879’da Kandıra’da yiyecek ihtiyacını karşılayamayan muhacirler hastalık tehlikesi ile karşı karşıya kalmışlar ve ölmüş hayvan eti yemek zorunda kalmışlardır.³⁸ Adapazarı ve Kandıra’da yerleşmiş göçmenlerin şiddetli hastalıklara yakalanmaları üzerine, bölgeye tabip İsmail ve David Misak Efendilerin yanı sıra 1485,5 kuruşluk ilaç gönderildi.³⁹ Aynı şekilde 1880’de İzmit’e de tabip gönderildi.⁴⁰

Daha sonra Çerkes nüfusu kısa zamanda uyum sağlayarak Müslüman topluluğun diğer üyelerinden ayırt edecek hiçbir değişiklik göstermeden yöre yaşamında önemli yerlerini almışlardır. Çerkesler öte yandan orduda iyi hizmet verme becerilerini de geliştirerek askerî eğitimlerinde öylesi ilerleme sağlamışlardır ki imparatorluk muhafızlarının seçkin birlikleri arasında örnek olmuşlardır. Hatta daha sonraları İzmit yöresi Çerkesleri, saraya gelin vererek hanedanla akrabalık kurmuşlardır.

Çerkes & Abaza Göçmenler

Kafkasya’dan küçük gruplar halinde göçmenlerin gelmeye başlaması 1858 yılında Rusların, Kuban nehrinin güneyindeki ovada ve dağlara uzanan toprak şeridinde oturan Nogay Tatarı ve Çerkes kabilelerine saldırarak bölgeyi ele geçirmeleri ile başlamıştır. 1858’den önceki yıllarda da göçler⁴¹ olmasına karşın Kasım-Aralık 1858’de İstanbul’a çok sayıda göçmen gelmiştir.

Yaklaşık iki yüzyıldır devam eden Rus-Kafkas savaşları 21 Mayıs 1864 tarihinde Çerkeslerin yenilgisi ile sonuçlanınca, 1863’ün sonbaharı ile 1864 yılının kış ayları arasında gerçekleştirilen sürgün ile Çerkes halkının % 90’ının anavatanları Kafkasya’dan koparılarak Osmanlı topraklarına sürülerek büyük bölümü Rumeli’de iskân edilmiştir. İlk göçte yurtlarından sürgün edilen Çerkesler deniz yoluyla, Kafkasya’nın Taman, Tuapse,

eign Office Archives 424/84,85-Confidential 3965, 4002; s. 379-380, no. 478, 146, 147

37 Ulugün, F. Yavuz, Seyahatnamelerde Kocaeli, s. 228

38 İpek, Nedim, Rumeliden Anadolu’ya, s.224: BA, İD, No. 65014, Lef.,1, Kandıra Kaymakam Vekili İsmail Hak-ki’den Şehremaneti’ne tel,18 Mart 1880

39 İpek, Nedim, Rumeliden Anadolu’ya, s.224: BA, İD, No 62317, 3 Nisan 1878 tarihli irade

40 İpek, Nedim, Rumeliden Anadolu’ya, s.224: BA, İD, No 1269/107

41 1780-1800 ve 1812-1815 yıllarında küçük gruplar halinde 60,000 Çerkes Kabartay’dan Osmanlı’ya göç etmişti. 1837 yılında Kabartay’dan ve Çerkesistan’dan göç eden 377 aile Karadeniz kıyılarına yerleştirildi.

Anapa, Soçi, Sohum, Batum limanlardan gemilere bindirilip Osmanlı'nın Kuzey Kafkasya göçmenlerini karşılamak için açtığı Trabzon, Samsun, Sinop, Akçakoca, Mudanya, Çanakkale, Gelibolu, Selanik, Köstence, Burgaz, Varna ve İstanbul limanlarına indiriliyorlardı. Balkanlara yerleştirilecek göçmenler Trabzon'dan Bulgaristan'daki limanlara (özellikle Varna) ulaştırılıyor, buradan da yerleşecekleri bölgelere gönderiliyorlardı. Çerkesler Anadolu'ya iki yol takip ederek geçmişlerdir. Birinci grup İstanbul üzerinden Anadolu'ya geçerken, ikinci grup Varna, Ahyolu Bergosu, Tekirdağ, Dedeağaç ve Selanik gibi Rumeli sahilindeki liman ve iskelelerden Anadolu'ya geçmiştir.⁴²

Göçmenlerin naklinde en büyük engel yeterli tekne bulunmamasıydı. Bu yüzden aylar boyunca Kafkasya'nın Karadeniz kıyılarında açık havada bekliyorlar ve hastalıklarla telef oluyorlardı. 1864 Mart'ında taşıma henüz Türk takaları ve Trabzon Rus konsolosunun gönderdiği bir adet Türk gemisi ile yapılmaya çalışılıyordu. Bunun sonucu olarak Kafkasya (Rus) Yönetimi, Rus Gemicilik ve Ticaret Şirketi ile anlaşma yaparak üç gemi kiraladı. Ancak bu anlaşma daha sonra bozuldu ve bunun üzerine 17 Nisan 1864'te taşıma işini Türk gemilerine teklif etme kararı alındı.

Çerkeslerin büyük bir kısmı da Adapazarı, Bolu ve Batı Anadolu'da ormanlık alana yerleşerek, geleneksel hayvan yetiştiriciliğine devam etmişlerdir. 1864 yılında büyük bir katliamın yaşandığı ve diğer zulümlerin de başlangıcı olan 21 Mayıs günü tüm Çerkes toplulukları tarafından bir yas ve anma günü olarak kabul edilmektedir. O yıllarda Anadolu'nun Karadeniz sahillerine indirilen göçmenlerin bir kısmı Kandıra ilçesi Karaağaç köyü ve bugün Düzce'ye bağlı bir ilçe olan Akçakoca'nın sahillerinde toplanarak, buradan iç kesimlerde en yakın ve en uygun yerleşim yeri olan Sakarya, Kocaeli ve Düzce'de yerleşmişlerdi. O zamanki şartları ve Karadeniz'in azgın dalgalarını düşünülürse, ne zor şartlarda bir yolculuk yapıldığı kolayca anlaşılır.

Gerek savaşta gerekse Büyük Göç sırasında yollarda kaybedilen on binlerce canı anma günlerinden biri de Kandıra'nın Kefken sahilinde, tekneyle gelen Çerkes sürgünlerin karaya çıktığı noktada gerçekleştirilendir. Her yıl Karaağaç köyündeki Anıt Mezarlığı'nda yapılan bu törenlere thamadeler/ayhabılar, köy halkı ve diğer illerden gelen Çerkesler, Abazalar katılmakta, maniler söylenmekte, meşale ve Nart ateşleri yakılmaktadır. 1877'de ilk gelenlerin sığındıkları ve duvarlarına Kiril ve Arap harfleri ile not düştükleri, Babalı sahilindeki mağaranın yanı sıra şimdi bakımsızlıktan yok olmaya başlayan Adigece ve Osmanlıca mezar taşlarının bulunduğu eski mezarlık ziyaret edilmektedir. Bir başka tören yine aynı günün akşamı Üsküdar Kız Kulesi önlerinde düzenlenerek Boğaz'a çelenkler bırakılmaktadır.

Batı Kafkasyalıların göçü tamamlandıktan sonra sıra Doğu Kafkasya'ya özellikle Çeçenistan'a gelmişti. 1865-1866 yıllarında 4.989 aileden oluşan 23.057 Çeçen (Karabulaklar ve Nazranovlar), Osmanlı'ya göç etmişti. Boy olarak bakıldığında bölgemizde yoğun olarak yerleşen boylardan Şapşuglar ve Ubıhlar Sakarya civarına, Temirgoyevler ise Düzce civarına yerleşmişlerdi. Şapşuglar ya da Şapsığlar'ın yurdu, Kuban Nehri'nin güneyindeki düzlük ile Kafkas Dağları'na kadar uzanan bölgede bulunur, doğudan Bjeğuğlar ve Ahbazlar, batıdan ise Natukhaçlarla çevrilidirler. Yurtlarını başlıca Psekups, Psehiş ve Pşeha ırmakları gibi Kuban'a dökülen akarsular sular. Şapsığların bir diğer gurubu da Kafkas Dağları'nın güney eteklerinde Psizuy vadisinde oturur. Natukhaçların da Şapsığlardan ayrılmış bir kütle oldukları ileri sürülüyor. Bunların Tuapse yakınlarında oturan kolonilerine 'Küçük Şapsığlar', dağların kuzeyinde Kubana doğru oturan ana kütlelerine ise 'Büyük Şapsığlar' denir.⁴³

42 İpek, Nedim, Rumeli'den Anadolu'ya, s. 172

43 Habiçoğlu, Bedri, Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler, s. 81,91 aktaran Özgün, M. Recai, Lazlar, İstanbul 2000, s. 125

Nisan 1867'de Osmanlı'nın 4.000 aileye izin vermesiyle bir başka Kafkas kavmi olan Abazaların göçü başlamıştı. Trabzon, Sinop, Samsun limanlarına gelen Abaza göçmenlerden önemli bir kısmı da Kocaeli çevresine yerleştiler. 1867 yılında göç eden Abazaların sayısı 1.032'si Bulgaristan'a olmak üzere toplam 10.865 kişidir.⁴⁴

1877-1878 Osmanlı Rus Harbi sonucunda imzalanan Ayastefanos ve Berlin antlaşmalarına, batılı Hıristiyan devletlerle Rusya'nın bastırması ile Çerkeslerin Rumeli'den çıkarılarak Osmanlı Rus sınırlarından uzak yerlere gönderilmeleri maddesi konuldu. Böylece Rumeli'ye 1859-1876 yılları arasında yerleştirilen Çerkesler, bir kez daha yerlerinden edilerek Anadolu içlerine ve Ortadoğu'ya zorunlu olarak göç ettirildiler.

Kafkasya cephesinde de Osmanlı Rus harbi sürerken 17 Ağustos 1877'de Osmanlılar, Sohum'da Abazaları da gemilere dolarak gitmeye hazırlandığında Rus orduları Sohum'a ulaşmıştı ve bu bindirme işlemine engellemede bulunmamışlardı. Savaşın Osmanlı için yenilgiyle neticelenmesinden sonra vatanlarında kalan Abazaların çoğuna Osmanlı ile işbirliği yaptıkları gerekçesiyle baskı, yıldırma ve iç bölgelere göç ettirme politikası uygulandı. Neticede Abazaların %70'i 1878 ve izleyen yıllarda vatanlarından edildi.

Kuzey Kafkasya'da köle ticareti önemliydi ve Kafkas göçmenleri arasında bulunan kölelik kurumu, Osmanlı'nın bu konuda net bir politikası olmaması, kimi zaman köle sahiplerinden kimi zaman da kölelerden yana tavır koyması beraberinde bazı sorunları da getirmiştir. Örneğin Batum'da oturan Abaza göçmenlerden Süleyman Bey'in Adapazarı'na kaçan kölesi yakalanıp kendisine teslim edilmiştir.⁴⁵

Laz & Gürcü Göçmenler

Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Batum'dan göç eden toplam 50 civarında Gürcü (Kartvel) ve Laz (Mohti Laz ya da Megrel) köyü olduğu bilinmektedir. Göçün oldukça karmaşık bir tarihi vardır. İlk olarak 1828-1829 yıllarındaki Osmanlı-Rus Savaşı'nın bitiminde Mesheti'den başlamıştır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nı izleyen yıllarda ise daha geniş bir alana yayılmıştır. Savaş sonrasında bölge nüfusunun düştüğü ağır ekonomik ve sosyal şartlar, Gürcistan'a iade olunan yörelerde Rus idarecilerin barbar tutumları ve Müslüman Gürcülerin dinlerine bağlı olmaları göçün artmasında etkili olmuştur. Muhacirlik bu bölgelerde yaşayan halkın tarihindeki ağır bir trajedidir. 1857-1866 ve 1879 yılındaki göçlerden sonra Müslüman Lazlar ve Gürcüler de dâhil olmak üzere Kuzey Kafkasyalılardan Sakarya çevresine yerleşenler yaklaşık 35.000, Kocaeli çevresine yerleşenler ise 15.000 kişi civarındadır.⁴⁶

Berlin Kongresi'nin sonucunda eskiden Osmanlı egemenliğinde yaşayan İslamlaşmış halka Rusya topraklarında yaşama veya Osmanlı topraklarına göçme hakkı vermişti. Rusya ve Osmanlı arasında 27 Ocak 1879 tarihinde İstanbul'da yapılan antlaşma ile muhacirliğin resmî süresi yasallaşmış oldu. Antlaşmaya göre 3 Şubat 1882 tarihine kadar olan göç süresi daha sonra 1884 yılına kadar uzatılmıştır. Kuzey Kafkasya'dan Osmanlı'ya 19. yüzyıl ortalarında göç eden Müslüman halkın ezici bir çoğunluğunu Adige-Çerkesler oluşturuyordu. Bu süreç izleyen yıllarda son bulmayarak 1921 yılına dek sürmüştür. 1925 sonrası göç bu kez genç Türkiye topraklarına doğru devam etmiştir. Bunun sonucu olarak da bugün Gürcistan'dan sonra en fazla Gürcü (Kartvel) ve Kolh-Laz (Megrel) bulunan ülke Türkiye'dir.

Artvin ve civarı, coğrafi konum gereği akınların gelip geçtiği ve dolayısıyla sık sık savaşların patlak verdiği ve el değiştirdiği bir bölge olduğundan Macahel de tarih boyunca

44 Avagyan, Arsen, Çerkesler, çev. Denisenko, Ludmilla, İstanbul 2004, s.66

45 Saydam, Abdullah, Kırım ve Kafkas, s.198, dn 333: Ayniyat Defteri, 1141, s.76, 22 Eylül 1869

46 Avagyan, Arsen, Çerkesler, s 71

çeşitli krallıklara tabi olmuştur. Yavuz Sultan Selim'in Trabzon Valiliği'nde Acara ve Macahel kendi istekleriyle Müslümanlığı kabul edip Trabzon'a bağlanarak birer küçük beylik haline geldiler. Macahel köylerinden (26 Köy) 1600 haneden yaklaşık yarısı (800 Hane) göç etmiştir. 1879-1881 izin verilen resmî göç yıllarıdır. Acara bölgesinden 38.000 kişi ve tüm Kafkasya'dan 700.000 kişi göç etmiştir. Borçka'nın Macahel nahiyesinden ve Acara bölgesinden göç edenler Türkiye'nin Karadeniz sahilinin tümüne ve bu arada Kocaeli ve Adapazarı'na dağılırlar. Osmanlı belgelerinde ilginç bir belgede "İzmit ve Bolu sancaklarında meskûn Gürcü muhacirlerin kan davası adetlerinin yasaklanması için gerekli tedbirin alınması"ndan söz edilmektedir.⁴⁷

Güney Balkanlar'dan Göçenler

Balkan Savaşları'nın ardından Anadolu'ya göç eden üç ana unsur Türkler, Arnavutlar ve Boşnaklardır. En önemli ortak paydaları İslam dini olmasına karşın iskân edilmeleri sürecinde farklı politikalarla karşı karşıya kalmışlardır. Ana düşünce bu göçmenlerin Türk nüfusunun azaldığı bölgelere yerleştirmektir. Ancak Mahmut Şevket Paşa'nın günlüğününün 13 Mayıs 1913 tarihli sayfasında da not ettiği üzere "*Balkanlar'daki 3 milyon Türk'ün Anadolu'ya yerleştirilip, yerleştirilmeyeceği hususunda incelemelerde bulundum. Bu iş için en az 3 milyon altın gerekliydi. Zaten bu iş tedricen ve çok uzun müddet zarfında olabilirdi. Bir kısım muhacirleri Üsküdar ile İzmit arasına yerleştirmek ve bu mıntıkaı meyve bahçesi haline getirmek istiyordum. Böylelikle Avrupa'ya meyve ihraç etmemiz pekâlâ mümkündü*"⁴⁸ şeklinde farklı düşünceler de mevcuttu.

Devlet, Arnavutların bazı kentlere yerleşimini yasaklarken Arnavut ve Boşnak göçmenlerin Türk gelenek ve göreneklerine uyumlarını sağlamak için dağıtılarak iskân edilmelerini amaçlamıştı. 1917'de yayınlanan "Arnavut Muhacirlerin Suret-i Celb ve İskânı Hakkında Talimatname"ye göre Gayrimüslim Arnavutların ve Arnavutluk'un bağımsızlığını ilanı öncesinde ve sonrasında Osmanlı'ya isyan etmiş Arnavutların ülkeye sokulmayacağı; İstanbul, Aydın, Edirne, Hüdavendigâr Vilayetleri ile Çatalca, Kal'a-i Sultaniye, İzmit, Gelibolu livaları Arnavutlar için *Menatik-ı Memnua*'dan (yasak bölge) kabul edilmiş ve buralara yerleşimlerine izin verilmemişti. Ancak az sayıda Arnavut göçmenin Kocaeli'ye yerleşmesine hükümet tarafından göz yumulmuştur. Bunun dışında yasak bölgede bireysel iskân ancak daha önceden o bölgede bir akrabaları var ise mümkün olmuştu.⁴⁹ Bu nedenle bugün Arnavut göçmenler tarafından kurulmuş yerleşim noktalarına rastlamak mümkün olmamaktadır.

Bosna-Hersek Göçmenleri

1878-1918 arasındaki süreçte Bosna-Hersek'ten de Müslümanların göçü şüphesiz ki birdenbire gerçekleşmemiş olup milyonlarca Balkan Müslümanının 1878-1879 ve 1912-1914 süreçlerinde karşı karşıya kaldıkları olağanüstü olgunun parçasıdır. 1875 yılında başlayan Osmanlı karşıtı başkaldırma Osmanlı'yla Karadağ ve Sırbistan arasında bir savaşa dönüştü ve sonunda 1877 Nisan'ında Rus-Osmanlı Savaşı'na dönüştü. Sonraki yıllarda Bosna-Hersek Müslümanları eyaleti terk ettiler. 1878 Mart'ında Rusların savaşı kazanmaları üzerine Berlin Kongresi sonucu 13 Temmuz 1878'de imzalanan anlaşmanın 25. maddesine göre Bosna-Hersek hala Osmanlı'ya ait, ancak Avusturya-Macaristan İmparatorluğu hanedanı Habsburgların gözetiminde idi. 1878 yazında Habsburg işgali başladı ve 1878 Ekim'inde Osmanlı'nın yenilgisiyle sonlandı. 1879 Nisan'ında Novi Bazar konvansiyonu imzalandı. Boşnak göçmenlerin yerleştirilmesinde fazla katı davranılmamış,

47 BOA, Y.PRK.ASK., 84/35

48 Aġanođlu, H. Yıldırım, Göç, s. 124

49 Fuat Dündar, İttihat Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918), İstanbul 2001, s. 112-123. Aktaran Aktaran Aġanođlu, H. Yıldırım, Göç, s. 130

ancak Türklerle uyum sağlamlarına önem verilmiştir. Bu süreç içinde Osmanlı topraklarına göç eden Bosna Müslümanlarının yerleştiği noktalar arasında Karamürsel, İzmit⁵⁰ de vardı.⁵¹ Ayrıca Karamürsel-Orhangazi arasında Samanlı Dağları'na yerleştirilmişlerdi.⁵² Genel kabul 150.000 civarında Müslümanın göç ettiğiidir.

Göç dalgalarının zamanlaması da tartışmalıdır. Bir kaynağa göre 1878-79, 1881-1883 ve 1899-1901 yıllarında en büyüğü sonuncusu olmak üzere üç büyük dalga halindedir ki bundan sonra göç zayıflamıştır.⁵³ Novi Bazar Sancağı hariç olmak üzere Habsburg işgali öncesi yaklaşık 1.510.000 toplam nüfusun % 48'ini Müslümanlar oluştururken bu oran 1910'da % 32'ye düşmüştü.⁵⁴

1878-1879 arasında ilk göç edenler genellikle Osmanlı memurları, aileleri ve yakın destekçileri idi. Çok yoğun bir göç dalgası olmasa da 1891-1897 arasında göçenlerin yaklaşık % 72'si çiftçiler, yani toprak sahipleri, % 11'i zanaatkâr, çalışanlar, % 7'si gündelik çalışanlar, % 2'si serbest meslek sahipleri ve % 3'ü diğerleri idi.⁵⁵ Aynı şekilde 1903-1906 arasında göçenler ağırlıklı olarak özgür köylülerdi.⁵⁶ 1895 Nüfus sayımı da Bosna-Hersek nüfusunun % 88'inin ziraatla uğraştığını göstererek bu verileri doğrulamaktadır.⁵⁷

1878 yılından itibaren başlayan Boşnak göçleri, Anadolu'da birçok kentte Boşnak nüfusunun oluşmasıyla sonuçlandı. 1900'lü yılların başlarında Sarajevo Jajçe'den İstanbul Rami'ye ilk göç eden Karabegoviç ailesi, Hersek bölgesinden Karamürsel'e göç etmiş Boşnaklarla sıcak ilişki içindeydiler. 14 yaşında İstanbul'a gelmiş Süleyman Karabegoviç, Karamürselli Kamile hanımla evlenir. Cumhuriyet döneminde "soyadı kanunu" ile Karabeyoğlu soyadını alırlar.⁵⁸

1900/01 tarihli belgelerden anlaşıldığı üzere de Adapazarı yakınlarında Gökçeviran'da (Gökviran) Fransız uyruklu Emil Bodvin'in kurduğu bataklığa Boşnak muhacirlerinin el koyması⁵⁹ üzerine tazminat talebi ile karşılaşarak,⁶⁰ bedeli Fenerler hâsîlatından ödenmek üzere satın alınmak⁶¹ zorunda kalmıştı. Devlet, bir süre İzmit'teki Boşnak göçmenlerin masrafları için harcamada bulunmuş,⁶² gerek Adapazarı'ndaki Bosna muhacirlerinin iskân yerleri yakınındaki su değirmeninden şikâyetleri,⁶³ gerek Adapazarı'nda Karaboğaz olarak adlandırılan bölgede yerleştirilen Bosna muhacirlerinin ev ve arazilerine yapılan müdahalenin önlenmesi,⁶⁴ gerek Adapazarı'ndaki Boşnak muhacirlerin iskân mahallesi civarındaki bataklığı kurutulması,⁶⁵ gerekse Karamürsel'deki Saraycık Çiftliği'ne yaptıkları tecavüzle uğraşmak⁶⁶ durumunda kalmıştır.

50 Vojislav Bogičević, "Emigracije Muslimana Bosne i Hercegovine u Tursku u doba Austro-Ugarske Vladavine, 1878-1918," *Historijski Zbornik*, III (1950), 187. Aktaran Mentzel, Peter, *Ethnic Cleansing, Emigration and Identity, The Case of Habsburg Bosnia-Hercegovina, Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*, New York 2003, s. 64

51 McCarthy, "Population," 36. Aktaran Mentzel, Peter, *Ethnic Cleansing*, s. 64

52 Aġanoġlu, H. Yildirim, *Göç*, s. 130

53 Babuna, Aydın, *Die nationale Entwicklung der bosnischen Muslime: Mit besonderer Berücksichtigung der österreichisch-ungarischen Periode*, (Frankfurt/Main, 1996), 48. Aktaran Mentzel, Peter, *Ethnic Cleansing*, s. 65

54 1885'de Müslüman nüfusu 493,000, 1895'de 549,000 ve 1910'da 612,000 idi. McCarthy, "Population," 32, 38; Robert J. Donia and John V.A. Fine, *Bosnia & Hercegovina: A Tradition Betrayed* (New York, 1994), 86-87. See also Imamović, 62. Aktaran Peter Mentzel, age, s. 65

55 Imamović, 60; Babuna, *Entwicklungs*, 49. Aktaran Mentzel, Peter, *Ethnic Cleansing*, s. 66

56 Babuna, *Entwicklungs*, 51. Aktaran Mentzel, Peter, *Ethnic Cleansing*, s. 66

57 Donia and Fine, 75-76. Aktaran Mentzel, Peter, *Ethnic Cleansing*, s. 66

58 Bayraktar, Hatice, Süleyman Karabegoviç'in torunu Gülten Doğanay ile röportaj. <http://www.forumuz.net/25834-karabegovicler-goc-hikayesi.html> , 04.11.2010

59 BOA, Y.A...RES., 104/41

60 BOA, MV., 97/33

61 BOA, Y..PRK.BŞK, 63/54

62 BOA, MKT.MHM., 515/43

63 BOA, MKT.MHM., 524/26

64 BOA, MKT.MHM., 529/25

65 BOA, MKT.MHM., 529/39

66 BOA, DH.MUI., 56-2/23

1912-1913 Balkan Savaşı Göçmenleri

1912-1913 Balkan Savaşı sırasında 117.352, 1914-1915 Birinci Dünya Savaşı sırasında da yaklaşık 120.556 göçmenin Anadolu'ya geldiği tahmin edilmektedir. Birinci Dünya Savaşına kadar Kafkasya'dan, Balkanlardan ve Ege adalarından Anadolu'ya gelen göçmenlerin sayısı bir milyonun üstündedir.⁶⁷ Bu arada İttihat ve Terakki hükümetlerince Rumeli'den, özellikle Kavala ve Drama'dan sürülerek gelen diğer unsurlar arasında yer alan Çingenelerden Müslüman olanlar başlangıçta kabul edilmiş, ancak 1917 yılına gelindiğinde Çingene sevkîyatının durdurulması istenmiştir.⁶⁸

1912-1915 yılları arasında Balkanlardan gelerek İzmit'te yerleştirilen Müslüman nüfusu 4.868 idi.⁶⁹ Osmanlı-Rus Savaşı'ndan 1914'e kadar süregelen göçler nedeniyle İzmit Sancağı nüfus yoğunluğu en çok artan yerleşim birimlerinden biri olmuştur.⁷⁰ Talat Paşa'nın notlarında yer alan Balkan Harbi'nden önce gelen Müslüman Göçmenlere ait tabloda ise İzmit 56.573 nüfus ve 12.813 hane⁷¹ iken Balkan Harbi'nden sonra gelen göçmen miktarı 6.771 nüfus ve 1.153 hane olarak verilmektedir⁷² ki bunların içinde memur ve asker aileleri ise 210 nüfus ve 56 hanedir.⁷³

Göçmenlerin yerleştirilmesi için Damat Ferit Paşa'nın Bakanlar Kurulu'na gönderdiği tezkirede ilk olarak İzmit Çifteler Çiftliği'nden⁷⁴ 30.000 dönüm arazinin ayrılarak göçmen köyü inşası için talepte bulunmasına karşın 7 Ocak 1913 tarihli Bakanlar Kurulu kararında buranın iskana uygun olmadığı kararlaştırılmıştır.⁷⁵

Lüleburgaz'dan gelen bir kısım göçmen de bir süre İzmit'te dinlendikten sonra Muhacirin Komisyonu'nun izni olmaksızın akrabalarının bulunduğu Beylikahur, Parsbey ve Uzunburun köylerine yerleşmişlerdir.⁷⁶

İzmit civarına yerleştirilen kimi göçmenlerin çevredeki ormanları tahrip etmesi ve orman bekçilerinin yetersiz kalması üzerine durum 3 Nisan 1913'te Meclis-i Vükela'da görüşülerek yeni orman bekçileri alımına, Rumeli'den göçmüş orman memurlarının İzmit'e tayinine karar verilmiştir.⁷⁷

Balkan Savaşları'nın karışıklığı içinde kimi fırsatçılar da saf ve çaresiz göçmenlerden faydalanma yoluna girmişlerdir. İzmit'teki kimi göçmenleri çiftliğe götürmek yalanıyla kandıran mal ve hayvanlarını çalan Hasan Kâhya adlı hırsızın yakalanarak mahkemeye sevk edildiği görülmektedir.⁷⁸

Balkan Savaşları'nın olumsuz hava koşulları nedeniyle göçmenler arasında çiçek ve kolera hastalığı yaygındı. Göçmenlerin İstanbul'dan diğer vilayetlere gönderilmesi sebebiyle kolera hastalığı tüm ülkeye yayılma tehlikesi göstermekteydi. Bunlar arasında İzmir, Ankara, İzmit, Hüdavendigar, Zonguldak ve Yunanlıların aldığı Selanik kentleri önde gelenlerdi. Elden

67 Arı, Oğuz, Bulgaristan'lı Göçmenlerin, s.5

68 Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 133

69 J. McCarthy, Ölüm ve Sürgün, s. 184'den aktaran Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 203

70 Çelik, Gülfettin, Osmanlı Türkiyesi'ne 19. Yy. Sonlarında Yapılan Göçlerin Sosyo-Ekonomik Tahlili, Tarih Boyunca Balkanlar'dan Kafkaslar'a Türk Dünyası Semineri Bildiriler, İstanbul 1996, s.126'dan aktaran Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 203

71 Bardakçı, Murat, Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi, İstanbul 2009, s. 35

72 Bardakçı, Murat, Talât Paşa, s. 39

73 Bardakçı, Murat, Talât Paşa, s. 43

74 Ahmet Halaçoğlu, Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri, s.119, Ankara 1995

75 BOA, MV. 172-33, 25 Kanunievvel 1328 (17 Ocak 1913) tarih ve 824 sayılı Meclis-i Vüela kararı. Aktaran Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 236 (Ahmet Halaçoğlu bu arazinin tahsis edildiğini söylemektedir).

76 Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 246

77 BOA, MV. 175/127, 21 Mart 1329 (3 Nisan 1913) tarih ve 90 sayılı Meclis-i Vükela mazbatası. Aktaran Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 248

78 BOA, DE.EUM.EMN. 17/12, s. 1331 (4 Şubat 1913) İzmit Mutasarrıflığı'ndan Dahiliye Nezaretine tezkire. Aktaran Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 252

geldiğince tedbir alınmaya çalışılıyordu. Ankara ve İzmit'e gönderilen göçmenlerin ayrılma ve tecrit altına alınmaları için ayrılmış süvari ve piyade kışlarının hasta ve yaralı askerlere tahsis edilmesi sebebiyle muhacirlerin tefrit ve tecrit edilemedikleri bildiriliyordu.⁷⁹

Göçmenlere pasaport ve gümrük vergisi gibi kolaylar gösterilmesine karşın kimi durumlarda vergi alındığı da görülmüştür. Koyun ve keçilerden alınan ağnam vergisi bunlardan biridir. 1877-1878 yılı göçmenlerinden bu vergi alınmamasına rağmen 1912'de alındığı görülmektedir. Babaeski muhacirlerinden Ayşe Hanım'ın telgraf dilekçesinde şöyle denilmektedir: *"İdare-i maişetimize medar birkaç koyun getirebildik... tadad resminin istihali için tazyik ediyorlar. Zevcim Edirne'de düşmana göğsünü germekte, çocuklar aç açta mahvoluyorlar. İzmit Mutasarrıflığı'na emir buyurulması müsterhamdır."* Bu beyan üzerine Dâhiliye'nin Maliye'den görüş istemesi üzerine İzmit'e yazılan 8 Nisan 1329 tarihli cevapta, göçmenlerin ağnam vergisinden muaf olduklarına dair bir açıklık bulunmadığı ve ağnam vergisinin 10 Teşrinievvel 1317 tarihli Şura-yı Devlet kararı gereği mecburi olduğu yer alıyordu.⁸⁰

İlk Mübadele Denemeleri

Edirne'nin geri alınması ve İstanbul Muahedesi ile İttihat Terakki Hükümeti Balkan Savaşı'nda ihanetleri ortaya çıkan unsurları ülkeden temizlemeye kararlıydı. Bu nedenle önce az sayıdaki Bulgarların gönderilmesinin ardından Türk ve Bulgarlardan oluşan Muhtelit (karma) komisyon 2-15 Kasım 1913 tarihlerinde Edirne'de toplanarak sınırın her iki tarafındaki 15 km'lik bölgede bulunan Müslüman ve Bulgarların mübadelesi uygulamaya konulmuştur. Bu komisyon çalışmalarını Haziran-Ekim 1914'e kadar sürdürmüş, Bulgaristan'dan 48.750 Müslüman, Türkiye'den 46.764 Bulgar ile değiştirilmiştir.⁸¹

Birinci Dünya Savaşı öncesi Sisam ihtilalcilerinden ve bu nedenle Osmanlı tarafından idama mahkûm edilmiş olan Sofilis'in Yunanistan tarafından Makedonya'ya vali olarak atanması ve gerçekleştirdiği zulümler nedeniyle Osmanlı ülkesine göç giderek artmaktaydı. Hükümeti fiilen yönetmekte olan İttihat ve Terakki Cemiyeti de aynı şekilde gayrimüslim unsurları göçe zorlamış, hatta teşvik etmişti. Keza İzmit'ten Selanik'e göçmek isteyen Rumlara engel olunmaması, ancak vergi ve Ziraat Bankası borçlarının ödenmesi isteniyordu.⁸² Özellikle bu şekilde boşalan Ege kıyılarına ve Trakya'ya Makedonya'dan gelen Müslümanlar yerleştiriliyordu. Makedonya'daki zulüm Mart 1914'de son haddine varmıştı. Bu arada Makedonya'daki baskı politikası aleyhine dönen Yunanistan, savaşı da göze alamayınca 27 Nisan 1914'den itibaren Osmanlı ile anlaşmaya gitmek istemiş, ancak görüşmeler Temmuz'da başlayabilmiştir. Kurulan komisyonda anlaşmazlıklar çözülememiş ve Birinci Dünya Savaşı'nın çıkmasıyla ortada kalmıştır.

1924 Mübadele Göçmenleri

Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrası Lozan Barış Görüşmelerine gelindiğinde karşılıklı nüfus akışını bir düzene oturtmayı amaçlayan B.M. temsilcisi Dr. Nansen'in planına göre iki ülkenin ekonomik felakete uğramasını önlemenin yolu karşılıklı olarak göçmenlerin takasıydı. Batı Trakya Müslümanları ile İstanbul Rumları hariç, Rum ve Türk yerleşik nüfusu zorunlu olarak karşılıklı yer değiştirecekti. Yerleşik sayılabilmek için 1918 öncesinden beri sözü edilen bölgelerde yaşıyor olması gerekmekteydi. Bu yerlerin sınırları da 1913 Bükreş

79 BOA, DH.İD. 164-2/1 lef 78, 13 Teşrinisani 1328 (26 Kasım 1912) Dahiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyon-ı Riyasetine tezkire. Aktaran Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 266

80 BOA, DH.İD. 181/3 , 8 Nisan 1329 (21 Nisan 1913) Dahiliye Nezaretinden İzmit Mutasarrıflığı'na tezkire. Aktaran Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 285

81 Önder, Selahattin, Meclis-i Vükela Mazbatalarında Türk-Bulgar Mübadelesi, AÜ Ün. Fen Edebiyat Dergisi, C.3, S.1, s. 207-225, Eskişehir 1991. Aktaran Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 133

82 BOA, DH.ŞFR. 39/223, Iskan-ı Aşair ve Muhacirin Müdiriyetinden İzmit Mutasarrıflığı'na gönderilen 17 Cemaziyeevvel 1332 (13 Mayıs 1914) tarihli şifre telgrafi. Aktaran Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 145

Antlaşması ile çizilmiş sınırlardı. Yani "Irmağın" (Karasu-günümüzde Nesto) doğusunda olanlar göç etmeyecekler, ancak batısındakiler edeceklerdi. Yunanistan'da yaşayan Türkler, baskı altında olduklarından göçün resmî başlangıç tarihi gelmeden kıyı kentlerine yığıldılar. Bunlar arasında gerek kalmak istemeyen, gerekse Yunanistan hükümetinin göz yumması hatta zorlaması ile "ırmağın" doğu yakası (Batı Trakya) yerleşikleri de vardı. 30 Ocak 1923'te imzalanan protokolün 1.maddesi gereğince, Lozan Antlaşması'nın imzası beklenmeden, mübadele işlemleri 1 Mayıs 1923'den itibaren başlatıldı. Mübadele 1927 yılına kadar sürdü.

O dönemde kara ve demiryollarının yetersiz oluşu, mübadele olunacak halkın liman kentlerinde birikmiş olmaları, taşımanın denizden de yapılmasını zorunlu hale getirmekteydi. Yunanistan'daki göçmenlerin deniz yoluyla taşınması için ihale açıldı. "Münakalat Şeraiti" olarak bilinen taşıma şartlarına göre Yunanistan'daki Müslümanlar; Pire'den İstanbul ve Mudanya'ya, Selanik'ten Gemlik ve Bursa'ya, Selanik, Kalikratya ve Kavala'dan⁸³ Tekirdağ, İstanbul, Zonguldak, Sinop, Samsun, Ordu, Giresun, İzmit, Gelibolu, Burhaniye ve Bandırma'ya, Kandiyе ve Girit'ten Mersin, Silifke, Marmaris, Bodrum, Güllük, Çanakkale, Erdek ve Ayvalık'a getirileceklerdi.

Taşımacılığı üstlenecek vapurculuk şirketi teminat mektubu verecek, teminatın kabul edilmesinden bir hafta sonra istenilen iskelelere 4 büyük vapur gönderecekti. Mübadillerin her türlü sorunlarının çözümüne yönelik çalışmalar, 13 Ekim 1923 tarihinde kurulan "Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti" tarafından yürütüldü. Bakanlık, gelen mübadiller için sekiz iskân bölgesi belirlemiş, daha sonra bu sayıyı ona çıkarmıştır. Bunlardan İzmit, Bolu, Eskişehir ve Kütahya illerini kapsayan yedinci bölgenin merkezi İzmit olmuştur.⁸⁴

Seyr-i Sefain İdaresi'nin 2.600-5.000 tonilato arasındaki Gülcemal, Akdeniz, Reşitpaşa, Gülnihal, Giresun, Kızılırmak, Şam ve Ümit gibi büyük gemilerin yanı sıra Vapurcular Birliği'nin 500-2000 tonilato arasında değişen Bahr-i Cedit, Altay, Gelibolu, Ereğli, Arslan, Türkiye, Mahmudiye, Bozkurt, Rumeli, Teşvikiye, Trabzon, Rize, Timsah, Dumlupınar, Sakarya, Sür'at, Sulh, Ankara ve Türkiye gibi toplam 20 civarındaki Türk gemisi görevi üstlenmişti. Bazı yük ve kömür gemileri bile yolcu gemisi haline getirilmişti. Aslında bu gemiler limanlara yığılmış yüz binlerce göçmeni sağlıklı şekilde taşımaya uygun değildi. Olan göçmenlere oldu. Çok kötü şartlar altında yolculuk yapan bu zavallı insanların bir kısmı hastalandı, yolda ölenler oldu. Yolculuk esnasında ölenlerin denize atıldığı söylentileri çıktı.

Bu süreçte bölgemize uğrayan gemilerin Nilüfer,⁸⁵ Bandırma, Canik⁸⁶ ve Teşvikiye⁸⁷ vapurları olduğu, Drama'nın Kozluca (Karyofito) sakinlerinin Sirkeci'den İzmit'e Karabiga vapuruyla getirildiği, köy inşası şartıyla İzmit'e gönderilen Kavala muhacirlerinden bir kısmının da Ankara Vapuru'yla Samsun'a hareket ettikleri⁸⁸ görülmektedir. Ocak 1924'te yine Ankara vapuruyla gelen 1713 çiftçi İzmit'e çıkarılarak misafirhanelere yerleştirilmişti.⁸⁹ Giresun vapuruyla gelen 2400 muhacirin sağlık durumları, tathiratları ve İzmit İmdad-ı Sıhhi Heyeti Reisi Ömer Lütfü Bey'in faaliyetleri hakkında 1 Temmuz 1924 tarihli raporundan konu vapur ile İzmit'e 2.400 mübadil geldiği anlaşılmaktadır.⁹⁰

83 Kaplanoğlu, Raif, Bursa'da Mübadele, s. 75

84 Çelebi, Ercan, Cumhuriyet Dönemi'nde Bir İktidar Muhalefet Çatışmasına Bir Örnek: Mübadele, İmar ve İskan Vekâleti'nin Kaldırılması, 2005, s. 141-142

85 BCA, 272.0.0.14, 76.30.20., 19/4/1924

86 BCA, 272.0.0.14, 76.30.21.2, 2/4/1924

87 İHAC, 88/180

88 BCA, 272.0.0.80, 3.7.4., 7/6/1924

89 Hakimiyet-i Milliye, 29 Ocak 1924. Aktaran Çapa, Mesut, Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskanı, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi, s. 55 <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/812/10317.pdf>, 14.04.2014

90 HAC (Kızılay), 1353/127

Timsah gemisi de 16 Ağustos 1924 günü Selanik'ten hareketle İzmit'e 313 mübadil getirmişti. Ancak gemi doktoru Vahid Bey 23 Ağustos 1924 tarihli raporunda göçmen sayısının gemi kapasitesinden fazla olduğundan şikâyet ediyordu.⁹¹

Yunanistan'dan vapurlarla Türk limanlarına getirilecek mübadillerin getirilecekleri limanlar önceden belirlenerek Kavala civarından getirilenlerin bir kısmı İzmit limanına boşaltıldı, birkaç gün misafirhanelerde ağırlandıktan sonra iskân yerlerine sevk edildi.⁹² Kocaeli'ye yerleştirilen mübadiller sadece İzmit limanına getirilmemişlerdir. Diğer limanlara getirilen mübadillerin bir kısmı da Kocaeli'ne iskân edilmişlerdir. Mübadillerin bazıları Samsun ve İzmir gibi limanlara indirildikten sonra Kocaeli'ne sevk edilmişlerdir. Örneğin, Samsun limanına Bandırma ve Canik vapurlarıyla getirilen Drama'nın Mamadlı ve Kalacuk köylerinden getirilen mübadiller limana indirildikten sonra sağlık kontrolünden geçirilmişler ve bulaşıcı hastalıkların yayılmasını engellemek amacıyla mübadillerin aşıları yapıldıktan sonra Samsun'daki misafirhanede dinlendirildikten sonra bir kısmı Samsun'a yerleştirilmiş, bir kısmı Adapazarı'na sevk edilmiş ve 16 mübadil de Kocaeli'ne gönderilmiştir.

Müşterek Gazete 16 Eylül 1923 tarihli sayısında İstanbul'a getirilen 150-200 bin mübadilin Karasi (Balıkesir), Bilecik, İzmit, Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar, Aksaray, Konya, Niğde, Kayseri ve Kırşehir'e gönderileceklerini yazmıştır.⁹³ Mübadeleyle ilgili haberlere 1923 yılı sonundan itibaren, 1924 yılı boyunca, gerek Açksöz ve gerekse Hakimiyet-i Milliye gazetelerinde de yer verilmiştir. İçlerinde 867'sini değişime tabi olmayanların oluşturduğu 29.963 mübadil Selanik, Kavala ve Girit iskelelerinden Ocak 1924'te Türkiye'ye gönderildi ve beraberlerinde 20.990 büyük ve küçükbaş hayvan getirdiler. Bunlar dan 2.324 kişi İzmit yöresine iskân edildiler.⁹⁴

İzmit'te kalmayıp İznik Sarıbaşan'a geçen göçmenler gibi yine Bursa Derbent'e yerleşen Kılıç göçmenleri de önce gemi ile Tekirdağ'a getirilmişler, sonra yine gemi ile İzmit'e, daha sonra trenle Bilecik'e ve nihayet araba ile Yenişehir'e ulaşmak gibi zahmetli yolculuklara katlanmışlardı.⁹⁵ Bu arada İzmit'te, daha 2 Temmuz 1923'te göçmenlerin sorunlarına yardımcı olabilmek için (eski) postanenin bitişiğinde "Kocaeli Muhacirlere Yardım Cemiyeti" adlı bir dernek kurulmuştu.⁹⁶

Gabrova (Kalitea), Kurdalan (Likodromion), Malgart (Margariti), Mahmutlu (Dafnona), Kozluköy (Karyafiton), Meşeli (Kolenero), Hortozlu (Kostanitis), Hüseyinköy (İonika) adlı yerleşim yerlerinin Müslüman halkından oluşan konvoy da 1 Nisan 1924 Salı günü Hüseyinköy tren istasyonundan hareket ederek, Meriçi geçer geçmez ilk molaı vererek sonrasında İstanbul Sirkeci'ye varmıştır. İstasyonda bir hafta kadar trenlerde bekletildikten sonra gemiye binerek İzmit'e gelmişlerdir. Bazıları da 2000 yataklı Ahırkapı Misafirhanesi'nde ağırlandıktan sonra Sirkeci Limanı'ndan gemilerle İzmit Limanı'na getirilmiştir. İzmit'e getirilenlerin bazıları misafirhanelere, bazıları geçici olarak çadırlara, bazıları da iskân edilecekleri köylere gidinceye kadar İzmit Garı civarında Heykel mevkiindeki Ermenilerden boşalan evlere yerleştirilmişlerdir. Grubun başı Ali Ağa kendisine hükümet yetkililerince gezdirilen Serdivan'ı seçme niyeti olmasına karşın, yine Rumeli'nin çeşitli yerlerinden göç etmiş ve yer belirleme telaşı içinde olan Ravuko köylüleri olarak bilinen grubun söz konusu yeri yarım saat önce seçmeleri sonucu kaybedince son kalan yer Akmeşe'ye sekiz yüz hane olarak yerleşmiştir.

91 HAC, 1296/69

92 Kaplanoğlu, Raif, Bursa'da Mübadele, s. 73-75

93 Açksöz Gazetesi, 20 Şubat 1924. Aktaran Çapa, Mesut, Yunanistan'dan Gelen, s. 53

94 BCA, 272.14.76.30.21. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sonucu Kocaeli'ne İskan Edilen Göçmenler (1923-1930), Abant İ.B. Üniversitesi Tarih ABD, Yüksek Lisans Tezi, Bolu Haziran 2008, s. 43.

95 Kaplanoğlu, Raif, Bursa'da Mübadele s.78

96 Oral, Atilla, Özgür Kocaeli Gazetesi, Pazar eki,17 Nisan 2005, s.6

Yol güzergâhındaki Sapakpınar ve Karaabdulbaki köylülerinin o güne değin kullanmadıkları hayvan çanlarının seslerini işittikçe şaşkırdıkları, karyola gördüklerinde hayret içinde kaldıkları bugün bile anlatılır.⁹⁷

Şubat 1924'te Türkiye'ye 19.973 mübadil geldi. Drama'dan gelen 3.236 kişi, trenle Dedeağaç-Kuleli-Burgaz yolunu tercih etmişti; bunlar Uzunköprü, Edirne, Keşan ve Kırklareli'ne yerleştirildiler. Deniz yoluyla gelenler ise Samsun, Trakya, Balıkesir, İzmir, İstanbul, İzmit, Antalya ve Adana'da iskân edildiler.⁹⁸ 22 Mayıs 1924'te, Nusretli köyü göçmenlerinden 451 kişi İstanbul'dan İzmit'e sevk edildi.

Göçmenler genellikle karantina noktalarındaki misafirhanelerde üç gün barındırıldıktan sonra önceden belirlenmiş olan yerlere götürülüyordu. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti İzmit Mıntıkası Müdüriyeti'nin de 22 Temmuz 1923 raporunda 100 haneyi ağırlayabilecek bir misafirhane açıldığı ve yatak, soba, hasır gibi eşyanın göçmenlere dağıtıldığı belirtilmekte idi.⁹⁹ Kocaeli'ne sevk edilen mübadillerden yaşına girmemiş ve 1-2 yaşlarındaki çocuklar ile çok yaşlı kişilerden bazıları çeşitli sebeplerden misafirhanelerde vefat etmiştir. Bu kişiler köy hizmetleri defterlerine aile reislerinin veya aile bireylerinden birinin beyanı ile geçirilmiştir.10 Ocak 1924 tarihinde İleri gazetesinde yayınlanan İmar ve Mübadele Müsteşarlığı'nın beyanatında İzmit'te 2.000 kişiye hizmet verebilecek kapasiteye sahip bir misafirhanenin tam kapasite ile mübadillere hizmet verdiğini, ayrıca 2.000 kişilik bir kapasiteye sahip ikinci bir misafirhanenin de hazırlıklarının tamamlandığını ve 1868 mübadilinde üretici duruma geçildiği bildirilmiştir.¹⁰⁰

Ancak bu aşamada birçok sorun yaşanıyordu. Taşımalarda türlü aksaklıklar, gecikme ve ertelemeler oluyor, bu nedenle de kentlerde yığılmalar oluyordu. Gecikmelerden dolayı ayrılan evlere fuzuli işgaller oluyor, evler boşaltılana kadar göçmenler soğuk kış şartlarında camilerde, okullarda, meydanlarda bekletiliyor, bazen de başka yörelere sevk ediliyorlardı. Yeniden çıkılan yolculuklarda yorgun göçmenler yollarda perişanlıklar yaşıyordu. Bu yolculuklar bazen trenle bazen de yaya olarak gerçekleştiriliyordu. Birçok göçmenin eşyaları kayboluyor, konaklama yerlerinde camları, kapıları kırık bir okulda birbirlerinin üstlerine istif edilircesine doldurulup bekletiliyorlardı.

Bir aralık Darıca'ya nakledilen göçmenlere hizmet veren Gebze'ye bağlı bir köy durumundaki Tuzla tahafuzhanesi (dispanseri), daha sonra tekrar Tuzla'ya taşındı. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti, Drama'dan geleceklerin soğuktan korunmaları için 30 vagonluk bir katarın İzmit veya Haydarpaşa'da hazır bulundurulmasını kararlaştırmıştı.¹⁰¹

"Türk-Yunan Nüfus Değişimi"ne ilişkin sözleşme ve protokole göre göçmenlerin, Yunanistan'da bıraktıkları taşınmaz mal bildirim belgelerinde gösterilen ölçüde ev, tarla ve bahçe gibi gayrimenkullerin verilmesi gerekiyordu. Mübadele Sözleşmesi sonrasında alınan kararla Rumlardan kalan malların mübadillere, Ermenilerden kalan malların ise zarar gören yerli halka verilmesine karar verilmişti. Olasılıkla İzmit'te de tespiti yapılan gayrimenkullerin bir kısmı gerekli onarımlar yapılmasının ardından mübadillere tahsis edilmiş, bir kısım mübadil için de yeni yerleşimler kurulmuştu. Ancak savaş yıllarında meydana gelen yıkımlar, büyük yangınlar nedeniyle Türk halkı da felaketler yaşamış, bir kısmı da evsiz kalmıştı. Rumların Türkiye'yi terk etmeleriyle, bırakmış oldukları mallar,

97 Özkan, Yakup, Akmeşe, Toplumsal Tarih, s.32-35, Kasım 2000

98 Açıksöz, 27 Mart 1924, nakleden Çapa, Mesut, Yunanistan'dan Gelen, s. 10

99 HAC, 1296/178

100 Gökaçtı, Mehmet Ali, Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kusağın Hikâyesi, İstanbul 2005.,s. 178; Kocaeli Köy Hizmetleri Müdürlüğü (KKHM), Muhacir Kaydına Mahsus1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt No: 6325. (Köy Hizmetleri Defterlerinin asılları Cumhuriyet Arşivine, günümüz alfabesine çevrilen kopyaları ise Kocaeli Bayındırlık ve İskan Müdürlüğüne devredilmiştir.) Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 41

101 Açıksöz, 20 Şubat 1924, nakleden Çapa, Mesut, Yunanistan'dan Gelen, s. 10

evler, bağlar, bahçeler ve diğer taşınmaz mallar, felaketedeler, devlet memurları, subaylar, doğudan gelen göçmenler tarafından işgal edilmişlerdi. Bu nedenle akın akın gelen göçmenlere başlarını sokacak evlerin temininde güçlükler çekiliyordu.

İzmit, Kütahya ve Balıkesir kentlere yerleştirilen mübadil ailelerin kadınları kendilerine verilen yeni evlerini ilk gördüklerinde ağlamışlardı. Çünkü Selanik başta olmak üzere tüm Makedonya'da ister ahşap, ister kagir dış cepheleri belli bir estetik anlayışı yansıtacak beyaz veya bej gibi renklerle badana yapılan evlere karşılık Anadolu'da karşılığın çıkan bu kapkara görünümlü eski ahşap evleri kabullenmeleri hiç kolay olmamıştı.¹⁰² Ancak tüm yoksulluklarına rağmen geldikleri evleri badanalama âdetini hemen uygulamaya başlamışlardı. İzmit, Samsun, vb. yerlerde mübadillere verilen ve çoğunlukla Rumlara ait olan evler, haremlik selamlık anlayışına ters, küçük odalı ve tuvaletlerin evin içinde olduğu zıt mimari özellikler taşıyordu. Buna alışma ve benimseme kolay olmadı.¹⁰³

Recep (Peker) Bey'in 6 Kasım 1924'te TBMM'de yaptığı açıklamalardan, o güne kadar Yunanistan'dan 390.737 göçmenin Türkiye'ye geldiğini öğreniyoruz. O sırada, İzmit mintikasında henüz iskân edilmemiş 10 bin kadar göçmen bulunuyordu ki, bunlar bizzat kendi evlerini inşa edecekleri taahhüdüyle buraya geldiklerinden hükümetten yardım görmemişler, ancak kendileri de yaptırılmamışlardı. O vakte kadar, vekâlet tahsisatından 15.881 evin tamirati yapılmış, Samsun, İzmir, Bursa, İzmit, Antalya ve Adana'da 14 "numune köy" inşa edilmişti. Ayrıca Samsun, İzmir, Bursa, İzmit, Antalya, Adana, Afyon, Manisa, Bafra, Çarşamba, Tokat, Çorum, Yozgat ve Amasya'da 6.903 "iktisadi ev" in inşasına başlanmıştı. Diğer yandan, göçmenleri müstahsil duruma getirmek için ziraat alet ve hayvanları ile tohumluk gibi yardımlarda bulunuldu.¹⁰⁴ Başka bir kentte iskân edilmek istenilen ancak İzmit'te kalmak isteyen mübadiller iskân haklarından vazgeçmiş oldukları için kendilerine ev verilmemişti. Bu mübadiller yerleşecekleri köylere götürüldükten sonra bir iki sene kadar Hilal-i Ahmer'in çadırlarında kalmışlar ve kendi imkânları ile evlerini yapmışlardı.¹⁰⁵

DİE verilerine göre mübadillerin 15.530'u Kocaeli'ye yerleştirildi. Yine DİE verilerine göre bu süreçte Türkiye'ye toplam 456.720 mübadil göçmen getirildi. İmar ve İskan Bakanlığına ikinci bakan olarak atanan Refet Bey'in (Canitez) vermiş olduğu bilgiye göre; bindirme ve yükleme ile indirme boşaltma iskeleleri arasında geçen süre içinde 269 kişi öldü. Misafirhanelere götürülüşleri sırasında ve misafirhanelerde 870 kişi, iskân edilmişlerinden hemen sonra yaşamını yitirenlerle birlikte ölenlerin toplam sayısı 3.819'a ulaştı. Bu arada genç Türkiye Cumhuriyeti de her türlü sağlık tedbirini almaya çalışıyor, bölgeye gezici doktorlar gönderiyor,¹⁰⁶ yetişkinlerin ve çocukların hastalıklarını yakından takip ediyor.¹⁰⁷ Kızılay ve yöre hastanelerini devreye sokuyor¹⁰⁸ ve gerekli ilaçları temin etmeye çalışıyor.¹⁰⁹

Görülebileceği üzere genç Cumhuriyet olanaksızlıklara rağmen önemli ve güç bir görevi yerine getirmişti. Bu göç hareketi 1949 yılına kadar devam etmiş olup¹¹⁰ 1952-1969

102 Gökaçtı, Mehmet Ali, Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi, İstanbul 2002, s. 208. Aktaran Açıanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 329

103 Özkan, Salih, Milli Devlet Olma Sürecinde Mübadele ve Niğde'ye Yapılan İskan, Konya 2010, s. 133. Aktaran Aktaran Açıanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 329

104 TBMMZC., C. 10, s. 94. Aktaran Çapa, Mesut, Yunanistan'dan Gelen, s. 67

105 İskender Özsoy, Mübadelenin Öksüz Çocukları, İstanbul 2007, s. 90-95. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 42

106 BCA, 6/11/1924, Fon 272..0.0.74, Yer 71.4..15.; BCA, 17/3/1924, Fon 272..0.0.79, Yer 72.2..11.

107 BCA, 30/3/1924, Fon 272..0.0.79, Yer 72.2..20.; BCA, 2/4/1924, Fon 272..0.0.79, Yer 72.2..21, BCA, 5/4/1924, Fon 272..0.0.79, Yer 72.2..22; BCA, 10/9/1924, Fon 272..0.0.79, Yer 72.3..13, BCA, 12/9/1924, Fon 272..0.0.79, Yer 72.3..14

108 BCA, 11/3/1924, Fon 272..0.0.79, Yer 72.2..9; BCA, 31/3/1924, Fon 272..0.0.79, Yer 72.2..19; BCA, 3/9/1924, Fon 272..0.0.79, Yer 72.3..6

109 BCA, 6/10/1924, Fon 272..0.0.79, Yer 72.4..10

110 Arı, Oğuz, Bulgaristan'lı Göçmenlerin, s.4

yılları arasında da Yunanistan'dan serbest göçmen olarak 7.600 aileye mensup 24.625 kişinin geldiği bilinmektedir. 1923-1995 yılları arasında Türkiye'ye göç eden nüfusun % 25'i olan, 424.645 kişiyi Yunanistan göçmenleri oluşturmakta olup bunların % 95'i mübadil olarak gelen göçmenlerdir. Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti verilerine göre mübadelenin tamamen son bulmakta olduğu 1 Kasım 1924'e kadar İzmit mıntıkasında 26.578 kişi yerleştirildi.¹¹¹ 1923 sonrasında kent nüfuslarına yeniden hareketlilik kazandıran bu gelişme, İzmit'in nüfusuna da yansımış olmalıdır. 1916 yılında 9.590'a düşen nüfusun 1927 yılı nüfus sayımında 13.500'e yükseldiği görülmektedir.¹¹² Fakat aynı dönemlerde kentteki Rumlar da İzmit'ten ayrılmışlardır.

Cevat Geray'ın çalışmasına göre 1924-1933 arası Kocaeli'de yerleştirilen mübadiller ve bunlara verilen taşınmazlar şöyleydi:¹¹³ 5.071 hane, 17.074 nüfus, 1.688 ev, 295 dükkân, 27 arsa ve 111.218 dönüm toprak.

İzmit en önemli iskân bölgeleri arasında idi. İskân edilenlerden başka İstanbul'da Ahırkapı ve İplikhane misafirhanelerinde binden fazla göçmen bulunuyordu. Bunlardan 68 aile İstanbul'da, 57 aile İzmit ve çevresinde iskân edilmelerini, diğer 132 aile ise Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki akrabalarının yanına gönderilmelerini isteyerek, bununla ilgili bir listeyi Mübadele Cemiyeti'ne vermişlerdi.¹¹⁴ Aynı şekilde başka illere iskân ettirilmek istenen bazı mübadiller Kocaeli'deki akrabalarının yanına yerleşmek istemiş ve izin verilmiştir. Örneğin Samsun'a sevk edilen Hasan oğlu Keskin adlı mübadil daha önce Kocaeli'nin Karatepe köyüne yerleştirilmiş Hamid Ağa yanına iskân edilmek istediğini bildirmiş ve Karatepe köyüne damadının yanına iskân edilmiştir. Mübadillerin yerleştirilmelerindeki diğer bir yol da iskân haklarından vazgeçerek Kocaeli'ne yerleşmeleri şeklinde olmuştur. Örneğin Drama Demiryalı köyünden gelen Osman oğlu Hacı Arif 7 kişilik ailesiyle haklı olarak vazgeçerek Kocaeli'ne gelerek burada iskân edilmiştir.¹¹⁵ Yine Ali oğlu Yaşar isimindeki bir mübadil İzmir'e iskân ettirilmek istenmiş, fakat mübadil İzmir'e hiç gitmemiş olduğu ve İzmit'te bir akrabasını yanına gittiği tespit edilmiş ve yapılan incelemeler sonrasında Ali oğlu Yaşar'ın iskânı İzmir'den İzmit'e alınmıştır.¹¹⁶

Nisan 1924'te Kavala ve Selanik'ten 56.979 göçmen nakledilerek Samsun, Edirne, Balıkesir, İzmir, Bursa, İstanbul ve İzmit mıntıkasına yerleştirilenlere zeytin ağacı, dut ve diğer meyve ağacının yanı sıra ziraat aletleri dağıtıldı. Göçmenleri bir an önce üretici duruma getirmek için Ziraat Şubesi'nin dağıttığı pulluklardan 7 adedi Kocaeli mıntıkasına gönderilmişti.¹¹⁷ Büyük kentlerde mübadil esnafın tutunması görece daha kolay olurken İzmit, Mersin, Niğde gibi taşra kentlerinde karşılaşılan en büyük dezavantaj kasaba yerli esnafının yanında azınlıkta kalınması idi. Kapalı bir ekonominin geçerli olduğu bu kentlerde başarılı olabilmek için daha çok çalışmak gerekiyordu.¹¹⁸

Mustafa Kemal'in Hemşerileri ile İzmit'te Buluşması

18-20 Haziran 1922 günlerinde Kocaeli Grubu'nu denetlemek için Geyve'ye gelen Mustafa Kemal, kendisi ile görüşmek isteyen Fransız gazeteci Claude Farrere'e İzmit'te randevu vermiş ve bu tarihî görüşmenin yapılacağı 18 Haziran günü kent bayraklarla

111 TBMMZC., C. 10, Devre: 2, İçtima: 3, s. 93. Aktaran Çapa, Mesut, Yunanistan'dan Gelen., s. 67

112 Öztüre, Avni, Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi, İstanbul 1981, s. 162

113 Geray, Cevdet, Türkiye'den ve Türkiye'ye Göçler ve Göçmenlerin İskanı (1923-1961), Ankara 1962, Ek Tablo 5. Aktaran Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 331

114 İstiklâl, 27 Aralık 1924. Aktaran Çapa, Mesut, Yunanistan'dan Gelen, s. 67

115 KKH (Kocaeli Köy Hizmetleri Müd), Muhacir Kaydına Mahsus 1 nolu Kayıt Defteri, Kayıt no. 5458; BCA, 272.12.46.68.11. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 45

116 KKH, Muhacir Kaydı no. 6757-6811; www.kocaeli.gov.tr.2007; BCA,272.12.52.121.15. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 48

117 Açıköz Gazetesi, 29 Mart 1924. Aktaran Çapa, Mesut, Yunanistan'dan Gelen, s.53

118 Mehmet Ali Gökaçtı, Nüfus Mübadelesi Kayıp Bir Kuşağın Hikayesi, İstanbul 2002, s. 256. Aktaran Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 350

süslenmiş, Gar ile Hünkar Kasrı arasındaki yola halkın evlerden getirdiği halılar serilmişti. Atatürk geceyi Kasr'da geçirmiş, İzmit'teki Selaniklilerin ziyaretinden de çok duygulanmıştı. Farrere, ertesi gün bir Fransız torpidosu ile kente gelmiş ve kent tarihî bir gün yaşamıştı. Kasr bahçesine şölen için masalar kurulmuş, kahveler ikram edilmiş, halk görüşmeyi ilgi ile izlemiş ve Atatürk tarihî söylevini vermiştir.

Göçmen Yerleşimleri

Yöreyi 1893 yılında ziyaret eden Fransız Vital Cuinet'ye göre 222.760 kişilik İzmit Mutasarrıflığı nüfusu içinde göçmenlerin nüfusu 12.171 idi ve kazalara göre dağılımı ise aşağıdaki gibiydi.¹¹⁹

Kazalar	Göçmenler
İzmit	1.175
Karamürsel	600
Adapazar	7.329
Kandıra	2.357
Geyve	710
Toplam	12.171

Cuinet, İzmit Sancağı'nda 12.171 göçmen olduğunu belirtmesine rağmen İzmit için verdiği rakam sadece 365'tir. Belgelerin de ortaya koyduğu üzere göçmenler, kentin doğusundaki alanlarda iskân edilmelerini talep etmektedirler. Göçmen yerleşmelerinin, kırsal kesimde geleneksel Anadolu köy dokusundan, kentlerde ise mahalle dokusundan kolaylıkla ayırt edilebilmesi, bu yerleşimlerin en belirgin ortak özellikleridir.¹²⁰ 20. yüzyılın başlarında Binbaşı Nasrullah ve arkadaşlarınınca hazırlanan Osmanlı Atlası'nda İzmit'in nüfusu 25.000 olarak belirtilirken, 1914 yılında İzmit'teki mahalle sınırlarını gösteren haritada, kentin kuzeydoğusunda "Muhacir Cedit" adında 50 hanelik bir mahalle bulunmaktadır. Bu mahalle kent çevresinde oluşturulan göçmen mahallelerinin bir örneğidir. Buna bağlı olarak kentin yerleşim sahası doğuya doğru genişlemiştir. İzmit Mutasarrıflığı topraklarında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrası kurulan göçmen köy ve mahalleleri şunlardır:¹²¹

Köy veya Mahalle Adı	Hane	Göçmenlerin Geldikleri Yer
Kızılıklı Mahallesi	33	Rumeli
Kefeli Kıрма ve Camii	22	Rumeli
Ketenciler Köyü		Çerkes
Teşvikiye Köyü		Rumeli, Çerkes, Batum
Nusretiye Köyü	15	Türk, Tatar, Abaza
Fethiye Köyü (Kandıra Ağaçalı)		

İlk göçmen yerleşimlerinde yerli yerleşikler ile sorunlar yaşansa da zamanla birbirlerine alıştılar. Kırım, Kafkasya ve Rumeli göçmenlerinin geleneklerini sürdürdükleri, nüfusunun tamamının kendilerince oluşturduğu köyler de vardı. Mecidiye, Aziziye, Hamidiye, Reşadiye gibi köy adları genellikle o dönemin sultanına ithafen verilmiş olup Salahiye, Sulhiye, Kazımiye gibi "-iye" takısı ile biten diğer köy adları ise sükûn, barı, kardeşlik ifade eden kelimelerdi. Bazen de yeni anlamında "Cedit" ön adlı köyler kurulmuştu. Arazinin durumuna göre Bağdaş-ı zir, Bağdaş-ı bâlâ gibi, köyün "zir = aşağı"da veya "bâlâ = yukarı"da olduğunu adı ile belirten köyler de vardı.¹²²

119 Ulugün, F.Yavuz, Seyahatnamelerde Kocaeli, s. 247

120 Özbay, F. - Balpınar H., Türkiye'ye Yapılan Göçler. Aktaran Filiz Doğanay.

121 İpek, Nedim, Rumeli'den Anadolu'ya, s. 200-201; Bkz.V. Cuinet, a.g.e., v.IV, s.11

122 Çetin, Atilla, Osmanlı Döneminde Kandıra Tarihine Toplu Bir Bakış, Kandıra Sempozyumu ve Kandıra Kurultayı 25-26 Aralık 2004, Kocaeli 2005, s. 53

1965 Ketenciler Köyü Merhum Nurettin PEÇİN

Çerkes Yerleşimleri

Uzuntarla beldesini kuranlar, Osmanlı-Rus savaşından sonra da Balkanlardan Anadolu'ya sürülen Çerkeslerdir. Büyük sıkıntı ve zorluklarla dolu bu ikinci sürgünden sağ ulaşabilen bir grup Çerkes tarafından kurulan Uzuntarla'ya zamanla Bulgaristan göçmenleri ve son yıllarda da yoğun olarak Karadenizliler yerleştiler. Saptanabildiği kadarı ile bölgeye ilk yerleşen 1879'da Çerkez ailesi "Hacemko"lardır.¹²³

Bir diğer Çerkes yerleşimi olan Ketence Köyü sakinlerinin ataları Çerkesya'nın Hacemziy ve Hakurine Hable gibi yerleşim yerlerinden göçle gelen Hakurine Hableli bir liderin önderliğinde 1877'de yine Çerkesçe "Hakurine Hable" ya da Türkçe Ketence olarak anılan köyü kurmuşlardır. Köyün adına Tahrir Defterlerinde Çerkes-Rus savaşları sırasında, küçük yaşta babası tarafından İstanbul'a getirilen, babasının hastalanmasıyla da Çerkes kökenli sadrazam Koca Hüsrev Paşa'nın (1756-1855) emrine verilerek Enderun'da yetişmesi sağlanan sonra da Paşa olan Çerkes Abdi Paşa'ya buranın geliştirilmesi için verildiği "Ketence tabi İznikmid" (İzmit'e bağlı Ketence/Ketenciler) şeklinde rastlanmaktadır.¹²⁴

Maşukiye'ye yerleşen grup ise Soçi yöresinden göç eden ailelerden Oçbe (Voçbe) soyundan Hasan (kimilerine göre Murat) adlı kişi tarafından 1875 yılında (kimilerine göre 1862-63) "Voçbe Hable" adıyla kurulmuştur. Köyün adı sonraları Maşukiye olarak değiştirilmiştir.¹²⁵

123 Bu nedenle beldenin Çerkesçe adı "Hacemko Hable" yani Hacemko Köyü'dür. Uzuntarlaya ilk yerleşim, nüfus esas defteri kayıtlarına göre Hacı Ahmet ve Safiye oğlu 1287 Kafkasya doğumlu olan Hacı Murat (Ançok) tarafından yapılmıştır. Yine bilindiği kadarı ile beldede ilk vefat eden kişi 1886'da Mamhiğ Kabilesi'nden Ahmet kızı Fatma Hanım'dır.

124 Göç sırasında buraya yerleştikleri saptanan Çerkes aile adları: Acmuç, Andırhay, Akij, Bıkujiyeko, Brameko, Bjedug, Bage, Bğane, Bilim, Huako, Cermize, Dohu, Adadıvko, Çetav, Hatko, Huvaj, Huşt, Hakurine, Halığuaşe, Hacemiz, Harul, Hajohmediko, Hesanko, Huşaplı, Havşeko Hajmemetko Haştamko, Hokon, Hakujiyeko, Hapiy, Hatamko, Haniujo, Kube, Kuaş, Kalmıko, Keleşov, Kobli, Karden, Kabartıko Lışe, Lıjiyeko, Lıhıjiko, Levko, Mişevost, Meskune, Melişe, Mokvavko, Nahleşko, Neuş, Naş, Nejuş, Nuhujko, Neğueykoi Pşımaf, Pezadiko, Pçenleşu, Psehel'i, Pheşobiş, Rıftıko, Sapiy, Sovmiş, Şogen, Secaş, Şehelt, Tsey, Thaghuaşe, Talustaniko, Tramko, Thağae, Vursimko, Yeğvaş, Yeşuako, Yediç. Bu ailelerden bazılarının soyu tükenmiş veya köyü terketmişlerdir.

125 Köyde yaşayanların oluşturduğu sülale isimleri: Çıf, Çule, Hamte, Plahe, Şhaplı, Voçbe, Vucase, Kurtuluş Savaşı komutanlarındnan Hasan Atakan Paşa (Vucaşe), ile ilk kadın belediye (İzmit) başkanlarından Leyla

Daha sonra 93 Harbi sırasında Batum'dan Sapanca üzerinden kendilerine Mahde (Mohti) adı verilen Laz grubun geldiği görülmektedir. Bu ilk kuruluş yıllarında Maşukiye nüfusu 105 hane olarak bilinmektedir. Daha sonra 1950'de Romanya'dan bir grup göçmenin daha köye yerleştirildiği ancak büyük bölümünün Maşukiye'de kalmayıp Bursa ve çevre illere gittikleri bilinmektedir.

1940 Romanya göçmeni Faik Önyılmaz, kucağında oğlu Nuran, ayakta Şükrü.

İzmit'in doğusunda, Akmeşe yakındaki Bağlıca köyünün ilk yerleşimcileri Ermenilerdir. Bağlıca köyüne daha sonra Çerkesler gelmiş zamanla onlar da köyden ayrılmışlardır. Köyün bu günkü yapısını Orta Asya'dan gelip Anadolu'ya yerleşen ve oradan Bağlıca köyüne gelen göçmenler oluşturmaktadır.

Sapanca Yanık Köyü, Balkanlar'dan ikinci göçe tabi tutularak gelen ailelerden Hunca soyundan Mustafa Bey adlı kişi tarafından 1878'de Hunca Hable adıyla kurulmuştur.¹²⁶ Kayıt işlemi sırasında Yanık adı verilmiştir. Günümüzde köyde artık Çerkesce konuşulmasa da köy sakinleri kendilerinin Çerkes olduklarını bilmektedirler. Gölcük Selimiye (Beyipa) Köyü, Abhazya'nın Sohum yöresinin "Aşşu" bölgesinden ayrılarak deniz yoluyla önce Kandıra'nın Kefken sahiline çıkan (1868) Abhaz aileler tarafından 28 Şubat 1889'da "Beyipa" adıyla ikinci bir yerleşim yeri olarak kurulmuştur. Daha sonra çevreye Gürcülerin hızlı yerleşimleri sırasında buradaki köylerini terk ederek civar yerlere göçmüşlerdir.¹²⁷

Kandıra Fethiye Köyü ise Abhazya'dan Karadeniz sahilini takiben Karasu sahiline çıkan ailelerden Kutibe soyundan Süleyman İbrahim Bey tarafından 1868 yılında Aturabana yani Ağaçlı adıyla kurulmuştur. Köyün adı daha sonra Fethiye olarak değiştirilmiştir.¹²⁸

İzmit Hikmetiye Köyü de Abhazya'dan Karadeniz sahilini takiben göç edenlerden Süleyman Bey adlı lider tarafından 26 Temmuz 1899'da Abbas adıyla kurulmuştur. Daha sonrada Hikmetiye olarak değiştirilmiştir.¹²⁹

Atakan (Vuçaşe) Hanım bu köydenidir.

126 Yusuf Çam kuruluş tarihini 1863 olarak vermektedir.

127 Mezar taşlarından anlaşıldığına göre tespit edilen Abhaz ailelerden "mısırlıço" ve "tsıbo" soylarıydı. Günümüzde Gölcük ilçesi sınırları dahilinde yer almaktadır.

128 Tespit edilen Abhaz aile adları şöyledir; Amıçba , Aşbuha , Ardzir , Harozkiya , Huk , Şuşha. Ünlü güreşçilerimizden Nezmi Kırbaç (1921-1988) Aşhuba ve Niyazi Yıldız (1922-1983) Amıçba soyundandır.

129 Köyde ikamet etmekte olanların sülale isimleri; Ardzina, Ardzinba, Agumba, Çikşih, Çihni, Gırşina, Şema, Şamba, Toan.

Çerkes (Abhaz) nüfusun bulunduğu diğer yerleşimler ise Derbent, Kandıra Kuzca ve Kandıra Koyunağılı'dır.¹³⁰

Kandıra Seyrek Köyü de bir Çerkes yerleşimi olmasına karşın bunların İstanbul'dan buraya göçenler olması nedeniyle bir farklılık içerir. Ardıllardan Turhan Koşar şöyle anlatıyor: *Atalarımız, İbrahim Efendi ve ailesi, 1800'lü yıllarda Kafkasya'dan İstanbul'a, oradan da Seyrek'e geliyorlar. Kendileri Çerkes olduklarından hayvancılık ve çiftçilik yapabilmek için uygun arazisi olan Seyrek Köyü'nü Orhangazi Vakfı'ndan satın alıyorlar. Kafkasya'dan beraber çıktıkları arkadaşlarından olan ve İstanbul'un ardından Adapazarı'na yerleşen Bayram Ağa'yı da Seyrek'te yerleşmeye davet ediyorlar. Bu sülale sonradan Cansever soyadını alıyor. Çerkes İbrahim Efendi'nin mezarı Seyrek'te, Bayram Ağa'nın mezarı ise Kandıra'dadır. Koşar ailesinin büyük dedesi İbrahim Efendi'nin iki kızından biri Kandıra eşrafından Reşat ve Ragıp Uygur'un babaları ile diğer kızı ise Kandıra eski belediye başkanlarından Suavi Evin'in annesi olan İhsane Hanım'ın babası ile evleniyor. Çerkes İbrahim Efendi'nin ölümünden sonra oğlu Osman, çiftlik işleri ile uğraşmaya devam ediyor. Osman Efendi'nin mezarı Kandıra'dadır. Osman Efendi'nin üç çocuğu oluyor; Hamiyet (Koşar), Rabia (Göymen), Hasip Güler. Söylenenlere göre arkadaşı tarafından Seyrek'e çağırılan Kafkasyalı Bayram Ağa'nının oğlu Çerkes Nuri Bey'in (Cansever), Üsküdar'da altı tane dükkanı varmış, satmış onları, üç teneke altınla gelmiş. Seyrek'te ikamet eden balıkçılık yapan Adnan Cansever; Nuri Bey'in üç oğlundan Cahit Bey'in oğludur. Adnan Cansever dört kardeş. Kardeşlerden Adnan Cansever balıkçı, diğeri devlet memuru, iki kızı da ev hanımı. Adnan Cansever Tuğrul Koşar'dan kahvenin yerini almış. Seyrek Koyu balıkçılarının dört yerli hanesi aynı soydan olup Cansever soyadını taşıyorlar.¹³¹*

Boşnak Yerleşimleri

1885 tarihli bir belgede İzmit'e yerleşen Hersek muhacirlerine dağıtılacak araziler belirlenir¹³², 1888 tarihli bir belge İstanbul, İzmit, Bursa, Balıkesir, Kütahya, Karahisar ve çeşitli bölgelerde bulunan Bosna muhacirlerinin miktarı ve iskânları hakkında bilgi verirken,¹³³ 1889 tarihli bir belgede, İzmit'te henüz iskân edilmeyen muhacirlerin kentin doğusunda Baç Camii civarındaki arsada veya başka bir yerde iskânları istenmektedir.¹³⁴ 11 Haziran 1896 tarihli bir belgede ise, İzmit'teki Boşnak muhacirleri, kasaba bataklığının temizlenerek kendilerine verilmesinde ısrar etmektedirler.¹³⁵ Yine 1896 yılına ait bir belgede Bosna ve Hersek muhacirlerinin İzmit'in hangi kaza ve karyelerinde iskân edildiği ve nüfus miktarları yer alırken¹³⁶ bir başka belgede bu kez Adapazarı'nda iskân edilen Bosna ve Hersek muhacirlerinin durumu, isimleri, meslekleri ve yerleştirildikleri mahaller tespit olunmaktaydı.¹³⁷

Osmanlı-Rus savaşı süresince Kocaeli'ye gelen Boşnaklar Karamürsel çevresine de yoğunlukla yerleşmişler, 120 yıllık göç geçmişlerine rağmen dillerini ve kısmen geleneklerini oldukça iyi ölçüde korumuşlardır. Bu köylerden Valideköprü Köyü, Bosna-Hersek'ten göç eden Boşnaklar tarafından kurulmuştur. Eski adı Karaova olan bu köy Cumhuriyet döneminde Hayriye adını almıştır.¹³⁸

130 Ersoy, Hayri, Dili Edebiyatı ve Tarihi ile Çerkesler, İstanbul 1993, s. 46

131 Ünal, Müzeyyen, "Karadeniz Kıyısının Kale Köyü", www.circassiancenter.com/cc-turkiye/turizm/koy_taniti-mi/01-seyreks.htm , 21.11.2013

132 BOA, 14/Ra/1303, Y..PRK.UM., 8/51

133 BOA, 30/Z /1306, Y..PRK.KOM., 7/45

134 BOA, H. 1307, DH. MKT. 1708/3

135 BOA, H. 29 Z 1313, Y. PRK. DH. 9/22 ve 9/23

136 BOA, 03/M /1313, Y..PRK.UM., 32/65

137 BOA, 15/Ra/1313, Y..PRK.MYD., 17/6

138 35-40 haneli Valideköprü köyünde yaşayan Ljubović sülalesi Kılıç, Avdiçler (Akkanat), Kulakliye (Erkul), Fazlagiçler (Fazla) ve Guslo'lar (Sağdıç) soyadını almışlardır. Hayriye Köyü 112 haneli olup, köyün sakinleri Haydareviç (Çetin), Burek (Börek), Karalıc (Kılıç), İbrahimbegoviç (Cengiz), Festiç (Erdoğan), Rıdani (Öztürk), Sariç (Kaya), Başaniç (Bayar), Draçıç (Güven), Şehoviç (Uysal), Cenani (Keskin), Sakoviç

Laz ve Gürcü Yerleşimleri

Megreller, Rusların baskısıyla Kuzey Kafkasya'dan güneye inerek Batum, Hopa, Borçka'ya göç edip daha sonra da gemi ya da karayoluyla Anadolu'ya gelmişlerdir. Borçka'nın Macahel nahiyesinden ve Acara bölgesinden göç edenler Türkiye'nin Karadeniz sahilinin tümüne ve bu arada Yalova, Kocaeli ve Adapazarı'na dağıldılar. Bu göçler sonucu Doğu Karadeniz'deki Laz nüfusu 55.000 dolaylarına inerken 241.000 aile Anadolu'ya göç etmiştir.¹³⁹

Bölgemize yerleşenler şu noktalara dağılmışlardır: Kocaeli'de İzmit, Çubuklu, Osmaniye, Suadiye, Derbent, Maşukiye, Kestanelik, Altınova, Çamçukur, Güzelyalı, Ereğli, Osmaniye, Safiye, Suludere, Yalakdere, ve Senaiye. Servetiye Düzlük Köyü,¹⁴⁰ Servetiye Cami,¹⁴¹ Sapanca¹⁴² ve İhsaniye'ye¹⁴³ yerleşen aileler göçü anmak ve beraberliklerini pekiştirmek üzere her yıl 30 Ağustos günü Servetiye Düzlük'te toplanırlar.

Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde Artvin yöresinden gelen vatandaşlar tarafından kurulan Rahmiye Köyü, Kocaeli ilinin Kartepe ilçesine bağlı bir ova köydür (10.07.2004 tarihinde çıkarılan Büyükşehir Belediyeleri kanunu gereğince köy tüzel kişiliği kaldırılmış ve mahalle olmuştur).

Hamidiye, Şevketiye, Ayvazpınarı, Mesruriye, Ümmiye (Ümniye), Siretiye, Mamuriye, Ferhadiye, İcadiye, İrşadiye, Selimiye, Lütfiye, Sofular, Hisareyn (Asarköy), Nimetiye, Hasaneyn, Nüşhetiye, Yazlık gibi yöre köyleri 1877-1878 Osmanlı-Rus harbinden sonra Kafkasya'dan Gölcük çevresine göç eden müslümanlarca kurulmuş Gürcü köyleri Hamidiye (Dipnot olarak: Kadızade ve Gürcüzade sülaleleri), Mamuriye, İcadiye, Siretiye (Murgul), Nimetiye, Lütfiye, Nüşhetiye (Döşeme), Hasaneyn, Hisareyn (Asarköy) (Dipnot olarak: 1522 No. 116 Tahrir Defterleri'nde Karye-i Hisarlık nam-ı diğer Kilyos), Ferhadiye, Şevketiye (Sacmeli), Ümmiye, Ahmediye, İcadiye, İrşadiye (Dipnot olarak: Beylik olarak adlandırılan arazide Yeni Mahalle + Çamlık + Köy Yeri köylerinin toplamı. Borçka Maradit Köyü göçmeni Tetik, Kurt, Ceb, Aağacan, Yeni, Kamış, Arslan, Keskin, Acar, Gür, Demiroğlu, Dursunoğulları, Afacan ve Kocaman sülaleleri); Laz köyleri Mesruriye, (Ümniye), Sufiye, Ayvazpınarı, Sofular, Yazlık; Abaza ve Gürcü karışık köyler Hikmetiye, Selimiye (Çerkesköy); Tatar köyü ise Tatar İhsaniye (sonraları Gürcü ağırlıklı) idi. Önceleri sahile yakın yerlerde yerleşmişlerse de sıtma, vs. sebeplerle yukarılara, dağlık alanlara çıkmışlar. Ancak 1930'lardan itibaren tepelerdeki köylerden tekrar kıyı bölgelere inilmeye başlamışlardır.

Sapanca çevresi Osmanlı-Rus savaşı ve Balkan savaşları ertesinde büyük göç almıştır. Çeşitli yerlerden gelen topluluklar beraberlerinde kendi kültürlerini de getirmişlerdir. Bu nedenle ilçe kültür dokusu Doğu Karadeniz, Kafkas ve Balkanların gelenek ve göreneklerinden oluşmaktadır.

Batum ve civarından göç eden Lazlar öncelikle Sapanca'nın yüksek yerlerinde ve dere yataklarına yakın olan köylerinde yerleşim yerleri kurmuşlardır. Sapanca'nın düz ve bataklık

(Sağkol), Berzina(Sağdıç), Desiç (Çimen), Maşış (İhlamur), Biyeloviç (Aksoy), Beşiriç (Yavuz), Geril (Geril), Spahiç (Akbulut) ailelerinden oluşmaktadır. İhsaniye köyünde yaşayanlar ise Bizeviç (Erturan/Turan/Küçükturan), Husniç (Akşehir), Avdiç (Akkanat), Merhemoviç (Akçin), Bilal (Aksu), Çekri (Aksu), Krela (Akbaba), Bayraktareviç (Bayraktar) aileridir. Yalakdere Beldesinde 50 hane Bosna'nın Krayina'sından gelenler olupsakinleri Fazlağiç'ler (Fazla), Taneviç'ler (Taner), Puşina'lar (Kızılkaya), Çatoviç'ler (Yazıcı), Kolaşinaç'lar (Kılıç), Dizdareviç'ler (Yılmaz), Satar'lar (Yamaç) ve Zekanoviç'lerden (Yılmaz) oluşmaktadır. Taşallı köyünde yerleşenler ise Varopi (Ekin), Krayişnik (Gülfidan), Kolaşinac (Aksoy) ve Kanan (Kenan/Maya) aileridir. Ayrıca Karamürsel merkez, Oluklu, Karapınar, Tahtallı, Semetler, Ayazma ve Akçukur köylerinde de Boşnaklar yerleşiktir. Valideköprü ve komşu köylerden çok sayıda subay ve pehlivan yetişmiştir. Baş pehlivanlardan Aydın Demir Oluklu köyünden, Mehmet Yılmaz ise Karapınar köyündendir.

139 Bedri Habiçoğlu, Kafkasya'dan Anadolu'ya, s. 81,91 aktaran M. Recai Özgün, Lazlar, s. 125

140 Abdioğulları sülalesi bugün Bahçecik'te Pekinler, Metinoğulları; Sapanca'da Baklaya, Çuhadaroğlu; Çömle-
kçioğlu aileleri olarak devam etmektedir.

141 Veya Servetiye Karşı. Daha sonra Rize ve Trabzon'dan gelenler de yerleşir.

142 Gürcü aileleri: Velioğlu-bugün Özen, Arapoğlu; Megrel aileleri: Tantaoğlu

143 Zaboğlu, Badoğlu aileleri

olması nedeni ile merkez tercih edilmemiştir. Buradaki Laz yerleşim birimleri ya tamamen Laz köyleridir ya da karışık nüfuslu köylerde ayrı yerleşim grupları oluşturulmuştur.¹⁴⁴

Sapanca'daki Laz köyleri şunlardır: Sapanca (Merkez-çoğunluk Laz), bağlı köyler; Akçay (karışık nüfuslu), Balkaya (tamamen Laz), Dibektaş (tamamen Laz), Fevziye (Lazca ismi Msuca, tamamen Laz-Ethem Ağa tarafından kurulmuştur), Hacımercan (Lazca ismi Msicina, tamamen Laz), İkramiye (Lazca ismi Orç'i, tamamen Laz), Kurtköy (yerli halkla karışık nüfuslu), Memnuniye/Karagöl (tamamen Laz), Şükriye/Dereköy (tamamen Laz), Kuruçeşme (tamamen Laz), Ünlüce/Babadayı (tamamen Laz), Dibektaş (tamamen Laz), Uzunkum (karışık nüfuslu), Yanık (karışık nüfuslu), Güldibi (karışık nüfuslu), İlmiye (Kuruluş 1893), Nailiye.

Sapanca'da Lazların bulunmadığı sadece iki köy vardır, bunlar Mahmudiye (Gürcü köyü) ve Erdemli (Gürcü köyü) köyleridir. Karışık nüfuslu olan köylerde ise Lazlar ile birlikte daha çok Gürcüler yaşamaktadır. Örneğin Akçay köyü Laz, Gürcü ve Çerkeslerin birlikte yaşadıkları bir köydür.

Sapanca yöresine yerleşen göçmen Lazlar, kendilerinden önce var olan yerli halkı yalnızca "Türk" olarak tanımlamakta olup yerlilerin de aynı tanımları kendileri için kullanmaları ve İzmit Körfezi kuzeyindeki yerli halk gibi "manav" benzeri tanımlar kullanmamaları ilgi çekicidir.

Sapanca Mahmudiye Köyü bir Gürcü köyü olup Osmanlı arşivlerinde Şadiye Köyündeki Çerkeslerle arazi anlaşmazlıkları yer almış,¹⁴⁵ bu arada devlet gerekli tedbirleri alırken¹⁴⁶ nedense her iki köydeki erkek nüfusun¹⁴⁷ belirlenmesini istemiştir. Bu olaydan sekiz yıl sonra aynı köy bu kez köye imam tayini nedeniyle arşivlerde bir kez daha yer almıştır.¹⁴⁸

Gölcük ve çevre köyleri, II. Abdülhamit zamanında 1877-1878 savaşı nedeniyle Batum ve havalisinin Müslüman Gürcüleri tarafından iskân edilmiş, hatta bir söylenceye göre II. Abdülhamit, Gürcüleri görmeye gelmiş, fakat kıyı bataklık olduğundan gemiden çıkamamış, bunun üzerine padişaha kazıklarla bir iskele yapılmıştır. Bu olaydan sonra saha uzun zaman "Kazıklı" (günümüzde Kavaklı mahallesi) namıyla anılmıştır.¹⁴⁹

Gölcük Hamidiye (Borçka) de bir Gürcü köyü olup Osmanlı Rus Harbi'nden önce Sultan Abdulhamit Han'ın talimatıyla Hüseyin Fikri Paşa (aile sonradan Sirmen soyadını almıştır) onayıyla görevlendirilen Hacı Emin Efendi (Konya kaymakamı) tarafından İzmit Sancağı Karamürsel Kazası'na bağlı Borçka Nahiyesi olarak kurulmuştur. 154 hane olarak kurulan köy daha sonra yine Artvin bölgesinden gelip çevresine yerleşen köylere merkezlik etmiştir. Adı daha sonra Hamidiye olarak değişmiştir.¹⁵⁰

İzmit'in kuzeydoğusundaki Çubuklu Ahlat Tarla mevkiine yerleşen Gürcü kökenli halk tarafından kurulmuş olan Çubuklu Bâlâ Köyü ile önceden tek bir muhtarlık, iki mahalle şeklinde iken, sonradan bu köyden ayrılanların kurduğu Çubuklu Osmanlı Köyü; Osmanlı-Rus savaşı sonrası Batum'dan Osmanlı topraklarına göç edenlerin yerleştiği Lazca konuşan köylerindedir. Ataları göçe zorlanınca bir süre Batum'a bağlı olan Maradit Nahiyesi

144 Özgün, M. Recai, Lazlar, s.126

145 BOA, 24/C /1304, Y..PRK.DH., 2/17

146 BOA, 13/Ca/1304, Y..PRK.ŞH., 2/63

147 BOA, 21/C /1304, Y..PRK.DH., 2/13 (Mahmudiye nüfusu); BOA, 21/C /1304, Y..PRK.DH., 2/14 (Şadiye nüfusu)

148 BOA, 08/C /1312, Y..PRK.UM., 31/17

149 İstinyeli A., Gölcük'ün Monografyası, Y. Lisans Tezi, No. 1061, İstanbul 1968, s. 10. Aktaran Özlem Yıldırım, Garnizon Şehri Gölcük-İÜ SBE Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi No 5022, 1991, s.16 (Y.U.: Sahanın çok daha önceleri "Kazıklı" olarak adlandırıldığı bilinmekte olup, söylencede gerçeklik payı var ise Abdülhamid'den önce olması ya da Kazıklı ismi üzerine Abdülhamid'in böyle bir anısının yapılandırılmış olması gerekir.)

150 <http://www.chveneburi.net/tr/default.asp?bpgpid=210&pq=h%C3%BCseyin%20fikri%20efendi&pq>
11.07.2013

Ohordiya Köyü'nde (bugün Artvin ili Borçka ilçesi Behlivan köyü) yerleşmişlerdir. Rusların yönetiminde yaşamak istemeyen köyün sakinleri Batum Limanı'ndan gemilerle 1885 yılında İstanbul'a gelmişlerdir. O zamanlar Üsküdar Sancak Valiliği muhtarlarca "Doğu Karadeniz'den gelen göçmenlerden ne kadar misafir alabilirsiniz" diye sorunca grubu, Kısalar köyü kabul eder. Birkaç yıl orada ikamet ettikten sonra şimdiki köyün arazisi tahsis edilir.¹⁵¹

Memlekette bırakılan dedeler, nineler, babalar, analar, amcalar, kardeşler ve yeğenlerden sonra başka büyük bir parçalanma, İzmit-Çubuklu Osmaniye Köyü ile Yalova-Safran köyleri örneğinde olduğu gibi kardeşlerin iki ayrı köye yerleşmeleri ile yaşanmıştır.¹⁵² Çubuklu Osmaniye köyünde oturan bu günkü hanelerin soyadları olan ilk büyükleri; Uzun Hasanoğulları, Tantaogulları, Posooğulları, Medaloğulları, Nalbantoğulları, Zenginler ve İmamoğulları'dır.

Osmanlı-Rus Savaşı sırasında önce Artvin'in Borçka kazasında Düzköy'e yerleşen Laz halktan kimi aileler daha sonra Marmara Bölgesi'ne gelmiş, önce Adapazarı Akyazı'nın Beynemit, sonra da İzmit Yeniköy bölgelerini incelemişler; ancak beğenmeyince Gölcük Ayvazpınarı Köyü'ne yerleşmişlerdir. Söylenceye göre soyadı kanunu öncesi bu aileler Papuloğulları ve Memişoğulları lakapları ile anılmaktaydılar. Daha sonra büyük çoğunluğu İşeri, bir kısmı da Alâ soyadını almıştır. 1890'larda yerleşen bir başka sülale Salih Çavuş'un ardılları ise önce Yerebakan sonra da Bakan soyadını almışlardır.¹⁵³

Gölcük Nüşehiye, bir Gürcü daha doğru bir deyimle Çvneburî köyüdür. Yemeklerinden "çadi" ve "matsoni" kültürlerinin önemli öğelerindendir. Tulum (çiboni) çalma geleneği de hala sürdürülmektedir.

Kandıra Beylerbeyi Köyü, halkı 1893 Laz göçmenleridir. Güney Kafkasya kökenlidirler. Batum'dan gelip Artvin'in Arhavi, Hopa civarlarında yaşayıp buradan da hep birlikte gemiye binip İstanbul Sarıyer ve Kartal'a 17 hane olarak yerleşmişlerdir. İlk olarak İstanbul Sarıyer'e yerleşen Kadem Ağa önderliğindeki 7 kardeşten oluşan grup,¹⁵⁴ burada sıtma ve sivrisineklerle mücadele edemediklerinden İstanbul Beylerbeyine yerleşmişler, orada da mısır ve ormandan yararlanamadıklarından için Beylerbeyi'ni de terk ederek doğruya doğru giderek Sapanca'ya yerleşmişlerdir. Fakat Sarıyer'deki gibi burada da sivrisineklerle mücadele etmek zorunda kalan kardeşler bu kez Kandıra istikametine doğru gitmişler, önce Kerpe, Bağıranlı ve sonunda da Beylerbeyi adını verdikleri Kandıra'ya 18 km uzaklıktaki şu anki köye yerleşmişlerdir.

Göçmen komisyonları ancak 3 ay gibi bir zamanda şu anki Beylerbeyi Köyü arazisini uygun bulup yerleşim çalışmalarını başlatabilmiş. O dönemdeki Beylerbeyi coğrafyasının bir yakasında "Kipni kargin" adında az sayıdaki hanesiyle Roman (çingene) yerleşimi bulunmaktaydı. Laz göçmenlerinin köyü sahiplenmesinden bir müddet sonra çingenelerin ayrılması ile tamamen Laz köyü konumuna gelmiştir. Köyün kuruluşunu ilk gelen Hacı Memişoğullarından Kadem Ağa önderliğinde Hacı Mehmet ve Ömer ağa aileleri gerçekleştirmiştir. Kadem Ağa İzmit ve civarlarında yerleşmeyi bekleyen diğer Laz göçmenlerini toparlayıp şu anki Beylerbeyi köyünde bir araya getirmiştir. Bu yerleşimin

151 Dursun Uzun, <http://www.chvneburî.net/TR/default.asp?bpgpid=898&pg=1>, 11.07.2013

152 Köye İlk Gelenler: Uzunhasanoğlu (Ömer ve dört oğlu); İbrahim, Memiş, Abdullah, Hasan ve üç yeğeni; Mustafa, Osman ve Salih. Yeğenler; Ömer'in memlekette vefat eden ağabeyinin çocuklarıdır. Uzunhasanoğlu (üç kardeş olarak gelen İsmail, Ahmet ve Numan); Mehmet Tantaoglu; Posolo (İsmail, Şirin Ali ve iki oğlu); Mecit ve Mehmet; Medaloğlu (Mahmut Çavuş ve Arif kardeşler); Nalbantoğlu (Mustafa ve üç kardeşi gelmişler fakat Mustafa'nın kardeşleri daha sonra köyden ayrılmışlar); Zengin (Murat ile Musa ve Musa'nın oğlu Emin); daha sonraları Sapanca-Sakarya'dan dan gelip yerleşen İmamoğlu Mehmet ve Hayri.

153 Sözlü olarak aktaran Muhittin Bakan. D. İzmit 1944

154 Yedi kardeş in Rusya'dan göç ettiklerinde soyadları Hacı Çiçi Memişoğulları'dır. Daha sonraları köye Güney Kafkasya'dan gelme insanlar çağırılarak yerleşmeleri sağlanmış nüfus büyütülmüştür.

ardından köye muhtarlık verilinceye kadar köyün adı “Kıranlar” lakabıyla anılmıştır. Köylülerin kökeni ağırlıklı Artvin ili Borçka ilçesi Behlivan (bugün Güreşen) Köyü Nezia mahallesine dayanmaktadır. Soyadı kanunuyla birlikte sülale lakapları birkaç parçaya bölünmüştür.¹⁵⁵

Sakinleri Lazlardan oluşan Kartepe Balaban köyünün kuruluşu 19. yüzyılın son çeyreğine rastlar. Batum’da kadılık yapan Kara Kadızade Osman Efendi de yakınları ile birlikte göç edenlerdendir. Yerleşilen yer ise Meravid’dir. Kendisinin vefatından sonra “Karakadılar” ailesi batıya yönelmiş, bugünkü Balaban köyünün güneyindeki yamaçlara yerleşmişlerdir. Daha sonra 1874’te Livana (Trabzon), 1878’de Of, 1880’de Yalvaç, Bursa Yenişehir, Kastamonu Hamidiye, Geyve, Kandıra, Bartın, tekrar Geyve, 1907’de Ayvacık kadılıklarında bulunup 1908’de buradan emekli olan Osman oğlu İlyas Fevzi Efendi, İzmit’te ticaretle uğraşan kardeşi Yusuf’un önerisi ile 1880’li yıllarda Ethem Paşa’nın oğlundan 5000 dönümlük Balaban Çiftliği’ni satın almıştır. 1880’li yıllarda bu araziye alınca yamaçlarda bulunanlar arazi içine yerleşmişlerdir. İlk yerleşim esnasında Karakadılar ile akraba olan Dizdaroğulları da vardır. Yeni yerleşimlerin olduğu esnada ise burada yerleşik Balabanlar ailesi daha sonra anlaşmazlık nedeniyle bölgeyi terk edip İstanbul Sarıyer’e yerleşmişlerdir.¹⁵⁶ Önceleri Tatar Nusretiye köyüne bağlı iken nüfusunun artması sonucu 1904 yılında ayrı bir muhtar atanarak köy statüsüne kavuşur.¹⁵⁷

Trabzon’dan gelen 93 muhacirleri, önce Serindere, Tepecik ve Aksiğin’e gelmişler, zaman içinde Kartepe Kullar’a daimi olarak yerleşerek, bugünkü beldenin oluşumunda etken olmuşlardır. 1897 yılında Çuhane fabrikasına müdür olan Rahmi Bey (bazı kaynaklara göre Sait bey), şimdiki köy yerinde oturmakta olan Rumlardan arazi satın almış ve aldığı bu araziye 31 hisseye ayırarak buraya gelen vatandaşlara vermiş ve yerleşmelerini sağlamıştır. Bu arazinin tapuları 1901 yılında çıkarılmıştır. Köyün ilk adı Karaçalı’dır, burası şimdi köyün batı kısmını oluşturan Fevzi Çakmak Mahallesi’dir. Eski yerleşme alanlarından Mehmetağa, Ovacık, Yakacık ve Tepecik Mahallelerinde yerliler ve çoğunluğu oluşturan Trabzon’dan gelenler oluşturmaktadır. Yeni yerleşme alanlarını oluşturan Vezirçiftliği, Karadenizliler, Ovacık ve Mahmutpaşa mahallelerinde ise çoğunluğu Karadeniz kökenli olmak üzere diğer şehirlerden gelenlerin yoğunlaştığı bir yerleşimdir.

Mandıra Köyü de bir Gürcü Köyü olup Kocaeli ilindeki diğer Laz yerleşimleri şunlardır: Derbent, Kestanelik, Çamçukur, Güzelyalı, Safiye, Suludere, Yalakdere ve Senaiye.

Bulgaristan Göçmenlerince Kurulan Yerleşimler

Osmanlı-Rus savaşları sürecinde yöremizde yerleşen ya da yeni köy kuran Bulgaristan göçmenlerinin köyleri ise şunlardır: İzmit-Kandıra yolu üzerinde Orhaniye Köyü, İzmit’in doğusunda Ortaburun köyü (Bulgaristan Razdat göçmenleri), İzmit’in doğusunda Sapakpınar köyü (Bulgaristan’ın Karadeniz Bölgesi göçmenleri), İzmit’in doğusunda Kurtdere köyü, İzmit’in doğusunda Süleymaniye köyü, Arpalık İhsaniye köyü, İzmit’in kuzey doğusunda Kadriye köyü, Sarımeşe köyü, Hasancıklar köyü. Bulgaristan’ın Razgrda ili göçmenlerinin

155 Köydeki sülaleler: Cicimemişoğulları - Cicimemişsepe veya Cicimemişi sülalesi (bugün Cici, Şahin, Yaşa, Yılmaz, Yener, ve Şentürk aileleri); Karakurukçuoğulları veya Karakurukçisi sülalesi (bugün Zengin, Yaşar, Tekol, Kızmaz, Alkan, Kurcan, Küçükşahin, Ersöz, Şen aileleri); Bayraktaroğulları veya Bayraktarişi (bugün Öztürk, Bayrak, Büyükbayrak, Dilek aileleri); Çeteoğlu veya Çeteşi sülalesi (bugün Dönmez, Çetin, Tekin, Yıldız aileleri. Bu sülalenin Akçakoca’ya yerleşmiş olan Çortoğlu sülalesiyle akrabalığı olduğu bilinmekte olup büyük bir bölümü Maneloğlu olarak Hâlen Hopa Kemalpaşa’da yaşamaktadır.); Köseoğulları veya Köseşi sülalesi (bugün Köse, Kardaş, Erol, Öz aileleri); Eyüpoğulları veya Eyubişi (bugün Başol, Tetik, Altın aileleri); Bursalıoğulları veya Bursalışı sülalesi (bugün Özcan, Özkan aileleri); Hacıoğulları veya Hacışi sülalesi (bugün Kayack ailesi); Şişmanoğulları veya Şişmanişi sülalesi (Can ailesi); Yavuzoğulları sülalesi veya Yavuzişi (bugün Güzel ailesi) ve Odabaşoğulları veya Odabaşışı sülalesi (Aslan ailesi olarak bilinmelerine karşın bugün köyde aileden kimse kalmamıştır). Aktaran Aytaç Cici, <http://www.beylerbeyim.com> , 05.11.2013

156 BOA, 16/M /1322, DH.TMIK.S., 52/38

157 BOA, 16/M /1322 (H), 02.04.1904, DH.TMIK.S., 52, 38

bir kısmı İzmit'in kuzeyinde Hakkaniye köyüne bir kısmını ise Kandıra'nın Dalça köyüne yerleştiği bilinmektedir (1900 yıllarında da Bulgaristan'dan bir kısım göçmen önce İzmit'e daha sonra da Kandıra'da Kabağağaç ve Dalça köylerine yerleşmişlerdir. Dalça Köyü'ne daha sonra 1924 mübadil göçmenleri de yerleştirilecektir). İzmit'in kuzeydoğusunda Akmeşe Sultaniye köyünün ilk yerleşimcileri Bulgaristan'dan gelen göçmenler olup kırsalda yaygın olarak kullanılan adı Kervansaray'dır. İzmit'in doğusunda Karaabdülbaki köyünün ilk yerleşimcileri Orta Asya'dan gelen Karabatoğulları'dır Köy adını bu aileden almıştır. Köyün yörede bu gün dahi kullanılan diğer adı da "Karabat" köyüdür. Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Bulgaristan'dan gelen göçmenlerin de köye yerleştirilmesi ile bugünkü nüfus yapısı oluşmuştur. İlk yerleşimcileri Ermeniler olan Anbarcı köyüne de daha sonra Bulgaristan göçmenleri yerleştirilmiştir.

İzmit'in kuzey doğusunda yer alan Akmeşe Bucağı'na bağlı Mecidiye köyünün ilk yerleşimcileri de Ermenilerdir ve bugünkü Mecidiye köyünün alt kısımlarında yaşamışlardır. Sultan Hamit köye Mecidiye nişanı vermiş, köyde yaşayan Ermeniler de yaptıkları oylama ile Sultan Hamit'e jest olmak üzere köyün adının Mecidiye olmasını kararlaştırmışlardır. Köyün bugünkü nüfus yapısını Anadolu'dan ve Osmanlı-Rus Savaşı sonrası Bulgaristan'dan gelen göçmenler oluşturur.

1828 yılında bölgemizi ziyaret eden Serristori, Karamürsel yakınlarındaki Kızderbent köyü için şöyle diyor:¹⁵⁸ *"Yaklaşık 150 yıl önce göç etmiş Bulgarların oluşturduğu 150 hanelik köy. Çalışkan ve zenginler. Köyün etrafında çok sayıda çiftlik görülüyor."* Bir yıl sonra aynı köyde konaklayan George Thomas Kappel ise köyü şu sözlerle tarif ediyor:¹⁵⁹ *"Bir saat sonra Kızderbent'e vardık ve geceyi bir Bulgar'ın evinde rahat geçirdik. Ev sahibemiz ilerlemiş yaşına karşın oldukça güzeldi. Neşeli bir yaşlı bayandı ve yakışıklı Tatar kılavuzumun el şakalarına gönülden boyun eğiyordu. Kızderbent adını içinde bulunduğu dağ geçidinden alıyor. Yaklaşık 100 hane var ve sakinlerinin tamamı Bulgar. Sultan tarafından saraydaki hanımlardan birine armağan edilmiş 12 köyden biri. Bu hanım köyleri Ermeni bankerine toptan devretmiş o da perakende olarak tekrar Türklere satmış. Yeni sahipleri yerleşip buranın ve diğer tüm köylerin başlıca geçim kaynağı ipekçilikte yerlerini almışlar."*

Rumelili, Bulgar ve Laz göçmenler çok çalışkan idiler. Çoğu çiftçi olmasına karşın zorunluluk sonucu çoğu hemen bir geçim kaynağı bulmak çabası içinde kalmışlardır. Bunun sonucu olarak Bulgaristan göçmenleri ormanlarda ilkel hızar tesisleri kurup kereste ticareti yaparken, Rumeliler küçük arabalarla eşya taşıma hizmetleri vb. kurmuşlardır. Aynı zamanda gelişlerinden 10-15 sene önceden beri tanıtılmaya çalışılan ancak dikkat çekici bir sonuç alınamayan patates tarımı, en azından İstanbul çevresindeki, daha ziyade Asya yakasında ortalama 130 km çapındaki bölgede başarılı olan bu canlılığını da bu göçmenlere borçludur.

Tatar Yerleşimleri

1855-1864 yılları arasında Kırım Savaşı'nın bir sonucu olarak Kocaeli'ne göçen Tatar ve Boşnaklar ile Müslüman Çerkeslerin bir bölümü yerleştikleri yerde yerli halkla iyi geçinemediklerinden Yarımca ve yöresinde oturmaya zorunlu kılınmışlar, genellikle Tatar Türkleri Derince ve yörenin ileri gelenlerinin çiftliklerinin bulunduğu bağ ve bahçelerden oluşan Tütünçiftlik'e, Çerkesler ve Boşnaklar da Yarımca'ya yerleştirilmiştir.

Tatarlar Körfez'in güney kıyıları ile Köseköy dolaylarına, İzmit'te misafir bulunan göçmenlerden Han ve Besni kabileleri Hendek kazası ile Düzce'ye; Altıkeseik kabilesi ise Sapanca'ya yakın Kovalık, Kuşaldıran ve Değirmensuyu adlı mahallelerde boş olan miri

158 Ulugün, F.Yavuz, Seyahatnamelerde Kocaeli, s. 152

159 Ulugün, F.Yavuz, Seyahatnamelerde Kocaeli, s. 155

araziye yerleştirilirken Dağıstan göçmenleri, Yed Peşfol, Yed Sinan, Canboyluk ve Hatukay (Hanokay) kabileleri ile Çerkes Debbağ kabilesi İzmit'te, bir kısım Çerkes Vezirçiftliği yöresine, yine Nogay göçmenlerinden Hoca Ramazan Efendi takımından bazı aileler istekleri üzerine Kandıra, Seferiye kazasında, Bahçesaray halkından Hacı Timur Bey ve diğerleri İzmit'te iskân edilmişlerdir.¹⁶⁰ Oldukça yumuşak, uyumlu ve tarlalarda çalışmaya alışkın Tatarlar, hemen yerleşerek iklime uyum sağlamışlardır. Örneğin Pertev Mehmed Said Paşa, Darıca'da yerleşmiş Tatar asıllı bir aileye mensuptu ve Darıca'da doğmuştu.¹⁶¹

1853-1854 yıllarında Bahçesaray'dan göçle İzmit'e yerleştirilen İslam ve kardeşleri Mahmut ile İlyas ağalar, halkın burada sızmadan kırıldığını, sürekli cenazelerin kalktığını görünce buradan ayrılarak Düzce'ye yaşamaya karar verirler. Geniş bir ormanlık araziye devletten satın alarak beşinci aile yani bir anlamda kentin kurucusu olarak buraya yerleşirler. Bu arada 4-5 yıl Romanya'da kalmış İslam Ağa'nın dünürü Murat Asıl Ağa da Düzce'ye yerleşir.¹⁶²

Ancak Kırım'dan yola çıkan Tatarların tamamı Osmanlı topraklarına ulaşamamış, önemli bir kısmı Bulgaristan sınırları içinde kalmışlar ve 1878 yılından itibaren Bulgaristan Prensiği'nin baskılarına maruz kalmışlardır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında ve sonrasında binlerce Müslüman Türk topraklarına göçe devam etmişlerdir. 1878-1912 yılları arasında Osmanlı'ya göç eden Türklerin sayısı 350.000 ve 1923-1933 arası göç edenlerin sayısı 101.507 ve 1934-1939 arası 97.181'dir.¹⁶³ Türklerin temel besinleri olan pirinç ekimi 1879 yılında çıkarılan bir kanunla yasaklanarak göç özendirilmişti. Bulgar nüfus artarken Türk azınlığın nüfusu 1887'de % 26 iken yavaşça 1900'da % 14'e kadar düşürülmüştü.¹⁶⁴

Sayıları çok az olsa da bölgemize yerleşenler arasında I. Dünya Savaşı esnasında Tatarlar arasından Rus ordusuna alınmış, gerek Alman gerekse Avusturya-Macaristan ordularına karşı savaşlarda esir düşmüş olanlar da vardır. Almanya'nın Wünsdorf ve Avusturya'nın Eger kamplarında esaret hayatı yaşayan Tatarların -kendi rızalarıyla- Osmanlı ordusunda gönüllü olarak istihdamı ya da göçmen olarak Türk topraklarına yerleştirilmelerini hedef alan ve uluslararası ilişkiler açısından büyük önem taşıyan Türk yaklaşımı soydaşlarında karşılık bulması sonucu bu askerlerle ilgili faaliyetlerin en önemlisi ise Tatarların Türkiye'ye getirtilmesi yolundaki çalışmalarıdır. 1916 Mayıs ayı itibarıyla bin kadar esir Tatar Türkiye'ye getirilerek İzmit de dâhil olmak üzere Anadolu'nun değişik yerlerinde yerleştirilmişlerdir.¹⁶⁵

Tatar sığınmacıların, yöremizde yerleştirildikleri yerlerden Kartepe Nusretiye Köyü'nün halkı Türk, Tatar ve Abazlardan oluşurken Sümbüle Karyesi (Sarınmeşe Köyü) de önemli bir Tatar yerleşimidir. Başiskele Kullar Köyü Tatar Mezarlığı'nda ise sayıları gittikçe azalsa da hala Tatar mezar taşlarına rastlanılmaktadır.

İhsaniye (Tatarköy) Köyü, Osmanlı-Rus savaşları sırasında Kırım'dan gelen Tatarlar tarafından 1856'da kurulması nedeniyle Tatar İhsaniye olarak da anılır. Daha sonra

160 Çetin, Atilla, Kocaeli Tarihinden, s. 47, 57, 78, 79

161 Sicil-i Osmaniye, II, 38

162 Özümcan İrfan, Kırımdan Düzce'ye Bir Tatar Ailesi, Bizim Kırım, Sayı 9, 1/2006, sayfa 92. Konu dergiyi bana aktaran torun Mithat Nurcan Derici (doğum - Düzce 1949), baba (Bekir Sıtkı Derici- 1971'de 67 yaşında vefat. Aile "Göçerler" olarak anılıyor) tarafının 1864 yılında Romanya Aktoprak'tan Bulgaristan Pravida'ya (Varna'ya yakın) göç ettiklerini, 1884 yılında ise Bolu'ya geldiklerini ancak daha sonra at arabası ile Pravida'ya geri döndüklerini, evlerini olduğu gibi bulduklarını ve 2 yıl orada kaldıktan sonra baskı artınca tekrar Bolu'ya geldiklerini aktardı. Bu kez devletin verdiği 70 m² sıra evlere yerleşmişler.

163 Eminov, İlia, Turkish and Other Muslim Minorities in Bulgaria, New York, 1997, s. 79.

164 Şimşir, Bilal, The Turks, s. 5

165 K: 1846, D: 83, F: 1/58-64. Aktaran Vahdet Keleş Yılmaz, Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar, s. 76. <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/797/10195.pdf>, 27.11.2012

Batum'dan ve 1930'larda Trabzon yöresinden gelenler de yerleşmiştir. 1930 yılında nahiyeye olurken bir de jandarma karakolu kurulur¹⁶⁶ ve 1932 yılında Ümniye köyü bu nahiyeye bağlanır.¹⁶⁷ Ancak 1936 yılında İhsaniye, nahiyeye konumunu kaybeder.¹⁶⁸ Bedestânî Hacı Hüseyin Efendi tarafından köye bir cami yaptırılmıştı. Köy mezarlığında bugün ayakta kalan mezar taşlarında okunabilen ölüm tarihleri 1881-1914 yılları arasında değişmekte olup lakapları Debreli, Istrovalı, Kırimlı göçmen, Sultan Çiftliği nazırı ve Yanak olarak görülmektedir.¹⁶⁹

Yine Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde Karadeniz'i tekne ile aşarak Kandıra Bağıranlı sahiline ulaşabilen yaklaşık 10 Kırım Tatar ailesi Kandıra Azaklı köyüne yerleşmiştir. Bugün köy mezarlığında bunlara ait mezar taşlarına rastlamak olasıdır. Bunlardan biri de aileleri de Bağıranlı sahiline getiren teknenin kaptanı kendisi de bir Kırım Tatarı olan Azaklıoğulları'ndan Mehmet Emin Kaptan'a aittir. Bugün bu ailenin ardıllarının bir kısmı Yılmaz soyadını taşımaktadır.

Kandıra yolu üzerinde Göğüşler (Akçağil)-Teksen (Düzköy) arasında bulunan Tatar Ahmet Köyü (Çakmaklı-Deli Hasanlar), İzmit Sancağı Ağaçalı Kazası 1844 yılı Temettuat Defterleri'nde¹⁷⁰ Tatar İlyas Divanı olarak görülmektedir.¹⁷¹ Göğüşler'de 1450 yılında yapılmış ve Tatar Ahmet Cami olarak tescil edilmiş, bölgemizdeki taş ve ahşabın uyumlu işlendiği ender Cuma (divan) cami yıkıntı halde olup, köyün çeşmesi 1800'lü yıllara aittir. Tarihlerin Rus Savaşı öncesine ait olduğuna bakılarak daha eski bir Tatar yerleşimi olduğu ya da adının posta tatarları vb. nedenden geldiği düşünülebilir.

1935'lerde Köstence, Deliorman ve Tutrakan bölgelerinden gelen Romanya göçmenlerinden Deliorman bölgesi Gence, Çanakçılar, Yeniceköy ve Asfalkör köylerinden gelenlerin bir kısmı Altınova Subaşı'na diğerleri ise Fulacık, Kızderbent, Merdigöz'e yerleşmişlerdir.¹⁷² Ayrıca Yalova Çiftlikköy'de de yoğun Tatar nüfusu bulunmaktadır. 1937 yılında Arslanbey'e de Romanya muhacirleri yerleşmiştir.

Mübadillerce Kurulan Yerleşimler

Uzun vadede mübadillerin alışık oldukları iklim ve mesleklerine uygun olan yerlere yerleştirilmeleri ile mübadiller ülkenin üretim gücüne katkıda bulunarak üretim gücünü artırabilirdi. Bu nedenle Kavala ve Drama'da tütüncülük yapan çok sayıda mübadilin yerleştirilmesi için ilk akla gelen yerler Samsun ve Kocaeli gibi Rumların yakıp yıktığı yerler oldu.¹⁷³

1924 mübadelesinde Yunanistan Drama çevresi Kozluca (Karyofito), Gabrova, Meşeli ile Horozlu köylerinden ve Bulgaristan'ın Kırçali bölgesi Pravatlı, Kurdalan, Debreli köylerinden gelen 1000-1100 hane mübadil Ermenilerce 1922 yılında terk edilmiş olan Akmeşe'ye (Armaş-Ermeşe) yerleştirilmiştir.¹⁷⁴ Horozlu mübadilleri 1924 yılında hayvan sırtında bir

166 BCA, 19/8/1930, Fon 30..11.1.0, Sayı 5484, Yer 57.23.6 (Ankara İli Haymana kazası Yenice nahiyesinin Kürtgökgözü köyü isminin Sandıranköy olarak değiştirilmesi,Kocaeli İli İhsaniye, Karadere, Adapazarı kazasında Taşağıl, Kazımpaşa isimleriyle birer nahiyeye kurulması.)

167 BCA, 26/4/1932, Fon 30..11.1.0, Sayı 8614, Yer 70.12..11 (Kocaeli ili İhsaniye nahiyesine bağlı Ferhadiye köyünün Bahçecik nahiyesine, Bahçecik nahiyesine bağlı Umniye köyünün İhsaniye nahiyesine bağlanması)

168 BCA, 19/7/193, Fon 30..11.1.0, Sayı 12325, Yer 105.22..19 (Balıkesir'in Manyas, Denizli'nin Erle, İstanbul'un Eyüp, Kastamonu'nun Kargı, Ordu'nun Gölköy ve Kocaeli'nin İhsaniye nahiyelerinin kaldırılması)

169 Gallitekin, Gölçük Mezar Taşları.....

170 Kınay Ali, Ağaçalı Kazası Temettuat Defterleri, İzmit Rotary Kulübü, 2005, s.

171 1844 yılının kitlesel göçlerden önceye denk düşmesi nedeniyle bu divanın Tatar olarak ünvanlandırılmasının araştırılması gerekir. Olasılıklardan biri de Tataran yani Tatarlar (Postacı ekipleri) kelimesinden gelmesidir.

172 Aktaranlar Beyti Özün, Şükriye (Özün) Oyman, İsmail Fidan, Nail Ayaz (21.07.2001 & 28.07.2001. Altınova-Yalova), Derleyen Erkan Kiraz (D. Derince 1958)

173 BCA, 272.14.76.30.21. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 43

174 KKHM, Muhacir Kaydı no. 6882-6951; Ögütçen, Kevser-Hüseyin, Kocaeli'ne Yerleştirilen Mübadil Muhacirler ve Akmeşe Tarihi, İstanbul 2006, s. 40-54. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 48

saatlik Hüseyinköy istasyonundan trene bindirilerek İstanbul Sirkeci garına getirilmişlerdir. Garda bir hafta trende bekletildikten sonra İzmit'e getirilerek geçici olarak on gün boyunca Heykel mevkiinde bulunan Ermenilerin boşalttığı evlere yerleştirilmişlerdir.

Kocaeli'ye gelen mübadil kafileri yetkililerin gösterdikleri köyleri gezerek en uygun köyü bulmaya çalıştılar. Kafile liderlerinin beğendikleri bir yere kendilerinden önce yazılan bir mübadil grup olursa diğer yerlere bakmak ve bir yer beğenmek zorundaydılar. Akmeşe'ye yerleşen mübadil kafilesinin ileri gelenleri yaptıkları ön araştırma sonucunda Adapazarı'nın Serdivan köyünü beğenmelerine rağmen kendilerinden daha önce başka bir kafilenin buraya yazılmaları nedeniyle geri dönerek 10 Mayıs 1924'de Akmeşe köyüne yerleştiler. Aralarında zorunlu göçe tabi olmayan Batı Trakya'nın sınırları içinde kalan İskeçe sancağı Suyalısı mevki göçmenleri de vardır. İlk yazışmalarda beldenin adı Altınova Karyesi olarak anılsa da bu isim halk tarafından benimsenmez ve Akmeşe adını alır. Gelen mübadiller Akmeşe'de sağlam ev olmadığını buranın viran ve etrafının otlarla, dikenlerle kaplı olduğunu görmüşlerdir. Yaklaşık iki yıl çadırlarda konakladıktan sonra kendi evlerini kendi olanaklarıyla yapabilmüşlerdir.¹⁷⁵ Yeniköy'e yerleşen mübadiller de önce bir süre burada konaklamışlardır. Yunanistan ve Bulgaristan göçmenlerinden sonra gelen Yugoslav göçmenleri de bu bölgede kendi paraları ile satın aldıkları topraklara yerleşmişlerdir. Daha sonra yerleşen Romanya Tatarları'ndan pek çoğu Eskişehir'e gitmişler ve bölgede birkaç hane Tatar kalmıştır.¹⁷⁶

Eski bir Ermeni yerleşim yeri olan Arslanbey'e Drama'nın Zağriç, Şevkler, Nusretli, köylerinden gelen mübadillerden öncelikle 187 hane yerleştirilmiştir. Talat Paşa'nın notlarında da Ermenilerden metruk hane sayısı 180 olarak verilmiştir.¹⁷⁷ Bir arşiv belgesinde gelen bazı mübadillerin Arslanbey'i beğenmediklerinden söz edilmiştir. Zağriç, Şevkler köylerinden gelen 110 haneden 668 kişilik kafileden 89 haneden 575 kişi Arslanbey'in harap ve yıkık olması nedeniyle burayı yerleşime uygun görmeyerek iskân haklarından vazgeçerek Malatya'ya gitmişlerdir. Maddi durumu iyi olmayan 21haneden 83 kişi ise Arslanbey'e yerleştirilmiştir.¹⁷⁸

Bursa'nın Karacabey (Mihaliç) kasabasından gelen Rumlar tarafından geldikleri yerin adını vererek yerleştikleri ve 1912 yılında 1.300 nüfusu bulunan¹⁷⁹ bugün İzmit'in mahallesi konumundaki İzmit Gündoğdu (Mihaliç/Mağlıç) Köyü'ne 1924 yılında Drama'nın Kimler, Hüseyinköy, Arpacık, Yeniköy, Demirtaş, Hocalar, Bayramlı, Kızbük, Mahmutlu köyleri civarlarından gelen 150 hane mübadil bu köye yerleştirilmiştir. Mübadiller Batı Trakya'daki köylerinden yanlarında taşınabilir eşyaları ile trenlerle İstanbul'a gelmişlerdir. Buradaki misafirhanelerde 3 gün kadar ağırlandıktan sonra deniz yolu ile İzmit'e gelmişlerdir. Rumlar İzmit'ten çekilirken köyleri ateşe verdikleri için Gündoğdu köyüne ilk yerleşenler derme çatma çadırlar ve birkaç tane içme suyu çeşmesiyle karşılaşmışlardır. Köyde ilk zamanlar yıkık bir kilise kalıntılarında yararlanılarak bir ilkokul açılmıştır.¹⁸⁰ İlk zamanlar zorluklar yaşamışlar, geçinmek için Tatar İhsaniye köyüne tütün kırmaya giderken, devlet de ev yapmaları için kendilerine mali destek vermiştir.¹⁸¹

Menteşe Mebusu Esat Efendi, mübadillerin sayısı, iskân faaliyetleri ve vekâletin çalışmaları hakkında kendisinin verdiği gensoru önergesinin 30.10.1924 tarihinde

175 Özsoy İskender, Mübadelenin Öksüz Çocukları, İstanbul 2007. s. 94-96. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 48

176 Feray Göklü, Armaş'tan Akmeşe'ye Uzanan Yol, M.Sabri Yalim'a Armağan, İzmit 2001,s.61

177 Murat bardakçı, age, s. 90-93

178 KKH, Muhacir Kaydı no. 5531-5598,5600-5710,7032; BCA, 272.11.21.107.07. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 49

179 Georgios Nakracas, Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni, İstanbul 2005, s. 144

180 KKH, Muhacir Kaydı no. 6876, 7004; 1973 Kocaeli İl Yıllığı, s.58; K. Ögütçen ve H. Ögütçen, a.g.e., s.108-109. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 49

181 BCA, 13/10/1924, Fon 272..0.0.11, Yer 19.97..4.

görüülmesinde İzmit'e gönderilen tütüncülük yapan Drama'nın Yeniköy ve Hüseyinköy mübadillerinden 36 hane halkı inşaat mevsiminin geçmesi, kendilerine gösterilen köylerin harap ve yıkık olmaları yanı sıra sadece tütün yetiştirmekten anlamalarına rağmen Gündoğdu köyü topraklarının tütün ekimine uygun olmaması nedeniyle iskân haklarından vazgeçerek Pendik, Kartal, Beykoz taraflarına gittiklerini ve burada ev kiralarak tütün ziraatıyla meşgul olmaya başlayarak kendilerini sefaletten kurtarmaya başladıkları sırada vekâletin verdiği emir ile yerlerini izinsiz terk ettikleri gerekçesiyle İzmit'teki o harap köylere geri götürüldüklerini söylemiştir.

Bu olaya daha sonraları Celal (Bayar) Bey tarafından şu sözlerle açıklık getirilmiştir:

*"Kemal-i isabetle bir muhacir nereye gitmiş ise orada kendisini yerleştirmek istedik; ısındırmağa çalıştık. Fakat durmadılar, kaçmak istediler. Ve kaçanlar kimlerdir efendiler, köy yapmak için kendi muhitinden, kendi vesaitinden mahrum olan kimseler üzerinde vesayet eden kimselerdir ki; köy yapmak için onlardan para toplamış bulunuyorlardı. Şu halde, bu vaziyet karşısında herhangi bir muhacirin bulunduğu mıntıkadan diğer bir yere gitmesine katiyen cevaz verilemezdi. Ve gidenleri de cebren getirtmek icab ediyordu. Ben vekil iken bunu yaptık; Pendik'e gidenlerin cebren iadesi için emir verdim."*¹⁸²

Tefviz defterlerinde görülen bir başka olay ise mübadilin alacağı istihkak bedeli değerinde vilayet dâhilinde mülk olmaması nedeniyle mübadilin başka bir vilayete gönderilmesidir. Örneğin 23.3.1930 tarihli karar ile Gündoğdu köyüne yerleştirilen Drama'nın Hüseyinköy mübadillerinden Bektaş ve ailesinin 439 liralık istihkak haklarının bulunduğu ve kendilerine daha önce 215 lira değerinde 36 dönüm arazi verildiği için 224 lira istihkak haklarının bulunduğuna karar verilmiştir. Bu aileye verilecek 224 lira değerinde başka arazinin bulunamaması nedeniyle komisyon bu ailenin Şark-i Karahisar'dan (Giresun Şebinkarahisar) mülk edinebileceğine dair mazbatayı kendilerine vermiştir.¹⁸³

Kartepe Karatepe Köyü, eski bir Rum yerleşimi olup daha sonra Kartal'a geçici olarak iskân edilmiş Drama'nın Şimşirli ve Nusretli mübadele göçmenlerine tahsis olunur.¹⁸⁴ Ancak bir kısmı memnun olmayarak Kartal'a geri dönerler.¹⁸⁵

Bir başka eski Rum yerleşimi olan Başiskele Yuvacık (Ovacık) köyü günümüz halkı da Lazlar ve 1924 mübadele göçmenlerinden oluşur. Bizzat mutasarrıf tarafından belirlenmiş 1919 yılı Şubat ayı nüfus istatistiklerinde Yuvacık nüfusu 583, hane sayısı ise 65 olarak görülmektedir. Talat Paşa'nın notlarında azınlıklardan kalan metruk hanenin 243 görüldüğü¹⁸⁶ köye Drama, Nusretli ve İskece yerleşim yerlerinden tütün işçiliği yapan bazı mübadiller yerleştirilmiştir.¹⁸⁷ Yuvacık beldesine zamanla Karadenizli vatandaşlarımız göç etmişler ve Karadenizlilerin silaha düşkünlüğü nedeniyle mübadillerin çoğunluğu Yuvacık'daki ev ve arazilerini satarak İzmit'in Bekirdere semtine taşınmışlardır. Günümüzde Yuvacık beldesinde çok az mübadil aile kalmıştır.

Boşaltılmış eski bir Rum köyü olan ve bugün Başiskele ilçesine bağlı Yeniköy, Lozan Antlaşması sonrası mübadillerin yerleştirilmesi sonucu 1924'te yeniden kurulmuştur.¹⁸⁸ Mübadeleden önce nüfusu Rum ve Ermenilerle birlikte heterojen bir yerleşim olan Yeniköy'e Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İngiliz kuvvetleri yerleşmiştir. İngilizlerin beldeyi Yunanlılara tesliminden sonra Rumlar Yunan ordusunun desteği ile taşkınlıklar yapmaya

182 TBMMZC., C. 10, s. 65. Aktaran Çapa, Mesut, Yunanistan'dan Gelen, s. 63

183 KKHM, Tefviz Komisyonu Karar Defteri, Karar no. 22. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 75

184 BCA, 13/6/1929, Fon 272..0.0.12, Yer 62.183..4

185 BCA, 1/6/1929, Fon 272..0.0.11, Yer 24.129..8

186 Murat bardakçı, age, s. 90-93

187 KKHM, Muhacir Kaydı no. 2071-2074. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 51

188 BCA, 5/5/1925, Fon 272..0.0.12, Yer 44.70..2 (İzmit'e bağlı Yeniköy'de iskan edilen Drama muhacirlerinden muhtaç olanlara hane inşaa edilebileceği)

başlamıştır. Yunan ordusunun Kocaeli'yi terk ettiği sıralarda Rum çeteleri tarafından Yeniköy yakılmıştır.

Drama'nın Kozluca (Kozlu) Köylüleri 1924 Mart'ının son günlerinde hayvanları ve getirebildikleri eşyaları ile burada kurulan çadırlara yerleştirilen köy sakinleri bir gece istasyonda bekletildikten Hüseyinköy Tren İstasyonu'nda trene bindirilerek Türkiye'ye doğru yola çıkarılmışlardır. Edirne'nin Uzunköprü kazasına kadar süren yolculuk, burada başka bir trene binilmesiyle devam etmiş ve İstanbul Sirkeci Garı'nda sona ermiştir. Sirkeci'de üç gün trenlerde bekletilen mübadiller, sağlık kontrolünden sonra Karabiga vapuru ile İzmit'e getirilmişlerdir. Mübadiller, Yunanistan'a gönderilmiş olan Rum göçmenlerce boşaltılan evlere yerleştirilmişlerdir. İzmit İskân Müdürlüğü tarafından Samsun'a gönderilmeleri düşünülen Mübadiller, -öne sürdükleri bazı mazeretler nedeniyle- eskiden Ermenilerin yaşamış olduğu fakat zamanla boşalmış olan Akmeşe'ye (Armaş) yerleştirilmişlerdir. İlk olarak Selanik, Drama'nın Kozluca, Meşeli, Horuzlu köylerinden 110 hane 550 kişi mübadiller yerleştirilmiştir.¹⁸⁹

Başiskele Yeniköy mübadillerinin önce Akmeşe'ye yerleştirilmesinde, topluluğun ileri gelenlerinden birisi olan Ali Ağa'nın önemli bir etkisi olmuştur. Mübadiller, hazır ev bulunmaması nedeniyle bir süre çadırlarda yaşamak zorunda kalmışlardır. Mübadillerin içerisinde bulunan Kozluca, Meşeli ve Horozlu köylüleri Akmeşe'yi beğenmemeleri ve çeşitli problemler nedeniyle köyün bir kısmı (Kozluca köyünün Çataloluk Mahallesi) birkaç ay sonra, eski bir Rum yerleşimi olan Yeniköy'e (Karye-i Cedit/Neo Korio) gitmek istemişlerdir. İzmit İskân Müdürlüğü bu isteğe sıcak bakmamış ancak mübadillerin gelenlerinden Tütüncü Hacı Hasan Bey'in (Kozluca) girişimleriyle yetkililere kabul ettirilmesi sonucu Yeniköy'e yerleşen mübadiller, köye ilk girdiklerinde yakılmış, yıkılmış, talan edilmiş bir köy enkazıyla karşılaşmışlardır. Hamidiye ve Lütfiye köylerinde yaşayan Gürcü ailelerin birkaçı, Mübadillerin iskânından önce Yeniköy'e gelerek köyün bazı bölgelerine yerleşmişlerdi. Mübadillerin iskânından sonra, Bahçecik dolaylarında yaşayan Kafkasya göçmenlerinin bir kısmı da Yeniköy'e geçmişlerdi. Bu karışık ortamda, Mübadiller ve Gürcüler arasında çeşitli sorunlar yaşanmış, çoğu arazi meselesi nedeniyle yaşanan sıkıntılar yetkililerin müdahalesiyle çözümlenmiştir. Mübadillerin Yeniköy'e yerleştikten karşılaştıkları en büyük sorun, konut ihtiyacı olmuştur. Devletin kendileri için kısa sürede ev yapamayacağını anlayan mübadiller, kendi imkânlarıyla kurdukları çadır ve barakalarda bir süre yaşamışlardır. Yuvacık köyüne yerleştirilen İskeçe mübadilleri evlerini bitirmek için acele fakat üstünkörü olarak yaptıkları İmar ve İskân Müdürlüğü'nün mimarınca belirlenince bitirilebilecek olan evlerin yapımına devam edilmiş, mümkün olmayan evler için vekâletten acil şekilde ev planı istenmiş ve kısa sürede evlerini yapmışlardır.¹⁹⁰ Yeniköy'ün kuruluş vaziyetine bakıldığı zaman; köyün ilk kuruluş yeri olan Merkez Mahallesi'nin belirli bir plan dâhilinde -bölgenin topografyasına uygun bir vaziyette- düzenlenmiş olduğu görülmektedir. Bunun gerçekleşmesinde Hasan Bey'in (Kozluca) önemli gayretleri olmuştur. Hacı Hasan Bey, Yeniköy'e getirdiği mimar ve mühendislerle çeşitli planlar çizdirerek, yerleşimin bu planlara göre yapılmasını sağlamıştır. Yeniköy'e yerleştirilen mübadillere fert başına 5'er dönüm arazi verilmiştir. Köylülerin uğraşı alanları içerisindeki en önemli yeri, tarım ve hayvancılık faaliyetleri oluştururken tütün yetiştiriciliğinin ayrı bir yeri olmuştur. Yanı sıra, daha önce Yeniköy'de yaşayan Rumların yaptıkları tarım faaliyetlerinin bazıları da devam ettirilmiştir. (Soğan, buğday, yulaf vb.) Yeniköy'e iskân edilen mübadiller, Seymen'deki iskele vasıtasıyla İzmit'le sürekli iletişim içerisinde olmuşlardır.¹⁹¹

189 KKH, Muhacir Kaydı, no. 2476, 2479-2480, 2483-2487, 2491, 2495-2509, 25110, 2514. ; 1973 Kocaeli İl Yıllığı, s.58; K. Ögütçen ve H. Ögütçen, a.g.e.,s.108-109; BCA, 272.11.21.107.07. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 50

190 Özsoy, Öksüz Çocukları, s.87-92. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 51, 61

191 Volkan Şenel, Bir Mübadele Köyü'nün Kuruluş Hikayesi, <http://www.dogumarmaraturizm.com/makale/volkan-senel/bir-mubadele-koyunun-kurulus-hikyesi/10.html> , 28.02.2014

Başıskele ilçesi Bahçecik Köyü eski bir Ermeni yerleşimi olup bugün halkı Lazlar¹⁹² ve Mübadillerden¹⁹³ oluşmaktadır. Bahçecik köyüne 1925 yılında mübadeleye tabi ve tabi olmayan Drama, Kavala, Selanik, Kapinyan, Karacaova, Zelesus, Kesriye, Eğrelti, Sarışaban, Kemez, Sarışaban'ın Urgancılar köyü, Ada köyü bölgelerinden gelen 540 hanede 2.742 mübadil yerleştirilmiştir.¹⁹⁴ Bu arada 3 Eylül 1924 tarihli bir belgede Bahçecik beldesinde çadırlara yerleştirilen mübadillerin İskân Müdürü tarafından dövülüp tehdit edildiği şeklindeki şikâyetlerin Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'ne ulaşması sonucu söz konusu suçlamanın araştırılmasının İskân Müdürlüğü'nden istendiği göze çarpmaktadır.¹⁹⁵ Türkiye sınırına yakın olan yerlerdeki bazı mübadiller Türkiye'ye kara yoluyla gelerek hayvanlarını hatta köpeklerini bile yanlarında getirebilmişlerdir. Örneğin, Drama'nın Kumlu köyünden gelerek Bahçecik'e yerleştirilen Hacı Halil oğlu Hasan 4 kişilik ailesiyle birlikte, 54 keçisi, 20 koyunu, 1 eşeği, 3 siğiri ve 6 tane köpeği ile birlikte gelmiştir.¹⁹⁶

Başıskele ilçesindeki Ermenilerden metruk 45 hanenin bulunduğu¹⁹⁷ Döngel'e (Karşıyaka) Drama köylerinden ve Şevkler köyünden 230 kişi ile, Karabucak köylerinden çiftçilikle geçinen bazı mübadiller getirilirken¹⁹⁸ Kazıklı ve Tatar İhsaniye köylerine çiftçilik ve biberçilik yapan birkaç Karacaova mübadili iskan edilmiştir.¹⁹⁹

Darıca'ya da mübadele sonrası Drama, Serez, Kavala ve Girit adası göçmenleri yerleştirilmiştir. Darıca'ya yerleştirilen mübadiller Girit ağırlıklı idi. 15 Aralık 1923'ten 3 Mart 1924 tarihine kadar Girit'in Kandiye, Laşit ve Yerapetra limanlarından Mudanya, Erdek, Darıca, Mersin, Urla, Çeşme ve İzmir limanlarına 11.179 mübadil taşınmıştı.²⁰⁰ Darıca'ya yerleşen 1913 doğumlu Drama Mübadillerinden Mehmet Aydın'ın verdiği bilgilere göre Drama'nın Edirnecik köyünden 70-80 hane bir yük trenine binerek 1924 yazında İstanbul'a gelen yaklaşık 300 kişi 40 gün boyunca Beyazıt Misafirhanesi'nde ağırlandı. Misafirhanede sağlık kontrolünden geçirilmişler ve yiyecekleri çarşıdan kendi olanakları ile almışlar. Bir gemiyle Darıca'ya getirilerek bir alanda toplanmışlar, kafilenin bir kısmı Samsun'a gitmiş, kalanlara hükümet yetkilileri istedikleri evlere yerleşebileceklerini söyleyerek kafileyi iskân etmişlerdir. Darıca'ya yerleştirilen başka bir grup da Direnova mübadilleridir. Drama'nın 70-80 hanelik Direnova köyü sakinleri Hüseyinköy istasyonundan trenle Sirkeciye getirilmişler, oradan Çatalca getirilerek misafirhanede 10 gün kadar ağırlandıktan sonra tekrar Sirkeci'ye geri götürülerek gar yakınındaki bir binada 15 gün kadar kaldıktan sonra bir kısmı Samsun'a, diğerleri de Darıca'da boş evlere yerleştirilmişlerdir.²⁰¹ 1960'lı yıllarda da Romanya ve Bulgaristan'dan gelen 250 aile de Darıca'ya yerleştirilmiştir.

Eski bir Ermeni yerleşimi olan Avcıköy'e (Merdegöz/Merdigöz) de Hasan Ağa önderliğindeki Drama'nın Sarıç (Sarınc) Köyü'nden 150 hane ve Malgarita Köyü'nden 150 hane yerleştirilmiştir. İlk olarak her iki köyden 41 hane gelmiştir.²⁰² Köyde daha Ermeniler yaşarken Ahmet Çavuş ve Selim Ağa aileleri yerleştiler. Bunun sebebi 1910 yılında köyde

192 BCA, 16/10/1923, Fon 272.0.0.11, Yer 16.67..23

193 BCA, 11/8/1925, Fon 272.0.0.12, Yer 45.76..12; BCA, 8/7/1925, Fon 272.0.0.11, Yer 21.107..7; BCA, 3/9/1924, Fon 272.0.0.11, Yer 19.93..6; BCA, 7/12/1923, Fon 272.0.0.12, Yer 56.144..

194 1973 Kocaeli İl Yıllığı, s. 60; KKHM, Muhacir Kaydı, no.12/63-1586,16/66-18/97,1942-2021,1434-1445; BCA, 272.11.21.107.07; BCA, 272.80.3.6.9. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 49

195 Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 60

196 KKHM, Muhacir Kaydı, no. 14/79; Kaplanoğlu, a.g.e, s.60-61; BCA, 272.11.21.107.07. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 45

197 Murat bardakçı, age, s. 90-93

198 BCA, 272.11.21.107.07; KKHM, Muhacir Kaydı, no. 3505-5485. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 51

199 KKHM, Muhacir Kaydı, no. 6222. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 51

200 Onur Yıldırım, Diploması ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü, İstanbul 2006, s. 220-222. Aktaran Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 323

201 Erdal İbrahim, Mübadele Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan, İstanbul 2006, s.115 ; İskender Özsoy, İki Vatan Yorgunları Mübadele Acısını Yaşayanlar Anlatıyor, İstanbul 2003, s.125-126. Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 47

202 KKHM, Muhacir Kaydı, no. 3505-5485. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 51

kurulmuş ve daha sonra 1930 yılında Yalakdere'ye nakledilmiş Jandarma Asayiş Karakolu olsa gerek. Köyün adı Cumhuriyet döneminde Avcıköy olarak değiştirilmiş olup göçmenler buradaki su kaynağına buraya yerleşmelerine önderlik eden kişinin anısına Hasan Pınarı adını vermişlerdir.

Bugün Kartepe ilçesine bağlı Derbent, adını Osmanlı'nın Derbent teşkilatından almıştır. İstanbul-Hicaz hac yolu üzerinde bir Derbent kasabası olarak kurulmuştur. Beldeye mübadele döneminde Drama, Selanik, Kosum, Karacaova bölgelerinden gelen mübadillerin bir kısmı yerleştirilmiştir. 1925 yılına kadar Derbent'e bağlı Nusretiye köyüne 76 hane 302 kişilik Drama'nın Horozlu, Zağriç köylerinden gelen mübadiller yerleştirilmiştir. Drama mübadillerinin bir kısmı da Derbent Eşmesine (Eşme Ahmediye-Osmanlı Rus savaşı sonrası göçmen Gürcüler tarafından kurulmuş) yerleştirilmiştir.²⁰³

Kartepe ilçesine bağlı Karatepe köyünde 1921'den önce 1.500 Rum yaşamaktaydı. Ayrılırken köyü ateşe verdiler. Mübadele ile birlikte Yunanistan'ın Şimşirli, Horozlu (Cebel Horozlu) köylerinden 76 hanede 302 kişilik bir kabile ile Drama, Kozluca, Gabrova, Çetikle köylerinden gelen bir kısım mübadillerin köye yerleştirilmesiyle yeni baştan imar edilmeye başlanmıştır.²⁰⁴ Kartal'a geçici olarak iskân edilmiş Şimşirli ve Nusretli mübadillerinden²⁰⁵ bir kısmı Karatepe'den memnun olmayarak Kartal'a geri dönerler.²⁰⁶ Arşiv kayıtlarında köy halkının 1928 yılında Cuma namazı kılabilmek için bir hatip talep ettikleri de görülmektedir.²⁰⁷

Tütüncütlük beldesine 1926 yılında Drama'nın Doksat köyünden Rahoyka sülalesinden Reşit oğlu Hasan önderliğinde 8 aileden yaklaşık 30 kişilik mübadil grubu yerleşmiştir. Gurubun Tütüncütlük'e gelmesi biraz dolaylı şekilde olmuştur. Haziran 1924'te Akdeniz vapuruyla Samsun'a sevk edilen gurup, Rohayka ağalarından ayrı yaşamamak amacıyla Sinop üzerinden Adapazarı Serdivan beldesine oradan Geyve'ye gelmişler, sonra da Kocaeli'nin Derince ilçesindeki Tütüncütlük'e gelerek burada tütün ekimi ile uğraşmaya başlamışlardır. Vekâlet bu kişilerin Samsun'daki iskân haklarından vazgeçmeleri koşulu ile kendi olanaklarıyla Tütüncütlük'e yerleşmelerini uygun bulmuştur.²⁰⁸

İzmit'in Eşme köyüne Saltıklı mübadilleri, Tatar köy'e Sarışaban'dan gelen bir kısım mübadil yerleştirilmiştir.²⁰⁹

Mübadeleden önce Karamürsel'de yoğun olarak Rumlar yaşamıştır. Burada yaşayan Rumlar Yunan işgali sırasında Karamürsel'deki evleri yakıp yıkarak çeşitli taşkınlıklar yapmışlardır. 1922'de Yunan ordusu Kocaeli'nden giderken Rumlar da Yunan ordusuyla birlikte Karamürsel'den ayrılmışlardır. Rumların boşalttığı yerlere Tatar köy, Karacaova, Sincan, Vodina ve Drama yerleşim yerlerinden getirilen çok sayıda mübadil yerleştirilmiştir. Merkez köyü olan Yalakdere'ye Selanik, Timurlu, Karacaabat, Karacaova, Nohar, Tilhar, Vodina, Develi, Kayalar, Yenice yerleşim yerlerinden gelen öncelikli olarak 83 hane mübadil yerleştirilmiştir.²¹⁰

Yunanistan'ın Develi, Sarışaban, Selanik ve Darova yerleşim yerlerinden gelen 350 hane mübadil Karamürsel'in Kızderbent köyüne oturtulmuştur.²¹¹

203 KKH, Muhacir Kaydı, no. 1493-1508, 6874; 1973 Kocaeli İl Yıllığı, s. 60; www.buyukderbent.com/common/default.asp?id=716, 2007; BCA, 272.11.21.107.07. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 49

204 KKH, Muhacir Kaydı, no. 2478, 5860, 7013, 6955, 5599; 1973 Kocaeli İl Yıllığı, s.58; BCA, 272.11.21.107.07. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 50

205 BCA, 13/6/1929, Fon 272.0.0.12, Yer 62.183.4

206 BCA, 1/6/1929, Fon 272.0.0.11, Yer 8.68.15

207 BCA, 8/1/1928, Fon 51.0.0.0.11, Yer 24.129.8

208 BCA, 272.12.56.143.23. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 47

209 KKH, Muhacir Kaydı, no. 6222; K. Öğütçen- H. Öğütçen, a.g.e., s.34. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 51

210 KKH, Muhacir Kaydı, no. 142, 1421-1425, 1860, 1827- 1829, 1446, 1427-1429,6202-6289; www.kocaeli.gov.tr. 2007; Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 51

211 KKH, Muhacir Kaydı, no.6731: http://www.kizderbent.net/koyhak.html,2008. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-

Yukarı Ereğli de denilen eski bir Rum yerleşimi olan Karamürsel Tepeköy'e de mübadele göçmenleri yerleştirilmiştir.

F. Yavuz
ULUGÜN

Mübadele öncesi Karamürsel Tepeköy

Karamürsel'de bulunan biri Rumların, ikisi Ermenilerin terk ettiği üç köye 590 hane mübadil, 56 hane Balkan Harbi göçmeni bizzat boş evlere ve inşa edilen barakalara, 113 hanelik Karacaova mübadili de çadırlara iskân edilmişlerdir. Fakat kış geldiği için çadırlarda bulunanlar, evlere yerleştirilen diğer mübadillerin yanına dağıtılmışlardır. Böylelikle bir evde birkaç hane birden yaşamaya başlamışlardır. Mübadiller bu hanelerde uzun süre kaldıkları için ve izdiham yaşandığı için ihtiyaç sahiplerinin bir an önce kendi evlerini yapmaları ve emval-i metruke evlerinin tamiri için hükümet tarafından Kocaeli Valiliği'ne 25 bin lira ödenek gönderilmiştir. Bu ödenekle Karamürsel'in Yalacdere beldesinde Ağustos 1924 itibariyle 360 hane yapılmıştır.²¹² Bunlar "numune köy" evleri idi. Yalacdere beldesine yerleştirilen mübadiller 1980 yılına kadar tütüncülük ve hayvancılıkla geçimlerini sağlamışlardır.²¹³

Mübadelede gelen Müslüman çingeneler ise İzmit'ten başka Yeniköy, Merdigöz, Bahçecik, Akmeşe köylerine yerleştirilmişler ancak buldukları ilin ekonomik kalkınmasına ne yazık ki hiçbir zaman katkıda bulunamamışlardır. Büyük çoğunluğu ayakkabı boyacılığından ileri gidememişlerdir. Devlet tarafından verilen mal ve mülkleri en geç 15 yıl içinde satmışlar ve köylerde hizmetçilik ve ayak işleri yapmaya başlamışlardır.²¹⁴

Cumhuriyet Dönemi Göçler

Cumhuriyet'in kurulmasını izleyen yıllarda mübadele sonrası Anadolu'ya ikinci büyük göç dalgası Bulgaristan'dan gelmiştir. Bulgaristan'dan göçler aralıklarla 1989 yılına kadar sürmüştür. Cumhuriyet döneminde ülkeye gelen toplam göçmenlerin % 48'ini oluşturan 790.717 Bulgaristan göçmeninin, göç hareketi dört aşamada gerçekleşmiştir.²¹⁵

Yunan Nüfus, s. 52

212 Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 61

213 Özsoy, Öksüz Çocukları, s.90, 105; Özsoy, İki Vatan Yorgunları, s. 126; www.kizderbent.net/koyhak.html, 2008. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 78

214 Kaplanoğlu, a.g.e., s.71-73.; KKH, Muhacir Kaydı, no. 6759-6813. Aktaran Ateş, Ayhan, Türk-Yunan Nüfus, s. 52

215 Köy Hizm.Env.,s.138. Aktaran Filiz Doğanay.

1. 1925 yılındaki Türk-Bulgar ikamet sözleşmesi ile 1949 yılına kadar 19.833 ailede 75.877 kişi iskânli, 37.073 ailede 143.121 kişi serbest göçmen olmak üzere toplam 56.906 ailede 218.998 kişi Türkiye'ye göç etmiştir.²¹⁶
2. 1950-1952 yılları arasında Bulgaristan'ın tehcir ve göçe zorlaması sonucu 37.851 aileye mensup olmak üzere 154.393 kişi iskânli göçmen olarak Türkiye'ye gelip yerleşmişlerdir.²¹⁷
3. 1968-1979 yılları arasında da Türkiye-Bulgaristan Yakın Akraba Göçü Anlaşması çerçevesinde 32.356 aileye mensup 116.521 kişi Türkiye'ye göç etmiş ve bu göç ile 1950-1952 yılları arasında gelen göçmen ailelerinden büyük bölümünün Bulgaristan'da kalan yakınlarının Türkiye'ye serbest göçmen olarak gelmeleri sağlanmış ve böylece parçalanmış ailelerin birleşmesi gerçekleştirilmiştir.²¹⁸
4. Bulgaristan'dan son göç hareketi 1989 yılında Türk kökenli Müslüman Bulgar vatandaşlarının, Bulgar hükümeti tarafından Türkiye'ye göçe zorlanmaları ile başlatılmıştır. Göçmenler kitleler halinde trenlerle Türk sınırına bırakılmışlardır. Böylece Türkiye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da görülen en yoğun ve zorunlu göç akımını yaklaşık üç aylık bir süre içinde kabul etmek durumunda kalmıştır. Bu dönemde 64.295 aileye mensup 226.863 kişi serbest göçmen olarak Türkiye'ye gelmiştir. Bu tarihten itibaren 1995 yılına kadar da aralıklı olarak gelen serbest göçmenlerin sayısı 27.224 ailede 73.957 kişiye ulaşmıştır.²¹⁹ İzmit Yenişehir mahallesinde yerleşik Bulgaristan göçmenlerinin çoğunluğu Nevrokop (Gotse Delchev) bölgesinden gelmişlerdir.

Bulgaristan'dan 1950-1952 yılları arasında gelen ve devlet tarafından yerleştirildikleri için iskânli göçmen olarak kabul edilen göçmenler iskân yasasına göre yapılan planlamalar doğrultusunda ülkenin çeşitli il-ilçe ve köylerine dağınık veya mahalleler eklenmek suretiyle yerleştirilmişlerdir.

Bulgaristan'dan 1968-1979 yılları arasında gelen göçmenler serbest göçmen statüsünde oldukları ve parçalanmış ailelerin birleştirilmesine yönelik anlaşmalar çerçevesinde Türkiye'ye göç ettikleri için daha önce gelen akrabalarının bulunduğu il, ilçe ve köylerde kendi olanakları ile yerleşmişlerdir.²²⁰

1989 yılında Bulgaristan'dan gelen serbest göçmenlerin büyük bir bölümü daha önce Türkiye'ye göç eden akraba veya komşularının yoğun olduğu bölgelere kendi imkânları ile yerleşirken bir bölümü de devlet tarafından 14 il merkezi ile 23 ilçe ve beldede göçmen ailelerin parasal katkısı ve borçlandırılması esasına dayalı bir yöntemle yapılan toplam 21.438 konuta 5 yıllık süre içinde yerleşmişlerdir. Söz konusu konutlar kentlerin dışında siteler olarak planlanmıştır.

1935 yılında da Romanya ve Türkiye arasında Türkiye'ye gelmek isteyen yurttaşlarla ilgili yapılan antlaşma sonrası Romanya'dan gelen mübadillerden İzmit'e gelenler kent çevresinde iskân edildikleri gibi, kentin batısında bugünkü Yenidoğan Mahallesi sınırları içinde Hükümet tarafından yapılan kerpiç göçmen evlerine yerleştirilmişlerdir. Sıralı ve karşılıklı evlerin aralarında geniş sokaklar bulunmaktaydı. Bu evlerin üzerinden daha sonra İstanbul-Ankara karayolu geçti.

216 DPT, s.6. Aktaran Filiz Doğanay.

217 DPT, s.6. Aktaran Filiz Doğanay.

218 DPT, s.10. Aktaran Filiz Doğanay.

219 Köy Hizm.Env.,s.138. Aktaran Filiz Doğanay.

220 DPT, s.7. Aktaran Filiz Doğanay.

Kocaeli Vilayeti'nce 26 Haziran 1936 Ulus Gazetesi'ne verilen ilanda görüleceği üzere Derince, Tütüncüflük ve Arslanbey'de yaptırılacak 30 göçmen evi (muhacir iskân haneleri) inşaat ihalesi 6 Temmuz 1936 günü vilayet binasında gerçekleştirilmiştir. Ayrıca Döngel'de (Karşıyaka) evler inşa edilmiş, kendilerine büyük baş hayvan dağıtılmıştır. Romanya Göçmenleri için Kocaeli'de toplam 808 konut inşa edilmiştir.²²¹

1923-1949 yılları arasında Romanya'dan 19.865 aileye mensup 79.287 kişi iskânlı göçmen olarak Türkiye'ye gelmiştir. Ayrıca 11.280 aileye mensup 43.271 kişi de serbest göçmen olarak gelmiş ve daha önce gelen yakınlarının yerleştiği yerlere yerleşmişlerdir. Kocaeli çevresinde 1930 ve sonrası yıllardaki bu ikinci göç dalgasında ise Tatarlar şu merkezlere yerleşmişlerdi.

Akmeşe'ye Yunanistan, Bulgaristan (Pomak) ve Yugoslav göçmenlerinden sonra Romanya Tatarları da yerleşmiş, ancak çoğu daha sonra Eskişehir'e gitmişler ve bölgede birkaç hane Tatar kalmıştır.²²² Ayrıca Sarımeşe ve Kullar Rahmiye (Karaçalı) köyleri de Tatarlara tahsis edilmiştir. Eski bir Ermeni yerleşimi olan Dağköy köyünün halkını bugün 1935 antlaşmasıyla Romanya'dan gelen göçmenler oluşturmaktadır.

1850 göçmenlerinden İzmit çevresine yerleştirilen Tatar Türklerinden bazıları buldukları yere uyum sağlayamayarak Derince ve Yarımca'ya yerleşmişlerdir. 1936 yılında Romanya göçmenlerine Derince'de otuz hanelik arazi verilir. Göçmenlerin evlerini kurmaları üzerine Çınarlı köyü muhtarlığına bağlı olan Derince 1952 yılında bağımsız olarak muhtarlık olur.

Erkan Kiraz'ın Derince Gazetesi'nde yayınlamış olduğu, bölgede yapmış olduğu sözlü tarih çalışmalarında yer alan Fikran Öz'ün öyküsü şöyledir.

Derinceli Tatarlardan Fikran Öz'ün eşi Necmiye Hanım kapıyı açmıştı. Fikri demekmiş Fikran. 1929'da Köstence ilinin Karaömer Köyü'nde doğmuş. Babası Akif, annesi; Kafiye. Köstence Limanı'ndan 6 yaşındayken 1935 senesinin Mayıs ayında Nazım Vapuru ile Derince Limanı'na gelmişler. Romanya Köstence'den göçmenleri iki vapur almış. Diğer vapurun adı Cumhuriyet'miş. (Diğer vapurun adı Hisar'dır. Bkz. Cumhuriyet Gazetesi 28 Mayıs 1936) Diğer vapur yolunu şaşırıp Nazım Vapuru'ndan iki hafta kadar geç gelmiş Derince Limanı'na.

Göçmenler Derince'ye gelmeden önce Tuzla'da hamama sokularak temizlenmişler. Bir tür karantina. Temizlenme ve denetim sonrası botlarla gemiye geri götürülmüşler. Gemi'nin tekrar hareket ederek Derince Limanı'nda inmelerinden sonra eski Tahıl Silo Depoları'nın arasında kalan manevra hatları üzerindeki tren vagonlarına yerleştirilmişler. Burada geçici barınaktayken kendilerine helva, çorba ve belli kuru gıdalar temin edilmiş.

1935 yılında göçmenlerin beraberlerinde getirdikleri tüm eşyalar İzmit'te Yenicuma (Pertevpaşa) Camisi'nin içine konulur. Cami, Cuma'dan Cuma'ya açılmaktadır. İsteyenler gidip eşyalarını denetlemektedir. Geçici olarak yerleştirildikleri vagonlardan alınıp İzmit Fevziye Camisi güney tarafında yer alan eski Reji (Tekel) İdaresi'ne ait Tütün Depoları'na yerleştirilirler. Bu sıkıntılı yaşama son verip, ailesini huzura kavuşturmak isteyen aba Akif Öz, İzmit Bağçeşme'de kiralık bir ev tutup oraya taşır aileyi. Parası olanlar benzer girişimlerde bulunur. Derince'de Muhacir İskan Haneleri'nin 1936'da inşaatları başlar ve 1937 yılında tamamlanır. Anne Kafiye Öz evin bakımını yaparken hastalanır. Şimdiki Devlet Hastanesi'nin başlangıcı olan ve Topçular Mahallesi sirtlarında, şimdiki ilkokulun gerisindeki alanda kurulu olan Millet Hastanesi'ne yatırılır. Kötü koşullarda üşütmüş ve ağır hastalanmış olan anne burada vefat eder.

221 Ağanoğlu, H. Yıldırım, Göç, s. 403

222 Göklü, Feray, Armaş'tan Akmeşe'ye Uzanan Yol, M.Sabri Yalım'a Armağan, s.61, İzmit 2001

Fikran Öz, askerden sonra 17 yaşlarındaki Necmiye hanım ile, 1952 yılında evlenir. Esen, Nesrin, Güler adlarında çocukları olur. Dördüncü çocuğunun adını öğrenemedim. Petrol Ofisi'nde işe girmesine yine bir Romanya Tatarı olan Fahrettin Toplu vesile olur.

Fikran Öz, Büyük Romanya Göçü'nde Derince'ye Tatarlar'la birlikte sadece 5 hane Tatar olmayan "Romanya Göçmeni" geldiğini, diğer hanelerin 1947 yılında Derince'ye Trakya'dan geldiklerini aktardı. Annemin babası Halil Orataş "Ağa", eşi "Huriş Hala" ve Elektrik Trafosu kuzeyinde oturan Tunalar da Türkmen gurubunu oluşturmaktaydı. Aynı zamanda aynı vapurlarla gelmişlerdi Derince'ye. Onların göç öyküleri benzerdi. Arada başka savrulmalar vardı.

Öte yandan Yugoslavya'dan Türkiye'ye Cumhuriyet döneminde toplam 77.431 aileye mensup olarak 305.158 kişi göç etmiştir. Bu ailelerden 1950 yılına kadar gelenlerden 14.494 kişi devlet tarafından iskân edilmiştir. Ailelerin diğer bölümü serbest göçmen olarak Türkiye'ye yerleşmişlerdir. Yugoslavya'dan yapılan göçün Yunanistan ve Bulgaristan'dan olduğu gibi politik zorlamalardan kaynaklanmadığı, göçün sosyo-ekonomik nedenlere dayandığı kabul edilmektedir.

Tarihsel süreç içinde, benzeri pek az görülebilecek demografik zenginlik gösteren Kocaeli, özellikle 1960'lı yıllardan sonra hızlı bir sanayileşme sürecine girerek bu kez de vilayet ve ülke içi göçleri alır duruma geldi. Bu yıllarda fabrika denecek altı kuruluş varken 1970'li yıllara varırken seksen altı kuruluş mevcuttu. Bu yıllara ait bir yerel dergide, DİE verilerinden hareketle hazırlandığı belirtilen ve il içerisinde Türkçe dışında konuşulan ana dilleri, kullananların sayısına göre sıralayan tablo bu renkliliği gösterme açısından son bir fikir verecek düzeydedir: 1-Abazaca, 2-Arnavatça, 3-Boşnakça, 4-Çerkesce, 5-Zazaca, 6-Arapça, 7-Lazca, 8-Acemce, 9-Kürtçe, 10-Kirmanca, 11-Ermenice, 12-Rumca, 13-Romence, 14-Bulgarca, 15-Sırpça, 16-İbranice, 17-Rusca, 18-Almanca, 19-İngilizce, 20-Fransızca, 21-İspanyolca, 22-İtalyanca, 23-Flamanca, 24-İsveçce. Aynı yazıda il merkezi İzmit'teki semtlerdeki ağırlıklı etnik grupları ise şöyle vermektedir: *Kadıköy ve Bekirdere semtlerinde Karadenizli (Laz); Bac ile Askeri Kışla ve Kırkiki Evler arasında Bulgar ve Yugoslav göçmenleri; Rasathane, Yenimahalle ve Yenidoğan semtlerinde Çingene; Askeri Hastahane semtinde göçmenler; Kozluk, Hasanpaşa Lise çevresi, Fethiye caddesi, İstiklal caddesi, İstanbul caddesi ve demiryolunun iki tarafını çevreleyen merkezi semtlerde İzmit yerlileri (azınlıkta) ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinden gelip yerleşen iç göçmenler. İlçe merkezleri ve köylerde bu karışıklık azdır.*²²³

Sonuç

Bu çalışmada Kocaeli yöresindeki göçlerle ilgili yapılmış araştırmalar ve belgeler ile yerel bilgileri eklemlemeye çalışarak bir bütün oluşturmaya çalışılmıştır. Belli ki çok eksikleri var, yine de konuya ilgi duyanlara Kocaeli özelinde, uzun bir zaman dilimini içeren toplu bir görüntü verebildiğini umuyorum.

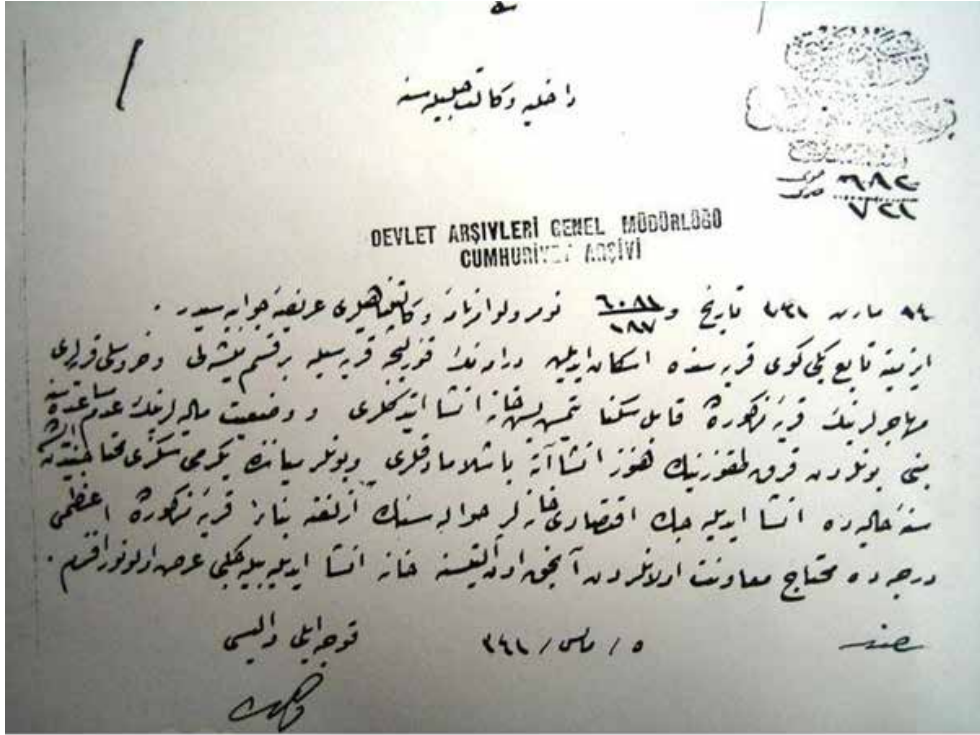
223 Mehmet Pekmezci, Kocaeli ve Çevresinde Dil Çeşitleri, Sesim Dergisi, S. 27, 5 Ekim 1969, s. 15

1964 Kocaeli Kafkas Kültür Derneği Kartvizit

AHMET DUYSAK'IN DEDESİNİN 1871 YILINDA UKRANYA KİEW'DEN TÜRKİYEYE KAÇARKEN BERABERİNDE GETİRDİĞİ KEMER. İKİ KATLI OLUP İÇİ BORU GİBİDİR. RAHMETLİ BUNUN İÇİNE ALTIN KOYUP ÖYLE GELMİŞ OSIRALARDA İSTANBUL İZMİT TREN YOLU YAPILMAKTA İMİŞ. BURADA ÇALIŞMAYA BAŞLAMIŞ DİL İSKELESİNE GELDİKLERİNDE TAVŞANLI KÖYÜNE ÇIKMIŞ BEĞENMİŞ VE YERLEŞMİŞ ORADA YAŞADIĞI EV HALA AYAKTA DURUYOR AMA KULLANILMIYOR. AHMET DUYSAK ARŞİVİ

Kocaeli Vilayetinden Dahiliye Vekalet-i Celilesine 14 Mart 1341 [14 Mart 1925] tarih ve 6081/187 numrolu emrname-i vekaletpenahileri arıza-i cevabiyesidir. İzmitte tabi Yeniköy karyesinde iskan edilen Dramanın Kozluca karyesiyle bir kısım Meşeli ve Horozlu karyeleri muhacirlerinin karye-i mezkurede kabil sükna yetmiş beş hane inşa ettikleri ve vaziyet-i maliyelerinin adem-i müsaadesine mebni bunlardan kırk dokuzunun henüz inşaatına başlamadıkları ve bunlar miyanında yirmi sekizi muhtacinden ise de sene-i haliye de inşa edilecek iktisadi haneler havalesinin azlığına binaen karye-i mezkure de azami derecede muhtac-ı muavenet olanlardan ancak on altısına hane inşa edilebileceği arz olunur efendim. 5 Mayıs 1341 [5 Mayıs 1925] Kocaeli Valisi Vehbi. Transkripsiyon: Oğuz Polatel

KAYNAKÇA

Kitaplar

- Ağanoğlu, H. Yıldırım, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanların Makus Talihi: Göç*, İstanbul 2001.
- Alkumru, Nizamettin, *Şimşir Kokardı Azlağa*, İstanbul 2005.
- Arı, Oğuz, *Bulgaristan'lı Göçmenlerin İntibakı, 1950-51'de Bursa'ya İstanbul'da İskan Edilenlerin İntibakı İle İlgili Sosyolojik Araştırma*, Ankara 1960
- Arsen Avagyan, *Çerkesler*, çev. Ludmilla Denisenko, İstanbul 2004.
- Bardakçı, Murat, *Talât Paşa'nın Evrak-ı Metrûkesi*, İstanbul 2009.
- Çetin, Atilla, *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, İzmit 2000.
- Halaçoğlu, Ahmet, *Balkan Harbi Sırasında Rumeli'den Türk Göçleri*, Ankara 1995.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri*, Ankara 1994.
- Kaplanoğlu, Raif, *Bursa'da Mübadele (1923-1930 Yunanistan Göçmenleri)*, İstanbul 1999.
- Mazower, Mark, *Selanik: Hayalet Şehir (1430-1950)*, İstanbul 2007.
- Özgün, M. Recai, *Lazlar*, İstanbul 2000.
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, Ankara 1997.
- Ulugün, F. Yavuz, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit 2008.

Makaleler

- Bayraktar, Hatice, "Süleyman Karabegoviç'in Torunu Gülten Doğanay ile Röportaj", <http://www.forumuz.com>

net/25834-karabegovicler-goc-hikayesi.html, 04.11.2010

- Çapa, Mesut, "Yunanistan'dan Gelen Göçmenlerin İskanı", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/812/10317.pdf>.
- Çelebi, Ercan, "Cumhuriyet Döneminde Bir İktidar Muhalefet Çatışmasına Bir Örnek: Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti'nin Kaldırılmasına Dair Tartışmalar ve Vekâletin Kaldırılması", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 163, 2006.
- Çetin, Atilla, "Osmanlı Döneminde Kandıra Tarihine Toplu Bir Bakış", *Kandıra Sempozyumu ve Kandıra Kurultayı*, 25-26 Aralık 2004, Kocaeli 2005.
- Göklü, Feray, "Armaş'tan Akmeşe'ye Uzanan Yol", *M. Sabri Yalın'a Armağan*, İzmit 2001.
- Güngör, Esat, "Karamürsel ve Yöresindeki Boşnaklar", *Türkiye'deki Boşnaklar Dizisi*, Mektup Dergisi, S. 2.
- <http://www.bosnakforum.com/index.php?topic=15876.0> , 16.03.2012
- Jankowski, Henryk, "Türkiye'de Kırım Tatarları ve Nogaylar", çev. M. Aziz Sütbaş, *Türkçe Diller Üzerine Araştırmalar*, 10, Ankara 2000.
- Mentzel, Peter, Ethnic Cleansing, Emigration and Identity, "The Case of Habsburg Bosnia-Herzegovina", *Ethnic Cleansing in Twentieth-Century Europe*, New York 2003, <http://www.slideshare.net/karlmatter7/ethnic-cleansing-in-twentieth-century-europe-vardy#> 14.04.2014
- Özbay F. Balpınar H., Türkiye'ye Yapılan Göçler ve Göçmen Olayı Üzerine Araştırma, Öğrenci Çalışması, ODTÜ, Mimarlık Fakültesi, Ankara, 1982. Aktaran Doğanay, Filiz, DPT, www.balgoc.org.tr/gocmenyerlesim.html , 08.07.2011
- Özsoy, Gut'e Nejat, "Çerkeslerin Düzce'de İskanı", www.kafkas.org.tr/ajans/2003/aramlik/04.12.2003_duzce , 08.08.2009
- Özümcan, İrfan, "Kırımdan Düzce'ye Bir Tatar Ailesi", *Bizim Kırım*, Sayı 9, 1/2006
- Şenel, Volkan, "Bir Mübadele Köyü'nün Kuruluş Hikayesi", www.dogumarmaraturizm.com/makale/volkan-senel/bir-mubadele-koyunun-kurulus-hikyesi/10.html , 28.02.2014
- Yılmaz, Vahdet Keleş, "Teşkilat-ı Mahsusa ve Cermen Esir Kamplarındaki Tatarlar", <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/45/797/10195.pdf> , 27.11.2012
- Yakup Özkan, Yakup, "Akmeşe", *Toplumsal Tarih*, 14/083, İstanbul 2000.

Tezler

- Ateş, Ayhan, *Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi Sonucu Kocaeli'ne İskan Edilen Göçmenler (1923-1930)*, Abant İ. B. Üniversitesi Tarih ABD, Yüksek Lisans Tezi, Bolu Haziran 2008
- Yıldırım, Özlem, *Garnizon Şehri Gölcük*, İÜ SBE Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, 1991.

Gazeteler

- Oral, Atilla, *Özgür Kocaeli Gazetesi*, Pazar eki, 17 Nisan 2005.
- *New York Times*, 15 Haziran 1878

Arşiv Belgeleri

- BOA, MKT.UM., 421, 28
- BOA, MKT.UM., 477, 68
- BOA, MKT.UM., 422, 46
- BOA, MKT.NZD., 327,54
- BOA, MKT.NZD., 327,53
- BOA, MKT.MHM. 331, 98
- BOA, MKT.NZD., 327, 20
- BOA, MKT.UM, 455, 23
- BOA, MKT.NZD, 335, 91
- BOA, MKT.NZD., 327,1
- BOA, Y..A...RES., 104/41
- BOA, MV., 97/33
- BOA, Y..PRK.BŞK, 63/54
- BOA, MKT.MHM., 515/43
- BOA, MKT.MHM., 524/26

- BOA, MKT.MHM., 529/25
- BOA, MKT.MHM., 529/39
- BOA, DH.MÜİ., 56-2/23
- BOA, Y..PRK.ASK., 84/35
- BOA, Y..PRK.UM., 8/51
- BOA, Y..PRK.KOM., 7/45
- BOA, DH. MKT. 1708/3
- BOA, Y. PRK. DH. 9/22 ve 9/23
- BOA, Y..PRK.UM., 32/65
- BOA, Y..PRK.MYD., 17/6
- BOA, Y..PRK.DH., 2/17
- BOA, Y..PRK.ŞH., 2/63
- BOA, Y..PRK.DH., 2/13
- BOA, Y..PRK.DH., 2/14
- BOA, Y..PRK.UM., 31/17
- BOA, DH.TMIK.S., 52, 38
- BCA, 272..0.0.14, 76.30..20., 19/4/1924
- BCA, 272..0.0.14, 76.30..21.2, 2/4/1924
- BCA, 272..0.0.80, 3.7..4. , 7/6/1924
- BCA, 272..0.0.74, 71.4..15. 6/11/1924
- BCA, 272..0.0.79, 72.2..11, 17/3/1924
- BCA, 272..0.0.79, 72.2..20, 30/3/192,
- BCA, 272..0.0.79, 72.2..21, 2/4/1924
- BCA, , 272..0.0.79, 72.2..22, 5/4/1924
- BCA, 272..0.0.79, 72.3..13, 10/9/1924
- BCA, 272..0.0.79, 72.3..14, 12/9/1924
- BCA, 272..0.0.79, 72.2..9, 11/3/1924
- BCA, 272..0.0.79, 72.2..19, 31/3/1924
- BCA, 272..0.0.79, 72.3..6, 3/9/1924
- BCA, 272..0.0.79, 72.4..10, 6/10/1924
- BCA, 30..11.1.0, 5484, 57.23..6, 19/8/1930
- BCA, 30..11.1.0, 8614, 70.12..11, 26/4/1932
- BCA, 30..11.1.0, 12325, 105.22..19, 19/7/193
- BCA, 272..0.0.11, 19.97..4., 13/10/1924
- BCA, 272..0.0.12, 62.183..4, 13/6/1929,
- BCA, , 272..0.0.11, 24.129..., 8 1/6/1929
- BCA, 272..0.0.11, 16.67..23, 16/10/1923
- BCA, 272..0.0.12, 45.76..12, 11/8/1925
- BCA, 272..0.0.11, 21.107..7, 8/7/1925
- BCA, 272..0.0.11, 19.93..6, 3/9/1924
- BCA, 272..0.0.12, 56.144., 7/12/1923
- BCA, 272..0.0.12, 62.183..4, 13/6/1929
- BCA, 272.0.0.11, 8.68..15, 1/6/1929
- BCA, 51.0.0.11, 24.129..8, 8/1/1928
- HAC, 1296/69
- HAC, 1353/127
- HAC, 1296/178
- İHAC, 88/180

XIX. YÜZYILDA KOCAELİ VİLAYETİNE İSKÂN EDİLEN KAFKAS GÖÇMENLERİ

Mahmut Bi*

Giriş: Göç Nedir?

İnsanlık tarihi kadar eski olan “göç” kavramı, genel olarak, coğrafi hareketlilik halindeki insan ve insan topluluklarının buldukları bölgelerden, geçici veya sürekli olmak üzere başka bölgelere gitmeleri ve yerleşmeleri sureti ile meydana gelen “yer değiştirme hareketidir.”

Kemal H. Karpat’a göre; göçler toplumsal değişmelerin en güçlü unsuru olarak, farklı fiziksel yapıya, dine, kültüre ve dile sahip toplulukları karşı karşıya getirmiş, bu toplulukların bir arada yaşamalarına ve böylelikle etkileşim içinde olmalarına neden olmuştur.

Dolayısı ile göçlerin etkisiyle yeni ırklar, yeni kültürler, yeni idare ve yaşam biçimleri ortaya çıkmış ve günümüz toplumlarının oluşumuna zemin hazırlamıştır. İncelemekte olduğumuz “Kafkas göçleri”, dünya tarihinde yaşanan en büyük felaketlerden biridir. Aradan geçen bir buçuk yüzyıla rağmen, Kafkas insanının hafızasından silinemediği gibi, derin izler de bırakmıştır.

Nitekim belgelerin verdiği ilk izlenim, olayın zorlanmış, seçme hakkı fiilen ortadan kaldırılmış uluslar arası, kitlesel, zorunlu ve daimi göç özelliklerini taşıyan bir “sürgün (exile)” olayı olduğudur. Bu olayda birbirine karşıt iki gücün aynı doğrultuda birleştikleri ve etkili olmaları söz konusudur.

Bunlardan ilki Rusların zorlayıcı ve itici gücü, ikincisi ise Osmanlı’nın ve başka odakların çekici ve özendirici etkisidir. Ancak bu iki güçten Rusların itici gücünün, başka bir deyişle Ruslar tarafından uygulanan sindirme, yok etme, baskı ve göçe zorlama politikalarının belirleyici olduğu anlaşılmaktadır.

Göç sebepleri arasında önemli yer tutan olaylar içinde, kişilerin kendilerini güvenlik altında hissetmemeleri hususunun da yer aldığını belirten Abdullah Saydam; bir bölgede can ve mal güvenliğinin herhangi bir şekilde tehdit edilmesi halinde, tehlide maruz kalanların buldukları yerde kendilerini koruma imkânlarının mevcut olmaması durumunda, göçe yöneleceklerinden söz etmektedir.

* Tarihçi, e-mail: mahmutbi@hotmail.com

Nitekim Kafkasya bölgesinden ve Rumeli'nden Anadolu topraklarına kitleler halinde akan nüfus hareketinin siyasi ve dinî boyutu olmakla beraber, en önemli sebebi iki yüz yıl devam eden Kafkas savaşlarının Kafkaslılar ve Osmanlılar aleyhine mağlubiyet ile sonuçlanmasıdır. Sürgün sonunda Anadolu'ya sığınan başta Çerkesler olmak üzere diğer Kafkaslılar sırf daha emniyetli şekilde yaşamak arzusu ile anayurtlarını zorunlu olarak terk etmişlerdir.

I- Kafkasya

Efsanelere göre; Kafdağı yeşil zümrütten bir kaya olup Allah onu dünyaya destek olarak yaratmıştır. Kafdağı ayrıca azametli, şerefli, galip Kur'an-ı Kerim ile anılmıştır. Kafkasya, eski bilim adamlarının gizli bir kutsallıkla taçlayarak kutsallaştırdığı bir ülke olduğu kadar, eski batık bir uygarlığın da beşiğidir.

Bugün haritaya göz attığımız takdirde, Kafkasya bölgesinin Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarının kesiştiği, jeopolitik ve jeostratejik açıdan dünyanın en önemli bir bölgesini oluşturduğunu ve dünyamızın "Bereketli Altın Kuşağı"nda yer aldığını görürüz.

Kafkasya bölgesi, aslında insan varlığının 400 bin yıl önce ortaya çıktığı, hemen hemen tüm dünya dillerinde, tüm dünya masal ve destanlarında yer alan ulaşılmaz, efsunlu, gizemli, atlas renkli, düşler, mutluluklar ve maalesef aynı zamanda en büyük acıların yaşandığı, dünyanın en önemli bölgelerinden biridir.

A- Kafkasya'nın Coğrafi Konumu

Kafkasya'nın coğrafi mekân olarak kuzey sınırı, Azak Denizi'ne akan Don Nehri ile Hazar Denizi'ne sularını boşaltan Volga Nehri'nin bozkırda birbirine yaklaştıklarında meydana getirdikleri dirseğe kadar olan sahayı kapsamaktadır.

Güney sınırı ise, bugünkü Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bölgeleri ile birlikte, Anadolu'nun doğusunda yer alan Ağrı, Kars ve Artvin kentlerini, İran'da Tebriz kentine kadar uzanan toprakları içine alan geniş coğrafi sahayı kapsamaktadır.

Kafkasya bölgesinin bu coğrafi özelliği itibari ile dünyanın ilk etnik hareketlerine ve etnolojik teşekkül ve gelişmelerine sahne olmuştur. Dolayısı ile pek çok medeniyete beşiklik eden Kafkasya bölgesi doğu-batı, kuzey-güney kültür unsurlarının iç içe karışım kaynaştığı, bir coğrafi bölge durumuna gelmiştir.

Stratejik özelliği olan Kafkasya, öteden beri büyük devletlerin ilgisini çekmiştir. Bu durum XIX. yüzyılın başlarına gelindiğinde daha da belirginleşerek adeta büyük devlet olma iddiasının denendiği ve pekiştirildiği bir arena niteliğini kazanmıştır.

Mustafa Aydın; askerî, siyasi ve ekonomik olarak gittikçe gelişen Rusya'nın bölgede var olan iki güce (Osmanlı ve İran) üçüncü bir güç olarak eklenmesi ile dengelerin değiştiğinden ve Osmanlı Devleti ile İran açısından Kafkasya bölgesinin elden çıkması ile sonuçlanan bir mücadeleyi başlattığından söz eder.

B- Kafkasya'nın Tarihi

Kafkasya'nın tarihi mücadeleler ve istilalarla doludur. Kafkasya tarihi, her döneminde dünyanın dikkatlerini üzerinde toplamıştır. Kafkas tarihi, kesin dönemlere ayrılmayan uzun ve sürekli bir öykü gibidir. Ancak tarihin seyri içinde Kafkas Halklarının kaderinde son derece belirleyici olan olayları üç temel dönemle sınıflandırabiliriz:

Birinci Dönem; başlangıçtan 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'nın imzalanmasına kadar geçen ve binlerce yıl süren büyük istilalar ve işgaller dönemidir. Bu dönem sonunda Kaynarca Anlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayırmakla yetinmeyen Ruslar 9 Eylül

1783 tarihinde Kırım'ı işgal ettiler. Soykırım ve sürgün neticesinde 1,8 milyon kişinin anavatanından edilmesine sebep oldular. Sürgünde de açlık ve hastalık nedeniyle yüzlerce Müslüman insan telef oldu. Bu ilk tedhiş hareketinde tahminen otuz binden fazla kelle uçuruldu.

Aynı tarihte (1783) öteden beri Rusya'ya meyleden Tiflis Kralı II. Erekle (Heraklius) tarafından 24 Haziran 1783 tarihinde Rusya'nın himayesinin kabulünden sonra Gürcistan toprakları 1801'de Çar Pavel Petroviç zamanında Rusya'nın hâkimiyetine geçmiştir. Gürcüler Rusları memleketlerine çağırılmış olmanın bedelini çok pahalı ödediler. Nihat Berzeg'e göre, her iki olay Kafkasya'nın 1864 yılındaki sonun başlangıcı olmuştur.

İkinci Dönem; Kafkaslıların tarihinin Çar ordularına karşı direnişini kapsayan yaklaşık yüz yıllık bir dönemdir. Bu dönem, Kafkasya'nın adım adım Ruslar tarafından işgal ve Kazaklar tarafından kolonize edilmesi üzerine; batıda 1763 yılında ilk defa ayaklanan Kabardey Çerkesleri tarafından 1764 yılında toplanan Büyük Meclis (Büyük Xase)'te savaş kararının alınmasıyla başlayan ve doğuda İmam Mansur (1785-1794) önderliğinde tüm Kafkaslıların birleşerek işgalci Rus ordularına karşı 1864 yılına kadar yürütülen "Özgürlük Savaşı"nda Ruslar tarafından uygulanan katliam (Soykırım)'da, özellikle Çerkes (Adige), Ubih (Peuxh) ve Abaza (Aşşuwa) kabilelerinin etkisiz hale getirilmeleri ve kitleler halinde vatanlarından kopararak sefalet içinde Osmanlı İmparatorluğu'na sürgün edilmeleri ile sona erdi.

Bu olay tarihte; "Muhaceret (Göç)", "Büyük Göç", "Sürgün", "Soykırım", "Yistanbulakue (İstanbul yolculuğu)" gibi adlarla anılır. Doğu ve Batı Kafkas Halklarının direnişi ile geçen bu ikinci dönem Kafkas tarihinde önemli bir yer işgal eder.

Üçüncü Dönem; Doğuda İmam Şamil'in önderliğinde yürütülen "Özgürlük Savaşı"nın 1859 yılında teslimiyet ile kaybedilmesi sonucu sükut eden Dağıstan ve Çeçenistan bölgelerinin ardından, mücadeleyi Batı Kafkasya'da yürüten Çerkeslerin de 1864 yılında yenilgisi üzerine sükut eden Çerkesya (Xeku) ile başlar, günümüze kadar sürer. Ama tamamlanmamıştır.

1864 yılından günümüze kadar gelen bir dizi ayaklanma (1865, 1877, 1898 ve 1906), Kafkasya'nın birçok bölgelerini mahvetti. Ayaklanmalar bastırıldıktan başka, Kafkaslıların çoğu güneydeki Abhazlar (Apsuwalar) dâhil, Osmanlı İmparatorluğu topraklarına sürgün edildiği gibi; özellikle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Rus ve Bulgarların izlediği siyaset sonucu işgale uğrayan Balkanlardaki Osmanlı topraklarında yaşayan Türk ve Kafkaslı Müslümanlar göç etmek zorunda kalmışlardır.

C- Kafkas-Rus Savaşları

Kafkasya bölgesi ile Ruslar arasındaki ilk ilişkiler, Kiev Knezi Svyatoslav I. Igoeviç zamanında (965-973), Sarkel kalesinin ve çevresinin 965 yılında ele geçirilip yağma edilmesi ile başlar. Kiev Knezi Vladimir I. Svyatoslaviç Svyatoy zamanında (978-1015) ise, oğlu Mstislav, Hazarların hâkimiyetinde olan Merika (Tomatarakan)'ya prens unvanı ile vali olarak atandı. Fakat Kafkaslılar 1094'te bu prensliği ortadan kaldırdılar.

XIII. yüzyılda Altın Orda Hanı Mengü-Timur Han (1267-1280)'in emrinde 1277'de Kafkasya'ya giren Ruslar, bu sefer esnasında Kafkasya'yı yakından tanıma fırsatını elde etmişlerdir. Rusya ile Kafkasya arasındaki ilişki ancak III. Ivan (1462-1505) zamanında yeniden kurulmuştur. 1547'de ilk defa "Çar" unvanı ile tahta geçen IV. Ivan'ın 1552'de Kazan'ı, 1556'da Astrahan'ı ele geçirmesi Kafkasya'nın mukadderatını belirlemiştir.

Rusların Kafkasya bölgesine yönelik yayılcı hareketi, Büyük Petro zamanında (1689-

1725) tekrar başlamıştır. Bu tarihe kadar Ruslar, Kafkasya bölgesine Kazak unsuru sevk, yerleştirme ve yönetimleri hususundaki faaliyetlerine devam etmişlerdir. Ele geçirdikleri geniş arazilerde “Stanitsa” adı verilen müstahkem Kazak köylerini tesis etmişlerdir. Ruslar, Petro zamanında, kara ve deniz kuvvetleri ile birlikte Dağıstan’a girdiler. Agrahan’ın ardından 23 Ağustos 1722’de Derbent’i işgal ettiler.

Aynı yıllarda Osmanlı Devleti ile Rusya Balkanlarda savaşıyordu. 1739 Belgrad Antlaşması gereğince; Batı Kafkasya’da, bağımsız oldukları açıklanan Büyük ve Küçük Kabardey bölgelerinin Ruslar tarafından işgale uğraması ve yeni kalelerin inşa edilmesine karşı 1763 yılında Kabardey Çerkesleri ayaklanmış ve yaklaşık yüz yıl sürecek bir “Özgürlük Savaşı”ni başlatmışlardır. Antlaşmanın bir maddesi ile de Rusya Karadeniz’e çıkma olanağını elde etmiş oldu.

Osmanlı-Rus Savaşı (1768-1774) sonunda, 21 Temmuz 1774’de imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması gereğince Kerç ve Kabardey çevresi Rusya’ya bırakılmış, 8 Ocak 1784’de “Kırım Senedi”ni imzalamak mecburiyetinde kalan Osmanlı Devleti, Kırım ve Taman yarımadasının Ruslar tarafından ilhakını içleri yanarak kabul etti. Antlaşmanın bir maddesi ile Kuban Nehri Osmanlı-Rus devletleri arasında sınır kabul edilmiştir. Kırım’ın Rusya’ya ilhaki, Kafkasya’nın 1864 yılındaki sonun başlangıcı olmuştur.

Ruslar XVIII. yüzyıldan itibaren Kafkasya bölgesini işgal ederken, aynı zamanda, işgal ettiği topraklarda tesis ettiği “Stanitsa” köylerinde Kazakları iskân etmek sureti ile müteakip hareketleri için askerî üsler oluşturuyordu. Köyler arasında oluşturulan askerî “Hatlar” ile Çerkesler (Adigeler) her taraftan tam bir kuşatma içine alınarak, egemen Çerkesya toprağı (Xeku), Karadeniz ile Belaya ırmağı arasındaki bir dar alana sıkıştırılmış oldu.

Diğer taraftan, Ruslar Kafkasya’nın özgürlüğü için ayaklanan İmam Mansur’u ortadan kaldırdıktan sonra (1791), bu kez doğuda karşılarında Taymin Biybolat adlı bir yiğit çıktı. Bunun zamanında (1802-1830), Çeçen direnişi “Ulusal Kurtuluş Mücadelesi” halini almıştır. 1859 yılına kadar devam eden bu mücadelede önderlik eden “ İmamlar”ın sonuncusu İmam Şamil son direniş noktası olan Gunib’te, 6 Eylül 1859 tarihinde Ruslara teslim olmak mecburiyetinde kalmıştır.

Doğu Kafkasya bölgesinin Rusların hâkimiyeti altına girmesinden sonra, tüm Rus kuvvetleri Batı Kafkasya bölgesine yöneltildi. Ayrıca kendileri açısından çok önemli olan muvaffakiyetin yaşamasını temin için, İmam Şamil’in teslim olduğu yerde bir abide, bu günkü Gunib Kasabası’nda Çar II. Aleksandr adına bir saray ve Temirhan-Şura’da bir heykel inşa edilmiştir.

Özgürlük Savaşı, Batı Kafkasya’da da devam ediyordu. Kafkasya’nın doğu bölgesinin düşmesinden sonra (1859), Ruslar kuvvetlerinin ağırlığını batıya kaydırdı. 1860 yılına doğru Kafkasya’da çarpışma alanı olarak Çerkesya (Xeku) toprakları kalmıştı. Ruslar Çerkesleri (Adigeleri), Abazaları (Aşuvaları) ve Ubıhları (Peuxhları) denize doğru sıkıştırıyordu. Çarpışmaların yanı sıra, Kazakları kolonize ederek ülkeye yerleştiriyordu. Daha önce teklif halinde getirilen Osmanlı topraklarına göç meselesi, bu kez zorlama şeklini almıştı. Daha Çerkesya’nın mağlup olup olmadığı kesinlik kazanmayan günlerde, Petersburg’da 10 Mayıs 1860 tarihinde toplanan “Savaş Komisyonu”, özellikle Çerkeslerin ve Abaza ile Ubıhların Osmanlı İmparatorluğu’na gönderilmesini kararlaştırmıştır.

1860 yılında Natuhaylar, 1861-1862 yıllarında Laba ve Belaya ırmakları arasındaki topraklar Çerkeslerden tamamen boşaltılmıştı. Rus askerî harekâtı 1862-1863 yıllarında Pşekh ırmağı havzasına kaydırıldı. Ondan sonra ise Pşız ırmağına doğru, yani Abzah toprakları saldırıya uğradı. Yukarı Abzahlar, Ubıh ve Şapsuğların bir kısmı bir yıl kadar daha

direndiler. 1864 yılında Kafkasya dağ silsilesinin en yüksek sırtlarını aşan Ruslar Tuapse'ye çıkarak Şapsuğları da tamamen saf dışı bıraktı. Bundan sonra sıra hala kahramanca direnen Ubıhlara geldi. Ruslar son hamleyi Mızımta ırmağı vadisine yaptılar. Çerkesya bölgesinde bulunan Ahıpsı, Ayıbga ve Ciget Abazalarının üzerine yürüdüler.

Ruslar, yalnız işgalle iktifa etmiyorlar, işgal ettikleri yerlerde Kazakları iskân ediyorlardı. Nitekim 1861-1863 yılları arasında Kuban bölgesinde otuz beş Stanitsa vücuda getirildi. Abzah ve Natuhay çevreleri işgal edildi. 1863 yılında Pşeha (Pşehékaya), Kuban (Skaya), Bjeduğ (Hovskaya), Babuhay (Evsıkaya) ve Apşeron (Skaya) Stanitsaları kuruldu. 1864 yılının 21 Mayıs'ında Tuapse yakınlarında Hodz vadisinde Çerkesce Atkuaç (Abazaca Kbaada) denen toprakların ele geçirilmesi ile Kafkas-Rus Savaşları sona ermiş oldu.

Çerkes, Abaza ve Ubıhlara kesin boyun eğdirme planını tamamlayan Rus ordularına bağlı askerî birliklerin katılımıyla bu bölgede (Ruslar daha sonra bu bölgeyi Kızılçayır olarak adlandırmışlardır) düzenlenen, askerî ve dinsel geçit törenlerinin ardından, yayımlanan bir beyanname ile bütün Rusya Halkına ve dünyaya "Kafkas(-Rus) Savaşları"nın zaferle bittiğini, Kafkasya'nın ebedi olarak Rusların olduğu bildiriliyordu. Rusya'nın Kafkasya'da askerî hâkimiyeti tesis etmesinden sonra, 21 Mayıs Ruslar tarafından "Zafer Günü" olarak kutlanmaya başlandı.

D- Kafkas Göçleri

İşgalci Rus ordularına karşı yüzyıla yakın bir süre (1763-1864) sürdürülen kutsal "Özgürlük Savaşı"nda; Ruslar itaat altına aldıkları Dağıstanlılar, Çeçenler ve kıyı Abhazların başka yerlerde iskân edilmeleri veya Osmanlı İmparatorluğu topraklarına göç etmeleri konusunda başlangıçta bir zorlayıcı politika takip etmemiştir.

Hâlbuki Çerkesler ile dağların üzerinde yaşayan Abazalara karşı Rus idaresinin tutumu farklı olmuştur. Onlar ya Kuban Nehri'nin sağ tarafındaki bataklık ovada iskân edilmeyi kabul etmelerini yahut da Osmanlı topraklarına göç etmelerini istemiştir. Kuban'ın sol sahilindeki kabilelere de Osmanlı topraklarına göç etmeleri için baskı yapılmıştır. Ruslar, diğer Kafkas kavimlerinden bu gibi isteklerde bulunmadıkları halde, neden yalnız Çerkeslerden ve dağdaki Abazalar ile Ubıhlardan istiyorlardı.

Bedri Habıçoğlu'na göre; Ruslar Çerkes ve Abaza kabilelerini Rusya'ya karşı daima baş kaldırmaya eğilimli kitleler olarak gördüğü için, onları ya tamamıyla kontrol altında tutabileceği bataklık ovalarda yerleştirmek veya onların çıkartabileceği dertlerden tümüyle kurtulabilmek için Kafkasya dışına sürmek istemiştir.

Çarlık ordusunun özellikle Kafkasya'nın kuzeyinde uyguladığı insanlık dışı yöntemler için Jan Carol şunları yazar:

"Rusya'nın Kafkasya bölgesini fethi, çağımızın barbarlık tarihinin en feci tablosunu oluşturur. Kafkas Dağlıları'nın (Halkları'nın) direncini kırabilmek için altmış yıllık askerî terör ve kıyım gerekti..."

Bu dönemde özgürlük uğruna cansiparane savaşan Kafkaslılara karşı Ruslar tarafından uygulanan katliam ve soykırım neticesinde, özellikle Çerkesler ile Abazaların yüzde 80-85 düzeyinde, Ubıhlar ise tümüyle, Oset (Asetin), Çeçen ve Dağıstan bölgesi halkından yüzde 5-10 arasında olmak üzere iki milyona yakın Kafkas insanı anavatanından sökülüp atılmış, dünyanın dört bir yanına dağıtılmıştır.

Bazı araştırmacılar "Kafkas Sürgünü"ne Osmanlı ajanlarının vaatlerinin yol açtığını iddia ederken, diğerleri Kafkas soylularını göçü teşvik etmekten sorumlu tutarlar. Kimilerine göre ise, Kafkaslılar dinî fanatizm sebebi ile Osmanlı topraklarına göç etmişlerdir.

Ancak, somut deliller savaş, soykırım ve sürgünün özellikle Çerkesya topraklarını ele geçirmeyi hedefleyen bir Rus politikası olduğunu kanıtlamaktadır. Tek sebep Rusya'nın insansız bir Çerkesya istemesi idi. Çerkeslerin ve diğer Kafkaslıların yurtlarını isteyerek terk etmedikleri tarihî bir gerçektir.

Nitekim bu yıllarda oluşan zorunlu göçün somut bir örneğini anlatmakta olan 19 Mayıs 1864 tarihli "St. Petersburg Journalı" gazetesinde yayınlanan bir belge yazı, Kafkasya'da son direniş güçlerinin ve sivil halkın adım adım "temizlemek", ülkenin kesin olarak ele geçirilmesini "müjdelemek" ve bu yönüyle Çerkesler ve diğer Kafkaslıların anayurtlarını Ruslar istemediği halde "Osmanlı propagandasına kanmak", "din adamlarının kandırmaları ile" ve "kendi istekleri ile bırakıp gittiklerini", aradan yüzyıl geçtikten sonra "keşfedip" yazmaya çalışanlara birinci elden bir cevap niteliğindedir.

Rusya'nın Kafkas Halklarına ve özellikle Çerkes (Adige) halkına karşı uyguladığı soykırımın gaddarlık, konuşlanan askerî kuvvetlerin miktarı ve zaman açısından tarihte bir benzeri yoktur. 1860 yılında Rus işgal kuvvetlerinin mevcudu 200.000 civarında olduğu halde, Batı Kafkasya'da mücadele eden kuvvetler 60.000 dolayında idi.

Sürgün yıllarında oluşmuş anonim bir Ğıbze'de (Halk Ağıtı) şöyle denmektedir:

- Rus Çarları can atıyorlar Kafkası almak için,
- Yiğitlik yağıyormuş gibi bizimle savaşıyorlar.
- Yüz milyondan fazlaydılar bize bunu yapanlar
- Ve avuç içi kadar bir halk vardı karşılarında.
- Ne kadar acıydı o hicret günleri,
- Kalbimizi kemiriyorlar hala o geçmiş acılar."

Çerkesler, "kötü bir çağda dünyaya gelmişlerdi." Öyle olmasaydı bir salgına uğramış gibi, binlerce yıl sürekli yaşayıp yüceltikleri güzel yurtlarından yok olup giderler miydi? Dünyada başka hiçbir halk "göçmen" sözcüğüne Çerkesler kadar düşman olmamıştır. Onlar başka bir köye yerleşmek için kendi köylerini terk eden öz soydaşlarını bile "Xexec" (göçmen) sözcüğü ile küçümseslerdi.

II- Osmanlı Devleti'nin Kafkasya ve Rumeli Göçleri Karşısındaki Tutumu

Göçlerin yoğun bir şekilde cereyan ettiği 1858-1864 yılları arasında (hatta 1878'e kadar uzanan devrede) Osmanlı Devleti yoğun bir şekilde "Batılılaşma" gayreti içinde idi. Bu durum Osmanlı Devleti'nin üzerinde bir nevi vesayet elde etmiş olan Batılı ülkelerin devletin iç işlerine karışmalarına yol açmıştır.

İşte, Kafkasya ve Rumeli'den göçler devletin genel olarak ağır bir sosyal, ekonomik ve askerî bunalım yaşamakta olduğu bu dönemde gerçekleşmiştir.

Osmanlı Devleti'nin; Rusya tarafından zorunlu olarak göçe tabi tutulan Kafkaslıları dinî mülahazalar dışında topraklarına kabul etmekteki amacı ve beklentisi şunlardı:

- a) Orduya alınacak Çerkesler ile askerî gücün artırılması.
- b) Tarımla uğraşanların sayısının artırılması.
- c) Tarıma elverişli olmayan bataklık bölgelerin kullanılabilir duruma getirilmesinde göçmenlerden yararlanması.
- d) Hıristiyanların çoğunlukta bulunduğu bölgelerde devlete sadık Müslüman nüfusun artırılması.

e) Devlet otoritesinin zayıf olduğu bazı iç bölgelerde ve sınırlarda Çerkeslerin yerleştirilmesi ve jandarma olarak kullanılması.

f) Ticari ya da askerî yolların ve demir yollarının yapımında iş gücü ve güvenlikleri için koruyucu yerleşim yerlerinin sağlanması.

Bedri Habıçoğlu'na göre; 1858'de Kafkaslıların Osmanlı topraklarına göçe başlamaları üzerine dönemin Padişahı Sultan Abdülmecid (1839-1861) ve devlet adamları, yukarıda sıralanan beklentiler doğrultusunda bu hareketi olumlu karşılamışlardır.

1861 tarihinden sonra, Çerkes göçünün yoğunluk kazanması üzerine, Osmanlı Devleti; Rusların sürgün ettikleri Çerkesler üzerinde daha sonraları bir hak isteminde bulunmamaları ve Çerkeslerin yeniden Kafkasya'ya geri dönmeleri olasılığını önlemek amacı ile Rusya Devleti'nden bu konularda yazılı güvence isteminde bulunmuşlardır.

Bunun üzerine; Ruslar bu talep doğrultusunda, Kafkasya'dan sürgün ettikleri Çerkeslerden, orada bıraktıkları toprak ve mal varlıklarını geri istemeyeceklerine dair birer belge aldıklarını ve ancak bundan sonradır ki onların göçmelerine izin verdiklerini İstanbul'da bulunan elçileri vasıtası ile Osmanlı Devleti Hükümeti'ne bildirmişlerdir.

1863-1864 göçünde gelenlerin ardından artık devletin yeni göçleri teşvik etmediğini, kontrol altına almaya çalıştığını ve hatta kısıtlamak istediğini görüyoruz. Bununla birlikte, kesin bir şekilde yasaklama yoluna gidilmemiştir. Çünkü böyle davranmak insanlığa, devletin şanına ve Halifenin bütün Müslümanların koruyucusu olduğu prensibine ters düşerdi.

Abdullah Saydam'a göre; yukarıda belirtilen beklentilerin hiçbiri hükümet tarafından uzun boylu düşünülmüş değildi. Sadece insani ve dinî mülahazalarla göçe izin verilmekteydi. Yoksa devlet söz konusu faydaları sağlamak için, özel bir gayret sarf ederek göç yolunu açmış değildi. Belki burada söylenecek olan husus, Bab-ı Ali'nin bir emri vaki sonunda karşılaştığı göç olgusunun, ileride kendisine yarar sağlayacağını düşünmüş, yapılan harcamanın boşa gitmeyeceğine kendisini inandırmış olmasıdır. Yani karşılaşılan büyük felaketin gelecekte yarar sağlayacağı düşüncesi bir teselli unsuru oluyordu.

Nitekim hükümetin bu konudaki bakış açısı 12 Aralık 1863 tarihli Arz Tezkeresi'nde özetle şöyle belirtilmektedir:

“Bab-ı Ali, Saltanat-ı Seniye'nin tebaası yeterli olmakla birlikte, iltica emeli ile vatanlarını terk edenleri reddederse Rusya'nın kahr ve şiddetine bırakmanın Hilafetin şanına muvafık bulunmadığı için göçmenlerin kabul edilmesini kararlaştırdı.”

1863 yılından itibaren ilk zamanlar zorunlu olarak göç edenlerden Çerkeslerin özellikle Balkanlara yerleştirildikleri biliniyor. Bianconi'ye göre, 1876 yılı sonuna kadar Balkanlara 600.000 Çerkes zorunlu olarak sevk edilmiştir. K. Sax ise, sürgün sırasında ölümlerin yüzde elliye ulaştığını yazıyor. Buna göre, en az 400.000 Çerkes Balkanlara iskân edilmiştir. Kemal H. Karpas ise, Selahaddin Bey'in 1867'de, Paris'te yayınlanan “Osmanlı Devleti'nin Nüfusu” adlı eserine dayanarak, Avrupa yani Balkanlara 595.000 Çerkes'in iskân edildiğinde hemfikiridir.

Diğer taraftan; Ruslar, “Şark Meselesi”ni halletmek ve Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan Hıristiyanları korumak bahanesi ile Osmanlı Devleti'ne 24 Nisan 1877'de savaş açtılar. 31 Ocak 1878 tarihine kadar süren ve halk arasında “Doksan Üç Harbi” adı ile anılan bu savaşın ilk günlerinden başlamak üzere masum Türk ve Müslüman halk kitlelerine karşı girişilen acımasız katliam gayri insani mezalim haline dönüşmüş ve bu katliamlardan kurtulabilenler, işgal edilmeyen bölgelere, Rumeli ve İstanbul istikametlerine doğru mal ve mülkünü terk etmiş olarak can havliyle göç etmeye başlamıştır, ki Türk tarihinin ve Türk

insanının vicdanında “Koca Bozgun”, “Bulgar Mezalimi” ve “93 Göçleri” olarak yer alan büyük “Sığın” günümüze kadar devam etmekte olan Türk ve Kafkas tarihinin en acılı ve en unutulmaması gereken sayfalarından birini teşkil etmektedir.

31 Ocak 1878’de imzalanan Edirne Anlaşması’ndan sonra Rusya, büyük devletleri işe karıştırmadan Osmanlı Devleti ile imzaladığı 3 Mart 1878 tarihli Ayastefanos Antlaşması’nın maddeleri arasında Rusya’nın savaştan önce İstanbul’da elçisi Ignatyev aracılığıyla talep ettiği “Rumeli’deki Çerkeslerin tamamının Anadolu’ya göç ettirilmesi” de vardı. Daha sonra, 13 Temmuz 1878’de Berlin Antlaşması’na, yine Rusların ısrarıyla “Çerkeslerin Rumeli’den çıkarılarak Osmanlı-Rus sınırından uzak yerlere gönderilmeleri” maddesi konulmuştur.

Böylece Balkanlara (Rumeli’ye) 1859-1876 yılları arasında yerleştirilen Çerkesler, bir kez daha yerlerinden kaldırılarak Anadolu içlerine ve Ortadoğu’ya zorunlu olarak göç (Sürgün) ettirildiler.

A- Osmanlı Devleti’nin Kafkas Göçmenlerini İskân Siyaseti

Osmanlı İmparatorluğu’nun kendine has bir iskân anlayışı vardı. Hatta bu anlayışın izlerine Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan itibaren uygulanan iskân politikasında da bulmak mümkündür.

Devlet Kafkas göçmenlerini Balkanlarda “takım takım” yerleştirirken, Anadolu’da dağıtarak yerleştiriyordu. Göçmenlerle yerli halkın kısa sürede kaynaşması için beşer-onar hane göçmenleri dağıtıyor, göçmenlerle yerli halkın “aralarında evlilikler yapılması tavsiye” ediliyordu.

Osmanlı Devleti, sürgün politikasına tabi tutulan Türk ve Müslüman asıllı etnik gruplara kapılarını açar. Rusya’nın ele geçirdiği toprakları Ruslaştırmak için uyguladığı sürgün politikası, yıllar sonra Osmanlı’nın “devletin güvenliğini sağlamak” adına izleyeceği bir yöntem olacaktır.

B- Osmanlı Devleti’nin Kafkas Göçleri İle İlgili Olarak Aldığı Tedbirler

Çerkeslerin Kafkasya bölgesini toplu bir şekilde terk etmeye başladıkları tarih 1768 yılına kadar inmektedir. Göç ve göçmen işleri önceleri Dâhiliye Nezareti’nden, Kırım Savaşı’ndan (1853-1856) sonra ise, Ticaret Nezareti’nden Vilayetlere özel talimatlar gönderilmek veya doğrudan doğruya Vilayetlerin kendileri tarafından yapılan yardımlarla göçmenlerin iskânları sağlanıyordu. Göç ve göçmen işleri 16 Ocak 1860 tarihine kadar İstanbul’da 1831’de kurulmuş olan Şehremaneti (İstanbul Belediyesi) tarafından yürütülmüştür.

İmam Şamil’in 6 Eylül 1859 tarihinde Prens Baryatinski’ye teslim olmasından sonra, savaşın ağırlığının Batı Kafkasya bölgesine kayması üzerine, o taraftan gelen göçmen sayısında ciddi boyutlarda bir artma oldu. Göçün sürekliliği dikkate alınarak, mevcut teşkilatların bu yükün altından kalkamayacağına karar verilmiş ve özellikle bu işlerle ilgilenecek ilk göçmen komisyonu olan “Muhacirin Komisyonu” Sadrazam Ali Paşa tarafından 5 Ocak 1860 tarihinde kurulmuştur. Bu komisyon, göçmenlerin giriş yaptıkları illere memurlar gönderip yedi yerleşim bölgesine ayırdıkları Anadolu’ya birer tercüman refakatinde memurlar tayin edilmiştir.

Osmanlı Devleti, 1860 yılında kendisi de aslen Kafkaslı olan eski Trabzon Valisi Hafız Paşa’yı, komisyonun ilk başkanlığına getirmiştir. Bu komisyon gelen göçmenleri misafir etmek, iskân yerlerini tespit etmek, onları bu yerlere göndermek ve gerekiyorsa evlerini, barklarını, hayvanlarını, tohumlarını vs. verme, misafir olarak buldukları veya yerleştirildikleri halde henüz ürün alamayan göçmenlere yevmiye ve diğer yardımları yapmak, kışlık yakacak vermek, halkın yapacağı yardımları ve hazineden onlar için verilecek paraları sarf etmekle görevli idi.

İlk yıllarda gelen Çerkes göçmenleri için başlıca çıkış iskelesi önce İstanbul idi. Daha sonra ona Trabzon ve Samsun eklendi. Üç yıl içinde (3 Mayıs 1861'e kadar) gelen 150.000 nüfus için bunlar yeterli olmuştu. Göçmenler, daha sonraları Sinop, Köstence, Varna ve Burgaz iskelelerine de çıkartıldılar.

93 Harbi'nde gerçekleşen Rus istilası üzerine, Rumeli'de oturmakta olan Türk nüfusu ile birlikte Çerkeslerin İstanbul tarafına doğru göç etmeleri yüzünden 300.000'den fazla bir nüfus Edirne ile İstanbul arasında, daha sonra da Marmara Denizi'nin etrafına yığılmaları ile artan sorunlar nedeniyle gereken yardımı görmeyen göçmenler açlıkla baş başa kalmışlardı.

İstanbul'a doğru gelen göçmenlerle ilgilenmek üzere, 9 Temmuz 1878 tarihinde "İdare-i Umumiye-i Muhacir Komisyonu" kuruldu. Bu komisyona bağlı olarak "İdare-i Umur-ı Hesabiye, İdare-i Umur-ı İskaniye, Devair Şubeleri, Sevk-i Muhacirin Komisyonu ve Muhacirin Umur-ı Sıhhiye Komisyonu" gibi alt şubelerin yanı sıra belediyeler dâhilinde 20 şube açılması kararlaştırıldı. Ancak bu komisyon 2 Ocak 1882 tarihinde lağvedildi.

1897 Osmanlı-Yunan Savaşı nedeni ile Balkanlardan büyük bir göçmen kfilesi gelmeye başlayınca, Sultan II. Abdülhamid başkanlığında "Muhacirin Komisyon-ı Ahalisi" kuruldu. Balkan Savaşları sırasında ve sonraki dönemde Müslüman göçünün büyük miktarlara ulaşması ile birlikte daha geniş bir düzenlemeye gidildi.

C- Kafkas Göçmenlerinin Anadolu'da İskân Edildikleri Bölgeler

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'ne zorunlu olarak göç eden çok sayıdaki Kafkas göçmenleri, biran önce yerleştirilip üretici duruma getirilmek amacıyla, Devlet-i Aliye tarafından Anadolu ve Rumeli'nin çeşitli bölgelerinde iskân edilmişlerdir.

İlk yıllarda gelen Çerkeslerin ve diğer Kafkas kökenlilerin yerleştirilmeleri için ilk düşünülen yerler arasında Amasya, Konya, Sivas, Ankara, Kastamonu, Hüdavendigâr, Adana, Kütahya ve Eskişehir vilayet ve sancakları vardı. Çünkü buralarda geniş arazi parçalarının göçmen yerleşimine elverişli olduğu tespit edilmiştir.

Ancak 1863 baharında, önceki yıllarda gelip de bir türlü iskân edilemeyenlerin üstlerine daha büyük kitleler halinde yeni göçmenlerin gelmeye başlaması üzerine, birikenler gecikmelerle iç kısımlara nakledilerek Havza, Ladik, Kavak, Antalya, Çorum, Yozgat, Kastamonu, Tokat, Turhal ve Ankara gibi vilayet, sancak ve kazalarda kışı geçirinceye kadar misafir edilmek üzere gönderildiler.

1863-1864 yıllarında gelen Çerkes ve diğer Kafkas göçmenlerinin yerleştirilmeleri ancak 1868-1869 yıllarında, 93 Savaşı'ndan sonra, 1877-1878'de gelenlerin iskânı 1880'de tamamlanabildi. Daha sonraki yıllarda gelenler genel olarak öyle fazla sayılarda olmadıkları için, daha kolaylıkla Anadolu'nun çeşitli yerlerine yerleştirildiler.

1859 yılından itibaren denizyolu ile İstanbul'a gelen Kafkaslı göçmenlerin sayısında çok büyük artışlar kaydedilmiştir. 8 Mart 1860 tarihli Arz Tezkeresinde belirtildiğine göre; İstanbul'un merkezinde toplananların sayısı 14.000'i aşmış, içlerinde tifo hastalığı yayılmaya yüz tutmuştu. Osmanlı Hükümeti Kafkaslı göçmenlerin görüşleri de alınarak, süratle Adana, Kütahya Mihaliç ve Çorlu'ya gitmek isteyenlerin hemen sevk olunmaları; Ankara ve Konya taraflarına gidecek olanların da iskân mahallerine yaklaşmalarının temini maksadıyla yol üzerindeki Bursa, İzmit ve Eskişehir'e gönderilmeleri kararlaştırıldı.

1856-1876 yılları arasında ülkede iskân edilen göçmenler için elde yeteri kadar arazi mevcuttu. Bu nedenle, göçmenlere iskân için arazi tahsis edilirken, devletin iskân politikasına ters düşmemek kaydıyla onların istedikleri bölgeleri vermek mümkün olabiliyordu. Ancak

bu iskânlar sonunda, Anadolu'nun verimli ve cazip bölgeleri dolduğundan, göçmen iskânı için gerekli olan araziler konusunda bazı sıkıntılar başlamıştı.

1877-1878 Savaşları sonunda, Osmanlı Devleti'nin Rumeli ve Kafkasya topraklarından Anadolu topraklarına sığınmak mecburiyetinde kalan Kafkaslı göçmenlere ve özellikle Çerkeslere gösterdiği ilgi, dönemin Padişahı Sultan II. Abdülhamid'in (1876-1909) yürütmeye çalıştığı politikanın yanı sıra Çerkesler ile olan akrabalık bağlarından da kaynaklanmaktadır. Çünkü annesi Tir-i Müjgan II. Kadın-Efendi de Abdülmecid'den sonraki bütün Osmanlı Padişahları gibi bir Çerkes kızı olup Şapsiğ kabilesinden olduğunu, sarayda memleketlisi olan eski Çerkes kalfalar da anlatmaktadır.

Kafkaslı göçmenlerin yoğun olarak bulunduğu yerleşim bölgelerinin gösterildiği göç haritasına baktığımızda; göçmenlerin Anadolu topraklarında kuzeyde Sinop ve Samsun'dan başlayarak güneyde Antakya'ya kadar uzanan hat boyunca Sinop, Samsun, Amasya, Çorum, Yozgat, Sivas, Kayseri, Kahramanmaraş, Adana, Antakya illerinin çevresinde yer aldığı görülecektir. Anadolu'yu kuzeyden güneye ikiye bölen bu hattın doğusunda, kuzeyde Rumlar, onların güneyinde sırasıyla Ermeniler ve Kürtler yerleşiktir.

Kafkas göçmenlerinin en fazla yerleştirildiği diğer bir bölge de Marmara Bölgesi'dir. Çünkü Kafkas kökenliler özellikle Çerkesler, Osmanlı Devleti'nin kalbi olan İstanbul'u üç taraftan korumaya almak için Çanakkale, Biga, Bandırma, Balıkesir, Bursa, Adapazarı ve İzmit (Kocaeli)'e yerleştirildiler. Böylece İstanbul'un çevresinde hilal biçiminde bir koruma çemberi oluşturuldu. Bu suretle İstanbul'a giden yolların güvenliği ve denetimi sağlamak istenmiştir.

Vatanlarından resmî ve gayri resmî yollarla zorunlu göçe yani sürgüne tabi tutulan Çerkesler ve diğer Kafkaslıların toplam sayısı 1.875.000 ile 2.000.000 arasındadır. Göç sırasında çeşitli nedenlerden dolayı yüzde 25-30'luk insan kaybını dikkate aldığımızda, Osmanlı topraklarına yerleşebilenlerin sayısı 1.500.000 dolayındadır.

Kemal H. Karpat'ın şu görüşü çok önemlidir: "XIX. yüzyıldaki nüfus hareketleri, Osmanlı Devleti'nin sosyal karakterini değiştirmiş ve dolaylı olarak aralarında Türkiye Cumhuriyeti'nin de bulunduğu bir seri milli devletlerin doğuşunu hazırlamıştır."

Çetin Öner, Karpat'ın bu görüşünü destekler mahiyette şu sözleri söylüyor: "Çerkesler, savaşın bitiminde (1864) uğruna yüzlerce şehit verdikleri o (Çerkes) bayrak(ı) artık özenle katlanıp kaldırdılar sandığa ve milyonlarca insan, uğruna ölebilecekleri yeni bayraklara, yeni vatanlarına doğru yola çıktılar."

III- Kocaeli'nde Göç Hareketleri

Bilindiği üzere, Avrupa ile Asya arasında bir köprü, tarihî ipek yollarının birleşme noktasında bulunan Kocaeli Vilayeti adını Akça Koca Gazi'den almıştır. Osmanlılar zamanında ilk sancak merkezidir. Bu bakımdan Kocaeli Vilayeti'nin Osmanlı tarihinde ayrı bir yeri bulunmaktadır.

Rumeli fatihi Şehzade Süleyman Paşa, 1337 yılında Kocaeli'nin ilk Sancakbeyi olmuştur. Onunla birlikte önemli bir merkez haline gelen Kocaeli Vilayeti'nde köprü, çeşme, mektep, medrese, han, hamam, cami ve saraylarla süslenmiştir. Osmanlı Padişahları seferler sırasında uğradıktan başka, av maksadı ile de ziyaret ettiklerinden av köşkleri de yapmışlardır.

XVII. yüzyıl ortalarında bölgeyi ziyaret eden Evliya Çelebi, Seyahatnamesi'nde İzmit'i "mamur ve abadan bir şehir-i muazzam" diye vasıflandırır. Şehirde, üçü Hıristiyan ve biri Yahudi olmak üzere, 23 mahallede bahçe içinde, üstü kiremit örtülü 3.500 ev ve çarşısında

1.100 dükkân, işlek olan iskelesi yakınında 200 kadar kereste vb. mahzenleri bulunuyordu. Ayrıca, İzmit'te 23 cami ve mescit bulunduğundan söz etmektedir.

Muhtelif devirlerde buraya çeşitli kavimler gelmiş, yerleşmiş veya gelip geçmiştir. Milattan önceki devirlerde başlayan bu göçler Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Bu göçler sırasında değişik yerlerden, değişik halk ve topluluklar Kocaeli Vilayeti'ne yerleşmişlerdir.

A- Osmanlı İdaresinden Önce Kocaeli

Bugün Kocaeli Vilayeti'nin merkez ilçesi olan İzmit, bir Türk şehri olmadan önceki uzun geçmişinde hiçbir zaman Osmanlı idaresinde ulaştığı büyüklük ve refah noktasına erişememiştir. Buna rağmen, İzmit şehri kültürel açıdan oldukça eski bir geçmişe sahip bulunmaktadır.

İzmit ve dolaylarında tarih öncesi çağlardan yaklaşık olarak M.Ö. 3000 itibariyle insanların var olduğu ve yerleşimler oluşmaya başladığı yapılan araştırmalar sonucu ortaya çıkmıştır.

İzmit, ilköğretimde "Bithynia" adı verilen bölge dâhilindedir. M.Ö. XVII. yüzyıldan itibaren Trakya'dan Anadolu'ya geçen ve Trakya'da yaşadıkları sırada "Brygier" adı ile anılan Frigyalılar, Bithynia üzerinden geçmişlerdir.

İlk çağlarda, Bithynia adı verilen Kocaeli bölgesinde, I. Nicomedes'in adına izafeten kurulan Nicomedia kentinden önce, Megaralı göçmenler tarafından İzmit-Başiskele tarafında M.Ö. 712 yılında Astacos adlı bir kent kurulmuş olup bağımsız olduğu dönemde (M.Ö. 500-435), kendi adına sikke (madeni para) bastırmıştır.

Nicomedia, M.Ö. 74 yılında Roma İmparatorluğu egemenliği altına girmiştir. II. Konsül olarak Roma'nın doğu bölümündeki kuvvet ve eyaletlere komuta eden Diocletianus ile Roma İmparatorluğu tahtını ortak idare eden Carinus ve Numerianus'dan Carinus'un kendisine karşı yaptığı bir savaşta öldürülmesi üzerine, Nicomedia şehri M.S. 284 yılında başkent oldu ve 20 yıl Roma İmparatorluğu doğu bölgesinin Metropolü olarak kaldı. Nicomedia (İzmit), o dönemde Roma, Antalya ve İskenderiye'den sonra dünyanın en büyük dördüncü şehri olmuştur.

B- Fetihden Sonra Kocaeli

Nicomedia (İzmit) Osmanlılar zamanında Türk egemenliğine alındı. Orhan Bey zamanında (1324-1362), uç beylerinden Akça Koca Gazi tarafından 1326-1327 yılları arasında Kocaeli bölgesine yapılan akınlarla Nicomedia'nın varoşları ele geçirildi.

Akça Koca Gazi'nin 1328 yılında vefatından sonra, Osmanlıların ele geçirdikleri yörelerde halka iyi davranmaları, İzmit yakınındaki kalelerin büyük bir bölümünün 1335 yılında kendiliklerinden teslim olmasını sağladı. 1337 yılında yeniden başlatılan akınlarda Nicomedia Komutanı Kalo Ioannis'in savaşta öldürülmesi ve kentin anahtarı Orhan Bey'e teslim edilmesi sonucunda şehir ele geçmiştir.

Başlangıçta İznik'in yanı sıra komşusu anlamında İznikomid (İznikmid) adını alan kent, daha sonra İzmid (İzmit) şeklinde anılmaya başlanmıştır. Sancak olarak teşkilatlandırılan kentin yönetimi Rumeli Fatih Şehzade Süleyman Paşa'ya verildi.

Ankara Savaşı'nda (1402) Yıldırım Bayezid'in ordularını yenen Timur'un ordusu tarafından kuşatılan İzmit, Süleyman Çelebi ile yapılan anlaşma üzerine bu kuşatma durumundan kurtulmuştur. Fakat "Fetret Devri"nde şehzadeler arasındaki saltanat kavgasından faydalanan Bizans, İzmit'i geri almıştır. Yöre ancak 1419 yılında Gazi

Timurtaşoğlu Umur Bey tarafından kesin olarak, Bizans'tan geri alınarak yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Şehzade Süleyman Paşa zamanında, "Satiros" liman ve iskelesi onarılmakla birlikte, XIV. yüzyılın ikinci yarısında İznikmid Sancağı'nda ve çevre kazalarda birçok cami, han, hamam, medrese inşa edilmiştir.

Deprem kuşağında olan İzmit, 14 Eylül 1509 tarihinde yerle bir oldu. Yavuz Sultan Selim zamanında (1512-1520), İzmit Tersanesi düzenlendi. Kanuni Sultan Süleyman zamanında (1520-1566), İzmit en parlak dönemini yaşadı. III. Murad zamanında (1574-1595), Karadeniz'in Sakarya Nehri ile Sapanca Gölü aracılığıyla İzmit körfezine bağlanması projesi başlatıldı (11 Mart 1591). 1621 yılında şiddetli soğuklar İzmit'i etkiledi.

IV. Murad zamanında (1623-1640) İzmit şehri en parlak günlerini yaşadı. İran Seferi sırasında burada otağını kuran padişah için, Yenicami Ağası Muslihiddin İznikmid'te bir saray yaptırdı. IV. Murad'ın talebi doğrultusunda birçok Divan, 1636 yılından itibaren İznikmid sarayında kurulmuştur. Padişah şehrin imarına önem vermiş, sarayın etrafı o döneme göre modern şekilde imar ve ihya edilmiştir.

İznikmid, bu dönemde Kocaeli Sancağı olarak, 1534 yılında kurulmuş olan Kapudan Paşa Eyaleti'ne (Cezayir-i Bahr-i Sefid) bağlanmıştır.

C- Osmanlı Devleti'nin Dağılma ve Çöküş Döneminde Kocaeli

XIX. yüzyıl başlarında Osmanlı İmparatorluğu, gerek toprak (12.187.705 km²) ve gerekse nüfus (63.700.000) bakımından dünyanın en büyük devletlerinden (3. sırada) biriydi. Ancak kurum ve kuruluşları bu büyüklüğü taşıyacak güçten yoksundu.

Daha XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı yönetimini üstlenen padişahlar, devletin içine düştüğü kötü durumu kavramışlar ve düzeltme girişiminde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti, Kafkasya ve Rumeli'den zorunlu bir biçime dönüşen göçlerin devam ettiği XIX. yüzyılda da yoğun bir şekilde "Batılılaşma" gayretini sürdürmüştür. Bundan dolayı Osmanlı Devleti'nin üzerinde bir nevi vesayet elde etmiş olan Batılı ülkelerin, Osmanlı Devleti'nin bu durumundan istifade ederek, iç işlerine karışmaları sonucunu doğurmuştur.

Resul Narin'in araştırmasına göre; Kocaeli, özellikle XIX. yüzyılda sosyo-ekonomik anlamda aşama kaydetmiş bir sancak olmuştur. Barındırdığı gayrimüslim nüfus ile yüzyıllarca kardeşçe yaşayan Müslüman unsurlar arasında kargaşa ortamı oluşturmak maksadını güden bazı misyonerler Kocaeli'nin sahip olduğu kozmopolit yapıyı değerlendirip çeşitli faaliyetlerde bulunmuşlardır.

Örneğin, 1846'da Rum ve Ermeni vatandaşları arasında yapılmak istenen kargaşayı anında sezip sundukları iki dilekçe ile misyonerlerin Kocaeli'nden kovulmalarını istemişlerdir.

Benzer bir olayda, 1896 yılında gerçekleşmiştir. İngiltere Sefareti tercümanlarından Mösyö Şili, Ermenileri kışkırtmak sureti ile İzmit'te ciddi durum yaratmışlardır. Bu arada Çerkes ahalisini ve diğer ahaliyi intikam gayesi ile kışkırtmak istendiği, ancak yapılan tahkikat neticesinde Çerkes ahalisinin kışkırtmalara kanmadıkları askerî erkânın hazırladığı raporlardan anlaşılmaktadır.

Bazı unsurların Avrupa Hıristiyan devletlerini kışkırtmaları ve de arka çıkmaları ile nihayet istiklalini kazanıp Osmanlı tebaasından ayrılarak birer siyasi topluluk meydana getirmişlerdir.

Osmanlı Devleti Avrupa'da Ruslar ile yaptığı tüm savaşları kaybetmiştir. Bu savaşlar içinde, 93 Muharebesi son yüzyılın Türkiye Tarihi'nin dönüm noktalarından biridir. Yakınçağ

dünya tarihinin de büyük askerî ve siyasi olaylarından sayılır. Aslında bu savaş, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasını ve çöküşünü haber veren büyük bir olaydır. Bu çöküş 1912-1913 Balkan Savaşı ile başlamış ve 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ile tamamlanmıştır.

Yukarıda değinildiği üzere; 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın sebep olduğu Kırım, Kafkasya ve Rumeli zorunlu göçleri, özellikle Osmanlı Devleti'nin son döneminde gerçekleşmiş ve devlet ile Türk milletinin genel olarak ağır bir sosyal, ekonomik ve askerî bunalım yaşamakta olduğu bir sıraya rastlamıştır.

Osmanlı Devleti, sürgüne tabi tutulan Müslüman Çerkes ve diğer Kafkas kökenli göçmenlerin iç bölgelerde uygun sahalara yerleştirilmeleri ile içe dönük bir iskân politikası uygulamıştır. Bu göçler ile Anadolu nüfus, dil, ırk ve kültür bakımından çeşitlilik gösteren bir karakter kazanmıştır.

IV- Kafkasya ve Rumeli'den Kocaeli Vilayeti'ne Göçler

Kafkasya ve Rumeli'den Anadolu topraklarına doğru gelişen tarihî bir mecburiyetin doğurduğu bu kitle göçleri, Osmanlı Devleti'nin sosyal, etnik ve dinî kompozisyonunu radikal olarak etkileyen bir nüfus hareketidir. Kafkaslı göçmenlerden Çerkesler, Abhazlar ve Ubıhların Kocaeli yöresine iskân edilmesi konusuna geçmeden önce, Kocaeli'nin idari yapısının tarihsel gelişimine değinmekte yarar vardır.

A- Kocaeli Vilayeti'nin İdari Yapısının Tarihsel Gelişimi

Orhan Bey zamanında, Osmanlı uç beylerinden Akça Koca Gazi tarafından 1326-1327 arasında yapılan akınlarla Nikomedia şehrinin varoşları fethedildi. Akça Koca Gazi'nin 1328 yılında ölümü üzerine akınlara son verildi. Şehir, 1338'de başlatılan akınlar sonunda ele geçirildi. Başlangıçta "İznikmid" adını alan kent, daha sonra İzmit olarak anılmaya başlandı.

Şehrin ele geçirilmesinin ardından, sancak olarak örgütlendi. İlk sancakbeyi olarak Rumeli Fatihî Şehzade Süleyman Paşa atandı. Başlangıçta; Kocaeli Sancağı'nda idari, asayiş, belediye hizmetlerinde padişah adına yetki kullanan "kadı"lar bu yetkileri Tanzimat'tan sonra daraltılarak, sadece miras tahsisi veya Şer'îye mahkemelerindeki davalarla görevlendirildiler. Mahallelerin yönetimi de imamlar yerine "muhtar" ve "İhtiyar Heyeti" tarafından yapılmaya başlandı. Sübaşı/Subaşı (Ordubaşı)'lar ise güvenlik işlerinden sorumlu idiler.

Kocaeli Sancağı, Anadolu Eyaleti'ne bağlı iken, 1533'te Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne, 1830'da ise Kapudan Paşa Eyaleti'ne bağlanmıştır. 1840'dan sonra sancağın merkezine İzmit denilmeye başlanır. 1844-1845 yıllarında Bolu, 1846'da Kastamonu, 1855-1867 yıllarında Hüdavendigâr'a bağlı idi. 1867'de sancağın adı İzmit Müşirliği olur. 1870'de Şehremaneti'ne, 1871'de Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlı iken, 1872'de bağımsız sancak oldu. 1876'da tekrar Şehremaneti'ne bağlandı. 1877'de İzmit Mutasarrıflığı, İstanbul Zaptiye Müşirliği'ne bağlanır. 1887'de tekrar Hüdavendigâr Vilayeti'ne bağlanan Kocaeli Sancağı, 1888'de bağımsız sancak oldu.

1888 yılında Dâhiliye Nezareti'ne bağlı bağımsız sancak (mutasarrıflık) haline getirilen İzmit, idari bakımdan bir Merkez-Liva, dört Kaza ve on iki nahiyeye ayrıldı. Toplam köy sayısı 606 idi. XVIII-XIX yüzyıllarda sancaklara "Mutasarrıflar" tayin edilmeye başlandı. Sancaklardaki askerî birliklerin başına, Mirliva adı verilen bir kumandan getirildi.

İstanbul'un Anadolu yakasının, yani Üsküdar ve Beykoz kazalarının asayişini İzmit Beyi tarafından sağlanıyordu. Osmanlı döneminde, İstanbul'un bir geçişi sayılan Üsküdar ve Beykoz gibi kazalarla bağlı köyleri ise Bolu Vilayet sınırları içerisinde bulunan Kocaeli (İzmit) Sancağı'na bağlı olduğunu görmekteyiz.

İzmit Mutasarrıflığı, askerî bakımdan, genel karargâhı İstanbul'da bulunan I. Ordu'ya bağlı idi. Nizam ordusunun garnizonu bulunmamaktaydı. Mutasarrıflık nizam ordusu için yılda 1500 acemi er yetiştirirdi.

Milli Mücadele başlarında Kocaeli bağımsız mutasarrıflık halinde bulunuyordu. Mondros Mütarekesi imzalandığı sırada Kocaeli Mutasarrıfı, Abaza İbrahim Süreyya Bey'di. 22 Nisan 1919'da ise Kocaeli Mutasarrıflığı'na getirilen Çerkes Binbaşı Ahmet Anzavur, Mutasarrıflığı iki Livalı (İzmit ve Adapazarı) Vilayet durumuna yükseltti. Ancak yerine gelen Tevfik Paşa Hükümeti 1 Kasım 1920 tarihinde, Kocaeli'ni tekrar bağımsız mutasarrıflık yapmıştır.

Daha sonra, 11 Şubat 1922'de yapılan toplantıda, Kocaeli Vilayeti kurulması kararlaştırılır. Karar 28 Ocak 1923'te İçişleri Bakanlığı tarafından onaylandıktan sonra, 1924'te vilayet teşkilatı oluşturulur. Halil Vehbi Bey Kocaeli'nin ilk valisi olarak atanır.

Hendek 1800'lü yıllarda Kocaeli Sancağı'na bağlı bir yerleşim yeri iken, 93 Harbi'nde buraya Kafkas göçmenleri iskân edildi. 1890 yılında nahiye teşkilatı kuruldu. Cumhuriyet'ten önce Kocaeli Mutasarrıflığı'na bağlı bir kaza olan Hendek, Cumhuriyet'in ilanından sonra Sakarya vilayet olunca, bu ile bağlı bir ilçe olmuştur (1954).

Kocaeli Vilayeti'nin 1950 yılında 474.700 dolayında olan nüfusu 2000'de 1.206.000 iken bu rakam 2013 yılında ise 1.676.000'i aşmıştı. 2010 TÜİK verilerine göre Kocaeli'ne bağlı 12 ilçe; İzmit, Gebze, Darıca, Gölçük Körfez, Derince, Çayırova, Kandıra, Karamürsel, Başiskele, Dilovası ve Kartepe'den oluşuyordu. Vilayet dâhilindeki toplam köy sayısı ise 243'tür. Kocaeli, Türkiye'nin altıncı, İstanbul ve Bursa vilayetlerinden sonra Marmara bölgesinin üçüncü büyük kentidir.

B- Kocaeli Vilayeti'ne İskân Edilen Göçmenler

Kocaeli Vilayeti, dışarıdan gelen göçmenlerin en çok yerleştirildikleri bölgelerden birisidir. Çeşitli devirlerde Kocaeli yöresine kavimler gelmiş, yerleşmiş veya gelip geçmiştir. Milattan önceki devirlerde başlayan bu göçler zamanımıza kadar devam etmiştir. Bu göçler sırasında değişik yerlerden değişik ulus ve topluluklar Kocaeli Vilayeti'ne yerleşmiş veya devletçe iskân edilmişlerdir.

Bilindiği üzere; Orta Asya'dan göç eden ve Büyük Selçuklu Devleti'nin yönlendirmesi ile Anadolu'yu yurt edinen ve önce Anadolu Selçuklu Devleti'ni (1077-1308) daha sonra Osmanlı Devleti'ni (1299-1922) kuran Türkmen (Oğuz) kitlelerinin gerçekleştirdikleri göç hareketi de bir zorunluluktan doğmuştu. Bu göç hareketinin gerçek nedenini, mevcut kaynaklar Orta Asya'daki "nüfus kesafeti (yoğunluğu), hayvan çokluğu ve otlak darlığı"na bağlarlar.

Zorunluluktan doğan bu büyük göç hareketi neticesinde Anadolu'nun etnik yapısı tamamen değişmiştir. Batı kaynakları ilk defa Sultan I. Mesud (1116-1155) zamanında Anadolu'dan "Turkia" diye söz etmeye başlamışlardır. Marco Polo'dan başlayarak "Turchomanie" deyiminin de kullanıldığı, XIII. yüzyıl Arap yazarlarından El Ömeri tarafından da Selçuklu topraklarından "Bilad üt-Türk" diye söz edildiği bilinmektedir. Bu deyim XIII. yüzyıldan itibaren yerleşmesi, artık Anadolu'da önemli bir değişimin gerçekleşmiş bulunduğunun kanıtıdır.

Marmara bölgesine doğru başlayan Türk fetihlerinde, Türk köyleri kuruluyor, coğrafya adları Türkleştiriliyordu. Kocaeli gibi Bizans şehirlerinde, göçlerle Türk azınlık zümreleri oluşuyordu. Orhan Bey zamanında, uç beylerinden Akça Koca Gazi tarafından yörede gerçekleştirilen akınlar sonunda bölge Osmanlı egemenliği altına girmiştir.

Kocaeli Vilayeti'nin yerli halkı, mevcut Ermeni ve Rum vatandaşları dışında, İzmit'in

fethinden sonra buraya yerleşen Osmanlı Türkleri meydana getiriyordu. Kırım ve Kafkasya'dan İstanbul'a gelip yerleştiremeyen göçmenler, öncelikle İzmit ve Adapazarı yöresine sek edilerek, Muhacir Komisyonları tarafından iskân edilmişlerdir. Bunlar dışında, gönderildikleri iskân yerlerine uyum sağlayamayan göçmenlerden bir kısmı da İzmit ve çevresine yerleştirilmişlerdir.

Kafkasya bölgesinin 1763'ten itibaren Ruslar tarafından işgal ve kolonizasyonu neticesinde zorunlu olarak göç eden Kırım göçmenlerinin bir kısmı 1851 yılında Kırım'dan, diğer bir kısmı 1855-1864 yılları arasında Rumeli'den gelip İzmit yöresine iskân edilmişlerdir.

Çerkesler, Ubıhlar ve Abazaların bir kısmı 1860'lı yıllarda Kafkasya'dan, diğer kısmı ise 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra Rumeli topraklarından gelmişlerdir. XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı Devleti'ne sığınan 100-125 bin dolayındaki Müslüman Abhaz göçmenleri, şimdiki Düzce, Sakarya, Kocaeli, İstanbul gibi illere iskân edildiler. Bunlar dışında; XIX. yüzyılın ikinci yarısında, Müslüman topluluklardan Arnavut, Boşnak, Bulgaristan ve Bosna-Hersek muhacirlerinden bir kısmı bu bölgeye yerleştirilmiştir.

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda, Osmanlı Devleti'ni desteklemek amacıyla, 1877 yılında Abhazy'a ayaklananlardan sürgüne tabi tutulan 30.000'nin üzerindeki Abhaz gemilerle İstanbul'a gönderildi. Bu göçmenlerden büyük bir bölümü Adapazarı ve Düzce kazalarına iskân edildiler. Buraya iskân edilen Kafkas göçmenlerinin bir kısmı karayolu ile bir kısmı da gemilerle İzmit Sancağı'na, oradan da bu yörelere sevk edilmişlerdir.

1881 yılı kayıtlarına göre, İzmit Sancağı'na iskân edilmek üzere İstanbul'dan sevk edilen 25.823 göçmenin 5.920'sini Çerkesler, 8.574'ünü ise Abazalar, Abhazlar teşkil etmektedir. Ayrıca iskân edilmeyi bekleyen 40.000 göçmen bulunmakta olup henüz kayıt altına alınmadığı anlaşılmaktadır.

Kocaeli vilayet sınırları dâhilinde iskân edilen Çerkes, Abaza, Abhaz ve Ubıhlar dışında, yine Kafkasya'dan sürgün edilen Müslüman Gürcistan göçmenlerinden büyük bir bölümü Kocaeli, Adapazarı ve Düzce taraflarına yerleştiler. Ayrıca Doğu Karadeniz'den göç eden topluluklardan bir kısmı da Kocaeli Vilayeti'nin çeşitli yerlerine yerleşmişlerdir.

Göç ve göçmen işleri 1862 yılında kurulan "İskân-ı Muhacirin Komisyonu" tarafından yapıyordu. 1864 yılında gelen göçmenlerin iskânı işlerini takip etmek üzere Kastamonu Vilayeti dışında İzmit ve Bolu sancaklarına da birer "İskân-ı Muhacirin Memuru" gönderilmiştir. Bunların yanına birer kâtip, tercüman ve on-on beşer zaptiye verilmiştir. Bu komisyon Cumhuriyet dönemine kadar çalışmalarını sürdürmüştür.

Göçmenler, iskân işleri aksayınca veya zaruri ihtiyaçları karşılanamayınca, asayiş bozucu davranışlara tevessül ettikleri, yerli ahalinin mallarını ve hayvanlarını gasp ettikleri, hatta cinayet dahi işledikleri konusunda yapılan şikâyetler üzerine, padişah iradesi gereği, müfettişler tarafından yerinde yapılan tahkikatlar neticesinde olayların asılsız olduğu, iskân memurlarının hatalı davranışlarından kaynaklandığı anlaşılmıştır.

Nitekim Bab-ı Ali 1877'de muhacir işlerine yeni bir nizam verdi. Eski muhacir komisyonları vazifelerini başarıyla yerine getiremedikleri için, memuriyetler birleştirilmiş veya lağvedilmiştir. Sevk edilen göçmenlerin hal ve durumlarını tespit etmek üzere zaman zaman Anadolu'ya ve İzmit Sancağı'na müfettişler görevlendirilmiştir.

Kocaeli Sancağı barındırdığı gayrimüslim, Ermeni ve Rum nüfus ile yüzyıllarca kardeşçe yaşayan Müslüman unsurlar arasında kargaşa ortamı oluşturmak maksadını güden bazı misyonerler, Kocaeli'nin sahip olduğu etnik yapıyı değerlendirip çeşitli faaliyetlerde

bulunmuşlardır. Örneğin 1896 yılında İngiltere Sefareti tercümanlarından Mösyö Şili, Ermeni vatandaşları kıskırtmak suretiyle İzmit'te ciddi durum yaratmıştır. Ancak yapılan tahkikat neticesinde Çerkes ahalinin kıskırtmalara kanmadıkları askerî erkânın hazırladığı raporlardan anlaşılmaktadır.

Müslüman olmalarına rağmen farklı etnik yapıda ve değişik örf ve adetlere sahip göçmenlerin, yerli halkın gösterdiği tepki nedeniyle, 1878 yılında yayınlanan bir talimat gereğince kentlerin çevresine yerleşmelerine müsaade verilmiştir. Dolayısı ile Anadolu'da ve Kocaeli'nde göçmen mahallesi ve göçmen köyleri ortaya çıkmıştır.

Mutasarrıflık dâhiline izinli ve kaçak olarak yerleşen göçmenler ile ilgili sıhhatli kayıt tutulamadığından, bunların kesin sayısını tespit edemiyoruz. Cuinet'e göre İzmit'de 1.175, Karamürsel'de 600, Adapazarı'nda 7.329, Kandıra'da 2.357, Geyve'de 710 kişi olmak üzere toplam 12.171 Batum, Dobruca, Bulgaristan ve Şarki Rumeli göçmeni mutasarrıflık dâhiline iskân edilmiştir.

Balkan Savaşları öncesinde, Kocaeli Vilayeti'ne gerçekleşen göçler neticesinde 12.813 hanede 56.873 nüfus iskân edilmiş iken, Balkan Savaşı'ndan sonra gelen 6.771 nüfus 1.153 haneye iskân edilmiştir. İzmit Mutasarrıflığı'nın nüfusu, Birinci Dünya Savaşı öncesi, 1914 sayımına göre 325.123 idi. Bu rakamın 227.000'i Müslüman, 40.000'ini Rum, 57.800'ü ise Ermeni ve Musevi vatandaşları oluşturuyordu.

DİE verilerine göre, Kocaeli Vilayeti'ne mübadele yolu ile iskân edilen göçmenlerin sayısı 26.569 dur.

Anadolu'da iskân edilen başta Çerkesler olmak üzere Kafkas göçmenleri, yerli Türklerden farklı ulusal kökenden geliyorlardı. Bunları "Müslümanlar" diye tanımlamak, ama zaman zaman (gereklikçe) onları ulusal kimlikleri göz önünde tutarak incelemek zorunluluğu vardır.

C- Kocaeli Vilayeti'nde Yerleşik Kafkas Göçmeni Köyler

Göçler neticesinde, Kocaeli Vilayeti dâhilinde kurulan Kafkas göçmeni köyler ile ilgili bu çalışmam; demografik bir çalışma olduğu kadar, bu köylerin sosyal ve kültürel yapılarına yönelik genel bazı değerlendirmeleri de içermektedir.

Bilindiği üzere; sosyo-kültürel yapı insan ilişkileri, insanların kullandıkları araçlar, değerler, kurallar ve anlamlarından oluşan bir bütündür. Bu bütün insanlar arasındaki görünür bağlantıların düzeni, bu bağlantıların karşılıklı olarak birbirlerinin bütünleşmelerine yol açan bir düzenlemedir.

Bu çalışmada toplumbilim açısından şimdiye dek araştırılmamış olan Kocaeli bölgesinden seçilen Kafkas göçmeni Çerkes, Abaza ve Ubıh köylerinin; tarihî, coğrafi, ekonomik ve sosyo-kültürel yapıları mercek altına alınarak incelenmiştir. Çalışmalarımızı, köylerde gerçekleştirilen sözlü tarih çalışmaları ile desteklemiş olmakla birlikte yeterli görülmemektedir. Osmanlı arşivlerinde yapılan tasniflerde konuya ilişkin belgelerin ortaya çıkması halinde, bu konu yeniden gözden geçirilerek edinilen bilgiler paylaşılacaktır.

a- Kocaeli İlçe Merkezi İzmit'e Bağlı Kafkas Göçmeni Köyler

İzmit ilçe merkezi İzmit körfezinin bitiminde kurulmuştur. İstanbul-Ankara karayolu ile İstanbul-Bursa karayolu ilçede kesişirler. Haydarpaşa-Ankara demiryolu ilçenin ortasından geçer. İlçe toprakları genelde düzdür. Kuzeyinde orta yükseklikte tepeler, güneydoğuda ise Samanlı Dağları yer alır. Çuhahane Deresi ile Yirmidere başlıca akarsuyudur.

Marmara bölgesinin İstanbul ve Bursa'dan sonraki en kalabalık yeridir. İlçe belediyesi 1871 yılında kurulmuştur. 2012 TÜİK verilerine göre ilçenin toplam nüfusu 324.535 olup,

bu nüfusun 302.960'ı ilçe merkezinde, gerisi köylerde yaşamaktadır. Yeni yasa ile İzmit'e bağlanan mahalle ve köylerin sayısı 49 olmuştur.

İzmit sanayi kenti olarak tanınmasının yanı sıra, kültür, sanat ve eğitim kenti olma yolundadır. Kente özgü bir tatlı olan pişmaniye ile de dünya çapında bir üne sahiptir.

1- Fethiye

Merkez ilçeye bağlı Fethiye köyü Abhazlar tarafından kurulmuş tek Kafkas göçmeni köyüdür. Kocaeli Vilayeti merkezine uzaklığı 29 km.'dir.

Köy 1860'lı yıllarda Abhazy'a'dan, başlarında Kutibe sülalesinden Süleyman İbrahim Bey olmak üzere, Karadeniz sahilini takiben Karasu sahiline çıkan Abhaz göçmenleri tarafından vadide kurulmuştur. Köyün kuruluşundaki orijinal adı Abhazca "Aturabana" yani "Ağaçlı" demektir. Köyün adı daha sonraları Fethiye olarak değiştirilmiştir.1951 yılında bağlı olduğu Kandıra ilçesinin Akçaova bucağından ayrılmış ve merkez ilçeye (İzmit'e) bağlanmıştır.

Ğuneko sülalesinden araştırmacı Cemalettin Özbay (1941) tarafından, 2000'li yıllarda köyde yapılan araştırmaya göre, tespit edilen Abhaz sülaleleri şunlardı; Amıçba, Ardınba, Aşbuha, Hoha, Horozkiya, Hukh, Şhuşh ve Marşan.

Bugün mahalle konumunda olan Fethiye'de 50 hanede yaşayan Abhazların nüfusu, 2012 yılı TÜİK verilerine göre 81 kişiden oluşmakta idi. Mahallede azınlıkta olmalarına rağmen, Abhaz dili, örf ve adetlerini devam ettirmek için çaba göstermektedirler.

b- Kartepe İlçesi'ne Bağlı Kafkas Göçmeni Köyler

Kartepe ilçesi, Samanlı Dağları'nın ve Kocaeli Platosu yüksekliklerinin arasında kalır. Kartepe ilçesinin bulunduğu coğrafya, tarih boyunca Asya ile Avrupa arasında göç yollarının, ticaret yollarının, İpek Yolu, askerî ve Hac yollarının üzerinde çok önemli bir geçit yeri olarak kullanılmıştır. Kartepe'nin yüzölçümü 269 Km.2 olup Kocaeli Vilayeti yüzölçümünün yüzde 13'lük kısmını kaplamaktadır.

Kartepe, coğrafi konumu itibariyle Kocaeli Vilayeti'nin doğu kısmında İzmit merkez ilçesi ile Sapanca Gölü arasında bulunmaktadır. Kartepe İlçesi, Mart 2008'de 5747 sayılı kanunla; bünyesinde Köseköy, Uzunçiftlik, Uzuntarla, Eşme, Acısu, Maşukiye, Derbent, Arslanbey, Sarımeşe ve Suadiye ilk kademe belediyelerinden oluşmaktadır.

Kartepe ilçesi, yaz aylarında kongre ve seminer merkezi konumunda oluşu ve ayrıca golf, kampçılık, binicilik ve trekking gibi sporların yapılabilir olması yanında, kayak tutkunları için de çok önemlidir.

Kartepe ilçesi 2009 yılında çıkarılan kanunla belde statüsünde bulunan tüzel kişiler birleştirilerek kurulmuştur. Adını alan kış turizm merkezi dağ ile özdeşleşen ilçede turizmin ilçeye katkı değeri üst seviyede değildir. Cengiz Topel Havaalanı, Köseköy lojistik köyü özellikle bölgenin ciddi bir lojistik merkezi olması için ciddi potansiyel bulunmakta olup buna ilişkin imar planının titizlikle tamamlanarak çok yönlü ele alınması gerekmektedir.

Bugün 52 mahalle ve 10 köyden oluşan Kartepe ilçesinin nüfusu, 2012 TÜİK verilerine göre toplam 99.410 olup yarıdan fazlasını (51.564) Kocaeli Vilayeti dışından gelip yerleşenler teşkil etmektedir.

1- Uzuntarla

İzmit-Adapazarı E-5 karayolu üzerinde, İzmit merkez ilçeye 27 km. uzaklıktadır. Çerkeslerden oluşan bu köyün adı, belge ve kayıtlarda Uzuntarla olarak geçer.

Kafkas Vakfı'nın kurucu başkanı Mehdi Nüzhet Çetinbaş (1954) ile yapılan görüşmede ise, köyün orijinal adının,1878 sonlarında yöreye ilk yerleşen Ançuk sülalesinden Hacemko

Murat tarafından kurulduğu 1879 tarihinden bugüne kadar, köylüler tarafından olarak telaffuz edilmekte olduğunu belirtmiştir.

Köyün eski mezarlığında yaklaşık elli çocuk mezarının olduğu yerde dikkatimi üzerinde ölüm tarihi 1886 yazılı kırık bir mezar taşı çekmiştir. Vedat Eroğlu'nun ifadesine göre, mezar taşı köye ilk yerleşenlerden Mamhiğ sülalesinden Ahmet kızı Fatma hanıma aittir.

Kafkasya'da, işgalci Rus ordularına karşı yüzyıla yakın (1763-1864) bir süre içinde sürdürülen "Kutsal Özgürlük Savaşında" uygulanan katliam (soykırım) ve sonrasında kitleler halinde yurtlarından kopararak sefalet içinde Osmanlı İmparatorluğu'na sürgün edilen Kafkas Halklarının ezici sayısal çoğunluğunu Çerkesler teşkil ediyordu.

Kocaeli Vilayeti'ne sevk edilen Çerkesler, önceleri İzmit'te Doğukışla olarak bildiğimiz bölgenin doğusunda bugün Mehmetalipaşa olarak bilinen bölgeye iskân edildiler. Çevresi bataklık olan, sıtmanın eksik olmadığı bu yeri beğenmeyen bir kısım Çerkesler yollarına devam edip Sapanca Gölü kenarında konaklıyorlar. Sivrisinek çokluğundan burayı da terk eden Çerkesler kendilerine yeni yer aramaya başladılar.

Hacemko Murat ve ailesinin, 1878 yılı sonlarında bu yöreye gelip yerleşmelerinden sonra, yeni yerleşim konusunda haberdar olan İzmit'teki diğer Çerkes aileleri de buraya gelip yerleştiler. Köy 1879'da Uzuntarla adıyla kayıtlara geçmesine rağmen yerleşik halk köyün kurucularına izafeten uzun yıllar "Hacemko Hable" adını kullandılar.

Çerkeslerin Uzuntarla köyüne gelişi 1918 yılına kadar sürmüştür. 1905 yılında Thağapsov Kadir ve Zekeriya kardeşler, 1917 yılında Bolşevik İhtilali'nden sonra Şavko ve Natho sülalelerine mensup birkaç aile, Hacı Amca lakaplı Peçeşfo Mahmut Uzuntarla'ya gelip yerleşmiştir. 1939 yılında da Bulgaristan'dan gelen 40 hane Muhacir ayrı bir mahalle oluşturarak köye iskân edildiler.

Engibeli arazi yapısı, orman ve meyve bahçeleri ile öne çıkan Uzuntarla, manzara açısından özellik arz etmekte, yeşilin her tonu gözleri okşamaktadır.

Mart 2014'te Uzuntarla köyünde yaptığım sözlü tarih araştırmaları sırasında, yardımlarını esirgemeyen araştırmacı Vedat Eroğlu (1963) ile yaptığım görüşmede edindiğim bilgiye göre; Uzuntarla köyü Merkez, Yeşiltepe, Kazakburun, Bağdat ve İbrikler mahallelerinden oluşmakta olup Çerkeslerin yoğun olarak yaşadığı Merkez mahallesinin güneybatı istikametinde girişte Kafkas göçmenlerinde Ubıhlar, ortada Abzah ve Mmhiğlar, yukarı kısımda Abzah ve Şapsığlar dağınık olarak yaşamaktadırlar.

Mart 2014 tarihi itibarıyla köyde, 170 hanede 680 dolayında Çerkes yaşamaktadır. 1965 yılında yapılan nüfus sayımında köyde yaklaşık 150 hanede 752 Çerkes yaşıyordu. Aradan geçen elli yıllık zaman diliminde, yeni göçler almasına rağmen, nüfusta bir artış kaydedilmemiştir. Bunun başlıca nedeni, Çerkeslerin ekonomik ve diğer nedenlerden dolayı köyü terk edip, İzmit ve benzeri daha büyük kentlere göç etmelerinden kaynaklanmaktadır.

Mart 2014 tarihinde köyde yapılan saha araştırmasında; Uzuntarla köyünde Çerkeslerin her kabilesinden sülalelere rastlamak mümkündür. Nitekim köyde tespit edilebilen Çerkes sülaleleri şöyledir: Ançuk, Alhasko, Besniy, Bluvko, Blavko, Birseyko, Bjeduş, Çarıko, Çtav, Dahko, Duho, Hatko, Hablako, Hacıbaso, Hapsiko, Hakule, Hapşiko, Hakerej, Fujkalıko Horelt, Koay, Kaseyko, Kauko, Kazanuko, Kalakute, Tağan, Tlışe, Thağupsov, Tuğujko (Sıkuje), Tamko, Tavo, Tımafko, Tikine, Mamlıko, Meretiko, Natho, Naç (Blaneğapse), Senahko, Şavko, Şınakho, Şuvşuko, Lelikhako, Patuk, Plaçko, Pşuğanko, Pşukanko, Pşışuyko, Voşe, Voko, Vuçejeje, Yebjin, Yezihko, Ziv. Bu sülalelerden Plaçko, Voşe, Vuçejeje, Yebjin ve Yezihkolar Ubih kökenlidir.

Köyde yaşlı kimse kalmamış, en yaşlılarından Thağapsov sülalesinden Nurettin Toker 1922, Horelt sülalesinden İsmail Hakkı Horel 1926, Hablako sülalesinden Şakir Mert 1933 doğumlu olup ifadelerine göre, köyün ekserisi orta ve genç grubu teşkil etmektedir.

Yaşlıların ifadesine göre, köyde Çerkes dili yüzde otuz dolayında kullanılmaktadır. Çerkeslerin ataları, “Bze zimiem tlepkh yierkım” yani “Dili olmayanın milleti de olmaz” derler. Demek ki gençler dili unutmamanın eşiğindedir. Dili anlamakla birlikte daha kolay gelen Türkçe konuşmayı tercih etmektedirler. İnsan hangi dili konuşuyorsa o dille düşünür. Dilin değişimi, kültür ve kimlik değişimini de beraberinde getirir. Çerkesler Türkçe konuşuyorlarsa kimlikleri, duygusal boyutta Çerkes kimliği olarak kalsa bile somut olarak Türk kültürel kimliğine dönüşmüş demektir.

Uzuntarla’da Xabze diye adlandırılan Çerkes örf ve adetlerin uygulanmasına çaba göstermektedirler. Bu konuda arşiv çalışmaları bulunmaktadır. Çerkes düğünleri köyde mevcut adetlere göre yapılmakla birlikte, kentlerdeki düğün salonlarında genellikle Türk adetlerine göre icra edilmektedir.

Vedat Eroğlu’nun derlemesine göre; bir zamanlar Uzuntarla köyünde, erkek çocuklarının oynadığı oyunlar; Sırapın, Cetedepef, Ğuruğ ve Çapş’e’dir. Kız çocuklarının oynadığı oyunlar ise; Azereh-Udenah, Muşe, Anace, Hansoğuşe ve Seldar (Çaaşh)’dir.

Uzuntarla’dan çok değerli kimseler yetişmiş olup burada sadece isimlerinden söz edilecektir; Şeyh Hoca Ekrem Efendi (1913-1991) türbesi Uzuntarla Merkez Mahallesi mezarlığındadır. Yebjin sülalesinden Rıdvan Yenişen (1942-2010), valilik yapmış değerli bir devlet adamıdır. Uzuntarla mezarlığında gömülüdür. Özhan Mert 1944 doğumlu ve şairdir. Birçok ödül alan sanatçı İsvaçte yaşamaktadır. Recai Ferit Törümküney (1879-1925) Kastamonu Valiliği yapmıştır. Cef amca, Nüzhet Çetinbaş’ın anlattığına göre, Uzuntarla köyünün sözlü kültürünü yaşatan tek halk ozanıdır. Ajuk sülalesinden Dr. Meliha Eldem (1906-1975), Türkiye’nin ilk kadın hükümet tabibidir. Birçok dernekte üyelik ve başkanlık yapmıştır. Başarılarından dolayı birçok altın ve şeref madalyasına sahiptir. Meretiko sülalesinden Nurettin Hazer (1915-1984), Sadettin Hazar (1917-1958), Mevlüthan Hacı Hafız Oktay Besler (1937-2004), Akakba sülalesinden eski milletvekili Kenan Akman, Amıçba sülalesinden Jokey Kazım Yıldız ve adlarını sayamadığımız daha birçok değerli kimse Uzuntarla köyünden yetişmiş kimselerdir.

2- Ketenciler

İzmit merkezine uzaklığı 20 km. olan bu Çerkes köyünün adı resmî belge ve kayıtlarda “Ketencalu tabi İznikmid” olarak geçer. Köyün kuzey yamacında, daha ilerideki Manav köylüleri tarafından keten ekimi yapıldığı için 1878’de kurulan bu köye Ketenciler adı verilmiştir.

Köyün Muhtarı, Hakujuko sülalesinden emekli öğretmen İrfan Temel (1948) ile yapılan söyleşide, köyün kuruluşu ile ilgili olarak şunları söyledi: Rumeli’den ikinci bir sürgüne tabi tutulup İstanbul üzerinden İzmit’e sevk edilen Çerkeslerden bir grup İzmit ovasında bugünkü Köseköy yöresinde Ali Kahya mevkiine iskân edilmişler.

Düz ovada sivrisineklerden rahatsız olan Çerkesler, daha havadar bir yer bulmak ümidiyle burayı terk ederek bugün yaşadıkları bu topraklara gelmişler. 1878 yılında 10-15 hane olarak kurulan bu köye, daha sonraları Uzuntarla ve Acısu köylerinden köye gelip yerleşenler meyanında, Gürcistan üzerinden gelen Çerkes göçmenleri ile köyün nüfusunda bir artış sağlanmıştır.

Sami Kokut (1961) ve köyün ileri gelenleri ile yaptığım görüşmede edindiğim bilgiye

göre; Ketenciler köyü üç büyük mahalleden oluşmaktadır. Aşağı mahallede Şapsığ, orta mahallede Abzah ve Çemgyu, yukarı mahallede ise Mamhığlar dağınık olarak yaşamaktadırlar. Uzuntarla köyünde olduğu gibi, burada da genç nesil Çerkes dilini unutma noktasına gelmiştir. Çerkes dili büyükler tarafından konuşulmakta, Xabze diye adlandırılan Çerkes örf ve adetleri belli zamanlarda Zexes, düğün ve dernek toplantılarında yaşatılması ve uygulanması için çaba göstermektedirler.

Bu arada, Kartepe Belediyesi ve Ketenciler köyü sakinlerinin işbirliği ile kurulan Ekoköy sayesinde köyde büyük değişim başlamış. “Başka bir yaşam mümkün” projesinin hayata geçirilmesi için gerekli kredi onayı beklenmektedir. Yaz aylarında köye gelen konuklar, doğal ürünlerden yararlanma dışında ATV turları, at gezintisi, golf gibi sosyal ve renkli aktivitelerden yararlanabilme imkânları mevcuttur.

Muhtar ile yaptığımız söyleşide; Köyde, 250’i aşkın hanede yaşayan 700’ü aşkın Çerkes nüfusu dışında, 1936 yılında Bulgaristan ve Romanya’dan gelen toplam 12 aile Rumeli Muhaciri de bu köyde yaşamaktadır. Köyden kentlere gerçekleşen göçler nedeniyle, İzmit merkezinde yaklaşık 300 hanede Çerkeslerin yaşamakta olduğu ifade edilmiştir.

İzzet Aydemir’in verdiği rakamlara göre; 1965 yılı nüfus sayımında Ketenciler köyünde 556 Çerkes yaşamakta idi. Ketence Köyü sakinlerinden Ayşen Ergün tarafından 1979-1980 tarihinde yapılan bir araştırmaya göre de, köyde mevcut 117 hanenin 103’ü Çerkes, geri kalan 14 hane ise, Çerkes olmayan unsurlardan oluşuyordu. O tarihlerde köyün toplam nüfusu 450’yi geçiyordu.

Mart 2014 tarihinde Ketenciler Köyü’nde yapılan saha araştırmasında tespit edilen Çerkes sülaleleri şöyledir: Açmuj, Akij, Andurhay, Beğye (Bege), Bğane, Blimha, Bjeduğ (Ğuçako), Bramko, Canhotiko, Cermize (Jamirze), Çetaw, Çıkujyeko, Duho (Duxo), Guğoj, Haçemiz, Hkurine, Hciaxmetko, Hahko, Hajtamko, Hakujiyeko, Hatamko, Haloğuşe, (L’işe), Hatko, Hauşeko, Hazeşiko, Hesaniko, Hokon, Huaj, Horel, Hoşobji, Huşt, Jı (Aji), Kabartiko, Kaleşav, Kalmiko, Kaden, Koblı, Kuaş, Kube, Lavko, Lhijiyeko, Meliş, Mişevost, Mıskur’e, Mokavko, Naç, Naş’e, Nahleşko, Nanuko, Neğuş, Noğayiko, Pçentleşh, Pezadiko, Pheşobiç, Pşımaf, Rifatiko, Sapiy, Seruş’e, Şhankok, Şegaş (Habjuko), Şehelth, Şogen, Şovmız, Talustaniko, (Lavustanko), Thağne, Tramko, Thauşe, Tsey, Voğulko, Vursımko, Yeguaş, Yeşeuco. Bu sülalelerden Jı (aji), Kuaş, Rifatko ve Şhankok Ubıh kökenlidir.

Bu toprakları çok seven, farklı kültürlere saygı gösteren, hoşgörülü insanların yaşadığı doğa harikası olan Ketenciler Köyü’nde, Çerkes toplumunun kendi manevi değerlerini ve köy çevresini daima temiz kılmak için “Ketenciler Köyü Kafkas Kültür ve Güzelleştirme Derneği” kurulmuş ve birçok başarılı sosyal faaliyete imza atmıştır. Çerkes dili konusunda Uzuntarla köyü için dile getirilen hususlar bu köy için de geçerlidir.

3- Maşukiye

Maşukiye, il merkezine 20 km. uzaklıkta olup kuzeyinde Sapanca Gölü, güneyinde Kartepe ve Samanlı Dağları bulunmaktadır.

Kafkasya’da devam eden “Özgürlük Savaşı”nda, 1862-1863 tarihinde Çerkesya’dan yöreye gelen Ubıhlar’ın Voçbe sülalesinden Murat Bey, yerleştiği bu yörede kurduğu “Voçbe Habl” köyüne, daha sonra Abaza ve Çerkes aileleri de gelip yerleşmişlerdir. Köye yerleşen sülaleler şunlardır: Cif, Çule, Hamte, Plohe, ShaplıVoçbe, Vucase.

Kayıtlarda Maşukiye diye geçen bu köyün adı âşık anlamına gelen Maşuk’tan geliyor. Gerçekten de etraftaki doğal güzellikler “buraya gelen âşık olur” sözünü doğruluyor.

Halk arasında, 93 Harbi diye bilinen 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nda, Batum’dan

Sapanca üzerinden yöreye gelen ve kendilerine Mohde (Mohti) adı verilen bir göçmen kafesi gelip yerleşmiştir. Yeni göçlerle hane sayısı 105'e ulaşan Maşukiye'de 1965 yılı nüfus sayımında mevcut 2.125 nüfustan 156'sını Abaza ve Ubıh kökenli vatandaşlar teşkil ediyordu. Maşukiye'nin sosyal yapısının değişmesi nedeniyle burada yaşayan ve buranın asıl kurucusu olan Abaza ve Ubıhlar yörede artan nüfus içinde dil ve kültürlerini kaybetmişlerdir.

Maşukiye'de 1987'de belediye teşkilatı kurulduktan sonra, özellikle Karadeniz yöresinden gelen göçmenler nüfusu artan ve Çınarlı ile Soğuksu mahallelerinden oluşan Maşukiye 2600 haneden oluşmaktadır. Artan nüfus sosyo-ekonomik sorunları da beraberinde getirmektedir.

Bu sorunlara rağmen Maşukiye, ana güzergâhlara yakın, ulaşımı da rahat olması nedeniyle bölgede doğa turizmi gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Doğası, yeşili, pınarları, vadisi, şelaleleri, dereleri, meyve bahçeleri ile ünlü bir tatil bölgesidir.

Maşukiye'den çok değerli insanlarımız yetişmiştir. Ubıh Piohe sülalesinden Emekli General Hasan Atakan Paşa (1889-), Atakan Paşa'nın kızı Leyla Atakan (1925-1971), "Maşukiye Güzelleştirme ve Okul Yaptırma Derneği", "Kocaeli Verem Savaş Derneği"nin de kurucu ve dernek başkanlıklarında bulunmuştur. 1968 yılında seçildiği İzmit Belediye Başkanlığını 1971 yılına kadar yürütmüştür. Çif sülalesinden Galip Çağın (1922-1990) toplum adamı, 1964 yılında kurulan Kocaeli Kafkas Kültür Derneği'nin kurucularından olup uzun yıllar dernek başkanlığını yürütmüştür.

4- Acısu

Acısu Köyü, XIX. yüzyılın sonlarında, İzmit üzerinden buraya iskân edilmek üzere sevk edilen Çerkes ve Ubıh aileleri tarafından 1896 yılında kurulmuştur. Daha sonraları yoğun göç alması neticesinde yöre şehirleşmiştir.

Mart 2014 tarihinde Maşukiye ile birlikte içinden geçtiğimiz Acısu'da nüfus yoğunluğunun özellikle Karadeniz yöresinden bölgeye yerleşen ve Karadenizliler diye hitap edilen o yörenin insanlarının ağırlıkta olduğu gözlemlenmiştir. Maşukiye ile birlikte İzmit'in mahallesi konumundadır. Buranın kurucuları olan Çerkes ve Ubıh aileleri, Maşukiye'de olduğu gibi, gerçekleşen göçler nedeniyle kendilerine özgü dil ve adetlerini kaybetmişlerdir.

5- Hikmetiye

Büyük Derbent'e bağlı bir köydü. 2005 yılında B. Derbent Belde olunca Hikmetiye köyü de Derbent'in mahallesi olmuştur.

İzmit merkez ilçeye 20 km. uzaklıkta bulunan Derbent, Osmanlı'nın Anadolu'ya ve Ortadoğu'ya açılan önemli Bağdat ticaret yolu üzerinde olmasının yanında; İstanbul'dan, Hicaz'a giden Hac yolu üzerinde bulunması, Kocaeli yöresinin Başkent İstanbul yolu üzerinde önemli bir Derbent birimi olarak hizmet vermiştir. Nitekim Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde yolculuğu sırasında geçtiği güzergâhları anlatırken, Kocaeli yöresinden geçerken Derbent ismi yerleşim yeri olarak zikredilmiştir.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da iskân edilmek üzere İzmit'e sevk edilen Abhaz göçmenlerinden bir kısmı, Süleyman Bey'in liderliğinde Derbent yöresinde 1899'da "Abbas" adıyla bir köy kurarlar. Köyü kuranlar Abhazya'nın "Durips" köyünden göç eden aileler olduğunu belirten Fatih Atan köyün kuruluş tarihini de 1864 olarak vermektedir. Daha sonra köyün adı Hikmetiye olarak değiştirilmiştir.

1965 nüfus sayımına göre, köyde mevcut 1084 nüfustan 221'i Abhaz göçmeni idi.

Mart 2014 tarihinde edinilen bilgiye göre, Hikmetiye Mahallesi'nde dağınık olarak, yaklaşık 55 hanede Abhaz kökenli vatandaşlar yaşamaktadır. Ğuçeko Cemalettin Özbay tarafından 2000 yılında tespit edilen sülaleler şunlardır; Ardzina, Ardzınba, Agumba, Atanba, Çikşih, Çihni, Halvaşa, Girşina, Şema, Tana, Şamba, Toan. Fatih Atan'ın araştırmasına göre; bugün bunlardan sadece Atana, Ardzina, Gumba, Paba, Kaba, Halvaş, Goncaria ve Çihça sülaleleri yaşamaktadır.

Şehre dönüşen Hikmetiye Mahallesi'nde dağınık olarak yaşayan Abhaz kökenliler, kültürlerinin vermiş olduğu etkinlik nedeni ile tüm gelen diğer göçmenleri günümüze kadar etkilemiş olduğuna değinen Fatih Atan, düşünlerde ve cenaze törenlerinde Abhaz kökenlilerin adetleri tüm toplumlarda eksiksiz olarak uygulandığından söz etmektedir.

Atanba sülalesinden İrfan ve Adil Atan, hem yağlı güreşte, hem de minderde başarılı olmuş güreşçilerimizdendir. Adil Atan 1989'da vefat edince doğduğu köy olan Hikmetiye'ye defnedilmiştir. İstiklal Savaşı gazisi Aziz Atan, emekli ilköğretim müfettişi Ferit Atan, korgeneral Atif Erçikan, eski jokey kulübü başkanı Fethi Atan ve daha niceleri bu köyün yetiştirdiği önemli şahsiyetlerden sadece bir kaçıdır.

6- Yanık

Yanık köyü İzmit merkeze 20 km. uzaklıktadır. XIX. yüzyılın ikinci yarısında, İzmit üzerinden bu yöreye iskân edilmek üzere sevk edilen Çerkes ve Ubih aileleri tarafından 1878 yılında, Hunca sülalesinden Mustafa Bey tarafından "Hunca Hable" adıyla kurulmuştur. Kayıt işlemi sırasında Yanık adı verilmiştir.

Ğuçeko Cemalettin Özbay tarafından, 2000 yılında tespit edilen sülaleler şunlardır; Çule, Guj, Hunca, Ketse, Khuj, Lokuşe, Şabe, Şoenü, Rude, Shaplı, Vuçejiye'dir. Kocaeli sınırları dışında olduğu için gerekli araştırma yapılamamıştır.

Yanık köyü, Ahmet Fetgeriy Aşeni (1886-1996), Mehmet Fetgeriy Şoenü (1883-1953) ve Ziya Bersis (1883-1953) beylerin doğdukları köydür.

Bugün Sapanca sınırları içinde bulunan Yanık köyden başka aynı güzergâhta bulunan Kırkpınar köyü de Ubihlar tarafından kurulmuştur. Bu köyün eski adı "Çizemuşo Habi" idi. Her iki köy de, 1954 yılından itibaren yeni kurulan Sakarya Vilayeti, Sapanca İlçesi'ne bağlanmışlardır. Vedat Eroğlu'nun 1998 yılındaki tespitlerine göre; Kırkpınar Köyü'nde bulunan sülaleler şunlardır: Çizemuş, Çule, Berzeg, Shaplı ve Guj. Bu köyden yetişmiş ve tarihe geçmiş Erkan-ı Harb Yüzbaşı Kazım ve kardeşi Hikmet beyler Ubih kökenli ve Çizemuş sülalesindedir.

7- Tepetarla

Tepetarla köyü Kartepe İlçesi'ne bağlı olup Kocaeli Vilayeti'ne 15 km. uzaklıktadır. Kuzeyinde Cengiz Topel havaalanı bulunmaktadır. Tepetarla Köyü, konum olarak Acisu, Suadiye ve Uzunçiftlik belediyeleri ile komşudur.

Köy, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rumeli topraklarından sürgün edilen Bulgar göçmenleri tarafından "Rahmiye" adı ile kurulmuştur. Daha sonra adı Tepetarla olarak değiştirilmiştir.

Bugün köyde, Bulgaristan muhacirleri dışında, Kafkasya'dan sürgün edilen ve sayıları çok az olan Ubihlar ile Karadeniz yöresinden gelen ve Laz diye adlandırılanlarla birlikte yaşamaktadır.

Köy sakinlerinden Şükrü Baştuğ (1955) ile Mart 2014 tarihinde yapılan görüşmede edinilen bilgiye göre; buraya gelip yerleşen Ubihlardan sadece 5 hanede Yebji sülalesinden insanlar yaşamaktadır.

c- Kandıra İlçesi'ne Bağlı Kafkas Göçmeni Köyler

Kocaeli İli'nin ilçesi olan Kandıra'nın yüzölçümü 855 km.2 olup Kocaeli İli'nin yüzölçümünün yüzde 25,01'ni kapsamaktadır. 2012 TÜİK verilerine göre toplam nüfusu 39.766'dır. İlçe merkezinin deniz seviyesinden yüksekliği 75 mt.'dir. İlçenin doğusunda Sakarya İli'nin Karasu İlçesi, batısında İstanbul İli'nin Şile İlçesi, kuzeyinde Karadeniz, güneyinde ise Kocaeli İli İzmit ilçesi bulunmaktadır.

Kocaeli'nin en marka ilçelerinden biri olmasına karşın en düşük sosyo-ekonomik gelişmişlik seviyesine sahip ilçe olan Kandıra'nın Kocaeli'nin himayesinde acil eylem planına ihtiyaç bulunmaktadır. Özellikle halkın turizm konusunda bilinçlendirilmesi çalışmalarının yapılması gerekmektedir.

Kandıra Orhan Bey zamanında 1308-1317 tarihleri arasında Kocaeli fatihi adıyla anılan Akça Koca Gazi tarafından Osmanlı topraklarına katılmıştır.

Kandıra 1868'e kadar Üsküdar Kazası'na bağlı bir nahiye idi. Kaza olunca bağımsız İzmit Sancağı'na bağlandı. İlçenin adı Bizanslılar tarafından "Kentri" denilmekte idi. Halk arasında Kandıra adının, Kandere veya Kanlıdere adlarından kaynaklandığı yönündedir.

1- Kefken

Dağınık bir köy olan Kefken, İzmit merkeze 55 km., Kandıra İlçesi'ne 19 km., Karaağaç Köyü'ne ise 7 km. uzaklıktadır. 2012 TÜİK verilerine göre köyün nüfusu 1364'dür.

Kafkasya'dan sürgün edilen Çerkesler ve özellikle Abaza ve Ubihların Karadeniz'in azgın sularıyla boğuştuğundan sonra, karaya çıktıkları yerlerden biri de Kefken Babalı sahilleridir. Kefken ve civarı yeryüzü şekilleri açısından, denizin ortalama birkaç metre yüksekliğinde ufak tepelerden oluşur. Yörenin en yüksek noktası 400 mt. yüksekliği ile Kefken-Kandıra arasındaki Baba Tepesi'dir.

Abaza ve Ubihların karaya çıktıklarında geçici barınma amacıyla ilk sığındıkları yer Babalı'daki mağaralardır. Mağaraların duvarlarına kazıdıkları ve bugün okunamayan çeşitli notlar yanında, mensup oldukları sülalelere ait damgalar da bulunmaktadır.

Ölüm kampına dönen bu yerlerde karaya çıkan göçmenlerden; tifus, sıtma ve dizanteriden, açlıktan ve sefaletten ölen yüzlerce insan bugünkü Eskimezarlık denen yerde topluca defnedildiler. Buların dinî defin merasimi toplu bir halde yapılıyor ve kısa kesiliyordu. Kefken yöresinde Çerkeslerin desteği ile Abaza ve Ubihlar tarafından her yıl 21 Mayıs tarihinde, Ruslar tarafından işlenen soykırım ve sürgünü anma toplantıları düzenlenmektedir. Son yıllarda sürgünü anma toplantıları, Abhazlar tarafından Kefken'de organize edilen çeşitli etkinliklerle anılmaktadır.

Alp Bosuter'e göre; Abhazlar da Çerkesler gibi, anavatanları (Apsını)'ndan göç ettikten sonra yerleştikleri bu topraklarda birlikte yaşamak zorunda oldukları, anlatılamaz karakterdeki Osmanlı toplumuna uyum sağlamakta çok zorlandılar ve bu açmazı uzun yıllar yaşadılar. Çekilen bu uyuşmazlığın en başta gelen nedeni, içinde yer aldıkları, yüzyıllarca padişahın tebaası ve halifenin ümmeti olarak yaşamış bu halkın değer yargılarından, tamamen farklı bir karakterde oluşlarıydı.

Apsuwalar yani Abhazlar, çağlar boyu edindikleri deneyimlerini akıl imbiğinden süzerek ve Apsuwa Kabze temel kurallarına göre geliştirdikleri, kendilerine özgü Alayföa öğretisi ve disiplinini bilinen tarihten bu yana adeta bir din gibi şaşmaz bir sadakatle uygulayarak Apsuwara dedikleri öz kültürlerine ulaştılar ve bu kültürü diasporada da titizlikle korumaya özen gösterdiler.

Ancak, Çerkeslerde olduğu gibi, Abhazlar da içinde buldukları toplumda asimilasyon nedeniyle, örf ve adetlerinin tahribata uğraması ile birlikte birçoğu uygulanamamasından dolayı kaybolmuş veya değerinden çok şeyler kaybetmiş olmasına rağmen, bu konuda inatla örf ve adetlerini devam ettirmeye çaba gösteriyorlar.

2- Karaağaç

Karaağaç Köyü ilçeye 25 km., İzmit merkeze 65 km. , Kefken'e 7 km., Kaynarca'ya 18 km., Sakarya İli'ne 47 km. uzaklıkta olup bugün köyün tamamı 14 mahalle ve 560 haneden oluşmaktadır. Köyün nüfusu 2012 yılı TÜİK verilerine göre 1207'dir.

Köy adını o dönemde yörede çok bulunan Karaağaç'tan almıştır. Köyün ilk kurucuları, 1860'lı yıllarda Kafkasya'dan sürgün edilen Abaza ve Ubıhlar teşkil etmektedir. Yukarıda değinildiği üzere, Kefken sahilinde ilk olarak Babalı'daki mağaralarda sığınan ve yüzlerce ölü verdikten sonra kalanlar yollarına devam edip bugünkü Karaağaç yöresine gelip yerleşiyorlar.

Karaağaç yöresinde bulunan gölün yaratmış olduğu sıtma hastalığı ve büyük sinek ve sivrisineklerin yarattığı hastalıklar yüzünden telef olan Abaza ve Ubıh aileleri zamanla (1864-1867) köyü terk edip buradan iç kesimlerde en yakın ve en uygun yerleşim yeri olan İzmit Sancağı'na bağlı Adapazarı ve Düzce kazaları ile merkez kazasında iskân edilmişlerdir.

Bugün köyde, önceleri Sakarya Karasu yöresine yerleşip daha sonra 1936 yılında Karaağaç Köyü'ne göç eden Karadenizli diye tabir edilen Giresun vatandaşları yaşamaktadır. 1965 yılı nüfus sayımına göre, Karaağaç Köyü'nde mevcut 741 nüfustan sadece 55'i Abaza kökenli idi. Köyde şu anda Abhaz ve Ubıh kökenli hiç kimse yaşamamaktadır. Ancak mezarlık kendisini koruyarak bugüne kadar kalabilmiştir.

Karaağaç Köyü'ndeki eski Abhaz (Apsva) mezarlığında 500'ün üzerinde mezar bulunmaktadır. Köyde bugün yaşayan insanlar mezarlığı günümüze kadar saygılı bir biçimde korumuşlardır.

d- Gölcük İlçesine Bağlı Kafkas Göçmeni Köyler

Kocaeli'nin ilçesi olan Gölcük, İzmit körfezinin en fazla darlaştığı kısımda, körfezin güney kısmında yer almaktadır. İlçenin doğusunda İzmit, batısında Karamürsel, güneyinde İznik (Bursa) ilçeleri ve kuzeyde İzmit körfezi bulunmaktadır.

Coğrafi konumunun uygunluğu bakımından, askerî tersanenin burada kurulması nedeniyle tarih boyunca donanma merkezi olarak önemli bir cazibe merkezi olmuştur. Bununla beraber Gölcük hızlı bir şehirleşme içine girmiştir. 1936 yılında kaza oldu. 1940'lı yıllarda nüfusu 5.000 iken -asrın felaketi diye nitelenen 17 Ağustos 1999 depremine rağmen- 2009 yılı itibarıyla 130.000 seviyesine ulaşan ve hızla gelişen bir şehir haline gelmiştir.

Bugün, yüzölçümü 228 km.2 olup Kocaeli İli yüzölçümünün yüzde 6,67'ni kapsamaktadır. 2012 yılı TÜİK verilerine göre ilçenin toplam nüfusu 143.867'dir. Gölcük ilçesinde biri merkez diğerlerinin altısı belde olmak üzere toplam 23 köy bulunmaktadır.

1- Selimiye

Selimiye Köyü, Gölcük İlçesi'nin güneybatısında ve Gölcük merkezine 5 km. Kocaeli İli'ne ise 20 km. uzaklıkta şirin bir köydür.

Köy, yukarıda da değinildiği üzere, 1860'lı yıllarda Kandıra'nın Kefken sahiline çıkan Abazalar Ubıhlar ile birlikte önceleri 7 km. uzaklıkta olan Karaağaç Köyü'nde yerleşirler. Daha sonra buradan göç eden bir kısım Abaza sülaleleri, 1889 yılında şimdiki yere gelip

“Beyıpa” adıyla köylerini kurarlar. Köyün adı daha sonra “Çerkesköy” olarak bir süre devam etti. En son Selimiye köyü olarak kaldı.

Köyün kurucusu Abazalar, Gürcistan göçmenlerinin yöreye kalabalık ve hızlı bir şekilde yerleşmeleri karşısında, köylerini terk ederek başka yerlere göç etmek mecburiyetinde kalmışlardır.

Ğuçeko Cemalettin Özbay tarafından 2000 yılında, Selimiye mezarlığında mezar taşları üzerinde yapılan araştırma neticesinde, köyde bir zamanlar yaşamış Abazalardan tespit edebildiği sülaleler yalnızca Mısırlığa ve Tsıba’dır.

e- Karamürsel İlçesi’ne Bağlı Kafkas Göçmeni Köyler

Karamürsel, İzmit körfezinin güneyinde, Gölcük ile Yalova arasında yer almaktadır. İlçenin denizden yüksekliği 10 metre, yüz ölçümü ise 289 km.2 olup Kocaeli İli yüz ölçümünün yüzde 7,43’nü kaplamaktadır. 2012 yılı TÜİK verilerine göre ilçenin toplam nüfusu 52.621’dir. Toplam nüfusun 47.433’ü merkezde, gerisi belde ve köylerde yaşamaktadır.

Karamürsel tarihî ve coğrafi yapısından ve Anadolu’daki çeşitli uygarlıklara köprü olma konumundan dolayı değişik kültürlerin de merkezi halini almıştır. Bu nedenle “Uygurliklar Bahçesi” olarak adlandırılır. Günümüz Anadolu’nun tarihî süreç içindeki yaşam çeşitliliği, bizlere bu güne kadar kesintisiz intikal eden zenginlikler sağlamıştır.

Önemli ölçüde göç alan Karamürsel, hiç şüphesiz Çerkes, Boşnak, Laz ve Gürcistan göçmenleri diye adlandırılan diğer etnik kimlikli ailelerin gelenek ve görenekleriyle daha da güçlü bir sosyal yapıya ulaşmıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, İzmit Sancağı’na gönderilen Kafkas göçmenleri içinde Çerkeslerden bir kısmı o dönem mutasarrıflığa bağlı olan Karamürsel Kazası’na çeşitli tarihlerde iskân edilmişlerdir.

1930 yılında İzmit İli’nin Karamürsel İlçesi’ne bağlı köy statüsüne kavuşan Altınova, çevre köylerden gelenlerin yerleşimi ve Doğu Karadeniz ve Doğu Anadolu’dan göç edenlerin katılımlarıyla kısa sürede artan nüfus ve merkezi konumu nedeniyle 1987’de belediye statüsüne kavuşarak belde oldu. 1995 yılında ise Yalova İli’ne bağlı ilçe statüsüne kavuşan Altınova ilçesinin 3 belde ve 13 köyü vardır.

Karamürsel ilçesine bağlı olup tamamı Çerkeslerden oluşan Aktoprak, Fevziye, Karadere, Örencik, Tevfikiye, Tavşanlı ve Çavuşçiftlik köyleri 1995 yılında Yalova İli Altınova İlçesi’ne bağlanmışlardır. Daha önce Karamürsel’e bağlı olan bu köyler, benliğini tüm Türkiye’de en çok koruyabilmiş köylerdendir. 1965 yılı nüfus sayımına göre, toplam 1.429 Çerkes yaşamakta idi. Bu köy sakinlerinin ataları Kafkasya’nın Kuban, Labe, Afıbs gibi bölgelerin Psij Hable, Pşı Çev, Kabı Hable, Hacı Tuğuj Hable, Hacımkue Hable, Bırsır Hable, Şuitse Hable, Çunerikue Hablelerden göç eden göçmenlerin bakiyeleridir.

Abhaz kökenli ünlü sporcu ve sonraları işadamaı Gazanfer Bilge, 1925 yılında Karamürsel’de doğdu. Anne tarafından Çerkes olan Avrupa şampiyonluğu ve Londra Olimpiyatlarında altın madalya sahibi milli güreşçilerimizden biridir.

V- Kafkas Göçlerinin Sosyo-Kültürel, Ekonomik ve Siyasi Analizi

A- Göç Hareketlerinin Osmanlı Sosyo-Kültürel Yapısına Katkısı

Osmanlı Devleti’nin sosyal teşkilatı, Selçuklu sosyal teşkilatının devamından ibarettir. Sosyal yapı kavramının temel unsurlarını nüfus, yerleşme, istihdam, gelir, eğitim, sağlık gibi hususlar oluşturmaktadır.

Sosyal yapının en önemli unsuru nüfustur. Osmanlı ülkesi yüzyıllar boyu yetersiz bir nüfus kitlesini barındırmıştır. XIX. yüzyıl içinde cereyan eden savaşlar, kıtlık, salgın hastalıklar ve toprak kaybı sebebi ile Osmanlı Devleti'nin nüfus artış hızı sürekli bir şekilde düşmekte ve özellikle genç erkek nüfusun azaldığı, dolayısıyla nüfus boşluklarının ve durağanlığının ortaya çıktığını tahmin edebiliriz.

Nitekim XIX. yüzyılda Sultan II. Mahmud zamanında (1808-1839), 1831'de yapılan ve sadece erkek nüfusu kapsayan bir sayıma göre sadece Anadolu'da 7-7,5 milyon kişinin yaşadığı tahmin edilmektedir. Henüz Kafkasya ve Rumeli'den kitle ölçeğinde göçlerin olmadığı yıllarda, 1844'te Sultan Abdülmecid zamanında (1839-1861) yapılan sayımda, Anadolu'da 10,5-12 milyon nüfusun bulunduğu tahmin edilmektedir.

Kırım, Kafkasya ve Rumeli'den göçler, özellikle Osmanlı Devleti'nin çöküş döneminde gerçekleşmiş ve devlet ile Türk milletinin genel olarak ağır bir sosyal, ekonomik ve askerî bunalım yaşamakta olduğu bir döneme rastlamıştır.

Dolayısıyla; Müslüman Osmanlı Devleti'nin demografik çehresini değiştirmiş, toplumsal ve siyasal yazgısı üzerinde önemli bir etkisi olmuştur. Şöyle ki, kendi nüfus azlığını göz önünde bulunduran Bab-ı Ali'nin bir emrivaki sonunda karşılaştığı bu göç olgusunun, ileride kendisine nüfus yanında, yukarıda detayı verilen birçok yarar sağlayacağını düşünerek, Kırım ve Kafkas göçmenlerini kabul etmiştir.

Hatta göçmenler için yapılan harcamanın boşa gitmeyeceğine kendisini de inandırmıştı. 93 Harbi'nde Rumeli'den Anadolu'ya sevk edilenleri de dikkate alırsak, genel olarak göçlerin Anadolu'nun etnik ve sosyal yapısında çok önemli değişiklikler meydana getirmiştir.

1881/1882 nüfus sayımında, Anadolu'da yaşayan Müslümanlar 9.678.798 kişilik bir grup oluşturuyordu. Bu rakamın en azında yüzde 20-25'lik oranı yani 2-2,5 milyonunu göçmenlerin temsil ettiği anlaşılmaktadır. Bu rakam 1893'de 10 milyonu aşmış, 1905/1906 da ise 12,7 milyona erişmiştir. Bu rakamın yaklaşık yüzde 40 gibi yüksek bir oranını Osmanlı topraklarına göç etmiş yaklaşık 5 milyon Müslüman Kırım, Kafkas ve Rumeli göçmenleri oluşturmakta olup Osmanlı nüfusunun niteliksel ve niceliksel bileşimi üstünde büyük etkisi olmuştur.

Göç, sadece Anadolu'nun nüfusunu arttırmakla kalmadı, nüfusun köy-kent dağılımı üzerine de tesir etti. Anadolu'da köy birimleri hâkim bir unsur haline gelmiştir. Farklı ve birbirine benzemeyen coğrafi bölgelerden gelen göçmenlerin iskân yerlerini tespit etmelerinde gelenekleri önemli bir rol oynamıştır.

Kafkas kökenliler özellikle, dağlık ve ormanlık alanları; Rumeli'nin step sahalarından gelen muhacirler ise plato düzlükleri ile alüvyonlu ovaları daha çok iskân yeri olarak tercih etmişlerdir. Göçmenler buldukları bölgeye uyum sağladıktan ve ekonomilerini kurduktan sonra köyler teşekkül edebilmiştir. Rumeli, Kırım ve Kafkasya'nın köy tipleri bu vesile ile Anadolu'ya taşınmıştır.

Kocaeli yöresine yerleşen Kafkas göçmenleri, tıpkı kendi anayurtlarında olduğu gibi, kendilerine özgü yerleşim biçimleri, sosyal yaşam tarzlarına uygun köyler oluşturarak geleneklerini korumaya çalıştılar. Kendi köy birimlerinde akarsu, orman, dağ ve tepelere Kafkasça adlar verdiler. Örneğin; Uzuntarla köyüne Hacemuko Hable, Kazakburun'a Hiğuşe, Kuzey Mahmutların yanındaki dereye Pşıçaprap, Ali İhsan Kaya Çitliği tarafına Çovcate gibi. Geleneksel yaşamlarını ve folklorlarını daha da geliştirerek günümüze ulaşmasını sağlamıştır.

Çerkesler iskân edilmelerini müteakip üç ile yedi yıl gibi kısa bir sürede Anadolu'da yerleştikleri köylerde 119 adet vakıf kurmuşlardır. Uzuntarla Köyü'nde kurulan vakfa ait

vakfiye bulunamamıştır. Ketenciler Köyü'nde ise, 1317/1899 yılında Çerkes göçmenlerinden Hacı Pşimaf Efendi bin Mirza tarafından hayri gaye ile kurulan vakfın 598-63-45 nolu vakfiyesinde, köyde kurulan camide görevli hatip ve imama, vakfettiği 500 kuruşun nemalandırılarak her yıl nemadan 30'ar kuruşun verileceği belirtilmektedir.

Aynı gaye ile düzenlenen benzer iki vakfiyeden; biri Kandıra İhsaniye Köyü'nde Çerkes göçmenlerinden İbrahim Hilmi Efendi tarafından 1322/1904 yılında kurulan vakfa ait 597-261-260 nolu vakfiye, diğeri ise Gebze Yarımcı Köyü'nde Çerkes Mehmed Efendi bin Ali Bin Hüseyin tarafından 1330/1912 yılında kurulan vakfa ait 602-222-381 nolu vakfiyedir. Kafkas kökenli göçmenlerin kurmuş oldukları vakıfların tamamı hayri bir gaye ile tesis edilmiş olup Kafkas göçmenlerinin yüzde 91,59'u para ve yüzde 8,40'ı ise taşınmaz mallar vakfetmiştir.

Kafkas kökenlilerin Osmanlı kültür yapısına katkılarının boyutlarını tahmin etmek zordur. Fakat iki ya da daha fazla kültür sistemleri birbirleri ile karşılaştıklarında çok değişik etkileşim içerisine girdikleri gibi, burada da Osmanlı kültürü ile Kafkaslı göçmenlerin getirdikleri kültürel değerlerin birbirini etkiledikleri muhakkaktır.

Kocaeli Vilayeti yöresine yerleştirilen Çerkesler, Abazalar, Abhazlar ve Ubıhlar, başlangıçta oluşturulan küçük köylerde dışa kapalı bir şekilde yaşam sürmeleri sayesinde kendi adadillerini ve ulusal "Kafkas Kültürü" nün bütün özelliklerini yaşatma olanağını bulmuşlardı.

Çerkes kültür ve medeniyetinin temsilcisi Çerkes halkının da dili, Nart Destanları, Xabzesi, dinî ve ahlaki anlayışı, folkloru, giyim tarzı ve tarihte yaşanan olaylar karşısında kendine has davranış ile yüzyıllardan beri yaşamakta olduğuna göre, bir milli Çerkes kültürü bugün de mevcuttur.

Günümüzde Kocaeli Uzuntarla ve Ketenciler köylerinde izlerine rastlanan Çerkes gelenek ve göreneklerine bakacak olursak, toplumda olabildiğince özgün bir ilişki yaşayan Çerkeslerde gelenek ve göreneklere, değerlere kati bir bağlılık söz konusudur. İnsan ilişkilerinde yaratılan bu uyumla ve kendilerine karşı duydukları uyum davranışı sorumluluğu ile ilgilidir.

Türkiye'de tarım alanlarının daralması, tarım arazi işletmelerinin küçülmesi, üretimde verim düşüklüğü ve tarımda makineleşme sonucu insan gücüne gereksinimin azalması gibi etkenlere ilaveten kentlerin eğitim, sağlık, istihdam, sosyal ve kültürel imkânlar yönünden çekiciliği birleştiğinde, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaşanan sosyo-ekonomik değişimle birlikte kırsal alandaki yerleşim yerlerinden kentlere özellikle 1950'li yıllarda başlayan yoğun bir yöneliş yaşanmaktadır. 2007 nüfus verilerine göre, 47,6 milyon kişi kentlerde yaşamakta olup genel nüfus rakamının yüzde 67'sini oluşturmaktadır. Dolayısı ile şehirleşme kendine özgü bir yaşam biçimi ve kültürü de yaratmaktadır.

Son yıllarda köy ve kentte başka halktan olanlarla çok yönlü etnik karışma yoluyla da asimile olma süreci, özellikle Uzuntarla'nın mahalleye dönüşmesi nedeniyle, yükselmiş olup nüfusun ancak yüzde yetmişini Çerkesler oluşturabilme noktasına gelmiştir. 1965 yılı nüfus sayımına göre, Kocaeli köylerinde toplam 3.169 Çerkes yaşamakta idi. Bu sayıya şehirlerde bulunan 6.200 Çerkes de eklendiğinde, tüm Kocaeli Çerkes nüfusu 10.000 eder. Bugün bu rakam 85.000 dolayındadır.

Aradan geçen 150 yıllık süre içinde kendi yüksek ahlaki özelliklerini korumakla birlikte, içinde buldukları egemen Türk toplumunun ahlaki özelliklerine de ilgisiz kalmamaya, ona da uymaya ve onunla da etkin olmaya pek doğal olarak ve vicdani bir zorunlulukla yönelmişlerdir.

Bunun neticesinde, “Xabze” altındaki güzelim Çerkes örf ve adetlerinin asimilasyon nedeniyle tahribata uğraması ile birlikte birçoğu uygulanamamasından dolayı kaybolmuş veya değerinden çok şeyler kaybetmiştir.

Bugün Kocaeli Vilayeti dâhilindeki köylerde yaşayan Çerkesler Türkçe konuşuyorlarsa kimlikleri, duygusal boyutta Çerkes kimliği olarak kalsa bile somut olarak Türk kültürel kimliğine dönüşmüş demektir. Dolayısıyla yaşam kaybeden ve unutulmuş Çerkes kültürel özellikleri, sadece yetmiş yaşın üzerindeki insanların belleklerinde tatlı bir anı olarak yaşamaktadır.

Diğer taraftan; Çerkeslerin yüzlerce yıldan süzülerek bugüne ulaşan kültüründe önemli bir yer işgal eden mutfak geleneği, köylerde sürdürülmektedir. Başta İzmit olmak üzere, bağlı ilçelerde belli bir kuşaktan sonra unutulmuş olmakla birlikte, bugün sayıları sekizi bulan dernek çatısı altında örgütlenerek kültürlerini yaşatma ve geliştirme çabası içine girdiler. Zaman zaman “Zexes” adı altında düzenlenen etkinliklerde otantik müzikler, danslar ve Çerkes yemekleri sunulmak suretiyle bu kültür geleneğinin Kocaeli’nde yaşatılmasına çalışmaktadırlar.

Çerkes yemekleri kendine has bir durumdadır. Yemekte çeşitlilikte ziyade gıda bir meziyet ve gösterişten fazla bir lezzet ararlar. Az ve kuvvetli yemek yemek adetleri olduğundan yemekler daha çok et, süt ve yoğurttan oluşur. Mideyi şişiren sebze pek itibar etmezlerdi. Çerkes kültürünün vazgeçilmez öğelerinden olup Uzuntarla ve Ketenciler köyünde Çerkes evlerinde yapılan bazı Çerkes yemekleri şunlardır: Çerkes tavuğu (mısır unlu-cevizli-Abhaz usulü), Şıpsı (mısır unlu-sade), Şelame (yağda kızartılmış mayalı hamur), Pasta-Kaçamak (mısır unu ile yapılır. Eskiden ufak darı son zamanlarda kavrulmuş mısır unundan pişirilmektedir.), Haluj (iki türdür; bir çeşidinin içine peynir veya şekerli ceviz konup yağda pişirilir. İkinci çeşidi ise içine tuzsuz peynir veya patates konup suda pişirilir. Bazı yörelerde Psıhaluve yani mantı diye yâd edilir), Cencığın (Baklagillerden kuru fasulye ve barbunya ile yapılan yemeğe “fasulye ezmesi”ne bazı kabileler Geşpıt-Geşıpsı Abazalar Akudurşışı demektir).

Abaza peyniri; 1 kg. elde etmek için yaklaşık 10 litre süt kullanılmaktadır. Piyasada Çerkes Peyniri olarak bilinmektedir. Çerkesler tarafından Metekoy diye tabir edilen ise, bu peynirin kurutulmuş şeklidir. Bu peynirin ocakta/şöminede kurutulmuş bir cinsine de isli peynir denilmektedir.

Kocaeli Vilayeti dahilinde önceki yıllarda kurulan ve faaliyette bulunan 8 adet kültür ve dayanışma derneklerinin adları şöyledir; Kocaeli Kuzey Kafkas Kültür Derneği, Kocaeli Dostluk Kulübü, Ketenciler Köyü Kafkas Kültür ve Güzelleştirme Derneği, Uzuntarla Adige Kültür Derneği, Karamürsel Kafkas Kültür ve Yaşatma Derneği, Gebze Kuzey Kafkas Kültür Derneği ve Körfez Kafkas Kültür Derneği.

Bu sivil toplum kuruluşları, yalnızca Kocaeli’inde değil, misafir olarak gittikleri kentlerde de düzenledikleri çeşitli etkinlikler sayesinde Çerkeslerin içinde buldukları toplumda sosyo-kültürel dayanışmanın pekiştirilmesi konusunda özveri ile büyük bir çaba göstermektedirler.

Çetin Öner’in değindiği gibi, kendine yabancılaşan insan, kültürüne de, ülkesine de yabancılaşır. Bu nedenle kimlik sorunu, basit bir kök arama, öze dönme, tarih ve arşiv tarama boyutunda düşünülmemelidir. Dolayısıyla Türkiye nüfusunun yaklaşık yüzde ona yakın bir bölümünün Kafkaslı olduğu düşünülürse; giderek kültürleri açısından yok olma tehlikesi içinde kalan başta Çerkesler olmak üzere, Kafkas kökenlilerin, kültürlerine sahip çıkmalarını doğal ve yaşamsal bir talep olarak değerlendirmek gerekir. Bunun dışında, başka bir şey aramamalıdır.

Kültür dediğimiz şey süreç içerisinde var olan coğrafi koşullar çerçevesinde sürekli değişen, yeniden tanımlanan, yeniden üretilen karmaşık bir bütündür. Kafkas kökenli vatandaşlarımızın XIX. yüzyılda getirdikleri Kafkas kültürü ile günümüzün Kafkas kültürü arasında pek çok farkın olması gayet doğaldır.

Neslihan Dostoğlu bu konuda; kültürel değerlere ve geleneklere saygı gösterilmesi, geçmişteki değerleri rasyonel analizi ve dikkatli biçimde değerlendirilmesi toplumun geleceğini daha iyi şekillendirmesini sağlayacağı, küreselleşme ile beraber yöreselliğin de anlaşılması ve yorumlanması toplumların yaşam kalitesinin yükseltilmesi açısından önemli olduğunu vurgulamaktadır.

Tek tek veya topluca bireylerin yaşam deneyimleri birikimi bir toplumun kültürünü oluşturduğu gibi, toplumsal kültürler de, kültürlenme-kültürleme ya da kültürel etkileşimler yoluyla dünya kültürünü, evrensel kültürü oluştururlar. Umarız genç kuşak Çerkesler, Çerkes kültürünün önemli halkalarından biri olan mutfak geleneğine sahip çıkar, sürdürürler.

B- Göç Hareketinin Osmanlı Ekonomisine Katkısı

XIX. yüzyılda dünya ekonomisi hızla gelişirken, Osmanlı ekonomisi ve toplumu bir durgunluk içindeydi. Osmanlı yöneticileri içte ve dışta önemli gelişmelerle karşı karşıya geldiler. Bir yandan XVI. ve XVII. yüzyıllardan itibaren kapitalist üretim tarzını benimseyen Batı Avrupa Devletleri iktisadi ve askerî alanlarda büyük bir ilerleme kaydederken, öte yandan Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum nedeni ile dışta Rusya ile olan askerî ilişkilerinde aleyhte gelişmeler kaydedilmiştir.

İmparatorluk dâhilinde ise, 1808'de imzalanan Sened-i İttifak ile güçleri doruğa ulaşan taşradaki ayan ve derebeyleri merkezî devletten bağımsız olarak hareket ettiklerinden, merkezî devlet adına topladıkları vergi gelirlerinin büyük bir kısmına el koymalarından dolayı, devletin vergi gelirlerinde önemli ölçüde azalmaya sebep olmuşlardır.

Türkiye'yi İngiltere'nin bağımlı tarım ülkesi haline getirmek için, İngiliz diplomatları, kapitülasyonların kaldırılması gereken bir dönemde, Sadrazam Büyük Reşid Paşa'ya, serbest ticaret doktrinini kolayca kabul ettirdiler. Türkiye 16 Ağustos 1838 tarihinde imzalanan "Serbest Ticaret Anlaşması" ile ileri Avrupa ekonomisinin açık pazarı haline geldi. Batı kapitalizmin yararına kurula açık pazar düzeninin gerekli kıldığı idari, mali vb. Tanzimat Reformları da yine İngiltere tarafından empoze edilmiştir. Bu hızlı çöküş özellikle İngiltere ile imzalanan 1838 tarihli ticari anlaşma ile başlayan Batı'ya açılma programının yarattığı dengesizlikten kaynaklanmaktaydı

Anadolu Müslüman köylüsü, ulaştırma imkânsızlığı karşısında, üretimini sadece kendi ihtiyacına ve dar bir çerçevenin talebine göre ayarlıyordu. Çünkü o dönemde ihtiyaç fazlası ürünü satmak için pazara götüreceği yol ve vasıtalar dahi mahrumdu. Köylü, çeşitli acı tecrübeleri dolayısıyla dış âlemlerle (köy dışı) temastan mümkün olduğu kadar kaçınarak adeta kapalı ekonomi şeklinde yaşamını sürdürüyordu. Bir yazarın dediği gibi, köylü "kendi içinde, bağlı olduğu devlete ve de onun yöneticilerine yabancı düşmüş, küçük birlikler halinde yaşamakta idi".

Bu arada; vergi memurları ve mültezimlerin aşırı vergi ve "gönüllü" asker toplaması nedenleri ile ağır baskılar altında bunalan Müslüman köylülerden birçoğu sonunda dağlara çıkarak eşkıyalığa soyunmuşlardı. Bu şekilde Anadolu'da birçok köy boşalmış, pek çok arazi de kullanılamaz bir hale gelmişti.

Bu durum, imparatorluğun üretken insan sayısını azaltmıştır. Bunun sonunda ziraatla uğraşan nüfus sayısında ortaya çıkan açık; XIX. yüzyıl boyunca Ruslar tarafından Kırım,

Kafkasya ve Rumeli'den zorunlu olarak göçürülen 5,5 milyona yakın Müslüman Türk ve Kafkaslı göçmenlerden yararlanmak sureti ile kapatılmaya çalışılmıştır.

Kafkaslı göçmenlerin, Osmanlı Devleti'nin yapacağı yardım neticesinde üretici duruma geçmesi ile birlikte, bunların devlete vereceği vergiler ile hazine büyük ölçüde gelir kaynağına kavuşması tasarlanmıştır.

1860 yılından önce Anadolu'ya gelen Kafkaslı göçmenler verimli arazilere iskân edilirken, bu tarihten sonra göçlerin büyük boyutlara ulaşması karşısında verimsiz araziler de iskâna açılarak, bu topraklarda da ziraat yapılması hedeflenmiştir.

Bu arada iskânların köy yerleşiminin yaygınlaştırılmasına, mera alanlarının azalması dolayısı ile hayvancılığın ikinci plana düşmesine neden olmuştur. Örneğin Rumeli'den gelen göçmenlerin patates gibi yeni ürünler ve yeni ekim yöntemleri getirdiği durumlar da olmuştur. Bunun genelde Anadolu tarımı için önemli katkısı olmuştur. Böylece, Anadolu'nun yüzyıllarca süregelen hayvancılık ekonomisinin yerini ziraat almıştır.

Göçmenlerin bir an önce tarıma başlamaları için Hükümet tarafından ayrıca hane başına bir miktar tohum yardım yapılmakta idi. 1856 yılında göçmenlere ne kadar ve ne çeşit tohumluk yardım yapılacağına dair karar mahalli yöneticilere bırakılmıştı. Aynı talimatla başlangıçta öküz ve araba verildiği belirtilmektedir. 1864 yılından sonra, her hane beş kişiden ibaret olmak üzere iki haneye bir çift öküz verilmesi benimsenmişti.

Hükümetçe; göçmen iskân etmiş olduğu çeşitli araziler dışında arta kalan Kocaeli'nin dağlık ve ormanlık alanlarından da hakkıyla yararlanabilmesi için, buralara da Kafkaslı göçmenlerin, yine talepleri doğrultusunda iskân edilmeleri uygun görülmüştür.

Türk ve Kafkaslı göçmenlerin Anadolu'da yerleşik hayata geçmesiyle birlikte yeni tarımsal toprakların işlendiğine ve çiftlik üretiminin arttığına kuşku yoktur. Ayrıca göçmenlerin önemli bir bölümü, refah düzeyi yüksek topluluklara mensup olduğu için göçle beraber sermaye ve becerileri de aktarılmıştı. Bu durumda Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılın ikinci yarısındaki demografik dönüşümüne, siyasal hareketliliğin yanı sıra ekonomik büyümenin ve toplumsal değişimin de eşlik ettiği söylenebilir.

Gerçekten de göçler sayesinde XX. yüzyılın başında Kocaeli'nin nüfusu bir misli daha artmıştır. Dolayısıyla yeni köyler kurulmuş, şehre yeni mahalleler eklenmiştir. Göçmenler, Balkan Savaşı'nın (1912-1913) ardından mübadele ve daha sonra ekonomik koşullar nedeni ile gelişen iç göçler sayesinde Kocaeli Mutasarrıflığı'nı şenlendirdiler, zenginlik kattılar. Ermeni ve Rum dış göçleri nedeniyle durgunlaşan tarımsal üretimi arttırdıkları gibi, Kocaeli sanayisini de zaman içinde canlandırdılar.

Sonuçta; göç hareketinin Osmanlı topraklarındaki ekonomik faaliyetin artışını sağladığı tespit edilmiştir. Osmanlı iktisat tarihi incelemelerine göre, göç hareketinin zirve yaptığı 1885-1912 yılları arasında, Osmanlı ülkesindeki genel üretim ve özellikle zirai üretim büyük artış göstermiştir. Bu yıllarda devletin altın stokları ve yatırımları artarken, fiyatlar sabit kalmıştır. Eğitim ve sağlık alanlarında önemli ilerlemeler ve müesseseler oluşmuştur.

C- Göç Hareketinin Osmanlı Siyasi Yapısına Katkısı

Osmanlı Devleti büyümeye başladığından itibaren gözünü ve yönünü Batı'ya çevirmiştir. Tuna'yı geçen, Vistül Irmağı'na ulaşan Türk akıncıları hiçbir zaman Kafkas sınırlarını zorlamamıştır. Fütühat çağında gaye az emekle çok kazanmaktır. Bu bakımdan Avrupa'nın hem serveti, ganimet ve haracı daha bol hem de halkı Kafkaslılara nazaran daha yumuşak geliyordu.

Kırım Hanlığı'nın 1475 tarihinde İstanbul'a bağlanması neticesinde, Kafkas Sıra Set Dağlarının kuzeyindeki Terek ile Kuban Nehirleri arasında yaşayan Çerkes kabileleri, hepsi Müslüman olan Dağıstan Beyleri ve Nogaylar bu tarihten itibaren Osmanlı hâkimiyetine girmiş addedildi.

Kortepeter'e göre; devşirme yoluyla Osmanlı Devleti'nin saray hizmetleri ve yeniçeri ocaklarının ihtiyacı karşılanamadığı zamanlar, Kırım Hanlığı çevresinden ve Kafkasya bölgesinden baskınlarla köle sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'nde Kafkasya'dan gelen kölelerin sayısı, özellikle XVII.-XVIII. yüzyıllarda çoğalmıştı.

Kafkaslı kölelerin çoğu yetenekleri ile Osmanlı Devleti'nin en yüksek kademelerine kadar çıkabiliyorlardı. Hatta bunlardan Sadrazam dahi çıkmıştır. Bunlar Kafkas halkları ile Osmanlı Devleti ve saltanatı arasındaki bağların sıkışmasını sağlamışlar ve daha pek çok Kafkas kökenli insanın hür olarak dahi Osmanlı Devleti topraklarına girmelerine yol açmıştır.

Devletin yüksek mevkilerini elde eden Kafkaslılar gibi, hareme alınan cariyeler de zaman içerisinde, güzellik ve zekâlarına göre, usta, kalfa, ikbal, kadın efendi ve valide sultan payelerini alarak devletin en yüksek mevkilerine çıkmayı başarmışlardır. Çünkü XIX. yüzyılda saraya alınanları tamamı Kafkas kökenli idiler.

Mualla Eyüpoğlu'na göre, "Harem bir çeşit okuldu. Burada cariyeler eğitimden geçirilerek yetiştiriliyor ve vezire veya Anadolu'ya tayin edilen valilere eş olarak veriliyordu. Böylece saraya bağlı olarak bir çeşit "entelijans" servisi kurulmuştu. Dolayısı ile her zaman her şeyden haberdar olunuyordu.

Mehmed Eceruh, "Dağlılar (Kafkaslılar) ve Çerkesler Osmanlı tipini asilleştirerek, canlı bir damarı devlet yönetimine de sokmuşlardı," demek sureti ile "Türk ırkının güzelleştirilmesi sureti ile iyileştirilmesi" fikrine katılmakta; Mehmet Fetgeri Şöenü de "Osmanlı sosyal yaşamında Çerkes kadınları" adlı eserinde aynı görüşte şöyle yazmaktadır; "Çerkes kızları Türklere uygarlık ve gelişme itibari ile zarar vermemişler, aksine milliyetlerinde güzelliğe, olgunluğa doğru güzel bir değişim getirmişlerdir. A. Dubrovin ise "...bazıları Türk neslinin islahını Çerkes kadınlarının varlığına bağlar" diye yazmaktadır.

Çerkes kadınları, İttihat ve Terakki iktidarının haremliğin dağıtılmasına ilişkin emrine (1909) kadar, Osmanlı haremindeki üstün konumlarını korumuşlardır. Arsen Avagyan'ın tespitine göre her yıl Çerkesya'dan Türkiye'ye 4.000 kadın ve erkek gönderiliyordu.

Bu durum, sultanların neredeyse tamamının özellikle Çerkes kadınlarıyla evlenmelerine yol açmıştı. Osmanlı sultanlarının kendilerini Çerkeslerle çevrelemeleri, bazı tarihçilere göre, iktidarın belli bir istikrara kavuşmasına yol açmıştır.

Çerkeslerden etkin bir şekilde yararlanılmasının temelleri Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz döneminde atılmışsa da, II. Abdülhamid döneminde güç kazanmıştır. Çerkeslerin devlet siyaseti düzeyindeki görevlere kabul edilmeleri için siyasete sistematik bir yapı kazandırdı. Dolayısı ile onun yönetiminde Çerkeslerin Osmanlı İmparatorluğu içindeki rolleri önem kazandı. Orduda ve hükümette yüksek görevlerin çoğu Çerkesler ile birlikte diğer Kafkas kökenlilerin eline geçti.

Rusya tarafından zorunlu göçe tabi tutulan Çerkesler ve diğerleri taze bir kaynak olarak Osmanlı Devleti yönetimini ihya ettiler. Gerçekten de, Sultan II. Abdülhamid'in "Çerkes Politikası", onun döneminde Çerkeslerin ve diğer Kafkas kökenlilerin imparatorluğun en etkili, özellikle de padişaha en yakın Müslüman öge olmasıyla kendini göstermiş oldu.

XVI. yüzyılın ilk yarısından XIX. yüzyılın ortalarına kadar geçen sürede, Kafkas

kökenlilerden Osmanlı Devleti hizmetinde ilerleyerek paşalık kazananların toplamı 252'ye ulaşmıştı. Bu paşalardan 12'si Sadrazam, biri Şeyhülislam, 10-15'i İkinci Vezir, Kubbe Veziri, Sadrazam Kaymakamı, Deniz Kuvvetleri Komutanı, 100 kadarı Mareşal, Bakan, büyük bölümüyle Seraskerlik, Serdarlık, Valilik, Elçilik vb. gibi yüksek mevkilerde bulunarak önemli ve teşekkürü değer yol göstericilik yapmışlardı.

Osmanlı Devleti döneminde (1299-1922) görev yapan paşaların toplamı yaklaşık 3.000 kadardı. Buna karşı, yalnız Kafkas kökenlilerin Kanuni Sultan Süleyman döneminden (1520-1566) sonraki toplamı ise 400'ü geçmektedir. Bu da bize gösteriyor ki Kafkaslılar 3-3,5 milyonluk nüfusları ile ortalama olarak 30 milyona karşı yalnız dört yüzyılda yedibuçukta bir oranında yüzyılların sayısını göz önüne aldığımızda, dörtte bir oranında devlet büyüğü yetiştirmişler, Osmanlı-Türk tarihine canla ve başla, inançlarının, ruhlarının bütün gücü ve içtenlikleriyle hizmet etmişlerdir.

Başta Çerkesler olmak üzere; tüm Kafkaslılar, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, Sultan Reşad'ın saltanatı döneminde, memleket üç büyük savaş gördü. Oluk gibi kan aktı ve ölenler, büyük şair ve edip Tefvik Fikret'in dediği gibi, bir milletin birleştirdiği kan kardeşi, şan kardeşi, can kardeşi idiler. Ancak, Türklere omuz omuza savaştan kan kardeşi, şan kardeşi ve can kardeşi olan milliyetlerden birisi de Çerkesler ve diğer Kafkas kökenlilerdir. Bunların gösterdiği fedakârlık hiçbir zaman unutulmamalıdır.

Elli yıllık en yakın tarihte, kaçabilen herkes savaşta askerden kaçarken, 93 Harb'i'nde Kars'ta ve Balkanlar'da, Plevne'de gönüllü savaştan Çerkesler ve diğer Kafkas kökenliler Bulgaristan'da ve Sırbistan'da Sırp ve Bulgar isyanlarında gönüllü savaşıp bu isyanları bastıran ve bu yüzden Avrupa Devletleri'nin ısrarıyla ikinci bir sürgüne tabi tutulan Çerkesler, Mısır'da Kanal Harekâtı'nda kanalı geçen ve yok edilen Çerkesler, Kutulamera'da savaşa gönüllü katılıp şehit olan yetmişbeşlik Çerkesler, Maraş'ta, Antep'te, Kilis'te Fransızlarla ve Ermeni çeteleriyle, Karadeniz kıyılarında Pontosçu çetelerle, Balıkesir'de, İzmir'de Rum çeteler ve Yunan ordusu ile gönüllü olarak boğuşan Çerkesler, Marmara bölgesinde ve Yozgat'ta Padişahçı ve Hilafetçi çetelerle gönüllü boğuşan Çerkesler'dir.

Aynı sadakat ve liyakatle Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa önderliğindeki İstiklal Savaşı'nda da millî davayı benimseyerek memleketin kurtuluşu sürecinde ihtilalin politik örgütlenmesinde, Kuva-yı Milliye birliklerinin oluşturulmasında ve daha sonraki süreçte çok aktif ve yoğun bir şekilde yer almışlardır. Bu uğurda canlarını ve kanlarını feda etmişlerdir.

Kuva-yı Milliye mirasına en fazla sahip çıkan kesimlerin başında gelen Çerkesler ve diğer Kafkas kökenliler, Kafkasya'nın bağımsız geleceği için, Anadolu'da bugünkü gibi büyük ve bağımsız bir devlet yapısının korunması gerektiğinin de bilincini taşımaktadırlar. Anadolu'da çözülmeye ya da parçalanmaya dönük bir sonuç yaratabilecek hiçbir siyasal ya da sosyal hareket içinde şimdiki kadar yer almamışlardır. Bundan sonra da bu gibi hareketleri desteklemeyeceklerdir.

Sonuç

İşgalci Rus ordularına karşı yüz yıla yakın bir süre (1763-1864) sürdürülen kutsal Özgürlük Savaşı'nda, Rusya, Kafkas halklarını ve özellikle Çerkes halkına karşı uyguladığı katliam ve soykırım ile kılıç artıklarını, Osmanlı topraklarına sürgün etmiştir.

Osmanlı Devleti de, iltica emeli ile vatanlarını terk edenleri, reddeder ise, Çerkesleri Rusya'nın kahr ve şiddetine bırakmanın, Hilafetin şanına uygun bulmadığı için, göçmenleri ülkesine kabul etmiştir.

Kafkasya'da cereyan eden savaş sırasında, sürgüne tabi tutulan başta Çerkesler olmak üzere, yaklaşık iki milyon dolayındaki göçmenlerden (Abaza, Abhaz, Ubıhlar da), Kocaeli Vilayeti

sınırları dâhilinde, kurdukları köylere yerleşmişlerdir.

Kocaeli Vilayeti'ne yerleşen Kafkas göçmenleri, bugüne kadar sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan, içinde buldukları geçmişte Osmanlı ve günümüzde Türkiye Cumhuriyeti'nin birlik ve beraberliğine her zaman katkılarda bulunmuş ve bulunmaya devam edeceklerdir.

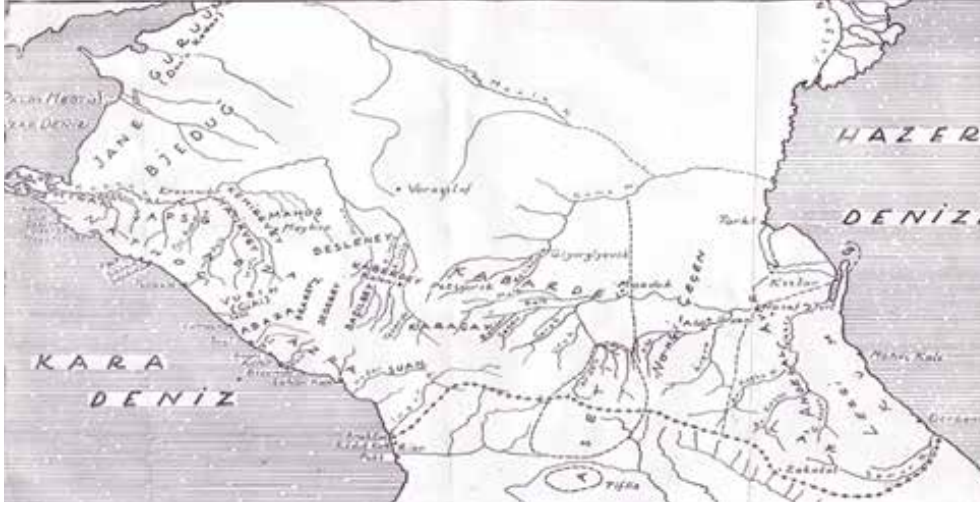
KAYNAKÇA

- Akyüz, Julide, "Göç Yollarında; Kafkaslar'dan Anadolu'ya Göç Hareketleri, *Bilig Dergisi, Yaz/ 2008, Sayı: 4, s. 37-56.*
- Allen, W. E. D. Muratoff, Paul, *1828-1921 Türk-Kafkas Sınırsındaki Harplerin Tarihi*, Ankara, 1966.
- Aslan, Cahit, "Türkiye Çerkeslerinde Sosyo-kültürel Değişme", *Sempozyum Kitabı*, Kafder Yayınları, Ankara, 1996.
- Atan, Fatih, *Türkiye'deki Abhazlar*, İstanbul, 2009.
- Avagyan, Arsen, *Osmanlı İmparatorluğu ve Kemalist Türkiyenin Devlet-İktidar Sisteminde Çerkesler*, İstanbul, 2004.
- Aydemir, İzzet, "Türkiye Çerkesleri", *K.K.Dergisi, Özel Sayı*, Ankara 1973, s. 39-42.
- Aydemir, İzzet, *Göç- Kuzey Kafkasyalılar'ın Göç Tarihi*, Ankara, 1988.
- Aydın, Mustafa, *Üç Büyük Gücün Çatışma Alanı Kafkaslar*, İstanbul, 2005.
- Bi, Mahmuti, *Kafkas Tarihi*, Cilt II, Ankara, 2011.
- Bi, Mahmuti, *Kafkas Tarihi*, Cilt I, Ankara, 2011.
- Baddeley, John F., *Rusların Kafkasya'yı İstilas ve Şeyh Şamil*, İstanbul, 1989.
- Barlas, Cafer, *Dünü ve Bugünü ile Kafkasya Özgürlük Mücadelesi*, İstanbul, 1999.
- Berkok, İsmail, *Tarihte Kafkasya*, İstanbul, 1958.
- Bersis, İ. Ziya, "Kafkasyalılar ve Çerkesler", *Kafkas Dergisi*, İstanbul, 1953, Sayı: 2.
- Berzeg, Nihat, *Çerkesler*, İstanbul, 2006.
- Berzeg, Sefer E., *Gurbette Kafkasya II*, Ankara, 1987.
- Berzeg, Sefer E., "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Kuzey Kafkasya ve Sürgündeki Kafkasyalılar", *Kafkasya Gerçeği Dergisi*, Samsun, 1990, Sayı: 1.
- Berzeg, Sefer E., *Çerkes-Vubıhlar Soçi'nin İnsanları*, Ankara, 2013.
- Berzeg, Sefer E., "Kafkasya'da Yok Etme Savaşı ve Sürgünler Günümüzde de Sürüyor", *Geçmişten Günümüze Kafkaslar'ın Trajedisi, Konferans Kitabı*, İstanbul, 2006.
- Berzeg, Sefer E., *Soçi'nin Sürgündeki Sahipleri Çerkes-Vubıhlar*, Ankara, 1998.
- Bi, Mahmut: *Prof. G. F. Turtçaninov'un Kafkasya'da Bulunan Antik Eserlerin Keşfi ve Yazılarının Çözümlemesi Eseri*, Ankara, 2006.
- Bice, Hayati, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, Ankara, 1991.
- Blanch, Lesley, *Cennetin Kılıçları*, İstanbul, 1978.
- Borey, Rauf, "Adige Topraklarının İşgalinin Tarihçesi", *Kafkasya Gerçeği Dergisi*, Samsun, 1991, Sayı: 4.
- Cabağı, Wassan Giray, *Kafkas-Rus Çatışması*, İstanbul, 1995.
- Canbek, Ahmet, *Kuzey Kafkasya Trajedisi*, İstanbul, 1994.
- Çam, Yusuf, *Kafkasya'dan Türkiye'ye Göçler ve Kocaeli Yöresine İskânlar*, İzmit, 2004.
- Demire, Muammer, "XIX. Yüzyılda Bursa'da Göçmen İskanı", *Bursa'nın Zenginliği Göçmenler*, Bursa, 2008.
- Dumanış, Avledin, *Çerkes Kültürü Üzerine Etüd*, Kayseri, 2004.
- Dündar, Fuat, *İttihat ve Terakki'nin Müslümanları İskan Politikası (1913-1918)*, İstanbul, 2007.
- Ere, Şerafeddin, *Dağıstan ve Dağıstanlılar*, İstanbul, 1961.
- Ergün, Aysen, "Ketenciler Köyü", *K.K.K.Dergisi*, İstanbul, 1980, Sayı: 58.
- Erkan, Süleyman, *Kırım ve Kafkasya Göçleri*, Trabzon, 1996.
- Esadze, Seman, *Çerkesya'nın Ruslar Tarafından İşgali*, Ankara, 1999.
- Habiçoğlu, Bedri, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Göçler*, İstanbul, 1993.
- Hızal, A. Hazer, *Kuzey Kafkasya: Hürriyet ve İstiklal Davası*, Ankara, 1961.
- Hunca, Alp Bosuter, "Apsuvaları Tanıyalım", (www.abhazhaber.com).

- İpek, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon, 2006.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri-1877-1890*, Ankara, 1994.
- İslam Ansiklopedisi; "İzmit", "Akçakoca", "Çerkesler", "Abazalar" maddeleri.
- "İstanbul Vilayeti Çatalca ve İzmit Sancakları, haritası", *Mufassal Atlas*, 1907.
- Kafli, Kadircan, *Kuzey Kafkasya*, İstanbul, 2004.
- Karal, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VIII, Ankara, 1962.
- Karal, E. Ziya, *Osmanlı Tarihi*, Cilt: VII, Ankara, 1977.
- Karal, E. Ziya, "Osmanlı Tarihi", Ankara, 1976 Cilt: VI
- Karpaz, Kemal H., *Osmanlı Nüfusu(1830-1914)*, İstanbul, 2010.
- Karpaz, Kemal H., *Osmanlıdan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul, 2010.
- Kasimov, A.H., *Çerkes Soykırımı*, Ankara, 1995.
- Kaya, Ahmet, *Türkiye'de Çerkesler*, İstanbul, 2011.
- Kaya, Mehmet, "XIX. Yüzyılda İzmit(Kocaeli) Sancağının Demografik Durum ve İskanı", (<http://dergiler.ankara.edu.tr>).
- "Kentsel Yoksulluk Göç ve Sosyal Politikaları", *2009 Kentleşme Şurası*, Ankara, 2009.
- Kirzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas Ellerini Fethi*, Ankara, 1993.
- Kozok, Kozok, *Osmanlı Tarihinde İz Bırakan Çerkesler*, İzmir, 2010.
- Kumuk, Cem, *Kafkasya aydınlık günlerini arıyor-Neredesin Prometheus*, İstanbul, 2004.
- Kurat A. Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1970.
- Kurat, A. Nimet, *Rusya Tarihi*, Ankara, 1948.
- Kutlu, Cemal, *Çeçen Direniş Tarihi*, İstanbul, 2005.
- Kutlu, Cemal, *Kuzey Kafkasya'nın İlk Milli Mücahidi ve Önderi İmam Mansur*, İstanbul, 1987.
- Lyuly, Leonti, *Çerkesya*, İstanbul, 1998.
- Mamaş, T. Can, *Tarih Boyunca Türk-Rus Münasebetleri*, İstanbul, 1955.
- McCarthy, Justin, *Ölüm ve Sürgün 1821-1922*, İstanbul, 1995.
- Met Çünatıkho Yusuf İzzet Paşa, *Kafkas Tarihi-I-*, Ankara, 2002.
- Met Çünatıkho Yusuf İzzet Paşa, *Kafkas Tarihi-II-*, Ankara, 2009.
- Meydan Larousse Ansiklopedisi, "Kocaeli", "İzmit", "Akçakoca", "Çerkesler", maddeleri.
- Mısıroğlu, Kadir, *Moskof Mezalimi*, İstanbul, 1970.
- Narin, Resul, "XIX. Yüzyılda Kocaeli'nde Misyonerlik Faaliyetleri", *Karadeniz Araştırmaları, Yaz/2012, Sayı: 34, s. 67-76*.
- Noghumuka, Şora, *Çerkes Tarihi*, İstanbul, 1974.
- Öner, Çetin, *Şu Bizim Çerkesler*, İstanbul, 2001.
- Özbay, Cemalettin, "İzmit'e Bağlı Çerkes Köyleri", *Nart Dergisi*, Ankara, 2002, Sayı: 31-32.
- Özbay, Cemalettin, "Karamürsel İlçesinde Kuzey Kafkasyalı Göçmenler", *K.K.K.Dergisi*, İstanbul, 1978, Sayı: 48.
- Özbek, Baturay, *Çerkes Tarihi Kronolojisi*, Ankara, 1991.
- Özdemir, Erdoğan, "Dünden Bugüne Karamürsel Kitabı", *Kaptan-ı Derya Kitabı*, (circassiencenter).
- Öztuna, Yılmaz, *Büyük Türkiye Tarihi*, Cilt: VI-VII, İstanbul, 1978.
- Paşu, Murat (Edtör), *Vatanından Uzaklara Çerkesler*, İstanbul, 2004.
- Paşaoğlu, D. Derin, "Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-1878) 93 Harbi Sonu Muhacir İskânı", (www.historystudies.net).
- Pokshishevskiy, V. V., "Kuzey Kafkasya'da Demir Öncesi Kolonileştirmenin ve Göç Süreçlerinin Coğrafyası", *Kafkas Dergisi*, Ankara, 1988, Sayı: 11/12.
- Polovinkina, Tamara V. *Çerkesya Gönül Yaram*, Ankara, 2007.
- Saray, Saray, *Türk-Rus Münasebetlerinin Bir Analizi*, İstanbul, 1998.
- Saydam, Abdullah, *Kırım ve Kafkas Göçleri*, Ankara, 1997.
- Sofuoğlu, Adnan, *Milli Mücadele Döneminde Kocaeli*, Ankara, 2006.
- Şimşir, Bilal N., *Rumeli'den Türk Göçleri-Belgeler*, I-III Cilt, Ankara, 1989.

- Traho, R., *Çerkesler*, İstanbul, 2007.
- Tuğlacı, Pars, *Osmanlı Şehirleri*, İstanbul, 1985.
- Turan, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri-I-*, Ankara, 2000.
- Tutum, Cahit, *1864 Göçü ile İlgili Bazı Belgeler: Çerkesler'in Sürgünü*, Kafdağı Yayınları, No: 3, Ankara, 1993.
- Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Ankara, 2005.
- Ulugün, F. Yavuz, *Kocaeli'de Tarihsel Göçler*, www.kafkasakademi.com- 21 Şubat 2014.
- Ünal, Mühittin, *Kurtuluş Savaşı'nda Çerkesler'in Rolü*, İstanbul, 1996.
- Vernadsk, George, *Rusya Tarihi*, İstanbul, 2009.
- Yüksel, Hasan, "Kafkas Göçmen Vakıfları", *OTAU Dergisi*, Ankara, 1994, Sayı: 5.

HARİTA VE RESİMLER

1- XIX. Yüzyılın başında Kafkasya haritası.

2- Kafkasya'dan Osmanlı topraklarına göç haritası.

3- Marmara ve Anadolu'da iskân haritası.

4- Kocaeli Sancağı haritası.

5- Sürgün edilen Çerkesler.

6- Sürgün edilen Abhazlar.

7-Kefken'de sürgünü anma etkinlikleri

8-Kocaeli Kuzey Kafkas Dostluk ve Kültür Evi (2014)

9- Uzuntarla köyünde Yaşar Baytok'a ait eski ev.

10- Ketenciler köyünde Celal Özkan'a ait eski ev

11-Geleneksel Çerkez düğünü

12-Kocaeli Amra Kafkas ekibi

Mahmut
Bİ

13- Çerkes Geleneksel Müzik Aletleri

14-Geleneksel Çerkes yemeklerinden örnekler.

15-Tarihçi Mahmut Bİ Çerkes Milli Kıyafeti İle

دفتر شهرداری
دائرة بلدية

صنعه نومزوبی
۲۵۹

لواحه	رقم	تاریخ	موقع	مختص	ملاحظات
جنسی	خانہ زوجہ				
نوعی	سلفکاری وقفہ معقول				
حدودی	محلہ ابوابی مغرباً جانب میں ہے۔ میاری پہلو اولیٰ اولیٰ حیدر آباد عاش خانہ بیگم جہاں بیگم				
مقداری	بر دو سو بیس				
مختصی	سوی پیدہ می پاره مقام طبر				
ساحب اولیٰ	تعمیر و تعمیرات دور اولیٰ و دیگر عرصہ سزاہ اولیہ و خانہ زوجہ نارہ و اولیہ معقولہ و غیر معقولہ و قریٰ صالحہ و غیر صالحہ و غیر صالحہ خانہ و خانہ زوجہ بر اداری مرتفع ہے و بعضی غیر معقولہ جہت اعطای تعمیرات و غیر صالحہ و غیر صالحہ و غیر صالحہ و غیر صالحہ و غیر صالحہ و غیر صالحہ و غیر صالحہ و غیر صالحہ				
مصرفی	تعمیرات و تعمیرات و غیر صالحہ و غیر صالحہ و غیر صالحہ و غیر صالحہ و غیر صالحہ و غیر صالحہ و غیر صالحہ و غیر صالحہ				
تعمیری					
بدلی					
یکون	خرج	بدل مثل	بدل مزایدہ	مخصصات متراکم	
پارہ	پارہ	پارہ	پارہ	پارہ	پارہ
۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵	۱۵
<p>والادہ عہدہ خانہ زوجہ دیکھن دفتر خاقانی نامہ اشہو موقت علم و خیر اعطای قاعدی سندوق امینی مأمور و با شاہو کالی معاہلات قاعدی اجرا قاعدی اولادہ سندیک تنظیم و اعطاسہ</p>					

سند خاقانی

لوای شماره شماره	از صید مجلسه	قضا مجلسه	از صید مجلسه	ناحیه زقاف	قریه موقع	اوز و سزا ملاحظات
						جنسی توسی
						دوقاوند رهنبرد و قفسه سفید نهند
						طریقه دره و حریف و طریقه
						اینک دفعه ایکی اوست چند بیکه ایکی اوست قفسه سفید نهند
						مقتاری مختصی
						ملا میرزبه ارفند بجانا امار خاتمه
						بشترتی قیمتی
						بشترتی قیمتی

بشترتی
قیمتی
بشترتی
قیمتی

16-Uzuntarla tapu örnekleri.

KOCAELİ HAVÂLİSİNE KIRIM TATAR MUHACİR İSKÂN LARI

Hakan KIRIMLI*

Uzun ve kanlı mücadelelerden sonra 1783 yılında Kırım Hanlığı yıkılarak, toprakları Rusya İmparatorluğu tarafından ilhak edildi. Bu andan itibaren, Kırım'ın yerli halkı olan Kırım Tatarları Rusya idaresi tarafından kendi vatanlarında istenmeyen unsurlar olarak görüldü. Uygulanan kolonizasyon politikalarına bağlı olan sosyal, siyasî, idarî ve ekonomik baskılar neticesinde, hanlığın ortadan kaldırılışını takip eden yaklaşık 150 yıllık dönem içinde yüz binlerce Kırım Tatarı Kırım'ı terk ederek din ve dil bağlarıyla bağlı buldukları Osmanlı Devleti'ne göç etmek mecburiyetinde kaldı. Bu şekilde muhacir olan Kırım Tatarları, Osmanlı Devleti'nin özellikle Rumeli ve Anadolu'daki topraklarına iskân edildi. Kırım Tatar muhacirlerin yerleştikleri yerler arasında bugünkü Kocaeli ili arazisi de bulunmaktaydı.

Kırım Tatarlarının bugünkü Kocaeli ili topraklarına yerleşmeleri yaklaşık 150 yıllık dönem boyunca farklı senelerde ve muhtelif mahallerde gerçekleştiği gibi, bazen toplu halde, bazen de tespiti hemen hemen imkânsız olan münferit aileler veya küçük gruplar şeklinde olmuştur. Muhacirler arasında XVIII. asrın son çeyreğinde Kırım'dan ayrılanlar olduğu gibi, Türkiye Cumhuriyeti devrinde gelenler de vardır. Bu bakımdan, bugünkü Kocaeli iline yerleşmiş olan Kırım Tatarlarının birçoğunun birbirinin varlığını bilmemeleri, hatta ataları erken zamanlarda Kırım'dan ayrılmış olan bazılarının Kırım'a ilişkin kökenlerinden dahi haberdar olmamaları şaşırtıcı değildir. Dahası, Kırım Tatarları her zaman doğrudan Kırım'dan Kocaeli havâlisine gelmiş değillerdir. Bunların bazıları önce Rumeli'nin yahut Anadolu'nun başka yerlerine yerleşmişlerken, bilâhare (kimi hallerde nesiller sonra) siyasî veya ekonomik sebeplerden dolayı bugünkü Kocaeli ili sınırları dâhiline göç etmişlerdir. Her halükârda, günümüzde de Kocaeli'nin muhtelif yerlerinde sözünü ettiğimiz muhacirlerin soyundan gelen Kırım Tatarları yaşamaya devam etmektedir. Bunlardan köylerde yaşayan yahut yakın zamanlara kadar yaşamış olanları tespit etmek nispeten daha kolay olmakla birlikte, toplu iskânlar haricinde şehirlere yerleşmiş olanları, hele münferit aileleri belirleyebilmek hemen hemen imkânsızdır.

Yaptığımız saha ve arşiv çalışmalarında Kocaeli ilindeki Kırım Tatarları arasında Kırım'dan en eski tarihte ayrıldığı anlaşılan topluluk olarak "Azaklıoğulları" sülâlesini tespit edebildik. Lakap ya da soyadlarından da anlaşılacağı üzere, bu sülâlenin kökeni Kırım'ın Azak

*Bilkent Üniversitesi, Rusya Araştırmaları Merkezi Müdürü, e-mail: hakankirimli@yahoo.com

Denizi kıyısındaki bölgelerine dayanmaktadır. Özellikle Anadolu'nun Karadeniz vilâyetlerinin hepsinde yaşadıkları görülen Azaklıoğullarının atalarının Kırım'dan ayrılışları mevcut belge ve delillere nazaran XVIII. yüzyılın son çeyreği dâhilinde gerçekleşmiştir. Artvin'den (hatta Batum'dan) İstanbul'a kadar yayılan çok geniş Azaklıoğlu sülâleleri arasında yaptığımız araştırmalarda, sülâle mensuplarının Kırım'dan çıkışlarının üzerinden iki asrı aşkın bir süre geçmesine rağmen çoğunun kendilerini "Kırımlı" olarak adlandırmaya devam ettiğini müşahade ettik. Bugünkü Kocaeli ili dâhiline yerleşmiş en eski Azaklıoğlu topluluğu ise Kandıra'nın Kubuzcu köyünde yaşamaktadır. Köyün "Azaklı Mahallesi" olarak bilinen kısmı hemen tamamen bu sülâle ile meskûndur. Köyde mevcut en eski mezar taşlarına bakarak sülâlenin atalarının buraya en geç XIX. asrın başlarında geldikleri anlaşılmaktadır. Sülâle mensuplarının doğrudan Kırım'dan geldiklerini ifade etmelerine rağmen, atalarının önce Karadeniz sahilinde başka bir yere çıkmış olup sonradan Kubuzcu'ya gelmiş olmalarını da ihtimal dâhilinde görmekteyiz. Kubuzcu'daki Azaklıoğullarından bazı kollar XIX. yüzyıl içinde yine Kandıra'ya bağlı olan Üğümce ve Hediye köylerine taşınmışlardır.

Kocaeli'nde Kandıra dışında da muhtelif Azaklıoğulları sülâleleri yaşamaktadır. Şehir ve köylerde münferit olarak yaşayan pek çok Azaklıoğlu haricinde, İzmit merkez ilçesinin Servetiyecami köyünde sülâlenin bir kolunun yerleştiğini tespit ettik. Bu sülâlenin ataları Kırım'dan muhtemelen XVIII. asır sonlarında çıktıktan sonra Rize'nin Potomya (değiştirilmiş adı: Güneysu) kazasının Setoz (değiştirilmiş adı: Ortaköy) köyüne yerleşmiş, oradan da 1880'ler civarında Servetiyecami köyüne hicret etmişlerdi.

Kırım Tatar tarihinin en büyük göç dalgası 1860-1861 yıllarında vuku buldu. Bu dönemde Osmanlı Devleti'ne gelen Kırım Tatarlarından bazıları günümüz Kocaeli ili sınırları dâhiline yerleşti.¹ Bunların bir kısmı münferit aileler halinde İzmit şehir merkezine ve vilâyetin farklı yerlerine yerleşirken, bir kısmı da toplu olarak köylerde meskûn oldu. Bu meyanda, Gölcük yakınlarına peyderpey yerleşen ve Kırım'ın Bahçesaray, Akyar, Aluşta, Yalta ve Sudak havalilerinden gelen Kırım Tatar muhacirler burada bir köy meydana getirdiler. İhsaniye adını alan bu köy, sâkinleri dolayısıyla "Tatarköy" yahut "Tatar İhsaniye" olarak da anılmaktaydı.² Günümüzde on binlerce kişinin yaşadığı bir şehir mahiyetini almış olan İhsaniye'de hâlâ yaşamayı sürdüren Kırım Tatarları mevcuttur. Hatta bunlar arasında Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında Kırım'a dönerek yerleşenler de vardır.

Yine 1860-1861 göçü döneminde Kocaeli'ne iskân edilen Kırım Tatarlarının yerleştiği bir diğer köy de İzmit Merkez kazasına bağlı olan Nusretiye'dir. Kırım'ın hangi bölgesinden çıktıklarını kesin olarak belirleyemediğimiz ancak muhtemelen Çöl (Step) taraflarından olan bu muhacirlerin 1871 yılına ait bir isim listesi mevcuttur.³ Nusretiye köyüne 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonrası Batum bölgesinden gelen Müslüman Gürcü muhacirler de iskân edilmiştir. Köydeki Kırım Tatar muhacirler zamanla burayı terk etmişlerdir. Nusretiye'de günümüzde hiç Kırım Tatarı kalmamıştır.

Kırım'dan gelen muhacirlerin İzmit vilâyeti dâhilinde iskânları tedricen azalmakla birlikte hem 1860'lar boyunca⁴, hem de sonraki on yıllar içinde münferit vakalar halinde devam

- 1 İzmit havalisine Kırım Tatar muhacirlerin gelişi en geç 1860 yaz aylarında başlamış durumdaydı. Muhacirlerin gelişi ve iskânı o yıl ve müteakip yıl boyunca devam edecekti. T.C. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (İstanbul) (Bundan sonra BOA olarak gösterilecektir), *A.MKT.UM.*, Dosya no.: 421, Gömlek no.: 28; *A.MKT.UM.*, Dosya no.: 422, Gömlek no.: 46; *A.MKT.DV.*, Dosya no.: 168, Gömlek no.: 73; *A.MKT.NZD.*, Dosya no.: 327, Gömlek no.: 20; *A.MKT.NZD.*, Dosya no.: 327, Gömlek no.: 53; *A.MKT.NZD.*, Dosya no.: 327, Gömlek no.: 54; *A.MKT.NZD.*, Dosya no.: 335, Gömlek no.: 91; *A.MKT.UM.*, Dosya no.: 455, Gömlek no.: 23; *A.MKT.MHM.*, Dosya no.: 232, Gömlek no.: 35.
- 2 BOA, *DH.MHC.*, Dosya no.: 12, Gömlek no.: 13; Ahmed Nezih Galitekin, *Gölcük. Tarihçe ve Kültür Mirası Eserler* (Gölcük, 2005), s. 187.
- 3 BOA, *ML.CRD.*, Defter no.: 1906.
- 4 Meselâ Bahçesaray'dan gelen sekiz ailelik bir muhacir grubunun İzmit civarında iskân edildiklerini bilmekteyiz. BOA, *A.MKT.MHM.*, Dosya no.: 331, Gömlek no.: 98. Bunlar kendi hemşehrilerinin bulunduğu İhsaniye

etti. XIX. yüzyılın son ve XX. yüzyılın ilk yıllarında Kırım'dan önemli bir göç dalgasının daha çıktığı biliniyor. Bu dalgada gelenlerin bir kısmı da yine İzmit havalisine yerleşti. İzmit Merkez kazasına bağlı eski bir köy olan Kullar'ın o dönemde Kırım Tatar muhacirlerin iskânıyla şenlendiği anlaşılmaktadır.⁵ Bu muhacirlerin soyundan gelen Kırım Tatarları günümüzde de Kullar'da yaşamaktaysa da, köy halkının çoğunluğunu artık buraya Cumhuriyet devrinde Türkiye'nin Karadeniz vilâyetlerinden gelerek yerleşen iç göçmenler teşkil etmektedir. XX. yüzyılın ilk on yılı içinde Kırım Tatar muhacirlerin Kocaeli vilâyetinin Kullar köyü dışındaki bazı yerlerine de iskân olunduğu görülmektedir.⁶

Kocaeli vilâyetine Kırım Tatarlarının iskânı Cumhuriyet devrinde de durmamıştır. Ancak bu devirde Kocaeli'ne münferit veya toplu olarak yerleştirilen Kırım Tatarları doğrudan Kırım'dan değil, XIX. asırda iskân edilmiş oldukları Rumeli topraklarından gelmekteydi. Bu bakımdan, söz konusu Kırım Tatarları çoğu halde o sırada geldikleri ülkelerden dolayı Romanya yahut Bulgaristan muhacirleri olarak anılmışlar, bu ise onların gerçek kimliklerinin ve kökenlerinin çevre tarafından yanlış bilinmesine yol açmıştır. Cumhuriyet döneminde Bulgaristan ve Romanya muhacirleri arasında bulunan Kırım Tatarlarından Kocaeli vilâyeti dâhiline münferit olarak veya küçük gruplar haline yerleşenler daima olmuş ise de, toplu yerleşimler 1935'te Romanya'dan gelen Kırım Tatar muhacirlerin iskânıyla gerçekleşmiştir. Bu Kırım Tatarlarının büyük çoğunluğunun ataları 1860-1861 göçü ile vatanları Kırım'dan ayrılmış ve o zaman Osmanlı toprakları olan, 93 Harbi (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı) sonrasında ise Romanya Krallığı'na bırakılacak olan Dobruca'ya iskân edilmişti.

1935 yılında Romanya'dan Türkiye'ye yaklaşık 5500 Kırım Tatar muhacir geldi. Cumhuriyet ve Nâzım adlı iki vapurun taşıdığı bu muhacirler Derince limanına çıkarıldıktan sonra nihaî iskân mahalleri hazırlanana kadar Kocaeli ve Sakarya illerindeki bazı kasaba ve köylerde geçici olarak kaldılar. 1-2 yıl buralarda kalan muhacirler nihaî iskânları için Türkiye'nin muhtelif illerine gönderildiler. Bunlardan Kocaeli ilinde iskân edilenler daha ziyade ilk çıktıkları Derince ile Tütünciftlik, Sarımeşe ve Akmeşe (Armaş) köylerine yerleştirildiler. Bu kasaba ve köylerin her birinde muhacirler için 60'ar ev inşa edilmişti.⁷ Muhacirlerden bir kısmı da geçici iskân mahallerinden sonra yerleşmek üzere Gebze'ye gitti. 1938 yılında bu muhacirler için Gebze'de 148 evden oluşan bir mahalle kuruldu. Dönemin Gebze Kaymakamı Osman Yılmaz'ın adı verilen bu mahalle günümüzde de mevcut ve Kırım Tatarlarıyla meskûndur. II. Dünya Savaşı'nın çıkmasına kadarki dönemde 1935'te göç etmiş muhacirlerin akraba veya hemşehrilerinden serbest göçmen olarak gelen ve Kocaeli vilâyetine yerleşenler de olmuştur. Ancak bu gibi göçmenler statülerinden dolayı devlet yardımı alamamışlardır. 1930'ların ikinci yarısı boyunca gelen bütün bu muhacirlerin soyundan gelenler yukarıda sözünü ettiğimiz yerleşim yerlerinde günümüzde de yaşamayı sürdürmektedirler. Yalnız Akmeşe'de yaşayan Kırım Tatar sayısı çok azalmıştır.

1950 sonrası dönemde Türkiye büyük bir sosyal hareketliliğe ve dolayısıyla çok yoğun iç göç hareketlerine şahit oldu. Buna bağlı olarak, Türkiye'nin her yerinde demografik yapı radikal şekilde değişti. Aralarında Kocaeli'nin de bulunduğu ekonomik çekiciliğe sahip batı bölgesi illeri diğer bölgelerden çok büyük sayılarda göç aldı. Böylece, Kocaeli ilinin nüfusu 1950'ler öncesinin kat be kat üzerine çıktığı gibi, bu nüfus Türkiye'nin her tarafından son

köyüne yerleşmiş olabilecekleri gibi, vilâyetin başka yerlerinde de iskân edilmiş olabilirler. O yıllarda gelen muhacirlerin yalnızca bu belgede gösterilenlerden ibaret olmadığına hiç şüphe yoktur.

5 Kullar köyü mezarlığında tespit ettiğimiz "Kırımlı Hacı Ahmed Ağa"ya ait Hicrî 1321 (Milâdî 1903-1904) tarihli mezar taşı Kırım Tatarlarının burayı kurmasının bundan önceki bir tarih olduğunu göstermektedir. Burayı kuran Kırım Tatar muhacir grubunun Osmanlı belgelerinde 1902 yılında İzmit'in bir köyüne iskân oldukları kaydedilen göçmenler olması da ihtimal dâhilindedir. Bakınız, BOA, A.MKT.MHM., Dosya no.: 523, Gömlek no.: 45.

6 BOA, A.MKT.MHM., Dosya no.: 526, Gömlek no.: 6; A.MKT.MHM., Dosya no.: 527, Gömlek no.: 2; DH.MKT., Dosya no.: 2718, Gömlek no.: 22.

7 Ferit Toplu, *Dobruca'dan Derince'ye Kırım Tatarları* (y.y. [İstanbul], 2010), ss. 45-51.

yarım asrı aşkın bir süre içinde gelmiş çok farklı toplulukları içine almaktadır. Bu toplulukların içinde elbette ki ülkenin muhtelif yerlerinden gelen Kırım Tatarları da vardır. Bu şekilde gelen Kırım Tatar kökenli insanların sayısı Kocaeli'ne evvelce yerleşmiş Kırım Tatarlarından bile fazla olabilir. Ancak artık hemen tamamen diğer halk ile karışık ve entegre olmuş olarak yaşayan bütün bu Kırım Tatarlarının sayılarını tespit edebilmek imkân haricindedir.

Görüldüğü üzere, Kırım Tatarları iki asrı aşkın bir süre içinde farklı zamanlarda vatanları Kırım'dan çıkarak Türkiye'ye hicret etmiş ve çok farklı şekillerde ve maceralardan sonra bugünkü Kocaeli ili dâhiline yerleşmişlerdir. Diğer bir deyişle, Kocaeli'ndeki Kırım Tatarları arasında Kırım'dan çıkıştan sonraki 7. nesle mensup olanlarla da, (çok az da olsa) 2. nesilden olanlarla da karşılaşılabilir. Doğrudan Kırım'dan çıkıp Anadolu'ya gelmiş olanlar olduğu gibi, Kırım ile Anadolu arasında bir kaç nesillik Rumeli (Bulgaristan yahut Romanya) tecrübesi yaşayanlar da vardır. Bu bakımdan bu insanların dil ve kültürlerini muhafaza, hatta geçmişlerinden bilgi sahibi olma dereceleri fevkalâde değişkenlik arz etmektedir. Bunlar arasında dil ve kültürlerini kayda değer ölçüde koruyabilenler olduğu gibi, atalarının Kırım'dan gelmiş olduğundan haberi olmayanlar dahi bulunmaktadır. Her halükârda, Kocaeli'ndeki Kırım Tatarlarının bütünüyle entegre oldukları bu ilin kültürüne ve sosyal hayatına çok önemli katkılar yaptıklarını ve buranın gayet dikkat çekici bir rengini teşkil ettiklerini söylemek yanlış olmayacaktır. Kocaeli'ndeki Kırım Tatarlarından siyaset, ekonomi, sanat ve spor sahalarında temayüz etmiş pek çok isim çıkmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin XVIII. ve XIX. Dönemlerinde Kocaeli'ni temsil etmiş olan Bülent Atasayan da bu ile yerleşmiş olan bir Kırım Tatar ailesine mensuptu. Kocaeli'ndeki Kırım Tatarları genel olarak teşkilatlı olup, il dâhilinde 2014 yılı itibarıyla beş Kırım Tatar derneği bulunmaktaydı.

GÖÇ OLGUSU İÇERİSİNDE İZMİT MUHACİRLERİNE DAİR KISA BİR DEĞERLENDİRME

Hatice AKAN*

Giriş

Can damarı İzmit, gerek Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'si gerekse dünya konjonktürü açısından her daim önemi haiz bir bölge olmuştur. Siyasi, askerî, sosyal ve kültürel tarih çerçevesinde kırılma noktalarını içinde barındıran İzmit ve çevresi, Osmanlı'nın içinde bulunduğu savaşlar ve antlaşmalar dolayısıyla göç alan bir saha olma özelliğine sahiptir. Göçlerin genel sebeplerini; farklı etnik grupların kendi farklılıklarını ortaya koymaları ve belli bir dönem sonrasında Osmanlı'nın bunları bir potada eritememesi, Avrupa'nın Müslüman olana hoşgörüsüzlüğü, ötekinin ötekine tahammülsüzlüğü şeklinde özetlemek yanlış olmayacaktır. Göç olgusu beraberinde muhacir, muhaceret, mülteci başta olmak üzere kendiyile ilgili ve kendinden türetilmiş pek çok kavramı da beraberinde getirmiştir. Osmanlı belgelerine göre; "Hicret", "Muhaceret" kişinin bağlı olduğu devletin baskısına dayanamayıp bir daha dönmek üzere yaşadığı yeri terk ederek Türk idaresindeki diğer topraklara gitmesidir, işte bunlar muhacirlerdir. Mülteciler ise işgal edilen sahadan gelen, savaş bittikten sonra da yurtlarına dönme umudu içerisinde göç eden kimselerdir.¹

İzmit sancağı 1530'da Kocaeli'ye bağlı bir kaza iken XVI. yüzyılda Kaptanpaşa (Cezayir-i Bahri Sefid) eyaletine bağlı sancak statüsüne getirilmiş, 1855'te, Hüdavendigâr'a, 1878'de de Şehremaneti'ne bağlanmıştır. İzmit, Kırım Savaşı ve sonrası yaşanan göç dalgasında coğrafi konumu gereği, geçici iskân bölgesi olup İstanbul'a ulaşan muhacirlerin Anadolu'nun iç bölgelere ulaştırılmasında geçici güzergâh vasfı görmüştür. Muhacir aktarımının uygun olmadığı yerlerdeki muhacirler, İzmit üzerinden iskân bölgelerine gönderilmişlerdir. İzmit'in Kandıra ve Kaymaz kazaları hava muhalefeti ve deniz kazaları gibi olumsuz şartların vuku bulduğu anlarda zorunlu karaya çıkış noktaları olmuştur.²

Osmanlı'da göç deyince akla özellikle Rusya'nın işgalci faaliyetleri sonrasında şekillenen göç hareketleri gelmektedir. Bu dönemi; 1774'te Küçük Kaynarca Antlaşması'yla başlayıp Kırım Savaşı'na kadar (1853-1856) süren göçler, Kırım Savaşı'ndan 1877-1878 Osmanlı

* Okutman, Sakarya Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölüm Başkanlığı, e-mail:hatices@sakarya.edu.tr.

1 Nedim İpek, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, s. 373.

2 Derya Derin Paşaoğlu, "Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-1878) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", c.5, sayı 2, *History Studies Halil İncalcık Özel sayısı*, s. 370.

Rus Savaşı (93 Harbi)'na kadar gerçekleşen göç dalgaları ve 93 Harbi sonrası yaşanan gelişmeler olarak değerlendirmek mümkündür. Konumuz çerçevesinde 93 Harbi ve sonrasında kısaca bahsederek Milli Mücadele döneminin son yıllarında Türkiye'ye özellikle İzmit'e gelen göçmenler; bunların hangi mahalli birimlere yerleştirildikleri, hayatlarını nasıl idame ettirdikleri, devlet eliyle nelerin yapılabildiği çalışmamızın ana temasıdır.

Osmanlı Devleti Döneminde İzmit'e Gelen Göçler ve Muhacirlerin İskânı

İzmit ve çevresine ilk göç 1806-1812 ile 1828-1829 Osmanlı Rus savaşları sonrasında olmuş, akabinde Kafkaslardan, Rumeli'den ve Balkanlardan gelen göçmenlerle İzmit sancağı'ndaki göçmen sayısı on bini aşmıştır. Anadolu'ya Türk nüfusu çekebilmek için Balkanlar ve Orta Asya her zaman önemli olmuştur. 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı sonrasında Gürcistan'da bir sahil kenti Sohum'dan gelen göçmenlerin Trabzon-İzmit arasında kalan geniş bölgeye dağıldıkları ve iskân ettirildikleri bilinmektedir.³ Orta Asya, Kafkaslar, Balkanlar ve Rumeli topraklarından Anadolu'ya gerçekleşen göç hareketleri büyük önem arz etmektedir. 1878'te Osmanlı'nın Rumeli vilayetlerinde meydana gelen dağılımlarda Anadolu'ya göç eden kabileler olmuştur. 1881 yılı itibariyle İzmit'e gönderilen muhacirler; Batum'dan 9425, Sohum'dan 8574, Rum-ili Türkü 1527, Tatar- Nogay 377, Çerkez 5920 olmak üzere toplam 25.823'tür. Bu göçmenlerden 101 hane 700 nüfus 1893'te İzmit'in Mecidiye Köyü'nü yurt edinmiştir. Köyün yerlisi Ermeni halkıyla iyi bir diyalog kurmuşlardır. Hatta yerli halk 1915 tehciriyle yerlerinden ayrılmış, köy tamamen muhacirlere kalmıştır. 93 Harbi sonrası Batum'dan göç edenlerden müteşekkil toplam 50 civarında Gürcü ve Laz köyü olduğu da bilinmektedir. İzmit'in Laz köylerinden Çubuklu Osmaniyeli köyü bunlardan biridir.

93 Harbi ile Rusya Osmanlı'nın Balkan topraklarında Panславizm politikası aracılığıyla genişleme imkânı bulmuştur. Bu savaş ortamında 1 milyon 200 bin kişi de göç etmek zorunda kalmıştır. Bu muhacirlerin 200 bini Şumnu'da, 300 bini Makedonya'da, 150 bini Batı Trakya ve Rodoplar'da toplanırken, Eylül 1879'a kadar, 387 binden ziyade muhacir de İstanbul'a sevk edilmiştir. Savaş sırasında başlayan göçlerle, Kafkaslardan ve Doğu Anadolu'daki savaş bölgesinden gelenler Erzurum'a yığılmışlardır. Sohum ve Batum'dan gelenler, geçici olarak Trabzon, Giresun ve Samsun'da barındırılmışlardır. Resmi istatistiklere göre, Rumeli'den 767.339, Sohum, Batum ve Kars havalisinden yaklaşık 300 bin kişi Anadolu'ya göç etmiştir.⁴

İzmit ve Çevresine Yerleştirilen Muhacirlere Yapılan Yardımlar ve Osmanlı Devleti'nin Politikası

İskân bölgelerinden biri olan İzmit tüm göçmenlerin her türlü ihtiyaçlarından sorumlu olmuştur. Bu ihtiyaçların Maliye Nezareti'nce tedarik edilemediği durumlarda yakın vilayetlerden Hüdavendiğar vilayetinin öşür hâsılatından temin edilmeye çalışılmıştır.

Bu gelişmelerin yanı sıra göçmenler için devlet bünyesinde atılan en büyük adım 5 Ocak 1860'ta ilk olarak "Muhacir Komisyonu" adıyla kurulan teşkilat olmuştur. XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte bir asır devam eden göç hareketleri Osmanlı Devleti'nde muhacir işlerini düzenlemek adına bu komisyonun kurulma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Komisyon, başlangıçta Ticaret Nezareti'ne bağlı olarak yükümlülüklerini yerine getirirken bir yıl sonra bağımsız hale gelmiş, akabinde Zabtiye Nezareti ve Meclis-i Vâlâ'ya bağlı komisyonlarca varlığını sürdürmüştür. Özellikle 93 harbi sonrasındaki göç hareketlerinin artmasıyla beraber daha aktif olan İdâre-i Umumiyye-i Muhâcirîn Komisyonu kurulmuştur. Bu komisyona bağlı olmak üzere İdâre-i Umûr-ı Hesâbiyye ve İdâre-i Umûr-ı İskâniyye

3 Nedim İpek, Rumeli'den Anadolu'ya Türk göçleri, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara,1999, s. 58.

4 İpek, *Rumeli'den.....*, s. 41.

şubeleri de kolektif bir çalışma sergilemiş, belediye daireleri dâhilinde 20 tane Devâir Şu'beleri açılmıştır. Komisyonun kuruluşu, şubelerin görev taksimatı ve komisyon üyeleri Dersaadet Muhâcirîn İdâresi Talimatı'nda belirtilmiştir. Bu birim daha sonraki dönemlerde farklı ad ve şekillerde varlığını sürdürmekte, 1916 yılında ise "Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi" ismiyle karşımıza çıkmaktadır. 22 Mayıs 1920'de TBMM'ye verilen bir önerge ile teşkilat lağvedilerek bu vazife mahalli birimlere ve belediyelere bırakılmıştır. Bir yıl sonraki Zabıt Ceridelerine bakıldığında ise bu kurum İmar ve İskân Vekâleti'ne devredilmek istenmiş ancak mümkün olmamıştır.

İzmit Hilal-i Ahmer (Kızılay) Cemiyeti çalışanları, 1924

Aşair ve Muhacirin Genel Müdürlüğü salt muhacir işleri için değil mülteci, firari ve esirler için de mühim bir kurumdur. I. Dünya Savaşı esnasında iki milyonu aşkın mülteci ve göçmen bahsettiğimiz Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'ne sevk ve iskân edilmiştir. Devlet bütçesi ile beraber Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin de yardımları azımsanamayacak kadar çoktur. Hilal-i Ahmer'in özellikle Milli Mücadele yıllarında İzmit ve çevresinde yaptığı yardımlar dikkat çekicidir. 5 Kasım 1920'de Yalova'dan gelen Yunan kuvvetlerinin Karamürsel kazasına bağlı 25 köyü yakmaları üzerine bütün mülklerini kaybeden 8-10 bin kadar kişi İstanbul, İzmit ve Derince 'de toplanmıştır. Bu göçmenlerin yerlerine iadesi, iskân ve işleri için Kızılay bir heyet göndermiştir. Tabib, aşhane, fırın, hastane malzemeleri, 1 muayenehane, 30 yataklı bir hastane faaliyete geçmiştir. Bir diğer göç faaliyeti ve Kızılay yardımları daha karşımıza çıkmaktadır. O da İznik'teki çetelerden kaçan halkın Karamürsel'e sığınması ve İzmit'teki heyetin tüm bu göçmenlere yiyecek ve giyecek dağıtmasıdır. Bunun yanı sıra 27 Şubat 1921'de Kocaeli Komutanlığı'nın isteği üzerine 150 yataklı Eşme Hastanesi'nin idaresi de Kızılay heyetine bırakılmıştır.⁵ 13 Temmuz 1921'de İzmit'te bir dispanser daha açılmıştır. Yunanlıların ağır tahrik, yağma ve yıkımları üzerine Kızılay tarafından bölgeye Kızılırmak, Gülnihal, Nimet, Giresun, Gayret, Galat ve İnebolu vapurları tahsis edilmiştir. Ancak işgal güçlerinin geri çekilişi ile sadece Gülnihal vapuru bölgeye intikal ettirilmiştir.⁶ Tüm bunlara rağmen artan göçler karşısında devlet yeni çözümler üretmek zorundaydı

5 Mesut Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, Türkiye Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009, s. 149-150.

6 Çapa, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti (1914-1925)*, s. 151.

ki memur maaşlarından dahi %1 kesinti yapılarak göçmenlere aktarılmış, beraberinde halktan da yardımlar toplanmıştır. Resmi kayıtlara bakacak olursak; Meclisin 1920 yılı bütçesinden göçmen harcamaları için 431.326 lira iâşe, 150.475 lira sevkiyat, 118.050 lira tohumluk 12.275 lira tedavi 4.500 lira han ve otel kiralari toplam 874.735 lira tahsis edildi. 1921 yılı bütçesine göre aşiret ve göçmenler için 663.556, 1922 yılı bütçesine göre ise 1.139.338 lira tahsis edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye gelen firari ve esir mültecilere bakacak olursak yaklaşık bin kişi kadardır. Bu sayının genel nüfusa etkisi olmamakla beraber Osmanlı'nın savaşlar sebebiyle azalan Anadolu'nun nüfus açığı bu gelen Müslüman Türk göçmenlerle kapatılmaya çalışılmıştır.⁷

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı yıllarında müttefikleri ile yaptığı antlaşmalar sonucunda Almanya ve Avusturya'daki esir kamplarında bulunan Müslüman Türk esirleri Anadolu'da iskân ettirmek istemiştir. Müslüman esirler; Avusturya'daki Boşnak ahali, İngiltere'deki Hintliler, Fransa'daki Fas, Cezayir, Tunuslu Müslümanlar, Rusya'daki Batum, Türkistan, Tiflis, Dağıstan, Kırım, Kazan ahali ve Afganlı Müslüman esirlerdir. Bunlar Adapazarı, Ankara, Bursa, Ertuğrul, İzmit, İstanbul, Halep, Denizli, Eskişehir, Karahisar-ı Sahip ve Konya vilayetlerine yerleştirilmişlerdir. Muhacirin-i Üsera dediğimiz esir muhacirler özellikle Adapazarı'nda Hendek, Sapanca, Ferizli nahiyelerinde 142 hane olarak İzmit'te ise 25 hane şeklinde iskân ettirilmişlerdir. İzmit'teki göçmen köyleri ise Gölcük mahalindeki 40 hanelik Nüzhetiye köyü, İzmit'e bağlı Çamlık, Çubuklubala, Fevziye 15 hane, Hamidabad 115 hane, İnanmiye 35 hane, İkraziye, Hamidiye, Karapınar, Köyyeri, Osmaniye, Rahmiye, Şevketiye, Şirinsuluca, Teşvikiye, Yenimahalle, Kandıra mahalindeki Hamidiye köyü ve Karamürsel'e bağlı Mecidiye köyü olmak kaydıyla dört büyük iskân mahallinde yaklaşık 20 adet göçmen köyü bulunmaktadır. Bunların bir kısmının isminde bugün kısmı değişiklikler söz konusudur. Şu bir gerçek ki 93 Harbinden itibaren ilk yirmi yıl içerisinde yaklaşık 50 bin göçmen İzmit'e sevk ve iskân ettirilmiştir. XIX. yüzyılın başından itibaren bilfiil devam eden göç hareketleri özellikle Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele dönemiyle beraber farklı bir çehreye bürünmüştür. 1912-1913 Balkan Savaşı sırasında 117.352, 1914-1915 Birinci Dünya Savaşı sırasında da yaklaşık 120.556 göçmenin Anadolu'ya geldiği tahmin edilmektedir. Birinci Dünya Savaşı'na kadar Kafkasya'dan, Balkanlardan ve Ege adalarından Anadolu'ya gelen göçmenlerin sayısı bir milyonun üstündedir.

Talât Paşa'nın notlarında "Balkan Harbi'nden önce gelen Müslüman Göçmenlerle ilgili İzmit 56.573 nüfus ve 12.813 hane iken Balkan Harbi'nden sonra gelen göçmen miktarı 6.771 nüfus ve 1.153 hane olarak verilmektedir ki bunların içinde memur ve asker aileleri ise 210 nüfus ve 56 hanedir. Hudud-ı Şarkiye Menâtik-ı Harbiye nedeniyle İzmit Sancağı'na göç edenlerin sayısı ise 1.887, Almanya ve Avusturya'dan İzmit Sancağı'na gelen esir sayısı ise İzmit kazası için 12, Adapazarı kazası içinse 124'dür. İzmit Mutasarrıflığı'nın nüfusu 1. Dünya Savaşı öncesi, 1914 sayımına göre canlı bir ticaret merkezi olması hasebiyle Anadolu'dan gelen yoğun göç nedeniyle 325.123 kişidir. Bu nüfusun 227.000'ini Müslümanlar, 40.000'ini Rumlar, 57.800'ünü Ermeniler oluşturuyordu. Yörede az sayıda Musevi de vardı. Nüfus dağılımı şu şekilde idi: Merkez: 71.349 (40.403 İslam, 5.226 Rum, 23.873 Ermeni, 307 Musevi), Adapazarı: 102.051 (76.864 İslam, 7.957 Rum, 16.461 Ermeni, 113 Yahudi), Karamürsel: 23.547, Kandıra: 42.944, Geyve: 48.187, Yalova: 21.532, İznik: 15.543.⁸

7 İpek, *Göçler*, s. 264.

8 Kafkaslarda Tarihsel Göçler, www.kafkasakademi.com, 14 Nisan 2014, 11.00.

Mültecilerin İskânı Meselesi

XX. yüzyılın en mühim gelişmelerinden biri de “Mülteciler Meselesi” olmuştur. XX. yüzyılın ilk çeyreğinde İran’da şiddetlenen İngiliz ve Rus politikaları neticesinde İran halkı Osmanlı Devleti’ne iltica etmişti. İngiltere’nin amacı bölgeyi elde tutarak Rusya’nın Hindistan’a yaklaşmasını önlemek Rusya’nın amacı ise bölgedeki mevcut nüfuzunu korumak ve arttırmaktır. İran’ın İngiliz- Rus nüfuz mücadele sahasına dönüşmesi ve Osmanlı’nın da bu dönemde İngiliz desteğini kaybetmesi İran ile Osmanlı’yı bir araya getirmiştir.⁹ Bu siyasi ve askerî anlamda gergin ortamda Türk, Acem ve Ermeniler iltica talebinde bulundular, bunların bir kısmı Hristiyan olsa da çoğunluğu Müslümanlardı. XX. yüzyılın ilk on yılında İran’a nüfuz eden Ruslar, halka çeşitli konularda baskı yapmaktaydı. Tecavüz ve baskılara dayanamayan halk da Osmanlı’ya aşiret reisleri aracılığıyla iltica talebinde bulundu. İltica edenlerden 280 hane halkı ocaklarına geri döndü, geriye kalan 20 hane 1908-1909 kışını akraba ve tanıdıklarının yanında geçirip ilkbaharda Hakkâri’ye iskân kararı verilmişti. Her aileye çift hayvanı, zirai alet ve mesken kredisi verilmesi için Sadaret, 1909 emvâlinden 60 bin kuruş ayırmıştır. İltica edenler arasında 11 Ocak 1912’de, 35’i İran mücahidi ve 21’i Ermeni Taşnak Komite üyesi olmak üzere toplam 56 kişilik bir kafile de vardır. Bu tarihten bir hafta sonra Tebriz’den 300 Acem ile 200 Ermeni Van Vilayeti’ne iltica etmiştir. Bir kısmı vilayetin köylerine bir kısmı da kendi istekleri üzerine İstanbul’a sevk edilmiştir. Osmanlı’ya iltica talebinde bulunan İran mültecilerini iki gruba ayırabiliriz: Birincisi işgalci Rus kuvvetlerine ve Ruslarla işbirliği yapan İran yönetimine karşı olup İran sınırında kalarak Türk tabiiyetini talep edenler. İkincisi ise, İran sınırını aşarak Türk tabiiyet talebinde bulunanlardır. Osmanlı Devleti, sınırı geçerek Türk tabiiyetinde bulunanların talebini kabul etmiş, bunlara mülteci sıfatını vererek iaşe masraflarını temin etmiştir. Güvenliklerini de sağlayarak 10 bin ile 30 bin kuruş arasında tahsisatta bulunmuştur. Bu mültecilerden bazıları devlet memuriyetinde dahi bulunmuştur. İran’dan Anadolu’ya göç edenlerin sayısı hakkında istatistiksel veriler maalesef mevcut değildir.¹⁰

Bununla birlikte Cezayirli göçmenler de Anadolu’ya gelerek Osmanlı’ya sığınma talebinde bulunmuşlardır. İskân tahsisatları verilmiş iskân görmeyenler yiyecek ve kira bedellerini devletten tahsis etmişlerdir. Bunlar on sene vergiden yirmi sene askerlik hizmetinden muaf tutulmuş 1909’dan itibaren gelenler 6 yıl askerlikten, 2 yıl vergi mükellefiyetinden muaftır.¹¹ Şu da bir gerçektir ki Fransız vatandaşı olan Cezayirli göçmenler bu haklardan mahrum kalacaktı. Trablusgarp ve Bingazi mültecileri de vardır. Osmanlı Devleti bunlarla ilgili de özel bir komisyon tahsis etmiştir.

Mülteciler meselesi ile ilgili bir başka mühim nokta ise 1911 yılından başlayarak 1917 yılına kadar Rus ordusundaki Türk askerlerinin Osmanlı’ya tabiiyet talebinde bulunmasıdır. Rus ordusunda iaşe sıkıntısı çekilmesi, askere maaş verilmemesi, küçük kusurlara karşılık büyük baskılar yapılması Rus ordusundan Anadolu’ya iltica sonucunu doğurmuştur. 20 Nisan 1911-22 Mart 1914 tarihleri arasında yaklaşık 200 kişi kıtalarından firar ederek Türk sınır karakollarına sığınmışlardır. Büyük kısmı Rus askerî birliklerinden kaçan Kazanlı Türkler olup, Türkiye’nin doğu sınırına konuşlandırılmıştır. Trabzon, Giresun ve Erzurum’a gelmişlerdir; Trabzon’daki mültecilerin bir kısmı İstanbul ve Ankara’ya sevk edilmiş Ankara’dakilerin bir kısmı da Konya’ya gönderilmiştir. Erzurumdakiler ise Bayburt’a bir kısmı Sivas, Ankara, Konya ve İstanbul’a yerleştirilmişlerdir. Trabzon ve Erzurumdakiler 1913 Temmuz’unda Adana ve Halep’e sevk edilmiştir.¹²

9 İpek, Göçler, s. 216.

10 Nedim İpek, İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler, s. 230-231.

11 İpek, Göçler, s. 237-238.

12 İpek, Göçler, s. 257-261.

1920'lerin ortası, Karamürsel'in Kız Derbent Köyü'nde, Lozan Antlaşması sonrası Yunanistan'ın Selanik şehrinden göç eden aileler için inşa ettirilmiş olan göçmen evleri.

Milli Mücadele Döneminde İzmit Muhacereti Meselesi

Milli Mücadele yılları içerisinde bölgeye ait gelişmeler kayda değer nitelik taşımaktadır. Bu açıdan Yunanlıların bölgeyi işgali ve hemen sonraki dönemde yeni bir mesele, "İzmit Muhacereti" adı verilen ve İzmit'ten farklı yerlere gönderilen Müslüman muhacirlerin tekrar yurtlarına dönme çabalarını ihtiva eden ve bunun yanı sıra bir şekilde memleketlerinden ayrılarak İzmit'e gelen muhacirler meselesi, ortaya çıkmıştır. İşgal edilen yarımada Yunan baskısından kurtulmayı bekleyen İzmit halkı, bölgenin milli güçler tarafından muhasara altına alınmasıyla birlikte, Yunanlıların şehri tahliye hadisesine şahit olmuşlardı. Bu mutlu haber, onları aynı zamanda büyük bir şaşkınlığa da uğratmıştı. Çünkü işgalci güçler şehri boşaltırken yanlarında İzmit'te bulunan Müslüman halkın bir kısmını da götürmüşlerdi. Memleketlerinden ayrılarak bir anda muhacir duruma düşen bu insanların durumu basında geniş yankı uyandırmıştı. Bu konu çerçevesinde *Tasvir-i Efkâr* gazetesinin 21 Haziran 1921 tarihli sayısında İzmit'te bulunan 500 kadar İslam muhacirinin Hilâl-i Ahmer tarafından tahsis edilen üç vapurla memleketlerine iade edilecekleri bildirilmiştir. Bunun yanı sıra işgal yıllarında Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi'nin hazırlamış olduğu çadırların yine muhacirler için gönderileceği bu bilgilere eklenmiştir. İzmit'te bu hadiseler gerçekleşirken, Karamürsel civarında bulunan muhacirlerin iaşesi için de bir komisyon teşkil edilmesi ve Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından gerekli tedbirlerin alınması gerektiği ifade edilmiştir. Kocaeli yarımadasında işgal yıllarında yaşanan olumsuzluklar birbiri ardınca devam etmektedir. Karamürsel'de vuku bulan bir bombardıman esnasında kaçmayı başaran 50 kişilik bir Müslüman kafilesi İzmit limanına gelerek memleketlerine götürülmeyi bekleyen muhacirler arasında yerini almıştır.¹³

Vakit gazetesinde ise muhacirler ile ilgili olarak İzmit'te muhtaç bir halde bulunan İslam muhacirlerinin İstanbul'a nakli için yedi vapurun hazırlandığı ve bir Hilâl-i Ahmer heyetinin İzmit'e hareket ettiği bildirilmiştir. Bunun yanı sıra İzmit'ten çok sayıda Rum ve Ermeni muhacirlerin de Aleksandros ve Atina isimli vapurlarla nakledildiği ifade edilmiştir. Bunun

13 Tasvir-i Efkâr, 30 Haziran 1921, 104/17-A.

haricinde İzmit limanına yaklaşan vapurlar arasında Mercedes, Eliyontos ve Saltana isimli vapurların bulunduğu dile getirilmiştir. Rumca gazeteler dahi İzmit'te bulunan muhacirlerin sayısının 50 bine yakın olduğunu yazmaktadır. Şologos gazetesi ise yine bu konuda teferruatlı bilgiler vermekte, İzmit'te bulunan Müslüman muhacirler için Gülnihal, Kızılırmak, Ümit, Nimet, Gayret, Galata vapurlarının İzmit'e hareket ettiğini bildirmektedir. Ermeni ve Rum muhacirlerin yanında İzmit'te beş altı yüz kadar Musevi muhacir de bulunmaktadır.¹⁴

İstanbul Yunan Komiserliği'nin bir telgrafına göre İzmit'ten alınan muhacirler Yunan gazetelerine göre şu şekilde dağıtılmıştır: Midilli Adası'na 9000, Limni'ye 4000, Galosa 8000, Yenişehir'e 6000, Sakız'a 2000, Piregos ve Tirbiyolis'e 2000 muhacirin nakledileceğini emretmiştir. Muavenet-i Umumiye Nezareti her muhacire 2,5 drahmi tahsisat bağlayacaktır.¹⁵ Yunan gazetelerine göre alınan bu kararları uygulama imkânı bulamayan Yunanistan hükümeti kısa bir süre sonra Hilâl-i Ahmer Heyeti ile gerçekleştirdiği müzakeratla birlikte bu muhacirlerin iadesini kabul etmiştir. İzmit'e gelen ve belli bir süre sonra bazı bölgelerin yerli halkı haline gelen İzmit muhacirleri böyle bir tarihî süreç içerisinde adeta yaşam mücadelesi vermişler ve gerek Osmanlı toplumunda gerekse yeni Türkiye devleti bünyesinde her daim önemli bir yer tutmuşlardır.

SONUÇ

Osmanlı Devleti'nin kaybettiği savaşlar sonrasında daha yoğun olarak görülen göç hareketleri ilk olarak Küçük Kaynarca Antlaşmasıyla başlamış, Kırım Savaşı'nı müteakip Milli Mücadele döneminde de kendisini göstermiştir.

İzmit ve çevresine gerçekleşen göç hareketleri 1806-1812 ve 1828-1829 Osmanlı-Rus savaşları sonrasında gerçekleşmiştir. Kafkaslar, Rumeli ve Balkanlardan gelen muhacir sayısının giderek arttığı görülmüştür. 93 Harbi olarak bildiğimiz 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında yoğun bir göç hareketi meydana gelmiştir. Balkan Savaşları ve akabinde Birinci Dünya Savaşı sonrası göç hareketlerinin en yoğun yaşandığı dönem olmuştur.

Göç hareketleri beraberinde muhacirlerin iskânı meselesini doğurmuştur. 1860'a kadar göçmenlerin ihtiyaçlarının karşılanması hususu, muhacirlerin yerleştirildikleri vilayetlerin sorumluluğunda iken, bu tarihte kurulan Muhacir Komisyonu teşkilatı ile sistemli hale getirilmiştir. 1916 yılında ise Aşair ve Muhacirin Müdüriyet-i Umumiyesi oluşturulmuştur. 22 Mayıs 1920'de TBMM'ye verilen bir önerge ile teşkilat lağvedilerek bu vazife mahalli birimlere ve belediyelere bırakılmıştır.

Bununla birlikte Birinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'ye gelen firari ve esirler meselesi de ehemmiyeti haizdir. Osmanlı Devleti'nin müttefikleri ile yaptığı antlaşmalar ile Almanya ve Avusturya'daki esir kamplarındaki Müslüman Türk esirler, Anadolu'nun çeşitli yerlerine iskân ettirilmiştir. Bu bölgelerden biri de İzmit ve çevresidir.

Muhacir ve esirlerin yanısıra mülteciler meselesi de Osmanlı Devleti'nin üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur. Osmanlı çeşitli nedenlerle kendi topraklarına iltica etmek isteyen mültecilerin sığınağı haline gelmiş, 20. yüzyılın başında İngiliz-Rus mücadelesine sahne olan İran'dan gelenleri önce Hakkari gibi yakın yerlere yerleştirmiştir. Daha sonra Osmanlı Devleti'nin iskân politikası gereğince batı bölgelerine yerleştirilmeye başlanmıştır.

Milli Mücadele döneminde ise göç meselesi farklı bir boyut kazanmış ve ülke içinde yer değiştirmeler meydana gelmiştir. "İzmit Muhacereti" adı verilen, İzmit'ten farklı bölgelere göç eden Müslümanların geri iadesi ise Yunan işgalinin bitimiyle beraber gerçekleşmiştir. Bu konuyla ilgili haberler İstanbul ve Anadolu basınında yerini almış, muhacirlerin durumu, ihtiyaçları hakkında malumata yer verilmiştir.

¹⁴ Vakıf, 29 Haziran 1921, no.111/14.

¹⁵ Tasvir-i Efkâr, 2 Temmuz 1921, no.104/17-A.

İzmit ve çevresini içine alan bölge batıdan doğuya, doğudan batıya geçiş yolu üzerinde yer alması hasebiyle çeşitli nedenlerle gerçekleşen göç hareketlerinin etkilendiği bölgelerin başında gelmektedir. Savaşların akabinde daha yoğun olarak görülen bu hareketlenmeler beraberinde muhacirlerin iskânı ve ihtiyaçlarının karşılanması meselesini doğurmuştur. Bunlar Osmanlı Devleti'nde merkezde oluşturulmuş komisyon tarafından karşılanırken, Milli Mücadele Döneminde mahalli idarelerin sorumluluğuna verilmiştir. Bu sorumluluk kapsamında İzmit'te Kızılay'ın çalışmaları dikkate değerdir. Muhacirlerin iskânı, yiyecek ve giyecek gibi elzem ihtiyaçlarının karşılanması hususunda gerekli çalışmalar yapılmıştır. Bulunduğu konum itibarıyla göç edenlerin yoğun olarak yerleştirildiği İzmit bölgesinin bugünkü nüfusundaki çeşitlilik bunun en açık delilidir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

- Tasvir-i Efkâr
- Tevhid-i Efkâr
- Vakıf
- İleri

Araştırma Eserler

- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara, 1999.
- Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2003.
- İpek, Nedim, "93 Muhacereti", Osmanlı, c. IV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 1999.
- İpek, Nedim, *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Serander Yayınları, Trabzon, 2006.
- İpek, Nedim, *Rumeli'den Anadolu'ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- Kafkaslarda *Tarihsel Göçler*, www.kafkasakademi.com, 14 Nisan 2014, 11.00.
- McCarty, Justin, *Ölüm ve Sürgün*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1998.
- Çapa, Mesut, *Kızılay (Hilâl-i Ahmer) Cemiyeti*, Türk Kızılay Derneği Yayınları, Ankara, 2009.
- *Osmanlı Belgelerinde Kafkas Göçleri*, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşiv Daire Başkanlığı, İstanbul, 2012.
- Paşaoğlu, Derya Derin, "Muhacir Komisyonu Maruzatı'na Göre (1877-1878) 93 Harbi Sonrası Muhacir İskânı", c. 5, sayı 2, *History Studies: Halil İnalcık Özel sayısı*, Samsun.
- Paşaoğlu, Derya Derin, *Nogaylar Nogay Göçleri ve Türkiye'deki İskânları*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara, 2009.
- Ulugün, F.Yavuz, *Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli*, Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih Yayınları, Eylül, 2002.
- Uzun, Dursun, "Kocaeli İzmit İlçesinin Batumi Muhaciri Laz Köylerinden Çubuklu Osmaniyeli Köyü", www.chveneburi.net, 10 Nisan 2014, 19.00.

TASFİYE TALEPNAMELERİNE GÖRE KOCAELİ İLINE İSKÂN EDİLEN MÜBADİLLERİN MEMLEKETLERİ VE İSKÂN EDİLDİKLERİ İDARİ BİRİMLER

Necat ÇETİN*

Giriş

Tasfiye talepnameleri hakkında kısa bilgi: 30 Ocak 1923 tarihinde Lozan Antlaşması'nın mübadele kısmının imzalanmasını ve mübadeleye tabi tutulacak olanların belli olmasını müteakip geride bırakılacak taşınmazların belgelenmesi zarurietine ortaya çıktı. Kimin ne kadar taşınmaz mal varlığı, tapusu varsa belgelenmeliydi ve bu belgelerin kurulan "Muhtelit Komisyonlar" tarafından tasdik edilmesi gerekiyordu. Asıl amaç anlaşmadaki taraf hükümetlerin düzenlenen bu taleplere göre terk edilen ülkede ne kadar mal varlığının bırakıldığının belgelenmesi ve bu belgelerin toplam değerlerinin hesaplanması sonucu ortaya çıkacak alacaklı veya borçlu duruma göre karşı taraftan ne kadar talep edileceğinin belirlenmesiydi. İşte mübadeleye tabi tarafların bu taşınmaz mal varlıklarını gösteren belgeler kısaca "Mübadil Tasfiye Talepnamesi" olarak adlandırılmıştır. Belgeler 4 nüsha olarak düzenlenmiştir. 1 adedi "Memurin-i Mahalliye" nezdinde kalacak, 1 adedi tasfiye işlerini yürütecek olan "Muhtelit Komisyonu"na, 1 adedi mübadilin göç ettiği memleketin hükümetine, sonuncusu ise mübadilin kendisine verilmiştir. Belgenin birinci sayfasında kayıt numarası ve kayıt tarihinden sonra "İhtar" başlığı altında "Eshab-ı Müracaatın" yanlışı veya mübalağalı beyanname vermesi durumunda kendi zararına olacağı belirtilmiş ve dilekçe sahibinin kimlik bilgilerine geçilmiştir. Müstedinin hüviyeti başlığı altında sıra ile isim ve pederinin ismi, memleketi (livası, kazası, şehri, karyesi), halen sakın bulunduğu mahal (livası kazası, şehri, karyesi), sanatı, 2. ve 3. sayfalarda mübadilin bulunduğu yerdeki emval-i gayri menkulesine ait bilgileri ihtiva eden ve 9 sütundan oluşan bir cetvel bulunmaktadır. Bu cetveldeki sütunlarda yer alan bilgiler şunlardır:

Emlak ve arazinin cinsi ve nevi (hane, mağaza, tarla, bağ, bostan, orman, mera vs) Mesaha-i sathiyesi (dönüm veya arşın murabbası, dönüm evlek), arazinin yetiştirdiği mahsulâtın nevi (hububat, tütün bağ vs), emlak ve arazinin kâin bulunduğu mahal (mahalle, mevki, sokağın ismi ve numarası), emlak ve arazinin suret-i tasarrufu (ferâğ, intikal, hibe), tapu senetlerinin veya diğer vesaik-i tasavvufiyenin tarih ve numaraları (suretleri rapt olacaktır), tapu senetleri kimin adına mukayyettir, emlak ve arazinin tapu senedinde mukayyet kıymeti (altın Türk lirası hesabıyla); 4. sayfada müstedinin terk eylediği emlak-i

* Uzman Tarih Öğretmeni Yöre araştırmacısı Torbalı / İzmir, e-mail:cecin.necat@gmail.com

menkuleye ait olan cetvel (cetvel- B) bulunmaktadır. Bu cetvel mübadile ait eşya-i beytiyye (ev eşyaları) altın Türk lirası üzerinden mecmu kıymeti, hayvanat (adedi, cinsi, altın Türk lirası kıymeti) 5. sayfa vekâletname olup komisyon nezdinde kendilerini temsil ve hukuklarının müdafaası için verilen vekâletnamedir. Kimi mübadiller için ihtiyaç duyulduğunda ise ek sayfada müsadere edilen emlak beyanı. Yunan hükümetince daha önce müsadere edilen (varsa) mallarını belgelemeleri halinde gösterir belge vardır. Müsaderenin hangi tarihten itibaren (a) ve (b) cetvellerinde irade olunan emvallerin hangi tarihte müsadere edilmiştir. Müsadere edilen bu emvallerin 1909-1914 seneleri zarfındaki varidat-ı senevisi miktarı ne idi (a) cedveli mucibince. Altında tasdik tarihi ve imam, muhtar ve azalardan oluşan tasdik heyeti imza veya mühürleri bulunmaktadır¹.

Lozan Konferansı'nda 30 Ocak 1923 tarihinde Yunan ve Türk halklarının mübadelesine ilişkin imzalanan sözleşme ve protokol gereği², Kasım 1923'ten itibaren ülkenin birçok yerine olduğu gibi Kocaeli iline de mübadil yerleştirilmeye başlanmıştır³. Devlet istatistik verilerine göre 1923-1927 yılları arasında Yunanistan'dan gemilerle⁴ Türkiye'ye 456.720⁵ Müslüman gelmiş ve Ekim 1923'te kurulan "Mübadile İskân ve İmar Vekâleti" tarafından belirlenen yerlere iskan edilmiştir. Bu iskânda iskânın en çok genel olarak Rum yerleşimlerinin olduğu yerlere yapılmıştır. Bunun sonucu olarak en çok mübadil iskânı doğal olarak Batı Anadolu ve Trakya bölgesine olmuştur⁶. Mübadil göçmenler ilgili her il kayıt tutmuş, ancak bu defterler bugün Başbakanlık Cumhuriyet Arşivine alınmıştır⁷. Mübadillerin iskânına ilişkin diğer önemli bir kaynak iskân edildikleri idari birimin "Nüfus Esas Defterleridir"⁸.

1923-1927 yılları arasında Türkiye'ye 456.720 Müslüman gelmiş, gelenlerden 27.687 kişisi Kocaeli iline ve bağlı idari birimlere iskân edilmiştir. Türkiye'ye getirilecek mübadiller 10 bölgeye yerleştirilecek ve Kocaeli'de yedinci iskân bölgesi içerisinde⁹. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde (BCA) Kocaeli iline iskân edilen mübadillerin Kocaeli iline ait toplam 695 tasfiye talepnamesi tespit edilmiştir. Bazı talepnameler mükerrerdir. Talepnamelerin bazısındaki idari birimler bugün farklı illere bağlanmıştır. 654 talepnamedeki kişi sayı 825 kişidir. Bu kişilerin 582'si erkek, 243'si bayandır¹⁰.

- 1 Bu konuda yapılan önemli bir çalışma için bakınız: (Ercan Çelebi, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇT-TAD), V/12 (2006/Bahar), s. 35-46.
- 2 Mübadele Türk ve Yunan toplumunda toplumsal travma yaratmıştır. Bu düşünceye katılmamak mümkün değildir. Bakınız: Kemal Arı, "Bir Tarih araştırma Konusu olarak Mübadele", Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi, Derleyen: Müfide Pekin, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, , 2005, s.387-388.
- 3 Mübadele ile ilgili ilk akademik çalışmayı yapan Kemal Arı'dır: Kemal Arı, Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008. Diğer bir önemli çalışmalar için bakınız: Nedim İpek, Mübadele ve Samsun, TTK, Ankara, 2000 , Onur Yıldırım, Diploması ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2006, Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi, Derleyen: Müfide Pekin, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005.
- 4 Mübadele gemileri üzerine yapılan bir çalışma için bakınız: Kemal Arı, Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri [İzmir'den Bakışla Lozan'dan Kabotaja], Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayını, İzmir, 2008.
- 5 Bazı kaynaklarda 463.534 kişidir. (Gökçe Bayındır Goularas, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", Alternatif Politika, 4/ 2(Temmuz 2012), s.130.
- 6 Gökçe Bayındır Goularas, ag.m. s.131.
- 7 Bu defterler ile ilgili yapılan bir çalışma için bakınız: Nedim İpek, "Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivlerinden Mübadil Göçmenlerle İlgili Defterler", Tarih ve Toplum, 144 (Aralık 1995), s.15-18.
- 8 Nüfus Esas Defterleri 2006 yılında çıkarılan yeni Nüfus Kanunuyla beraber incelemelere kapatılmış,1976 yılı öncesi tüm defterler Ankara'ya Nüfus ve Vatandaşlık İşleri genel Müdürlüğü Arşiv Şube Müdürlüğüne toplanmıştır. Bu konuda yapılan bir çalışma için bakınız: Necat Çetin, "Torbalı Nüfus Arşivi Atık Nüfus Esas Defter Kayıtlarına Göre Mübadil Kayıtları Üzerine İnceleme (1927-1932)", Mübadele Şen Gittik &Yaslı Döndük, Samsun Mübadele Ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları Serisi 7, Samsun, 2011, s.77- 90.
- 9 Yedinci iskan bölgesi: İzmit, Bolu, Bilecik, Eskişehir, Kütahya.. Bakınız: Kürşat Kurtulgan, " Dokuzuncu İskân Mıntakası ve Kadro Cetvelleri", Türkiyat Araştırmaları Dergisi,30(Güz2011), s.411. <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s30/16.pdf>. (14/05/2013)
- 10 Ekteki tabloya bakınız.

Vilayetler baz alındığında Kocaeli'ne iskan edilen mübadillerle ilgili karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır.

Vilayetlere göre talepname dağılımı(Tablo:1)

Vilayet	Adet
Manastır	17
Selanik	608
Yanya	23
Girit	4
CBS ¹¹	2
Toplam	654

Görüleceği üzere en çok Selanik Vilayeti dikkat çekmektedir.

Talepnamelere göre mübadillerin (Vilayet-Liva) dağılımı(Tablo:2)

Vilayet	Liva	Adet
Girit	Hanya	2
Girit	Kandiye	2
CBS	Sakız	2
Manastır	Florina	12
Manastır	Kozana	5
Selanik	Drama	136
Selanik	Siroz	106
Selanik		366
Yanya		18
Yanya	Preveze	4
Yanya	Pazarcıği	1
	Toplam	654

Mübadiller Kocaeli ilinde çeşitli idari birimlerine iskân edilmiştir.

İskân birimlerine göre talepnemelerin dağılımı(Tablo:3)

İdari birim	Adet
Adapazarı	137
Akyazı	2
Bahçecik	93
Darıca	3
Gebze	5
Geyve	124
Hendek	7
İzmit	12
Kandıra	4
Karamürsel	3
Söğütlü	1
Kocaeli	263
Toplam	654

11 CBS: Cezayir-i Bahr-i Sefid.

Sonuç

Tasfiye talepnameleri ile ilgili ne yazık ki daha ülkemizde yeterince çalışma yapılmamıştır. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'nde bu konuda oluşturulan fonda yaklaşık 1.500.000 belge araştırmacıları beklemektedir¹². Derhal bir üniversite bünyesinde Mübadele Enstitüsü açılmalı ve bu konuda araştırmalar projelendirilmelidir. Mübadelenin karşı tarafı olan Yunanistan 1932 yılında kurduğu "Küçük Asya Araştırmaları Merkezi" ile daha mübadelenin sıcaklığına konunun önemine binaen gerekli çalışmaları yapmıştır.

İlgili ailelerin günümüzdeki kayıtlarına ne yazık ki ulaşmak ve bu konuda bilgi sunmak ne yazık ki 2006 yılında çıkarılan Nüfus Kanunu'na¹³ göre mümkün değildir. Çünkü ilgili kanunla nüfus kayıtları her türlü (mahkeme hariç) bilimsel araştırma ve incelemeler kapatılmıştır. 1976 yılına kadar tutulan tüm defterler ve kayıtlar Ankara'da Nüfus ve Vatandaşlık İşleri genel Müdürlüğü bünyesinde oluşturulan arşive toplanmıştır. İlgili kanunda gerekli değişiklikler yapılarak bilimsel araştırmalara açılması sağlanmalı ve mübadelenin sonuçları, mübadil ailelerin günümüzdeki konumlarının bilinmesi açısından araştırmalar yapılmalıdır.

Yine şu an Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ne alınan, ancak özlük bilgisi kapsamına alındığı için mübadillere verilen gayrimenkulleri ihtiva eden defterleri de inceleyemediğimiz için mal varlığını karşılaştırma imkânı olmamıştır. İlgili iskân defterleri ile beraber iskân nedeniyle verilen mal varlığı defterleri de incelemeye açılmalıdır. Bunun için gerekli yasal mevzuat değişikliği olmadığı müddetçe tasfiye talepnameleri ile ilgili araştırmalar ne yazık ki eksik kalacaktır.

Kocaeli ili ilgili talepnamelerin özet tablosu (Tablo:4)

Mübadilin memleketi				İskan edildiği idari birim					
Vilayet	Liva	Kaza	Nahiye/ Köy/Ma- halle	Nahiye/ Kaza	Köy/ Mahalle	Lakabı ve adı	Toplam kişi sayısı	Erkek	Bayan
CBS ¹⁴	Sakız		Kaleiçi M.		Kozluk M.	İsmail oğlu Veli	1	1	
CBS	Sakız		Kaleiçi M.	İzmit		Memur İsmail oğlu Veli	1	1	
Girit	Hanya			Darıca		Dülger Recep Hacıaki oğlu Hüseyin	1	1	
Girit	Hanya			Darıca		Tayraki Adem Efendi	1	1	
Girit	Kandiye	Amari		Gevye		Rençber Mehmet Emin oğlu Ekmel Malyotaki	1	1	
Girit	Kandiye	Monafac	Haraki	İzmit		Süleyman kızı Hurşide Lütfiye	1		1
Manas- tır	Florina		Arto	Gevye		Hazinedar Mehmet oğlu Ali kızı Hatice	1		1
Manas- tır	Florina			Gevye		Çiftçi Ali oğlu Mehmet'in oğlu Lütfi	1	1	

12 Şuan ne yazık ki bu fon belgelerin dijital ortama alınması nedeniyle araştırmalara kapatılmıştır.

13 25/4/2006 tarih ve 5490 sayılı Nüfus Hizmetleri Kanunu.

14 CBS:Cezayir-i Bahr-i sefid.

Manastır	Florina			Geveye		Çiftçi Terzi Bekir oğullarından Hasan oğlu İsmail	1	1	
Manastır	Florina		Peşoşenice	Gebze		İlyas kızı Hayriye	1		1
Manastır	Florina		Artur	Geveye	Gazi Süleyman Paşa M.	Çiftçi Haznedarzade Mehmet oğlu Lütfi	1	1	
Manastır	Florina	Kesriye	Debbaghane M.			Sadık oğlu Mehmet ve Hasan kızı Saliha	2	1	1
Manastır	Florina	Kesriye	Gurneci	Bahçecik		Rençber Rüstem kızı Zübeyde	1		1
Manastır	Florina	Kesriye	Zelkoş	Bahçecik		Çiftçi Osman oğlu Ali	1	1	
Manastır	Florina	Kesriye	Kurşunlu M.	İzmit	Eşme	Emin oğullarından Ahmet oğlu Şevki	1	1	
Manastır	Florina	Kesriye		İzmit		Balıkçı Abdülmümin kızı Nazlı, Fatma ve Mehmet	3	1	2
Manastır	Florina	Kesriye		Bahçecik		Çiftçi İbrahim oğlu Ethemzade Ekrem	1	1	
Manastır	Florina	Kesriye		İzmit	Kozluk M.	Öğrenci Ali eşi Nazire ve oğlu Fevzi	2	1	1
Manastır	Kozana		Topçular		Taraklı	Memur Tıntinzade Salih oğlu Mehmet Dizdar	1	1	
Manastır	Kozana	Kayalar	Erdoğan			Ahmet Çavuş oğlu Kazım	1	1	
Manastır	Kozana	Kayalar	Emirhan M.		Karabaş M.	Abdülhalim çocukları Süleyman, Hayriye, Rabia, Naime	4	1	3
Manastır	Kozana	Kayalar				Kadir oğlu Zeynel ve eşi Fahriye	2	1	1
Manastır	Kozana	Kayalar				Tercüman Mehmet oğlu Ahmet Fuat	1	1	
Selanik			Gedikli	Geveye		Rençber Mehmet oğlu Süleyman ve Mahmut	2	2	
Selanik				Adapazarı		Silah Tüccarı Abdülkerim oğlu Hasan Tahsin	1	1	
Selanik				Bahçecik		Çiftçi Salih oğlu Süleyman	1	1	

Selanik				Adapazarı	Selim Evlatları Cemile ve Zehra	2		2
Selanik					Mehmet Ali oğlu Salih	1	1	
Selanik				İzmit	Hasan çocukları Hacı Ahmet ve Zümeriye	2	1	1
Selanik					Selim kızı Cemile Zehra	1		1
Selanik					Abdülkerim oğlu Hasan	1	1	
Selanik					Hacı Hasan çocukları Halil, Ahmet ve Hakkı	3	3	
Selanik					Mehmet Ali oğlu Hasan	1	1	
Selanik					Ali kızı Zehra	1		1
Selanik					Ali oğlu Yusuf Onbaşı	1	1	
Selanik					İbrahim kızı İkbâl	1		1
Selanik					Turan Ali kızı Ayşe	1		1
Selanik					Şakir oğlu Mehmet Şükrü	1	1	
Selanik					Arabacı Nuri oğlu Süleyman	1	1	
Selanik					Bekçi Ali kızı Nazlı ile Hüseyin oğlu Şaban ve Nazlı oğlu Hasan	3	2	1
Selanik					Ethem oğlu Kerim	1	1	
Selanik					Süvari İsmail oğlu Mehmet Salih	1	1	
Selanik					Tütüncü Salih oğlu Hacı İsmail	1	1	
Selanik					Tüccar Ahmet oğlu Osman Naim	1	1	
Selanik					Asker Mustafa oğlu Mehmet Ali	1	1	
Selanik					Mahir Eşi Hacı Salih kızı Mevhibe	1		1
Selanik					Polis Arap Hacı Hasan oğlu Mustafa Zeki	1	1	
Selanik					Mustafa oğlu Mehmet Tevfik	1	1	

Selanik						Memur Halil oğlu Mehmet Kerim	1	1	
Selanik						Hasan çocukları Sait, Halil, Atiye, Hediye	4	2	2
Selanik				Bahçecik		Berber Ahmet oğlu Hasan	1	1	
Selanik				Geveye		Helvacı Adil oğlu Üzeyir	1	1	
Selanik						Hasan çocukları Hacı Ahmet ve Zümeriye	2	1	1
Selanik						Şeyh Hacı Salih kızı ve Mahir eşi Mevhibe	2		2
Selanik		Kılıkış				Sütçü ve yoğurtçu Hacı İbrahim oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Kılıkış	Dimonçe Ç3. ¹⁵			Kunduracı Hacı İbrahim oğlu Ahmet	1	1	
Selanik		Kılıkış				Hacı İbrahim oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Kılıkış		İzmit Bahçecik N.		Çiftçi Osman oğlu Ahmet	1	1	
Selanik		Kılıkış		İzmit		Mutoş oğlu Salih kızı Sabriye	1		1
Selanik		Kılıkış	Hacı seler	Geveye		Ferhat oğlu Halim	1	1	
Selanik		Kılıkış	Karadağ N. Çokolova	Karamürsel		Abdurrahman kızı Nergis	1		1
Selanik		Kılıkış			Mustafa Kemal Paşa M.	Salih kızı Sabriye	1		1
Selanik		Doyran	Perest			Faik oğlu Mustafa	1		1
Selanik		Doyran	Perest			Sinan oğlu Mehmet Ağa	1		1
Selanik		Doyran	Perest			Vehbi çocukları Ziya Vehbi, Cevriye, Hümmüz ve eşi Şefika	4	1	3
Selanik		Doyran	Ahatlı	Geveye		Hasan oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Doyran	Bulamaçlı	Geveye		İsmail oğlu Demir	1	1	
Selanik		Doyran	Robova	Geveye		Rençber Demir Ali oğlu Hasan	1	1	
Selanik		Doyran	Bulamaçlı	Geveye		Hüseyin oğlu Mahmut	1	1	
Selanik		Doyran		Geveye		Rençber Ahmet oğlu Hüseyin	1	1	

Selanik		Doyran	Akıncalı	Gevye		Hasan oğlu Mehmet	1	1	
Selanik		Doyran	Robova	Gevye		Rençber Demir oğlu Yaşar	1	1	
Selanik		Doyran	Robova	Gevye Akhisar N.		Rençber Demir Ali oğlu Ömer	1	1	
Selanik		Gevgili	Kalinova			Arzuhalci Gevgili eski nüfus memuru Mustafa	1	1	
Selanik		Gevgili	Mayadağ			Hacı Osman kızı Zeliha	1		1
Selanik		Gevgili	Karasinan	Gevye		Çiftçi Hüseyin oğlu Mehmet	1	1	
Selanik			Gelemeriye N. Uzunali			Çiftçi Abdi oğlu Hasan	1	1	
Selanik			Gelemeriye N. Uzunali			Abdi oğlu Hasan ve kızı Hatice	2	1	1
Selanik			Karacaabad N. Polyan	Gevye	Eşme	Çiftçi Ahmet oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik			Karacaabad N. Polyan	Gevye	Eşme	Çiftçi Ahmet oğlu Mehmet	1	1	
Selanik		Katrin	Lebanova ç.	Gebze		Rıza kızı Ayşe	1		1
Selanik		Katrin	Nehova			Ali oğlu İbrahim	1	1	
Selanik		Katrin				Çiftçi Mehmet oğlu Hüseyin ve kızkardeşleri Emriye, Fatma , Fatma çocukları Mithat, Arif, Melek, Hanife ve diğer kız kardeşi Havva çocukları Avni ve Fatma	9	4	5
Selanik		Katrin		İzmit	Kozluk M.	Ahmet Sinan kızları Naciye ve Makbule	2		2
Selanik		Karaferye	Ağustos N. Cedid M.		Havadis M.	Çiftçi Mustafa oğlu Yusuf	1	1	
Selanik		Karaferye				Mehmet Ali kızı Kaniye ve kızı Samime	2		2
Selanik		Karaferye				Öğretmen İsmail oğlu Hüseyin Avni	1	1	
Selanik		Karaferye	Ağustos N.			Mustafa oğlu Yusuf	1	1	
Selanik		Karaferye	Ağustos N.		Havadis M.	Rençber Eyüp oğlu Şükrü	1	1	
Selanik		Karaferye				Tavukçu Hasan çocukları Hamdi ve Emire	2	1	1

Selanik		Langaza	Karaömerli			Kör Hacı Ramazan kızı, Halil eşi Ratibe	1		1
Selanik		Langaza	Karaömerli			Çiftçi Ali oğlu Yusuf	1	1	
Selanik		Langaza	Karaömerli			Çiftçi Kunduracı Mustafa oğlu Salih	1	1	
Selanik		Langaza	Karaömerli			Çiftçi Ramazan oğlu Halil	1	1	
Selanik		Langaza	Maslar			Çiftçi Sait oğlu Bilal	1	1	
Selanik		Langaza	Gülce			Çiftçi Durmuş İbrahim oğlu Memiş	1	1	
Selanik		Langaza	Suha			Mehmet oğlu Abdülkadir	1	1	
Selanik		Langaza	Suha			Çiftçi Tüccar Hasan oğlu Fazlı	1	1	
Selanik		Langaza	Suha			Çiftçi Tüccar Mehmet oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Langaza	Yaykın			Ali kızı Leyla	1		1
Selanik		Langaza	Gülce			İsa kızları Ümmüş, Hatice, Nefise	3		3
Selanik		Langaza	Ayvalık Aşır			Çiftçi Ramazan oğlu Ali	1	1	
Selanik		Langaza	Suha			Çiftçi İskender Mehmet oğlu Ali ve İsa	2	2	
Selanik		Langaza	Gülce			Çiftçi Recep oğlu Şükrü	1	1	
Selanik		Langaza	Beşik Kebir			Bekçi Şaban oğlu Çakır Hasan	1	1	
Selanik		Langaza	Suha			Çiftçi İbrahim oğlu Salih	1	1	
Selanik		Langaza	Suha			Çiftçi Halil oğlu Yahya	1	1	
Selanik		Langaza	Suha			Çiftçi Yunus oğlu İsmail	1	1	
Selanik		Langaza	Karaömerli			Çiftçi İskender oğlu Hüseyin ve kızları Güllü ve Rukaş	3	1	2
Selanik		Langaza	Hacı Bayramlı	Gevye	Eşme	Çiftçi Recep oğlu Mehmet	1	1	
Selanik		Langaza	Ayvalık		Peşkirici Sagir	Çiftçi İskender oğlu Ramazan	1	1	
Selanik		Langaza	Yaykın			Hüseyin kızı Ayşe	1		1
Selanik		Langaza	Mavrova			Mümin eşi Ayşe ve kızı Kaniye	2		2

Selanik		Langaza	Lahne			Jandarına çavuşu İsmail oğlu Yakup	1	1	
Selanik		Langaza	Suha	Geveye	Akhisar	Çiftçi İbrahim oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik		Langaza	Suha	Adapazarı		Çiftçi Kadir Çavuş	1	1	
Selanik		Langaza	Yenima- halle			Ahmet oğlu Hasan	1	1	
Selanik		Vodina				Öğretmen Recep Ağa oğlu Hızırşah	1	1	
Selanik		Vodina			Subaşı M.	Ahmet Çavuş kızı Ayşe	1		1
Selanik		Vodina				Uzun Ali oğlu İslam, Mustafa eşi Fitnat ve kızı Melahat	3	1	2
Selanik		Vodina				Hüseyin kız Naciye	1		1
Selanik		Vodina			Mustafa Kemal Paşa M.	Ahmet eşi Zeliha,	1		1
Selanik		Vodina			Subaşı M.	Toro Hüseyin kızı Ümmühan	1		1
Selanik		Vodina				Binbaşı Mahmut Zeki kızı Saniye	1		1
Selanik		Yenice - i Vardar	Mayadağ		Kozluk M.	Çiftçi Hüseyin Pehlivan eşi Fatma ve oğul- ları Hasan, Abdurrah- man, Halil, ve kardeşinin eşi Ayşe	5	3	2
Selanik		Yenice - i Vardar				Hacı Hasan oğulları Faik ve Suphi ile kızı Zehra	3	2	1
Selanik		Yenice - i Vardar				Dülger Aliş kızı Zülüş ve çocukları Kenan ve Mehmet	3	2	1
Selanik		Yenice - i Vardar				Öğretmen emeklisi Mustafa oğlu İbrahim	1	1	
Selanik		Yenice - i Vardar				Nalbant ve çiftçi Hasan oğlu Şevki	1	1	
Selanik		Yenice - i Vardar				Çiftçi Salim oğlu Hafız İsmail	1	1	
Selanik		Yenice - i Vardar				Nalbant Hasan oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Yenice - i Vardar				Memur ve Marangoz İsmail oğlu İsa	1	1	

Selanik		Yenice - i Vardar	Mayadağ			Çiftçi ve tütüncü İsmail kızı Fatma, Hüseyin pehlivan oğulları Hasan, Halil ve Abdurrahman	4	3	1
Selanik		Yenice - i Vardar	Karasinan			Tüccar Hacı Salih çocukları Hüseyin ve Mehmet	2	2	
Selanik		Yenice - i Vardar				Zekeriya oğlu Necmettin eşi Fatma ve oğulları Cemal ve Nazmi	3	2	1
Selanik		Yenice - i Vardar				Tütüncü Abdurrahman varisi Mehmet Suphi	1	1	
Selanik		Yenice - i Vardar				Hüseyin kızı Kamile	1		1
Selanik		Siroz		Darıca		İzzet oğlu Hasan Rami	1	1	
Selanik		Siroz	Cuma M.			Zahireci Molla Şaban oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Siroz	Baraklı Cuma M.			Ali Tevfik oğlu İsmail Hakkı	1	1	
Selanik		Siroz	Balitros			Maksut oğlu Rüstem	1	1	
Selanik		Siroz				Kasım Hoca kızı ve Muti eşi Ayşe	1		1
Selanik		Siroz	Camii Atik M.	Adapazarı		Mehmet eşi Ulviye ve çocukları Kadri, Esmâ, Hatice	4	1	3
Selanik		Siroz	Çerkes Fuadiye M.	Adapazarı	Subaşı M.	Mustafa kızı ve İbrahim eşi Havva	1	1	
Selanik		Siroz	Tatar Hatun M.	Adapazarı		Mehmet Ali kızı Naile	1		1
Selanik		Siroz	Kopriva		Yahyalar M.	Mahksut oğlu Ali	1	1	
Selanik		Siroz	İlıcadere M.		İbrahim Bey M.	Kerim kızı Hatice	1		1
Selanik		Siroz	Hacı Ali M.	Karamürsel		Abdurrahman kızı Zergüze	1		1
Selanik		Siroz	Süleyman Bey M.			Abdürrahman kızı Ayşe	1		1
Selanik		Siroz				Fethiye Hanım	1		1
Selanik		Siroz	Süleyman Bey M.			Osman kızı Bahriye	1		1
Selanik		Siroz	Ayşe Hatun M.			Hacı Mehmet kızı Adeviye	1		1
Selanik		Siroz	Ayşe Hatun M.			Demir çocukları Tahir ve Zehra	2	1	1

Selanik		Siroz	Bedrettin M.		Avadis M.	Saraç vasfı kızı, Mehmet eşi Zehra ile çocukları Nedim, Mustafa ve Macide	4	2	2
Selanik		Siroz	Köseli	Geveye	Eşme	Çiftçi İsmail oğlu Ethem	1	1	
Selanik		Siroz	İsmaili	Geveye	Eşme	Çiftçi Abdi oğlu Osman	1	1	
Selanik		Siroz	Potkova	Adapazarı	Subaşı M.	Emin kızı Safinaz	1		1
Selanik		Siroz	Eynelli M.	Adapazarı		Çiftçi Mustafa oğlu Süleyman	1	1	
Selanik		Siroz	Pervişte	Adapazarı		Zekeriya kızı Güllü ile Şeyh Ağâh kızları Üftade, Zehra, Mukaddes	4		4
Selanik		Siroz				Nalbant Ali oğlu Arif	1	1	
Selanik		Siroz	Doğan Bey M.	Adapazarı	Subaşı M.	Mehmet oğlu Ahmet	1	1	
Selanik		Siroz	Musacılar		Yarhasanlar M.	Manis Merkez Tapu katibi Hüseyin oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Siroz	Aziziye		Yahyalar M.	Rençber Mahsut oğlu Ali	1	1	
Selanik		Siroz	Çerpeşte		Celül M.	Rençber Süleyman oğlu İsmail	1	1	
Selanik		Siroz	Cami-i Atik M.			Emin kızı Ulviye	1		1
Selanik		Siroz	Suhbaniye		Gazeller M.	Salih eşi, Arif kızı Ayşe ve kızları Şaziye ve Fethiye	3		3
Selanik		Siroz	Palzoz		İbrahim bey M.	Arabacı Ahmet oğlu Selim	1	1	
Selanik		Siroz	Erişan		Hocazade M.	Rençber Hamza oğlu Abdullah	1	1	
Selanik		Siroz	Potkova		Tuzla	Rençber Salih kızı Adile	1		1
Selanik		Siroz	Hacı İsalır	Geveye	Umurbey	Çiftçi Hacı İsa oğullarından Deli Ali oğlu Murat	1	1	
Selanik		Siroz	Yeniköy		Göktepe	Çiftçi Hüseyin oğulları Rüstem ve Şaban	2	2	
Selanik		Siroz	Motoh		Peşkirici-i Kebir M.	Mehmet kızı ve Halil eşi Hanife	1		1
Selanik		Siroz				Ali Avni oğlu Muharrem	1	1	

Selanik		Siroz	Vataniye		Çullalar	Veli eşi Fatma, oğlu Süleyman ve kızı Ümmetullah	3	1	2
Selanik		Siroz	Kadiriye	Adapazarı	Celül M.	Rençber Ahmet oğulları Hasan ve Mehmet	2	2	
Selanik		Siroz	Lizedere	Adapazarı	Celül M.	Rençber İsmail oğulları Ali Osman ve Hüseyin	2	2	
Selanik		Siroz	Süleyman Bey M.		Muhacir Mehmet Efendi M.	Ali eşi Mukaddes, oğlu Ahmet ve kızı Baise	3	1	2
Selanik		Siroz	Pançiroz	Adapazarı	Boyacılar	Çiftçi Salih oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Siroz	Baraklı Cuma		Camii cedid M.	Tuhafiyeci Veli oğlu Hafız Salih	1	1	
Selanik		Siroz	Kara Hamza	Adapazarı	Müslüm subaşı M.	Kunduracı Ahmet oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Siroz	Hakim Davut M.	Adapazarı	Gedikoğlu M.	Zahireci Ahmet oğlu Demir	1	1	
Selanik		Siroz	Bozdar M.	Adapazarı	Gedikoğlu M.	Rençber Salih oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Siroz	Külahlı M.	Geveye	Eşme	Veli oğlu Abdurrahman	1	1	
Selanik		Siroz	Kurfalı M.	Geveye		Rençber Emin oğlu Bekir	1	1	
Selanik		Siroz	Çavdarlar M.	Geveye	Gökgöz M.	Hasan oğlu Hasan	1	1	
Selanik		Siroz	Ömer Dedeler	Geveye	Gökgöz M.	Necip oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Siroz	Ömer Dedeler	Geveye	Gökgöz M.	Beştaş oğlu İlyas	1	1	
Selanik		Siroz	İsmaili	Geveye	Gökgöz M.	Bayram oğlu Mehmet Ali	1	1	
Selanik		Siroz	Ömer Dedeler	Geveye	Gökgöz M.	Ali oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik		Siroz	Kayalı M	Geveye	Gökgöz M.	Çiftçi Abdullah oğlu Sait	1	1	
Selanik		Siroz	Çakırlı M	Geveye	Gökgöz M.	İsmail oğlu Ramazan	1	1	
Selanik		Siroz	Ömer Dedeler	Geveye	Gökgöz M.	Ahmet oğlu Zeynel	1	1	
Selanik		Siroz	Çakırlı M	Geveye	Gökgöz M.	İsmail oğlu Mümin	1	1	
Selanik		Siroz	Çakırlı M	Geveye	Gökgöz M.	İsmail oğlu Mehmet	1	1	
Selanik		Siroz	Ömer Dedeler	Geveye	Gökgöz M.	İsmail oğlu Ömer	1	1	
Selanik		Siroz	Ömer Dedeler	Geveye	Gökgöz M.	Ahmet oğlu Kamber	1	1	
Selanik		Siroz	Ömer Dedeler	Geveye	Gökgöz M.	Musa kızı Nefize	1		1

Selanik		Siroz	Selime	Gevye	Akhisar M.	Mustafa kızı Eşref ve kızları Hamide ile Hatice	3		3
Selanik		Siroz	Görlemlı	Gevye	Eşme	Hasan oğlu Celil	1	1	
Selanik		Siroz	Kurfalı M.	Gevye	Eşme	Adil eşi Ayşe	1		1
Selanik		Siroz	Hoca M.	Gevye	Eşme	Molla Ramazan eşi Ayşe	1		1
Selanik		Siroz	Balıtros	Gevye	Akhisar M.	Halil kızı Hediye ile çocukları Sadullah , Nesime ve Rukiye	4	1	3
Selanik		Siroz	Çavdarlar M.	Gevye	Eşme	Çiftçi Mümin oğlu Nafiz	1	1	
Selanik		Siroz	Çakırlı M	Gevye	Eşme	İbrahim oğlu Ramazan	1	1	
Selanik		Siroz	Ömer Dedeler	Gevye	Eşme	Çiftçi İbrahim eşi Fatma	1		1
Selanik		Siroz		Gevye	Gazi Sü- leyman Paşa M.	Semerci Tütüncü Cafer oğlu Abdur- rahman	1	1	
Selanik		Siroz	Tatar hatun M.	Gevye		Hacı Ali kızı Emine	1		1
Selanik		Siroz	Firizli	Gevye	Eşme	Ömer oğlu Şaban	1	1	
Selanik		Siroz		Gevye	Eşme	Molla Mehmet oğlu Hasan	1	1	
Selanik		Siroz	Bbalitroz	Gevye	Akhisar M.	Çiftçi Ramoş Hüseyin oğlu Bekir	1	1	
Selanik		Siroz	Ortama- halle	Gevye	Eşme	Osman oğlu Onbaşı Me- hmet	1	1	
Selanik		Siroz	Ortama- halle	Gevye	Eşme	Çiftçi İbrahim oğlu Ferhat	1	1	
Selanik		Siroz	Köseli	Gevye	Eşme	Molla Ahmet eşi Huriye	1		1
Selanik		Siroz	Köseli	Gevye	Eşme	Zeyneli oğlu İbrahim	1	1	
Selanik		Siroz	Köseli	Gevye	Eşme	Çiftçi İbrahim oğlu Süley- man	1	1	
Selanik		Siroz	Köseli	Gevye	Eşme	Çiftçi Yusuf oğlu Yusuf	1	1	
Selanik		Siroz	Köseli	Gevye	Eşme	Çiftçi Ali oğlu Ali Osman	1	1	
Selanik		Siroz	Köseli	Gevye	Eşme	Çiftçi Hacı Akif oğlu Hasib	1	1	
Selanik		Siroz	Gazi Evrenos M.	Kandıra	Çarşı M.	Selim kızı Raife	1		1
Selanik		Siroz	Tatar Hatun M.	Kandıra		Selim kızı Hatice	1		1
Selanik		Siroz		Kandıra		Selim kızı Nedime	1		1
Selanik		Siroz	Yenice M.	Hendek	Çit M.	Veli oğlu Hü- seyin Cemal	1	1	

Selanik		Siroz	Yenice M.	Hendek	Çit M.	Çiftçi Emin oğlu Mehmet Emin	1	1	
Selanik		Siroz	Bedrettin M.	Hendek		İbrahim oğlu Ahmet	1	1	
Selanik		Siroz	Çerpeşte			Yazıcı Ahmet oğlu İbrahim	1	1	
Selanik		Siroz	İlıcadere M.	Adapazarı	Savuklar	Çiftçi Elmas oğlu Mümin	1	1	
Selanik		Siroz	İlıcadere M.	Adapazarı	Savuklar	Ahmet oğlu Hüseyin ve kızları Fatma ile Rabia	3	1	2
Selanik		Siroz	İlıcadere M.	Adapazarı	Celül M.	Bayram oğlu İsmail	1	1	
Selanik		Siroz	İlıcadere M.	Adapazarı	Celül M.	Bayram oğlu İsmail eşi ve Emrullah kızı Ayşe	1		1
Selanik		Siroz	İlıcadere M.	Adapazarı	Ramazanlar M.	Çiftçi Mehmet oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Siroz	İlıcadere M.	Adapazarı	Celül M.	Çiftçi Kör Hüseyin oğlu İbrahim	1	1	
Selanik		Siroz	Dimitriç	Adapazarı	Garipler M.	Çiftçi Hasan oğlu Mümin	1	1	
Selanik		Siroz	Dimitriç	Adapazarı	Peşkir-i Sagir M.	Süleyman oğlu Tahir	1	1	
Selanik		Siroz	İkitelli	Adapazarı	Garipler M.	Ahmet oğlu Hasan	1	1	
Selanik		Siroz	İkitelli	Adapazarı	Subaşı M.	Ahmet oğlu Mümin	1	1	
Selanik		Siroz	İkitelli			Çiftçi Mustafa oğlu Hasan	1	1	
Selanik		Siroz	İkitelli	Adapazarı	Peşkir-i Kebir M.	Çiftçi Mehmet oğlu Halil	1	1	
Selanik		Siroz	Hemendos	Adapazarı	Makarii İlyasiye M.	Ahmet oğlu Mecid	1	1	
Selanik		Siroz	Yeniköy	Adapazarı	Avadis M.	Ahmet oğlu Kadri	1	1	
Selanik		Siroz	Neolyan	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Mehmet oğlu Ali	1	1	
Selanik		Siroz	Neolyan	Adapazarı	Avadis M.	Mustafa oğlu Yusuf	1	1	
Selanik		Siroz	Ebdimal	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi İsmail kızı Naile	1		1
Selanik		Siroz	Ebdimal	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Kör Hüseyin oğlu İbrahim	1	1	
Selanik		Siroz	Tuğlar	Adapazarı	Garipler M.	Çiftçi Osman oğlu Salih	1	1	
Selanik		Siroz	Tuğlar	Adapazarı	Garipler M.	Çiftçi Osman oğlu İsmail	1	1	
Selanik		Siroz	Köprübaşı	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Osman oğlu Ali	1	1	
Selanik		Siroz	Balitros	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Osman oğlu Ahmet eşi ve Halil kızı Münevver	1		1

Selanik		Siroz	Balitros	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Halil oğlu İsmail	1	1	
Selanik		Siroz	Balitros	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Ahmet oğlu Selim	1	1	
Selanik		Siroz	Timur- dağran		Tuzla M.	Çiftçi Ahmet oğlu Mümin	1	1	
Selanik		Siroz	Çakallar	Adapazarı	Garipler M.	Salih kızı Fatma	1		1
Selanik		Siroz	Balitros	Adapazarı	Celül M.	Çiftçi Abdi oğullarından Mahmut oğlu Bekir	1	1	
Selanik		Siroz	Sohbaniye	Adapazarı	Garipler M.	Çiftçi Ahmet kızı Naciye	1		1
Selanik		Siroz	Sohbaniye	Adapazarı	Garipler M.	Çiftçi İbrahim Hüseyin oğlu Ali	1	1	
Selanik		Siroz	İkitelli	Adapazarı	Avadis M.	Recep Pehlivan kızı ve Bekir eşi Hanife ile kardeşi Ali	2	1	1
Selanik		Siroz	Kamışlı Sultan M.			İbrahim kızı ve Mustafa eşi Emine	1		1
Selanik		Siroz	Muhacir M.		Celül M.	Mustafa kızı ve Hasan eşi Gülsüm	1		1
Selanik		Siroz				Raşit çocukları Şerafettin , Rukiye	2	1	1
Selanik		Siroz	Çerpeşte		Avadis M.	Ahmet kızı Zeynep	1		1
Selanik		Siroz	Çerpeşte		Avadis M.	Çiftçi Halil oğulları Ali, İsmail	2	2	
Selanik		Siroz	Çerpeşte	Akyazı		Çiftçi Sait oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik		Siroz	Çerpeşte	Akyazı	İrfan Sani	Çiftçi İnce Hüseyin oğlu Sait	1	1	
Selanik		Siroz	Çerpeşte		Avadis M.	Molla Recep oğulları İsmail, Kasım ve Kasım kızı Ayşe	3	2	1
Selanik		Siroz	Çerpeşte		Avadis M.	Rençber Hüseyin oğlu Ali	1	1	
Selanik		Siroz	Taşlıdere		Peşkirici-i Kebir M.	Mehmet kızı ve Halil eşi Hanife	1		1
Selanik		Siroz	Çerpeşte		Yol	Çiftçi Mustafa oğlu Mehmet	1	1	
Selanik		Siroz	Çerpeşte		Celül M.	Süleyman oğulları Ahmet ve İsmail	2	2	
Selanik		Siroz	Tırlis			Ayşe kızları Kamile ve Pakize	2	2	
Selanik		Siroz	Baraklı Cuma			Berber Mustafa oğlu Nuri	1	1	

Selanik		Siroz	Baraklı Cuma	Adapazarı	Peşkirici-i Kebir M.	Çiftçi Mehmet oğlu Beytullah	1	1	
Selanik		Siroz	Baraklı Cuma	Adapazarı	Celül M.	Çiftçi Memiş oğlu Hacı Abdi	1	1	
Selanik		Siroz	Baraklı Cuma	Adapazarı	Peşkirici-i Kebir M.	Hasan oğlu Hasan	1	1	
Selanik		Siroz	Debbağ Murat M.		Avadis M.	Arabacı Çeltikçi Hacı Ahmet oğlu Mehmet Çavuş	1	1	
Selanik		Siroz	Gazi Evrenos M.	Hendek	Çit M.	Hancı Hasan oğlu Musa Kazım	1	1	
Selanik		Siroz	Tanrıverdi M.	Kandıra	Çarşı M.	İbrahim oğlu Hafız Mehmet	1	1	
Selanik		Siroz	Hakim Davut M.			Mehmet Akif oğlu Mehmet Raif	1	1	
Selanik		Siroz	Esliha Hatun M.			Emin kızları Kamile ve Pakize	2	2	
Selanik		Siroz				Hacı Hasan oğlu Ziya	1	1	
Selanik		Siroz	Esliha Hatun M.			Nebi oğlu Mustafa Çavuş kayınvalidesi Esat kızı Nigar	1		1
Selanik		Siroz				Ömer oğlu Galip	1	1	
Selanik		Siroz	Bedrettin Bey M.		Avadis M.	Kadri eşi ve Hacı Hüseyin kızı Meryem	1		1
Selanik		Siroz	Köprübaşı M.		Celül M.	Fırıncı Ahmet eşi ve İsmail kızı Emine	1		1
Selanik		Siroz	Kadiriye M.		Celül M.	Çiftçi ve fırıncı Emin oğlu Ahmet	1	1	
Selanik		Siroz	Tatar hatun M.			Çiftçi Mehmet oğlu İbrahim	1	1	
Selanik		Siroz	Fuadiye M.			Lisok oğlu Mecid	1	1	
Selanik		Siroz		Söğütlü N.	Yeniköy	Tüccar Sait oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik		Siroz	Bedrettin Bey M.		Avadis M.	Mehmet oğlu Hacı Osman	1	1	
Selanik		Siroz	Ahmet Paşa M.		Avadis M.	Mehmet kızı Dudu	1		1
Selanik		Siroz			Subaşı M.	Agah eşi ve Zekeriya kızı Güllü	1		1
Selanik		Siroz	Alşan			Devecioğullarından Arabacı Ali oğlu Ahmet	1	1	
Selanik		Siroz	Alşan		İbrahim bey M.	İbrahim Osman çocukları Bekir ve Havva	2	1	1

Selanik		Siroz	Sakafça		Bağcılar M.	Çiftçi Emin oğlu Ali Çavuş	1	1	
Selanik		Siroz	Gazi Evrenos M.		Celül M.	Ömer kızı ve İsmail eşi Ayşe	1		1
Selanik		Siroz	Alşan		Celül M.	Çiftçi Saraç Ahmet oğlu Mehmet	1	1	
Selanik		Siroz	Menuf			Hüseyin oğlu Halil İbrahim eşi ve Mahsut kızı Rukiye	1		1
Selanik		Siroz	Ormanlı	Adapazarı	Celül M.	Çiftçi Emin oğlu Zeynel ve Ormanlı köyünden İbrahim	2	2	
Selanik		Siroz	Balitros			Arabacı Mustafa oğulları İbrahim ile Mehmet	2	2	
Selanik		Siroz	Çerpeşte			Çiftçi Bekir Ağalardan Hasan oğlu Ali	1	1	
Selanik		Siroz	Çerpeşte			Osman kızı Zeynep	1		1
Selanik		Siroz	İlçadere M.		Tavuklar	Ahmet oğlu Hüseyin ve kızları Fatma ile Rabia	3	1	2
Selanik		Siroz	Rahmanlı			Çiftçi Mustafa oğlu Halil İbrahim	1	1	
Selanik		Siroz	Rahmanlı			Çiftçi Durmuş oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik		Siroz	Mahmudiye M.		Gedikoğlu M.	Abdurrahman kızı Rukiye	1		1
Selanik		Siroz	Çerpeşte			Çiftçi Halil oğlu Ali	1	1	
Selanik		Siroz	Çerpeşte	Adapazarı		Mehmet oğlu Mehmet	1	1	
Selanik		Siroz	Hemendos			Rençber Çerkes Ahmet oğlu Mehmet ile kızları Fatma ve Firdevs	3	1	2
Selanik		Siroz	Yeniköy	Gevye		Rençber Emin oğlu Abbas	1	1	
Selanik		Siroz			Avadis M.	Çiftçi Ali oğlu Ahmet ve torunu Ali	2	2	
Selanik		Siroz	Alşan			Çiftçi Bekir oğlu Süleyman	1	1	
Selanik		Siroz	Süleyman Bey M.			Muharrem eşi Mukaddes ile oğlu Ahmet	2	2	
Selanik		Siroz				Hacı Ömer kızı Fatma	1		1

Selanik		Siroz				Manifaturacı yorgancı Osman eşi, Hacı Ömer kızı Fatma ve oğulları Ahmet Cemal ve Mehmet	4	3	1
Selanik		Siroz	Tanrıverdi M.		Mecidiye M.	Çiftçi Abdülnafi kızı, İbrahim eşi, Rukiye ile İbrahim çocukları Nafi, Hilmi, Saime	4	2	2
Selanik		Siroz	Dimitriç			İslam kızı Güllü, Hasan oğlu Mümin, Mümin kızı Emine ile oğulları İsmail ile İbrahim	5	3	2
Selanik		Siroz	Dimitriç			Hüseyin kızı Ümmü	1		1
Selanik		Siroz	Dimitriç			Ahmet oğlu Ali	1	1	
Selanik		Siroz	Hazinedar M.			Mehmet oğlu Ahmet	1	1	
Selanik		Siroz				Ayakkabıcı Bayram oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Siroz				Hallaç Bayram oğlu Salih	1	1	
Selanik		Siroz	Tatar Hatun M.			Ali eşi Refika ile Ali oğlu Salih	1	1	
Selanik		Siroz	Gazi Evrenos M.			Ali oğlu Tefik	1	1	
Selanik		Siroz	Hacı Ali M.			Semerci Ahmet Ağa oğlu Semerci Şaban	1	1	
Selanik		Siroz	Yenice M.			Semerci Arap Cafer Ağa oğlu Semerci Abdurrahman	1	1	
Selanik		Siroz	Bedrettin bey M.			Hüseyin oğlu Ali	1	1	
Selanik		Siroz	Çerkes Fuadiye M.			Musa oğlu Mehmet	1	1	
Selanik		Siroz				Abdullah oğlu Hacı Hafız Ali	1	1	
Selanik		Siroz	Ayşe Hatun M.			Ayakkabıcı Abdullah oğlu İdris	1	1	
Selanik		Siroz	Bedrettin Bey M..			Ali Kızı Rabia	1		1
Selanik		Siroz	Çalık M.	Geveye		Çiftçi İskender oğlu Adem	1	1	
Selanik		Siroz	Nevrekop M.	Bahçeci k.		Lütfullah oğlu Mehmet Çelebi	1	1	

Selanik		Siroz	Esliha-Hatun M.			Emin kızı Zekiye	1		1
Selanik		Siroz	Esliha-Hatun M.		Kozluk M.	Muharrir Şeyh Hüseyin oğlu İsmail Hakkı	1	1	
Selanik		Siroz	Bacdar Hayrettin M.		Kozluk M.	Mustafa oğulları Ahmet, Mehmet, İsmail, Niyazi	4	4	
Selanik		Siroz	Muhacir M.		Kozluk M.	Çiftçi Hacı Ahmet oğlu Hacı Hüseyin	1	1	
Selanik		Siroz	Muhacir M.	Adapazarı	Celül M.	Çiftçi Mehmet oğlu Emin	1	1	
Selanik		Siroz	Tatar hatun M.	Adapazarı	Subaşı M.	Hoca Hacı İbaşı oğlu Hafiz İzzet	1	1	
Selanik		Siroz	Musa çelebi M.	Adapazarı	Uzanlar M.	Çiftçi Ali Yazıcı oğlu Hüseyin Onbaşı	1	1	
Selanik		Siroz	Bedrettin Bey M.	Adapazarı	Boyacılar	Ali Usta eşi ve Şaban kızı Raife	1		1
Selanik		Siroz	Bedrettin Bey M.	Adapazarı	Boyacılar	Saraç Ahmet oğlu Saraç Ali	1	1	
Selanik		Siroz	Gazi Evrenos M.	Adapazarı	Celül M.	Hacı Ahmet kızı Kör Hüseyin İbrahim eşi Hafize	1		1
Selanik		Siroz	Çerkes Fuadiye M.	Adapazarı	Gıralar M.	Çiftçi Musa oğlu Mehmet	1	1	
Selanik		Siroz	Bacdar Hayrettin M.			Çiftçi Mümin oğlu Osman	1	1	
Selanik		Siroz	Ecve			Çiftçi Hasan oğlu Kara Hüseyin	1	1	
Selanik		Siroz	Topal oba			İbrahim oğlu İsmail	1	1	
Selanik		Siroz	Menuf	Adapazarı	Peşkirici-i sagir M.	Çiftçi Emin kızı Hatice	1		1
Selanik		Siroz	Motoh	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Mehmet oğlu Ethem	1	1	
Selanik		Siroz	Motoh	Adapazarı	Celül M.	Ahmet HHHHhoca kızı Hatice'nin kızları Hacer, Bedriye ve oğlu Hamdi	3	1	2
Selanik		Siroz	Motoh	Adapazarı	Celül M.	Fettah kızı Hacer	1		1
Selanik		Siroz	Motoh	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Hasan oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Siroz	Motoh	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Emin oğlu Tahsin	1	1	
Selanik		Siroz	Motoh	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Hafız Osman oğlu Ahmet	1	1	
Selanik		Siroz	Motoh	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Mümin oğulları Osman, Abduş, kızı Fatma	3	2	1

Selanik		Siroz	Motoh	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Fazlı oğlu Ali	1	1	
Selanik		Siroz	Motoh			Rençber Musa oğlu Musa	1	1	
Selanik		Siroz	Motoh	Adapazarı	Celül M.	Rençber Mustafa oğlu Osman	1	1	
Selanik		Siroz	Ebdiye	Adapazarı	Gazeller M.	Çiftçi Yusuf Pehlivan oğlu İdris Çavuş	1	1	
Selanik		Siroz	Ebdiye	Adapazarı	Gazeller M.	Çiftçi Musa oğlu Mehmet	1	1	
Selanik		Siroz	Kadiriye M.	Adapazarı	Rum Sub-aşı M.	Çiftçi Mehmet oğlu Emin	1	1	
Selanik		Siroz	Kadiriye M.	Adapazarı	Celül M.	Mustafa kızı ve Veysel eşi Gülsüm	1		1
Selanik		Siroz	Kadiriye M.	Adapazarı	Celül M.	Latif kızı ve Hamza eşi Zeynep ile oğlu Mehmet	2	1	1
Selanik		Siroz	Kadiriye M.	Adapazarı	Boyacılar	Rençber Mustafa oğlu Osman	1	1	
Selanik		Siroz	İğneli	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi bayram Yakup Onbaşı Kazım	1	1	
Selanik		Siroz	Alşan	Adapazarı	Boyacılar	Rençber Hamza oğlu İbrahim	1	1	
selanik		Siroz	Alşan	Adapazarı	Avadis M.	Osman oğlu Akif	1	1	
Selanik		Siroz	Alşan	Adapazarı	Boyacılar	Hasan oğlu İbrahim	1	1	
Selanik		Siroz	Alşan	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Hüseyin oğlu Zülfikar	1	1	
Selanik		Siroz	Alşan	Adapazarı	Celül M.	Tüccar Mehmet oğlu Hacı Mustafa	1	1	
Selanik		Siroz	Alşan	Adapazarı	Avadis M.	Zahireci Hasan oğlu Mahmut	1	1	
Selanik		Siroz	Alşan	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Ahmet oğlu Ahmet	1	1	
Selanik		Siroz	Alşan	Adapazarı	Yeniköy	Tüccar Hüseyin oğlu Ahmet	1	1	
Selanik		Siroz	Alşan	Adapazarı	Boyacılar	Rençber Recep oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Siroz	Ormanlı	Adapazarı	Boyacılar	Rençber Timur kızı Naima	1		1
Selanik		Siroz	Alşan	Adapazarı	Celül M.	Yemenici Muti oğlu Mustafa	1	1	
Selanik		Siroz	İğneli	Adapazarı	Karakalpak M.	Osman oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik		Siroz	İğneli	Adapazarı	Karakalpak M.	İsmail kızı ve Hüseyin eşi Fethiye	1		1
Selanik		Siroz	İğneli	Adapazarı	Çarka- i Samiye M.	Hacı Mehmet oğlu Ahmet	1	1	

Selanik		Siroz	İğneli	Adapazarı	Peşkirici-i Kebir M.	Çiftçi Mustafa oğlu Yahya	1	1	
Selanik		Siroz	İğneli	Adapazarı	Uzanlar M.	Esnaf Salih oğlu Mümin	1	1	
Selanik		Siroz	İğneli	Adapazarı	Avadis M.	Çiftçi Recep Pehlivan oğlu Ali ve kızı Hanife	2	1	1
Selanik		Siroz	İğneli	Adapazarı	Avadis M.	Fazlı Osman eşi ve Mustafa kızı Fatma	1		1
Selanik		Siroz	Motoh	Adapazarı	Celül M.	Rençber Sü- leyman oğlu Mehmet	1	1	
Selanik		Siroz	Debbağ Murat M.			Fehmi oğlu Ali	1	1	
Selanik		Siroz	Gazi Evrenos M.			Ömer kızı ve İsmail eşi Ayşe	1		1
Selanik		Siroz	Baraklı Cuma			Fırıncı Ali Tevfik oğlu İsmail Hakkı	1	1	
Selanik		Siroz	Politroz			Çiftçi Maksut oğlu Rüstem	1	1	
Selanik		Siroz			Celül M.	Süleyman oğlu İsmail	1	1	
Selanik		Siroz	Menuf			Maksut kızı Suriye	1		1
Selanik		Siroz	Mekeş	Adapazarı	Avadis M.	Yakup kızı Rukiye	1		1
Selanik		Siroz	Dimitriç			Abdi kızı Emine	1		1
Selanik	Siroz		Dimitriç			Çiftçi Süley- man oğlu Tahir	1	1	
Selanik	Siroz		Dimitriç			İbrahim oğlu Mehmet	1	1	
Selanik	Siroz		Dimitriç			Çiftçi Demir Mustafa kızları Feride, Ümmü, Güllü	3		3
Selanik	Siroz		Dimitriç			Çiftçi Abdullah Hoca çocuk- ları Yakup, İbrahim, Ümmü, Zehra ve eşi Rukiye	5	2	3
Selanik	Siroz		Dimitriç			Çiftçi Hüseyin kızı Ayşe	1		1
Selanik	Siroz		Dimitriç			Çiftçi Hüseyin oğlu Salih	1	1	
Selanik	Siroz		Dimitriç			Abdullah kızı Zülfıye	1		1
Selanik	Siroz		Camii Atik M.			Emrullah oğlu Ali	1	1	
Selanik	Siroz		Camii Atik M.			Emrullah kızı Rabia	1		1
Selanik	Siroz		Bedrettin Bey M.			Saniye kızları Ruhiye ve Düriye	2		2
Selanik	Siroz		Bedrettin Bey M.			Abdullah oğlu Celil	1	1	

Selanik	Siroz		Camii Atik M.			Mehmet oğlu Kadri ile kızları Hatice ve Esmâ	3	1	2
Selanik	Siroz		Bedrettin Bey M.			Arabacı Ahmet oğlu Ahmet	1	1	
Selanik	Siroz		Mekeş		Tuzla M.	Çiftçi İsmail oğlu Adil	1	1	
Selanik	Siroz		Rahmanlı	Adapazarı	Garipler M.	Çiftçi Mehmet oğlu Nuh	1	1	
Selanik	Siroz		Rahmanlı	Adapazarı	Çarka- i Samiye M.	Çiftçi İdris oğlu Ali	1	1	
Selanik	Siroz		İğneli	Adapazarı	Çarka-i Lütfiye	Rençber Musa oğlu şaban	1	1	
Selanik	Siroz		İğneli	Adapazarı	Celül M.	Rençber Ali oğlu Ahmet	1	1	
Selanik	Siroz		Kayalı M	Geveye	Eşme	Çiftçi Abdullah oğlu Salih	1	1	
Selanik	Siroz		Diragos	Geveye	Eşme	Çiftçi Feyzi oğlu Abdi	1	1	
Selanik	Siroz		İsmailli	Geveye	Eşme	Çiftçi Hüseyin eşi Zülfiye	1		1
Selanik	Siroz		İsmailli	Geveye	Eşme	Çiftçi Nezir Hoca oğlu Kamil	1	1	
Selanik	Siroz		İsmailli	Geveye	Eşme	Çiftçi Emin oğlu Feyzullah	1	1	
Selanik	Siroz		İsmailli	Geveye	Eşme	Çiftçi İbrahim oğlu İbrahim	1	1	
Selanik	Siroz		Kopriva	Geveye	Eşme	Çiftçi Hasan oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Siroz		Kopriva	Geveye	Eşme	Çiftçi Halil oğlu Zeynel	1	1	
Selanik	Siroz		Motoh	Geveye	Akhisar N.	Ali kızı Hayriye	1		1
Selanik	Siroz		Motoh	Geveye	Akhisar N.	Tütüncü Ali Torunu Selime	1		1
Selanik	Siroz		İsmailli	Geveye	Eşme	Çiftçi Hasan oğlu İbrahim	1	1	
Selanik	Siroz		İsmailli	Geveye	Eşme	Çiftçi İsmail oğlu Halil	1	1	
Selanik	Siroz		İsmailli	Geveye	Eşme	Çiftçi İbrahim oğlu Aydın	1	1	
Selanik	Siroz		Ayşe Hatun M.		Kozluk M.	Arabacı İsmail oğlu Osman	1	1	
Selanik	Siroz		Çerpeşte		İbrahim Bey M.	Hasan kızı ve Mahmut eşi Fatma	1		1
Selanik	Siroz		Yenice M.	Hendek	Çit M.	Rençber Emin oğlu Mehmet Emin	1	1	
Selanik	Siroz		Yenice M.	Hendek	Çit M.	Rençber Veli oğlu Hüseyin Cemal	1	1	
Selanik	Siroz			Adapazarı	Celül M.	Rençber Hasan oğlu Abdi ve Ahmet	2	2	

Selanik	Siroz		Aziye			Abdullah oğlu İdris	1	1	
Selanik	Siroz		Baraklı Cuma			İbrahim oğlu Hafız Hasan	1	1	
Selanik	Siroz		Hakim Davut M.			Mehmet kızı Necmiye	1		1
Selanik	Siroz		Debbağ Murat M.			Ali Avni kızı Hatice veresinden eşi Fehmizade Ali	1	1	
Selanik	Siroz		Süleyman Bey M.	Adapazarı		Muharrem oğlu Ahmet ve eşi Mukaddes	2	1	1
Selanik	Siroz		Menuf	Adapazarı	Celül M.	İmam Mustafa oğlu Osman Naci ve kızı Zatiye	2	1	1
Selanik	Siroz		Alşan	Adapazarı	Peşkirici-i Kebir M.	Hacı İbrahim kızı Ayşe ve eşi Şaban oğlu Mustafa	2	1	1
Selanik	Siroz		Baraklı Cuma	Adapazarı	Peşkirici-i Kebir M.	Mehmet kızı Remziye	1		1
Selanik	Siroz		Arap Hatip M.	Gevye	Akhisar	Memur Ömer oğlu Galip	1	1	
Selanik	Siroz		Debbağ Murat M.		Ömer Ağa M.	İbrahim eşi Fatma	1		1
Selanik	Siroz	Demirhisar	Poroyı zir N.	Karamürsel	Hacı Mehmet M.	Abdurrahman kızı ve İshak eşi Zelgüze	1		1
Selanik	Siroz	Demirhisar	Camii Atik M.	Adapazarı		Hacı Mustafa kızı Hatice	1		1
Selanik	Siroz	Demirhisar	Sergel	Adapazarı		Çiftçi İbrahim oğlu Genç Osman	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar	Sergel	Adapazarı		Bakkal Halil oğlu Hafız Mehmet	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar	Sergel	Adapazarı		Çiftçi Ahmet oğlu İsmail	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar	Vetrine	Adapazarı	Ekizce-i Osmaniye	Çiftçi Kara Mustafa Hasan oğlu Muhterem	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar	Bbaraklı Cuma		Subaşı M.	Demirci sadık oğulları Ali, Mustafa ile kızı Habibe ve eşi Ayşe	4	2	2
Selanik	Siroz	Demirhisar	Ormanlı	Adapazarı	Celül M.	Ali oğlu Ahmet	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar	Vetrine	Adapazarı		Ahmet kızı Ümniye	1		1
Selanik	Siroz	Demirhisar	Kkibriye	Adapazarı		Çiftçi Ahmet eşi Fatma ve oğlu Hasan	2	1	1
Selanik	Siroz	Demirhisar	Koçanlı	Adapazarı	Peşkirici-i Sagir M.	Çiftçi Ahmet oğlu Rasim	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhisar	Torodiç	Adapazarı	Peşkirici-i Kebir M.	Arabacı Osman oğlu Ali	1	1	

Selanik	Siroz	Demirhis- ar		Adapazarı	Maksudiye	Çiftçi Mehmet Çavuş oğlu Kazım	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhis- ar	Motunca	Geveye	Akhisar	Muallim Hatip Ali oğlu Mümin Eşref	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhis- ar	Sergel	Adapazarı		İbrahim oğlu Genç Osman	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhis- ar	Vetrine	Adapazarı	Peşkirici-i Kebir M.	İbrahim eşi emine	1		1
Selanik	Siroz	Demirhis- ar	Vetrine	Adapazarı	Peşkirici-i Kebir M.	Çiftçi Mehmet oğlu İbrahim	1	1	
Selanik	Siroz	Demirhis- ar	Vetrine	Adapazarı	Garipler M.	Hasan kızı Esmâ	1		1
Selanik	Siroz	Zihne	Radeligoz	Geveye		Tütüncü Hüseyin oğlu Ahmet	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Radeligoz		Muhacir Mehmet Efendi M.	İlyas kızı ve Yahya eşi Behiye	1		1
Selanik	Siroz	Zihne	Küpköy	Geveye	Akhisar	Tütüncü İs- mail ağa oğlu Rüstem	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne		Geveye	Akhisar	Çiftçi Ziya oğlu Hafız Ahmet	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Kozmişe	Geveye		Çiftçi Halil oğlu İbrahim	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Kormişte		Kozluk M.	Ekmekçi Şaban oğlu Mehmet Ağa	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Kormişte	Geveye		Tüccar Nazif oğlu Hüseyin Hüsnü ve kardeşi Meh- met Raşit	2	2	
Selanik	Siroz	Zihne	Anceste	Geveye		Çiftçi Ömer oğlu Ömer	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne		Geveye	Gazi Sü- leyman Paşa M.	Aydın kızı Hayriye	1		1
Selanik	Siroz	Zihne		Geveye	Akhisar	Tütüncü Ali kızı Zeliha	1		1
Selanik	Siroz	Zihne	Radeligoz	Geveye	Akhisar	Tütüncü İdris Molla torun- ları Mehmet ve İdris	2	2	
Selanik	Siroz	Zihne	Kormişte	Geveye	Akhisar	Tütüncü Mustafa oğlu Mustafa	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Radeligoz	Geveye	Akhisar	Tütüncü Tahsildar Ali oğulları Meh- met ve İdris	2	2	
Selanik	Siroz	Zihne	Kormişte	Geveye	Akhisar	Hüseyin oğlu Emin	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Vitaste	Geveye	Akhisar	Tütüncü İsmail oğlu Haydar	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Anceste	Geveye	Akhisar	Abdülcelil oğlu Yusuf	1	1	

Selanik	Siroz	Zihne	Radeligoz	Geveye	Akhisar	Tütüncü Ali oğlu Abdi	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Radeligoz	Geveye	Akhisar	Nuh Ağa oğlu Emin	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Radeligoz	Geveye	Akhisar	Rençber Nuh Ağa oğlu Emin	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Radeligoz	Geveye	Akhisar	Ali oğlu Abdi	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Vitaste	Geveye	Akhisar	Ali Beylerin Hasan	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Kormişte	Geveye		Mehmet oğlu Hüsnü	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne		Geveye	Akhisar	Tütüncü Adem Havale oğlu Hüsnü	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Kormişte	Geveye	Akhisar	Osman oğlu Halim	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Küpköy	Geveye	Akhisar	Tütüncü Ali oğlu Adem	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Kormişte	Geveye	Akhisar	Nazif oğlu Hüseyin Hüsnü	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Küpköy	Geveye	Akhisar	Rençber Ömer oğlu Mehmet	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Pervište	Geveye	Akhisar	Tütüncü Ömer oğlu Salih	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Pervište	Geveye		Abbas kızı Hatice	1		1
Selanik	Siroz	Zihne	Kormişte	Geveye	Akhisar	Tütüncü Halil oğlu Sait	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Kormişte	Geveye		Tütüncü Osman oğlu Abdülhalim	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Radeligoz	Geveye	Akhisar	Mustafa oğlu Fazıl ile Numan oğlu Ahmet	2	2	
Selanik	Siroz	Zihne	Radeligoz	Geveye	Akhisar	Hacı İlyas oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Anceste	Geveye	Akhisar	Tütüncü Ali Ağa oğlu Hasan	1		1
Selanik	Siroz	Zihne	Kormişte	Geveye	Akhisar	Kondur Salih kızı Hatice	1		1
Selanik	Siroz	Zihne	Vilçeste	Adapazarı		Rençber Salih oğlu Mustafa	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Kormişte	Geveye	Akhisar	Hacı Reşit kızı Ümmügülsüm	1		1
Selanik	Siroz	Zihne	Çırpılan		Mustafa Kemal Paşa M.	Hacı Abdi kızı Tevhide	1		1
Selanik	Siroz	Zihne	Kormişte	Geveye	Akhisar	Arif Hikmet Bey	1	1	
Selanik	Siroz	Zihne	Vitaste	Geveye	Akhisar	İsmail oğulları Haydar ve Mehmet	2	2	
Selanik	Siroz	Zihne	Radeligoz	Geveye		Rençber Nuh Ağa oğlu Emin	1	1	

Selanik	Siroz	Zihne	Pervište	Geveye	Akhisar	Tütüncü Ali Rıza çocukları Abdi ve Hüseyin	2	2	
Selanik	Drama		Namazgah M.	Adapazarı		Çiftçi Ömer oğlu Mehmet Ali	1	1	
Selanik	Drama		Halil Bey M.		Abdüsse- lam M.	Hacı İzzet kızı Sıdıka	1		1
Selanik	Drama		Halil Bey M.			Ali kızı Lutfiye	1		1
Selanik	Drama		Namazgah M.		Abdüsse- lam M.	Ali oğlu Yusuf Ziya	1		1
Selanik	Drama					Manifaturacı Hasan oğlu Hafız Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama		Boyran M.	Adapazarı		Mehmet kızı Atiye	1		1
Selanik	Drama			Geveye	Doğantepe	Hacı İbrahim oğlu Hafız Yusuf	1	1	
Selanik	Drama					Ömer eşi Havva ve çocukları Doktor Hasan ve Ahmet	3	2	1
Selanik	Drama		Trigrad			Bakkal Hüseyin oğlu Ahmet	1	1	
Selanik	Drama		Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi İbrahim oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama		Rahvika	Adapazarı		Tütüncü Hüseyin oğlu İsmail eşi Fatma	1		1
Selanik	Drama		Rahvika	Adapazarı		Tütüncü Ahmet oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama		Kurtalar	Geveye		Tütüncü Hacı Salih oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama		Ada	Geveye		Tütüncü Ahmet oğlu Mustafa	1	1	
Selanik	Drama		Ada	Geveye		Tütüncü Ferhat oğlu Salih	1	1	
Selanik	Drama		Aliköy	Bahçeçift- lik N.		Rençber Osman oğlu Arif	1	1	
Selanik	Drama		Halil Bey M.	Adapazarı	Avadis M.	Abdullah Arif eşi ve Arap Bilal kızı Ayşe	1		1
Selanik	Drama		Kurtalar	Geveye		Tütüncü İbrahim oğlu Emin	1	1	
Selanik	Drama			Gebze	Darıca	Mehmet kızı Afiye	1		1
Selanik	Drama		Pürsıçan	Geveye	Orhaniye M.	Demirci Hacı Ali oğlu Hacı Şaban	1	1	
Selanik	Drama		Namazgah M.	Adapazarı		Kahveci Abidin oğlu Zülfikar	1	1	

Selanik	Drama		Aliköy	Bahçecik	Yuvacık	Rençber Döne Osman	1	1	
Selanik	Drama		Yenima- halle	Adapazarı		Ömer oğlu Mehmet	1	1	
Selanik	Drama		Dervişbali	Adapazarı	Gevye İstasyon M.	Aziz Ağa eşi Fatma	1		1
Selanik	Drama				Mustafa Kemal Paşa M.	Mehmet kızı Emire	1		1
Selanik	Drama					Avukat Hacı Abdi oğlu Şakir	1	1	
Selanik	Drama		Kassam M.	Adapazarı		Ahmet kızları Enise ve Hasibe	2		2
Selanik	Drama	Pravişte	Osmanlı			Tüccar Yusuf oğlu Ahmet Cevdet ve Mehmet	2	2	
Selanik	Drama		Ahadlar	Adapazarı		İbrahim oğlu Ahmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Hacı Hasan oğlu Ahmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Topaloğul- larından Hasan oğlu Molla Mehmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Hüseyin oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Hafız Abdurrahman oğlu Hafız Recep	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Numan Kahya eşi ve oğlu Mehmet	2	1	1
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Hacı Ahmet oğlu Mehmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Kum- çulardan İbrahim oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Sinab oğullarından Hüseyin oğlu Sinab Hasan	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Salah oğullarından Osman oğlu Recep	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Kara Bayram oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Deli İsmail oğullarından Hasan oğlu Salih	1	1	

Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Salah oğullarından Osman oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Nizam oğullarından Hasan oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Numan oğullarından Hüseyin oğlu Ahmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Numan oğullarından Mehmet kızı Hatice	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Paşaoğul- larından Şaban oğlu Rasim	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Oruç oğullarından Hasan oğlu Mehmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Şuayip oğullarından Osman oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	İsmail Paşaoğul- larından Mehmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Numan Kahyaoğul- larından Hüseyin oğlu Molla Hasan	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi İmam Hacı Hasan oğlu Tahir	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Arnavu- toğullarından Mustafa oğlu Bayram	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Kan- lıoğullarından Hasan oğlu Salih	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Numan Kahya oğul- larından topal Ahmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Kan- lıoğullarından Hasan oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Malkooğul- larından Ahmet oğlu Hüseyin Çavuş	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Recep oğlu Hasan	1	1	

Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Tahir oğlu Osman	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Kuyumcuoğullarından Eyüp oğlu Fehim	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Ahmet Osman	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Limanoğullarından Mehmet oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Öykooğullarından Hasan oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Numanoğullarından Hasan oğlu Numan	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi İsmail oğlu Mahmut	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Tahir oğlu Salih ve Tahir Kayınpederi Bilal	2	2	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Kaçanar İsmail	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Şaban oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Parkanoğullarından Çoban İbrahim	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Salahoğullarından Hacı Mehmet Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Deli İsmailoğullarından İbrahim oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Kumcularardan İbrahim oğlu Salih	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Numanoğullarından Hasan oğlu Mehmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Topaloğullarından Hasan oğlu Mehmet Çavuş	1	1	

Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Salahoğullarından Çiftçi Osman oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Numan Efendi oğullarından Hasan Ağa	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Kazmaoğullarından Hüseyin oğlu Salih	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi İbrahim oğlu Salih	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Numan oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Purkanoğullarından Çoban İbrahim	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Numanoğullarından Mehmet kızı Hatice	1		1
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	İsmail	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Numanoğullarından Çiftçi Hasan oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Deli İsmail oğullarından Hasan oğlu Salih	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Oruç oğullarından Hasan oğlu Mehmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Kara Bayram oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Salahoğullarından Çiftçi Osman oğlu Recep	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Hacı Mehmetoğullarından Tahir oğlu Osman	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Küçüköğullarından Mehmet oğlu Hasan onbaşı	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Salahoğullarından Çiftçi Osman oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Ahmet oğullarından Çiftçi Osman oğlu Ahmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Osman oğlu Yakup	1	1	

Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Deli İsmail oğullarından İbrahim oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Hüseyin oğlu Salih	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Salahoğullarından Çiftçi Hacı Mehmet Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Oykooğullarından Hasan oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Araçlardan Recep oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Numanoğullarından Çiftçi Hasan oğlu Numan	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Numanoğullarından Çiftçi Hüseyin oğlu Ahmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Arnavutoğullarından Mustafa oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Arnavutoğullarından Mustafa oğlu Bayram	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Numanoğullarından Çiftçi Hüseyin oğlu Ahmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Arnavutoğullarından Çiftçi Mustafa oğlu Bayram	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Kanlıoğullarından Çiftçi Hasan oğlu Salih	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Kanlıoğullarından Çiftçi Hasan oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Kahyoğullarından Topal Ahmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Malkaoğullarından çiftçi Ahmet oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Pazooğullarından çiftçi Şaban oğlu Rasim	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Kanlıoğullarından çiftçi Hasan oğlu Mehmet Çavuş	1	1	

Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Mehmet oğlu Ahmet	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Topaloğullarından Çiftçi Hasan oğlu Bozok Mehmet Çavuş	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Kaçnaroğullarından çiftçi İsmail oğlu Mahmut	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Sinaboğullarından Hüseyin oğlu Sinab Hasan	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Cihanoğullarından çiftçi Hüseyin oğlu Salih	1	1	
Selanik	Drama	Ropçoz	Mesudiye	Bahçecik	Yuvacık	Çiftçi Şaban oğlu Hasan	1	1	
Selanik	Drama	Kavala				Mehmet oğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Kavala	Kızılı			Hasan Pehlivanoğlu Hüseyin	1	1	
Selanik	Drama	Kavala	Selimiye			Mustafa kızı Hatice ve Hürmüz	2		2
Selanik	Drama	Kavala	Selimiye			Amele Sirozlu Ahmet Ağa oğlu Ahmet ve oğlu Mustafa	2	2	
Selanik	Drama	Kavala				Niğbolulu İsmail oğlu Ali	1	1	
Selanik	Drama	Kavala				Giritli Kunduracı Kazım	1	1	
Selanik	Drama	Kavala	Selimiye			Giritli Nuri kızı Nazlı	1		1
Selanik	Drama	Kavala	Kadı Ahmet Efendi M.			Amele ustabaşısı ve bütün Mübayaa Memuru İsmail Hoca vekili Küçük Hasanın İsmail	1	1	
Selanik	Drama	Kavala	Toryan Cami-i Atik M.	Adapazarı	Avadis M.	Mustafa kızı Habibe	1		1
Selanik	Drama	Kavala	Selimiye			Arslan oğlu Aziz ve eşi Hüsnüye	2	1	1
Selanik	Drama	Kavala				Rençber Süleyman oğlu Hasan	1	1	

Selanik	Drama	Kavala	Hamidiye M.		Mustafa Kemal Paşa M.	Tüccar Ali Paşa eşi Hacı Fatma kardeşleri Hacı Şevket ve Mehmet kızkardeşi Gülsüm	2	1	1
Selanik	Drama	Kavala	Hamidiye M.			Tütüncü Nazif oğlu Hüseyin Hüsnü	1	1	
Selanik	Drama	Kavala				Ahmet eşi Gülsüm, oğlu Ali ve kızı Hatice	3	1	2
Selanik	Drama	Sarışaban	Beklemiş	Adapazarı		Tütün çiftçisi Ruşan Çavuş kızı Ünzile	1		1
Selanik	Drama	Sarışaban	Kenez			Çiftçi Durmuş oğlu Ali	1	1	
Selanik	Drama	Sarışaban				Bayram Ali oğlu Mithat Paşa	1	1	
Selanik	Drama	Sarışaban		Adapazarı		Polis Osman eşi Emine, çocukları Nimet, Latife ve Zehra	4		4
Selanik	Drama	Sarışaban		Adapazarı		Hacı Refik eşi Sadık	1	1	
Selanik	Drama	Sarışaban	Beklemiş			Tütüncü Hüseyin oğlu Hacı Süleyman	1	1	
Selanik	Drama	Sarışaban	Beklemiş	Hendek		Çiftçi Ahmet oğlu Abdurrahman	1	1	
Selanik	Drama	Sarışaban	Karagıdırlı			Çiftçi Nurcuoğlu Hacı Mustafa oğlu Ali	1	1	
Selanik	Drama	Sarışaban	Dariova	Gevye		Tüccar Recep Lütfi varisleri Salim ve Hasan	2	2	
Yanya				Adapazarı	Müslim Subaşı M.	Ama İbrahim Ağa Varisleri Mustafa, Saime, Zübeyde, İbrahim, Kadri ve Hüseyin	6	4	2
Yanya			Aslanpaşa M.	Adapazarı	Rum Subaşı M.	İbrahim oğlu Suphi	1	1	
Yanya			Loça Yusuf Ağa M.	Adapazarı		Mütevellizade Şemseddin oğlu Salahaddin	1	1	
Yanya						İbrahim oğlu Suphi ve Methi	2	2	
Yanya				Adapazarı	Selim Mehmet M.	İbrahim oğulları Subhi ve Mehdi	2	2	

Yanya					Mustafa Kemal Paşa M.	Yanyalı Ömer	1	1	
Yanya			Yusuf Ağa M.			Milli Emlak Katibi Murat oğlu Cevdet	1	1	
Yanya				İzmit		Haşım oğlu Kutbettin	1	1	
Yanya		Aydonat	Sultan Bayezid M.			Hasan Kalo kızı Üm-mügüsüm	1		1
Yanya		Aydonat				Hayrettin çocukları Hüseyin, Hasan ve Fazile	3	2	1
Yanya		Aydonat		Gebze		Abdüloğlu Esat	1	1	
Yanya		Aydonat		Gebze		Zekeriya oğlu Hayrettin varislerinden Hasan, Hüsnü ve Fazıla	3	2	1
Yanya		Aydonat				Hayrettin kızı Fazile	1		1
Yanya	Preveze		Süleymaniye M.			Çiftçi Hacı Abbas oğlu Mustafa	1	1	
Yanya	Preveze		Süleymaniye M.	Adapazarı		Hacı Abbas kızı Fatma	1		1
Yanya	Preveze		Süleymaniye M.			Kunduracı Salih oğlu Hüsnü	1	1	
Yanya		Koniçe				Polis Memuru Feyzullah kızı İsmet ve oğlu Mustafa	2	2	
Yanya		Koniçe				Fırıncı Haydar oğlu Salih	1	1	
Yanya		Koniçe				Süleyman Sipahi oğlu Habip	1	1	
Yanya		Margliç	Arpiçe N.	Geve		Çiftçi Resul oğlu Adem	1	1	
Yanya	Preveze	Margliç	Arpiçe	Geve		Rençber Kurşakoğullarından Resul oğlu Adem ve Murtaza	2	2	
Yanya	Pazarcığı		Eski Zara N.	İzmit	Bahçecik	Sütçü Şehit İzzet eşi Ayşe	1		1
Yanya		Niğbolu	Müslim	İzmit	Bahçecik	Rençber Abbasoğullarından Hasan oğlu Mehmet	1	1	
						Toplam	863	607	256

G.M.E.P.G.T.
Enregistré le 23 MAI 1925
No. 22915
Grand-Jury d'Appel de Constantinople

ایضاح براینکه با کتب دربار سلطنتی پانکار اعلا ایزدیی در مکتب عالی کتبی حدیثی بر صیغه اربعه اخطار اولتر.

تصفیه طلبنامه سی

ازود و اندام الامکان بن است ۳۰ کتون کان ۱۹۳۳ کارهی ماده مقولنامانی بوسیله آئیند اوله اولان اموال منوکه و غیر منقولکون تکلیف ماده قومیهیولی بر صیغه مافهمه موافق موافقه کتبه ایزدیی رسا ایزد.

مستدعینک هویتی

اسم و پدرینک اسمی	ایسم و پدرینک اسمی		
مملکتی	ولایتی	ایسم و پدرینک اسمی	
	کازاسی	ایسم و پدرینک اسمی	
	شهری	ایسم و پدرینک اسمی	
	کاریسی	ایسم و پدرینک اسمی	
الیوم ساکن بولوندیغی محل	ولایتی	ایسم و پدرینک اسمی	
	کازاسی	ایسم و پدرینک اسمی	
	شهری	ایسم و پدرینک اسمی	
	کاریسی	ایسم و پدرینک اسمی	
صنعتی	ایسم و پدرینک اسمی		

Tasfiye talepnamesi örneği (Ek-1)

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) 130.16.13.02/33-249-8

İsim ve pederinin ismi	İsmail oğlu Veli Efendi	
Memleketi	Livası	Bahr-i Sefid Vilayeti
	Kazası	Sakız Adası
	Şehri	"
	Karyesi	Kaleiçi Mahallesi
Elyevm sakin bulunduğū mahal	Livası	Kocaeli Vilayeti
	Kazası	İzmit
	Şehri	"
	Karyesi	Kozluk Mahallesinde mukim
Sanatı	İzmit zabita belediye memuru	

456
"Συνταγματ. Αρχ. 1"

ΜΙΚΤΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ
ΓΙΑ ΤΗΝ ΑΝΤΑΓΩΓΙΣΤΕ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΟ-ΤΟΥΡΚΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ

Λογ. Προσφορά: 2321
Προσφορά: 6/5/24

VOYAGE PERMITS

ΕΙΔΟΠΟΙΗΣΙΣ

Συναρτίζου εις την αριστερά εν ώ ην κτήρ δέχεται άναγραφή ή αναγραφάκη, άντα ταύτα θα
είναι έπιβλεπτε διά τή συμμόρφωσή του.

DEVLET ARŞINLERİ İÇİN İZİN VERİLEN
GÖZLEMENLİK ARŞINI

ΔΗΛΩΣΙΣ ΕΚΚΑΘΑΡΙΣΕΩΣ

"Ο άποικιστικός παρκοκλή την Μικτήν "Επιτροπήν εν προβή εις την έκ" άναγία μου έκ
καθήκοντ της κώτικη καθρεξομένης άναγίτου επί κινήσε άποικιστικη μου άποικιστικη προς την έκ
30 Ιανουαρίου 1925 "Ελλη-τουρκική Σύμφωνη περί άναλλαγής των πληθυσμών.

Ι. ΤΑΥΤΟΤΗΣ ΤΟΥ ΑΙΤΟΥΝΤΟΣ

1.) Όνοματεπώνυμον Αδ. Αδ. Αδ.

2.) Τόπος καταγωγής (Πόλις ή χωρίον) Α. Α. Α.

Κατά Α. Α. Α.

Σανίδα Α. Α. Α.

3.) Σημερινή κατοικία (όδός, συνοικία, πόλις ή χωρίον, άποικιστικη ή κατάς, νομός ή σανίδα) Α. Α. Α. Α. Α. Α.

4.) Επάγγελμα Α. Α. Α.

- 4 -

Tasfiye talepname örneği (Ek-2)

BCA 130.16.13.02/44-40-3 (Tiraki Adem, Girid Hanya, Amele) (Darıca da iskan edilmiştir)

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Muhtelif Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri Fon Kodu: 13.16.13.2 / "Kocaeli ili"

Araştırmalar

- Arı, Kemal, "Bir Tarih araştırma Konusu olarak Mübadele", *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Müfide PEKİN, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005.
- _____ *Büyük Mübadele Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2008.
- _____ *Türk Ticaret-i Bahriyesi ve Mübadele Gemileri [İzmir'den Bakışla Lozan'dan Kabotaja]*, Deniz Ticaret Odası İzmir Şubesi Yayını, İzmir, 2008.,
- Bayındır Goularas, Gökçe, "1923 Türk-Yunan Nüfus Mübadelesi ve Günümüzde Mübadil Kimlik ve Kültürlerinin Yaşatılması", *Alternatif Politika*, 4/2 (Temmuz 2012).
- Behar, Cem, *Osmanlı İmparatorluğu ve Türkiye'nin Nüfusu (1500-1927)*, Devlet İstatistik Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1996.
- Çetin, Necat, "Torbali Nüfus Arşivi Atık Nüfus Esas Defter Kayıtlarına Göre Mübadil Kayıtları Üzerine İnceleme (1927-1932)", Mübadele Şen Gittik & Yaşlı Döndük, Samsun Mübadele Ve Balkan Türk Kültürü Araştırmaları Derneği Kültür Yayınları Serisi 7, Samsun, 2011, s.77- 90.
- Çelebi, Ercan, "Mübadillerin Yunanistan'daki Mal Kayıtları ve Muhtelit Mübadele Komisyonu Tasfiye Talepnameleri", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi (ÇTTAD)*, (2006/Bahar), V/12, s. 35-46.
- Ipek, Nedim, *Mübadele ve Samsun*, TTK, Ankara, 2000.
- _____, "Köy Hizmetleri İl Müdürlüğü Arşivlerinden Mübadil Göçmenlerle İlgili Defterler", *Tarih ve Toplum*, 144 (Aralık 1995), s.15-18.
- Kurtulgan, Kürşat, "Dokuzuncu İskân Mıntıkası ve Kadro Cetvelleri", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s. 411. <http://www.turkiyat.selcuk.edu.tr/pdfdergi/s30/16.pdf>. (E.T.14/05/2013)
- Yıldırım, Onur, "Diplomasi ve Göç Türk-Yunan Mübadelesinin Öteki Yüzü", Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2006. *Yeniden Kurulan Yaşamlar 1923 Türk-Yunan Zorunlu Nüfus Mübadelesi*, Derleyen: Müfide PEKİN, Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005.

OSMANLI DÖNEMİNDE KOCAELİ SANCAĞI VE ÇİVARININ ÜNLÜ ŞAHSİYETLERİ

Atilla ÇETİN*

Giriş

Kocaeli bölgesinde her yörede olduğu gibi yüzyıllar içerisinde adını duyurmuş, isim yapmış, hizmetler üretmiş nice ünlü ve tarihî şahsiyetler vardır. Kocaeli bölgesinde yetişmiş ünlü kişileri tanımak, bilmek topluma tanıtmak; adlarını sokak veya caddelere vermek, kamu binalarına adlarını yazarak onları yaşatmak ulusal görevlerimizden biridir.

Marmara bölgesinin önemi haiz kesimi olan Kocaeli'nde; tarih boyunca birçok ünlü devlet adamı, mutasarrıf, mütesellim, çeşitli asker, vakıf kuran hayır sahipleri, esnaf veya marjinal birçok değerli insanlar yetişmiş ve tarihteki yerlerini almışlardır. Bu kıymetli atalarımızı öğretmek, tanıtmak ve topluma mal etmek tarihinin görevlerindedir.

Bu amaçla tebliğimizde örnek olması açısından mutasarrıf, mütesellim, vakıf sahipleri, eşkiya, girişimci vb. tarihte iz bırakmış bazı önemli hemşerilerimizi tanıtmaya çalıştık. Bunlar gibi daha yüzlerce mevcuttur. Unutulmuş adlarını tekrar ihya etmemizi ve gün ışığına çıkarmamızı bekliyorlar.

Günümüzde Kocaeli hem bir il adı, hem de belli bir coğrafi bölgenin adıdır. Kocaeli "Şibh-i ceziresi" denilen bu bölge, Osmanlı döneminde şimdiki Kocaeli, Sakarya ve Yalova illerini kapsıyordu. Bu bölge birçok bakımdan birbirini tamamlıyor. Coğrafyası, halkın gelenekleri, manav kültürü birbirine benziyor. Bu nedenle, yörenin ünlüleriyle ilgili araştırma yaparken bu özelliğini göz önünde tuttum. Sözelimi; Adapazarılı Seyyid Hüseyin Paşa, 8 yıl Kocaeli Mutasarrıflığı görevinde bulundu (1793-1800). Kendisi idam edildikten sonra, karısı İzmit'te oturdu. Tarihî yapıyı bozmak istemedim. Aksi takdirde birçok ünlü konu dışında kalırdı. Adapazarı Ayanı Kara Osman Ağa'nın geniş bir çiftliği İzmit'te idi. Geyve'yi, Akyazı'yı Adapazarı'nı İzmit'ten, Kandıra'dan, Karamürsel'den, Sarıçayır'dan ayrı tutamayız. Tersaneler için lüzumlu olan ormanlar her bölgede bolca mevcuttu.

19. yüzyıl ve 20. yüzyıl başlangıcında Osmanlı bürokratları hakkında önemli bir kaynak olan Sicill-i Ahvâl Defterleri'nde Kocaelili birçok şahsiyet, kazalar bazında yazılmıştır. Biyografiler konusunda Kocaelili ünlüler için birkaç ciltlik temel bir eser de istenirse meydana getirilebilir.

*Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi, Tarihçi, Arşivci.

Kandırallı Mehmet Paşa

Doğum tarihi, ailesi, yetiştiği çevre, çocukluk ve gençlik dönemlerine ait kesin bilgilere sahip olmadığımız Kandırallı Mehmet Paşa'nın XVIII. yüzyılın ikinci yarısında doğduğu söylenebilir. Kandırallı, rivayetlere göre çocukluğundan itibaren cesur, atak, gözü pek biri olarak tanındı. Bu nedenle Kandıra çevresinde, "Deli Mehmet" lakabıyla anıldı. XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Kocaeli bölgesinde onun adı eşkıyalık olaylarında duyulmaya başlandı. Hakkında birkaç defa, 'ferman-ı kazâ' çıkarıldı. 1800 yılında Deli Balta adlı bir şaki ve onun adamlarıyla Karamürsel Gonca'da giriştiği çarpışmada Deli Balta'yı ve onun Alemdarı Ağası Yanık'ı öldürerek kafalarını kesti.¹ Ulaşlı iskelesinden gemiye binerek Yalova tarafına kaçtı. Bu olaydan sonra şöhreti giderek arttı. Muhtemelen Deli Balta'nın çetesini ortadan kaldırdığı için olsa gerek hakkında idam kararları olmasına rağmen affedildi.

Daha sonra İstanbul'a gelerek, Tersane-i Âmire'de iş buldu. Kaptan Paşa'nın çavuşlarından biri oldu. Eşkıyalık geçmişi, cesur tavırları ve kabadayılık mizacı nedeniyle namı, bahriyeliler ayak takımı, haşerât arasında da yayıldı. Kandırallı, III. Selim döneminde 1807'de Kaptan-ı Derya Cezayirli Seydi Ali Paşa'nın takdirini, güvenini ve sevgisini kazandı.

II. Mahmut'un ilk saltanat aylarında Alemdar Mustafa Paşa'nın üç buçuk aylık sadareti sonucunda 16 Kasım 1808'de yeniçerilerin büyük bir isyanı vuku buldu. İsyanda, Sadrazam hayatını kaybetti. İsyanın yatışmaya başladığı bir sırada 19 Kasım 1808'de Galata, Tersane ve Kasımpaşa semtlerinde kabadayı, külhanbeyi ve başıbozuklar tekrar bir isyan çıkardılar. Bu isyanın önderliğini Kandırallı Mehmet yaptı. Başkente adeta asiler egemen oldu. Resmî tarihlerde bu isyanın lideri 'Sergerde-i eşkiya' adıyla anılırdı. Kandırallı Mehmet, Alemdar Mustafa Paşa'nın sadareti döneminde azledilen ve Bursa'ya sürgüne gönderilen Seydi Ali Paşa'yı İstanbul'a davet etti. Onun tekrar kaptan-ı deryalık makamına oturmasını sağladı. Kandırallı da onun kethüdası oldu. Tersanenin ikinci adamı olan Kandırallı Mehmet, daha sonra Rumeli'de görevlendirildi. Rumeli'de asilere, dağlı eşkiyasına karşı yürüttüğü mücadelelerde başarılı olması nedeniyle iki tuğ ile mirmirânlık rütbesi verilerek paşalığa yükseltildi. 1809'da kendisine Rumeli Beylerbeyliği payesiyle Akşehir Sancağı tevcih olundu.² Sultan II. Mahmut bu ihtilal adamına karşı daima kuşkulu idi. Nitekim orduyu hümayunda, elinde fermanlar alarak, orta kola götürüleceği zaman birkaç gün Galata'daki evinde kalmış, gizlice ne için İstanbul'a geldiği soruşturulmuştur. Sadrazam Hurşit Ahmet Paşa, kendisini takdir edenlerdendi.³

1810 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Rusçuk cephesinde görevlendirilen Kandırallı Mehmet Paşa, cesaret örneği mücadelesi ve azimli çalışmaları ile hem düşman tarafının hem de Sadrazam Hurşit Ahmet Paşa'nın takdirini kazandı. Nisan 1813'te Çorum Sancağı'na atandı. Çorum Sancağı'nda bir buçuk yıl kalan Mehmet Paşa, halkın kendisinden şikâyetçi olması ve kendisine verilen emirleri dinlememesi üzerine bu görevinden azledildi. II. Mahmut'un hep kuşku duyduğu bu asi ruhlu paşanın mirmiranlığı kaldırıldı ve 1814 yılında İstanköy Adası'na sürgüne gönderildi.⁴

Kandırallı Mehmet Paşa'yı savaş meydanlarında tanıyan Silistre Valisi Rüştü Paşa'nın II. Mahmut'a gönderdiği bir arzında onun affedilmesini istedi. Bunun üzerine padişah onun serbest bırakılmasını razı olmadı. Biraz daha 'islah-ı nefis' olmasını istedi. Fakat Mehmet Paşa'ya adadan ayrılmak nasip olmadı.

1 BOA, HAT, nr. 4137, 18200; Cevdet-i Zaptiye, nr. 3838, 2683, 4185

2 BOA, HAT, nr. 41854/K-L; MD, nr. 227, s. 209-210, h.708

3 BOA, HAT, nr.31030, 32907, 33064

4 BOA, HAT, nr.16834, 34074, 41654/Ş, 48679; MD, nr. 235, s.28; MD, nr. 226, s.228; Ahmet Cevdet, Tarih, İstanbul 1309, cilt IX; 38, 45, 49, 51, X; 10-77, 100, 107; Şânizâde, Tarih, İstanbul 1290-1291, c.1, s.136, 151, 153, 298, II; 74-75, 190; Mehmet Süreyya, Sicil-i Osmani, IV, s. 279.

21 Şaban 1231/17 Temmuz 1816 gecesi kendisinden hoşnut olmayan kişiler tarafından yolu kesilerek öldürüldü. Evi İstanbul'da Karaköy'deydi. Bir Ege adasında çiftliği vardı. İğneada kurbünde Elie Pavlo nahiyesinde bir çiftliği vardı. İstanköy Adası'nda cariyeleri mevcuttu. Rum kızlarına meyli varmış. Evli olup eşi Şerife Fatma Hanım'ı ve baldızı Şerife Ayşe Hanım'ı biliyoruz.⁵

İzmitli Vezir Halil Paşa

İzmitli Vezir Halil Paşa'nın doğum ve ölüm tarihleri hakkında kesin bir bilgi elde edilemedi. Belgelerde, İzmitli olarak anılmasından ve emekliliğinde memleketi İzmit'e dönmüş olmasından onun doğum yerinin de muhtemelen burası olduğu anlaşılmaktadır. 18. yüzyılın ikinci yarısında doğmuş olabileceğini söyleyebildiğimiz Halil Paşa asker ocağında yetişti.

Halil Paşa, olasılıkla nefer olarak Yeniçeri Ocağı'na katıldı. Yeniçeri Ocağı'nda derece derece yükselerek bölüğün yoldaşlığından zağarcıbaşılığına geldi. Sonra kul kethüdası ve Şubat 1807'de de yeniçeri ağası oldu.

Yeniçeri ağalığı döneminde ülkede durum çok karışıktı. Sık sık isyanlar çıkmakta, hayat şartları giderek tehlikeli bir hal almaktaydı. Bu durum karşısında Halil Paşa, daha fazla bu görevde kalmayı düşünmedi ve 1808'de yeniçeri ağalığından emekliye ayrıldı ve İzmit'e döndü.

Halil Paşa, üç yıl İzmit'te kaldı. Sadaret Kaymakamı (sadrazam vekili) Osman Paşa'nın hanımının Bâbiali'de geceleri çengi oynatması, çalınan müziklerin çevreyi rahatsız edecek derece yüksek ve gürültülü olması nedeniyle azledilip Limni Adası'na sürülmesi üzerine Halil Paşa tekrar göreve çağrıldı. 8 Nisan 1810 tarihinde Esbak Yeniçeri Ağası Halil Ağa'ya, vezaret (vezirlik) rütbesi verildi. Bu göreve atanmasıyla ilgili Sultan II. Mahmut'un kendisine yazdığı hatt-ı hümayunu (resmi buyruğu) Cevdet Paşa Tarihi'nin IX. cildinde yayınlandı. Bu belgede: "... Sadık ve mütedeyyin, nefesine galip, sahib-i liyakat, nan ve nemek-i Devlet-i Muhammediye'nin şükürünü bilür. Bir vezirin nasbı lâbüdd olmağla seni Devlet-i Aliyeye sebkat eden hizmet-i memdûhen ve etvâr-ı makbûlen ve evsaf-ı meskûre ile mevsûf , emekdar-ı saltanat-ı seniyyemden olduğuna binaen seni getürüb Kaymakam nasb ve tayin eyledim..."

Halil Paşa, 12 Ağustos 1810 tarihinde, sadaret kaymakamlığı görevinden azledildi. Yerine Darphane Emimi Ahmet Şakir Efendi atandı. Halil Paşa'nın azlinden birkaç gün önce eski Sadaret Kaymakamı Hasan Paşa'nın vefatından münhal kalan 1000 guruş maaş, Halil Paşa'ya tahsis edildi.

Sadaret kaymakamlığı görevinden sonra iki yıl kadar İzmit'te evinde kaldı. 17 Mayıs 1812'de Halil Paşa, Varna muhafızı olarak tayin edildi. Askerleri ve ailesi ile Varna'ya gitti. Uzun süre bu görevde kaldı. 10 Ekim 1812'de Çorum Sancağı Mutasarrıflığı kendisine tevcih edildi.

II. Mahmut'un hatt-ı hümayununda onun hakkında övgü dolu sözlerin bulunması ve Ahmet Şakir Paşa'nın onu "garazsız ve mevsûkü'l kelâm" (kinsiz ve sözüne güvenilir) sözleriyle nitelendirmesinden ayrıca Varna'ya tayini ile ilgili belgede ondan, ocaktan neşet etmiş, asker perver, dindar biri olarak bahsedilmesinden Halil Paşa'nın mert, dürüst, güvenilir bir devlet adamı kişiliğine sahip olduğu anlaşılmaktadır.⁶

5 George Oğulokyan'ın Ruznamesi- 1806-1810 isyanları, İstanbul 1972, s.39, 43, yayınlayan: Hırand Andreasyan; Atilla Çetin, "Şakilikten İhtilal Önderliğine: Kandıralı Mehmet Paşa", Kocaeli- Sakarya-Tarihinden, İzmit, 2004, s. 20-28; Atilla Çetin, Eşkıyalıktan Devlet Adamlığına: Kandıralı Mehmet Paşa, İzmit 2012, XVI +114 s.

6 Mehmet Süreyya, Sicilli-i Osmani, İstanbul 1996, c.11, s.332, Sebül Yayınları; Cevdet, Tarih, İstanbul 1309, c. IX, s. 174, 184, 297-298; Şanizade, Tarih, İstanbul 1309, c. II, s. 148; BOA, Tahvil Defteri, nr. 53, 5256;

Yeniçeri ağalarının yarım daire şeklinde olan resmi mühürlerinde Halil Ağa'ya ait olanda: "Abdehû Halil Ağa-yı Yeniçeriyân-ı Dergâh-ı Âli" yazılmıştı. Varna'ya tayini ile ilgili bir belgede hakkında: "...asker perver, dindar ve ocaktan neş'et etmiş ve maiyetine vilayeti askeri tayin olunacak olmağla..." deniliyordu.⁷

Halil Paşa'nın oğlu Hüseyin Bey iki kez Kocaeli Sancağı Mütesellimi oldu. Şeyhler kazası ayanı Hacı Bey'in 1811'de idamında tesiri oldu.

Akça Koca

Kesin olmamakla beraber Akça Koca'nın doğum tarihi, 1234 yılı civarındadır. Ertuğrul Gazi ve Orhan Gazi'nin silah arkadaşlarındandı. Anadolu Selçukluları döneminde Bizans sınırında uç bölgesine yerleştirilen Türkmen boyuna mensup bir aileden gelmekteydi. Torunu, Gebze Kadısı Fazlullah'ın 838/ Ekim 1434 tarihli vakfiyesine göre babasının adı Abdülmelik oğlu Abdülfettah'tır. Hacı İlyas Paşa, onun oğlu; kadılık ve vezirlik görevlerinde bulunan Fazlullah Paşa, torunudur. Fazlullah Paşa'nın Gebze'de öldüğü ve orada mezarının bulunduğu bilinmektedir.

Akça Koca, Osman Gazi tarafından uç beyi olarak görevlendirildi. Sapanca (Ayan) Gölü kıyısındaki Ayan köyünü kendisine üs edindi. Sapanca Gölü'nden İzmit'e, İzmit'ten Kandıra'ya kadar olan yerlerin fethini üzerine aldı. Bizans tekfurlarıyla savaştı. Orhan Gazi'nin emrinde Konuralp, Turgutalp, Saltukalp, Samsa Çavuş, Gazi Rahman ve Köse Mihal gibi tanınmış savaşçı beylerle beraber İzmit bölgesine doğru akınlarda bulundu. Akova, Akçaköy ve Kaymas'ı aldı. 1326'ya doğru Kandıra ve civarını Osmanlı Beyliği topraklarına kattı. Adı, "Kandıra Fatih" olarak tarihe geçti.

Akça Koca, İzmit üzerine akınlarını sürdürdüğü sıralarda 1328'de çadırını kurmuş olduğu Kandıra yakınındaki Baba Tepesi'nde rivayete göre 94 yaşında öldü. Türk töresi gereği otağının bulunduğu yere defnedildi. Adına Osmanlı döneminin ilk çandı (ahşap yapı) camilerinden biri ve çandı özelliğinde bir türbe yapıldı. Bu türbe, uzun yıllar ilk kurulduğu zamana özgü sade yapısını korudu; fakat sonradan yapılan onarımlarla bu tarihi özelliğini kaybetti. Akça Koca'nın Karadeniz'i gören bir tepe üzerine gömülü olduğuna dair bir rivayet de vardır.

Ölümünden sonra, adamları ve silah arkadaşları Karamürsel Bey'in yanında toplandı. Onun uç beyliği yaptığı bölge önemi nedeniyle Şehzade Murad'a verildi. Fetihlerde bulunduğu İzmit çevresi, Kandıra ve Sakarya'nın da içinde bulunduğu bölgeye onun adına ve anısına saygı olarak "Koca-ili >Kocaeli" denildi. Bugün Bolu iline bağlı Akçakoca ilçesi de onun adını taşımaktadır.

Akça Koca, Osmanlı Beyliği'nde olduğu gibi Bizans çevrelerinde de halkın sevgi ve saygısını kazanmış bir kişiydi. Yiğit, dürüst, kara gün dostu bir insandı. Söylentiye göre beyaz tenli oluşu, doğru ve açık sözlü olması nedeniyle Ertuğrul Gazi ona 'Akça' lakabını verdi. 1299'da Bilecik Tekfuru'nun evlenme törenine davet edilen Osman Bey ve adamlarına yapılacak bir suikastı fark ederek onları ölümden kurtardı. Orhan Bey'in yetişmesine katkısı oldu.⁸

Kocaeli bölgesi Türkmenleri, Yörükleri her yıl baharda Akça Koca'yı ziyaret ederler. Dualar okunur, kurbanlar kesilir, çeşitli yemekler yapılır ve şenlikler düzenlenirdi. Tıpkı Söğüt'teki Ertuğrul Gazi kutlamaları gibi bu yüzyıllarca süren atalar geleneği idi. Akça Koca halk muhayyilesinde Battal Gazi gibi gazaları anlatılan ruhları aydınlatan unutulmayan bir şahsiyetti.⁹

HAT, nr. 13729, 24875, 44406/E, 41993

7 BOA, HAT, nr. 13739; Atilla Çetin, *Kocaeli-Sakarya Tarihinden*, s. 24-25.

8 Özgür Kocaeli gazetesinin pazar eki *Pişmaniye*, Sayı:14, (24 Aralık 1997).

9 Atilla Çetin, *Kocaeli Sakarya Tarihinden Sayfalar*, İzmit 2000, s. 59-60.

Çalık Ahmet Paşa

İstanbul'da Temmuz 1703 tarihinde ortaya çıkan bir yeniçeri isyanıyla adını duyuran Çalık Ahmet Paşa, Sırbistan'dan gelme bir devşirmedir. Yeniçeri Ocağı'nda yetmişmiş, İzmit'te Kapıkulu Ocağı'nda uzun yıllar görevde bulunmuştur. Yoldaşları arasında "İznikmidli Ahmed Ağa" adıyla anılırdı.

Osmanlı tahtında oturan II. Mustafa (1695-1703), eğlenceye düşkün bir padişah olduğundan günlerini başkentten uzakta Edirne'de geçirirdi. Amcazade Hüseyin Paşa, Daltaban Mustafa Paşa ve Rami Mehmet Paşa gibi sadrazamların ülke problemlerini çözmek, ülkeyi kalkındırmak için özveriyle çalışmalarına rağmen Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin keyfi tutumları adam kayırmacılığı, bürokraside ve yeniçeriler arasında hoşnutsuzluk yarattı. Bunun üzerine tarihimizde Birinci Edirne Vak'ası denilen olaylar dizisi meydana geldi. 18 Temmuz 1703 tarihinde yeniçeriler, saraya hücum ettiler. 21 Temmuz'da sekbancıbaşı öldürüldü. Bu sırada kul kethüdalığından ma'zûl (görevinden çıkarılmış) bulunan Çalık Ahmed Ağa, yeniçeri ağası yapılmak istendi. Çalık Ahmet Ağa, sekbancıbaşığa vekâlet etmekle yetinerek görevini sürdürdü. İsyân, Karakaş Mustafa adlı bir sipahinin de önderlik etmesiyle genişledi. Kısa sürede Çalık Ahmet Ağa, önce sekbancıbaşı, sonra yeniçeri ağası olarak atandı. İmam Mehmet Efendi, şeyhülislamlık makamına; Kavanoz Ahmet Paşa, önce İstanbul Kaymakamlığına sonra sadrazamlık makamına getirildi. Padişaha bir arıza gönderildi. Padişah tahtı için şeyhülislamı ve taraftarlarını azletmek zorunda kaldı. Edirne'ye hareket eden isyancılar, Silivri civarında Sultan Mustafa'nın yerine kimin getirileceğini tartışmaya başladılar. Osmanlı tarihinde ilk kez Osmanlı hanedanı dışında bir sülalenin sultanlığa getirilmesi gündeme geldi. Kırım hanzâdeleri veya Sokullu torunlarından İbrahim Paşazâdelerin adaylığı konuşuldu. Edirne civarında, İstanbul ve padişah kuvvetlerinin bir araya gelmesiyle III. Ahmet tahta geçirildi (22 Ağustos 1703).

İsyancıların güçlü önderi Çalık Ahmet Ağa, paşalığa yükseltildi. Yeni atamalar padişah tarafından onayladı. Yeni padişahın işlenen suçların affı konusunda söz alındı. İsyancılar da artık devlet işlerine karışmayacakları sözünü vermelerine rağmen devlet ricalini tazyike devam ettiler. Çalık Ahmet Paşa'nın gözü sadrazamlıkta olduğu için Ağa Kapısı'nda yeni padişahın şerefine bir ziyafet verdi. Padişaha ve padişah yakınlarına Mühr-i Hümayun'un kendisine verilmesi talebinde bulundu.¹⁰

III. Ahmet ve devlet ricali, ihtilal önderlerinden kurtulmak istiyordu. Çalık Ahmet Paşa'nın aleyhinde bir plan yapıldı. Sarayda yapılan bir toplantıda, Kavanoz Ahmet Paşa, kendisine sadrazamlık verilmesini bekleyen Çalık Ahmet Paşa'ya: "Paşa kardeş, şevketlü padişahımız size Kıbrıs mansıbını ihsan buyurdular." deyince Çalık Ahmet Paşa hiddetlenerek: "İyiliğe kemlik bundan iyi olmaz." dedi ve arkasına giydirilen kürkü attı. "Cürmünüz nedir?" deyince Sadrazam: "Mansıb-ı padişah cürüm zımında olmaz, ikram için olur." der. Ahmet Paşa: "Ferman kendilerininindir." cevabını vererek yere attığı hil'atı bırakıp gitmek isterse de önceden yapılan hazırlık sonucu balıkhaneye götürülüp bir çektiriye bindirilip Rodos'a sürgün edildi (10 Kasım 1703). Rodos Kalesi'ne kalebent olması emredildi, ardından katline ferman çıkarıldı. Katl fermanını götüren Kapıcıbaşı Küçük Hasan Paşa, Çanakkale'de çektiri ile yetişip Ahmet Paşa'yı Rodos'ta hapsedti. Hasan Paşa kendisinden bin akçe isteyince: "Akçem yoktur, olsa da vermem." diye kesin bir cevap verdi. Bunun üzerine boğularak katledildi ve başı İstanbul'a gönderildi. Bu arada yoldaşlarına İzmit'te yapımını başlattığı caminin bitirilmesini vasiyet etti. Askerler, hükümetten çekindiklerinden halktan topladıkları paralarla camiyi inşa ettirdiler. Bu cami onun adıyla anılarak günümüze kadar gelmiştir.¹¹

10 Atilla Çetin, Çalık Ahmet Paşa Özgür Kocaeli gazetesinin pazar eki Pışmaniye, Sayı: 18 (110cak 1998).

11 Atilla Çetin, Kocaeli Tarihinden Sayfalar, İzmit 2000, s. 70-72.

İzmitli Nuh Bey

Nuh Bey, 18. yüzyılın ikinci yarısı ile 19. yüzyılın başlarında önemli devlet işlerinde görevlendirilmiş İzmit'in sayılı zenginlerindendi. Asıl adı Nuh Ali Veled-i Mehmet olan Nuh Bey, zenginliği kadar saygın kişiliği ile tanınan biriydi. Doğum ve ölüm tarihleri şimdilik bilinmemekle beraber, on dokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğinde kendisine gönderilen emir niteliğindeki bir belgede onun ihtiyar bir kişi olduğundan bahsedildi.

Nuh Bey hakkında devlet ricali tarafından övgüyle söz edildi. Bir belgede onun İzmit'in köklü hanedanlarından, ailelerinden olduğu, iyi ahlak sahibi, sözüne güvenilir ve bilgili bir insan olduğu bu nedenle Kocaeli yöresinde nüfuz ve itibar kazandığı vurgulandı.¹²

Kaymas, Karasu, Değirmendere, Kandıra, Adapazarı kazalarında ortaya çıkan toplumsal olaylarda işin kolaylıkla ve yumuşak bir üslupla çözülmesini sağlamak için sık sık onun düşüncelerine başvuruldu. Kaymas (Araman) kazasında çıkan bir isyanın bertaraf edilmesi hususunda sadrazam tarafından görüş ve önerilerine başvurulmak üzere kendisine bir mektup gönderilerek İstanbul'a çağrıldı, onunla şifahen görüşme yapıldı.¹³

Nuh Bey, Kocaeli Sancağı'ndan birçok mutasarrıfın (vali) yanında mütesellim (vekillik) görevlerinde bulundu. 1789'da Silahatır Mustafa Paşa yerine, 1792'de eski Çirmen Mutasarrıfı Tahir Paşa, İzmit'e gelinceye kadar işleri İzmid Gümrük Emini iken bu görevi yürüttü.¹⁴ 1795'te Kocaeli Mutasarrıfı Seyyid Hüseyin Paşa askerleriyle Rumeli Valisi maiyetinde memur olduğundan o sırada İzmid Kereste Emini olan Nuh Bey, muktedir bir kişi olarak onun yerine tayin edildi.¹⁵ 1800 yılı Mayıs'ında Seyyid Hüseyin Paşa idam edildikten sonra da onun yerine mütesellim olarak atandı.

Kocaeli bölgesi ile ilgili hadiselerde hep gündemde kaldı. Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa'nın şekâvet olaylarında (1803-1816) kendisine gönderilen bir yazıda şiddetle kınandığı da olmuştur.¹⁶

1787-92 savaşlarına 200 askerle katıldı, bu askerler için gerekli teçhizatı ve parayı kendisi sağladı. Sonra sadrazamın izniyle vilayetine döndü. Nuh Bey, bazı seferlere Kaptan Paşa'nın maiyetinde girdi.¹⁷ Gençliğinde Sinop Kalesi'nin muhafazası ile görevlendirildi.

Bu ara bir yanlışlık nedeniyle haksızlığa uğradı. Kocaeli Sancağı'nda tasarruf ettiği tımarı (tımarı) yoklamada mevcut görünmediğinden mağdur oldu. Bunun üzerine Darbhane-i Amire'ye giden defterlere bakıldı. İşin aslı anlaşıldı. Tımar kaydında asıl adı Nuh Ali Veled-i Mehmed iken yanlışlıkla Ali Veled-i Mehmet yazılmıştı. Hata düzeltilerek gelirini almaya devam etti. Nuh Bey, ayrıca derya kalemi (daire, büro) gediklilerindendi.

100 yıl yaşadığına dair rivayetleri bulunan Nuh Bey'in Sicil-i Osmanî'de, mezarının Kaşgari yolunda olduğu yazılıdır. Sizlere bu araştırmamla ilgili söyleyecek bir çift sözüm var. Bunu söylemeden geçemeyeceğim. Mehmetoğlu Nuh Ali Bey, çok zengin bir insandı. Köşkleri, konakları, çiftlikleri, uşakları, adamları, yağcılarını vardı. Dillere destan görkemli bir hayatı vardı; oysa şimdi İzmit'te bir mezar taşı bile yoktur. Ne arayanı ne soranı vardır. Dünyanın sırrına varan ârif ve kâmil kişiler ne güzel söylemiş: "Mal da yalan, mülk de yalan, var biraz da sen oyalan."

Rifat Yüce'nin Kocaeli Tarihi'nde Nuh Bey'in konağı olduğu söylenen çok odalı, görkemli bir yapı var. Konağın hakikaten bir kaç katlı ve gösterişli olduğu söylenebilir.¹⁸

12 BOA, HAT, nr. 11916

13 BOA, aynı belge

14 BOA, Kepeci, nr. 7510/74

15 BOA, Kepeci, nr. 7510/120

16 BOA, HAT, 11761

17 BOA, HAT, nr. 57400

18 Atilla Çetin, Kocaeli-Sakarya Tarihi'nden, İzmit 2004, s. 77-78.

Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa

“Kurt bunalırsa köye iner

Kul bunalırsa dağa çıkar”

(Türk atasözü)

18. yüzyılın son ve 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış ve görev yapmış önemli bir yerel yönetici Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa'ydı. Yeniçeri Ocağı'ndan yetişmiş Türk kökenli bir askerdir. Yaşadığı yüzyılda artık Hristiyanlardan devşirme sistemi yoktu. 11 Temmuz 1814 tarihli vakfyesine göre babasının adı Mehmed olup künyesi, Kara Osman Ağa bin Mehmed'dir.¹⁹ Belgelerde ondan “Adalı” sanıyla söz edilmesi onun memleketinin Adapazarı olduğunu düşündürmektedir.

Osman Ağa, zamanla askerlik mesleğinde ilerleyerek Yeniçeri Ocağı'nın seçkin kumandanlarından zağarcıbaşıliğa kadar yükseldi. Devlet ricali ve sultan katında tanınan ve bilinen bir isim oldu.²⁰

Kocaeli Sancağı'nda 18. yüzyılın ortalarından itibaren çoğu idari, sosyal ve ekonomik nedenlere bağlı olarak yoğun eşkıyalık olaylarına rastlanırdı. Halk ve köylü kesimi eşkıyalık olaylarında büyük zarar görürdü. Osman Ağa olasılıkla devlet katında hoşla gitmeyen bazı davranışları sonucu III. Selim döneminde Adapazarı'na gönderildi. Orada kendisine geniş bir çevre edindi. Adapazarı ayânı oldu. Genelde ayânlar, bölgelerinin eşraf ve ileri gelenlerinden, derebeyler arasından çıkardı. Kara Osman Ağa'nın durumu bu tanıma uymuyordu. Yeniçeri Ocağı'nda yetişmiş bir askerin ayân olması görülmüş bir vaka değildi.

Kara Osman Ağa, reaya (gayrimüslim halk) ile iyi bir diyalog kurdu. Uzak ve bazı ayânlarla işbirliği yaptı. Şile Ayânı Uzun Hasan, Bilecik Voyvodası Kalyoncu Ali Ağa, Bandırma Voyvodası İzzet Bey, Şeyhler Ayânı Mustafa Bey, Karasu Ayânı Ali Bey vb. şahıslarla iyi ilişkiler kurarak Adapazarı ve İzmit'te nüfuzunu artırdı. Bölgenin hâkimi konumuna geldi.

Zamanla Adapazarı ve çevresinde tasarruf ettiği geniş arazi ve çiftliklerinin geliri ile önemli bir vakıf kurdu. Adapazarı'nda cami, okul ve vakıf dükkânları yaptırdı. Tarımı teşvik ederek bölgenin kalkınmasına katkıda bulundu. Üç erkek kardeşi ve bir yeğeni de Adapazarı'nın varlıklı kişileri arasına girdiler.

Şimdilik kesin olarak saptayamadığımız nedenlerle 19. yüzyılın başlarından itibaren Osmanlı merkez yönetimi ile ters düştü. 1803-1816 yılları arasında devleti ve Kocaeli Sancağı mutasarrıflarını uğraştıran problemlerin baş aktörü oldu. Resmî belgelere göre bunun sebebi, merkezin emirlerini dinlememe, serkeşlik, halka zulüm, şekavet, fesat ve başkaldırı girişimleri vb. durumlardır.

Kara Osman Ağa'ya mühim bir şahsiyet gözüyle bakılması; onun askerî kişiliği, bölgeyi iyi tanınması, halkın desteğini alması, İstanbul'da bazı koruyucularının bulunması, sıkışınca kaçıp sığınabileceği yatak yerlerinin olması nedeniyledir.

Başlangıçta iyi bir asker, güçlü bir yerel yönetici olan Kara Osman Ağa'nın 1800'lü yılların başından itibaren serkeşâne hal ve hareketlerde bulunması Babiâli'nin gözüne batmaya başladı.

1816'da cezalandırılmasından sonra düzenlenen Muhalefat Defteri'nin başında, “Su-i ahvaline binaen hakkında ferman-ı kazâ sudur eden” ifadesi yer alıyordu.²¹

19 Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Küçük Evkaf Defteri, nr. 630, s. 1159.

20 Cabi Ömer Efendi, Cabi Tarihi (Tarih-i Sultan Selim-i Salis ve Mahmud-ı Sani), Tahlil ve tenkitli metin, haz. Mehmet Ali Beyhan, doktora tezi, İstanbul, 1992, s.451, TTK basımı.

21 BOA, B. BŞM. MHF, nr. 13254

Arşiv belgelerinde onun bir şaki, hain, fesatçı, ihtilalci olduğu, reayaya zulüm eylediği, bu nedenle onun 'haşarat makûlesi'nden sayıldığı belirtilmiş ve Kocaeli mutasarrıfları için çözüm getirilmesi gereken bir problem haline gelmiştir.

Kocaeli Sancağı, İstanbul için bazı temel maddelerin ve malzemelerin temin edildiği, merkeze yakınlığı dolayısıyla ulaşım kolaylığına sahip bir sancaktı. Denizden; İzmit ve Kefken iskeleleri, karadan; Geyve, Sapanca, İzmit ve Gebze üzerinden ulaşım sağlanırdı. Tersane-i Âmire için kerestenin düzenli gelmesi çok önemliydi. Bu nedenle Kocaeli Sancağı'nda güvenlik ve asayişin sağlanması için gereken her türlü tedbir alınırdı.

1803 yılında, Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Abdürrahman Paşa'ya yazılan bir emirde; Adapazarı'ndan Kara Osman Ağa, Söğütlü köyünden Tüfenkçibaşı Köseoğlu Mehmet, Cellad Emin gibi şakiler ve avenelerinin bölgede yaptıkları zulüm ve halka verdikleri zarardan söz edilerek ıslahlarına çalışılması istendi.²² Kara Osman Ağa'nın Yeniçeri Ocağı'ndan çıkmış olması sebebiyle yoldaş ve taraftarlarının gaile çıkarmalarından korkulduğu için onların suhulet içerisinde fırsat düşürüldükçe şekavetlerinin izalesi tavsiye edildi.²³ Diğer yandan Kocaeli bölgesindeki ayân, serdar ve ileri gelen kişilere, "yoldaşlık gayesiyle açık veya gizli Kara Osman'a ve avenelerine yardımda bulunulmaması" emredildi.²⁴

Kara Osman Ağa, kendisiyle ilgili olarak alınan bu tedbirlerden haberdar oldu. Bunun üzerine Kara Osman ve taraftarları Adapazarı'nda oturan Adalı Hüseyin Paşa'nın sarayını ve başka konaklarını zapt ettiler. Muharebe için asker ve adam toplamaya başladılar.²⁵

Bâbiâli, Kara Osman olayını yatıştırmak için, Şile Ayânı ve Serdarı Uzun Hasan Ağa'yı ve Nuh Bey'i görevlendirdi. Yeniçeri Ocağı'nın ileri gelenlerine mektuplar yazdırılarak gönderildi. Böylece Kara Osman ve taraftarları itaat altına alındı.²⁶

Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Vezir Esseyid Ahmed Paşa döneminde bölgede tekrar Kara Osman Ağa'nın taaddisinden (tecavüz, saldırı) söz edilmeye başlandı. Ahmed Paşa, askeriyeye Adapazarı'na hareket etti. Kara Osman, bunu haber alınca firar etti.²⁷ Ahmet Paşa, tüm çabalarına rağmen onu yakalayamadı.

Osmanlı Hükümeti, güvendiği kişilerden biri olan Kasım Ağa'ya mirimiranlık rütbesi vererek Kocaeli Sancağı'na mutasarrıf atadı.²⁸ Kara Osman hakkında tekrar ferman-ı kazâ çıkarıldı. Kasım Paşa, Kara Osman'ın işini bitirmek maksadıyla beşer kıyyelik iki menzil topu istedi. Paşa, gönderilen topları küçük buldu. Bu arada Bilecik voyvodası aracılığıyla Kara Osman'ın affedilmesi istendi. Kalyoncu Ali Ağa da kefil olunca Kasım Paşa, Şubat 1806 tarihli Sadaret'e arzında yakalama gayretlerini ve çektiği sıkıntıları dile getirerek Osman Ağa'nın affedilmesini istedi. Bu dilek kabul edilerek Kara Osman affedildi.²⁹ Hükümette, Kasım Paşa'nın bu olayı çözemeyeceği kanısı uyandı.

Bundan sonraki dönemde devlet, 1806-1812 Osmanlı-Rus Savaşları nedeniyle Adapazarı bölgesi ile meşgul olamadı. Kara Osman Ağa da bölgede istediği gibi at koşturdu.

II. Mahmut bölgesel ayânların, mütegalibenin, derebeylerin, yerel ailelerin nüfuz alanlarını daraltarak merkezi otoriteyi güçlendirme siyaseti güdüyordu. Kara Osman olayı, 1231/1816'da yeniden gündeme geldi. Kocaeli ve Hüdavendigâr Sancakları Mutasarrıfı Vezir Mehmed Nurullah Paşa, bu uzamış davanın çözümüyle görevlendirildi. Kara Osman

22 BOA, HH, nr. 11964/C

23 BOA, HH, nr. 11813

24 BOA, HH, nr. 12002

25 BOA, HH, nr. 11813

26 BOA, HH, nr. 5155

27 BOA, HH, nr. 24406; Mühime Defteri, nr. 226, s. 17-18

28 BOA, HH, nr. 5160

29 BOA, HH, nr. 3409

hakkında yeniden ferman-ı kazâ çıkarıldı. Nurullah Paşa, bölgenin ileri gelenleri ile gizlice haberleşerek tedbirler aldı. Askerleriyle Adapazarı'na yürüdü. Nurullah Paşa, Mayıs 1816 tarihli başkente arzında;³⁰ Kara Osman'ın birkaç yüz adamıyla firar ettiğini fakat onun has adamlarından Kara Bayraktar'ın ve avenelerinin (yardımcıları, yordakları) yakalandığını bildirdi. Tüfengçibaşı Köse oğlu Mehmed de yakalananlar arasındaydı. Köse oğlu Mehmed "hasb'l iktiza" gereği başışlandı. Kara Bayraktar ve birkaç avenesi idam edildi.³¹ Daha sonra Köse oğlu Mehmed, Söğütlü kasabası ahalisinin 'hüsn-i şehâdeti' üzerine burada ikametine ruhsat verildi. Ayrıca Kara Osman'ın ve kardeşlerinin Ada'da ve civarında bulunan kuleli, mazgallı konakları ibret olması gayesiyle yıkılıp harap edildi.³²

Bir süre sonra, Kara Osman'ın Adapazarı civarındaki Sinanlı Dağı'na kaçıp saklandığı öğrenildi. Sıkı bir takip sonucu yakalanarak idam edildi (Mayıs 1816).

Reaya karabaşlarının (Hristiyan muhtarlar) sorgulanmasından Kara Osman'ın gayrimüslim 2600 haneden yıllık 260 000 guruş vergi topladığı, ayrıca kendi masrafı 50-60 bin guruş sarfiyatını halka yüklediği bilgisine ulaşılmış; fakat bunun ne derece doğru olduğu kanıtlanamamıştır. Bu bilgileri merkeze ileten Nurullah Paşa, bu gelirleri Bursa vergilerinden daha fazla bulmuştu.³³

Kara Osman'ın 1816 tarihli 'Muhalefat Defteri'ne göre mal ve mülklerinin toplamı 69.974,5 guruştur. Adapazarı'nda bulunan Kara Osman Vakfı cami, okul ve dükkânlar hariç tüm mal varlığına el konuldu.³⁴ Zamanla mülkleri, başka kişilerin mülkiyetine geçti.

Günümüzde Kara Osman'ın adıyla anılan bir okul, bir cami ve bir mahalle vardır. Bir rivayete göre caminin bahçesinde güzel bir taş işçiliği ile yapılmış bir mezarı vardı. İzmitli Gazeteci Rifat Yüce'nin 1945'te yayınlanmış *Kocaeli Tarih ve Rehberi* adlı kitabından mezar taşı kitabesini biliyoruz. Bu kitabe, eksik ve okunuş hatalarıyla doludur.

Kara Osman Ağa'nın mezarını, 10 sene aradıktan sonra Adapazarı Yorgalar Mezarlığı'nda buldum. 1231/1816 yılında idam edilen paşanın mezar taşının daha sonra yapıldığı anlaşılıyor. Osman Ağa'nın mezar taşı kitabesinin tam metni ve doğru okunuşu şöyledir:

- 1 Hüve'l-Hallakü'l- Bâki
- 2 Bugün va'dem itmâm oldu erişti emr-i rabbani
- 3 Ki teslim eyledim Hakk'a emanet verilen canı
- 4 Ecel damına düştüm halâsa yoktur çare
- 5 Sebeb-i mağfiretdir bu imiş takdir-i subhani
- 6 Merhûm, mağfûr el-muhtac ila rahmet-i rabbi
- 7 Rabbihi el gafûr Adapazarı ayânı
- 8 ...r Kara Osman Ağa'nın
- 9 Ruhîyün rızâen lillah el-fatihâ
- 10.. Sene 1232)³⁵

30 BOA, HH, nr. 31171

31 BOA, HH, nr. 24900

32 BOA, HH, nr. 24907

33 BOA, HH, aynı belge

34 BOA, D. BŞM. MHF, nr. 13257

35 Atilla Çetin, *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, İzmit 2000, s. 128-138; Atilla Çetin, "Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa Vakfı Vakfiyesi," *Vakıflar Dergisi* sayı: XXX Ankara 2007, s. 155-183; Atilla Çetin, "Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa ve Kardeşlerinin Mal Varlığı", Prof. Dr. Işın Demirkent Anısına, İstanbul, 2008 s. 629-648.

Geyveli ve Akhisarlı (Pamukova) Bekir Ağalar

Pamukova'ya Osmanlı devrinde, "Akhisar-ı Geyve" denirdi. III. Selim zamanında Bekir Ağa, Akhisar Ayânı iken belki mal ve para hırsı nedeniyle cezalandırılıp bütün malları devlet tarafından el konulmuş, bunları zapt ve yazmaya ve defterini tanzime hassa silâhşorlarından Ali Bey gönderilmiştir. Ali Bey, Bekir Ağa'nın İzmit ve Akhisar'daki emlak, hayvan, hububat, borç ve diğer eşyalarını şeri'at yoluyla ve mühürlü iki deftere kaydedip İstanbul'a yollamıştır. Malların tahmini bedeli 33.580 kuruştur (1 kuruş=120 akçe). İltizam vergisi ve borçlarına karşılık 9184 kuruş devletçe alıkonulmuştur.

Ağanın çoluk çocuğuna şefkat ve merhamet olarak, geçimlerini temin için, ev, çiftlik, zahire, hayvan, emlak cinsi mallar, cariyeye, gulam ihsan buyrulmuştur. Böylece onların geleceği güvenceye alınmıştır. III. Selim, sadrazamının bu arzı üzerine yazdığı buyruğunda: "Takkir mucibince tanzim oluna" cümlesini yazmıştır. Belge tahminen 1205 hicri tarihidir.³⁶

II. Mahmut zamanında yaşamış ayânlardan diğeri de Geyveli Bekir Ağa'dır. Kardeşi İsmail ve kethüdası Hacı Mehmet ile kasabasında tam bir otorite kurmuştur. 1815-1816 yıllarında İzmit'te kereste emini bazen nazırı görevlerinde bulunmuş üst düzey bir bürokrattır. II. Mahmut'un güvenini kazanmış olan Morali Osman Efendi'nin³⁷ raporlarında Geyveli Bekir Ağa'nın faaliyetleri yazılıdır. Bekir Ağa, halktan toplanan vergilerin birçoğunda fazla olarak tevzi ve tahsil etme suçlamasıyla Geyve halkının şikâyetlerine konu oldu. Osman Efendi, devletin isteği üzerine yaptığı incelemede iyi hesap bildiğinden yoklamada aynı sonuca vardı. II. Mahmut, bu duruma çok sinirlenerek sadrazama hitaben yazdığı bir yazıda (3 Receb 1230/1815), Bekir Ağa'nın Magosa'ya sürgün edilmesini buyurdu.³⁸ Bekir Ağa ömrünün bir yıla yakın zamanını Kıbrıs Adası'nda geçirdi. İslah-ı nefis etti. Oğlu ve hanımı salıverilmesi için devlete dilekçe verip şefaatte bulundular. Sadrazam konuya olumlu baktığından Osman Efendi'nin de müspet ifadesiyle Geyve'ye gitmemek, başka bir yerde oturmak kaydıyla kendinin ve kardeşinin cezaları affolundu. II. Mahmut, hattında onun Bursa veya Âsitâne'de ikamet etmesi şartıyla affedilmesini buyurdu.³⁹

Kaynarcalı Edip Paşa

Edip Paşa, 1858'de Kaynarca'da doğdu. Müderrisâde Rifat Bey'in yedi çocuğundan birisidir. Kardeşleri; Ziya Bey, Raife Hanım, Muhlise Hanım (Mühittin Paşa'nın eşi), Faika Hanım ve Münir Bey'dir. Osmanlı eğitimi aldı.

Edip Paşa'nın hangi görevlerde bulunduğu, paşa unvanını ne şekilde aldığı hakkında açık bir bilgimiz yoktur. Muhtemelen Sultan II. Abdülhamit, taşra hanedanlarını onurlandırmak ve destek almak amacıyla onursal ödüller ve nişanlar dağıttığı zamanda Edip Bey'e de verilmiş olabilir. Yalnız bölge halkının şikâyetleri ve Edip Paşa'nın baskıları, haksızlıkları hakkında bazı belgelere arşivde rastladım. Bu konuda halkın anlattığı bazı rivayetleri de duydum. Merhum annem Ferhunde Çetin'in çocukluk arkadaşı Neriman Saner teyze, Edip Paşa'nın en küçük kardeşi Münir Bey'in oğlu Mühendis Sadi Saner'le evliydi. Paşanın torunlarından Sayın Ruhi Saner hafızasındaki bilgileri bana sözlü olarak anlattığı gibi yazılı olarak da istifade etmemi sağladı. Ayrıca bu aileden gelen öğrencim Çiğdem Saner de Kaynarca Aile Mezarlığı'ndan Edip Paşa ve ailesinin mezar taşı kitabelerinin fotoğraflarını bana getirdi.

36 BOA, HAT nr. 14557

37 Erhan Afyoncu, "Osmanlı Müverrihlerine Dair Tevcihat Kayıtları", *Belgeler*, 24 (Ankara 1999 "2000"), s. 75-155 TTK yayını.

38 BOA, HAT, nr. 24903

39 BOA, HAT, nr. 24482

Edip Paşa'nın mensubu olduğu ailesine Müderris oğulları denirdi. Atalarından Müderriszâde el-Hâc Ali Ağa'ya gönderilmiş bir sadrazam buyruğunda 1787-92 Osmanlı-Rus ve Avusturya Seferleri dolayısıyla 300 nefer asker çıkarılması ve hazırlanması ve askeriyle Rumeli'de İsmail tarafı seraskeri maiyetine gitmesi ferman buyruldu. Kaynarca'nın eski adıyla, Şeyhler'in ileri gelen ailelerinden Müderriszâdeler bölgede geniş arazilere sahip varlıklı kimselerdi. Aile fertleri arasında bu arazilerin, Osmanlı Sarayı ile iyi ilişkiler içerisinde olmaları dolayısıyla Padişah tarafından kendilerine başışlandığı rivayet edilmektedir.⁴⁰

Edip Paşa ailesinin Şeyhler, Kandıra, Adapazarı, Sapanca ve İzmit'i kapsayan hatırı sayılır geniş bir çevresi vardı. Edip Paşa ve kardeşleri Ziya ve Münir Beylerin Şeyhler'de yan yana üçer katlı konutları vardı. Edip Paşa'nın ayrıca İstanbul-Aksaray'da bir konağı vardı. Kışın bu konakta ikamet ediyordu. Hem taşrada hem İstanbul'da ikamet etmelerinden onların şehrin hayat tarzına uyumlu bir yaşam sürdürdüklerini göstermektedir. Fotoğrafi, piyanoyu taşradaki konağa getirmeleri; İstanbul'un giyim kuşam tarzını, mefruşatını ve Avrupâî malları kasabaya taşımaları onların modern bir yaşam tarzını benimsediklerini göstermektedir. Çocuklarını iyi eğitmiş olmalarından ise onların kültürlü bir aile olduğu anlaşılmaktadır.

Yunanlılar, 1921'de Şeyhler kazasını işgal ettikleri zaman Müderriszâdelerden kimse orada değilmiş. Yunanlılar çekilirken birçok evle birlikte Müderriszâdelerin konaklarını da yakmışlar. Edip Bey'in konağı tamamen yanmaktan kurtarılmış olmasına rağmen eşyalarla birlikte tarihî belgeler, fotoğraflar, ailesinin deri üzerine yazılı soyağacı yanıp kül olmuş. Daha sonra iki katı Münir Bey tarafından tamir edilmiş. Ruhi Saner bu konaktaki sünnet törenini çok iyi hatırlıyor.

Şeyhler kazasının yaşlı insanların anlattığına göre üç konağın inşasını Ermeni ustalar yapmışlar ve evin ısıtılması için sıcak su tesisatını kurmuşlar. Edip Paşa'nın kızlarından Saide, Muazzez ve Muammer piyano çalarlarmış. Edip Paşa, konakta kızlarının piyano çalmasını ister ve huşu içinde onların çaldığı müziği dinlermiş.

Edip Paşa, dört evlilik yapmış. Bu evliliklerinden bir erkek, dokuz kız çocuğu dünyaya gelmiş. İlk eşi Kandıralı Eda Hanım, ikincisi Abaza Halide Hanım, üçüncüsü Giritli Türklerden Ayşe Hanım, dördüncüsü ise Leyla Hanım'mış.

Edip Paşa, bir gün İstanbul'da bir dükkânda alışveriş yaparken gördüğü Leyla Hanım'a meftun olur. O sırada Nebil Bey ile evli olan Leyla Hanım, Edip Bey'in ilgisinden hoşnut olur ve eşinden ayrılarak onunla evlenir. Edip Paşa, bu evlilik hikâyesini: "Şimdi Mecnun, Leyla'sını buldu." sözleriyle özetler. Leyla Hanım iyi eğitim görmüş, çevresine hâkim, geniş yürekli, zarif bir İstanbul hanımefendisiydi. Babası Sıvastopol Savaşı'na katılmış ve sonra paşa unvanı almış Tahir Paşa idi. Annesi; Sadaret Kaymakamlığı yapmış İbrahim Paşa'nın torunu Hatice Hanım'dı. Leyla Hanım, Edip Paşa'nın diğer eşlerine ve çocuklarına hoşgörülüydü. Paşanın ölümünden sonra onun bütün çocuklarıyla ilgilendi. Öz üvey ayrımı yapmadı. Onları evlendirdi. Edip Paşa ile evliliğinden üç kızı dünyaya geldi.

Paşanın torunları arasında birçok tanınmış kişi vardır. Onlardan bazıları şunlardır: Selma Berk Giray (Soprano), Hüseyin Müeyyet Saner (Özel İdare Müdürü), Fethi Aşkın (Gümrük ve Tekel Bakanı), Prof. Dr. Adnan Göksel, Necip Torumtay (Genel Kurmay Başkanı, Orgeneral), Eser Kumru Akın (ODTÜ'de Öğretim Üyesi), Suzan Renda, Yetkin Saner (Mühendis), Semih Saner, Sadi Saner, Çetin Saner (Korgeneral), Edip Yeğiner (Büyükelçi), Burhanettin Göksel (Korgeneral) vb.⁴¹

40 Atilla Çetin, "Şeyhler (Kaynarca) kazasından 300 nefer asker gönderilmesi" *Kocaeli Sakarya Tarihinden*, İzmit 2004 s. 151-152.

41 Atilla Çetin, "Kaynarcalı Edip Paşa" *Sakarya Ekonomi*, 30 (Eylül-Ekim, 2003), s. 47-48.

Adapazarı Kaymakamı Mehmet Nüzhet Paşa

Gazi Mihaloğulları ailesinden Mehmet Nüzhet Paşa, Kocaeli merkez ve kazalarında 16 yıl hizmet etmiş, imara düşkün değerli bir mülki yönetici olduğundan buraya almayı uygun gördüm. Nüzhet Paşa, 8 yıllık Adapazarı Kaymakamlığı'nda birçok kamu binaları inşa ettirdi. Çark Deresi ıslah olundu. Kandıra yolunu yaptırdı. İzmit'te Aslanbey taraflarını ıslah etti ve bataklıkları kuruttu. Sıtmaya karşı tedbirler aldı.

Mehmet Nüzhet Paşa, hicri 1274 yılında (21.8.1857-10.8.1858) Tırnova'da (Bulgaristan) doğdu. Babası Şura-yı Devlet üyelerinden Fazıl Beyefendi'dir. Darü'l Maarif'te öğrenimini tamamlayıp diploma aldı. Kitabet (kâtiplik, yazıcılık, yazı yazma) becerisi kuvvetli bir kişidir.

Yurdun çeşitli yerlerinde idarecilik görevinde bulunmuş olan Nüzhet Paşa, Sultan II. Abdülhamit döneminde (1876-1909) 19. yüzyılın sonlarında Kocaeli ve kazalarında 13,5 yıl üst düzey yöneticilik yaptı. Gittiği her yerde güzel hizmetleriyle ün yaptı. Kocaeli ve civarında da önemli çalışmalar yaparak adını duyurdu. Eserleri, onun hayırla anılmasına vesile oldu. Adapazarı Büyükşehir Belediyesi tarafından 2004'te yayımlanan "Dünden Bugüne Adapazarı" adlı enfes fotoğraf albümünde Nüzhet Paşa'nın bina ettirdiği bazı kamu yapılarının fotoğrafları bulunmaktadır.

Bu muhterem zatın görevinde ilerleyiş serüvenini ve yaptığı çalışmalarını tarih sırasına göre sıraladığımızda onun örnek şahsiyetini açık bir biçimde görürüz.

1292 (7.2.1875-27.1.1876) yılında 17 yaşında iken mülâzimetle (ücretsiz görev) Divan-ı Ahkam-ı Adliye Nezaretine bağlı muhakemat dairesi kalemine girdi.

1293 (28.1.1876-15.1.1877) yılında adı geçen dairenin Şura-yı Devlet'e iadesi dolayısıyla diğer memurlarla birlikte Şura-yı Devlet'e nakledildi.

1294 (16.1.1877-4.1.1878) senesinin Safer'inde (15.2.1877-15.3.1877) 60 guruş maaşa nail ve 1303 senesi Cemaziyelahiyesi'ne (7.3.1886-5.4.1886) kadar tedricen 500 kuruşa yükseltildi.

1298 (3.12.1880-22.11.1881) yılında izinli olarak Sofya'da bulunduğu esnada, Bulgaristan Komiserliği tarafından memuren oralardaki evkaf-ı maktûmenin tetkik ve açığa çıkarılmasında görev yaptı.

1300 (12.11.1882-31.10.1885) yılında beşinci rütbeden mecidi nişanı ihsan ve adı geçen tarihte salise.

1302 yılı Şevvalinde (14.7.1885-11.8.1886) saniye rütbeleri tevcih buyruldu.

1303 senesi Cemaziyelahiyesi'nde (7.3.1886-5.4.1886) Şura-yı Devlet Mülazimliği'ne tayin edildi.

15 Ağustos 1303 tarih ve 90 numaralı şehadetname ile üçüncü sınıf kaymakamlığa intihabı yapıldı.

1303 senesi Cemaziyellevveli'nin 28'inde (10.2.1888) vaki 1303 senesi Kanun-ı Sanisi'nin 29'unda 1250 kuruş maaş ile İzmit Sancağı müzafatından Kandıra kazası kaymakamlığına tayin edildi.

1307 senesi 1 Şabanında (22.3.1980) 1750 kuruş maaşla Edirne Vize kazası kaymakamlığına atandı.

1308 senesi Şevval ayının 26'sında (3.6.1891) kuruş maaş ve becayiş suretiyle İzmit Sancağı'ndan Adapazarı Kaymakamlığına nakledildi.

1309 senesi Şevval ayının 25'inde (22.5.1982) rütbe-i saniye sınıf-ı mutamayızı tevcih edildi.

1310 senesi Saferi'nin 10'unda (2.9.1892) beşinci rütbeden nişan-ı zişan-ı mecdi ihsan edildi.

1310 senesi Rebiülevveli'nin 20'sinde (11.10.1892) tebdilen dördüncü rütbeden mecid-i nişan-ı zişan-ı ihsan buyruldu.

1311 senesi Zilhiccesi'nin 21'inde (25.6.1894) üçüncü rütbeden mecid-i zişan-ı nişan verildi. Aynı ayın 27'sinde (1.7.1894) terfian rütbe-i ulâ-ı sınıf-ı sani tevcih buyruldu.

1313 senesi Şevval ayının 18'inde (1.4.1896) rütbe-i refia-i mirmirani tevcih buyruldu. Adapazarı Kaymakamlığı'ndaki başarıları sonucu paşalık rütbesiyle onurlandırıldı.

1315 senesi Rebiülahiri'nin 27'sinde (24.9.1897) tebdile ikinci rütbeden mecid-i zişan-ı ihsan buyruldu.

1316 senesi Şevvali'nin 29'unda (12.3.1899) İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na, aynı yıl Zilhiccesi'nin 8'inde ikinci rütbeden nişan-ı ali-i Osmani ihsan edildi.

1317 senesi Ramazan'ın 29'unda (30.1.1900) terfian Rumeli Beylerbeyliği payesi verildi.

1317 senesinin Zilhiccesi'nin 16'sında (16.4.1900) Diyarbakır vilayeti Mardin Sancağı'na becayış suretiyle nakledildi.

1326 senesi Muharremi'nin 23'ünde (26.2.1908) İran Devleti tarafından verilen ikinci rütbeden Şir-i Hurşid Nişanı'nın kabul ve icabı halinde takılması hususuna izin ile müsaade-i seniyye-i hazret-i padişahi erzan buyruldu.

Sonuç olarak Nüzhet Paşa, her gittiği yerde imar faaliyetlerine, eğitime büyük önem verdi, resmî bina, okul, köprü, yol yaptırdı, vakıf hizmetlerini artırdı, belediye ve devlet gelirlerini çoğalttı, tarımın ve hayvancılığın geliştirilmesine çalıştı, sağlık hizmetlerine önem vererek salgın hastalıklarla mücadele etti bu nedenle devlet tarafından takdir edildi ve üstün hizmetlerinden dolayı daima ödüllendirildi.⁴²

M. Nüzhet Paşa, Dâhiliye Nezaret-i Celilesi'ne çektiği bir telgrafta; ümitsiz bir halde hasta yatağında yatan annesini görebilmek için çok yoğun bir iş yükü altında olması sebebiyle bir gecelik izin talebinde bulunması çok manidardır.⁴³

13 yıl 6 ay bölgemizde görev yapan birçok hizmetleri bulunan Mehmet Nüzhet Paşa'yı ilk kez tanıtmış olmaktan mutluluk ve gurur duyuyorum.⁴⁴

Adapazarlı İki Kardeş Paşalar: Seyyid Mehmet Paşa ile Seyyid Hüseyin Paşa

Sicil-i Osmani adlı başvuru kaynağında Kocaeli'de görev yapmış İzmitli ve Çorumlu iki ayrı Hüseyin Paşa'nın adları geçiyordu. Bir maaş ile ilgili küçük bir belge buldum ve çok sevindim. Çünkü şüphelerim ortadan kalkmış ve tarihî kişilik ortaya çıkmıştı. Bu belgede, 1783-1800 arasında Kocaeli mutasarrıfı olarak görev yapan Seyyid Hüseyin Paşa'nın ve ağabeyi Seyyid Mehmet Paşa'nın Adapazarlı oldukları açıkça belirtilmişti. Ben Adapazarlı bir paşa ararken ağabey-kardeş iki Osmanlı paşasını bulmuştum. Seyyid Mehmet Paşa hakkında şimdilik belgelere dayalı bir bilgi bulamadım.

42 BOA, DH. SAİD, nr. 18 s. 5-6, 150 s. 321.

43 BOA DH. MUI, 1328. 8. 3, 3/85

44 Atilla Çetin, Kocaeli-Sakarya Tarihinden, İzmit 2004 s. 194-201.

Seyyid Hüseyin Paşa, 18. yüzyılın ikinci yarısında Sakarya ve Kocaeli bölgesinde önemli görevlerde bulunmuş bir şahsiyettir. Derebeyoğulları denilen zengin bir sülaleden gelmektedir.

Hüseyin Paşa, başlangıçta ağabeyi ile beraber Adapazarı civarında bazı şekavet olaylarına karıştı. 1876 yılındaki karışıklıklarda işin başında yer aldılar. Adları merkeze kadar ulaştı. Sonra affedildiler. Hüseyin Bey, Sakarya ve Kocaeli bölgesinde önemli bir yerel görev olan 'tahta serdari' tayin edildi. Bu görevinde başarılı olduktan sonra 16.5.1793 tarihinde Kocaeli Sancağı mutasarrıfı olarak atandı.⁴⁵

Seyyid Hüseyin Paşa'nın bir mühründen anlaşıldığı üzere babalarının adı Mustafa'ydı. (BOA. HAT. Nr 1949, mühürde, Seyyid Hüseyin bin Mustafa yazılıdır.)⁴⁶ Kocaeli Sancağı mutasarrıfları maaşlarını İzmit'te bulunan "Virankos maa Çiftlik Mukataası" adlı gelir kaynağından alırlardı. Hüseyin Paşa'ya yıllık bin kuruş maaş tahsis edilmiş olup üçer aylık taksitlerle ödeme yapılırdı. Taşra yöneticilerinin İstanbul'da Bâbîâlî nezdindeki temsilcilerine, 'kapı kethüdası' denirdi. İşler onların aracılığı ile hükümete sunulurdu. Seyyid Hüseyin Paşa'nın Kapı Kethüdası İbrahim Ağa, verdiği bir dilekçe ile Sadaret'ten efendisinin maaşının ikinci taksitinin ödenmesini arz etmişti. Gerekli kayıtlar ilgili defterlerden çıkartılmış ve 88 günlük 224,5 kuruş alacağı olduğu belirlenmişti. Divan-ı Hümayun Kaleminden Hüseyin Paşa'nın göreve tayin ve ibka tarihleri de ayrıca derkenar olunmuştur. Sadrazam, Başdefterdar'a, durumu görüp işlemi bitirmesi buyruğunu vermiştir.⁴⁷ Tarih 2 Receb 1210/1795'tir.

Bir arşiv belgesinde rastladığım iki satırlık bir bilgi çok dikkatimi çekti. Adapazarı Ayânı Kara Osman Ağa ile ilgili bir belgede: "...nefs-i Adapazarı'nda Hüseyin Paşa'nın sarayını ve sair konakları zapt ve asakir celb ve cem ederek muharebeye hazır ve müheyya olarak..." deniliyordu.⁴⁸ Demek ki Hüseyin Paşa'nın konaktan daha büyük bir sarayı mevcuttu. Bu tür yapıların mimarisinin ortaya çıkarılması sanat tarihçileri için bir araştırma konusu olabilir.

Hüseyin Paşa, Sakarya ve Yalova'nın da bulunduğu bölgelerde hizmetlerde bulundu. Rumeli'deki dağlı eşkiyasının üzerine emirle gönderildi. Dimetoka Hasköy, Edirne, Varna, Hacıoğlu Pazarı isyanlarında başarılı hizmetler gördü. 8 yıl kadar bu bölgede görev yaptı. Osmanlı bürokrasisine göre oldukça uzun zaman Kocaeli'nde çalıştı. Ancak sonunda birçok başarıya imza atmış olan paşa, biraz karanlık bir nedenle bir iftira sonucu gözden düştü. Mayıs 1800'de İstanbul'da idam edildi. Paşanın vefatından sonra dul kalan hanımı İzmit'te oturdu, konağı vardı (İzmit şer'iyye sicili). Paşanın yeğenleri vardı.⁴⁹

Miralay Hacı Ali Bey

Cumhuriyet dönemi başlangıcına kadar İzmit'in meşhur bir mahallesi Abdüsselam Bey adını taşıyordu. Kanuni devrinin tanınmış ve zengin defterdarı olan bu zat, İzmit'te bazı hayır eserleri, vakıflar kurmuş, 1515'te inşa edilen İmaret Camii onun eseri idi. Dört yüz yıl öncesinden beri bilinen Abdüsselam Bey Mahallesi şimdilerde Kemalpaşa, Tepecik adıyla anılmaktadır. İmaret Sokağı veya İmaret Yokuşu da bu mahalle içindeydi. İmaret Camii önündeki sokağın bir altı şimdilerde Limonluk Geçidi denen sokaklık, geçmişte İmaret Sokağı diye anılırdı. Şimdiki Selvili Apartmanı'nın tam karşısında köşedeki ve yanındaki apartmanın bulunduğu alanda, 19. yüzyıl İzmit'inin önemli bir şahsiyeti Bahriye Miralay'ı Hacı Ali Bey'in konağı vardı.

45 BOA, Tahvil Defteri, nr. 16, s. 255.

46 BOA, HAT, nr. 1699, 1949, 11815

47 BOA, Cevdet-Dahiliye, nr. 3554

48 BOA, Mühimme Defteri, nr. 184, s. 5 h. 14, s. 6, h. 16, s. 19 h. 39, h. 90-91 s.43, h. 104

49 Atilla Çetin, Kocaeli-Sakarya tarihinden, İzmit 2004, s. 143-144, 148-150, 185-187

Haremlikli, selamlıklı, arkada bahçesi olan, İzmit Körfezi'ni alabildiğine gören bir konak. Konağın bahçesinde hünnap ve dut ağaçları, çeşitli çiçekler gönüllere ferahlık verirdi.

Hacı Ali Bey, Nizamiye adlı firkateynin kaymakamı iken 1850 yılında İzmit'te tamir olunan Peyk-i Meserret adlı kalyona terfi ettirilerek kaymakam tayin olundu. Tophane müşirliğine yazılan bir emirle 'bahriye miralaylığı kılıcı' (seyf) ve nişan imal ettirildi. (29/Ra 1266-12.2.1850, BOA, Cevdet-Bahriye, 237/11003). Bu çarpıcı belgeyi aşağıda sunuyorum. Miralay Hacı Ali Bey, 19. yüzyılın sonlarına doğru vefat etti ve Bağçeşme Mezarlığı'na gömüldü. Hacı Ali Bey'in tek oğlu Saffet Bey bir rivayete göre Enderun Mektebi'nde okumuştur. Yıllar sonra konak ikiye bölündü ve Miralay Hacı Ali Bey'in iki kız torununa intikal etti. Sağ cihetteki büyük bölüm, büyük torunu Müveddet Hanım'a; sol cihetteki bölüm ise küçük torunu Mutiye Hanım'a kaldı.

Müveddet Hanım'ın 12 Teşrin-i Evvel 1338/12 Ekim 1922 tarihli dilekçesinden dedesi Miralay Hacı Ali Bey'in konağından kendisine intikal eden bölümün (evinin) konumu hakkında bilgi sahibi olduğumuz dilekçe şöyledir: "...İzmit'in Abdüsselam Bey Mahallesi'nde, İmaret Sokağı'nda etraf-ı erbasi (dört tarafı), canib-i yemini (sağ tarafı) Cizvitlerin hanesi, yesari (sol tarafı) Saffet Bey'in müfrez (ayrılmış) hanesi ve bahçesi arkası İmaret Havlusı (avlusı), cephesi tarik (yol) ile mahdut bir miktar bahçeyi müştamil (ihtiva eden) müfrez hane sahibesi İzmitli Safvet Bey merhumun kerimesi (kızı) Müveddet..."

Müveddet Hanım'ın Kandıralı eşi Emin Ağazâde Nazmi Bey, evi yenilemek istedi. 1914'te seferberlik ilan edilince ev yenilenemedi. Tahtaları çürüdü, yıkıldı, harap oldu. 1936 yılında Müveddet Hanım evi sattı. Çifte merdivenle üst kata çıkılan ev, üç katlı olarak yeni sahiplerince yapıldı. Şimdi yerinde 6 katlı bir apartman bulunuyor.

Benim 1995'te kaybettiğim, biricik annem Ferhunde Çetin, Müveddet Hanım'ın büyük torunu idi. Onun çocukluğunda zaman zaman oturduğu nine evi, bahçedeki hünnap, dut ve erik ağaçları, insan boyu kadar büyüyen kasımpatılar, leylak baharlar hiç unutamadığı çocukluk anılarıydı. Müveddet Hanım, bana ve kız kardeşine zaman zaman bu anılarını anlatırdı.

Aile rivayetlerimizde Miralay Hacı Ali Bey'in ve oğlu Safvet Bey'in mezarlarının Bağçeşme'de oldukları anlatılırdı. Araştırmalarımda Hacı Ali Bey'in 1295/1878'de ölen kayını Hasan Efendi'nin mezarına şehitlikte rastladım. Oldukça sağlam duruyordu.

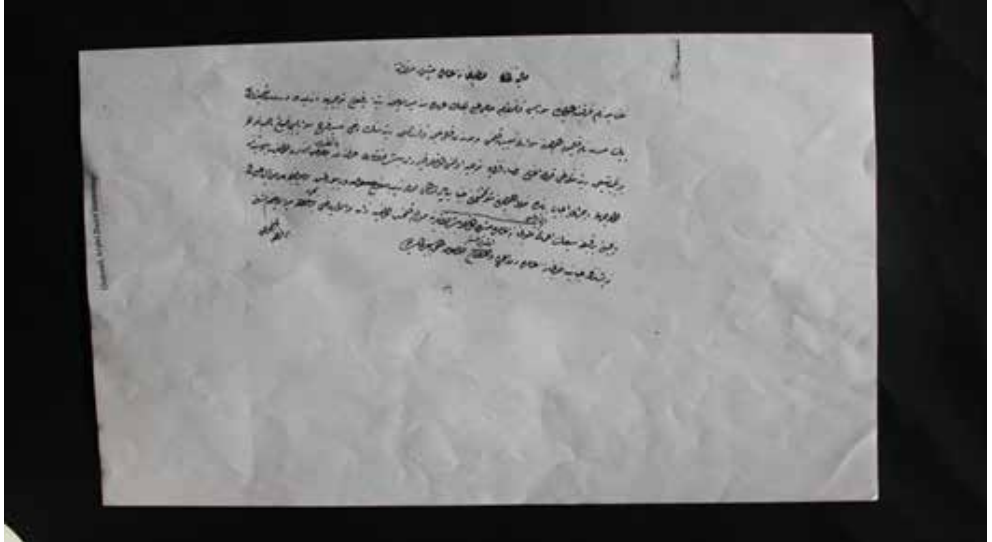
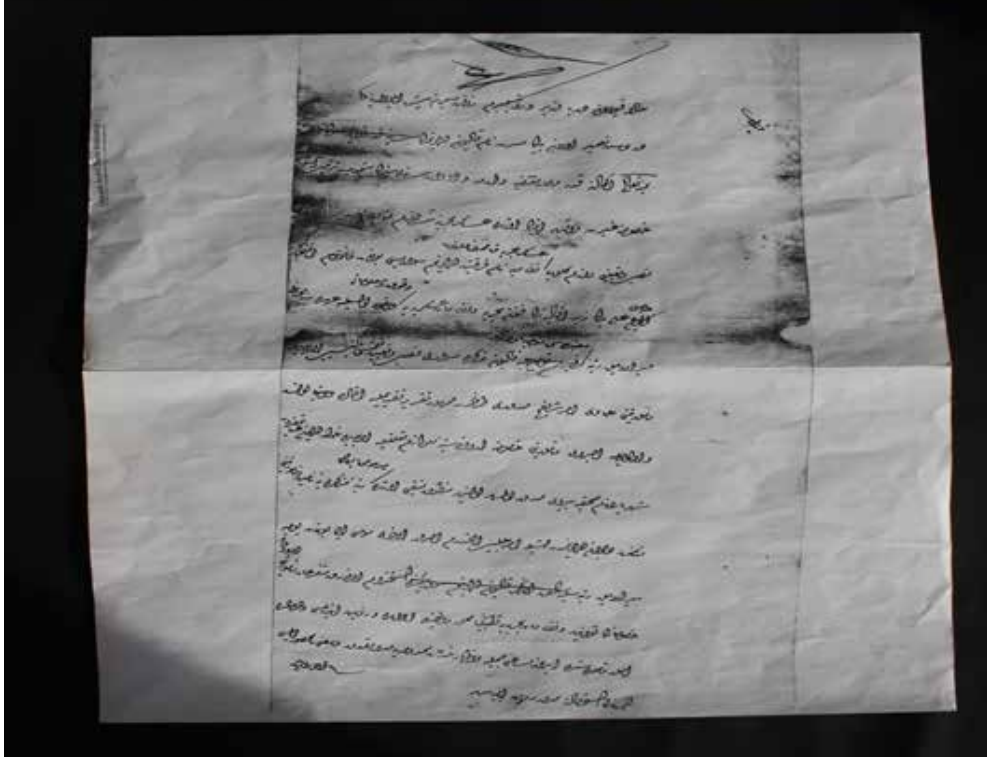
Bir anım: 1957'de ben ortaokulda iken Pötürge'den Kandıra'ya gelmiştik. Anne dedemin ölüm yılıydı. Aynı sene Mutiye Hanım'ın torunu deniz subayı olan Erdoğan Karaca Ağabey (babası tüccar terzi bandoda musiki erbabından Kemal Karaca idi.), Sırrı Paşa Konağı'nı tümüyle satın almış olan Kuyumcular Çarşısı'nda esnaf Afyonlu Kasap Ahmet Çepni'nin kızı Perihan Abla ile evlenmişti. O düğünde bulundum. Sırrı Paşa Konağı, şimdi Büyük Şehir Belediyesi tarafından çok mükemmel restore edildi, hizmete sunuldu.

İşte küçük bir sokakta, en az iki yüz yıllık bir geçmişi olan bir ailenin kısaca hikâye-i tarihçesi. Aile rivayetlerimizde Paşabahçeli Çerkez Sadık Paşa ile akraba veya dost oldukları söylenirdi. Oğlu Safvet Bey'e aldığı kız Hayriye Hanım, Çerkez imiş. Büyük göçte Kafkasya'dan gelenlerden imiş. Çok güzel masallar hikâyeler anlatırmış.⁵⁰

50 Atilla Çetin, "Limonluk Geçidi-Miralay Hacı Ali Bey'in Konağı", Kocaeli Dokümantasyon Merkezi'nden Haberler, 28 (Ağustos, 1999); Atilla Çetin, Kocaeli Tarihinden Sayfalar, İzmit, 2000, s.113-115, İzmit Rotary Kulübü yayını.

Bahriye Miralayı Hacı Ali Bey'e Ait Belgeler

Atilla
ÇETİN

“Buyruldu kayd-şüd

Hâlâ Kapudân-ı Derya Vezir-i dirâyet-semirim Re'fet Süleyman Paşa iclâlehûya hüküm,

Der-i dest tamir olan Peyk-i Meserret nam kalyon-ı hümâyûnumun ikmaline kadar mühimmât-ı mukteziye ve idâme ve edevât-ı sâiresinin şimdiden tertib ve tesviyesi hususuna gayret ve dikkat etmek üzere asâkir-i bahriye-i şâhânem zâbitânından birinin süvari nasb ve tayini lâzım gelüb asâkir-i bahriye kaimakâmlarından Nizamiye nam fırkateyn-i hümâyûnum süvarisi bulunan kaimakâm iftihar Hacı Ali Bey zide ikbalehûnun fûn-ı bahriye ve nizamât-ı askeriyyeye vukuf ve malumâtı olmasıyla uhdesine müceddeden miralâyılık rütbe-i mu'teberesi tevcih olunarak kalyon-ı mezkûre süvari nasb ve tayin kılınması bi't-tensib ol-bâbda memuriyetini havi emr-i şerefim sudûru tarafından memhûr takrir ve takdimiyle ifade olunmuş ve ol-vechle icrâ-yı memuriyeti hususuna

irâde-i seniyye-i mülûkânem ta'likiyle ol-bâbda hatt-ı hümâyûn-ı inâyet-makrûn-ı şehriyârânem sahife-pirâ-yı sudur olmuş olmağın mantûk-ı münifi üzere mir-i mumâ-ileyhin rûtbe-i mezkûreye tayin ve memuriyetini mutazammın Divan-ı Hümâyûnumdan işbu emr-i celilü'l-kadrim isdar olundu. Mumâ-ileyh bundan böyle miralâyılık rütbesiyle istihdam olunarak müteferri'âd-ı memuriyeti olan hususâtın kavânin ve nizamât-ı bahriyeye tatbikân muhavver idare ve rü'yet etdirilmesi ve herhalde umûr-ı memûresinde ibrâz-ı mesâ'i-i cemile ve izhâr-ı hidemât-ı memdûheye sarf-ı makdur ve sa'y-i mahsur eylemesi esasının istihsâlîne sarf-ı rü'yet eylesin. Fi Evâhir-i Ra sene (12) 66" (12.02.1850).⁵¹

"Maliye Nâzırı ve Tophâne-i Âmire Müşiri Hazerâtına,

Nizamiye nâm fırkateyn-i hümâyûn süvarisi kaimakâm Hacı Ali Bey uhdesine miralâyılık rütbe-i ref'ası tevcihiyle İzmit'de der-i dest tamir olan Peyk-i Meserret nâm kalyon-ı hümâyûna süvari tayin kılınması ve bundan boş kalacak kaimakâmlık rütbesinin dahi Mesir-i Ferah süvarisi Binbaşı Ahmet Bey'e ve binbaşılık rütbesinin dahi Kolağası Rıza Efendi'ye tevcih olunması Devletlü Kapudan Paşa hazretleri tarafından bâ-takrir ifade olunup bi'l-istizân ol-vechle icrâ-yı icabı bâbında hatt-ı hümâyûn-ı şevket-makrûn-ı cenâb-ı Padişahi tevcih ziy-bi sudur buyurulmuş ve mucibince mumâ-ileyh Ali Bey için bir kabza seyf imal etdirilmesi Tophâne-i Âmire müşiri Devletlü paşa hazretlerine havale kılınmış olmağın zat-ı vâlâlarına dahi bahriye miralaylığına mahsus bir kıt'a nişân-ı zi-şânın cânib-i Darbhâne-i Âmire'den i'mal etdirilmesi hususuna himmet buyurulması."⁵²

Kandıralı Emin Ağa (1837-1913)

Kandıralı olup da öykülerini sıkça duyduğumuz şahsiyetlerden birisi de Kandıralı Emin Ağa'dır. Emin Ağa, Kandıra zenginlerinden Yamalı Ahmet Bey'in damadı olarak ünlendi. Halk arasında "Ağa Baba" lakabı ile anılırdı. Resmi belgelerde "Özekli Emin Ağa" diye geçmektedir. Emin Ağa, güçlü kuvvetli, maharetli bir insandı. Kandıra Temettuât Defterleri'ne göre Ahmet Bey'in babası Mustafa Bey (babası Hacı Halil Ağa), 1844'te 7000 guruş ile Kandıra'da devlete en çok vergi veren zenginlerden biri idi.⁵³ Ahmet Bey, eşi erkenden ölünce biricik kızı Emine ile yalnız kaldı. Karanlık Mahallesinde (şimdi Aydınlık Mahallesi) Rum ustalara 1865'te yeni bir ev inşa ettirdi. Tapu kaydına göre bu büyük ev, 400 metrekare ve iki katlıydı. Fevkanî 4 oda maa sofa ve tahtanî bir oda bir matbah (mutfak) bir ahuru ve dört gözlü ambarı müştamil hane ve sırf mülk, gusülhanesi vardı. 494 zirâ'a olan evin önünde derin bir kuyu açtırdı. Yazı suyu serin olan bu kuyudan komşular da yararlanırdı. Ahmet Bey, tek kızı Emine'yi munis, ağırbaşlı, kötü alışkanlıkları olmayan zeki, akıllı Emin Ağa ile bu yeni evinde evlendirdi.

Emin Ağa, kayınpederinin işinde çalışıyor odun ticareti yapıyordu. Emine ile evliliğinden uzun süre çocuğu olmadı. Dualar, niyazlar, kocakarı ilaçları ve benzeri şeylerden sonra bir oğulları dünyaya geldi. Bir Yasin-i Şerif okuması için bir memurun bir aylık maaşına denk bahşiş verildi. Nazmi Bey, naz niyaz içinde büyütüldü. Nazmi, genç yaşlarda kötü alışkanlıklar edindi. Askerliğini İstanbul'da Kasımpaşa'da yaptı. İstanbul'u tanıdı. Altınları kaptığı gibi soluğu Beyoğlu kızlarının yanında alıyordu. Nazmi Bey, 20 yaşında iken kültürlü, görgülü bir ailenin, İzmitli Bahriye Miralay Hacı Ali Bey'in torunu Müveddet Hanım (ö. 1952) ile evlendi.

Emin Ağa, 1900'lü yılların başında Kandıra'nın sayılı üç beş zengini arasına girdi. Ben "Evden çarşıya kadar iki sıra altın dizdiririm." diye gururlanırmış. Kayınpederinden kendisine epey bir mal mülk kaldı. Söylenenlere göre mal mülk dışında iki kile (dört teneke) dolusu

51 BOA, Cevdet-Bahriye, nr. 237/11003.

52 BOA, aynı belge

53 BOA, ML. VRD. TMT. nr. 3982.

altın da miras kaldı. Evin sadık hizmetkârı Nefiye Anne ve komşuları onun zenginliğinden çokça söz ederlerdi. Eve tahıl, şeker, pirinç, yağ erzak sabun vb. erzak malzeme taşıyan develer gelince komşular: “Yine develer çöktü.” derlermiş. Kandıra bölgesinin ünlü Rum eşkiyalarından biri olan Lefter, Kandıra zenginlerini karşısına dizer, onlardan haraç almış. Emin Ağa da yaşlı haliyle bu eşkiyaya korkudan elleri titreyerek haraç verenlerden imiş. Fakat Lefter, bir çobanın kurşunu ile yanlışlıkla pisipisine öte dünyaya yollanmış.

Emine Hanım 1907’de Emin Ağa da 1913’te bu dünyadan göçüp gittikten sonra oğulları Nazmi Bey, hiç çalışmadan hazıra konduğu mirasını iyice saçıp savurdu. Nazmi Bey’in bu tutumunu görenler buna üzüyor, mal varlığında biricik kızına da bir şeyler kalmasını arzuluyorlardı. Anne babanın üzerine titrediği bir evlat böyle hayırsız çıkmıştı. Yılların emeği bir miras, hani ‘Hazıra dağ dayanmaz’ derler ya, tam da öyle 10-15 yıl gibi kısa bir süre içerisinde her şey tüketildi gitti. Nazmi Bey, birçok benzerleri gibi tipik bir Osmanlı taşra mirasyedisi idi.

Kandıra’nın yaşlılarından Hilmi Aksoy (d. 1324/1908) ve Reşat Uygur’un (d.1326/1908) canlı sözlü olarak bildiklerini, gördüklerini ve rivayetleri bana anlattılar. Hilmi Amca, Nazmi Bey’in çok iyi giyimli, gösterişli biri olduğunu; kızına İstanbul’dan saz ekibi getirerek, kızına görkemli bir düğün yaptığını söyledi. Reşat Amca ise çocukluğunda bu düğüne gittiğini, davetli esnaftan bir Rum’un atılan kurşunla üst katta iken topuğundan yaralandığını fakat onun davacı olmadığını söylediğini anlattı.

Muhterem Numan Güneş amcanın (Galatasaray Lisesi mezunu Kandıra’da 17 yıl Belediye Başkanlığı yaptı teşvikimle anılarını yazdı.) eşi Adile Güneş teyzenin anlattığına göre, annesi Hacıoğlu Fatma Hanım, çocukluk ve mahalle arkadaşı olan Nazmi Bey’in kızı Remziye ile oyun oynamak için evlerine gittiğinde: “öyle bir zenginlik vardı ki, biz altınlarla evcilik oynardık” dermiş.

Emin Ağa, benim merhûme annem Ferhunde Çetin’in dedesinin yani şu mirasyedi Nazmi Bey’in (ö.1931) babası idi. Annem, Ahmet Bey’in bina ettirdiği o büyük evde doğmuştu. Ben soy kütüğüne göre Emin Ağa’nın torununun torunuyum. Ahmet Bey, okumaya çok meraklı olduğundan evinde çok yazma ve basılı kitap varmış. Ben, son kalıntılardan bazı kitaplara ulaştım ve aldım.⁵⁴

Emin Ağa’nın kayınpederi Ahmet Bey’e “Yamalı” lakabının verilmesinin de ilginç bir öyküsü var: Komşularından birileri gece Ahmet Bey’in evini basarak para sızdırmak ister. Aralarında kavga çıkar ve Ahmet Bey birkaç bıçak darbesi alır. Bunlardan biri de yüzüne gelir. Yüzündeki yara nedeniyle “Yamalı” lakabıyla anılmaya başlanır. Ahmet Bey, jandarma sorgusunda suçluyu bildiği halde söylemez ve “ben hakkımı öbür dünyada alacağım.” der.

İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa

1887 yılında müstakil İzmit Mutasarrıflığı kurularak doğrudan Dâhiliye Nezareti’ne bağlanmıştı. Sakarya bölgesi ve kazaları da bu mutasarrıflık içinde yer alıyordu. 14.4.1887-11.2.1895 tarihleri arasında 8 yıla yakın bir süre müstakil İzmit Sancağı mutasarrıfı olarak görev yapan Selim Sırrı Paşa önemli bir şahsiyettir. İzmit ve Kocaeli’nin Sakarya’nın imarı, kent içi ve kasaba yollarının yapımı, kasabalar arası telgraf hatlarının çekimi, Adapazarı Hükümet Konağı’nın yapımı, Adapazarı-Geyve yolunun yapımı, Adapazarı’na demiryolu ulaşımının sağlanması (1890).

İzmit’in simgesi haline gelen çınar ağaçlarının, demiryolunun iki tarafına dikilmesi; kentin doğusundaki bataklıkların kurutulması vb. hep onun görev süresince yapılan olumlu çalışmaların sonucudur.

54 Atilla Çetin, “Geçmişten Bir Yüz: Kandıralı Emin Ağa” (1837-1913); Kocaeli Dokümantasyon Merkezinden Haberler, sayı: 75 (Temmuz 2003), s.3; Atilla Çetin, Kocaeli Sakarya Tarihinden, İzmit 2000, s. 96-100.

Söylendiğine göre planını kendisinin çizip özel malzeme ile inşa ettirdiği İzmit'in Yukarı Pazar semtindeki konağı, döneminin güzel sivil mimari yapılarından olup günümüzde de ününü sürdürmektedir. Adeta İzmit'in ikinci bir simgesi olmuştur. Paşa, emeklilik yıllarını bu konakta geçirmiş, öldüğünde Fevziye Camii haziresine gömülmüş (1924), 1943'te şehitliğe nakledilmiştir. Mezar taşı kitabesinde yanlış olarak Mühendishane mezunu olduğu yazılıdır. Paşa Vidin Ortaokulu mezunudur. Gerçeğin dışına çıkmaya ve abartmaya gerek yok!

Selim Sırrı Paşa, Kocaeli'de ve Sakarya'da iz bırakan bir yerel yönetici olmasına karşılık, şimdiye kadar düzgün bir özgeçmiş yazılamamıştır. Kendisini şair ve musikîşinas Leyla Hanım'ın eşi Giritli Sırrı Paşa ile karıştıranların yanında, isim benzerliği dolayısıyla Sadrazam Benderli Selim Sırrı Paşa, Tepedelenizâde Selim Sırrı Paşa, Evrenoszâde Selim Sırrı Paşa ile de karıştıranlar vardır.

İşin doğrusu, tüm şüphe ve tereddütleri ortadan kaldırmak için ana kaynak olan Başbakanlık Osmanlı Arşivindeki Sicill-i Ahval Defterlerindeki bilgilere başvurarak paşanın resmî özgeçmişini ilk kez yayınlamak suretiyle kesin noktayı koymaktı. Biz de öncelikle bunu yaptık. Yoksa mevcut arşiv kaynakları ile paşa hakkında bir kitap da yazılabilirdi.

İzmit Mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa'nın resmî biyografisi şöyledir:

"Selim Sırrı Paşa, Vidinli müteveffa Sa'id Beğ'in mahdumudur. 1267 (1.11.1850-25.10.1851) senesinde Vidin'de tevellüd (doğum) etmiştir. Sıbyan mektebinde (ilkokul) mukaddime-i ulum ve Vidin Mekteb-i Rüşdisi'nde (ortaokul) Arabi ve Farsi ve hesap ve coğrafya ve hatt-ı rik'a, tederrüs ve temeşşük ederek bâ-şahâdet-name çıkmıştır. Türkçe kitabet eder.

Seksen beş senesinde (1869/70) on sekiz yaşında olduğu halde mülazimetle Vidin Tahrirat Kalemi'ne dâhil ve seksen altı senesi evahirinde (1869/70) otuzbeş guruş maaşla nail olup maaş-ı mezkûr sene-i merkûme zilhiccesinin onunda (13.3.1870) yüz ve seksen Cemâziyelahir'esinin on yedisinde (13.9.1870) yüz elli ve sene-i merkûme Zilka'de'sinin yirmi üçünde (13.2.1871) iki yüz elli guruşa baliğ olmuş ve seksen dokuz senesi evailinde (1872) Vidin Sancağı Meclî-i İdaresi Başkitabeti hizmeti munzam olduğu halde uhdesine kalem-i mezbûr müsevvid'i saniliği ve doksan dört senesi Safer'inin yirmi yedisinde (13.3.1877) sekiz yüz guruş maaş ile müsevvid-i evliliği tefviz olunarak sene-i merkûme Rebiülâhır'ının yirmi dokuzundan (13.5.1877) üç dört ay kadar livâ-yı mezkûr Tahrirât Müdürlüğü vekâletini dahi icra ve müdüriyet-i mezkûre zarfında müdüriyet-i merkûmeye muhassas olan ikibin guruş maaşın humsunu (1/5'i) istifa ile sene-i mezkûre evâsıtında (1877) asâleten müdüriyet-i mezbûreye tayin kılınmış ve müteakiben Rusya mes'ele-i malûmeinden dolayı bi'tabi infisal ile doksan beş senesi Cemâziyelevvel'isinde (3.5.1878-1.6.1878) Dersaadet'e gelmiştir. Doksanaltı sene Rebiülevvel'inin yirmisinde (18.8.1879) bin guruş maaş ile Samsun Muhacirin Komisyonu Başkitâbetine ve sene-i mezkûre Şa'ban'ının yirmi dokuzunda (18.8.1879) iki bin guruş maaş ile liva-i mezbûr Mahkeme-i Ticaret Riyaseti'ne memur olarak doksan yedi senesi Rebiülevvelinde (12.2.1880-11.3.1880) uhdesine rütbe-i sâlise tevcih ve doksan sekiz senesi Cemâziyelevvel'isinin sekizinde (7.4.1881) üç bin yüz elli guruş maaş ile memuriyeti Sivas Vilayeti Mektubculuğu'na tahvil olunmuş ve doksan dokuz senesi Şehr-i Muharrem'i evâilinde (23.11.1881-2.12.1881) dört bin guruş maaş ile vilâyet-i mezkûr merkez mutasarrıflığına nakl-i hizmet eylemiştir.

Ber vech-i muharrer şimdiye kadar memur olduğu hidematdan nakl ve tahvil suretiyle ve düşman istilâsı sebebiyle infikak ederek vezaif-i memûresinden dolayı taht-ı muhakmeye alınmamış ve müttehim olmamıştır. Vidin-i Mekteb-i Rüşdisi'nden aldığı şehâdetnâmenin Sivas Vilâyet-i Meclis-i İdaresinden aldığı musaddak sureti merbûtdur.

Saâdetlü Hakkı Paşa Hazretlerinin Sivas Valiliği hengâmında tarafından yazılan mülâhazada (mumâ-ileyhin işbu tercüme-i ahvâlinin muvafık-ı nefsül-emr olduğu bî't-tahkik anlaşılmiş ve kendüsinğin ehliyet ve iktidarı dahi makam-ı vilayetce musaddak bulunmuşdur) denilmiştir.

Mumû-ileyh bin üçyüz senesi Safer'inin on altısında (27.12.1882) rütbe-i refî'a-yı mirmirânî ve şehir-i Ramazan'ının yirmi yedisinde (1.8.1883) üçüncü rütbeden bir kıt'a nişân-ı âlî-i Osmanî tevcih ve ihsan buyrulduğu ve genç ve tecrübesiz olmasıyla haric-i ez-vazife işlerle müdâhelât gibi yolsuzluğu vukû'a gelmekte bulunduğu tahkikat-ı vaki'adan anlaşılmaq cihetiyle bi üç yüz bir senesi Safer'inin onaltısında (16.12.1833) azl olunarak sene-i merkûme Saferinin on altısında (16.12.1883) altı bin guruş maaş ile Vilâyât-ı Şâhâne Turûk ve Meâbir Seyyar Müfettişliğine memur olduğu lede's-suâl cânib-i Teşrifât'dan yazılan 12 Şevval sene 1301 (4.8.1884) tarihlü irade-i seniyye müfad-ı celilinden ve Nâfi'a Nezâret-i celilesi muhâsebesinin 12 Şevval sene 1301 ve fi 30 Temmuz sene 1300 (11.8.1884) mukâbele şüd

Müşârün-ileyh Selim Sırrı Paşa bin üç yüz dört senesi Receb'inin yirmisinde (14.8.1887) vâki bin üç yüz üç senesi Nisan'ının ikisinde beş bin guruş maaş ve Rumeli Beylerbeyliyi pâyesi ile İzmîd Sancağı Mutasarrıflığı'na tayin buyrulmuşdur.

Paşa-ı müşârün-ileyhe bin üç yüz beş senesi Rebiülâhır'ının on dördünde (29.12.1887) üçüncü rütbeden mecidî nişân-ı zî şanı ihsan buyurulmuşdur.

Paşa-yı müşârün ileyhe sene-i merkûme Şaban'ının yedisinde (18.4.1888) ikinci rütbeden mecid-i nişân-ı zî-şanı ihsan buyurulmuşdur.

İzmit ve havalisince bir müddetden berü devam eden vekayi'-i şekâvetkârâne ve ahval-i gayr-i marziye müşârün-ileyhin adem-i takayyud ve iktidarından ileri gelmekte olduğu gibi ahvâl-i hususiyesi hakkındaki rivâyât-ı mevsûka dahi hassaiyet-i hükümet-i muhil bir dereceye varmış olmasına mebni bekası olamayacağından kendüsi bin üç yüz yedi Safer'inin on dokuzunda (14.10.1889) azl edilmiş ise de üç gün sonra ibka buyurulmuşdur.

Müşârün-ileyh mesai-i memdûha ve ru'yet-kârânesine mebni bin üç yüz on bir senesi şehir-i Ramazan-ı şerifinin yirmi yedisinde (4.4.1894) tebdilen birinci rütbeden nişân-ı zi-şanı mecid-i ihsan buyurulmuşdur. İzmîd'de Katolik rahiblerine mahsus kuan (fr. Couvent) tabir olunan mesken civarında inşa edilmiş teneffüşhâne mahallinin rahatsız inşa olunacağı ser-riştesiyle mahallince hedm edilmiş ve ser-rahîb hakkında bazı muamele cereyan etmiş olması üzerine Fransa Sefâreti tercümanı tarafından vukû' bulan beyanattan ve sefâret vapurunun mezkûr rahibi olarak İzmîd'e göndermeyeceğini dahi dermeyân eylediğinden bahisle İzmîd Mutasarrıflığına evvelce intihab edilen zevâtdan birinin heman tayini ve yıkırılan mahalin mal sandığından tamiriyle sefârete teessüf beyânı suretleriyle bu işe nihayet verilmesi ba-tezkere-i hususiyey-i samiye arz edilmekle müşârün-ileyh bin üç yüz on iki senesi şehir-i Şaban-ı şerifinin altısında (1.2.1895) ve 21 Kânun-i sâni sene (1) 1310'da azl edilmiştir.

Müşârün-ileyhe bin üç yüz on altı senesi Safer'inin yirmi yedisinde (16.7.1898) 6 Temmuz sene (1) 314 bin altı yüz altmış altı guruş ma'zûliyet maaşı tahsis buyurulmuşdur.

Müşârün-ileyhin Meclis-i Mahsus-ı Vukela kararıyla beş bin guruş maaşla Ankara İskan-ı Muhacirin me'mûriyet-i muvakkatasına tayin kılındığı Dahiliye Nezâret-i celilesinden kendüsine yazılıb komisyonca bedel mütalaa iade edilen 16 Nisan sene (1) 137 (29.4.1901) tarihli tezkerede bi üç yüz on dokuz senesi Muharrem'inin on dördünde (3.5.1901) 20 Nisan sene (1) 317 Ankara'ya azimetinden dolayı ber- mücib-i karar ma'zûliyet maaşının kat' olduğu ve sene merkûme Rebiülevvel'inin onikisinde (29.6.1901) 16 Haziran

sene-i minhu tarihinden itibaren ma'zûliyet maaşının emsali misillü iadeten ita kılınmakta bulunduğu Mülkiye Tekâüd Sandığı Nezâretinin dosyasında hıfz edilen 5 Temmuz sene (1) 319 (18.7.1901) tarihli tezkere-i cevabiyesinde görülmüştür.

Hakkari Sancağı Mutasarrıflığı'na müşârün-ileyh ile Ergani Mutasarrıfı esbaki Hayri ve Kırcaali kazası kaimmakamı Seyyid Ali Efendi'lerden birinin tayini hakkında Dahiliye Nezâreti Celilesi'nin Memurin-i Mülkiye Komisyonu'na havale buyurulan tezkeresi üzerine Müntahîbînin tercüme-i halleri tedkik ile cereyan eden müzâkere neticesinde iki rey bunlardan müşârün-ileyh Selim Sırrı Paşa'nın tercüme-i hali mütâlaasından nümâyân olan âsâr-ı intizâm ve kaide-i mer'îye-i intihâbiyeye nazaran Hakkari Mutasarrıflığı'na ehil ve münasib görüldüğü beyâniyle tasdik-i me'mûriyeti reyinde bulunmuşlar ise de sâlifü'z-zikr mutasarrıflığına mumâ-ileyh Seyyid Ali Efendi'nin tercihan tasdik-i me'mûriyeti ekseriyetle tezekkür kılınmış ise de de ekalliyet-i ara tarafından der-meyan olduğu vechle Makâm-ı Sadâret'çe mezkûr mutasarrıflığa müşârün -ileyhin tayini tensib edilmesi üzerine bi'l-istizan şeref sâdir olan irâde-i seniyye-i hazret-i hilafet penahı mucibince bin üç yüz yirmi beş senesi Zilhiccesinin yirmi dokuzunda (2.2.1908) ve 20 Kânun-i sâni sene (1) 323'de altı bin yedi yüz elli guruş maaşla mezkûr Hakkari Sancağı Mutasarrıflığı'na tayin buyurulmuştur."⁵⁵

Selim Sırrı Paşa'nın bu resmi biyografisinden anladığımıza göre;

- a) Vidin doğumlu ve doğum tarihi 1850 veya 1851'dir.
- b) Öğrenim durumu, Vidin Rüşdiye mezunu olup, bürokrasi içinde yetişmiştir. Yenenekli, çalışkan ve ehil bir bürokrat olarak tanınmıştır.
- c) Herhangi bir yabancı dil bilmemektedir.
- d) Bazılarının yazdığı gibi mühendis olmayıp ancak bayındırlık ve imar konularına, yol yapımına önem veren ve gerçekleştiren bir yerel yöneticidir.
- e) Mirmiran rütbesinde paşadır, vezir olmamıştır.
- f) Yabancı devlet nişanlarına sahip değildir.
- g) Yazılı veya basılı bir eseri görülmemektedir.
- h) En uzun süren hizmeti İzmit Mutasarrıfı olarak 8 yıla yakın Kocaeli ve Sakarya'da geçmiştir.
- i) Muhtelif rütbeden Osmanî ve Mecidî nişanları kendisine tevcih buyrulmuştur.
- j) 45 yaşından sonra, resmi bir görev üstlenmeden, İzmit'te emekli olarak yaşamını sürdürmüştür.
- k) Hakkında bazı idari tahkikat yapılmıştır.

Gelelim diğer önemli bir konuya: paşanın çocukluğu olduğuna göre, ondan kalan belgeler, yani evrak-ı metrûkesi şimdi nerelerdedir veya kimin elindedir? Bulunabilse ilginç olacağını ümit ederim.

Paşanın İzmit'teki konağı varisleri tarafından birkaç kişiye satılmış sonra Afyon'lu kasap Ahmet Çepni bütünü alması ve çocuklarıyla uzun yıllar oturmuştur. Zamanla metruk kalan konak yanmış Büyükşehir Belediyesi tarafından satın alınmış ve restore edilerek hizmete sunulmuştur. Paşa Mazuliyet Dönemi'nde Bâb-ı Âli'ye ve Dâhiliye Nezâreti'ne bazı projeler ve raporlar sunmuştur.⁵⁶

55 BOA, Sicill-i Ahval Defteri, (DH. SAİD.), nr.3, s.718; Atilla Çetin, "Sırrı Paşa'ya Ait Belgeler I-IV", Kocaeli Şehirçi dergisi, 2003.

56 Selim Sırrı Paşa hakkında BOA'daki diğer belgeler: - Y. PRK. ASK 1307 rs. 1.58/35-Y. PRK. AZN 6/16 MV.

Ahmet Fevzi Paşa

İzmit'te Fethiye diye anılan ünlü bir mekan mevcut: Fevziye Caddesi. Herkesin tanıdığı meşhur bir cadde. Tıpkı İstanbul'un İstiklal Caddesi gibi daima kalabalık, daima diri. Çeşitli işyerlerinin bulunduğu bir yer. Fevziye Camii, Demiryolu Caddesi üzerinde ilk inşası 1570'li yıllara kadar inen Mehmet Bey adlı bir hayırseverin yaptırdığı ilk mimarının Mimar Sinan olduğu dinî bir mekân. Deprem, yangın sonucu tahrip olup birkaç kez tekrar inşa olunmuş bir ibadetgâh. Bir yangından sonra 1836'da Kaptan-ı Derya Ahmet Fevzi Paşa tarafından yeniden inşa ettirildi. Sultan II. Mahmut, açılışta caminin ziyaretine geldi. Bu caminin adının "Fevziye" olmasını emir buyurdu. II. Mahmut, bu arada tersaneyi de ziyaret etti. Denize indirilen gemiye de "Fevziye" adı konuldu.

Ahmet Fevzi Paşa, Girit adasının Sude limanında bir köyde doğdu. Kısmetini aramaya genç yaşta İstanbul'a geldi. Önce kayıkcılık yaptı. Hemşehrisi Silahtar Ali Ağa'nın hizmetkârı oldu. Onun sayesinde saray hizmetine girdi. Sofalı Odası'na yazılıp okuma yazma öğrendi. Tebdil hasekisi oldu. Yetenekli olmasıyla padişahın dikkatini çekti. 1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasında hizmeti geçti. Bostancıbaşı Osman Paşa'ya ve sonra Serasker Hüsrev Paşa'ya intisap ile onların desteğini kazandı. Enderun-î Hümayun'da nizamiye askerlerine binbaşı ve miralay tayin edildi.

1830-31'de Hassa Feriki, 1832'de vezaretle ilk Hassa Müşiri (mareşal) oldu. 1834'te ilk harbiye onun girişimi ile Osmanlı Devleti'nde açıldı. 19 Ekim 1833'te fevkalade sefaretle Rusya'ya gönderildi. Kont Orlof'un sefaretine karşılıktı. Kocaeli Sancağı'nın bazı kazaları padişah koruları münasebetiyle hassa müşirinin idaresindeydi. 1834'te Kocaeli Sancağı, İzmit Kereste Nezareti ilavesiyle muhassallık şeklinde tevcih olunmuştu. Bu görevi 1839'a kadar sürdürmüştü.

Ahmet Fevzi Paşa'nın mesleki kariyeri Sultan II. Mahmut'un ölümü ve Sultan Abdülmecit'in başa gelişi ile son buldu. Aleyhinde olduğunu bildiği Hüsrev Paşa'nın Sadaret'e geçmesi ve hemen kendisini İstanbul'a çağırmasından korku ve endişeye düştü. Çünkü Hüsrev Paşa aleyhine Sultan II. Mahmut'a mektup yazmış ve bu mektup, Hüsrev Paşa'nın eline geçmişti. Ahmet Fevzi Paşa, donanmada bulunan Piyale Osman Bey'in teşvikiyle İstanbul'a dönmek yerine Mısır sorunu nedeniyle Osmanlı donanmasını Mısır'a götürmeye karar verdi. Mısır Paşa'sına dehalet etti. Bu tarihten itibaren Osmanlı tarihinde "firari", "hain" diye ondan söz edilmeye başlandı. Mısır'dan bir daha geri dönmeyen Ahmet Fevzi Paşa, 1842 yılında (bir rivayete göre kalp sektesinden) hayata gözlerini yumdu. Ahmet Fevzi Paşa, hayır sahibi bir devlet adamıydı. İzmit'teki hizmetlerinin yanı sıra İstanbul'da da yollar, caddeler, okullar vb. yaptırmıştı.⁵⁷

Div-zâde el-Hâc Mustafa Ağa

18. yüzyılda yaşadı. Ailesinin zengin vakıfları vardı. Vakfiyesi mevcuttur. Hac emiri oldu Şam'da vefat etti. Oraya gömüldü.⁵⁸

Şeyh Muslihiddin Ağa

II. Beyazid'in kıssahanı Şeyh Muslihiddin Ağa'nın Kandıra, Taşköprü ve Kaynarca tarafında kurduğu geniş bir vakfı vardır. Bu vakıf, kısa ve ilaveli iki vakfiyeden oluşmaktadır. Ayrıca Kaynarca'nın Büyük Karaman köyünde çandı tipi büyük bir cami de yaptırmıştır. Bu camii sonradan restore edilmiştir. Caminin haziresinde bölge ileri gelenlerinin mezarları mevcuttur.

1316, s.17, 95/60-Y. RES. 1308. 4. 6. 53/2 ; Atilla Çetin, Kocaeli-Sakarya Tarihinden, İzmit 2004, s.33-35, 90-93.

57 Atilla Çetin, Kocaeli-Sakarya Tarihinden, İzmit, 2004, s. 67-69.

58 Atilla Çetin, "Div-zade el- Hac Mustafa Ağa," Kocaeli Şehirliği dergisi, İzmit.

Mütesellimler

Kocaeli Sancağı mutasarrıfı İzmit'te bulunmadığı zaman yerine vekil olarak ileri gelen sözü geçer ayân, eşraf, esnaf vücûh ailelerinden birisi yerine vekil olarak 'mütesellim' tayin edilirdi. Kocaeli Sancağı mutasarrıfları ve mütesellimleri doğru olarak günü gününe tayin ve azil tarihleriyle tarafımdan tespit edilmiştir ve listesi hazırlanmıştır. Mütesellimlerden el-Hac Ali Bey (bazen el-Hac Mir Ali) günümüzde İzmit'in eski bir ailesi olan Soydan ailesinin atasıdır.

Sonuç

1- Kocaeli bölgesinden yetişmiş önemli ünlü kişileri ve Kocaeli'ye hizmet etmiş tarihî şahsiyetleri araştırmak, öğrenmek ve bunları halkımıza ve bilhassa gençlerimize tanıtmak, öğretmek temel görevlerimizden biridir. Böylece tarihimizde derin izler bırakmış önemli şahsiyetleri ve faaliyetlerini öğrenmek gurur kaynağımız olacaktır. Topluma hizmette bulunmuş insanları hayırla yâd etmek, onların yaptıklarını ve yaşadıklarını anlatmak gençlere gurur vereceği gibi ataların tanınmasında ve yeni atılımlar yapılmasında güç kazanmak için örnek oluşturacaktır.

2- Kocaeli ünlülerini tanımak ve tanıtmak konusundaki araştırmaların ileride yapılacak olan "Kocaeli Meşhurları" ansiklopedisi için bir veri tabanı oluşturacaktır. Böylece hiç bilmediğimiz veya yüzyıllar içinde unutulmuş nice Kocaelili ünlü kimliğine kavuşacak ve "Kocaeli Meşhurları" ansiklopedisinde haklı yerini gururla alacaktır. Ayrıca büyük vakıf sahibi Div-zâde el-Hâc Mustafa Ağa gibi ünlü şahsiyetler de genç araştırmacılar için hoş, ilginç ve anlamlı bir araştırma sahasını ortaya çıkaracaktır.

3- Bazı önemli ve dikkate değer şahsiyetler hakkında yapılan bu çalışmalar, esas kaynaklara ve arşiv belgelerine dayanılarak ortaya çıkan monografik araştırmalara, geniş çaplı ansiklopedi niteliğindeki eserlere temel bilgiler taşıyacaktır. Monografik doğru yazılmış, birinci elden kaynaklara dayalı araştırmalar; asırlar ötesinde kalmış, bazıları unutulmuş ecdadımızı tanımak açısından çok gerekli ve lüzumludur. Atilla Çetin'in "Eşkiyalıktan Devlet Adamlığına: Kandıralı Mehmet Paşa" adlı arşivsel kaynaklı monografik kitabı, bu duruma çarpıcı bir örnek ve modeldir. Ayrıca sağlam yazılmış monografik eserlerin ortaya çıkması da ecdadımızı tanımak için güzel bir atılım hamlesi olacaktır.

4- Biyografik çalışmalar tarihin önemli araştırma sahalarından olup yerel tarih araştırmaları için önem ve mevcudiyeti su götürmez bir gerçektir.

5- Tarihe ve bölgeye gerçekten hizmet etmiş şahsiyetlerin adlarının herkesin göreceği meydan, cadde, bulvar ve kamu binaları gibi yerlere verilmesi hususunun titizlikle yapılan bir seçim sonucunda çok isabetli olacağı kanısındayım. Başka bir deyişle bu yerlere uydurma kişilerin değil; gerçek kahraman ve tarih yazarların isimleri verilmelidir.

OSMANLI DÖNEMİNDE KOCAELİLİ (İZMİTLİ) ÂLİM VE EDİPLER

Recep DİKİCİ*

Giriş

Tarihteki en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri de, Kocaeli ilidir. Bu bölgedeki mevcut medreseler ile çeşitli bilim dallarında yetişen âlim ve edipler, bu gerçeği açıkça göstermektedir. Bu yüzden nadir Tabakât kitaplarından ve Türkiye İhtisas Kütüphanelerinden tespit edebildiğimiz Osmanlı dönemi Kocaelili âlim ve ediplerin hayatları ile kütüphanelerde bulunan Arapça ve Osmanlıca elyazması ve matbu eserlerini topluca sunmak, bilim dünyası için son derece faydalı olacaktır. Böylece Kocaeli'nin kültür tarihi ile ilgili ciddî bir boşluk doldurulacak ve araştırmacılara bu hususta yön verilecektir. Nitekim Kâtip Çelebi merhumun "Keşfu'z-zunûn" adlı eserinin mukaddimesi'nde naklettiği "Kim bir mü'minin hayat tarihini yazarsa, onu yaşatmış gibi olur." mealindeki hadîs-i şerîf ve "Bizim eserlerimiz, bizi tanıtan belgelerdir. Bunun için bizden sonra eserlerimize bakınız." beyiti¹, bu mevzunun ne derece büyük önem arz ettiğini göstermektedir. Bunların yanı sıra "Büyüklerini tanımayan bir millet, asla yükselemez." veciz söz de, burada hatırlatılmalıdır.

Bir milletin manevî kültür değerlerinin yekûnunu din, dil, tarih, sanat, edebiyat, örf ve âdetler ile düşünüş ve yaşayış tarzları meydana getirmektedir. Bu kültür değerleri, milletlerin hayatında önemli bir yer tutar. Milletler, bu tip kültür değerleri üzerinde hassasiyetle dururlar ve bunları mümkün mertebe zedelemekten ve hatta geliştirerek kendinden sonraki nesillere devrederler. Kocaeli kültürünü de gün yüzüne çıkartmak, şanlı milletimizin bu aziz değerlerine katkıda bulunmaktır. Nitekim *Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu*, bu kutsal amaca hizmet edecektir.

Mevzuumuza ışık tutması bakımından Kocaeli'nin Osmanlı Dönemindeki tarihî ve kültürel durumuna ana hatlarıyla değinmek yararlı olacaktır. Kocaeli ancak Osmanlı Devleti'nin fethi ile kesin şekilde Türk hâkimiyetine girmiştir. Orhan Gazi 1331'de İzmit'i kuşatmış, fakat Bizans İmparatoru büyük bir kuvvetle gelince Orhan Gazi muhasarayı kaldırmıştır. Önceleri İznikmid olarak kullanılan adı, sonraları kısaltılarak İzmid'e (İzmit) çevrilmiştir.

1337'de Orhan Gazi zamanında Akça Koca emrindeki Türk ordusu İzmit ve çevresini fethetmiştir. Orhan Gazi İzmit'i il olarak büyük oğlu Rumeli Fatihî Şehzâde Gazi Süleyman

* Prof. Dr. Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Arap Dili ve Edebiyatı Bölüm Başkanı, rdikici@selcuk.edu.tr

1 Bursalı Mehmet Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1333/1914, I, 18.

Paşa'ya vermiştir. Akça Koca Karadeniz'e kadar bütün bölgeyi fethetmiştir. Böylece ilk defa Karadeniz sahiline inilmiştir.

28 Temmuz 1402'de Ankara Meydan Savaşı'nda Yıldırım Beyazıt'ın ordularını yenen Timur'un ordusu İzmit'e kadar gelmiş ve İzmit'i ele geçirmiştir. Timur'un çekişinden sonra, "Fetret Devri"nde Osmanlı şehzadeleri arasında saltanat kavgasından faydalanan Bizans, İzmit'i geri almıştır. Yavuz Sultan Selim devrinde İzmit tersanesi düzenlenmiş ve Kanuni Sultan Süleyman devrinde İzmit en parlak dönemini yaşamıştır.

1419'da Gazi Timurtaşoğlu Umur Bey, Pereke, Gebze, Pendik, Kartal gibi İzmit'i yeniden fethetmiştir.

1481 senesinde Fatih Sultan Mehmet büyük bir ordu ile İtalya üzerine sefere çıkarken, İzmit'in Gebze ilçesinde şehid olmuştur.

Adapazarı, Kandıra, Karamürsel, Yalova ve Gebze kazaları 1888'de kurulan Kocaeli bağımsız sancağına bağlanmıştır. XIX. yüzyılda İstanbul ile İzmit arasında işleyen körfez gemi seferleri ve Haydarpaşa-Ankara Demiryolu'nun buraya ulaşması (1873), şehrin gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle bu yüzyılın sonlarına doğru Sırrı Paşa'nın² mutasarrıflığı sırasında İzmit daha da canlanmıştır. II. Abdülhamid'in yirmi beşinci cülûs yıldönümü anısına mutasarrıf Musa Kazım Paşa, saat kulesini yaptırmıştır.

1900'lerde şehrin nüfusunun yirmi üç mahallede 15.000 kişi olduğunu belirten Şemseddîn Sâmî, şehrin ortasında Yeni Cami, dışında Eski Cami isimlerinde iki büyük cami-i şerîf ile birkaç diğer cami ve mescid, bir Rum kilisesi, bir Ermeni kilisesi, bir manastır, bir idâdî, bir rüşdiye ve birkaç sıbyan mektebi bulunduğunu kaydetmektedir³.

Kocaeli, Birinci Dünya Harbi'nden sonra 6 Temmuz 1920 ile 27 Haziran 1921 arasında 11 ay 22 gün İngiliz ve Yunan işgalinden sonra yeniden geri alınmıştır. 1924'te ise İzmit, Kocaeli'nin merkezi olmuştur⁴.

İzmit'teki İbtidâîye ve Rüştiyelerin⁵ yanı sıra, kaynaklardan tespit edebildiğimiz Osmanlı Dönemi İzmit Gazi Süleyman Paşa Medresesi ve Fevziye Medresesi, Kanuni devrinde 1568 yılında tamamlanan Pertev Paşa Külliyesi (kervansaray, câmi, çeşme, sıbyan mektebi, imaret)⁶, Şeyh Muhyiddîn Muallimhânesi, Kandıra Hacı Dursun Medresesi, Gebze Mustafa Paşa Medresesi Kocaeli ili sınırları dâhilinde bilimsel ve kültürel faaliyetlerin pek fazla olduğunu göstermektedir. Nitekim İzmit Sancağı ve Gebze'de bulunan Osmanlı dönemi kütüphaneleri ile kitaplarından da bahseden "Dersaadet İle Vilâyât-ı Osmaniye'de Bulunan Kütüphanelerin Esâmisiyle Kütüb-i Mevcûde ve Mevkûfe Miktarları" adlı eser, elyazması halinde Ankara Milli Kütüphane, 162'de bulunmaktadır. Ayrıca Vatikan Kütüphanesi Türkçe Yazma Eserler Kütüphanesi, Borg.Turco 44'de İslâm Hukuku konusunda, Biga Kocaeli, Muğla, Eğriboz, Karlıeli'ye ait 191 varaklık "Defter-i Timâr" adlı bir defter vardır.

Şimdi Osmanlı Döneminde yaşamış olan Kocaelili âlim ve edipleri sırasıyla sunalım:

- 2 Osmanlı valisi ve âlimi olan bu zat, 1312 (m.1895)'de vefat etmiştir. Sultan Mahmud türbesi kabristanındadır. "Şerh-i Akâid" tercümesi ve "Sırrül-Furkân" tefsiri basılmıştır.
- 3 Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, 1315/1897, II, 848.
- 4 Kocaeli-İzmit hakkında geniş bilgi için bk. Sâmî Şemseddîn, *Kâmûs'l-A'lâm*, "Koca İlî" maddesi, İstanbul, 1315, II, 3714; aynı eser, "İzmîd" , II, 837 vd.; Rifat Yüce, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit, 1945, s. 34-35; Engür Ürkmez, *İzmit ve Türk Eserleri*, Kocaeli, 2007, s. 24-25; Besim Darkot, "Koca-eli", *İslam Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977, VI, 830-831; Heyet, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993, XII, 114-115; Cengiz Akgün, *Gebze'de İz Bırakanlar*, Kocaeli, 2006; Komisyon, "İzmit", *Meydan Larouse*, İstanbul, 1971, VI, 634-635; İlyas Bostan, "İzmit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, XXIII, 536-541; Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- 5 1859'da Anadolu'da açılan ilk rüşdiyelerden biri de, İzmit'te yer alıyordu (bk. Metin Tuncel, "İzmit (Bugünkü İzmit)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001, XXIII, 541-542).
- 6 Komisyon, "İzmit", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1972, XX, 478.

Ahmed Efendi:

Hafız Seyyid Ahmed İbni Muhammed, Celvetiye tarikatı büyüklerinden âlim bir zat olup, İzmitlidir. İrfan sahipleri arasında “Esmâ-i Erbaîn” diye tanınmış olup, Hazret-i İdris aleyhisselâm’a mensup ve İbrânîce ile nakledilmiş olan, Şeyh-i Ekber Hazretleri tarafından Arapça’ya nakil ve şerh edilen Esmâ-i Şerîfe’nin geniş bir şekilde tercemesini içeren bir mukaddime, iki fasıl, bir hâtîme üzerine tertiplenmiş “Nûr’ül-Hüdâ” isminde kıymetli bir eseri vardır. Bu eserinde Şeyh-i Ekber Hazretlerinin “Kitâbu’l-Envâr” adlı eserini tercüme ettiğini, tıp ilmine dâir “Hikmet’ül-Ârifin” isminde bir eser yazdığını ve İstanbul’da Aziz Mahmud Hüdâî Hazretlerinin şeyhlik makamına geçenlerden Mudanyalı Ruşen Efendi’den hilâfet aldığını bildirmektedir.

Ahmed Efendi, “Nur’ül-Hüdâ”ya yazdığı tarihi:

Feyzi Hak’tan dâd irüp Seyyid Dede tarihini,

Şüphesiz ihsan-i Hak’tır âşıkâ nur’ül-Hüdâ ...

Ahmed Efendi’nin Seyyid mahlûslı ilâhileri de vardır. “Nur’ül-Hüdâ” da bulunan nât-ı Nebevîsinden bir kıta:

İsm-i Rahman mazharısın ya Muhammed Mustafa!

Rah-ı aşkın rehberisin ya Muhammed Mustafa!

İns ü cin Hakka kudumunla müşerref oldular;

Cümlenin Peygamberisin ya Muhammed Mustafa!

Bu zatın dedesi Ebûbekir Efendi de, “Mültekâ” adlı fıkha dâir meşhur eseri şerh etmiştir⁷.

Ak Ali Efendi:

İzmitli âlimlerden olan Ak Ali Efendi, h.1168 (m.1754)’de “Kitâbu’l-Fezâil” isminde kısmen akâid ve kısmen mevızadan bahseden üç bab halinde tertiplenmiş Türkçe bir eser kaleme almıştır (Edirne Selimiye Yazma Kütüphanesi, 6376 ve Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, 3886’de iki yazma nüshası kayıtlıdır)⁸. Bu eser hakkında, Ahmet Demirtaş tarafından, “Kocaelili Ak Ali Efendi, Fezail (inceleme-çeviriyazı dizin-tıpkıbasım)” (Akademik Kitaplar, İstanbul, 2012) isminde bir çalışma yapılmıştır. Ak Ali Efendi, Gevgili kazasının Novatya nahiyesinde medfundur. Halk arasında, Akbaba adıyla tanınır.

Ak Ali Efendi, Gazi Evrenos Bey tarafından evkâfı ihyâ olunan camii şerifte imamlık vazifesi yapmıştır⁹.

Kara Davut b. Kemâl Kocavî:

Kanuni Sultan Süleyman devrinde yetişen Osmanlı âlimlerden olup ismi Muhammed bin Kemal İzmitî’dir. Karadavut, Mevlânâ Lütfi ve Müeyyedzâde gibi âlimlerden okumuştur. İlim tahsilini tamamladıktan sonra, sırasıyla Bursa’da Kasım Paşa, Trabzon Medresesi, Edirne’de Üç Şerefeli ve İstanbul’da Sahn-ı Semân medreselerinden birinde müderris olarak görev yapmıştır (922/1516). H.929 (m.1522)’de Bursa kadısı olan Karadavut, 80 akçe ile mütekâid iken, h.948 (m.1541) yılında vefat etmiştir. Bursa’da Yıldırım Beyazıt civarında yaptırmış olduğu mescidin avlusunda medfundur Çok ihsan sahibi olup, kul haklarına çok dikkat ederdi. Hakkı söylemekten çekinmezdi. Fâzil, kâmil ve ârif bir zat idi.

7 Bursalı Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1975, I, 34.

8 Bu eserin yazma nüshası, 97 vrk. 15 satır, nestalîk, çapa fligranlı, kahverengi deri sırtı yeşil kağıt kaplı cilt, söz başları kırmızı, son sayfa noksandır. Ayrıca Ankara İlahiyat Fakültesi, Numara 46768’de kayıtlı 98 varaklık bir yazma nüshası ve Ankara Millî Kütüphane, Numara 566616, 585962 ve 620794’de üç yazma nüshası bulunmaktadır.

9 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 243.

Eserleri şunlardır:

1. Şerhu Kasîde-i Nûniye: Bu eser, Hızır Bey Sivrihisârî (ö. 863)'nin *Kasîde-i Nûniye*'sinin şerhidir (Bu kasîdenin bir yazma nüshası, Atatürk Kitaplığı, Bel Yz. K000239/08'de kayıtlıdır).
2. Hâşiye ale't-Tasavvurat (İstanbul Müftülüğü numara 282, 125 varak); bu eser mantık ilmine dairdir.
3. Hâşiye ale't-Tasdikat (Ankara Millî Kütüphane, Sam. Yz. 787/1, 135 vrk.).
4. Hâşiye-yi Şerh-i Metali'u'l-Envâr: el-Ermevî'nin Metâlî'u'l-Envâr'ına Mahmûd el-Sfehânî'nin yaptığı şerhine hâşiyedir (Yazma nüshaları: 34 Ma 58, 289; 01 Hk 181/3).
5. Hâşiye alâ Şerhi's-Şemsiye (06 Hk 192/1); mantık ilmine dair kaleme alınmış bu eser, es-Seyyid eş-Şerîf'in Şerhi'ne hâşiyedir¹⁰.
6. Telhîsu Takrîr-i Kavânin (34 Ma 309, 310).
7. Hâşiye ale't-Tehzîb.
8. Akâid ve kelâmdan (Malumat) isminde bir mecmuası (06 Hk 3498/10, 135a-160a; Konya Bölge yazmalar Ktb., 5808/1).
9. Hâşiyetu alâ Hâşiyeti's-Seyyid ale'l-kutb (Yazma nüshaları: 34 Nk 2740/2, 2741, 2742).
10. Hâşiye ale's-Şerhi't-Teftazânî ale'l- Akâidi'n-Nesefiyye (Yazma: Ankara İlahiyat Fakültesi, 297/4 HAŞ.Ş).
11. Risâle fi'Taksîmi'l-Lafz (İMillî Ktb. Yz. Gedik 18184/9)¹¹; edebî kompozisyona dair olan bu eser, 33a-34a varakları arasında yer almaktadır.
12. Terceme-i Delâil-i-Hayrât ve Şevâriki'l-Envâr (Millî Ktb. Yz.A 619094, 315 vrk; Konya Bölge Yazmalar Ktb, Burdur İl Halk Ktb. Koleksiyonu, 4128).
13. Terceme-i Raşahatu Aynî'l-Hayât (Manisa İl Halk Ktb., numara 7827, 293 vrk.); bu eser, İslâm dini menâkıb kitabıdır.
14. Manzûme-i Akâid (Konya Bölge Yazmalar Ktb. Isparta İl Halk Ktb. Kol. 1546/5, 146b-156b varakları arası).
15. Tevfîk-i muvaffaki'l-hayrât li Neyli'l-Berekât fî Hidmeti Menba'is-Sa'adât, Şerhu Delâil-i Hayrât (Abdülkadir Akçiçek, İstanbul, 1976).

Bu eser, Kara Davud ismi ile meşhurdur. Muhammed Cezûlî (ö. 870/1465)'nin yazmış olduğu Delâil-i Hayrat adlı eserin şerhidir. Karadavud bin Kemâl, bu eseri şerh ederken, İslâm tarihi ile ilgili birçok hususları da yazmıştır. Bu eserden bazı bölümler:

Şeyh Ebû Hafs Amr bin Ebî Hasen Nisâburî, bu eserinde şöyle anlattı: "Resûlullah efendimiz (aleyhisselâm), gazadan dönerken bir yerde konaklamışlardı. Eshâb-ı Kirâmdan Hâlid bin Velid (radıyallahu anh), bir haceti için ordugâhtan ayrıldı. O ordugâha gelmeden önce, Resûl-i Ekrem ve Eshâb-ı Kirâm oradan ayrıldılar. Halid bin Velid (radıyallahu anh) geri dönünce İslâm ordusunu bulamadı. Ordusunun ne tarafa gittiğini görmek için yüksekçe bir dağın tepesine çıktı. Etrafına bakınırken bir savma (bir papazın tek başına yaşadığı yer) gördü.

10 Ali b. Ömer el-Kâtibî'nin eş-Şemsiyye'sine Kutbüddin er-Râzî'nin yazdığı şerhe Seyyid Şerîf el-Cürcânî'nin yaptığı hâşiyenin hâşiyesidir (İstanbul 1285/1868). Kâtib Çelebi, bu hâşiyenin Teftazânî'nin öğrencisi Molla Kara Dâvud adındaki başka bir müellife ait olduğunu belirtir (*Keşfü'z-zunûn*, İstanbul, 1971, II, 1063).

11 Bk. Bağdatlı İsmâil Paşa, *Hediyet el-Ârifîn*, İstanbul, 1951, I, 361.

Etrafında çok kalabalık bir insan topluluğu gördü. Onların yanına gidip, içlerinden birine neden toplandıklarını sordu. O da; “Bu savmada bir rahip vardır, senede bir sefer bize va’z ve nasihat eder. Bu rahip bize bugün nasihat edecek, onun için buraya toplandık. Onun dedikleri ile amel ederiz” dedi. Halid bin Velid (radiyallahu anh) rahibin neler söyleyeceğini dinlemek için orada bekledi. Savmadan genç bir rahip çıktı. O topluluğa doğru gelince, orada bulunanların hepsi ayağa kalktılar. Hepsi ona hürmette bulundular. O rahip yerine oturduktan sonra; “Dağılın. Bu sene ben size va’z etmeyeceğim” dedi. Bunun üzerine cemaat ağlaşıyor; “Bir seneden beri sizin va’zınızı bekliyoruz. Hepimiz çok uzak yollardan geldik. Bize va’z etmemenizin sebebi nedir?” diye sordular. Rahip; “İçinizde Muhammed’in eshâbından bir kimse var. Zira ben, aklımda olan ve size söyleyeceğim şeyleri söyleyemiyorum. Onu bulup çıkarmadan size va’z etmem” dedi. Aradılar, fakat Halid bin Velid’i (radiyallahu anh) bulamadılar. Çünkü o, onlar gibi giyinmişti ve onların dillerini çok iyi konuşuyordu. Silahlarını da, oraya gelmeden önce bir yere saklamıştı. Rahip oradakilere; “Hepiniz oturun, onu ben bulurum” dedi. Herkes oturup sustuktan sonra rahip; “Ey Muhammed’in eshâbi! Ben senin nerede olduğunu bilmem. Sadece Allahü teâlâ bilir. Eğer dinini seviyorsan, dinin ve peygamberin hürmetine ayağa kalk” dedi. Onun bu sözleri üzerine Halid b. Velid (radiyallahu anh) o topluluğun kendisini öldürebileceğini düşünerek ayağa kalkmadı. Rahip yine; “Dinini ve Peygamberini seversen kalk” dedi. Halid b. Velid kendi kendine; “Dinim ve Resûlullahın (aleyhisselam) yolunda bin canım dahi olsa feda olsun” diye düşünerek ayağa kalktı. Oradakiler ona doğru hücum edince, Rahip; “Onun yanından çekilin. Zira bu kadar çok kişinin bir kişiyi öldürmesi doğru değildir” dedi. Rahip onu yanına çağırarak karşısına oturttu ve ona; “Sen Muhammed’in arkadaşlarının büyüklerinden misin, yoksa küçüklerinden misin?” diye sordu: Halid b. Velid de (radiyallahu anh); “Ne büyüklerindenim, ne de küçüklerindenim. Orta mertebede olanlardanım” dedi. Rahip; “Bir şey bilir misin?” diye sorunca, o; “Dinin emirlerini yerine getirecek ve işlerimi görecektir kadar bilirim” dedi. Rahip; “Sana sual sorsam cevap verebilir misin?” diye sordu. Halid b. Velid (radiyallahu anh); “Bilirsem cevap veririm. Bilemezsem bile, dinimizde lazım olmayan şeyleri bilmemek ayıp değildir. Zira her âlimden üstün bir âlim vardır. Sonra Rahip şöyle sordu: “Duydum ki, sizin peygamberiniz Muhammed şu haberi vermiş: “Allahü teâlâ Cennet-i alâ’da her ne yarattı ise, onun benzerini dünyada yarattı.” Bir seferinde de şöyle anlatmıştır: “Allahü teâlâ, Cennette Tûbâ isminde bir ağaç yarattı. Bu ağacın kökü bir olduğu halde, Cennetteki her köşkün, her sarayın ve her evin içinde o Tûbâ ağacının dallarından bir dal vardır.” Ben bunun benzerini bulamadım. Acaba dünyada bunun benzeri var mıdır ve sen bunu bilir misin?” Halid b. Velid (radiyallahu anh); “Evet bilirim. Onun dünyada bir benzeri vardır. Allahü teâlâ onun benzeri olarak güneşi yarattı. Güneş doğup tam tepeye geldiği zaman yeryüzünde ne varsa oraya güneş girer” diye cevap verdi. Rahip bu cevabı beğenerek; “Bu konuşmanla çok güzel cevap verdin. Peygamberinin sözünü doğruladın. Senin ilmin mi çoktur, yoksa Ebû Bekr’in ilmi mi çoktur?” diye sordu. Halid b. Velid (radiyallahu anh); “Eğer sen Ebû Bekr’i (radiyallahu anh) görmüş olsaydın, onun ilim ve irfan hazinesi, olduğunu görürdün” diye cevap verdi. Sonra rahip; “Sana bir şey daha sorayım. Duydum ki, Muhammed şöyle demiş: “Cennette dört ırmak akar. Bunların biri şarap, biri bal, biri süt, biri sudur. Bu dört ırmak arasında ara ve hicab yoktur. Dördü de aynı yerden akar. Ama birbirlerine karışmazlar.” Ben bunun da dünyada benzerini göremedim. Bunun dünyada bir benzeri var mıdır?” dedi. Halid b. Velid (radiyallahu anh); “Evet vardır. Allahü teâlâ, insanın dimağında birbirinden ayrı dört su yarattı. Onlardan biri kulaktan gelir, acidır. Biri gözden gelir, tuzludur. Biri burundan gelir, kokmuştur. Biri ağızdan gelir, tatlıdır. Asıl maddeleri dimağ iken asla karışmazlar” diye cevap verdi. Bu cevap üzerine rahip; “Güzel dedin. Peygamberinin sözlerini ispat ettin. Senin ilmin mi çoktur, yoksa Ömer-ül-Fâruk’un mu ilmi çoktur?” diye sorunca, Ebû Bekr (radiyallahu anh) için verdiği cevabın aynısını söyledi.

Rahip yine; “İşittim ki, Muhammed; “Cennette çok güzel tahtlar vardır ki, yüksekliği beş yüz senelik yoldur. Sahibi üzerine çıkmak isteyince taht eğilir ve sahibini üzerine alıp kalkar” demiş. Ben aradım, taradım, dünyada bunun bir eşini bulamadım. Sen bunun bir benzerini bilir misin?” diye sordu. Halid b. Velid (radiyallahu anh); “Evet bilirim. Sen deveyi görmüyor musun? Ne kadar yüksektir. Ona binmek çok zordur. Fakat bir çocuk yularından çekince boynunu aşağı eğer. Çocuk boynuna binince, başını kaldırır, çocuk sırtına doğru kayarak, sırtına biner. Hazret-i Süleyman aleyhisselam bütün ordusu ile birlikte bir yere girmek isteyince, rüzgarlar buldukları sarayın altına girip onları kaldırdı. Bir günde iki aylık yol aldı. Bu, sizin kitabınızda yok mu?” dedi. Rahip; “Güzel cevap verdin ve Peygamberinin sözlerini ispat ettin. Sen mi âlimsin, yoksa Osman Zinnûreyin mi?” diye sorunca, Halid b. Velid önce Hazreti Ebû Bekr ve Hazreti Ömer için verdiği cevabın aynısını söyledi. Rahip yine; “Duydum ki, Muhammed şöyle demiş: “Cennet ehli Cennette yerler, içerler, hiçbir zaman içlerinden herhangi bir şey çıkarmazlar. Kusmağa bile ihtiyaç duymazlar.” Bunun benzerini dünyada bulamadım. Sen bir benzerini biliyor musun?” diye sordu. Halid b. Velid (radiyallahu anh); “Evet biliyorum. Allahü teâlâ ana karnında olan çocuğa dört veya beş aylık hâle gelince can verir. O masum yavru dünyaya gelinceye kadar, her ne arzu ederse Allahü teâlâ anasına o şeyi yemesini nasip eder. Ananın yediği o şey, o çocuğa gıda olur. Çocuk ne dışarı çıkarır, ne de kusar” diye cevap verdi.

Aynı zamanda Kara Davut Efendi, Bursa Evkâf ve sicillerini de tam bir dikkatle tespit etmiş ve yazmıştır¹².

Pertev Muhammed Saîd Paşa:

Şiir ve inşâdaki kudretiyle tanınmış vezirlerden olup, İzmit yakınındaki Darıca’da doğmuştur. Bu zat, Mülkiye Nâzirliği’nden azil ve h. 1253 (m. 1837) tarihinde Edirne’ye sürgün edilmiş ve orada vefat etmiştir. İstanbul yolundaki Seyyid Celâl türbe-i şerifesi bitişiğinde medfun olan Pertev Muhammed Saîd Paşa’nın şiirlerinden:

Yek cür’a ile öyle harâb eyle İlâhî

Fark etmiyeyim haşre kadar menzil ü râhî

nakarâtını ihtivâ eden âşikâne münâcâtı ile vefatından biraz evvel nazm ettiği rivâyet olunan;

“Uzandı leyle-i hasret, yetiş yâ Şems-i Tebrîzî”¹³

mısralı kit’ası acıklıdır.

Behçet Ali Efendi’ye¹⁴ müntesip olan bu zatın Üsküdar’da Selimiye dergâhında mükemmel bir kütüphanesi vardır. Divânı ise basılmıştır (Matbaa-yı Ser-askeriye, İstanbul, 1256/1840, 136 s.)¹⁵.

Şeyhzâde Muhyiddîn Muhammed Efendi:

Şeyhzâde Muhyiddîn Efendi, Kadı Beyzavî’nin bütün İslâm ülkelerinde meşhur olan tefsirine Hâşiye yazan faziletli bir zat olup, Kocaeli-İzmitlidir. Doğum yeri ve tarihi

12 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 370; Omer Rizâ Kakhâle, *Mu’cem el-muellifin*, Şam, 1957, IV, 141; Cahit Baltacı, *Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s. 388; Komisyon, *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, İstanbul, 1984, XIV, 158-159; Bağdatlı İsmâil Paşa, *Keşf ez-zunûn*, İstanbul, 1972, II, 1717; Hatice Kelpetin Arpaguş, “Kara Davut İzmitî”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, XXIV, 359-360.

13 Şems-i Tebrîzî, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin hocasıdır (Hakkında geniş bilgi için bk. Recep Dikici, *Hazret-i Mevlâna ve Mevlevîlik*, Konya, 2011, s. 11-14, 42-43).

14 Nakşibendî şeyhlerinden ve Mevlânâ evlâdından Bursalı Emin Efendi’nin halifelerinden ârif bir zat olup Konyalıdır. H.1238 yılında şeyhlik yaptığı Üsküdar’da Selimiye dergâhına defnedilmiştir. Bu zatın Nakşibendî sülûkuna dair “Risâle-i Übeydiyye-i Nakşibendiyye” isminde basılmış, bir risâlesiyle basılmamış “Behçetü’s-sülûk, Divançe, Hadîkatü’l-Ebdal” gibi eserleri vardır (bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 63-64).

15 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, II, 297.

bilinmemektedir. Babası Şeyh Mustafa Muslihiddîn Efendi, Beyazıt-ı Velî zamanı meşâyihinden olup, Abdullah-ı İlâhî'nin halifelerindendir. İstanbul'da Hırka-i Şerîf Camii yakınında, Muslihiddîn Mescidi'ni yaptırmıştır. Buna, tahta minareli mescid de denir. Tahsilini İstanbul'da Efdalzâde Hâmideddîn Hüseyin Efendi (ö. 909/1503)'den¹⁶ okuyarak tamamlayan Şeyhzâde Muhyiddîn Efendi, tasavvuf yolunu seçmiş ve Emîr Ahmed Buhârî'nin halifelerinden Muslihiddîn Efendi'ye halife olmuştur. Bu âlim, medrese müderrislikleri yapmış ve daha sonra inzivaya çekilmiştir. H. 951 (m.1544) yılında vefat eden Şeyhzâde Muslihiddîn Efendi'nin kabri, İstanbul'da Emir Buhârî yakınında Hoca Hayreddin mescidi avlusundadır¹⁷.

Tefsir ve Hanefî fıkıh âlimi olan Şeyhzâde Muslihiddîn Efendi'nin, kütüphanelerde tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır:

1. Nuktatü'l-Beyân: Bu eser, tasavvufta haller ve makamlarla ilgilidir. 31 varak olan eserin bir yazma nüshası, Millî Ktb. Yz. A 4002/1'de bulunmaktadır. Diğer bir nüsha, Süleymaniye Ktb., Âşir Efendi Bölümü numara 443/18'de kayıtlıdır.

2. Şerh Kasîdeti'l-Bürde: Bu eser, İmâm-ı Buseyrî'nin Kasîde-i Bürde'sinin şerhidir. Yazma bir nüshası, Millî Kütüphâne, Yz. A 101/1'de kayıtlıdır.

3. Şerh Kavâidi'l-İrâb: Arapça dilbilgisi kurallarını ihtiva eden bu yazma eser, Millî Ktb. Yz. A 3684, 1430'de yer almaktadır. Bu ikinci nüsha 303 varaktır¹⁸. Bu eser, 232 s. halinde 1997 yılında Beyrut'ta basılmıştır.

4. Muntehâb min Mesâilî'l-Fıkhiyye: 103 varak olan bu yazma eser, Millî Ktb. Yz. A. 2927/2'de bulunmaktadır.

5. Müntehâb mine'l-Hâşiyeti alâ Envârî't-tenzîl ve Esrârî't-te'vîl: Bu eser, Millî Ktb. Yz. A 2927/2.

6. Hâşiye alâ Envârî't-tenzîl ve Esrârî't-te'vîl¹⁹: Bu yazma eser, Millî Ktb. Vez. Yz. 512'de vardır.

Bu eser, Tefsir kitaplarının ve Beydâvî hâşiyelerinin en kıymetlilerindendir. Bakara suresini ihtiva eden birinci cild, 1306 (m. 1888) senesinde İstanbul'da Matbaa-i Osmaniyye'de, 1397 (m. 1977) ve 1999 tarihinde Beyrut'ta neşredilmiştir.

7. Hâşiye alâ Tefsîri Cüzin-Nebe (Konya Yusuf Ağa Ktb. Numara 277, 47b-188b varakları arası).

8. Şerhu Meşâriki'l-Envârin-Nebeviye min Sihâhi'l-Ahbârî'l-Mustafiye lis-Sâgânî, (Bursa İnebey Yazma Eser Ktb., numara 324, 55 vrk.)²⁰.

9. Şerhu Ferâizi's-Sirâciye (Beyazıt Devlet Ktb., Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Koleksiyonu, 340-19007, 136 vrk.).

10. Şerhu'l-Vikâye fî mesâil-il-Hidâye li İbn Mektûm (Köprülü Yazma Eser Ktb., Fazıl Ahmed Paşa Kol., numara 616, Müellif Hattı).

16 Osmanlı Devleti'nin yedinci şeyhülislâmı. İsmi Hamîdüddîn bin Efdalüddîn el-Hüseynî'dir. Efdalzâde Hamid Efendi adıyla meşhurdur. Doğum yeri ve tarihi bilinmemektedir. 903 (m. 1498) veya 908 (m. 1503) senesinde. Şubat ayında vefat etti. Eyüp Sultan mezarlığına defnedildi.

17 Mecdî Efendi, *Terceme-i Şekâik-i Nu'mâniye*, İstanbul, 1269/1852, s. 400; eş-Şevkânî, *Bedr et-Tâlî*, Beyrut, trz., II, 269; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 445; *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, XIV, 371; Hayreddîn ez-Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 320; Katip Çelebî, *Keşf ez-zunûn*, I, 188. Ancak Osmanlı âlimleri içinde Şeyhzâde isminde (Mülteka şârihi) başka bir zat vardır ki, Şeyhülislâm Abdürrahim Efendi'ye hısımlığından dolayı "Damad" diye meşhur olmuştur. Bu zatın ismi, Abdürrahmân İbni Şeyh Muhammed, doğum yeri Gelibolu'dur. Anadolu Kazaskeri iken h. 1073'te vefat etmiş ve Emir Buhârî'ye defnedilmiştir (bk. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 445 dipnot).

18 Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, 334.

19 Envârü't-tenzîl, Kâdî Abdullah b.Ömer Bey Beydâvî (685/1286)'nin meşhur tefsir kitabıdır.

20 Kâtip Çelebî, *Keşf ez-zunûn*, II, 1689.

11. Şerhu'l-Miftâh li's-Sekkâkî.
12. İhlâs Suresi üzerine bir tefsir²¹.

Şakâyık-ı Nu'mâniyye tercümesinde, Şeyh-zâde Muhammed hakkında şöyle yazmaktadır: “Şeyh-zâde Muhammed, Kocaeli evliyasından Şeyh Muhyiddîn'in damadıdır. Zamanında bulunan âlimlerden ilim öğrendi. Büyük âlim Efdâl-zâde'nin hizmetlerinde kemale ulaştı, İstanbul'da Hoca Hayreddîn Medresesi'nde müderris oldu. Medresede ilim ile meşgul olurken, uzlete meyli galip gelerek, emekliye ayrıldı. Ona günlük on akçe maaş bağlandı. “On akçe, benim mühim ihtiyaçlarım için kâfidir ve çoktur bile. Kâfi gelecek miktardan fazlasına rağbetim yoktur. Bundan fazlasını istemek israftır” buyurdu. Emekliye ayrıldıktan sonra, kendi yaptırdığı mescidinde ibadet ve tâatle meşgûl oldu. Sâlih kimseleri çok severdi. Onun için, kâmil ve edeb sahibi olanlarla beraber olmaktan daha lezzetli bir şey yoktu. Allahü teâlâyâ yalvarma, huşû', hudû' ve tevâzu, onun yaradılışında mevcûd idi. İhtiyaçlarını temin için başkasına yük olmazdı. Pazardan aldığı eşyayı evine kendisi götürürdü. Meşakkat ve sıkıntılara tahammül ederdi. Onu sevenler, cân-ı gönülden ona hizmet etme şerefine kavuşmak isterlerdi. Fakat Allah için yaptığı tevâzudan dolayı, işlerini kendisi görür, başkasının yapmasına gönlü razı olmazdı, ikamet ettiği mahallenin mescidinde, tefsir dersleri verirdi. Bu vesile ile bereketli derslerinden ve nasihatlerinden pek çok kimse istifade etti.

Kâdı Beydâvî hazretlerinin tefsirini şerh edip onun derin ma'nâlarını, zor ibârelerini, daha açık ve kolay bir ifade ile anlattı. Kendisi şöyle anlatır: “Kâdı Beydâvî'nin tefsirini şerh ederken, bir âyet-i kerîmenin i'câzı hakkında müşkilim olunca, cenâb-ı Hakka cân-ı gönülden yönelirdim. Bu yönelmenin bereketi ile maksadıma kavuşurdum. Allahü teâlâyâ teveccühüm sırasında, sekînet hâlinde bulunan gönlümde, yeryüzü kadar bir genişlik meydana gelirdi. Onda, parıldayan iki ay görünürdü. Bunlardan öyle bir nûr meydana gelirdi ki, Levh-i mahfûzda yazılı olanlar görünüp, Kur'ân-ı kerîmin sırları bana zâhir olurdu. Bu fakîr, amellerimde azîmet yolunu tuttuğumda, kendimi çok yüksek derecelerde, ruhsat yolunu tuttuğumda ise, kendimi o yüksek mertebelerden mahrûm olarak görürdüm.”

Hâşiyetün alâ Envâr-it-tenzîl lil-Beydâvî isimli eserinden bazı bölümler:

Dinde küfür: Resûlullahın (aleyhisselam) getirdiği açıkça bilinen şeylerden birisini inkar etmektir. Çünkü bir kimse, Resûl-i ekremin (aleyhisselâm) getirdiği açıkça bilinen şeylerin hepsini tasdik ederse mü'min olur. Bir kimse Resûl-i ekremin (aleyhisselam) getirdiklerinin bir kısmını veya hepsini tasdik etmezse, o kimse imansızdır. İctihâdî ve tevâtür olarak bildirilmeyen hükümleri inkâr eden imansız olmaz. Tevâtür ile Resûlullah efendimizin (aleyhisselam) getirdiği ve dinden olduğu bilinen şeyleri inkâr eden imansız olur. Allahü teâlâ'nın varlığını, O'nun alîm, kâdir, muhtâr olduğunu veya Resûlullah efendimizin (aleyhisselam) Peygamberliğini, Kur'ân-ı kerîm'in sıhhatini, namazın, orucun, zekâtın, haccın farz olması, zinanın ve içkinin haramlığı gibi, dinden olduğu açıkça bilinen hususları inkâr eden kimse imansızdır. Çünkü bu kimse, dinden olduğu zarurî olarak ve açıkça bilinen bir şeyde Resûl-i ekremin (aleyhisselam) tasdik etmemiştir.

Sa'îd b.Cübeyr'in şöyle buyurduğu rivâyet edilmiştir: “Zikir, Allahü teâlâ'ya taattir. Allahü teâlâ'ya ibâdet eden, O'nu zikretmiş olur. Allahü teâlâ'ya itaat etmeyen, O'nu zikretmiş olmaz. Allahü teâlâ, Bakara sûresi yüz elli ikinci âyet-i kerîmesinde meâlen; “Artık beni zikredin (anın). Ben de sizi zikredeyim (anayım) buyuruyor. Allahü teâlâ'nın kullarını zikretmesinden (anmasından) murad, kullarına lütufta bulunması, ihsan, hayır ve seadet kapıları açmasıdır.

21 Katip Çelebî, *Keşf ez-zunûn*, II, 1247; ez-Zirikî, el-A'lâm, Beyrut, VII, 320; Kakhâle, *Mu'cem el-muellifîn*, Beyrut, XII, 321; Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, I, , 334; Carl Brockelmann, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, Supplementband, Leiden, 1938, I, 650.

Zikir, ba'zan dil, ba'zan kalb, ba'zan a'zâlar ile olur. Kulların Allahü teâlâyı dilleri ile zikretmesi; O'nu tesbîh etmeleri (meselâ; Sübhânallah, Elhamdülillah ve Allahü ekber demeleri), Kur'ân-ı kerîm okumalarıdır. Kulların Allahü teâlâyı kalbleri ile zikretmeleri üç nev'idir. 1- Allahü teâlânın zâtına, sıfatlarına delâlet eden delîlleri tefekkür etmek (düşünmek). 2- Allahü teâlânın hükümleri, emirleri, nehiyleri, va'd ve va'îdinin keyfiyetleri hakkında tefekkür etmektir. 3-Allahü teâlânın mahlûklarının esrârı (sırları) hakkında tefekkür etmek. Kulların Allahü teâlâyı, a'zâları ile zikretmesine gelince, a'zâlarını, devamlı Allahü teâlânın emirlerini yapmakla meşgûl edip, yasak kıldıkları işlerden uzak tutmalarıdır²².

Ahmed Hilmi Efendi:

Doğum tarihi bilinmeyen bu âlim ve evliya zatın tam ismi, Ahmed b. Muhammed'dir. Fakat el-Hâc Ahmed Hilmi adıyla tanınmıştır.

Ahmed Hilmi Efendi, Ahmed Ziyâeddîn Gümüşhânevî hazretlerinden ders okumuş ve bu hocasından, tasavvuf yollarından Mevlâna Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin terbiye usulü olan Hâlidîyye koluna dâir icâzet (diploma) almıştır. Sonra İzmit'te Fevziye, Taşçılarbaşı ve Yeni Cuma camilerinde imam ve hatiplik yapan Ahmed Hilmi Efendi, bu vazifesi sırasında haftanın Salı ve Cuma günleri yatsı namazından sonra, Hatm-i hâcegân gibi hayırlı işlerle meşgul olmuştur.

Bilâhere çıkan dedikodular yüzünden, Kastamonu'da ikamet etmesi uygun görülümüştür. Ahmed Hilmi Efendi, orada Müslümanların dinlerini korumaları için lâzım olan bilgileri öğrenmelerine dâir "Muhibbül-Fıkh li Hıfzı'd-Dîn" isimindeki eserini hazırlamış ve neşretmiştir (Mahmut Bey Matbaası, İstanbul, 1328/1910). Nitekim Ahmed Hilmi Efendi bu kitabını yazma sebebini şöyle anlatır:

"Kastamonu vilâyetinde ikâmete memur olduğum günlerden birinde, salih bir zata misafir oldum. O esnada bana şöyle anlattı: Onun sevdiklerinden biri hasta olmuş, tedavi için tabibe getirmişler. O tabib misafir olduğum zata; "Bir hasta için bir köye gitmiştim. Orada ihtiyar bir adama peygamber ve kitabınızın ismi nedir? diye sordum. O ihtiyar cevap veremeyip sustu. Sonra ben adama, peygamberimin ismi İsa, kitabımın ismi İncil'dir. Bak ben biliyorum sen bilmiyorsun, dedim." diye anlatmış.

Bu anlatılan zoruma gitti. İnsanlara nasihat olarak vaazda ve dışarıda hoca efendilere için önemini, vehâmetini söylediysem de, içimdeki ateş bir türlü dinmedi. Bir gün Devrekâne nahiyesinde Tefikiyye Medresesi'nde ders okuturken ihlâs sahibi bir zat, bu eseri hazırlamamı istedi. Allahü teâlâ'ya tevekkül ederek, bu eseri yazdım.

İmam ve Hatip efendilere tavsiye ve rica ederim ki, Cuma günü ve cemiyetlerde (toplantılarda) ilmihale dair bilgiler okumalı, yalnız sıbyanlar (çocuklar) ile yetinmeyip, Cuma namazından evvel Dürri Yektâ ve İmâm-ı Birgivî'nin Vasiyyetnâme'si (şerhlerinden edinilip), ahâliye (Müslümanlara) okumalıdır.

Ahmed Hilmi Efendi, yine şöyle anlatır:

Peygamber efendimiz; "Âlimler, Peygamberlerin vârisleridir." buyurdu. Dinin emir ve yasaklarını bildirme hususunda âlimler vâristir. Peygamberler dini, diyaneti insanlara bildirip açıklamada neler çektiler. Fakat ilâhî emir ve dinî vazifeyi bildirmekten hiç geri durmadılar.

İnsanlar ise, bu tebliğ ettikleri dini bilgiler sebebiyle düşman olurlardı. Peygamberler Cenâb-ı Hakk'a tevekkül edip, onlardan korkmadılar. Bizler ise, dünya geçimini düşünüp ararız. Onu da tam elde edemeyiz. Bazımız dünyada ve ahirette perişan olur gider. Dini

²² Meccî Efendi, *Terceme-i Şekâik-i Nu'mâniye*, s. 401; Komisyon, *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, XIV, 371-372.

öğretme hususunda tamamen peygamberlerin yolunda olsaydık, dünya ve ahiretimiz mâmur olurdu. Yavrularımız, dinlerini tam öğrenemiyorlar. Yardıma muhtaçlar. Rabbimizi: “Allahü teâlâ'nın dinine yardım ederseniz, Allahü teâlâ da size yardım eder.” (Muhammed suresi, 7) buyurduğunu duymuşsunuzdur.”

Ahmed Hilmi Efendi, daha bir müddet sonra İzmit'e geri dönmüştür. Vakitlerini talebe yetiştirmekle ve ibadetle geçiren bu âlimin vefat haberi, zamanın İkdâm Gazetesinin 15 Muharrem 1916 (1335) Pazar günkü nüshasında şöyle yayınlanmıştır:

“İzmit'te Gâzi Süleyman Paşa Medresesi Müderrisi Hulefâ-i nakşibendiyye-i Hâlidîyye'den ve Fudalâ-yı asrdan Ankaralı Hacı Ahmed Hilmi Efendi irtihal-i bekâ eylemiştir. Mevlâ-yı müteâl rahmet eyleye. İzmit'te Orhan Câmii civarındaki Kal'a kabristanına defnedilecektir.”

Ahmed Hilmi Efendi'nin hikmetli sözlerinden bazıları şunlardır:

“Mü'min, mü'mine yardım ve muâvenete borçludur. İşini, âlimlerin bildirdiği şekilde yap. Bu zamanda fetvâ ve takvâ aranmaz, deme. Bu, nefes ve şeytanın aldatmasıdır. İslâmiyette güçlük ve zorluk yoktur. Eski ümmetlerde olan güç ve ağır teklifler, bu ümmetten kalkmıştır.

Ne çare ki, din kayırlmaz. İş, âlimlere sorulmaz. Âdet ne ise, ona bakılır. Nefs ne isterse, o yapılır. Yine de Müslümanlık davasına kalkılır. Heyhat, uzak böylelerine Müslümanlık.

Komşu hakkında şöyle buyurmuştur:

Hazret-i Enes, Peygamber efendimizden rivayet etti ki: “Kişinin imanı doğru olmadıkça, kalbi doğru olmaz. Dili doğru olmadıkça, kalbi doğru olmaz. Mümin, komşusunun lisanından (dilinden) emin olmadıkça, Cennete giremez.”

İman tazelemek hususunda şöyle buyurmuştur:

“Her gün tecdîd-i iman (imani yenilemek) müstehaptır. “Yâ Rabbî! Eğer benden unutarak, yanlışlıkla ve bilerek küfür, şirk, günah ve her ne meydana gelmiş ise ben onların hepsinden dönüp vazgeçtim, pişman oldum. Bir dahi yapmamaya söz verdim. İslâm dinini kabul ettim. Peygamber efendimiz hazretleri senin tarafından her ne getirdi ise inandım, kabul ettim. Dilim ile söyledim, kalbim ile tasdik ettim. Hepsi haktır, doğrudur ve gerçektir. Eğer söz ve işlerim dine aykırı ise, ondan pişman oldum ve vazgeçtim.” demeli ve âmentü duasını okumalıdır²³.

Sultan Baba:

Bu âlim, Buhâra taraflarından Anadolu'ya gelmiştir. Fatih Sultan Mehmed zamanında, Sinop'tan İzmit'e göç etmiştir. Kocaeli'nin Değirmendere Beldesi'ne bağlı Örcün Köyü'nde, türbenin bulunduğu bölgeye yerleşmiş, virane halde olan bu ormanlık bölgeyi açarak küçük bir tekke, evler ve bir hamam yaptırmıştır. Bölgede güzel bağlar oluşturmuş ve bölgeyi imar etmiştir. Bir müddet sonra zamanın padişahı II. Beyazid bu türbenin arazisini bu zata tapusuyla vermiştir. İbrahim Ethem lakaplı Sultan Baba, 150 yıl kadar burada şeyhlik yapmıştır. Ailesinin nesli kesilince, bu türbeyi padişah devrin ünlü âlim ve vâizi Abdülmeccid Sivâsî Hazretlerine²⁴ vermiştir.

Daha sonra şeyhliğe halifelerinden Ankaralı Hasan Dede'yi göndermiştir. Anadolu'nun vatan coğrafyası yapılırken bu uğurda canını, kanını ortaya koyanların yanında görünen, bilinen mimarların yanında açığa çıkmayan engin ve derin feyizli bilgilerle milletimizin gönlünde taht kuran manevî mimarlar da bulunmaktadır.

23 Hacı Ahmed Hilmi, *Muhibbül-Fıkh li Hıfzı'd-dîn*, İstanbul, 1328/1910, s. 3; Gümüşhânevî Ahmed Ziyâeddîn, *Câmiu'l-Usûl fi'l-Evliyâ ve Envâihim*, Yayın Yeri ve Tarihi yok, s. 163; Heyet, *Evliyâlar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992, II, 200-203.

24 Şiirlerinde Şeyhi mahlasını kullanan Abdülmeccid Efendi, Sivâsî diye meşhur olmuştur. 971 (m. 1563) senesinde Tokat'ın Zile ilçesinde doğdu. 1049 (m. 1639) senesinde İstanbul'da vefat etti. Eyyûb Nişancası'ndaki evinin bahçesine defnedildi.

Devletimizin vefa duygusu ile gerekli çalışmalar yapılmış, bu anlamda insanımızın değer yargılarını, engin dünya görüşlerini, dini görgülerimizin yükselmesi adına bu görevi üstlenen vakıflar kurulmuştur. Devlet-millet birlikteliği ile aracılığıyla eşsiz tarihî eserler, yurdumuzun her tarafında yükselmiş, asırlardan geleceğimize köprü oluşmasını sağlamıştır.

Vatanımızın her köşesine bu eserler, farklı büyüklükte ve değerlerle zamanımıza kadar gelinmesi sağlanmıştır. Geleceğimizin geçmişimizi unutmadan, bu uğurda emeği geçen bilinen, bilinmeyen şahsiyetleri hatırlamak, tarihten olumlu dersler çıkararak geleceğe güvenle bakmayı amaç edinip bölgede bulunan önemli, tarihe ışık tutup devam ettiren bu zatları da hatırlamaktır.

Sultan Baba'nın türbesi, halen İzmit'in Gölcük ilçesine bağlı Örcün köyünde olup bölge sakinleri tarafından ziyaret edilmektedir²⁵.

Ahmed Hamdi Efendi:

İzmit'te Maraşlı İbtidâî Mektebi Muallimi Evveli Şeyh-ül Kurrâ Hafız Osman Efendi'nin oğlu olup zikredilen şehrin Veli-hoca mahallesinde h. 1294 (m. 1877) yılında doğmuştur. Maraşlı mektebinde ulûm-i ibtidaiyeyi ve Müftü Mustafa Mahfî Efendi'den sarf ve nahiv ilimlerini tedrisle Dersaadet'e gelerek Fatih Dersiâmlarından Hacı Ahmet ve Arnavut Hüseyin Efendilerden Tasavvurat'a kadar tahsil ettiği, Farsça, hesap, coğrafya ve tarihe aşina olup Türkçe tekellüm (konuşma) ve kitâbette (yazmada) mahâret sahibi olduğu kaydedilmiştir.

1319 (1901) senesinde Maraşlı Mektebi Muallim-i Sânilîği'ne tayin ve 1323 tarihinde de İmâret Mektebi Muallim-i Evvelîğine naklolunmuştur. Bu vazifesine devam etmekte iken girdiği imtihanı kazanarak, 1325'te Mahkeme-i Şer'iyye Zâbit Kâtibliği'ne ve aynı yıl Eytam Müdürlüğüne tayin edilmiştir²⁶.

Hafız Ali Efendi:

Ahmet Ağa'nın oğlu olup h. 1294 (m. 1877) yılında İzmit'te doğmuştur. İzmit'te İbtidâî Mektebinde ve Rüşdiyesinde iki sene ve Fevziye Medresesi'nde bir miktar Arabî ilimler, Dersaadet'te Fatih Dersiâmlarından Şehrî Hacı Ahmet Efendi'den edebî sanatlardan bahseden Meânî'ye kadar tahsil etmiştir. Türkçe tekellüm ve kitâbet eden Hafız Ali Efendi, İzmit Livâsı Mahkeme-i Şer'iyyesi zabıt kâtipliğine 1325 (1907) yılında tayin edilmiş ve 1326'da ise bütçe gereğince maaşı terfî ettirilmiştir²⁷.

Ali Zühtü Efendi:

Fatih Camii dersiâmlarından İzmitli Halil Efendi'nin oğlu olup h. 1294 (m. 1877) yılında Kaymaz nahiyesinde doğmuştur. Fatih civarında Âdilşah İbtidâî Mektebi'nde Arabî ilimleri Fatih Camii Dersiâmlarından Hafız Hüseyin Necmeddîn Efendi'den 1327 tarihinde icâzet almış ve imtihanla dahil olduğu Mekteb-i Kuzât'tan 15 Şaban 1328'de pekiyi derece ile şehâdetnâme almıştır. Daha sonra 1326 yılından 1328 tarihine kadar Çal Kazası Niyâbeti'nde bulunmuş ve 1329'da Erzurum merkez Kadılığı Müşavirliğine, oradan da 1332 (1913)'de Saitli Kazası kadılığına tayin edilmiştir. Nihayet uhdesine İbtidâî hariç Edirne Müderrisliği ruûsu tevcih buyurulmuştur²⁸.

Halil Efendi:

Zürra'dan Tahir Efendi'nin oğlu olup h. 1274 (m. 1857) senesinde İzmit'te doğmuştur. İlk tahsilden sonra Fatih Dersiâmlarından Perkofçalı Hafız Mustafa Nuri Efendi'den tahsilini ikmâl ederek, 1311 tarihinde icâzet almıştır.

25 Heyet, *Evliyâlar Ansiklopedisi*, XI, 18; "Sultan Baba", www.Goocle.com.

26 Sadık Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul, 1980, I, 152.

27 A.g.e. I, 249.

28 A.g.e. I, 328.

1 Kânunievvel 1310 tarihinde İzmit'te İmâret İbtidâî Mektebi Muallim-i Sânilîği'ne tayin edilmiş ve 1 Kânunisânî 1313'de istifa ederek aynı tarihte Yalova Kazası Telgrafhanesi Çavuşluğu'na tayin edilmiştir. 1314'de becayiş suretiyle İzmit Merkez Muharrerat Musillîği'ne ve 1321'de Evkaf İdare Sandık Eminliği'ne tayin edilmiştir.

26 Teşrinisânî 1325 tarihinde İzmit Livâsı Merkez Müderrisliği'ne tayin edilmiştir. Müderrislik vazifesinde uzun seneler kaldıktan sonra, 1337 tarihinde İzmit'te vuku bulan İzmit Faciası (Katliamı) dolayısıyla umum memurlarından İstanbul'a göç etmesi ile açıkta kalmış ve o sırada yaralı olduğu için daha sonra 7 Eylül 1337'de İstanbul'a gelmiştir.

1 Temmuz 1337'de müderrislikten azledilmiş ve 20 Temmuz 1338 (1919)'de ise emekliye ayrılmıştır²⁹.

Hasan Fehmi Efendi:

Tüccardan Hacı Süleyman Efendi'nin oğlu olup, h. 1283 (m. 1866) senesinde İzmit'te dünyaya gelmiştir. İzmit Rüştîyesini bitirdikten sonra, bu livada bulunan Fevziye Medresesi'nde bir müddet ders görmüş ve akabinde İstanbul'a gelip Fatih Camii Dersiamlarından Rumeli kazaskerliği yapmış olan el-Hac İbrahim Efendi'den ikmal-i nuseh ederek icazet almıştır. Türk gramerine dair "Bedâ'î'ul-Kavâid" adlı matbû bir eseri vardır.

1301'de İzmit Rüştîyesi Hüsn-ü Hat Muallimliği'ne tayin edilmiştir. 1303'te İzmit İdadisi Hüsn-ü Hat ve Lisan-ı Osmanî Muallimliği görevini yapmıştır. 1306'da Rüştîye lağvedilerek idadî ile birleştirilmiştir. Böylece İdadî Muallimliği vazifesi üzerinde kalmıştır. Ayrıca 1308'de Tarih Muallimliği de yapmıştır.

1313 (1895)'de İzmit Müftülüğü vazifesi ile vazifesine getirilmiş ve söz konusu muallimliklerden istifa etmiştir. 1317'de Bursa'da müderris olmuş ve 1318'de İzmir Pâye-i Mücerredi ile taltif olunmuştur. 1326'da Edirne Pâyesine terfî etmiştir. 1317'de 4. rütbeden Mecidi ve 1322'de yine 4. rütbeden Osmanlı Nişanları bu zata verilmiştir. Hicaz Demiryolu Nikel Madalyasını da hâizdi. Bu âlim, "Morazâde" şöhreti ile tanınırdı.³⁰

Hasan Hüsnü Efendi:

Mehmet Said Efendi'nin oğlu olup, "Semercizâde" ve "Karadurak Camii Hatibi Mehmet Said Efendizâde" şöhretiyle tanınmıştır. 1298 (1880) tarihinde Kandıra'da doğmuştur. Annesinin adı Aişe Hanımdır. Babası ise, 1313 senesinde vefat etmiştir.

Kandıra Sıbyan Mektebi'nde hafız olup, Kandıra Medresesi'nde Arapça, Farsça ve hesap tahsil etmiştir.

1317 (1899) senesinde Kandıra Kazası Şer'îye Mahkemesi Başkâtipliği'ne tayin olunmuştur. Hasan Hüsnü Efendi, vefatı olan 1317 tarihine kadar bu görevine devam etmiştir³¹.

Mehmet Ârif Efendi:

İzmit'te Tahrîr-i Emlâk Seyyar Memuru es-Seyyid Abdülvahid Efendi'nin oğlu olup 1269 (1852) tarihinde İzmit'te doğmuştur. Dedesi aslen İstanbulludur. 1285 tarihinde rüştîyeyi bitirip İstanbul'a gitmiştir. Bayezit Camii'nde Meşihat Müsteşarı İbrahim Hakkı Efendi'nin ders halkasına dâhil olmuş ve 1298'de icazet almıştır. Hususi surette Kur'an ile Ferâiz'den icazet almıştır. 1308 (1890)'de Fetvahâne'de yapılan imtihanda başarı göstererek, Bayezit Camii'nde derse çıkma ruhsatnâmesi almıştır.

29 A.g.e. II, 45.

30 Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, II, 81.

31 A.g.e. II, 142.

1298 (1880)'de İzmit Sancağı Bidâyet Mahkemesi icrâ memurluğuna tayin edilmiştir. Bir yıl sonra da aynı mahkemenin Muvâkelat Muharrirliği'ne nasb ve tayin edilmiştir. Daha sonra aynı mahkemenin İdadisi Başkâtipliği'ne tayin edilmiştir. İlâve memuriyet olarak da İzmit İdadisi Kavânin-i Hususiye muallimi olmuştur. 1308 (1890) senesinde ders programlarının değişmesi ile bu ders kaldırılmış ve aynı mektebin Tarih ve Lisan-ı Osmanî muallimliklerine tayin edilmiştir. Ayrıca münhal olan İlm-i Hesab muallimliği de uhdesine tevdi olunmuştur. 1308'de Fetvahâne'de bulunan Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye zabıt kâtibliğine tayini ile İzmit'ten alâkasını kesmiştir. 1309'dan itibaren de Sadreyn Müsteşarlığı Muavinliği'ne nakil ve tayin olunmuştur. İzmit'te iken sekiz sene Maarif Komisyonu fahri azalığında bulunmuştur.

1299'da uhdesine tevcih olunan İbtidai Dahil Bursa Müderrisliği Ruûsu 1309'da Süleymaniye'ye terfi buyrulmuş, 1310'da Musıla-ı Süleymaniye'den İstanbul ruûsuna geçmiştir. Aynı sene Hamise-i Süleymaniye'ye terfi etmiştir. 1312'de bir yıllık İzmir Mevleviyeti kendisine tevcih olunmuştur. 1317 tarihinde İstanbul Kadılığı muavini olmuş ve aynı yıl Bilâd-ı Hamse pâyesine verilmiştir. 1319 (1901) tarihinde de Rumeli Kazaskerliği müşaviri olmuştur.

1326 (1908) tarihinde ise, Mahkeme-i Evkaf Kalemi müdürlüğüne tayin edilmiştir. Nihayet 1339 (1920) tarihinde emekliye ayrılmıştır³².

Mehmet Emin Efendi:

Esnaf Hüseyin Ağa'nın oğlu olup, 1262 (1849) tarihinde İzmit'te doğmuştur. Rüştüye bitirdikten sonra İstanbul'da Çorlulu Ali Paşa Medresesi'ne gelip kaydolmuş ve h. 1298 (m. 1880)'de Eğinli İbrahim Efendi'den icazet almıştır. Bu arada Dârü'l-Muallimîn'den de mezun olmuştur. Arapça ve Farsça bilirdi.

1293 (1876)'de Yemen'de San'a Rüştüye mektebi birinci muallimliğine tayin olunmuş ve 1299'de Ta'iz Sancağı rüştüyesine aynı vazife ile tayin olunmuştur. 1306'da Sultanahmet İbtidai Mektebi birinci muallimliğine, bir yıl sonra Mahmudiye Rüştüye mektebi ikinci muallimliğine, 1308'de Süleymaniye Kız İbtidai Mektebi birinci muallimliğine, bir yıl sonra Fatih Merkez Rüştüyesi İbtidai kısmı birinci muallimliğine, 1312 (1894)'de Ayasofya Merkez Rüştüyesi'ne ve 1317 (1899)'de Meclis-i Kebîr-i Maarif azası olmuştur.

1306 (1888)'da Bayezit dersiâmı olmuş ve 1317'de Huzur Derslerine muhatap olmuş ve Mahreç Payesini kazandığı 1332'ye kadar muhatablıkta bulunmuştur.

1292 (1875)'de uhdesine tevcih buyrulan İbtidai Hariç İstanbul müderrisliği ruûsu, 1310'da İbtidai Dahil'e, 1318'de Musıla-i Süleymaniye'ye terfi etmiş 1319'da altın liyakat madalyasına nail olmuştur.

1325 (1907) tarihinde emekliye ayrılan bu zat, Bayezit Camiinde ders okuturken, Tavukpazarı'nda Hüseyinağa Mahallesi'nde 1333 (1914) tarihinde vefat etmiştir³³.

Mustafa Asım Efendi:

1245 (1829) tarihinde İzmit'te doğmuştur. 1287 (1870)'de Fatih Camii'nde derse çıkmıştır. 1288'de uhdesine tevcih olunan İbtidai Hariç İstanbul müderrisliği 1311 (1893)'de Hamise-i Süleymaniye'ye terfi etmiştir. 1314 (1896)'de vefat etmiştir³⁴.

Mustafa Mahfi Efendi:

Mehmet Tahir Ağa'nın oğlu olup 1252 (1836) tarihinde İzmit'te doğmuştur. İzmit

32 A.g.e. III, 102-103.

33 Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, III, 176.

34 A.g.e. IV, 184.

İbtidâî ilk dersleri Reisu'l-kurrâ Mehmet Tahir Efendi'den talim ve Kur'ân'-ı kerîm'i hıfz ve hatta sülûsü de bu hocasından okuyup icazet almıştır. Sonra da ilm-i vücûhu İstanbul Tariki ve İtilaf Mesleği üzere seb'a, aşere ve takrib olarak sûre-i Nebe'e kadar kıraat ettiği sırada hocası vefat etmiş ve İstanbul'a gelip Ahi Çelebi Camii Hatibi Hacı Hafız Niyazi Efendi'den sonuna kadar kıraatle icazet almıştır. Vani Medresesi'nde ikametle Süleymaniye Dersiamlarından Kozlucalı İbrahim Efendi'den "Şerh-i Akâid" in sonuna kadar ve yine Süleymaniye Dersiamlarından Çankırlı İbrahim Efendi'den tekrar "Mültekâ"dan okumaya başlamışsa da İzmit'e gitmiştir. İzmit Müftüsü bulunan Ömer Hulusi Efendi'den tahsilini ikmalle 1285 (1868)'de icazet almıştır. Bedri Efendizâde Muhtar Efendi'den hatt-ı ta'lik, müntesibîn-i riyâziyyûndan hesap, coğrafya, hendese, hey'et ve kozmografya tahsil etmiştir.

1298 (1880)'de İzmit Rüştîye Mektebi ikinci muallimliğine tayin olunmuş ve 1307 (1889)'de İzmit Livası Müftüsü olmuştur. Ulemâ, kurrâ ve imamların intihapları ile 1287 (1870)'de İzmit Reisu'l-Kurrâlığına seçilmiştir. 1309 (1891) tarihinde ise Musıla-i Sahn Bursa Müderrisliğine tayin olmuştur³⁵.

Mehmet Cemal Efendi:

Batum muhacirlerinden, ziraatla uğraşan Yazıcıoğlu Hasan Bayraktar Ağa'nın oğlu olup 1299 (1881) tarihinde İzmit'te doğmuştur. Köyü olan Hamidiye'de ilk mektebi bitirip Sapanca rüştiyesine girmiştir. Rüştiyeyi bitirdikten sonra İstanbul'a gidip Süleymaniye civarında bulunan medreselerde ikametle ilim tahsil ederken Mercan İdâdisî (lisesi)'ne de devam etmiştir. 1323 (1905)'de liseyi bitirip şehâdetnâme almıştır. Bunu müteakiben Dârü'l-Muallimîn edebiyat şubesine dahil olarak orada tahsil gördükten sonra, Dârü'l-Muallimîn'in "kısım-ı âlî" şubesi Dârü'l-Funûn ile birleştirilerek iki sene de orada tahsil gördükten sonra, 1327 (1909)'de mezun olmuştur.

Meşrutiyeti müteakip medreselerde ilâve derslerin okutulması kabul olduğundan bir sene kadar fahri olarak tarih, coğrafya, hesap, yazı dersi muallimliklerinde bulunmuş ve 1327 (1909)'de ise her dersin saati 25 kuruş olmak üzere, 400 kuruşla vazifelendirilmiştir. Dârü'l-Hilâfetî'li-Aliyye Teşkilatı'nda kadro harici kalmışsa da, 1331 (1912)'de 1150 kuruş maaşla Karahisar-ı sahip (Afyon) Medresesi müdür ve birinci muallimliğine tayin olunmuştur.

Uhdesine 1336 (1917)'de İzmir Pâye-i Mücerredî tevcih olunmuştur. 1334 (1915)'de Uşak ve Manisa medreselerini tahsil esnasında müftü ile birlikte görmek üzere, bir ay izine ayrılmıştır³⁶. İzmitli Mehmet Celâl'in "Fotoğraf Üzerine Yağlı Boya" (Kasbar Matbaası, İstanbul 1312/1894) adlı 10 sahifelik matbu bir eseri vardır.

Salih Sami Efendi:

Mal müdürlüğü, aşar memurluğu ve son olarak İzmit Belediyesi başkâtipliğinde bulunmuş olan Raif Efendi'nin oğlu olup, 1297 (1879)'de İzmit'in Tepecik Mahallesi'nde doğmuştur. İlk tahsilini de aynı yerde gördükten sonra, dini ilimleri tahsil etmek üzere İstanbul'a gelmiştir. Fatih Dârü'l-Hadis-i Ömer Hulusi Efendi Medresesi'ne dahil olup burada on iki sene tahsil görüp icazet almıştır.

Meşrutiyetin ilanından sonra, adâb ve hitâbet şartlarına dâir "Mahfel-i Merâm Ma'raz-ı Beyân" adlı bir eser yazmıştır. Bu telifi, İstanbul Karabet Matbaasında 1324/1906'da basılmış olup, 23 sayfadır. Sol eli yazdığından "Yesari" unvanı ile yad olunmakta olup, kitabının başına da (Y. Sami) ismini koymuştur. 1326 (1908) tarihlerinde Rostof Şehbenderhanesi İmamı bulunuyordu. Yalnız bir müddet sonra bu imamlıktan istifa etmiştir³⁷.

35 A.g.e. IV, 227.

36 Albayrak, *Son Devir Osmanlı Uleması*, III, 138-139.

37 A.g.e. IV, 429-430.

Hafız Haşim Efendi:

Hafız Recep Efendi'nin oğlu olup, h. 1281 (m. 1864) senesinde İzmit'in Kandıra Kazası Kaymas Nahiyesinde Muharremler köyünde doğmuştur. Vaizlikte bulunarak, 1326 (1908) yılında Kandıra'da Hacı Dursun Medresesi Müderrisliğine tayin olunmuştur.³⁸

Hüseyin Hüsnü Efendi:

Kemahlı Selim Efendi'nin oğlu olup, h. 1294 (m. 1877) senesinde Gebze Kazası'nda doğmuştur. H. 1315 (m. 1897)'de İstanbul'a gelerek, Fatih Dersiâmlarından Tokatlı Şakir Efendi'den ders görerek icazet almıştır. 1325 (1907) senesinden itibaren Gebze Kazası Müftülüğü'ne tayin olunmuştur³⁹.

Uryanî Ali Efendi:

İzmit'te Lokmanlar köyündendir. Bağdad'da okumuştur. Bursa'da sultan müderrisi olup, Muharrem 1112'de (Temmuz 1700) vefat etmiş ve Pınarbaşı'na defnedilmiştir. Fâzıl ve akîl ilimlerde maharet sahibi bir pirdir. Oğlu Uryanîzâde Mehmed Efendi'dir. Torunlarından Mustafa Efendi ile Mehmed Ârif Efendi vardır. Aziz efendi, Vahid Efendi, Hayrullah Efendi ve Mehmed Efendi de torunlarındandır⁴⁰.

Kara Yahyazâde Ahmed Efendi:

İzmitlidir. Müderris olup Muharrem 1103 (Ekim 1691)'de vefat etmiştir. Bu zat, dindar ve sâlih bir âlimdir⁴¹.

Hamza Dede:

İzmit, Göynüklü'dür. Emir Şeyhi Lütfullah Efendi'nin halifesi olup, 1010 (1601)'de vefat etmiştir. Bursa'da medfundur⁴².

İlyaszâde Hasib Efendi:

İzmitlidir. 1252 (1836)'de Üsküdar pâyesi almış ve sonra vefat etmiştir⁴³.

Muhyiddin Mehmed Efendi:

İzmitlidir. II. Beyazıd'e hekimbaşı olmuştur. Bu zat, 910 (1504) yılında vefat etmiştir. Sâlih, fâhir, mâhir ve hâzik bir kişidir. "Hekimzâde", bunun oğludur. Medine Kadısı da olan Muhyiddin Mehmed Efendi, 950 (1543)'de vefat etmiştir. İstanbul'da bir medrese yaptırmıştır⁴⁴.

Tahir Abdullah Efendi:

İzmitlidir. Müderris ve Muharrem 1287 (Nisan 1870)'de Bosna Mollası olmuştur. Bilâhare vefat etmiştir⁴⁵.

Mücellid-oğlu Seydi Efendi:

Kocaeli'nden olup İstanbul'da müderris iken tarikata intisapla tedrîsten ayrılmış ve Sultan Selim'in ilk devirlerinde vefat etmiştir (836/1432)⁴⁶.

38 A.g.e. II, 42.

39 A.g.e. II, 134.

40 Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî (Osmanlı Ünlüleri)*, Çeviren: Seyit Ali Kahraman, İstanbul, 1996, I, 264.

41 A.g.e. I, 180.

42 A.g.e. II, 602.

43 Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, II, 649.

44 A.g.e. IV, 1107.

45 A.g.e. VI, 1610.

46 Baltacı, XV.-XVI. *Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976, s.256.

Kocaelili Muhyiddin Efendi:

Bu zat, h. 931 (m. 1524)'den önce İstanbul'da Sahn-ı Semân Medresesi'nde müderrislik yapmıştır⁴⁷.

Ruus Mustafa Çelebi:

Aslen Birgili olan Ruus Mustafa Çelebi Efendi, h. 983 (m. 1575) yılında Gebze'de bulunan Mustafa Paşa Medresesi'nde müderrislik yapmıştır⁴⁸.

Süleyman Gebzevî:

Bu zat, İbn Karatepeli Hüseyin b. Mustafa Aydınî (ö.1191/1777)'nin "Fıkıh ilmine dair kaleme aldığı "Hâşiye alâ Düveri'l-hukkâm" adlı Arapça elyazması eseri istinsah etmiştir (Bu eserin yazma nüshası: Millî Kütüphanesi, Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, 17426/1'de 41 varak).

Mustafa b.İsâ Kocavî:

Bu âlim, Ahmed b. Ali b. Mes'ud'un "Merâhu'Ervâh" adlı Arapça Gramer kitabını h. 1051 tarihinde istinsah etmiştir. 146b-179b varakları arasında yer alan bu eserin bir yazma nüshası, M.K. Gedik 17542/3'de kayıtlıdır.

Abdullatîf b. Sa'dullâh Kocavî:

Bu zatın, "Risâle fî Ahkâmî'r-Ribâ" adlı muamelâta dair Arapça bir yazma eseri, Konya Bölge Yazmalar Ktb., Burdur İl Halk Ktb. Koleksiyonu, numara 1610/9, 81a-84b varakları arası).

Halîlî Mustafa b.Yûsuf Kocavî:

Bu âlim, 986 (1578)'de sağ olup "Ravzatü'l-İmân" adlı 17b-60a varakları arasında bulunan yazma eseri, Millî Ktb.,Yz. A 9244/2'de bulunmaktadır.

Ramazan Kocaelili:

Osmanlı âlimlerinden olan bu zat, Kocaelilidir. İlme heves eden Ramazan Efendi, tahsilini tamamladıktan sonra, çeşitli medreselerde müderrislik yapmıştır. Düzgün ve sade bir hayat yaşayan Ramazan Efendi, zâhid ve âbid bir kimsedir⁴⁹.

Sonuç:

Şanlı bir tarihe sahip olan Kocaeli, bilhassa büyük âlim ve edipler yetiştirmiş önemli bir kültür ve medeniyet merkezidir. Nitekim isimlerini ve eserlerini kaydettiğimiz bu âlimler, Kocaeli ve çevresindeki medreselerde ciddî tahsiller yapmışlardır.

Kocaelili âlim ve edipler, bu tahsillerinin mahsulü olarak, tıp, tarih, Türk dili ve edebiyatı, mantık, belâgat, ahlak, nât, salavât, menâkıp, şiir, fıkıh, hadis, tefsir, kelâm, İslâm tarihi, tasavvuf, Arap dili ve edebiyatı ve fotoğraf üzerine yağlı boya yapmak gibi birçok sahada değerli eserler kaleme almışlardır. Bu arada Kocaelili manevî mimarlardan Hacı Ahmet Efendi ve Somuncu Baba gibi evliyanın da, bu bölgede yetiştiği hatırlatılmalıdır.

Netice olarak Kocaeli, Osmanlı padişahlarının kültürel ve tarihî bakımdan, önemli bir faaliyet ve hizmet alanı olmuştur.

47 A.g.e. s.282.

48 A.g.e. s.377.

49 Mecdî Efendi, *Terceme-i Şekâik-i Nu'mâniye*, II, 683-684.

KAYNAKÇA

- Akgün, Cengiz, *Gebze'de İz Birakanlar*, Kocaeli, 2006.
- Albayrak, Sadık, *Son Devir Osmanlı Uleması*, İstanbul, 1980.
- Arpaguş, Hatice Kelpetin, "Kara Davut İzmit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001.
- Bağdatlı, İsmâil Paşa, *Hediyet el-Ârifîn*, İstanbul, 1951.
- Baltacı, Cahit, *XV.-XVI. Asırlar Osmanlı Medreseleri*, İstanbul, 1976.
- Bostan, İdris, "İzmit", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001.
- Brockelmann, Carl, *Geschichte Der Arabischen Litteratur*, Supplementband, Leiden, 1937.
- Bursalı, Mehmed Tâhir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul, 1333/1914, İstanbul, 1975.
- Güneş, Ahmet, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII.Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1994.
- Darkot, Besim, "Koca-eli", *İslam Ansiklopedisi*, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1977.
- Dikici, Recep, *Hazret-i Mevlâna ve Mevlevîlik*, Konya, 2011.
- Gümüşhânevî, Ahmed Ziyâeddîn, *Câmiu'l-Usûl fi'l-Evliyâ ve Envâhim*, Yayın Yeri ve Tarihi yok.
- Hacı Ahmed Hilmi, *Muhibbül-Fıkh li Hıfzı'd-dîn*, İstanbul, 1328/1910.
- Heyet, *Evlîyâlar Ansiklopedisi*, İstanbul, 1992.
- _____, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, İstanbul, 1993.
- Kahhâle, Ömer Rizâ, *Mu'cem el-müellifîn*, Şam, 1957.
- Katip Çelebî, *Keşf ez-zunûn*, İstanbul, 1972.
- Komisyon, *İslâm Âlimleri Ansiklopedisi*, İstanbul, 1984.
- Komisyon, "İzmit", *Meydan Larouse*, İstanbul, 1971.
- Komisyon, "İzmit", *Türk Ansiklopedisi*, Ankara, 1972.
- Mecdî Efendi, *Terceme-i Şekâik-i Nu'mâniyye*, İstanbul, 1269/1852.
- Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî (Osmanlı Ünlüleri)*, Çeviren: Seyit Ali Kahraman, İstanbul, 1996.
- "Sultan Baba", www.Google.com.
- Şemseddîn Sâmî, *Kâmûsu'l-A'lâm*, İstanbul, 1315/1897.
- Eş-Şevkânî, *Bedr et-Tâli*, Beyrut, trz.
- Tuncel, Metin, "İzmit (Bugünkü İzmit)" maddesi, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul, 2001.
- Ürkmez, Engür, *İzmit ve Türk Eserleri*, Kocaeli, 2007.
- Yüce, Rifat, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit, 1945.
- ez-Zirikî, *Hayreddîn, el-A'lâm*, Beyrut, 1969.

MEHMET ALİ KÂĞITÇI VE SEKA'NIN KOCAELİ'NE KATKILARI

Mehmet SARIOĞLU*

Giriş

Kocaeli, tarihî kentlerimizden birisidir. Bu kentte kökleri antik Nicomedia'ya kadar uzanan arkeolojik miras, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan kültürel-tarihsel miras ve 1930'lardan itibaren yükselen sanayi mirası iç içe yaşamaktadır. Yakın bir geçmişte faaliyetleri durdurulmuş olsa da Kocaeli'nde kâğıt fabrikalarının kalıcı izler bıraktığı kabul edilmesi gereken bir gerçektir. Bu bildiriye; kurucusu Mehmet Ali Kâğıtçı'nın ve Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları'nın Kocaeli şehrine yaptığı katkılar ve kazanımlar irdelenmektedir. Kocaeli kentinin sanayi ve kültürel-tarihsel mirası açısından dokusal gelişimi temel eksendir.

İlk olarak; SEKA'nın kurucusu Mehmet Ali Kâğıtçı'nın yaşamına kısaca değinilecek, onun müdürlük döneminde ve Kocaeli Halkevi Başkanlığı sürecinde kente yaptığı kültürel katkılar üzerinde durulacaktır. İkinci olarak; SEKA'nın Körfez bölgesinde sanayi alanında yaptığı öncülük, yarattığı istihdam olanakları ve bunun kente olan etkileri irdelenecektir. Son olarak; SEKA'nın kendi bünyesinde oluşturduğu sinema, tiyatro, SEKA Çocuk Dostları Derneği, SEKA Radyosu, Kağıtspor, SEKA Postası, meslek okulları gibi oluşumların kentin sosyo-kültürel yaşamına yaptığı katkılar üzerinde durulacaktır.

Kocaeli'nin Fahri Hemşehrisi Mehmet Ali Kâğıtçı

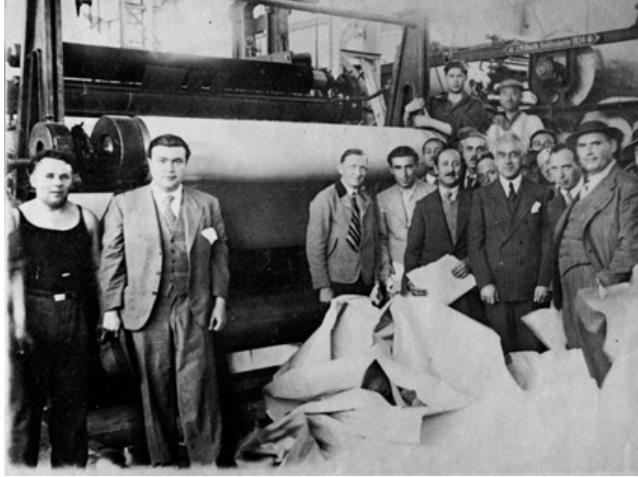
Mehmet Ali Kâğıtçı, Heybeliada'da doğmuş, Cumhuriyet döneminde yetişmiş bir aydınımızdır. İyi bir eğitim almış, İstanbul Darülfünunu'ndan kimyager olarak mezun olmuş, aynı okulda asistan olarak çalışmaya başlamıştı. Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki birçok bilim insanı ve aydın gibi kendini Türkiye'nin kalkınma ve çağdaşlaşması idealine vakfetmiş, bu hedefin gerçekleşmesi için selüloz ve kâğıt sanayinin hareket noktası olduğuna inanmış, bu alanı daha yakından tanımak için Almanya ve Fransa'da kâğıt fabrikalarında işçi olarak çalışmıştı. Daha sonra devlet tarafından Fransa'ya öğrenci olarak gönderilmiş ve oradaki eğitimini başarıyla tamamlayarak memlekete ilk kâğıt mühendisimiz olarak dönmüştü.¹ Ülkeye döndükten sonra yerli kâğıt sanayinin kurulması yolunda zorlu bir mücadeleye giren Mehmet Ali Kâğıtçı, yılmadan, yorulmadan çalışmış, dönemin idarecilerini ikna etmeyi

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Emekli Öğretim Üyesi ; e-mail: mehmetdestan06@hotmail.com

1 Baki Kara, *Türk Kağıt Sanayinin Öncüsü-Mehmet Ali Kağıtçı*, İstanbul, Heybeliadalılar Derneği Yay. 2004, s.87; Mehmet Sarioğlu, *Bir Cumhuriyet Aydını; Mehmet Ali Kağıtçı*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008, ss.17-18.

başarmış, böylece devlet eliyle Türkiye'nin ilk kâğıt fabrikasının temelleri İzmit'te atılmıştı. Kocaeli'nin deniz, kara ve demiryolu ulaşımına sahip olması, İstanbul'a yakınlığı, üretim için gerekli hammaddelerin ve tatlı suyun bulunması bu kentin tercih edilmesinde etken olmuştu.² Mehmet Ali Kâğıtçı 1934'te Sümerbank'ta çalışmaya başladı, kâğıt fabrikasının kurulması işlerini yürütmek üzere İzmit'e geldi. O daha 1928'de Türkiye'nin bütün kıyı kentlerini gezmiş, kâğıt fabrikası için uygun yer aramış, İzmit'te karar kılmıştı. Sonrasında devletin kâğıt fabrikası kurma yolunda harekete geçmesiyle yer konusunda kıyasıya bir mücadele yaşanmış, Kâğıtçı, İzmit kararında ısrar etmiş ve böylece kentin kaderini belirleyecek gelişmelere vesile olmuştu.³ Fabrikanın temeli 1934'te atılmış, 2 yıl gibi kısa bir sürede tamamlanmış, açılışı ise 1936'da gerçekleşmişti.

İzmit eski Roma-Bizans yerleşim yerlerinden birisiydi. Tarihî Nicomedia kenti birçok eserleriyle toprak altında kalmış, bu bölge ile ilgili arkeolojik çalışmalar henüz başlatılmamıştı. Kâğıt fabrikasıyla, Klor-Alkali fabrikasının temelleri atılırken antik dönemlere ait birçok tarihî eser ve kalıntı bulunmuştu. Kâğıt fabrikasının kurulma sürecini yöneten müdür Mehmet Ali Bey bu eserler hakkında son derece duyarlı davranmış, oluşturduğu ve "müze dairesi" adını verdiği bir salonda onları koruma altına almıştı.⁴ O, söz konusu arkeolojik malzemenin işin uzmanları tarafından değerlendirilmesini istiyordu. Görev yaptığı süre içinde bu malzemeleri korumuş, yerli-yabancı arkeoloji uzmanlarının incelemelerini ve kayıt altına almalarını sağlamıştı. Onun bu konudaki hassasiyeti fabrika müdürlüğünden alındıktan sonra da devam etti. 18 Temmuz 1941'de Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi Müdürlüğü'ne bir yazı göndererek "müze dairesi" salonunun anahtarının Müzeler Genel Müdürlüğü'nün emri gereğince Kocaeli Maarif Müdürlüğü'ne verildiğini bildirdi. Mehmet Ali Kâğıtçı, 25 Ağustos 1965'te SEKA Genel Müdürü Cemal Köstem'e de bir mektup yazarak temel kazılarında ortaya çıkan eserlerin fabrika alanında muhafaza ve teşhiri için Müzeler Genel Müdürlüğü'nün gerekli izinleri verdiğini belirtiyor, konunun takipçisi olduğunu gösteriyordu. Fabrika alanında bulunan eserler arasında bronz paralar, el terazisi, spatül, som mermer masa üzerine oyulmuş şarap ölçekleri, sütun başlıkları, heykeller göze çarpıyordu.⁵ Denilebilir ki, fabrika alanlarında ortaya çıkan ve bugün değişik müzelerde sergilenen arkeolojik eserlerin korunması, uzmanlarınca değerlendirilmesi ve sergilenmesi yolunda ilk çalışmaları kâğıt fabrikasının müdürü Mehmet Ali Kâğıtçı yapmıştı.

1936, Elinde, üretilen ilk kâğıttan bir parçayı tutan Mehmet Ali Kâğıtçı ve Kocaeli Valisi Hamit Oskay, çalışanlar ile birlikte. (KBB Arşivi)

2 Mehmet Ali Kağıtçı, *Kağıtçılığımız*, İstanbul, Grafik Sanatlar Matbaası, 1977, s. 55.

3 Mehmet Ali Kağıtçı, *Türk Kağıt Sanayiinin 30 uncu Yıldönümünde Kağıtçılığımız ve Engelleri*, İstanbul, Halk Matbaası, 1964, ss. 36-38.

4 Mehmet Sarioğlu, "Mehmet Ali Kağıtçı, SEKA ve İzmit", *I. Uluslar arası Kocaeli ve Çevresi Sempozyumu (Bildiriler)*, 20-22 Nisan 2006, Kocaeli B.B. Yayınları 2006, s. 987.

5 Uygur Kocabaşoğlu-vd., *SEKA Tarihi*, İzmit, SEKA Yayınları, 1996, ss. 83-83, dipnot: 59.

M. Ali Bey 1937-1941 yılları arasında İzmit Halkevi Reisliği de yapmıştı. Bu dönemde İzmit çevresinde sosyal ve kültürel alanlarda faydalı olmaya çalıştı. İzmit Halkevi çatısı altında yapılan çalışmalar diğer halkevlerinde olduğu gibi raporlar halinde Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreterliği'ne ve Halkevleri Genel Merkezi'ne gönderiliyordu. CHP Genel Sekreterliği'nden 1 Ağustos 1940 tarihinde İzmit Halkevi Başkanlığı'na gönderilen bir yazıda; 1940 yılı birinci altı aylık çalışma raporunun incelenmesinden memnunluk verici bir sonuç alındığı vurgulanıyor, başarılı ve güzel çalışmalarından dolayı başta İzmit Halkevi Başkanı M. Ali Bey olmak üzere İdare Heyeti ve Şube Komitesi'nde bulunan üyelere teşekkür ediliyordu.⁶

M. Ali Bey Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları Müessesesi Müdürlüğü görevinden alındıktan sonra İzmit'ten de ayrılmış, Heybeliada'ya dönmüştü. Böylece İzmit Halkevi Başkanlığı görevinden de ayrılmış bulunuyordu. İzmit Halkevi Reisliği'nin 1.9.1941'de kendisine gönderdiği yazıda; beş yıldan beri halkevi başkanlığında gösterdiği gayret ve fedakârlıkla halkevi çatısı altında çok samimi bir çevre yarattığı, bütün arkadaşlarının saygı ve şükran hisleriyle kendisine bağlı olduğu dile getiriliyor, ayrılışının verdiği üzüntü vurgulanıyordu.⁷

1939, Kâğıt Mühendisi ve Kimyager Mehmet Ali Kâğıtçı ve SEKA (KBB Arşivi)

M. Ali Bey gerçekten çok çalışkan bir insandı. İzmit'e geldiği tarihten itibaren sadece kâğıt fabrikasının kurulmasıyla ilgilenmedi. Bir şehir olarak İzmit'in sorunlarıyla da ilgilendi, çözüm yolları aradı. Dolayısıyla tam bir kentli bilinciyle hareket etti. İzmit için o kadar emeği geçti ki, yerel yönetim bunu bir belge ile takdir etmek istedi. Bu amaçla İzmit Belediye Meclisi 13 Ağustos 1937 tarihinde olağanüstü toplandı. Bu toplantıda M. Ali Bey'in kâğıt fabrikasının İzmit'te kurulması ve daha sonra işletilmesi için verdiği mücadele dile getirildi, şehrin elektrik sisteminin oluşturulmasında gösterdiği çabalar övgüyle anlatıldı. Diğer fabrikaların da İzmit'te açılması hususunda M. Ali Bey'in yaptığı girişimlerin kent halkı tarafından minnet ve şükranla karşılandığı vurgulanarak İzmit şehri fahri hemşehrisi unvanının verilmesi kararlaştırıldı.⁸ Mehmet Ali Kağıtçı, kendi müdürlük döneminde kâğıt fabrikaları içinde oluşmaya başlayan amatör Kağıtspor Kulübü Başkanlığını da üstlenmişti.

Başarılarından dolayı Mehmet Ali Kağıtçı'yı takdir edenlerden birisi de; M. Kemal Atatürk oldu. Mehmet Ali Bey, uğruna yıllarını verdiği ideale kavuşmuş olmanın verdiği

6 Ubeyd Öce, *Mehmet Ali Kağıtçı*, İstanbul, Duygu Matbaası, 1950, s. 26.

7 Sarioğlu, "Mehmet Ali Kağıtçı, SEKA..", s. 991.

8 Öce, *Mehmet Ali Kağıtçı..*, s. 25.

mutlulukla, canla başla çalışıyordu. 21 Ocak 1938'de Atatürk'ü taşıyan bir tren İzmit garına geldi. Atatürk, fabrika müdürünü trene davet etmiş, kendisinden fabrikalar hakkında bilgi alarak kâğıtçılık mesleğini nasıl seçtiğini anlatmasını istemişti. Mehmet Ali Bey kâğıt mühendisliği alanında aldığı eğitimi ve Türkiye'de yerli kâğıt sanayinin kurulması yolunda verdiği mücadeleyi ayrıntılarıyla anlattı. Duyduklarından çok etkilendiği gözlenen Atatürk, Mehmet Ali Bey'i etrafındaki devlet ileri gelenlerine "işte idealist adam, büyük adam diye buna derler" diyerek övmüştü.⁹

Kocaeli ile Özdeşleşen Bir Kurum: Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları

1930'ların başında İzmit orta halli mütevazı bir şehirdi. Kömürle çalışan bir motorla şehrin ancak yarısına elektrik verilebiliyor, iyi bir su şebekesi olmadığı için su, evlere eşeklerle çekiliyordu.¹⁰ 14 Ağustos 1934'te kâğıt fabrikasının temel atma töreninde konuşan Başbakan İsmet İnönü; "İzmit'te kâğıt fabrikasının kurulması, ileri bir irfanı, Cumhuriyet inkılâplarına hususi bir bağlılığı olan İzmit için iyi bir tesadüftür. Fabrikanın bir samimiyet muhitinde bulunması, müesseseye alâka ve yardım götürüleceğine delildir."¹¹ diye konuşmuştu. 6 Kasım 1936'daki fabrika açılış töreninde ise Kocaeli Valisi Hamit Oskay; "... Dün bir toprak yığını halinde bulunan bu yerde, azametle yükselen, ince ve müstesna bir zevkin mahsulü olması hasebiyle İzmit şehrini cidden süsleyen bu eser endüstri hayatımızda başlı başına bir muvaffakiyet teşkil etmekte ve bütün irfan ailemizi yakından alâkadar etmektedir. Bu fabrika, daha şimdiden dört yüzden fazla vatandaşa iş ve geçim temin etmiş ve şehirde büyük bir canlılık uyandırmıştır."¹² demektedir. Gerçekten de kâğıt fabrikası Kocaeli ve Körfez bölgesi için büyük bir istihdam kaynağı oldu. 1936'da işçi-memur 547 kişiye ekmek kapısı olan fabrika, 1937'de 745 kişiyi çalıştırıyordu. Bu sayı 1987'de 3747'ye ulaşacaktır. ¹³ Kâğıt fabrikasının İzmit'te bulunması şehre ve bölgeye iş, hareket, canlılık ve uygarlık getirmiş, 1930'larda 14 bin olan şehir nüfusu 1966'da 100 bine yaklaşmış, İzmit'teki dükkân ve ticarethanelerin sayısı 1928'e göre 50 kat, arsaların değeri ise 100 kat artmıştı.¹⁴ SEKA ilk yıllarda çalışanlarını İzmit'ten temin ederken zamanla bu yeterli olmayacak, kente başka illerden de göçler başlayacaktı.1950'lerden itibaren birçok sanayi kuruluşu ve işletme Körfez bölgesinde yerleşmeye başladı. 2000'li yıllara gelindiğinde Kocaeli bir sanayi kenti olarak anılmaya başlandı. Bunda elbette en büyük pay SEKA'nın olmuştu.

SEKA binlerce çalışanıyla bölgesinde sendikal hareketlere de öncülük etti. SEKA'daki ilk işçi hareketleri 1947'de görülmüş, işçi temsilcilikleri kurulmaya başlamıştı. Ancak henüz bir sendika yasası yoktu. Bu durum 1960'lara kadar böyle devam etti. Toplu sözleşme ve grev hakkı 1960'dan sonra elde edilebildi. Söz konusu yasa 24 Temmuz 1963'te çıkarıldı. Selüloz-İş Sendikası da bu tarihten sonra işyerlerinde özgürce örgütlenebildi.¹⁵

9 Sarioğlu, *Bir Cumhuriyet Aydını...*, ss. 62-63.

10 Mehmet Ali Kağıtçı, *Modern Kağıt İmalinin 30 uncu Yıldönümünde Hatırladıklarım ve Düşündüklerim*, İstanbul, Halk Matbaası, 1966, s. 6.

11 Matbuat Umum Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, sayı: 9 (1-31 Ağustos 1934), ss. 24-30.

12 Kocabaşoğlu, *SEKA Tarihi*, s. 91.

13 Kocabaşoğlu, *SEKA Tarihi*, s. 98 ve s. 363.

14 Kağıtçı, *Modern Kağıt İmalinin 30 uncu...*, s. 6.

15 Şakir Balkı, *Atatürk'ün Yaşamında İzmit İmgesi ve SEKA'nın Trajik Sonu*, İzmit, Kocaeli Dokümantasyon Merkezi Yayınları 2010, ss. 105-108.

1936. Cumhuriyet Bayramı nedeniyle ışıklandırılmış olan fabrikanın, gece denizden görünümü. (KBB Arşivi)

SEKA, kurulduğu yıllarda kendi motor ve sistemleriyle İzmit'in bir kısmının elektrik ihtiyacını karşılamaktaydı. Zamanla merkezî elektrik sisteminin kurulmasıyla bu hizmetten çekildi. Bununla birlikte işletme için kurulmuş bulunan itfaiye teşkilatı büyük yangınlarda İzmit itfaiyesine yardıma koşmaya devam etti. Bundan başka SEKA, kimi zaman uzak köy yollarının yapım işine de katkı sağlıyor, bazı köy okullarının tamiratını, boya, badana işlerini üstleniyordu. SEKA'nın İzmit'in sembolü olan Saat Kulesi'ni tamir etmesi de döneminde halkın sevgi ve takdirini kazanmasına neden olmuştu. Sadece Saat Kulesi tamir edilmemiş, çevre düzenlemesiyle, Kule'ye verilen ışıklarla hoş bir görünüm de sağlanmıştı.¹⁶ Hiç kuşkusuz kâğıt ve selüloz fabrikalarında çalışan işçiler için kurulan İşçi Sigortaları Hastanesi (SEKA Devlet Hastanesi) de SEKA'nın İzmit'e yaptığı en önemli kazanımlardan birisiydi.

SEKA 1956'dan itibaren uluslar arası fuar ve sergilere katılmaya, kendi ürünlerini oralarda tanıtmaya başlamıştı. 1960'lardan itibaren Kocaeli'nde de bir sanayi fuarı açılması düşüncesi şekillenmeye başladı. Önceleri Kocaeli Sanayi Sergileri şeklinde açılan bu sergiler zamanla Kocaeli Sanayi Fuarı'na dönüştü. 1971'den itibaren Marmara-Trakya Bölgesi Kocaeli Sanayi Fuarı, sonraki yıllarda Kocaeli Millî Sanayi Fuarı veya Kocaeli Sanayi Fuarı şeklinde benimsendi. Bu sergi ve fuarların başlangıcından beri en büyük destekçisi hiç kuşkusuz SEKA oldu.¹⁷ Söz konusu fuarlar Kocaeli sanayine, turizmüne ve kültürüne büyük katkılar sağladı.

SEKA'nın kendi mensupları için açtığı sinema-tiyatro salonları da kent kültürüne katkı sağlayan bir oluşumdur. Zamanla bütün İzmit halkına hizmet veren SEKA Sineması dönemin en iyi filmlerini sundu. İstanbul'dan ve başka kentlerden İzmit'e gelen en seçkin tiyatro toplulukları, en güzel temsillerini SEKA'da verdiler. Bu salonlarda verilen konferanslar, konserler, folklor gösterileri halkı bilgilendirdi, coşturdu. Bu salonlarda açılan resim, fotoğraf, karikatür sergileri İzmit halkında sanat sevgisinin artmasına hizmet etti.¹⁸ SEKA yönetimi her zaman sanatsal, kültürel oluşumlara destek vererek İzmitlilerin sevgisini kazandı.

16 SEKA Postası, 1 Eylül 1970,sayı: 333, 1 Şubat 1971, sayı: 343, 1 Mart 1971; sayı: 345.

17 Mehmet Sarioğlu, SEKA Postası'nın Işığında İzmit'te Kültürel Yaşam, Kocaeli Büyük şehir Belediyesi Yayınları, 2013, ss. 164-165.

18 Mehmet Sarioğlu, SEKA Postası'nın Işığında..., ss. 162-164.

Kocaeli İl Eğitim Radyosu (SEKA Radyosu)

SEKA'nın kent kültürüne yaptığı katkılardan birisi de; kısa bir dönem de olsa bölgesel bir radyo yayıncılığı yapmış olmasıydı. Bu olay 1964'te Eskişehir Hava Üs Komutanlığı'nın İzmit İnkılap Orta Okulu Koruma Derneği'ne bir radyo yayın cihazını hibe etmesiyle başlamıştı. Söz konusu okulun radyo yayıncılığı işini yapamayacağını anlaşılması üzerine konu Kocaeli Valisi Bekir Suphi Aktan'a iletilmiş, o da meseleyi SEKA Genel Müdürü Cemal Köstem'e havale etmişti. Cemal Bey konuyu ilgi ile karşılamış, derhal harekete geçmişti. 18 Aralık 1964'ten itibaren deneme yayınına başlayan ve adı Kocaeli İl Eğitim Radyosu olan radyo yayını 43 metre üzerinden 50 km'lik bir alanı kapsıyordu ve yöneticiliğini Haluk Hekimoğlu yapıyordu.¹⁹ Başlangıçta 12.00-13.00 ve 18.00-19.00 saatleri arasında gerçekleşen bu yayınların zamanla artırılacağından söz edilmekteydi. Eğitim, kültür, turizm ağırlıklı konuların yer aldığı bu yayınlarda kentten ve ülkeden haberlere, yerli-yabancı müziklere ağırlık veriliyordu. Kısa süre içinde Kocaeli halkının sevgisini kazanan Kocaeli İl Eğitim Radyosu'nun vericisi Saat Kulesi'ne takılmıştı. Radyo, arada bir dinleyici anketleri yaptırıyor, yayınlardan memnuniyet derecesini anlamaya çalışıyordu.²⁰

Kocaeli İl Eğitim Radyosu okullar arası bilgi yarışmaları da düzenlemişti. İzmit Lisesi ile Erkek Sanat Enstitüsü öğrencileri SEKA Eğitici Filmler Merkezi'nde kıyasıya yarışmışlar, program kayıtları radyoda banttan yayınlanmıştı. Yine radyonun düzenlediği Marmara Bisiklet Turu da havadan uçakla takip edilmiş, dinleyicilere canlı olarak aktarılmıştı. Bu olay döneminde önemli bir yenilik olarak algılanmış, radyonun başarısı olarak kent halkı tarafından takdir edilmişti.²¹

Radyo yayıncılığı özel teknik bilgi gerektiren bir işti. Bu gerçeğin farkına varan SEKA yönetimi spiker ve programcı alımına gitti. Yakın bir gelecekte deneme yayınlarından esas yayına geçilecek, öğrenci saati, sağlık, spor, halk eğitimi, ziraat, sanayi, tiyatro, edebiyat, kadın ve çocuk saati gibi kuşak programlar yayınlanacaktı, hazırlıklar sürmekteydi. Bundan başka Kocaeli Türk Musikisi Derneği, İzmit Orduevi Caz Orkestrası, İzmit Belediyesi ve 15. Kolordu Komutanlığı ile anlaşmaya varılmıştı. Esas yayına geçildiğinde bu kuruluşlar Kocaeli İl Eğitim Radyosu'nda konserler vereceklerdi.

Kocaeli İl Eğitim Radyosu yayınlarını PTT Genel Müdürlüğü onayı ile sürdürmekteydi. Ne var ki, ülke genelinde yayın yapma hakkının TRT'ye ait olması bu radyonun sonunu getirdi, yayınları durduruldu, cihazları da TRT'ye devredildi. Radyo silinip gitse de yayınları dinleyenlerinin anılarında derin izler bıraktı.²²

Mücadele ve Sportmenlik Örneği: Kağıtspor

Selüloz ve Kâğıt Fabrikaları'nın Kocaeli bölgesine ve genel olarak spor tarihimize yaptığı en büyük katkılardan birisi de; Kağıtspor kulübünü kurmasıydı. Mavi-Beyaz renkleriyle özdeşleşen ve kent halkının anılarında özel bir yere sahip olan Kağıtspor, amatör bir spor kulübüydü. Tenis, basketbol, voleybol, futbol, güreş, boks, bisiklet, yelken, kürek, atletizm, atıcılık gibi sporun birçok branşlarında faaliyet yürüten kulübün sporcuları aynı zamanda kâğıt fabrikalarının çalışanlarıydı. Kent halkının sevgisini kazanan Kağıtsporlu sporcular yaptıkları bütün karşılaşmalarda canla başla mücadele ettiler, sportmenliklerinden ödün vermediler ve takımlarını şerefle temsil ettiler. Bu ruh içinde Kağıtspor'dan ülke çapında ve uluslar arası düzeyde sporcular yetişti, şampiyonlar çıktı.²³ SEKA Genel Müdürleri de her zaman Kağıtspor'a tam destek verdiler. Genel Müdür Enver Atafirat, işletmede

19 SEKA Postası, 15 Aralık 1964, sayı: 196, s. 3.

20 SEKA Postası, 1 Ocak 1965, sayı: 197.

21 SEKA Postası, 15 Temmuz 1965, sayı: 210.

22 Mehmet Sarioğlu, SEKA Postası'nın Işığında İzmit'te ..., ss. 56-59.

23 Sarioğlu, SEKA Postası'nın Işığında..., s. 236.

sinema salonu yakınındaki eski memur lokantasını Kağıtspor'a lokal olarak tahsis etti.²⁴ İşletme içindeki kapalı spor salonu onararak modern bir spor tesisi haline getirildi. SEKA açıklarında denizde kurulan yüzen havuzun (raft) hizmete girmesi memnurluk yaratmıştı. 1975'te dönemin genel müdürünün teşvikiyle SEKA Basketbol Okulu'nun açılması, işletme içinde 4 açık hava basketbol sahasının kurulması yönetimin Kağıtspor'a verdiği açık desteğin kanıtlarındandı.²⁵ Genel müdürler SEKA çalışanlarının boş zamanlarında spor yapmalarını da teşvik ediyorlardı. Kulübe gelir sağlamak amacıyla düzenlenen geceler, balolar çalışanlara moral takviyesi oluyordu. Genel müdürler Kağıtspor için en iyi antrenörleri transfer ediyorlar, malzeme eksiklerinin kısa sürede tamamlanmasını sağlıyorlar, dış sahalarda yapılan maçlar için araç tahsisi yapıyorlardı. SEKA yönetimi kentteki spor yaşamına ve kültürüne de tam destek veriyordu. 1965'te şehir stadının bir kısmını satın alan SEKA işletmesi, sahanın uluslararası standartlara uygun hale getirilmesini sağlamış, etrafını tellerle çevirmiş, çalıştırıcılar için özel bölmeler yaptırmıştı. SEKA yönetiminin Kocaelispor'un soyunma odalarının ısıtma ve banyo sistemini yaptırması, bu kulübe 25 bin liralık maddi yardım yapması, döneminde bir hayli ses getirmiş, memnurluk yaratmıştı.²⁶

Kağıtspor mensupları gerek ferdi sporlarda ve gerekse de takım sporlarında büyük başarılar kazandılar. Güreşte; Hayrettin Baştürk, Halil Karaoğlu, Mehmet Kırım, Kazım Barak, Osman Kambur, Nuri Çakıcı, Tayyar Orak ve Hasan Gemici²⁷ gibi sporcular ulusal ve uluslar arası başarılar kazandılar. Bisiklette Nezih Sarper, atıcılıkta; Nurettin Narin, Hüseyin Kayar, Necdet Çavuşoğlu, basketbolda; Niyazi Turan, Zihni Uçak, Sinan Uz gibi sporcuların başarıları günlerce konuşulmuştu. Boksta; Mehmet Çakal, Seyfi Tatar, Sami Deşat, Necdet Dilek, Hüseyin Kardeş, Ali Tabak, Mehmet Yılmaz, Bayer Konak, Mesut Sarper, Erdem Güçlü, Mustafa Kuvel, Fikri Baykuş²⁸ hem centilmenlikleriyle, hem de ringlerde estirdikleri fırtınalarla Kocaeli halkının anılarında iz bıraktılar. Bülent Öget, Rahmi Tunç, Rahmi Özcan, Yılmaz Çakan, Bülent Erçetin, Ahmet Özdil, Selahattin Özdeniz, Saim Arpaç su sporlarında akıllarda kalan isimler oldular.²⁹ Uzun yıllar Avni Kalkavan'ın çalıştırdığı futbol takımı defalarca amatör küme şampiyonluğunu elde etti. Fikri Kurt, Necdet Öncel, Necmettin Balkaya, Mustafa Öncü, Kamil Kaya, Halil Ateş, Muadil Atakay, Ümit Karabakan, Tuncay Becedek ve Ferit Duygu³⁰ bir dönemin başarılı futbolcuları oldular. Kağıtspor Kocaeli bölgesinde spora önemli katkılar sağladı, kent halkının anılarında derin izler bıraktı.

SEKA Çocuk Dostları Derneği

SEKA bünyesinde oluşturulan ve yaklaşık 40 yıl gibi bir süre hizmet veren girişimlerden birisi de SEKA Çocuk Dostları Derneği idi. 1961'de SEKA Genel Müdür Yardımcısı Hüsnü Gündüzalp'in desteğiyle kurulan Çocuk Dostları bir sosyal yardım kuruluşuydu. Kuruluşundan itibaren Genel Müdür Aziz Gümüş'ün de desteklediği derneğin başkanı genel müdürün eşi Fidan Gümüş'tü. Bu gelenek hiç bozulmadı ve genel müdür eşleri bu kuruluşun faaliyetlerini yönettiler.

Derneğin kuruluş amacı; ekonomik durumu iyi olmayan kurum mensuplarının çocuklarına destek olmak, böyle ailelerin çocuklarından hasta olanların tedavi masraflarını karşılamaktı. Ancak zamanla derneğin hizmet alanları o kadar genişledi ki, İzmit için en

24 SEKA Postası, 15 Temmuz 1958, sayı: 51.

25 SEKA Postası, 15 Ekim 1975, sayı: 446.

26 SEKA Postası, 15 Ocak 1972, sayı: 366.

27 Levent Atalı, *Kocaeli'nin Spor Tarihi*, Kocaeli B. B. Yayınları, 2007, ss. 127-132.

28 Savaş Poyraz, *Eski Dostlar*, İzmit Rotary Kulübü yayınları, 1993, ss. 174-175; Atalı, *Kocaeli'nin Spor Tarihi*, ss.153-156.

29 Yavuz Ulugün (Hazırlayan), *Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli*, İzmit KYÖD Yayınları, 2002, s. 195; Fikri Dora, "İzmit Körfezi'nde Yelken Sporunu", M. Sabri Yalım'a Armağan, Kocaeli Dokümantasyon Merkezi Yayınları, 2001, s. 179.

30 Atalı, *Kocaeli'nin Spor...*, ss. 190-193.

önde gelen sosyal yardım kuruluşlarından birisi haline geldi. Dernek, öncelikle yardımlaşma kültürünü canlı tutuyor, yoksullara yardım etme geleneğimizi yaşatıyordu. Bağışlardan başka hiçbir geliri olmayan SEKA Çocuk Dostları Derneği sık sık defileler, çaylar, balolar düzenler, bu etkinliklerle gelir sağlamaya çalışırdı.³¹

SEKA Çocuk Dostları Derneği faaliyette bulunduğu yıllar boyunca İzmit Yetiştirme Yurdu'na destek verdi. Yurt müdürlüğünün verdiği ihtiyaç listelerini temin etmekten başka, yurtda barınan kimsesiz çocukların kıyafet, ayakkabı, kırtasiye malzemeleri gibi ihtiyaçlarını da karşıladı. Dernek, yurda parasal yardımlar da yapmaktaydı. Bundan başka yurtda kalan kimsesiz erkek çocukların sünnet düğünleri de dernek tarafından yapılıyordu.

SEKA Çocuk Dostları Derneği İzmit'te bulunan bütün okulların yönetimiyle de sürekli iletişim halindeydi. Birçok okulun boya, badana işlerini dernek yaptırıyor, ihtiyacı olan okulların sıra, masa, kara tahta, yer küre, kâğıt, kalem gibi gereksinimleri karşılıyordu.³² Belirlenen yoksul öğrencilerin ihtiyaçlarını da karşılayan dernek, her yıl 15 öğrenciye öğrenim bursu da vermekteydi.

Kocaeli halkının sevgisini kazanan SEKA Çocuk Dostları Derneği eğitime ve kültüre asıl katkısı okul yaptırma işlerinde gösterdi. Bu bağlamda; Tütüncüçlük SEKA Çocuk Dostları Derneği İlkokulu (1974)³³ ile Derince Çınarlı Köyü Ortaokulu anahtar teslimi olarak dernekçe yaptırıldı ve valiliğe teslim edildi. Dernek bundan başka fabrika çalışanlarının çocukları için daha önceden yaptırılmış bulunan Sümer (SEKA) İlkokulu'na büyük destek verdi.

SEKA Çocuk Dostları Derneği devlet hastanelerine de maddi yardım yapıyor, bazı yoksul vatandaşların tedavi masraflarını üstleniyordu. Dinî bayramlarda, Hıdırellez gibi günlerde dernek üyeleri birçok yoksul aileyi ziyaret ediyor, onlara yiyecek, giyecek, yakacak yardımı yapıyordu. Derneğin 15. Kolordu Karargâhı'nı ziyaret etmesi ve Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı'na 50 bin liralık bağış yapması döneminde bir hayli konuşulmuştu.³⁴

SEKA Postası

Hiç kuşkusuz SEKA'nın Kocaeli kent kültürüne yaptığı en önemli katkılardan birisi de; SEKA Postası adlı bir işletme gazetesini çıkarmış olmasıydı. 1956'da Genel Müdür Enver Atafırat'ın izin ve desteğiyle yayın hayatına başlayan bu gazete her ayın 1 ve 15'inde yayınlanıyordu. Genel yayın yönetmenliğini Cevdet Yakup Baykal ve daha çok da Naci Girginsoy'un yaptığı SEKA Postası 26 yıl kesintisiz yayınlanma başarısını gösterdi. SEKA'da hazırlanan ve yine Selüloz Matbaası'nda basılan bu gazete, aslında işletmeden haberler vermek amacıyla çıkarılmaya başlamıştı. Üretim raporları, kanunlar, yönetmelikler, kalkınma planları, çalışanların sorunları, toplu iş sözleşmeleri, hizmet içi kurslar gibi konuları ele alıyordu. Ancak bir süre sonra bu konuların yanı sıra sosyal kültürel konulara da ağırlık vermeye başlandı. Makalelerin, denemelerin, şiirlerin, karikatürlerin, röportajların sıklıkla yer aldığı SEKA Postası İzmit'te cereyan eden her türlü kültürel-sanatsal etkinliğe de sayfalarında yer verdi. Bu bağlamda bu yayın organında İzmit'te hangi sinemada hangi filmin gösterildiğini, nerede hangi tiyatro temsilinin sergilendiğini, konserleri, sergileri, balo ve geceleri, konferansları, festivalleri, bayram törenlerini ve spor karşılaşmalarını bulmak mümkündü. Kentteki her türlü imar faaliyetleriyle yapısal farklılaşmaları da yansıtan SEKA Postası, çeyrek yüzyıl gibi bir zaman Kocaeli'nin tanıklığını yaptı, kent kültürünün kaydını tutarak bir hafıza görevi üstlendi.³⁵

31 *SEKA Postası*, 1 Ağustos 1968, sayı: 282-283.

32 *SEKA Postası*, 1 Ekim 1978, sayı: 370.

33 *SEKA Postası*, 15 Mart 1974, sayı: 414.

34 *SEKA Postası*, 1 Aralık 1975, sayı:449.

35 Mehmet Sarioğlu, *SEKA Postası'nın...*, ss. 13-14.

Sonuç

Kent Tarihi alanı her geçen gün daha fazla önem kazanmaktadır. Öyle ki, mekânın tarihsel süreç içerisinde geçirdiği ekonomik, sosyal ve çevresel gelişmeler, ülkemizde de çok sayıda tarihçinin ilgisini çekmekte, bu alanda dikkat çekici çalışmalar yapılmaktadır.

Kocaeli arkeolojik, endüstriyel ve Osmanlı öncesinden cumhuriyet dönemine taşınan sosyo-kültürel mirası bünyesinde barındıran nadir kentlerden birisidir ve kent tarihi araştırmacılarına eşsiz malzemeler sunmaktadır.

Kocaeli kentinin 1930'lardan itibaren olan tarihine etki eden, kentin gelişmelerini şekillendiren etkenlerden birisi, hiç kuşkusuz selüloz ve kâğıt fabrikalarının bu kentte kurulmuş olmasıdır. SEKA, adeta Kocaeli'ne damgasını vurmuş, kentin kimliğinde derin izler bırakmıştır. Kent ve bölge halkına istihdam yaratan bu kurum, Körfez bölgesinde birçok sanayi kuruluşunun yerleşmesine öncülük etmiş, kentsel büyümeye neden olmuş, bölgede ticaretin canlanmasını teşvik etmiştir. SEKA, kendi bünyesinde oluşturduğu sinema, tiyatro, Çocuk Dostları Derneği, Kağıtspor, SEKA Postası gibi oluşumlarla kentin kültürel dokusuna da etki etmiş, bu alanda da büyük bir zenginlik yaratmıştır. SEKA, faaliyetleri son bulmuş olsa da Kocaeli halkının anılarında kolay silinemeyecek bir yere sahip olmayı başarmıştır. Denilebilir ki, SEKA'nın kente olan etkisi irdelenmeden nitelikli bir Kocaeli kent tarihi yazımı olası görünmemektedir.

KAYNAKÇA

- Atalı, Levent, *Kocaeli'nin Spor Tarihi*, Kocaeli B. B. Yayınları, 2007.
- Balkı, Şakir, *Atatürk'ün Yaşamında İzmit İmgesi ve SEKA'nın Trajik Sonu*, İzmit, Kocaeli Dokümantasyon Merkezi Yayınları 2010.
- Dora, Fikri, "İzmit Körfezi'nde Yelken Sporunu", *M. Sabri Yalım'a Armağan*, Kocaeli Dokümantasyon Merkezi Yayınları, 2001, ss.174-179.
- Kağıtçı, Mehmet Ali, *Kağıtçılığımız*, İstanbul, Grafik Sanatlar Matbaası, 1977.
- Kağıtçı, Mehmet Ali, *Modern Kağıt İmalinin 30 uncu Yıldönümünde Hatırladıklarım ve Düşündüklerim*, İstanbul, Halk Matbaası, 1966.
- Kağıtçı, Mehmet Ali, *Türk Kağıt Sanayininin 30 uncu Yıldönümünde Kağıtçılığımız ve Engelleri*, İstanbul, Halk Matbaası, 1964.
- Kara, Baki, *Türk Kağıt Sanayininin Öncüsü-Mehmet Ali Kağıtçı*, İstanbul, Heybeliadalılar Derneği Yayınları, 2004.
- Kocabaşoğlu, Uygur-vd., *SEKA Tarihi*, İzmit, SEKA Yayınları 1996.
- Matbuat Umum Müdürlüğü, *Ayın Tarihi*, sayı:9 (1-31 Ağustos 1934), ss. 24-30.
- Öce, Ubeyd, *Mehmet Ali Kağıtçı*, İstanbul, Duygu Matbaası, 1950.
- Poyraz, Savaş, *Eski Dostlar*, İzmit Rotary Kulübü yayınları, 1993.
- Sarioğlu, Mehmet, *Bir Cumhuriyet Aydını; Mehmet Ali Kağıtçı*, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.
- Sarioğlu, Mehmet, *SEKA Postası'nın Işığında İzmit'te Kültürel Yaşam*, Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi Yayınları, 2013.
- Sarioğlu, Mehmet, "Mehmet Ali Kağıtçı, SEKA ve İzmit", *I. Uluslar arası Kocaeli ve Çevresi Sempozyumu (Bildiriler)*, 20-22 Nisan 2006, Kocaeli B.B. Yayınları 2006, c.I, s. 981-995.
- *SEKA Postası*, 1 Temmuz 1958, sayı: 51, 1 Aralık 1964, sayı: 196, 1 Ocak 1965, sayı: 197, 1 Temmuz 1965, sayı: 210, 1 Ağustos 1968, sayı: 282-283, 1 Eylül 1970, sayı: 333, 1 Şubat 1971, sayı: 343, 1 Mart 1971, sayı: 345, 15 Ocak 1972, sayı:366, 15 Mart 1974, sayı: 414, 15 Ekim 1975, sayı: 446, 1 Aralık 1975, sayı:449.
- Ulugün, Yavuz (Hazırlayan), *Osmanlı ve Ulusal Kurtuluş Döneminde Kocaeli*, İzmit KYÖD Yayınları, 2002.

İZMİTLİ BİR TIBBİYE HOCASI:
DOKTOR FEYZULLAH İZMİDÎ
(1845, İZMİT - 24 EKİM 1923,
İSTANBUL)

Nermin ERSOY*

Ülkemizde 19. yüzyıl tıp eğitimine, iç hastalıklarının gelişmesine çok önemli katkılar sağlamış olan Dr. Feyzi Paşa yaşamı boyunca vatanına hizmet etme sorumluluğunu en iyi şekilde yerine getirmeye çalışmış hekimlerimizden biridir.

1842 (1261) İzmit doğumlu olan Feyzi Paşa'nın asıl ismi dedesinin adı olan Feyzullah'tır.

Okuldaki adı babası Hasan efendinin ismi ile birlikte Feyzi Hasan olarak geçmektedir¹. Muallim (Profesör) Doktor Feyzi Paşa olarak tanınmasına karşın, kendisini Doktor Feyzullah İzmidî olarak tanıtmaktan çok hoşlanan ve imzasını Feyzullah İzmidî olarak atan Feyzi Paşa'yı biz de bu isimle yâd etmek istedik.

İzmit'in Alaca Mescit Mahallesi'nin Veli Hoca sokağında (mahallesinde)² 65 no'lu evde doğmuş olan Feyzi Paşa'nın babası Yeniçeri ağalarından Karakollukçu Feyzullah Ağa'nın oğlu İzmitli Çıkrıkçı Hasan Usta, annesi ise Zeliha Şerife Hanım'dır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'nin beşinci sınıfında (1864) iken İzmit'in Topçular ailesinden Saniye hanımla ilk evliliğini yapmış ve Ferdane ile Selim adlı iki çocuk sahibi olmuştur. 1881 yılında eşinin ölümü üzerine Samiye hanımla evlenmiş ve bu evliliğinden Feyziye, Mehmet Ziya, Mehmet Şakir ve Emine Melek adlarında dört çocuk sahibi daha olmuştur.³

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Temel Tıp Bilimleri Bölümü, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı Başkanı, e-mail: nersoy@kocaeli.edu.tr

1 Aykut Kazancıgil. Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mırat-ı Mekteb-i Tıbbiye). Cilt I. Özel yayınlar, İstanbul, 1991, Sayfa: 119

2 Dr. Feyzi Paşa'nın bizzat tuttuğu ve aileye ait kuyudat defteri adlı defterinde her ikisi mahalle olarak geçmektedir.

3 Feyzi Paşa Dosyası. İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Lexicon Dolabı. ; Torunu Feyzi Feyzioğlu ile yapılan görüşme (Temmuz 1998).

Önce ve daima çalışmayı kendine düstur edinmiş olan Feyzi Paşa'yı, talebesi Dr. Neşet Ömer "adil, vicdanlı, görevine sadık, asla şikâyet etmeyen, daima çalışan ve kendini yenileyen bir insan" olarak tanımlamaktadır. Türkiye'de klinik tıbbı kurma şerefine sahip olduğu söylenen⁴ Feyzi Paşa'yı, halk dönemin Lokman Hekimi olarak kabul etmiş ve teşhislerindeki isabetlerinden dolayı "röntgen Feyzi" yakıştırmasında bulunmuştur⁵. İç hastalıkları eğitim ve öğretimi kadar, salgın hastalıklarla mücadele konusunda gösterdiği gayret ve başarılar onu ölümsüz kılmıştır.

Tahsil Hayatı

İlk ve orta öğrenimini İzmit'te tamamladıktan sonra, lise tahsilini İstanbul-Şehzadebaşı'nda tamamlamış olan Feyzullah İzmidî, 1860 (1276) yılında Halicioğlu'nda bulunan Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'ye girmiş ve 27 Haziran 1871'de birincilikle ve tabip yüzbaşı rütbesiyle mezun olmuştur.

29 Temmuz 1871 tarihinde Haydarpaşa Askeri Hastanesi'ne tatbikat ve ameliyat deneyimi kazanmak üzere muavin tabip olarak atanmıştır. Burada gösterdiği başarılar ve arkadaşları tarafından sevilen, sayılan bir genç olması, Dr. Feyzi'nin gelecek vaat ettiği kanısını yaratmış, bu nedenle de Avrupa'ya tahsile gitmesi önerilmiştir.⁶

Zeki, çalışkan, iyi ahlaklı, sevilen bir insan olan Dr. Feyzi, yurtdışına gönderileceklerin katıldığı sınavı (28 Aralık 1872) da birincilikle kazanmış ve Türk hükümeti tarafından iç hastalıkları (emraz-ı dâhiliye) ihtisası yapmak üzere 3 Şubat 1873'te Paris'e gönderilmiştir.⁷

Paris Üniversitesi Tıp Fakültesi'nde öğrenimi sırasında gösterdiği başarılarından dolayı 1873'te Sol Kolağası, 1875'te ise Sağ Kolağası rütbelerini almıştır. Hocası Prof. Dr. Behier ve Paris Tıp Fakültesi'ndeki diğer hocalarının karşısında ihtisas sınavını üstün bir başarıyla verdikten sonra, klinik muallimliği yapmaya hak kazanmıştır.⁸

Meslek Hayatı

Dr. Feyzi Paşa'nın kırk yıllık meslek yaşamı, 13 Ağustos 1876 tarihinde Paris'ten İstanbul'a dönüşüyle başlamaktadır. Döndükten hemen sonra Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye (Askerî Tıp Okulu)'de emraz-ı dâhiliye (iç hastalıkları) muallimliğine getirilmiştir. 24 Ocak 1877'de binbaşılığa terfi eden Dr. Feyzi, (1880) Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Okulu)'ye de seririyat-ı dâhiliye (dâhiliye kliniği) muallim muavini (doçent) olarak atanmıştır. Bir sene sonra da Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'de

- 4 Ömer Neşet, Doktor Feyzi Paşa (1261-1243). Darulfünun Tıp Fakültesi Mecmuası. Cilt: 5, Sayı:7, sayfa: 509-510, 511, Eylül 1339
- 5 Torunu Feyzi Fezioğlu ile yapılan görüşme (Temmuz 1998).
- 6 Unat Ekrem Kadri, Samastı, Mustafa: Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fak.Yayın no: 3598, İstanbul, 1990, sayfa:10, 19,27; Unat, Ekrem Kadri: Muallim Doktor Feyzi Paşa (1845-1923). Tıp Tarihi Araştırmaları. Sayı:4, sayfa: 127-133, 1990; Rıza Tahsin: Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye. Birinci Kitap. Dersaadet, 1328, sa:210-211.
- 7 Kazancıgil, a.g.e., s.119; Neşet a.g.m., s. 509-510, 511.
- 8 Neşet a.g.m., s. 509-510, 511.; Unat, Ekrem Kadri: Muallim Doktor Feyzi Paşa (1845-1923). Tıp Tarihi Araştırmaları. Sayı:4, sayfa: 127-133, 1990

seririyat-ı dâhiliye muallimi Dr. Şemsi Beyin ölümü üzerine seririyat-ı dâhiliye muallimliğine (profesör) yükseltmiştir.⁹

Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'de emraz-ı dâhiliye (iç hastalıkları) hocalığından başka, teşhis-i marazi muallimliğine ve 1877'de ise, askerî ve sivil tıp okullarında hıfzısıhha (halk sağlığı) muallimliğine de başlamıştır.¹⁰ 1878 yılında İstanbul'da göçler sonucu ortaya çıkan tifüs salgınında Gülhane Hastanesi'nde ve Kadın Muhacir Hastanesi'nde bulunan muhacirlerin tedavisine memur edilmiş ve gösterdiği üstün gayretlerinden dolayı bir derece terfi ile taltif edilmiştir. Ardından İzmir'de ve Adapazarı'nda çıkan salgınlarla baş etmesi için Doktor Feyzullah İzmidî görevlendirilmiş ve tüm bu görevleri başarıyla tamamladığı için çeşitli terfi ve madalyalarla (16 kez) ödüllendirilmiştir.

1914 yılında da tıp kitapları yazdığı ve çevirdiği için birinci dereceden bir kıt'a Maarif Nişanı ile taltif edilmiştir.¹¹ Ayrıca 1901 yılında Dr. Ferik Feysi Paşa'nın eşine birinci rütbeden Şefkat Nişanı verilmiştir.¹²

13 Kasım 1890 perşembe akşamı Almanya'da Dr. Koch'un verem hastalığına dair keşfi ve ilacının bulunması üzerine, bu ilacın etkisi hakkında incelemede bulunmak üzere kurulan komisyonla Almanya'ya gitmiştir. Buradaki çalışmaları nedeniyle de 8 Ağustos 1890 tarihinde Dr. Feysi mirlivalığa (general) yükseltilmiştir. 30 Ocak 1891 tarihinde Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'ye üye olan Dr. Feysi, 10 Ekim 1893 tarihinde Şehremaneti'nde oluşturulan "Umumi Hıfzısıhha Komisyonu"na üye seçilmiştir. O tarihlerde İstanbul'da ortaya çıkmış olan kolera salgını üzerine de "Belediye Daireleri Sıhhiye Heyetleri"ne müşavir tabip olarak atanmıştır.

Ünü yurt dışına taşımış olan Dr. Feyzullah İzmidî, Karadağ prensini tedavi etmek üzere Karadağ kralı tarafından Çetine'ye davet edilmiştir. Tedavisindeki başarıdan ötürü Karadağ Kralı, Feyzullah İzmidî'ye birinci rütbeden Danilo ödülü vermiş ve 3 Mayıs 1896 yılında yurda dönüşünde de Mirliva Feysi Paşa Ferikliğe (korgeneral) terfi ettirilmiştir. Altın Liyakat Madalyası ile taltif edilmiştir. Feyzullah İzmidî'nin, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın kerimesi Zeynep Kamil'in özel hekimliğini yaptığı da bilinmektedir.¹³

9 Kazancıgil, a.g.e., s.119; Neşet a.g.m., s. 509-510, 511.; Feysi Paşa Dosyası.İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi; Doktor Besim Ömer: Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane. Nevsali Afîyet (Salname-i Tıp). İkinci sene, Alem Matbaası - Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1316, sayfa:28, 29, 38

10 Feysi Paşa Dosyası.İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi.; Muallim Feysi Paşa: Maraz-ı Mergazi (sıtma). Derleyen: Dr. Asım Bey. Tanin Matbaası, İstanbul, 1329

11 Muallim Feysi Paşa: Maraz-ı Mergazi (sıtma). Derleyen: Dr. Asım Bey. Tanin Matbaası, İstanbul, 1329

12 Başbakanlık Osmanlı Arşivi. Taltifat İradeleri. 11, 10.R.1332

13 Nuran Yıldırım: Dr. Feysi Paşa (1842-1923). Feysi Paşa Dosyası. İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Lexicon Dolabı; Avni Öztüre: İzmit Tarihi. Çeltük Matbaası, İstanbul, 1969, sayfa: 192-193

Hizmetleri

Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane (Askerî Tıp Okulu)'de ve Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye (Sivil Tıp Okulu)'de dâhiliye ve nöroloji hocalığının yanı sıra tıp eğitiminin iyileştirilmesine, tıp eğitiminin Türkçeleştirilmesine, Şam Tıp Mektebi'nin açılışına, salgın hastalıklarla mücadeleye yaptığı değerli katkılar, onun bitmek tükenmek bilmeyen çalışma azmini göstermesi açısından önemlidir.

Tıp Eğitime Katkıları

Ayrıntılardan kaçınarak, öğrencinin konuyu anlayabilmesi için vakalar kullanarak ders vermesi, tüm öğrencileri tarafından beğeniyle karşılanmış ve pek çok öğrencisinin kendisi için "en iyi tıp hocası" tanımlamasına neden olmuştur. Hastaya doğru tanı koyabilmek için hastadan ayrıntılı hastalık bilgisi alınmasını, doğru tedavi için ise; tıptaki gelişmeleri yakından izlemek gerektiğini savunmuştur.

Dr. Feyzi Paşa, 1903 (1319) yılında Şam'da baş gösteren kolera salgını ile mücadele için görevlendirildiğinde, Şam Tıbbiyesi'ni kurma görevini de üstlenmiştir.¹⁴ Hem kolera ile savaşını, hem de Şam Tıbbiyesi müdür vekili ve ders nazırı sıfatıyla tıbbiye açma çalışmalarını bir arada sürdüren Feyzullah İzmidî, Şam'da Salahiye caddesinde bulunan komiser Ahmed Efendi'nin konağını kiralayarak, 5 Ekim 1903 (22 Eylül 1319) tarihinde törenle Şam Tıbbiyesi'ni açmıştır.¹⁵

Salgın Hastalıklarla Mücadelesi

Dr. Fevzi Paşa, Paris'ten döndükten bir yıl sonra (1878/1294) Türk-Rus Savaşı sonrası Balkanlardan İstanbul'a gelen göçmenler için hizmet veren muhacir hastanelerinde ve yaralı askerlerin bakıldığı Gülhane Hastanesi'nde çalışmaya başlamış, bu arada göçmenler arasında ortaya çıkan tifüs salgınıyla mücadele etmiştir.¹⁶ Bundan sonra da Anadolu'da çıkan pek çok salgın hastalıkla mücadele için görevlendirilmiştir.¹⁷

14 Feyzi Paşa Dosyası. İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Lexicon Dolabı; Neşet a.g.m., s.509-510, 511; Feyzi Paşa Dosyası.İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi.

15 Neşet a.g.m., s.509-510, 511.

16 Neşet a.g.m., s.509-510,511.; Unat, Ekrem Kadri: Muallim Doktor Feyzi Paşa (1845-1923). Tıp Tarihi Araştırmaları. Sayı:4, sayfa: 127-133, 1990.; Feyzi Paşa Dosyası.İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi.

17 Doktor Neşet Ömer: Muallim Dr. Feyzi Paşa. Osmanlı Seririyat Mecmuası. Sene:4, No:1, sayfa: 2, YIL ?

Feyzullah İzmidî, sıtma dersleri sırasında; 1910 yılında Adapazarı'nda çıkan salgın hastalıkta görevlendirilmesiyle ilgili olarak da şunları anlatmaktadır; “pek çok ölüme neden olan salgın bir hastalığın ne olduğunun belirlenmesi için yörede araştırma yapmak üzere görevlendirilmişim (1 Mart 1908/ 27.1.1326). Zaten İzmitli olduğum için o yöreyi iyi bilirim. Yaptığım muayenelerde pek çok hastada dalak büyümesi, sıtma kaşeksisi ve nezle pnömonisi gördüm. Ölenlerin çoğu saraydan ihraç edilen genç kadınlardı. Bunların ölüm sebebinin zatürre ve sıtma olduğunu anladım”.¹⁸

Sıtmayla mücadele ederken tıbbi tedavide görülen başarısızlık durumuyla nasıl baş ettiğini de şöyle anlatmaktadır; “halk sıtma için kinin türevi olan sulfato denilen ilacı kullanıyordu. Yeterli oranlarda almış olmalarına karşın, hastalar iyileşmiyordu. Bu tozdan bir miktar alıp mektepte tahlil ettirdim ve içinde çok az kinin bulunduğunu gördüm. Bu duruma acil çözüm bulmak gerekiyordu. İlk aklıma gelen çare zeytin yaprağı oldu. İzmit'e yazdım, çuvalla zeytin yaprağı getirttim. İlk talebem olan Selami Paşa da memleketi olan Bursa'dan yeterli miktarda getirtmişti. Bu zeytin yaprağından yaptığımız hülasyı hastalara verdik. Hastalar zeytin yaprağı tedavisiyle iyileşmeye başladılar” demektedir.¹⁹

Veremle mücadele için 1890 yılında Koch'un bulduğu tüberkülin tedavisini incelemek üzere Sultan Abdulhamit tarafından Berlin'e gönderilen Dr. Fevzi Paşa, Dr. Horasancı, Dr. Naim ve Dr. Düring'den oluşan resmî komisyon, dönüşte “tüberkülin” tedavisinin özellikleri hakkında bir rapor hazırlanmıştır.²⁰ 1904 (1320) tarihli Nevsal-i Afîyet'te de Dr. Fevzi Paşa'nın da katıldığı verem kongresinin sonuçları yayınlanmıştır. Veremden korunma yolları üzerinde durulan yazıda, özellikle çocukların bu hastalıktan nasıl korunacağı konusunda ayrıntılı bilgiler verilmektedir.²¹

Feyzullah İzmidî'nin Eserleri

Fevzi Paşa Vakayı-i Tıbbiye'nin en eski yazarlarından olup görevlendirildiği salgınlarla ilgili layihaları (İzmir, Şam ve Adapazarı) ve raporları bulunmaktadır. Vakayı-i Tıbbiye'de Şam Tıbbi Topografisi ile ilgili bir yazısı yayınlanmış ve 1888 (1304) yılında Rakel'in eserini “Usul-u Teşhis-i Marazî” adıyla tercüme etmiş ve 1088 sayfa olarak basılmıştır. 1889 (1305) yılında da Adolf Strumpell'in kitabını “İlm-i Emraz-ı Dâhiliye” adıyla ilk cildini, ikinci cildini ise; 1890 (1306) yılında yayınlamıştır. 1893'te yayınlanan Emraz-ı A'za-yı Hazmiye (Sindirim Sistemi Hastalıkları)'yi ve 1909 yılında yayınlanan Kilyeteyn, Huveyzateyn ve Mesane Emrazi (Böbrekler, İshaller ve Mesane hastalıkları) adlı eserleri bulunmaktadır.²²

18 Kazancıgil, a.g.e., s.119; Muallim Fevzi Paşa: Maraz-ı Mergazi (sıtma). Derleyen: Dr. Asım Bey. Tanin Matbaası, İstanbul, 1329

19 Kazancıgil, a.g.e., s.119; Muallim Fevzi Paşa: Maraz-ı Mergazi (sıtma). Derleyen: Dr. Asım Bey. Tanin Matbaası, İstanbul, 1329

20 Neşet a.g.m., s. 509-510, 511.; Nuran Yıldırım: Dr. Fevzi Paşa (1842-1923). Fevzi Paşa Dosyası. İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Lexicon Dolabı; Akil Muhtar Özden: Dr. Fevzi Paşa. Üçüncü Mıntika Etibba Odası Gazetesi.1943, sayfa: 3

21 Doktor Besim Ömer: Beynelmîl Verem Kongresi. Nevsal-i Afîyet (Salname-i Tıp). Üçüncü sene, Matbaa-ı Ahmed İhsan ve Şürekası, 1320, sayfa: 105-126

22 Kazancıgil, a.g.e., s.119; Neşet a.g.m., s. 509-510, 511.;Fevzi Paşa Dosyası.İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi.; Rıza Tahsin: Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye. Birinci Kitap. Dersaadet, 1328, sa:210-211.; Nuran Yıldırım: Dr. Fevzi Paşa (1842-1923). Fevzi Paşa Dosyası. İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Lexicon Dolabı.; Doktor Neşet Ömer: Muallim Dr. Fevzi Paşa. Osmanlı Seririyat Mecmuası. Sene:4, No:1, sayfa: 2, YIL ? .; Başbakanlık Osmanlı Arşivi . Taltifat İradeleri. 41, 20.ZA.1313.; Doktor Besim Ömer: Efkar-ı Batla. Nevsal-i Afîyet (Salname-i Tıp). Dördüncü kitap, Matbaa-ı

Ayrıca, 1914 yılında asistanı Dr. Asım Arar tarafından kaleme alınmış olan sıtma ders notları Maraz-ı Merzagi (Sıtma) adıyla yayınlanmıştır.²³

Usul-i Teşhis-i Marazi: 1888 (1304) yılında İstanbul'da Mahmud Bey Matbaası'nda basılmış olan 1088 sayfalık eserin ön kapağında; kitabın yazarının Paris hastaneleri etibbasından ve Darulfünun-u Tıbbiye'de muallim muavini Doktor Rakel olduğu ve Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye üyesi, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane'de emraz-ı dâhiliye, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane'de seririyat-ı dâhiliye muallimi, dördüncü mecdiye nişanına ve sanayi madalyasına sahip Doktor Miralay Feyzullah İzmidî tarafından çevrildiği yazmaktadır. Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin onayı ve Maarif Nezareti'nin ricası üzerine basıldığı bildirilen kitabın, Fransızca 6. baskısından çevrilmiş olduğu ve eserin 99 şekil içerdiği belirtilmektedir.²⁴

İlm-i Emraz-ı Dahiliye (1. Cilt): 1889 (1305) yılında İstanbul, Mahmud Bey Matbaası'nda basılmış olan 1030 sayfalık eserin ilk cildinin ön kapağında kitabın yazarının Leipzig Darulfünü-u Seririyat Nazırı ve muallimi Doktor Adolf Strumpel olduğu, Almandan Fransızcaya Josef Şaram, Fransızcadan Türkçeye ise, Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye üyesi, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane'de emraz-ı dahiliye, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane'de seririyat-ı dahiliye muallimi üçüncü rütbe mecdiye nişanına ve sanayi madalyasına sahip Doktor Miralay Feyzullah İzmidî tarafından çevrildiği bildirilmektedir. Diğer eserlerinde olduğu gibi Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin onayına ve Maarif Nezareti'nin ricasını haiz olduğu belirtilmektedir.²⁵

İlm-i Emraz-ı Dahiliye (2. Cilt): 1899 (1306) yılında İstanbul, Mahmud Bey Matbaası'nda basılmış olan 1305 sayfalık eserin ikinci cildinin ön kapağında kitabın yazarının Leipzig Darulfünü-u Seririyat Nazırı ve muallimi Doktor Adolf Strumpel olduğu ve Josef Şaram tarafından Almandan Fransızcaya çevrildiği, Fransızcadan Türkçeye çevirenin ise; Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye üyesi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane'de emraz-ı dahiliye, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane'de seririyat-ı dahiliye muallimi üçüncü rütbe mecdiye nişanına ve imtiyaz nişanının gümüş madalyasıyla sanayi nefise madalyasına sahip Doktor Miralay Feyzullah İzmidî olduğu yazmaktadır. Diğer eserlerinde olduğu gibi Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin onayına ve Maarif Nezareti'nin ricasını haiz olduğu belirtilmektedir.²⁶

Ahmed İhsan, 1322, sayfa: 220.

23 Muallim Feyzi Paşa: Maraz-ı Mergazi (sıtma). Derleyen: Dr. Asım Bey. Tanin Matbaası, İstanbul, 1329

24 Rakel: Usul-u Teşhis-i Marazi (Çeviren: Doktor Miralay Feyzullah İzmidî). Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1304

25 Adolf Strumpel. İlm-i Emraz-ı Dahiliye (Çeviren: Doktor Miralay Feyzullah İzmidî). Cild evvel. Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1305

26 Adolf Strumpel. İlm-i Emraz-ı Dahiliye (Çeviren: Doktor Miralay Feyzullah İzmidî). Cild sani. Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1306

Maraz-ı Mergazi (Sıtma): 1914 (1329) yılında İstanbul, Tanin Matbaası'nda basılmış olan eserin ön kapağında; Osmanlı Tıp Fakültesi birinci seririyat-ı dahiliye muallimi Feyzi Paşa hazretlerinin seririyat derslerinden, seririyat (klinik) asistanı doktor Asım Bey tarafından cem edilmiştir, yazmaktadır.²⁷

Sıtmanın tanımının, bulaşma yollarının, laboratuvar bulgularının, kliniği ve tedavisinin anlatıldığı kitapta, hastalığın yayılmasına neden olan sineklerin (anofel) hastalığın yayılmasında nasıl rol oynadıkları da anlatılmaktadır. Her bir kuramsal bilgiyi kendi deneyimleri ile canlandırılan Fezzullah İzmidî, ülkemizde ve Avrupa'da sıtmanın yaygın olarak görüldüğü yerleri bildirmektedir. Ülkemizin

hemen her tarafında görülen sıtmayla mücadele için böyle bir tedbir ile tahaffuzhaneye eşit derecede ihtiyaç vardır” demektedir.²⁸

Emekliliği

18 Mayıs 1910 tarihinde yaşının ilerlemesini gerekçe göstererek askeriyeden emekliliğini talep etmiş olan Dr. Feyzi Paşa, 24 Mayıs 1910 tarihinde 6566 kuruş ile emekliliğe ayrılmıştır. Emekliliğinden 13 yıl sonra da 24 Ekim 1923 (25 Teşrinievvel 1339), Çarşamba günü İstanbul-Şehzadebaşı, Fevziye Mahallesi, Fevziye Caddesi'ndeki evinde üremiden yaşamını yitirmiştir. Perşembe günü Şehzade Camisi'nden alınan Doktor Fezzullah İzmidî, öğrencilerinin omuzlarında Unkapanı'na, oradan özel feribotlarla Harem'e ve son olarak da Üsküdar'da Karacaahmet Mezarlığı'na taşınmıştır. Karacaahmet Türbesi'nin yanına defnedilmiştir.

Bu gayretli ve başarılı hekimimizi doğduğu yerde adını yaşatmak, böylece ona olan şükran duygularımızı göstermek için Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver, 25 Kasım 1957 tarihinde İzmit Belediyesi Başkanlığı'na bir dilekçe yazmıştır. Süheyl Ünver Hoca, dilekçesinde Prof. Dr. Feyzi Paşa'nın önemini bildirdikten sonra, İzmit'in büyük caddelerinden birisine isminin verilmesini önerir. İzmit Tarihi'nin yazarı Avni Öztüre, “hocanın isteği üzerine aynı yıl İzmit Şehir Meclisi'nin aldığı bir kararla Mehmet Ali Paşa'ya giden caddeye “Feyzi Paşa” adı verildiğini”²⁹ yazmasına karşın, şu anda İzmit'te bu isimde bir cadde bulunmamaktadır. Büyükşehir belediyesi arşivlerinde ise bu tarihlere ait belgeler bulunmamaktadır.

Fakat 1955-1958 tarihleri arasında İzmit Belediyesi Başkanlığı yapmış olan Sn. Osman Gençal'ın özel arşivinden elde ettiğimiz belediye meclis kararları tutanağının bir örneği bu karmaşıklığa ışık tutmaktadır. 5 Mart 1957 tarihinde Belediye Reisi Osman Gençal'ın başkanlığında yapılan mutat toplantıda alınan 13. karar şöyle açıklanmaktadır: “İzmit'in bir asır önce yetiştirdiği büyük ve meşhur evladından biri olan ve Tıbbiye mektebinin yarım

27 Muallim Feyzi Paşa: Maraz-ı Mergazi (sıtma). Derleyen: Dr. Asım Bey. Tanin Matbaası, İstanbul, 1329

28 Muallim Feyzi Paşa: Maraz-ı Mergazi (sıtma). Derleyen: Dr. Asım Bey. Tanin Matbaası, İstanbul, 1329

29 Feyzi Paşa Dosyası.İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi.; Avni Öztüre: İzmit Tarihi. Çeltük Matbaası, İstanbul, 1969, sayfa: 192-193

asır önce de en değerli hocası bulunan İzmitli Fevzi Paşa olup son zamanlarda şehrimizde müşahede ettikleri büyük imar gelişmeleri hasebiyle en büyük caddelerden birine (Doktor Fevzi Paşa) isminin verilmesi çok yerinde bir kadirşinaslık olacağına dair Tıp Tarihi Enstitüsü Müdürlüğü'nün 25.11.1956 tarih ve 71 sayılı yazısı ile Doktor Fevzi Paşa'nın tercüme hali olup okundu. İzmit'te doğmuş ve memleketin yetiştirdiği bu güzide evladının ismine izafeten lise önünde açılacak merasim meydanına (Doktor Fevzi Paşa) meydanı olarak adlandırılmasına ittifakla karar verilmiştir.”

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Başkanlığı ile iletişime geçerek, Feyzullah İzmidî'nin isminin doğum yerinde yaşatmakla ilgili hocanın bu dileğini tekrarlamayı bir görev bildik.

Alaturka müzikten çok hoşlanan Dr. Feyzi Paşa'nın kendi not defterinde yer alan mısraları aktarıyorum:

Girilir ağlayarak işte hayat

Çıkılır inleyerek işte memat

Böyle bir dehri denide artık rahat umulur mu

Heyhat...

Kiminin zevkini dert üstüne eyler şu melek

Kimisi hanei vahdette kalır ah ederek

Kimisi seyre çıkar atlası diba ederek

Kimisi mendil bulamaz didei eşkin silecek

KAYNAKLAR

- Adolf Strumpel, İlm-i Emraz-ı Dahiliye (Çeviren: Doktor Miralay Feyzullah İzmidi). Cild ewel. Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1305.
- Adolf Strumpel, İlm-i Emraz-ı Dahiliye (Çeviren: Doktor Miralay Feyzullah İzmidi). Cild sani. Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1306.
- Akil Muhtar Özden, Dr. Feyzi Paşa. Üçüncü Mıntıka Etibba Odası Gazetesi.1943.
- Avni Öztüre, İzmit Tarihi. Çeltük Matbaası, İstanbul, 1969.
- Aykut Kazancıgil, Tıp Fakültesi Tarihçesi (Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye). Cilt I. Özel yayınlar, İstanbul, 1991.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Taltifat İradeleri. 11, 10.R.1332.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Taltifat İradeleri. 41, 20.ZA.1313.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Taltifat İradeleri. 43, 13.Z.1318.
- Doktor Besim Ömer, Beynelmîlel Verem Kongresi. Nevsali Afîyet (Salname-i Tıp). Üçüncü sene, Matbaa-ı Ahmed İhsan ve Şürekası, 1320.
- Doktor Besim Ömer, Efkar-ı Batıla. Nevsali Afîyet (Salname-i Tıp). Dördüncü kitap, Matbaa-ı Ahmed İhsan, 1322.
- Doktor Besim Ömer, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye-i Şahane, Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye-i Şahane. Nevsali Afîyet (Salname-i Tıp). İkinci sene, Alem Matbaası - Ahmed İhsan ve Şürekası, İstanbul, 1316.
- Doktor Neşet Ömer, Muallim Dr. Feyzi Paşa. Osmanlı Seririyat Mecmuası. Sene:4, No:1, YIL ? .
- Ekrem Kadri Unat, Muallim Doktor Feyzi Paşa (1845-1923). Tıp Tarihi Araştırmaları. Sayı:4, 1990.
- Ekrem Kadri Unat, Samastı, Mustafa: Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye. İÜ Cerrahpaşa Tıp Fak.Yayın no: 3598, , İstanbul, 1990
- Feyzi Paşa Dosyası. İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Lexicon Dolabı.
- Feyzi Paşa Dosyası.İ.Ü. Cerrahpaşa Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi.
- Muallim Feyzi Paşa: Maraz-ı Mergazi (sıtma). Derleyen: Dr. Asım Bey. Tanin Matbaası, İstanbul, 1329.
- Neşet Ömer: Doktor Feyzi Paşa (1261-1243). Darulfünun Tıp Fakültesi Mecmuası. Cilt: 5, Sayı:7, Eylül 1339.
- Nuran Yıldırım: Dr. Feyzi Paşa (1842-1923). Feyzi Paşa Dosyası. İ.Ü. İstanbul Tıp Fakültesi, Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Arşivi, Lexicon Dolabı.
- Rakel: Usul-u Teşhis-i Marazi (Çeviren: Doktor Miralay Feyzullah İzmidi). Mahmud Bey Matbaası, Dersaadet, 1304.
- Rıza Tahsin, Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye. Birinci Kitap. Dersaadet, 1328.

YOLU İZMİT'TEN GEÇEN ECZACILAR

Mert SANDALCI*

Eyüp Talha KOCACIK**

Giriş

Geçmiş antik dönemlere kadar uzanan Nicomedia'nın, (İzmit) tarih sahnesinde adından söz ettirmeye başlaması Roma İmparatoru Diocletian döneminde (MS. 286) Bithinya'nın başşehri olması, şehirde muhteşem bir saray, hipodrom ve hamam inşa edilmesiyle başlar. Ancak bu parlak dönem kısa sürmüş, 24 Ağustos 358'de meydana gelen büyük bir deprem Nicomedia'da çok büyük bir yıkıma yol açmış, ardından çıkan yangınla şehir yok olmuştur.

Şehir, 6. yüzyılda İmparator I. Justinianos döneminde yeni kamu binalarıyla yeniden kalkınmaya başlamıştır. Bu gelişimini sonraki yıllarında da sürdüren İzmit, Osmanlı döneminde eğitim kurumları, fabrikaları ve limanıyla giderek bir sanayi şehri olmak yoluna girmiştir.

Kentin diğer Osmanlı kentlerine oranla daha hızlı gelişmesini ve büyümesini sağlayan önemli özellikleri vardır. Payitahta en yakın kenttir, gerek karayolu gerekse demiryolu ile İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan bir konumda bulunmaktadır, bunların yanı sıra doğal bir limana sahiptir. 1844-45 yıllarında Osmanlı'nın cılız sanayileşme hamlesinin ciddi örneklerinden biri olarak kabul edilen Çuha Fabrikası İzmit'te kurulmuş, bunu aynı yıllarda açılan Hereke Halı Fabrikası takip etmiştir.

Kent Roma döneminden itibaren ticarete ve sanata yatkınlığı ile ön plana çıkan Ermeni, Rum ve Yahudilerin yoğun olarak yerleştikleri bir kent olmuş, özellikle Ermeni nüfus, şehirde ve yakın yerleşim merkezlerinde görkemli manastırlar inşa etmişler, kurdukları kaliteli eğitim kurumlarıyla adından söz ettiren kolej niteliğinde okullar açmışlardır. (Ör: Bahçecik o dönemdeki adıyla Bardezag Koleji).

Şehirde yoğun olarak yerleşmiş olan özellikle Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşlarından bu okullarda orta ve lise tahsillerini yapmış pek çok gencin yüksek eğitim aldıkları da görülmektedir. Birçoğu İstanbul Darülfünun'da eğitimlerine devam etmişler, aslen İzmitli olan pek çok hekim, eczacı, hukukçu öncelikle Osmanlı topraklarında, daha sonraki yıllarda yaşanan göçlerle dünyanın dört bir tarafında görev yapmışlardır.

* Anadolu Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, 26470, Eskişehir; e-mail: mert@mertsandalci.com

** Eczacı, Ali Necdet Güven Cad. No:72, Adapazarı/Sakarya; e-mail: eyuptalha@kocacik.com

Bilindiği gibi eczacılar ilaç sanayisinde büyük gelişmelerin yaşanmaya başladığı 1950'li yıllara kadar eczanelerinde hekimlerin yazdıkları reçeteleri hazırlayan, az sayıda da olsa laboratuvarlarında müstahzar (hazır ilaç) üreterek piyasaya süren, halkla iç içe, yüz yüze görev yapan bir meslek grubudur. Eczacılar halkın her zaman en temel sorunu olan sağlık konusunda hastanın derdine derman olacak ilacı hazırlayan kişilerdir. Bu nedenle özellikle halkla iyi iletişim kuran eczacılar buldukları şehirlerin ve kasabaların en sevilen, en sayılan kişileri arasında yer almışlardır.

Bu çalışmada amacımız, 1866'da Eczacı Serope Bulutyan Efendi ile başlayıp, 1966 yılına kadar geçen 100 yıllık sürede İzmit'te eczane açmış, şehrin hastanelerinde çalışmış, asker eczacı olarak burada görev yapmış eczacıları tespit etmek, yolu İzmit'ten geçen tüm eczacıları daha yakından tanıtarak şehir tarihi konusunda araştırma yapacaklara ışık tutmaktır.

İzmit'in İlk Eczanesi

Bugünkü bilgilerimizin ışığında İzmit'teki ilk eczanenin Serope Bulutyan tarafından açıldığını söyleyebiliriz. Serope Bulutyan, 1857 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuş, 1866 yılında da İzmit'e gelerek "Bulut Eczanesi"ni açmıştır. O yıllarda İzmit'in tek eczanesi ve ecza deposu olarak Anadolu'ya ilaç sevkiyatında önemli rol oynamıştır. Bulutyan'ın Onnik ve Aleksan (Alexandre) adında iki oğlu olmuştur. İki oğlunu da Eczacı Mektebi'ne gönderen Bulutyan, 1900 yılına kadar eczanesinin başında görev yapmıştır.¹

Oğullarından ilki Onnik Bulutyan, 1885 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuş, 1895 yılına kadar bir süre ticaretle uğraşmıştır. Eczacı Mektebi'nden 1890 yılında mezun olan küçük kardeş Aleksan Bulutyan ise mezuniyetinin ardından ağabeyi ile birlikte ecza deposu işletmiştir. Onnik Bulutyan 1914 yılında vefat etmiştir. Aleksan Bey ise babasından kalan eczanede 1917 yılına kadar çalıştıktan sonra kendi adına "İzmit Hamidiye Eczanesi"ni açmış, 5 yıl kadar da burada çalışmıştır. 1922 yılında İstanbul'a gelerek Şark Merkez Ecza Deposu'na giren Aleksan Bulutyan,² 1949 yılında bu deponun müdürü olmuştur.

Aleksan Bulutyan

Aleksan Bulutyan Bey³, Şark Merkez Ecza Deposu'nun herkesçe sevilen bir ağabeyi olmuştur. Ülkenin dört bir tarafındaki eczacılara malzeme gönderen, onlarla iyi ilişkiler kuran Bulut, 1950 yılında kendisiyle yapılan röportajda⁴ hem İzmit eczacılığıyla ilgili, hem de Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ile ilgili anılarını tüm açıklığı ile anlatarak eczacılık tarihimize ışık tutan kişilerden biri olmuştur.⁵

...Müsaade ederseniz ben de size o kadar mühim olmamakla beraber enteresan bir vak'adan bahsedeyim:

Bundan 40 sene kadar evveldi. İzmit'te büyük bir kolera salgını zuhur etmişti. Şehre İstanbul'dan bir doktor geldi. Bu zata müfettiş denemeyeceği şüphesizdir. Mamafih bir müfettiş salâhiyeti taşıyor ve mücadele mevzuunda en yüksek makamlara da direktif verebiliyordu.

1 Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1900.

2 Arto Mezburyan'a göre 1914 yılına kadar babasının eczanesinde çalışıp, 1919'da İstanbul'a gelmiştir.

3 Remzi Kocaer, *Türkiye Eczacılar Almanâğı*, İstanbul, 1949, s. 262.

4 Röportajın yapıldığı tarihte Aleksan Bulut, Türkiye'de hayatta olan en eski diplomalı eczacıdır.

5 *Farmakoloğ*, 20/11 (1950), s. 397.

O zamanlar, İzmit'te 6 eczane, on, on iki kadar da serbest doktor vardı. Müfettiş dediğim zat, doktorların hepsini çağırttı. Kendilerine kim müracaat ederse bakmalarını, buna karşılık da devletten on beşer altın aylık alacaklarını söyledi. Aynı zat, bir müddet sonra da bizi huzuruna davet etti. O zamanlar, bir eczacılar için pazar sırası, gece nöbeti gibi usuller yoktu. Dedi ki

-Biliyorsunuz, şehirde kolera var; halkın sık sık eczanelere müracaat etmesi icap edecek. Günün her saatinde eczanenizi açık bulundurmanızı istiyorum.

Bütün meslektaşlar benim yüzüme bakmışlardı. Dedim ki:

Günün 24 saatinde de eczanelerimizde bulunmamız için, evlerimizden yatak getirtmemiz, lamba, ateş yakmamız, yemek pişirmemiz, eczanelerde bulunduracağımız çırak ve kalfalara yiyecek, yatacak masraf vermemiz gerekecek. Hülasa birçok külfet ve masraflara maruz kalacağız. Doktorun ise yapacağı sadece ev veya muayenehanesine gelen insana bakmaktan ibaret olacaktır. Bizlere de, doktorlarınkı kadar bir ücret vermeyecek misiniz?

-Hayır! Çünkü onlar doktordur, siz ise tüccarsınız. Eczanızı satarak para kazanacaksınız.

Cevap verdim:

Bendeniz böyle düşünmüyorum beyefendi. Biz tüccar değil, tıpkı aynı sıralarda beraber okuduğumuz doktorlar gibi ilim ve sanat ehliyiz. Onlar nasıl kendi sıcak yerlerinde oturarak ilim ve sanatlarının bedelini almağa layıksalar, biz de katlanacağımız sayısız zahmet ve masraflardan sarfınazar, geceli gündüzlü emrinize arz edeceğimiz sanat ve ilmi bilginin karşılığını isteriz.

-Maalesef size para veremeyeceğiz.

Öyleyse bendeniz de arz ediyorum ki, biz de icap ederse diplomamızı terk edecek, eczanemizi kapayacak ve bir mesleki haysiyet meselesi olan bu mevzudaki haklarımızdan feragat etmeyeceğiz.

Aleksan Bulut ile röportaj yapan kişi bu olaydan sonra kendisinin başına bir şey gelip gelmediğini sorduğunda da şöyle cevap vermiştir:

Hayır! Belki o zat pek makul bir zattı, belki diğer makamlar bizi haklı bulmuşlardı, hiçbirimiz geceleri eczanemizi açık bulundurmadığımız halde bir şey olmadı. Mamafih mücadelenin icap ettirdiği işler de aksamamıştır. Çünkü o zaman, her eczacının evinde de adeta ikinci bir küçük eczane vardı. Evdeki ecza dolabında lüzumlu maddeler bulundurulur ve böylece, nadiren eczaneye gitmek ihtiyacı hissedilirdi. Gece yapılan ilaçlar lamba ışığında not edilir, sabahları da deftere geçirilirdi.

O zamanlar, Türkiye'de ne bir Sağlık Bakanlığı, ne de şimdiki gibi rasyonel çalışan bir teftiş mekanizması vardı. Sadece, senede bir veya iki kere, İstanbul'daki Meclis-i Sıhhice tayin edilen iki zat gelir; ilaçlara, defterlere, eczanenin temizliğine bir göz atar ve giderlerdi. Zaten o zamanki defterler de çok basitti. Bütün iş, yapılan reçeteleri sathı bir şekilde kaydetmekten ibaretti. Şimdiki gibi uyuşturucu madde tazyidatı da yoktu. Drogistler⁶ istediği kadar kokain, morfin getirtir, dilediği şekilde satardı.

Bu röportajda 1910 yılında, İzmit'te 6 tane eczane olduğunu söyleyen Bulut, Türkiye'deki sağlık sistemiyle de ilgili bilgiler vermiştir. Röportajın devamında da eczacı mektebine dair hatıralarından⁷ bahsederek önemli bilgiler elde etmemizi sağlamıştır.

6 Ecza depoları

7 Farmakoloğ, 20/12 (1950), s. 433.

Benim Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye girdiğim sene sekiz dokuz talebeden ibarettik. Hâlbuki, Mekteb-i Tıbbiye-i Askeriye'nin eczacı kısmına kaydedilen harici talebe sayısı 100'e yaklaşmıştı. Tophane Müşiri Zeki Paşa'nın Umum Mekâtibi Askeriye Müfettişi olduğu sıralardı. Bir gün Paşa Demirkapı'daki Okulu teftiş ederken askerî mekteplerden gelmiş, muntazam kıyafetli talebe arasında sivil talebeleri de görünce sormuştu: Bu sivillerin askerî talebe arasında işi ne; yanındakiler hık mık diye cevap vermeğe çalışırken, Zeki Paşa kat-i bir dille şu emri vermişti: Bunların derhal kayıtlarını silerek, kendilerini Tıbbiye-i Mülkiye'ye gönderiniz.

Ve böylelikle, Eczacı Mektebine şartsız şurtsuz, adeta kollarını sallaya sallaya girip bedava eczacı olabilmek imkânı da ortadan kalkmış oldu. Kanaatimce Eczacı Mektebi tarihinde mühim bir dönüm noktası olan bu olayı belirttikten sonra, müsaade ederseniz, haricilerin bizim sınıfa gelmeleri ile sınıfın aldığı hali de anlatayım.

Sınıfımız 8-9 kişiden, birdenbire 150-160'a çıkmıştı. O zamana kadar mektepte okutulan dersler sadece Uzvi ve Gayri Uzvi Kimya, (organik ve inorganik kimya) Hikmet (fizik), Tabakat-ül arz (jeoloji), Hayvanat (zooloji), Müfredat-ı Tıp (farmakoloji) gibi meslek ve fen dersleriydi. Ancak bu yeni gelenler içinde öyleleri vardı ki, adeta, doğru dürüst bir gazete haberini bile okumaktan acizdiler. Bu vaziyet üzerine mektepte, Fransızca ve Türkçe derslerini okutmak, bunu için de, okula yeni hocalar almak icap etti. Yeni derslerin en önde gelenleri: Türkçe okuma, imlâ ve Fransızca okuma dersleri idi. Hiç unutmam Türkçe hocamız sınıfa girer girmez bize birer mühürlü kâğıt dağıtmış ve o günkü gazeteden basit bir havadisın imlâsını yaptırmıştı. İkinci dersinde bu imlâyı doğru yazabilenlerin isimlerini okudu. Bunlar, 160 talebe içinde ancak dokuz kişi idi. Yani okula Mektebi Tıbbiye-i Askeriye'den gelmemiş olanlar. Hoca bu vaziyet karşısında, bize dedi ki, ben, Türkçe imlâ öğretirken, bu 9 efendi de, doktorlarla beraber rapor yazmasını öğrensinler.

Dokuzumuz birden itiraz etmiştik. Doktorlar Anatomi, fizyoloji ve emsali dersler okuyorlar. Bunları bilmek ise, şüphesiz rapor yazmağa çok yardım eder. Hâlbuki biz daha bu derslerin hiç birini okumamıştık. Tabii ki ileride rapor yazmakta muvaffak olamayacaktık. Sonunda da sınıfta kalmamız tehlikesi baş gösterecekti. Hâlbuki diğer 150 arkadaşımız, esas konuları bilmedikleri halde rahatça sınıf geçeceklerdi. Bu nasıl olur dediğimizde, hoca derhal şu cevabı verdi: Ben dokuzunuzu da şimdiden sınıf geçmiş sayıyorum. Maksadım bu imlâ bilmeyen arkadaşlarımızla bir safta yürüyerek vakit kaybetmemeniz, bir şeyler öğrenmenizdir.

Bay Bulut, bu enteresan hadiseyi naklettikten sonra durarak hafifçe güldü. Sıkılmış olmazsam, dedi, size bir de yanımda oturan bir arkadaşımın bahsedeyim. Bu bir Musevi arkadaştı. O da Askeri Tıbbiye'den bize geçen haricilerdendi. Benim bir stenograf hızıyla Türkçe not tutmamı görünce şaşırıyor ve daha doğru dürüst, kelimeleri dahi yazamadığı için derste hocayı dinlemekten başka bir şey yapamıyordu. Hiç unutmam, bir gün benim notlarımı alıp yazmak istedi. Yazının ilk cümlesi, şimdi aklıma gelmeyen bir maddenin zeveban (ergime) derecesinin 56 olduğu idi. Daha cümleyi yazmağa başlamadan sordu.

-Zeveban nedir?

Şu, şu, demek.

-Peki niçin hoca 56 derecedir dediği halde, sen, 56'nın üstüne bir yuvarlak koydun. 56 ne demek, bu sayının üstündeki sıfır nedir?

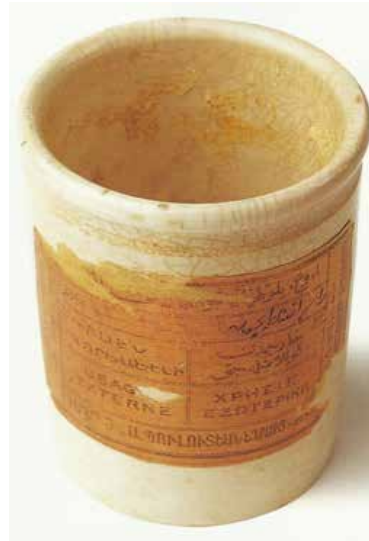
Ben henüz bu soruların cevabını vermeğe hazırlanmıştım ki, arkadaşım sözümü keserek, anlaşıldı, ben bu işi beceremeyeceğim dedi ve hakikaten, ertesi gün de, diğer günler de, bir daha okulda görünmedi.

Şekil-1: Aleksan Bulut'un Eczacı Mektebi'nden 1890 yılında aldığı diploması⁸.

Şekil-2: 1906 tarihli reçetede Onnik ve Aleksan kardeşlerin eczaneyi birlikte idare ettikleri dönemde kullandıkları mühür: "Bulutyan Biraderler"⁹

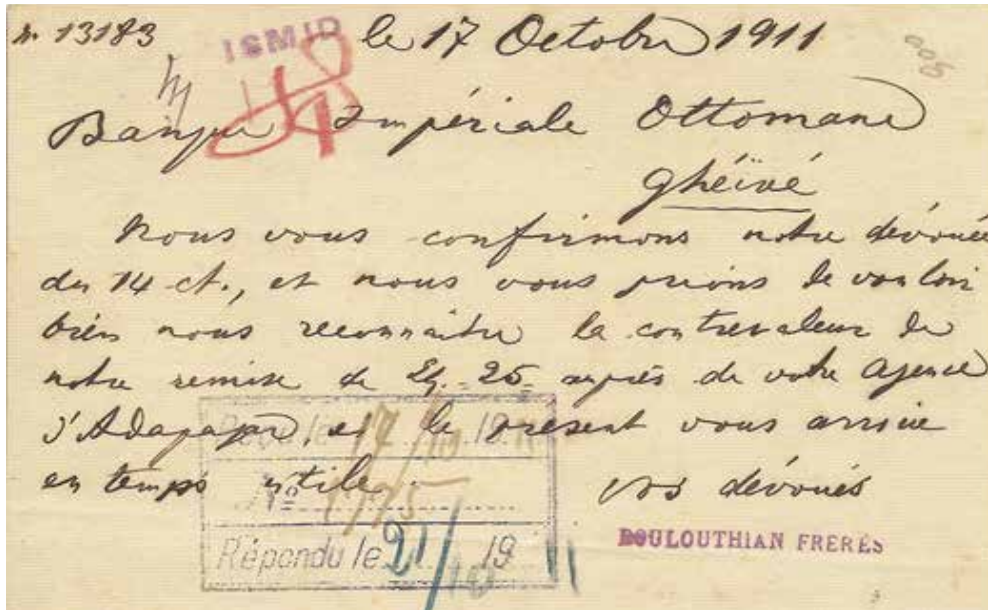

Şekil-3: 1904-1914 yılları arasında Bulutyan Biraderler tarafından kullanılan krem kavanozu¹⁰

8 İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, "Türk Eczacılık Tarihi Müzesi" Koleksiyonu.

9 Mert-Gülnur Sandalci, *Belgelerle Türk Eczacılığı* II-2, İstanbul, 2003, s. 45.

10 Kavanozun üzerindeki etikette Türkçe, Ermenice, Fransızca ve Rumca olarak "Haricen kullanılacak" yazmaktadır. Mert-Gülnur Sandalci, *Belgelerle Türk Eczacılığı* IV, İstanbul, 2000, s. 62.

Şekil-4: 1911 yılında Bulutyan Biraderler tarafından Osmanlı Bankası, Geyve Şubesi'ne gönderilmiş hesap konfirmesi¹¹

Bulutyan Kardeşler bu dönemde ticaret almanaklarına ilanlar vermişler ve toptan tıbbi malzeme ve ilaç temininde Anadolu'ya en mükemmel hizmeti götüreceklerini belirtmişlerdir¹².

Şekil-5: 1950'li Yıllardan Şark Merkez Ecza Deposu'nun Önünde Çekilmiş Bir Fotoğraf¹³. Ayakta, Soldan Üçüncü Aleksan Bulutyan'dır.

11 Mert-Gülnur Sandalci, *Belgelerle Türk Eczacılığı I*, İstanbul, 1997, s. 45.

12 Sandalci, *Belgelerle...I*, s. 45.

13 Mert Sandalci Arşivi.

Kocaeli Vilayeti Eczacıları

İzmit Merkez

Eyüp Talha
KOCACIK

Karnig Gürekyan: Bahçecik'de 1893-1909 yılları arasında eczanesi vardır¹⁴.

Ohannes Agop Efendi: 1886 yılında mezun olan bir askeri eczacıdır, İzmitlidir¹⁵. Nerelerde görev yaptığı bilinmemektedir.

Ali Kalemcioğlu: 1887 yılında mezun olmuştur, İzmitlidir¹⁶. Meslek hayatına Balıkesir Belediye Eczacısı olarak başlamıştır. 1891'de Haseki Hastanesi'nde atanmıştır. İlk, Türk tıbbi müstahzarı olan Elixir Süreyya'yı 1899 yılında yapmış ve Edhem Pertev Laboratuvarı'nda üreterek piyasa çıkarmıştır. Daha sonra İstanbul Divanyolu'nda eczane açtığı zannedilmektedir. Fakat bu bilgi kesin değildir, zira Doktor Ali Süreyya Bey diye de biri vardır ve eczane açmıştır, bir de 1886 mezunu olan eczacı İbrahim Süreyya vardır. Her ne kadar durum netliğe kavuşmasa da Türkiye'nin ilk tıbbi müstahzarını üreten kişi İzmitli eczacı Ali Süreyya Bey'dir. Hayatının son yıllarında Abdi İbrahim Laboratuvarı'nda mesul müdür olarak çalışmıştır. 1936 yılında vefat etmiştir.

Ağassi Azaryan: 1891 yılında Aslanbey'de eczanesi bulunmaktadır. 1892 yılında eczanesini Bahçecik'e taşımış ve 1909 yılına kadar burada bulunmuştur¹⁷.

Gregori Eftimiadis: 1892-1983 yılları arasında eczanesi vardır¹⁸.

Ağassi (Abbas) Papazyan: 1895-1913 yılları arasında Bahçecik'de eczanesi vardır¹⁹.

D. Constantin Sakellarides: 1893-1900 yılları arasında İzmit'te eczanesi vardır²⁰.

Armenak Beyleryan: 1896-1898 yılları arasında Akmeşe'de eczanesi vardır²¹.

Onnik Kurdyan: 1896 yılında mezun olmuştur²². 1902-1914 arasında İzmit'te eczanesi vardır²³.

Sarkis Töksüzyan: 1896 yılında mezun olmuştur, İzmitlidir²⁴.

Mıgırdıç Yervant: 1896 yılında mezunu olmuştur, İzmitlidir²⁵.

Mıgırdıç Dikran: 1898 yılında mezunu olmuştur, İzmitlidir²⁶.

Garabet Yaylıyan: 1899 yılında mezun olmuştur. Aslen Kayserilidir, 1914'te İzmit, Bahçecik'te eczane ve ecza deposu vardır.²⁷

Athanase Haralambopoulos: 1900 yılında Akmeşe'de "Pharmacie du Monastere", Manastır Eczanesi'nin sahibidir. 1921 yılına kadar faaldir²⁸.

A. Bodosyan: 1900-1904 yılları arasında Akmeşe'de ecza deposu vardır²⁹.

14 Cervati, *Annuaire...* 1893; Cervati, *Annuaire...* 1909.

15 Ekrem Kadri Unat, Mustafa Samastı, *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye 1867-1909*, İstanbul, 1990, s. 57.

16 Unat; Samastı, *Mekteb-i...*s. 57.

17 Cervati, *Annuaire...*1891; Cervati, *Annuaire...*1909.

18 Cervati, *Annuaire...*1892.

19 Cervati, *Annuaire...*1895; Cervati, *Annuaire...*1913.

20 Cervati, *Annuaire...*1893; Cervati, *Annuaire...*1900.

21 Cervati, *Annuaire...*1896; Cervati, *Annuaire...*1898.

22 Unat;Samastı, *Mekteb-i...*s. 60.

23 Cervati, *Annuaire...*1902; Cervati, *Annuaire...*1914.

24 Unat; Samastı, *Mekteb-i...*s. 59

25 Unat; Samastı, *Mekteb-i...*s. 60.

26 Unat; Samastı, *Mekteb-i...*s. 60.

27 Unat; Samastı, *Mekteb-i...*s. 61.

28 Michel Michailides, *Annuaire Commercial Universeil 1908*, s. 242.

29 Cervati, *Annuaire...*1900; Cervati, *Annuaire...*1904.

Simon Dikran Minasyan: İzmit, Bahçeciklidir. 1901 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. Önce Bahçekapı'da çalışmış daha sonra İzmit'te 1909-1921 yılları arasında eczane işletmiştir. Eczanesi olduğu dönemde askerliğini de yapan Minasyan, 1922 yılında Tekirdağ'a oradan da Dedeağaç'a göç etmiştir. 5 yıl kadar Batı Trakya'da muhtelif hastanelerde çalıştıktan sonra 1927 yılında Yenikaraağaç'ta (Yunanistan) eczane açmıştır. 1951 yılında burada vefat etmiştir³⁰.

Nureddin Rifat Efendi: 1901 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. Askeri eczacıdır, İzmit'te görev yapmıştır³¹.

N. Gogos: 1901-1902 yılları arasında eczanesi vardır³².

D. Lazarides: 1902-1903 yılları arasında eczanesi vardır³³.

Kevoork Künteryan: İzmit, Bahçeciklidir. 1907'de Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. Paris'te kimya öğrenimi görmüştür. Nazaret ve Nerses Künteryan'ın kardeşidir. İzmit'te eczane açmış ve "Manzume" adlı bir dergide yazılar yazmıştır. 1909-1913 yılları arasında Nazaret Künteryan ile birlikte deposu çalıştırmıştır. 1915 yılında Meskene'de tifüsten vefat etmiştir³⁴.

Nazaret Künteryan: İzmit, Bahçeciklidir. Kevoork ve Nerses Künteryan'ın kardeşidir. Kardeşi Kevoork ile birlikte İzmit'te çalışmış, I. Dünya Savaşı sırasında İzmir, Diyarbakır, Paşabahçe'de görev yapmıştır. 1913 yılında İzmit'te faaldir. Savaştan sonra Beyrut ve Mısır'da çalışmıştır³⁵.

Nerses Künteryan: İzmit, Bahçeciklidir. Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. Nazaret ve Kevoork Künteryan'ın kardeşidir. Kahire'ye yerleşmiş ve burada yaşamıştır³⁶.

Mehmet Şevki Heper: 1908 yılında eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. İzmit'te, Ziya Heper Eczanesi'ni açmıştır³⁷.

Yıldız Eczanesi: İzmit'te, Hamidiye Caddesi, No: 102'de Yıldız Eczanesi bulunmaktadır. Fakat eczacısının kim olduğu bilinmemektedir. 1908 yılında faaldir. Yıldız Eczanesi'ne ait zarf (Şekil-6)'da görülmektedir.

Agop Terziyan: 1891 yılında İzmit'te eczanesi vardır. Ticaret almanaklarında 1903 yılında faal gözükmemektedir fakat ondan sonra kayıtlarda yoktur. 1908 yılında İzmit'e gönderilen bir mektubun üzerinde "Eczacı Agop Terziyan Efendi'ye takdim" yazılmıştır. Buradan hareketle eczanesinin 1908'e kadar devam ettiği yorumu yapılabilir³⁸.

Artin Ghidavciyan: 1909-1914 yılları arasında İzmit'te eczanesi vardır³⁹.

30 Cervati, *Annuaire...*1909; Arto Mezburyan, *Ermeni ve Ermeni Kökenli Eczacılar, Kimyagerler*. (Elyazması, yayınlanmamış. İstanbul Ermeni Patrikhanesi Kütüphanesi.)

31 Rıza Tahsin, *Mirat-ı Mekteb-i Tibbiye*, İstanbul, 1328, s. 182.

32 Cervati, *Annuaire...*1901.

33 Cervati, *Annuaire...*1902.

34 Mezburyan, *Ermeni...*

35 Abdi İbrahim İlaç Firmasının Eczacılık Tarihi Koleksiyonu'nda 1913 tarihli ilaç faturası bulunmaktadır.; Mezburyan, *Ermeni...*

36 Mezburyan, *Ermeni...*

37 Kocaer, *Türkiye...*1949, s. 294.

38 Cervati, *Annuaire...* 1891; Cervati, *Annuaire...*1903.

39 Cervati, *Annuaire...*1909; Cervati, *Annuaire...*1914.

Şekil-6: Yıldız Eczanesi'nin Antetini Taşıyan Zarf, 1908 Tarihinde Postalanmış⁴⁰.

A. Kutneryan: Ticaret almanaklarında 1909-1921 yılları arasında İzmit'te A. Kutneryan'ın eczanesi olduğu bilgisi vardır⁴¹. Fakat başka herhangi bir kaynaktan bu isimli bir eczacı bulunamamıştır. İzmit'te Künteryan biraderlerin eczanelerinin olduğunu biliyoruz, belki de dönemin ticaret almanaklarında yazım hatası sonucu böyle bir isim ortaya çıkmış olabilir.

A. Sofianides: 1911-1921 yılları arasında İzmit'te eczanesi vardır⁴².

Yuvakim Efendi: 1911 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur, İzmitlidir⁴³.

Yervant Vahram: 1913'te İzmit, Bahçecik'te Ağassi (Abbas) Papazyan Eczanesi'nde staj yapmıştır.

Yusuf İzzettin Bilgisu: 1913 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur⁴⁴. İzmit'te, "Kocaeli Eczanesi" açmıştır. Cumhuriyet döneminde İzmit'te göreve devam eden en eski eczacılardan olan Bilgisu, 86 yaşına kadar eczanesinin başında durmuştur. 1977 yılında eczanesini torunu Ayşen (Bilgisu) Yengin'e devretmiştir. Yusuf İzzettin Bey 4 Haziran 1927 yılında kurulan Kocaeli Bankası'nın kurucu üyelerindendir⁴⁵. Yusuf Bey'in kendi adını taşıyan diğer bir torunu da İzmit'te "Santral Eczanesi"ni işletmektedir. Aynı aileden olan

40 Sandalcı, *Belgelerle...*, s. 207.

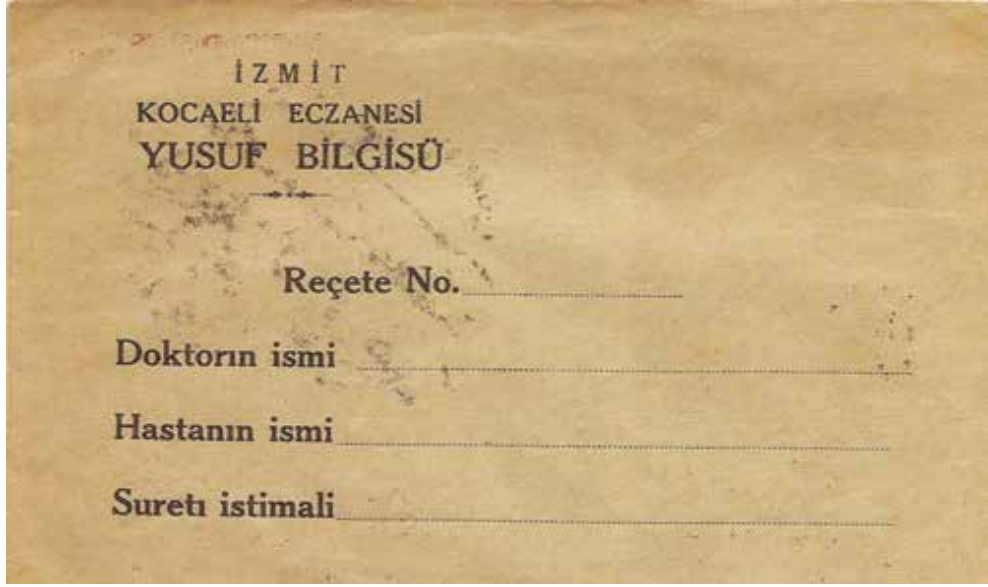
41 Cervati, *Annuaire...*1909; Cervati, *Annuaire...*1921.

42 Cervati, *Livre D'Adresses Medico-pharmaceutiques Turquie*, 1911; Cervati, *Annuaire...* 1921.

43 Nuran Yıldırım, "Dârülfünûn-ı Osmanî Tıp Fakültesi Eczacı Mektebi Öğrencilerine Ait Kabulnâmeler ve Şehâdetnâmeler", *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, Ankara, 1999, s. 239-279.

44 Kocaer, *Türkiye...* 1949, s. 339.

45 Hüseyin Erkol, *İzmit Esnaf ve Ticaret Tarihi*, İzmit, 2013, s. 359-360.

Şekil-7: Yusuf Bey'in Eczanesinde Kullandığı Reçete İade Zarfı⁴⁶

Beyhan Bilgisu da "Park Eczanesi"ni çalıştırmıştır. Osmanlı döneminde eczacılık yapmaya başlayan Yusuf Bilgisu, torunlarının da eczacı olmasıyla birlikte mesleği onlara devretmiştir. Yusuf Bey'e ait reçete iade zarfı (Şekil-7)'de görülmektedir.

Kyriako Şimşiroğlu: İzmit'e bağlı Ortaköy'de 1914 yılında eczanesi vardır⁴⁷.

Sahak Gagaryan: İzmit, Arslanbey doğumludur. 1912 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. 1923'e kadar Arslanbey'de eczane işletmiştir. Daha sonra Mısır'a göçmüştür⁴⁸.

Ağassi Der Mıgırdıçyan: İzmit, Bahçecik'te, 1900'lerin başında eczane ve ecza deposu sahibidir. 1916 yılında tifüsten vefat etmiştir. Ağassi Der Mıgırdıçyan tarafından 1907 yılında Bahçecik'ten gönderilen posta kartı (Şekil-8)'de görülmektedir. Posta kartı bir Amerikan Firmasına gönderilmiştir. İçeriğinde ise "Youth's Companion" isimli bir gazetede "En iyi 200 reçete" konulu bir ilan verilmiştir. Bu reçetelerin "Bütün insanlığın yararına, iyi kalpliliğin ispatı için" verilmiş olduğunu belirtip bazı soruları olduğunu yazmaktadır. Posta kartının ön yüzü (Şekil-9)'da görülmektedir.

Hasan Behçet Diker: 1916 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur⁴⁹. 1917 yılında askerlik görevi için Kudüs'e gitmiştir⁵⁰. Askerliğini tamamladıktan soran İzmit'e dönüp Demiryolu Caddesi'nde "Merkez Eczanesi" açan Diker, "Kinotarsin komprime" ve "Pürganol Yeni Müshil Gazozu" isimli iki müstahzar üretmiştir. Hasan Behçet Diker İzmit Türk Ocağı'nın kuruculuğunu ve başkanlığını yapmıştır. Aynı zamanda 4 Haziran 1927 yılında kurulan Kocaeli Bankası'nın da kurucularındandır⁵¹. Hasan Behçet Diker'in kullandığı mektup zarfı (Şekil-10)'da görülmektedir.

46 Sandalcı, *Belgelerle...*, s. 40.

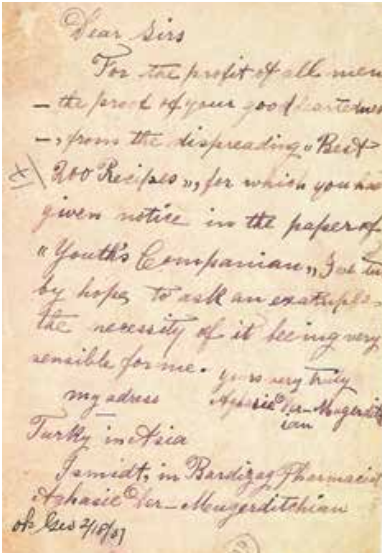
47 Cervati, *Annuaire...*1914.

48 Mezburyan, *Ermeni...*

49 Kocaer, *Türkiye...* 1949, s. 340.

50 Atf Kaptan, *Kırk Sekiz Yılda Çizgiler*, İstanbul, 1955, s. 26.

51 Erkol, *İzmit...* s. 359-360.

Şekil-8: Ağassi Der Mıgırdıçyan'ın 1907 Yılında Gönderdiği Posta Kartı⁵²

Şekil-9: Posta Kartının Ön Yüzü⁵³

Şekil-10: Hasan Behçet Diker'in kullandığı mektup zarfı⁵⁴

Ziya Ahmet Heper: 1921 yılında "Ziya Heper Eczanesi"ni açmıştır⁵⁵. Ziya Ahmet Bey'de Kocaeli Bankası'nın kurucuları arasında yer almıştır⁵⁶. Heper, 1947 yılında vefat etmiştir.

Feridun Frik: 1923 yılında Haydarpaşa'da Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'den mezun olmuş, İzmit Askeri Hastanesi ve İstanbul Sahil Sıhhiye Merkezi'nde askerlik görevini tamamladıktan sonra 1929 yılında Bayer Firması'na girmiştir. Bayer'in yayınladığı Tedavi Notları dergisinde önce Marko Paşa'nın yardımcısı olarak çalışmıştır, ardından 1933 senesinde derginin başına geçmiştir. 1935 yılında derginin adını Dirim'e çevirmiştir. 1944 yılında Bayer ve diğer Alman Şirketleri İstanbul'dan ayrılırken Feridun Frik kendi şirketini kurmuş ve 1947-1958 yılları arasında Bayer Firması'nın beşeri, veteriner, ziraat ve dışçılık ilaçlarının Türkiye Temsilciliği'ni üstlenmiştir.

52 Mert-Gülnur Sandalcı, *Belgelerle Türk Eczacılığı I-2*, İstanbul, 2002. s. 90.

53 Sandalcı, *Belgelerle... I-2*, s.90.

54 Sandalcı, *Belgelerle...I*, s. 67.

55 Cervati, *Annuarie...* 1921.

56 Erkol, *İzmit...* s. 359-360.

1954 yılında Birleşik Alman Fabrikaları'nın (BİFA) kuruluşunda önemli rol oynamış, 29 Kasım 1968'de Dr. Feridun Frik İlaç Sanayi ve Ticareti Ltd. Şti. kurmuştur. Üretimini Türk İlaç Fabrikalarının açık kapasitelerine özellikle Abdi İbrahim İlaç Fabrikası'na fason olarak yaptırmıştır. 1989 yılında ölen Feridun Frik'in adı ve onun tıp dünyasına kazandırdığı "Dirim Dergisi" halen Ortopro Tıbbi Aletler San. Tic. A.Ş. bünyesinde yaşatılmaktadır⁵⁷.

Hovsep Varjabedian: İzmitlidir. 1925 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. Bir süre İstanbul'da eczacı Nargileciyan ile çalışmıştır⁵⁸.

Abdülhakim Boran: 1904 yılında doğmuştur. 1929 yılında askeri eczacı olarak mezun olmuştur. 1950 yılında yarbaylık rütbesine yükselmiştir. 1961 yılında İzmit'te, "Bahar Eczanesi" açmıştır. 1965 yılından ise yine İzmit'te "Büyük Eczane" isimli bir eczane açarak halk sağlığına hizmet etmiştir⁵⁹.

Vahe Silyan: İzmit, Bahçeciklidir. Adapazarı'nda eczane açmıştır. Daha sonra Adapazarı'ndan İskeçe'ye göç etmiş ve burada bir eczanesi açmıştır. Yunanistan hükümeti eczane sayısındaki artmadan dolayı Türkiye'de 1928 yılında çıkarılan "Eczanelerin Tahdidi Kanunu"na benzer bir kanun çıkartmıştır. Bu kanun gereğince 1946 yılında Vahe Silyan'ın eczanesi kapatılmıştır⁶⁰.

Yusuf Ziya Kadızade: Ecza Deposu sahibidir. Deposu Ankara Caddesi'nde 1930 yılında faaldir⁶¹.

Rahmi Sanalan: 1937 yılında askeri eczacı olarak mezun olmuştur. Sanalan⁶², askerlik hizmetini tamamladıktan sonra İzmit'te, "Park Eczanesi"ni açmıştır.

Rahmi Sanalan

Bu eczane İstanbul Caddesi, Çocuk Parkı karşı No:176/B adresinde faaliyet göstermiştir. 1965 yılına kadar faaliyettedir⁶³.

Cemal Ünver

Tuğrul Diker

Cemal Ünver: 1943 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. Önce Elazığ'da, "Şifa Eczanesi"nde daha sonra 1959 yılından 1965 yılına kadar Kadıköy'de, "Halk Eczanesi"nde çalışmıştır. Ünver⁶⁴, 1973 yılında İzmit'te, "Büyük Eczane"nin sahibi olarak eczacılık yapmıştır⁶⁵.

57 Erol Frik Dirim, *Dirim Dergisi Dedemden Kalan Bir Miras*, 301 (2013), s. 4-9.

58 Mezburyan, *Ermeni...*

59 Kocaer, *Türkiye...1949*, s. 354; Remzi Kocaer, *Türkiye Eczacılar Almanığı 1966*, İstanbul, 1966, s. 167.

60 Mezburyan, *Ermeni...*

61 *Büyük Türkiye Almanığı*, 1930.

62 Kocaer, *Türkiye...1966*, s.223.

63 Kocaer, *Türkiye... 1949*, s. 309; Kocaer, *Türkiye... 1966*, s. 168.

64 Kocaer, *Türkiye...1949*, s. 387, 392.

65 Kocaer, *Türkiye... 1949*, s. 268; Kocaer, *Türkiye... 1966*, s. 305.

Tuğrul Diker: 1945 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. İzmit'te babasına ait olan "Merkez Eczanesi"nde çalışmıştır. İstanbul, Alyanak Han'da faaliyet gösteren Drog Ecza Deposu sahiplerindendir⁶⁶.

Türkan Diker (Alan): 1947 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. İzmit'te, "Merkez Eczanesi"nde çalışmıştır. Tuğrul Diker'in kardeşidir.

Necla Yılmaz

Osman Yılmaz

Necla Yılmaz (Başar): 1948 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. Eczacı Osman Yılmaz'ın eşidir⁶⁷. İzmit'te, "Baç Eczanesi"ni çalıştırmıştır.

Osman Yılmaz: 1948 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. İzmit'te, "Baç Eczanesi"nde çalışmıştır. Eşiyle birlikte eczaneyi çalıştırmışlardır. 1965 yılına kadar faaliyette olduklarını bilmekteyiz. Bu eczane Cengiz Topel. Caddesi'nde idi⁶⁸.

Nahid Mustafa Bey: 1932-1939 yılında Kocaeli Memleket Hastanesi Eczacısı olarak görev yapmıştır, 1939 yılında vefat etmiştir⁶⁹.

Türkan Gençoğlu: 1953 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. İzmit'te, "İstiklal Eczanesi"nin sahibidir 1966 yılında faaldir⁷⁰.

Fuat Tuna

Semra Bosnalı: İzmit'teki, Türkan Gençoğlu'nun "İstiklal Eczanesi"ni devralmıştır. 1972 yılında faaldir⁷¹.

Sevinç Arslan: 1965 yılında İzmit'te, S.S.K Hastanesi'nin eczacısı olarak görev yapmıştır⁷².

İrfan Emiroğlu: İzmit'te, "Şifa Eczanesi"nin sahibidir. Eczane; İstiklal Caddesi No: 69 adresinde, 1969 yılında faaldir⁷³.

Fuat Tuna: 1952 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur⁷⁴. Önce Elazığ'da "Yeni Şifa Eczanesi"ni açmış, daha sonra burayı Tefik Üçkaya'ya devrederek İzmit'e gelmiştir. İzmit'te, "Sakarya Eczanesi"ni açmıştır. 1965 yılında faaldir⁷⁵.

66 Kocaeli, Türkiye... 1966, s. 167, 261.

67 Kocaeli, Türkiye... 1966, s. 262.

68 "Eczacı Osman'ın eczanesi Cengiz Topel ve Leyla Atakan caddelerine cephesi olan köşeydi." Bkz. Erkol, İzmit... s. 357.

69 Farmakoloğ, 9-12/9 (1939), s. 243.

70 Kocaeli, Türkiye... 1966, s. 167, 268.

71 Abdi İbrahim İlaç Firmasının Eczacılık Tarihi Koleksiyonu'nda 1972 yılına ait ilaç faturası bulunmaktadır.

72 Kocaeli, Türkiye... 1966, s. 245.

73 Abdi İbrahim İlaç Firmasının Eczacılık Tarihi Koleksiyonu'nda 1969 yılına ait ilaç faturası bulunmaktadır.

74 Kocaeli, Türkiye... 1966, s. 281.

75 Kocaeli, Türkiye... 1966, s. 168, 301.

Perihan Akız: İzmit'te, "Yeni Eczane"nin sahibidir. 1965 yılında faaldir⁷⁶.

Neriman Antalyalı: İzmit'te, "Ziya Eczanesi"nin sahibidir. 1965 yılında faaldir.

Nurhan Emiroğlu: İzmit'te, "Emiroğlu Eczanesi"nin sahibidir. Eczanesi; Cedit Mahallesi, Devlet Hastanesi karşısındadır. 1965 yılında faaldir⁷⁷.

İlhan Tuba: İzmit'te, İstanbul Eczanesi'nin sahibidir. 1965 yılında faaliyette olduğunu bilmekteyiz.

Ahmet Raci Erdemli

DERİNCE

Ahmet Raci Erdemli: 1916 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur⁷⁸. 1949 yılında Derince'de Devlet Demir Yolları (D.D.Y.) eczacısı olarak görev yapmıştır⁷⁹.

Lütfü Gündemir: 1936 yılında mezun olan askeri eczacılarımızdandır. Derince'de, "Bilgi Eczanesi"nin sahibidir. 1965 yılında faaliyette olduğunu bilmekteyiz.

GEBZE

Sadrettin İlter

Şevket İ. Kenber

Fevzi Atilla Yalım: 1893 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. Gebze'de "Şifa Eczanesi"nin sahibidir. 1948 yılında burada faaldir⁸⁰.

Şevket İbrahim Kenber: 1904 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur⁸¹. İlk önce Samsun'da, "Şems Eczanesi"nde çalışmıştır. 1948 yılında Gebze'de, "Kenber Eczanesi"ni açmıştır. Bu eczane 1965 yılında faaldir⁸².

Sadrettin İlter: 1908 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur⁸³. Gebze'de, "Yeni Eczane"nin sahibidir. 1948 yılında faaliyette olduğunu bilmekteyiz⁸⁴.

76 Kocaer, *Türkiye...* 1966, s. 168.

77 Abdi İbrahim İlaç Firmasının Eczacılık Tarihi Koleksiyonu'nda 1965 yılına ait ilaç faturası bulunmaktadır.

78 Kocaer, *Türkiye...*1949, s. 321.

79 Kocaer, *Türkiye...* 1949, s. 261.

80 Rıza Tahsin, *Mirat-ı...* s. 108.

81 Kocaer, *Türkiye...*1966, s. 187.

82 Kocaer, *Türkiye...* 1966, s. 168, 278.

83 Kocaer, *Türkiye...*1949, s. 289.

84 Kocaer, *Türkiye...* 1949, s. 166.

Şekil-11 Ahmet Hilmi Şimaer'in
Eczanesinin Damgasını Taşıyan 1929
Tarihli Reçete

Ahmet Hilmi Şimaer: Aslen Eğinli olan Ahmet Hilmi Bey askerî eczacılarımızdandır. Orduda miralaylığa kadar yükselmiştir. Emekli olduktan sonra Kadıköy Altıyol'da bir eczane açmıştır. Kısa bir süre sonra Gebze'ye gelen Şimaer, burada "Halk Eczanesi"ni açmıştır. Oğlu Vedat Şimaer de Eczacı Mektebi'nde okumaya başlamış, fakat son sınıfa geldiğinde okuldan ayrılarak Güzel Sanatlar Akademisi'ne geçmiştir. Ahmet Hilmi Bey, 1941 yılında vefat etmiştir. Ahmet Hilmi Bey'in eczanesinin damgasını içeren 1929 yılına ait reçete (Şekil-11)'de görülmektedir⁸⁵.

Musa Rıza Özsoy: Gebze'de, "Yeni Eczane"nin sahibidir. 1965 yılında faaliyette olduğunu bilmekteyiz.

Sami Fikir

GÖLCÜK

Sami Fikir: 1908 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. İlk eczanesini Elazığ'da "İstikamet Eczanesi" adıyla açmış, daha sonra Gölcük, "Sihhat Eczanesi"ne gelmiştir. 1965 yılında burada faaldir.

Fuat Erin: 1922 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. İlk eczanesini Isparta Yalvaç'ta, "Sağlık Eczanesi" adıyla açmış, 1948 yılına kadar burada olduğunu biliyoruz. Daha sonra eczanesini Gölcük'e taşımıştır. Gölcük'teki eczanesinin ismi "Sağlık Eczanesi"dir⁸⁶.

Yusuf Kenan Salman: 1930 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olan askerî eczacılarımızdandır. Gölcük'te 1948 yılında "Gölcük Eczanesi"ni açmıştır. Daha sonra Yalova'da, "Yalova Eczanesi"ni açmıştır. 1965 yılında faaldir⁸⁶.

Çetin Alpay: Gölcük'te, 1965 yılında Deniz Hastanesi'nin eczacısı olarak görev yapmaktadır⁸⁷.

Necati Bilgin: Gölcük'te, "Sihhat Eczanesi'nin sahibidir. 1965 yılında faaldir⁸⁸.

Zikriye Çekmece: Gölcük'te, 1965 yılında Deniz Eczanesi'nin eczacısı olarak görev yapmaktadır⁸⁸.

Ahmet Mithat Canko: 1950 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olmuştur. Gölcük'te 1965 yılında Deniz Hastanesi'nin eczacısı olarak görev yapmaktadır⁸⁸.

HEREKE

Celal Şerafettin Erhan: Ünlü eczacı Şeref Bey'in oğludur. 1947'de babasının İstanbul'daki eczanesinde görev yaparken, askere çağırılmıştır. Şeref Bey'in 1948 yılında vefat etmesi sonucu "Cerrahpaşa Şeref Eczanesi"ni Selahaddin Gürgen'e devretmiştir. Sonraki yıllarda Kula'da ve Sakarya-Karasu'da eczaneler açmıştır.

⁸⁵ Sandalci, *Belgelerle...* II-2, s. 187.

⁸⁶ Kocaer, *Türkiye...*1949, s. 275, 290, 293.

⁸⁷ Kocaer, *Türkiye...*1966, s. 168, 267.

⁸⁸ Kocaer, *Türkiye...*1966, s. 242, 252, 255.

En son 1959 yılında Hereke’de “Şeref Eczanesi”ni açmıştır. Babasının piyasaya sürdüğü sigara bırakıcı “Nikotillikit” adlı şurubu Hereke’de de üretmeye devam etmiştir⁸⁹.

Müsebbiha Canbakan (Güray): 1944 yılında Eczacı Mektebi’nden mezun olmuştur⁹⁰. 1948 yılında Hereke Bez Fabrikası’nın eczacısı olarak görev yapmıştır. Daha sonra İstanbul’a göçmüş ve Küçük Mustafapaşa’da, “Karadeniz Eczanesi”ni açmıştır.

KANDIRA

Kamil Muhittin Keylansoy: 1914 yılında Eczacı Mektebi’nden mezun olmuştur. İlk olarak Erdek’te “Kamil Muhittin Eczanesi” adıyla eczane açmıştır. 1937’den sonra Kandıra’ya gelmiş ve Şems Eczanesi’ni açmıştır⁹¹.

Hakkı Bey: Kandıra’da eczacılık yapmıştır. 1933 yılında vefat etmiştir⁹².

Mesut Bey: 1939 yılında Kandıra eczanesi vardır⁹³.

Ülkü Bilgehan: Kandıra, “Evin Eczanesi”nin sahibidir. 1965 yılında faaldir⁹⁴.

KARAMÜRSEL

Hüseyin Sami Yüceşık: 1911 yılında Eczacı Mektebi’nden mezun olmuştur⁹⁵. Karamürsel’de, “Karamürsel Eczanesi”ni açmıştır. Bu eczane 1948 yılında faaliyettedir. 1959 yılında İstanbul’a göç etmiştir. Üsküdar’da, “Ümraniye Eczanesi”ni açmıştır. 1965 yılında faaldir.

Zeki M. Can: Karamürsel’de, 1930 yılında “Zeki Can Eczanesi”ni açmıştır. Zeki Can kızını eczacı İsmet Muhsin Somer ile evlendirmiş, daha sonra damadıyla birlikte İstanbul’da Asabrin laboratuvarını kurmuştur. Can, 1953 yılında İstanbul’da Beyazıt, Sekbanbaşı Sokak No: 18’de kendi başına bir laboratuvar açmıştır. Bu laboratuvarında: Nevrinour mayii, Tensinour mayii, Neogal, Çil Zeki Can adlı müstahzarları üretmiştir. Zeki Can’ın en ünlü ilacı ise kadınların adet ağrıları için geliştirdiği “Femil Bağı” adlı ilacıdır⁹⁶. (Şekil-12)’de Zeki Can ve İsmet Somer’in “Asabrin Laboratuvarı”ndaki fotoğrafları görülmektedir.

H. Sami Yüceşık

Ahmet Tuncer: 1953 yılında Eczacı Mektebi’nden mezun olmuştur. Karamürsel, “Uğur Eczanesi”ni açmıştır. 1965 yılında faaldir⁹⁴.

Serap Doğan: Karamürsel’de, “Serap Eczanesi”ni açmıştır. 1965 yılında faaldir⁹⁴.

89 Kocaer, *Türkiye...*1966, s. 265.

90 Kocaer, *Türkiye...*1949, s. 367.

91 Kocaer, *Türkiye...*1949, s. 166.

92 *Farmakoloğ.* 3-4/3 (1933), s. 640.

93 *Farmakoloğ.* 1-2/9 (1939), s. 27.

94 Kocaer, *Türkiye...*1966, s. 168.

95 Kocaer, *Türkiye...*1949, 317.

96 Mert Sandalci, “İsmet Laboratuvarı’ndan”, *Eczacı Dergisi*, 109/10 (2014), s. 60-61.

Şekil-12: Zeki M. Can ve İsmet Muhsin Asabrin Laboratuvarı'nda Çekilmiş Fotoğrafı,
Soldan Birinci Zeki M. Can'dır.

Sonuç

Bu çalışmamızda şu anki bilgilerimizin ışığında 1866 yılından 1966 yılına kadarki yüz yıllık sürede İzmit'te 86 eczacı tespit edilmiştir. Bu eczacıların 68'ini eczane eczacıları oluşturmaktadır. 68 eczane eczacısının 28'ini gayrimüslimler, 40'ını da Müslüman Türkler oluşturmaktadır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla İzmit'te eczane açan ilk Müslüman eczacı 1908 yılında Eczacı Mektebi'nden mezun olan Mehmet Şevki Heper'dir. 68 eczane eczacısının 9'unu kadın eczacılar oluşturmaktadır. Şehirdeki ilk kadın eczacı 1947 mezunu Türkan Diker (Alan)'dır. 86 eczacının 7'sini Devlet Demir Yolları, Hereke Bez Fabrikası, memleket ve deniz hastanesi gibi kurumlarda çalışan eczacılar oluşturmaktadır. Bunların da 3'ü kadın eczacıdır. Aslen İzmitli olup, İzmit dışındaki şehirlerde görev yapan 9 eczacı bulunmaktadır. 2 eczacı ise İzmit'te askerlik görevi yapmak üzere bulunmuştur. Resmî dairelerde görev yapan eczacılar hakkında verdiğimiz bilgiler oldukça yüzeyseldir. Daha doğru bilgilere ulaşmak için bu kurumların arşivlerinde ayrı bir çalışma yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA:

- Abdi İbrahim İlaç Firmasının Eczacılık Tarihi Koleksiyonu
- Atıf Kaptan, *Kırk Sekiz Yıldan Çizgiler*, İstanbul, 1955.
- Büyük Türkiye Almancağı, 1930.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1891.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1892.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1893.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1895.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1896.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1898.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1900.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1900.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1901.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1901.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1902.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1903.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1904.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1909.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1913.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1914.
- Cervati, *Annuarie Orientale du Commerce*, 1921.
- Cervati, *Livre D'Adresses Medico-pharmaceutiques Turquie*, 1911.
- Erkol, Hüseyin, *İzmit Esnaf ve Ticaret Tarihi*, İzmit, 2013.
- Erol Frik, *Dirim Dergisi Dedemden Kalan Bir Miras*, *Dirim*, 301 (2013).
- Farmakoloğ, 1-2/9 (1939).
- Farmakoloğ, 20/11 (1950).
- Farmakoloğ, 20/12 (1950).
- Farmakoloğ, 3-4/3 (1933).
- İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi, "Türk Eczacılık Tarihi Müzesi" Koleksiyonu.
- Kocaer, Remzi, *Türkiye Eczacılar Almancağı*, İstanbul, 1949.
- Kocaer, Remzi, *Türkiye Eczacılar Almancağı*, İstanbul, 1966.
- Mert Sandalci Arşivi.
- Mezburyan, Arto, *Ermeni ve Ermeni Kökenli Eczacılar, Kimyagerler*.
- Michel Michailides, *Annuarie Commercial Universeil*, 1908.
- Nuran Yıldırım, "Dârülfünûn-ı Osmanî Tıp Fakültesi Eczacı Mektebi Öğrencilerine Ait Kabulnâmeler ve Şehâdetnâmeler", *II. Türk Tıp Tarihi Kongresi Bildiri Kitabı*, Ankara, 1999, s. 239-279.
- Rıza Tahsin, *Mirat-ı Mekteb-i Tıbbiye*, İstanbul, 1328.
- Sandalci, Mert, *İsmet Laboratuvarı'ndan*, *Eczacı Dergisi*, 109/10 (2014).
- Sandalci, Mert; Sandalci, Gülnur, *Belgelerle Türk Eczacılığı I*, İstanbul, 1997.
- Sandalci, Mert; Sandalci, Gülnur, *Belgelerle Türk Eczacılığı I-2*, İstanbul, 2002.
- Sandalci, Mert; Sandalci, Gülnur, *Belgelerle Türk Eczacılığı II-2*, İstanbul, 2003.
- Sandalci, Mert; Sandalci, Gülnur, *Belgelerle Türk Eczacılığı IV*, İstanbul, 2000.
- Unat, Ekrem Kadri; Samastı, Mustafa, *Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye 1867-1909*, İstanbul, 1990.

YAZDIKLARININ IŞIĞINDA KILIÇZADE HAKKI BEY'İN FİKİRLERİ

Sabahattin ÖZEL*

Kılıçzade Hakkı Bey (Hakkı Kılıçoğlu) özellikle II. Meşrutiyet dönemi sonlarından itibaren Türk düşün hayatının önemli yazarları arasında yer almış, ele aldığı konular ve savunduğu fikirleriyle Atatürk düşüncesi ve Türk Devrimi'ne esin kaynağı olan aydınlardan biri olmuştur. Denilebilir ki yazdıklarıyla büyük bir sosyal reform ve uygarlık programının esaslarını dile getirmiş, on yıl sonrasında yeni sorunlar gibi algılanan Türk Devrimi'nin gündemindeki tüm sorunlara ışık tutmuştur. Esasen bildirimizin ana temasını yazarın bu yönü oluşturacaktır.

Bununla beraber bu vesileyle Kılıçzade Hakkı Bey'in gazeteci kimliğinden de kısaca söz etmekte yarar görüyoruz. Kendisinin ilk çıkardığı *Hürriyet-i Fikriye* ve *Hür Fikir* dergilerinin ayrıntısına bildiri metninde değineceğimiz gibi I. Dünya Savaşı döneminde Talat Paşa'nın Dahiliye Nazırlığı döneminde kapatılmıştır. Kılıçzade Hakkı Bey, Milli Mücadele döneminde İstanbul basınının gözü kulağı olmuş, benzer düşünceleri paylaştığı Celal Nuri'nin *İleri Gazetesi'ne* periyodik olarak gönderdiği kapsamlı yazılar, dönemin İzmir Mutasarrıflığı'nın durumunu ortaya koyan değerli bilgiler içermiştir. Yine Cumhuriyet'in ilanı sonrasında İzmir'te yeniden çıkardığı *Hür Fikir* gazetesinde görüş ve düşüncelerini yayımlamaya devam etmiş, ayrıca TBMM'de III. Devre İzmir Mebusu olarak görev yapmıştır.

Bildirimizde yazarın Abdullah Cevdet tarafından çıkarılan *İçtihat* dergisinin çeşitli sayılarındaki makaleleri, esasen bu makalelerin bir araya getirilmesiyle oluşturulan "İtikadat-ı Bâtılaya İlan-ı Harp" adlı eserinin mukaddime kısmı, ayrıca İzmir'de çıkardığı *Hür Fikir* gazetesindeki yazıları değerlendirilmek suretiyle görüş ve düşünceleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Yazarın görüş ve düşüncelerinde dikkate değer ilk hususlardan biri, Atatürk düşüncesi ve Türk Devrimi'ne esin kaynağı olmasına karşın, Kılıçzade Hakkı Bey'in en azından I. Dünya Savaşı öncesinde "İttihadi İslam", diğer bir deyimle Panislamizm'i Türkçülükten sonra siyasi gaye olarak benimsemiş olmasıdır¹. Er veya geç büyük bir İslam Hilafeti'nin oluşacağına inanıyor, ancak bu ideale erişmenin birkaç yüzyıl alabileceğini düşünüyordu. İttihadi İslam düşüncesinin doğal bir sonucu olarak İslamiyet içinde farklı mezheplerin oluşmasına karşı çıkmış, mezhep birliğini savunmuştur. Mezhep kurucusu olarak tanınmış imamları pek büyük ve saygın olarak nitelendirmiş, bunun yanı sıra onları aşacak pek çok İslam ulemasının yetişeceğinden de kuşku duymamıştır. Bu bağlamda

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. e-mail: sozel@istanbul.edu.tr
1 "Bir Cevap", *İçtihat*, no: 70, İstanbul 1329 (1913), s. 1539 vd.

farklı mezheplerden söz sahiplerinin toplanarak amaç ve fikir birliğiyle tek bir mezhepte uzlaşmalarını, bu hususun Halife tarafından tüm ülkeye duyurulmasını önermiştir. Zira böylece mezhep ayrılığı giderilerek İttihadi İslam'ın gerçekleşmesi hızlandırılacaktır². Kılıçzade Hakkı Bey yine aynı inancının bir sonucu olarak Padişah Yavuz Sultan Selim'in Balkanları İslamlaştırma politikasını yerinde bulmuştur. Buna karşılık padişahı dinde zorlama olmadığı gerekçesi ve hal fetvasıyla tehdit ederek bunu engelleyen Şeyhülislam Zembilli Ali Efendi'yi eleştirmiştir. Abdullah Cevdet'in Şeyhülislamı bu tutumundan dolayı takdirle anmasına katılmamış, aksine Şeyhülislamın softa olduğu için geleceği göremediğini ileri sürmüştür³.

I. Dünya Savaşı'nda cereyan eden olayların birçok aydını olduğu gibi, Kılıçzade Hakkı Bey'i de etkilediği, örneğin İttihadi İslam konusundaki umutlarında sarsıcı sonuçlar yarattığı görülmektedir. Bu etkilenmeyi 1923 İzmir İktisat Kongresi'ne sunulan Latin harflerinin kabul edilmesine ilişkin önergeyi geri çeviren başkan Kazım Karabekir Paşa'nın "İslam alemi ne der?" gerekçesine gösterdiği tepkide görmek mümkündür. Bu konuda İslam aleminin ne diyeceğini kendisinin de bilmediğini, ancak Müslümanların Çanakkale'de, Filistin'de, Hicaz'da, Irak'ta, her yerde Hıristiyanlar yararına savaştıklarını gördüğünü; yine İngilizler yararına çalışan ve hezimete uğrayan Hilafet ordusundan geriye kalanları İzmit limanında dipçik darbeleriyle vapura tıkan İngiliz askerlerinin büyük çoğunluğunun Müslüman olduklarına en yakından tanık olduğunu vurgulamıştır⁴. Türkler yüzyıllarca başkaları için pir aşkına ve ahret onuruna bütün varlıklarını tüketmişlerdi. Şimdi akılları başlarına gelmiş, bundan sonra sadece kendileri için çalışma gerek ve ihtiyacını duyacaklar mıydı? Bununla beraber Kılıçzade Hakkı Bey yine de İttihadi İslam'ın gerçekte İslam dünyasında büyük yararlar sağlayacağını düşünmüş, ancak halkın içinde bulunduğu derin cehalet nedeniyle bu konuda ümit beslememiştir⁵.

Kılıçzade Hakkı Bey, Kazım Karabekir Paşa'yı eleştirirken I. Dünya Savaşı yıllarına geri dönerek yeni harfler konusundaki çabalarından söz etmiş, bu vesileyle Talat Paşa ile aralarında cereyan eden bir konuşmayı da nakletmiştir. Kendisi Talat Paşa'nın Dahiliye Nazırı olduğu dönemde *Hür Fikir ve Hürriyet-i Fikriye* dergilerinde Latin harflerinin Türkçe için ne kadar uygun olduğunu savunuyordu. Dergiler bu yüzden birkaç kez kapatılmış ve açılmış, bu sırada Matbuat-ı Umumiye Müdürü Hikmet Bey'le (Şair Nazım Hikmet'in babası) uzun tartışmalar cereyan etmişti. Sorun nihayet Talat Paşa'ya kadar aksetmiş, Kılıçzade Hakkı Bey nazırın huzuruna davet edilmişti.

Talat Paşa "Kılıçzade, sen sandığımdan çok cesurmuşsun" diyerek söze başlamış, muhatabı "cahilliğim oranında değilim" cevabını vermişti. Talat Paşa anlamlı bakışlarının ardından "şu harfler meselesine dair neşriyatta bulunmamanızı tembih etmiştim" sözleriyle devam etmişti. Kılıçzade Hakkı Bey bu uyarıya yarı şaka cesurca bir cevap vermişti: "Harfler, valileriniz, mutasarrıflarınız değildir ki, siz onlara dilediğiniz emirleri veresiniz. Onlar da derhal yerine getirsinler. Bu bir bilim meselesidir. Dahiliye Nezaret'i'nin bu işle ilgisini hiç anlayamıyorum". Talat Paşa'nın cevabı oldukça aydınlatıcıydı: "Fakat bu neşriyatla bütün softaları başıma üşüştürüyorsun". Nihayet muhatabının softaları bilimsel tartışmaya davet etmesi önerisi üzerine, görüşmeyi adeta bir ultiatomla sonlandırmıştı: "Öyle değil, sizin harfleriniz için bir sürü sarıklıya uğraşamam. Hem çok konuşmaya vaktim de yok. Son defa olarak emrediyorum, yazmayacaksınız. Aksi halde derginizi geçici olarak değil, tamamen kapatırım". Kılıçzade Hakkı Bey "Biz görevimizi yaparız, siz de sizinkini" diyerek nezaretten ayrılmış, buna karşılık *Hürriyet-i Fikriye* dergisi bu konudaki son makalesini yayımlamasının ardından kapatılmıştı⁶.

2 "Pek Uyanık bir Uyku", *İçtihat*, no: 56, İstanbul 1328 (1912), s. 1261 vd.

3 "Zembilli Ali Efendi Meselesi", *İçtihat*, no: 75, İstanbul 1329 (1913), s. 1648 vd.

4 "İzmir İktisat Kongresinde Harfler Meselesi", 2, *İçtihat*, no: 155, İstanbul 1923, s. 3196 vd.

5 "Harflerimiz ve İmlamız", *İçtihat*, no: 157, İstanbul 1923, s. 3227 vd.

6 "İzmir İktisat Kongresinde Harfler Meselesi", 2, *İçtihat*, no. 155, s. 3196 vd.

Kılıçzade Hakkı Bey bu görüşmeyi naklettikten sonra Talat Paşa'nın yeni harflere karşı olmaktan çok softalardan çekindiğine işaret etmiş, bu vesileyle onu Kazım Karabekir Paşa'yla karşılaştırmıştır. Pek eğitilmiş olmadığı için Talat Paşa'nın tutumunu bir ölçüde anlamış, buna karşılık yüksek öğrenim görmüş bir asker olarak Kazım Karabekir Paşa'nın tutumunu yadırgamıştır. Ona göre, sadece Müslüman olsaydık, Arap dili ve harfleri yeterli olurdu. Ancak aynı zamanda Türk isek, bir Türk kültürüne ihtiyaç vardı ve bu kültür öncelikle Türk dilinden başlayacaktı. Arap harfleriyle Türkçeyi söylediği gibi yazmak mümkün değildi. Eski harflerde her sesi verecek bir reform yapılırsa bile, yine tertip ve mürettepler için bir bela olacaktı. Matbaalarda en az üç şekil gerekecek, bunların toplamı yüzü geçecekti. Yeni harflerle yabancılara Türkçe öğretmek de kolaylaşacaktı.

Kılıçzade Hakkı Bey daha harf devrimi öncesinde İzmit'te çıkardığı *Hür Fikir* gazetesinde eski harflerle birlikte yeni harfleri de kullanmaya başlamıştı. Nitekim 22 Ekim 1928 tarihli *Hür Fikir*'de "Karilerim ve Müntehiplerimle Hasbıhal" başlıklı yazısı yeni harflerle basılmıştır. Yazısında seçmenlerine bütün haklı ve yasal isteklerini yeni harflerle yazmaları şartıyla takip edip sonuçlandırmayı vaat etmişti. Haberleşmelerinde 1 Kasım'dan itibaren eski yazıyı tarihe karışmış, müzeye gönderilmiş sayacağını, eşi ve çocuklarından gelmiş olsalar da eski harflerle yazılmış telgraf ve mektupları reddedeceğini belirtmişti.

Kılıçzade Hakkı Bey'in dil konusundaki düşünceleri en azından başlangıçta tutucudur. Dil, Osmanlı dili olarak korunmalıdır. Osmanlı dilinde kullanılan ne kadar kelime, terkip, kural varsa hangi dilden alınmış olsalar da Osmanlıcaya mal edilmelidirler. Yetkin bir kurul tarafından bir Osmanlı sözlüğü hazırlanmalı, yine Osmanlıca'nın bir grameri olmalıdır. Yazarın bu konuda dikkate değer bir yönü, Türkçü olduğunu her fırsatta vurgulamasına karşın, Turan diline dönmekten kaçınılması uyarısında bulunmasıdır⁷.

Kılıçzade Hakkı Bey kıyafet konusunda da reformcuymdu. Ona göre kıyafet, din konusu değildi. Kıyafetle Müslüman olunamazdı. Fesin tamamen kaldırılıp yeni bir başlığın kabul edilmesini savunmuştu. Asker kalpaklarının da kaldırılarak yerine ecdadın kullandığı miğferlere benzer veya zamana uygun yeni bir başlığın kabul edilmesinden yanaydı. Kadınların savurganlığa kaçmamak şartıyla diledikleri şekilde giyinmelerini, kızların eğitimleri ve bekar kaldıkları sürece Müslüman Boşnak ve Çerkezlerde olduğu gibi asla örtünmemelerini savunmuştu⁸. Şeyhülislamlığın kadınların çarşaf ve peçeleri üzerine bildiriler yayımlamasını eleştirmiş, bir kadının peçesiz gezmesinin onun iffetini lekelemeyeceğini, peçeli olmasının da iffetli olduğu anlamına gelmeyeceğini vurgulamıştı. Sarık ve cüppe sadece gerçek ulema tarafından giyilebilecek, böylece bunlar birer bilgi ve kültür simgesi olacaklardı. Bu kişilere askeriye dahil herkes selam vermeden geçemeyecekti. Okul öğretmenleri de ulema düzeyinde bilgi sahibiyse sarık giyebileceklerdi⁹.

Tekke ve zaviyeler hakkındaki düşüncelerine gelince, yüzyıllar öncesinin kahramanlık niteliklerini yitirmiş, birer tembellek kaynağı haline gelmiş tekke ve zaviyelerin tümüyle kaldırılarak, gelirlerinin maarif bütçesine katılmasını, şeyhlerden bilgin olanlara kayd-ı hayat şartıyla birer ev, okullarda öğretmenlik yapmaları şartıyla ödenek verilmesini savunmuştu¹⁰. Bu düşüncelerini dile getirdiği tarihten dört yıl sonra yazdığı bir makalesinde ise tekkelerin okullara dönüştürülmelerini önermiştir¹¹.

Kılıçzade Hakkı Bey medreseler konusunda da, onları tamamen kaldırmaktan çok, değiştirmekten, çağa uygun eğitim kurumlarına dönüştürmekten yanaydı. Bir taraftan medreseleri kaldırmaktan söz ederken, diğer taraftan Süleymaniye Medresesi yerine,

7 "Pek Uyanık Bir Uykü", *İçtihat*, no: 56, s. 1261 vd.

8 A.g. m., *İçtihat*, no: 55, s. 1236 vd.

9 A.g. m., *İçtihat*, no: 56, s. 1261 vd.

10 A.g. m., *İçtihat*, no: 56, s. 1261 vd.

11 *İtikadat-ı Batıluya İlan-ı Harp*, 2. basım, İstanbul 1332 (1916), s. 30.

College de France düzeninde bir edebi bilimler medresesinin, Fatih Medresesi yerine Ecole Poli Technique düzeninde yüksek bir medresenin açılmasını öneriyordu. Bilim bu okul ve darülfünunlarda öğrenilecek, softalık mesleği kaldırılacak, okullarda softalara medreselerde olduğu gibi birer oda verilmeden bütün dünyada olduğu gibi gözetim altında bulundurulacaklardı. Kendilerine düzenli yemek, elbise, hizmetli, karyola ve maaş verilecekti. Softalar çalışırken raks gibi artık sallanmayacaklar, hele köy ve kasabalarda olduğu gibi öğretmenin karşısında boylu boyunca uzanıp ders dinlemeyeceklerdi¹². Kılıçzade Hakkı Bey “Yunus Hoca Hikayeleri, Yunus Hoca Talebe” başlıklı bir yazısında Konya’dan İstanbul’a medrese eğitimi için gelen Yunus Hoca’nın şahsında köhnemiş medrese eğitime ışık tutmuştur¹³.

Yazarın üzerinde önemle durduğu konulardan biri de kadınlığın ve kadınların önemini vurgulamaktır. Bu bağlamda kadını insanlığın en önemli ögesi, ilk eğitimcisi, milletin temel taşı olarak nitelendirmiştir. Bir millete hayat verecek iki kutsal güçten biri ilkokul öğretmenleriyse, diğeri de kadınlardı. Milli varlığı sürdürebilmenin temel koşulu bu iki gücün eğitiminden geçiyordu. Bir ülkede kadın hakarete uğrar da hiçbir erkek onu savunmazsa, o ülke yaşamaya, mutlu olmaya layık değildir. O ülke yıkılmaya mahkumdur¹⁴. Erkekler kadınların önemini takdir edip saygı göstermeli, toplu taşıma araçlarında ayakta kalanlara yer vermelidir. Kadınlar genel hayata katılmalı, çalışma hayatında yer almalıdır. Görücülük usulüne son verilmeli, kızlar için bir tıp okulu açılarak bu alanda eğitim almaları sağlanmalıydı. Kadınları iyi yetiştirmekten amaç, onları balolara, birahanelere, kumarhanelere götürmek anlamına gelmiyordu¹⁵. Her mahallede okula gitmemiş yaşlılar için sözlü eğitim veren okullar açılmalı, spora son derece önem verilerek kızların da buna katılmaları sağlanmalıydı¹⁶.

Onun nezdinde fikir özgürlüğünün çok büyük önemi vardı. Fikirler üzerinde baskılar yapan bir hükümet kadar gayrimeşru bir güç tanıımıyordu. Fikir hürriyeti ülkede egemen olmadıkça ölmeyecekti. Bunu tabiatın ve ihtiyaçların kendisine yüklediği yüksek bir görev olarak nitelendiriyordu. Bu bağlamda 1923 yılında yeni milli hükümetin hürriyet, milliyet ve toplum alanlarında kendilerinden yakın ve içten yardımcı, heyecanlı bir taraftar bulamayacağını, hükümetin yüksek görevlerini uygulamasını kolaylaştıracağını vurguladıktan sonra; hükümetin bilimsel ve felsefi alanlarda sınırlarını aşar, fikir ve görüşleri boğmaya kalkarsa ilk karşısına çıkanın kendisi olacağını belirtmişti¹⁷.

Kılıçzade Hakkı Bey, Abdullah Cevdet’in hiçbir hükümetin milletin üstüne çıkamayacağını savunmasına karşılık, hükümetlerin milletin üstüne çıkabileceği fikrini savunmuştur. Buna örnek olarak Büyük Petro ve Balkan hükümetlerini göstermiş, o ülkeleri milletin genel arzusunun değil, birkaç kişiden oluşan hükümetlerce yönetildiklerini ileri sürmüştür. Hürriyet ve İtilaf, İttihat ve Terakki gibi cemiyetler bundan sonra hükümet işleriyle uğraşmayıp bunu ehillerine bırakmalı; milli savunma, donanma, sağlık gibi konularla meşgul olmalıydı. Siyasi mesleklerinin uygulanmasını Meclis’teki partileri yürütmeliydi. Belediyeler yiyecek, içecek maddelerine, beldenin sağlık ve temizliğine son derece dikkat edecek, bu konularda halkı eğiteceklerdi¹⁸.

Kılıçzade Hakkı Bey’in fikirlerinin büyük yankısı “Sahte Softalığa ve Dervişliğe İlan-ı Harp” adlı makalenin yayımlanmasıyla görülmüştür. Makalenin yayımlandığı İttihat dergisinin 58.

12 “Pek Uyanık Bir Uyku”, *İttihat*, no: 56, s. 1261 vd.

13 “Yunus Hoca Hikayeleri, Yunus Hoca Talebe”, *İttihat*, no: 77, İstanbul 1329 (1913), s. 1703 vd.

14 “Açık Mektup”, *İttihat*, no: 69, İstanbul 1329 (1913), s. 1519 vd.

15 *İtikadat-ı Batılaya İlan-ı Harp*, s. 14.

16 “Pek Uyanık Bir Uyku”, *İttihat*, no: 55, s. 1236 vd.

17 A.g. m., *İttihat*, no: 56, s. 1261 vd.

18 A.g. m., *İttihat*, no: 56, s. 1261 vd.

sayısı bir hafta içinde üç kez basılmıştı. Medrese öğrencilerinin gösterdiği tepkinin ardından dergi kapatıldığından 59. sayı *Cehl* adıyla yayımlanmıştı¹⁹. Yazara göre İslam dini en yalın anlamıyla “Din akıldan ibarettir. Aklı olmayanın dini de yoktur” hadisiyle ifade edilmişti. Böyle bir sözü diğer peygamberlerin sözlerinde görmek mümkün değildi. İslamiyet, din, mezhep, akıl, mantık, hekimlik, uygarlık ve insanlıktan ibaretti; bunların tümünü kapsıyordu. Müslüman olmaktan amaç, her şeyden önce insan olmaktı. O halde bir taraftan dinin doğru anlaşılması için gerekli önlemler alınmalıydı. Bu bağlamda yüzyıllardır kapanmış olan içtihat kapısı açılarak yeni tefsirler yapılmalı, Kuran ve doğrulanmış hadisler Türkçeye çevrilmeli, hutbeler Türkçe ve yüzyılın ihtiyaçlarına göre okunmalıydı. Hacca gidecekler hacdan amacın Müslümanların birbirlerini tanımaları, görüş alışverişinde bulunmaları, dayanışmaları vb. öğretilmeliydi. Vazirler Ramazan ve mübarek günlerde halka yol, yöntem ve esaslar, farz ve sünnetlerden sonra vatanseverlik, çalışma, tasarruf, namuslu kazanç, güzel ahlak, kardeşlik ve sevgi, İslam birliğinin önemi, kuvvet hazırlığı yapmaktan söz etmeliydiler. Kanunlar ihtiyaç ve zamana göre yeniden düzenlenmeliydi.

Bunları yaparken diğer taraftan dini küçük düşüren din istismarcıları ve dinin içine sızmış boş inançlara karşı savaş açılmalıydı. Dinlerin kaynaklarından uzaklaştıkça şunun bunun elinde bir geçim ve baskı aracı olarak kullanılması kaçınılmazdı. İslam devletleri kurulduklarından itibaren yıkılmaya mahkum olmuşlardı. Bunun birçok nedenleri arasında softaların, dervişlerin ve batıl inançların önemli rolleri olmuştur. Kılıçzade Hakkı Bey sahte softalığa ve dervişliğe savaş açmayı farz olarak nitelendirmiş, bunu Bedir Savaşı'nın hak ile batılı ayırmasıyla eşleştirerek mütefekkir şeyhlerle, karanlığı aydınlatanları kendisine yardım etmeye davet etmişti²⁰. Yüzyıllarca iç ve dış düşmanlarla silahlı mücadele verilmiş, esaslı bir amaç takip edilmediğinden muhteşem zaferlerde bile kaybeden biz olmuştuk. Softalık ve dervişliğe karşı yüzyıl önce savaş açılabilseydi, başka bir durumda olurduk. Yazar burada kimi ulemanın Osmanlı tarihindeki şehzade katillerine onay vermek, matbaaya karşı çıkmak gibi olumsuz rollerine göndermelerde bulunmuştur. Yine Yeni Cami civarında birtakım basılı ve sahte, mübarek şeriat için bir hakaret olan, o bitmez tükenmez, bıçak kesmez, kurşun delmez, bin derde deva nüshaların satışı yasaklanmalı; yerlerine Cuma günleri hükümetçe kurulacak Tenvir-i Efkâr-ı Millet cemiyetlerince orduya ve halka daha yararlı kitapçıklar ücretsiz olarak dağıtılmalıydı. Bunlar herkesin anlayacağı dilden hazırlanmalıydı. Halkın şeriata aykırı bazı inançları düzeltilmeli, örneğin cahil softaların “canım dünya fani değil mi ya? Aza kanaat edip mal biriktirmeyiniz. Ahrette o altınlar hep derilerinize yapışacaktır” kabilinden sözlerin yanlışlığı öğretilmeliydi. Adaklar yasaklanarak bu gibi bağışların donanma ve millî savunma kasalarına girmesi sağlanmalıydı. Zira evliyanın bu gibi adaklara ihtiyaçları yoktu. Sadaka verilmesi uygun görülenler yapabilecekleri işleri gördürmek şartıyla kurulacak darülacezelerde barındırılmalıydı. Böylece Müslümanlara onurun ne olduğu öğretilirdi. Yapılacak tüm bağışlar Allah adına yapılacak, şuna buna atfedilmeyecekti. Müslümanlar manevî isteklerini Allah'a sunacak, Peygamberin şefaatinde başka kimsenin yardım ve şefaatinde istemeyeceklerdi. Okuyucu, üfürükçü, sıtma yağcılar vb. tümüyle cezalandırılacak, sıtma olanlar sülfato içmeye mecbur tutulacaklardı.

Kılıçzade Hakkı Bey makalenin gördüğü tepkiler üzerine, bunun softa, derviş ve şeyhlere karşı duyduğu karşıtlık ve düşmanlıktan kaynaklanmadığını, gerçekte softalığın o sahte, köhne fikir ve itikatlarına, eğitim ve öğretim yöntemlerine savaş açtığını, kendisine bu cesareti 25 yıllık bir inceleme ve araştırmanın verdiğini, kendisini susturmak için Şeyhülislamlığa, Harbiye Nezareti'ne ve diğer güç odaklarına başvurmanın boşuna olduğunu, kendisini hiçbir kuvvetin engelleyemeyeceğini açıklamıştı²¹. Yine *İçtihat*'in 54.

19 “Kılıçzade Hakkı Bey ve İki Mektubu”, *İçtihat*, no: 151, İstanbul 1923, s. 3132 vd.

20 “Sahte Softalığa ve Dervişliğe İlan-ı Harp”, *İçtihat*, no: 58, İstanbul 1329 (1913), s. 1277 vd.

21 “Dervişlik ve Softalık Meselesi”, *İçtihat*, no: 62, İstanbul 1329 (1913), s. 1349 vd.

sayısında Balkan Savaşı günlerinde Şeyhülislamlıkça ilk ve tali okullara her öğrencinin 4444 defa okuması isteğiyle bir dua metninin gönderilmesi eleştiri konusu olmuştu. Yazara göre Rumeli'de kan gövdeyi götürür, Kuranlar yerlere atılırken, ırzlar kirletilir, camilere haçlar asılır, evliya sandukaları tahrip edilir, kadın ve çocuklar titreşirken asla kıpırdamayan Süleymaniye ve Fatih mahfilleri çıkarlarına dokunulunca, fetva makamına başvurmaktan çekinmemişlerdi. Şeyhülislamlığın da İstanbul Muhafızlığı'na başvurmasıyla İctihat kapatılmıştı. Yalnız dualar okunarak zafer kazanılamayacağını halka anlatmak bir görevdi. Aksine bir inancın halkın gayret ve çalışmasını zayıflatacağı açıktı. Zira o duanın cami ve okullarda okunduğu sırada Bulgar Ordusu Edirne'ye girmişti. Yazar burada Eğri fatihi olarak andığı Hoca Sadettin Efendi'nin de bir softa olduğunu, ama günün softalarına benzemediğine vurgu yaptıktan sonra kendi döneminden de bazı saygın örnekler vermiş, ardından Mahmut Muhtar Paşa'nın hatıratına atıfta bulunmuştur. Tüm ömrünü savaş meydanlarında geçirmiş Mahmut Muhtar Paşa bu konudaki düşüncelerini özetle şöyle ifade etmişti: Askerî duyguları ve milli onuru uyanmamış, sağlam bir talim ve terbiyeyle elindeki silaha güveni oluşmamış bir askeri, yalnız dinî duygular ateşe sevk edemezdi. Nice mütedeyyin adamlar tanıdı ki, yataklarında ölmeyi şehitlik mertebesine tercih etmişlerdi. Öyle olmasa bütün medreselilerin kahraman olmaları gerekirdi. Oysa savaşlarda sarıklı gönüllülere rastladığını hatırlamıyordu. Hatta tabur imamları bile görülmemişti. Allah korkusu, kurşun korkusunu kaldıramıyordu.

Kılıçzade Hakkı Bey İslam devletlerinde ulema kesimini üçe ayırmaktadır. Birinci grup bozguncu ve ikiyüzlülerden oluşmaktadır. Bunlar sayıları az olmakla beraber hareketleri yönlendirir ve yönetirler. Ülkeyi yaşatmamak, halkın sırtından geçinmek isteyen ne kadar resmî zorba varsa, hepsine güç verenler, bozgunculuğa sevk edenler bunlardır. Cahil ulema olarak nitelendirdiği ikinci gruptakilere sahte softalar adını vermektedir. Sayıları çok olan bu gruptakiler yüzyıllardır İslam dünyasını derin bir cehalet içinde yaşatan bir güçtürler. Birinci gruptakilerin eylemlerini halk arasında meşru göstermeye yönelik telkinlerde bulunurlar. Bunlara göre dünya geçici ve önemsizdir. Neredeyse kıyamet kopmak üzeredir. Uzun uzadıya çalışmaya gerek yoktur. Fazla para kazanmak haramdır. Çünkü Peygamberimiz fakirdi. Kuran'dan başka bilime ihtiyaç yoktur, çünkü Peygamberimiz ümmiydi. Bunu bilimi Çin'de bile olsa aramaya mecbur tutan bir dine rağmen söylerler. Süslü, temiz ve yeni elbiseler giymek günahdır, çünkü Peygamberimiz bin yamalı hırka giyerdi. Masa üzerinde yemek yemek haramdır, çünkü Peygamberimiz yerde ve meşin sofrada üzerinde yedi. Heykeltıraşlığı hala küfür sayan kaba softalar vardı. Oysa XX. yüzyılda putlara, heykellere değil tapmak, Allah'a bile zor inanılıyordu. Üçüncü gruptakiler gerçek ulemaydılar. Bunların sayıları çok azdı ve olumlu işler için çok az fırsat bulabiliyorlardı²². Yazar batıl inançların ölümünü görecektiklerini cidden bahtiyar olacaklarını ileri sürmüş, onlardan kendilerini hayırla anmalarını dilemiştir.

Kılıçzade Hakkı Bey'in batıl inançları teşhir etmek amaçlı masal adını verdiği öyküler, özellikle İslamiyet konusundaki yayınlar üzerine eleştirel yazılar kaleme aldığı da görülmektedir. Örneğin "Kafessiz Ev" başlıklı masal bu türdendir. Cahil bir çevre ve imamla, masal kahramanı Cenani Bey arasındaki çatışmalar ele alınmakta, imamın Cenani Bey'den evine kafes koydurmasını, eşyle kol kola sokağa çıkmamasını istemesine vurgu yapılmaktadır²³. İtalyan tarihçi Leone Caetani'nin *İslam Tarihi*'nin 7. cildinin çevrilip yayımlanması münasebetiyle, eseri İslam tarihinin gerçek bir tasviri olarak tanımlamış, yazarından övgüyle söz etmiştir. Yine Acemzade Kandıralı Muhtar Efendi'nin İran'ın inkılapçı şairlerinden Mirza İsfahani'nin "Şeyhlere ve Softalara Kaside"sini Türkçeye çevirmesini

22 *İtikadat-ı Batılıya İlan-ı Harp*, mukaddime kısmı, s. 3 vd.

23 "Kafessiz Ev", *İctihat*, no: 71, İstanbul 1329 (1913), s. 1557 vd.

mutlulukla karşılamıştır²⁴. Buna karşılık Meşihat görevlilerinden Düzceli Yusuf Suat Efendi'nin yazdığı tarih kitabının hurafelerle dolu olduğunu, oysa İslam tarihinin hurafe ve masallardan ibaret olmayıp aksine yüksek gerçekleri içerdiğini, bu türden hurafelerin Müslüman olmayanların gözünde bizi küçülteceğini vurgulamıştır²⁵. Ona göre çağdaş uygarlık Batı uygarlığıydı. Dolayısıyla ahlaki, dinî ve milli geleneklerimiz dışında her şeyi batıdan almak gerektiği inancındaydı.

Kılıçzade Hakkı Bey başlangıçta laikliği bir ideal olarak görmekte beraber, bizde Fransa'da olduğu gibi din ile yönetimin ayrılabilmesi, fakat din ile siyasetin ayrılması için pek çok yüzyıllar gerekeceği kanısındaydı²⁶. Laiklik üzerine yazdığı makalelerinden dolayı dine hakaretle suçlanarak gıyabında 125 lira para cezasına çarptırılmıştı. Karara itiraz etmesi üzerine dava vicahen yeniden görülmüştü. Gıyabında verilen hüküm hakkında mahkemede yaptığı savunma *Hür Fikir*'de yayınlanmış, mahkeme, savcının söz konusu makalelerde hakaret unsuruna rastlanmadığı mütalaasına uyarak hakkında beraat kararı vermişti. Cumhuriyet'in ilanından sonraki dönemde laiklik konusundaki düşüncelerini *İçtihat*'taki bir makalesinde görebiliriz. Makalede cumhuriyet konusundaki fikirlerini de yansıtmıştır. Buna göre, mademki cumhuriyet bir fazilet hükümetidir, faziletli adamların da sevebileceği tek hükümet şeklidir. Cumhuriyet aynı zamanda bir tam hürriyet hükümetidir. Cumhuriyet'le yönetilen hükümetlerin hiçbirinde resmî dinden söz edilmez. Lisan ve din bir anayasaya girmez. Kaldı ki, genç Cumhuriyet dahilinde Türk'ten ve Müslüman'dan başka hemen kimse kalmamış gibidir. Şu halde Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'na yeniden eklenen satır yerine, şu anlamda kısa bir cümlelerin konulması uygun olur. Biz bu alıntıyı sadeleştirerek veriyoruz: "Genç Türkiye Cumhuriyeti'nde fikir ve vicdan özgürlüğü en geniş anlamda mutlaktır. Hiç kimse hakkında kişisel, dinî, siyasi görüşlerinden dolayı yasal olarak kovuşturma yapılamaz. Bilimde dil çirkinliği yoktur. Vicdani işler her bireyin kendisine, hesabı Allah'ına aittir. Cumhuriyet yalnız dünya işleriyle meşgul olur; yalnız her Türk'ten iyi bir insan, iyi bir yurttaş olmasını ister. Örtünme zorunlu değildir; her kadın dilediği her medeni şekilde giyinir; yalnız veya bir erkek eşliğinde dilediği yere girer ve oturur. Subayların görevi güvenliğinin korunmasından ibarettir".²⁷

Yazar burada Atatürk'ün 16/17 Ocak 1923'te İzmit'te gazetecilerle olan mülakatı esnasında, kendisine yönelttiği bir soru ve aldığı cevaba yer vermiştir. Kendisi esasen Atatürk'le Haziran 1922'de İzmit ziyareti sırasında tanışmış, hatta 19 Haziran'da tren istasyonunda İzmitliler adına veda konuşmasını bizzat yapmıştı. Yazarın: "Paşa Hazretleri, yeni milli hükümetin Kanun-ı Esasî'sinde din-i resmîsi açıkça dile getirilecek mi? sorusuna Atatürk "Elhamdülillah hepimiz Müslüman'ız. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda sizin korktuğunuz bir kayıt mevcut değildir" cevabını vermişti. Bununla beraber Atatürk bu soruya yanlış anlaşılma kaygısıyla hayır diyemediğini, "vardır efendim. Fakat İslam dini fikir özgürlüğüne engel değildir" cevabını verdiğini belirtmiş, bu hususa "Nutuk"ta da yer vermiştir. Atatürk'ün bu cevabı mülakata tanıklık eden Siirt Mebusu Mahmut Soydan tarafından da doğrulanmıştır.

Kılıçzade Hakkı Bey çağın gerisinde kaldığını düşündüğü hanedan ve ordu gibi yapı ve kurumlarla ilgili fikirlerini de dile getirmiştir. Şehzadeler, özellikle veliahtların eğitimlerine özen gösterilmesini, kendilerine bile faydaları olmayan zencilerin ve hizmetçilerin ellerinden kurtarılmasını vurgulamıştır. Genç şehzadelerin ordu ve donanmaya katılmalarının onları geliştireceğini, böylece pespayelerin subay olmalarının önüne geçileceğini belirtmiştir. Tahta çıkacak padişahın bir eşi olmalı, cariyeleri odalık almaktan vazgeçmeliydi.

24 *Hür Fikir*, no: 77, 27 Temmuz 1925.

25 *İçtihat*, no: 66, İstanbul 1329 (1913), s. 1434.

26 *Bir Cevap*, a.g.m. s. 1539 vd.

27 "Vakit'in Anketi", *İçtihat*, no: 161, 1924 İstanbul, s. 3294 vd.

Padişahlar Topkapı Sarayı'nda oturmalı, Dolmabahçe millet sarayı olarak kabul edilmeliydi. Diğer saray ve köşkların, saltanata ait emlakın satılması düşüncesindeydi. Padişahlar maaşlarından artırmak suretiyle emlak sahibi olabiliyorlardı. Hazine-i Hümayun'daki eşya ve mücevherat, Müze-i Hümayun'da teşhir edilmeli, diğerleri satılıp okullar, öğretmen ve personel giderlerini karşılayacak akarlar alınmalıydı²⁸.

Yazar Balkan Savaşı'ndaki yenilginin nedenleri üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuş, ayrıca ordunun durumuna ilişkin eleştirilerini de dile getirmiştir. Yenilginin başta gelen nedenleri olarak cehalet, açlık, nakliyesizlik, emirsizlik, komutasızlık, nihayet fikri bir amacın olmayışı gibi faktörleri göstermiştir. Komutanların İttihatçı, grupçu ve tarafsız olmak üzere üçe ayrıldıklarına işaret etmiştir. Gayrimüslim askerlerin yenilginin nedenleri arasında gösterilmesi fikrine katılmamış, hatta Batı Ordusunda ricat emrine rağmen bir Ermeni çavuşun son kurşunlarını atmak için yüzbaşısından istirhamda bulunmasını, üç Rum topçu erinin bataryalarına cephane taşıırken hayatlarını kaybetmelerini örnek olarak göstermiştir²⁹.

Orduda subaylar talimler dışında hiçbir yerde bir araya gelmiyorlardı. Bahriye subayları yemeklerini toplu değil, kamaralarında yiyorlardı. Bütün ordularda gazinolar olduğu halde, bizde Meşrutiyet'ten sonra kurulan kulüplerin müdavimleri politikayla meşgul olmuşlardı. Onlar askerî konulu konferanslara bile zorla sevk edilirlerdi³⁰. Ona göre ordu ve donanmaya emre itaat, inzibat ve bilgi girmeliydi. Harbiye Nezareti yalnız resmî tören için yılda birkaç kez açık eksiltme ilanları gibi bildiri yayımlayıp gülünç olmamalıydı. Nezaret artık ordu işlerinin sadece emir vermekle değil, önce öğrenmek, verilen emrin uygulamasını takip etmekle kabil olabileceğini bilecekti. Subaylar dargınlar gibi selamlaşmak yerine, askerinin gerçek kardeşliğini göstermeliydiler. Orduda her şeyden önce temizlik, saçların taranması, her gün tıraş zorunluluğu olmalıydı³¹.

Kılıçzade Hakkı Bey Cumhuriyet'in ilk yıllarında İzmitlilerin Tayyare Cemiyeti'ne para yardımında bulunmalarını sağlamak için *Hür Fikir* gazetesinde oldukça duyarlı bir çaba göstermiştir. Bu konudaki bir makalesinde bu hususu özetle şöyle dile getirmişti. İzmit denizcilik açısından çok önemli stratejik bir noktaydı. Akdeniz'den gelip Anadolu'yu istila etmek isteyen düşmanın Marmara'da ilk işgal etmek isteyeceği hareket üssü İzmit'ti. Bu açık gerçek deneyimlerle öğrenilmişti. İzmitliler, İngiliz ve Yunan askerlerinin dükkan ve mağazalarından her gün haraç aldıklarını, canlarını kurtarmak için bütün keselerini açtıklarını hatırlamalıydılar. Fakat İzmitliler, Adana'nın bu konudaki duyarlılığını gösteremiyor, küçük bir uçak alacak parayı bile toplayamıyorlardı. İzmit'ten daha fakir kazalar bile birkaç misli yardım toplamışlardı. Toplanan 8000 liraya bir aydır on para bile eklenmemişti. *Hür Fikir* bu kayıtsızlığın her tarafta, özellikle hükümette bir kırınglık yarattığını hemşerilerine hatırlatmayı bir görev biliyordu³². Yazarın bu çabalarının sonuç verdiği anlaşılmaktadır. Zira İzmitliler hava kuvvetleri için bir uçak satın almışlar ve uçağa İzmit adı verilmiştir. Bu vesileyle düzenlenen tören anını saptayan bir fotoğrafı Rifat Yüce'nin *Kocaeli Tarih ve Rehberi* adlı kitabında görmek mümkündür³³.

Sonuç olarak Kılıçzade Hakkı Bey Türk düşün ve basın tarihinin önemli şahsiyetlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu önemiyle mütenasip bir üne sahip olduğunu, düşün adamı ve gazeteci olarak hak ettiği ölçüde tanındığını söyleyebilmek mümkün değildir. Bu bildirin hazırlanış amaçlarından biri de bir nebze de olsa bu eksikliğin giderilmesine

28 "Pek Uyanık Bir Uyku", *İçtihat*, no: 55, s. 1236 vd.

29 "Neden Mağlup Olduk", *İçtihat*, no: 56, s. 1242 vd.

30 "Zabit", *İçtihat*, no: 67, İstanbul 1329 (1913), s. 1454 vd.

31 "Pek Uyanık Bir Uyku", no: 56, s. 1261 vd.

32 "Tayyare İaneleri", *Hür Fikir*, no: 77, 27 Temmuz 1925.

33 Rifat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, İzmit 1945, s. 333.

katkıda bulunmaktır. Anlaşılacağı gibi yazdıklarıyla Atatürk düşüncesi ve Türk Devrimi için bir esin kaynağı olduğu çok belirgindir. Bu konuda Celal Nuri ve Abdullah Cevdet gibi yazarlarla gerek düşünceleri, gerekse ele aldıkları konular bakımından bir paralellik kurulabilir.

Sabahattin
ÖZEL

Kılıçzade Hakkı Bey'in düşündüklerini yazmak ve yayımlamak konusundaki kararlılığı da hiç kuşkusuz her türlü övgüyü hak etmektedir. Bu nedenle yazdıklarından dolayı kimi zaman yargılanmış, kimi zaman çıkardığı veya yazdığı yayın organları kapatılmıştır. Toplumların her zaman için doğruluğuna inandığı düşüncelerini ne pahasına olursa olsun ifade etmekten geri durmayan aydınlara ihtiyaçları vardır. Yazarın bu bakımdan gerek günümüz, gerekse gelecek açısından bir rol model oluşturduğuna kuşku bulunmamaktadır.

TÜRK SİYASETİNDE HÜRRİYETÇİ, DEMOKRAT VURGU: TURAN GÜNEŞ EKOLÜ

Fahri YETİM*

Giriş

Modern Türk siyaseti, tarihsel gelişimi içinde genel olarak devletçi duyarlılık ekseninde bir seyir izlemiştir. Bu durum, Türk siyasetinde hürriyetçi-demokrat anlayışın “*de facto*” ikinci planda kalmasına yol açmıştır. İmparatorluktan ulusal devlete geçilirken yaşanan siyasal gelişmeler bu durumun tarihsel zeminini oluşturmuştur. Türk siyasetinin gelişme evreleri içinde görülen olgusal sayılabilecek sorunlardan biri de, özü itibarıyla toplumsala dönük bir faaliyet olan siyasetin yine toplumla buluşturulması olmuştur. Karşı karşıya kalınan önemli tarihsel gelişmelerin etkisiyle pek çok şeyin (dolayısıyla siyasetin) beka sorununa endekslenmesi ve bunun sonucunda oluşan “hikmet-i hükümet” (*raison d`etat*) düşüncesi bunun temel sebeplerinden birini oluşturmuştur. Bununla birlikte gerek imparatorluk, gerekse Cumhuriyet döneminde sözünü ettiğimiz devletçi duyarlılığı da göz önünde bulundurarak siyasete yeni açılımlar kazandırmak yönündeki çabalar her zaman mevcut olmuştur.

Yaklaşık bir buçuk asra yakın bir geçmişi olan parlamenter deneyime rağmen siyasetin normatif ilkeleri doğrultusunda yeniden yapılandırılması, sivilleştirilmesi ve demokratikleştirilmesi yönündeki hedefler halen günümüz Türk siyasetinin öncelikleri olmaya devam etmektedir. Kuşkusuz bu yöndeki çalışmaların ve gelişmelerin her tarihsel dönem için Türk siyaseti açısından ayrı ayrı önemi vardır. Burada ele alacağımız bu yöndeki gelişmelerden biri de bu alanda, çok partili döneme geçilmesiyle birlikte Türk siyasetine hürriyetçi ve demokratik nitelikte açılımlar sağlamaya dönük girişimlerin öncü isimlerinden biri olan Turan Güneş'in siyasal kariyeri içinde gerçekleştirmeye çalıştığı çabalar olacaktır. Akademisyen kökenli bir siyaset ve devlet adamı olması yanında Güneş'in, Demokrat Parti içindeki siyasal hayatı, Hürriyet Partisi deneyimi, Cumhuriyet Halk Partisi'ne geçiş ve bu partideki “Ortanın Solu” açılımındaki yeri, Dışişleri Bakanlığı'ndaki profili ve Türk siyasetinin demokratikleşmesine dönük teorik sayılabilecek nitelikteki çalışmaları bu bildirinin parametrelerini oluşturacaktır.

1922 yılında Kandıra/Kocaeli'nde doğan Turan Güneş, Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra 1945'te İstanbul Üniversitesi'nden mezun olmuştur. Aynı yıl başlayan Türkiye'nin çok

* Doç. Dr. Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, fyetim@ogu.edu.tr

partili hayata geçiş serüveninde ailesinin genel siyasi eğiliminden farklı olarak Demokrat Parti oluşumunda yer almış ve bu partinin Kandıra ilçe teşkilatının örgütlenmesine öncülük etmiştir. Ancak 1946 yılında akademik kariyer düşüncesi ağır bastığından hukuk doktorası için Paris'e gitmiştir. Türkiye'ye döndüğünde İ.Ü. Hukuk Fakültesi'nde asistanlığa başlamıştır. 1954 seçimlerinde Demokrat Parti'den Kocaeli milletvekili seçilmiştir. Güneş'in bundan sonraki siyasal hayatı akademik hayatla dönüşümlü bir seyir izlemiştir.

Türk Siyasetinde Turan Güneş

Turan Güneş 1954'te Demokrat Parti'de başlayan aktif siyasal yaşamı içinde demokrat tavır ve düşünceleriyle dikkati çekmiştir. Bu tür vasıfları dolayısıyla erken dönemlerden itibaren DP içinde temayüz etmiştir. Demokrat Parti'deki ilk yılından itibaren parti içi muhalefet sayılabilecek sosyal demokrat olarak nitelenen grup içinde yer almıştır. Bu süreçteki muhalefet anlayışı, DP'deki demokrasi dışı eğilimler olarak gördüğü seçim kanunundaki bazı değişiklikler, "görülen lüzum üzerine kanunu" (Vekâlet, idare ve Kurum emrine alınmak suretiyle vazifeden uzaklaştırılacaklar hakkındaki kanun tasarısı) ve siyasette popülizm olarak gördüğü Kırşehir'in ilçe yapılmasıyla ilgili kanun... gibi uygulamalara karşı çıkmak şeklinde olmuştur¹. Güneş, bu konularda partisini ilgili komisyonlarda, parti grubunda ve Meclis Genel Kurulu'nda şiddetle eleştirmiştir.

Bu dönemde Güneş'in DP ile bağıni koparmasına da yol açan asıl muhalefet konusu, 27 Mayıs sürecini de besleyecek etkenlerden biri olan İspat Hakkı olayı olmuştur. DP döneminde basın-iktidar ilişkilerinde giderek müzminleşecek bir konu olan ispat hakkı gazetecilerin iktidarın politikaları karşısında getirdikleri eleştiri ve suçlamalar karşısında kendilerine tanınmasını istedikleri demokratik haktır². Turan Güneş'in bayraktarlığını yaptığı bu hakkın tanınması için 19 arkadaşıyla birlikte verdikleri kanun teklifinin iktidar tarafından reddedilmesi üzerine partiden başlayan ihraçlar sırasında Güneş de partisinden istifa etmiştir.

Hürriyet Partisi Deneyimi

İspat Hakkı sırasında başlayan "Ondokuzlar" hareketi, *Forum* çevresinin de etkisiyle giderek büyümüş ve bu sayı 34 milletvekiline ulaşınca bu grup bir araya gelerek 20 Aralık 1955'te Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun genel başkanlığında Hürriyet Partisi'ni kurmuşlardır³. Bazıları bakanlık yapmış deneyimli isimlerden oluşan Hürriyet Partisi'ne akademik muhalefetin öncülüğünü yapan *Forum* dergisi tam destek vermiştir⁴. Turhan Feyzioğlu ve Aydın Yalçın ile birlikte Turan Güneş'in program ve tüzüğünü hazırladıkları Hürriyet Partisi, bu dönemde daha partileşmeden önce "Ondokuzlar" hareketinden bu yana, DP'nin zaman içinde giderek sertleşen politik tutumu karşısında hürriyet ve demokrasi konusunda izlediği politika aydınların çoğu tarafından "fazilet mücadelesi" olarak

- 1 Cemal Fedayi, *Kandıralı Profesör Turan Güneş Hayatı, Düşüncesi ve Kişiliği*, Kadim Yayınları, Ankara 2012, s. 23-24.
- 2 İspat Hakkı konusunun kökeni 1950 öncesinde Kenan Öner-Hasan Ali Yücel davasına dayanır. Yücel'in komünistleri himaye etmekle suçlandığı bu davada Kenan Öner ispat hakkı istemiş ancak bu hak, Yargıtay tarafından "ispat hakkı bakanlar için uygulanamaz" şeklinde yorumlanmıştır. Kenan Öner'in mahkûm olduğu bu dava sırasında DP'nin önde gelenlerinden Sıtkı Yırcalı, "Bizim iktidarımızda gazeteciler yatak odamıza bile girer" gibi sözler söylemiş ve bu dönemde İspat Hakkı konusu DP tarafından etkili bir muhalefet argümanı olarak sürekli kullanılmıştır. Mehmet Barlas, *Türkiye'de Darbeler ve Kavgalar Dönemi*, Birey Yayıncılık, İstanbul 2000, s.193-194.
- 3 Feroz-Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976, s. 145.
- 4 Aralarında kurucu isim olarak Turan Güneş'in de bulunduğu *Forum* dergisi bu dönemde tarafsızlık vurgusu yaparak yayın hayatına girmiştir. Zamanla mutlak tarafsızlık konumunu kaybeden bu dergide liberal demokrat ve cumhuriyetçi demokrat olmak üzere iki ana eksen ortaya çıkmıştır. Turan Güneş bunlar içinde Aydın Yalçın ve Şerif Mardin'le birlikte liberal demokrat eksen içinde yer almıştır. Diren Çakmak, *Forum Dergisi*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 111-112.

değerlendirilmiştir⁵. Hasan Bülent Kahraman'a göre Hürriyet Partisi, Türkiye'de merkez oluşumu olarak tanımlanan görüşün gelişme süreci izlenirken üzerinde durulması gereken ilk göstergelerden birisidir⁶.

Turan Güneş, tüm siyasal yaşamında olduğu gibi demokrat duyarlılığını Hürriyet Partisi'nde de sürdürmüştür. Bu dönemde en etkili çıkışlarından birini DP Hükümeti'nin basın kanununda yaptığı değişiklikler sırasında göstermiştir. Mecliste 6 Haziran 1956 tarihinde yapılan toplantıda bu konuyla ilgili çok uzun bir konuşma yaparak Batılı ülkelerin demokratik standartlarından örnekler vermiş ve iktidarı bu yönden eleştirmiştir. Güneş konuşmasının bir bölümünde şu görüşlere yer vermiştir.

"Demokrasinin tabii ve zaruri kaidelerine riayet halinde iktidarda kalamayacaklarını hissedenlerin, zor ve şiddet yoluna sapması, iç politikada karanlık bir devrin başlangıcında olduğumuzu gösteriyor. Bunun mesuliyetinin muhasebesini herkesin vicdanında yapması zamanı artık gelmiştir.

*Biz ekseriyetiz, bunu böyle istedik, binaenaleyh attığımız her adım meşrudur, haklıdır demek mümkün olamaz. Çünkü ekseriyetin yapamayacağı şey kanun değildir. Ancak kanun yapmak usullerini murakabe eden siyasi mücadele sahasında ekseriyet ve ekalliyete kendilerini kabul ettiren, kanunun da üstünde ahlak, hukuk ve insan hakları kaideleri mevcuttur. Bir demokraside ekalliyet ve ekseriyetin değiştirmeyeceği bu kaideler kanunların da üstündedir. Hükümetin getirdiği bu tasarı, Anayasamızın, insan haklarının özünü teşkil eden adalet ve insafla hareket etme prensiplerini ihlal etmektedir. Basını yalnız hükümetin dediğini yapan, yalnız onun hoşlanacağı tarzda kalem kullanan, sahte ve mürai propaganda aleti haline getirmek hür münakaşa rejimi olan demokratik hayat tarzına tam bir ihanettir."*⁷

Hürriyet Partisi'nin 1957 seçimlerinden başarısızlıkla çıkması üzerinde Turan Güneş milletvekili seçilememiştir. Bunun üzerine kendisine üniversiteye geri dönme teklifleri yapılmış; ancak siyasi mücadeleden vazgeçmemek için bu teklifleri geri çevirmiştir. 1959 baharında Hürriyet Partisi'nin, Cumhuriyetçi Millet Partisi ile birlikte Cumhuriyet Halk Partisi'ne (CHP) katılması üzerine Güneş'in siyasal yaşamı bundan sonra bu partide devam etmiştir.

27 Mayıs döneminde Güneş, Kurucu Meclis'in CHP Kocaeli üyeliği yapmıştır. Bu süreçte Anayasa Komisyonu üyeliği ve raportörlük görevlerinden sonra 1961 yılında yapılan seçimlerde milletvekili seçilememiştir. Bunun üzerine yedi yıldır uzak kaldığı akademik yaşamına geri dönmüştür. Ancak bu dönemde CHP üyeliğini sürdürmüştür.

Yön Hareketi ve Ortanın Solu Açılımı

Türk siyasi hayatında *Kadro* ve *Forum* dergilerinden sonra en etkili siyasal düşünce dergilerinden biri olan *Yön* dergisi, 1961 yılının Aralık ayından itibaren yayın hayatına başlamıştır. 27 Mayıs ikliminde bağımsızlık, kalkınma ve demokrasi vurgusuyla ortaya çıkan Yön hareketi geniş bir aydın kitesinin desteğini görmüştür⁸. Çok sayıda aydın dergininin ilk sayısında ilan edilen *Yön* Bildirisini imzalamıştır. Turan Güneş de bu bildiriye imzalayan

5 Feridun Ergin, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.2087.

6 Hasan Bülent Kahraman, *Yeni Bir Sosyal Demokrasi İçin*, İmge Kitabevi, Ankara 1993, s. 131.

7 TBMM ZC, C. 12, Devre 10, İ. 73, 06.06 1956, s 107-108.

8 Yön hareketi üzerine doktora çalışması yapan Hikmet Özdemir'e göre Yön, milliyetçilik ve sosyalizmi eşanlamli görmek isteyen asker-sivil bürokrasi ile Kemalizmin etkisindeki Marksist-devletçi aydınlar arasında hayli taraftar bulmuştur. Ordu desteğiyle iktidara gelip uzun süre bu düzenle ülkenin kalkındırılmasını hedefleyen bu hareket yazar tarafından, "Türk baasçılığının anatomisi" şeklinde tarif edilmiştir. Hikmet Özdemir, *Sol Kemalizm*, İz Yayıncılık, İstanbul 1993, arka kapak yazısı. Özdemir'in bu kitabına ilişkin bir eleştiri yazısı kaleme alan Kurtuluş Kayalı ise bu eseri; "yazar tarafından, dergideki makaleler arasındaki ortak noktalar özenle ve biraz da zorlanarak aranmış, farklı eğilimler üzerinde durulmayıp, keşişen noktalara odaklanılmış, böylelikle Yön düşüncesinin tespit edildiği zannedilmiştir" şeklinde değerlendirilmiştir. Kurtuluş Kayalı, "Kalkınmada Öncelikli Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi, Hikmet Özdemir", *Tarih ve Toplum*, S.51 (Mart 1988), s. 61.

ilk grupta yer almıştır⁹. Güneş'in bu dergide üç makale ve bir açık oturum konuşması yayınlanmıştır. Daha çok sosyolojik içerikli yazılarından oluşan bu makalelerinden birinde Güneş, CHP'ni irdelemiştir. CHP'nin halktan uzaklaşma sebeplerini açıkladığı bu makalede bunun nedenlerinden biri olarak partide siyasal katılımın zayıflığını vurgulamıştır.

"Kurtuluş Savaşı'nı başarıya ulaştırmış devrimciler, diğer bir deyimle CHP'nin üst kademeleri, yaşlanmışlar ve tutucu bir ruh sahibi olmuşlardır.

*...İktisaden geri kalmış bir ülke, var olan tek siyasal partinin devrimlerini başarmak için örgütlediği kesimler yaşlanmış ve toplumu çevreleyemez duruma gelmiş; partinin halkla ilişkisi oldukça kesilmiş ve halkın gözünde bir çeşit "devlet aristokrasisi" izlenimi bırakır duruma gelmiştir."*¹⁰

Güneş'in Yön'de yazdığı ikinci ve üçüncü yazıları ise Demokrat Partiye (DP) ilişkindir. Bu makalelerinde, DP'ni kitlelerin isyanı ve "somut" bir özgürlük hareketi olarak değerlendirmiştir.

*"DP'nin muhalefet yıllarında özgürlük kavramının jandarma dayacağı, memur ve tahsildar baskısı ile beraber söylendiğini çok defa hatırimızdan çıkarıyoruz. DP liderleri demokratik bir düzeni bütün unsurları ile uygulamayı düşünmemiş olmakla beraber, büyük kitlelerin bu somut özgürlük anlayışını çok iyi sezmişlerdir."*¹¹

CHP ve DP'yi bu bağlamda değerlendiren akademik düzeydeki son tahlillerden biri olan Hasan Bülent Kahraman'ın yaklaşımına göre ise, CHP'nin daha çok kültürel alanı eksen alan pasif modernleşme anlayışına karşı, DP köylülükten burjuvaziye, piyasa ekonomisinden sanayileşmeye kadar her alanda aktif modernleşmeyi eksen almıştır. Ekonominin, sosyolojik/altyapısal dönüşümün ve siyasallaşmanın bir araya gelmesiyle ve pasif modernleşme modelinin terk edilmesiyle birlikte Türkiye'de *ilerici-muhafazakâr* kavramlarının anlamı ve konfigürasyonu da değişmiştir¹². Bu anlamda CHP tarihsel ilericiliği temsil ederken DP güncel ilericiliği devralmıştır. Kahraman'ın bu tahlili, Turan Güneş'in değerlendirmesiyle de örtüşmektedir.

Güneş'in Yön'deki son yazısı ise, bu dergide yayınlanan açık oturumdaki görüşleridir. Bu oturumda ileri sürdüğü düşüncelerin en önemlilerinden birisi de Türkiye'de aydının konumu ve işlevine dair olanıdır. Türkiye'de aydını tarihsel bir kategori içinde ele alan Güneş, bu kesimin daha çok memur sınıfından oluştuğunu ve dar bir muhayyile ile kendi orta sınıfının çıkarlarını savunmaktan öte gitmediğini ileri sürmüştür. Bu kesimin, milli gelirin aşağı sınıflara da dağılmasına yol açacak derecede köklü bir devrime taraftar olmadığını, yine bu kesimin ilericiliğinin Atatürk devrimlerine bağlılıktan öte gitmediğini, bunu da kendi orta sınıfının rahat yaşamasına, modern yaşantının nimetlerden yararlanmasına olanak verdiği için yaptığını belirtmiştir¹³. Bu konudaki görüşlerini 20 Şubat 1962'de *Hürgün* gazetesinde yazdığı "Aydınların Diktatörlüğü" adlı makalesinde daha da derinleştirmiştir. Bu yazısında, Türkiye'de aydınların diktatöryel eğilimlerinin bulunduğunu, bunun da toplumu kalkındırmak, onları batılı ve uygar değer yargılarıyla zenginleştirmek için yapılmak istendiği konusunda ise, onların samimiyetlerine inanmadığını öne sürmüştür. Aydınların diktatörlüğü demek, bal gibi bir sınıfın diğerleri üzerine baskı yapması demek olup, bunun adının da ilerencilik değil, dört başı mamur bir faşizm ve gericilik olduğunu vurgulamıştır¹⁴.

9 Özdemir, a.g.e, s. 326.

10 Turan Güneş, "CHP Halktan Nasıl Uzaklaştı?" Yön, S. 1 (20 Aralık 1961), s. 14.

11 Turan Güneş, "DP İktidarı", Yön, S. 24 (10 Ocak 1962), s. 12.

12 Hasan Bülent Kahraman, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, C.II, Agora Kitaplığı, İstanbul 2010, s. 346-347.

13 Turan Güneş, *Türk Demokrasisinin Analizi*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1996, s. 107.

14 Güneş, a.g.e., s. 153.

Güneş'in bu konulardaki görüşleri örtülü bir Yön eleştirisi olmasının yanında onun sosyal demokrat düşüncelerini de yansıtmaktadır. Yine bu konudaki görüşleriyle Güneş, Julien Benda'ya yakın dururken, Batıda görülen 18. yüzyıldaki Kameralizmin oldukça uzağındadır.

Turan Güneş, *Yön* bildirisini ilk imzalayanlardan biri olmasına rağmen bu hareketin genel oya dayalı parlamenter düzene soğuk bakması dolayısıyla bir süre sonra Yön hareketinden uzaklaşmıştır. Kendisinin bu hareket içinde yer almasını ise; "DP'nin ne olduğunu açıklamak ve CHP'nin ne olması gerektiğini anlatmak, bu amaçla yeni bir doğrultuya yönelmesini sağlamak" şeklinde açıklamıştır¹⁵.

Bu şekilde *Yön*'den ayrılan Güneş, 1961 seçimlerine katılmamış, ancak CHP üyeliğini devam ettirmiştir. Turan Güneş, 1962 yılında CHP'nin ideolojik konumunun belirlenmesinde önemli bir aşama olan "Ortanın Solu" açılımı içinde yer almıştır. Nisan 1962'de İbrahim Öktem'in Parti Meclisi'nde partiye yeni bir yön için verdiği önergeyi sadece iki üye desteklemiştir. Bunlardan biri Turan Güneş, diğeri ise Bülent Ecevit idi.

Teorik yönü Bülent Ecevit ile birlikte hazırlanan "Ortanın Solu" açılımı özü itibarıyla yüksek insani duyarlılık olarak nitelendirilebilir. Bu yönden "Ortanın Solu" Bülent Ecevit tarafından şu şekilde tarif edilmiştir:

"Yeryüzünde ekecek veya yetecek toprağı olmadığı için yerin yüzlerce metre altında, varlıklı kişilerin bir öğün yemekte verdikleri bahşış kadar paraya çalışan ve pek azı emeklilik aylığı alabilecek kadar yaşayan maden işçilerinin ıstırabını, sobanıza her kömür atışınızda duyabiliyor ve onlar size oy vermeseler de onların ıstırabını azaltabilmek, onların yaşantısına biraz ışık katabilmek, onları insanca yaşama olanağına kavuşturabilmek için uğraşmaya kendinizi ödevli sayabiliyorsanız, ortanın solu tabanında bir insansınız demektir.

*...Ortanın solu tabiatıyla insanlar, içlerindeki insanlık duygularını ve insanlık bilincini, böyle bir toplum düzeni kurmak için bir siyasal hareket haline geçirdikleri vakit, o siyaset ortanın solunda bir harekettir."*¹⁶

Ecevit'in bu şekildeki görüşleriyle başlayan "ortanın solu" hareketi, esasen başlangıçta örtülü bir Kemalist devrim eleştirisi biçiminde kendisini hissettirmiştir. Cumhuriyet devrimiyle yapılan atılımların Türk toplum yaşamında köklü bir dünya görüşü değişikliğine yol açmakla birlikte zamanla bu devrimlerin dinden ve saraydan çıkar sağlayan dar bir zümrenin çıkarlarına hizmet eden bir yapıya büründüğü belirtilerek daha ziyade biçimsel kaldığı vurgulanmıştır. Toprak reformu gibi toplumsal yapıyı ve üretim ilişkilerini yeniden düzenleyecek atılımlar konusunda CHP'nin zamanla sessiz kalması eleştirilmiştir¹⁷.

Düşünsel hazırlıkları bu dönemde tamamlanan ortanın solu açılımının Türk siyasetinde uygulamada yer alması, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün 1965 yılı seçimleri öncesinde 29 Temmuz 1965 günü *Milliyet* gazetesine verdiği demeçte, CHP'nin ortanın solunda yer aldığını söyleyerek partinin siyaset yelpazesindeki yeni konumunu belirlemesiyle gerçekleşmiştir¹⁸.

Türk siyasal yaşamına yeni bir boyut katan ve CHP'nin yeni ideolojik kimliğini belirleyen "Ortanın Solu"nun Ecevit'e göre son tahlildeki tanımı şudur:

15 Cahit Kayra, *Turan Güneş'in Siyaset Şiirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985, s. 74.

16 Bülent Ecevit, *Ortanın Solu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 3.

17 Ecevit, *a.g.e.*, s. 8. Aynı eserde ortanın solu siyasetinin özellikleri şu şekilde ifade edilmiştir: a-) Ortanın solundakiler insancıldırlar b-) Ortanın solundakiler halkçıdırlar c-) Ortanın solundakiler sosyal adaletçi ve sosyal güvenlikçidirler d-) Ortanın solundakiler ilerici, devrimci ve reformcudurlar e-) Ortanın solundakiler devletçidirler f-) Ortanın solundakiler plancıdırlar g-) Ortanın solundakiler sosyal demokrasiden yanadırlar. s. 12-14.

18 Bu hususu İnönü, Abdi İpekçi'ye verdiği röportajda, "CHP bünyesi devletçi bir partidir ve bu sıfatla ortanın solunda ekonomik bir anlayıştır" ifadesiyle açıklamıştır. *Milliyet*, 29 Temmuz 1965.

“Ortanın solu, insana en üstün değeri veren; insan kişiliğinin gelişmesini her türlü baskı ve engellerden kurtarmak isteyen; insanların manevi ve maddi gücünü imkân eşitliği içinde harekete geçirmeyi sağlayan; insanlık onuruyla, özgürlükle, sosyal adaletle bağdaşmayacak etkenleri ve yöntemleri reddeden ve maddi yoksulluğun da manevi yoksunluğun da herkes için sona ereceği, insanca bir toplum düzenini insanca usullerle kurmaya çalışan bir tutum ve davranıştır.”¹⁹

“Ortanın solu” açılımı tarihsel açıdan ele alındığında; CHP’nin iç dinamiklerinin dışında 27 Mayıs ertesinde, Soğuk Savaş konjonktüründe Türkiye’de zemin bulma olanağına erişen Marksist sol düşüncenin yansımalarıyla ortaya çıkan radikal sol düşünce ve buna bağlı siyasal hareketlerin önüne geçilmesi amacının da bu açılımda etkili olduğu görülür. Kahraman’a göre bu bağlamda “Ortanın Solu”, reel solun büyümesi karşısında kendi kökenlerinin giderek daha çok bilincinde olan CHP’nin Kemalizmi yeniden dönüştürme ve onu bu kez dönemin koşullarına uygun bir sol anlam yükleyerek yeniden kurma girişimidir²⁰. Konuyu aynı bağlamda ele alan Bayram Kaçmazoğlu’na göre bu anlamda hareketin amacı, aşırı sağ ve aşırı sol düzen anlayışları karşısında sosyal adaletçi bir tampon görevi görmek olmuştur²¹. Nitekim buna bir örnek olarak Türkiye İşçi Partisi (TİP) 1965 seçimlerinde 14 milletvekili ile TBMM’de temsil edilmiştir. Ancak CHP’nin “ortanın solu” siyasetine sadece toplumsal hareketlilik ve TİP’in işlevinden etkilenecek yöneldiğini belirtmek bütünüyle gerçekliği yansıtmaz. Öncülerine göre bu açılımla ülkenin demokratik solcularının sosyalistler karşısındaki teorik ezikliği giderilmeye çalışılmıştır. Fakat özellikle başta Ecevit söz konusu olmak üzere hareketin öncüleri için “ortanın solu”, sosyal demokrasi ya da demokratik solun düşünsel bağımsızlığı, her dönem için önemsenen bir konu olmuştur²².

“Ortanın solu” açılımı, resmiyet kazanmasının ardından *Yön* dergisinde Doğan Avcıoğlu tarafından erken bir eleştiriye uğramıştır. Avcıoğlu eleştirisinde, “ortanın solu” açılımının netleşmediğini ve yetersiz kaldığını vurgulamıştır. Bunun için öncelikle ülkenin emperyalizmin yerli temsilcilerinin hegemonyasından kurtarılması gerektiği ve “ortanın solu”nun buradan gelecek tahakküme hayır denildiği noktada başlarsa anlam kazanacağını ifade etmiştir²³.

Turan Güneş bağlamında ele aldığımız “Ortanın Solu” düşüncesine eleştirel yaklaşan entelektüellerden biri de Kemal Karpaz’tır. Karpaz’a göre “ortanın solu”; akıllıca hazırlanmış bir eylem planı olmaktan çok, toplumsal adalet, özgürlük ve eşitlik için duygusal bir özelemdir; zaten doktrin ve teori açısından zayıflıkları kısa sürede açığa çıkmıştır²⁴.

Son tahlilde “Ortanın Solu” düşüncesi Türk siyaseti içinde CHP’ye, evrensel değerlerden hareketle ideolojik/demokratik bir kimlik kazandırma girişimidir. Teorik ve felsefi yönden tahkim edil(e)memesi dolayısıyla Türk siyasetinde pratikte yaşanan gelişmeler karşısında zamanla etkisini kaybetmeye yüz tutmuş ve daha çok retorik düzeyinde kalmıştır. Ancak günümüz Türk siyasetinde eksikliği fazlasıyla hissedilen sosyal demokrat damarın geliştirilmesi konusunda hala bir laboratuvar deneyi olarak önümüzde durmaktadır.

Dışişleri Bakanı Turan Güneş

Turan Güneş, 1974 yılının Şubat ayında kurulan CHP-MSP koalisyon hükümeti döneminde dışişleri bakanlığı görevinde bulunmuştur. Koalisyon protokolünün

19 Ecevit, *a.g.e.*, s. 92.

20 Kahraman, *Yeni Bir Sosyal Demokrasi İçin*, s. 107.

21 H. Bayram Kaçmazoğlu, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri*, Birey Yayınları, İstanbul 2000, s. 215.

22 Kurtuluş Kayalı, “Bir Siyaset Adamı Olarak Bülent Ecevit’i Anlamayı Denemek”, *Tarih ve Toplum*, S. 142 (Ekim 1995), s. 39.

23 Doğan Avcıoğlu, “Ortanın Solu”, *Yön*, S. 122 (30 Temmuz 1965), s. 3.

24 Kemal H. Karpaz, *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, İmge Kitabevi, Ankara 2007, s. 328.

hazırlanmasında ve hükümetin kurulmasında oldukça aktif rol oynayan Güneş, bu dönemde gerçekleşen Kıbrıs Barış Harekâtı gibi son derecede zorlu bir sınavda dışişlerindeki başarıyla performansı dikkati çekmiştir. Hariciye'nin protokol kurallarına ve kalıplarına sığmakta ilk zamanlar zorlanan Güneş, diğer taraftan Kandıralı hemşerileri tarafından daha icracı ve yatırımcı bir bakanlık görevinde bulunmasını istemeleri dolayısıyla da yadırganmıştır.

Turan Güneş'in Dışişleri Bakanlığı'nda başlıca iki amacı vardır. Bunlardan birincisi dış politikanın, milli politika perdesi altında demokratik kamuoyundan uzak tutulmasını önlemektir. İkinci ise, dış politikanın ve Hariciye'nin yapısını belli şekilcilikten ve protokol bağnazlıklarından uzaklaştırarak, politikacıların yahut seçilmişlerin yönettiği bir kurum haline getirmektir²⁵. Bununla beraber Güneş, ülke çıkarlarını ön plana alan çok yönlü bir dış politika anlayışının da öncü isimlerindedir. İslam Zirve Konferansı'na katılmak, Çin ziyareti Türk dışişlerinde ilk defa Turan Güneş'le gerçekleşmiştir.

Turan Güneş'in dışişlerindeki en önemli hizmeti ve onun kamuoyunda daha çok tanınmasına yol açan olay Kıbrıs Barış Harekâtı'ndaki başarısı olmuştur. 16 Temmuz 1974'te EOKA'cı Nikos Sampson darbesinin ardından Yunanistan'ın Enosis'e dönmesi Türkiye'nin haklı müdahalesini gündeme getirmiştir. Güneş, bu aşamada İngiltere ile Türkiye'nin garantörlük koşullarını görüştikleri dönemde özellikle ABD Dışişleri Bakan Yardımcısı Sisco'nun, harekâtı engelleme girişimlerini ustalıklı savuşturmuş ve harekâtın başarıyla gerçekleşmesinin yolunu açmıştır. Bu harekât sonunda Cenevre'de gerçekleşen ateşkes görüşmeleri sonunda 30 Temmuz'da imzalanan Cenevre Deklarasyonu'nda Türkiye'nin istekleri²⁶ büyük ölçüde kabul edilmiş ve Turan Güneş Ankara'da "Cenevre Fatih" olarak karşılanmıştır. Ancak bu antlaşmayı imzalayan Yunanistan'ın antlaşmanın amir hükümleri konusunda isteksiz hareket etmesi sonucunda Kıbrıs harekâtının ikinci aşaması gündeme gelmiş ve Turan Güneş, bu amaçla bulunduğu ikinci Cenevre Konferansı sırasında Başbakan Bülent Ecevit'e daha önce anlaştıkları "Ayşe tatile çıksın" parolasını bildirerek 14 Ağustos sabahı harekâtı başlatmıştır. Bu harekât sonunda ise, Yunanistan'ın Enosis politikası engellenmiş ve Türkiye'nin Kıbrıs'taki tarihsel haklılık konumu bir kez daha tescil edilmiştir.

Turan Güneş, bütün siyasal kariyerinde olduğu gibi dışişleri bakanlığı görevinde de farklı bir profil çizmiş ve kişisel tarzını değiştirmeyerek bakanlığı ile ilgili konuları halka açmıştır. Kendisi ise bu tarzını "dış politika sorunlarını halkın anlayamayacağı sorunlar olarak gören geleneksel anlayışı yıkmak" şeklinde açıklamıştır. Bu tarz ve üslubuyla bakanlığı döneminde Kıbrıs harekâtından, kıta sahanlığı sorununa kadar, Cenevre'deki görüşmelerdeki tavizsiz ve atak tavrıyla Cumhuriyet tarihinin en popüler dışişleri bakanlarından bir olmuştur²⁷.

Siyasal Düşünceleriyle Turan Güneş

Bir üslup sahibi politikacı olarak dikkati çeken Turan Güneş, CHP'de Kemalizmin yerli sosyal demokrasi çizgisiyle bağdaştırılmasına dönük Ortanın Solu hareketinin başını çekenlerden biridir²⁸. Kemalizmi tarihsel bağlamı içinde ele alıp, onu Türk modernleşmesinin çok önemli bir aşaması olarak değerlendirmiş ve Kemalizmin ruhuna sadık kalarak bunun içinden demokratik düzen arayışının özgün örneklerinden biri olmuştur²⁹. Temel referansını

25 Kayra, a.g.e., s. 76.

26 Bu aşamadaki Türkiye'nin tezleri; adada iki otonom yönetimin varlığı, Kıbrıs Rumları ile Türk birlikleri arasında BM tarafından bir güvenlik bölgesi oluşturulması, Rumların işgal ettikleri bölgelerden geri çekilmesi ve karma köylerin güvenliğinin sağlanması...gibi konuları içermekteydi. Fahir Armaoğlu, 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988, s. 804, 805.

27 Fedayi, a.g.e., s. 165-166.

28 Taşkın, a.g.m., s. 453.

29 Bu konuyla ilgili son dönemde yapılan çalışma örneklerinden biri de Kemalist modernleşmeyi demokratikleşme bağlamında değerlendiren Fuat Keyman'a ait olanıdır. Keyman, Kemalist modernite projesiyle ilgili olarak; "Eğer bu proje modern tarihin bir olasılığıysa bu olasılığın eleştirel bir tarzda irdelenmesi ve bu yolla geç-modern tarihin olasılıklarını araştırmak ve Türkiye'de tali karşılıklar temeline oturan hakim siyaset an-

Kemalizmin oluşturduğu demokratik sol/sosyal demokrat ideolojinin erken ve tutarlı bir temsilcisidir. O, Kemalist modernleşmenin demokratik sol doğrultuda geliştirilmesinin sözcüsü konumundadır. Güneş'in ideolojik tutarlılığının temelinde, modern Türkiye tarihi içinde DP ve CHP çatışmasını analiz ederken, Cumhuriyet seçkinlerinin ön yargılarından bağımsız kalabilmesi; her hal ve koşulda milli iradenin kabul edilmesine, bu sistemin olası mahsurları konusunda çoğunluğun zulmünü engelleyici bazı fren ve değerler eşliğinde inanç göstermesi yatmaktadır³⁰. Onun profesörlük tezini oluşturan eseri bu doğrultuda yapılmış bir çalışmadır³¹. Bu aynı zamanda modern Türk siyasetinin seçkincilik yaklaşımıyla popülist (halkçı) anlayış arasındaki uyumun da ara formülünü içerir. Ara formüldür çünkü bu sayede demokrasinin kazanacağı istikrar sonucunda bu çelişki makul seviyelere çekilecek ve zamanla sorun olmaktan çıkacaktır. Güneş'in siyasal düşüncesinde, CHP'nin tek parti yıllarında öne çıkan solidarist-korporatist bir halkçılık anlayışı gözükmez. Onun halkçılığı sosyalizmle sonuçlanacak türden bir halkçılık da değildir. Daha ziyade; Dahl'in sıradan yurttaşların liderleri üzerinde oldukça yüksek derecede denetim kurdukları ve hükümetin yurttaşların tercihleri karşısında sürekli duyarlılığı şeklinde tanımladığı türden bir halkçılıktır. Halkı cahil gören, ona tepeden bakan elitist anlayışa karşıdır³². Bu yönüyle Güneş, modern Türk siyasetinin felsefi geleneğinin ana unsurlarından biri olan Gustave Le Bon elitizminin dışında yer alır.

Turan Güneş'e göre Türk demokrasinin yapısal sorunlarından biri, temeli doğu ve batı farklılığına dayanan iktidar kavramının felsefi açıdan taşıdığı fark ve bu yöndeki algıdır. Güneş'e göre doğulu (dolayısıyla Türk siyasal kültüründeki) iktidar algısı fiili bir güçler birliği prensibini içerir. Güneş bu anlayışı, "padişahlardan tutun da, hürriyet savaşı veren İttihatçılara, Demokrat Partiye kadar gelen hoşgöründen yoksunluğun temellerinden biri, belki de en önemlisi, iktidarı elinde bulunduran, tek meşruyeti kendisi temsil ediyormuş inancında bulunduğu için, her türlü muhalefet, eleştiri, hatta uyarıyı, düzeni bozmak, yıkmak sayan doğulu iktidar algısıdır"³³ şeklinde nitelemiş ve bu tür bir iktidar kavramından ve algısından hareketle demokrasiyi gerçekleştirmenin mümkün olmayacağını belirtmiştir.

Güneş, ayrıca bu tür iktidar algısının ikinci bir sonucu olarak, Türk siyasal gelişmesinin devamlı bir unsuru ve de sorunu olan bürokrat-halk çekişmesini gündeme getirdiğini ifade etmiştir. Bürokrasiyi soyut bir sosyal sınıf olarak gören Güneş, sistemin değişmezliğine dayalı işlevsel bir unsur olan bürokrasinin, değişim dinamikleri karşısında siyasal tıkanıklığın nedenlerinden biri durumuna geldiğini, DP deneyiminin de bunun bir sonucu olduğunu vurgulamıştır. Bu yüzden çoğu siyaset bilimcinin DP'yi yanlış değerlendirdiğini ileri sürmüştür³⁴.

Turan Güneş'e göre demokrasinin ideolojisi, ekonomik liberalizmle kaynaşmış siyasal liberal ve bireyci felsefe üzerinedir. Günümüzde ekonomik görüş ne olursa olsun, yüzü siyasal liberalizme dönük işlemektedir. Bu ideoloji aynı zamanda devletin bir (resmî)

layışına karşı bize demokratik açılım olasılığı yaratmak olanağını verebilir" görüşünü ileri sürmüştür. Keyman ayrıca, demokratik açılımın bu bağlamda hermenotik boyutta kurucu ilkelerin içsel bir eleştirisini ve devletle sınırlandırılmış toplumsal taleplerin ve devlete karşı yükümlülüklerle dayalı vatandaşlık anlayışının sorunsallaştırılmasını gündeme getireceğini belirtmiştir. Bu içsel eleştirinin ise ne anti modern, ne pro-Kemalist ve "ne de post-Kemalist" (vurgu bana ait) nitelikte olacağını, aksine bu eleştiriyle modernite projesinin hiyerarşik, organik ve özcü niteliklerinin harekete geçireceği dinamikler sayesinde devlet-toplum arasında demokratik bir ilişkinin kurulabileceğini ifade etmiştir. E. Fuat Keyman, "Kemalizm, Modernite, Gelenek: Türkiye'de 'Demokratik Açılım' Olasılığı", *Toplum ve Bilim*, S.72 (Bahar 1997), s. 97. Turan Güneş'in bu konudaki yaklaşımına yakından bakıldığında benzer bir perspektiften hareket ettiği görülür.

30 Yüksel Taşkın, "Turan Güneş", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Kemalizm*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 452-453.

31 Turan Güneş, *Türk Pozitif Hukukunda Yürütme Organının Düzenleyici İşlemleri*, A.Ü. SBF Yayınları, Sevinç Matbaası Ankara 1965.

32 Fedayi, a.g.e., s. 224.

33 Turan Güneş, *Araba Devrilmeden Önce*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983, s. 96.

34 A.g.e., s. 98-102.

ideolojisinin olmaması demektir. Böyle bir resmî ideolojinin kabul edilmemesi, çoğulcu toplum, yani her türlü düşüncenin hoş görüldüğü bir toplum demektir³⁵. Güneş, 27 Mayıs Anayasası'na sahip çıkmakla birlikte, buradan yapılacak reformların niteliğine dair bir doğrultu çıkarılamayacağına, anayasaların ideolojisiz olması gerektiğine ve ancak halkın iradesiyle izlenecek yolun ideolojisinin belirlenebileceğine yaptığı vurguyla siyasal liberalizme yaklaşmıştır³⁶. Bu yaklaşım ise Türk siyasetinin uzun zamandan beri ötekisi olmuştur.

Turan Güneş'in konjonktür olarak Kemalizmin yeniden tavan yaptığı bir dönemde ideolojisiz anayasa vurgusu yapması fevkalade önemlidir. Zira bu konu günümüzde halen anayasa ile ilgili önemli sorunlardan biridir. Ancak 27 Mayıs'ı yapanların ve içlerinde Güneş'in de bulunduğu Anayasayı şekillendirenlerin, 'çok partili rejim, Kemalist medeniyet projesiyle çelişmez' iyimserliğinin bu süreçte baltalanması Güneş'i ve kuşağının önemli isimlerini giderek cumhuriyetçi muhafazakâr bir geri çekilmeye itmiştir³⁷. Bunun sonucunda ortanın solu açılımı da bundan olumsuz yönde etkilenmiştir. Güneş'i, 12 Mart ve 12 Eylül süreci içinde bu konumda görmek mümkündür.

Turan Güneş'in, Türkiye'de demokrasinin durumuyla ilgili olarak tarihsel/yapısal nedenlere dayanarak yaptığı değerlendirmelerde vardığı kanaat şu şekildedir:

*"Tarih içinde Türk toplumunda ne birey-toplum ilişkileri, ne toplum-devlet ilişkileri, batı ülkelerinde adına 'demokrasi' denilen rejime ulaşımdaki yollardan geçmemiştir. Bundan ötürü de demokrasinin bizde geleneği yoktur, tersine tarihin sürüklediği gelenekler böyle bir rejimin gerçekleşmesini güçleştirici öğeler olarak karşımıza çıkmaktadır."*³⁸

Görüldüğü gibi Güneş, Türk demokrasisi konusunda tarihsel ve yapısal etkenler açısından karamsardır. Ancak buna rağmen Güneş, bilgi-eylem bütünlüğüne dayanan aktivizmiyle bütün yaşamı boyunca bu zorlukların aşılmasına çalışmış ve demokrasiye her zaman inanmıştır. Aynı konuya tarihci gözüyle bakan Kemal Karpat ise, hemen bütün çalışmalarında Türk toplumun tarihsel/yapısal nitelikleri açısından demokrasiye yatkın bir durumda olduğunu vurgulamaya çalışmıştır. Aradaki fark konuya yaklaşımdaki perspektiften kaynaklanmaktadır. Bu farklılığa rağmen Turan Güneş, halk adamı niteliğindeki renkli kişilik yapısı, demokrasiye olan inancı dolayısıyla demokrat siyaset anlayışı, dönemine göre oldukça ileri bir seviyede düşünce adamı ve entelektüel bir şahsiyet olması yönünden Türk düşünce ve siyasi tarihinde kalıcı izler bırakmış bir devlet adamıdır.

Konuyu, son söz olarak Türk siyasetinin yapısal sorunu haline gelen ve siyasetteki yozlaşmayı yansıtan Turan Güneş'e ait bir dörtlükle bitirelim.

Halkla bütünleşmiştik, kendimiz tam halk olduk

Kendi benliğimizi yakıp, yeni baştan halk olduk

Şimdi sıra esnafta, onunla bütünleşip

*Siyaset aleminde hepimiz esnaf olduk*³⁹

35 Turan Güneş, *Türk Demokrasisi*, s. 214.

36 Taşkın, *a.g.m.*, s. 454.

37 Taşkın, *a.g.m.*, s. 454.

38 Güneş, *Araba devrilmeden Önce*, s. 107.

39 Kayra, *a.g.e.*, s. 89.

Turan Güneş

KAYNAKÇA

- Ahmad, Feroz-Bedia Turgay, *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1976.
- Armaoğlu, Fahir, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1988.
- Avcıoğlu, Doğan, “Ortanın Solu”, *Yön*, S. 122 (30 Temmuz 1965).
- Barlas, Mehmet, *Türkiye’de Darbeler ve Kavgalar Dönemi*, Birey Yayıncılık, İstanbul 2000.
- Çakmak, Diren, *Forum Dergisi*, Libra Yayıncılık, İstanbul 2010.
- Ecevit, Bülent, *Ortanın Solu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Ergin, Feridun, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul 1983.
- Fedayi, Cemal, *Kandıralı Profesör Turan Güneş Hayatı, Düşüncesi ve Kişiliği*, Kadim Yayınları, Ankara 2012.
- Güneş, Turan, *Türk Demokrasisinin Analizi*, Ümit Yayıncılık, Ankara 1996.
- , *Araba Devrilmeden Önce*, Kaynak Yayınları, İstanbul 1983.
- , “CHP Halktan Nasıl Uzaklaştı?” *Yön*, S. 1 (20 Aralık 1961).
- , “DP İktidarı”, *Yön*, S. 24 (10 Ocak 1962).
- Kaçmazoğlu, H. Bayram, *27 Mayıs’tan 12 Mart’a Türkiye’de Siyasal Fikir Hareketleri*, Birey Yayınları, İstanbul 2000.
- Kahraman, Hasan Bülent, *Türk Siyasetinin Yapısal Analizi*, C.II, Agora Kitaplığı, İstanbul 2010.
- , *Yeni Bir Sosyal Demokrasi İçin*, İmge Kitabevi, Ankara 1993.
- Karpaz, Kemal H., *Türkiye’de Siyasal Sistemin Evrimi 1876-1980*, İmge Kitabevi, Ankara 2007.
- Kayalı, Kurtuluş, “Bir Siyaset Adamı Olarak Bülent Ecevit’i Anlamayı Denemek”, *Tarih ve Toplum*, S. 142 (Ekim 1995).
- , “Kalkınmada Öncelikli Bir Strateji Arayışı:Yön Hareketi, Hikmet Özdemir”, *Tarih ve Toplum*, S.51 (Mart 1988).
- Kayra, Cahit, *Turan Güneş’in Siyaset Şiirleri*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1985.
- Keyman, E. Fuat, “Kemalizm, Modernite, Gelenek: Türkiye’de ‘Demokratik Açılım’ Olasılığı”, *Toplum ve Bilim*, S.72 (Bahar 1997).
- Özdemir, Hikmet, *Sol Kemalizm*, İz Yayıncılık, İstanbul 1993.
- Taşkın, Yüksel, “Turan Güneş”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce Kemalizm*, C. 2, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- TBMM ZC, C.12, Devre 10, İ. 73, 06. 06. 1956.

GÖRSEL BELGELERDE İZMİT TERSANESİ

Şennur KAYA*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk tersanelerinden olan ve XX. yüzyılın ortalarına kadar kentin fiziki yapısında yer alan İzmit Tersanesi, tarihsel açıdan çeşitli yayınlara konu olmuştur¹. İzmit Körfezi'nin kuzeyinde doğu-batı aksında lineer gelişen kent modelini oluşturan İzmit'teki Osmanlı tersanesinin ise kentin batı kıyısında olduğu bilinmektedir (Ş.1). Ancak bu tersanenin günümüze ulaşmamış olması, buradaki tersane yapıları üzerinde çalışma yapma şansını da ortadan kaldırmıştır. Dolayısıyla erken dönemlerine ilişkin yapısal özellikleri hakkında bilgilerimizin yetersiz olduğu² bu tersanenin mimari bileşenleri de ancak XIX. yüzyıldan itibaren sayıca artan görsel kaynaklardan tespit edilebilmektedir. Ayrıca çeşitli görsel belgelerde karşılaştığımız tersane yapılarının tersane alanındaki yerlerini ve fonksiyonlarını belirlememizde ilk defa Atilla Çetin tarafından tanıtılan 1906 tarihli tersane planından³ da büyük ölçüde yararlanılmıştır (Ş.2). Bu çerçevede elde ettiğimiz tespitlere geçmeden önce İzmit Tersanesi'nin mimari yapısına da etki eden tarihsel süreci kısaca özetlenmiştir.

İzmit Tersanesi'nin Tarihsel Gelişimi

İzmit kenti, Astakoz adıyla MÖ VIII. yüzyılda ilk kurulduğu tarihten itibaren bir tersane kenti ve harp limanı olma özelliğini hep koruyacak olmasını şüphesiz Marmara denizinin doğusunda oldukça derin biçimde kara içine sokulan körfeze borçludur⁴. Buna göre bugünkü yerleşim sahasının yaklaşık 6 km güneydoğusunda körfezin bitim yerinde kurulan Astakoz'daki tersane dışında, MÖ 264/263 tarihinde Nikomedia adıyla kenti bugünkü yerinde kuran I. Nikomedes'in⁵ ve Nikomedia'yı kendi hükümdarlığı altındaki doğu topraklarının yönetim merkezi olarak belirleyen Roma İmparatoru Diokletianus'un⁶ kentte tersane inşa

* Ok. Dr. İstanbul Üniversitesi, Güzel Sanatlar Bölümü, e-mail: kayasen@istanbul.edu.tr

1 Yusuf Çam, *İzmit Tersanesi ve Marmara Üss-i Bahri ve Kocaeli Müstahkem Mevki Kumandanlığı*, M. Sabri Yalın'a Armağan, İzmit 2001, s. 185-199; F. Yavuz Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, İzmit 2009; Namık Gökçay, *İzmit Tersanesi Marmara Üssü Bahri Marmara Deniz Ana Üs Tarihçeleri*, İstanbul 2009.

2 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 2003, s. 19.

3 Atilla Çetin, "İzmit Hükümet Konağı", *Kocaeli Şehiriçi*, 25, Kocaeli 2005, s. 31-33.

4 Metin Tuncel, "Şehir Yerleşmelerinde Kuruluş Yerinin Fonksiyonel Sürekliliğe Etkisi Üzerine Bir Deneme: İzmit", *İ. Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, S. 22, İstanbul 1977, s. 93-97.

5 Tuncel, *agm.* s. 93.

6 Nezhir Fıratlı, *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul 1971, s. 30.

ettirdikleri bilinmektedir. Ünlü Fransız gezgin Texier de Roma İmparatorluğu döneminde İtalya'ya kıymetli malların taşındığı gemilerin Nikomedia'nın çağdaş tersanelerinde inşa edildiğinden bahsetmiştir⁷. Tüm bunlara karşılık, İzmit'in tersane kenti kimliğini Bizans ve kısa süren Selçuklu dönemlerinde devam ettirdiğine dair bilgiye rastlanamamış, ancak XIII. yüzyılın başlarındaki Latin işgali sırasında gerektiğinde İstanbul'un savunmasında kullanılacak gemilerin yapılması maksadıyla buradaki tersanenin genişletilerek onarıldığı anlaşılmıştır⁸.

Osmanlılar kesin olarak H. 738/M. 1337-1338⁹ yılında fethettikleri İzmit'te küçük de olsa bir tersane inşa etmişlerdir¹⁰. Fatih Sultan Mehmet döneminde ilk büyük ve düzenli Osmanlı tersanesi Gelibolu'da inşa edilerek donanma üssü yapılmış; İzmit, Karamürsel ve Edincik gibi diğer tersanelerde bulunan savaş gemileri buraya nakledilmiştir¹¹. Bu dönemde İzmit Tersanesi'nde gemi inşa ve onarım faaliyetleri de devam etmiştir. Kaptan-ı derya Baltaoğlu Süleyman, Gelibolu Tersanesi'nde ve İzmit Tersanesi'nde eski gemileri onartmış ve donanma için yeni gemiler yaptırmıştır¹². Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-1520) donanma üssü, Gelibolu'dan Fatih döneminde temelleri atılan Galata Tersanesi'ne nakledilmiştir. İzmit'teki tersane de Defterdar Abdüsselam Efendi'den yıllık 600 dirhem karşılığında kiralan arazi üzerinde genişletilerek çalışır duruma getirilmiştir¹³. Osmanlı donanması için savaş gemilerinin yapıldığı başlıca tersanelerden olan İzmit Tersanesi'nde de diğer tersanelerde olduğu gibi yalnızca tekne halinde inşa edilen gemilerin donanımları Tersane-i Amire'de yapılmıştır¹⁴.

XVII. yüzyılın ortalarında kürekli gemilerin yanında yelkenli gemilerin de inşasına başlanmış, H. 1060/M. 1650 yılında Tersane-i Amire'ye bağlı tüm tersanelerde inşa edilmesi kararlaştırılan 30 kalyondan ikisinin İzmit'te yapılması planlanmıştır¹⁵. İzmit Tersanesi, bu dönemde Köprülüler devrinde (1656-1683) genişletilmiştir¹⁶.

İzmit'te de yıkıcı sonuçlara yol açan 1766 depreminde hasar gören tersane, bir süre kullanılmamıştır¹⁷. Aynı yıla ait bir arşiv belgesinden öğrenildiğine göre de H. 1180/M. 1766 yılında tersanenin onarımı için Hassa mimar halifelerinden Yusuf İzmit'e gelmiştir¹⁸.

Yeni tekniklere göre kalyon yapımına başlanması, zaman içerisinde donanma ve tersanelerde köklü reformlara gidilmesini gerekli kılmış, III. Selim'in (1789-1807) Nizam-ı Cedid kapsamında Tersane-i Amire'de başlattığı reformlar, başka limanlardaki tersanelerde de uygulanmıştır¹⁹. İzmit Tersanesi, Kaptan-ı derya Hüseyin Paşa tarafından son tekniklere göre düzenlemiştir²⁰.

Donanma ve tersanenin modernleştirilmesi çalışmalarına II. Mahmud döneminde de (1808-1839) devam edilmiştir. İzmit Tersanesi'nde bu dönemde yapılan onarıma Kaptan-ı

7 Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev. A. Suat), C. I, Ankara 2002, s. 102. Ayrıca Bizans döneminde meydana gelen depremlerin kıyı çizgisinde değişikliğe yol açtığıın altı çizilerek, kentteki Bizans öncesi tersanenin Gölcük'teki askeri tersanenin bulunduğu yerde olabileceği de belirtilmektedir. (Bkz: Ahmet Nezih Galitekin, *Tarihte İzmit ve İzmit Tarihinde Bir Eşraf Ailesi Soydanlar*, İstanbul 2011, s. 177.

8 Tuncel, *agm*. s. 94.

9 İsmail Hâmi Danişment, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.I, İstanbul 1947, s. 22.

10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1984, s. 390.

11 Bostan, *age*, s. 14-15.

12 İdris Bostan, "Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı Denizciliği", *Türk Denizcilik Tarihi*, (Ed. İ. Bostan-S. Özbaran), C. I, İstanbul 2009, s. 85.

13 Galitekin, *age*, s.177.

14 İdris Bostan, "Tersâne-i Âmire", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul, s. 514.

15 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 2003, s. 19.

16 Besim Darkot, "İzmit", *İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1952, s. 1252.

17 Avni Öztüre, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul 1981, s. 108.

18 Galitekin, *age*, s. 180.

19 Wolfgang Müller-Wiener, *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, (Çev. Erol Özbek), İstanbul 2003, s.82-84.

20 Öztüre, *age*, s. 109.

derya Ahmet Fevzi Paşa öncülük etmiş, tersane kapısına yerleştirilen H. 1254/M. 1838-1839 tarihli bir kitabe ile belgelenen bu onarımdan sonra tersanenin açılışına Padişah bizzat katılmıştır²¹. İzmit Tersanesi, buharlı gemilerin yapılmaya başladığı XIX. yüzyılın ortalarında²², donanmaya büyük ilgi duyan Abdülaziz²³ (1861-1876) döneminde de onararak genişletilmiştir²⁴. Bu onarım da yine tersane kapısına konulan, günümüzde İzmit Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde bulunan, H. 1280/M. 1863 tarihli bir kitabe²⁵ ile belgelenmiştir.

İmparatorluğun tüm tersanelerinde olduğu gibi İzmit Tersanesi'nde 1892 yılından sonra gemi inşa faaliyetleri giderek azalmış²⁶, 1905 yılında da faaliyetlerine son verilmiştir²⁷. İzmit Tersanesi, Lozan Antlaşması'ndan sonra 1923 yılında kurulan İzmit Bahriye Kumandanlığı tarafından kullanılmış, Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden sonra Marmara Üss-i Bahri ve Kocaeli Müstahkem Mevki Kumandanlığı adını alan bu kumandanlık, 1930 yılına kadar tersane içerisindeki binaları kullanmaya devam etmiştir. 1960'lı yıllarda D-100 karayolu çalışmaları sırasında tersanenin bir bölümü yıkılmış, yolun güneyinde kalan kısım da demiryolunun sahilden geçirilmesi çalışmaları sırasında ortadan kalkmıştır²⁸.

Görsel Belgelerde İzmit Tersanesi

Yazılı ve Görsel Kaynaklar Işığında İzmit Tersanesi'nin Genel Yapısı

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk tersanelerinden olan İzmit Tersanesi'nin eski hali kesin olarak bilinmemektedir²⁹. XVI. yüzyılın ilk yarısına ait İzmit'e dair bilinen tek görsel kaynak olan Matrakçı Nasuhi'nin 1535 dolaylarında yaptığı İzmit minyatüründe İzmit Tersanesi'ni göstermemiş olması, görsel açıdan bu tersaneyi tanıma şansını da ortadan kaldırmaktadır. Minyatürlerinde çevre topografyasını da gerçekçi biçimde yansıtan Matrakçı Nasuhi, İzmit minyatüründe denizi göstermemesine rağmen günümüze ulaşmayan kent surlarını belgelemiştir³⁰ yalnızca kuzeydeki İç Kale ve çevresindeki kent algısı oluşturan yapılaraya yer vermiştir (Ş.3). XVI. yüzyılda kenti ziyaret eden seyyahlar da tersane hakkında kayda değer bir bilgi vermemişlerdir. Tüm bunlara karşılık, XVI. yüzyılda genişletilen İzmit Tersanesi'nin de Tersane-i Amire'de olduğu gibi *tersane/göz, küreklik, mahzen, divanhane, zindan*³¹ gibi tersane yapılarıyla kurgulanmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bunu, kısmen de olsa, 1566 yılında yıkılan 4 kapısı ve bazı duvarları, varil tahtasıyla çubukları ve kereste konulan iki mahzeninin tamiri için 8.500 akçelik masraf çıkarılmasına³² ilişkin arşiv kaydı da kanıtlamaktadır.

Tersane hakkında en ayrıntılı tanımlamayı, XVII. yüzyılın ilk yarısında İzmit'e gelmiş olan Fransız gezgin Jean Baptiste Tavernier yapmıştır. Tavernier'nin yazdığına göre limanda kesme taştan iki büyük dalgakıran ve duvarlarla kapatılmış askerî tersane olarak kullanılan alanda üç büyük kapalı ambar ile içi kereste dolu büyük dehlizler bulunmaktadır³³. Burada

21 Öztüre, *age*, s. 111.

22 İdris Bostan, "Tersâne-i Âmire", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul, s. 514.

23 Müller-Wiener, *age*, s. 114.

24 Öztüre, *age*, s. 118.

25 Galitekin, *age*, s. 180.

26 Gökçay, *age*, s. 14.

27 Çam, *agm*, s. 187.

28 Cumhuriyet dönemindeki gelişmeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkzn: Çam, *agm*, s. 188-195; Gökçay, *age*.

29 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 2003, s. 19.

30 Alin Talasoğlu, *XVI. Yüzyıl Osmanlı Minyatür Sanatının Şehir Kuruluşları ve Mimarlıkla İlişkisi*, (İÜ, S.B.E., yayınlanmamış Doktora tezi), İstanbul 2000.

31 Bostan, *age*, s. 7.

32 Bostan, *age*, s. 20.

33 F.Yavuz Ulugün, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit, 2008, s. 45. Bu yer, Tavernier seyahatnamesinin tamamının Türkçeleştirildiği yayında farklı çevrilmiştir. Burada aynı yer "...duvarlarla kapatılmış, askeri tersaneye çok benzeyen üç büyük kapalı alan var. Buradaki büyük dehlizlerde, ev ve kadirga yapımında kullanılan yontulmuş keresteler görülüyor..." şeklinde geçmektedir. (Bkz: Jean Baptiste Tavernier, Tavernier

bahsedilen içleri kereste dolu dehlizler, büyük olasılıkla gemi inşa yerleri olmaları yanında kereste ve başka malzemeler için depolama yeri olarak da kullanılan³⁴ gözler olmalıdır. Burada da ambar olarak nitelendirilen yapıların ise gemi donanım malzemelerinin konulması için tersane gözlerinin yanlarına masif taştan yapılan üzerleri kurşun kaplı depolar³⁵ olması mümkündür. Olasılıkla Tavernier'nin deniz tarafından kente bakarak kıyıda gördüğü tersane yapılarına dair verdiği bu bilgilerin, Osmanlı tersanelerinin erken dönemlerde göz, mahzen ve depolarla³⁶ kurgulu üretim organizasyonuna uygun olduğu söylenebilir.

1745 yılında İzmit'e gelen Charles Peyssonel de liman ve tersaneden "Deniz kenarı çeşitli iskele ve rıhtımlarla kaplanmış; kimisi taş, kimisi ahşap. Ayrıca gemilerin sığındıkları çekek yerleri var ki aynı zamanda tekne yapımı için kullanılacak kereste dükkânı olarak da işlevleri var; aynı amaçla kullanılan bir de gezinti alanı var..."³⁷ şeklinde bahsederek yukarıda değindiğimiz gözlerin gemi korunağı ve kereste deposu olarak kullanıldığını vurgulamıştır.

Peyssonel'in aynı eserinde yer alan İzmit gravürü, XVIII. yüzyıl İzmit'ini görsel açıdan da tanımamızı sağlayan önemli bir belgedir. Bu gravürde kıyıda iskele ve dükkânlar olarak adlandırdığı bölgede kalan tersane yapılarını, çok net olmayan mimari dokudan teşhis etmek güçtür. Ancak bu alanın batısında sahilde yatay olarak sıralandığı algısı uyandıran yapı izlerinin anlatımında değindiği çekek yerleri, yani tersane gözleri olması mümkündür. Bunun batısında devam eden tersane düzlüğü ise yukarıda yer verdiğimiz alıntıda kereste deposu olarak kullanıldığını söylediği gezinti yeri olmalıdır. Herhangi bir yapının gösterilmediği bu düzlük, batıda anıtsal bir yapıyla son bulmaktadır³⁸ (Ş.4).

Tüm bunların dışında Tersane-i Amire'nin XVI. yüzyılın ortalarında içi sadece denizden görünecek biçimde duvarlarla çevrildiği³⁹, tersanenin dışarıyla bağlantısını sağlayan çeşitli kapıların içlerinde ve çevresinde bahriye azaplarına ait daireler, demirhane, mescit gibi yapıların bulunduğu da aktarılmaktadır⁴⁰. Buna göre Tavernier'nin XVII. yüzyılın ilk yarısında duvarlarla çevrili gördüğü İzmit Tersanesi'nin de benzer özellikler taşıması mümkündür. İzmit Tersanesi'nde meydana gelen yangına ilişkin 1814 tarihli bir arşiv belgesinde yangından önce haremlik ve selamlıktan oluşan ve yüksek duvarlarla çevrili olan tersanenin iki oda, bir sofalı haremlik; üç oda, bir sofalı içinde kahve ocağının bulunacağı selamlık şeklinde yenilenmesi ve çevre duvarlarının yükseltilmesinin istenmesinin geçmesi⁴¹, bu bağlamda önemlidir. Her ne kadar burada tersanenin genelinden bahsedilse de oda sayıları belirtilerek haremlik ve selamlık şeklinde yapılan bu tanımlama, burada duvarlarla birlikte yangında harap olan bir yapının yenilenmesinin söz konusu edildiğini düşündürmektedir. Yapılan mimari tanıma göre ise bunun tersanelerde idari hizmetlerin yürütüldüğü divanhane⁴² olması mümkün gözükmektedir. Mesela, Galata Tersanesi'ndeki

Seyahatnamesi, (Ed. Stefanos Yerasimos), İstanbul 2006, s. 47)

34 Müller-Wiener, *age.*, s. 46.

35 Müller-Wiener, *aynı yer.*

36 Müller-Wiener, *aynı yer.*

37 Charles de Peyssonel, *1745 Yılında İzmit ve İzmit'e Yapılmış Bir Gezinin Öyküsü*, (Çev. F. Yavuz Ulugün), İzmit 2005, s. 18.

38 Peyssonel'den yaklaşık 100 yıl önce İzmit'i ziyaret eden Evliya Çelebi'nin anlatımlarında karşılaştığımız bir yapı detayı da düşündürücüdür. Aslında Evliya Çelebi, tersane ile ilgili olarak Hünkâr Sarayı yakınında olduğu dışında başka bir bilgi vermemiş, iskele başında 200 kadar kereste ve eşya deposu bulunduğu değinmiştir. Buna karşılık deniz kıyısında ve eski kent surlarından kaldığını söylediği dört köşe, bir kapısı ve bir kulesi olan, içinde bir dizdarı ve neferleri bulunan yapının gemi aletleri ve kerestelerle dolu olduğunu yazmıştır. (Bkz: Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zilfi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, C. II, (Haz. Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı, İstanbul 1999, s.39). İç gemi aletleri ve kerestelerle dolu kuleli bu yapının Peyssonel'in gravürüne göre tersane düzlüğünün batısında ve Diokletianus Sarayı'na yakın konumda bulunan bu yapı olması mümkündür.

39 Bostan, *age.*, s. 8.

40 Gül Köksal, *Haliç Tersaneleri'nin Tarihsel-Teknolojik Gelişim Süreci ve Koruma Önerileri*, (İ.T.Ü., F.B.E., yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 1996, s. 79.

41 Atilla Çetin, *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, Kocaeli 2000, s. 7-8.

42 Bostan, *age.*, s. 11.

III. Ahmet döneminde yenilenen divanhanede Kaptan Paşa Köşkü ile Padişahlara ayrılmış kasrın arasında camekânlı bir harem binasının olduğu bilinmektedir⁴³.

Önceki dönemlere oranla, XIX. yüzyıldan itibaren yazılı ve görsel verilerin çoğalmasıyla birlikte İzmit Tersanesi'nin fiziksel koşulları ve yapısal özellikleri de daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Mesela, XIX. yüzyılın ilk yarısında İzmit'e gelen Charles Texier, İzmit'teki tersanede önemli donanımı İstanbul'da yapılan bazı savaş gemilerinin inşa edildiğini yazmakta⁴⁴, bir başka yerde ise tersanedeki havuzun zamanla toprakla dolması karşısında buraya büyük teknelerin yanaşamadığını belirterek tersaneyi büyük gemi yapamayan "bomboş bir harabe"⁴⁵ olarak nitelendirmektedir. Aynı dönemde İzmit'e gelen Charles Mac Farlane'nin da 1848 yılında basılan eserinde tersaneden "...eskiden İzmit'teki Devlet tersanesi çalılır durumda iken..."⁴⁶ şeklinde söz ettiği görülmektedir.

1862 yılında İzmit'e gelen Alphonse de Moustier, tersane hakkında olağan hizmetini verdiği⁴⁷ değinmekle yetinmiştir. Buna karşılık seyahatnamesinde bulunan İzmit gravürü, İzmit Tersanesi'nin yapısal özelliklerini görsel açıdan somutlaştırması bakımından son derece önemlidir. Gravürde Tavernier'nin bahsettiği şekilde tersane alanını çevreleyen bir duvar seçilememektedir. Yalnızca kıyadaki tersane yapılarına yer verilen gravürde gemi inşa edilen bir kızak ile iki farklı yapı grubu görülmektedir. Bunlar arasında en ilgi çekici olanını, denize dik uzanan dikdörtgen planlı bitişik nizam inşa edilmiş, beşik çatılı iki yapı oluşturmaktadır. Gravürün yapılış açısına göre doğu cephesinin ortası transept şeklinde olan bu yapı tasvirinde aynı hizadan kare planlı, kırma çatılı bir kulenin yükselmesi de dikkat çekicidir. En doğuda kıyıya dik sıralanan beşik çatılı, yuvarlak kemerli çatı kaplamalı, ön cepheleri açık olan dört yapı ise kereste deposu olarak da kullanıldıkları anlaşılan gözler olmalıdır (Ş.5).

Bu gravürden yaklaşık 20 yıl sonrasına ait 1881 tarihli Osmanlıca Çocuklara Kıraat⁴⁸ adlı dergide karşılaştığımız İzmit gravüründe, İzmit Tersanesi daha geniş bir bakış açısıyla ancak daha basit bir çizgisel üslupla tasvir edilmiştir (Ş.6). Gravürde tersane alanı çevreleyen duvarlardan yalnızca batı duvarının tamamı gösterilmiş, kuzey duvarının doğuya devam eden kısmı ile doğu duvarı gösterilmemiştir. Buna karşılık gravürde tersane alanının doğu kıyısı sınırından itibaren doğuya doğru devam eden ve gerçekte olmayan bir duvarın gösterilmesi ilginçtir.

Kıyadaki tersane yapıları ise 1862 tarihli gravürle aynı kurgudadır. Ancak burada beşik çatılı kapalı yapıların diğerinde olduğu gibi ortasında transept şeklinde bir çıkıntısı ve kulesi yoktur. Buna karşılık biri tersanenin batı sınırında, diğeri ise bu yapının bitişğinde olmak üzere iki kademeli yükselen iki kule tasvir edilmiştir. Eğer bu gösterim biçimi doğruysa Moustier'nin bu yapıyı bitişindeki kuleyle birlikte ele almış olduğu da söylenebilir. Öte yandan bu gravürde de yine 4 sıra tersane gözü /deposu olmakla birlikte, bunların mimari karakterleri diğer gravürdeki kadar ayrıntılı verilmemiştir. Aynı şekilde batıdaki gemi kazağı da oldukça şematik çizilmiştir. Bahsettiğimiz bu yapılar dışında tersane alanının ortasında tek katlı küçük bir yapı göze çarpmaktadır.

Kıyadaki tersane yapıları dışında bu gravürde, fotoğraflardan ve 1906 tarihli plandan da teşhis ettiğimiz tersanenin kuzey kapısını içten U şeklinde kuşatan kışla ve haddehanenin ortasındaki yüksek bölüm ile doğu kanadı da yer almaktadır. Gravürle fotoğraflar kıyaslandığında ise tersanenin kuzey girişiyle karşılıklı olan ve ortasında tersane alanına

43 Köksal, *agt*, s. 83.

44 Texier, *age*, s. 110.

45 F. Yavuz Ulugün, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit 2008, s. 180.

46 Ulugün, *age*, s. 195.

47 Ulugün, *age*, s. 214.

48 *Çocuklara Kıraat*, Numara 1, 1 Sefer 1299 (22 Aralık 1881).

ulaşılan bir açıklığı bulunan yapının kitlesel anlamda doğru yansıtıldığı anlaşılırken gerçekte buna dik uzanan doğudaki yapının burada yatay yerleştirildiği fark edilmektedir (Ş. 6, 8).

Yukarıda ele alınan iki gravür dışında 1896⁴⁹ tarihli bir başka gravürde tersane alanının doğusu kara tarafından yansıtılmıştır. Bu gravürde, tersane alanının doğusunda bulunan kapı ve doğu duvarı üzerinde yatay sıralanan ve 1906 tarihli planda tersane subay ve askerlerine ait olduğunu öğrendiğimiz koşullar dışında kıyıda bir kule ile kara tarafından betimlenmiş beş sıra göz/kereste deposu yer almaktadır (Ş. 2, 7).

Tüm bunlar aynı zamanda yukarıda değindiğimiz gibi Tersane-i Amire'de olduğu gibi İzmit Tersanesi'ni çevreleyen duvarlar ve bunlar üzerindeki kapılar çevresinde benzer yapıların olduğuna işaret etmektedir. Aynı şekilde Tersane-i Amire'nin XX. yüzyılın başlarına ait planlarından saltanat kapısı olan Azapkapı'nın önünde duvara bitişik bir kışla dışında deniz fenerleri işletme binası, demir ocakları, tersaneye ait iki katlı yapılar olduğu tespit edilmiştir⁵⁰.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserleri Kitaplığı Yıldız Fotoğraf Albümlerinde bulunan İzmit'in karşından genel görünüşünü yansıtan olasılıkla 1880'li yıllara ait bir fotoğraf, yukarıda değindiğimiz iki gravürü somutlaştırmaktadır. Buna karşılık tersane alanında gerçekte aynı mimari yapıda bitişik nizam üç yapı ile dörtten fazla göz olduğu anlaşılmaktadır (Ş.8). Bu durum, gravürlerin sadece genel bir fikir vermek amacıyla yapılmış olmaları ile açıklanabilir.

Tersane Yapıları

1880'li yıllardan itibaren sayıca artan görsel belgeler ise tersane alanında bulunan yapıları daha iyi teşhis etme ve bu yıllardan itibaren tersanedeki değişimleri izleme şansını da bizlere sunmaktadır.

Tersane Kapıları

Tavernier, XVII. yüzyılın ilk yarısında İzmit Tersanesi'nin duvarlarla çevrili olduğunu kaydetmiş, XIX. yüzyıl başlarında meydana gelen yangında tersaneyi çevreleyen yüksek duvarların harap olduğu bir arşiv belgesinde belirtilmiştir⁵¹. II. Mahmud döneminde yapılan onarımdan sonra tersane kapısına yerleştirilen H. 1254/M. 1838-1839 tarihli kitabede ise tersanenin çevresinin üç yıl önce II. Mahmud'un isteği üzerine duvarlarla çevrildiği açıklanmıştır⁵². Aynı yüzyılda İzmit Tersanesi'nin Sultan Abdülaziz döneminde bir kez daha onarılarak tersane kapısına 1863 tarihli bir kitabenin⁵³ yerleştirildiği bilinmektedir. Burada ele alınacak olan tersane kapıları da bu onarımlar sırasında düzenlenmiş olmalıdır.

Tersane alanını gösteren 1906 tarihli plandan, tersanenin ikisi kuzeyde İstasyon Caddesi üzerinde, biri doğu duvarının İstasyon Caddesi'nin keşiştiği köşede olmak üzere üç kapısı olduğu anlaşılmaktadır (Ş.2). Tersane alanını dıştan gösteren fotoğraflarda bu kapılardan yalnızca ikisi tanımlanabilmektedir. Bunlardan XIX. yüzyılın sonlarına ait fotoğraftan, tersanenin doğu kapısının cephesinin oldukça yalın olduğu ve yuvarlak kemerli geniş kapı açıklığının üzerinde oval bir madalyonun bulunduğu anlaşılmaktadır (Ş. 9).

Saltanat⁵⁴ veya ana giriş kapısı⁵⁵ olarak adlandırılan kuzey duvarının batı tarafında bulunan kapının cephesi ise diğerine oranla daha gösterişlidir. Tersane alanına yine yuvarlak kemerli geniş açıklıktan geçilen bu kapının yan kısımları burada iki sıra sütunla öne

49 F. Yavuz Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, İzmit 2009, s. 47.

50 Köksal, *agt*, s. 79.

51 Atilla Çetin, *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, Kocaeli 2000, s. 7-8.

52 Bu kitabenin transkripsiyonu ve açıklaması için bkz: Öztüre, *age*, s. 111.

53 Bu kitabenin transkripsiyonu için bkzn: Galitekin, *age*, s. 180.

54 Gökçay, *age*, s. 7.

55 Gökçay, *age*, s. 11.

çekilmiş, orta aks oval tepelikli dikdörtgen bir levha ile belirginleştirilmiştir. Diğer yandan II. Mahmud ve Abdülaziz dönemlerine ait onarım kitabelerinin tersanenin kuzey kapısına yerleştirildiği de kaynaklarda geçmektedir⁵⁶. Fotoğrafta görülen dikdörtgen levhanın form itibarıyla bugün İzmit Arkeoloji ve Etnografya Müzesi'nde bulunan ve Abdülaziz dönemine ait H. 1280/M. 1863 tarihli kitabe⁵⁷ ile benzerliği dikkate alındığında, bunun bu kitabe olabileceğini söylemek mümkündür (Ş. 10).

Mimari üslup açısından ele aldığımızda ise bu kapıların, H. 1254/M. 1838-1839 ve H. 1280/M. 1863 tarihli kitabelerle belgelenmiş onarımların da desteklediği gibi, Batılılaşma dönemi mimarisinde sıkça kullanılan C kıvrımlar, kilit taşı belirginleştirilmiş yuvarlak kemerler, Antik dönem sütün detayları gibi Barok ve Ampir öğelerle kurgulanmış dönem üslubunu yansıtan kapılar oldukları görülmektedir. Aynı mimari ve üslup özellikleri, bu dönemde inşa edilen Tersane-i Amire'nin saltanat kapısı olan Azapkapı'da da karşımıza çıkmaktadır.

Planda işaretlenen İstasyon Caddesi üzerindeki diğer kapıyı dıştan gösteren bir görsel elimize geçmemiştir. Biri 1910 yılına⁵⁸ diğeri ise 1930'lu yıllara⁵⁹ ait olduğu belirtilen iki fotoğrafta gözükken yüksekliği duvar boyunu aşmayan, yanları dışa taşkın dikdörtgen açıklığın kuzey duvarının doğu tarafında bulunan diğer kapı olabileceği tahmin edilmektedir (Ş.11, 12).

Tersane Gözleri/Kereste Depoları

Kürekli gemilerin inşa edildiği dönemde gemi inşa edilen ve gemilerin seferde olmadıklarında veya kış mevsiminde korundukları yerler olan gözler, XVII. yüzyılın ortalarına kadar *tersâne*⁶⁰ olarak da adlandırılmıştır. Kıyıda bitişik inşa edilen bu tersane gözlerinin kalın yan duvarlı, ön cephelerinde yuvarlak kemerli tahta çatı kaplaması bulunan, tahta ya da kiremit kaplı yapılar oldukları belirtilmektedir⁶¹.

İzmit Tersanesi'ndeki yalnızca kürekli gemilerin inşa edildiği dönemde muhtemelen sayıca daha fazla olan gözlerden bir kısmının özgün mimari yapılarını XX. yüzyılın başlarına kadar koruduğu çeşitli görsel belgelerden anlaşılmaktadır. 1862 tarihli gravürde kıyıda bitişik sıralanan araları kalın duvarlı, yuvarlak kemer kaplamalı dört göz, mimari açıdan yukarıdaki tanıma uygun tasvir edilmiştir (Ş.5). 1880'li yıllara ait fotoğraftan İzmit Tersanesi'ndeki gözlerin yan duvarlarının daha ince olduğu anlaşılmakta ancak kemer kaplamalarının gravürle örtüştüğü tespit edilmektedir (Ş. 8). Buradaki gözlerin yan duvarlarının ince olması, bunların ahşap olabileceğini de düşündürmektedir. Bu yapıları kara tarafından tanıma şansına sahip olduğumuz 1896 tarihli gravürde bu gözlerin arka cepheleri yuvarlak kemerli iki geniş açıklık dışında kapalı gösterilmiştir (Ş. 7). Ancak yine aynı fotoğrafta araları daha ince bölmeli üç açıklık seçilmektedir (Ş. 8).

1896 tarihli bu gravür, İzmit Tersanesi'ndeki gözlerin bu tarihe kadar mevcut olduğunu da kanıtlamaktadır. Tersaneyi sahil tarafından geniş bir açıyla gösteren 1900'lü yıllara ait olduğu belirtilen⁶² bir fotoğrafta ise kıyıda batıdan doğuya doğru köşk, üç bölümlü fabrika binası ile ikisi gözlerle benzeyen beşik çatıyla örtülü bitişik üç yapının sıralandığı görülmektedir (Ş.13). Yukarıda değindiğimiz gözlerin yerlerine yapıldıkları anlaşılan bu yapıların daha iyi görüldüğü 1910'lara ait bir fotoğrafta yakınındaki iskele de gözükmektedir (Ş11). Büyük olasılıkla bu yapılar, 1906 tarihli planda iskele yakınında bulunan *kereste mağazası ve*

56 Gökçay, *age*, s. 7, 11.

57 Galitekin, *age*, s. 180.

58 Atilla Oral, *Selim Sırrı Paşa*, İstanbul 2010, s. 60.

59 Gökçay, *age*, s. 89.

60 Bostan, *age*, s. 8.

61 Müller-Wiener, *age*, s. 46.

62 Gökçay, *age*, s. 77.

kereste koruluğu örtüsü olarak tanımlanan biri kapalı, diğer ikisinin taşıyıcılarını sütun ve kolonların oluşturduğu birimdir (Ş.2). Bunlardan mimari açıdan gözlere benzeyen ikisinin eski gözler olabileceği de akla gelmektedir. Ancak öncekilerle karşılaştırıldığında yan duvar kalınlıkları ile üst örtü detayların birbirlerinden farklı olduğu anlaşılmaktadır (Ş. 8, 11).

Fabrika

1880'lere ait fotoğrafta görülen üç bitişik kâgir yapı, gravürlerde ikili biçimde ve farkı mimari yapıda tasvir edilmişlerdi (Ş.5,6). Fotoğrafın çekildiği dönemdeki mevcut yapılar ise aynı mimari tarzda kâgirden inşa edilmiş, ön cepheleri ortadaki yüksek ve geniş yuvarlak kemerli olan üç açıklık ve tepe penceresi ile düzenlenmiş, beşik çatıyla örtülü yapılarıdır (Ş.8).

Diğer taraftan bu yapıları kereste deposu olarak kullanılan gözlerle birlikte değerlendirdiğimizde aradan geçen 200 yılı aşkın zaman zarfına rağmen Tavernier'nin anlatımlarının kurgusal anlamda geçerliliğini yitirmediği de anlaşılmaktadır. Ancak gemi yapım teknolojisindeki gelişmeler çerçevesinde buradaki mevcut yapılar da yeni fonksiyonlar kazandırılarak yenilenmiş olmalıdır. Mesela Galata Tersanesi'ndeki tarihi tersane binaları arasında benzer mimari üslupta inşa edilmiş atölyeler⁶³ bulunmaktadır (Ş. 14).

İzmit Tersane alanını gösteren XIX. yüzyılın sonlarına ait bir fotoğraftan gözlerin henüz mevcut olduğu yıllarda bu üç yapıdan batı taraftaki ikisinin mimari karakterlerinin değiştirildiği görülmektedir (Ş.15). Bunları daha yakından gösteren ve fabrika yapısı olduğu belirtilen XIX. yüzyılın sonlarına ait bir başka fotoğraftan, yenilenen yapıların eskilerine oranla geniş ve yüksek olduğu ve batısında bir bacanın bulunduğu seçilmektedir (Ş. 8, 16). Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan bir belgeden bu değişikliğin ne zaman ve hangi amaçla yapıldığı hakkında fikir edinmek mümkündür. H. 26 R 1308/M. 9 Aralık 1890 tarihli bu belgede, İzmit Tersanesi'nde demir imalatı için açılan yeni fabrikada iki kıt'a Sefine-i Hümayun'un inşasına başlandığı⁶⁴ belirtilmektedir⁶⁵. Buna dayanarak İzmit Tersanesi'ndeki fabrikanın 1880'li yılların sonlarında veya 1890'lı yılların hemen başında inşa edildiği söylenebilir. 1902 yılından sonrasına ait olduğu anlaşılan bir fotoğraftan ise doğudaki yapının da mimari açıdan diğerleriyle uyumlu hale getirildiği tespit edilmektedir (Ş.13). İç mekân kurgusunu anlama şansına sahip olmadığımız bu yapıların, fonksiyonelliğe dayalı inşa edilen sanayi yapılarını örneklediği söylenebilir.

Öte yandan 1906 tarihli planda kalem odası, *kereste mağazası* ve *kereste koruluğu* olarak adlandırılan üç bölümlü yapıyı destekleyen bir görsel elimize geçmemiştir. Boyut itibarıyla tersane alanındaki yapıları ele aldığımızda bunun yukarıda değinilen fabrika olabileceği akla gelmektedir. Buna karşılık tersane planında köşk ile bu yapı arasında yatay dikdörtgen planlı kâgir fabrika binasının ayrıca gösterilmiş olması düşündürücüdür (Ş. 2). Fotoğraflardan da böyle bir yapının varlığını somutlaştıracak kanıt rastlanmamıştır (Ş.13, 16, 17). Yalnızca köşk ile fabrika arasında fabrikaya ait bacanın bulunduğu sundurmayla örtülü bir bölüm seçilmektedir (Ş. 13, 17, 18). Buna karşılık fotoğraflardan bitişik üç yapı gibi algılanan yapı, eğer gösterilen bu yapı ise, planda biri dar, diğeri geniş iki bölümden oluşmakta, doğusunda da açık bir bölüm bulunmaktadır. Bu durum yapının iç plan kuruluşunun iki bölümlü olabileceğini düşündürmektedir. Ancak planla görsellerin örtüşmemesi soru işaretlerini ortadan kaldırmamaktadır.

63 Köksal, *agt*, s. 166.

64 Bunlar büyük olasılıkla 1889 yılında sipariş edilen Feyza-i Bahri ve Şadiye adlı gemiler olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz: Gökçay, *age*, s. 12.

65 BOA, Y.PRK. ASK, 67/82.

Gemi İnşa Kızakları

XVII. yüzyılın ortalarından sonra yelkenli gemilerin inşa edilmeye başlanmasıyla⁶⁶, gözlere sığmayan büyük boyutlu gemiler için gemi inşa kızakları kurulmuştur⁶⁷. Moustier'nin 1862'de basılan seyahatnamesindeki gravürü ise İzmit Tersanesi'nde gemi inşa kızığının bu tarihten önce kullanıldığına açıklık getirmektedir. Müller-Wiener de İstanbul'daki tersanenin yetersiz kalması üzerine 1840'lardan itibaren gemilerin iç düzenleme ve onarım işlerinin başka tersanelerde yaptırıldığını, bu aşamada da İzmit Tersanesi'nin 1840-1850 yılları arasında genişletilerek buraya daha büyük bir çekek kurulduğunu aktarmaktadır⁶⁸. Burada bahsedilen çekek, büyük boyutlu gemilerin inşa edildikleri gemi inşa kızığı olmalıdır.

İzmit Tersane alanının batısını gösteren farklı tarihli görsellerde gemi inşa kızığı aynı yerde, batı duvarının yakınında, karşımıza çıkmaktadır. Buna karşılık Yıldız Fotoğraf Albümlerindeki tersanenin doğusunun kara tarafından görüldüğü bir fotoğrafta geniş bir alanı kaplayan kerestelerin varlığı dikkati çekmektedir (Ş.20). Fotoğrafın çekildiği dönemde İzmit Tersanesi'nin aktif olduğunun bilinmesi, bunun bir gemi inşa kızığı olabileceğini mümkün kılmaktadır. Örneğin 1889 yılında sipariş edilen Feyza-i Bahri ve Şadiye adlı iki geminin omurgaları İzmit Tersanesi'nde yapılmış, 1892 yılında da burada Mudanya vapuru inşa edilmiştir⁶⁹. Bunları inşa halinde gösteren fotoğraflar da vardır (Ş. 19). Bunlardan Mudanya vapuruna ait fotoğrafta, gemi kızığının arkasında kalan gözlerin bir bölümü de seçilmektedir. Bu gözlerin fotoğrafta gözükmesi, kızığın gözlerin yakınında yanı tersanenin doğu tarafında olduğunu göstermektedir. 1901 yılına ait olduğu kaydedilen⁷⁰ başka bir fotoğrafta da tersane alanının doğusunda inşa halinde bir gemi görülmektedir (Ş.21). Tüm bunlar, İzmit Tersanesi'nde birden fazla gemi inşa tezgahının olduğunu kanıtlamaktadır.

Kışla ve Haddehane

İstanbul'daki Tersane-i Amire'de olduğu gibi İzmit Tersanesi'ndeki bazı yapıların tersane duvarları üzerinde ve tersane kapıları çevresinde olduğu anlaşılmaktadır. 1906 tarihli planda, kuzeydeki kapının tersane alanında kalan bölümünde (U) planlı bir kâgir yapının kışla ve haddehane olduğu belirtilmiştir (Ş.2). Gemi yapım tekniklerinin gelişmesine bağlı olarak yapılan reformlar çerçevesinde İstanbul'daki Tersane-i Amire çalışanları için bekâr odaları yerine XVIII. yüzyılın son çeyreğinde bir kışla inşa edilmiş⁷¹, bakır saç levha imal edilen buhar gücüyle çalışan ilk haddehane de 1834 yılında II. Mahmud döneminde açılmıştır⁷². İzmit Tersanesi'ndeki kışla ve haddehane de en erken bu tarihlerden sonra inşa edilmiş olmalıdır. Ayrıca burada ele alacağımız yapılardan ikisi 1881 tarihli gravürde de görülmektedir (Ş.6).

Kuzeydeki ana giriş kapısını içten çevrelediği anlaşılan bu yapılardan girişin tam karşısına gelen dar dikdörtgen planlı yapının ortasında iki kat boyunca yükselen, aynı zamanda tersane alanına geçişinde sağlandığı geniş bir açıklık bulunmaktadır. Ortadaki açıklığın üzeri ise tek katla kapatılmıştır. Kuzey cephede yuvarlak kemerli olan açıklığın üzerinde bir kitabe olduğu da dikkati çekmektedir. Güney cephede, ortadaki açıklığın üzeri düzdür. Özellikle kuzey cephesi tersane kapılarıyla benzer üslup sergileyen bu yapının 1881 yılından önce yapıldığı anlaşıldığına göre tersane kapılarıyla aynı dönemde inşa edilmiş olması mümkündür.

66 İdris Bostan, *Tersâne-i Âmire, Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C.40, İstanbul, s.514.

67 Müller-Wiener, *age*, s. 50.

68 Müller-Wiener, *age*, s. 84.

69 Gökçay, *age*, s. 12.

70 Oral, *age*, s. 11.

71 Müller-Wiener, *age*, s. 80.

72 Müller-Wiener, *age*, s. 85.

Girişle aynı akslı olan bu yapı, her iki yanda dik akslı daha alçak kotlu iki yapıyla birleşerek orta avlu çevresinde gelişen (U) plan oluşturmaktadır. Planda tek bir yapı gibi gösterilen ancak görsel açıdan bağımsız ayrı yapılar şeklinde algılanan bu yapıların içten bağlantılı olup olmadıkları bilinmemektedir. Her ikisi de aynı yükseklikteki yan kanatlardan doğudakinin üç katlı olduğu fotoğraflardan anlaşılmalıdır; ancak zemin katının gravürde gösterildiği gibi kemerli olup olmadığı tam seçilememektedir (Ş.10).

Gravürde bu yapıların bazı detaylar dışında doğru aksettirilmesi, batıdaki yapının daha sonra ilave edilmiş olabileceğini de akla getirmektedir. Aynı yapıların deniz yönünden görüldüğü bir fotoğraftan batıdaki yapının cephe kurgusu ve üst örtüsünün diğerlerinden farklı ele alındığı fark edilmektedir (Ş.8). Bu farklılık tek başına bunun sonradan inşa edildiğini kanıtlayan geçerli bir neden olmadığı gibi bu durum, iki yapının farklı fonksiyonlara sahip olmalarıyla ya da yapılan onarımlarla da açıklanabilir. Ayrıca batıdaki yapının gravürde atlanmış veya bilinçli olarak çizilmemiş olması da mümkündür.

Tersane Zabitanı ve Nefaratına Ait Koşular

Tersanenin doğu duvarı üzerinde, tersanede görevli subay ve askerlere ait iki koşunun olduğu yine 1906 tarihli plandan anlaşılmalıdır (Ş.2). Plana göre bu yapılar ahşap olup yatay dikdörtgen planlıdır.

1896 tarihli gravürden ve farklı iki fotoğraftan bunların yakınında planda gösterilmeyen tek katlı kâgir görünümlü küçük bir yapının daha bulunduğu anlaşılmalıdır (Ş.7, 20, 21). Etrafı basit bir çitle çevrili olan bu yapının kuzey cephesinde bir giriş ve iki pencere bulunurken batı ve güney cephelerinin sağır olduğu görülmektedir.

Köşk/İnşaat Dairesi

1906 tarihli planda *köşk* olarak nitelendirilen kare planlı ahşap yapı, bir başka kaynaktan *inşaat dairesi*⁷³ olarak da geçmektedir (Ş.2). Yıldız Fotoğraf Albümlerindeki denizden kenti gösteren fotoğrafa bu yapı seçilememektedir (Ş.8). 1881 tarihli gravürde tersane alanı içerisinde görülen tek katlı küçük yapının ise bu yapı olup olmadığını söylemek güçtür. Bu yapı, XIX. yüzyılın sonlarına ait ancak daha geç tarihli fotoğraflara göre tek katlı, geniş saçaklı kırma çatılı bir yapıdır (Ş. 18).

Kuleler

Tersane alanlarında çeşitli fonksiyonlara karşılık gelen kulelerin de bulunduğu bilinmektedir. Örneğin Evliya Çelebi'nin anlatımlarında geçtiğine göre Galata Tersanesi'nde bir Baruthane Kulesi bulunuyordu⁷⁴. Taşkızak Tersanesi ile Aynalıkavak Sarayı alanının kesiştiği yerde de gözetleme kulesi olduğu düşünülen çokgen planlı iki katlı kule bulunmaktadır⁷⁵.

İzmit Tersanesi'ne görsel açıdan kaynaklık eden iki gravürde, farklı anlatımlarla da olsa, anıtsal kulelerin öne çıktığı dikkati çekmektedir. 1862 tarihli gravürde sahildeki beşik çatılı yapı sırasının ortasından kare planlı bir kulenin yükseldiği görülmektedir (Ş. 5). 1881 tarihli gravürde de iki kademeli iki kule bulunmaktadır (Ş.6). Bunlardan biri, tersane alanının batı sınırında, diğeri ise önceki gravürde kuleli yansıtılan yapı sırasının bitişiğindedir. Tüm bunlara karşılık bu gravürleri somutlaştıran Yıldız Fotoğraf Albümlerinde bulunan fotoğrafta gravürlerdeki gibi tersane alanında anıtsallığı ile öne çıkan kulelere rastlanmamaktadır (Ş. 8).

73 Gökçay, *age*, s. 77.

74 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 2003, s. 7.

75 Köksal, *agt*, s. 83.

1906 tarihli planda ise üç nöbetçi kulesi işaretlenmiştir. Bunlardan biri tersanenin batı sınırında, diğeri tersane iskelesinin baş tarafındadır. Tersanenin doğu sınırındaki kulenin ise yıkık olduğu belirtilmiştir. Planda yıkık olduğu belirtilen bu kule, 1896 tarihli gravürde ve XIX. yüzyılın sonuna ait bir fotoğrafta tersane alanının doğusunda gözükken kule olmalıdır (Ş.7, 20). Çünkü 1901 tarihli fotoğrafta aynı yerde benzer bir yapı gözükmemektedir (Ş.21). Bunun benzerlerinin batıda ve iskele girişinde olduğu düşünülse de tersane alanının batısını gösteren fotoğraflarda burada kare ya da kareye yakın dikdörtgen planlı tek katlı bir yapı ile karşılaşılmaktadır (Ş.10). 1910 yılına ait deniz yönünden çekilmiş bir başka fotoğraftan da iskele başında küçük ölçekli benzer yapıların olduğu anlaşılmaktadır (Ş.11). Bu durumda planda nöbetçi kulesi olarak geçen bu yapıları, nöbetçi kulübesi olarak nitelendirmek daha doğru olacaktır.

Tüm bunlara karşılık gravürlerdeki kulelerin gerçekle bir ölçüde de olsa ilişkisi olmalıdır. Yukarıda anlatılanlardan yola çıkarak tersanenin doğusunda olduğu gibi batısında ve iskele yakınındaki kulelerin daha sonra fotoğraflarda teşhis ettiğimiz tek katlı yapılara dönüştürülmüş olması mümkündür. 1881 tarihli gravürde kulelerin iki katlı olarak gösterildiği dikkate alındığında, bunların sonradan alçaltılmış olması mümkün gözükmektedir.

Görsel belgelerden teşhis edebildiğimiz bu yapılar dışında arşiv belgelerinden de İzmit Tersanesi'nde zindan⁷⁶, cami⁷⁷ ve çeşme⁷⁸ bulunduğu öğrenilmektedir.

Sonuç

Tüm bu anlatılanların sonucunda, Osmanlı'nın erken dönemlerinden itibaren tersane örgütlenmesinin önemli bir halkasını oluşturan İzmit Tersanesi'nin XVI. yüzyılın başlarında dönemin tersane yapıları ölçeğinde genişletildikten sonra tersanede yapılan reformlar ve gemi yapım teknolojilerinin izinde değişim geçirdiği açıkça görülmektedir. Buna göre, sırasıyla, kürekli, yelkenli ve buharlı gemilerin inşasıyla gelişen süreçte İzmit Tersanesi'ne gemi inşa gözlerinin yanına önce gemi inşa kazağı son olarak da fabrika eklenmiştir. Ancak fabrika örneğinin de kanıtladığı gibi gemi yapım teknolojisindeki gelişmelerin gerektirdiği yeni yapı tipleri burada da mevcut yapıların yenilenmesiyle çözümlenmiştir. Buna karşılık XVII. yüzyılın ilk yarısında kapalı yapılar ve gözlerden oluştuğu belirtilen kıyıdaki kurgusal özelliklerini XX. yüzyılın başına kadar taşıdığı da gravür ve fotoğraflardan tespit edilmiştir. Böylelikle İzmit Tersanesi, XX. yüzyılın başlarına kadar uzanan faaliyet süreci boyunca kurumsal anlamda gelişirken, çağının üslupsal özelliklerine göre yenilen mimari dokusuyla bunu dışa da aksettirmiştir.

76 BOA, A. MKT. NZD. 59/69.

77 Galitekin, *age*, s. 180.

78 BOA, İ. Bh. 2/1313 Ra 2.

KAYNAKÇA

- Bostan, İ., *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 2003.
- Bostan, İ., "Fatih Sultan Mehmed ve Osmanlı Denizciliği, *Türk Denizcilik Tarihi*, (Ed. İ. Bostan-S. Özbaran), C. I, İstanbul 2009, s. 85-95.
- Bostan, İ., "Tersâne-i Âmire", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, C. 40, İstanbul, s. 513-516.
- Çam, Y., "İzmit Tersanesi ve Marmara Üss-i Bahri ve Kocaeli Müstahkem Mevki Kumandanlığı", *M. Sabri Yalım'a Armağan*, İzmit 2001, s. 185-199.
- Çetin, A., *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, Kocaeli 2000.
- Çetin, A., "İzmit Hükümet Konağı", *Kocaeli Şehiriçi*, 25, Kocaeli 2005, s. 31-33.
- Danişment, İ. H. *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.I, İstanbul 1947.
- Darkot, B., "İzmit", *İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul, 1952, s. 1252.
- Evliyâ Çelebi b. Derviş Mehmed Zillî, *Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, C. II, (Haz. Z. Kurşun, S. A. Kahraman, Y. Dağlı), İstanbul 1999.
- Fıratlı, N., *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul 1971.
- Galitekin, A. N., *Tarihte İzmit ve İzmit Tarihinde Bir Eşraf Ailesi Soydanlar*, İstanbul 2011.
- Gökçay, N., *İzmit Tersanesi Marmara Üssü Bahri Marmara Deniz Ana Üs Tarihçeleri*, İstanbul 2009.
- Köksal, G., Haliç Tersaneleri'nin Tarihsel-Teknolojik Gelişim Süreci ve Koruma Önerileri, (İ.T.Ü., F.B.E., yayınlanmamış Yüksek Lisans tezi), İstanbul 1996.
- Müller - Wiener, W., *Bizans'tan Osmanlı'ya İstanbul Limanı*, (Çev. Erol Özbek), İstanbul 2003.
- Oral, A. (Haz.), *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, İstanbul 2007.
- Oral, A., *Selim Sırrı Paşa*, İstanbul 2010.
- Öztüre, A., *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul 1981.
- Peyssonel, C., *1745 Yılında İzmit ve İznik'e Yapılmış Bir Gezinin Öyküsü*, (Çev. F. Yavuz Ulugün), İzmit 2005.
- Sandalci, M., *Max Fruchtemann Kartpostalları*, C.III, İstanbul 2000.
- Talasoğlu, A., XVI. Yüzyıl Osmanlı Minyatür Sanatının Şehir Kuruluşları ve Mimarlıkla İlişkisi, (İ.Ü., S.B.E., yayınlanmamış Doktora tezi), İstanbul 2000.
- Tavernier, J. B., *Tavernier Seyahatnamesi*, (Ed. St. Yerasimos), İstanbul 2006.
- Texier, C., *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, (Çev. A. Suat), C. I, Ankara 2002.
- Tuncel, M., "Şehir Yerleşmelerinde Kuruluş Yerinin Fonksiyonel Sürekliliğe Etkisi Üzerine Bir Deneme: İzmit", *İ.Ü. Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, S. 22, İstanbul 1977, s. 93-97.
- Ulugün, F. Y., *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit 2008.
- Ulugün, F. Y., *Kocaeli ve Çevresi Denizcilik Tarihi*, İzmit 2009.
- Uzunçarşılı, İ. H., *Osmanlı Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1984.
- Yurdaydın, H. G. (Haz.), *Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han*, Ankara, 1976.

Osmanlıca Gazete ve Dergiler

- Çocuklara Kıraat, Numara 1, 1 Sefer 1299 (22 Aralık 1881).

Arşiv Belgeleri

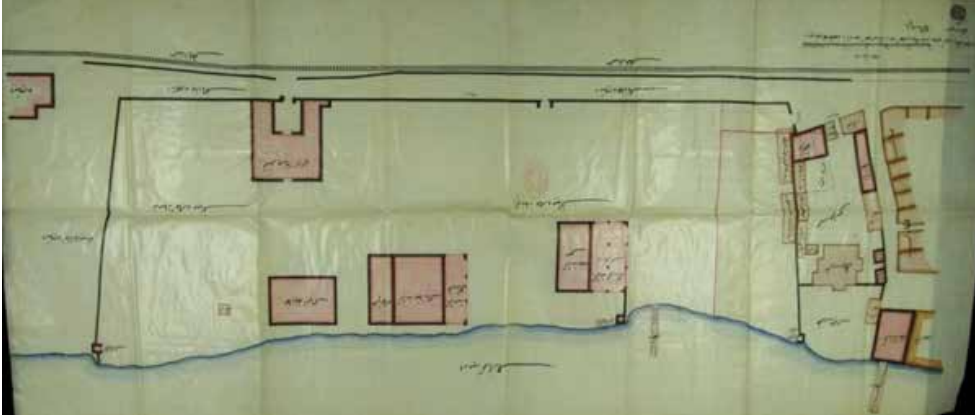
- BOA, HRT. 1953.
- BOA, A. MKT. NZD. 59/69.
- BOA, İ. Bh. 2/1313 Ra 2
- BOA, Y. MTV. 284 / 10
- BOA, Y.PRK.ASK, 67/82.

RESİMLER

Şennur
KAYA

Şekil 1: Kocaeli Haritası (Detay), (BOA, HRT. 1953).

Şekil 2: Tersane Planı, (1906), (BOA, Y. MTV. 284 / 10).

Şekil 3: İzmit Minyatürü (1535 dolayları), (H. G. Yurdaydın, (Haz.), Beyan-ı menazil-i sefer-i İrakeyn-i Sultan Süleyman Han, Ankara, 1976).

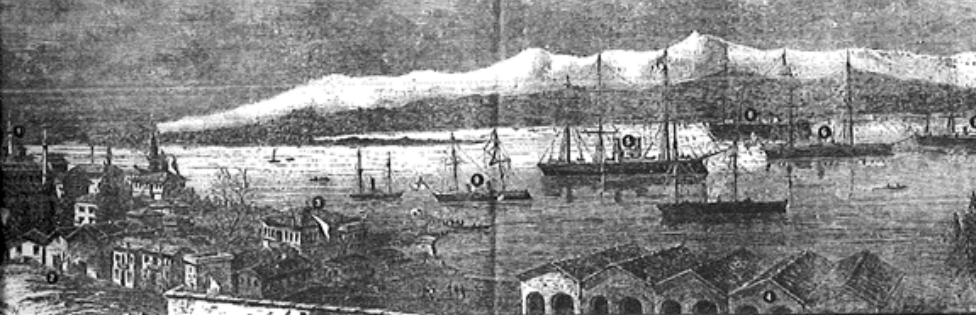
Şekil 4: İzmit Gravürü, (1745), (Peyssonel 2005'ten)

Şekil 5: İzmit Gravürü (1862), (Oral 2007, s. 488'den), Kocaeli Tarih ve Rehberi, İstanbul 2007, s. 488).

Şekil 6: İzmit Gravürü (1881), (Çocuklara Kıraat, No:1, H. 1 Sefer 1299 / M. 22 Aralık 1881).

Şekil 7: İzmit Gravürü (1896), (Ulugün 2009, s. 47'den).

Şekil 8: XIX. Yüzyıl Sonlarında İzmit, (İ.Ü.N.E.K. Albüm No: 90767/1).

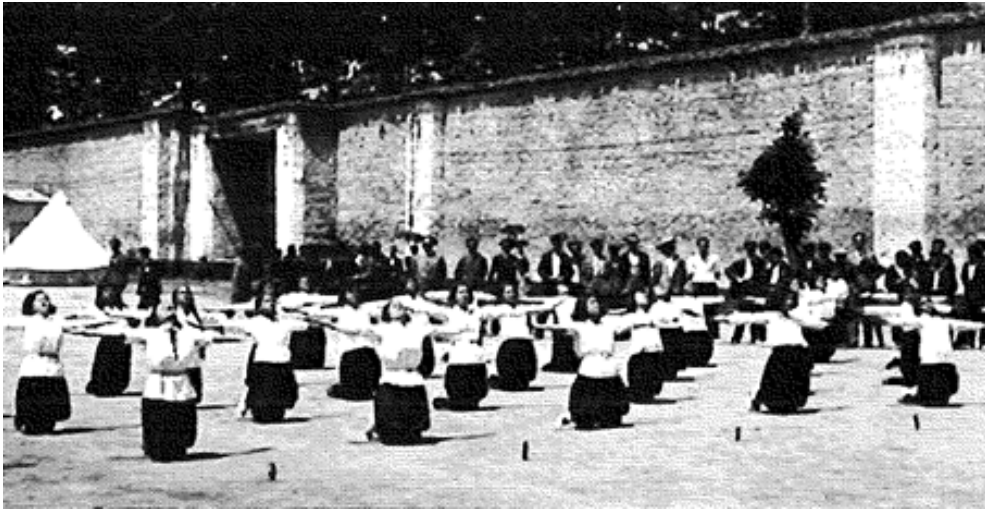
Şekil 9: İzmit Tersanesi'nin Doğu Kapısı,(Sandalcı 2000, s. 47'den)

Şekil 10: İzmit Tersanesi'nin Kuzey (Saltanat) Kapısı,(Oral 2007, s. 194'ten)

Şekil 11: İzmit Tersanesi, (1910'lar), (Oral 2010, s. 60'dan).

Şekil 12: Tersane Alanı, (1930'lar), (Gökçay 2009, s. 89'dan).

Şekil 13: İzmit Tersanesi, (XX. Yüzyılın Başı), (Gökçay 2009, s. 77'den).

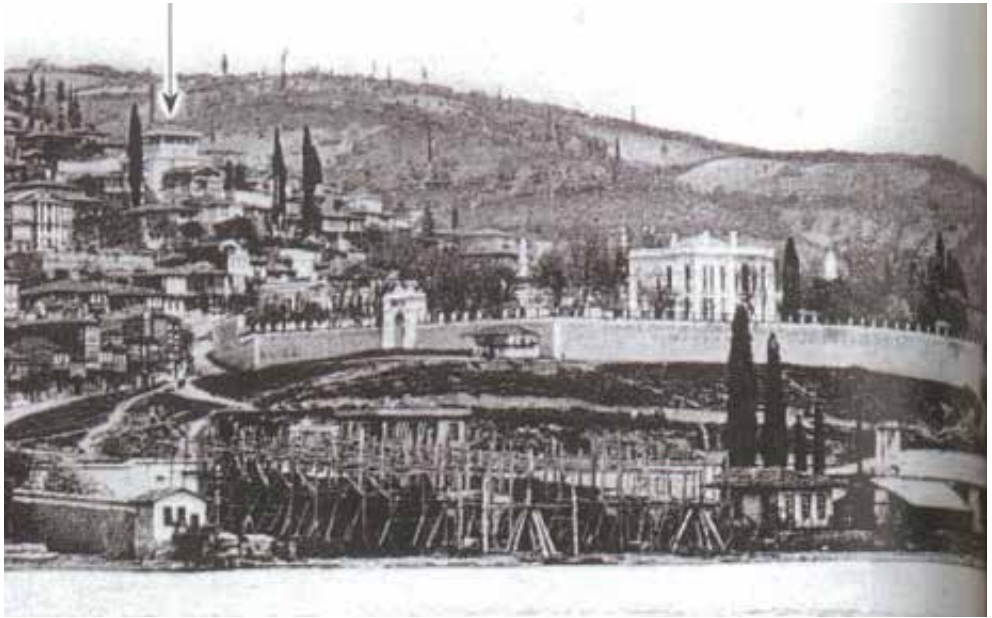
Şekil 14: Taşkızkak Tersanesi'ndeki Atölye Binası, (Köksal 1996, s. 166'dan).

Şekil 15: İzmit Tersanesi, (XIX. Yüzyılın Sonu), (Gökçay 2009, s. 76'dan).

Şekil 16: Fabrika Binası, (Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Arşivi).

Şekil 17: İzmit Tersanesi'nin Batısı, (Oral 2010, s. 188'den)

Şekil 18: Köşk ve Fabrika, (Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Arşivi).

Şekil 19: Mudanya Vapurunun İnşası, (Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Arşivi).

Şekil 20: İzmit Tersanesi'nin Doğusu, (XIX. Yüzyılın Sonu), (İ.Ü.N.E.K., Albüm No: 91313/15)

Şekil 21: İzmit Tersanesi'nin Doğusu, (1901), (Oral 2010, s. 10-11'den).

TARİHÎ İZMİT KENT MERKEZİ GELENEKSEL MAHALLERİ

Nevnihal ERDOĞAN*

Giriş

“Mahalle” genel olarak “Bir şehrin, bir kentin hatta bir köyün bölünmüş sayıldığı parçalardan her biri” olarak tanımlanmaktadır. Aynı zamanda kentin çekirdeği ve temeli, kent tanımında önemli bir öğedir.¹ Alver’e göre kent, mahalle mahalle kendini inşa etmektedir. Kentin gerek mekânsal gerekse insani/toplumsal yapılanmasında mahalle vazgeçilmezdir. Bu gerçek, kent tarihi ile mahalle biriminin paralel oluşunda izlenebilir. Mahalle “hayatın, belli bir kültür, değer, inanç, ritüel ve gelenek çevresinde örüldüğü, bu yönüyle kendine özgü yapısı, kimliği, hayat tarzı ile bir ortam oluşturur. Mahalle aynı zamanda bir metafor, bir semboldür. “Dayanışma, komşuluk, yardımlaşma, denetim, kontrol, güvenlik, ortaklık, benzerlik, yakınlık, aidiyet” gibi kavramları hatırlatır. Mahalle, bağlanma, bir yerle kendini irtibatlı kılmadır.

Toplumsal bütünlük, kaynaşma, bütünleşme, birlik olma, yardımlaşma, komşuluk gibi kavramları da kapsayan mahalle; bütün bunlara ek olarak içinde yaşayan insanlara belli bir kimlik sunar. Bu doğrultuda mahalle biriminin fiziksel ve idari sınırları, içerdiği nüfus büyüklüğüne dayandığından, farklı toplumlara ve farklı dönemlere göre değişebilmektedir. Sosyal sınırları ise komşuluk ilişkiler tarafından belirlenmektedir. Bu açıdan bakıldığında “kent kimliğinin görülebildiği” en önemli mekânlardan biridir².

Ancak, Türkiye’de çok sayıda tarihî kentte olduğu gibi İzmit’in de geri planda kalan geleneksel mahalleleri giderek yok olmaya, dolayısı ile kent kimliği de yitirmeye başlamıştır. Tarihi M.Ö. 10.000 yıllarına dayanan, Arkaik ve Klasik dönemde (M.Ö. 1200–328) “Astakoz (Olbia)”, Helenistik (M.Ö. 328–74), Roma (M.Ö. 74–M.S. 387) ve Bizans dönemlerinde (M.S. 387–1058) “Nicomedia” adını alan ve 1058’den sonra Türk hâkimiyetine geçen Kocaeli’nin merkezinde yer alan İzmit kenti; bugün “sanayi kenti, transit kent, körfez kenti, kıyı kenti, ticaret kenti” özellikleri ile ön plana çıkmış, ancak tarihî kent kimliğinin görülebildiği mahalleleri, sokakları, konutları ise geri planda kalmıştır.

* Prof. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü Öğretim Üyesi, nevnihal.erdogan@kocaeli.edu.tr

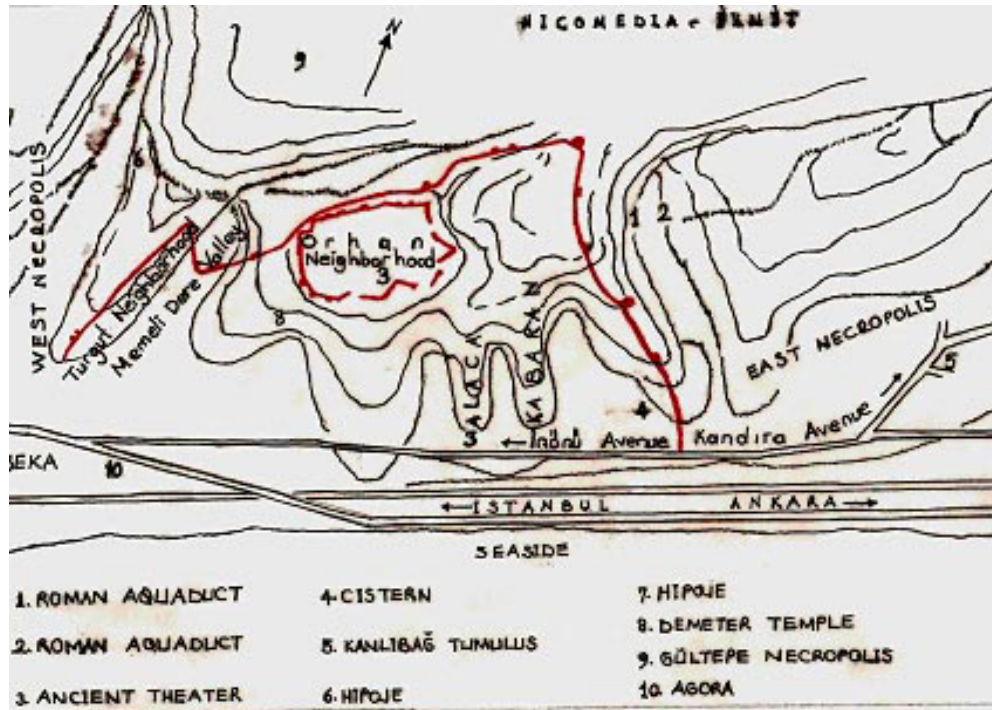
1 Alver, K. (2010) “Mekan ve hayatın esrarlı birtikliliği”, *İdeal Kent- Kent araştırmaları Dergisi*, sayı 2, Ankara, 116-139.

2 Altun Akyol, D., “Kapalı Konut Siteleri ve Mahalle Kavramı”, *İdeal Kent- Kent Araştırmaları Dergisi*, Sayı 2, Ankara, s. 216-244.

İzmit kenti üzerine yapılan³ araştırmalarda İzmit kent merkezinde yer alan dört mahallede hala tarihsel kimliğin sürdürüldüğü tespit edilmiştir. Bu mahalleler kentsel ve arkeolojik koruma alanı içindeki içinde yer alan Akçakoca ve Hacıhasan Mahalleleri ile kentsel ve arkeolojik koruma alanının hem içinde hem de dışında yer alan Orhan ve Veliahmet mahalleleridir.

Günümüzde Mevcut Tarihî Yerleşimin Özellikleri

Helenistik dönemde tarihî kentin ilk kurulduğu alan kıyıya doğru eğimli ve engebeli bir yamaçtır. Yamaçta dört tepe bulunur. Bu tepeler günümüzde Kale, Alaca, Kabaran ve Paç isimleri ile bilinir⁴. Eğimli arazide kurulan Nikomedia'nın planlanmasında topografya yönlendirici olmuştur. Kent, ana caddeler çevresinde gelişen ızgara sisteminin yamaca uygulanmış bir plan özelliğine sahiptir⁵ (Şekil 1).

Şekil 1. Nikomedia'nın Topoğrafik Haritası Üzerinde Arkeolojik Buluntular⁶

Helenistik dönemde surlarla çevrili Nicomedia kentinin sınırları Roma ve Bizans döneminde de aynı kalmış; diğer bir deyişle kent, kent üzerine kurulmuştur. 1914'teki haritaya bakıldığında da Helenistik, Roma ve Bizans dönemlerinden katmanlaşarak gelen yerleşimin, Osmanlı döneminde de aynı yamaçlarda kale dışına taşarak genişlediği görülebilmektedir (Şekil 2).

- 3 Erdoğlan, N., Ayyıldız, S., Özbayraktar, M. (2011), *Tarihi İzmit Kent Merkezi Mahalleler- Sokaklar- Mimari Eserler*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 20, İstanbul, s. 13.
- 4 Zeyrek, T., 2005, *Nikomedeia (İÖ 264/263- İS 358) Arkeolojik Açından Genel Bir Değerlendirme*, Ege Yayınları, İstanbul.
- 5 Ayyıldız, S., 2007, "From Astakos To İzmit: A Cultural Context Of The City's Architectural Continuity", *Livnarch III Contextualize An Architecture Proceedings*, Volume I, (Karadeniz Technical University, Trabzon) 5-7 July, pp. 191-200.
- 6 Zeyrek, 2005, Ayyıldız, 2007, Erdoğlan ve diğerleri, 2011, s. 23.

Şekil 2. 1914 Yılında İzmit'teki Mahalleler⁷

Osmanlı döneminde Anadolu'yu gezen gezginlerin gözlemlerinden de İzmit'teki yerleşimin aynı yamaçlarda olduğu anlaşılmaktadır:

Peyssonel 1745 tarihli İzmit gezisinde (Şekil 3); kentin “yeterli derecede yüksek bir dağın eteğine kurulmuş ve körfezin sonuna doğru uzanan bir ovaya yayılmış olduğundan bahsetmektedir⁸. Texier, “Küçük Asya” (1862) adlı kitabında o dönemin İzmit'ini “eski zamanlarda, hemen hemen genel olarak şehirleri tepelere yerleştirmek âdetine uygun olarak, İzmit de körfeze hâkim olan tepelerden birinin üzerinde kuruldu.” diye tarif etmiştir. Tanzimat döneminin en büyük dil bilginlerinden Şemseddin Sami Frasherî, 19. yüzyıl sonundaki şekliyle İzmit şehrini “bir tepenin batı eteğinde bulunup, denize kadar uzanmakta, manzarası güzel olup, evleri ahşap ve bahçeler içindedir” şeklinde betimlemiştir⁹.

Şekil 3. Nicomedeia-1745¹⁰

Osmanlı döneminden günümüze İzmit'te, kentin tarihinin görülebileceği çok az yerleşim yeri kalmıştır. Bu alanlar da 2003 yılında kabul edilen İzmit İçkale ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı ile korunan bölgelerdir. Bunlar; yamaçlarda bulunan Orhan, Akçakoca, Hacıhasan ve Veliahmet mahalleleridir. Bu yamaçlar aynı zamanda Nicomedia'nın topografik haritasında da görüldüğü gibi kentin ilk kurulduğu alanlardır (Şekil 3). Çalışmada, kent merkezindeki bu dört tarihî mahallenin tarihsel değerleri ve kimlikleri üzerine

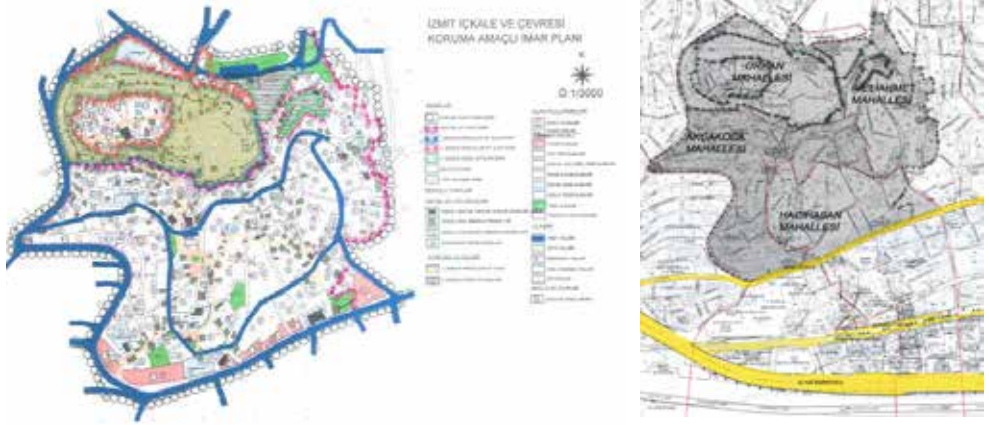
7 İzmit Analitik Etüdüleri, 1970; Ayyıldız, 2007.

8 Ulugün, Y., 2004, “Bir Osmanlı Aydınına Göre İzmit”, Şehriçi Dergisi, 22. sayı, Göksu Ofset, s. 58-59.

9 Ulugün, Y., 2005, 1745 yılında İzmit ve İzmit'e Yapılmış bir gezinin öyküsü- Charles de, Peyssonel'den çeviri, Kocaeli Yüksek Öğretim Derneği, Atmaca Panajans.

10 Peyssonel, 2005, s. 17.

yoğunlaşacaktır.

Şekil 4. İzmit İçkale ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı ve İçerisinde Yer Alan Mahalleler

İzmit Kent Merkezi Mahalleleri

2007-2010 yılları arasında yapılan “İzmit Kent Merkezinin Mimari Sürekliliğinin Kültür Bağlamında İncelenmesi” adlı araştırmada o dönemde Saraybahçe sınırları içine giren 26 mahalle üç gruba ayrılarak incelenmiştir¹¹:

- Kentsel ve arkeolojik koruma alanı içindeki mahalleler (Akçakoca ve Hacıhasan mahalleleri)
- Kentsel ve arkeolojik koruma alanı dışındaki mahalleler (22 mahalle: Kozluk, Turgut, Kemalpaşa Tepecik, Ömerağa, Karabaş, Cedit, Çukurbağ, Hacıhızır, Körfez, Yenidoğan Yenimahalle, Şirintepe, Cumhuriyet, Serdar, Zabitan, Fatih, Sanayi, Terzibayırı, Topçular, Tüysüzler ve Gültepe)
- Kentsel ve arkeolojik koruma alanının hem içinde hem de dışında yer alan mahalleler (Orhan ve Veliahmet mahalleleri)

Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi burada sadece kentin tarihsel kimliğinin görülebildiği ve izlerinin sürülebildiği dört mahalle üzerinde durulmuştur:

Kentsel ve Arkeolojik Koruma Alanı İçindeki Mahalleler

Bu grupta bütün bölümleri kentsel sit alanı içinde iki geleneksel mahalle yer almaktadır:

- Akçakoca Mahallesi
- Hacıhasan Mahallesi

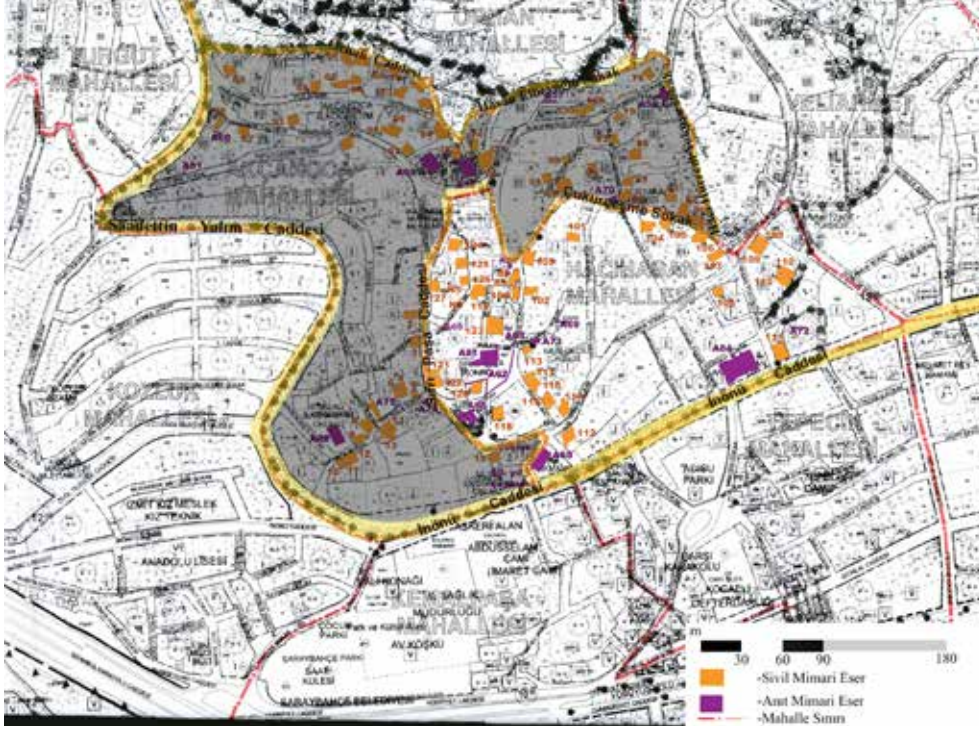
Her iki mahalle de konut bölgesidir. Akçakoca ve Hacıhasan mahallelerinin güney sınırını oluşturan ve kentin yoğun ticaret akslarından biri olan İnönü Caddesi üzerinde bulunan apartmanların zemin katları ile Akçakoca Mahallesi'nin batı sınırını oluşturan Saadettin Yalım Caddesi'nin büyük bölümü ticarete ayrılmıştır.

Akçakoca Mahallesi

Batıda Kozluk ve Turgut mahallelerinden koruma alanına sınır oluşturan Saadettin Yalım Caddesi ile; kuzeyde Orhan Mahallesi'nden Orhan Caddesi ve Hasan Elbeyoğlu Sokak ile; doğuda Veliahmet Mahallesi'nden Hacı Hürrem Yokuşu Sokak ile; güneydeki Hacıhasan Mahallesi'nden doğu-batı doğrultusunda Çukurçeşme Sokak ve kuzey doğrultusunda Sırrıpaşa Caddesi ile; güneyde Kemalpaşa Mahallesi'nden İnönü caddesi ile ayrılmaktadır

¹¹ Erdoğan, N., Ayyıldız, S., Özbayraktar, M. (2011), *Tarihi İzmit Kent Merkezi Mahalleler- Sokaklar- Mimari Eserler*, İstanbul.

(Şekil 5).

Nevihal
ERDOĞAN

Şekil 5. Akçakoca Mahallesi Sınırları, Tescilli Anıt ve Sivil Mimari Eserleri

İller Bankası arşivlerine göre 1927 yılında 200 hane ve 800 kişiden oluşan Akçamescit Mahallesi ile 150 hane ve 600 kişiden oluşan Hacı Hürrem Mahallesi “Akçakoca Mahallesi” olarak birleştirilmiştir¹². Günümüzde “Akçamescit Mahallesi”, mahalle içinde yer alan bir sokak olarak, “Hacı Hürrem Mahallesi”, doğuda Veliahmet Mahallesi ile sınır oluşturan bir sokak olarak kentin belleği içinde yaşamaktadır. Mahalle kentsel sit alanı içerisindedir.

Mahallede tescilli 53 sivil mimari ve 11 anıt mimari eser, tescilli olmayan 2 anıt mimari eser bulunmaktadır. Bu yapıların en önemlileri günümüzde Rehberlik ve Araştırma Merkezi olarak kullanılan Eski Kilise, İzmit Sarnıcı, Osmanlı dönemi Zeliha (Kapanca Sokak) Çeşmesi (1783-1784), Topçu Çeşme (18. yüzyıl), Serin Sokak Çeşmesi, Süleyman Paşa (Yukarı Pazar- Dere) Hamamı (1331), Hacı Ayvaz Mescidi (19. yüzyıl sonları) ve Portakal Mescidi'dir (19. yüzyılın 2. veya 3. çeyreği)¹³ (Şekil 6).

12 İzmit Analitik Etüdüleri, 1970, İller Bankası Harita Genel Müdürlüğü Matbaası Döner Sermayesi, Ankara.

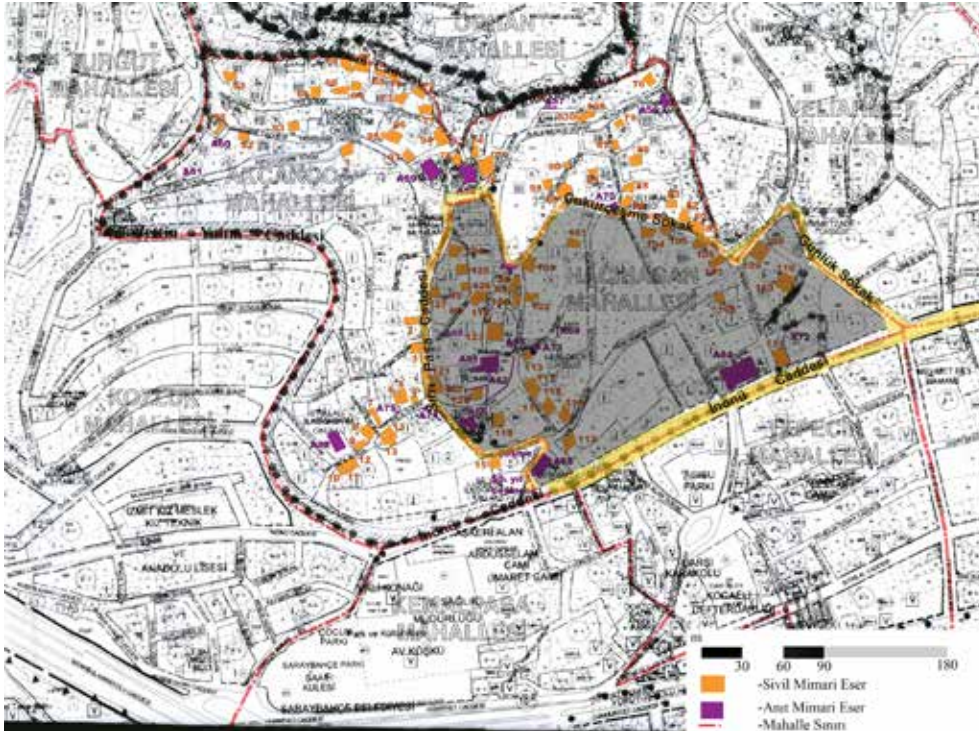
13 Erdoğan, N., Ayyıldız, S., Özbayraktar, M. (2011), *Tarihi İzmit Kent Merkezi Mahalleler- Sokaklar- Mimari Eserler*, İstanbul.

		
Eski Kilise	İzmit Sarnıcı	Süleyman Paşa (Yukarı Pazar- Dere) Hamamı (1331)
		
Akçakoca (Dere) Cami (1310)	Portakal Mescidi (19. yüzyıl 2. veya 3. çeyreği)	Hacı Ayvaz Mescidi (19. yüzyıl Sonları)
		
Zeliha (Kapanca Sokak) Çeşmesi (1783-1784)	Topçu Çeşme (18. yüzyıl)	Serin Sokak Çeşmesi

Şekil 6. Akçakoca Mahallesi'nde Yer Alan Önemli Tescilli Yapılar

Hacıhasan Mahallesi

Batıda Akçakoca Mahallesi'nden İnönü Caddesi'nden Sırrı Paşa Caddesi ile; kuzeyde Akçakoca ve Veliahmet mahallelerinden Çukurçeşme Sokak ile; doğuda Veliahmet Mahallesi'nden Günlük Sokak (Eski adı ile Hacı Kasım Sokak) ile; güneyde Tepecik ve Kemalpaşa mahallelerinden İzmit'in ana ticaret akslarından biri olan İnönü Caddesi ile ayrılmaktadır (Şekil 7).

Şekil 7. Hacıhasan Mahallesi Sınırları, Tescilli Anıt ve Sivil Mimari Eserleri

İller Bankası arşivlerine göre Hacı Hasan Mahallesi 1927 yılında 400 hane ve 1200 kişiden oluşan Hacı Hasan Mahallesi ile 20 hane ve 100 kişiden oluşan Çarşı-yi Müslim Mahallesi'nin birleşmesi ile oluşturulmuştur¹⁴. Mahallenin büyük bölümü kentsel sit alanı içindedir.

Mahallede tescilli 30 sivil mimari eser ve 11 anıt mimari eser, tescilli olmayan 3 sivil mimari eser bulunmaktadır. En önemli yapıları Roma dönemi Nymphaon (Anıtsal Çeşme, M.S. 2. yüzyıl), Osmanlı dönemi Yeni Hamam (18. yüzyıl ortaları), Yumurtacı (Hacı Hasan) Cami (1631), Sırrı Paşa Konağı ve İstinat duvarı (19. yüzyılın 2. yarısı), Ali Ağa Çeşmesi (Yeni Çeşme) (1884), Numune Mektebi (1911-1913), Pembe Köşk (19. yüzyıl) ve Tüysüz (Emine Hanım) Çeşmesi (1750)'dir.¹⁵ (Şekil 8)

¹⁴ İzmit Analitik Etüdüleri, 1970.

¹⁵ Erdoğan, N., Ayyıldız, S., Özbayraktar, M. (2011), *Tarihi İzmit Kent Merkezi Mahalleler- Sokaklar- Mimari Eserler*, s. 78.

		
Nymphaon (Anıtsal Çeşme) (M.S. 2. yüzyıl)	Yeni Hamam (18. yüzyıl ortaları)	Yumurtacı (Hacı Hasan) Cami (1631)
		
Sırrı Paşa Konağı ve İstinat duvarı (19. yüzyılın 2. yarısı)	Ali Ağa Çeşmesi (Yeni Çeşme) (1884)	Numune Mektebi (1911- 1913)
		
Pembe Köşk (19. yüzyıl)	Tüysüz (Emine Hanım) Çeşmesi (1750)	

Şekil 8. Hacıhasan Mahallesi'nde Yer Alan Önemli Tescilli Yapılar

Kentsel ve Arkeolojik Koruma Alanı Hem İçinde Hem de Dışında Yer Alan Mahalleler

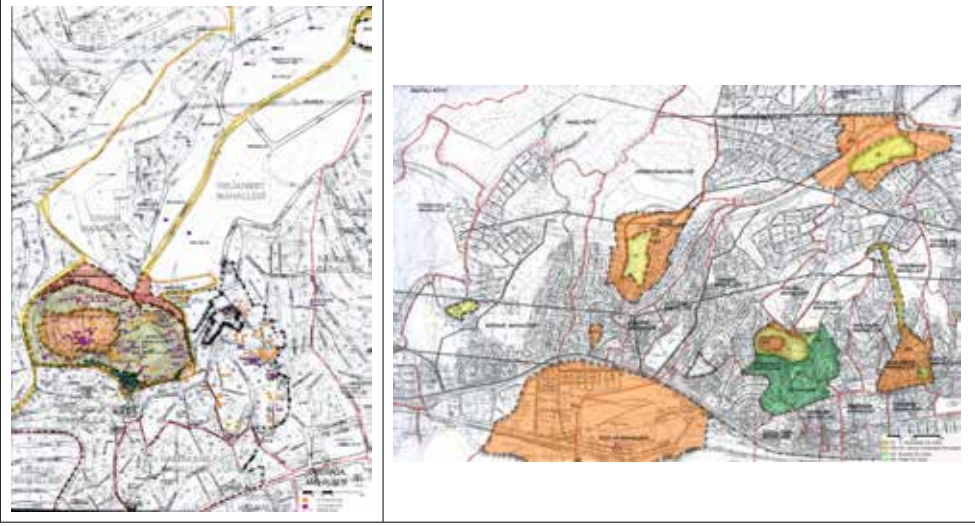
Bu grupta iki mahalle yer almaktadır.

- Orhan Mahallesi
- Veliahmet Mahallesi

Her iki mahalle de konut bölgesidir. Sadece Veliahmet Mahallesi'nin İnönü Caddesi ile sınır oluşturan bölümü ticaret alanı olarak kullanılmaktadır.

Orhan Mahallesi

Nevrihal
ERDOĞAN

Şekil 9. Orhan Mahallesi, Sınırları

Şekil 10. Mahallelerde Bulunan Sit Alanları Tescilli Anıt ve Sivil Mimari Eserleri

Batıda Turgut Mahallesi (Koruma alanına sınır oluşturan Sadettin Yalım Caddesi'nin büyük bölümü ile); kuzeyde Kabaoğlu Köyü; doğuda Topçular, Terzibayırı, Hacı Hızır (Şehitlik korusu parkı ile), Veliahmet mahalleleri; güneyde Akçakoca mahallesi (Orhan Caddesi ve Hasan Elbeyoğlu Sokak ile sınırlıdır (Şekil 9).

Mahalle iki bölümden meydana gelmektedir:

A- Güney Bölümü Arkeolojik ve Kentsel Koruma Alanı İçİ

- 1. derece arkeolojik sit alanı (iç surlara ait kale ve burç izleri, Nikomedia Antik Tiyatro izleri) (Şekil 9).
- 3. derece arkeolojik sit alanı (Şekil 9)
- Kentsel sit alanı (Şekil 9)

B- Kuzey Bölümü Arkeolojik ve Kentsel Koruma Alanı Dışı

- 1. derece arkeolojik sit alanı (Gültepe Nekropol Alanı: Helenistik Dönemden Bizans çağı sonlarına dek kesintisiz nekropol ile birlikte Bizans çağında yapılmış anıtsal bir kutsal yapı alanı) (Demir, 1992) (Şekil 10)
- 3. derece arkeolojik sit alanı (Şekil 10)
- Arkeolojik alanlar dışı

1927 yılında 150 hane ve 600 kişiden oluşan Bağçeşme Mahallesi, 120 hane ve 500 kişiden oluşan Cami-i Şerif Mahallesi ve 15 hane ve 60 kişiden oluşan Tulkuk Mahallesi birleştirilerek "Orhan Mahallesi" adını almıştır¹⁶. Günümüzde Orhan Mahallesi içinde Bağçeşme Mahallesi "Bağçeşme Sokak", Tulkuk Mahallesi ise "Tulkuk Geçidi Sokak" olarak yaşamaktadır.

Mahalle içinde iç kaleye ait olan burç, sur parçaları, sur kapısı, duvar parçaları yer almaktadır. En önemli yapıları Osmanlı dönemi Orhan cami hazire-tekke ve çeşmesi (1332-1333), Canfeda Kethuda Kadın (Orhan) Çeşmesi (Orhan devri) ve Çakmaklı Çeşme (18. yüzyıl)'dir¹⁷.

¹⁶ İzmit Analitik Etüdüleri, 1970.

¹⁷ Erdoğan, N., Ayyıldız, S., Özbayraktar, M. (2011), Tarihi İzmit Kent Merkezi Mahalleler- Sokaklar- Mimari Eserler, s. 196-197.

A- Güney Bölümü Arkeolojik ve Kentsel Koruma Alanı İçi

Şekil 11. Orhan Mahallesi Güney Bölümünde Yer Alan Önemli Tescilli Yapılar

Bu bölümde I. Derece arkeolojik sit alanı içinde; tescilli 14 sivil ve 46 anıt mimari eser (burç, sur, sütun parçası, sur, sur kapısı, duvar temeli, tonoz, çeşme); 3. derece arkeolojik sit alanı içinde 6 anıt mimari ve 5 sivil mimari eser; kentsel sit alanı içinde ise 1 anıt ve 6 sivil mimari eser bulunmaktadır¹⁸ (Şekil 11).

B- Kuzey Bölümü Arkeolojik Ve Kentsel Koruma Alanı Dışı

Bu bölümde ise İzmit şehir surları ile Gültepe Nekropol alanı ve kilise kalıntısı yer almaktadır (Şekil 12).

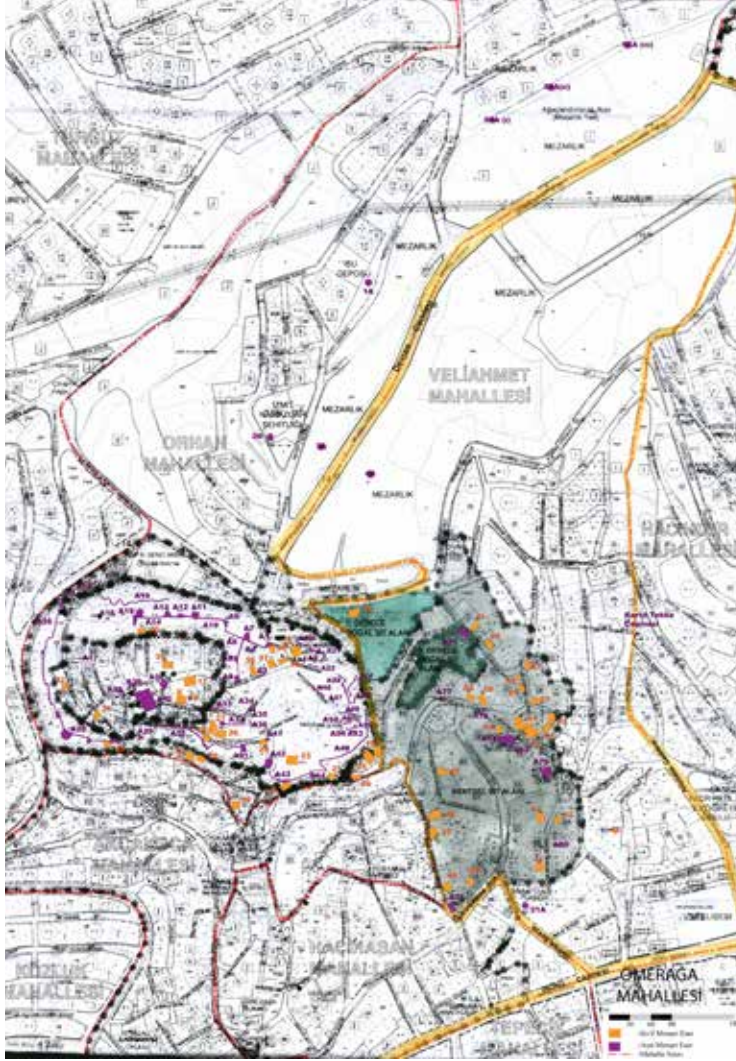
İzmit Şehir surları

Şekil 12. Orhan Mahallesi Kuzey Bölümünde Yer Alan Önemli Tescilli Yapılar

18 Erdoğan, N., Ayyıldız, S., Özbayraktar, M. (2011), *Tarihi İzmit Kent Merkezi Mahalleler- Sokaklar- Mimari Eserler*, s. 196-197.

Veliahmet Mahallesi

Batıda Orhan (Devran Caddesi, Hasan Elbeyoğlu Sokak ile), Akçakoca (Hacı Hürrem Yokuşu Sokak ile) ve Hacı Hasan (Günlük ve Çukurçeşme Sokak ile) mahalleleri; kuzeyde Orhan (Devran Caddesi) ve Hacıhızır (Şehitlik korusu parkı ile) mahalleleri; doğuda Hacıhızır Mahallesi (Alemdar Caddesi, Korniş Caddesi ile); güneyde Ömerağa Mahallesi (İnönü Caddesi'nin bir kısmı ile) ile sınırlıdır (Şekil 13).

Şekil 13. Veliahmet Mahallesi Sınırları, Tescilli Anıt Ve Sivil Mimari Eserleri

Mahalle iki bölümden oluşmaktadır:

A- Batı bölümü: Arkeolojik ve Kentsel Koruma Alanı İçİ

- Kentsel Sit Alanı (Şekil 13)
- 2. derece Doğal Sit Alanı (Şekil 13)

B- Kuzeydoğu ve güney bölümleri: Arkeolojik ve Kentsel Koruma Alanı Dışı

1927 yılında 150 hane ve 700 kişiden oluşan Veli Hoca Mahallesi ile 120 hane 400 kişiden oluşan Ahmedcik mahalleleri birleştirilerek "Veliahmet mahallesi" oluşturulmuştur¹⁹.

19 İzmit Analitik Etüdüleri, 1970.

En önemli yapıları Osmanlı dönemi Saatçi Ali Efendi Konağı (1774), Alacamescit Cami (1598) ve Zıbıncı Mescidi (1807)'dir (Şekil 13).

A- Batı Bölümü: Arkeolojik ve Kentsel Koruma Alanı İçı

Bu bölümde kentsel sit alanı içinde tescilli 7 anıt ve 21 sivil mimari eser; 2. Derece doğal sit alanı içinde tescilli 1 anıt ve 1 sivil mimari eser bulunmaktadır²⁰ (Şekil 33).

Şekil 14. Veli Ahmet Mahallesi'nin Batı Bölümünde Yer Alan Önemli Tescilli Yapılar

B- Kuzey-Doğu Ve Güney Bölümleri: Arkeolojik ve Kentsel Koruma Alanı Dışı

Osmanlı dönemine ait 2 tescilli, 1 tescilsiz 3 anıt eser; 1 tescilli sivil mimari eser bulunmaktadır (Şekil 33)²¹.

Sonuçlar ve Öneriler

Bu çalışma ile bugün "sanayi kenti, transit kent, deprem kenti, büyüyen kent, körfez kenti, kıyı kenti ve ticaret kenti" olma özellikleri ile tanınan İzmit'in mimari kültür zenginliğinin, bahsedilen özelliklerinden daha baskın olduğu; ancak, gizli kalan bu mimari tarihî mirasın görünür hale getirilmesinin önemi ortaya konulmuştur.

İzmit'in kentsel kimlik ve karakter bütünlüğünü korumak için kültürel sürekliliği dikkate alan planlama ve tasarlama bağlamındaki öneriler ise şöyledir:

- Kentsel sit alanı içerisinde yer alan ve modern yapılaşmanın altında kalmış antik eserler bir an önce tespit edilmeli, koruma altına alınmalı ve gün yüzüne çıkarılmalıdır.
- İzmit'teki Antik dönem ve Osmanlı dönemine ait tüm tarihî eserler tespit edilmeli, bölgenin kültürel kimlik ve tarihî potansiyeli ortaya konulmalıdır.
- Geleneksel çevreleri, doğal ve kültürel varlıkları ile günümüze kadar gelen İzmit'in değişim ve gelişimi; tarihî ve kültürel değerlerinin korunması ve yaşatılması süreci çok boyutlu biçimde ele alınıp incelenmelidir.
- Bu geleneksel çevrelerin bir bütün olarak korunup yaşatılması; bu çevrelere saygılı ve uyumlu yeni mekânsal oluşumlarla tarihsel ve kültürel karakterinin sürdürülmesi yeterince sağlanmalıdır.

20 Erdoğan, N., Ayyıldız, S., Özbayraktar, M. (2011), *Tarihi İzmit Kent Merkezi Mahalleler- Sokaklar- Mimari Eserler*, s. 218.

21 Erdoğan, N., Ayyıldız, S., Özbayraktar, M. (2011), *Tarihi İzmit Kent Merkezi Mahalleler- Sokaklar- Mimari Eserler*, s. 234.

KAYNAKÇA

- Altun Akyol, D., *Kapalı Konut Siteler ve Mahalle Kavramı*, İdeal Kent- Kent Araştırmaları Dergisi, Sayı 2, Ankara, s. 216-244.
- Alver, K. (2010) *Mekan ve hayatın esrarlı birlikteliği*, İdeal Kent- Kent araştırmaları Dergisi, sayı 2, Ankara, s. 116-139.
- Ayyıldız, S., 2007, "From Astakos To İzmit: A Cultural Context Of The City's Architectural Continuity, *Livenarch III Contextualize An Architecture Proceedings Volume I*, (Karadeniz Technical University, Trabzon) 5-7 July Pp 191-200
- Demir, Z., "Kıvalı Sakarya Otoyolu 88. Km İzmit Nekropolü Kurtarma Kazısı", *III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, 1992.
- Erdoğan, N., Ayyıldız, S., Özbayraktar, M. (2011) *Tarihi İzmit Kent Merkezi Mahalleler- Sokaklar- Mimari Eserler*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 20, İse Reklam, İstanbul.
- *İzmit Analitik Etüdüleri*, 1970, İller Bankası Harita Genel Müdürlüğü Matbaası Döner Sermayesi, Ankara.
- Peyssonel, C. (2005), *1745 yılında İzmit ve İznik'e yapılmış bir gezinin öyküsü*, Çev: F. Yavuz Ulugün, Kocaeli Yükseköğretim Derneği Tarih Yayınları, No: 3.
- Texier, C., 2002, *Küçük Asya- Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Çev. Ali Suat, I. Cilt, Enformasyon ve Dökümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara, s. 100-114.
- Ulugün, Y., 2004, "Bir Osmanlı Aydınına Göre İzmit", *Şehriçi Dergisi*, 22. sayı, Göksu Ofset, s. 58-59.
- Ulugün, Y., 2005, *1745 yılında İzmit ve İznik'e Yapılmış bir gezinin öyküsü- Charles de, Peyssonel'den çeviri*, Kocaeli Yüksek Öğretim Derneği, Atmaca Panajans.
- Zeyrek, T., 2005, *Nikomedea (İÖ 264/263- İS 358) Arkeolojik Açıldan Genel Bir Değerlendirme*, Ege Yayınları, İstanbul.

KOLEKTİF BELLEK, KENT BELLEĞİ VE SOKAKLAR: İZMİT MERKEZ GELENEKSEL SOKAKLARI

Mehtap ÖZBAYRAKTAR*

GİRİŞ

İzmit kenti Arkaik ve Klasik, Helenistik, Roma, Bizans ve Türk dönemlerine ev sahipliği yapmış tarihî bir kent olmasının yanı sıra; Anadolu'ya açılan yolların kesişim yeri olarak "transit" bir kent-geçiş kenti; "sanayi" kenti; Karadeniz ve Marmara Denizine kıyıları ile ticaret ve turizm açısından "kıyı" kentidir. Ancak "sanayi kenti" ve 1999'daki depremin arkasından da "deprem kenti" kimliği İzmit'in "tarihî kent" kimliğini geri plana itmiştir. Sanayinin gelişmesi, yoğun iç göç ve plansız kentleşme sonucunda pek çok kentte olduğu gibi İzmit'te de, eski yerleşim alanları giderek eski önemini kaybetmeye ve yok olmaya başlamıştır. Yapılan araştırmalar¹ bu tarihî yerleşimlerde çoğunlukla kentin dışından gelen ailelerin oturduğunu, bu alanların hem fiziksel hem de sosyo- kültürel yapısının bozulduğunu ortaya koymuştur. Aslında yok olan sadece İzmit'in tarihî yerleşimleri değil aynı zamanda İzmit kentinin kolektif belleğidir de.

Bugün İzmit'te kentin tarihinin, geleneksel yaşamın ve kolektif belleğinin görülebileceği çok az yerleşim yeri kalmıştır. Bu alanlar da 2003 yılında kabul edilen İzmit İçkale ve Çevresi Koruma Amaçlı İmar Planı ile korunan bölgelerdir. Bunlar yamaçlarda yer alan Orhan, Akçakoca, Hacıhasan ve Veliaht mahalleleridir (Şekil 1, 2).

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü, mozbayraktar@kocaeli.edu.tr

1 Nevnihal Erdoğan, Sonay Ayyıldız, Mehtap Özbayraktar, "Requalifying Old Neighborhoods Of İzmit: Works Of Architectural Design Studio", *IAPS CSBE Culture and Space in the Built Environment Network and the Housing Network Revitalizing Built Environments: Requalifying Old Places For New Uses*, 2009.

Şekil 1. İzmit İçkale ve Çevresi Koruma Veliahmet Mahalleleri

Şekil 2. Orhan, Akçakoca, Hacıhasan ve Amaçlı İmar Planı (2003)

Tarihî kent mekanları içinde kent belleğinin yaşandığı ve görülebildiği alanlardan biri de "sokaklar"dır. Buradan hareketle bu çalışmada, İzmit kentinin kent belleği- kolektif belleği kent merkezindeki yukarıda adı geçen mahallelerde yer alan sokakları aracılığı ile ortaya konulacaktır. Bu bölümde "kolektif bellek", "kent belleği", "sokak" ve "geleneksel sokak dokusu" kavramları üzerinde durulmuştur.

Kolektif Bellek ve Kent Belleği

Genel olarak "bellek algılanan nesnelerin, durumların ve yaşanılanların insan bilincinde iz bırakması, birikmesi ve yeniden üretilmesidir"². Randall (1999) belleği "dış hikâyemizin bir kaydı değil, içeride geçmişimizden alıp işlediğimiz bir inci" olarak tanımlamaktadır³. Bergson'a göre (2007) bellek "algılama sonrasında gerçeği temsilen zihinde oluşan imgelerdir". Halbwacs'a göre (1992) bellek "toplum tarafından üretilen kolektif oluşumdur". Bu oluşum da "kolektif bellek" olarak adlandırılmaktadır⁴. Bilgin'e göre⁵ "kolektif bellek", "bizden öncekilerin çevrede bıraktıkları izlerin nesillere aktarılmasına dayanır". Kolektif bellek bir toplulukta "kolektif kimlik" inşasının vazgeçilmez bir vasıtası olduğu kadar, hem yer ve kent kimliği hem de grup kimliği ile bağlanmaktadır. Mahalle ve sokaklar, evler ve kentler gibi sosyal mekânlar, fiziksel yayılım alanları olmaktan öte, inşa edilmiş yaşam alanlarıdır. Yaşam alanları ve bunların kapsadığı eşyalarla insanın ilişkisi kolektif bellek açısından önem taşımaktadır.

Rossi (2006)'ye göre, kentin kendisi orada yaşayanların kolektif belleğidir. Kente ilişkin her parça kentin kendisini ve belleğini içinde barındırmakta, insanlar arasındaki mekânsal ilişkiyi görünür kılmaktadır. Çolak'a göre⁶ yerin zaman içinde biriktirdiklerinin onun anlamını ve ruhunu oluşturduğunu iddia eden bu tür yaklaşımlar, kent ve mimarlıklar üzerinden oluşan kolektif belleğin yanı sıra kendisinin de bir belleği olduğunu açıklamakta ve literatürde "kentsel bellek" olarak yerini almaktadır.

Sokak

"Sokak" kavramı genel olarak "yapılar arasındaki yol", "şehir, kasaba ve bunun gibi yerlerde kenarları, evler, dükkânlar ile sınırlı yol"⁷ ya da "komşu binalar tarafından sınırları

2 Pars Tuğlacı, "Bellek", *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Cilt 1, 1972, s. 273.

3 Nuri Bilgin, *Tarih ve Kolektif Bellek*, Araştırma Dizisi, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 22.

4 Işıl Ekin Çalpak, "Kentsel ve Kolektif Belleğin Sürekliliği Bağlamında Kamusal Mekanlar: ULAP Platz Örneği", *Tasarım+Kuram*, 13 (2012), s. 34.

5 Bilgin, *Tarih ve Kolektif...*, s. 8, 29.

6 Çalpak, "Kentsel ve Kolektif Belleğin...", s. 34.

7 Pars Tuğlacı, "Sokak", *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Cilt VI, 1972, s. 2628.

çizilmiş ve kaplanmış yüzey”⁸ olarak geçmektedir. Ancak bu tanımlamalar sokağın sadece fiziksel boyutunu vermekte, diğer boyutları eksik kalmaktadır.

Sokaklar aynı zamanda “kentsel varoluşun belli başlı öğeleridir”. Sokak kavramı yapıların arasında kalan boş yerler gibi en önemsiz ve anlık müdahalelerden; gelişmiş mühendislik ve peyzaj mimarlığı gerektiren, ayrıntılı plan ve kesitleri içeren, inceden inceye düşünülmüş bayındırlık işlerine kadar uzanır. Sokaklar; sanat yapıtlarından, mimari yapılardan farklı olarak yaşam kadar değişkendir ya da kullanım yolu ile sürekli değişim geçirirler. Sokakların isimlendirilmesi, konumlandırılması, biçimi, yapıların ikonografisi ve bunların biçimlendirilmesine yardımcı olan sokak mobilyası ile o dönemin ideolojik yapısını da gösterir⁹.

Sokakların özelliklerine bakıldığında ise aşağıdaki durumlarla karşılaşılır:

- Sokaklar temel arketipik durumlara göre biçimlenirler. Bunlar farklı dönemlerde ve süreçlerde gelişen yaşam algısıdır.
- Sokağın sembolik bir anlamı vardır. Kolektif belleğin oluşumunda rol oynar.
- Kamusal alan olarak sosyalleşme sürecini sağlar. Bu alana girmek serbesttir.
- Sokağın fiziksel-mekânsal karakteristikleri, kavramsal yönleri ayrı da olsa farklı kültürleri gösterebilir.
- Fiziksel yapısı sürekli geliştiği sürece sokak anlamlıdır.
- Geniş işaretler bütünü içerir.
- Sokaklar aracılığı ile aynı zamanda fizyolojik (binaları ve kamusal alanları aracılığı ile yiyecek ve su ihtiyacı; temizlik ihtiyacı; kanalizasyon, temiz su bağlantıları, çöp ve katı atık toplanması), güvenlik ve aidiyet (kamusal alanları aracılığı ile) ihtiyaçlarımız karşılanır¹⁰.

Geleneksel Sokak Dokusu

Aru'ya göre¹¹, serbest ve organik dokuya sahip eski Türk kenti ritmik bir düzen içindedir. Eski kentlerin bu biçimleri rastlantısal değildir. Ortaya çıkan sonuç, iç dokudan gelen geometrik olmayan formların yüzeye vurmasıdır. Bu eski kentlerin temel biçimleri, burada yaşayanların gereksinimlerinden türemiştir. Evin olduğu kara, yol ve kent dokularının biçimlenmesinde de insanla tabiatın birbirini etkileyen iki ayrı öğe olarak belirledikleri görülebilmektedir. Ergen'e göre¹², Anadolu kültüründe sokaklar iki tarzda biçimlenirler:

1. Konutlar duvarın dış duvar ayrıntısını oluşturur. Burada önemli olan bahçe kullanımlı içe dönük yaşam tarzıdır.
2. İkincisinde yapılar sokakla bahçe kullanımı yaratırcasına dışa dönük yaşam tarzını önemli kılar.

Kutlusan ve Tütengil'e göre¹³, geleneksel Türk kentinde konutlar sokakları tanımlamış, ancak sokaklar planlı olarak gelişmemiştir. Yerleşme süreci düzenli olmadığı için konut gruplarını bağlayan düzenli bir yol da oluşmamıştır.

8 M. Adnan Barlas, *Urban Streets & Urban Rituals*, METU Faculty Of Architecture, Ankara 2006, s. 69.

9 Zeynep Çelik, Diane Favro, Richard Ingersoll, *Şehirler Ve Sokaklar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007, s. 7-11.

10 Barlas, *Urban Streets &..*, s. 79-87.

11 Kemal Ahmet Aru, *Türk Kenti: Türk Kent Dokularının İncelenmesine Ve Bugünkü Koşullar İçinde Değerlendirilmesine İlişkin Yöntem Araştırması*, YEM Yayın, İstanbul 1998, s. 11.

12 Yaşar Bahri Ergen, “Anadolu’da Kültür Birlikteliğinin Konut Ve Kentsel Yerleşim Dokusuna Etkisi”, *Kent Ve Toplum*, Mayıs-Haziran, 2011, s. 85-102.

13 Cemile Kutlusan, Ayşe Uğur Tütengil, “Kent İçinde Geleneksel Yaşamın Türk Konut Mimarisine Etkisi”, *XV. Uluslar arası Yapı ve Yaşam Kongresi, Kentler ve Mimarlık, Bildiriler Kitabı*, Bursa, 2003, s. 75-90.

Ayrıca geleneksel yaşam biçimini oluşturan konutlar sokaklar ve komşuluk ünitesi ile mahalleleri oluşturmuşlardır¹⁴.

Buradan hareketle bu çalışmanın amacı İzmit merkezde “iç kale ve çevresi koruma amaçlı imar planı sınırları içinde” yer alan, kent belleği ve kolektif bellek açısından önemli yerler olan tarihî mahallelerdeki sokak dokusunun özelliklerini, mevcut durumunu, sorunlarını, fiziksel olarak ortaya koymak ve analiz etmektir. Çalışmanın kapsamını İzmit merkezde “iç kale ve çevresi koruma amaçlı imar planı sınırları içinde” bulunan Akçakoca, Hacıhasan, Orhan ve Veliahmet mahallelerinin önemli sokakları (Kapanca Sokak, Çukurçeşme Sokak, Sırrı Paşa Caddesi, Meteer Sokak, Alacamescit Sokak) oluşturmaktadır (Şekil 3).

Şekil 3. Çalışma Kapsamında Ele Alınan Sokaklar (Kapanca Sokak, Çukurçeşme Sokak, Sırrı Paşa Caddesi, Meteer Sokak, Orhan Caddesi, Alacamescit Sokak)

İZMİT KENT MERKEZİNİN GELENEKSEL SOKAKLARI

İzmit geleneksel sokaklarına geçmeden önce, bu bölümde sokakların bulunduğu yerleşimin özellikleri ve bugünkü durumu üzerinde durulacaktır. Günümüzde tarihî İzmit kent merkezi yerleşiminin ve sokaklarının özellikleri aşağıdaki gibidir:

- Osmanlı döneminde bu yamaçlardaki yapılar seyrek yerleşimden dolayı tek tek algılanabilirken; günümüzde yapılaşmış alanların çoğalması geleneksel yerleşimin algılanmasını da zorlaştırmaktadır (Şekil 4).

(Kocaeli İl Yıllığı, 2001)

2005

Şekil 4. Yamaçların Geçmişte Ve Günümüzdeki Durumu

14 Gül Asatekin, “Anadolu Geleneksel Konut Mimarisinin Biçimlenmesinde Aile- Konut Karşılıklı İlişkilerinin Rolü”, *Kent-Planlama- Politika- Sanat*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara 1994, s. 65-67.

- 3000 yıllık tarihî geçmişi olmasına rağmen, günümüze en yakın olması sebebi ile alanda çoğunlukla Osmanlı döneminden kalan, çok sayıda tescilli anıt ve sivil mimari eser ayaktadır. Yapılan çalışmalar, tarihî İzmit geleneksel kent merkezinde 201 sivil mimari eser, 18 anıt eser, 91 anıt mimari eserin varlığını ortaya koymuştur¹⁵. Ancak bunların çoğu harap ve kullanılamaz durumdadır. Anıt eserler arasında sarnıç, kilise, çok sayıda çeşme, hamamlar, mescitler, camiler, burçlar, sur duvarları bulunmaktadır.
- Koruma alanı içinde bulunan geleneksel yerleşime pek çok noktadan giriş, İzmit merkezinde yer alan İnönü Caddesi üzerinden sağlanmaktadır. Ancak bu cadde üzerindeki yedi katlı yüksek yapılar tarihî yerleşimin, çevresinden algılanmasını zorlaştırmaktadır (Şekil 5).

Şekil 5. Kentsel Sit Alanını Güney Yönünde Sınırlayan Yüksek Binaların Bulunduğu İnönü Caddesi (2014)

“İnönü Caddesi’nden tarihî alana yönelen sokaklar dik olduğundan dolayı trafik akışına uygun değildir ve genellikle park alanı olarak kullanılmaktadır (Şekil 6).”

Şekil 6. İnönü Caddesi'ne Bağlanan Sokaklar

Alan içindeki trafik akışı Çukurçeşme Sokak, Sırrı Paşa Caddesi, Tabakhane Caddesi, Düz Sokak, Orhan Caddesi, Yalçın Sokak, Hacı Hasan Yokuşu Sokak, Alacamescit Sokak, Yeni Hamam Sokak, Günlük Sokak ve çok eğimli olmasına rağmen Kapanca Sokak aracılığı ile sağlanmaktadır. Çukurçeşme Sokak, Sırrı Paşa Caddesi, Tabakhane Caddesi, Orhan Caddesi ve Alacamescit Sokak Akçakoca Dere Camii'nin bulunduğu alanda kesişerek alanın en büyük düğüm noktası (mahalle meydanı) oluştururlar (Şekil 7).

¹⁵ Nevnihal Erdoğan, Sonay Ayyıldız, Mehtap Özbayraktar, *Tarihi İzmit Kent Merkezi Mahalleler- Sokaklar- Mimari Eserler*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 20, İse Reklam, İstanbul 2011.

Şekil 7. Çukurçeşme Sokak, Sırrı Paşa Caddesi, Tabakhane Caddesi, Orhan Caddesi Ve Alacamescit Sokak'ın Kesişmesi İle Oluşan Düğüm Noktası

- Topografyadan dolayı yerleşim adaları düzensiz formlardan oluşmaktadır. Parseller düzensiz olduğundan sokaklar da eğrisel formlara sahiptir. Sokaklar genel olarak dardır ve topografyaya uygun gelişen binalar ve bahçe duvarları ile belirlenmiştir. Yapılar alanın karakteristiğinden dolayı ya eğimli ya da merdivenli sokaklar üzerinde konumlanmıştır (Şekil 8).

Kapanca Sokak
(Akçakoca Mahallesi)

Asmalımescit Sokak
(Veliahmet Mahallesi)

Hacı Hürrem
Yokuşu Sokak
(Akçakoca Mahallesi)

Meteer Sokak
(Hacıhasan
Mahallesi)

Şekil 8. Alanda Yapıların Konumlandığı Eğimli Ve Merdivenli Sokaklardan Örnekler

- Sokakların birleşim noktalarında "mahalle meydanı" gibi görünen düğüm noktaları oluşmuştur. Bu noktalarda ortak kullanıma ait "çeşme", "hamam", "cami" gibi yapılar yer almaktadır¹⁶ (Şekil 9). Alanda bu şekilde oluşmuş dört düğüm noktası tespit edilmiştir:
 - Akçakoca cami ve çevresi
 - Hacıhasan Yumurtacı cami ve çevresi
 - Zıbıncı cami ve çevresi
 - Alacamescit cami ve çevresi

16 Sonay Ayyıldız, Mehtap Özbayraktar, Nevihal Erdoğan, "İzmit'in Tarihi Dokusunun Sürdürülebilirliği Üzerine Tasarım Önerileri: Mimari Tasarım Stüdyo Çalışmaları", IAPS-CSBE Network Kültür Ve Mekan Toplantıları Birinci Ulusal Sempozyum: Kent, Kültür Ve Konut, (Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul) 14-16 Aralık, 2007.

2. Hacıhasan Yumurtacı Camii ve Çevresi

2007

2014

3. Zibıncı Camii ve Çevresi

2007

2014

Şekil 9. Düğüm Noktalarından Örnekler

1. Akçakoca Camii ve çevresi

2007

2014

4. Alacamescit Camii ve Çevresi

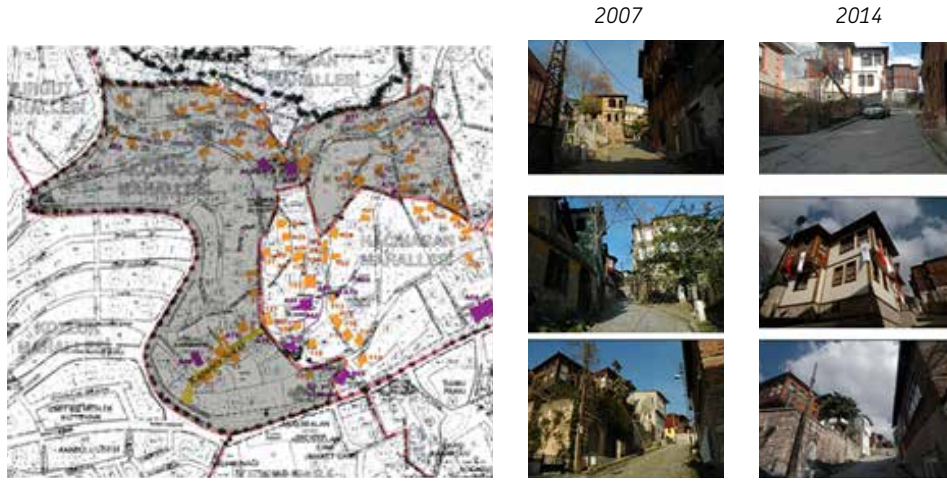
2007

2014

- Alan içinde geleneksel dokunun büyük ölçüde bozulmadan günümüze kadar gelebildiği ve içinde yaşanan yapıların bulunduğu sokaklar Kapanca ve Çukurçeşme Sokakları; sokak dokusu özellikleri giderek kaybolan, ancak geleneksel konutları ile yaşayan sokaklar ise Sırrı Paşa Caddesi, Meteer sokak, Orhan Caddesi, Alacamescit sokaktır.

Kapanca Sokak (Akçakoca Mahallesi)

Şekil 10. Kapanca Sokak

Kapanca Sokak; İzmit'in Akçakoca Mahallesi'nde sokak sınırı, manzara, malzeme, oran, doluluk-boşluk, yapılaşmış alanlar gibi geleneksel sokak dokusu karakterini kısmen de olsa koruyabilmiş önemli bir sokağıdır. Dar ve dik bir yokuş üzerindeki sokağın sınırı, topografyaya uygun gelişen bina sınırları ile bahçe duvarları tarafından belirlenmiştir (Şekil 10). Burasını dik kesen iki sokak bulunmaktadır¹⁷. Sokak zemini betonla kaplıdır. Kapanca Sokak 1914'te Ermeni Mahallesi'nin bir parçasıdır. 1927'de mahallenin ismi Kozluk olarak değişmiştir¹⁸. Günümüzde Akçakoca Mahalle sınırları içinde yer almaktadır. 1987'de alınan kararla "Kapanca ve Çukurçeşme Sokakları" korunacak sokaklar olarak belirlenmiştir. İlk revitalizasyon çalışmaları, "İzmit evlerini koruma ve yaşatma projesi (İZEYAP)" ile başlamış; 1994'te Kapanca Sokağı'nı da içine alan "koruma amaçlı imar planı" yapılmıştır. 2003 yılındaki koruma amaçlı imar planında "kentsel sit alanı" içinde yer almaktadır. İzmit Belediyesi tarafından başlatılan "Tarih Koridoru" projesinin güzergahı üzerinde olan sokakta, restorasyon çalışmaları hala devam etmektedir. Kuzey tarafından girişinde Kapanca Sokak çeşmesi (Zeliha Çeşmesi) ve restorasyon geçirmiş "sarnıç" yer alırken; güney tarafında "Rehberlik ve Araştırma Merkezi" olarak kullanılan "tarihî kilise" mevcuttur¹⁹. Sokakta bulunan 10 tescilli geleneksel konuttan biri yıkılmıştır (Şekil 9). Üç yapının (Env 8, Env 9 ve Env 6) restorasyon çalışmaları tamamlanmıştır. Bunlardan ikisi sivil toplum kuruluşları (Env. 9- Kocaeli gazeteciler cemiyeti- Basın müzesi; Env. 6- Ahilik kültürünü araştırma- tanıma ve yaşatma derneği) tarafından kullanılmaktadır. Bir yapıda (Env. 13) ise restorasyon çalışmaları devam etmektedir (Şekil 11).

17 Mehtap Özbayraktar, "Revitalization Of One Of The Main Streets Of İzmit", *Livenarch III Contextualism in Architecture Proceedings*, Volume II, (Karadeniz Technical University, Trabzon), 2007, 5-7 July Pp 427- 437.

18 Nihat Durak, "İzmit Hacı Hasan Mahallesi", *Dökümantasyon Merkezinden Haberler*, 55 (2001).

19 Özbayraktar, "Revitalization Of One Of The...", Pp 427-437.

Zeliha Çeşmesi
(A75 / 1783-1784)

İzmit Sarnıcı (A74)

Eski Kilise/Rehberlik ve
Araştırma Merkezi

Env. Ahilik Kültürünü
Araştırma-Tanıtma ve
Yaşatma Derneği

Kocaeli Gazeteciler
Cemiyeti - Basın
Müzesi (Env.9)

Env.8

Env.13

Şekil 11. Kapanca Sokakta yer alan tescilli yapılar

Çukurçeşme Sokak (Akçakoca, Hacıhasan ve Veliahmet Mahalleleri Arasında Sınır)

Aliağa Çeşmesi
(A64/1884)

Portakal Mescidi
(A70/19.yy)

2007

2014

Zıbcı Mescidi (A71/1807)

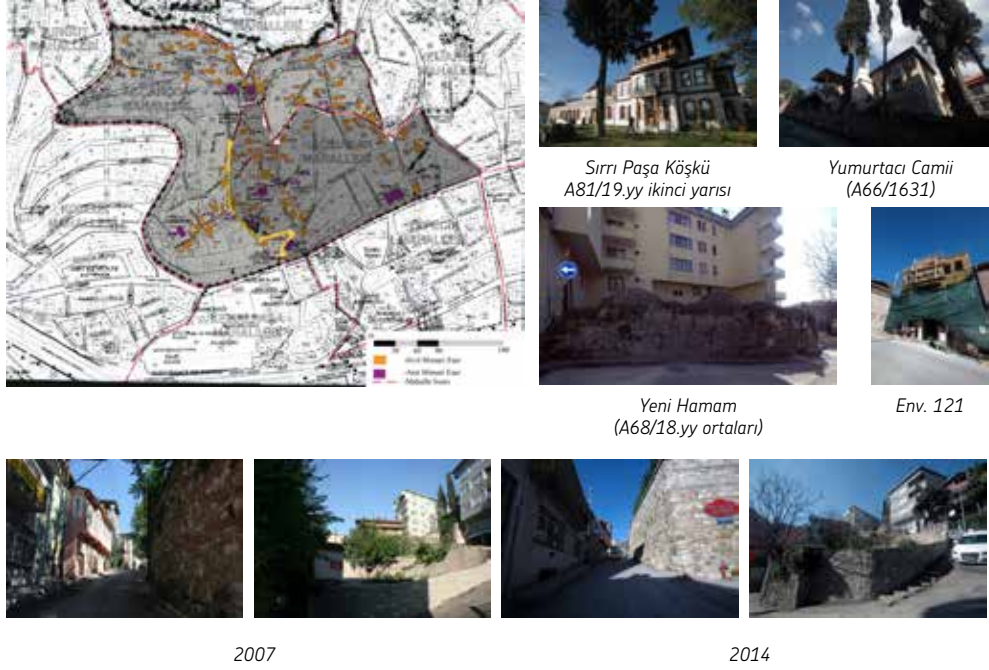
Sirkeçiler Konağı (Env. 104)

Şekil 12. Çukurçeşme Sokak (2014)

Akçakoca, Hacıhasan ve Veliahmet mahalleleri arasında sınır oluşturan Çukurçeşme Sokağı, yatayda topografyaya uygun kıvrılarak ilerler. Sokak dokusu özellikleri giderek kaybolan sokağın; kentsel sit alanına giriş sağlayan "Günlük Sokak"la birleştiği alanda "Zıbcı Mescidi", Yukarı Pazar Caddesi ile birleştiği alanda olan Portakal Mescidi, Meteer Sokak'la birleştiği alanda Aliağa çeşmesi bulunmaktadır. Sokak zemini kilitli parke taşı ile kaplıdır. Sokağın tamamı "tarih koridoru" güzergâhı içerisindedir. Sokakta bulunan

12 tescilli geleneksel konuttan dördü yıkılmıştır. İki yapının (Env. 104 Sirkeçiler Konağı, A70- Portakal Mescidi) restorasyonu tamamlanmıştır. Bir yapının restorasyonu devam etmektedir (Zıbıncı Mescidi) (Şekil 12).

Sırrı Paşa Caddesi (Akçakoca Ve Hacıhasan Mahalleleri Arasında Sınır)

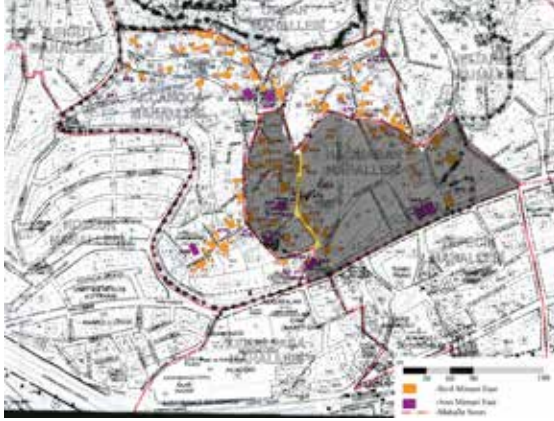

Şekil 13. Sırrı Paşa Caddesi (2014)

Sırrı Paşa Caddesi Akçakoca ve Hacıhasan mahalleleri arasında sınır oluşturur. Trafığe uygun olmayan kentsel sit alanına İnönü caddesinden giriş sağlayarak, kuzey-güney doğrultusunda ilerler. Sokak dokusu özellikleri hızla yok olan sokakta; dört tescilli anıt mimari eser (Yumurtacı Cami, Sırrı Paşa Köşkü, 50. Yıl çeşmesi, Yeni Hamam) ve altı tescilli sivil mimari eser yer almaktadır. Yumurtacı Cami ve Sırrı Paşa Köşkü restorasyon geçirmiştir. Sokağın girişinde yer alan “Yeni Hamam” ise kötü durumdadır. Tescilli geleneksel konutlardan biri (Env. 121) restorasyon aşamasındadır (Şekil 13). Sokak zemini betonla kaplanmıştır. Sokağın sınırı hem bahçe duvarları, hem de bina sınırları ile belirlenmiştir. “Tarih Koridoru” projesine sokağın güney tarafı dâhildir.

Meteer Sokak (Hacıhasan Mahallesi)

Mehtap
ÖZBAYRAKTAR

Sırrı Paşa Köşkünün
istinat duvarı (A67)

Env. 102

2007

2014

Anıt Çeşme (A63)

2003

2007

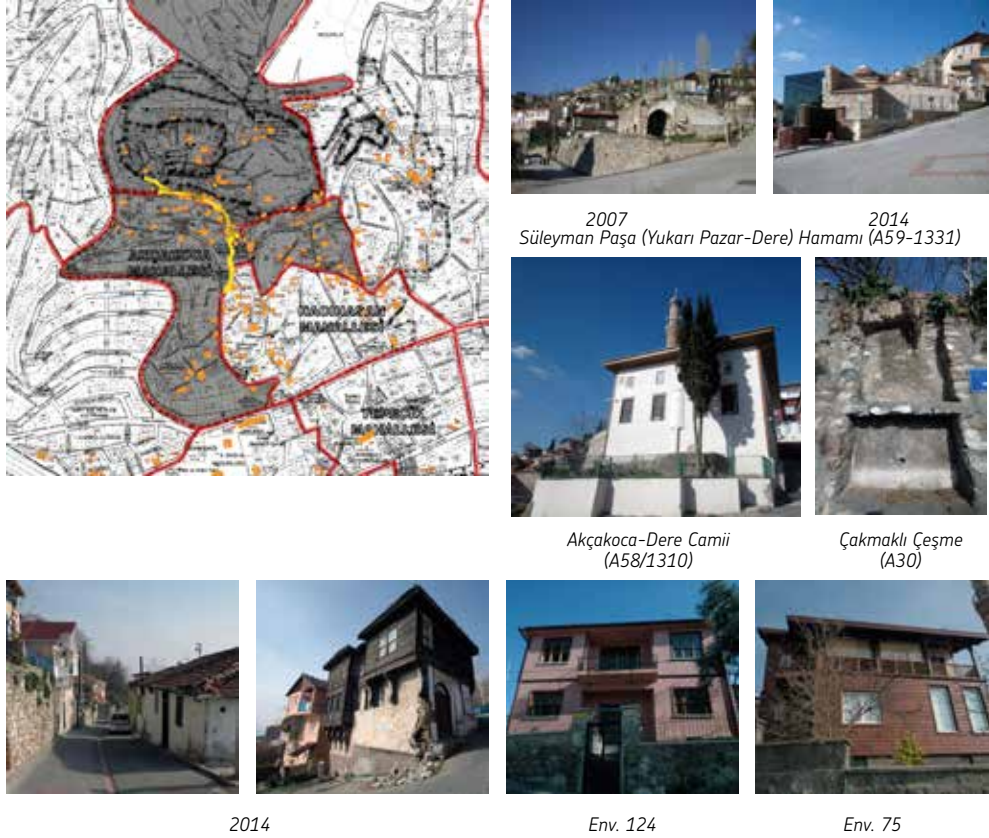

2014

Şekil 14. Meteer Sokak

Meteer Sokak, Hacıhasan Mahallesi içinde İnönü Caddesi'nden başlayarak kuzeyde Çukurçeşme Sokak'a kadar uzanan dar ve dik bir sokaktır. Sokak dokusu niteliklerini nispeten de olsa koruyabilmiş sokakta, imar planına göre Çukurçeşme sokakla birleştiği alanda Aliağa Çeşmesi; sokak üzerinde ise Sırrı Paşa köşkünün istinat duvarı, bir anıt çeşme ve dokuz tescilli sivil mimari eser bulunmaktadır. İki bölümden oluşmaktadır: Kuzey yönü- merdivenli bölüm, güney yönü eğimli bölüm. Merdivenli bölüm zemini mermerle, eğimli bölüm ise "kilitli parke taşı" ile kaplanmıştır. Alanda yapılan incelemede güney yönü-merdivenli bölümde bulunan üç yapı (Env 115, Env 116, Env 117) günümüzde mevcut değildir. Kuzey yönünde bulunan eğimli bölümde bir çeşmenin (A68) yerinde olmadığı, bir tescilli geleneksel konutun (Env. 102) ise restorasyon geçirdiği gözlemlenmiştir. Sokak "Tarih Koridoru" güzergâhı içerisindedir (Şekil 14).

Orhan Caddesi (Akçakoca Mahallesi Ve Orhan Mahalleleri Arasında Sınır)

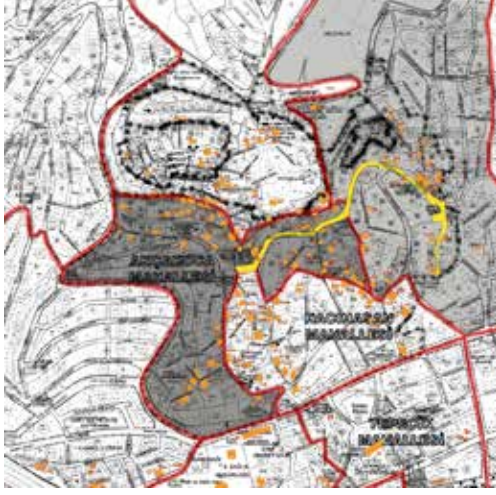

Şekil 15. Orhan Caddesi

Orhan Caddesi; Akçakoca Mahallesi ve Orhan mahalleleri arasında, sınır oluşturan bir sokaktır. Geleneksel sokak dokusu özelliklerini nispeten de olsa koruyan bu sokakta, imar planına göre Akçakoca-Dere Cami, Yukarı Pazar Hamamı ve Çakmaklı Çeşme ile 12 tescilli sivil mimari eser bulunmaktadır. Sivil mimari eserlerden ikisi yıkılmıştır (Env 25 ve Env. 70) Akçakoca-Dere Cami, Yukarı Pazar Hamamı ve iki sivil mimari eser (Env 75 ve Env. 124) restorasyon geçirmiştir. Bu konutlardan biri (Env. 124) restorasyon sonrası sivil toplum kuruluşu (Bilkider-bilim ve Kitap Dostları Derneği) tarafından kullanılmaktadır. Sokak zemini "kilitli parke taşı" ile kaplıdır. "Tarih Koridoru" projesinin güzergâhı üzerindedir (Şekil 15).

Alacamescit Sokak (Akçakoca ve Veliahmet Mahallesi)

Mehtap
ÖZBAYRAKTAR

Alacamescit Camii (A79/1598)

Saatçi Ali Efendi Konağı
(A83/1774)

Elbeyoğlu Konağı (E78) Akçakoca Muhtarlığı

2007

2014

2014

Env. 60

Env. 53

Env. 42

Yıkılmak üzere olan yapılardan örnekler

Şekil 16. Alacamescit Sokak

Alacamescit Sokak; doğuda Veliahmet Mahallesi'nden merdivenli başlayıp, batıya doğru topografyaya uygun ilerleyerek Akçakoca Mahallesi'nde son bulur. Akçakoca Sokak ile birleştiği alanda Akçakoca-Dere Cami bulunmaktadır. Sokak dokusu özelliklerini büyük ölçüde yitiren sokakta ikisi bugün yerinde olmayan 3 çeşme, Alacamescit Cami, Saatçi Ali Efendi Konağı ve 12 tescilli sivil mimari eser mevcuttur. Elbeyoğlu konağı Akçakoca Muhtarlığı, 18. yüzyıl sivil mimari eserlerinden olan Saatçi Ali Efendi Konağı ise "İzmit Halk Eğitim Merkezi ve Akşam Sanat Okulu" tarafından kullanılmaktadır. Sokakta bulunan tescilli sivil mimari eserlerin çoğu kötü durumdadır. Sokak zemini betonla kaplıdır (Şekil 16).

SONUÇLAR VE ÖNERİLER

Yaptığımız incelemeler sonucu sokakların fiziksel özellikleri ve durumu tabloda özetlenmiştir (Tablo 1):

Tablo 1. Kapanca Sokak, Çukurçeşme Sokak, Orhan Caddesi, Sırrı Paşa Caddesi, Meteer Sokak, Alacamescit Sokak'ın Genel Değerlendirmesi

Sokak Adı	Kapanca Sokak	Çukurçeşme Sokak	Sırrı Paşa Caddesi	Meteer Sokak	Orhan Caddesi	Alacamescit Sokak
Özellği	Dar ve dik yokuş	Topoğrafyaya uygun	Trafik akışına izin veren eğimde	Eğimli ve merdivenli	Eğimli ve topoğrafyaya uygun	Eğimli ve merdivenli
Sokak Sınırı	Bina sınırı Bahçe duvarı	Bina sınırı Bahçe duvarı	Bina sınırı Bahçe duvarı	Bina sınırı Bahçe duvarı	Bina sınırı Bahçe duvarı	Bina sınırı Bahçe duvarı
Zemin Kaplaması	Beton	Kilitli parke taşı	Beton	Merdiven: Mermer Eğimli bölüm: Kilitli parke taşı	Kilitli parke taşı	Beton
Tescilli Anıt Mimari	3	3	4	2	3	7
Tescilli Sivil Mimari	10	12	6	9	12	13
Yıkılmış Tescilli Yapı	Tescilli sivil: 1	Tescilli sivil: 4	---	Tescilli anıt:1 Tescilli sivil:3	Tescilli sivil:2	Tescilli anıt:2
Restorasyon Geçirmiş Tescilli Yapı	Tescilli anıt:3 Tescilli sivil: 3	Tescilli anıt:1 Tescilli sivil:1	Tescilli anıt:2	Tescilli sivil:3	Tescilli anıt:2 Tescilli sivil:3	Tescilli anıt:4 Tescilli sivil:1
Restorasyon Aşamasında Yapı	Tescilli sivil: 1	Tescilli anıt:1	Tescilli sivil:1	Tescilli sivil:1	---	---

- İncelenen sokaklardan ikisi (Meteer ve Çukurçeşme Sokak) kilitli parke taşı ile diğerleri beton ile kaplanmıştır.
- Kapanca Sokak'ta yoğun olarak restorasyon çalışmaları devam etmektedir. Diğer sokaklarda hem terk edilmiş hem de yaşanan tescilli yapıların çoğu kötü durumdadır. İçinde oturulmayan evler, evsizler ve sahipsiz hayvanlar tarafından kullanılmakta ve tahrip edilmektedir.
- Yıkılan geleneksel yapılarla sokaklar özgün silüetini yitirmekte olup sokak sınırları kaybolmak üzeredir. Alanda yıkılmaldan dolayı nitelsiz boş alanlar oluşmuş ve sokak dokusu bozulmuştur.
- Mahalle sakinlerinin gelir seviyesinin düşük oluşu, koruma bilincinin zayıf olması ve eğitim eksikliği sebepleri ile tarihi çevre korunamamaktadır.
- Kullanıcıların evleri ile ilgili yaptıkları onarım ve eklerle binaların özgün karakterini yitirmesi, restorasyonu yapılan evlerin büyük çoğunluğunun yapım sisteminin değişmesi ve çok katlı yapıların geleneksel evlerin manzaralarını kapatması gözlemlenen diğer problemlerdendir.

İzmit Belediyesi tarafından başlatılan “Tarih Koridoru” projesinin kapsamında yer alan “Kapanca Sokak, Çukurçeşme Sokak, Sırrı Paşa Caddesi, Meteer Sokak ve Orhan Caddesi”nde restorasyon ve sokak zemini yenileştirme çalışmaları devam etmektedir. Ancak diğer sokaklar ne yazık ki aynı durumda değildir. Bu açıdan bütün alanın korunup yaşatılabileceği ve kent belleğinin geleceğe aktarılabilmesi projelere ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca alanda yapılan çalışmalarda mahalle sakinlerinin “çevrelerinin tarihi önemi ve koruma süreci hakkında bilgilerinin olmadığı”²⁰ tespit edilmiştir. Bu açıdan halk bu koruma sürecine katılmalı ve yerel yönetimler tarafından bilgilendirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Aru, Kemal Ahmet, *Türk Kenti: Türk Kent Dokularının İncelenmesine Ve Bugünkü Koşullar İçinde Değerlendirilmesine İlişkin Yöntem Araştırması*, YEM Yayın, İstanbul 1998.
- Asatekin, Gül, “Anadolu Geleneksel Konut Mimarisinin Biçimlenmesinde Aile- Konut Karşılıklı İlişkilerinin Rolü”, *Kent-Planlama- Politika- Sanat*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını, Ankara 1994, s. 65-87.
- Ayyıldız, Sonay, Özbayraktar, Mehtap, Erdoğan, Nevnihal, “İzmit’in Tarihi Dokusunun Sürdürülebilirliği Üzerine Tasarım Önerileri: Mimari Tasarım Stüdyo Çalışmaları”, *IAPS-CSBE Network Kültür Ve Mekan Toplantıları Birinci Ulusal Sempozyum: Kent, Kültür Ve Konut*, (Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul) 14-16 Aralık, 2007.
- Barlas, M. Adnan, *Urban Streets & Urban Rituals*, METU Faculty Of Architecture, Ankara 2006.
- Bergson, Henry, *Madde ve Bellek*, Dost Yayınevi, Ankara 2007.
- Bilgin, Nuri, *Tarih ve Kolektif Bellek*, Araştırma Dizisi, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- Çalpak, Işıl Ekin, “Kentsel ve Kolektif Belleğin Sürekliliği Bağlamında Kamusal Mekanlar: ULAP Platz Örneği”, *Tasarım+Kuram*, 13 (2012), s. 34-47.
- Çelik Zeynep, Favro Diane, İngersoll Richard, *Şehirler Ve Sokaklar*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2007.
- Durak, Nihat, “İzmit Hacı Hasan Mahallesi”, *Dökümantasyon Merkezinden Haberler*, 55 (2001).
- Erdoğan Nevnihal, Ayyıldız Sonay, Özbayraktar Mehtap, “Requalifying Old Neighborhoods Of İzmit: Works Of Architectural Design Studio”, *IAPSCSBE Culture and Space in the Built Environment Network and the Housing Network Revitalizing Built Environments: Requalifying Old Places For New Uses*, 2009.
- Erdoğan Nevnihal, Ayyıldız Sonay, Özbayraktar Mehtap, *Tarihi İzmit Kent Merkezi Mahalleler- Sokaklar- Mimari Eserler*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 20. İse Reklam, İstanbul 2011.
- Ergen, Yaşar Bahri, “Anadolu’da Kültür Birlikteliğinin Konut Ve Kentsel Yerleşim Dokusuna Etkisi”, *Kent Ve Toplum*, Mayıs- Haziran, 2011, s. 85-102.
- Tuğlacı, Pars, “Bellek”, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Cilt 1, 1972, s. 273.
- Tuğlacı, Pars, “Sokak”, *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*, Cilt VI, 1972, s. 2628.
- Kocaeli İl Yıllığı, “Anılar”, Altan Matbaası, İzmit 2001, s. 295.
- Kutlusan Cemile, Tütengil Ayşe Uğur, “Kent İçinde Geleneksel Yaşamın Türk Konut Mimarisine Etkisi”, *XV. Uluslar arası Yapı ve Yaşam Kongresi, Kentler ve Mimarlık, Bildiriler Kitabı*, Bursa, 2003, s. 75-90.
- Özbayraktar, Mehtap, “Revitalization Of One Of The Main Streets Of İzmit”, *Livenarch III Contextualism in Architecture Proceedings*, Volume II, (Karadeniz Technical University, Trabzon), 2007, 5-7 July Pp 427-437.

20 Erdoğan vd., *Tarihi İzmit Kent Merkezi...*, s. 241.

İZMİT GELENEKSEL KONUTLARININ TİPOLOJİSİ

Sonay AYYILDIZ*

GİRİŞ

Kocaeli ilinin merkezi olan ve İzmit Körfezi'nin bitiminde kurulan İzmit, Anadolu'yu İstanbul'a bağlayan kara, deniz ve demiryolu kavşağında yer almaktadır. Günümüzde coğrafi konumu nedeni ile sanayi ve ticaret merkezi, kıyı kenti ve büyüyen kent özellikleri ile de bilinmektedir. İzmit, tarih boyunca da bu coğrafi özelliklerinden dolayı farklı uygarlıklar için önemli bir yerleşim bölgesi olmuştur. "Kentsel sit alanı" olarak korunan alanlarda geleneksel konut dokusu ile bu uygarlıkların izleri sürülebilmektedir. Alanda günümüze en yakın olması sebebi ile "Osmanlı dönemi" eserleri çoğunluktadır (Erdoğan ve Diğerleri, 2011).

Ancak İzmit'in geleneksel konutları son altmış yıldır hızlı kentleşme ve göç nedeniyle yapısal ve kültürel dönüşüm geçirmektedir. Kentsel sit alanlarındaki konutlar; bazılarının terk edilmiş, önemli bir bölümünün kullanıcısının kiracı olması ve konutların bakımlarının yeterince yapılamaması, ya da yapılan onarımların yapının özgün karakterini bozması gibi sebeplerle (Erdoğan ve Diğerleri, 2009) özgün niteliğini yitirmekte ve bunun sonucu olarak da geleneksel konut dokusu yavaş yavaş yok olmaktadır.

Değişimin hızlı olması, çok az sayıdaki geleneksel konutun tespitinin ve belgelenmesinin yapılmasına neden olmaktadır. Buradan hareketle bu çalışmanın ana amacı, geleneksel İzmit konutlarını mimari bakış açısı ile belgelemek, incelemek ve bu yolla geleceğe aktarmaktır.

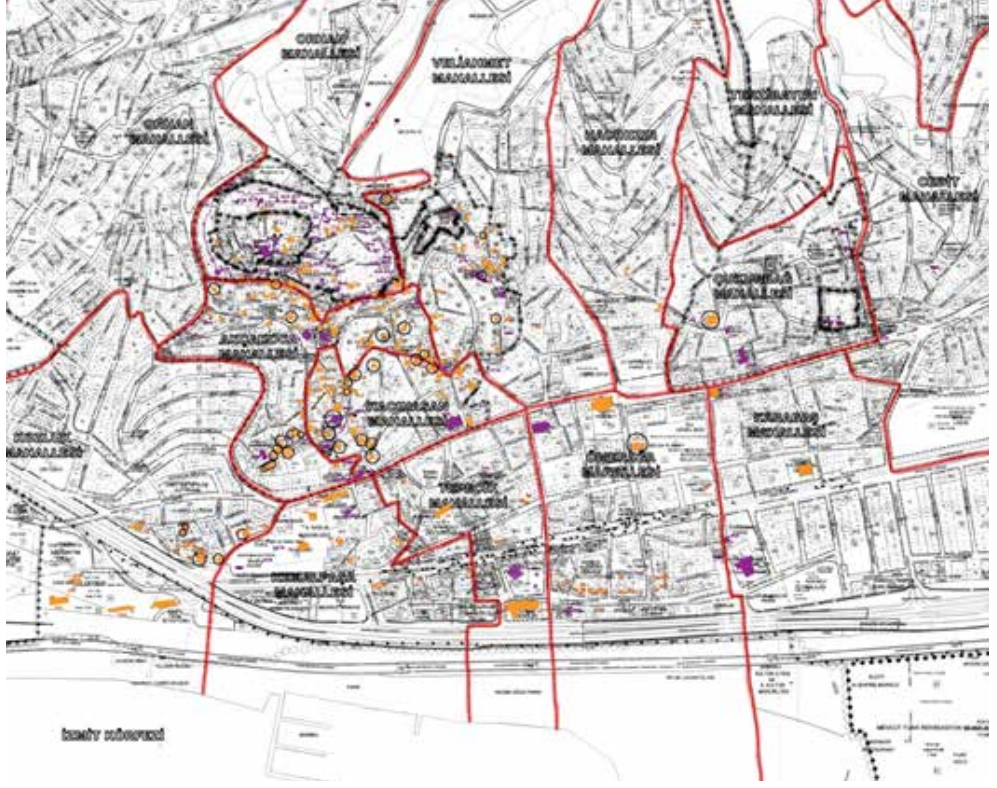
Çalışmada, İzmit sınırları içerisindeki tarihi 6 mahallede (Hacıhasan, Akçakoca, Kozluk, Ömerağa, Çukurbağ, Veliahmet) yer alan ve Osmanlı döneminden günümüze kalan 40 tescilli konutun (Şekil 1) mimari özellikleri üzerine yoğunlaşmış ve İzmit geleneksel konutları "tipolojik analiz yöntemi" ile incelenmiştir. İzmit'te çoğu harap durumda olan geleneksel konutların yok olmadan "tipolojik analizinin yapılması ile geleceğe önemli bir kültür aktarımı olacağı düşünülmektedir.

Tipolojik analize geçmeden önce, tipoloji kavramının ne anlama geldiğini tartışmakta

* Yrd. Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, Mimarlık Bölümü, e-mail: sonayayildiz@gmail.com

yarar vardır. Tipoloji sözcüğü, etimolojik bağı nedeni ile tip kavramı ve taşıdığı anlamlar ile sıkı sıkıya ilişkilidir. Sözcüğün, yöntem bilim terimleri sözlüğünde Türkçe karşılığı olarak “örnekçeleme” sözcüğü yer almaktadır. Örnekçeleme, “bir olgu ya da bir süreci ayırıcı özelliklerine dayanarak soyut bir kalıp içinde biçimlendirme” şeklinde açıklanmaktadır (Sencer, 1981).

Genellikle tipoloji kavramının içerdiği başlıca iki eylem, “bireyselleştirme” (individualization) ve “sınıflandırma” olarak kaynaklarda belirtilmektedir (Altaş, 1997). Bireyselleştirme, tipe özgü niteliklerin aranmasıdır. Sınıflandırma ise ortak nitelikler çevresinde gruplama girişimidir. Tipoloji, kullanıldığı her alanda araştırmacının ele aldığı olgunun anlaşılır kılınması ve tanımlanabilmesi amacıyla “soyutlama, indirgeme ve şemalaştırma” gibi eylemleri içeren sistematik bir çalışmadır; özel olanın akıl yoluyla genelin altında ele alınmasıdır.

Şekil 1. İncelenen Konutların İzmit Merkezindeki Yerleri

İZMİT GELENEKSEL KONUTLARININ TİPOLOJİK ANALİZİ

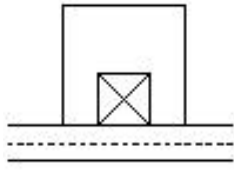
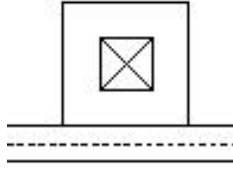
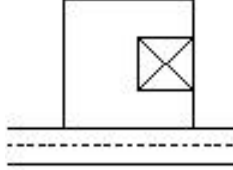
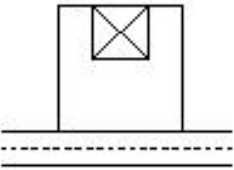
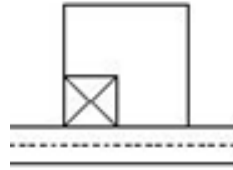
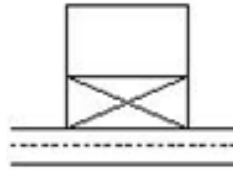
İncelenen 40 geleneksel konuta ait projeler, Kocaeli Büyükşehir ve Saraybahçe Belediyeleri arşivleri ile serbest çalışan mimarlık ofislerinden elde edilmiştir. Analizler iki aşamada gerçekleştirilmiştir. Birinci aşamada; her bir konuta ilişkin “konutun hangi aileye ait olduğu, envanter numarası, pafta/ada/parsel numaraları, bulunduğu sokak, bina ve mahalle ölçeğinde vaziyet planları, plan ve cephe çizimleri, konuta ait fotoğraflar” ile konutun “parsele göre konumu, konumuna göre ana girişi ve giriş sayısı, kat türüne göre gruplanması, çatı örtüsü tipi, saçak tipi, plan tipi, cephe kaplama malzemesi, cephe özelliği, pencere tipi, ana giriş kapısı tipi ve yapım sistemi” gibi özellikleri envanter fişi yardımıyla incelenmiştir (Erdoğan ve Diğerleri, 2010). Bu envanter fişi hazırlanırken Türkiye Kültür Envanteri Kılavuzu’ndan (Başgelen, 2003) yararlanılmıştır. Böylelikle, “hem fotoğraf, hem de soyutlama, indirgeme ve şemalaştırma” yöntemi ile analiz edilen tarihî İzmit kent merkezindeki geleneksel konutlarında yoğunluklu olarak görülen aşağıdaki tipolojilerin varlığı ortaya konulmuştur. Adı geçen konutlar, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Bursa Kültür

ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından verilen envanter numaraları (E1, E2, E3,... vb. gibi) ile gösterilmiştir. İkinci aşamada; her bir konutun birinci aşamada ortaya konulan “İzmit Geleneksel Konutu” özelliklerinden hangilerini taşıdığı incelenmiştir. Bunun sonucunda “Geleneksel İzmit Konutu” karakteristiğini taşıyan konutlar tespit edilmiştir.

Konutların Yerleşim Özellikleri

Geleneksel 40 konutun parsele göre konumunda; “hem sokak hem tek yan sınıra dayalı” konutların yoğun olarak yer aldığı görülmektedir. Analiz edilen konutların %30'u (12 konut) hem sokak hem tek yan sınıra dayalı, %20'si (8 konut) sadece sokağa dayalı, %20'si (8 konut) bahçe ortasında, %15'i (6 konut) hem sokak hem iki yan sınıra dayalı, %12,5'i (5 konut) sadece tek yan sınıra dayalı, %2,5'i (1 konut) sadece arka sınıra dayalıdır (Tablo 1).

Tablo 1. Parsele Göre Konutun Konumu

Konutun Konumu	Sadece Sokağa Dayalı	Bahçe Ortasında	Sadece Tek Yan Sınıra Dayalı
			
Konut Sayısı	8 konut	8 konut	5 konut
Konutların Envanter Numarası	E105, E115, E118, E103, E63, E9, E62, A83	E120, E112, A81, E96/2, E82, E86, E17, E44	E101, E5, E6, E15, E114
Konutun Konumu	Sadece Arka Sınıra Dayalı	Hem Sokak Hem Tek Yan Sınıra Dayalı	Hem Sokak Hem İki Yan Sınıra Dayalı
			
Konut Sayısı	1 konut	12 konut	6 konut
Konutların Envanter Numarası	E100	E67, E7, E88, E4, E12, E13, E8/1, E10, E49, E53, E48, E58	E99, E106, E11, E8/2, E47, E90

Konumuna göre ana girişlerine bakıldığında; konutların %50'si (20 konut) sokaktan, % 50'si (20 konut) de bahçeden girişlidir. Giriş sayısına göre ise, 2 girişi olan konutlar çoğunluktadır. Konutların %65'i (26 konut) 2 girişli, %25'i (10 konut) 1 girişli, %5'i (2 konut) 3 girişli ve %2,5'i (1 konut) 4 girişli ve %2,5'i (1 konut) 5 girişlidir.

Konutların Kesit ve Cephe Özellikleri

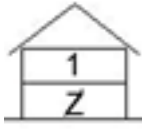
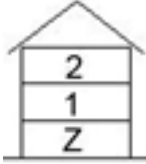
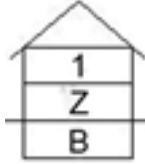
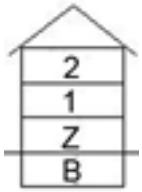
Konutlar kesit özelliğine göre gruplandırıldığında; alan içinde Bodrum+Zemin+1 kattan oluşan geleneksel konutların en yaygın olduğu görülmüştür (Tablo 2). Konutların 12'si Bodrum+Zemin+1 kattan oluşan 3. Grup (Şekil 2), 11'i Zemin+2 kattan oluşan 2. Grup'tur (Şekil 3). Geleneksel konutlarda en çok bulunan çatı örtüsü tipi kırma çatıdır. Konutların %87,5'i (35 konut) kırma çatı, %12,5'i (5 konut) beşik çatılıdır (Tablo 3). Analizi yapılan 40 geleneksel konutun hepsi dar saçaklıdır.

Konutların cephe özelliklerine bakıldığında; çıkmalar (tek katlı, çok katlı, üçgen ve çokgen çıkma), balkon, çıkma üstü balkon, sundurma, eli böğründe, demir balkon korkuluğu, demir pencere parmaklığı, ahşap balkon korkuluğu, ahşap kepenk, ahşap pencere kafesi, çeşme, balkon üstü çatı, sütuncuk ve tuğla baca'ya rastlanmaktadır. Cephelede en çok "eliböğründe" (24 konut) (Şekil 4), "tek katlı çıkma" (22 konut) (Şekil 5) ve "balkon" (20 konut) (Şekil 6) vardır. Konutlarda Giyotin (G-P), Tek Kanatlı (TK-P), Çift Kanatlı (ÇK-P), Kemerli Tek kanatlı (KTK-P), Kemerli Çift Kanatlı (KÇK-P), Kemerli Giyotinli (KG-P) pencereler ile Tepe (T-P) pencerelerine rastlanmaktadır. En çok bulunan pencere tipleri ise, Giyotin pencerenin "G-P8" (13 konut) (Tablo 4) ve "G-P7" (11 konut) (Tablo 5) tipleridir. Konutlarda hepsi çift kanatlı ve ahşap olan 14 tip ana giriş kapısı görülmektedir. "K2" (5 konut) (Tablo 6) ve "K4" (4 konut) (Tablo 7) en yoğun olarak kullanılan kapı tipleridir.

Konutların Plan Özellikleri

İzmit geleneksel konutlarında en yoğun olarak görülen plan tipi; sofası "I" şeklinde olan; sofanın bir ucunda merdiveni bulunan ve sofanın her iki tarafı boyunca odaların yer aldığı "İ1.1" diye adlandırılan iç sofalı plan tipidir. Bu plan tipi, konutların 16'sında zemin katlarda, 16'sında normal katlarda, 15'ünde de hem zemin hem de normal katlarda mevcuttur (Tablo 8).

Tablo 2. Konutların Kat Türlerine Göre Gruplanması

Kat Türü	1. GRUP Zemin+1 Kat	2. GRUP Zemin+2 Kat	3. GRUP Bodrum+Zemin +1Kat	4. GRUP Bodrum+Zemin +2Kat
				
Konut Sayısı	7 konut	11 konut	12 konut	2 konut
Konutların Envanter Numarası	E88, E82, E63, E58, E114, E9, E15	E8/1, E8/2, E90, E99, E4, E10, E12, E115, E96/2, E17, E13	E105, E101, E5, E100, E106, E67, A83, E103, E44, E6, E7, E53	E11, E120

Kat Türü	5. GRUP Zemin+1Kat+ Cihannüma	6. GRUP Zemin+2Kat+ Cihannüma	7. GRUP Bodrum+Zemin+ 1Kat+ Cihannüma	8. GRUP Bodrum+Zemin+ 2Kat+Cihannüma
Konut Sayısı	1 konut	1 konut	4 konut	1 konut
Konutların Envanter Numarası	E112	A81	E48, E62, E86, E118	E47
Kat Türü	9. GRUP 2 Bodrum Kat+ Zemin+1Kat+ Cihannüma			
Konut Sayısı	1 konut			
Konutların Envanter Numarası	E49			

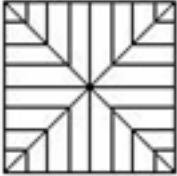

Şekil 2. 3. Grup Kat Türüne (Bodrum+Zemin+1 kat) Sahip Konut Örnekleri

Şekil 3. 2. Grup Kat Türüne (Zemin+2 kat) Sahip Konut Örnekleri

Tablo 3. Konutların Çatı Örtüsü Tipi

Çatı Örtüsü Tipi	Beşik Çatı	Kırma Çatı
		
Konut Sayısı	5 konut	35 konut
Konutların Envanter Numarası	E58, E4, E88, E120, E86	E9, E8/1, E8/2, E82, E13, E5, E6, E12, E11, E10, E63, E96/2, E7, E100, E99, E44, A83, E62, E67, E114, E112, E106, E105, E115, E101, A81, E118, E103, E49, E53, E48, E47, E90, E17, E15

Şekil 4. Konutlarda Bulunan Eliboğründe Örnekleri

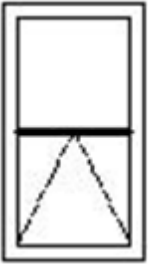

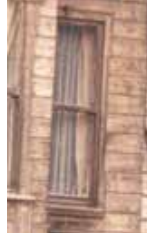

Şekil 5. Tek Katlı Çıkması Bulunan Konut Örnekleri

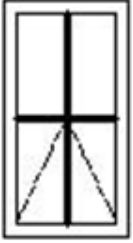

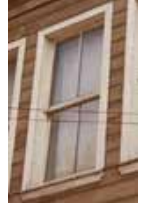
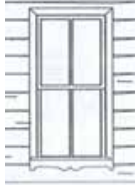

Şekil 6. Konutlarda Bulunan Balkon Örnekleri

Tablo 4. "G-P8 (8. Tip Giyotin Pencere)" in Bulunduğu Konutlar

PENCERE TİPİ	G-P8 TİPİ PENCERESİ OLAN KONUTLAR			
 <p data-bbox="414 1131 470 1159">G-P8</p>	 <p data-bbox="616 639 666 668">A81</p>	 <p data-bbox="817 639 852 668">E5</p>	 <p data-bbox="1010 639 1044 668">E6</p>	 <p data-bbox="1206 639 1241 668">E7</p>
	 <p data-bbox="616 930 666 958">E11</p>	 <p data-bbox="813 930 863 958">E12</p>	 <p data-bbox="1010 930 1059 958">E44</p>	 <p data-bbox="1206 930 1256 958">E47</p>
	 <p data-bbox="616 1242 666 1271">E49</p>	 <p data-bbox="813 1242 863 1271">E53</p>	 <p data-bbox="1010 1242 1059 1271">E106</p>	 <p data-bbox="1170 1220 1282 1271">Yeşil Köşk (E118)</p>
	 <p data-bbox="571 1539 716 1598">Pembe Köşk (E120)</p>			

Tablo 5. "G-P7 (7. Tip Giyotin Pencere)" nin Bulunduğu Konutlar

Sonay
AYYILDIZ

PENCERE TİPİ	G-P7 TİPİ PENCERESİ OLAN KONUTLAR			
 G-P7	 E5	 E6	 E7	 E9
	 E11	 E12	 E13	 E44
	 E48	 E88	 Ufuk Şensoy Evi (E114)	

Tablo 6. "K2 Tipi (2. tip Kapı)" nin Bulunduğu Konutlar

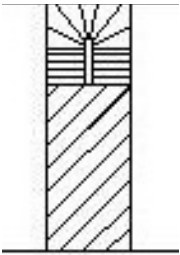

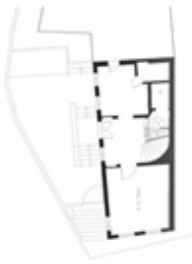
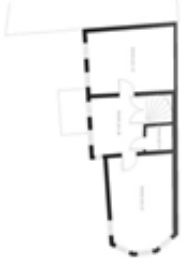

KAPI TİPİ	K2 TİPİ KAPISI OLAN KONUTLAR		
 K2	 E11	 E12	 E96/2
	 E100	 E115	

Tablo 7. "K4 tipi (4. tip Kapı)" nin Bulunduğu Konutlar

KAPI TİPİ	K4 TİPİ KAPISI OLAN KONUTLAR	
 K4	 E5	 E62
	 E105	 Yeşil Köşk (E118)

Tablo 8. Sofası "İ1.1" Tipinde Olan Konutlara Örnekler

Sonay
AYILDIZ

SOFA TİPİ	SOFASI "İ1.1" TİPİNDE OLAN KONUT PLANLARI	
	ZEMİN KAT PLANI	NORMAL KAT PLANI
 İ1.1	A81 	
	E5 	
	E7 	
	E8/1 	
	E9 	
	E15 	

Konutların Cephe Kaplama Malzemeleri ve Yapım Sistemleri

Konutlar cephe kaplama malzemesi türlerine göre gruplandığında; iki malzemeli (Taş+Sıva, Ahşap+Sıva, Ahşap+Taş), üç malzemeli (Ahşap+Taş+Sıva, Ahşap+Tuğla+Sıva) ve dört malzemeli (Ahşap+Taş +Tuğla+Sıva) türlere rastlanmıştır. Cephede üç malzemeli olan ve Ahşap+Taş+Sıva'nın birlikte kullanıldığı konutlar yoğunluktadır. Konutların 17'sinin (A83, E5, E9, E10, E11, E12, E13, E15, E17, E49, E58, E82, E101, E114, E115, E118, E120) cephesinde Ahşap+Taş+Sıva'dan oluşan üç malzeme, 11'inde (E6, E7, E8/1, E8/2, E48, E62, E86, E88, E96/2, E105, E106) Ahşap+Sıva'dan oluşan iki malzeme ve 6'sında Ahşap+Taş malzemedan oluşan iki malzeme mevcuttur. Belirlenen diğer kaplama malzemeleri ise belirli bir yoğunluk göstermemektedir.

Konutların yapım sistemleri, katlara göre farklılık göstermektedir. Bodrum katı olan 18 konuttan 17'sinin (E5, E7, E44, E47, E48, E49, E53, E62, E67, E86, E100, E101, E103, E105, E106, E118, E120) bodrum katı "yığma taş duvar"dır. Diğer 1 konut ise (A83) "ahşap karkas dolgu duvar" sistemindedir. 40 konutun zemin katları "yığma taş duvar" ve "ahşap karkas duvar" yapım sistemindedir. Konutların 10'unda (E5, E6, E7, E44, E47, E53, E82, E105, E106, E118) "ahşap kaplamalı ahşap karkas sistem", 14'ünde (A81, A83, E8/1, E8/2, E10, E11, E12, E15, E48, E58, E86, E90, E101, E103) "taş/tuğla dolgulu ahşap karkas sistem" ve 6'sında (E17, E49, E88, E99, E112, E115) "yığma taş duvar" sistemi tespit edilmiştir. Konutların normal katlarında ise, 23 konutta (E5, E6, E7, E8/1, E8/2, E11, E12, E13, E15, E44, E47, E53, E58, E63, E82, E86, E88, E90, E99, E105, E106, E115, E118) "ahşap kaplamalı ahşap karkas sistemi" görülmüştür. Cihannüması bulunan 8 konutun 5'inde (E47, E118, E86, E112, A81) "ahşap kaplamalı ahşap karkas sistem" görülmüştür.

SONUÇLAR

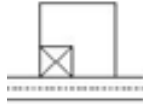

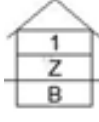

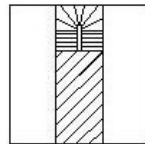
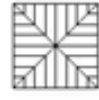
İncelenen 40 konut içinde İzmit Geleneksel Konut Özelliğini taşıyan en karakteristik konutlar; 14 özellikle E5, 12'şer özellikle E7, E12, E48, 11'er özellikle E6, E53, E118, 10'ar özellikle E44, E47, E105'dir (Tablo 9). Konutlarda en yoğun görülen mimari özellikler ise tabloda özetlendiği gibidir (Tablo 10).

Tablo 9. İzmit Geleneksel Konut Özelliğini Taşıyan En Karakteristik Konutlar

Sonay
AYILDIZ

		
<p>E5 (14 Özellik)</p>		
		
<p>E7 (12 Özellik)</p>	<p>E12 (12 Özellik)</p>	<p>E48 (12 Özellik)</p>
		
<p>E6 (11 Özellik)</p>	<p>E53 (11 Özellik)</p>	<p>E118 (11 Özellik)</p>
		
<p>E44 (10 Özellik)</p>	<p>E47 (10 Özellik)</p>	<p>E105 (10 Özellik)</p>

Tablo 10. Konutlarda En Yoğun Görülen Mimari Özellikler

Konutlarda En Yoğun Görülen Özellikler	Konut Sayısı	Oranı	Konutlarda En Yoğun Görülen Özellikler	Konut Sayısı	Oranı	
 Hem Sokak Hem Tek Yan Sınıra Dayalı	12	%30	 K2 Tipi Kapı	5	12,5	
 3. Grup Kat Türü Bodrum+Zemin +1Kat	12	%30	 K4 Tipi Kapı	4	%10	
 2. Grup Kat Türü Zemin+2 Kat	11	%27,5	 İ1.1 Tipi Plan	Zemin Kat	16	%40
				Normal Kat	16	%40
 Kırma Çatı	35	87,5	Ahşap+Sıva İki Malzemeli Cephe	11	%27,5	
Eliböğüründe	24	%60	Ahşap+Taş+Sıva Üç Malzemeli Cephe	17	%42,5	
Tek Katlı Çıkma	22	%55	Yığma Taş Duvarlı Bodrum Kat	17	%42,5	
Balkon	20	%50	Ahşap Karkas Dolgu Duvar	Zemin Kat	14	%35
				Normal Kat	7	%17,5
				Cihannüma		

 G-P8 Tipi Pencere	13	%32,5	Ahşap Kaplamalı Ahşap Karkas Duvar	Zemin Kat	10	%25
				Normal Kat	23	%57,5
				Cihannüma	5	%12,5
 G-P7 Tipi Pencere	11	%27,5				

KAYNAKÇA

- Altaş, N., "Tipoloji", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi*, Cilt 3, YEM Yayınevi, İstanbul, 1997, s.1779.
- Başgelen, N., *Türkiye Kültür Envanteri Kılavuzu*, Türkiye Bilimler Akademisi Türkiye Kültür Sektörü TÜBA-TÜKSEK Yayınları, Yapım: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, Birinci Basım, Mart Matbaası, İstanbul, 2003.
- Erdoğan, N., Ayyıldız, S., Özbayraktar M., *İzmit Kent Merkezinin Mimari Sürekliliğinin Kültür Bağlamında İncelenmesi*, KOÜ Bilimsel Araştırmalar Fonu Destekli 2007/21 No'lu Araştırma Projesi, Kocaeli, 2010.
- Erdoğan, N., Ayyıldız, S., Özbayraktar M., "Requalifying Old Neighbourhoods Of İzmit: Works Of Architectural Design Studio", *Revitalising Built Environments: Requalifying Old Places For New Uses*, İstanbul, 2009.
- Erdoğan, N., Özbayraktar M., Ayyıldız, S., *Tarihi İzmit Kent Merkezi Geleneksel Konutları*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları 21, İSE Reklam, ISBN: 978-605- 88574-8-3, İstanbul, 2011.
- Sencer, M., *Yöntembilim Terimleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1981.

İZMİT PERTEV PAŞA KÜLLİYESİ'NİN KLASİK OSMANLI MİMARISİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ

Hamza GÜNDOĞDU*

Rumeysa IŞIK**

İstanbul'dan Anadolu'ya uzanan ana güzergâh üzerinde bulunan İzmit, XVI. yüzyıl başlarından itibaren kurulması hızlanan menzil sitelerinden birine merkezlik etmiştir.

Osmanlıların en geniş sınırlarına ulaştığı XVI. yüzyılın başlarından itibaren İstanbul'dan doğuya seyahat eden yolcuların, ticari kervanların, hac kabilelerinin ve ordunun sefer yolu üzerinde bulunan İzmit, Gebze'den sonraki ilk durak ve dinlenme yeri idi. Çeşitli amaçlar için İstanbul'dan batıya gidecek olanların da ana güzergâhı; Büyük Çekmece, Çatalca, Çorlu, Lüteburgaz, Babaeski, Havsa ve Edirne üzerinden Belgrad ve Viyana'ya kadar uzanan yollar idi¹.

Anadolu'ya gidecek olanlar Sapanca'ya kadar ilerledikten sonra ya Kuzeydoğu Anadolu güzergâhı denilen; Bolu, Gerede, Tosya, Merzifon, Amasya, Tokat, Koyulhisar, Şebinkarahisar, Erzincan, Tercan, Aşkale, Erzurum, Pasinler, Sarıkamış, Karakilise (Ağrı) üzerinden Doğubayazıt ve Erivan'a, oradan da Demirkapı'dan geçen İpek Yolu'na bağlanmak durumunda, ya da Sapanca'dan sonra güneye yönelerek Bilecik, Bozüyük, Kütahya, Afyon, Çay, Akşehir, Iğın, Kadınhanı, Konya, Karapınar, Ereğli, Kemerhisar (Tyana), Çiftelhan, Pozantı, Adana, Ceyhan, Payas, Belen üzerinden Kunaytra, Halep, Şam, Amman, Maan, Medine ve Mekke'ye kadar uzanan hac yolu güzergâhını takip etmek durumundaydılar. Bu güzergâh, yakın yıllara kadar motorlu taşıtlarla hacca giden yolcuların da takip ettikleri ana güzergâh idi. Ancak bu güzergâhın bir kolu da Adana ve Ceyhan'dan sonra Gaziantep, Diyarbakır, Mardin üzerinden daha doğuya uzanıyor ve Hazar Denizi güneyinden güneydoğu İpek Yolu güzergâhını meydana getiriyordu².

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Sakarya. e-mail: hgundogdu@sakarya.edu.tr

** Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Sakarya. e-mail: rumeysa@sakarya.edu.tr

1 Menzil sitelerinin kuruluş amaçları ve iskân politikaları konusunda bkz. Ö. L. Barkan, "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası, C.XXIII, S.1-2, İstanbul 1962-1963, s. 239-296; T. Reyhanlı, Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişimi, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1974; Y. Halaçoğlu, XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyâseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi, Ankara 1988; F. Müderrisoğlu, 16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İnşa Edilen Menzil Külliyesi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993; G. Cantay, Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu, Ankara 1999.

2 Bkz. 1 no'lu dipnotta gösterilen yerler.

İşte Osmanlı imarcılığında XVI. yüzyılın başından itibaren İstanbul'dan doğuya ve batıya uzanan ana yollar üzerinde bulunan eski şehirlerde ya da yeni kurulmasına ihtiyaç duyulan yerlerde, hükümdarlar, sadrazamlar, hanım sultanlar ve vezirler tarafından yeni şehirler kurularak, buralarda seyahat eden yolcuların, askerlerin, ticaret erbabının yol güvenliğini sağlamak, ihtiyaçlarını gidermek, hayvanlarının bakımı ve hasta olanların tedavilerini yaptırmak amacıyla tam bir sosyal devlet anlayışı içerisinde çeşitli ölçeklerde külliyeer kurulmuştur.

Söz konusu güzergâhlar üzerinde, yukarıda anılan merkezlerde; cami, medrese, imaret, tabhane, kütüphane, paşa odaları, tekke, zaviye, hamam, mektep, çarşı, arasta, çeşme vb. gibi ibadet ve ikamete yönelik yapılar inşa ettirilerek bir çeşit site-şehirler kurulmuştur.

Kuşkusuz, içerisinde külliye kurulan ve bu anlamda imar gören şehirlerden birisi de Osmanlı kaynaklarında Nikomedyâ, İznikmid, 1911 yılından sonra da İzmit olarak anılan yerleşim merkezi idi³. İzmit; Bithynialılar döneminde kurulmuş, Roma ve Bizans dönemlerinde önem kazanmış yerleşim yerlerinden biriydi. Aynı zamanda Osmanlıların eline geçişinden XVI. yüzyıl başlarındaki Osmanlı klasik dönemi oluşumuna kadar önemini korumuş, ibadet amaçlı bazı yapılarında yer aldığı şehirlerden biri haline gelmişti.

Yukarıda sayılan gereklilikten dolayı İzmit'te, Osmanlı sarayında ikinci vezirliğe kadar yükselen Pertev Mehmet Paşa tarafından bir külliye kurulmuştur⁴. Evliya Çelebi *Seyahatnamesi*'nde, Mahkeme Camii olarak da geçen bu yapı⁵, günümüzde Yeni Cuma Camii⁶ adıyla tanınmaktadır. Tek başına inşa edilmemiş olan Pertev Paşa Camii'nin yanında; imaret, hamam, han, arasta, mektep, çeşme ve sebilden oluşan diğer külliye birimleri de yer alıyordu. Külliyenin su ihtiyacını karşılamak üzere bir de su yolu yaptırılmıştı⁷.

Yukarıda açıklanan sebeplerle İzmit'te inşa ettirilen bu külliyenin banisi Pertev Mehmet Paşa, Arnavut asıllı devşirmelerden olup Enderun'da yetişmiş 4., 3. ve 2. vezirlik payesi ile

- 3 İzmit'in kuruluşu, adlandırılmaları ve Osmanlı dönemindeki iskânı konusunda bkz. A.S. Ülgen, "Pertev Paşa'nın Eserleri Hakkında Mimari İzahat", *Vakıflar Dergisi*, C.II, Ankara 1942, s.241-243; Ş. Turan, "Mehmed Pertev Paşa", İA., C.IX, İstanbul 1964, s. 552-559; İ. H. Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, C.II, İstanbul 1971, s. 278; İ. Aktuğ, *İzmit Pertev Paşa Camii (Yeni Cuma Camii)*, Ankara 1990; Z. H. Kurtbil, "Pertev Paşa Külliyesi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, S. XXXIV, Ankara 2007, s. 236-238.
- 4 Külliye hakkında bkz. A. Erdoğan, "Kanuni Süleyman Devri Vezirlerinden Pertev Paşa'nın Hayatı ve Eserleri", *Vakıflar Dergisi*, S.II, Ankara 1942, s.235-240; R.M. Meriç, *Mimar Sinan, Hayatı, Eserleri*, Ankara 1965, bu eserde sadece Adsız Risale'de hamam (s.7), Tezkiretü'lEbniye (s.80, 127) ve Tuhfetü'l Mi'mârîn'de cami (s. 25) ve hamam (s. 47) adları geçmemektedir; G. Goodwin, *A History of Ottoman Architecture*, London 1971, s.301-302; M. Sözen-v.D., *Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan*, İstanbul 1975, s.201-205; E. Eglı, Sinan, Stuttgart 1976, s.87; O. Aslanapa, *Osmanlı Devri Mimarisi*, İstanbul 1980, s.286; A.Kuran, *Mimar Sinan*, İstanbul 1987; U. Vogt, *Mimar Sinan*, İstanbul 1987, s.159; O. Aslanapa, *Mimar Sinan*, Ankara 1992, s.71; H. Develi, *Sâi Mustafa Çelebi Yapılar Kitabı Tezkiretü'lEbniyan ve Tezkiretü'lEbniye*, İstanbul 2003, s.97, 108, 183'te cami ve hamama yer verilmiştir; D. Kuban, *Osmanlı Mimarisi*, İstanbul 2007, s.582; T. Büyükkakın (Gen.Yay. Yön.), *Açık Hava Müzesi Kocaeli Open Air Museum*, Kocaeli 2008, s.87; N.Ü. Sönmez, *Mimar Sinan Yapısı Menzil Külliyelerinden; İzmit Pertev Paşa Külliyesi*, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2010; T. Aksoy, *Kocaeli Kültür Envanteri*, Kocaeli 2011, s.59; A.S. Ülgen, a.g.m., s.241-vd.; İ. Aktuğ, a.g.e., müteaddit sayfalar; Z.H. Kurtbil, a.g.m., s.236-vd.; Ş.Turan, a.g.m., s.552.
- 5 Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C.II, İstanbul 1935, s.64; M. Erdoğan, "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", *Vakıflar Dergisi*, S.VII, İstanbul 1965, s.157, 184; N.Ü. Sönmez, a.g.t., s.14; Ş. Turan, a.g.m., s. 553.
- 6 Cumhuriyet'in ilk yıllarında ilgisiz kalmış olan Cami, bir süre askerlerin kıyafet deposu olarak kullanılmıştır. Daha sonraları ibadete açılarak Cuma günleri içerisinde namaz kılınmaya başlanmasıyla da Yeni Cuma Camii adını almıştır (www.ekspresgazete.com).
- 7 Yukarıda anılan kaynakların hemen tamamında bu birimin varlığı zikredilmekte, bazı birimler için özel tanımlamalar da bulunmaktadır. Z. Ahunbay, "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları: Medreseler, Darülkurralar, Mektepler", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, I, İstanbul 1988, s.239-309; G. Cantay, "Kervansaraylar", *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri*, I, İstanbul 1988, s.371-374; V. Şenel-v.d., *Pertev Mehmet Paşa Külliyesi (Pertev Mehmet Paşa Külliyesi (SocialComplex))*, İstanbul 2012; G. Cantay, a.g.e., s.76; F. Müderrisoğlu, a.g.t., müteaddit sayfalar; N.Ü. Sönmez, a.g.t., müteaddit sayfalar; A.S. Ülgen, a.g.m., s.241-243.

Osmanlı Devleti'ne en üst düzeylerde hizmet etmiştir⁸. Kanuni'nin oğullarından Şehzade Bayezid ile Selim arasındaki anlaşmazlıklarda önemli rol oynayan Pertev Paşa, Zigetvar ve Tımışvar seferlerinde de başarılı hizmetlerde bulunmuş, ancak 1571'de vuku bulan İnebahtı Deniz Savaşı'ndaki başarısızlığı nedeniyle gözden düşmüş, görevinden azledilmiş ve bir yıl sonra 1572'de ölmüştür⁹.

Başta İstanbul olmak üzere İzmit, Malkara ve Gelibolu'da mülkleri bulunan Pertev Paşa'nın İzmit'te yaptırdığı menzil külliyesinden başka İstanbul Vefa'da bir saray ve kervansaray, Uzunçarşı'da bir han ve Eyüp'te kendisi için bir türbe inşa ettirdiği de kaynaklarda yer almaktadır¹⁰. Pertev Paşa, İzmit'teki külliyesi için bir de vakfiye hazırlatmıştır¹¹.

Bu bildiriye Pertev Paşa'nın siyasi kimliğine ve faaliyetlerine fazla yer vermeden, onun İzmit'te inşa ettirdiği külliyesinin, Osmanlı klasik dönemi içindeki yeri ve değişmeye başlayan üslup özellikleri üzerinde durulacaktır.

Külliye, Sinan'a ait tezkerelere göre (sadece cami ve hamam kayıtlı) Pertev Paşa'nın isteği üzerine, ölümünden sonra kethüdası Sinan Ağa tarafından dönemin dahi mimarı Sinan'a inşa ettirilmiştir (Foto.1)¹². Pertev Paşa 1572'de vefat ettiğine göre külliye'nin inşasına daha sonra başlanmış ve 1579 yılında Mimar Sinan'ın olgunluk çağına yapı tamamlanmıştır. Tarihleme ile ilgili kitabe, batı avlu girişinde tek satır halinde H. 987 (M. 1579) olarak verilmiştir (Foto.2).

Külliye; geniş bir avlu duvarı ile çevrili cami ile kervansaray, imaret, bir sıra dükkân (arasta), çifte hamam, sıbyan mektebi, çeşme ve suyolundan oluşuyordu (Çiz. 1, 2). Bunlardan cami ve çeşme orijinal durumlarıyla günümüze ulaşmış iken zamanla tahrip olan kervansaray ve imareten sadece bir duvar parçası, kısmen değişmiş haliyle sıbyan mektebi, çok az bir bölümüyle de hamam gelebilmiştir. Bölgenin deprem kuşağında bulunması nedeniyle külliye birimlerinin önemli bir kısmı H. 1331 (M. 1719) yılında meydana gelen depremde zarar görmüştür. Söz konusu deprem sonrası yıkılan yerlerin onarımı için İstanbul'dan neccar, duvarcı ve taş ustaları gönderilmiştir¹³. Külliye'ye zarar veren bir başka deprem, H. 1178 (M. 1764)'de meydana gelmiş ve bu olaydan sonra da cami, imaret, sebil (çeşme) ve suyolunun onarıldığı kayıtlarda yer almıştır¹⁴. Yine yapıların zarar görebileceği sadece caminin onarıldığı deprem, H. 1274 (M. 1858)'de vuku bulmuş olandır¹⁵.

Bu depremlerden başka 1952-1961 yılları arasında külliye'nin çevre duvarları, şadırvanın üst örtüsü ve taşıyıcıların yüzeylerindeki kalemşi süslemeler ile caminin alçı pencereleri ve kalemşileri yenilenmiştir¹⁶.

1999 Ağustos depreminden sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce genel bir bakımdan geçirilen külliye'de, cami minaresinin yenilenmesiyle son onarım gerçekleştirilmiştir¹⁷.

8 İ. Bostan, "Pertev Paşa", TDV İslam Ansiklopedisi, S. XXXIV, Ankara 2007, s.235-236; İ. Aktuğ, a.g.e.,s.2; A. Erdoğan, a.g.m., s.235; Ş.Turan, a.g.m., s.552-553; Z.H. Kurtbil, a.g.m., s.23;N.Ü. Sönmez, a.g.t., müteaddit sayfalar.

9 Bazı kaynaklarda (İ. Bostan, a.g.m.,s. 235) Pertev Paşa'nın ölümü 1574-1575 olarak verilirken, çoğunlukla da azledildikten birkaç ay sonra 1572 yılı olarak verilmiştir. Bu konuda bkz. A. Erdoğan, a.g.m., s. 235; N.Ü. Sönmez, a.g.t.,s.19.

10 Bkz. 9 no'lu dipnotta gösterilen yerler.

11 İ. Bostan, a.g.m.,s.235.

12 Sinan'a ait Tezkiretü'lEbniye ve Tuhfetü'lMimâr'in esas alınarak tüm kaynaklarda Külliye, Sinan'ın eseri olarak gösterilmiştir.

13 Depremden sonraki bu onarım için bkz. M. Erdoğan, a.g.m., s. 149-205 (Cami onarımı: s.157, belge:185); Z. H. Kurtbil, a.g.m., s. 236; İ. Aktuğ, a.g.e., s. 3; N.Ü. Sönmez, a.g.t., s. 30; V. Şenel vd., a.g.e., s. 3.

14 M. Erdoğan, a.g.m., s. 157; Z. H. Kurtbil, a.g.m., s. 236; İ. Aktuğ, a.g.e., s. 3; N.Ü. Sönmez, a.g.t., s. 30.

15 Bkz. 13 no'lu dipnotta gösterilen yerler.

16 İ. Aktuğ, a.g.e.,s.3, 20; N.Ü. Sönmez, a.g.t., s. 30.

17 V. Şenel vd., a.g.e., s. 13.

Bildiride, yapılar ayrı ayrı tanımlanmaktansa, külliye düzeni ve caminin Sinan'ın olgunluk devresinde ön planda tuttuğu bazı özelliklerine dikkat çekilmek istenmiştir. Orijinalde külliye yerleşim planında, arazinin topografik durumundan kaynaklanan bazı düzensizlikler görülmektedir. Örneğin bu tarz menzil külliyelerinin orijini, İstanbul'daki Fatih Külliyesi'ne bağlamak yanlış olmayacaktır (Çiz.3). 1462-1470 yılları arasında yaptırılan Fatih Külliyesi'nde ortada revaklı, şadırvanlı, avlulu cami ile onun güneyindeki Fatih ve Selçuk Hatun'a ait olan türbelerin ele alındığı kuzey-güney eksenini, bunun iki yanına dördü büyük, dördü küçük olmak üzere sekizden 16 medrese, medreselerin güneyinde tabhane, imaret, kervansaray ve darüşşifadan oluşan birimler ve kuzeydeki avlu girişlerinin yanlarına eklenen bir kütüphane ve bir mektep ile oldukça geniş bir alana inşa edilen cami merkezli külliye düzeni, aslında sözünü ettiğimiz doğu-batı güzergâhları üzerinde inşa edilen diğer külliye düzenlerini hatırlatır şekilde esas alınmıştır. Ancak aynı bütünlüğü Pertev Paşa Külliyesi'nde göremiyoruz.

İstanbul ile İzmit arasındaki en önemli ve erken tarihli külliye, kuşkusuz bu geleneğin ikinci adımı olarak sayabileceğimiz Gebze'deki 1523 tarihli Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'dir (Çiz.4). Bu külliye de cami merkezli olup ortada yer alan cami ve türbenin eksen olduğu, batı ve kuzeyden diğer külliye binalarıyla (imaret, paşa odaları, kütüphane, kervansaray, tekke, darüşşifa, medrese) "U" biçiminde sarılmıştır. Böylece Çoban Mustafa Paşa Külliyesi de kalabalık grupların sefere çıkan ordunun, hac kabilelerinin, ticari kervanların, hatta devletin hatırı sayılır misafirlerinin konuk edilebileceği şekilde ve her türlü ihtiyacı karşılayabilecek düzeyde bir imaret sistemine sahiptir.

Bu örnekleri XVI. yüzyılda yeni kurulan şehirlerdeki külliyele de yaymak mümkündür. Keza doğu güzergâhı üzerindeki Sapanca, Bozüyük, Eskişehir, Bolvadin, Çay, Iğın (Çiz.5), Karapınar (Çiz.6), Ulukışla, Payas, Belen, Halep, Kunaytra, Şam (Süleymaniye Külliyesi) (Çiz.7), şehir merkezlerinde kurulan külliyele ile batı güzergâhı üzerinde; Büyük Çekmece, Çatalca, Çorlu, Büyük Karıştıran, Lüleburgaz (Çiz.8), Babaeski, Havsa, Edirne ve Svilengrad'da inşa edilmiş XVI. ve XVII. yüzyıl külliyelerinin de az çok değişikliklerle cami merkezli plan düzenlemelerine uygun bir şekilde yaptırılmış oldukları görülmektedir. Oysa Pertev Paşa Külliyesi'nde deniz kenarına yakın yerde, muhtemelen ardıc ağacı kazıkları üzerine kurulan caminin, kuzey ekseninde sadece onikigen planlı şadırvan yer almış (Foto.3), üç sivri kemerden oluşan çeşme (Foto.4), cami etrafını kuşatan üç girişe sahip avlu duvarlarının pahlanarak yumuşatılmasıyla oluşturulan güneybatı köşeye yerleştirilmiştir. Kuzeybatıya imaret, çifte hamam (Foto.5), batıya da deniz yönüne on dükkândan ibaret arasta, kervansaray ve sıbyan mektebi (Foto.6) yerleştirilerek dağınık, simetriden uzak bir mimari manzume ortaya konmuştur. Kervansarayın güney duvarı arasta ile ortaktır. Kuşkusuz burada yolcuların ibadet (cami), su ihtiyacı (çeşme), dinlenme yerleri (han, imaret), eğitim (sıbyan mektebi), temizlik (çifte hamam) gibi temel ihtiyaçlarının karşılandığı bir yerleşim düzeni esas alınmıştır.

Öte yandan düzgün kesme taştan kareye yakın dikdörtgen planlı cami, yüksek sekizgen kasnak üzerine oturan tek kubbe ile örtülü olup önünde Sinan'ın çok sevdiği çift revaklı son cemaat sistemine yer verilmiştir (Foto.7). Bunlardan birincisi, batıdan ve doğudan minare kaidesi kadar dışa taşırılmış, ortada üç kubbe, iki yanda da birer aynalı tonozla mukarnas başlıklı mermer sütunlara, sivri kemerlerle oturtulmuş ikinci revak kısmıdır. Birinci revakın etrafını "U" biçiminde saran ikinci revak, eğimli bir çatı ile örtülü olup Sinan'ın ilk uygulamalarından biri olan Üsküdar Mihrimah Sultan Camii'nin (1548) (Çiz.9) son cemaat yeri ile benzerdir. Sinan'ın çok sevdiği çifte revak sistemi Tekirdağ Rüstem Paşa (1552-1553) (Çiz.10), Şam Süleymaniye (1554) (Çiz.6), Beşiktaş Sinan Paşa (1555) (Çiz.11), İstanbul Rüstem Paşa (1561) (Çiz.12), Babaeski Semiz Ali Paşa (1561) (Çiz.13),

Diyarbakır Behram Paşa (1564) (Çiz.14), Üsküdar Atik Valide (1583) (Çiz.15), Çatalca Ferhad Paşa (1580) (Çiz.16), Tophane Kılıç Ali Paşa (1583) (Çiz.17), Kayseri Kurşunlu (1585) (Çiz.18) ve son olarak da İstanbul Mesih Mehmet Paşa Camilerinde (1585) (Çiz.19) uygulanmıştır. Kuşkusuz camilerdeki ikinci son cemaat yerlerinin kandil geceleri, bayram ve cuma namazlarında iç mekâna sığmayan cemaatin namaz kılabilmesi için hazırlanmış ek ibadet alanları olduğu gibi, soğuk, yağmurlu ve karlı havalarda, camiye giriş ve çıkışlarda koruma şemsiyesi olarak görev yapan birer genişletme mekânı olduğunu da unutmamak gerekir.

Süleymaniye Külliyesi bünyesinde yer alan Türbe kitabesinde kendisini “Yüzden artukömr sürdü nihayet” şeklinde tanımlayan Mimar Sinan’ın, Hicri takvime göre 101-102, Miladi takvime göre de 98-99 yıllık bir ömür sürdüğü kabul edilebilir. Dolayısıyla 1588’de vefat eden bu büyük dahi, ilk gençlik yıllarında Osmanlı klazmine giden yolda, kendinden önce inşa edilmiş yapıları taklitle işe başlamış, daha sonra her çağın ihtiyacını karşılayacak olgunlukta eserler üreterek sanatının zirvesine ulaşmış ve alanında haklı bir şöhret kazanmıştır. Sonraları “dönüşüm yılları”¹⁸ olarak nitelendirilen çağında Sinan, her plan ve çizgide rasyonel, küçük değişiklikler arayan bir ruh dünyasına sahip olmuştur.

Aslında Sinan’ın bu ruh dünyasındaki değişiminin ilk işaretlerini, 1548 yılı dolaylarında Edirnekapi’da gerçekleştirdiği Mihrimah Sultan Camii’nde (Foto.8) görmek mümkündür. Sinan bu camide aslında sekiz istinatlı bir alt yapıyı, yan kanatları aşağıda tutmak suretiyle ortadaki kare taban üzerine oturan kısmı yükselterek tek kubbeli bir görünüm elde etmiştir. Farkına varsın ya da varmasın Sinan bu camide; doğu, batı, kuzey ve kible yönünden tabandan yükselen orta alanı örten yüksek kubbeyi köşe ve duvar payelerine, askı kemerlerine bindirerek içte ve dışta çok aydınlık, yüksek ve ferah bir iç mekân elde etmiştir (Foto.9). Dıştan kademeli askı kemerlerine yüklenen kubbenin iç mekânda uyguladığı yücelim duygusu, Rönesans anlayışının özüne uygun bir değişim şeklinde yorumlanabilir.

1579’da gerçekleştirilen İzmit’teki Pertev Paşa Camii’nde de beden duvarlarının yükseltilmesi ve iki kademeli, yüksek bir kasnağın kullanımıyla iç mekânda aynı yücelim duygusu, aydınlık ve ferah bir atmosfer sağlanmıştır (Foto.10). Alt kasnakta dört yönde açılmış pencereler ve köşelerde yüksekçe tutulmuş, yapı üstünde belirginliği vurgulanmış olan tromplarda rol oynamıştır. Sinan’ın benzer çift kasnak sistemini 1563 yılında inşa ettiği Karapınar Selimiye (Foto.11) ve Silivri kapı Hadım İbrahim Paşa camilerinde (Foto.12) de gerçekleştirilmiş olması dikkat çekicidir. Bu uygulamanın, orta büyüklükteki vezir camilerinden 1585’lere tarihlenen altı istinatlı Kazasker İvaz Efendi Camii’nde (Foto.13) de görülmesi, onun son yıllarda yapılarda daha görsel ve fonksiyonelliği ön planda tuttuğunu göstermektedir.

Pertev Paşa Camii’nin köşe geçişlerinde kuvvetlice vurgulanmış ve dıştan belirgin şekilde yükseltilmiş trompların en eskisi, 1468 tarihli Edirne’deki Ayşe Kadın Camii’nde (Foto.14) görülmektedir. Aslında XVIII. yüzyılda (1775) kısmen yenilenmiş olan küçük, tek kubbeli Ayşe Kadın Camii’nde dışarıdan ve içerden bütünlük sağlanarak iç mekânda aydınlık, ferah ve yücelim duygusu yaratılmıştır. Böyle bir uygulama, Sinan’ın 1581 yılında Şemsi Ahmet Paşa için Üsküdar’da yaptığı camide (Foto.15) de görülmektedir.

Pertev Paşa Camii’nde dikkat çeken bir özellik de içi boşaltılmış alt pencere alınlıklarının alçı şebekeli olarak dışarıya açma, aydınlığı yayma amacına yönelik olduğu anlaşılmaktadır (Foto.16). Sinan bu uygulamayı, İstanbul Bali Paşa (1546) (Foto.17), Üsküdar Mihrimah Sultan Camii (1548) (Foto.18), İlgin Lala Mustafa Paşa (1579) (Foto.19), İstanbul Zal

18 A. Kuran’a göre yüz yıllık ömründe Sinan; Hazırlık, Erginlik ve Dönüşüm yılları olmak üzere sanatının zirvesine ulaşmıştır. Daha ayrıntılı bilgi için bkz. A. Kuran, a.g.e., s. 241-246.

Mahmut Paşa (1580) (Foto.20), İstanbul Mesih Ali Paşa (1585) (Foto.21) ve Manisa Muradiye (1585) camilerinde (Foto.22) de uygulamıştır.

Sonuç olarak; 1579 yılında Sinan'ın gerçekleştirdiği Pertev Paşa Külliyesi, bir menzil külliyesi halinde vücuda getirilmiş olmakla birlikte, plan düzeninde bir dağınıklık söz konusudur. Tek kubbeli, orta ölçekteki bu vezir camiinde uygulanan çift revak sistemi oldukça başarılıdır. İç mekânın yüceltilmesi, ferah bir atmosfer oluşturulması gibi hususlarda Sinan'ın başvurduğu kübik altlıklı beden duvarlarından yüksek, iki kademeli kubbeye geçişler, iç ve dış görünümde, ışık-gölge değerlerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Köşe geçişlerindeki yüksek tromp uygulamaları ile bu Camide ortaya konan üslup anlayışı ve arayışı, Sinan'ın Osmanlı mimarisinde meydana getirdiği Rönesans'tan Maniyerizm'e geçişin habercisi olarak değerlendirilebilir.

KAYNAKÇA

- Ahunbay, Z., "Mimar Sinan'ın Eğitim Yapıları: Medreseler, Darülkurrallar, Mektepler", **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, I, İstanbul 1988, s. 239-309.
- Akozan, F., "Türk Külliyesi", **Vakıflar Dergisi**, C.VIII, Ankara 1969, s. 303-327.
- Aksoy, T., **Kocaeli Kültür Envanteri**, Kocaeli 2011.
- Aktuğ, İ., **İzmit Pertev Paşa Camii (Yeni Cuma Camii)**, Ankara 1990.
- Aslanapa, O., **Mimar Sinan**, Ankara 1992.
- Aslanapa, O., **Osmanlı Devri Mimarisi**, İstanbul 1980.
- Barkan, Ö. L., "Şehirlerin Teşekkül ve İnkişafı Tarihi Bakımından Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, C.XXIII, S.1-2, İstanbul 1962-1963, s. 239-296.
- Bostan, İ., "Pertev Paşa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, S. XXXIV, Ankara 2007, s. 235-236.
- Büyükkakın, T. (Gen. Yay. Yön.), **Açık Hava Müzesi Kocaeli Open Air Museum**, Kocaeli 2008.
- Cantay, G., "Kervansaraylar", **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, I, İstanbul 1988, s. 371-374.
- Cantay, G., **Osmanlı Külliyelerinin Kuruluşu**, Ankara 1999.
- Danişmend, İ. H., **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi**, C. II, İstanbul 1971.
- Develi, H., **Sâi Mustafa Çelebi Yapılar Kitabı Tezkiretü'l Bünyan ve Tezkiretü'l Ebniye**, İstanbul 2003.
- Egli, E., **Osmanlı Altın Çağının Mimarı Sinan**, İstanbul 2009.
- Egli, E., **Sinan**, Stuttgart 1976.
- Erdoğan, A., "Kanuni Süleyman Devri Vezirlerinden Pertev Paşa'nın Hayatı ve Eserleri", **Vakıflar Dergisi**, S. II, Ankara 1942, s. 235-240.
- Erdoğan, M., "Osmanlı Devrinde Anadolu Camilerinde Restorasyon Faaliyetleri", **Vakıflar Dergisi**, S.VII, İstanbul 1965, s.149-205 (Cami onarımı: s.157, Belge:185).
- Erzen, J., **Mimar Sinan Dönemi Cami Cepheleri**, Ankara 1981.
- Evliya Çelebi, **Seyahatname**, C. II, İstanbul 1935.
- Goodwin, G., **A History of Ottoman Architecture**, London 1971.
- Halaçoğlu, Y., **XVIII. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun İskân Siyâseti ve Aşiretlerin Yerleştirilmesi**, Ankara 1988.
- Kuban, D., "Sinan'ın Dünya Mimarisindeki Yeri", **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, I, İstanbul 1988, s. 581-624.
- Kuban, D., **Osmanlı Mimarisi**, İstanbul 2007.
- Kuran, A., "Mimar Sinan Camileri", **Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri**, I, İstanbul 1988, s. 176-214.
- Kuran, A., "SingleDomedMosques of the Architect Sinan", **II. Uluslararası Türk ve İslam Bilim ve Teknolojisi Tarih Kongresi Bildirileri**, C. III, İstanbul 1987, s. 84-104.
- Kuran, A., **Mimar Sinan**, İstanbul 1987.

- Kuran, A., **Sinan: The Grand Old Master of Ottoman Architecture**, İstanbul 1987.
- Kurtbil, Z. H., "Pertev Paşa Külliyesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, S. XXXIV, Ankara 2007, s. 236-238.
- Meriç, R. M., **Mimar Sinan, Hayatı, Eserleri**, Ankara 1965.
- Müderrisoğlu, F., **16. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda İnşa Edilen Menzil Külliyesi**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 1993.
- Öz, T., **İstanbul Camileri**, C.I,II, Ankara 1965.
- Reyhanlı, T., **Osmanlılarda Külliye Mimarisinin Gelişimi**, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1974.
- Sönmez, N. Ü., **Mimar Sinan Yapısı Menzil Külliyelerinden; İzmit Pertev Paşa Külliyesi**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya 2010.
- Sönmez, Z., **Mimar Sinan İle İlgili Tarihi Yazmalar-Belgeler**, İstanbul 1988.
- Sözen, M. vd., **Türk Mimarisinin Gelişimi ve Mimar Sinan**, İstanbul 1975.
- Şenel, V., v.d., **Pertev Mehmet Paşa Külliyesi (Pertev Mehmet Pasha Külliye (SocialComplex))**, İstanbul 2012.
- Turan, Ş., "Mehmed Pertev Paşa", **İA.**, C.IX, İstanbul 1964, s. 552-554.
- Ülgen, A. S., "Pertev Paşa'nın Eserleri Hakkında Mimari İzahat", **Vakıflar Dergisi**, C.II, Ankara 1942, s.241-243.
- Vogt, U., **Mimar Sinan**, İstanbul 1987.
- www.ekspresgazete.com
- Yediyıldız, B., "Sinan'ın Yapığı Eserlerin Sosyal ve Kültürel Açından Tahlili", **VI. Vakıf Haftası, Vakıf Medeniyeti Çerçevesinde Mimar Sinan ve Dönemi Sempozyumu (5-8 Aralık 1988)**, İstanbul 1989, s. 103-128.

FOTOĞRAFLAR

Foto.1: İzmit Pertev Paşa Camii'nin Genel Görünümü

Foto.2: Caminin Batı Avlu Girişi Üzerindeki Kitabe

Foto.3: İzmit Pertev Paşa Camii'nin Şadırvanı

*Foto.4: Avlu Duvarı Güneybatı Cephesindeki Çeşme
(N.Ü. Sönmez, 2010)*

*Foto.5: Külliye Ait Hamam Kalıntısı
(N.Ü. Sönmez, 2010)*

Foto.6: Sıbyan Mektebi (N.Ü. Sönmez, 2010)

Foto.7: Caminin Çift Revaklı Son Cemaat Yeri

Foto.8: Edirnekapi Mihrimah Sultan Camii'nin Genel Görünümü (www.mimarsinanerleri.com)

Foto.9: Edirnekapi Mihrimah Sultan Camii'nin İç Mekânı (www.mimarsinaneserleri.com)

Foto.10: İzmit Pertev Paşa Camii'nin İç Mekânı

Foto.11: Karapınar Selimiye Camii

Foto.12: Silivrikapı Hadım İbrahim Paşa Camii (www.archnet.org)

Foto.13: Kazasker İvaz Efendi Camii

Foto.14: Edirne Ayşe Kadın Camii

Foto.15: Üsküdar Şemsi Ahmet Paşa Camii

Foto.16: Pertev Paşa Camii'nin Alçı Şebekeli Pencereleri

Foto.17: İstanbul Bali Paşa Camii

Foto.18: Üsküdar Mihrimah Sultan Camii

Foto.19: Ilgın Lala Mustafa Paşa Camii'nin Alçı Şebekeli Pencereleeri

Foto.20: İstanbul Zal Mahmut Paşa Camii

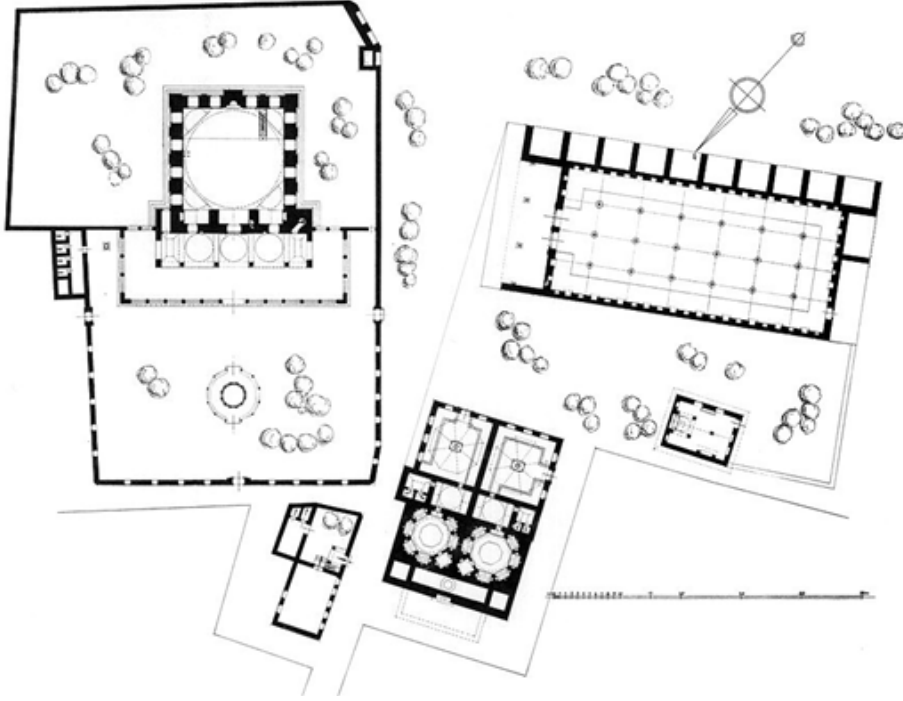
Foto.21:İstanbul Mesih Ali Paşa Camii'nin Alçı Şebekeli Pencereleri

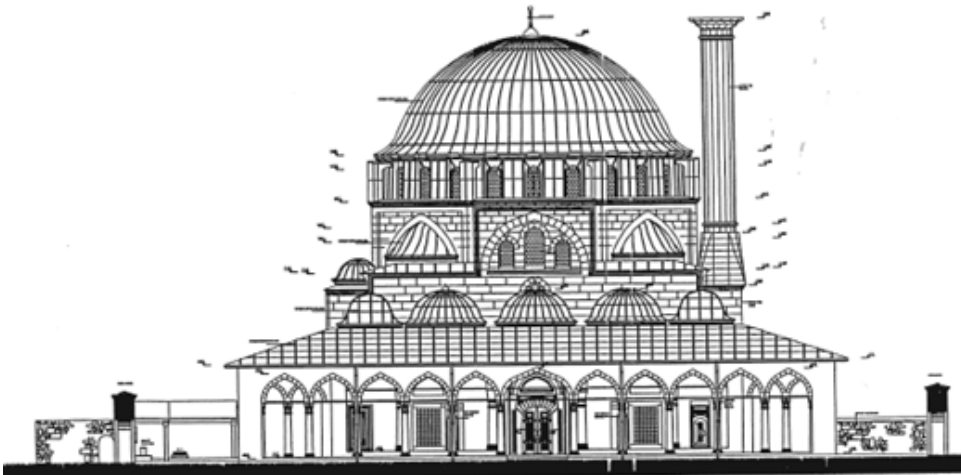
Foto.22:Manisa Muradiye Camii'nin Alçı Şebekeli Pencereleri

ÇİZİMLER

Rumeysa
IŞIK

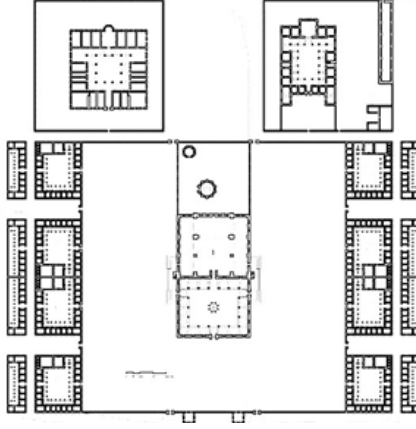

Çiz.1: İzmit Pertev Paşa Külliyesi Planı
(N.Ü. Sönmez'den işlenerek)

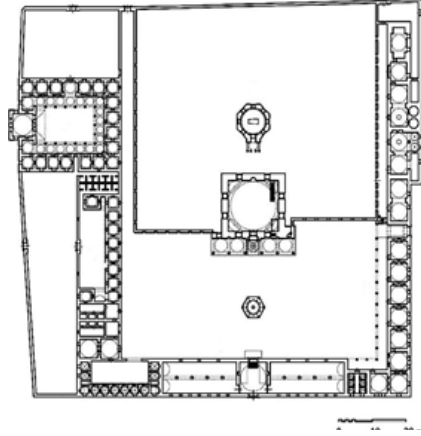

KUZEY CEPHESİ ÖLÇEK : 1/50

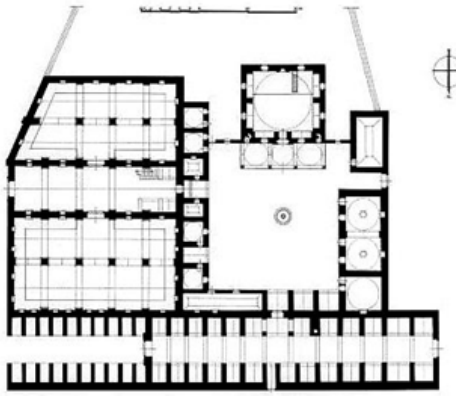
Çiz.2: İzmit Pertev Paşa Camii Rölövesi (N.Ü. Sönmez'den işlenerek)

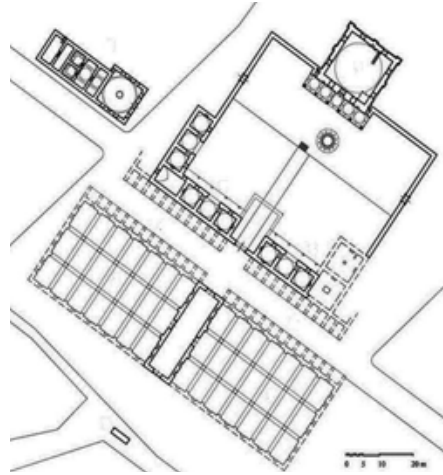
Çiz.3: İstanbul Fatih Külliyesi Planı
(www.archnet.org)

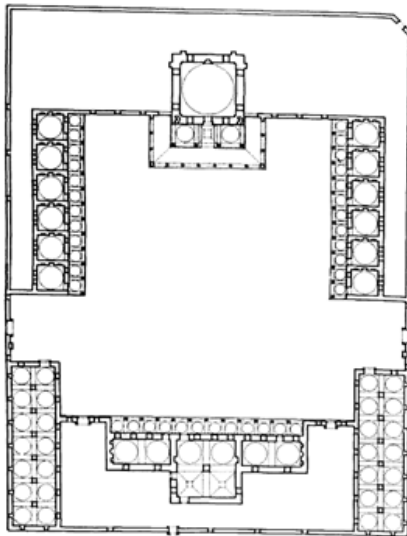
Çiz.4: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi Planı
(www.archnet.org)

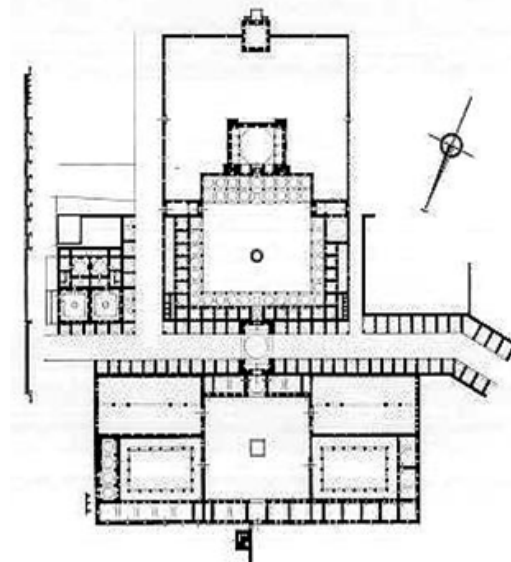
Çiz.5: Iğın Lala Mustafa Paşa Külliyesi Planı
(www.mimarsinaneserleri.com)

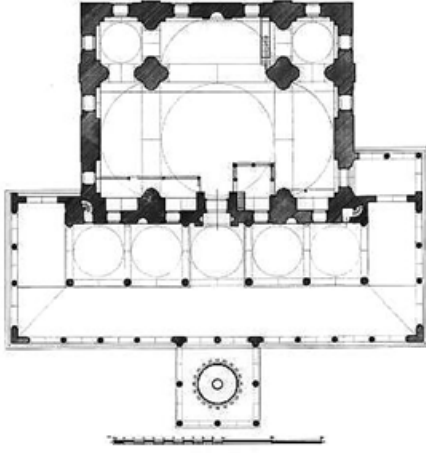
Çiz.6: Karapınar Selimiye Külliyesi Planı
(www.archnet.org)

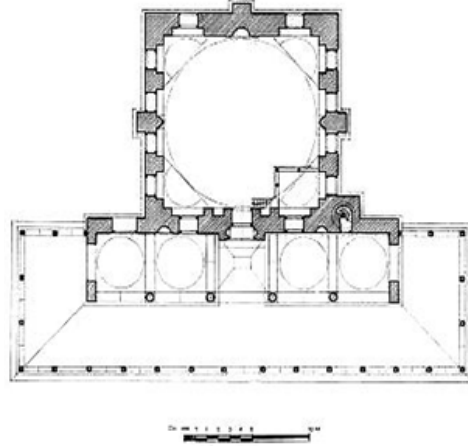
Çiz.7: Şam Süleymaniye Külliyesi Planı
(A.Kuran, 1988)

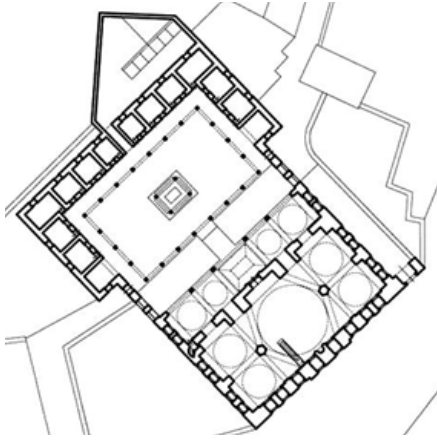
Çiz.8: Lüleburgaz Sokullu Mehmed Paşa Külliyesi Planı
(www.mimarsinaneserleri.com)

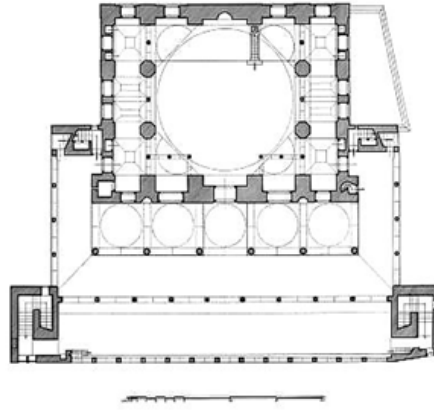
Çiz.9: Üsküdar Mihrimah Sultan Camii Planı
(A.Kuran, 1988)

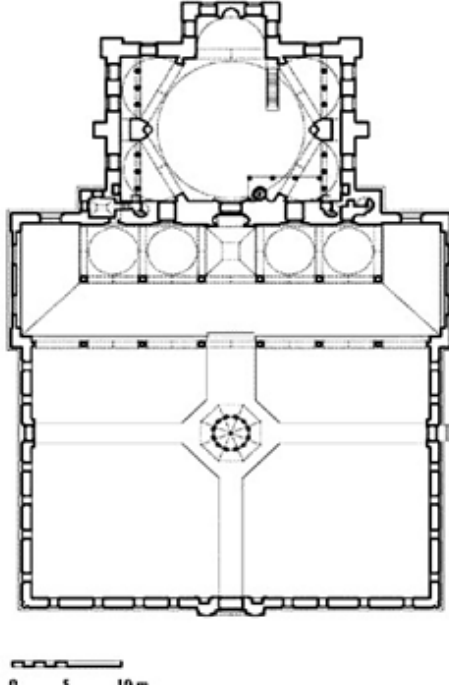
Çiz.10: Tekirdağ Rüstem Paşa Camii Planı
(www.mimarsinaneserleri.com)

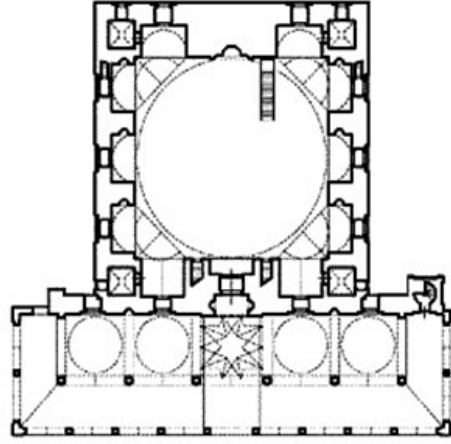
Çiz.11: Beşiktaş Sinan Paşa Camii Planı
(www.archnet.org)

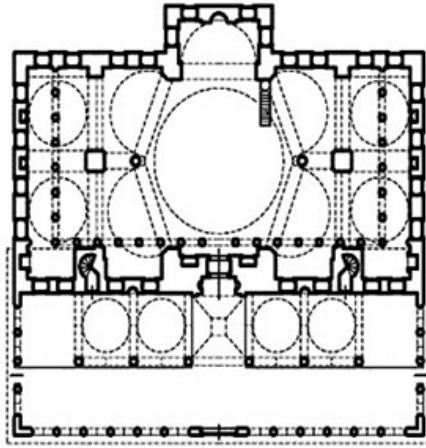
Çiz.12: İstanbul Rüstem Paşa Camii Planı
(www.mimarsinaneserleri.com)

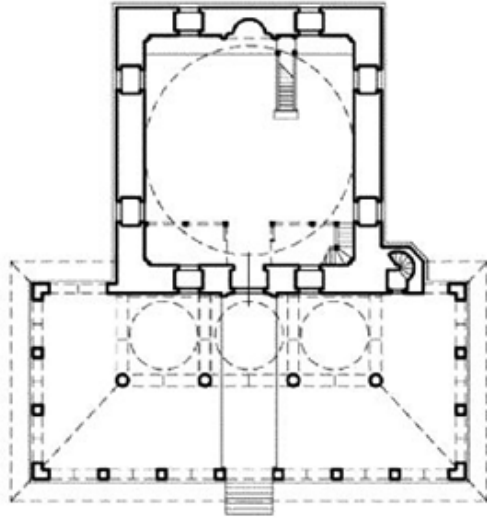
Çiz.13: Babaeski Semiz Ali Paşa Camii Planı
(www.archnet.org)

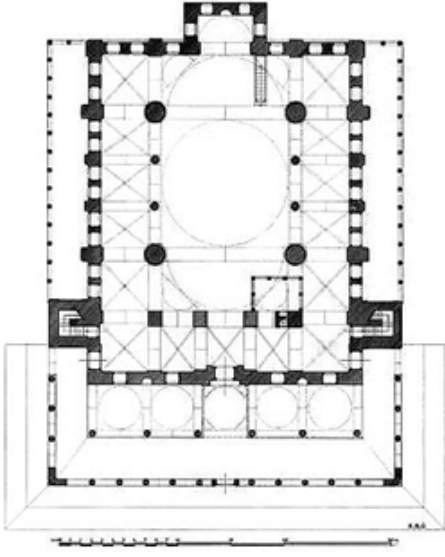
Çiz.14: Diyarbakır Behram Paşa Camii Planı
(www.archnet.org)

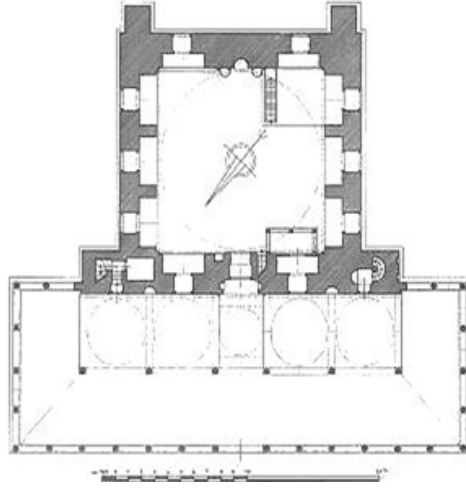
Çiz.15: Üsküdar Atik Valide Camii Planı
(www.archnet.org)

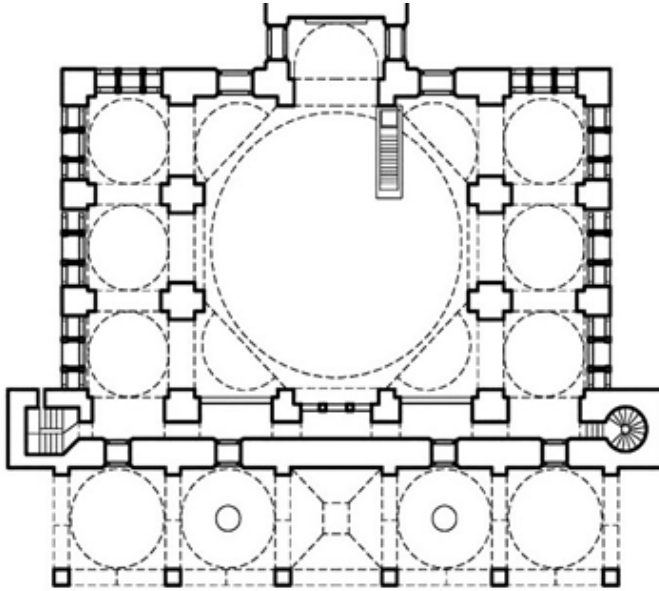
Çiz.16: Çatalca Ferhad Paşa Camii Planı
(www.byzantiumistanbul.com)

Çiz.17:Tophane Kılıç Ali Paşa Camii Planı
(www.mimarsinanerleri.com)

Çiz.18:Kayseri Kurşunlu Camii Planı
(www.mimarsinanerleri.com)

Çiz.19:İstanbul Mesih Mehmet Paşa Camii Planı (www.archnet.org)

KOCAELİ YARIMADASINDA ERKEN OSMANLI CAMİLERİNDEN ŞEYH MUSLİHİDDİN CAMİSİ

Tülin ÇORUHLU*

Cami

Ekrem Hakkı Ayverdi, Sultan Orhan dönemine tarihlediği yapının banisini İlimye Salnamesi'ndeki¹ künyesinden yola çıkarak Orhan Gazi'nin veziri Sinanüddin Yusuf Paşa'nın babası Şeyh Muslihüddin Efendi olarak göstermektedir.² Yusuf Paşa'nın babası Muslihüddin Musa bin Mecdüddin İsa olup ahilerden olduğu anlaşılmaktadır.³ Köylüler de yapının Orhan Padişah zamanında yapıldığını ifade etmektedir. Ancak H. 902 ve H. 918 tarihlerini taşıyan II. Beyazıt dönemine ait bir vakfiye ve Başbakanlık arşivindeki bazı belgelere göre yapı Mevlana Hacı Muslihüddin Mustafa bin Cüneyt tarafından yaptırılmıştır.

Vakfiyede geçen yer isimleri⁴ ve yapı ile ilgili diğer tanımlamalar Büyük Kaynarca köyünde bugün Şeyh Muslihüddin Camisi adı ile bilinen yapıya işaret etmektedir.⁵ Yapı ile ilgili

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Sakarya e-mail: sanat@sakarya.edu.tr

1 İlimye Salnamesi, Dar'ülHilafet'ül Aliye, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1334, s.316

2 E. H. Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, C.1, İstanbul 1966, s.123

3 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, C.1, Ankara 1947, s.38-303

4 Vakfiye/VGM Arşivi Defter No: 1760 (..Oğurlu Tımarı/Uğurlu Köyü, Balluca/Balluca, Kayacık/Kayacık, Sarubey/Sarubeyli, Depeköy/Tepeköy, Hatip Tımarı/Hatipler, Saruoğlu Tımarı/Sarioğlu Köyü, Sülük Gölü/Sülüklü Göl, Taş Köprü/Taşlı Geçit, Cebe Bükü/Cebeci, Bozburun/Bozburun, Şeyh Pınarı/Şeyh Tımarı, Köy Kışlası/Küçük Kışla, Kilisecik/Kiliseli tepe, Salari Suyu/Sakarya Nehri vb..)

5 Evkaf-ı Mülhakadan Yaros kazasına bağlı Şeyhler nahiyesinin Kaynarca-ı Kebir nahiyesinde Şeyh Muslihüddin Camii Şerifi (Efkaf-ı Kuyud-i Kadimesi, İzmit Esas Defteri no.114, sıra 1965), El Hac Muslihüddin Yaris kazasında Kandıra'da vaki camii şerif ve zaviyesi vakfı.. ve Üsküdar'a tabi Kandıra'da vaki Kısahan Hacı Muslihüddin vakfı..(Cevdet Evrakı no:1409), Çavlı Hacı karyesinde vaki Kısahan Hacı Muslihüddin'in bina ve ihya eylediği Mescid-i Şerif ..., Üsküdar kazası, Kandıra nahiyesi Bağtaş Divanı Kısahan Cami-i Şerifi ..., Yağtaş divanında vaki Kısahan Camii Şerifi ..(Cevdet Evrakı no:32503/H.1192-1195 tarihi), ...ceddim Kısahan Muslihüddin nam-ı sahib'ülhayrun Adapazarı'nda ve Kandıra'da vaki kuralarını tarafımdan...El Mütvevelli Safiye...(Cevdet Evrakı no:20465/H.1230 tarihi), ..Kocaeli sancağına vaki Adapazarı Kazası dahilinde kain müteveffa Kısahan el-Hac Muslihüddin tevliyeti öteden beri...(Cevdet Evrakı no:22136), Üsküdar'a bağlı kandıra nahiyesinde vaki merhum Kısahan el-Hac Muslihüddin mezarası vakfından ... vakfı mezburun bina eylediği tekyeninbi berat-ı alıstantekyeniliğine mutasarrif evladı vakıfdan Mustafa bin Mehmed hüsn-ü rızasıyla tekyeniliği yine evladı vakıfdan Hüsamettin bin Mustafaya feragat...(Cevdet Evrakı Orijinal kayıt no:24322/H.1170 tarihi), ...evkaftan merhum Kısahan el-Hac Muslihüddin vakfının Medine-i Üsküdar'a tabi kandıra kasabasında...(Cevdet Evrakı Orijinal kayıt no:21665/H1139 tarihi), ...Üsküdar mazafatından Kandıra nahiyesinde vaki merhum Kısahan el-Hac Muslihüddin Cami-i şerifi evkafı kuralarından Sabancı kazasında ada nahiyesinde vaki ..(Cevdet Evrakı, dosya no:9610), Üsküdar'a tabi Kandıra kazasında Kısahan karyesinde vaki cami-i şerifte Kısahan el-Hac Muslihüddin mezarası vakfından alınmak üzere ...(Cevdet Evrakı, orijinal kayıt, tasnif no:20370/5-1a/5-2b), ..Yaros kazasına tabi Şeyhli nahiyesinde Büyük Kaynarca nam mevkiide vaki şeyh Muslihüddin Cami-i Şerifi vakfından sabık üzere yevmi bir akçe vazife ile hitabet cih-

belgelerde eser cami, cami mescidi, cami-i şerif (yani Cuma camisi) olarak adlandırılırken vakfiyenin 918 tarihli bölümünde ve bazı belgelerde zaviye/tekke olarak geçmektedir.⁶

Belgeye göre mescit-zaviyenin çevresinde iki değirmen, misafir evleri ve dükkânlar bulunmalıdır. Bugün ana yapı dışında diğer birimler yoktur. Ancak köyün yaşlılardan alınan bilgilere göre caminin vakfına ait ve yapının hemen güneyinden geçen dere üzerinde 1940'lı yıllara kadar iki değirmen, 1925'li yıllarda caminin batısında bir mektep, kuzey-doğusunda dükkânlar, kuzeyinde iki misafir evi, ahır ve buğday ambarları bulunduğu ve bunların zaman içinde yıkılarak yok olduğu şeklindedir.

Vakfiyeye göre yapının banisi Mevlana Hacı Kısahan adı ile tanınan Mevlana Hacı Muslihuddin Mustafa bin Cüneyt'tir.⁷ Mevlana Hacı Muslihuddin Mustafa kaynaklara göre H. 883 (M. 1467) tarihinde Fatih Sultan Mehmet'in kısahanı olarak kayıtlı Mustafa olmalıdır.⁸ Vakfiye üzerindeki ilk tarih H. 902 (M. 1486), tarihleri arasında kalacak bir dönemde inşa edilmiştir.

Baninin babasının adı Cüneyt, ana bir erkek kardeşinin adı Mevlana Abdülcelilibni Ali, eşi (zevcesi) Emirdağ'lı⁹ Mevlana Muhiddin'in kızı Zeynep Hatun, kızı (kerimesi) Mükerrerme Hatun'dur. Kızı ve eşi Eyüp Sultan türbesi yakınında kendileri için yapılmış türbelerinde yatmaktadır. Ayrıca baninin Kandıra yakınlarında Çavlı¹⁰ Hacı karyesinde bir evi vardır. Aile kökleri o gün için Kocaeli vilayeti Kandıra nahiyesi çevresinden gelmekte olup annesi, oğlu, kız kardeşi ve cariyeleri aynı bölgede gömülüdür.¹¹

Vakif başlangıçta bir Kısahan iken II. Beyazıt döneminde bir Mevlevi dervişi olması ihtimali de yüksektir. Gerek kendisinin gerekse aile fertlerinin isimlerine eklenen Mevlana lakabı ile H. 1170 (M. 1754) tarihli bir arşiv belgesi bu konuya işaret etmektedir.¹²

Vakfiyenin 1502 tarihinde eklenmiş kısmındaki bazı ifadelerden vâkıfın o tarihte veya kısa bir süre sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü bu bölümün yazıldığı sırada annesi, kardeşi, eşi, iki evladı merhumdur. Fatih dönemindeki kısahanlığı sırasında otuzlu yaşlarda olduğunu varsayarsak, 1502 tarihinde 70 yaş civarındadır. Vakfiyeye göre Mevlana Hacı Muslihuddin Mustafa bin Cüneyt vakfı, vâkıfın kendi soyundan öncelikle erkek, yoksa kız evlatları tarafından yönetilecektir.

Arşiv belgeleri ışığında vakfın yönetimi 1754 yılında Mustafa bin Mehmet'te iken, kendi rızası ile Hüsametdin bin Mustafa'ya geçmiştir. Daha sonra İbrahim bin El Hac Mustafa'ya geçen yönetim 1775 yılında kendisinin vefatı üzerine kardeşi Kaymaslı Mehmet Ağa'ya

tine mutasarrıf olan Hattat el-Hac bin Ahmet fevt olup yerine oğlu Mehmed Halife tecvih ihсан buyrulmak ricasıyla şeyhli kazası naibi Ebubekir Hulusi Efendi ve vakıftan aza-ı meclis-i mazbata Mustafa Reşid Efendi (A.DVN.101/34-H.1271 tarihli), ..Medine-i Üsküdar'a tabi Kandıra'da kain Kısahan Muslihuddin vakfının Mütevellilerinden İbrahim bin el-Hac Mustafa vefat etmeğın mutasarrıf olduğu vazifeyi karındaşı Mehmed Ağa bin el-Hac Mustafa müteveffayı mezburun....(Cevdet Evrakı Orijinal kayıt no:29781/ 21 S 1189/23 Nisan 1775).

- 6 Cevdet Evrakı Orijinal kayıt no:24322/ H.1170 tarihli belge (..evkaftan Üsküdar muzafatından kandıra nahiyesinde vaki merhum Kısahan el-Hac Muslihuddin mezrası vakfından Vakfı mezburun bina eylediği tekyeninbi berat-ı alişan tekyenişliğine mutasarrıf evladı vakıfdan Mustafa bin Mehmed hüsn-ü rızasıyla tekyenişliği yine evladı vakıfdan Hüsametdin bin Mustafaya feragat.)
- 7 VGMKültür Arşiv Bakanlığı, Defter No:1767 Sayfa 47-57'de kayıtlı Vakfiye metni
- 8 M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve terimleri Sözlüğü*, C.II, İstanbul 1993, s.274-275, Kısahan unvanı hikaye masal söyleyen sanatkar hakkında kullanılan bir tabirdir.
- 9 Emirdağ Adapazarı şehir merkezinin kuzey batısında merkeze yaklaşık 6 km. mesafede bu gün şehir mezarlığı olarak kullanılan bölge olabilir. Ayrıca burada bir sahabe türbesi de bulunmaktadır.
- 10 Çavlı/çavlı: henüz ava alıştırılmamış doğan yavrusu. Bknz. *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Ankara 1988, s.284. Ayrıca Çavlı Hacı karyesi olarak zikredilen yerin de bu günkü Büyük Kaynarca köyü olması muhtemeldir.
- 11 VGMKültür Arşiv Başkanlığı, Defter No:1767 Sayfa 47-57'de kayıtlı vakfiye metni.
- 12 Bu bilgi aynı zamanda yapının tekke-zaviye olduğuna da işaret etmekte ve tekkenişliğinin (tekkeyi idare eden ve tekkede kalan derviş bknz.M.Z.Pakalın, a.g.e.,C.III, s.448) vakif evlatlarından Mustafa bin Mehmed'in rızası ile yine vakif evlatlarından Hüsameddin bin Mustafa'ya verildiğini bildirmektedir. Bknz. TCBBA, Cevdet Evrakı Kayıt No: 24322.

devredilmiştir. Lakabından anlaşıldığına göre Mehmet Ağa'nın aile kökleri bugün Büyük Kaynarca köyüne yaklaşık 15 km mesafede Kaymas ilçesinden geldiği anlaşılmaktadır. Mehmed Ağa ve oğullarının vakfı 19. yüzyıl sonuna kadar yönettiği haziredeki mezar taşlarından anlaşılmaktadır.¹³ Kaymaslı Mehmed Ağa H. 1245 (M. 1829)¹⁴ yılında, oğlu Mehmed Emin Ağa H. 1283/M. 1867 yılında vefat etmiştir.¹⁵ Caminin hafızlarından biri 1843 yılında vefat eden Mustafa Efendi'dir.¹⁶

Yapının 1820'li yıllarda tamir edildiği bugün Kaynarca kaymakamlık binası bahçesinde bulunan bir kitabeden anlaşılmaktadır. H. 1236 tarihli kitabenin Kaymaslı Mehmed Ağa'nın cami için yaptırdığı çeşmeye ait olduğu görülür.¹⁷ Ayrıca köyün yaşlıları da kendi atalarından aldıkları bilgilere göre yapının Mehmed ve Mehmed Emin Ağalar zamanında ihya edildiği doğrultusundadır. Rikab-ı Humayun-u Şahane Kapucucubaşarlarından iken Şeyhler kazası yöneticiliğine atanan Kaymaslızade Mehmed Emin Ağa aynı zamanda iyi bir eğitim almıştı.¹⁸ Ölümünde sonra vakfın idaresi muhtemelen Reşid Ağa'ya geçmiştir.¹⁹ Caminin haziresinde Mehmed Ağa soyundan mezar baş şahidesi ve kitabesi mevcut 12 kişi yatmaktadır. Yapının adı 1922 tarihinde Büyük Kaynarca Cami Şerifi olarak geçmekte olup aynı tarihlerde caminin hatibi de Nuri Efendi'dir.²⁰

Hazirede Cumhuriyet dönemine ait yeni gömüler arasında da Kaymaslı ailesinden definler devam etmiştir. Vakfın idaresinin bu dönemde köy ihtiyar heyeti ve muhtarlık tarafından sürdürüldüğü anlaşılmaktadır. 1997 yılı ilkbaharında yapıyı ilk ziyaretimizde, cami içinde bulunan bazı ziraat makinalarının cami vakfına ait olduğu söylenen 17. yüzyıl sonu el yazması bir Kur'an-ı Kerim'de köy ihtiyar heyeti tarafından muhafaza edilmekteydi. Caminin kendisi ise doksanlı yılların başında hemen yan tarafına yeni cami yapılması ile kaderi ile baş başa bırakılarak terk edilmiş, 17 Ağustos 1999 depreminde minaresi çatı üzerine düşerek yapının yağmur ve kar sularına maruz kalmasına neden olmuştur.

Yapının topografik konumu; Adapazarı merkezine 34 km. mesafede Kaynarca ilçesinden kuzeye ayrılan 4 km.'lik köy yolu ile ulaşılan Büyük Kaynarca Köyü, tepeler arasında üç yol ağzında kurulmuş bir köydür. Köyün ortasından bir dere geçmekte olup Şeyh Muslihiddin Camisi bu kavşak noktasında ve dere kenarında bulunmaktadır. Güneye doğru meyilli bir araz üzerine inşa edilen yapı moloz taş bir duvar ile çevrelenmiştir. Yapının güney kısmından geçen dere bi köprü ile cami avlusuna bağlanmıştır. Derenin güneyinde yer alan yeni cami ile bağlantılı bu köprüden sağlanmaktadır. Avlunun batı duvarı dışında eski çeşme ve yalaklar, avlu içinde iki adedi çok yaşlı olmak üzere selvi ağaçları, güney, batı ve kuzeyden camiye ulaşan taş döşemeli yollar, avluda Osmanlı dönemine ait 21 adet şahideli mezar ve ortada güneydoğu-kuzeybatı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı cami yer almaktadır. Temelsiz olarak büyük kesme taşlardan oluşan blokaj ve doğu-batı yönlerinde atılmış kirişler üzerine oturtulmuş yapının malzemesi tamamen ahşap olup çandi/çanti

13 Caminin haziresindeki mezar taşlarının kitabeleri ve TCBBA Cevdet Evkaf, kayıt no:32503 ekindeki Devlet-i Aliyye'ye yazılan H.1195/M.1779 tarihli maruzat, ayrıca bkz. Cevdet Evrakı Orijinal kayıt no:29781/ 21 S 1189/23 Nisan 1775, (..Medine-i Üsküdar'a tabi Kandıra'da kain Kısahan Muslihiddin vakfının Mütev-ellilerinden İbrahim bin el-Hac Mustafa vefat etmeğın mutasarruf olduğu vazifeyikarındaşı Mehmed Ağa bin el-Hac Mustafa müteveffayı mezburun ...).

14 Caminin haziresindeki mezar taşı kitabesine göre.(Vaziyet planında numara:10).

15 Caminin haziresindeki mezar taşına göre. (Vaziyet planında numara:8).

16 Caminin haziresindeki mezar taşına göre. (Vaziyet planında numara:15).

17 Kitabe: (1) Safha-i dehr içre namım hak idecek rüzigar

(2) Bu cihanı bi vefada kala Çeşmem yadigar

(3) Sahibül hayrat vel hasenat ragıb'ül cennetü vedderecat

(3) Kaymaslı Mehmed Ağa hayradıdır, sene 1236 gur-re-i M

18 Caminin haziresinde bulunan kendi ve iki eşi ile, hocasına ait mezar taşı kitabelerine göre. (Vaziyet planında numara:6-7-8-9).

19 Caminin haziresindeki mezar taşına göre. (Vaziyet planında numara:16).

20 Cami haziresinde bulunan bir mezar taşı kitabesinde 'Büyük kaynarca Camisinin hatibi Nuri Efendi'nin kızı Şahider Hanım' ifadesinden anlaşılacağı gibi (vaziyet planı numara:2).

denilen teknikte yapılmıştır. Kütükler üzerine içte ve dışta tahta kaplama olan yapının dış duvar ölçüleri 13,24x17,04 m'dir.

Camiye kuzey cephe ortasında yer alan çift kanatlı kapı ile girilir. Kapı önünde kuzeyden iki taşıyıcıya güneyden duvara bağlanan bir sundurma bulunur. Yapı içinde harimi U şeklinde saran yan mekânlar bulunur. Bunlardan doğu ve batıdakiler tek katlı, kuzeyde kalan bölüm çift katlı olup harim kapısı önünde adeta küçük bir kapalı avlu oluşturulmuştur. Üst mahfile çıkış cümle kapısının batısında ve batı duvardaki minarenin yanında yer alan merdivenlerle sağlanmaktadır. Batı duvar boyunca uzanan 2,34 m genişliğindeki mekân minare ile kesilerek harimin batısında kalan bölümün ana mekânla ilişkisi ortadan kaldırılmıştır. Bu bölüm girişi güney duvardan bir eyvanla sağlanan müstakil bir mekân haline getirilmiştir. Ancak bu odanın harime bakan bir kafa penceresi mevcuttur.

Batıdaki bu odanın misafirhane gibi kullanılması mümkündür. Çünkü giriş eyvanının iki yanında pabuçluk olabilecek raf ve dolap izleri bulunmuştur. 2,45 m genişliğinde ve doğu duvar boyunca uzanan bölümün ise güney ucu yaklaşık 2 m derinliğinde bir bölünme ile bel seviyesinde ana mekândan ayrılmıştır. Söz konusu köşe bu haliyle özel ayrılmış toplantı ya da derslik mekânı gibidir. Bu bölüm de harim kısmına bir pencere ile bağlanmıştır. Ancak bu pencerelerin demir lokma bağlantılı kafesli şebekeleri vardır. Harim girişi cümle kapısı ve mihrap ile aynı aks üzerindedir. Mihrabın batısında yedi merdivenle çıkılan ahşap minber, harimin güneydoğu köşesinde ahşap vaaz kürsüsü bulunur. Harim kapısının batısındaki merdiven ile mahfile çıkılır. Harimin üst seviyede doğu, batıda, kuzeyde birer, güneyde ise dört kafa penceresi vardır. Yapının alt seviyede ve tüm cephelerde yer alan diğer pencereleri ise giyotin pencere denilen ve aşağıdan yukarıya sürgülü penceredir. Yapının üst örtüsü ise yanlara meyilli kırma-dört omurgalı beşik çatı şeklindedir. Bugün Marsilya Kiremidi ile örtülü olan yapı 1960'lı yıllarda alaturka tabir edilen geleneksel oluklu kiremit ile örtülmüştür.²¹

Yapının taşıyıcı sistemini, duvarlar, duvar içlerine yerleştirilmiş dikmeler ve serbest sütunlar oluşturmaktadır. Sütunlar birbirlerine aynalı bursa kemeri tarzı kemerlerle bağlanmıştır. Ahşap malzeme yapı içinde basit silmeler ve kabartma geometrik motiflerle az da olsa süslenmiştir. Süslemeler, tavanlarda, mahfil şebekelerinde ve sütunlarda karşımıza çıkar. Estetik kaygı, yivli sütunlarda, profilli zar sütun başlıklarında ve Basit Bursa Kemerlerinde de hissedilmektedir. Ayrıca doğu yan mekânın zemininde döşemeye sonradan çakılmış muhtemel ahşap kapı kanadı üzerindeki iri rozet şeklindeki rölyef süslemeli parçanın da yapının kapı kanatlarından biri olduğu sanılmaktadır. Yapının planı çok fonksiyonlu kullanıma işaret etmektedir. Müstakil girişli harim kısmı çevresinde teşkilatlanan diğer bölümler eğitim, toplantı ve konaklamaya yönelik fonksiyonları düşündürmektedir. Yapı çevresinde bugün ayakta olmayan diğer üniteleri de düşünerek bugünkü adı ile Topçu Köyü 19. yüzyıldaki adıyla Büyük Kaynarca Köyü ve 15. yüzyıl adıyla Çavlı Hacı Karyesi 15.-19. yüzyıllar arasında bölgesinde sosyokültürel bir merkez konumundadır. Ayrıca yapı ile ilişkisi aşikâr olan vakfiye de bu düşünceleri teyit eder durumdadır. Yapının haziresinde bulunan başkent üslubundaki mezar taşları da Büyük Kaynarca Köyü'nün hiç de küçümsenmeyecek kültürel alt yapı zenginliğine işaret etmektedir.

Haziredeki Mezar Taşları

Katalog numarası: 1

Eserin tarihi: 1840 (H.1256)

Mezarda yatan kişi: Kaymaslızade Mehmed Emin Ağa'nın kızı Sabire Hanım

²¹ E. H. Ayverdi, Osmanlı Mimarisinin İlk Devri, C.I, İstanbul 1966, s. 124.

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, kabartma

Ölçüleri; Baş şahidesi:

Yükseklik: 72 cm.

Genişlik: 21 cm. - 19 cm. - 10 cm.

Kitabesi:

Hüve'l Baki

Azm edip gitti cihandan valideynin bir gülü

Bir nihali taze idi ola cennet bülbülü

Kaymaslızade Mehmet Emin Ağa'nın

Kerimesi Merhume Emine Sabire Hanım

Ruhiyçün el-Fatiha

Sene 1256

Eserin tanımı:

Baş şahidesi;

Taş yerinden çıkarılarak bir kenara bırakılmıştır ve her iki ucu da kırılmış, düşmüştür. Şahidenin bir yüzünde aşağıdan yukarıya çapraz yazılmış altı satırlık kitabe vardır. Taşın yan konturları dalgalı formdadır.

Katalog numarası: 2

Eserin tarihi: 1922 (H.1341)

Mezarda yatan kişi: Büyük Kaynarca camisinin Hatibi Nuri Efendinin Kızı Şahider Hanım

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, kabartma

Ölçüleri:

Baş şahidesi:

Yükseklik: 64 cm.(Tepe noktasından)

Genişlik: 28 cm.(Üst) - 24 cm.(Alt)

Ayak şahidesi:

Yükseklik: 53 cm.

Genişlik: 26 cm.(Üst) - 24 cm.(Alt)

Kitabesi:

Ah mine'l-mevt

Nev civanım uçtu cennet başına firaki

Düştü valideynin canına ki dest-i

Dinden ihafesiyle genç yaşında

Ecel düştü canına Kaynarca-i kebir

Camii Şerifi hatibi Nuri

Efendi'nin kerimesi merhume Şahinder

Hanımın ruhiyçün Fatiha Rebi'u'l-evvel

Sene 1342 rumi Eylül sene 1341

Eserin tanımı:

Baş şahidesi:

Mermer taşın üst kısmı kemer şeklindedir ve taşın camiye bakan yüzünde dokuz satırlık kitabe bulunmaktadır.

Ayak şahidesi:

Taşın üzerinde saksıdan çıkan bahar dalı motifi bulunmaktadır.

Katalog numarası: 3

Eserin tarihi: 1840(H.1256)

Mezarda yatan kişi: Kaymaslızade Mehmed Emin Ağa'nın oğlu Musa Muhterem

Malzemesi ve Süsleme tekniği: Taş, kabartma

Ölçüleri:

Baş şahidesi;

Yükseklik: 76 cm.(başlıklı) - 56 cm. (başlıksız)

Genişlik: 21,5 cm. (üst) - 23 cm. (alt) - 16 cm. (dip)

Ayak şahidesi;

Yükseklik: 69 cm.

Genişlik: 24 cm. (üst) - 22 cm. (alt) - 19 cm. (dip)

Kitabesi:

Hüve'l Baki

Gitdi hayf ki elimden güzelim

Ayrılık ateşine yandı dilim

Nar-ı hasret iki kat büktü belim

Ağlamaktır gece gündüz amelim

Kaymaslızade Mehmet Emin Ağa'nın

Mahdumu merhum Musa Muhterem

Bey'in ruhiyçün el-Fatiha

Sene 1256

Eserin tanımı:

Baş Şahidesi;

Mermerden yapılmış baş taşının tepeliği fes şeklindedir. Taşın kenarları dalgalıdır. Baş taşının camiye bakan yüzünde yer alan kitabesi çapraz şekilde dizilmiş sekiz satır halindedir.

Ayak Şahidesi;

Mermerden yapılmış taşın üzerinde yukarıdan aşağıya doğru yayılan üçlü dal ve üzerinde gruplar halinde meyveler (üzüm?) ve stilize yapraklar bulunur. Dalların başlangıç yeri ve şahidenin üst kısmında dallar bir fiyonk ile bağlanmıştır. Şahidenin çevresi dalgalı olup üst kısmı dilimli kemer şeklinde sonuçlanmaktadır. Taşın bezemeli yüzü camiye bakmaktadır.

Katalog numarası: 4

Eserin tarihi: 1870 (H.1287)

Mezarda yatan kişi: Kaymaslızade Emin Bey

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, kabartma

Ölçüleri:

Baş şahidesi

1. Parça (Fesli)

Yükseklik: 35,5 cm.

Genişlik: 18 cm.

2. Parça

Yükseklik: 25 cm.

Genişlik: 17,5 cm. - 14 cm. (alt)

Kitabesi: okunamadı

Eserin tanımı:

Baş şahidesi (kırık); mermerden yapılmış ve tepesi fes formunda olan mezar taşı asıl yerinden çıkarılmış olup cami avlusunda bulunmaktadır. Taş ortadan iki parça halinde kırıktır. Taşın bir yüzünde çapraz sıralar halinde yazılmış altı satırlık kitabe bulunmaktadır.

Katalog numarası: 5

Eserin Tarihi: 1909 (H.1327)

Mezarda yatan kişi: Bilinmiyor (kadın)

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, kabartma

Ölçüleri:

Yükseklik: 71 cm.

Genişlik : 25 cm. (üst), 20 cm. (alt)

Kitabesi: Okunamadı

Eserin Tanımı:

Baş Şahidesi taşın üst kısmı yuvarlak kemer şeklinde olup, camiye bakan yüzünde altı satırlık kitabesi bulunmaktadır

Katalog numarası: 6

Eserin tarihi: 1859 (H.1276)

Mezarda yatan Kişi: Kaymaslızade Emin Ağa'nın karısı Hanife Hanım

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, kabartma

Ölçüleri:

Baş şahidesi;

Yükseklik:183 cm.

Genişlik: 46 cm. (üst), 34 cm. (alt)

Ayak şahidesi;

Yükseklik: 143 cm.

Genişlik: 38 cm. (üst), 30 cm. (alt)

Kitabesi:

Ah mine'l-mevt

HayfKaymaslızade bu RikabKapucubaşısı

Kaza-i Şeyhler a'lamüdir iken zaman içre

Emin Ağa'nın el-hak zevce-i pakize-i reftarı

Fenadan el çeküp buldu makamunhuruyan içre

Müdire salihagenc-i mürüvvet sahib-i ismetdi

Yüzünden kimseler incinmedi bu cihan içre

Girince elli beş yaşında ukbaya revan oldu

Mukaddem gömdü hep evladın o kaldı figan içinde

Haremce hem selamlık işlerinde ihtimam birle

Nazirin kimseler görmüş değildi handan içre

Vefatın Cuma gün Hak'dan niyaz eyler idi her dem

Hüda şad ede ruhun göçtü ol gün hoş mekan içre

Kerimi fevtinin tarihin ilham eyledi mevla

Hanife Hanım'ın şu meskeni oldu cinan içre

Ruhu için Fatiha

Fi 15 cemaziye'l-evvel sene 1276

Eserin tanımı:

Mezarın üzeri 75x203 cm. boyutlarında ve kenarları pahlanmış mermer bir levha ile kapatılmış olup, bu taşın ortasında birbirine dikey aks üzerinden bağlanmış iki daire şeklinde suluk bulunmaktadır. Aynı taşın iki ucuna yerleştirilen şahidelerin birbirine uzaklığı 180 cm.'dir.

Baş şahidesi; kaliteli beyaz mermerden yapılmış olan taşın tepelik kısmı ortada gül rozet ve iki yanında çıkan ve birbirine dolanan dal ve üzerinde gül ve yapraklarla taçlandırılmıştır.

Gövdede çapraz yerleştirilmiş on altı satırdan oluşan kitabe yer almaktadır. Dış konturları dalgalı biçimde olan taşın bezemeli kısmı camiye doğru dönüktür.

Ayak Şahidesi; baş taşı ile aynı formda olan ayak taşının üst kısmında bir saksı içerisinden çıkan iri yapraklar ve iki yandan çıkarak aşağıya dönen birer lale motifli ile taçlandırılmıştır. Taşın gövde kısmında ise perspektifli olarak işlenmiş bir saksı ve bundan çıkan gül ağacı

ve üzerinde simetrik yerleştirilmiş iri güller ve yapraklardan oluşan kabartma tekniğinde bezeme vardır.

Tülin
ÇORUHLU

Katalog numarası: 7

Eserin tarihi: 1866 (H.1283)

Mezarda yatan kişi: Kaymaslızade Mehmed Emin Ağa'nın eşi Münire Hanım

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, kabartma

Ölçüleri:

Baş şahidesi;

Yükseklik: 171 cm.

Genişlik: 38 cm. (üst), 33 cm. (alt)

Kaide: 107x80 cm.

Ayak Şahidesi;

Yükseklik: 163 cm.

Genişlik: 39 cm., 33 cm.

Kaide: 100x80 cm.

Kaidelerin birbirine uzaklığı: 100 cm.

Kitabesi:

Hüve'l-Hayyü'l Baki

Çün ecel geldi ona olmaz eman

Cürmümü afv eyle ya Rabbi'l-Mennan

Mağfirek kıl olmasun hali yaman

Mazhar-ı nur-ı şefa'at kıl her zaman

Rikab-ı hümayun-ı şahane kapucubaşlarından

Şeyhler kazası hanedanından rifatlü

Kaymaslızade Mehmed Emin Ağa'nın zevcesi Münire

Hanım'ın el-Fatiha

Fi Zil-ka'de sene 1283

Eserin tanımı:

Baş ve ayak taşından oluşan mezarın şahideleri müstakil kaideler üzerine dikilmiştir.

Baş şahidesi; şahidenin tepeliği adeta bir çiçek demeti gibi gövdeye birleşmiştir. Tepelik ortada iri üç gül ve güllerden çıkarak tepeye ve yanlara kıvrılan iri yapraklardan oluşmaktadır. Bu kısım alt gövdeye iki yanlardan rokoko kıvrımlar ve iri birer çiçek motifi ile birleşmiştir. Gövde üzerinde çapraz olarak istiflenmiş on satır halindeki kitabe bulunmaktadır. Kitabeyi beyzi bir şekilde çerçeveleyen yaprak ve çiçek bordürü dolandır.

Ayak şahidesi; baş taşı ile benzer formda olup, kitabenin bulunduğu yerde, vazodan çıkan bir asma dalı üzerinde üzüm salkımları ve asma dalı bulunur. Tepelik kısmı ise baş şahidesinin tepeliğine nazaran daha sadedir.

Katalog numarası: 8

Eserin tarihi: 1866 (H.1283)

Mezarda yatan kişi: Kaymaslızade Mehmed Emin Ağa

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, kabartma

Ölçüleri:

Baş şahidesi;

Yükseklik: 170 cm.

Genişlik: 34 cm., 30 cm.

Ayak şahidesi;

Yükseklik: 160 cm.

Genişlik: 33 cm., 30,5 cm.

İki şahidenin arasındaki uzaklık: 3,76 cm.

Kitabesi:

Küllü men aleyha fan

İlahi ruz-i mahşerde bana güna gün ecr eyle

Ki dest-i sarıkda helak oldum şahidlerle haşr eyle

Sana kurban idüp canımı eyledim meskeni türab

Rahman Rahmetinle küll-i isyanım afv eyle

Rikab-ı hümayun-ı şahane kapucubaşlarından

Ve Şeyhler kazası hanedan-ı kadiminden

Merhum ve mağfur ila-rahmeti rabbihî'l-ğafur

Kaymaslızade Mehmed Emin Ağa'nın

Ruhu için rıza'en lillahi te'ala Fatiha

Fi 7 C. sene 1283

Eserin tanımı:

Baş ve ayak taşından oluşan mezarın taşlarının bezemeli yüzeyleri cami yönüne bakmaktadır.

Baş şahidesi; Taşın tepelik kısmı dolama sarık şeklindedir. Gövde kısmında ise çapraz on bir satır şeklinde kitabe yer almaktadır. Her bir satır silmelerle çerçevelenmiştir.

Ayak şahidesi; Münire hanımın ayak taşı ile çok yakın benzerlik göstermektedir. Tepelik kısmı merkezden başlayıp yayılan iri akant yaprakları şeklindedir. Gövde kısmı ise aşağıda bir çanakdan çıkarak tüm gövdeye yayılan asma dalı üzerinde üzüm salkımları ve bağ yaprakları ile süslenmiştir.

Katalog numarası: 9

Eserin tarihi: 1886 (H.1304)

Mezarda yatan kişi: Kaymaslıoğlu Emin Ağa'nın Hocası Bursalı Mehmed Efendi

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, kabartma

Ölçüleri:

Baş şahidesi;

Yükseklik: 100 cm.

Genişlik: 29 cm.

Kitabesi:

Ah mine'l mevt

Beni kıl mağfiret ey Rabb-i Yezdan

Bi-hakk-ı arş-ı a'zam nur-ı Kur'an

Gelip kabrimi ziyaret eden ihvan

İdeler ruhuma bir Fatiha ihsan

Kaymaslıoğlu Emin Ağa'nın

Havacesi Bursalı Mehmed Efendi'nin

Ruhuna Fatiha

Fi 27 Rebi'u'l-ahır sene 1304

Eserin tanımı:

Baş taşından ibaret olan eserin, tepeliği dolama sarık şeklindedir. Taşın gövde kısmında on bir satır halinde kitabe yer alır. Kitabe düz bir silme ile çerçeve içine alınmış olup, silme alt ve üst kısımda yuvarlak bir kavis çizmektedir. Şahidenin kitabeli yüzü camiye dönüktür.

Katalog numarası: 10

Eserin tarihi: Hicri 1245 (Miladi 1829)

Mezarda yatan kişi: Kaymaslı Mehmet Ağa

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, Kabartma

Ölçüleri: Başşahidesi;

Yükseklik: 159 cm.

Genişlik: 36 cm.(Kitabe üst genişliği), 36 cm. (Kitabe alt genişliği)

Ayak şahidesi; yok

Şahidelerin birbirine uzaklığı:

Kitabesi:

Hüve'l-Hayyü'l-Baki

Bir nazar kıl bu mezarın taşına

Gafil olma ahiret yolunu tut

Kimse kalmaz bu dehr-i bi-vefa

Gel oku bir fatiha etme sükut

Bu cihanın yok devamı fanidir

Baki hakkunfallahühayyün la-yemut

Merhum ve mağfur

Kaymaslı Mehmet Ağa'nın

Ruhuna el- fatiha

Sene 1245

Eserin tanımı:

Baş şahidesi: Baş taşından ibaret olan eserin tepeliği dolama sarık şeklindedir. Taşın gövde kısmında düz biçimde sıralanmış on bir satırdan oluşan kitabe yer alır. Kitabe düz bir silme ile çerçeve içine alınmış olup silme alt ve üst kısımda yuvarlak kavis çizmektedir. Satır araları düz konturlarla ayrılmıştır. Şahidenin kitabeli yüzü camiye dönüktür.

Ayak şahidesi; eserin sadece baş şahidesi mevcut olup ayak şahidesi yoktur.

Katalog numarası: 11

Eserin tarihi: Hicri 1246 (Miladi 1830)

Mezarda yatan kişi: Kaymaslı Mehmet Emin Ağa'nın oğlu Mehmet Halim Bey

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, Kabartma tekniği ile yapılmış

Ölçüleri:

Baş şahidesi;

Yüksekliği:68 cm.

Genişliği: 21 cm. (üst), 21 cm. (alt)

Ayak şahidesi; yok

Şahidelerin birbirine uzaklığı:

Kitabesi:

Hüve'l-baki

Murg-ı dil uçtu kafesinden canımın can paresi

Kondu cennet başına ciğerde kaldı yaresi

Kaymaslızade Mehmet Emin Ağa'nın

Mahdumu Merhum Mehmed Halim

Bey'in ruhuna el-Fatiha

Sene 1246

Eserin tanımı:

Baş şahidesi; kenarları dalgalı silme ile çevrilmiştir. Dikdörtgen şeklindeki gövde kısmında çapraz yerleştirilmiş yedi satırlık kitabe yer almaktadır. Satırlar birbirinden çapraz düz konturlarla ayrılmıştır. Kitabenin üst kısmında Fesli başlık yer alır. Yazılar kabartma olarak yazılmıştır.

Ayak şahidesi; süssüz, düz aşağıdan yukarıya doğru genişleyen daha sonra kavisli bir şekilde sonuçlanan taştır.

Katalog numarası: 12

Eserin tarihi: Hicri 1285 (Miladi 1868)

Mezarda yatan kişi: Kaymaslızade Mehmet Emin Ağa'nın Oğlu Muhammed Bey

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, kabartma tekniği ile yapılmış

Ölçüleri:

Baş şahidesi;

Yüksekliği: 76 cm.

Genişliği: 23 cm. (üst), 23 cm. (alt)

Kitabesi:

Ah mine-l mevt

Ta haşır bir gonca-i ser-fıdan

Kuş misali eyledi azm-i cinan

Kaza-yı Şeyhler eşref-i hanedanından

Kaymaslızade Emin Ağa'nın

Mahdumu Muhammed Bey'in ruhuna

El-Fatiha

Sene 1285

Eserin tanımı:

Baş şahidesi; kenarları dalgalı dikdörtgen şeklindeki gövde kısmı; yine içi silitize dal ve yaprakların yer aldığı kalın dalgalı bir kontur içinde yedi satırlık kitabeden oluşur. Satırlar çapraz olarak yerleştirilmiştir, birbirinden yine çapraz olarak yerleştirilen konturlarla ayrılmışlardır. Dikdörtgenin köşelerine simetrik olarak taç yapraklar yerleştirilmiştir. Gövdenin üstünde fesli başlık yer alır.

Katalog numarası: 13

Eserin tarihi: Hicri 1250 (Miladi 1834)

Mezarda yatan kişi: Kaymaslızade Mehmed Emin Ağa Kızı Hanife Atiye Hanım

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, Kabartma tekniği ile yapılmış

Ölçüleri:

Baş şahidesi; Yüksekliği: 98 cm.

Genişliği: 24 cm. (üst), 24 cm. (alt)

Toprağa giren kısmın genişliği: 16 cm.

Ayak şahidesi; yok

Şahidelerin birbirine uzaklığı:

Kitabesi:

Hüve'l-hayyü la-yemüt

Nev-civanım uçtu cennet başına

Firakı düştü validenin canına
Kaymaslızade Mehmet Emin Ağa
Kerimesi merhume Hanife
Atiyye Hanım ruhiyçün Fatiha
Sene 1250

Eserin tanımı:

Baş şahidesi; dikdörtgen kenarları silme ile çevrili gövde kısmı içine yedi satırlık kitabe yerleştirilmiştir. Satırlar düz bir şekilde yerleştirilmiş araları ince konturlarla ayrılmıştır. Dikdörtgen gövde toprağa girecek olan yerde daraltılmıştır. Kitabe kısmının üstünde başlık kısmı yer alır.

Katalog numarası: 14

Eserin tarihi: Hicri 1264 (Miladi 1847)

Mezarda yatan kişi: Kaymaslızade Mehmed Emin Ağa'nın Kızı Fatma Saniye Hanım

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, Kabartma tekniği ile yapılmış

Ölçüleri:

Baş şahidesi; Yüksekliği: 90 cm.

Genişliği: 24 cm. (üst), 24 cm. (alt)

Ayak şahidesi: yok

Şahidelerin birbirine uzaklığı:

Kitabesi:

Hüve'l-baki

Ta haşre bir gonca-i nur-ı ser-fıdan

Kuş misali eyledi azm-i cinan

Kaymaslızade Mehmed Emin

Ağa'nın kerimesi merhume

Cennet-mekan Fatma Saniye Hanım

Ruhiyçün Fatiha

Sene 1264

Eserin tanımı:

Baş şahidesi; dikdörtgen şeklindeki gövdeye yedi satırlık kitabe yerleştirilmiştir. Satırlar birbirlerinden ince düz konturlarla ayrılmıştır. Yazılar kabartma tekniği ile yazılmıştır. Dikdörtgen gövde üzerinde değişik bir başlık yer alır.

Katalog numarası: 15

Eserin tarihi: Hicri 1259 (Miladi 1843)

Mezarda yatan kişi: Kaynarca hafızı Mustafa Efendi

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, Kabartma Tekniği ile yapılmış

Ölçüleri:

Baş şahidesi; Yükseklik: 130 cm.

Genişlik: 26 cm. (üst), 26 cm. (alt)

Toprağa giren yerin genişliği: 26 cm.

Ayak şahidesi; yok

Şahidelerin birbirine uzaklığı:

Kitabesi:

Hüve'l-baki

Çün ecel geldi

Ona olmaz eman

Cürmünü af eyle ya rabbi

El-Mennan mağfiret kıl

Olmasın hali yaman

Kaynarca hafızı

Mustafa efendi ruhuna

Fatiha sene 1255

Eserin tanımı:

Baş ve ayak taşından oluşmaktadır. Ayak taşı sade olup, tepelik kısmı üçgen şeklinde bitmektedir.

Baş şahidesi; taşın tepeliği dolama sarık formundadır. Gövde kısmının konturları dalgalı formda olup, tüm gövdeyi dokuz satırlık kitabe doldurmuştur. Kitabeli yüzey taşın cami tarafında yer almaktadır.

Katalog numarası: 16

Eserin tarihi: 1870 (H.1287)

Mezarda yatan kişi: Reşit Ağa

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, kabartma

Ölçüleri:

Baş şahidesi; Yükseklik: 115 cm.

Genişlik: 34 cm.

Ayak şahidesi; Yükseklik: 94 cm.

Genişlik: 41 cm. (üst), 38 cm. (alt)

Kitabesi:

Hüve'l-baki

Beni kıl mağfiret ey Rabb-i

Yezdan bi-Hakk-ı arş-i

A'zamnurn-ı Kur'an

Gelüp idem ziyaret

.....ideler

Ruhuma bir Fatiha ihsan

Reşit Ağa ruhuna Fatiha

1 Cemaziye'l-ahir sene 87

Eserin tanımı:

Baş ve ayak taşından oluşan mezar caminin kuzey-doğu köşesinde yer almakta olup bezemeli yüzeyleri cami yönüne bakmaktadır.

Baş şahidesi; sekizinci satırdan alt kısmı toprak altında kalmış olan baş taşının tepelik kısmı püsküllü fes şeklindedir. Ana gövde üzerinde dokuz satırlık kitabe bulunmakta olup kitabenin çevresi ve satırların arası düz silme ile çerçevelenmiştir. Taşın dokuzuncu satırına 'sene 87' olarak düşülmüş olan tarih, fes şeklindeki başlık kısmı göz önünde bulundurularak '1287' olması gerektiği düşünülmektedir.

Ayak şahidesi; tepe kısmı yuvarlak kemer şeklinde nihayetlenen taşın üzerinde aşağıdan başlayıp tepe noktasına kadar uzanan silitize edilmiş hurma ağacı tasviri vardır.

Katalog numarası: 17

Eserin tarihi: 1831 (H.1247)

Mezarda yatan kişi: Kaymaslızade Muhammed Emin Ağa'nın Arap Cariyesi

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, kabartma

Ölçüleri:

Baş şahidesi;

Yükseklik: 60 cm.

Genişlik: 30 cm. (üst), 22 cm. (alt)

Kitabesi:

Kaymaslızade Muhammed

Emin Ağa'nın Arab

Cariyesi merhume mahbube ruhuna

El-Fatiha

Sene 1247

Eserin tanımı:

Baş şahidesi; Caminin güney-doğu köşesinde yer alan mezarın sadece baş taşı mevcuttur. Levha şeklindeki baş taşının tepelik kısmı üçgen formunda bitmektedir. Gövde kısmında beş satırlık kitabe yer almaktadır ve satır araları düz silmelerle ayrılmıştır. Yazılar zemin çökertilerek, harfler rölyef kalacak şekilde yazılmıştır.

Katalog numarası: 18

Eserin tarihi: 1869 (H.1286)

Mezarda yatan kişi: Abdurrahman Ağanın eşi Fatma Hanım

Malzemesi ve süsleme tekniği: Taş, kabartma

Ölçüleri:

Baş şahidesi;

Yükseklik: 110 cm.

Genişlik: 37 cm. (üst), 30 cm. (alt)

Ayak şahidesi;

Yükseklik: 103 cm.

Genişlik: 30 cm. (üst), 24 cm. (alt)

Kitabesi:

Ah mine'l-mevt

Halimi vaz'etmeyup eyledi terk-i fena

Ol ceninin hürmetine mağfired kıl ya Rabbena

Alupma'sumun bile azmetdi bağ-ı cinana

Rahmetine müstağrak ede ol Ganiyy-i Bari-i Hüda

Abdurahman Ağa'nın zevcesi

Fatma Hanım'ın ruhuna Fatiha

Sene 1286

Eserin tanımı:

Baş ve ayak taşından oluşan mezar caminin güney-doğu köşesinde yer almakta olup baş taşı kısmen toprak altında kalmıştır.

Baş şahidesi; aşağıda dar, yukarıya doğru genişleyen ve yuvarlak kemer şeklinde nihayetlenen taşın tepelik kısmı bir merkezden çıkarak iki yana yayılan iri bitkisel yapraklarla dekorlanmıştır. Gövde kısmında çapraz olarak yerleştirilmiş sekiz satırlık kitabe yer almaktadır. Satırların arası ve kitabenin çevresi basık silmelerle çerçeveselmiştir. Taşın üst kısmında iki yanda parça kopukları vardır.

Ayak şahidesi; yassı levha şeklinde ki ayak taşının tepelik kısmı sivri kemer şeklinde sonuçlanmaktadır. Gövde kısmında ise bir çanak içine yerleştirilmiş, siltize edilmiş selvi motifi bulunmaktadır.

Katalog numarası: 19

Eserin tarihi:

Mezarda yatan kişi: kadın (baş şahidesi yok)

Malzemesi ve süsleme tekniği:

Ölçüleri:

Ayak şahidesi;

Yüksekliği: 72 cm

Genişliği: 23 cm. (üst), 20 cm. (alt)

Eserin Tanımı:

Kenar konturları dalgalı taşın tepelik kısmı c kıvrımları ile kademeli olarak daralmakta ve bir silme ile adeta bağlanmaktadır. Silmenin üstünde genişleyerek yayılan akantus yaprakları bir buket gibi tepelikte taç oluşturmaktadır. Taşın ön yüzü dilimli bir kartuş gibi dikey olarak çerçevesiz ve içerisine kabartma tekniğinde bir fiyonktan çıkan bahar dalı yerleştirilmiştir.

Katalog numarası: 20

Eserin tarihi: tarihsiz.

Mezarda yatan kişi: belli değil

Malzemesi ve süsleme tekniği:

Ölçüleri:

Baş şahidesi; 35x30cm (alt kısmı)

25cm (üst kısmı), 54cm(yüksekliği)

Kitabesi: yok

Eserin tanımı:

Menhir şeklinde mezar baş taşıdır. Taş kütlesinden kabaca yontulmuştur. Üzerinde hiçbir yazı ve işaret yoktur.

Değerlendirme ve Sonuç

Adapazarı şehir merkezine 8 km mesafede ve Adapazarı-Ankara E5 karayolunun kuzeyinde bulunan bugünkü adıyla Büyük Esence Köyünde bulunan Ayverdi'nin Orhan Gazi²² dönemine tarihlediği cami ile benzer plan ve malzeme özellikleri gösteren cami ve yine şehir merkezinin kuzeydoğusunda kalan ve 1999 depreminden sonra tamamen yıkılarak ortadan kalkan Dernek Kırı'ndaki cami de Şeyh Musliddin camisi ile malzeme ve plan özellikleri açısından ortak özelliklere sahip bulunmaktaydı. Şehir merkezinde Orhan Camisi adı ile bilinen yapının 1893 tarihli tamir, plan ve cephe projesi incelendiğinde ise kuzey-güney doğrultusunda uzanan yapı, harimi U şeklinde saran mahfili, çift katlı son cemaat yeri, son cemaat yerinin batı duvarına harim duvarı köşen gelecek şekilde yerleştirilmiş minaresi, kırma beşik çatısı, cephelerdeki bol sayıda penceresi²³ ile Şeyh Muslihiddin camisinin mimari özelliklerine işaret ettiği görülmektedir. Benzer bir yapı İzmit-Kandıra yolu üzerinde Emirler Köyü'nde bulunmakta ve Orhan Gazi dönemine tarihlenmektedir. Küçük Kaynarca Köyü'nde²⁴, Kaymas'da, Eriklide hatta tüm Karadeniz bölgesinde²⁵ de karşılaşılabildiğimiz bu tarz camilerin örnekleri çoğaltılabilir. Büyük bir kısmı 14.-15. yüzyıllara tarihlenen bu yapıların bölgesel malzeme ve plan özellikleri ile Ortaçağ ve hemen sonrasını yansıtan taşra üslubunda yapılar oldukları kabul edilir.

22 E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarısının İlk Devri*, C.I, İstanbul 1966, s. 124'te (Efka-ı Kuyud-i Kadimesi, İzmit Esas Defteri no.144, sıra 954) 'Sapanca Kazasına tabi Tersiyeye-i Kebir Karyesi'nde baki merhum ve mağfurunleh Sultan Orhan Cami-i Şerifi' ifadesinden nakleder. Bu yapı Büyük Tersiyeye ve Dağ Hasan Bey köylerinin ortak Cuma camisi iken 1990'lı yıllarda yanı başına yeni cami inşa edilince terk edilmiştir. Etrafında yer alan ve hala üç köyün ortak kullandığı mezarlıkta antik mimari parçalar ve yüzeysel bir tespit ile 18. yüzyıldan günümüze kadar mezar taşları vardır.

23 Abdülkadir Dündar, *Arşivde'ki Plan ve Çizimler Işığında Osmanlı İmar Sistemi (XVIII. ve XIX. Yüzyıl)* Ankara 2000, s. 208-209'da Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Proje Plan Kataloğu, sayı numarası:782-783'den naklederek. Çizim 49'da yayınladığı ölçekli arşiv planı ve krokisi.

24 Hoca Köy olarak da geçen yerleşmedeki yapının adı da Şeyh Muslihiddin Camisi olarak geçmekte ve banisi Ayverdi'ye göre Orhan Gazi'nin veziri Sinanüddin Paşa'nın babası olarak gösterilmektedir. A.g.e., s. 132.

25 E. H. Ayverdi, *Osmanlı Mimarısının İlk Devri*, C.I, İstanbul 1966, s. 124-133.

Yapı 1996 yılında yanına yapılan yeni betonarme caminin kullanıma girmesi ile ibadete kapatılmıştır. Yapının tarafımızdan belgelenmesi 1997-98 yıllarında başlamıştır. Cami 1999 depreminde minaresinin yapı üzerine çökmesi ile yağış almaya ve çürümeye başlamıştı, yapının yeniden kazanımı için yapılan kamuoyu oluşturma çalışmaları sonucu, Köy tüzel kişiliğinde olan mülkiyeti 28.08.2006 tarihinde Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiştir. 06.08.2009 tarihinde başlayan restorasyon çalışması, 06.07.2010 tarihinde tamamlanmış ve yapı tekrar ziyarete açılmıştır. Böylelikle bu bildirinin konusunu oluşturan Kocaeli Yarımadası erken Osmanlı camilerinden biri olan Şeyh Muslihiddin Camisi yeniden kültürel mirasımıza kazandırılmıştır.

Bölgemizde çoğu ayakta kalmamış, ancak örneklerinin varlığından haberdar olduğumuz bu yapılar, çantılı yapım teknikleri açısından önem taşımakla birlikte, süslemeleri açısından oldukça sadedirler. Bu nedenle Sanat Tarihi açısından çok dikkat çekmezler. Ancak Anadolu'yu yurt edinmeye çalışan Türk topluluklarının Ortaçağ sonlarında Batı Anadolu'da gerçekleştirdikleri imar faaliyetleri olarak önemlidirler. En az 3 çevre köyün ortak kullanımı için temel fonksiyonu Cuma Camisi olmak üzere eğitim, konaklama ve ticaret de bu yapıların çevresinde gelişmiştir. Sayılarının çokluğu bölgenin Osmanlı Beyliği döneminden yani 14. yüzyıl başından itibaren Türkleşme sürecinin yoğunluğuna da işaret etmektedirler.

RESİM LİSTESİ

Resim 1 a/b- Şeyh Muslihiddin Camisi Kuzey Doğu cephesi (1998-2010)

Resim 2 a/b Şeyh Muslihiddin Camisi Güney cephesi (1998-2010)

Resim 3 Kuzey Batı Köşeden giriş cephesi

Resim 4 Cami Haziresinden (batı)

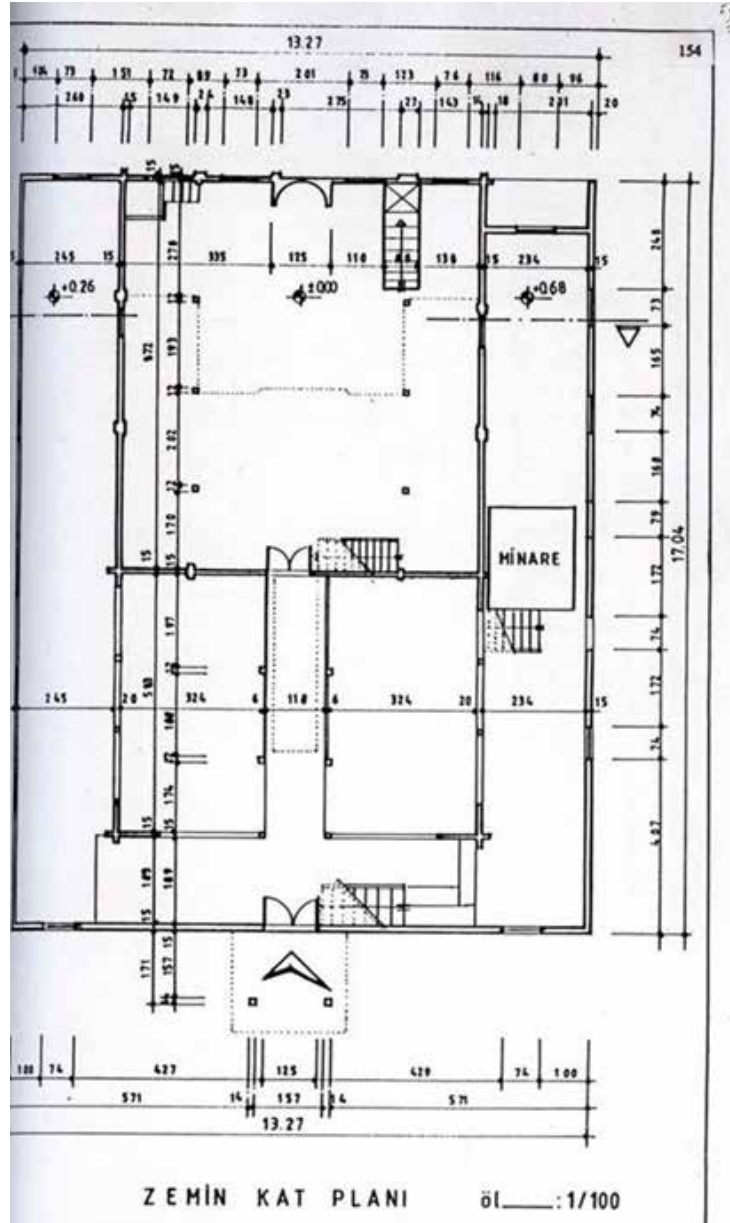
Resim 5 Harimden Pencere ayrıntısı

Resim 6 Mezartaşı ayak şahidesi çizimi

Resim 7 Mezartaşı ayak şahidesi çizimi

Resim 8 Şeyh Muslihiddin Camisi planı 1998

Resim 9 Şeyh Muslihiddin Camisi çeşmesine ait tamir kitabesi (kaymakamlık binası bahçesinde)

BATILILAŞMA/MODERNLEŞME DÖNEMİ DEMİRYOLU POLİTİKASI VE İSTASYON BİNASI MİMARİSİ: İZMİT VE HERKE TREN İSTASYONLARI

Deniz DEMİRARSLAN*

Giriş

Bu çalışma kapsamında öncelikle Batılılaşma/Modernleşme döneminde Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolu politikası incelenerek, bu dönemde demiryolu ulaşımına verilen önemin nedenleri ve yapılan uygulamalara değinilmiş; daha sonra bu uygulamalar içinde İstanbul-Bağdat Anadolu demiryolu hattının önemli bölümünü oluşturan Haydarpaşa-İzmit-Ankara hattının oluşumu incelenmiştir. Demiryolu ulaşım ağının imparatorluk sınırları içinde yayılması aynı zamanda Osmanlı mimarisine istasyon binası türünü de katmış olduğundan genel kapsam içinde istasyon binalarının genel özelliklerine değinilmiş ve Haydarpaşa-İzmit-Ankara hattında yer alan tarihi İzmit ve Hereke istasyon binalarının mimari ve tarihî özellikleri incelenerek Kocaeli kentine katkıları belirlenmiştir.

Batılılaşma/Modernleşme Dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolu Politikası

Osmanlı'da yaşamın her alanında köklü değişikliklerin ve önemli gelişmelerin yaşandığı "Batılılaşma/Modernleşme dönemi" olarak isimlendirilen 19. yüzyılın ikinci yarısı özellikle demiryolu ulaşımının tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı İmparatorluğu'nda da önem kazandığı dönem olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolu ulaşımının tarihi 1851 yılında Kahire-İskenderiye demiryolu hattının imtiyazının verilmesiyle başlamıştır. Ancak günümüzdeki milli sınırlar dikkate alındığında 1856 yılında İzmir-Aydın demiryolu hattının imtiyazının verilmesi bu topraklarda demiryolu ulaşımının ilk başlangıç tarihi olarak kabul edilebilir. Avrupa kıtasında ise yine 1856 yılında ilk Osmanlı demiryolu Cernovada-Köstence hattında İngiliz şirketleri tarafından açılmıştır. Bu gelişmeler sonucunda Osmanlı demiryollarının 1865 yılında kurulan Nafia Nezareti ile Turuk ve Meabir Dairesi tarafından yönetilmesinin ardından 1872 tarihinde demiryolu yapım ve işletmesini gerçekleştirmek amacıyla Demiryolları İdaresi kurulmuştur.¹

Osmanlı İmparatorluğu'nda demiryolu ulaşımının kurulması ve geliştirilmesi zaman içinde tarıma dayalı ekonominin gelişimi, sanayinin gelişimi, imparatorluğun kentlerinin

* Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, e-mail: denizdemirarslan@gmail.com

1 Kurmuş, Orhan, "British Dependence on Foreign Food and Some Railway Projects in Balkans", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 2/1971, s. 282-283.

birbiri ile iletişiminin sağlanması gibi hususlara yardımcı olmuş; bunun yanı sıra bilhassa I. Dünya Savaşı ve daha sonra da Kurtuluş Savaşı sırasında önemli bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nin çağın gerektirdiği her alanda geri kalmasının önemli nedenlerinden biri olarak ülkenin ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir ulaşım ağının bulunmayışı gösterilmekteydi. Yer altı ve yer üstü kaynakları açısından çok zengin olan bu ülkenin her bir üretim ürününü gerekli yerlere ulaştırabilmesi için demiryolu ağına ihtiyacı bulunmaktaydı. Ayrıca çeşitli isyanların yaşandığı bu dönemde isyan çıkan bölgelere en kısa sürede ulaşımın sağlanması gerekmektedir. Bu gibi birçok nedenden ötürü Osmanlı'da demiryolu ulaşımının inşasına karar verilerek uygulamalar başlatılmıştır.

Batılılaşma/Modernleşme döneminde birçok yeniliğin Batı'dan çok yıllar sonra Osmanlı'ya geldiği bu dönemde demiryolu ulaşımının Batı ile paralel gelişim gösterdiğini görmekteyiz. İlk demiryolu hattı İngiltere'de 1825 yılında işletmeye açılmış olup 1836 yılında ise İngiltere'nin İskenderiye'den Bağdat'a ve Basra Körfezi'ne dek uzanan demiryolu ağı kurma düşüncesi içinde olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz. Ancak söz konusu bu demiryolu ağının yapımından Süveyş Kanalı'nın açılması ile vazgeçilmiştir.²

Osmanlı'da ise demiryolu konusundaki kapsamlı çalışmalardan biri olarak nitelendirilen 1860 yılında hazırlanan demiryolu programında Balkan yarımadasının bir ucundan diğer ucuna ulaşımın sağlanması ile İstanbul ve Tuna birbirine bağlanacak; aynı zamanda İstanbul'un Viyana ve Paris ile de ulaşımı sağlanacaktı. Sultan Abdülmecid'in nazırları Âli ve Fuat Paşaların hazırladığı bu kapsamlı demiryolu programına göre İstanbul ile Bağdat arasında da bir demiryolu hattının döşenmesi öngörülmekteydi.³

Ancak Osmanlı Devleti'nin bu programı gerçekleştirecek yeterli ekonomik gücü bulunmadığı için yabancı şirketlere imtiyazlar verilmesi çözümü benimsenmiştir. Sultan Abdülaziz döneminde Belçika Bankerlerinden Baron de Hirsch bu imtiyazın verildiği kişilerden biridir. Kendisine verilen imtiyazla 2000 km'lik demiryolu yapması için kendisine izin verilmiş;⁴ sonuçta popüler kültürde "Şark Ekspresi" olarak bilinen ve başta Agatha Christie'nin romanları olmak üzere birçok roman ve filme de konu olan İstanbul'u Viyana ve Paris'e bağlayan demiryolu ağı 1888'de ulaşımına açılmıştır.⁵ Baron Hirsch, kısa zamanda kurduğu "Şark Demiryolları Şirketi" ile 1875'te, anlaşmada belirtilen ve uzunluğu 1179 kilometreyi bulan Rumeli hatlarının yapımını gerçekleştirmiştir. Kısaca söylemek gerekirse; demiryolu yatırımları Osmanlı Devleti'ne giren yabancı sermayenin en büyük yatırım alanı olmuştur. Demiryollarının yapımındaki yabancı sermaye 1890 yılında toplam yabancı sermayenin % 41,1'i iken 1914 yılında bu oran % 63'e ulaşmıştır.⁶

Osmanlı Devleti'nin bir diğer önemli demiryolu girişimi ise yine Sultan Abdülaziz döneminde 1871 yılındaki İstanbul-Bağdat demiryolu hattının kurulmasına ilişkin girişimdir. Ancak bu demiryolu hattının İzmit'e ulaşması iki yıl sürmüştür. Aynı hat ile Karadeniz'e de bağlantı kurulması amaçlanmıştır. Sultan Abdülaziz 1872 yılında Alman mühendis Wilhelm Von Pressel'i "Asya Osmanlı Demiryolları" genel müdürlüğüne getirmiştir.⁷ Bu proje İstanbul Haydarpaşa'dan başlıyor, Ankara-Sivas-Musul ve Bağdat üzerinden Basra'ya ulaşıyordu. Ancak 1875 yılında Osmanlı maliyesinde ortaya çıkan ekonomik sebeplerle Pressel'in yürüttüğü bu proje durmuştur.

2 A. D. Novıçev, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleştirilmesi*, Ankara 1979, s. 14-15; İsmail Yıldırım, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, Cilt:12, sayı:1, s. 311-324.

3 Yıldırım, "Osmanlı", s. 313.

4 Yıldırım, "Osmanlı", s. 313.

5 Nihat, Sayar, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, İstanbul, 1978, s. 217.

6 Ş. Pamuk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978, Ankara, s. 143-144.

7 Yıldırım, "Osmanlı", s. 314.

Osmanlı Devleti'nde demiryolu ulaşımı konusundaki çalışmaların tekrar başlaması II. Abdülhamid döneminde Muharrem Karamamesi'yle kurulan Duyunu Umumiye İdaresi ile olmuştur.⁸ Özellikle Hicaz ve Bağdat demiryolu ulaşım hatlarının kurulması bu idare ile sağlanmış olup bu ağın kurulması için Almanlara imtiyazlar verilmiştir. İzmit'ten geçen bu demiryolu hattı sadece Osmanlı ekonomisinin gelişimine katkı sağlamıyor, aynı zamanda Almanya'nın bölge içinde önemli bir siyasi güç olmasını da sağlıyordu. Basra Körfezi'ne kadar inen bu ağın yapımıyla o bölgelerdeki isyanların bastırılması kolaylaşıyor; hem de Almanların bölgedeki hâkimiyeti İngiltere'yi rahatsız ediyordu. Ayrıca bölgedeki tarım alanındaki ve maden işletmeciliği alanındaki gelişmeyi de artıran bu proje devlet tarafından alınan vergileri de artırmaktaydı. Öte yandan bu demiryolu hattı Müslümanlar arasındaki bağı da kuvvetlendirerek Sultan II. Abdülhamid'in İslamcı politikasını da kuvvetlendirmekte idi. Çünkü Osmanlı Devleti'nin padişahı aynı zamanda tüm Müslümanların da halifesi konumundaydı. Müslümanların birbirleriyle bağlarının güçlenmesi ve Hac vazifesinin yerine getirilmesinde ulaşım kolaylığının sağlanması da böylelikle mümkün olabiliyordu. Sultan II. Abdülhamid hatıralarında demiryolu ulaşımın gelişmesi hususunda şunları ifade ediyor; *"Bütün kuvvetimle Anadolu Demiryollarının inşasına hız verdim. Bu yolun gayesi Mezopotamya ve Bağdat'ı, Anadolu'ya bağlamak, İran Körfezine kadar ulaşmaktır. Alman yardımı sayesinde bu başarılmıştır. Eskiden tarlalarda çürüyen hububat şimdi iyi sürüm bulmaktadır, madenlerimiz dünya piyasasına arz edilmektedir. Anadolu için iyi bir istikbal hazırlanmıştır. İmparatorluğumuz dâhilindeki demiryollarının inşası mevzuunda büyük devletler arasındaki rekabet çok garip ve şüphe davet edicidir. Her ne kadar büyük devletler itiraf etmek istemiyorlarsa da bu demiryollarının ehemmiyeti yalnızca iktisadi değil, aynı zamanda siyasidir."*⁹

Osmanlı'da demiryolu ulaşımı aynı zamanda deniz ulaşımına da rakip olmaktaydı. İstanbul-Ankara-Basra hattında çalışan bir tren 2870 km'lik yolu saatte 50 km hız ile 57 saatte almaktaydı. Bu durum da deniz ulaşımına önemli bir alternatif sunmaktaydı. Bu amaçlarla 1871 yılında başlayan İstanbul-Bağdat demiryolu hattının Osmanlı'nın kendi imkânları ile iki yılda İzmit'e gelebilmesinin ardından-Haydarpaşa-Pendik 26 km'lik hat 1872 yılında bitmiş, Pendik-İzmit arası 67 km.'lik hat ise 1873 yılında Osmanlı Demiryolları Şirketi'nce tamamlanmıştır. 1886 yılında Haydarpaşa-İzmit hattını işleten şirkete hattı Ankara'ya kadar uzatması için teklif götürülmüştür (Tablo-1 ve Tablo-2). Ancak şirket tarafından bu öneri ekonomik nedenlerle geri çevrilmiştir. Daha sonra Osmanlı Nafia Nezareti 1887 yılında İstanbul'da Alman Mauser tüfeklerinin satışını yapan Dr. Alfred Von Kaulla ile anlaşarak bu hattın yapımını bu şirkete vermiştir.¹⁰ Şirket bu anlaşma ile Haydarpaşa-İzmit hattını satın almış, bu hattan ayrılan Bursa ve Kütahya'ya iki ayrı hattın yapımını da üstlenmiştir. Bu anlaşma ile 1889 yılında sahibinin Deutsche Bank'ın olduğu Osmanlı Anadolu Demiryolu Kumpanyası (Chemins de Fer Ottomans d'Anatolie) kurulmuş ve İzmit-Ankara arasında uzanan ve Anadolu demiryolu hattı olarak isimlendirilen 485 km'lik hattın da yapımına başlanmıştır. 1890 yılında da İzmit-Adapazarı hattı ulaşımına açılmıştır. Bu şirket birçok istasyon gibi Haydarpaşa ve Derince garlarının inşasında da faaliyet göstermiştir. Sonuç itibariyle; demiryolu hatlarının yapımı için İngiliz, Fransız ve Alman şirketlere birçok imtiyazlar verilmiş olmakla birlikte; Osmanlı İmparatorluğu sınırları içinde Alman şirketlerin birçok hattın yapımında söz sahibi olduklarını görmekteyiz. Zaman içinde diğer devletlerin farklı demiryolu ağlarındaki etkilerinin de arttığını görmekteyiz (Tablo-1 ve Tablo-2).

8 Metin Hülagü, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi ve Demiryolu Politikası (1876-1909)", http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302112500_0.pdf, erişim tarihi: 30.3.2014.

9 <http://www.tcdd.gov.tr/home/detail?id=267>, erişim tarihi: 30.3.2014.

10 Mustafa Albayrak, "Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu Yapımı", s. 13, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13540.pdf>, erişim tarihi:03.04.2014.

Tablo-1: 1898 yılı Osmanlı demiryolu ağı ve imtiyazlar¹¹

İmtiyaz verilen Devlet	Hat	Uzunluk (km)	Toplam Uzunluk (km)
İngiltere	İzmir-Aydın	373	440
	Mersin-Adana	67	
Fransa	İzmir-Kasaba	512	1266
	Yafa-Kudüs	87	
	Beyrut-Şam	247	
	Şam-Halep	420	
Almanya	Haydarpaşa-İzmit	91	1020
	İzmit-Ankara	485	
	Eskişehir-Konya	444	
Genel Toplam			2726

Tablo-2: Anadolu Demiryolu hattı¹²

DEMİRYOLU Hat		Hat Uzunluğu (km)	İmtiyaz Târihi	İnşâ Târihi	Têsis Sermâyesi (Milyon Kuruş)	Sermâyenin Kaynağı
Anadolu Demiryolları	Haydarpaşa-İzmit	93	-	1872-73	26	Osmanlı Devleti
	İzmit-Ârifiye	48,9	1888	1890	475	Anadolu Demiryolları Kumpanyası (Deutsche Bank).
	Ârifiye-Ankara	436,7		1893		
	Eskişehir-Alayunt	66,9	1893	1894	445	
	Alayunt-Kütahya	38,8				
	Alayunt-Afyon	94		1895		
	Afyon-Konya	272,2		1896		
	Ârifiye-Adapazarı	3,2		1899		

Sultan II. Abdülhamit döneminde, Haydarpaşa-İzmit hattının Anadolu'ya yeni yapılan hatlarla ilerlemesi sonucu Haydarpaşa garı da yetersiz kalmış ve yeni bir gar binasının yapımına karar verilmiştir. Anadolu-Bağdat Demiryolu Şirketi Haydarpaşa Liman ve Gar inşaatı ve işletmesi ile görevlendirilmiştir. Haydarpaşa-İzmit hattı ise Anadolu demiryolunun ve uzantısında Bağdat ve Hicaz demiryollarının önemli bir bölümünü oluşturan hat olup istasyon binalarının en önemli ve özellikli olanlarını barındırmaktadır.

11 Edward Mead Earle, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, 1972, Milliyet yayınları, s. 47; Metin Hülâgü, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi ve Demiryolu Politikası (1876-1909)", http://www.metin-hulagu.com/images/dosyalar/20120302112500_0.pdf, erişim tarihi: 30.3.2014. (Tablo hazırlanırken bu makaleden de yararlanılmıştır.)

12 Metin Hülâgü, "Sultan II. Abdülhamid Dönemi ve Demiryolu Politikası (1876-1909)", http://www.metin-hulagu.com/images/dosyalar/20120302112500_0.pdf, erişim tarihi: 30.3.2014. (Tablo hazırlanırken bu makaleden de yararlanılmıştır.)

Demiryolu Politikası ile Gelişen Yeni Bir Mimari Yapı Örneği İstasyon Binaları

Demiryolu ulaşımı içinden geçtiği kentlere ve bölgelere sosyo-kültürel, toplumsal, ticari, ekonomik, kentsel gelişim, nüfus artışı gibi konularda değişim ve gelişimlere yol açmaktadır. Özellikle kentsel gelişim alanında göstermiş oldukları gelişim ve değişimlere göz attığımızda demiryolu ağının içinden geçtiği kentlerde demiryolu hattı çevresinde yapılaşmanın arttığı, ulaşım sayesinde kentlere göçlerin çoğaldığı, böylelikle kent nüfuslarının arttığı ve ham madde temini ile ürün nakliyesinin kolaylaşması açısından sanayi yapılarının da bu hat üzerinde yer alması sebebiyle kentlerin değişim ve gelişiminde söz sahibi oldukları görülmektedir. Demiryolu hattının gelişimine paralel olarak kentsel alanların gelişimi söz konusu olup özellikle de 19. yüzyılın ikinci yarısında ve 20. yüzyılın başlarında istasyon mimarisi kavramı sadece Batı mimarisine değil; aynı zamanda Osmanlı mimarisine de kazandırılmıştır. İstasyon binaları yolcuların ulaşımı sırasında ihtiyaç duydukları tüm ulaşım ile ilgili ana işlevler (bekleme, bilet alma, emanet vb.) ile yan işlevleri (lokanta, su deposu, ambar, hangar, WC, vb.) barındıran ve özel olarak tasarlanmış ulaşım yapılarıdır.

Mimari üslup açısından Osmanlı İmparatorluğu'nda inşa edilmiş istasyon yapılarını incelediğimizde yabancı şirketlere verilen imtiyazlar ile inşa edildikleri için aynı dönemde inşa edilen Avrupa'da yer alan istasyonlar ile benzer mimari özellikleri gösterdikleri görülebilir. Osmanlı'da istasyon binalarının mimari üsluplarının belirlenmesindeki bir diğer önemli husus ise istasyon binalarının yer aldığı bölgelerin mimari ve nüfus özellikleri olmuştur. Örneğin Osmanlı'nın Balkanlarda ya da Hicaz demiryolunun bitiş istasyonu olan Medine-i Münevvere gar binası gibi Orta Doğu'da inşa edilen istasyon binaları yöresel özellikler taşımaktadır (Resim-1).

Resim -1: Solda Kudüs tren istasyonu,¹³ sağda Karaferye tren istasyonu¹⁴.

İstasyon binaları içinde Haydarpaşa, Alsancak ve Basmane gar binaları özellikle büyüklükleri bakımından dikkat çekicidir. Aoki çalışmasında Alsancak istasyon binasının Avrupa klazizmini yansıttığını ve biçim itibarıyla dönemin İngiliz istasyonlarını hatırlattığını söylemektedir.¹⁵ Fransızlar tarafından inşa edilen Basmane tren garı da adeta Fransa'daki Lyon istasyonunun bir eşidir. Alman mimarlar Otto Ritter ve Helmut Cuno tarafından inşa edilen Anadolu-Bağdat ve Hicaz demiryolunun başlangıç noktası Haydarpaşa garı ise zamanla adeta İstanbul'un Anadolu yakasının bir simgesi, hatta Anadolu'dan İstanbul'a yaşanan göçlerin bir sembolü olarak kabul gören bir kent kapısı konumuna gelmiştir. Bu iki mimar Berlin-Bağdat Demiryolu projesi için, Jachmund gibi, Alman hükümetince

13 http://tr.wikipedia.org/wiki/Kud%C3%BCs_Tren_%C4%B0stasyonu, erişim tarihi:03.04.2014

14 <http://blog.milliyet.com.tr/bir-sayfada-kisa-dunya-tarihi/Blog/?BlogNo=403193>, erişim tarihi: 03.04.2014.

15 Girardelli Miyuki Aoki, "Modernity and Representation: The Architecture of Ottoman Railway Stations", *Afife Batur'a Armağan*, Literatür Yayınları, 2005, s. 144.

proje çerçevesinde yapı inşası için gönderilmiştir.¹⁶ Eklektik bir üslup ile U plan şeklinde inşa edilen yapı tipik 19. yüzyıl istasyon binası görünümündedir. Alman Mimar August Jachmund tarafından tasarlanan Sirkeci gar binası ise oryantalist üslup özellikleri ile Şark Ekspresi yolcularına uzun süre hizmet etmiştir. Bu büyük dört gar binasından da görüldüğü üzere istasyon binaları zamanla yolcu binası, hangar binaları, ambar binaları, lojmanlar, müştemilatlar ve su yapıları gibi çok sayıda binanın demiryolu hattı üzerinde birbirine yakın ve ilişkili bir mesafede yer aldığı yapı kompleksleri haline dönüşmüştür.

Yabancı mimarların tasarladıkları istasyon binaları kâgir taş yapı sistemi ile inşa edilmiş olup; çoğunluğunun inşasında Ermeni, Prusyalı ya da İtalyan taş ustaları çalıştırılmıştır. Cumhuriyetin ilanına yakın dönemlerde Mimar Kemaleddin, Vedat Bey, Ahmet Burhanettin Tamcı gibi Türk mimarların ulusal mimarlık akımı kapsamında milli üslupla istasyon binaları inşa ettikleri görülmektedir. Plan şemaları Avrupalı mimarlarca tasarlanan istasyon binalarına benzerlik gösteren ancak Osmanlı-Türk motiflerinin cephelerde kullanıldığı örnekler bu mimarlar tarafından verilmiştir.

İstasyon yapılarında en önemli yapı gar binasıdır. Özellikle Osmanlı dönemi gar binalarında genel olarak eklektik üslup anlayışı görülmektedir. Plan tipleri dikdörtgen olup genellikle simetrik plan anlayışı kullanılan gar binalarının içinde bir kolu kısa U plan tipinde yapılan Haydarpaşa garı ayrıcalık taşımaktadır. Anıtsal revaklı ya da taç kapı şeklinde yapılmış giriş kapıları planın ve cephenin simetri ekseninde yer almaktadır. Beş katlı Haydarpaşa garı haricindeki istasyon binaları genellikle iki katlıdır.¹⁷ Cephelerde kemerler, kilit taşları, silmeler ve pencere dizileri ile süslemeler yapılırken, Ulusal Mimarlık Akımı kapsamında yapılan gar binalarının cephelerinde çini süslemelere de rastlanılmaktadır. Birçok istasyon binasının cephesinde anıtsal kuleler yer almaktadır. Örneğin Haydarpaşa gar binasının cephesinde iki köşede anıtsal kule yer almaktadır. Ankara Gazi gar binasında olduğu gibi giriş kapısının iki yanında kuleleri olan plan tipi de mevcuttur. Sirkeci ve Edirne gar binaları ise hem dış kenarlarda hem de giriş kapısının iki yanında anıtsal kuleleri bulunan gar binalarıdır. Bir başka plan tipi ise giriş bölümü iki katlı yan mekânların tek katlı olduğu plan tipidir. Bu plan tipi de kendi içinde asimetrik plan tipi (Bostancı, Kızıltoprak, Feneryolu gar binaları vb.) ve simetrik plan tipi (Erenköy garı vb.) olarak ayrılmaktadır. Diğer plan tipleri ise iki katlı ve dikdörtgen planlı tip (Yenice garı vb.) ile iki katlı simetrik planlı tip (Kırklareli garı vb.) ve tek katlı asimetrik planlı (Suadiye garı vb.) tiptir.¹⁸

İzmit ve Hereke İstasyon Binaları

Osmanlı Devleti tarafından inşa edilen ilk demiryolu hattı yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere Anadolu Demiryolu hattının bir parçası olan Haydarpaşa-İzmit hattıdır. Tamamlandığında Bağdat'a kadar uzanması düşünülen bu hattın ilk kısmını oluşturan Haydarpaşa-İzmit hattı 1873 yılında bitirilmiş; ancak yüksek maliyete mal olması nedeniyle hattın İzmit'ten sonraki bölümünün yapımı durmuştur. 1888 yılında bu hattın Ankara'ya dek uzatılması söz konusu olmuş ve yukarıda da belirtildiği üzere yabancı şirketlere teklifler götürülmüştür.

Dönemin İzmit mutasarrıfı Selim Sırrı Paşa ise padişaha bu demiryolu hattı ile ilgili verdiği raporda bu hattın devamının yabancı şirketlerce değil; Osmanlı Devleti tarafından yapılmasının daha uygun olduğunu; Osmanlı Devleti'nin maddi, teknik ve iş gücü bakımından bu hattı tamamlayacak güçte olduğu belirtmektedir.¹⁹ Ancak bu hattın imtiyazı Alfred

16 Ahmet Halaçoğlu, II.Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri, Basılmamış Dt. Tezi, Isparta, 2003, s. 102.

17 Osman Doğan, Selman Kılıç, *Uzakları Görebilen Hükümdar*, Çamlıca Yay., İstanbul, 2011, s. 71.

18 Mehmet Emin Başar, Hacı Abdullah Erdoğan, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Tren Garları", S.Ü. Müh. Mim. Dergisi, 2009, c. 24, s. 40.

19 Şennur Kaya, *Tanzimattan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi yayınları, 2009, s. 53.

Kaula'ya verilerek Deutsche Bank'ın mali yardımı ile yapılmaya başlandığını ve 1890 yılında İzmit-Adapazarı, 1892 yılında da İzmit-Ankara bölümünün tamamlandığını görmekteyiz (Resim-2).

Resim-2: İzmit Hamidiye Caddesi'ne Demiryolunun Döşenmesi ve aynı caddede 19. Yüzyılın sonunda demiryolu hattı.²⁰

Haydarpaşa-İzmit arasında demiryolu hattının tamamlanması ile başlayan tren seferleri aynı zamanda Haydarpaşa'dan kalkan vapur seferlerinin saatlerinin de düzenlenmesini gerektirmiş ve böylece demiryolu ulaşımı deniz ulaşımının da Osmanlı'da yeniden ele alınmasını sağlamıştır.²¹ Haydarpaşa-İzmit arasında tren seferlerinde kullanılmak üzere ise 71 adet vagon ve 2 adet lokomotif satın alınmasına karar verilmiştir.²²

Böylece içinden geçen demiryolu hattı ile İzmit kenti sahip olduğu coğrafi koşulların etkisiyle de lineer bir doğrultuda büyümeye başlamıştır. İzmit kentinin ilk imar planı olarak kabul görebilecek istikamet planları 1921-1922 yıllarında Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin İzmit Sancağı'na atadığı ilk mutasarrıf olan Sadettin Bey döneminde Mösyö Merlo'ya yaptırılmış olup bu plana göre rıhtımdan demiryoluna çıkan geniş bir cadde açıldığı ve demiryoluna paralel İstiklal Caddesi'nin yeniden düzenlendiği görülmektedir.²³

Cumhuriyet döneminde ise İzmit'in ilk imar düzenleme işi 1934 yılında Herman Jansen'e verilmiştir. Jansen İzmit kenti ile ilgili hazırlamış olduğu ön raporda deniz kenarında ve tepelik bir arazide yer alan kentin konumunun son derece önemli olduğunu, fakat demiryolunun kentin en önemli caddesiyle aynı seviyede yapılmasının kabul edilecek bir durum olmadığına değinerek demiryolunun yeniden ele alınmasının gerekliliğine vurgu yapmıştır. Jansen'in kent için ele aldığı çözüm önerilerinden biri gemilerle İzmit limanına gelen ve buradan trene yüklenen malların doğrudan Haydarpaşa'dan trene aktarılmasının daha uygun olduğudur.²⁴ 1935 yılında yapmış olduğu imar planında Jansen demiryolu ile deniz kıyısı arasındaki depo yapıları ve eski konut yapılarının kaldırılmasını böylelikle demiryolundan sahile kadar olan bölümde yeşil parklar ve villalar inşa edilmesini önermektedir. Aynı şekilde demiryolu ile sahil arasında kalan uzun şerit boyunca bir halk evi yapılması ve bir belediye binası inşa edilmesi yine Jansen'in önerileri arasındadır.

Cumhuriyet döneminde İzmit demiryolu ile paralel gelişen bir başka olgu da İstanbul-Ankara karayoludur. Cumhuriyetin ilk yıllarında İzmit kentinin içinden geçen demiryolunun iki yanında yer alan yollar bu karayoluna hizmet vermekte iken; ileriki yıllarda karayolu için başka düzenlemeler yapılmış ve sahil kesiminin doldurulması ve karayolunun buraya alınması ile İzmit birbirine paralel iki ulaşım yolunun içinden geçtiği bir kent düzeni içinde olmuştur. 1999'dan 2012 yılına kadar İzmit'ten geçen bu hat yüksek hızlı tren hattı inşası nedeniyle kapatılmıştır. Ancak inşa edildiği günden bu yana demiryolu İzmit'in bir simgesi

20 Kaya, *Tanzimattan ...*, s. 63.

21 BOA Belgeleri 10.10.1873 17/Ş/1290-466/23/A.MKT.MHM

22 BOA Belgeleri 25.12.1873 04/Z/1290-471-4/A MKT. MHM

23 Avni Öztüre, *Nicomedia İzmit Tarihi*, İst., 1981, s. 143-144.

24 Kaya, *Tanzimattan ...*, s. 77.

haline gelmiş ve İzmit Sırrı Paşa'nın istasyon'dan başlamak üzere diktiği çınar ağaçları eşliğinde²⁵ "içinden tren geçen kent" olarak anılmıştır. Kocaeli'nin İstanbul'dan gelen hat üzerinde bulunan ilçe ve beldeleri içinden demiryolu hattı geçmekle beraber bunlar içinde İzmit'ten sonra önem arz eden bir belde vardır ki Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi sanayisinin tarihini barındırması bakımından halen daha önemini korumaktadır. Hereke Beldesi de içinden tren geçen nadir kentlerden biridir.

Bu önemli tren istasyonlarına ait binaların mimari özelliklerine bakacak olursak;

Yıllarca İstanbul-Ankara ve Anadolu hattı üzerinde ana istasyon hizmeti gören İzmit tren istasyonu, gar binası, hangar binası, ambar binası, su kulesi, lojman, yemekhane binası ve müştemilatlardan oluşan ve yaklaşık 21 dönümlük bir arazide konumlanmış; İzmit'in batı girişinde yer alan büyük bir komplekstir. Tescilli binalardan oluşan bu kompleks içinde gar binası 1870-1873 yılları arasında, ambar binası 1891 yılından sonra, hangar binası 1891 yılından önce, lojman binası 19. yüzyılın sonunda, yemekhane binası ise 20. yüzyılın ilk çeyreğinde, su deposu ise 1873 tarihinde inşa edilmiştir.²⁶

Mimarı Haydarpaşa gar binasının da mimarı olan Alman Otto Ritter olarak kaynaklarda ifade edilmekle birlikte o dönemde Otto Ritter'in Helmut Cuno ile birlikte bu hat üzerinde yer alacak istasyon binaları için tip projeler çizdiği bazı kaynaklarda yer almaktadır.²⁷ Farklı kaynaklarda istasyon binasının mimarına ilişkin değişik bilgiler yer alması söz konusu olup; yapının mimarına ilişkin bilgi çeşitliliğinin yapının zamanla geçirdiği değişimlerden kaynaklı olabileceğini söylemek mümkündür. Zira İzmit tren istasyonu ve yakın çevresini gösteren eski resimler incelendiğinde ilk yapıldığında gar binasının giriş kısmının tek katlı olduğu, daha sonra iki katlı olarak inşa edildiği ve ilk fotoğraflarda ambar binasının ve bazı müştemilat yapılarının inşa edilmediği dikkati çekmektedir (Resim-3).

Yapı dikdörtgen planlı olup binanın giriş kısmı ortada ve iki katlıdır. Yapının iki kenarında kule gibi yükselen bölümler bulunmaktadır. İstasyon binasının işlevini yitirdiği güne kadar son dönemlerde binanın tren hattına bakan kısmında altında yolcuların beklediği bir de saçak kısmı bulunmaktaydı. Bu saçığın 1940'lı yıllarda da mevcut olduğunu eski fotoğraflardan görmekteyiz (Resim-4). Yapının kapıları ve pencereleri basık kemerli olup kilit taşları ile cephede vurgulandıkları görülmektedir. Yolcu salonunun üst katında yer alan pencereler ise düz lentolu, yan bölümlerin üst kat pencereleri ise yine basık kemerlidir. Pencerelerin söveleri taş kaplamadır. Yolcu salonunun çatısı basit kırma çatı, yan bölümlerin çatıları ise beşik çatı şeklinde inşa edilmiştir. Garın denize bakan güney cephesinde yolcu salonunun arka cephesinde, cephenin yukarda bir yuvarlak kemerle ve kısa dikdörtgen kuleler ile vurgulandığı görülmektedir. Bu cephedeki diğer önemli bir öğe de demir korkuluklu yolcu salonu boyunca uzanan metal konstrüksiyon balkondur. Yan bölümlerin güney cephesinde ise pencere ve kapı dizisinin cephe boyunca yükselen bir yuvarlak kemerle vurgulandığı görülmektedir (Resim-5).

Bu istasyon, Anadolu Demiryolu'nun uzantısı olan ve yıllarca İstanbul-Adapazarı hattına hizmet eden, bölge sanayisinde çalışan işçilerin ve hammadde temini ile lojistiğin sağlandığı Adapazarı tren istasyonu ile karşılaştırıldığında, Adapazarı tren istasyonunun 1899 tarihli fotoğraflarda tıpkı İzmit tren istasyonu gibi giriş bölümü iki katlı, yan bölümleri tek katlı dikdörtgen plan tipinde yapıldığı, alt kat pencere dizilerinin basık kemerli, üst kat pencere dizilerinin ise düz lentolu olduğu, taş sövelerle vurgulandıkları görülmektedir (Resim-6). Beşik çatılı istasyonun genel mimari üslup açısından İzmit tren istasyonu ile benzerlik

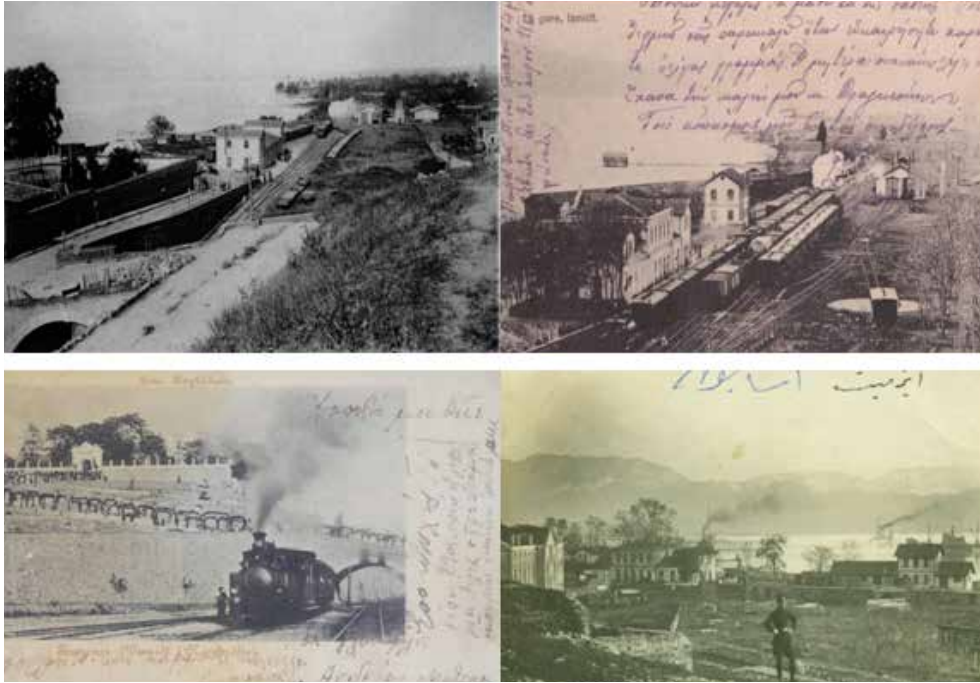
25 Rifat Yüce, *İzmit ve Çevresel Tarihi*, İzmit Rotary Kulübü Yay., 1998, s. 30.

26 Seyhan Tan Serimer, "Tarihi İzmit Garı Restorasyonu", *KYÖD Dergisi*, Mayıs 2005, Kocaeli, s. 102.

27 Kaya, *Tanzimattan* ..., s. 105; Z. Akdemir, M. Keskin, "Gidilen, Gelinen ve Unutulan İstasyon Yapıları", *Arkitekt Dergisi*, sayı 402, İstanbul, s. 60-75.

gösterdiği ancak, tek katlı bölümün çatısının uzatarak yolcuların beklemesi için oluşturulan saçaklı açık bekleme alanı ile farklılaştığını söylemek mümkündür. Demiryolu hattının sahil kesimine taşınması ile yeni tren garının hizmete açılması sonucu kullanılmayan gar binasının restorasyon çalışmaları ise 2004 yılında tamamlanmış olup bir dönem restoran ve müze-sergi salonu olarak hizmet vermiş ve sonra Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na hizmet etmiştir.

Ambar binası ise bu yapıya paralel olarak orta kısmı iki katlı, yanlarda bulunan bölümleri ise tek katlı olarak inşa edilmiştir. Ortada iki katlı kısımda üst kata ahşap bir merdivenle çıkılmaktadır. Cephesi pencerelerin ilk kayıt seviyesine kadar taş olup; bu taş doku iç mekânda da görülmektedir. Binanın köşeleri de uzun ve kısa kesme taş kaplama örgüsü ile vurgulanmıştır. Pencereler çift kanatlı basık kemerli olup; taş sövelerle vurgulanmıştır. Yapının iki katlı bölümünün yan cephelerinde ise daire formunda pencereler bulunmaktadır. İki katlı bölümün deniz cephesinde küçük bir de metal konstrüksiyonlu balkon bulunmakta. Çatılar beşik çatıdır. İç mekândan da çatı kurgusunun algılandığı görülmektedir (Resim-7). İç mekânda alt katta zemin döşemesinin ahşap bloklar ile yapılmış olduğunu görüyoruz. Bir dönem restoran olarak kullanılan yapı günümüzde depo amaçlı kullanılmaktadır.

Resim-3: Yukarda solda 19. yüzyılın sonunda²⁸, sağda ise 1903 yılında İzmit gar binası ve yakın çevresini gösteren kartpostal görülmektedir. Aşağıda solda İzmit'te Kasr-ı Hümayun yakınından trenin geçişi, sağda ise 1920'lerin başında tren istasyonu ve yakın çevresi görülmektedir. 20. yüzyılın başında gar binasının yolcu salonu bölümü iki katlı olup; ambar binası ve diğer müstemilat yapıları inşa edilmiş durumdadır.

28 Şennur Kaya, *Tanzimattan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi yayınları, 2009, s. 104.

Resim-4: Solda 1930 yılında İzmit tren istasyonu, sağda 1940 yılında istasyonun önüne saçak eklenmiş olduğunu görüyoruz.

Resim-5: İzmit tren istasyonu genel görünümüleri.²⁹

²⁹ Fotoğraflar: Deniz Demirarslan.

Resim-6: 1899 yılında Adapazarı tren istasyonu.³⁰

Resim 7: Ambar binası dış ve iç görünüşleri.³¹

Hangar binası ise tek katlı bir bina olup; günümüzde Arkeoloji Müzesi'nin deposu olarak kullanılmaktadır. Dikdörtgen planlı bu yapının çatısı beşik çatı şeklinde olup iç mekânın sahip olduğu işlev açısından çatının her iki yanında yükseltilerek oluşturulmuş çatı pencereleri ile ışık alması sağlanmıştır. Yapının uzun cephesi düşey tuğla kaplamalar ile içinde basık kemerli ve kare küçük kayıtlarla şekillenmiş ikiz pencere dizilerinin yer aldığı beş eşit

30 <http://kentvedemiryolu.com/icerik.php?id=414>

31 Fotoğraflar: Deniz Demirarslan.

parçaya bölünmüştür. Yapının dar cephesinde ise iki adet basık kemerli hangar kapısı yer almaktadır (Resim-8). Günümüzde Arkeoloji Müzesi'nin Müdürlük Binası olarak kullanılan lojman binası ise tek katlı kısmı tuğla kaplamalı, yapının ikinci katı ise sıvalı yine basık kemerli pencere dizilerinin cephe kurgusunda hâkim olduğu beşik çatılı bir yapıdır. İzmit tren garı, ambar ve hangar binalarının Neo-Klasik üsluplu olarak inşa edildiği belirtilmekle beraber hepsinin tarzında yapım yıllarının farklı olması nedeniyle farklılıklar görülmektedir.

Resim-8: Solda istasyon hangar binası, sağda su deposu ve müştemilatlar.³²

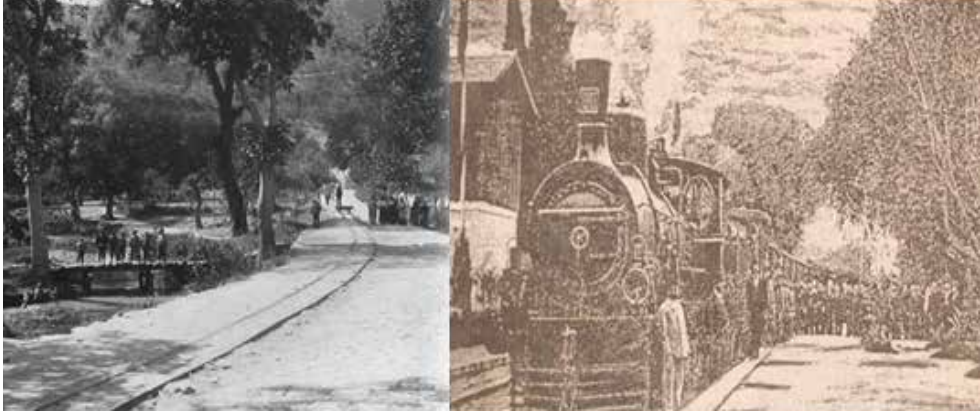
Bildiri çalışması kapsamında ele alınan diğer istasyon ise ufak olmasına rağmen bulunduğu konum ve bir sanayi kentinde yer alması nedeniyle uzun yıllar İstanbul-Adapazarı hattının önemli bir ara durağı olmasının yanı sıra aynı zamanda Doğu Ekspresi'nin de ana duraklarından birisi olan Hereke tren istasyonudur. Hereke 19. yüzyılın başına kadar İstanbul-İzmit yolunda bulunan herhangi bir yerleşim yeri iken; 1843 yılında Hereke Fabrikası'nın kurulması, 1898'de ise Wilhelm Köşkü'nün inşası ile önem kazanan Hereke'de ilk olarak iskeleden fabrikaya kömür taşımak üzere bir dekovil hattı döşenmiştir (Resim-9). Anadolu demiryoluna ait istasyonların sınıflandırılmasının gösterildiği 1890 tarihli özgün çizimde de Tavşancıl ve Hereke istasyon binalarının adı geçmemekte ise de bu istasyonların söz konusu çizimin yapıldığı tarihten çok önce inşa edildikleri bilinmektedir.

Sultan Abdülmecid zamanında 1855 yılında ülkede telgraf ve demiryolu hatları yapılmaya başlanmış ve ilk raylı hat 1872'de İstanbul-Pendik arasında döşendikten sonra 1873' te İzmit'e kadar olan raylı hat döşenmiş; böylelikle Hereke'den demiryolu hattı geçmiştir. Küçükerman'ın eserinde 1871 yılında Haydarpaşa-İzmit demiryolu hattının açıldığını belirtilmektedir.³³ Hereke tren istasyonu da gar binası ve müştemilatlarından oluşan küçük bir kompleks şeklindedir. 31 III-C pafta ve 133 no'lu Ada üzerinde yer alan İstasyon kompleksinin tüm binaları birbirine çok yakın mesafede aynı hat üzerinde konumlanmıştır. İki katlı lojman binası ise Cumhuriyet döneminde yapılmıştır. Gar binasının yolcu salonunun olduğu bölüm İzmit tren istasyonunda olduğu gibi iki katlı olup üst katı lojman olarak kullanılmaktadır. İki yanında tek katlı bölümler mevcuttur. Bu tek katlı bölümlerden birisi yolcuların bagajlarını bırakabilecekleri alan olarak hizmet vermekteydi. Türkiye'deki istasyon binaları plan tipolojisi içinde giriş bölümü iki katlı yan bölümleri tek katlı gar binaları grubunda yer alıp; simetrik planlıdır. İstanbul Erenköy gar binası ile plan özellikleri açısından benzerlik göstermektedir. İstasyon binasının tuğlaları üzerinde ise 1873 tarihi yer almaktadır. Yolcu salonu bölümünün pencere ve kapı lentoları düz olup; kilit taşları pencere ve kapı üzerlerinde vurgulanmıştır. Yanlardaki tek katlı bölümlerin pencereleri ise basık kemerlidir. Çatıları Marsilya kiremitli beşik çatı olup; tüm yapılar kâgir yapı sistemi ile inşa edilmiştir. Binanın yer ile birleştiği noktadan başlayarak çatıya kadar uzanan ve yapıyı bir çerçeve gibi saran düşey ve yatay beyaz söveler dikkati çekmektedir.

³² Fotoğraf: Deniz Demirarslan.

³³ Önder Küçükerman, *Hereke Fabrikası*, Sümerbank Yay. İstanbul, 1987, s. 57.

Bu beyaz çizgi iki katlı kısımda katları birbirinden ayıran belirgin bir silmeye dönüşmektedir. Günümüzde TCDD'ye ait yapıya sonradan ilave edilmiş kâgir yapılar mevcuttur. Su deposu olarak kullanılan kâgir yapı da iki katlı olup birinci katı ahşap kaplamadır (Resim-10). Alman İmparatoru II. Wilhelm demiryolu ile geldiği Hereke'de bu istasyon binasında inerek kendisi için inşa edilen köşke gitmiştir. Daha sonraları Mustafa Kemal Atatürk'ün de Hereke ziyaretlerini demiryolu üzerinden yaptığını ve bu istasyonu kullandığını bilmekteyiz. 1948'de Ürdün Kralı Tallal Bin Abdullah da Hereke'yi demiryolu üzerinden ziyaret etmiştir.³⁴

Resim -9 : Hereke'de ilk dekovil hattı.³⁵ Sağda, Alman İmparatoru II. Wilhelm'in Hereke tren istasyonuna gelişi.³⁶

Resim-10: Solda Hereke tren istasyonu restorasyondan önceki durumu ve müştemilatları, sağda Hereke tren istasyonunun restorasyon sonrası durumu görülmektedir.^{37,38}

Cumhuriyet döneminde de Sümerbank Hereke Yünlü ve İpeklî Fabrikası'nın kurulması ve daha sonraları başka sanayi tesislerinin de yakın çevrede yer alması ile sanayiye hizmet eden bu istasyon üniversitenin kuruluşu ve özellikle de 1999 depremi sonrasında üniversiteye ait fakülte ve meslek yüksekokullarının burada konumlandırılması ile öğrencilerin ulaşımına da uzun yıllar hizmet etmiştir. Osmanlı döneminde idadi bulunan beldeye 1898-1900 yıllarında bir rüştiye mektebinin açılmasında hiç kuşkusuz fabrikanın kuruluşunun etkisi büyük olmakla beraber demiryolu ulaşımının da katkıları önemlidir.

34 <http://kentvedemiryolu.com/icerik.php?id=634>, erişim tarihi:03.04.2014.

35 <http://herekeli.com/Tr/Hereke3.asp?m1=1&m2=6&m3=3>, erişim tarihi: 04.04.2014.

36 Önder Küçükerman, *Hereke...*, s. 57.

37 <http://www.panoramio.com/photo/73816602>, erişim tarihi: 04.04.2014.

38 Fotoğraf: Y. İç Mimar, Özgür Algan.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu 20. yüzyıla girerken yüzyıllık bir Batılılaşma serüveni sonucu, Avrupa sermayesinin en önemli pazar alanlarını barındıran coğrafya konumuna gelmiştir. Demiryolları da Osmanlı İmparatorluğu'nun kilometre garantisi uygulaması sonucu Avrupalı sermayedarların karlı birer yatırım aracı haline gelmiştir. Demiryollarının geçtiği hatlar üzerinde yer alan tüm şehirlerin ekonomisi canlanmış, şehirlerin imparatorluğun başkenti İstanbul ile ulaşım kolaylığının sağlanması bu şehirlerin kültürel ve sosyo-ekonomik açıdan da gelişimini sağlamıştır. Bu şehirlerden İzmit, Osmanlı döneminde küçük bir yerleşim yeri iken; demiryolu ile canlanmış ve özellikle Cumhuriyet döneminde bilhassa demiryolu ulaşımının varlığı nedeniyle Türkiye'nin en önemli sanayi şehri konumuna gelmiştir. Hereke'de ise Osmanlı döneminde sanayinin varlığını görmekle beraber bilhassa demiryolu ulaşımının olması nedeni ile sanayinin Cumhuriyet döneminde de varlığını sürdürdüğünü görmekteyiz.

Demiryolu ulaşımının başlaması ile Osmanlı daha sonra da erken Cumhuriyet dönemi mimarisine istasyon mimarisi olarak isimlendirilen bir yapı türü girmiştir. Bilhassa ilk demiryolu hatları üzerinde yer alan Anadolu'daki büyük ve önemli istasyonların çoğunluğu 19. yüzyıl sonunda inşa edildiği için hemen hepsinin yapıldıkları dönemin Avrupa mimarisinin özelliklerini taşıdıkları ancak, süslemelerden ziyade mimari biçimin oluşmasında işlevselliğin ön plana çıktığı ve zaman içinde işlevlere bağlı olarak değişimlerin olduğu gözlemlenmiştir. İzmit tren istasyonu işlevini yitirmekle beraber, yeniden işlevlendirilmek suretiyle tarihi mekânlarının kullanıma açılması önemli bir husustur. Hereke tren istasyonu daha eski olmakla birlikte demiryolu hattının ulaşımına açılması ile yeniden işlevini sürdürecektir ve Hereke'nin ulaşımını sağlamaya devam edecektir.

KAYNAKLAR

Belgeler

- BOA Belgeleri 10.10.1873 17/Ş/1290-466/23/A.MKT.MHM
- BOA Belgeleri 25.12.1873 04/Z/1290-471-4/A MKT. MHM

Araştırma Eserler

- Akdemir Z., Keskin, M. "Gidilen, Gelinen ve Unutulan İstasyon Yapıları", *Arkitekt Dergisi*, sayı 402, İstanbul, s:60-75.
- Albayrak, Mustafa, "Osmanlı Alman İlişkilerinin Gelişimi ve Bağdat Demiryolu Yapımı", s: 13, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1152/13540.pdf>, erişim tarihi: 03.04.2014.
- Aoki, Girardelli Miyuki, "Modernity and Representation: The Architecture of Ottoman Railway Stations", *Afife Batur'a Armağan*, Literatür Yayınları, 2005.
- Başar, Mehmet Emin, Erdoğan, Hacı Abdullah, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'de Tren Garları", *S.Ü. Müh. Mim. Dergisi*, 2009, c. 24.
- Doğan, Osman, Kılınc, Selman, *Uzakları Görebilen Hükümdar*. Çamlıca Yay., İstanbul, 2011.
- Earle, Edward Mead, *Bağdat Demiryolu Savaşı*, Çev. Kasım Yargıcı, İstanbul, 1972, Milliyet yayınları.
- Halaçoğlu, Ahmet, II. Abdülhamid Dönemi İmar Faaliyetleri, Basılmamış Dt. Tezi. Isparta, 2003.
- Hülalü, Metin, "Sultan II.Abdülhamid Dönemi ve Demiryolu Politikası (1876-1909)", http://www.metinhulagu.com/images/dosyalar/20120302112500_0.pdf, erişim tarihi: 30.3.2014.
- Kaya, Şennur, *Tanzimattan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi yayınları, 2009.
- Kurmuş, Orhan, "British Dependence on Foreign Food and Some Railway Projects in Balkans", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 2/1971, s: 282-283.
- Küçükerman, Önder, *Hereke Fabrikası*, Sümerbank Yay. İstanbul, 1987.
- Novıçev, A.D., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleştirilmesi*, Ankara 1979.
- Öztüre, Avni, *Nicomedia İzmit Tarihi*, İst., 1981.
- Pamuk, Ş., "Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1978, Ankara.
- Sayar, Nihat, *Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları*, İstanbul, 1978.
- Serimer, Seyhan Tan, "Tarihi İzmit Garı Restorasyonu", *KYÖD Dergisi*, Mayıs, 2005. Kocaeli.
- Yıldırım, İsmail, "Osmanlı Demiryolu Politikasına Bir Bakış", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2002, Cilt:12, sayı:1, s:311-324, Elazığ.
- Yüce, Rifat, *İzmit ve Çevresel Tarihi*, İzmit Rotary Kulübü Yay., 1998.

İnternet kaynakları

- <http://www.tcdd.gov.tr/home/detail/?id=267>, erişim tarihi: 30.3.2014.
- http://tr.wikipedia.org/wiki/Kud%C3%BCs_Tren_%C4%B0stasyonu, erişim tarihi: 03.04.2014
- <http://blog.milliyet.com.tr/bir-sayfada-kisa-dunya-tarihi/Blog/?BlogNo=403193>, erişim tarihi: 03.04.2014.
<http://kentvedemiryolu.com/icerik.php?id=414>
- <http://herekeli.com/Tr/Hereke3.asp?m1=1&m2=6&m3=3>, erişim tarihi: 04.04.2014.
- <http://www.panoramio.com/photo/73816602>, erişim tarihi: 04.04.2014.

KOCAELİ YAPILARINDA BULUNAN RESİMLİ BEZEMELERDEN ÖRNEKLER

Esra ÇELİK*

İnci KUYULU ERSOY**

Kocaeli kentinde duvar ve tavan resimleriyle bezenmiş çeşitli yapılar bulunmaktadır¹. Merkez ilçesi İzmit'te bulunan Abdülaziz'in Av Köşkü, Redif Dairesi ile Sırrı Paşa Konağı'ndaki resimler, hepsi 19. yüzyıla tarihlendirilen ve doğrudan başkent İstanbul'daki örneklerle benzerlik gösteren resim örnekleri olarak dikkati çeker². Bizim bu yazımızda ele alıp tanıtmaya çalışacağımız resimler ise, İstanbul'da bulunan örneklerin karakterinden uzak, daha çok Anadolu'daki örneklerle paralellik gösteren eserlerdir.

Saatçi Ali Efendi Konağı

İzmit merkez ilçesinde bulunan ve kentin en ünlü konaklarından olan Saatçi Ali Efendi Konağı, Veli Ahmet Mahallesi, Alaca Mescit Yokuşunda yer almaktadır (Fotoğraf 1). İşlevi değiştirilerek bir dönem Etnografya Müzesi olarak da kullanılmış olan yapı, bugün Kültür Evi olarak hizmet vermektedir³. Günümüzde Saatçi Ali Efendi Konağı olarak tanınan yapının İzmit'in köklü ailelerinden Gümüşlüoğulları tarafından yaptırıldığı söylenmektedir. Saat tamircisi Ali Efendi'nin satın almasıyla el değiştiren konak, bundan sonra yeni sahibinin adıyla anılmaya başlanmıştır⁴.

Konağın cephelerinde ve iç mekanlarında kalem işi bezemeler bulunmaktadır. Üst kat cephelerinde, iki kat pencere sırasından üstteki vitraylı tepe pencereleri ile alttaki ahşap kepenkli pencerelerin etrafına ana cephedekiler daha yoğun olmak üzere çeşitli kalem işi süslemeler yapılmıştır. Ahşap aksam dışında, sıvanmış cephelerde mavi ve kahverengi boyayla hem pencereler çerçeve içine alınmış hem de pencere araları ile alt kesime çeşitli

* Sanat Tarihçisi, e-mail:esracelik637@gmail.com

** Prof. Dr., Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Öğretim Üyesi, e-mail: inci.kuyulu@ege.edu.tr

1 "Kent ve tarihi için bkz. Besim Darkot, "İzmit", *İslam Ansiklopedisi*, C.V, İstanbul (1952), s.1251-1256.; Nezih Fıratlı, *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul, 1962.; *Kocaeli İl Yıllığı*, İzmit,1967.; *İzmit Analitik Etütleri*, Ankara, 1970.; Nezih Fıratlı, *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul, 1971.; İ. Bostan, "İzmit", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXIII, İstanbul(2001), s. 536-542.; Engin Ürkmez, *İzmit'te Türk Eserleri*, Kocaeli, 2007.; Şennur Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2008."

2 Bilgi için bkz. Tülay Tanyol, *İzmit'teki Sivil Mimari Yapıların Duvar ve Tavan Resimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2001.

3 Kültür Bakanlığı tarafından 1976 yılında kamulaştırılarak 1978 yılında onarımına başlanan yapı, 1987 yılında *Etnografya Müzesi* olarak hizmete açılmıştır. Bilgi için bkz. H.A. Dilbaz - Emel Ballık, *Etnografya Müzesi-Saatçi Ali Efendi Konağı*, Kocaeli, 2001, s. 10.

4 Dilbaz - Ballık, *Etnografya Müzesi-Saatçi Ali...*, s. 10.

çerçeve motifleri yapılmıştır. Süslemeler arasında, doğu cephesinin kuzey tarafında, alt kesimi yan yana ağaç motifleriyle bezenmiş ve diğerlerinden daha süslü olarak yapılmış bir çerçeve fark edilmektedir. Ağaçların üzerinde ise yine boyayla yazılmış “*Maşallah*” yazısı ile altındaki “1190” tarihi dikkati çeker⁵. 1190/1776-77 tarihi yapıdaki bezemelerin de yapılış tarihi olmalıdır ki, bu durum resimleri Anadolu’nun erken tarihli örneklerinden biri yapmaktadır.

Yapının iç mekan süslemeleri üst kat odaları ile sofada, duvarların üst kesimine yapılmıştır (Fotoğraf 2). Süslemelerin en yoğun olduğu başodada, kepenkli pencerelerin üst kesiminde duvar yüzeyi kahverengi boyayla düşey dikdörtgen bölümlere ayrılarak birer çerçeve görünümü kazandırılmıştır. Enleri değişen bu çerçevelerin üst kesimine kıvrımlarla oluşturulmuş iç içe kemer motifleri resimlenmiştir. Mavi renkli bu kemer motiflerinden ters ve düz ‘C’ ler ve son derece stilize çiçek ve yaprak motiflerinden oluşan dıştaki kemerler, tepede ortası kırmızı renkli birer çiçek motifiyile taçlandırılmıştır. Aynı motifler aralarda kalan vitraylı tepe pencerelerinde de devam ettirilmiştir. Çerçevelerin enleri gibi renkleri de değişmektedir. Kahverengi çerçeve ile mavi renkli kemer ya da tam tersi mavi renkli çerçeve ile kahverengi kemerler resimlenmiştir. İç içe kıvrımlı kemer motifleriyle oluşturulmuş bu düzenlemeler, biçim açısından 18. yüzyıl sonlarında yapılmış örneklerle benzerlikler gösterir. Çerçevelerin alt kesimlerine ikinci bir çerçeve yapılarak farklı kompozisyonlarla süslenmiştir. Bir grubun içi arka planda yeşil tepeler ön planda ise ağaçlarla oluşturulmuş her biri farklı manzara resmiyle bezenmiştir. Selvi, çam, çınar gibi değişik türde ağaçlarla oluşturulmuş kompozisyonlarda tekli, ikili, üçlü ağaçlar dikkati çeker. Bazı örneklerde de, arka planda daha küçük silüet halinde ağaçlar fark edilir. Bu ağaçlı manzaralarının üzerinde, çerçevelerin tepe noktasına gelecek şekilde, çiçekli vazo motifleri resimlenmiştir. Yeşil yapraklar arasında betimlenmiş sarı, kırmızı, mavi, beyaz renkli gül, lale, papatya, sümbül gibi çiçekler, vazo içerisinde tek tek ya da demetler halinde verilmiştir.

Aynı oda da bulunan bir başka grup resimde ise, alttaki ağaçlı manzaraların bulunduğu çerçeveler boş bırakılarak üstteki çiçekli vazo betimlemelerinin yerine karpuz, elma, üzüm, şeftali gibi meyvelerle oluşturulmuş kompozisyonlar resimlenmiştir (Fotoğraf 3). Odanın güney duvarında da aynı özellikli süslemeler tekrarlanırken meyveli kompozisyonlarda üçer tane armut motifinin betimlenmiş olduğu dikkati çeker. Ortada yer alan daha geniş tutulmuş dikdörtgen çerçevenin içerisine ise iki yandan uçları sarkan yeşil renk üzerine beyaz renk dokulu bir şal motifi yapılmıştır (Fotoğraf 4). Adeta bir karpuz dilimi gibi biçimlendirilmiş bezemenin üzerine yeşil yapraklı, kırmızı renkli sekiz adet elma motifi dizilmiştir. Diğer odalarda da çerçeve motifleri yapılmış olmakla birlikte bunlar son derece sade örneklerdir.

Demirciler Konağı

Dilovası’na bağlı Demirciler Köyü’nde bulunan Demirciler Konağı, günümüzde çok harap durumdadır (Fotoğraf 5)⁶. Yapının Süleymaniye Müderrisi, Abdullah Şerif Ağa tarafından 1825 yılında inşa ettirildiği, süslemelerinin de *Saray Nakkaşbaşısı* tarafından yapıldığı ifade edilmektedir⁷. Yapının süslemeleri arasında; cephesinde 1321 tarihli, iç mekanda ise 1241 tarihli birer kitabe dikkati çeker. 1241/ 1825-26 tarihi iç mekanda bulunan resimlerin, 1321/1903-04 tarihi de cephelerde bulunan süslemelerin yapıldığı tarih olmalıdır.

5 Çalışmamıza ait kitabeleri okuyan Dr. Refet Yalçın Balata’ya teşekkür ederiz.

6 “Yıkılma tehlikesi bulunan bu yapı ile örtü sistemi yıkılmış Derince- Beş Divanlı Kocabaşoğlu Rıza Bey Konağı’nın içerisine girilememiştir. Her iki yapının fotoğraflarını temin ederek kullanmamıza izin veren Kocaeli Büyükşehir Belediyesi İmar ve Şehircilik Dairesi Başkanlığı, Tarihi Mekanlar ve Kent Estetiği Şube Müdürü Sayın Volkan Şenel’e teşekkür ederiz.”

7 Taner Aksoy, *Kocaeli Kültür Envanteri*, Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi, 2011, s. 434.

Demirciler Konağı'nın cephelerinde yer alan kalem işi süslemeler, doğuya bakan ana cephesinde yoğunlaşmıştır (Fotoğraf 5). Cephede ikili gruplar halinde yerleştirilen dört pencerenin etrafı stilize akant yapraklarıyla oluşturulmuş bezemelerle dekore edilmiştir.

Bu ikili pencerelerin ortasında etrafı kıvrık dallarla çevrilmiş kaligrafik süslemeli bir madalyon görülür. Beyaz zeminli madalyonun içine siyah boyayla aynalı teknikle "Maşaallah" yazılmış bir kap yerleştirilmiştir. Bu kabın üst kesiminde "Allah", altına da "1321" tarihi resimlenmiştir. 1321/1903-04 tarihi, cephedeki süslemelerinin yapıldığı tarih olmalıdır. Pencere aralarında da kartuşlar içerisinde bitkisel süslemelerin yer aldığı görülebilen kalıntılardan anlaşılmaktadır. Cephenin doğusunda, eli böğründeler ile desteklenen çıkmalı bölümde yer alan dikdörtgen formlu dört pencere üstünde de içi boş bir madalyon yer almaktadır. Ancak burada, madalyon hem cephenin merkezine değil kuzeye doğru kaydırılmış iki pencerenin üzerine yerleştirilmiş hem de içerisi boş bırakılmıştır.

İç mekan süslemeleri yapının üçüncü katında, sofa duvarları ile başodada toplanmıştır. Süslemelerde natüremortlar, perde motifleri ve bitkisel motiflerle oluşturulmuş çeşitli kompozisyonlar ile bir manzara tasviri işlenmiştir. Sofada yer alan süslemeler duvarların üst kesimi ile kapı üstlerine yapılmıştır. Kapı üstlerinde, ana cephede pencere açıklıklarının üzerinde bulunan süslemelerin benzerleri tekrarlanmıştır. Ancak burada yeşil zemin üzerine beyaz değil, beyaz zemin üzerine kırmızı, mavi, yeşil, siyah gibi renkler kullanılmıştır. Duvarların üst kesiminde ise zikzaklar çizerek birbiri içinden geçen iki bitkisel süsleme şeridi dolanmaktadır.

Başodadaki kalem işi bezemeler tavanda, duvarların üst kesimi ile kuzey ve batı duvarlarında bulunmaktadır. Etrafı çeşitli bordürlerle kuşatılmış yoğun süslemeli tavan yüzeyi kare bölümlere ayrılarak her birinin ortasına birer çiçek motifi yapılmıştır (Fotoğraf 6). Koyu zemin üzerine hızlı yapılmış çiçek motiflerinin belirgin olduğu dar bordürden sonra gelen açık renk zeminli geniş bordürde ortadaki çiçekli vazo motiflerinden iki yana doğru uzanan kıvrık dallarla oluşturulmuş kompozisyonlar dikkati çeker. Duvarların üst kesiminde ise, kırmızı çiçekli ve yeşil kıvrık dallardan oluşan bir süsleme kuşağı dolandır.

Duvar resimlerinin sık uygulanan konularından biri de kent manzaralarıdır. Özellikle, Başkent İstanbul'un ya da başka kentlerin panoramik görünümü hayali ya da gerçek olarak duvarlara aktarılmıştır. Başodanın en göz alıcı bezemesi de batı duvarına yapılmış niş içindeki görkemli bir kıyı kenti tasviridir (Fotoğraf 7). Etrafı yoğun süslemeli yarım daire kemerli nişin köşeliklerinde bol drapeli ve uçları çiçekli kıvrık dallarla sonlanan perde motiflerinin üzerine birer çiçek kompozisyonu yerleştirilmiştir. Nişin alt kesiminde ise ortaya ve iki köşeye çiçekli vazo resimleri yapılmıştır. Çiçekli vazolar arasında kalan yüzeyler ise helezonlarla sonlanan kıvrık dallar, gırlanlar ve çeşitli çiçek kompozisyonlarıyla bezenmiştir. Nişin iki yanında simetrik olarak tasarlanmış üst üste üçer küçük niş içerisine ise birer ibrik motifi resimlenmiştir. Nişin üst kesiminde, sarkan püskülleri ve karşılıklı iki taraftan tutturulmuş boğumlarıyla resimlenmiş bir perde motifi, hem pencereden dışarıya bakılıyormuş izlenimi vermiş hem de resme derinlik ve hareketlilik kazandırmıştır. Niş içindeki iki tarafından birer ağaçla sınırlandırılmış manzara kompozisyonunda kahverengi ve yeşilin tonları hâkimdir. Bulutlu bir gökyüzü altında verilmiş manzara, ön plandaki kıydan karşı kıyıya bakılarak yapılmıştır. Durgun denizde çeşitli gemiler, karşı kıyıda da, yan yana ağaçlı üç tepe resimlenmiştir. Tepeler üzerinde kıvrılarak uzanan yollar, eteklerinde ise beyaz binalar seçilebilmektedir. Ön planda tüm yapılarla boy ölçüşecek büyüklükte yapılmış bir çiçek düzenlemesi, hemen onun önünde de bayrağı dalgalanan bir kule dikkati çeker. Tahrip olmuş resimde bazı kesimler tam anlaşılmasa da, kulenin solunda çok katlı binaların istiflenmiş olduğu görülebilmektedir. Resmin sağ tarafında da birkaç yapı fark edilmektedir.

Manzaranın tam olarak nereye ait olduğu anlaşılammaktadır. İlk bakışta, İzmit Körfezi olabilir gibi gelse de, bunu tam olarak belirleyecek bir unsur dikkati çekmemektedir. Ancak, ön planda bulunan burç motifi yerleşimde bir kalenin varlığını akla getirmektedir. Resmi boydan boya kat eden denizin her iki kıyısının birbirine yakın olması, bu resmin bir boğaz manzarası olabileceğini düşündürmektedir. Gemilerin denizde, çift yönlü yol alıyor olması da bu düşünceyi destekler niteliktedir. Bu açıdan bakıldığında, akla en yakın olasılığın, Marmara Denizi'nin Karadeniz ya da Ege Denizi'ne açıldığı iki çıkışı, İstanbul Boğazı ya da Çanakkale Boğazı'nın betimlendiğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Ancak, resimde ne İstanbul Boğazı'nı ne de Çanakkale Boğazı'nı belirleyici öğeler bulunmadığı için kesin bir şey tahmin etmek zordur. Sonuçta, hangisi olursa olsun hayali bir boğaz görünümünden söz edilebilir.

Nişin hemen yanında yer alan yüklüğün ahşap kapı kanatları dörder dikdörtgen bölüme ayrılmış ve her biri dallar arasına yerleştirilmiş doğal görünümlü ve yukarıda anlatılan resimlerden daha farklı üsluba sahip çiçek motifleriyle bezenmiştir.

Demirciler Konağı'nda, erken tarihlerde de görülmekle birlikte, 19. yüzyıl başlarından itibaren kullanımı yaygınlaşan perde motiflerinin ilginç örneklerine rastlanmaktadır. Yukarıda tanıttığımız gibi bir boğaz manzarasının resimlendiği nişe adeta bir çerçeve oluşturarak kompozisyonu tamamlayan perde motifinin niş köşeliklerinde ise tek başına ana süsleme ögesine dönüştüğü görülür. Başodada bulunan diğer bir kompozisyonda da, yine başlı başına bir konu olarak ele alınmıştır. Yan yana iki pencere motifi ve bu pencerelere yandan toplanarak asılmış izlenimi veren birer perdeyle resme derinlik, kıvrımları ve püskülleriyle de hareketlilik kazandırılmıştır (Fotoğraf-8). Bu kompozisyonların alt kesimine ise kıvrık dallar üzerine oturtulmuş çiçekli vazo motifleri yerleştirilmiştir.

Derince, Beş Divanlı Rıza Bey Konağı

Beş Divanlı Rıza Bey Konağı, Derince ilçesine bağlı Tahtalı Köyü, Davulcular Mahallesi'nde yer almaktadır (Fotoğraf 9).

Yapının giriş cephesinde bulunan kitabesinden 1310/1892-93 yılında, konağın sahibinin *Kocabaşoğlu Yusuf Ağa* olduğu anlaşılmaktadır. Kitabenin transkripsiyonu şu şekildedir:

Sene 1310 Hane Sahibi Beş Divan eşrif (?) haneleri (?)Kocabaşoğlu Yusuf Ağa

Yapı günümüzde, Kocabaşoğlu Yusuf Ağa'nın oğlu Kocabaşoğlu Rıza Bey'in adıyla anılmaktadır⁸. Rıza Bey'in Kuva-yi Milliye Hareketinde yer aldığı ve Tahtalı Köyü'nde çetelere karşı büyük mücadeleler verdiği söylenmektedir.

Çeşitli süslemelere sahip konağın dışında görülen tek süsleme birinci katta balkon cephesinde, balkon kapısının iki yanındaki duvarlara yapılmıştır (Fotoğraf 9). Bu kompozisyonların hem büyük boyutlu insan ve hayvan figürleriyle oluşturulmuş olması, hem de herkesin görebileceği şekilde ana cepheye yapılmış olması dikkati çeker. 19. yüzyılın sonlarından da olsa, bir Müslüman evinde figürlerin böylesine içselleştirilip ana cephede büyük boyutlu yapılması önemlidir. Balkonun batı kısmında açık kahverengi ve mavi renkteki zemin çizgisi üzerinde iki adet leylek figürü ve bu figürlerin alt kısmında çok tahrip olmuş bir at motifi bulunmaktadır (Fotoğraf 10). Leylek figürlerinden biri ağızda dal parçası ile hareket halinde iken diğer leylek ayakta, sabit şekilde ve diğerinden daha büyük olarak tasvir edilmiştir. Her ikisinin gagalarından birer solucan sarkmaktadır. Beyaz ve sarı renkle işlenmiş leyleklerin kanatları siyah renkle verilmiştir. Bu kompozisyonun alt kesiminde bulunan at figürü hardal renkle yapılmıştır. Ancak figürün ağız ve kuyruk kısmının bir attan çok aslan figürünü anımsatması dikkat çekmektedir. Balkonun doğusunda ise tek

8 Volkan Şenel, *Tarihi Yönüyle Derince*, Derince Belediyesi Kültür Yayınları:1, Kocaeli, 2012, s. 345.

leylekli bir kompozisyon işlenmiştir (Fotoğraf 11). Bu kompozisyonda mavi renkli zeminin gerisine açık kahverengi renkte yapılmış bitki kümeleri yerleştirilmiştir. Buradaki leylek iyice deforme edilerek, mavi renkle verilmiş su birikintisinden su içerken tasvir edilmiştir. Kompozisyonun üst kesiminde ise üstte uçarken dal taşıyan güvercin motifi görülmektedir. Alt kısımda, doğu kesimdeki at motifiyle aynı hizada verilmiş deve motifli bir kompozisyon işlenmiştir. Deve motifi hardal renkli bir zemin üzerinde tasvir edilmiştir. Devenin ön bacakları çapraz, arka bacakları ise normal duruş pozisyonuna aykırı iki yana açılmış şekilde resimlenmiştir. Deve üzerinde Doğulu tipte verilmiş ve kervancıbaşı olabilecek bir figür, elinde silahı ve mavi renkli uçuşan peleriniyle hareket halindedir. Orta kesimde yer alan leylek figürü ile alt kısımda yer alan develi kompozisyon arasında aşağıya doğru süzülen bir martı figürü dikkati çeker.

Yapının iç mekan süslemeleri iki odada bulunmaktadır ver her iki odada da beyaz zemin üzerine yapılmışlardır. Bunlardan en ilginç ünlü bir yapıyı resimleyen tek yapı betimlemesidir. Bilinen duvar resimleri arasında pek de ele alınmayan Ayasofya tasviri, veriliş biçimiyle usta bir sanatçının elinden çıkmış olduğunu gösterir (Fotoğraf 12). Odada iki duvarın kesiştiği köşede, köşe çizgisinin sağını ve solunu kaplayacak şekilde resimlenmiş Ayasofya, iki ana payanda arasındaki büyük kemere bakılarak yapılmıştır. Yapının doğru aktarımla duvara yansıtılan görünümü, bir fotoğraf ya da gravürden yararlanılarak üretilmiş olduğunu kanıtlamaktadır. İki yandan ağaçlarla sınırlandırılmış ve ayrıntılarıyla işlenmiş yapının kubbesi iki duvarın kesiştiği noktada ortalanarak perspektif sağlanmıştır. Yapının beden duvarları ve minareleri açık kahverengi tonlarında, örtü sistemi ise mavi rengin tonlarında boyanmıştır. Tek şerefeli minarelerin gövdelerinden dört adet oldukları anlaşılrsa da, iki tanesi fazlaca tahrip olmuştur. İlk bakışta Ayasofya olduğu anlaşılan betimlemenin hemen altında "Ayasofya Cami-i Şerifi" yazısı okunabilmektedir. Esas önemlisi resmin konumudur. Gerçekten de, Ayasofya'nın betimlemesi pek rastlanmayan bir şekilde, iki duvarını kesiştiği köşe ortalanarak yapılmıştır. Böyle bir konuma, son derece başarılı perspektif uygulamasıyla yapılmış resim sanatçısının becerisini göstermesi açısından da önemlidir. Cephede bulunan figürlü resimlerden farklı bir üsluba sahip olması nedeniyle de, bir başka sanatçının elinden çıkmış olabileceğini düşündürmektedir.

Aynı odada, sonradan kapatılmış iki pencere arasında kalan duvarda düşey dikdörtgen bir çerçeve içerisinde bir Osmanlı arması ile Sultan II. Abdülhamit'in tuğrasından oluşan kompozisyon resimlenmiştir (Fotoğraf 13). Konağın sahibinin gücünü ve önemli bir şahsiyet olduğunun gösteren bu resimler, yapıldığı dönemi de belgeler niteliktedir. Çerçevenin üst kısmında "Sene 1310" yazılmıştır. Yapının kitabesindeki tarihle aynı olan bu tarih (1310/1892-93), resimlerin yapıldığı tarihi de gösteriyor olmalıdır. Bunun hemen altında yer alan iki satırlık yazı ise büyük ölçüde hasar görmüş olduğu için okunamamaktadır. Yazının altında kalan kesim de beyaz renkte siva ile kapatılmış durumdadır. Kompozisyonun ana konusunu oluşturan Osmanlı Arması ile Sultan II. Abdülhamit'in tuğrası, çerçevenin merkezinde yer almaktadır⁹. Üstte, Sultan II. Abdülhamit'in tuğrası güneş ışınlarıyla çevrilmiş yuvarlak bir madalyon içerisinde verilmiştir. Hilafet ve Osmanlı sancağının ortasında yer alan kalkan bir serpuşla taçlandırılmıştır. Kırmızı renkli Osmanlı sancağı tarafında mızrak, çift taraflı teber, el siperli tören kılıcı, top; yeşil renkli Hilafet sancağı tarafında ise mızrak, süngülü tüfek, tek taraflı teber, toplu tabanca, terazi, bereket boynuzu ve çapa yer alır. Bayrakları birleştiren kalkanın tam orta noktasında ise iki yay arasında borazan sembolü dikkati çeker. Armanın alt kısmında ise kıvrım dal şeklinde verilmiş palmetlere asılmış nişanlar yer almaktadır. II. Abdülhamit döneminde karakteristik özelliklerini kazanmaya başlayan armanın burada kılıç, top güllerleri, Kuran-ı Kerim, asa, şeşper gibi eksik

9 Osmanlı Arması ve tuğralar konusunda bkz. Haluk Özözlü, *Osmanlı Arması*, İstanbul, 1997. ; Suha Umur, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul, 2011.

sembollerle resimlendiği görülür. Çerçevenin alt kesiminde iki yanda rumi ile sonlandırılmış bitkisel motif arasında ters olarak verilmiş ay ve hilal motifleri seçilebilmektedir.

Yine iki pencere arasında kalan bir başka duvarda da, düşey dikdörtgen çerçeve içinde arasından aşağıya doğru sarı zincirli kandil motifi sarkan perdeli bir kompozisyon yapılmıştır (Fotoğraf 14). İki yandan toplanmış püsküllü perdenin uçları aşağıya doğru uzanmış, kandilin altına da altlığıyla birlikte bir ibrik yerleştirilmiştir. Alt kesimde karşılıklı yerleştirilmiş şamdanlı mumların yanıyor olması ise dikkat çekicidir. Aynı kompozisyonda birlikte verilen kandil ve bir çift yanan mum motifi, belki de eskiyle yeninin, gelenekselle modernin birlikte temsilinin ifadesi olarak resimlenmiştir.

Odanın sofaya açılan kapısının iki tarafında bitkisel motiflerle oluşturulan birer kompozisyon yer alır. Bu kompozisyonlardan birinde çok tahrip olmuş sadece kalan izlerden mavi, yeşil, sarı renkli çiçeklerin oluşturduğu çelenk motifi içinde kime ait olduğu anlaşılamayan bir tuğra motifi daha yer almaktadır. Diğer kompozisyonda ise, mavi renkli yatay ve dikey S kıvrımlarının oluşturduğu çerçevenin dört köşesinde çiçek motifleri bulunmaktadır. Kırmızı, mavi ve yeşil renklerinde bahar çiçekleri çerçeve içerisinde simetrik olarak verilmiştir.

Süsleme bulunan diğer odada rulo fırça ile yapılmış ve kısmen tahrip olmuş bir grup bezeme daha bulunmaktadır. Duvarlara gelişigüzel özensiz uygulanmış bu bezemelerin daha sonraki bir dönemde yapılmış olduklarını düşünmekteyiz.

Trakya'yı İstanbul üzerinden Anadolu'ya bağlayan güzergâh üzerinde bulunan Kocaeli'nin başta merkez ilçesi İzmit olmak üzere diğer ilçelerinde de duvar ve tavan resimleriyle bezenmiş yapılara rastlanmaktadır¹⁰. Hatta Başkente olan yakınlığı nedeniyle, İstanbul'dan birçok sanatçının bölgeye gelerek, buradaki konutları süslemek için çalıştıkları söylenmektedir¹¹. Ancak, ele aldığımız yapıların bezemelerini yapan sanatçılar hakkında şimdilik herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Anadolu duvar resimlerinin¹² özgün örneklerinden bir grubunu oluşturan burada tanıttığımız resimli bezemelerin hepsi tarihlidir ve bu tarihler süslemeler arasına boyayla yazılmıştır. Buna göre resimler esas alındığında, kronolojik sıralama, 1190/1776-77 tarihli Saatçi Ali Efendi Konağı, 1241/1825-26 tarihli Demirciler Konağı ve 1310/1892-93 tarihli Beş Divanlı Kocabaşoğlu Rıza Bey Konağı şeklinde yapılabilir. Beş Divanlı Kocabaşoğlu Rıza Bey Konağı'nda boyayla yazılmış tarihin aynısının, yine aynı yapıda bir taş üzerinde pek de özensiz şekilde kazılarak tekrarlandığı görülür.

Tarih koyma alışkanlığının pek yaygın olmadığı duvar resimlerinde, hem tarih yazılması hem de bu tarihin Saatçi Ali Efendi Konağı'nda 1190/1776-77 yılını göstermesi gerçekten önemlidir. Şimdilik bilinen en erken tarihli duvar resimlerinin İstanbul'da 1750 tarihine işaret ettiği ve bunların bir azınlık yapısı olan Kavafyan Konağı'nda yer aldığı bilinmektedir¹³. Bundan sonraki en erken tarihli örnekler olduğu belirtilen resimler ise, Bursa'da 1182/1768-69 yılına tarihlenen Abdal Mahallesi'ndeki evde bulunmaktadır¹⁴. Bursa'nın İstanbul'a yakın olması nedeniyle, bu resimler bir istisna kabul edilmiştir. Kronolojik olarak bu resimleri, I. Abdülhamit Dönemi'ne (1774-1789) ait İstanbul örnekleri izler ve bilinen erken tarihli örnekler, Topkapı Sarayı, Harem, Gözdeler Dairesi, üst kat, büyük

10 Bilgi için bkz. Aksoy, *Kocaeli Kültür...*, Kocaeli, 2001.

11 Avni Öztüre, *Nicomedia*, Kocaeli, 1969, s. 194.

12 Anadolu duvar resimleri konusunda bkz. Rüçhan Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara, 1976.; Günsel Renda, *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı*, Ankara, 1977.; İnci Kuyulu, "Anatolian Wall Paintings and Cultural Traditions", *EJOS (Electronic Journal of Oriental Studies)*, Utrecht, (2000), p. 1-27.

13 Nurhan Atasoy, "I. Mahmut Devrinden Kalma Bir İstanbul Evi", *Türkiyemiz*, Sayı: 14, İstanbul (1974), s. 10-16; Ayrıca bkz. Renda, *Batılılaşma Dönemi Türk...*, s. 110.

14 Renda, *Batılılaşma Dönemi Türk...*, s. 124, 136.

odada bulunan resimlerdir. Bu odadaki resimlerden birinde yer alan çeşmenin 1193/1779 tarihi resimlerin de tarihlendirilmesini sağlar¹⁵. Resimlerin Anadolu'ya yayılmasının ise 1780'lerden sonra olduğu kabul edilir¹⁶. Saatçi Ali Efendi Konağı'nın bezemeleri arasında bulunan 1190/1776-77 yılı, Topkapı Sarayı örneklerinden daha erken bir tarihe işaret etmektedir. Bu durumda, İzmit, Saatçi Ali Efendi Konağı'nın resimleri, bilinen erken tarihli üçüncü örnek olarak ayrıcalıklı bir öneme sahiptir¹⁷. Yapının başodasında tepe pencereleri ile aralarındaki dikdörtgen alanları kuşatan ve kıvrımlardan oluşan çerçeveler 18. yüzyıl sonlarında görülen örneklerle benzerlik göstermekle birlikte yapılan onarımlarla çok elden geçtikleri bugünkü görünümünden anlaşılmaktadır. Bu durum, alt kesimde bulunan ağaçlı kompozisyonlarla vazoda çiçek ve meyve betimlemeleri için de geçerlidir.

Ele alınan yapıların hem cepheleri, hem de iç mekanları kalem işi bezemelere sahiptir. Bezemeler işlenen konular açısından çeşitlilik göstermektedir. Neresi olduğu tam anlaşılmasa da bir boğaz manzarası, ikili üçlü ağaçlarla oluşturulmuş doğa görünümü, Ayasofya betimlemesi, çiçek ve meyveli kompozisyonlar, tek başına ya da kompozisyonları gösterişli kılan öğeler olarak perde motifleri, kompozisyonlar arasında rastlanan kandil, ibrik, mum gibi önemli unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca tek başına bir konu olarak ele alınmış Osmanlı arması-tuğra ile insan ve hayvan figürlü kompozisyonlar da dikkati çekmektedir.

Yazımızın başında belirttiğimiz gibi, aynı yerleşim bölgesinde hem Başkent İstanbul, hem de Anadolu örnekleriyle paralellik gösteren farklı iki üslubun ya da tarzın uygulandığı duvar resimlerinin bulunması, hem Başkent sanatçısının hem taşra sanatçısının zaman zaman burada iş aldığına kanıttır. Trakya'yı İstanbul üzerinden Anadolu'ya bağlayan yol güzergâhı üzerinde yer alan yerleşimin gerek Anadolulu gerekse Başkentli sanatçılar için bir uğrak yeri olduğu anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

- Aksoy, Taner, *Kocaeli Kültür Envanteri*, Kocaeli, 2001.
- Anonim, *Kocaeli İl Yıllığı*, İzmit, 1967.
- Arık, Rüşan, *Batılılaşma Dönemi Anadolu Tasvir Sanatı*, Ankara, 1978.
- ATASOY, Nurhan, "I. Mahmut Devrinden Kalma Bir İstanbul Evi", *Türkiyemiz*, Sayı: 14, Ak Yayınları, İstanbul, 1974, s. 10-16.
- Bostan, İ. "İzmit" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.XXIII, İstanbul, 2001, s.536-542.
- Darkot, Besim, "İzmit", *İslam Ansiklopedisi*, C. V. İstanbul, 1952.s.1251-1256.
- Fıratlı, Nezih, *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul, 1962.
- Fıratlı, Nezih, *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul, 1971.
- İller Bankası, *İzmit Analitik Etütleri*, Ankara, 1970.
- Kaya, Şennur, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e İzmit Kenti*, Kocaeli, 2009.
- Kocaeli İl Turizm Müdürlüğü, *Kocaeli İl Turizm Rehberi*, İzmit, 2009.
- Kuyulu, İnci, "Anatolian Wall Paintings and Cultural Traditions", *EJOS (Electronic Journal of Oriental Studies)*, Utrecht, 2000, p.1-27.
- Özözlü, Haluk, *Osmanlı Arması*, Dönence Yayınları, İstanbul, 1997.
- Öztüre, Avni, *Nicomedia*, İzmit, 1970.
- Renda, Günsel, *Batılılaşma Dönemi Türk Resim Sanatı*, Hacettepe Yayınları, Ankara, 1977.
- Şenel, Volkan, *Tarihi Yönüyle Derince*, Derince Belediyesi Kültür Yayınları:1, Kocaeli, 2012.
- Umur, Suha, *Osmanlı Padişah Tuğraları*, İstanbul, 2011.
- Ürkmez, Engin, *İzmit'te Türk Eserleri*, Kocaeli, 2007.

15 Renda, *Batılılaşma Dönemi Türk...*, s. 80.

16 Renda, *Batılılaşma Dönemi Türk...*, s. 136.

17 Anadolu örnekleri hakkında geniş bilgi için bkz. Arık, *Batılılaşma Dönemi Anadolu...*, Ankara, 1976.

FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1- İzmit -Saatchi Ali Efendi Konağı, kuzeydoğudan dış cephe görünümü.

Fotoğraf 2-İzmit -Saatchi Ali Efendi Konağı, başodasından bir görünüm.

Fotoğraf 3- İzmit -Saatçi Ali Efendi Konağı, başoda süslemelerinden ayrıntı.

Fotoğraf 4- İzmit- Saatçi Ali Efendi Konağı, başoda süslemelerinden ayrıntı.

Fotoğraf5- Dilovası-Demirciler Köyü, Demirciler Konağı, kitabenin bulunduğu cepheden görünüm.

Fotoğraf 6-Dilovası-Demirciler Köyü, Demirciler Konağı, Başodanın tavanı.

Fotoğraf 7-Dilovası-Demirciler Köyü, Demirciler Konağı, Kıyı kenti tasviri.

Fotoğraf 8-Dilovası-Demirciler Köyü, Demirciler Konağı,perdeli süslemeler.

Fotoğraf9- Derince-Tahtalı Köyü, Beş Divanlı Rıza Bey Konağı, giriş cephesi.

Fotoğraf 10- Derince-Tahtalı Köyü, Beş Divanlı Rıza Bey Konağı,figürlü süsleme.

Fotoğraf11- Derince-Tahtalı Köyü, Beş Divanlı Rıza Bey Konağı, figürlü süsleme .

Fotoğraf 12- Derince-Tahtalı Köyü, Beş Divanlı Rıza Bey Konağı, Ayasofya Tasviri.

Fotoğraf 13- Derince-Tahtalı Köyü, Beş Divanlı Rıza Bey Konağı, Osmanlı Armalı süsleme.

Fotoğraf 14- Derince-Tahtalı Köyü, Beş Divanlı Rıza Bey Konağı,perdeli süsleme.

1923-1960 YILLARI ARASINDA İZMİT'TE İNŞA EDİLEN YAPILAR VE KENTİN GELİŞİMİNE KATKILARI

Oya ŞENYURT*

Giriş

Konumu gereği İzmit'in tarihsel süreç içindeki değişimlerini tanımlamak diğer kentlere göre daha zordur. Bu zorluk yoğun değişim isteği, hareketli nüfus, İstanbul ve Ankara gibi iki büyük kent ile olan sosyal ve ekonomik etkileşiminin verdiği dinamizmden kaynaklanmaktadır. Kentin Osmanlı dönemi ve öncesine tarihlenen süreçler içinde gelişim çizgisi ve sahip olduğu yapılar göz önüne alındığında; geçmişten gelen önemli bir tarihî mirasa sahip olduğuna şüphe bulunmamaktadır. Bu bildirinin kapsamı, sözkonusu tarihî miras içinde, Cumhuriyet sonrası İzmit'te inşa edilen yapılar ve kentin gelişimine olan katkıları ile sınırlı tutulmuştur. Konunun genişliği göz önüne alındığında, bir metodoloji belirlenmesi uygun görülmüştür. Buna göre, inşa edilen yapılar ve kente olan katkıları belirli bir zaman aralığı belirlenerek incelenmiştir. Bu zaman aralığı Cumhuriyet'in ilanı olan 1923 ve 1960 yılları arasındadır. Gazete taramalarına dayanan çalışmanın belirlenen yıl aralıkları bir kırılma noktası tanımlamaktan çok, araştırmanın geldiği noktayı işaretlemektedir.

Cumhuriyet'ten sonra İzmit'te inşa faaliyetleri İkinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrası olmak üzere iki ayrı dönemde ele alınmıştır. Bu iki dönem, kent için önemli bir kırılma noktası yaratmaktadır. Savaş öncesi inşa edilen ve kentin gelişiminde dönüm noktası yaratan tarih SEKA'nın açıldığı 1936 yılı olarak belirlenmiştir. Bu kuruluşla birlikte, kentin sanayi kimliği nesnelleşmiştir. Bununla birlikte, okul, cami, konut, sağlık kurumları, sinema ve diğer sosyal hayatı yönlendiren faaliyetleri ile SEKA; kentsel kimlik için yeni bir imajdır. Ancak, kent halkının gündelik yaşamlarında ihtiyaçları olan modern kamusal yapıların inşası için harcadıkları çaba ve söz konusu yapıların inşa edildikleri alanlara getirdikleri canlılık da göz ardı edilemez. Savaş sonrası faaliyete geçen yapılar içinde Halkevi binası İzmit'te modern mimarinin yorumu olarak önem kazanmıştır. Gerek mimari yorumu, gerekse mimarının (Seyfi Arkan) tanınmışlığı nedeniyle; kentte Cumhuriyet'in simgesi haline gelmiştir. İzmitli müteahhitler tarafından inşa edilen diğer Cumhuriyet dönemi yapılarının en önemlileri, Cumhuriyet'in ilanından sonraki ilk yirmi beş yıl içinde çeşitli aralıklarla inşa edilmiştir.

Burada, 1923-1960 yılları arasında İzmit'te inşa edilen ve günümüze kadar kalabilen ya da ortadan kalkan bazı kamusal yapılar ve konut örneklerine değinilerek; hem üslupsal

* Doç. Dr. Kocaeli Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi Mimarlık Bölümü., e-mail: oyas026@gmail.com.

değerlendirmeleri yapılacak, hem de kentin çeşitli bölgelerinin gelişimlerine olan katkılarının nasıl biçimlendiği ele alınacaktır.

1923-1930: Kent Yaşamının İyileştirilmesi Yönünde Atılan Adımlar

“Kocaeli” adının 28 Ocak 1923 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından onaylanması ile Mutasarrıf Halil Vehbi Demirel, Kocaeli'nin ilk valisi olmuştur. H. Vehbi Demirel, İzmit'in su sorununun çözümü için çaba sarf etmiştir. Paşasuyu'nun “fenni” usullerle kente gelmesi sağlanıncaya kadar onarımı yapılmıştır. Adapazarı ile İzmit'te elektrik üreten fabrika Vehbi Demirel tarafından kurdurulmuştur. Bu dönemde İzmit'te 2, Karamürsel ile köylerinde 4, Kandıra köylerinde 7, Gebze'de 2 ilkokul eğitime açılmıştır. Aynı dönemde yol yapım işine önem verilmiştir. Sırrı Paşa döneminde başlayan İzmit-Kandıra yolu başlanılmasından 32 yıl sonra ancak Vehbi Demirel tarafından sona erdirilmiştir. Kandıra-Kefken, Karasu-Adapazarı yolları bitirilerek, Karadeniz karadan Marmara Denizi'ne bağlanmıştır.

H. Vehbi Demirel'in 1927 yılında Kocaeli'nden ayrılmasından sonra, Kara Eşref Bey (Sayıt), Vehbi Demirel'in başladığı işleri maddi güçlüklerle rağmen kişisel çabaları ile yürütmüştür. Bataklığın kurutulmasına devam edilmiş, İzmit'in Soğucak mevkiindeki fidanlık yeni araziler alınarak büyütülmüştür. Amerikan Koleji binası restore edilerek Necatibey İlkokulu olarak hizmete sunulmuştur. Yeni Cuma Camii karşısında bağışlanan arazi üzerinde modern Ulugazi İlkokulu ve Atatürk Anıtı, Eşref Bey zamanında açılmıştır. Bununla birlikte Eşref Bey, İzmit Belediye Başkanı Kemal Öz'ün yoğun çalışmalarına yardımcı olmuş; Paşa ve Çene sularının Türkiye'nin en modern ve sağlık koşullarına uygun biçimde kente gelmesinde büyük çaba göstermiştir¹. Ancak, 1930 yılında yol yapımları ile birlikte suyun getirilmesine ilişkin çalışmaların da yarım kaldığı tespit edilmektedir. Kent, aynı yıl Merkez, Baç, Yukarıpazar ve Kozluk olmak üzere dört belediye dairesi tarafından idare edilmekteydi. Cumhuriyet öncesinde başlanan Kız Sanat Enstitüsü 1923-24 yıllarında bitirilmiş, ancak Jandarma Karakolu olarak kullanılmıştır. İzmit'te Birinci Ulusal Üslubu'n önemli bir temsilcisi olan yapı bugün mevcut değildir. Yapı, Kız Sanat Enstitüsü adına 1941-42 ders yılında 24 kız öğrenciye verdiği mesleki eğitim sayesinde kavuşmuştur². Cumhuriyet'in ilanından sonra inşa edilen diğer yapılar İzmit Tersanesi içinde yapılan Jandarma Dairesi ile park ve tenis sahası, tersane dışında kıyı şeridinde Hacı Ali Bey ve oğlu Halit Eyüp tarafından kurulan un fabrikasıdır³.

Kentin Planlanması

1923-1960 yılları arasında Cuda, Hermann Jansen ve Kemal Ahmet Aru'nun çeşitli dönemlerde kent planlamasına ilişkin önerileri olmuştur. Cuda'ya göre, İzmit hiçbir zaman sanayi kenti olmamalıdır. Jansen ve Cuda İzmit kentinin sahildeki konumu, doğal ve tarihî niteliklerini ön plana çıkaran ve sanayi kenti olarak gelişimini reddeden bir görüşe sahiptir. Ancak, öngördükleri planlama uygulamaya konmamıştır. Jansen'in planında idari merkez sahilde yer alırken, K. Ahmet Aru'da saat kulesinin üst kesiminde Hükümet Binası ve Askeri Kumandanlığın bulunduğu ve sonradan Adliye binasının inşa edileceği alanda öngörülmüştür, ayrıca Aru'da kentteki ulaşım konusuna değinilmediği görülür. Birbirlerinden farklı dönemlerde önerilmiş olmalarına ve farklılıklarına rağmen, Aru'nun da Jansen'in de önerdiği kent planları tam anlamıyla uygulama bulmamıştır.

- 1 Avni Öztüre, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, Çelit Matbaacılık, İstanbul, 1981, s. 149-152.
- 2 Merzuka Yazıcı, *İzmit'te Gençlik Yıllarım ve Öğretmenlik Anılarım*, Kocaeli Dökümantasyon Merkezi Yay. No: 7, Kocaeli, 2007, s. 136-137.
- 3 Rifat Yüce, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, Haz.: Atilla Oral, Demkar Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 444-447.

İzmit'te 1930'lara Ait İnşa Faaliyetleri

1930'lu yıllarda kent planının yapılması için İzmit'e Hermann Jansen davet edilmiştir. İmar planını yaptıktan sonra Jansen'in tetkikler için sık sık İzmit'i ziyaret ettiği bilinmektedir. Özellikle rıhtım inşaatını izlediği ve destek verdiği gazete haberlerine yansımıştır⁴. Kentte önemli bir eksik olarak görülen modern Adliye Binası ve Cezaevi için arsa arayışlarına bu dönemde başlanmışsa da, sözkonusu yapıların inşası 1950'lerin ortalarını bulacaktır⁵. Bu dönem bina yapımlarından çok, büyük ölçüde, Cumhuriyet'in getirdiği yeniliklerin kent ve köy halkına benimsetilmesi ve halkın kültürel yönden eğitilmesi üzerine yoğunlaşıldığı bir süreçtir. Bu sebeple, kültür direktörlerinin köylerde eğitim vermeleri ve köy eğitim okullarını görmek üzere bazı köylerde inşa edilen okulları ziyaret etmeleri amaçlanmıştır⁶.

Erken Cumhuriyet dönemi yapılarından Ulugazi İlkokulu, Türk Ticaret Bankası ve Gazi Heykeli Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde tamamlanan projeler olarak sayılabilir. Atatürk'ün adına atıfta bulunularak "Ulugazi" olarak anılan ilkokul, 1932 yılında müteahhit Haşim Bey'e inşa ettirilmiştir. Bugün ayakta olan yapı simetrik plan şeması, pencere düzenleri ile İzmit'te Birinci Ulusal Mimarlık Üslubu'nun en etkili temsilcisidir. Okul Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde Vali Eşref Sayit Bey tarafından hizmete açılmıştır⁷. İzmit Gazi Heykeli ise Cumhuriyet'in 10. yıldönümünü kutlamak amacıyla yapılmıştır. İzmit kentinin en önemli noktasında Saat Kulesi ve Kasr-ı Hümayun civarında yapılan bronz heykel Nejat Sirel tarafından tasarlanmıştır. Heykelin etrafındaki kademelenmeler ve çevre düzenlemesi Peyzaj Mimarı Mevlüt Baysal'a aittir. Atatürk'ün sağ eliyle batıyı işaret ettiği heykel, kente batı girişinden ulaşanların dikkatini çekmektedir⁸.

1936 yılında hizmete giren Birinci Kâğıt Fabrikası, çevresinde büyük bir nüfus yoğunluğu oluşturmaya başlamıştır. Kentin batı kısmında görülen bu endüstriyel faaliyetler nedeniyle gelişim ve değişim kendini göstermiştir. Diğer taraftan, "kıyı şehri" olarak planlanan İzmit'in sahil kısmının gelişebilmesi için bir takım girişimlerde bulunulması gerekli görülmüştür. 1939 yılında onaylanan Jansen imar planında belediye binası ve diğer idari merkezlerin Halkevi'nin olduğu alana konumlandırılması bunun bir kanıtıdır. Ancak, 1938 yılında inşası başlayan Halkevi dışında imar planında yer alan diğer kamusal binalar inşa edilmemiştir. 1936 yılında SEKA'nın kurulmasıyla SEKA ve çevresinde, 1943 yılında faaliyete giren Halkevi ile Hürriyet, İstiklal, Cumhuriyet ve İnönü Caddeleri ve çevresinde kamusal yapılaşma çoğalmıştır⁹.

1930'larda inşa edilen yapılar içinde Türk Ticaret Bankası'na ait bina dikkat çekmektedir. Osmanlı'nın son dönemlerine dayanan finans kurumlarından Adapazarı İslam Ticaret Bankası sermaye artırımına giderek ve başka ortaklıklarla Türk Ticaret Bankası'nı kurmuştur. Cumhuriyet'in 10. yıldönümüne yetiştirilen yapı, faaliyete geçirilmiştir¹⁰.

4 "Yansen Şehrimize Geldi ve Gitti", *Türkyolu Gazetesi*, 17 Mart 1938.

5 "Adliye Binası ve Cezaevi Nereye Yapılacak?", *Türkyolu Gazetesi*, 10 Şubat 1938.

6 "Kültür Direktörümüz Köylerde", *Türkyolu Gazetesi*, 19 Mayıs 1938.

7 Oya Şenyurt, *1923-1960/İzmit Cumhuriyet'in Tanıkları Binalar ve Kentten Haberler*, TMMOB Mimarlar Odası Kocaeli Şubesi, İstanbul, 2010, s. 29.

8 *Arkitekt Dergisi*, 1933, S.: 2, s. 47.

9 Özden Senem Binici, *İzmit'te 1936-1966 Yılları Arasındaki Yapı Üretiminin Kentin Gelişimine Etkileri*, KOÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2012, s. 14.

10 "Türk Ticaret Bankası 25 Yaşına Bastı", *Türkyolu Gazetesi*, 12 Sonkanun/Ocak 1939.

Türk Ticaret Bankası 25 Yaşına bastı.

İlimizin Adapazar ilçesinde teğecobüs salıhu zatların birleşmesiyle 1913 yılında 120000 liralık küçük bir sermaye ile kurulan şirket halinde ve Adapazar İslâm Ticaret Bankası adıyla doğan Ekonomik kurum, 1919 yılında sermayesini 100.000 liraya çıkararak anonim şirket olmuş, 1937 yılında da İş, Emlâk ve İktisat, Ziraat ve Sümer Bankası da katılmalarıyla sermayesi iki milyon iki yüzbin liraya çıkarılarak Türk Ticaret Bankası kurulmuştur.

Yurdun en karanlık günlerinde kendisine düşen ödevi karşıştıkları zorluklar önünde de başararak bu kıymetli kurumun İzmit şubesi de büyük harbyılları içinde şehrimizde çalışan ve anonim haline getirilen terakkii ticaret şirketinde Adapazar İslâm Ticaret Bankasına katılmasıyla kurulmuş olduğundan bu münasebelle bizleri yakından ilgilendiren bu şube kuruluşunun rosmını kuyuyoruz.

T T Bankası İzmit Şubesi

diren bu şube kuruluşunun rosmını kuyuyoruz.

12 son kâmm 1937 günü 25 yaşına basmış olan Bankayı yaşatanları kutular ve Türk İktisadiyatında daha önemli başarılar vermesini dileriz.

12 Ocak 1939 Türkyolu Gazetesi "Türk Ticaret Bankası 25 Yaşına Bastı" haberi

Türk Ticaret Bankası İzmit Şubesi

Gazi Heykeli

1938 yılında inşaatı başlayan Halkevi binası Mimar Seyfi Arkan tarafından tasarlanmıştır. Müteahhitten kaynaklanan aksaklıklar sebebiyle, 1941 yılında bir süre inşaatı ara verilmiştir. Yapının bitirilmesi 21 Şubat 1943 yılındaki Halkevlerinin kuruluşunun 11. yıldönümünde gerçekleştirilmiştir. 1938 yılına kadar Halkevi'nin inşa edileceği arsanın imar edilmemiş olması nedeniyle "harap" görüldüğü ifade edilmiş ve yapının inşası kıyı şeridinin imarı için bir sebep teşkil etmiştir.

Ulugazi İlkokulu

Yapı konferans salonu ile şehir lokantası ve eğitim birimlerini içeren iki ana bölümden oluşmaktadır. Şehir lokantası ve konferans salonunun bulunduğu kütleler birbirlerine yarı açık bir koridorla bağlanmıştır. Her iki yapıya bu koridordan geçişle ulaşılmaktadır. Deniz yönüne bakan kavisli cephe şehir lokantasının olduğu bölümdür ve cephe boyunca uzanan kolonlarla bölünmüş yatay bant pencereler yer almaktadır. Konferans salonu ve fuayenin bulunduğu kütle ana caddeye ve deniz yönüne bakan cephesi geri çekilerek kolonlar tarafından taşınan çıkıntılarla cephe ön plana çıkarılmıştır. Geriye çekilen bu cepheler boyunca konferans salonunun yan çıkış kapıları sıralanmıştır. Dolayısıyla, konferans salonunun yan çıkışlarından ve kolonların arasından doğrudan sokağa ulaşılmaktadır. Bu yan çıkışlar bugün kullanılmamaktadır¹¹.

İzmit Halkevi. Sağ tarafta kalan kütle Şehir Lokantası, soldaki bölüm Konferans Salonu olarak düzenlenmiştir. Ortada yapı boyunca uzanan sütunlar yarı açık bir koridora açılmakta ve iki kütle birbirine bağlamaktadır.

11 Şenyurt, 1923-1960/İzmit Cumhuriyet'in Tanıkları ..., s. 38-47.

Halkevi Binası (İlker Kumral Arşivi)

Erken Cumhuriyet döneminde inşa edilen SEKA (Sümerbank Selüloz Sanayi Müessesesi) Birinci Kağıt Fabrikası'nın temelleri 1934 yılında atılmıştır. 16 Kasım 1936 tarihinde resmî açılışı yapılan Sümerbank Kağıt ve Karton Fabrikası'nın açıldığı gün ihtiyaçlar dolayısıyla, İkinci Kağıt Fabrikası ve Selüloz Fabrikası'nın temellerinin atılması fikri ortaya çıkmıştır. İkinci Kâğıt Fabrikası'nın ihalesi 1934 yılında olmuş, ancak 1944 yılında tamamlanabilmiştir. Selüloz Fabrikası'nın temelleri 6 Kasım 1936'da atılmıştır. Fabrikanın faaliyete geçmesi ise 1945 yılını bulmuştur. Kaolin Fabrikası 1941 yılında, Klor ve Sud Kostik Fabrikası 1945 yılında, Üçüncü Kâğıt Fabrikası 1954 yılında, Dördüncü ve Beşinci Kâğıt Fabrikaları 1961 yılında açılmıştır. Revir, Sinema, SEKA İlkokulu, SEKA Camii ve sosyal hayata katkıları, gündelik hayata etkileri açısından değerlendirildiğinde SEKA Kağıt Fabrikası'nın Kocaeli'nin gelişimine etkileri dikkat çekicidir¹².

6 Kasım 1936, Kâğıt Fabrikası açılış töreni (KBB Arşivi)

1930'lara ait konut örnekleri İzmit'te bir elin parmaklarını geçmeyecek kadar azdır. Eski fotoğraflardan ve kalan örneklerden anlaşıldığı kadarıyla, İzmit'teki örnekler, İstanbul'daki Art-Deco konut örneklerine benzemektedir¹³.

¹² Şenyurt, 1923-1960/İzmit Cumhuriyet'in Tanıkları..., s. 48-60.

¹³ Şenyurt, 1923-1960/İzmit Cumhuriyet'in Tanıkları..., s. 71.

1940'larda Kentin Gelişimi ve İnşa Edilen Bazı Yapılar

SEKA'nın getirdiği dönüşümle 1940'lara gelindiğinde, kentte kamusal yapıların eksikliği halen devam etmekteydi. 1944 yılında kent düzenlemeleri için bazı kararların alındığı görülür¹⁴. Aynı yıl İkinci Kâğıt Fabrikası'nın açılmasıyla inşa edilen işçi evleri, buraya eğitim ve sağlık hizmetlerinin getirilmesini gerektirmekteydi. Bu bölgede artan nüfus sebebiyle, bölgenin yakınında konumlanmış eski Amerikan kolejinden dönüştürülen Necatibey İlkokulu'nun ihtiyaca cevap vermediği düşünülmektedir. Bu nedenle işçi evlerinden sonra Sümerbank'ın buraya yaptığı ilk yapının 1946 yılında Sümer İlkokulu olduğu görülmektedir. Fabrika yapıları, işçi evleri, okul inşasına ait faaliyetler, SEKA alanı içinde gerçekleşmiştir.

Bu döneme kadar yol, su, altyapı gibi gelişimler kenti yeni bir döneme hazırlamaktadır. 1948 yılında Verem Dispanseri'nin, 1949 yılında İzmit Lisesi'nin açılmasıyla, İnönü Caddesi'nin bulunduğu alanın yoğunlaştığı düşünülmektedir. Eğitimin kentin her alanda modernleşmesine katkısı yadsınamaz¹⁵. 1949 yılında Erkek Sanat Enstitüsü ve 1952 yılında Memleket Hastanesi'nin hizmete girmesiyle kentin doğusunun gelişmesi amaçlanmıştır. SEKA Alanı'na 1950 yılında Sigorta Hastanesi yapılırken yoğunlaşma batıya kaymakta ve bu durum doğu kısmına yapılan Memleket Hastanesi ile dengelenmektedir. Türk Hava Kurumu İzmit Şubesi ve Çocuk Esirgeme Kurumu gibi bazı kurumların faaliyetleri yoğunlaşmıştır¹⁶. 1945 yılında İzmit'te konut sıkıntısının büyük boyutlara ulaştığı tespit edilmektedir¹⁷. İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerinin yer yer görüldüğü ve inşaatların ertelendiği İzmit'te yakacak problemi ve su sıkıntısı üst sınıra dayanmıştır. Gazetelerin kent yaşamındaki nabızı tuttuğu ve duyarlılık örneği gösterdiği İzmit'te basın yoluyla, inşaat süreçleriyle ilgili bilgiler, ekonomik sebepler ya da malzeme teminindeki güçlükler nedeniyle ortaya çıkan aksamalar sık sık dile getiriliyordu. İzmit merkezde, Kozluk Mahallesi gibi kentin üst kotlarında yer alan noktalara faytonla ulaşım sağlanmaktayken¹⁸, İzmit-Kandıra, Adapazarı-Kandıra arasında çalıştırılmak üzere otobüsler alınmıştır¹⁹. Belediye hizmetlerinin verildiği ve sıkı kontrol altında tutulduğu kentte, yapıların cepheleri ve bahçe parmaklıklarına yapılacak boyaların renkleri tayin edilmekte ve evlerini boyayacak kişilerin belediyeden hangi renge boyayacaklarına dair izin alarak işe başlamaları beklenmektedir²⁰. Bahçe duvarlarının sağlam yapılması ve taş kullanılması, bakımsız binalarda yaşayanların varlığı ve can güvenliklerinin sağlanması belediyeyi meşgul eden konular arasındadır²¹.

Özellikle, Kozluk Mahallesi'nin gelişimi bu dönemde hız kazanmıştır. Kurtuluş Savaşı sırasında Rumların bu bölgeyi terk ederken yakıp yıkmaları sebebiyle "yangın yeri" olarak anılan mahallede yollar yazın tozlu kışın çamurluydu. Bu durum, altyapı eksikliklerine rağmen konut yapılarının devam ettiği bir sürecin yaşanmasını gerektirmiştir. Mahallenin yollarının yapımı oldukça geç dönemleri bulmaktadır. Yapılmayan yollar ya da yapıpı bozulan güzergâhlar sürekli tozun kalkmasına neden olmakta ve ara ara sulanarak tozun yatıştırılması sağlanmaktadır²². Kentteki yol ve köprü yapım faaliyetleri 1950'lerin sonuna kadar devam etmiştir. Genel olarak kent merkezinde konut sorununun yaşandığı ve 1950'li yıllar boyunca çözüme ulaştırılmadığı da gözden kaçmaz. Cumhuriyet'in ilk on yılı içinde inşa edilen yapılar mimari değişim açısından ilk devreyi tarifler, asil ihtiyaç duyulan yapıların inşaatlarının bitirilmesi 1948 yılı ve sonrasına tarihlenir.

14 *Türkyolu Gazetesi*, 18 Eylül 1944.

15 Özden Senem Binici, *İzmit'te 1936-1966 Yılları Arasındaki Yapı Üretiminin Kentin Gelişimine Etkileri*, KOÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli, 2012, s. 16.

16 Türk Hava Kurumu için bkz. "Türk Hava Kurumu İzmit Şubesi Verimli Bir Şekilde Çalışıyor", *Türkyolu Gazetesi*, 29 Aralık 1944. Çocuk Esirgeme Kurumu için bkz. 4 Nisan 1941 *Türkyolu Gazetesi*.

17 "İzmit'te Ev Sıkıntısı Şiddetle Devam Ediyor", *Türkyolu Gazetesi*, 18 Ocak 1945.

18 "Şehirli", *Türkyolu Gazetesi*, 9 Eylül 1947.

19 "Kocaeli Otobüsleri", *Türkyolu Gazetesi*, 21 Eylül 1947.

20 "İzmit Belediye Başkanlığı'ndan", *Türkyolu Gazetesi*, 27 Eylül 1947.

21 "Harap Binalar", *Türkyolu Gazetesi*, 16 Kasım 1947 ve 28 Kasım 1948.

22 *Türkyolu Gazetesi*, 18 Ekim 1947.

Klor ve Odun Selülozu Fabrikası ile okul binalarının açılışını haber veren gazete haberi

(18 Ağustos 1945 Türkyolu Gazetesi)

18 Ağustos 1945 Türkyolu Gazetesi

Erkek San'at Enstitüsü (Kocaeli Endüstri Meslek Lisesi) yapılmadan önce geçici bir binada 1944-45 yılında eğitime başlamıştır. 1947 yılında temeli atılan bina, 1949-50 ders yılında eğitime açılmıştır. Dikdörtgen bir ana bloğa sapanan, dikdörtgen biçimindeki dört atölye biriminden oluşan okul, betonarme ve iki katlıdır. Ön cephe iki katlı, uzun simetrik

kütlesiyle, anıtsal görüntüsünü günümüze kadar korumuştur. Tüm cephe kesme taş kaplamadır. Yapının inşa edildiği dönemde, Türkiye’de hâkim olan İkinci Ulusal Üslubun özellikleri Erkek San’at Enstitüsü binasında bulunmaktadır²³.

Oya
ŞENYURT

Erkek San’at Enstitüsü (Kocaeli Endüstri Meslek Lisesi)

Kentte, Erkek San’at Enstitüsü gibi mesleki eğitim veren liseye olan ihtiyacın dışında üniversiteye hazırlayan bir devlet lisesinin de bulunmaması yaklaşık 20 yıl İzmitli gençlerin İstanbul’da okumalarını gerektirmiş, ekonomik durumu iyi olmayanların ise eğitimlerini yarıda kesmelerine sebep olmuştu. Gecikmeli inşa edilen İzmit Lisesi, eğitimleri yarıda kalan öğrencilerin sayılarının bini aşması sebebiyle eksikliği hissedilen bir yapıdır. Girişimler sonucunda, İzmit’te lise açılmasına verilen resmi izinle Gazi Ortaokulu’nda tedrisata geçen İzmit Lisesi’nin yeni binasının inşaatı 1947 yılında başlamıştır. 1949 yılında biten lise binası, “Lise Meydanı” olarak anılan önündeki alan ile kentlilerin belleğinde önemli izler bırakmıştır. Yapının İnönü Caddesi’ne bakan ön cephesinde az açıklıklı, dikdörtgen düşey pencereler, pencere sövelerinin ve denizliklerinin öne çıkarılarak görsel etkinin sağlanmasında önemli unsurlar olarak kullanılmıştır. Uzun ve anıtsal görünüm veren binanın cephesi, geniş saçak düzeni ve kırma çatısıyla, İkinci Ulusal Mimari’nin genel geçer prensiplerinin izlerini taşır. Yapının cephesindeki tek hareketlilik, giriş bölümünün yatayda yivler oluşturularak öne çıkarılmasından kaynaklanır. İzmitlilerin uzun çabaları sonucunda zor elde edilen bir yapı olması açısından lise binasının mimari değerinin ötesinde anı değeri sebebiyle tescil edilmesi gereklidir²⁴.

23 Şenyurt, 1923-1960/İzmit Cumhuriyet’in Tanıkları ..., s. 98-103.

24 Şenyurt, 1923-1960/İzmit Cumhuriyet’in Tanıkları ..., s. 107-118.

1970'li yıllara ait olduğu tahmin edilen eski bir fotokartta Etibank binası ile sağında yer alan İzmit Belediyesi binası

Lise Pavyonu/Izmit Lisesi

Bu döneme ait diğer kamusal yapılar Verem Dispanseri ve Yeni Memleket Hastanesi'dir. İzmit Verem Dispanseri'nin temelleri Gazi Baba Türbesi arsasına 1945 yılında atılmış, yapının maddi güçlükler nedeniyle tamamlanması üç yılı bulmuştur. Müteahhitliğini Kocaeli Halk Bankası'nın üstlendiği Verem Dispanseri'nin 1948 yılında tamamlandığı ve Vali Fazlı Güleç zamanında faaliyete geçtiği tespit edilmiştir²⁵.

²⁵ Şenyurt, 1923-1960/Izmit Cumhuriyet'in Tanıkları ..., s. 123.

Verem Dispanseri

Yeni Memleket Hastanesi (Kocaeli Devlet Hastanesi) için Baç mezarlığının karşısındaki bostanların olduğu mevki uygun görülmüş ve bu sahanın istimlâk edilmesine karar verilmiştir. Tahsisatın yarısının hazır edildiği hastanenin projeleri, Sıhhiye Vekâleti tarafından hazırlanmıştır. Burada bir hastane yapılmasının mezarlığı ortadan kaldırarak park haline getirilmesini de sağlayacağı düşünülmüştür. Ayrıca, SEKA'nın yapılmasından sonra, konutların fabrika etrafında yoğunlaştığı ve Baç semtinin eskisi kadar itibarının kalmamasının hastanenin kurulmasıyla değişeceği de umulmaktaydı. Baç semtinde kurulan hastane, Turan Güneş Caddesi, Devlet Hastanesi Sokak, Gazanfer Bilge Caddesi'nin sınırladığı alanda inşa edilmiştir. 1945 yılında ihaleye çıkarılan yapının Memleket ve Verem Hastanesi olarak faaliyete geçmesi 1952 yılını bulmuştur. 1999 yılı Marmara depreminde zarar görmesi nedeniyle ön cephesinin bir kısmı yıkılan yapı özgün değerini kaybetmiştir. Balıkesir Devlet Hastanesi ile cephe ve plan özellikleri açısından benzerlik gösterir²⁶.

Yeni Memleket Hastanesi (Kocaeli Devlet Hastanesi, 1967 Kocaeli İl Yılığ)

26 Şenyurt, 1923-1960/İzmit Cumhuriyet'in Tanıkları ..., s. 126-132.

1940'larda kent merkezindeki en önemli eksiklikler Otel, Belediye ve Hükümet binalarıydı. Talebe cevap verebilen ve modern anlamda hizmet alınabilen büyük bir otelin olmaması, eski ahşap evlerin otele dönüştürülerek kullanılmasını gerektirmişti. Belediye ise eski bir yapıda hizmet vermekteydi. Hükümet Konağı, Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren hapisane ile birlikte yapılması hedeflenen ancak inşası gerçekleştirilemeyen bir bina olarak beklenmekteydi. Bu yapıların bir arada ve aynı alan üzerinde inşa edilmesi için tasarım yapılması ve bir proje yarışması açılması uygun görülmüştür. Kemal Ahmet Aru, Hamit Kemal Söylemezoğlu ve Gündüz Öndeş'in birinci seçildiği yarışmada, bu üç yapı Jansen'in kent planlamasına bağlı kalarak sahilde, Halkevi'nin yanında bir yönetim merkezi içinde tasarlanarak sunulmuştur. Ancak, yarışmada ortaya çıkan tasarım uygulama bulamamıştır. 1950'li yıllarda sözkonusu yapıların kentin farklı noktalarında inşa edildiği görülmektedir²⁷. İzmit'te 1940'lara ait konutların sayısı oldukça azdır. Ankara'da ilk örneklerini 1930'larda veren "kübik"²⁸ konutlara benzeyen birkaç apartman 1940'ların sonlarında ortaya çıkmıştır.

Hürriyet Caddesi'nde 1944 yılında inşa edilen Günbüz Apartmanı

27 Şenyurt, 1923-1960/İzmit Cumhuriyet'in Tanıkları ..., s. 133-139.

28 "Kübik Mimarlık", Türkiye'ye 1930'larda ulaşan Uluslararası Üslup doğrultusunda yapılmış pürist, dikaçılı, prizmatik biçimleri yeğleyen mimari anlayışa verilen addır. Metin Sözen ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, 4.B., Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s. 143.

1950'lerde Kente İlişkin Bazı Kararlar ve İnşa Edilen Yapılar

H. Jansen'in imar planında sahilde kurulan idari merkez fikri, saray yokuşuna paralel inşa edilen Adliye Sarayı ile ortadan kalkmıştır. Böylece kentin yoğun kullanım alanı kuzeye doğru kaymaya başlamıştır. Aru'nun hazırladığı imar planında, Belediye Binası'nın kıyı şeridinde inşa edilmesi önerilmiş ve İstanbul-Ankara yolunu Halkevi'nin arkasından geçirerek sahil kısmının yapılandırılması amaçlanmıştır. Ancak, 1952 yılında maddi sebeplerden dolayı alınan yol kararı kentin denizle olan bağlantısını kesmiştir. Yol, Halkevi ile deniz arasından geçirildiği için yıllarca idari merkez bütünlüğü isteyen kent bunu elde edememiştir. Hükümet Konağı'nın 70'lere kadar inşa edilememesi, Belediye Binası'nın 1957'de Cumhuriyet Caddesi üzerinde, PTT'nin 1958'de İstiklal Caddesi'nde, Adliye Binası'nın Saray Yokuşu'nda konumlandırılışı bu birliğin sağlanamadığının kanıtıdır²⁹.

Bir yandan SEKA Alanı 1950'lerde yoğunlaşmaya devam etmiştir. 1954 yılında 3. fabrikanın kurulması, işçilerin kooperatifleşip yeni lojmanlar kurmasına neden olmuştur. Sigorta Hastanesi'nden sonra o mevkide Yenidoğan İlkokulu, SEKA Kreş Binası ve yeni Necatibey İlkokulu ve Yetiştirme Yurdu açılmıştır. 1958 yılına kadar SEKA ve çevresinde, eğitim, sağlık, barınma hizmetleri Sümerbank kurumu tarafından sağlanmaktaydı.

Memleket Hastanesi'nin açılmasından sonra kentin doğusu olan Baç mevki büyük ilgi görmüştür. Bu nedenle burada iskân artmış ve 1954 yılında 28 Haziran İlkokulu inşa edilmiştir. 1958 yılında Atatürk Bulvarı'nın sonunda Atatürk İlkokulu'nun, 1959 yılında Bağçeşme mevkiinde Bağçeşme İlkokulu'nun inşası o dönemde kent merkezinin en doğu ve en kuzeyini belirlemiştir. 1950 yılından sonra kent "sanayi şehri" adını almak için son evresine girmiştir. 1951 yılında Kasr-ı Hümayun yakınında temeli atılan Adliye Binası, eksikliklerine rağmen 1952 yılında açılmıştır. 1956 yılında Cumhuriyet Caddesi'nde inşasına başlanan Belediye binası 1957 yılında bitirilmiştir. Hal ve PTT binaları da 1950'lerin ortalarında inşa edilen yapılar arasındadır³⁰.

Adliye Sarayı (İl Sağlık Müdürlüğü)

1950'ler bankaların İzmit'te şube açmak için büyük ölçüde bina inşa sürecine girdiği yıllar olarak tanımlanabilir³¹. Yol yapımları ve ruhsatsız inşaatların çoğalması Jansen ve

29 Binici, *İzmit'te 1936-1966* ..., s. 16.

30 Binici, *İzmit'te 1936-1966*..., s. 17.

31 "İzmit'teki Bütün Bankalar Birer Binaya Sahip Oluyor", *Türkyolu Gazetesi*, 15 Şubat 1958.

sonrasında Kemal Ahmet Aru tarafından öngörülen planlamaların uygulanmasında önemli bir engel teşkil eder³².

D-100 karayolunun sahilten veya kent içinden geçmesi hakkında alınan kararın oldukça sancılı olduğu dikkat çeker. Her gün basına farklı bir kararın ve görüşün yansıdığı ve kentin yöneticileri dışında devletin karar mekanizmasındaki kişilerin de bu konuda farklı görüşlerinin olduğu tespit edilmektedir. Karayolları Genel Müdürlüğü ile belediyenin ihtilafı yolun geçeceği güzergâh konusunda anlaşmazlığın ortaya çıkmasında önemli bir sebep teşkil eder. Hatta bu sebeple, Demokrat Kocaeli Gazetesi bir Fen Heyeti oluşturarak sağlıklı bir karar alınması için sivil bir katkı yapma girişiminde bile bulunmuştur³³. Sonuçta, D-100 karayolunun sahilten geçirilmesi kararı kolay alınmış bir karar olarak görülmemelidir. CHP iktidarından beri tartışılan bir konu olarak Demokrat Parti iktidarına da taşınmıştır. Kentin içinden yolun geçmesi durumunda, kentte var olan mesken bunalımına ek olarak, inşaat işlerindeki problemler sebebiyle yapılacak istimplâklerin de halka zarar vereceği düşünülmüştür. Yolun sahilten geçmesi konusunda alınan son kararlar yolun geçeceği bölümde istimplâklere başlanması ve denizin doldurulması, 1950'lilerin başında inşaat piyasasında hareketliliğe yol açmıştı. Diğer taraftan, bu bölgede evi ve ticarethanesi olan kişilerin başka yerlere taşınması halinde ihtiyaç duyulan mekânlar için yapılacak inşaatlar sebebiyle, yeterli ölçüde inşaat malzemesi stokladıkları ve inşaat yaptırmak isteyenlere de plan ve proje konusunda hizmet verebilecek büroların açıldığı görülmektedir³⁴.

Konut buhranının ve konut fiyatlarıyla kiralarının arttığı İzmit'te çözüm bulmak adına 1956'da ucuz fiyatla belediyenin kentte ev sahibi olmak isteyenlere arsa dağıttığı, ödemelerin 10 yıla dağıtılarak kolaylaştırıldığı görülür. Tepecik Mahallesi'nde 1956 yılında başlayan kadaströ çalışmaları İzmit kazalarında sürdürülerek devam etmekte, yıllarca yapılamayan Kozluk, Yeni Mahalle, Yeni Doğan gibi bazı yerlerde yolların yapılması, kanalizasyonun ve yıllarca yapılamayan su şebekesinin iyileştirme çalışmaları gibi işler alınan borçlarla tamamlanmaktaydı. Sümer Evleri İşçi Yapı Kooperatifi tarafından inşa edilen 68 evin dağıtımı 1957 yılında, "Eski Tayyare Meydanı" olarak bilinen alanda 42 Evler olarak anılan konutların bitirilmesi ve dağıtılması da 1958 yılında gerçekleştirilmiştir. Bunun ötesinde, Petrol Ofisi Yapı Kooperatifi, Ulugazi İlkokulu yanındaki alanda 36 ailelik apartman inşasını ihale etmiştir. Günümüze kalan nitelikli konut örnekleri azdır. 1940'lı yıllarda kentte büyük ölçüde ahşap konut örnekleri varlığını korumaktadır. 1950'lerde yapılan apartman örneklerinden günümüze kalanlar köşe parsellere inşa edilen ve sokağın köşesini kavrayan eğrisel cephe apartman tipleridir. İkinci tür ise balkon, pencere ya da kapı saçağı gibi yapı öğelerinde görülen eğrisel formu örneklerdir. Ancak, çoğunlukla konutlar müdahalelere uğramış, ilave kat eklenerek mimari özelliklerinden çok şey kaybetmiştir.

Gazete haberlerinden takip edildiği kadarıyla 1950'lerin ortalarında sosyal hayatın savaş yıllarına göre daha renklendiği bir döneme geçilmiştir. Sinemaların açıldığı ve artan sinemaların müşteri çekmek için rekabet içine girdikleri görülür³⁵. "NATO Seyyar Sineması"nın film gösterilerinde bulunduğu tespit edilmektedir³⁶. Farklı sosyal faaliyetlerin gerçekleştirildiği mekânlara da ihtiyaç duyulmaktadır. Bu durum, düğün salonlarının eksikliğini sık sık dile getiren gazete sütunlarından anlaşılmaktadır. 1957 yılında birkaç düğün salonuna sahip olan İzmit'te zenginler için salonları kiralamak sorun yaratmazken,

32 "Yol Makinası", *Hürsöz Gazetesi*, 19 Şubat 1952.

33 "Gazetemizin Teşebbüsü, Fen Heyetimiz Çalışmalarına Devam Ediyor", *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 23 Ağustos 1952.

34 "Şehrimizde İnşaat Faaliyetleri", *Demokrat Kocaeli Gazetesi*, 30 Mart 1952.

35 Ünal Sineması'nın açılış haberi için bkz. 2 Ocak 1953 *Türkyolu Gazetesi*. Sinemaların birbirleriyle rekabeti için bkz. "Sinemaların Rekabeti", *Türkyolu Gazetesi*, 9 Temmuz 1959.

36 "Nato Seyyar Sineması", *Türkyolu Gazetesi*, 11 Haziran 1958.

fakir halk için maddi külfete sebep olduğu ifade edilmektedir³⁷. Düşün salonu eksikliği dışında kapalı spor salonu ve otel ihtiyacı da halkın yapı talepleri arasında yerini almıştır³⁸.

Oya
ŞENYURT

42 Evler semtinden konut örnekleri

37 "Denizin Doldurulması İşİ Devam Ediyor", Türkyolu Gazetesi, 23 Ocak 1957.

38 "Orhan Camii'nin Tamirine Başlandı", Türkyolu Gazetesi, 22 Şubat 1950. Otel ihtiyacı için bkz. "Şehrimizin Lüzumlu Olan İhtiyaçları", Türkyolu Gazetesi, 23 Temmuz 1950.

Hürriyet Caddesi'nde 1950 yılında inşası biten bir apartman

Sonuç

Cumhuriyet sonrasında kentin gelişimi için atılan adımlar hem kent planlaması hem de yeni kamusal yapıların inşası ile gerçekleştirilmiştir. Binaların modern yaşamın parçaları haline getirilmesi ve kamusal yaşamdaki canlılık dönemin basın organlarından takip edilebilmektedir. Kent için kırılma noktası yaratan değişim SEKA Fabrikası'nın kuruluşudur. Fabrika binası etrafında oldukça geniş sosyal faaliyet alanlarının da oluşmasına sebep olmuştur. Kentin bu bölgesine olan ilgi sebebiyle, Baç mevki ve civarı ile İzmit Saat Kulesi etrafının ikincil merkezler olarak yeniden ele alınması, kentte yaşam alanlarının ve gündelik hayatın ihtiyaçlarının karşılanmasını sağlayan iş yerleri ve kamusal binaların bu bölgelerde de üretilmesini gerektirmiştir. Bu durum, çeşitli merkez noktaları oluşturulması için bir adım olarak görülebilir. Bununla birlikte, fiziksel çevrenin düzenlenmesi için gereken altyapı ve planlama için uygun adımlar atılmıştır. Eksikliği duyulan konut ihtiyacının karşılanması amacıyla belediye tarafından kooperatiflere satılan arsalar ve konut yapımları hızlanmıştır. Jansen ve Aru'nun tam anlamıyla uygulama bulmayan planları ve D-100 Karayolu'nun sahilinden geçirilmesi ile kent bir başka değişim içine girmiş ve kentin dinamik gelişimi yeni sorunların çözümünü gerektirmiştir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

- *Arkitekt Dergisi*
- *Demokrat Kocaeli Gazetesi*
- *Hürsöz Gazetesi*
- *Türkyolu Gazetesi*

Araştırma Eserler

- Binici, Özden Senem, *İzmit'te 1936-1966 Yılları Arasındaki Yapı Üretiminin Kentin Gelişimine Etkileri*, KOÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Mimarlık Anabilim Dalı, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2012.
- Öztüre, Avni, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, Çelit Matbaacılık, İstanbul 1981.
- Sözen Metin ve Uğur Tanyeli, *Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, 4.B., Remzi Kitabevi, İstanbul 1996.
- Şenyurt, Oya, *1923-1960/İzmit Cumhuriyet'in Tanıkları Binalar ve Kentten Haberler*, TMMOB Mimarlar Odası Kocaeli Şubesi, İstanbul 2010.
- Yazıcı, Merzuka, *İzmit'te Gençlik Yıllarım ve Öğretmenlik Anılarım*, Kocaeli Dökümantasyon Merkezi Yay. No: 7, Kocaeli 2007.
- Yüce, Rifat, *Kocaeli Tarih ve Rehberi*, Haz.: Atilla Oral, Demkar Yayınevi, İstanbul 2007.

KOCAELİ VE ÇEVRESİNDE ÇANDI (AHŞAP YIĞMA) TEKNİKLE YAPILMIŞ CAMİLER

Yusuf Burak DOLU*

Giriş

Çandı¹ kertilip birbirine geçirilen uzun kütüklerle, çivisiz olarak yapılmış binalara verilen isimdir². Kuzey Anadolu'da kırsal alanlarda yaygın olarak görülen bu sistem, ormanlık yerleşimlerde meşit, cami ve türbe gibi dinî yapıların inşasında da kullanılmıştır. Çandı yapılar Ağva'dan Batum'a uzanan coğrafyada yaygınlık göstermekle birlikte; Anadolu içlerinde Kızılcahamam'a, Balkanlarda Batı Bosna'ya, doğuda Güney Azerbaycan'a kadar örneklerine rastlanmaktadır. Anadolu'da ilk örneklerine Selçuklu döneminde Samsun bölgesinde³ rastlanmakla birlikte çok yaygınlık göstermemiş, erken Osmanlı döneminde Akçakoca Bey ve diğer akıncı beylerin fetihleri ile İslamlaşan bölgelerde anıtsal erken Osmanlı camilerinin esinlendiği taş yığma Bizans kilise tipolojisinden farklı olarak kırsal bölgelerde çandı tekniğinde camiler yapılmaya başlanmıştır.

Araştırma kapsamında öncelikle literatür araştırması yapılmış, kaynaklarda geçen Kandıra ve çevresinde bulunan çandı dinî yapılar tespit edilmiştir. Bu konuda başlıca kaynak Ayderdi⁴'dir. Kendisi de bu camilerden şimdiye kadar tek kelime ile bahsedilmediğini, literatüre geçmediğini belirterek yalnızca yedisi ayakta olan 24 cami ve 1 türbe tespit etmiştir. Bu bilgiler ve bölgede yaşayanların sözlü aktarımları ile Kocaeli ve Sakarya köylerinde saha çalışması ile mevcut ve yok olmuş çandı dinî yapılarının günümüzdeki durumu belgelenmiştir. Daha sonra Kocaeli ili sınırlarındaki çandı camiler ve daha sonra Osmanlı coğrafyasındaki örnekler literatür üzerinden araştırılmış; plan ve hacim tipolojileri, malzeme ve yapım tekniği gibi özellikler karşılaştırılmıştır.

Çandı Yapım Sistemi

Karadeniz bölgesinde kullanılan ahşap yapım sistemleri çandı ve çatma olarak iki ana gruba ayrılabilir. Çatma sistemde ahşap elemanlar yatay ve düşeyde birbirine tutturularak

* Yüksek Mimar (Restorasyon Uzmanı), e-mail: burakdolud@gmail.com

1 Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde candı, çandı, çantı gibi telaffuz edilen ve kullanılan kaynaklarda da bu şekillerde yazılan kelime Doğan Hasol'un *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*'nde (İstanbul, 2012, s. 113) de 'çantı' olarak geçmekle birlikte, bildiride Kandıra ve çevresinde en sık telaffuz edilen haliyle 'çandı' olarak yazılmıştır.

2 Ekrem Hakkı Ayverdi, *İstanbul Mi'mârî Çağının Menşesi Osmanlı Mi'marisinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, İstanbul, 1966, s. 120.

3 Şenler Yıldız (Ed.), *'Samsun' Ahşap Camiler*, Ankara, 2011, s. 9.

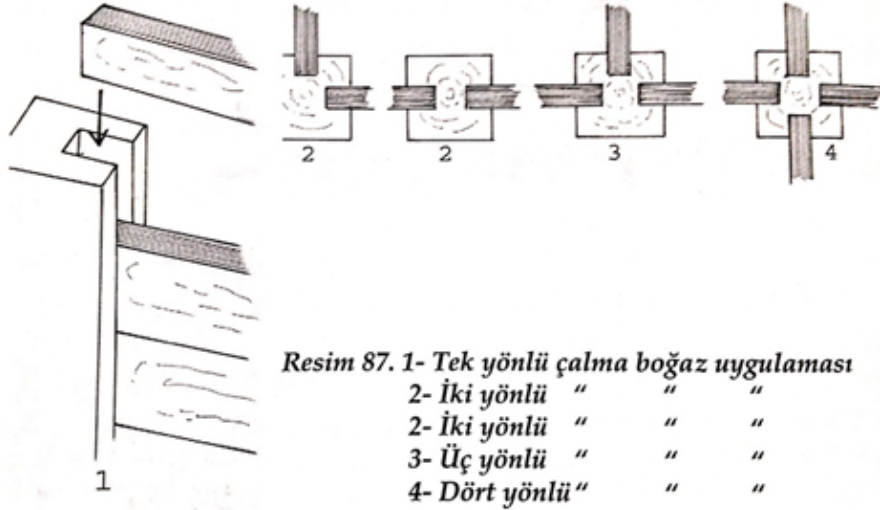
4 Ayverdi, *İstanbul Mi'mârî Çağının...*, s. 120-133.

ve çapraz bağlarla desteklenerek ahşap karkas oluşturulur. Taşıyıcı karkasın içi çeşitli teknik ve malzemelerle doldurulur. Çandı sistemde ise tomruk veya keresteler üst üste yığılarak duvarlar bir bütün olarak inşa edilir.

Çandı yapılarında kullanılan ahşaplar, yapının köşe kesimlerinde, özel olarak hazırlanan geçme yerlerinden birbirine tutturulmaktadır. Köşelerde, ahşapların birbirlerini sıkıca tutması, kavraması için oyularak hazırlanmış bu oyuklar 'boğaz' olarak adlandırılır. Özel hazırlanmış oyuk kısımlarından ahşapların birbirlerini kavrayacak biçimde tutturulma işlemine 'boğaz geçme' denmektedir. Geçme yerlerinden kenetlenen ağaçlar birbirini bırakmaz⁵. Ahşapların birbirine geçmesinde karaboğaz, kurtboğazı ve çalmaboğaz gibi teknikler kullanılır. Tomrukların birleşim yerlerinde basitçe yontulduğu sisteme karaboğaz (Şekil 1) geçme, tomruklar biçilerek oluşturulan kereste ile yapılan sisteme kurtboğazı (Şekil 2) denir⁶. Kereste boylarının mekân boyutuna oranla yetersiz olduğu veya çoklu mekânlardan oluşan yapılarda mekân köşelerine gelecek şekilde ara dikmelerle oluşturulan sisteme de çalmaboğaz geçme denir (Şekil 3).

Şekil 1, 2: Karaboğaz ve kurtboğazı geçme teknikleri⁷

Şekil 3: Çalmaboğaz geçme tekniği⁸

Karadeniz bölgesindeki çandı yapılarında alt kuşaklar genellikle büyük boyutlu taşlara oturtulur. Bazı örneklerde doğrudan düzeltilmiş toprak zemine, kaba yonu veya kesme taş temel ayaklarına, toprağa saplanmış ahşap kazıklara oturtulduğu da görülür. Genellikle bu şekilde basit temellere sahip olan çandı yapıların geç dönemlerde taş yığma mütemadi temeller üzerine inşa edildiği de görülmektedir. Çatılar kırma veya beşik biçimli, bazı bölgelerde hartama (pedavra, ince ahşap) ile genellikle de alaturka kiremitle örtülmüştür.

5 Celâl Tuna, *Orta Karadeniz Bölgesi Sahil Kesiminde Geleneksel Mimari*, İstanbul 2008, s. 129.

6 Orhan Özgüner, *Köyde Mimari, Doğu Karadeniz*, Ankara, 1970, s.34.

7 Celâl Tuna, *Orta Karadeniz...*, İstanbul 2008, s. 130, 131.

8 Celâl Tuna, *Orta Karadeniz...*, İstanbul 2008, s. 132.

Çandı Sistemle Yapılmış Camilerin Yayıldığı Coğrafya

Çandı camiler Ağva'dan Batum'a uzanan coğrafyada yaygınlık göstermekle birlikte; Anadolu içlerinde Kızılcahamam'a, Balkanlarda Batı Bosna'ya, doğuda Güney Azerbaycan'a kadar örneklerine rastlanmaktadır. Selçuklu/Osmanlı coğrafyası dışında Doğu Türkistan, Kırgızistan, Pakistan, Malezya, Tayland, Etiyopya, Litvanya, Polonya ve birçok yerde benzer sistemle yapılmış camiler görülmektedir (Şekil 4, 5, 6, 7). Daha geniş ölçekte de Japonya'dan İsveç'e kadar bu sistemle yapılmış Budist ve Hristiyan dinî yapıları bulunmaktadır.

Şekil 4, 5: Bosna'da Bužim Camii⁹ ve Litvanya'da Raižiai Camii¹⁰

Şekil 6, 7: Malezya'da Kampung Laut Camii¹¹ ve Pakistan'da Shigar Camii¹²

Çandı Sisteminin Karadeniz Bölgesi'ndeki Tarihsel Gelişimi

Ahşap yapım sistemleri ve özellikle çandı sistemi şüphesiz ki ağaç stokuna bağlı olarak dünyanın birçok bölgesinde olduğu gibi Karadeniz Bölgesi'nde de endüstri öncesine kadar ve hatta yakın geçmişe kadar, yapılı çevrenin hâkim karakterini oluşturmuştur. Karadeniz bölgesindeki çandı yapıların, özellikle de dinî yapıların kökeninde Doğu Türkistan'a kadar uzanan coğrafyadan yüzyıllar boyunca taşınan kültürün izleri olduğu kadar, kuşkusuz 'yer'e ait binlerce yıllık yapı kültürünün birikimi de yadsınamaz. Batı ve Doğu Karadeniz'de henüz yeterli kazılar yapılmamış olmamakla birlikte, Orta Karadeniz bölgesinde yapılan kazılar ve yayınları bu konuda oldukça ilginç bağlantılar ortaya koymaktadır. Karadeniz'de, özellikle de üzerinde durduğumuz Orta Karadeniz'in sahil (kıyı) kesiminde gerçekleştirilmiş olan arkeolojik yüzey araştırmaları ve kazılardan elde edilen veriler, bölgede Kalkolitik Çağ'dan itibaren ahşap yapıların belirli bir teknik, düzen ve anlayış içinde oluşturulduğunu, bunun gelenek halinde günümüze kadar sürdüğünü ortaya koymaktadır¹³.

İkiztepe¹⁴'de Geç Kalkolitik Çağ'a (M.Ö. 4500-3500) ait tek yapı olan 'Büyük Yapı'¹⁵

9 URL 1

10 URL 2

11 URL 3

12 URL 4

13 Celâl Tuna, *Orta Karadeniz...*, İstanbul 2008, s. 44.

14 İkiztepe Köyü, Bafra, Samsun

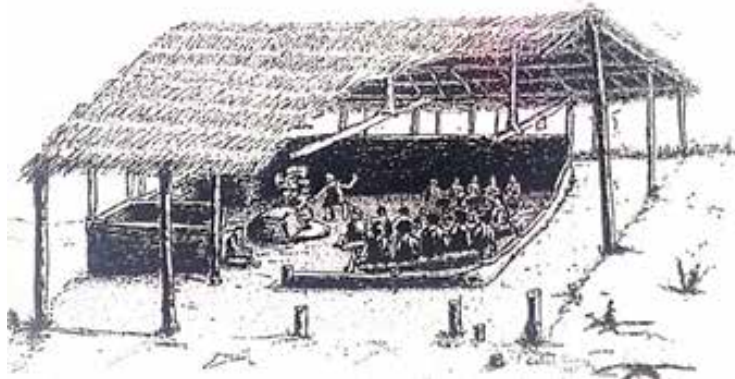
15 U. Bahadır Alkım vd, *İkiztepe 2...*, Ankara 2003, s. 71-72.

yörenin geleneksel yapı sanatının en eski, belki de ilk örneğidir. Yapının duvarları tomruklarla ve çandı tekniği ile inşa edilmiş, iç ve dıştan çamur ile sıvanmıştır. Üzerinin beşik çatıyla örtüldüğü düşünülmektedir¹⁶ (Şekil 8).

Şekil 8: İkiztepe'deki 'Büyük Yapı'¹⁷

İkiztepe'de tespit edilebilen ilk dinî yapı da İlk Tunç Çağı III Dönemi'ne (M.Ö. 3000-2000) ait 'R Yapısı'dır¹⁸. Elde edilen planı ve buluntuları, bu yapının dinî amaç için tesis edildiğini göstermektedir. Yapı tamamen ahşaptan olup bir sahin ve bunu iki yönden çevreleyen bir sundurmadan oluşmaktadır. Sahin kesiminin tören sırasında içerdekilerin çevreden etkilenmemesini sağlayacak yükseklikte, koruyucu bir ahşap duvarla çevrildiği düşünülmektedir¹⁹. Bu haliyle Kandıra ve Samsun bölgesi çandı camilerine tipolojik olarak oldukça benzerlik göstermektedir (Şekil 9).

Şekil 9: İkiztepe'deki 'R Yapısı'²⁰

Daha sonraki dönemlerde çandıdan ziyade ahşap karkas sistemlerin ve taş yığma sistemlerin kullanılmaya başlandığını, özellikle Hristiyan dinî yapılarında bu sistemin kullanılmadığını söyleyebileceğimiz gibi; bu sistemle yapılmış yapıların yok olduğu ve yeterli araştırma bulunmadığı için mevcudiyetlerine dair bir belge bulunmadığı ihtimalini de göz ardı etmemek gerekir. Fakat çandı yapı kültürünün bin yıllar boyunca sivil mimaride sürekliliğini koruduğu ve bu yapıım sistemi bilgisinin içgüdüsel olarak 'yer'de korunduğunu söylemek mümkündür.

Çandı tekniğiyle yapılmış dinî yapılar yaklaşık 3000 yıl sonra Anadolu Selçuklular Dönemi'nde, belki de Orta Asya köklerinin etkisiyle Samsun çevresinde yeniden yapılmaya başlanmıştır. Günümüze ulaşan en eski örnek olan Çarşamba'da Gökçeli Mezarlığı içindeki cami (Şekil 10, 11) 1206 yılında inşa edilmiş, 1335 yılında eklenmiş veya onarılmıştır²¹.

16 Celâl Tuna, *Orta Karadeniz...*, İstanbul 2008, s. 51.

17 Celâl Tuna, *Orta Karadeniz...*, İstanbul 2008, s. 52.

18 Önder Bilgi, "İkiztepe Kazılarının 1994 Dönemi Sonuçları", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, (1996), s.157-168.

19 Celâl Tuna, *Orta Karadeniz...*, İstanbul 2008, s. 58-59.

20 Celâl Tuna, *Orta Karadeniz...*, İstanbul 2008, s. 59.

21 Kuniholm dendrokronoloji (ağaç halkalarından yaş tayini) yöntemiyle bu tarihleri saptamıştır (Peter Ian Kuniholm, "A 1503 - Year Chronology For The Bronze And Iron Ages: 1990-1991 Progress Report of The Aegean Dendrochronology Project", *VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı* (1992), s. 127.

Bayraktar yapıyı şu şekilde tarif eder: “Aşşap yığma cami, çatı tekniğinde inşa edilmiştir. Dikine dikdörtgen şekilde 12.60x13.70 m. ölçülerindeki harimin önünde, kapalı bir son cemaat yeri bulunmaktadır. Harimde kible duvarına paralel, üçerden iki sıra halinde altı direk, son cemaat yerinde ise iki sıra halinde üç direk yer alır. Harim ve son cemaat yerini “U” şeklinde bir revak sarmaktadır. Revaklarla birlikte ölçüleri 17.50x21.60 m.yi bulan yapı tek katlı olup, üç omuz kırma çatıyla örtülmüştür. Halen alaturka kiremitlerle kaplı çatının orijinalde hartama ile kaplı olduğu anlaşılmaktadır. Çatının içi tavan döşemesi olmaksızın bakkal tavan şeklinde yükseltilmiştir. Toprak zemine oturan büyük moloz taşlar üzerine yerleştirilen kalın kütükler üzerine, kirişleme usulüyle kurulan yapı, yerden 0.60-0.70 m. kadar yükseltilmiştir.”²²

Şekil 10, 11: Gökçeli Camii (Samsun, Çarşamba)²³

Günümüze ulaşan çandı cami örneklerini incelediğimizde Gökçeli Camii'ni kronolojik olarak Çarşamba-Yaycılar Köyü Şeyh Habil Camii (1211²⁴) takip etmekte, sonrasında konum olan Kandıra ve çevresi Akçakoca Bey dönemi camileri (1308-1326²⁵) gelmektedir. Daha sonraki örnekler de 1420²⁶'lerden 19. yüzyıl sonlarına, hatta 1960'lı yıllara kadar bu yapım sisteminin evriler; plan, hacim ve detay farklılıkları göstererek Karadeniz ve etki bölgelerinde yapı kültüründeki yerini koruduğunu göstermektedir.

Kandıra Bölgesinde Çandı Dinî Yapılar

İzmit ve çevresini fetihle görevlendirilmesi ile Akçakoca Bey 1308-1328 yılları arasında Ayan Gölü, Karasu ve Kandıra bölgelerini ele geçirmiştir²⁷. Bu bölgenin fethiyle Müslümanların ibadet ihtiyaçlarını temin için 3-5 köyden oluşan divanların ortasında çandı camiler inşa edilmeye başlanmıştır. Ayverdi²⁸ bu yapım sisteminin Osmanlı coğrafyasında ilk ve son olarak bu bölgede kullanıldığını belirtse de, muhtemelen daha önce bahsedilen Samsun bölgesi Selçuklu dönemi çandı camilerini Osmanlı döneminden önce olduğu için, 15.-20. yüzyıl arasında Anadolu ve Balkanlarda görülen diğer örnekleri de tipolojik farklılıklarından ötürü ayrı tutmuş olabilir.

Ayverdi bu camileri “Orta Asya’da ecdadından gördüğü numuneleri, bir kabile ve oymak ananesi sadakatıyla, Küçük Asya’da tatbik etmekten zevk duyan Akçakoca ile kılıç ve cihat arkadaşı Konur Alp’in fethedip İslam’a kattıkları toprakların da hududunu işaretlemekte ve coğrafi mıntıkları ayırmaktadır.”²⁹ sözleriyle tarif ederek bu bölgede çandı camilerin inşasını; Bizans’tan alınan bu yerlerin mamur olmayışı ve çok az nüfus ve yerleşim barındırması, dolayısıyla eski kiliselerin devşirilmesi durumunun yaşanmaması; “bu devirde güney ve doğuda kağır Osmanlı binaları yapılırken buralarda ahşabın seçilmesinin Orta Asya’dan sürüp

22 Mehmet Sami Bayraktar, “Samsun’da Cumhuriyetten Önce İnşa Edilen Ahşap (Çantı) Camiler”, s. 2.

23 Mehmet Sami Bayraktar, “Samsun’da Cumhuriyetten...”, s. 34.

24 Peter Ian Kuniholm, “A 1503 – Year...”, VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı (1992), s. 183.

25 Akçakoca Bey’in İzmit ve çevresini fethetmeye başlayışı ve ölümü tarihleri arası

26 Samsun, Çarşamba, Ordu Köyü Camii (Mehmet Sami Bayraktar, “Samsun’da Cumhuriyetten...”, s. 4)

27 Avni Öztüre, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul, 1981, s. 84.

28 Ayverdi, *İstanbul Mi’mârî Çağının...*, s. 120-121.

29 Ayverdi, *İstanbul Mi’mârî Çağının...*, s. 120-121. (Bilindiği gibi Ayverdi bu ve birçok kitabını bir nevi Latin alfabeli Osmanlıca ile yazmakla birlikte, bildiriye doğrudan alıntılanan cümleler günümüz imla kurallarıyla yazılmıştır.)

getirilen bir hatıraya sadık, büyük bir kahramanın (Akçakoca Bey) gönülünün arzusuna bağlı olması"; Müslümanların süratle yerleştikleri bu bölgelerde ahşabın süratli imalat özelliğinin etkisinin olması, fakat bunun sadece bir isteğin yerine getirilmesinde yardımcı olması gibi etkenlere bağlamaktadır. Kuşkusuz ki daha önce değinilen, tespit edilebildiği kadarıyla Geç Kalkolitik Çağ'dan beri binlerce yıldır süregelen 'yer'e ait yapı bilgisi de bu cami tipolojisinin oluşmasında başlıca etkenlerdendir. Akçakoca Bey'in fethinden önce, antik devirlerden beri bölgede benzer yapım sistemlerinin kullanılıp kullanılmadığı; Akçakoca Bey'in ve bölgeye yerleşen halkın Doğu Türkistan'a kadar uzanan coğrafyadaki ahşap yığma camiler ile yakın bir dönem ve coğrafyada, Samsun çevresinde inşa edilen camilerle organik bağlarının, ilişki ve bilgilerinin sınırları daha derin araştırmaya muhtaç konulardır.

Ayverdi³⁰ bu camilerden şimdiye kadar tek kelime ile bahsedilmediğini, literatüre geçmediğini belirterek yalnızca yedisi ayakta olan 24 cami ve 1 türbe tespit etmiştir. Bu bilgiler ve bölgede yaşayanların sözlü aktarımları ile Hacımazlı, Goncaaydın, Üğümce, Akçağıl, Göğüşler, Karadivan, Şerefsungur, Emirler, Gebeşler, Teksen, Karamanlı, Akçaova, Erikli, Abdipaşa, Gümenler, Beyce, Dalca, Yusufca, Döngelli, Mancarlar, Çelikler, Şeyhtımarı, Müezzinler, Gürpınar, Büyükyanık, Küçükkeynarca, Büyükkeynarca, Kertil, Özbey, Bağlıca ve Büyük Esence (Büyük Tersiyeye) köylerinde saha çalışması ile mevcut ve yok olmuş çandi dinî yapılarının günümüzdeki durumu belgelenmiştir.

Günümüze Ulaşan Yapılar

Ayverdi³¹ andığı 24 cami ve bir türbenin 22'sini yerinde incelediklerini ve bunlardan yalnızca 7'sinin (3'ü Kandıra'da) ahşap olarak mevcut olduğunu, 7'sinin yıkılarak yerine hiçbir şey yapılmadığını, 8'inin de yıkılarak yerine kâgir camiler yapıldığını belirtmektedir. Günümüze Kandıra'daki örneklerden yalnızca Kütükçüler Köyü Orhan Camii ve İncecik Köyü Eski Camii'nin ulaştığı tespit edilmiştir. İkisi de oldukça harap durumdadır.

Kütükçüler Köyü Orhan Camii

Kütükçüler Köyü günümüzde Döngelli Köyü sınırları içinde bir mahalle olup, burada bulunan caminin varlığından Ayverdi³² de bahsetmektedir. Konumu itibarıyla 3-4 köyün ortasında bulunan bir Cuma Camii olduğu anlaşılan yapı oldukça harap durumdadır. Bölge sakinlerinden alınan bilgiye göre 20 yıl öncesine kadar Cuma Camii özelliğini koruyan yapıda Hıdrellez şenlikleri yapıldığı, belirli günlerde çevre köylerin toplanarak kurbanların kesildiği, yemeklerin verildiği anlatılmaktadır. Çevre köy ve mahallelerde yeni camilerin yapılmasıyla yapı 10-15 yıl önce terk edilmiştir. Keçiöğlü ve Kütükçüler mahallelerini bağlayan yol kenarında 41°01'09"K,30°09'51"D koordinatlarında, ağaçlık düz bir arazide yer almaktadır (Şekil 12). Arazi içinde oldukça erken dönemden 19. yüzyıla kadar tarihlenebilecek çeşitli mezar taşları vardır (Şekil 13). Yapı terk edildikten sonra muhtemelen doğa koşulları ve bakımsızlık sebebiyle caminin çatısı çökmüş, yapı bu şekilde korumasız kalarak her geçen gün daha harap bir hal almaya başlamıştır. Yapıyı tehdit eden bir diğer unsur da mezarlar, temeller ve kapılar etrafında yoğunlaşan kaçak define kazılarıdır.

30 Ayverdi, *İstanbul Mi'mârî Çağının...*, s. 120-133.

31 Ayverdi, *İstanbul Mi'mârî Çağının...*, s. 121.

32 Ayverdi, *İstanbul Mi'mârî Çağının...*, s. 133.

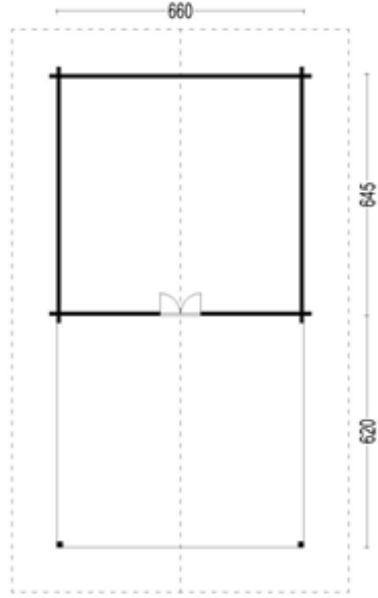

Şekil 12: Kütükçüler Köyü Orhan Camii

Şekil 13: Kütükçüler Köyü Orhan Camii yanında zarar görmüş bir mezar taşı

Caminin harim kısmı kareye yakın (yaklaşık 6,40x6,25 m) olup önünde aynı boyutlarda bir revak bulunur (Şekil 14). Caminin duvarları 8-10 cm arasında en ve 15-22 cm arasında boya sahip ahşap kalaslardan çandı tekniği ile inşa edilmiş, alt kuşaklar iri taşlar üzerine oturtulmuştur. Harim ve revak kısımlarının alt kuşakları yaklaşık 20x20 cm boyutlarındadır. Revak kısmının köşe ve ara dikmelerle oluşturulduğu, yapının beşik çatı ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. Çatı üzeri alaturka kiremit ile kaplanmıştır. Caminin iki kanatlı ahşap bir kapısı vardır. Duvarlarda pencere bulunmamakla birlikte muhtemelen havalandırma amaçlı ortalama 15x30 cm boyutlarında birkaç mazgal görülmektedir. Yapının yaklaşık 2 m olan saçak kotundan ve asma kata dair bir iz bulunamamasından dolayı kadınlar mahfiline sahip olmadığı söylenebilir. Yapıda çandı tekniğine ait özgün ahşap çivi, boğaz, saçak, döşeme detayları bulunmaktadır (Şekil 15, 16, 17).

Şekil 14: Kütükçüler Köyü Orhan Camii Planı³³

Şekil 15: Kütükçüler Köyü Orhan Camii harim ve revak kısımları

Şekil 16: Kütükçüler Köyü Orhan Camii boğaz ve saçak detayları

33 Aksi belirtilmedikçe çizim ve fotoğraflar Y. Burak Dolu'ya aittir. Planlar ölçeksizdir.

Şekil 17: Kütükçüler Köyü Orhan Camii çandı duvar içindeki ahşap çivi detayı

İncecik Köyü Eski Camii

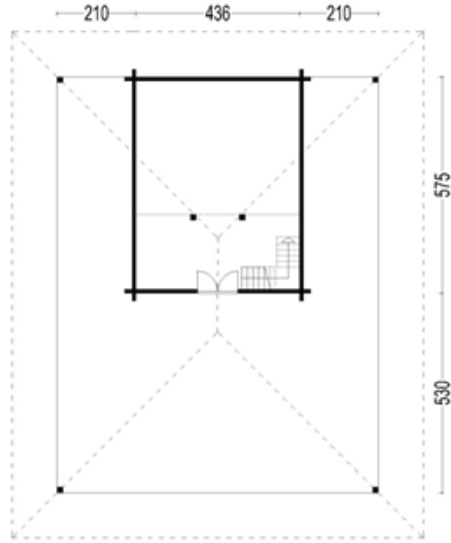
Ayverdi'nin bahsetmediği veya büyük ihtimalle ismi ve/ya idari yapısı değiştiği için bahsettiği yapılar arasında hangisi olduğu saptanamayan bu cami de konumu itibarıyla 3-4 köyün ortasında bulunan bir Cuma Camii'dir ve günümüzde oldukça harap durumdadır. Kütükçüler Köyü Orhan Camii'nde olduğu gibi benzer Hidrellez ve özel gün şenliklerinin burada da yapıldığı bölge sakinlerince anlatılmıştır. Çevre köy ve mahallelerde yeni camilerin yapılmasıyla yapı 15-20 yıl önce terk edilmiştir. İncecik ve Mancarlar köylerini bağlayan yol kenarında 41°0'12"K,30°12'9"D koordinatlarında, ağaçlık hafif eğimli bir arazide yer almaktadır (Şekil 19). Yapı terk edildikten sonra muhtemelen doğa koşulları ve bakımsızlık sebebiyle caminin çatısı çökmüş, yapı bu şekilde korumasız kalarak her geçen gün daha harap bir hal almaya başlamıştır. Yapı giriş ve temellerinde kaçak define kazıları yapıldığı görülmektedir.

Şekil 18: İncecik Köyü Eski Camii

Caminin harim kısmı dikdörtgen (yaklaşık 5,75x4,35 m) olup iki yanda yaklaşık 2 m genişliğinde, önünde ise yaklaşık 5,30 m boyutlarda revaklar bulunur (Şekil 19). Caminin duvarları 8-10 cm arasında en ve 15-22 cm arasında boya sahip ahşap kalaslardan çandı tekniği ile inşa edilmiş, alt kuşaklar iri taşlar üzerine oturtulmuştur. Harim ve revak kısımlarının alt kuşakları yaklaşık 20x20 cm boyutlarındadır. Revak kısmının köşe ve ara dikmelerle oluşturulduğu, yapının kırma çatı ile örtüldüğü anlaşılmaktadır. Çatı üzeri alaturka kiremit ile kaplanmıştır. Caminin iki kanatlı ahşap bir kapısı vardır. Duvarlarda

pencere bulunmamakla birlikte muhtemelen havalandırma amaçlı ortalama birkaç mazgal görülmektedir. Yapının saçak kotu yaklaşık 3,5 m olup, bu yüksekliğin ortalarına denk gelen, iki dikme üzerinde taşınan bir kadınlar mahfili vardır (Şekil 20, 21). Kadınlar mahfiline harimin sağındaki merdivenden çıktığı anlaşılmaktadır. Yapıda çandı tekniğine ait özgün ahşap çivi, boğaz, saçak, döşeme detayları bulunmaktadır. Harim kapısı basit profillere sahiptir (Şekil 22).

Şekil 19: İncecik Köyü Eski Camii Planı

Şekil 20: İncecik Köyü Eski Camii harim kısmı

Şekil 21: İncecik Köyü Eski Camii kadınlar kısmı taşıyıcı sistemi

Şekil 22: İncecik Köyü Eski Camii harim kapısı

Günümüze Ulaşmayan Yapılardan Örnekler

Özellikle başlıca kaynak olarak Ayverdi'nin adlarını saydığı ve bir kısmı hakkında detaylı bilgiler verdiği yapılardan plan tipolojisi, tarihçe, yok olmadan önceki malzeme ve yapım teknikleri hakkında bilgilere ulaşılabilenler Emirler (Emir Ali) Köyü Orhan Gazi Camii, Goncaaydın Köyü İlkan Mezarlığı Camii ve Türbesi ile Ulu Üğümce Köyü Mezarlık Camii'dir. Bunlar dışındaki yapılar ya tamamen yok olmuş, ya sökülek yerlerine Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde kâgir yeni camiler yapılmıştır. Yapılardan bazılarının kaynaklardaki ve mevcuttaki köy isimlerinin ve idari teşkilatın değişmesi sebebiyle yerleri tespit edilememiş olmakla birlikte, muhtemelen onlar da benzer akıbetlere uğramışlardır.

Emirler (Emir Ali) Köyü Orhan Gazi Camii

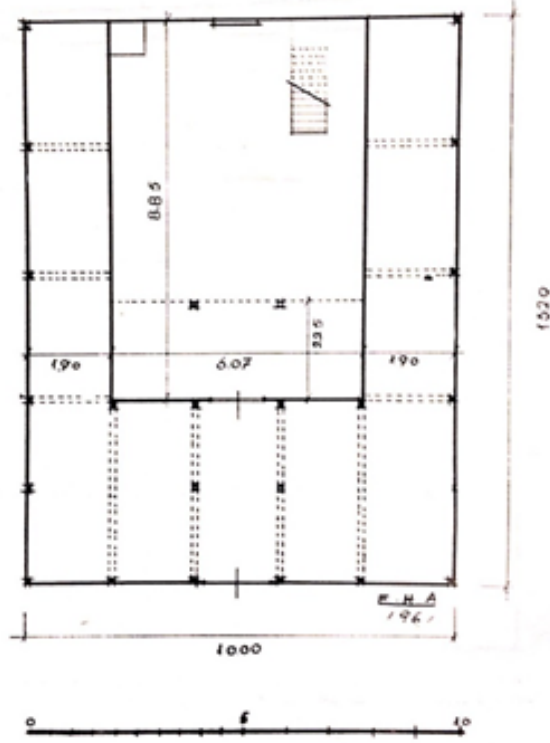
Eski adı Emir Ali olan, günümüzde Emirler adıyla Karadivan Köyü'ne bağlı birkaç evden oluşan bir mahalledir. 14. yüzyılda Osmanlı'nın ilk deniz birliği komutanı Osman Gazi'nin silâh arkadaşlarından Aygut Alp'in oğlu olan Emir Ali Bey (Emir Kara Ali) yaşlılığında buradaki çiftliğine çekilmiş ve bu camiyi yaptırmıştır³⁴. 15. yüzyıl Kocaeli livası tahrir defterlerinde de Emir Ali Çiftliği'ndeki Orhan Camii ve vakfından bahsedilmektedir³⁵. Saha çalışmasında bölge yaşayanlarının da yapı hakkında bir bilgisi olmadığından yeri ve mevcut durumu tespit edilememiş, 1950'lerde oldukça sağlam olan yapının sökülerek yok edildiği ihtimalini düşündürmektedir.

Ayverdi³⁶ yapının yanında sade bir çeşmesi olan bir Cuma mescidi olduğunu belirtmekte ve yapıyı şöyle tarif etmektedir: "Cami iki yan ve önden revaklıdır (Şekil 23). Harim kısmı 8-10 cm.lik meşe yarmalarla çandı tarzında işlenmiş olmakla beraber, sonradan revak ince meşe tahtalarıyla kaplanarak, bina kutu gibi bir hale sokulmuştur (Şekil 24). Mazgallar basit bir delik olmayıp ya iki kargı ucunun ortasında bir baklava ya da beyzi bir orta motife iki uç ilavesiyle yapılmıştır. Bu caminin tafsilatı üzerine çalışıldığı revaktaki başlık, destek ve bırakmalara verilen güzel şekillerden de anlaşılmaktadır. Revakın iki orta girişinin merkezinde birer direk olduğu halde, yandakiler destekli giriş ile yapılmıştır."

34 URL 5

35 TayyibGökbilgin, XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa-İli Livası, İstanbul, 1952, s. 161.

36 Ayverdi, İstanbul Mi'mârî Çağının..., s. 124,125.

Şekil 23: Emirler Köyü Orhan Gazi Camii Planı³⁷

Şekil 24: Emirler Köyü Orhan Gazi Camii³⁸

37 Ayverdi, *İstanbul Mi'mârî Çağının...*, s. 126.

38 Ayverdi, *İstanbul Mi'mârî Çağının...*, s. 126.

Şekil 25: Emirlar Köyü Orhan Gazi Camii'nde bırakma tafsilatı³⁹

Goncaaydın Köyü İlkan Mezarlığı Camii ve Türbesi

Bölge sakinlerinin verdiği bilgiye göre günümüzde Goncaaydın Köyü Tekeşinler Mahallesi İlkan Mevkii'nde mezarlık içinde küçük bir cami ile yanında bir türbe bulunmaktaydı. Ayverdi⁴⁰'nin de varlığını zikrettiği İlkan Köyü'ndeki çandı cami bu olmalıdır. Günümüzde bir sundurma olan yerde caminin, küçük bir mescit yapıldığı sanılan yerde ise türbenin bulunduğu; caminin bir hayli zaman önce harap olduğu ve 10-15 yıl kadar önce tamamen söküldüğü, türbenin ise birkaç yıl öncesine kadar sağlam olduğu ve bir gece ortadan kaybolduğu (muhtemelen sökülerek çalındığı) anlaşılmaktadır.

Şekil 26: İlkan mezarlığında cami ve türbenin yerinde bulunan yapılar

Yiğ türbenin 2006 yılındaki halini şöyle tarif etmektedir: “Türbe tamamen ahşap yığma tekniğiyle yapılmış çandı türbe örneğidir. Türbenin her cephesi 7 sıra alt ve üstü düzlenmiş ağaç tomrukların üst üste getirilmesiyle oluşturulmuş, duvarları tamamen dışa kapalı, üzeri

39 Ayverdi, *İstanbul Mi'mârî Çağının...*, s. 126.

40 Ayverdi, *İstanbul Mi'mârî Çağının...*, s. 126.

kırma asma çatıyla kaplı, çatı örtüsü ise oluklu kiremittir. Saçak her üç cephede 0,60 metre çıkma yapmakta, ön giriş cephesinde ise 1,67 metreyi bulmaktadır. Saçak önce üç adet ağaç direk ile taşıtılmaktadır. Sundurmadaki taşıyıcı direk üzerinde bulunan başlıklarda bu orman mıntıklarına has balta ve keserle yapılmış güzel oyma işçiliğine rastlanmıştır. Yapının yan cephesinde ise 1.55 metre genişliğinde bir avlu yer almıştır. Çatıyı bu bölümde 2 adet direk taşımaktadır. Direk kalınlıkları 0,15x0,15 metredir. Başlık, direk ve diğer ahşap birleşimleri lambalı şekilde birbirine geçmeli yapılmıştır. Türbenin içi defineciler tarafından kazılmış olup şu anda zemin topraktır.”⁴¹

Ulu Üğümce Köyü Mezarlık Camii

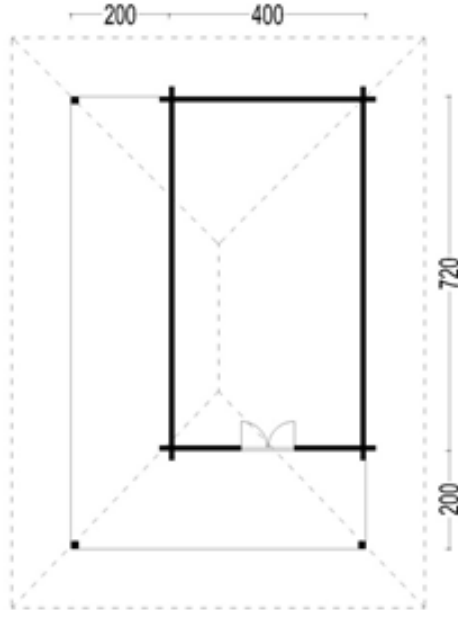
Ayverdi⁴²'nin de varlığından bahsettiği cami bölgede yaşayanların yardımıyla bulunmuştur, fakat özgün yapının yakın 5 yıl kadar önce sökülerek çalındığı söylenmektedir. Büyük Üğümce-Sakallar yolu üzerindeki mezarlığın içinde düzlük bir alanda 41°01'09”K,30°09'51”D koordinatlarında bulunan camiden günümüze yalnızca taş temel ayakları (Şekil 29) ulaşmıştır.

Şekil 27: Ulu Üğümce Köyü Mezarlık Camii'nin konumu

41 Rahime Yiş, “İzmit ve Kandıra Yöresi Çandı Evleri”, I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri (2007), Cilt 2, s.131.

42 Ayverdi, İstanbul Mi'mârî Çağının..., s .133.

Şekil 28: Ulu Ügümce Köyü Mezarlık Camii Planı⁴³

Caminin mezarlık içinde yaklaşık 4,00x7,20 m boyutlarında harim kısmı ile önden ve bir yandan eklenmiş yaklaşık 2 m genişliğinde revaklardan oluştuğu aktarılmaktadır. Muhtemelen dikmelerle desteklenen çatının da kırma olup alaturka kiremitle kaplandığı söylenmektedir (Şekil 28).

Şekil 29: Ulu Ügümce Köyü Mezarlık Camii'nden günümüze ulaşan temel taşlarında yatay ve düşey ahşap izleri

43 Plan çevrede yaşayanları anlatımları ve çevredeki yapı izleri kıyaslanarak oluşturulmuştur.

Sonuç

Kaynaklarda geçen 24 çandı caminin 18'i Kandıra bölgesinde bulunmakla birlikte, günümüze yalnızca 2 tanesi ulaşabilmiştir. Bunlar da, Kütükçüler Köyü Orhan Camii ve İncecik Köyü Eski Camii, oldukça harap ve terk edilmiş durumdadır. Her geçen gün yok olmaya devam etmektedirler. Öncelikle günümüze ulaşmış bu ilk dönem Osmanlı camilerinin korunması mimarlık kültürü ve tarihi için olduğu kadar, Osmanlı tarihinin de önemli bir parçası olarak büyük önem taşımaktadır. Korumada arkeolojik bir yaklaşımla, bu yapıların da Osmanlı Arkeolojisi'nin bir parçası olduğu varsayımıyla, yerinde koruma, rehabilite etme ve çatı/hacim tipolojisinin çağdaş bir yorumu ile yapıların üstünün örtülerek daha fazla bozulmaların önüne geçilmesi en uygun müdahale biçimi olmakla birlikte; yapıların daha kapsamlı ve tamamlamaya yönelik restorasyon müdahaleleriyle korunmaları da mümkündür.

Yine Osmanlı Arkeolojisi'nin önemli yapıları olarak, yapılacak restorasyonların kesinlikle rekonstrüksiyon yöntemiyle değil, mümkün olan parçaların yerinde korunması; sökülmesi mecbur olan çürümüş, ömrünü yitirmiş ahşapların ayıklanarak yerlerine yeni olduğu belli olan yapı elemanlarının yerleştirilmesi tamamlanacak olan kısımlara da yine aynı şekilde müdahale edilmesi yapıların özgünlüğünün ve tarihsel değerinin korunmasını sağlayacaktır.

Yapıların korunması sürecinde bir önemli adım da tarihsel ve mevcut durumlarının araştırılmasıdır. Ayverdi'den sonra, yine onu temel alarak üretilmiş birkaç makale dışında kapsamlı bilimsel çalışmalar yapılmamıştır. Antik dönemden günümüze çandı tekniğinin bölgedeki ve bölge halklarının geldiği coğrafyalardaki gelişimi, Akçakoca Bey'in bu yapıyı sistemi ile organik bağları, bölgedeki mevcut çandı yapıların belgelenmesi, dendrokronoloji ile kullanılan ahşapların yaş tayini ve daha birçok konu üzerinde çalışmalar yapılması bu yapıları daha iyi tanımamız ve gelecek kuşaklara aktarmamız için zorunlu görülmelidir. Özellikle bu bölgede yalnızca belli bir dönemde böyle bir mimari geleneğin ortaya çıkışındaki etkenler araştırılmaya muhtaçtır. Bu yapıların ortaya çıkışındaki siyasi, coğrafi, beşeri etkenler; geçmiş dönemlerde benzer bir mimari kültürün var olup olmadığı; antik dönemde ve Bizans döneminde bölgede sivil ve anıtsal mimaride benzer yöntemlerin kullanılıp kullanılmadığı; 100-150 yıl önce Samsun civarında ortaya çıkmış benzer yapılarla ve bu yapıları yapan halklarla ilişkiler; bu yapıların belirli bir dönemde yapıldıktan sonra kültürel sürekliliğin neden ve hangi etkenlerle sekteye uğrayarak anıtsal yapılarda bu tekniğin kullanımına devam edilmediği gibi birçok konu bilim insanları tarafından aydınlatılmayı beklemektedir.

Koruma sürecinde şüphesiz ki en önemli unsur ise toplum bilincinin oluşturulması ve koruma-kullanma-turizm dengeleri gözetilerek yapıların işlevlendirilmesi ve hayata katılmasıdır. Yapılan akademik çalışmaların ürünlerinin toplumla paylaşılması, bir dönem kesintiye uğramış olan 'yer'e ait içgüdüsel bilgiye ek olarak çağdaş koruma bilincinin de geliştirilmesi bu ve benzeri bütün yapıların hak ettikleri değeri bularak yaşatılmasını sağlamak üzere şüphesiz ki önemli katkı sağlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Alkım, U. Bahadır; Alkım, Handan; Bilgi, Önder, İkiztepe 2 (Üçüncü, Dördüncü, Beşinci, Altıncı, Yedinci Dönem Kazıları 1976-1980), Ankara 2003
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *İstanbul Mi'mârî Çağının Menşei Osmanlı Mi'marîsinin İlk Devri 630-805 (1230-1402)*, İstanbul 1966.
- Bayraktar, Mehmet Sami, "Samsun'da Cumhuriyetten Önce İnşa Edilen Ahşap (Çantı) Camiler", *Samsun Sempozyumu* (2011).
- Bilgi, Önder, "İkiztepe Kazılarının 1994 Dönemi Sonuçları", *XVIII. Kazı Sonuçları Toplantısı I*, T.C. Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Ankara (1996), s. 157-168.
- Gökbilgin, Tayyib, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa-İli Livası*, İstanbul 1952.
- Kuniholm, Peter Ian, "A 1503 – Year Chronology For The Bronze And Iron Ages: 1990-1991 Progress Report of The Aegean Dendrochronology Project", *VII. Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara (1992), s. 127.
- Özgüner, Orhan, *Köyde Mimari, Doğu Karadeniz*, Ankara 1970.
- Özüture, Avni, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul 1981.
- Tuna, Celâl, *Orta Karadeniz Bölgesi Sahil Kesiminde Geleneksel Mimari*, İstanbul 2008.
- Yıldız, Şenler (Ed.), *'Samsun' Ahşap Camiler*, Ankara 2011.
- Yiş, Rahime, "İzmit ve Kandıra Yöresi Çandı Evleri", *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri* (2007), Cilt 2, s. 1315-1322.
- URL 1, <http://en.wikipedia.org/wiki/Bu%C5%BEim>, Erişim Tarihi: 01.04.2014
- URL 2, <http://www.truelithuania.com/sunni-islam-in-lithuania-108>, Erişim Tarihi: 01.04.2014
- URL 3, http://en.wikipedia.org/wiki/Kampung_Laut_Mosque, Erişim Tarihi: 01.04.2014
- URL 4, http://en.wikipedia.org/wiki/Amburik_Mosque, Erişim Tarihi: 01.04.2014
- URL 5, <http://bgc.org.tr/ansiklopedi/emir-ali-bey-emir-kara-ali-.html>, Erişim Tarihi: 06.04.2014

İZMİT'TE DEPREMLER VE KÜLTÜREL MİRASIN KORUNMASI

Zeynep AHUNBAY*

Burçe İVEDİ**

Ayşegül ÖZER***

Giriş

Önemli bir kıyı kenti olan Nicomedia/İzmit, Antik çağdan 19. yüzyıla kadar uzanan süre içinde inşa edilen askerî, sivil, dinî, sosyal ve sanayi yapılarından oluşan zengin bir kültür mirasına sahiptir. Osmanlı döneminde İznikmid olarak anılan şehir, 14. yüzyıldan başlayarak külliyeler, ticari yapılar, konaklama tesisleri ile bayındırlaştırmıştır. Körfezden geçen fay hattına yakın olması dolayısıyla şehir birçok depremin yıkıcı etkisine maruz kaldığından, tarihî yapıları ağır hasar görmüş; onarımlar geçirmiştir.

Son olarak 1999 depremiyle sarsılan İzmit'in ahşap tarihî evleri felaketi genel olarak fazla zarar görmeden atlattığı; kayıplar daha çok terk edilmiş, harap durumdaki ahşap konutlarda olmuştur. Hasarlı kargir anıtlar uzman heyetler tarafından incelenmiş; onarımları için Vakıflar Genel Müdürlüğü ve İzmit Bayındırlık Müdürlüğü öncülüğünde projeler hazırlanmıştır. Depremden etkilenen, onararak yeniden hayat bulan anıtlardan biri de Orhan Bey Camii'dir.

İzmit'in en eski Osmanlı anıtları arasında yer alan Orhan Bey Camii, yapıldığı H. 733 /1332-3 tarihinden 20. yüzyıla kadar geçen süre içinde birçok depremden etkilenmiş; 1843'te yenilenmiştir. Cami, Osmanlı sultanı Orhan Bey'in adını yaşatması, İzmit'in kentsel gelişimiyle ilişkisi, özel mekânsal ve yapısal özellikleri nedeniyle tarihî, sanatsal ve simgesel değer taşımaktadır. 1999 depreminde hasar gören anıtın onarımı için İTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon yüksek lisans programında Mimar Ayşegül Özer ve Burçe İvedi tarafından hazırlanan projeden yararlanılmıştır. Uygulama İTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalı tarafından izlenmiş; müdahalelerin anıtın özgün değerleri zedelenmeden gerçekleştirilmesine çalışılmıştır.

Fay hattına yakın konumu dolayısıyla, İzmit'te, geçmişte olduğu gibi, gelecekte de birçok deprem yaşanması, kayıplar olması söz konusudur. Bu nedenle, kentin zengin

* Prof. Dr. İTÜ Mimarlık Fakültesi, e-mail: zahunbay@gmail.com

** Y.Mimar, e-mail: burceivedi@yahoo.com

*** Y.Mimar, e-mail: ozer.architecture@gmail.com

kültür mirasını olası depremlere karşı korumak için hazırlıklı olunması, önlem alınması gerekmektedir. Halen terk edilmiş, harap durumda olan eserlerin belgelenmesi, bakım ve onarımlarının yapılması, kentin tarihinin güvenle geleceğe aktarılmasına yönelik koruyucu eylemlerdir. Onarımlarda uluslararası ilkelere uyulmalı, müdahaleler en azla sınırlı tutularak, özgün tasarım değerlerinin korunmasına özen gösterilmelidir. Kültür mirasının depreme hazırlanması için insani ve maddi kaynakların seferber edilmesi gereklidir. Bilimsel yayınlar ve sosyal etkinliklerle bilinç düzeyi yükseltilmeli, konunun daha yaygın bir kitleye duyurulması için çabalar yoğunlaştırılmalıdır.

İZMİT'İN KÜLTÜREL MİRASI VE 1999 DEPREMİNİN ETKİLERİ

İzmit'in Antik Çağdaki mimari zenginliğini ve önemini belirten izler ne yazık ki çok azalmıştır. Surlarla çevrili kentin tapınakları, agorası ve diğer önemli anıtları hakkındaki fiziksel veriler çok araştırılmadan, zaman içinde silinmiştir¹. Günümüz İzmit'inde Osmanlı dönemine ait sivil, dinî, eğitim, yönetsel ve sanayiyle ilgili yapılar kentin yaşamında önemli bir yer tutmaktadır. İzmit, doğal güzellikleri, ana yollar üzerindeki konumu, tarımsal ve yeraltı kaynakları ile Osmanlı döneminde canlı, zengin bir kent olarak gelişmiştir². İstanbul'a yakınlığı ve kervan yollarının bağlantı noktasında olması burada önemli eserlerin yapılmasına yol açmış; özellikle 16. yüzyılda Pertev Paşa tarafından yaptırılan külliye, kentin anıtsal yapıları arasında önemli bir yer tutmuştur. Kentin tarihî yapılarının bir kısmı depremlerde yıkılmış, bir kısmı ise 1. Dünya Savaşı ve işgal sonrasının sıkıntılı ortamında bakımsızlıktan yok olmuştur. İzmit'te 16. yüzyılda Pertev Paşa tarafından yaptırılan külliyenin kervansarayı bunlardan biridir. Y. Mimar Ali Saim Ülgen tarafından incelenen ve belgelenen yapıdan günümüze bir iz kalmamıştır³.

İzmit'in 19. yüzyılda denizden çekilmiş resimlerinde sivil mimarinin genel görünümde etkin bir rol oynadığı, yamaca yerleşen mahallelerin iki ve üç katlı evlerinin deniz manzarasından yararlandığı gözlenmektedir⁴. 19. yüzyıl kentin demiryolu bağlantısı ve çeşitli fabrikaların yapımıyla geliştiği bir dönemdir; Haydarpaşa'dan başlayan demiryolu hattı 1873'te İzmit'e ulaşmıştır⁵. Sultanların İzmit'e olan ilgileri, sanayi tesislerinin varlığı, kentin çok yönlü, değişik tarihî eserlerle donanmasına yol açmıştır.

Cumhuriyet döneminde tarihî eserlerin saptanması ve korunmasına yönelik çalışmalar sistemli bir şekilde ele alınmış; İzmit müzesi kurulmuş; anıtsal yapılar yasal koruma altına alınmıştır. Arkeolog Nezhir Fıratlı⁶, Prof. Süheyl Ünver⁷ arkeolojik miras ve sivil mimariyle ilgili çalışmalar yürütmüşlerdir. İzmit'teki kentsel dokunun, tarihî mahallelerin tescili ise, ancak 1973'te çıkarılan 1710 sayılı yasadın sonra, Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu (GEEAYK) ve onu izleyen bölge kurulları tarafından yapılmıştır. Böylece tarihî kentin arkeolojik alanları, bozulmadan kalabilen alanları, sokakları yasal koruma altına girmiştir⁸. Yerel yönetim ve sivil toplum örgütlerinin çabalarıyla yürümekte olan bazı koruma projeleri vardır; ancak değerli arkeolojik alanları ve kentsel dokuyu korumak için çok daha fazla kaynak ayırmak ve emek vermek gerekmektedir.

1999 depremi sonrasında yapılan saptama çalışmalarında bakımsız, harap durumda olan bazı sivil mimarlık eserlerinin zarar gördüğü, kargir yapılarda çatlama, çökme gibi

1 Besim Darkot, "İzmit", *İslam Ansiklopedisi*, C 5, 2. Kısım, İstanbul 1977, s. 1251-1256.

2 aynı yer.

3 Ali Saim Ülgen, "Pertev Paşa'nın Eserleri Hakkında Mimari İzahat", *Vakıflar Dergisi*, C.II, Ankara 1942, s. 241-244.

4 Nezhir Başgelen, *Bir Zamanlar İzmit*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul 1998, s. 4, 6.

5 Darkot, "İzmit", s. 1253.

6 Nezhir Fıratlı, *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.

7 Ahmed Nezhir Galitekin, *Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in Defter ve Dosyalarında (Kocaeli) İzmit- Gebze*, Kocaeli Büyükşehir Bel. İstanbul 2010.

8 Taner Aksoy, *Kocaeli Kültür Envanteri*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, İstanbul 2011.

hasarlar oluştuğu, minarelerin petek kısımlarının yıkıldığı gözlenmiştir⁹. İzmit'in önemli eserlerinden Orhan Bey, Akça Koca, Pertev Paşa camileri sarsıntılardan etkilenmiş, beden duvarlarında ve minarelerinde hasarlar oluşmuştur. Alaca Cami'nin minaresinin petek kısmı ahşap çatının üzerine yıkılmış; darbeden caminin duvarları çökmüştür (Şekil 1). Burada deprem hasarına ek olarak, çevrede oturan insanların korkmaları sonucu, minare ve harap durumdaki cami tümüyle ortadan kaldırılmıştır. Birçok eserin, camilerin deprem öncesi durumunu gösteren, rölöve, fotoğraf gibi belgelerin olmaması nedeniyle, depremler ve ardından gelen yıkım kararları ciddi tarihî doku ve veri kayıplarına neden olmaktadır.

Bakımsız durumda olduğu için depremde hasar gören Sırrı Paşa Konağı (Şekil 2) deprem sonrasında yıllarca onarılmadan kalmış; yangın geçirdikten ve üst katları çöktükten sonra ele alınmıştır. Büyük ölçüde yenilenen yapının onarımında mevcut izler değerlendirilmeye, özgün ayrıntılar yitirilmemeye çalışılmışsa da, sağlamaştırma kaygılarıyla, fazladan müdahaleler yapılmıştır. İzmit'e büyük hizmetler vermiş, önemli bir tarihî şahsiyetin sıradışı, özel değer taşıyan konutunun deprem sonrasında öncelikle ele alınması ve özgün ayrıntıları yitirilmeden onarılması beklenirdi. Konağın yangın geçirmesi, üst katları ve birçok özgün ayrıntısı yok olduktan sonra onarılması, özgün malzeme ve ayrıntı kayıplarını arttırmıştır. Dileğimiz burada yaşananlardan ders alınmasıdır. Öncelik taşıyan kültür varlıklarının afetlere hazırlık çalışmalarının ivedilikle ele alınması ve afet sonrası kurtarma çalışmalarında bilinçli ve hızlı hareket edebilecek ekipler yetiştirmek için çaba gösterilmelidir.

İzmit'i fethedenlerden Akça Koca'nın adını taşıyan cami, küçük ölçekli, mütevazı bir eserdir. Zaman içinde çeşitli onarımlar geçiren, yenilenen¹⁰ cami 19. yüzyıl sonu Osmanlı mimari özellikleri taşımaktadır. 17 Ağustos 1999 depremi tarihî yapıda hasara yol açmış; tuğladan yapılmış olan minaresinin petek ve külahı caminin ahşap çatısını delerek kadınlar mahfili döşemesi üzerine düşmüştür. Sarsıntılardan caminin ahşap iskeletli olan yan duvarlarının çürüyen taşıyıcı öğeleri de etkilenmiştir. Deprem sonrasında hasarlar giderilerek cami tekrar kullanılabilir duruma getirilirken minarenin yalnız yıkılan petek kısmının yeniden yapımıyla yetinilmemiş; kaide ile gövde arasındaki bölge, alışılmadık bir biçimde, paslanmaz çelik şeritlerle oluşturulan bir kafesle takviye edilmiştir (Şekil 3). Nasıl bir analiz ve deneyime dayalı olduğu anlaşılmayan bu sıradışı müdahale, tarihî yapıda gereksiz bir görüntü kirliliği ortaya çıkarmıştır.

16. yüzyılda yapılan ve yüzyıllar boyu yörede meydana gelen depremlere karşı duran Pertev Paşa Camii de 1999 depreminden etkilenmiş; minare şerefesinde, kubbede, duvarlarda çatlaklar, çökmeler oluşmuştur. Minarenin daha önce de depremden etkilendiği, şerefesinin 19. yüzyılda yenilendiği biçiminden anlaşılmaktadır. 1999 Eylülünde yerinde yapılan incelemede, petekteki hasarın seren direğinin şerefe seviyesinde bulunan kaidesine iyi tespit edilmemesi sonucu oluştuğu anlaşılmıştır. Dipten gelen darbelerle seren düzensiz hareket ederek, minare peteğini çatlatmış ve düşeyden ayrılmasına yol açmıştır. Onarım için minarenin hasarlı petek kısmı sökülerek aşağı indirilmiş; seren düzeltilmiş ve petek yeniden örülerek hasar giderilmiştir.

İzmit'teki Sultan Abdülaziz Av Köşkü, geç Osmanlı dönemine özgü üst düzey mimari tasarım ve bezeme nitelikleri ile dikkati çeken bir yapıdır. Cumhuriyet döneminde müzeye dönüştürülen yapı, uygun olmayan teknikler kullanılarak yapılan özensiz müdahaleler nedeniyle 1999 depreminde ciddi hasar görmüştür. İTÜ Mimarlık Fakültesi öğretim üyelerinden Doç. Dr. Yegan Kahya ve Dr. Kani Kuzucular tarafından yürütülen

9 Zeynep Ahunbay, "Earthquake Damage to the monuments in Istanbul and Izmit due to the tremors on August 17, 1999 and its aftershocks", *Physics in Culture*, Selanik 2000, s. 226-236.

10 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Osmanlı Mimarısının İlk Devri*, C.I, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1966, s. 154-5.

restorasyon projesinin¹¹ strüktürel analiz ve sağlamlaştırma yönü Prof. F. Çılı tarafından değerlendirilmiştir¹². Özenle gerçekleştirilen belgeleme, projelendirme, konservasyon ve strüktürel sağlamlaştırma çalışmaları sonrasında tarihî köşk tekrar kullanıma açılmıştır.

Orhan Bey Camii

• Konum ve Tarihçe

Orhan Gazi'nin adını taşıyan cami, İzmit'in kuzeybatısında, Bağçeşme mevkiinde, kente yukarıdan bakan bir konumdadır. Zamanın ve depremlerin etkisiyle, 1332/3'te Sultan Orhan Gazi'nin oğlu Şehzade Süleyman Paşa tarafından yaptırılan ilk cami günümüze erişememiştir. Nikomedia antik kentinin akropolünde yer alan Orhan Gazi Camii'nin yerinde/yakınında bir kilise bulunduğu, kilisenin medreseye çevrildiği şeklinde söylenceler bulunmaktadır¹³. Caminin güneybatı yanında bulunan ve musalla olarak kullanılan ters çevrilmiş vaftiz teknesi, yörede Bizans yapılarının varlığına işaret etmektedir; ancak mevcut caminin kibleye yönelik olması ve duvar örgüsü Osmanlı eseri olduğu konusunda net veriler sağlamaktadır.

1843 yılında depremden yıkılan cami, Serasker Rıza Paşa'nın durumu Sultan Abdülmecid'e bildirmesi sonucu ele alınarak, onarılmıştır¹⁴. E. H. Ayverdi tarafından resmi ve metni yayınlanan 1843 tarihli kitabe bugün yerinde bulunmamaktadır. 19. yüzyılda caminin 14. yüzyıl temelleri üzerinde mi yükseltildiği, yoksa biraz daha büyütülerek mi inşa edildiği konusunda tarihî bilgiye ulaşılamamıştır. Duvar örgüsü, cephe düzeni ve iç donanımıyla cami 19. yüzyıl özellikleri göstermektedir.

Üç yanı sokaklarla çevrili bir terasın üstünde yükselen camiye, batıdaki Medrese Sokağından, merdivenle ulaşılmaktadır (Şekil 4). Caminin girişinin karşısında, II. Mahmut dönemi saray kethüdalarından Canfeda Kadın tarafından yaptırılan 1826 tarihli bir çeşme bulunmaktadır. Arazinin güneye doğru eğimli olması dolayısıyla, caminin yerleştiği teras doğu, güney ve batı yönlerinde istinat duvarlarıyla desteklenmiştir. Cami batı ve kuzeyden abdest alma muslukları, helâ ve müştemilat yapıları ile çevrelenmiştir. Kible duvarı önündeki hazirede Nakşibendî tarikati şeyhleri gömülüdür¹⁵.

Orhan Bey Camii 20. yüzyılda doğal etkenler ve kullanıcı isteklerine bağlı olarak bazı onarımlar geçirmiştir. 1947 yılında yıldırım düşmesi sonucu minarenin soğan boğumlu külahı yanmış; yıkılan şerefe ve petek son cemaat yerine zarar vermiştir. Minare yeniden yapılırken, şerefe altı farklı bir biçimde inşa edilmiş; Sultan Abdülmecid dönemine ait külahın yerini konik bir külah almıştır. 20. yüzyıl ortasındaki onarımda çatı kaplaması ve saçak korniş de yenilenmiştir. Bu döneme ait resimlerde cephelerin sıvalı, binanın köşelerinin pahlı olduğu görülmektedir.

1966'da gerçekleşen Adapazarı depremi de Orhan Bey Camii'nde hasarlara neden olmuştur. 1967 yılında çekilen fotoğraflar, caminin deprem sonrası durumu hakkında fikir vermektedir. 1969'da yapılan onarım sırasında son cemaat yerinin ahşap cephe kaplaması değiştirilmiş; yapının ferforje parmaklıklarının yerine basit demir parmaklıklar konulmuştur. Onarımda uygun malzeme ve teknikler kullanılmaması caminin özgünlüğünü zedelemiştir.

11 Yegan Kahya, Kani Kuzucular, Nilüfer Baturayoğlu, Ayşegül Özer, "İzmit Sultan Abdülaziz Imperial Lodge: Documentation and Assessment of the damage caused by the earthquake of 1999", *XIXth International CIPA Symposium "New Perspectives to Save the Cult"*, İstanbul 2003, s. 583-588; Yegan Kahya, "İzmit Sultan Abdülaziz Imperial Hunting Lodge: Restoration following the 1999 earthquake" *A/Z ITU Journal of the Faculty of Architecture*, C.9, sayı: 2, İstanbul 2013, s. 135-151.

12 Feridun Çılı, "İzmit Sultan Abdülaziz Royal Hunting Mansion", *Seminar, Earthquake Protection in Historical Buildings*, ChwB Report Series No.1/2006, Saraybosna 2006, s. 49-53.

13 Ayverdi, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, s. 155.

14 aynı eser, s. 157.

15 aynı eser, s. 158.

• Mimari Tanım

Cami harimine ana giriş kuzeyden, son cemaat yerinden geçilerek sağlanmaktadır; ancak batıdaki sokaktan gelenler için caminin güneybatı yönündeki yan kapısı kestirmeden giriş olanağı sunmaktadır. Dikdörtgen planlı (15x24,5 m) olan caminin son cemaat yerinin kuzeybatı cephesi, birçok geç dönem Osmanlı camilerinde olduğu gibi pencereci duvarlarla kapatılmıştır (Şekil 5). Bir sultan camisi olması dolayısıyla Orhan Bey Camii'nin güneybatısında iki katlı, ahşap bir hünkâr kasrı bulunmaktadır. Sultanların camiye ziyaretleri sırasında kullandıkları bu özel yapının girişi güneybatı yönündendir. Kasrın alt katında giriş holü ve merdiven, üst katında hünkâr mahfili, sultanın dinlenme odası ile mutfak ve helâ gibi yan mekânlar bulunmaktadır.

• Son Cemaat Yeri

Caminin kuzeybatı yönünde bulunan son cemaat yerinin plan ölçüleri 6,55x3,58 m'dir. Caminin giriş cephesinin güneybatı ucuna hünkâr kasrı, kuzeydoğu ucuna kadınlar mahfiline çıkış merdivenleri yerleştirildiğinden, son cemaat yeri daralmıştır. Son cemaat yerinden cami harimine giriş güneydoğu duvarı üzerindeki mermer söveli kapı ile sağlanmaktadır; kapının alınışında yeşil zemin üzerine altın varaklı bir hat yer almaktadır (Şekil 6). Girişin iki yanında sofalar bulunmaktadır. Son cemaat yeri kuzeybatı cephesindeki pencerelerden aydınlanmaktadır.

• İç Mekân

Plan ölçüleri 13,16x18,90 m olan iç mekânın kuzeydeki ana girişinin iki yanında sofalar, kible duvarında mihrap ve minber bulunmaktadır (Şekil 7). Mihrap dairesel planlı bir niş içindedir; güney yanında ahşap bir minber yer almaktadır. Caminin kuzeydoğu duvarında alçak bir kürsü bulunmaktadır. Kuzeybatıda giriş duvarına bitişik kadınlar mahfili dört ahşap dikme ile taşınmaktadır. Galerinin kuzeyindeki yükseltilmiş bölüm müezzin mahfilidir. Kadınlar mahfilinin güneybatı ucunda hünkâr mahfili yer almaktadır.

İç mekân kuzeydoğu, güneydoğu ve güneybatı duvarlarındaki yuvarlak kemerli pencerelerle aydınlanmaktadır. Kadınlar mahfili altında kuzeydoğuya bakan daha küçük bir pencere bulunmaktadır. Aynı yöne kadınlar mahfili seviyesinde açılan pencere ise muhdestir (Şekil 8).

Ahşap tavan genelde pasalıdır (Şekil 9); ancak caminin kadınlar mahfili ile kible duvarı arasında kalan ve kare planlı olan ana ibadet alanının ortası bir kubbe ile taçlandırılmıştır. Orhan Bey'in adını taşıyan caminin merkezinde hanedanla ilişkili simgesel bir biçimlenme olarak, dört sütuna oturan bir ahşap baldaken yükselmektedir. Kubbe Ampir üsluptaki zengin bezemesiyle dikkati çekmekte ve özel bir etki yaratmaktadır (Şekil 10). Baldakenin iç yüzündeki bitkisel bezemede 19. yüzyıl sonu Art Nouveau akımının etkisi gözlenmektedir (Şekil 11). Caminin 1843'te yapıldığı gözönüne alındığında, baldakenin muhtemelen 1894 depremi sonrasında elden geçirildiği ve kubbe içindeki bezemeyi yapan sanatçının o sırada geçerli olan "Yeni Sanat" üslubundan etkilendiği düşünülmektedir.

• Minare

Caminin giriş duvarının güney ucuna bitişen minareye cami içinden çıkılmaktadır. 19. yüzyıl sonuna tarihlenen fotoğraflarında minarenin silindirik gövdeli, külahının soğan boğumlu olduğu görülmektedir¹⁶. 1945 yılında yıldırım düşmesi sonucu hasar gören minare onarılırken şerefesi ve külahı değişmiştir.

16 Başgelen, *Bir Zamanlar İzmit*, s. 20.

• Yapım Teknikleri ve Malzeme

Caminin 90-105 cm kalınlığındaki beden duvarları kaba yonu taşlarla ve kireç harcıyla örülmüş; duvarlar 1-1,5 m düşey aralıklarla yerleştirilen ahşap hatıllarla takviye edilmiştir. Pencerelemin yuvarlak kemerleri tuğladan örülmüştür.

Caminin kargir duvarlarına, ahşap iskeletli olan son cemaat yeri, kadınlar mahfili ve hünkâr kasrı eklemelenmiştir. Sık aralıklarla yerleştirilen ahşap dikmelerle oluşturulan ahşap iskeletli duvarların dış yüzeyleri ahşap levhalarla kaplanmış; iç yüzeylerine bağdadi çıtalar çakılarak üzeri sıvanmıştır.

Caminin 13 m civarında olan iç açıklığı ahşap makaslarla geçilmiştir. Tavanın ortasında yer alan ahşap kubbe ahşap kaburgalarla oluşturulmuş; iç yüzeyine bağdadi çıtalar çakılarak üzeri sıvanmıştır.

• Caminin 1999 Depremi Sonrasındaki Durumu

1999 depremi Orhan Bey Camii'nin duvarlarında çatlaklara, minaresinde çatlama, düşeyden ayrılma ve yıkıma neden olmuştur. Çatlaklar, yoğun olarak harim bölümünün moloz taş duvarlarında bulunmaktaydı. Caminin beden duvarları çok yüksek olmamakla (5 m) birlikte, duvarları yatay olarak bağlayan ahşap hatılların çürümüş olması çatlaklara neden olmuştur (Şekil 12). Dış duvarlardaki pencerelerin üstlerinde, kemerlerden başlayan ve saçağa kadar yükselen çatlakların duvar derinliğince devam etmesi, strüktürel açıdan kaygı yaratmış ve onarım için uygun yöntem aranmasına karar verilmiştir.

Son cemaat yerinden harime geçişi sağlayan kapının mermer sövesi depremde kırılmış ve yerinden oynamıştı. Kargir ve ahşap iskeletli sistemlerin zamanla zayıflayan bağlantıları da, deprem sarsıntılarıyla kopmuş; çürümüş ahşap ögeler dağılmıştı. Ahşap duvarlarda düşeyden ayrılmalar gözlenmekteydi. Bu kapsamda, son cemaat yerinin ahşap iskeletli güneybatı yan duvarı ile taş duvarın birleştiği güney köşesinde büyük bir düşey çatlak oluşmuş; bağlantı noktasındaki harç dökülünce altından 1967 onarımında yapılan sıvanın tutması için yerleştirilen siva teli açığa çıkmıştı. Bu çatlakta yapılan incelemeler, duvarın ahşap dikmelerinin durumu konusunda doğrudan gözlem yapılmasına olanak sağlamış; taşıyıcıların nemden ve böceklerden olumsuz etkilendiği belirlenmiştir.

Taşıyıcı sistemi ahşap iskeletli olan hünkâr mahfilinde de sıvaların döküldüğü yerlerden ahşap taşıyıcılardaki bozulmalar incelenmiştir. Depremde hünkâr mahfilinin kuzeydoğu duvarı ağır hasar görmüş, sıvaları dökülmüş, ahşap taşıyıcı sistemi düşeyden ayrılmıştı. Mekânın kuzeybatı duvarında taban hizasında bir çatlak bulunmaktaydı.

Caminin saçak altındaki kornişlerde yer yer çürüme ve kopmalar saptanmıştır. Mihrap duvarında saçak kornişinin kopan bir bölümünün gerisinden, duvarın içindeki ahşap hatılın çürümüş olduğu gözlenmiştir.

• Restorasyon Projesinin Hazırlanması ve Öngörülen Müdahaleler

1999 Eylülünde İTÜ Rektörlüğü, İTÜ Mimarlık Fakültesi Restorasyon Anabilim Dalından İzmit'te depremden etkilenen kültür mirasının yerinde incelenmesini istemiştir. Bu talep üzerine İzmit Müzesi'nden bir görevli ile birlikte hasar gören eserlerde yapılan inceleme sonunda, depremden etkilenen anıtların onarımına yardımcı olmak üzere, İTÜ Restorasyon yüksek lisans programında projeler hazırlanmasına karar verilmiştir. Bu kapsamda ele alınan anıtlardan biri Orhan Bey Camii'dir. İTÜ Restorasyon yüksek lisans programı öğrencilerinden Mimar Ayşegül Özer ve Mimar Burçe İvedî 1999/2000 kış yarıyılında Orhan Bey Camii'nin rölöve, restitüsyon ve restorasyon projeleri üzerinde çalışmışlardır. Hazırlanan proje Bursa Vakıflar Bölge Müdürlüğü'ne iletilmiş; Bursa Kültür Varlıklarını Koruma Kurulunca onaylanarak uygulamada kullanılmıştır.

• Eklerin, Uygun Olmayan Müdahalelerin Kaldırılması

Orhan Bey Camii'ne zaman içinde kullanıcı istekleri doğrultusunda yapılan eklerin ve uygun olmayan malzeme ve teknikle gerçekleştirilen müdahalelerin ayıklanması önerilmiştir. Bu kapsamda güneybatıda yan giriş sütunlarının arasına eklenen alüminyum doğramanın ve kuzeybatı giriş kapısı üstüne yerleştirilen metal sundurmanın kaldırılmasına karar verilmiştir (Şekil 13). Harim kısmına yapılan uygunsuz eklerin; örneğin müezzin mahfilindeki kontrplak oda ve cami içinde pencere altlarında yer alan ahşap kaplamanın ve harim pencerelerine yakın tarihte yapılan demir parmaklıkların kaldırılması; kadınlar mahfilinin kuzeydoğu cephesine sonradan açılan pencerenin kapatılması önerilmiştir.

• Araştırma, Sağlamaştırma, Bütünleme, Yenileme Çalışmaları

Uygulama için iç sıva ve duvar örgü harcı örnekleri alınarak İTÜ Mimarlık Fakültesi Yapı Malzemeleri Laboratuvarında Prof. Dr. Ahmet Ersen tarafından incelenmiş ve uygulamada kullanılacak karışımlar belirlenmiştir. Kargir duvarlardaki çatlakların harç enjeksiyonu ve gerekli noktalarda çatlayan taşlar değiştirilerek, ya da dikiş yapılarak sağlamaştırılması; duvar dokusunun bozulduğu noktalarda, duvarın sökülerek tekrar örülmesi öngörülmüştür. Son cemaat yerinden harime geçişi sağlayan kapının depremde kırılan ve yerinden oynayan mermer sövesinin onarılmasına, özgün kapının korunmasına karar verilmiştir (Şekil 14).

Son cemaat yeri, kadınlar ve müezzin mahfili ile hünkâr mahfili ve kasrıdaki ahşap taşıyıcılardaki böceklenme ve nem sorunları değerlendirilerek, sağlam durumda olan ahşap öğelerin ilaçlanarak yerlerinde tutulması, bozulmuş olanların yenilenmesi önerilmiştir. Kadınlar mahfili döşemesindeki sehime ilgili olarak, döşeme kirişlerinin korunma durumlarının ve kesitlerinin kontrol edilmesine, yetersiz kesitteki kirişlerin takviye edilmesine karar verilmiştir.

Cami içinde genel olarak, ahşap öğeler yağlı boya ile boyanmış, sadece merkezdeki kubbenin iç yüzeyindeki boyalı bezeme açıkta bırakılmıştı. Ahşap minber, kürsü, tavan yüzeylerinin özgün renk ve bezemelerini ortaya çıkarmak için araştırma raspası ve ardından bulunan bezemelerin açığa çıkarılması için kapsamlı çalışma yapılmıştır.

20. yüzyılda yapılan onarımlarda, caminin ahşap strüktürlü olan son cemaat ve hünkâr kasrı bölümlerinde cephe kaplaması 10 cm.'lik ince tahtalarla yenilenmişti. Uygun olmayan kaplamaların kaldırılması, yerlerine 22 cm genişliğinde ahşap levhalar konulması önerilmiştir.

Caminin sıvasız durumda olan kible ve kuzeydoğu cephelerinde duvarların derz boşalması, çatlak gibi hasarları onarıldıktan sonra sıvanmasına ve beyaza boyanmasına karar verilmiştir. Bozulmuş, değişmiş saçak kornişlerinin hazırlanan proje doğrultusunda onarılması; yağmur iniş boruları ve oluklarının yenilenmesi önerilmiştir.

• Minare

1999 depremi sırasında minarenin kaide kısmında ve çatının hemen üstündeki bölümünde yatay bir çatlak oluşmuştur. Minare sağlamaştırılmak amacıyla söküldüğünde, yapımında devşirme mermer parçalarının kullanıldığı görülmüştür. Minarenin yeniden yapım sürecinde, eski taşlarının kullanılması, külahının eski fotoğraflarında görüldüğü gibi ve dönem üslubuna uygun şekilde, soğan boğumlu yapılması önerilmiştir.

• Restorasyon Uygulaması (2004-2007)

Caminin restorasyonu İzmit Valiliği Bayındırlık Müdürlüğü tarafından Kaya İnşaat şirketine ihale edilmiş ve Bayındırlık Müdürlüğü teknik elemanları denetiminde uygulamaya

geçilmiştir. İşin başlangıcında bir süre proje müellifleri konuyla ilgili bilgilendirilmemiş; bu dönemde projeye uymayan bazı uygulamalar yapılmıştır. İTÜ Mimarlık Fakültesi'nin uygulamadan haberdar edilmesi ve çalışmalara katkıda bulunmak üzere davet edilmesinden sonra, 27.03.2004 tarihinde Orhan Bey Camii şantiyesinde toplanılmış ve restorasyonla ilgili bazı kararlar alınmıştır. Bunlar şöyle sıralanmaktadır:

1. Harim kısmının beden duvarlarında, iç ve dış yüzeylerdeki çimentolu sıvaların kaldırılması,
2. Cami'nin harim, son cemaat yeri ve hünkâr mahfilinde yer alan yenilenmiş pencere doğramalarının yeniden yapılması,
3. Hünkâr Mahfil'i'nin altına eklenmiş çelik kiriş ve kolonların kaldırılarak projeye uygun ahşap taşıyıcılar ile değiştirilmesi,
4. Caminin son cemaat kısmında kullanılacak sıvanın "İzmit Orhan Bey Camii Restorasyon Projesi Raporu, İzmit Orhan Gazi Camisi Restorasyon Koruma ve Onarım Malzemeleri Raporu" ekinde belirtildiği üzere yeniden yapılması.

Caminin iç yüzeylerindeki çimentolu sıvalar kaldırıldığında, çatlaklar iki yönden de rahatça görülebilir duruma gelmiştir. Bu aşamada duvarları sağlamlaştırmak için, İzmit Bayındırlık Müdürlüğü mühendisi shotcrete uygulanmasını önermiştir. Tarihî yapılar için uygun olmayan bu öneriye karşı alternatif çözüm oluşturmak üzere, İTÜ Mimarlık Fakültesi öğretim üyesi Prof. Dr. F. Çılı'ya danışılmıştır. Duvarların durumunu yerinde inceleyen Prof. Çılı, duvar bünyesindeki çürümüş ahşap hatılların yenilenmesiyle duvarın yeniden güçleneceği yolunda görüş bildirmiştir. Bu öneri doğrultusunda, duvarlardaki ahşap hatıllar yenilenmiş ve çatlaklara dikiş yapılmıştır.

Caminin ahşap karkaslı kısımlarındaki taşıyıcıların bozulmuş olanları alınarak, yerlerine yeni ahşap öğeler yerleştirilmiştir. Çürüyen bağdadi çiteler sökülmüş; yerlerine yeni çiteler çakılarak, son cemaat yeri ve hünkâr mahfilinin iç duvar yüzeyleri yeniden sıvanmıştır.

Uzun süre bakımsız kalan ve uygun olmayan müdahaleler gören kadınlar mahfilî döşemesinde oluşan çökmenin giderilmesi için tavanın sarkmış, yetersiz kesitli ahşap kirişleri değiştirilerek aksaklık giderilmeye çalışılmıştır. Tavan kaplamaları elden geçirilmiş; zemin beyaz, pasalar açık yeşile boyanarak iki renkli bir düzen oluşturulmuştur.

Proje aşamasında girilemeyen çatı içine girilerek, ahşap çatı makaslarının durumu incelenmiştir. Çatı makaslarının iyi durumda olduğu gözlenmiş, çürüme, bozulma saptanmamıştır. Çatı arası temizlenip, böceklerle karşı ilaçlanarak, ahşap taşıyıcı ve sınırlayıcı öğelerin daha uzun süre dayanımı için önlem alınmıştır.

Depremde büyük hasar gören minarenin tehlikeli olan gövde ve şerefe üstü kısmı numaralanarak sökülüştür. Bu işlem sırasında minare basamak ve şerefe döşeme taşlarında Bizans dönemine ait devşirme mermer blok ve levhaların kullanıldığı görülmüştür (Şekil 15). Minare kaidesinde gerekli sağlamlaştırma yapıldıktan sonra gövde, şerefe, petek paslanmaz kenetler kullanılarak yeniden örülmüştür. İ.K.S. Yapı İnşaat San. Tic. Ltd. Şti. tarafından gerçekleştirilen restorasyon uygulamasında, minarenin külâhı, projede önerildiği gibi soğan boğumlu olarak yapılmıştır (Şekil 16).

• Bezeme Onarım ve Konservasyonu

Caminin dış görünüşü oldukça sadedir; duvarlar dıştan sıvalıdır. Çimentolu sıvaların sökümü sırasında, güneybatı girişi yanında horasan harcıyla yapılmış, desenli bir siva parçası bulunmuştur. Bu bezemenin sadece yan giriş mekânıyla mı sınırlı kaldığı; cephe boyunca devam edip etmediği konusu anlaşılamamıştır.

Cami içinde 19. yüzyıl ahşap oyma, kalem işi ve hat sanatı örnekleri bulunmaktadır. Bezemeli yüzeylerin temizlenmesi ve konservasyonunda uzman ekipler görev almıştır. Son cemaat yerinden camiye giriş üzerindeki mermer alınlık üzerine alçak kabartma olarak işlenen hat üzerine altın varak uygulanmış; zemin yeşile boyanmıştır (Şekil 6).

Minber ve mihrapta raspa çalışması yapıldığında, alttan caminin dönemiyle uyumlu bezemeler ortaya çıkmıştır. Örneğin mihrapta 19. yüzyılda sevilen perde ve kandil motifleri bulunmuştur. Kuzeydoğu duvarına bitişik kürsünün floral desenlerden oluşan bezemesi temizlenmiş ve konservasyonu yapılmıştır. Benzer üslupta desenlerin minber üzerinde de olduğu raspa çalışmaları sonunda görülmüştür. Harim içindeki görkemli baldakenin ahşap taşıyıcıları onarılmış; kubbenin iç yüzeyindeki bezemenin temizliği ve konservasyonu yapılmıştır. Cami içindeki eklerin kaldırılması ve raspa sonucu ortaya çıkarılan özgün bezemeler caminin genel etkisine olumlu katkılar yapmıştır.

• Sonuç

İzmit'in değerli kültür varlıklarından biri olan Orhan Bey Camii, 1999 depremi sonrasında özenle ele alınmış; sahip olduğu tarihî ve estetik değerleri korunarak yaşatılmaya çalışılmıştır. Onarımdan sonra eserin yıllık ve beş yıllık incelemelerle izlenmesi, sürekli bakımı yapılarak, olası depremlerin büyük hasarlara yol açmasına fırsat verilmemesi önemlidir. 1999 depreminin yarattığı karışıklık ve kayıplardan ders alınarak, İzmit'in sahip olduğu diğer değerli eserlerin, arkeolojik ve kentsel mirasın korunması için doğru plan kararları üretilmesini ve kaynak ayrılarak depreme hazırlık için özenli, sistemli çalışmalar yapılmasını diliyoruz.

EKLER

Şekil 1- İzmit, Alaca Cami, 1999 depremi sonrası görünüş

Zeynep
AHUNBAY

Burçe
İVEDİ

Ayşegül
ÖZER

Şekil 2- Sırrı Paşa Konağı, 1999 depremi sonrası görünüş

Şekil 3- Akça Koca Camii, onarım sonrası genel görünüş, 2014

Zeynep
AHUNBAY

Burçe
İVEDİ

Ayşegül
ÖZER

Şekil 6- Orhan Bey Camii, son cemaat yerinden camiye giriş, 2014

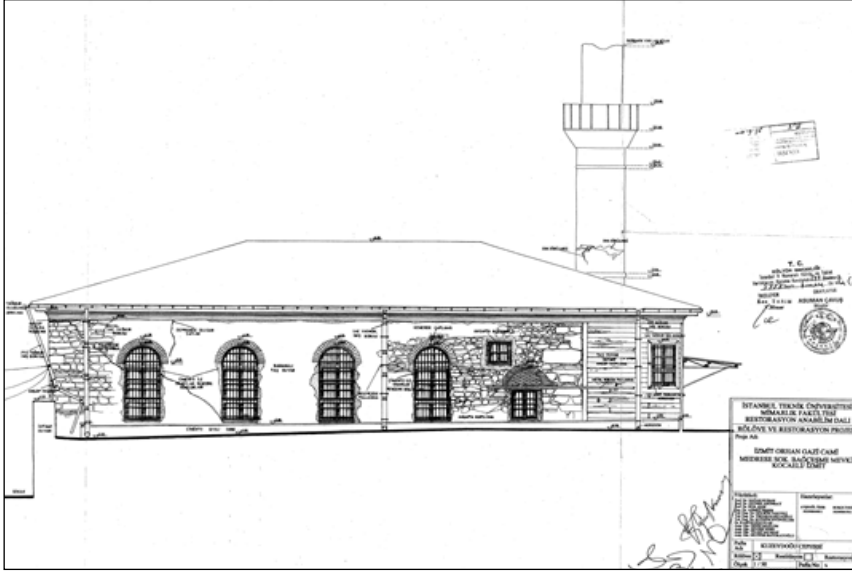

Şekil 7- Orhan Bey Camii, iç mekân genel görünüşü, 2014

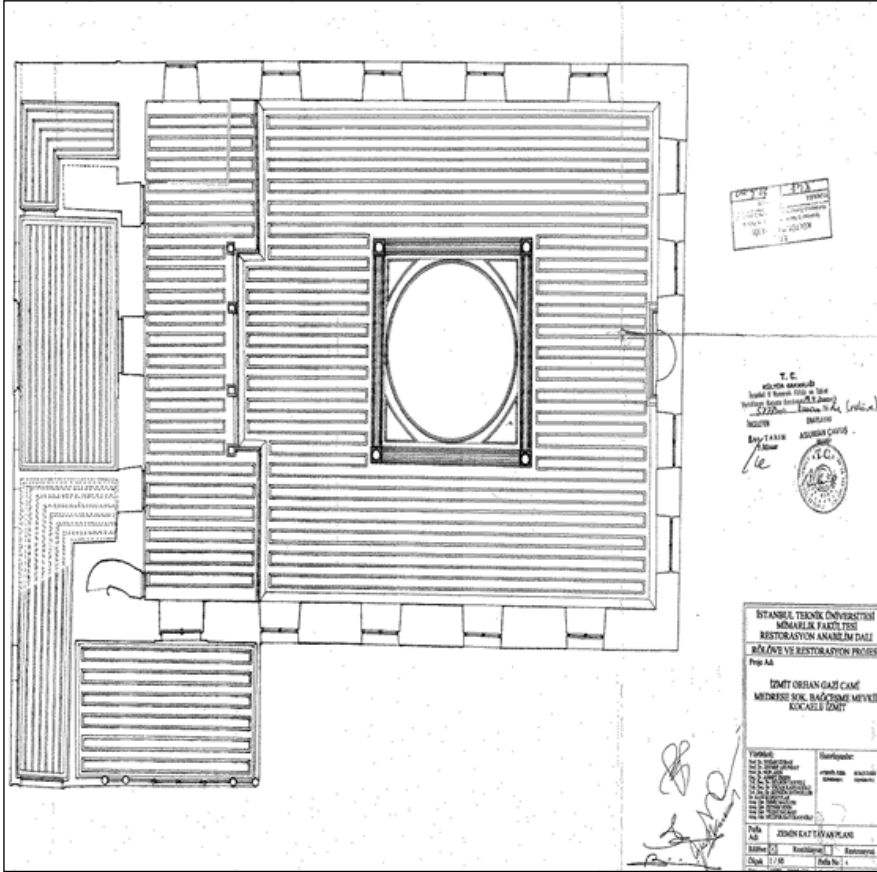
Zeynep
AHUNBAY

Burçe
İVEDİ

Ayşegül
ÖZER

Şekil 8- Orhan Bey Camii kuzeydoğu cephesi (A. Özer ve B. İvedi 2000)

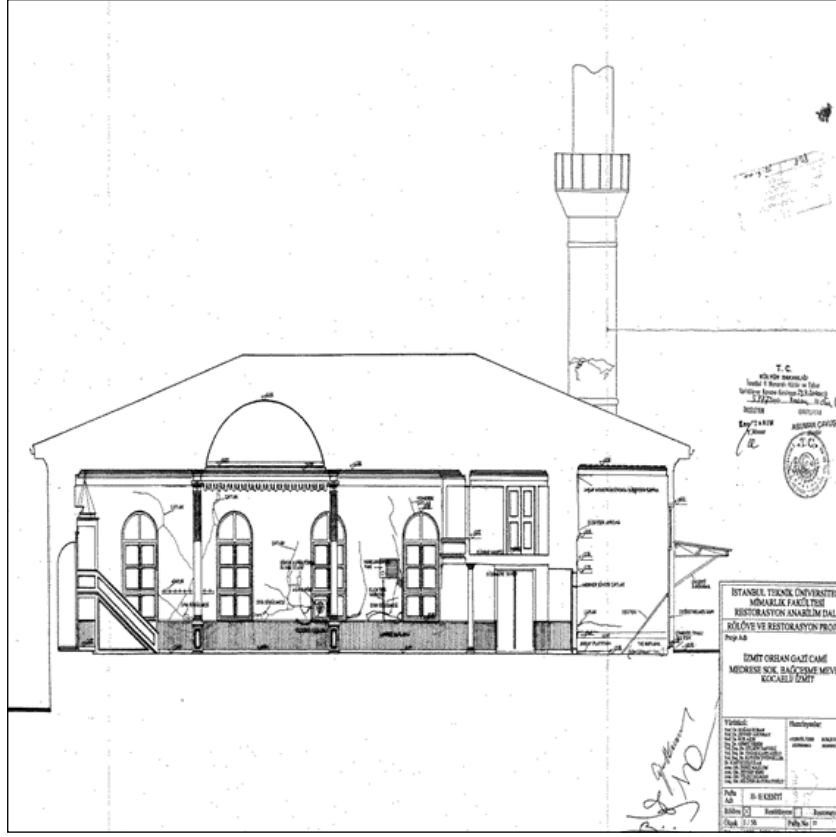

Şekil 9- Orhan Bey Camii, tavan planı (A. Özer ve B. İvedi 2000)

Zeynep
AHUNBAY

Burçe
İVEDİ

Ayşegül
ÖZER

Şekil 10- Orhan Bey Camii, boyuna kesit (A. Özer ve B. İvedî 2000)

Şekil 11- Orhan Bey Camii, baldaken, iç görünüşü, 2014

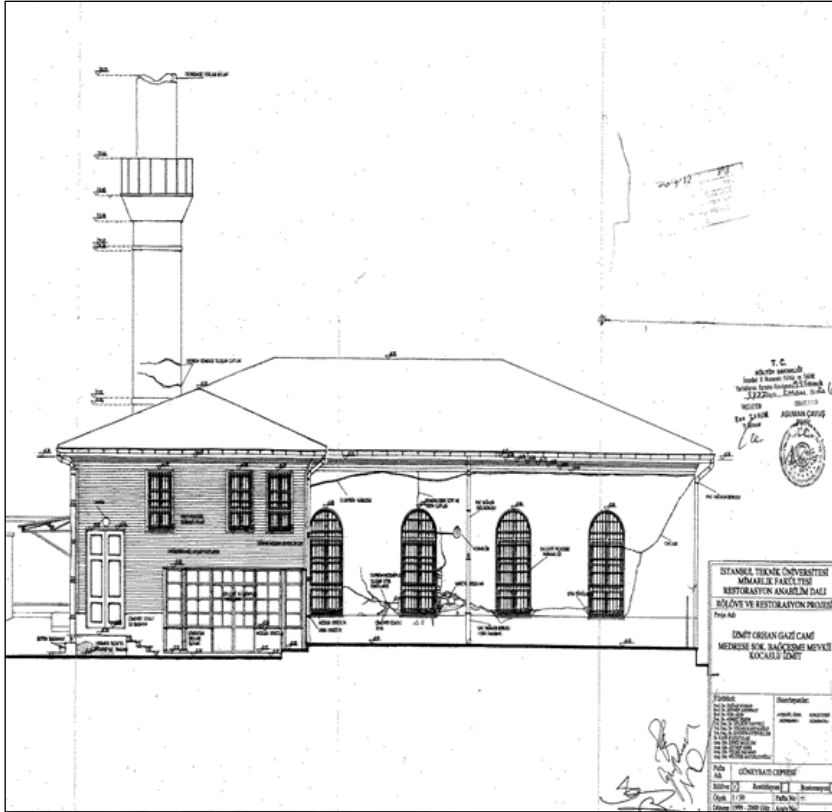

Zeynep
AHUNBAY

Burçe
İVEDİ

Ayşegül
ÖZER

Şekil 12- Orhan Bey Camii, sıvalar söküldükten sonra iç mekan kuzey duvarı, 2004

Şekil 13- Orhan Bey Camii, güneybatı cephesi (A. Özer ve B. İvedî 2000)

Zeynep
AHUNBAY

Burçe
İVEDİ

Ayşegül
ÖZER

Şekil 16- Orhan Bey Camii, minare genel görünüş, 2014

KOCAELİ/ARSLANBEY'DEKİ MÜBADİL KONUTLARI

Selçuk SEÇKİN*

Giriş

Tarih boyunca görülen göç olgusu, çeşitli insan topluluklarının atalarından miras kalan yurtlarını bırakıp farklı coğrafyalara yerleşmesine neden olmuştur. Bu yer değiştirme sırasında yaşanan acılar, ölümler, ayrılıklar ve yeni yerleşim yerlerine iskân sırasında yaşanan problemler elbette ki, göçmen gruplarının, daha önce alışageldikleri yaşamlarına kavuşmaları için uzun yıllar geçmesine neden olmuştur. Yaşam şartları olarak, zaman içerisinde telafi edilebilen fiziki imkânlarla kavuşulsa da, yaşanan acıların ve bıraktıkları ata yurduna olan özlemin telafisi mümkün olmamıştır.

Osmanlı Döneminde Göç ve İskân

İnsanlık tarihi kadar eski bir kavram olan göç ve sonrasındaki iskân sürecini, Osmanlı tarihinin erken dönemlerini göz önünde bulundurarak değerlendirdiğimizde, şenlendirme ve yeni fethedilen topraklarda Müslüman nüfusu arttırarak, bu toprakları inşa edilen yapılarla bölgeyi imar etmenin öncelikli amaç olarak hedeflendiği ortaya çıkmaktadır. İskân işlemleri için çeşitli yollara başvuran Osmanlı yönetimi, bu sayede yayıldığı topraklarda, özellikle de Rumeli coğrafyasında yüzyıllar boyunca kalıcı olabilmıştır.

Osmanlı topraklarında yaşanan Celali İsyanları sırasında iskân oldukları toprakları bırakan gruplar yerleştirilmiş, önemli geçit yerlerinde yol güvenliği açısından yerleşimin yapılmasının gerekli olduğu yerlerde de gönüllü/gönülsüz iskânlar gerçekleştirilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasal yaşamında önemli değişimlerin görüldüğü 18. yüzyılda iskân çalışmaları anlamında önemli uygulamalar da görülmektedir.¹ Bunlardan Nevşehirli Damat İbrahim Paşa tarafından gerçekleştirilen Nevşehir uygulaması, taşrada planlı yerleşim birimlerinin kurulması anlamında milat olarak kabul edilebilir. Yine bu yüzyılda Rusya'nın güçlenerek, Osmanlı topraklarına doğru yayılma politikasını izlemeye başlaması, 1774 Osmanlı-Rus Savaşı ve 1783 tarihinde Kırım'ın işgali ile yüzyıllarca doğudan batıya doğru yaşanan göç süreci bu defa tersine yaşanmaya başlamıştır.

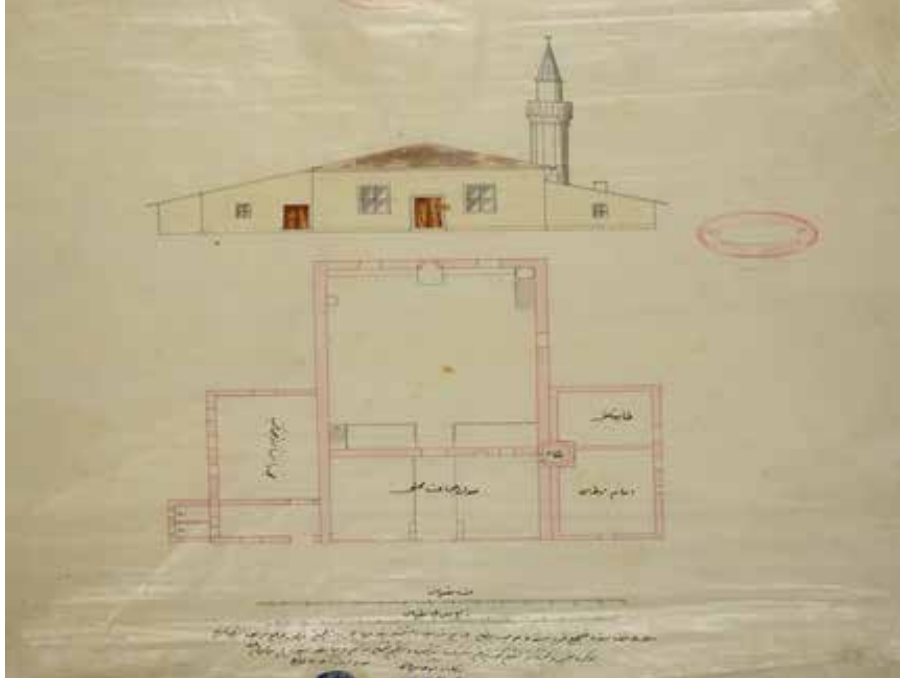
* Yrd. Doç. Dr., Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, e-mail: selcukseckin@gmail.com

1 Göçler ve iskân tipleri konusunda temel kaynaklar kaynakçada yer almaktadır.

Bu iki gelişme sonrasında yüzbinlerle ifade edilen göçmen grupları güvenli gördükleri Osmanlı topraklarına göç etmiştir.

Osmanlı topraklarına en büyük göç dalgaları ise 19. yüzyılda yaşanmıştır. 1856 Kırım Savaşı ve 1877-78 (93 Harbi) Osmanlı-Rus Savaşı sürecinde milyonları aşan göçmen, kaybedilen Osmanlı topraklarından, güvenli gördükleri Osmanlı topraklarına göç etmiştir. Bu dönemde sadece Balkanlardan değil, Kafkasya'dan da yüzbinlerce Müslüman Osmanlı topraklarına göçmüştür. Göç hareketleri beraberinde organizasyon sorununu da getirmiştir. Bu amaçla 3 Mayıs 1856 Silistre Nizamnamesi ile başlayan kanuni düzenlemelerin yanında, 1860'da ilki kurulan Muhacirin Komisyonu, çeşitli adlarla Osmanlı'nın son dönemine kadar geçici komisyonlar şeklinde kurulup dağılmıştır.

Çıkarılan nizamnamelerde göçmenlerin taşınması, yerleştirilmesi, yardımlar ve iskân sorunları maddeler halinde belirlenmiştir. Bu düzenlemelerde yapılacak evlerin teknik ayrıntıları ve kurulacak köylerde aranacak fiziki koşullar ile yerleşim planının ayrıntılı olarak düşünüldüğü görülmektedir. Kurulan köylerde genelde cami, çeşme gibi mimari unsurlar Osmanlı yönetimi tarafından desteklenerek inşa edilmiştir. Ayrıca göçmen yerleşim bölgesinin dışında tutulan İstanbul'a da Müslüman nüfusu arttırmak amacıyla göçmen yerleştirilmeye başlanmıştır.

Silivri Kılınç Köyü Camii BOA'nde bulunan 1883 tarihli planı (Dündar 2000, s. 213)

İstanbul çevresinde yapılan iskânla oluşturulan köyleri gösterir 1893 tarihli harita (BOA İrade-i Dahiliye, 2825)

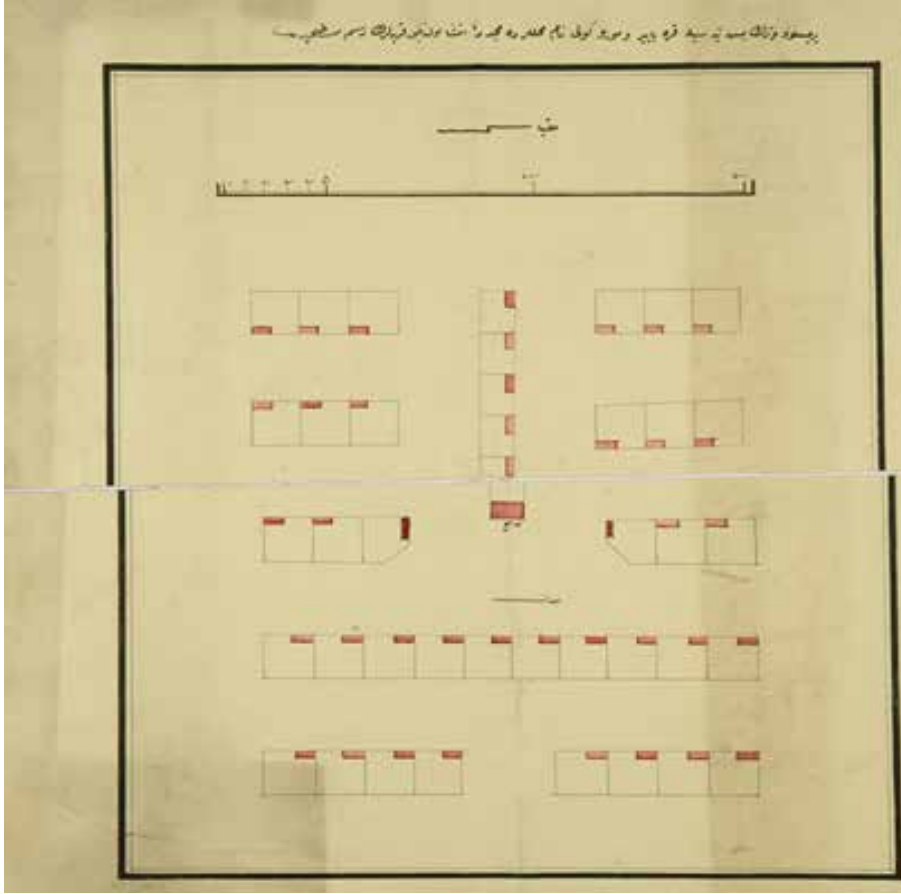
20. yüzyılın başlarında köy yaşamının sağlıksızlığını ve ihmal edilmişliğinin farkına varan dönemin aydınlarının çabalarıyla ilk defa köy yaşamına ait unsurlar edebiyatta, gazetelerde, dergilerde yer bulmaya başlamıştır. Avrupa'daki çağdaş köy uygulamalarını örnek alan model köy uygulamalarının hedeflendiği köylerin yapımına girişilmiştir. Köy hayatını düzenlemeye yönelik girişimler II. Meşrutiyet'ten sonra hız kazanır. Yeni yapılacak köylerde aranması gerekli sağlık şartları, yapılacak konutlardaki teknik ayrıntılar ve köy içerisinde yapılacak parselasyon ile inşa edilecek kamu yapılarına dair ayrıntılar çıkarılan talimatname ve yayımlanan kitapçılarda yer almıştır. Bu dönemde ithal köy planlarının getirdiği ve bu planlardan aplikasyonlar yapıldığı, tespit edilen arşiv belgelerinde görülmektedir. Ayrıca yerleştirilecek grupların hangi parsellere yerleştirileceği ve ne tipte evlerde oturmalarının istendiği de yapılan çizimler yoluyla belirlenmiştir. Köy hayatını sağlıklı bir çevreye kavuşturmayı, planlı yerleşimler olarak ıslah etmeyi ve yeni kurulacak yerleşimlerde belirlenen kurallar çerçevesinde hareket edilmesini amaç edilen bu girişimler, Balkan Savaşlarının başlaması ve ardından başlayan 1. Dünya Savaşı ile fazla yayılma imkânı bulamamıştır. Gelen göçmen gruplarından iskânı Cumhuriyet dönemine kadar gecikenler olmuştur.

Cumhuriyet Döneminde İskân Faaliyetleri

1. Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'nun işgali sürecinde iç göçler yaşanmış ve halk işgale uğrayan yaşadığı bölgeleri bırakarak daha güvenli olan yörelere göç etmiştir. İşgale uğrayan bölgelerde, özellikle Yunanlıların yaptığı köy yakmalar ve tahribatlar, İzmir'e doğru geri çekilme sürecinde daha da artmış, küçük yerleşim yerlerinin yanı sıra büyük kasaba ve şehirler de yakılmıştır. Bu sebeple Milli Mücadele sonrasında eski yaşadıkları bölgelere gelen grupların karşılaştıkları en temel sorun olarak karşılarına konut ve iskân sorunu çıkmıştır. Bu sorun Lozan Konferansı sürecinde, 30 Ocak 1923 tarihinde imzalanan, Türk ve Rum Ahalinin Mübadelesine Dair Mukavelename ve Protokol ile daha da derinleşmiştir. Yaklaşık 450.000 Müslüman'ın Türkiye'ye nakledilmesi ve iskân edilmesi, ilk etapta bu sayının yaklaşık üç katı oranında nüfusa sahip Ortodoks Hristiyanın bıraktığı gayrimenkul düşünüldüğünde kolayca çözülebilecek bir sorun gibi gözükse de, eldeki özellikle konutların, önemli kısmını yerli halk ve memurlar tarafından işgali sonucu gelen mübadillerin barınma sorununa tam anlamıyla çözüm sunamamıştır. Ayrıca Rumların bıraktığı konutların çoğunun şehirlerde olması gelen Müslüman halkın ise kırsal kökenli olması, kırsalda yerleşim bölgelerine gittiklerinde ise yanmış/yakılmış köy ve evlerle karşılaşmaları başka projelerin de devreye sokulması neden olmuştur.

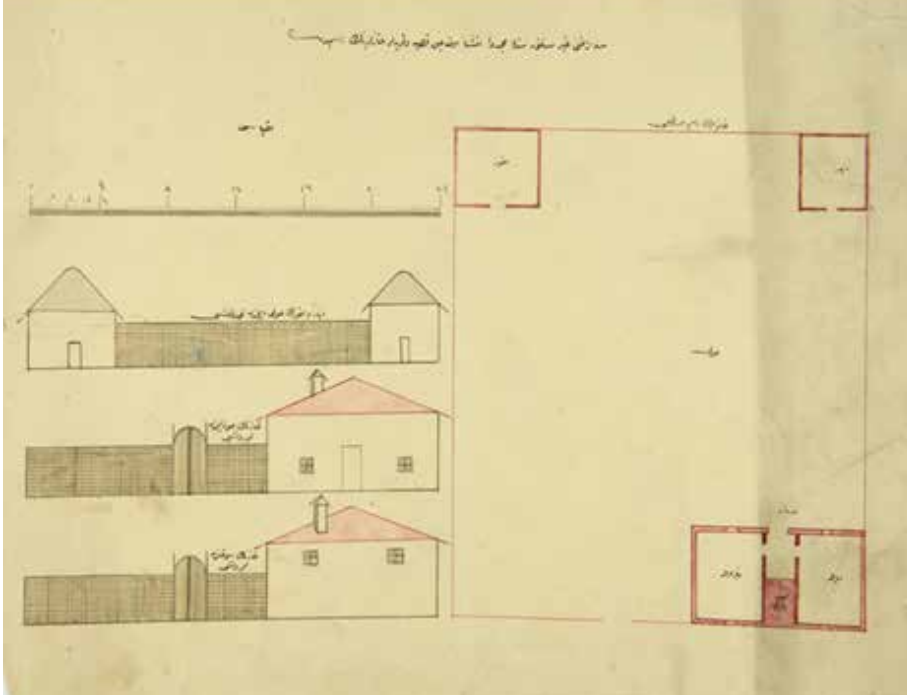
Bu amaçla, öncelikle mübadilleri iskân sorunu çözmek için kurulan Mübadele, İmar ve İskân Vekâleti geçici barınma merkezleri ve yapıları yapmıştır. Bu yapıların yapılması ve gelen mübadilleri beslenme, sağlık sorunlarının giderilmesinde Hilal-i Ahmer'le birlikte hareket eden vekâlet, kalıcı yapılaşma için de yine aynı kurumdan yardım istemiştir. Bu konu vekâletin başında bulunan Mustafa Necati tarafından, 25 Aralık 1923 tarihinde, Hilal-i Ahmer Cemiyeti Merkezi Umumiyesi'ne gönderilmiş yazı ile ilk kez gündeme gelmiştir. Mustafa Necati yazısında, özellikle Samsun, Bilecik, Eskişehir, İzmir, Erdek, Saruhan bölgesindeki köylerin önemli oranda yıkıldığından bahsederek, gelenlerin ve özellikle bu bölgelere yerleştirilecek mübadillerin, köy kökenli olduklarını ve bu sebeple yeni köylerin kurulmasının kaçınılmaz olacağını belirtmektedir. Bu amaçla Samsun başta olmak üzere yeni köyler kurulması için Hilal-i Ahmer'den yardım istemekte ve bu proje için kaynak olarak da işgal güçlerinin giderken arkalarında bıraktıkları malların satımıyla elde edilecek olan 300-400.000 liranın bu iş için kullanılmasını önermektedir.²

M. Necati

Yeni kurulacak bir köye ait yerleşim planı (Osmanlı Dönemi)(BOA PPK 819)

2 Kemal Arı, *Büyük Mübadele-Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul 2010, s. 66. Ayrıca bkz. H. Yıldırım Ağanoğlu, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, İstanbul 2001; Ali Cengizkan, *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Ankara 2004; İbrahim Erdal, *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)*, İstanbul 2012; Zeynep Eres, *Türkiye'de Planlı Kırsal Yerleşmelerin Tarihsel Gelişimi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Planlı Kırsal Mimarisinin Korunması Sorunu*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008; Nedim İpek, *Mübadele ve Samsun*, Ankara 2000.

Yeni yapılacak köylerde inşa edilecek olan evlerin plan ve kesitleri (Osmanlı Dönemi) (BOA PPK 819)

Bu başvurunun destek gördüğü, yeni köylerim yapım çalışmalarına başlanmasından anlaşılmaktadır. Numune ev yapımı ile ilgili olarak yapılan planlama çalışmalarına öncelikle, Mustafa Necati Bey'in de belirttiği gibi, Samsun'dan başlanır. Bu amaçla Samsun'da 15, Antalya'da 1, Adana'da 1 diğer yörelerde olmak üzere toplam 27 numune köyün yapılması düşünülmüştü. Bu sayı daha sonra Antalya, Samsun, İzmir, Bilecik, Cebelibereket, Mersin, Manisa ve Ankara'da olmak üzere toplam 69'a çıkmıştır. Onarım ve yeni köyler yapımı için devletin ayırdığı bütçe rakamı iki kaynağa göre 1.480.684-1.786.684 lira arasında değişmektedir.

Türkiye'nin çeşitli bölgelerinde yapılan örnek köylerden, Samsun ve İzmir bölgesinde müteahhitler eliyle yapılan ve mübadillere bu şekilde teslim edilen köy ve evler bulunduğu gibi, devlet tarafından arsa ve yerleşim özelliklerinin belirlendiği, yerleşim sürecinde de teknik ve plan desteğinin sağlandığı bölgeler de bulunmaktadır.³

İzmit Bölgesinde İskân

Bu kapsamda incelediğimiz, İzmit bölgesine gelen mübadillerin iskân edilme problemleri de diğer bölgelerde de olduğu gibi 3-4 yıl gibi uzun bir süreçte gerçekleşmiştir. Bu sürede çadırlarda ve kendi yaptıkları barakalarda ikamet eden mübadillerin, özellikle İzmit merkez ve Akmeşe gibi Ermeniler tarafından terk edilen önemli yerleşim birimlerine yerleştirilmelerinde, mübadiller gelene kadar yapılan yanlış uygulamalar sonucunda gereksiz işgallerle karşılaşmıştır.

Gelen mübadillerin önemli bir kısmı kendi imkânlarıyla yerleştirildikleri köyde evlerini yaparak yaşamaya başlamış, yazışmalarda iki numune köyün yapılacağı bildirilmiştir. Yapılması düşünülen köylerin yaklaşık 150-200 haneli olması gerektiği, bu yıl sadece 50

³ Selçuk Seçkin, *Atatürk Döneminde Konut ve Yerleşme: Mübadele Yerleşimleri*, Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013, s. 306-324. Bildiri konumuzun da bir kısmını oluşturan tez çalışmamız MSGSU BAP birimi tarafından 2011/49 Numaralı proje olarak desteklenmiştir. Selçuk Seçkin, "Samsun/Tekkeköy Çevresinde Yer Alan Mübadil Konutları", *Balkan ve Türk Kültürünü Araştırma Sempozyumu*, (3-4 Aralık 2011-Samsun) (2012), s. 91-98. Selçuk Seçkin, "Mübadele Sonrasında Kurulan Planlı Köy Yerleşimleri" Mübadil Kentler: Mekna ve İnsan, İstanbul 2014, s.134-150.

hanesinin yapılacağını fakat planlamanın köyün büyüyeceği düşünülerek yapılması gerektiği bildirilmiştir. Seçilecek köylerin yerleri sağlık, ziraat uzmanı ve mühendislerden oluşan bir komisyon tarafından incelenerek büyük araziye sahip, havası ve suyu güzel, verimli arazilerin, önceliğin savaş sırasında yanmış, yıkılmış köylere verilecek şekilde, krokilerinin yapılması 9.03.1924 tarihli bir yazı ile Vekâlet tarafından İzmit ve Bilecik Valiliklerinden istenmiştir.⁴

1924 Şubat ve Mart aylarında yapılan yazışmalarda⁵ ise kereste alımı için açık eksiltme yoluyla ihaleye gidildiği fakat nitelikli kerestenin temininde güçlükler yaşandığı, 24.05.1924 tarihinde ise Pelitözü için gerekli olan kerestenin sağlandığı anlaşılmaktadır.

İzmit bölgesi ile Adapazarı Serdivan Köyü arasında mübadil sirkülasyonu olduğu, bazı mübadillerin ise yerlerini beğenmeyerek Darıca, Kartal gibi İstanbul'a daha yakın yerlere tütün ziraatı yapmak üzere gittikleri fakat zorla geri getirildiği anlaşılmaktadır.

İzmit ve Adapazarı bölgesindeki mübadillerin çoğu kendi evlerini kendileri yapmıştır. Hükümetin mübadillerin yerleşimlerine katkısı iskân edilecek köylerinin yerinin tespiti, dağıtımı ve malzeme temininde kolaylık şeklinde olmuştur. Yapılacak evlerin planları için 1924 tarihinde hükümet tarafından birkaç ev plan tipi bölgeye gönderilmiştir. Bu ev planları ile kurulması düşünülen köylerin yerlerini tespit etmek amacıyla Mübadele, İmar ve İskân Müdürlüğü'nün iskân memuru Mühendis İsmail Adli Bey bölgede araştırmalarda bulunmuştur. Buna göre kurulacak köylerin arazinin seçiminde en fazla % 6 eğimi olan araziler seçilecek, arazinin yapısı belirlenen eğime uymuyorsa da evlerin planı yeni eğim yapısına göre revize edilerek planların son şekli vekâlete gönderilecekti.

Mübadillerin iskân edildikleri köylere yerleşmeleri sırasında devlet tarafından teknik destek sağlanarak, mübadillerin evlerini kendi imkânlarıyla yapsalar dahi kontrol edildiğini gösteren örnekler sağlanmıştır. Örneğin Yuvacık Köyü'ne yerleşen İskeçe mübadillerinin evlerini bir an önce yaparak içine yerleşmek arzusuyla acele olarak yaptıkları evler, müfettiş Nahid Bey tarafından geçici olarak durdurulmuş, İmar ve İskân Müdürlüğü tarafından görevlendirilen Mimar Edhem Bey tarafından incelenmiş, uygun olanların inşaatına devam edilmiş, bitirilmesi ve içerisinde yaşanması mümkün olmayan evler durdurularak vekâletten yeni ev planları istenmiştir.⁶

Kocaeli'nin Mihaliç (Gündoğdu) Köyü'ne yerleşen Drama'nın Hüseyinköy ve Yeniköy mübadilleri için kurulacak köyün yerinin saptanması ve inşaat planlarının verilmesi için bölgeye mühendis tayin edilmesi istenmektedir.⁷ Köye yerleşmeye ve evlerini inşa etmeye başlayan mübadillerin bir kısmı, köyün tütün yetiştirmeye uygun olmadığı gerekçesiyle Kartal, Pendik tarafına göç etmiş, evlerini yapan halkın da eğer giden göçmenler tekrar köye yerleştirilmezse kendilerinin de köyü terk edeceklerini bildirmesi üzerine, göç eden 36 hane tekrar köye getirilerek devlet tarafından yapılan maddi yardımla evleri yapılmıştır.⁸

Kocaeli bölgesinde mübadil iskân işleri hakkında bilgi veren başka bir belgede 1924 yılında Kocaeli bölgesinde hiçbir mübadilin açıkta kalmadığı, mübadillerin bir kısmının emval-i metrukelere, bir kısmının ya devlet tarafından yapılmış evlere ya da çadırlara yerleştirildiği belirtilmiş, kış şartlarının ağırlaşması üzerine çadırlarda yaşayanları evlere yerleşenlerin yanına dağıtarak aynı evde 3-4 ailenin yaşamak zorunda kaldığı bilgisi verilmiştir.

4 Ali Cengizkan, a.g.e., s. 172-173.

5 Zeynep Eres, a.g.t., s. 120.

6 BCA 272.80.3.6.9

7 BCA 272.14/76.31.10

8 BCA 272.11.19.97.4

Hükümet tarafından emval-i metruke tamiri için gönderilen 25.000 lira ile Karamürsel Yalakdere'de 360 hane inşa edilmiştir. Dolayısıyla yapılması düşünülen 112 hane için 89.000, emval-i metruke tamiri içinise 50.000 olmak üzere 139.000 lira ek ödenek talebinde bulunulmuştur. ⁹

Kocaeli bölgesinde yaptığımız arazi çalışmalarında Yeniköy, Arslanbey ve Gündoğdu köylerinde mübadillerle görüşülmüş, Yeniköy ve Arslanbey'de günümüze ulaşan konutlar olduğu görülerek tespit yapılmıştır.

Yeniköy'de Mübadele

Yeniköy yerleşiminin yerleşim tarihine baktığımızda; mübadillerin bölgeye gelmesinden önce, köyün Rum halkı, Darphane-i Âmir'e çam kömürü temin etmekle görevlendirilmiş ve bu sayede avarız vergisinden muaf tutulmuştu. Mübadillerin Drama/Kozluca Köyü'nden bölgeye gelmeleriyle birlikte Hamidiye ve Lütfiye köylerinde yaşayan Kafkasya göçmenlerinden de köye yerleşenler olmuştur. Bir süre çadır ve barakalarda yaşayan mübadiller daha sonra devletin de yardımıyla yapılan evlerde yaşamaya başlamışlardır. Bu evlerin dönemin tanıklarının anlatımıyla iki göz şeklindeki evler olarak nitelenmesi iktisadi hanelere tarifine uymaktadır ve ilk kalıcı yerleşim bu mekânlarda başlamıştır. Ev yeri olarak 800 m²'lik arsa yer verilmiş ve köyün ileri gelenlerinden Hacı Hasan Bey'in de çabalarıyla mimar ve mühendislerden yardım alınarak topografyaya uygun bir yerleşim planı hazırlanmıştır.¹⁰ Muhtaç durumda olup da evini yapamayacak durumda olanlara da devlet tarafından yardım edileceği de mübadillere bildirilmiştir.¹¹

Bugün, İzmit/Başiskele'ye bağlı bir yerleşim konumunda olan Yeniköy'ün merkez mahallesi Yeniköy'ün mübadil yerleşimidir. Güney-kuzey doğrultusunda İzmit Körfezi'ne bakar şekilde konumlanmış evleriyle, eğimli bir alana birbirini kesen cadde ve sokak düzeni ile yapılan mübadil köyünden, günümüze az sayıda mübadil konutu ulaşmıştır.

Bunlardan Merkez Mahallesi, Drama Caddesi, No:23'de yer alan Halil İbrahim Orhan (Ahmet Orhan) Evi 10x7,5 metre dış ölçülerine sahip olup, iki kat olarak planlanmıştır. Alt katın duvarları taş malzeme ile oluşturulurken üst kat duvarları ahşap karkas arası bağdadi olarak oluşturulmuş, duvarların iç ve dış yüzeyi saman ve kerpiç karışımı harçla sıvanarak dış ve içte en son katmanda badana yer almıştır. Evin çatısı alaturka kiremit ile kaplıdır. Özgün durumunda geniş bir avlu içerisinde yer alan mübadil evlerine iki kanatlı büyük ahşap kapılarla girilmektedir. Evlerin plan şeması basit bir kurguya sahiptir. Eve avluya açılan bir kapı ile geçilmekte alt kat desteklerle taşınan ışık ve depo olarak kullanılmakta, üst katta ise merdivenin açıldığı geniş alan haney olarak adlandırılmakta ve odalar bu mekâna açılmaktadır. Genellikle üç veya dört odaya sahip olan evlerde, oda içinde musandıra adı verilen banyo ve dolap sistemi yer almaktadır. Merdivenden üst kata çıkıldığında iki birimli tuvalet de ev içerisinde planlanmıştır. Pencere sürgü sistemi ile açılmakta dışta demir korkuluklar yer almaktadır. ¹²

⁹ BCA 272.80.3.8.3 burada verilen ev birim fiyatlarından Yalakdere'de yapılan evlerin yaklaşık 69,5 liraya mal olduğu, yeni yapılacak 112 evin her birinin de 795 liraya mal olacağı göz önüne alındığında Yalakdere'de yapılan evlerin iktisadi hane niteliğinde olduğu ortaya çıkmaktadır.

¹⁰ <http://lozanmubadelesi.blogspot.com/2010/02/bir-mubadele-koyunun-kurulus-hikayesi.html>, 28.12.2012.

¹¹ BCA 05/05/1925 tarih , 272..0.0.12, Yer No: 44.70..2

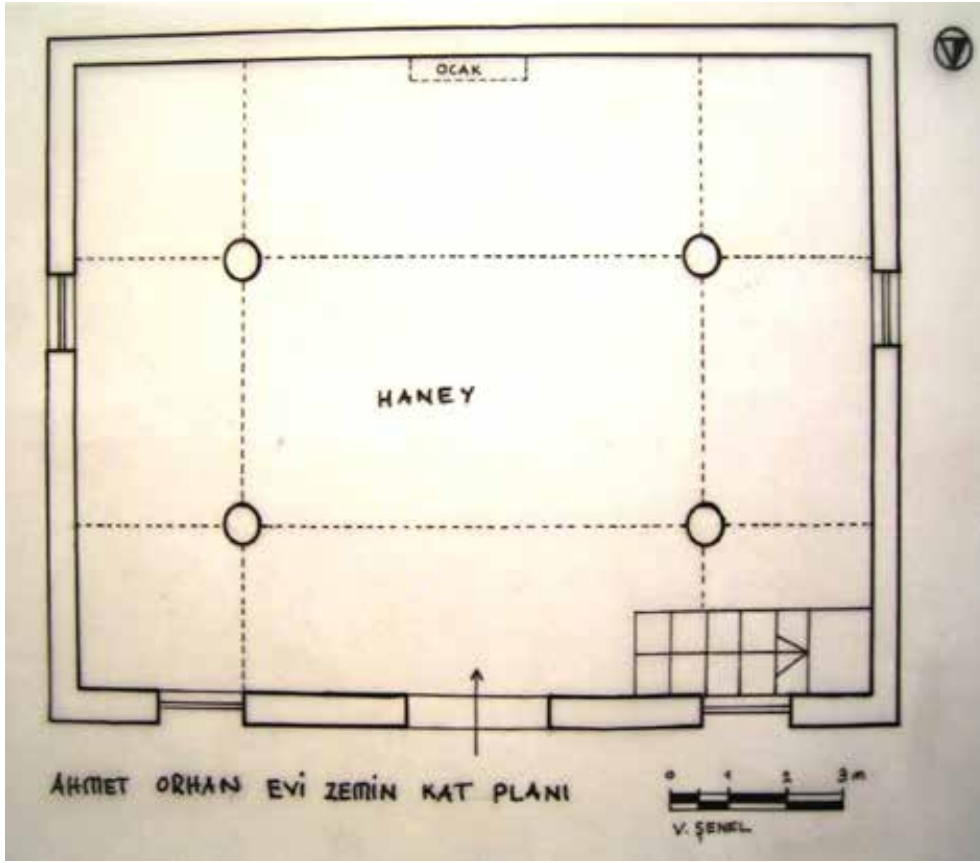
¹² <http://www.kocaeliydinlarocagi.org.tr/Yazi.aspx?ID=1419>, 28.12.2012.Yapının planı ve köy hakkında bilgi Volkan Şenel tarafından kaleme alınan yazının ekinden alınarak çalışmamıza eklenmiştir.

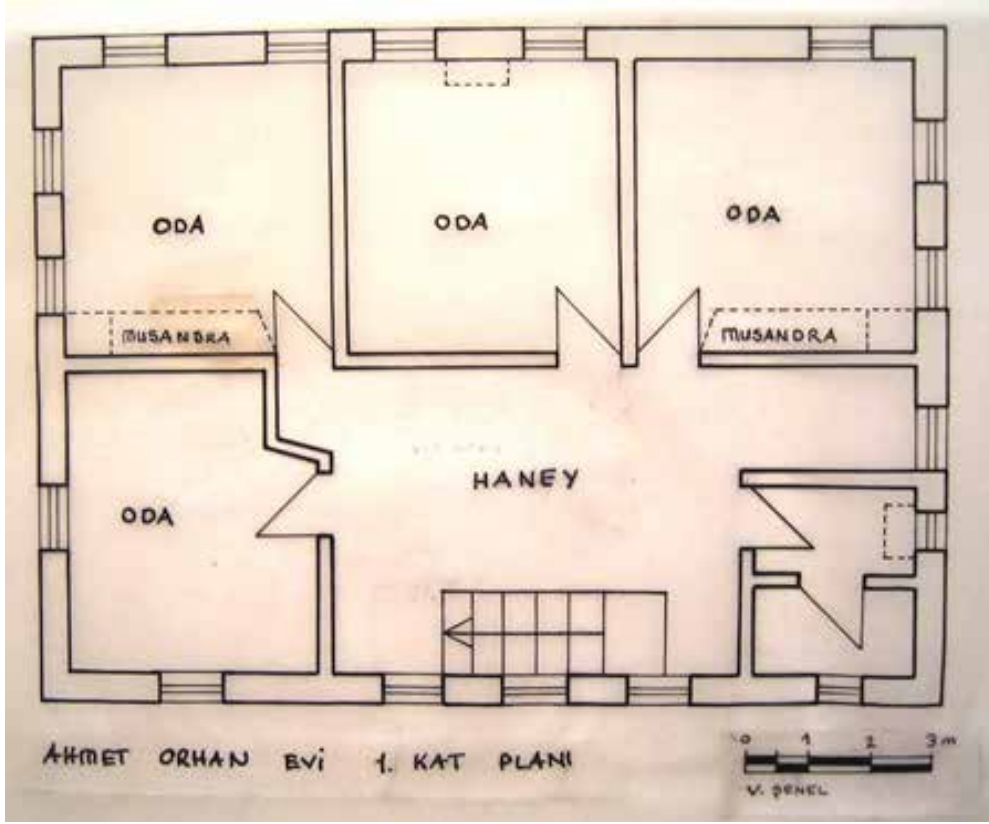
Halil İbrahim Orhan Evi dış cepheden görünüm

Halil İbrahim Orhan Evi'nde sokak cephesine ve avlu cephesine bakış

Halil İbrahim Orhan Evi'nin giriş kat planı (V. Şenel'den)

Halil İbrahim Orhan Evi'nin 1. kat planı(V. Şenel'den)

Benzer plan şemasıyla yapılan Hasan Balta Evi, İ. Peker Sokak. No. 8'de yer almaktadır. Özgün konuta yapılan ek birimlerle zaman içerisinde yapıda önemli değişiklikler olmuştur.

Hasan Balta Evi'ne eklenen ek bina ile iki cephesinden görünümü

Hasan Balta Evi, sokak cephesinden görünüm

Hasan Balta Evi giriş katta yer alan taşıyıcı ve giriş sistemi

Yapının giriş katında bölümlenme yapılmış, 1. katta yer alan odalar ise özgün durumundan uzaklaşmış ve yeni odalar ile bölümler elde edilmiştir. Yola cepheli olan ilk dönem mübadil evinin giriş katındaki taşıyıcı sistem, sürgülü pencereler, ocak ve baca sistemi, alaturka kiremit kaplamalı çatı sistemi ile duvarlar özgün durumunu koruyarak günümüze ulaşmıştır.

Arslanbey Yerleşimi

Günümüzde Kocaeli/Kartepe ilçesi sınırları içerisinde yer alan Arslanbey, köy görünümünden uzaklaşmış, mübadiller dışında Kafkasya ve Karadeniz'den gelenlerle nüfusu daha da artmıştır. Köyün konut yerleşim alanı 400-450 m² ölçüsünde parsellere ayırdıktan sonra belirlenen plan şamasında evler, köylüler tarafından yapılmıştır.

Arslanbey'de yaptığımız arazi çalışması sonucunda tespit ettiğimiz mübadil evlerinden Yavuz Akın Evi'nde özgün unsurlar önemli oranda korunmuştur. Menderes Mahallesi, İnönü Caddesi, No.9'da yer alan konut, iki katlı olarak, eğimli bir alana inşa edilmiş ve birinci kata çıkış seviyesine kadar yapının ana beden duvarları taş, birinci katta ise ahşap karkas arası tuğla dolgulu, bahçe cephesinde bağdadi olarak yapının taşıyıcı ve ara dolgu sistemi oluşturulmuştur. Giriş, yola paralel cephenin sağındaki yan cepheden sağlanmış, özgün şekilde sadece dört taşıyıcı tarafından taşınan destek sisteminin görüldüğü zemin kat, bölünerek odalar oluşturulmuştur. Üst kata, girişin hemen karşısındaki merdiven yardımıyla geçilmektedir. Merdivenden çıkıldıktan sonra haney denilen L planlı geniş bir sofa yer alır. Sofa merdivenin karşısında iki bölümlü tuvalet bulunmaktadır.

Haney bölümünde bahçeye açılan çift kanatlı kapı düzenlemesi sonradan yapılmış olup bu bölümde özgün durumunda iki pencere yer aldığı ev halkı tarafından ifade edilmiştir. Haney'e üç oda açılmaktadır ve bu odaların kapı açıklıkları 80 cm'dir. Odalardan bahçeye bakan iki odada 75'er cm. genişliğinde ikişer pencere ile yan cephelere bakan kısmında ise birer pencere ile mekâna ışık sağlanmıştır.

Merdivenin karşısında yer alan ve tek olarak ele alınmış odada ocak yer almakta, incelediğimiz örneklerde banyo ve dolap birlikteliğiyle musandıra olarak adlandırılan sistemden burada sadece banyo kısmı bulunmaktadır. Tavan ve taban ahşap döşeme olup tavan döşemesinde yer yer naif süsleme elemanları görülmektedir.

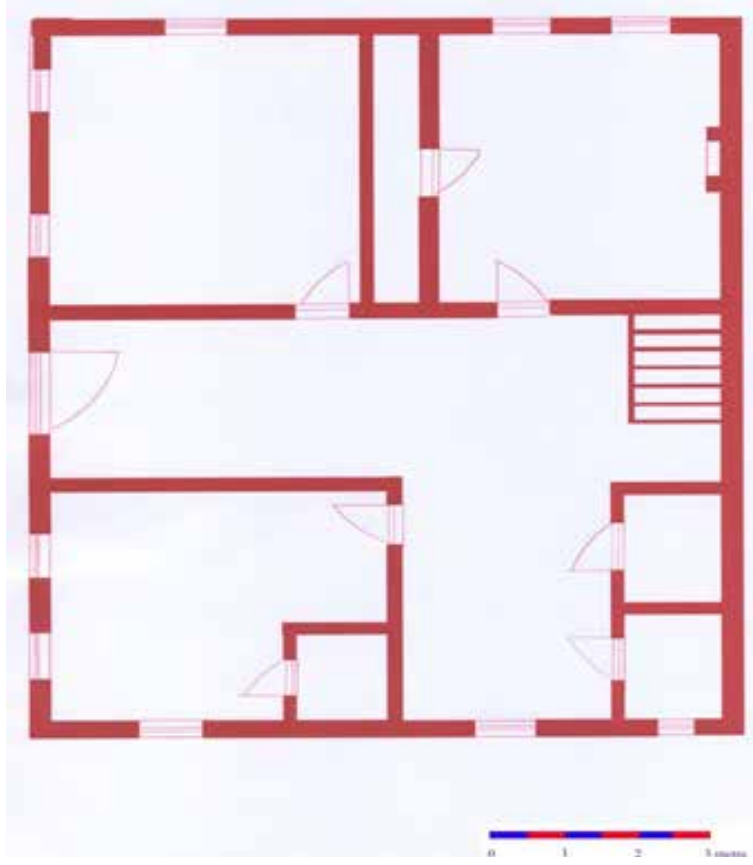
Yan yana iki oda olarak planlanmış merdiven kısmının hemen yanında yer alan odada, yan cepheye iki pencere açılmakta, yaşmaklı ocak ve duvar eti kalınlığına gizlenmiş banyo mekânı bu odada yer almaktadır. Diğer yan cepheye tuvaletin de küçük bir penceresi ile koridorun sonunda yer alan ve bu kısmı aydınlatan diğer bir pencere ile ışık sağlanmıştır. Merdivenin yer aldığı yol cephesinde pencere, mahremiyet ilkeleri gözetilerek çatının hemen altından iki küçük açıklık şeklinde verilmiş ve bu cephede başka bir pencere açılmamıştır. Yapının çatısı zamanla onarılarak Marsilya tipi kiremit ile kaplanmış ve yan cephesine küçük bir sundurma eklenmiştir. Dış cephe de bu onarımlarla elden geçerek çimento esaslı harç ile sıvanmıştır. İç mekânda yapılan onarımlarda ahşap tavan döşemesi yerine yer yer kontrplak kaplamalar yapılmış ve bazı pencereler yenilenmiştir.

Yavuz Akın Evi'nin yan ve yol cephesinden görünüm

Yavuz Akın Evi'nin yol cephesinde çatı altı pencere ve ocağın baca sistemi

Yavuz Akın Evi'nin plan şeması

Yavuz Akın Evi'nin haney kısmı ve odalara girişi sağlayan iç kapılardan görünüm

Yol cephesinde yer alan odanın iç duvarında bulunan ocak ve yaşmağı

Merdivenin hemen yanında yer alan odanın haney kısmından girişi

Tek olarak ele alınan odada yer alan banyo giriş kapısı ve dolap yeri

İki bölümlü tuvalet ve koridorun Merdiven açıklığından görünüm sonunda yer alan pencere

Oda kapı kollarından görünüm

Özgün pencere sisteminden ayrıntı Odaların tavanındaki ahşap kaplamada süsleme detayı

İnönü Caddesi üzerinde incelediğimiz Yavuz Akın Evi'nin karşısında 8 ve 10 numarada da iki mübadil evi günümüze ulaşmıştır. Plan şemalarının kendi evi ile aynı plan şemasında olduğunu belirten Yavuz Akın, iki yapı arasında sonradan yapılan muhtarlık odasının yakın tarihlerde yıktırıldığı ve yan cephelerdeki yapı izinin bu eklentiye ait olduğu ifade edilmiştir. Cadde üzerinde 10 numarada yer alan konut cephe kuruluşuyla özgünlüğünü korumuştur.

İnönü Cad. üzerinde yer alan no : 8 ve 10'daki evler

İnönü Caddesi, No. 10'daki evin üst kat ve alt kat özgün pencere detayı

Yapı, iki kat olarak inşa edilmiş olup, alt kat duvarları örme taş olarak oluşturulmuştur. Üst katın taşıyıcı sistemi ise karkastır ve taşıyıcı arası bağdadi ile kapatılmıştır. Duvar dış yüzeyi ahşap yalı baskısı ile kapatılmış, duvarın iç yüzeyi ise sıvanarak badanalanmıştır. Üst kat yaklaşık 75 cm. yol ve giriş cephesine çıkma yapmıştır. Çatı kaplaması yakın dönemde değiştirilerek oluklu çinko levhalar ile kaplanmıştır. Saçak altındaki özgün ahşap frizden günümüze bazı kısımlar ulaşmıştır.

Dış cephede yer kalan ahşap yalıtım baskısı uygulama

Saçak altı detayı

Aynı cadde üzerinde 8 numarada yer alan diğer mübadil konutu pencere ve çatı üst örtüsü yenilenmiş olmakla birlikte, taşıyıcı sistemi ve plan özellikleriyle değişmeden günümüze ulaşmıştır. Duvarın dış cephe kaplaması zamanla kaldırılarak bağdadi üzerine sıva ve badana uygulaması yapılmıştır.

İnönü Cad. No.8'de yer alan konutun yol cephesinden görünüm

Sonuç

Çeşitli bölgelerde mübadele sonrasında gerçekleştirilen kırsal iskânda, devletin bazı bölgelerde doğrudan inşaat işini gerçekleştirdiği görüldüğü gibi, İzmit bölgesinde bu destek sadece arazi planlama, ev plan ve teknik desteği şeklinde olmuştur. Eldeki örneklerde benzer planın tatbik edildiğinin anlaşıldığı konut uygulamalarında, arazi eğimi, mahremiyet, ısınma-banyo-tuvalet gibi unsurlara da konutların planlama aşamasında dikkat edildiği görülmektedir. Bu husus günümüze ulaşan Samsun ve Manisa mübadil konutlarında uygulamalarda da görülmektedir. İnşaat malzemesi ve tekniği açısından Bursa ve Samsun bölgesindeki mübadil konutlarıyla benzer özellikler, İzmit bölgesindeki örneklerde karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKÇA

Araştırma Eserler:

- Ağanoğlu, H.Y., *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Balkanlar'ın Makus Talihi Göç*, İstanbul 2001.
- Akgül, B., *2. Meşrutiyet Döneminde Köycü Söylem*, Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2009.
- Akgündüz, A., "Osmanlı İmparatorluğu ve Dış Göçler, 1783-1912", *Toplum ve Bilim*, 80, (1999), s. 144-170.
- Arı, K., *Büyük Mübadele-Türkiye'ye Zorunlu Göç (1923-1925)*, İstanbul 2010.
- Bozdoğan, S., *Modernizmin ve Ulusun İnşası, Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari*, İstanbul 2002.
- Cengizkan, A., *Mübadele Konut ve Yerleşimleri*, Ankara 2004.
- Çetin, T., *Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Köylü Politikası (1923-1950)*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi., İzmir 1997.
- Çapa, M., "Balkan Savaşı'nda Kızılay (Osmanlı Hilal-i Ahmer) Cemiyeti", *Ankara Üniversitesi, Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1(1990), s. 89-115.
- Dündar, F., "Balkan Savaşı Sonrasında Kurulmaya Çalışılan Muhacir Köyleri", *Toplumsal Tarih*, 82 (2000), s. 52-54.
- Dündar, F., *İttihat ve Terakki'nin İskân Politikası (1913-1918)*, İstanbul 2011.
- Erdal, İ., *Mübadele (Uluslaşma Sürecinde Türkiye ve Yunanistan 1923-1925)*, İstanbul 2012.
- Eren, A., C., *Türkiye'de Göç ve Göçmen Meseleleri-Tanzimat Devri, İlk Kurulan Göçmen Komisyonu, Çıkarılan*

Tüzükler, İstanbul 1966.

- Eres, Z., *Türkiye’de Planlı Kırsal Yerleşmelerin Tarihsel Gelişimi ve Erken Cumhuriyet Dönemi Planlı Kırsal Mimarisinin Korunması Sorunu*, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2008.
- Eres, Z.-Akin N., “Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Kurulan Planlı Kırsal Yerleşmeler”, *İTÜ Dergisi/a*, 9/1(2010), s. 79-90.
- Erkek, M., S., 2. *Meşrutiyet Döneminde Türk Eğitim Sistemindeki Gelişmeler ve Ethem Nejat Bey*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2009.
- Geray, C., *Türkiye’den ve Türkiye’ye Göçler ve Göçmenlerin İskânı 1923-1961*, Ankara 1962.
- Halaçoğlu, A., *Balkan Harbi Sırasında Rumeli’den Türk Göçleri (1912-1913)*, Ankara 1995.
- İpek, N., “Kırım Savaşı ve Sonrası Göç”, *Türkiyat Mecmuası*, XX (1997), s. 273-313.
- İpek, N., “Göçmen Köylerine Dair”, *Tarih ve Toplum*, 156 (1996), s. 15-21.
- İpek, N., *Rumeli’den Anadolu’ya Türk Göçleri (1877-1890)*, Ankara 1999.
- İpek, N., *İmparatorluktan Ulus Devlete Göçler*, Trabzon 2006.
- İpek, N., *Mübadele ve Samsun*, Ankara 2000.
- *İskân Tarihçesi*, İstanbul 1932.
- Karpat, K., *Osmanlı’dan Günümüze Etnik Yapılanma ve Göçler*, İstanbul 2010.
- Kocacık, F., “IX. Yüzyılda Göçmen Köylerine İlişkin Bazı Yapı Planları”, *Tarih Dergisi*, XXXII (1979), s. 415-426: 997-1001.
- McCarthy, J., *Ölüm ve Sürgün*, İstanbul 1998.
- Ökçün, A.,G., “İkinci Meşrutiyet Döneminde Yeni Köylerin Kurulması ve Köylerde Çevre Sağlığına İlişkin Tüzel Düzenlemeler”, *Prof. Fehmi Yavuz’a Armağan*, (1983), s. 171-200.
- Saydam, A., *Kırım ve Kafkas Göçleri (1856-1876)*, Ankara 2010.
- Şimşir, B., *Rumeli’den Türk Göçleri (1877-1878)*, Ankara 1968.
- Seçkin, S., *Atatürk Döneminde Konut ve Yerleşme: Mübadele Yerleşimleri*, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2013.
- Seçkin, S., “Samsun/Tekkeköy Çevresinde Yer Alan Mübadil Konutları”, *Balkan ve Türk Kültürünü Araştırma Sempozyumu*, (3-4 Aralık 2011-Samsun), (2012) s. 91-98.
- Seçkin S., “Manisa Çobanisa Köyü”, *Docomomo_Türkiye Mimarlığında Modernizmin Yerel Açılımları* (6-8Aralık2013/Antalya), Basılmamış Poster Bildiri.
- Selçuk Seçkin, “Mübadele Sonrasında Kurulan Planlı Köy Yerleşimleri” Mübadil Kentler: Mekan ve İnsan, İstanbul 2014, s. 134-150.
- Tekeli, İ., “Osmanlı İmparatorluğu’ndan Günümüze Nüfusun Zorunlu Yer Değiştirmesi ve İskân Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, 50 (1990) , s. 49-71.

Arşiv Belgeleri:

- BCA 272.80.3.6.9
- BCA 272.14/76.31.10
- BCA 272.11.19.97.4
- BCA 272.80.3.8.3
- BCA 272..0.0.12, Yer No: 44.70..2

İnternet Kaynakları:

- http://www.academia.edu/5732654/MANISA_Cobanisa_Koyu09.04.2014
- <http://lozanmubadelesi.blogspot.com/2010/02/bir-mubadele-koyunun-kurulus-hikayesi.html> 28.12.2012.
- http://itudergi.itu.edu.tr/index.php/itudergisi_a/article/viewFile/1043/996, 04.04.2014
- <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=389&RecID=3306> 04.04.2014
- <http://lozanmubadelesi.blogspot.com/2010/02/bir-mubadele-koyunun-kurulus-hikayesi.html> 28.12.2012.
- <http://www.kocaeliyaydinlarocagi.org.tr/Yazi.aspx?ID=1419> ,28.12.2012

KOCAELİ HALK İNANÇLARINDA YAŞAMAKTA OLAN MİTOLOJİK BİR KAVRAM SAHİPLİLİK

Yaşar KALAFAT*

Giriş

Bildirimimize analitik bir yapı kazandırma adına kısa bir tartışma bölümü ile girmek istiyoruz. Böylece anlatımımızdaki bölümler arası ilişkiyi kurmak bizim için daha kolay olacaktır.

Şamanizm her şeyin bir ruhu olduğu, bir sahip ruhun bulunduğu, insanların da doğanın bir parçası olduğu inancına dayanır. Bu arada, Animistik dünya görüşü¹ ile tek tanrılı dinlerin genel dünya görüşleri arasında bir devamlılık var ise, bu durumu asgari birkaç aşama ile izah belki mümkündür.

Bu dinde gök ve yer iyeleri ak iyelerdendir. Gök iyelerinden mesela Güneş İyesi, yer iyelerinden Dağ İyesi'nden daha mı kutsal ve daha mı fazla mistik güce sahipti? Kara iyelere şerlik izafe edilebilirken, farklı büyüklükteki ak iyeler için de bazı açıklamalarda "Tanrı" tanımını kullanılmıştı. Vaki karmaşaya farklı dinlerin kutsalları için farklı dinlerin terimlerinin kullanılması mı yol açıyordu?² Kur'an-ı Kerim'de, "Ben, cinleri ve insanları ancak bana ibadet etsinler diye yarattım"³ buyrulmaktadır. Bu dinde insanoğlunun yaratılış hikmeti, dünyaya gelişinin gayesi, Allah'ı tanımak ve O'na ibadet etmektir. Kâinata hiçbir şeyin başıboş olmadığını, her şeyin bir gayeye yönelik olarak görevini yaptığı görülür. Yerlerdeki ve göklerdeki bütün varlıklar, Yüce Yaratıcı tarafından kendilerine verilen görevleri en güzel şekilde yerine getirmekle mükelleftirler.⁴

Yaratılmışların, aynı zamanda sorumlulukları da olan görevliler oluşları, onların da kendi üslupları ile zikir içinde bulunuşları, onlara da yaratan nezdinde zikirleri nispetinde ecir kazandırmış olmalı ve buna bağlı olarak farklı statüler de edinmiş olmalılar. İnsanların dışındaki canlıların da zikir içinde olduklarını anlatan halk anlatıları vardır. Bunlar tasavvuf

* Dr., Türk Halkbilimi Kültür Strateji Araştırma Merkezi, yasarkalafat@gmail.com, www.yasarkalafat.info

1 Animizm, canlılık, ruhçuluk anlamına gelirken sadece insanların değil, hayvanların, bitkilerin, eşyaların ve doğa belirtilerinin de ruhu olduğuna dayanan dinsel dünya görüşüdür. Canlı ve cansız varlıklarda da ruhun olduğuna inanır. Hayatta olan olayları da bir ruhun yönettiğine inan sistemdir. (Erman Artun, **Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar**, Karahan, Adana, 2014, s. 41-42.

2 Yaşar Kalafat, **Altaylar'dan Anadolu'ya Kamizm Şamanizm, Sosyal Antrpoloji Araştırmaları**, İstanbul, Yeditepe, 2004, s. 15-30.

3 51/Züriyat. 56.

4 Lütfi Şentürk-Seyfettin Yazıcı, **İslam İlmihali**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2012, s. 81.

ehlinin edebî eserlerine de yansımıştır. Yunus Emre'nin Sarı Çiçek ile konuşması bu türdendir. İnsan olmayan yaratılmışların ibadetleri kapsamında adak ve kurban da yer alıyor muydu?

Kurban, ibadet niyeti ile belirli vakitte, belirli nitelikleri taşıyan hayvanı kesmektir.⁵ Nebatat, hayvanat ve cemadatin da kurbanlarından söz edilebilir mi? Bu konuya bildirimizin ileri bölümlerinde farklı bir boyutu itibarıyla tekrar dönülecektir.

İslam'da yerlerin ve göklerin ve onların arasındaki yaratılmış olan her şeyin mutlak sahibi onları yaratan, âlemlerin hâkimi Allah'tır. İslam'a göre Allah indinde tek bir din ve onun ilahi duyurucularına göre alabildiği farklı isimleri vardır. Buradan hareketle ilkel din yoktur din karşısında takınılmış ilkel iman ve ibadet şekilleri vardır.

Bildirimizde din tanımlamaları arasındaki farklar ve bu farkların nereden geldikleri üzerinde durmayacağız. Biz, belki tabiat-perestlik, ata-perestlik, ruh-perestlik gibi evreleri de seri ve dolaylı bir şekilde geçip Eski Türk İnanç Sistemi'ndeki iye/sahip anlayışı ile adanmışlık, niyetlenilmişlik, kavilleşmişlik anlayışları üzerinde durarak, varsa ortaklıklarına vurgu yaparak konuyu tartışıp Kocaeli ve çevresi halk inanmalarında adanmışlık, niyetlenilmiş olma konuları üzerinde yoğunlaşacağız. Böylece Kocaeli halk kültüründen hareketle, Türk kültür elleri arasında yatay ve dikey bağlantılar arayacağız. Yöre yatırları üzerinde bu inancın izlerine açıklamalar getirip bilhassa Kocaeli'ne adını veren, yörenin fatihi Akçakoca'nın oğlu Hacı İlyas Bey'in etrafında oluşan benzeri inançları irdeleyeceğiz. Bu bulguları Türk kültür dünyasının çeşitli yörelerinden yapılmış örneklemelerle karşılaştırırken, adanmışlık ve niyetlenilmiş olma inancını hayatın diğer safhalarından da örnekleyeceğiz. Kocaeli yatırları üzerinde başka bir çalışmamız münasebeti ile durmuştuk.⁶ Bu çalışmamızda sahiplilik-adanmışlığın halk inanmaları-tasavvuf-mitoloji bağlantısı üzerinde durmaya çalışacağız. Çalışmamızda, Ak iyelerin hayır hak kuvvesinden yararlanma ve kara iyelerin şer kuvvelerinden korunma adına yapılan bir seri saçılar⁷, onların sahibi buldukları alanlara yapılmış bir tür sadakalar mıdır, gibi tespitlerden hareketle, ulu zatlar etrafında oluşmuş birtakım cezalardan korunmak ve hayırları celp etmekle ilgili inançlar arasında varsa ortak noktalar irdelenmeye çalışılacaktır.

Rıza bağlantılı bir inanç biçimi de adak'tır. Adak/Nezir vahiy dinlerinde "herhangi bir konuda Allah'ın yardımını istemek amacıyla başvuru dinî bir davranıştır."⁸ Pek çok dinde görülen bu uygulama, Eski Türk İnanç Sistemi'nde de vardı ve yardım himmet karşılığında ödeme temeline dayanıyordu. Bu uygulama, "Türk kültüründe adak kurbanı ve adak sadakası olarak geçer."⁹ Çeşitli canlı cansız adak türleri vardır. "Adak Aşı" bunlardan birisidir. Adak, 'insanın yerine getirmeyi kendisine borç kıldığı, vaat ettiği şeydir."¹⁰ Adaklı, adağı olan, adakta bulunmuş, adak vaat etmiş kimse demektir. Bu kişi adağını ödeyinceye kadar borçlu durumundadır. Semavî dinlerde Tanrı'ya adamada bulunulduğu ve borçlu olduğu gibi Gök Tengri inanç sisteminde de borçlu kalınabiliyordu. Bu tespitin konumuzla doğrudan ilgisi, olan kısmı, adanılmış olan şeyin yeni sahibi adanılan güçtür.

5 Lütfi Şentürk-Seyfettin Yazıcı, *İslam İlmihali*, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 2012, s. 349.

6 Yaşar Kalafat, "Kocaeli ve Çevresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Adanmışlık/Sahiplilik" *I.Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu*, Kocaeli 20-22 Nisan 2006.

7 Yaşar Kalafat, "Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı", *Osmanlı'dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, 23-25 Kasım 2007, Çorum 2008, s. 1139-1149.

8 Erman Artun, *Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar*, Karahan, Adana, 2014, s. 15.

9 Erman Artun, *Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar*, Karahan, Adana, 2014, s. 16.

10 Erman Artun, *Ansiklopedik Halkbilimi/Halk Edebiyatı Sözlüğü Terimler-Motifler-Kavramlar*, Karahan, Adana, 2014, s. 17.

Adak, muhakkak canlı veya cansız kurban şeklinde olmayabilir, ulu bir zatı ziyaret, ruhuna Fatiha okumak ve benzeri adak türleri de vardır.

Anadolu'nun bazı yörelerinde nişanlı kızlar için "Adaklı" denir. Nişanlandıktan sonra o kız nişanlısının adaklısıdır. Kadir Gecesi gibi bazı kutlu geceler için de nişanlı gece denildiği olur. Böylece o gece, geceler arasından seçilmiş olan gece anlamına gelir. Farklılığı olan gece anlamındadır. Berat Gecesi'ne bu ismin verilmiş oluşu, bu gecenin affa hasredilmiş olmasındandır.

Kırım Türkleri arasında şahit olduğum bir ifadeye göre, Leyle-i Kadir Gecesi gibi geceler için Nişanlı Geceler tabiri kullanılıyordu. Buradaki nişan, işaretlenmiş, belirlenmiş anlamında idi. Bu ifade bana adeta özel ibadete adanmış veya ibadet için özel adanmış mesajı vermişti.

Biraz açmak gerekirse, kurban bayramı için niyet edilip alınan kurbanlık, niyetlendikten sonra özelde Allah'ındır. Bu tür hayvanlara kutsiyet yüklenilerek Allahlık da denildiği olur. O hayvan başka bir maksat için kullanılmaz, aynı zamanda da özel itina görür. Kurban ve adak için seçilen hayvanlara *ıduk* denir. İduk hayvanın yünü kırılmaz, o yüke koşulmaz, onun sütü sağılmaz. İduk olarak seçilen hayvan bu şekilde muhafaza edilir¹¹. Kırgızistan'da yığının içerisinde seçilen özel at, bu itinaya tabi tutulur. Bu özel itinanın gösterildiğini, günümüz İslam toplumu kurbanlılarında da görüyoruz.

Adak kurbanının etini adak sahibi yiyemez. Zira o kurban adama amacına uygun kesilip yenilmelidir. Mesela "Allah rızası için fakir fukaraya falancı ulu zatın türbesinde falan adağım olarak kesilmesi", gibi. Adak sahibi mutlaka o adağın etinden yemek istiyor ise o etten satın alarak yemelidir. Zira o etin sahibi artık değişmiştir. Yeni sahip adanılan kimsedir. Adak sahibi satın aldığı kendi adağından bir parça etin ödemesini yaptığı için o kadarının sahibidir.

Bazı hallerde açıktan niyet etmeksizin uğuru celp etmek, şerleri def etmek, hamd etmek adına da kurban kesilir. Mesela gelin yeni evinin eşliğinden girmeden evvel kurban kesilir, teskere alıp baba ocağına dönen asker evine geldiğinde keza kurban kesilir ve kanı gelinin veya askerin anına sürülür. Böylece adanılan kurbanın sahibine adeta işaret edilmiş olunur.

Bu tür uygulamalar kaza geçiren kimseler için de yapılır. Böylece şer kuvvenin zararından kurtulmak için kesilen kurban ile musibetin defini sağlayana şükür için kesilen kurban inancı arasında şirke de götürebilecek ince bir ilişki vardır. Eski Türk inanç sisteminde, çok kere ıssız yol kavşaklarında, tepelerdeki geçitlerde hala varlığını sürdüren oboo/ovoolar vardı. Bunlara yolcular, yola çıkarken veya yolculuk sonunda, bazen de güzergâhlarında taşlar koyarak, çaput bağlayarak kansız kurban olarak bilinen saçılar yaparlar.¹² İslam'da da yola çıkarken ve salimen vasıl olununca hayır işlenir. İslam'da kollayan ve koruyan her şeye kadir olan kadiri mutlak Allah'tır. Anadolu kırsalında, bu arada Kocaeli çevresinde sapa geçitlerde içinde mezar olmayan halkın kutsiyet atfettiği taş yığınları vardır. Bazı yörelerde bunlar Dede Uğrağı, Dede Döşeği olarak bilinirler. Dedelerin bir şekilde soluklandığı alanlar olarak bilinirler. Cemadattan olan bu yerlere taş ve mum saçısı da yapılır.

İslam'daki "rızası için yapmak" veya "rızasına sığınmak" bir noktada hayırları celp etmek ve şerleri def etmek içeriklidir. İslam'da bu kudret, Mutlak Olan'ın elindedir. Ulu kişinin böyle bir erki var ise veya onda böyle bir erk aranıyor ise, bu kuvve mutlak olanın ulu kişiye bir lütfüdür.

11 A.İnan, *Eski Türk Dinî Tarihi*, İstanbul, 1976, s. 46-54.

12 Yaşar Kalafat, *Aşiretlerimizde Mitolojik Bulgular*, Berikan, Ankara, 2012, s. 7-23.

Rıza-niyet-adak arasında mistik manada anlam bağlantısı vardır. Besmele çekerek ailesinin nafakası için işine gitmeye niyetlenilmiş kimsenin, zamanı zarfında ölmesi halinde bir anlamda şehit olduğuna inanılır. O aile reisi bu niyeti ile kendisini helal rızıkına adanmıştır. Bu hususa Gök Tanrı İnancı inancında şehitlik itibarıyla de yer verilecektir.

Bir halk anlatısında Hac'a gitmek için niyetlenen karıncayla alay eden kimseye karınca "niyetlenip yola çıktım, varamasam da bu yolda ölüyorum, hayatımı adadım" der.

Diğer bir anlatıda ise çok günahkâr bir kimse doğru yola girmek niyetiyle ilk adımını atar ve ömrü yetmez ölür. Şahsın bulunduğu nokta ile doğruluk ve eğrilik arasındaki mesafeyi ölçerler. Atmış olduğu bir adım ve niyeti, o kişinin affını sağlar.

Adamak, bir dileğin gerçekleşmesi amacıyla kutsal bir güce yönelik bir niyette bulunmak, kutsal saydığı bir şey uğruna kendini feda etmek, ant niteliğinde söz vermektir.¹³ Adamak, adanmak herhangi bir şeyi bir amaca veya birine hasretmek onun uğruna, onu gözden çıkarmak iken, kavramın derinliklerinde daha ziyade dinî inanç boyutu vardır. Belirtildiği üzere, İslamî dönemde de varlığını sürdüren fiilin Gök Tanrı/Ulu Tanrı inanç sisteminde de mevcudiyetini görebiliyoruz. Fiilin her iki dönemdeki anlamı büyük ölçüde örtüşmektedir.

İye-nebat, iye-hayvan ve iye-cansız bilinenler ilişkisine tekrar dönülecek olur ise Mutlak olan bu türden bir yeteneği sadece insanoğluna mı lütfetmiştir? Yarattıklarının hepsinden kendisini tespih etmeleri buyrulmuş iken cemadatta da nebatatta da hayvanatta da yaratmanın bu lütfünün aranması doğaldır. Konunun bu boyutu ulu zatın bizzat kendisinden beklenen olağanüstülüğün, bazen ona ait müştemilattan da beklendiği inancı ile ilgilidir. Ulu zatların kabirleri önündeki kutsal ağaç veya yanı başındaki kutsal su, bazen de onun kabir toprağı, yaslanmış olduğu kaya, yamacında yer aldığı tepe, şifa veya başka bir hacetin çaresi olabilmektedir. Bu noktada Şamanizm'in veya Eski Türk İnanç Sistemi'nin semavî dinlerde izlerinin aranılması hususu bu boyutu ile de gündeme gelmektedir.

Bu noktada, Eski Türk İnanç Sistemi'ndeki suyun sahibi, toprağın sahibi, ağacın sahibi, kayanın sahibi, dağın sahibi inancındaki "sahip"likle ilginin başladığı noktadır. Bu sahipler; yukarıda da belirtildiği üzere ak sahip veya kara sahip olabiliyorlar ve bunlar ak iyeler ve kara iyeler olarak tanınıyorlar. Bunlara sadaka anlamında saçı yapılabiliyor ve bunların hayırlarından yararlanılmak ve şerlerinden sakınılmak isteniyordu. İslam'da Rıza Yolu'na girmiş mümin kişiye Allah'ın rızasına, rıza lillaha talip ve tabidir.

Bildirimizde Türk kültürlü coğrafyanın muhtelif bölgelerinden yaptığımız kesitlerle, Kocaeli çevresinden yaptığımız tespitleri karşılaştırmaya çalışırken hayatın muhtelif safhalarından örnekler verip, sözlü kültüre vaki yansımaları açıklayabiliyoruz. Bu arada hayvanlar, bitkiler cansız bilinenler ve haliyle insanlar için yapılmış saçı ve kurbanları da bu bölgeden örnekleyebiliyoruz.

Tespitin konumuzla ilgisi daimi sahip ve geçici sahip boyutudur. O, yani kadiri mutlak olan sadece canlı olan veya canlı olduğu bilinenlerin değil, kâinatın sahibidir. Nitekim hal-hatır edilen kimse, şükür iyiyiz, emaneti taşıyoruz, der. Canı veren ve onu bedenlendiren bir gerçek sahip vardır. Anadolu'da nişanlı genç kız için adaklı tabiri de kullanılır. Bu tabirle, nişanlanan kızın sahibinin olduğu anlatılmış olunur. Düğünde beğenilen bekâr kızın başına, bekâr oğlan ve bazen de annesi bir başörtüsü atar, bu uygulama ile bir anlamda o kız sahiplenilmiştir. Nişanlı kıza kesinlikle böyle bir muamele yapılmaz, zira onun sahibi vardır. Kızın veya oğlanın "başını bağlamak" onun birisine adanmasıdır. Kına da bir adama nişanesidir. Hacı anne Allah'a, evlenecek gençler bilhassa kızlar yeni ocaklarına, asker adayları, Peygamber Ocağı'na adanırlar. Bazı tarikatlarda, özel küpe takılarak mensubiyet,

13 Türk Dil Kurumu, Türkçe Sözlük, Ankara, 2005.

ait olma anlatılmış olunur. “Başbozuk olan ile başı bağlanmış olan” arasındaki fark bağlılığı olan ile bir bağı olmayan şeklinde de anlaşılabilir.

Türk-İslam halk inançlarında yenedünyaya gelmiş çocuk için hayırlı olması dileğinde bulunulunca veya cinsiyeti sorulunca, bazen de çocukların miktarı öğrenilmek istenilince, “Allah başışlar ise iki çocuk veya kız, oğlan” denir. “Oğlum var, kızım var” denilmez. Zira “veren de alan da odur” inancı vardır. Her şeyin gerçek sahibi O’dur. Her şey aslına, sahibine dönecektir. O’ndan geldik O’na gideceğiz inancı hâkimdir. Her şeyin bir ilk sahibi vardır ki, O bu kâinatın ilk ve son sahibidir. Bir mülke hayırlı olsun temennisinde bulunulunca, “Sahibi gerçek olandır, biz kiracıyız” denir. Bu noktada dünya bir hana ve insanlar gelip geçici olan yolculara benzetilir.

Halk inanmalarında “kırk basması” ve kırkı karışmak” diye bilinen inançlar vardır. Kırkı çıkmamış gelinler ve kırkı çıkmamış bebekler gerekli önlemler alınmamış ise kırkları karışabilir, basarlar ve basılabilirler. Aynı şekilde kırkı çıkmamış hayvan yavrularının kırkları da insanoğlunun kırklı yavrusunun kırkı ile karışılabilir. Böyle hallerde bebeklerin kırkları dökülürken bilinen bütün hayvanların ismi söylenilerek ilgili sözler söylenilir ve muhtemelen saç da yapılır. Böylece hayvanların bu arada kurtların kırkının insanoğlunun kırkı ile karışabileceklerini ve kurdun da kırk baskını yapabileceğini biliyoruz.

Hayvanlar için saç yapıldığını çeşitli örneklerle gösterebiliyoruz. Kazan Türklerindeki bir halk inancına göre, yeni yapılmış eve, sahipleri olan insanlar girmeden evvel, o eve bir kedi sokulur. Kedi evi dolaşıp çıktıktan sonra, evin tekin olduğu, sahiplenilmediği anlaşıldıktan sonra kediye saç yapılır evin sahipleri yaşamak üzere eve girerler. Kara iyelerin sahiplenmelerine karşı korunma inancı ile bu dinî uygulama ilişkilendirilebilir mi?

Anadolu’nun birçok yerinde bu arada Kocaeli ve yöresinde başka hallerde de hayvanata saç yapılır. Rüyasında ölmüş bir yakını gören kimse ya bildiği bir duayı okur, rüyaya giren yakınının ruhuna gönderir veya ertesi gün kedi veya köpeğe bir yiyecek verir.

Adanılan, adananın himayesine, korumasının altına girmiş olur. İsim verilirken daha ziyade Azerbaycan Türklerinde rastlanılan, Hudaverdi, Allahverdi, Hakverdi, Tanrıku gibi isimler bu mahiyettedirler. Kırım Türklerinde rastlanılan Kurt Nezir de bu türden bir isimdir. Kurt Nezir ismi, kurda adaklı anlamındadır. Güçlü hayvanların veya güçlü varlıkların isimlerinin ad olarak insanlar için seçilmiş olmalarının hikmeti, onların koruyucu gücünden istifade etmek, bir anlamda onların takımına girmek suretiyle, onlardan ve onlardan çekinenlere karşı güven sağlamak inancında aranılabilir.

İnsan ismi olarak Kurt Seyit isminin seçilmesinin izahı da bu şekilde yapılabilir. Çok ağlayan bebeğe bu ismin verilmesine, o bebeğin çok ağlaması ve bu ismi aldıktan sonra ağlamayıp ağlayacağı tutunca da kurt gibi uluduğu inancı vardır. Ongunlar kara ve ak iyelerin koruyucu ve korkutucu vasıflarını haizdirler. Böyle hallerde Kurt ismi verilirken yapılan pratiklerin bir yerinde muhakkak kurt için yapılmış bir saç aranmalıdır.

Çocuğu yaşamayan anne adaylarının çocukları olmadan evvel veya çocuk dünyaya henüz gelmişken onları yatırlara götürdüklerini, çocuğu yatıra manevi anlamda sattıklarını, çocuğa yatırın ismini verdiklerini, belirli bir döneme kadar yatırın özel olarak ziyaret edildiğini ve bu münasebetle birtakım kanlı ve kansız kurban adamaları da olduğunu biliyoruz. Böylece, inanca göre çocuk veya annesini kendilerine musallat olan kara güçlere karşı sahiplenilerek himaye altına girmiş olmaktadır. Anadolu’da çocuğu yaşamayan annenin çocuğunu, çok çocuklu komşusuna bu anlamda sattığını bilinmektedir, Özbekistan’da çocuk ilk beşiğe konulmadan evvel, beşiğin iki tarafındaki birisi bebeğin annesi olmak üzere bebek satma merasimi yapılır. Bu türden gaip âlemine yapılan satışlar başka hallerde de yapılır. Mesela tedavi maksadı ile de yapıldığı veya aya karşı yapıldığı da olur.

Delikli taşın veya ağacın kovuğundan karşı tarafa geçen ve böylece, korunmuş, şifa bulmuş olduğuna inanan kimsenin inancı ile yeni gelinin yeni evine girdiğinde kaynanasının eteğinin altından geçmesi, yenilen pehlivanın yenen pehlivanın koltuğunun altından geçmesi inançları arasında, himayeye girmiş olma anlamında ortaklıklar olmalı.

İhtiyatla gündeme taşımak istediğim bir husus da, İslamiyet'te, can bedenden çıktıktan sonra, mevta henüz yıkanmamış iken ruhuna Kur'an-ı Kerim okunmamaktadır. Ölümünden evvel beden sahibi ruh iken ve ölümlü toprağa teslim edilip beden yeni sahibini bulurken aradaki bu dönemin özel anlamı ne olabilir? Cesedin defin edilinceye kadar hiç yalnız bırakılmamasının, sürekli yanında ışık yakılmasının, özellikle kedilerden korunması inancının olması, sahiplenme ile ilgili bir boyutu var mıdır? Neden eşi ölen kadın nikâhsız bırakılmaz ve molla ile bir şekilde nikâhlanır. Ölümle nikâh düşüyor iken, dul kadın sahipsiz mi bırakılmamak istenilmiştir? Dul kadının veya bekâr hanımın mahremi yanında olmaması halinde hacca gidemeyişinin sahiplilik inancı ile ilgisi var mıdır?

Halk arasında toprağa emanet ettik veya Alevi-Bektaşî inançlı İslam kesimde, defin anlamında toprağa sırladık denilmiş olması, sahiplilikle izah edilebilir mi? Mescitte kılınan sünnet namazlarında cemaatin yer değiştirmesinin izah şekillerinden birisi de, "hesap gününde yeri şahit göstermek" şeklinde, yer yapılmaktadır. Toprak, cansız bilinen yaratılmışlardan iken, yerin de bir sahibi, iyesi olduğu inancının İslam'da yaşadığı söylenebilir.

Kandıra keten bezinden misafir için yapılmış gömleğin, yaka kısmı işaretlenir, fakat açılmaz. Açılma işlemi misafir giyecekken yapılır. O gömlek sahibi, misafir gelinceye kadar yok kabul edilir. Misafir gelince yakası açılır ve sahibi yani misafir artık onu sahiplenmiş olur.¹⁴ O gömlek âdeti bilinmeyen misafire adanmıştır. Nitekim yakası açılmamış söz, hiç duyulmadık ilk defa söylenen sözdür. Anadolu'da ilk defa giyilen giysi, bilhassa gömlek türü giysiler besmele ile giyilir, giydirilir. Giyilmeden evvel düğmeleri iliklidir. Giyecek olan kimse açar giyer. Aksi halde "daha evvel şeytan/cinler giymiş olabilirler" inancı vardır. Bir nevi "kara büyü"dür. O gömlek bağlıdır. Kefenin ismi "yakasız gömlek"tir. Aslı'nın babası Kara Keşiş Aslı'ya kırk düğmeli büyümlü gömlek giydirir. Aslı'nın Kerem'den evvel keşiş babası tarafından sahiplenilmiş olması, bu çiftin vuslatlarına engel olur. Konumuzu ilgilendiren boyutu gömleğin veya Aslı'nın sahiplenilmiş olması inancıdır.

Anadolu'da bu arada Kocaeli'nde mezarlıktan bir çöp dahi alınmaz. Çocuklar sıkı sıkı uyarılır, hiçbir şey almamaları tembih edilir, bir çakıl taşı veya bir kır çiçeği dahi kopartmaları engellenir. Mezarlıktan eve bir şey getirilmez denilirken, orada her şeyin sahibinin, orada yatmakta olanlar olduğuna inanılır.

Mezarlıklara hangi amaçla olursa olsun getirilen kum, çimento veya benzeri sarf malzemelerinin artanları alınıp götürülmez. Onlar artık orada yatanlara ait olduğu, onlar tarafından sahiplenildikleri inancı çok yaygındır.

Anadolu'da kutsiyetine inanılan dağ tepelerinin ağaçlı oldukları görülür. Bu ağaçlar kesilmez. Kocaeli yöresinde olduğu gibi, ulu zatların mezarından şifa için alınacak toprak, var ise suyundan almak icazete bağlanılmıştır. Buhara'da yanılmıyorsam Buharî'nin annesinin mezarı/türbesinin olduğu yerde kurumuş kütük haline dönüşmüş ulu bir ağaç vardı. Bunun, hayrına inanılarak, bundan bir kıymık alınırken mutlaka bir Fatiha okunuyordu. Bu uygulama bir anlamda icazet demektir.

Türkmenistan'da Çoban Baba yatırının bulunduğu coğrafya da kutsal kabul edilir. Bu yörede türbeler için kale veya şehir de tabir ediliyor. Birçok türbe gibi buralarda da yatırın bayrağı ve gönderi var. Ziyaretçiler göndere adak bezi bağlarlarken adeta yatırın korunması altına girmiş oluyorlar.

14 Sinem Budun-Necdet Şaşı, "Küreselleşme Süreciyle Kaybedilen Değer, Kandıra Bezi", Halk Kültürlerini Koruma-Yaşatma ve Geleceğe Aktarma Uluslar arası Sempozyumu, 16-18 Aralık 2005 Kocaeli.

Fatihalar burada da Allah rızası için okunup yatırım ruhuna bağışlanıyor, ancak yukarıda da belirtilmeğe çalışıldığı gibi, kale yakın çevresindeki her şeyi ile yatıra ait, sahibi yatırmış gibi bir inanç var.

Anadolu'da yatırırlarla ilgili anlatılan efsaneler ve onların göstermiş oldukları kerametler anlatılırken, türbeden hırsızlık yapanları, türbeyi kirletenleri ve hatta Safranbolu'nun bazı türbelerinde olduğu gibi türbenin önünden sarhoş veya uygunsuz hallerle geçenleri türbede yatanın cezalandırdığı da anlatılır¹⁵. O makam ve çevresinin sahibi türbede yatandır ve bu inanç Kocaeli yöresi halkında da vardır.

Kocaeli merkez Orhan Mahallesi Rasathane Caddesi'ndeki türbesinde yatmakta olan Ese Dede'nin türbesinde yakılan mumlar "Adak Mumu" ve burada bağlanan bezler "Adak Bezi"dirler. Bunlar bir adamanın sonucu yapılan uygulamalardır.¹⁶ Kars'ta yatmakta olan Mevlana'nın hocam olarak kabul etmiş olduğu Hasan Harakanî ile ilgili bir anlatıya göre, zata ziyaret vaadinde bulunan bir bayan dileği gerçekleştiği halde ziyaret adağını yapmayınca gördüğü rüyada uyarılır.

Kocaeli-Gebze'de Belediye Binası arkasındaki Eski Mezarlık Mevkii'ndeki Malkoçoğlu Mehmet Bey'in türbesine de adak adandığı bilinmektedir.

Kocaeli'ne adını veren, yörenin fatihi Akçakoca'nın oğlu Hacı İlyas Bey'in Kocaeli Gebze'deki türbesine adak adayanlar, buranın özel ibriğinden abdest alır, namaz kılar, Kur'an-ı Kerim okurlar. Keza, Gebze Hacı Halil Mahallesi, Mustafa Paşa Camii müstemilatında yatmakta olan, sadrazamlığı da bulunan Çoban Mustafa Paşa'yı ziyaret edenler, adak adamamış olsalar da burada Kur'an-ı Kerim okurlar.

IV. Murat'ın kötürüm kızının duaları ile şifa bulmasını sağlayan Kocaeli-Gölcük'ün Örcin Köyü'nde yatmakta olan ve buraya Buhara'dan gelmiş olan Sultan Baba'nın türbesinde "Adak Kurbanı" kesilir. Burası sünnet ve evlilikler münasebeti ile de ziyaret edilir¹⁷.

Kocaeli-Karamürsel'in Osmaniye Köyü'ndeki Suni Baba'ya çocuğu olmayanlarca bu dileklerinden hareketle adakta bulunulur. Anılan zatın gövdesi ve başı ayrı yerlere defnedildiği için "Kesik Baş" olarak bilinen ululardandır.

Ayrıca, yörenin yatırırlarından deniz felaketlerinde hayırlı duaları ile bilinen ve sırrı açık edildiği için benzerlerinde olduğu gibi anında Hak'a yürüyen Kocaeli-Karamürsel'deki Vasiye Nine, Karamürsel'deki Karamürsel Alp, bir şekilde adakla da ziyaret edilebilen gönül erleridirler.

Halk anlatılarına göre, definelerden bir kısmının sahibi olurmuş. Sahiplenilmiş bu tür definelerin sahipleri izin vermezler ise, defineye ulaşamazmış. Böyle hallerde sözün gelimi altınlar sıradan madeni sikkeler olurlarmış veya yılanı çiyana dönüşürlermiş. Hazinesinin yerine ulaşıldığı halde kazılan yerin boş çıkması halinde, sahipleri götürdü, denilir. Bunun içindir ki, hazinenin yerini söyleyen falcı veya büyücü çok kere ona ulaşılmasının şartları arasında kurban kesilmesi gibi hususları da belirtirler.

Özetle bu türden sahipli olduğuna inanılan definelere ulaşılabilmesi için onların görünmeyen sahipleri için "kan akıtılması" gerektiği inancı vardır. Aksi halde görünmeyenlerin defineye şekil değiştirip onları taşa toprağa çevirebileceği veya yerlerini değiştirebileceklerine inanılır.

Sahipli hazinelere ulaşılmasının şartları arasında, aramanın günün belirli saatleri arasında yapılması gerektiği hususu da vardır. Hazine için açılan çukurda gerekli derinliğe

15 Yaşar Kalafat, *Anadolu Kültür Coğrafyasında Erenler*, Berikan 2012, s. 301-319.

16 Yaşar Kalafat, "Kocaeli ve Çevresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Adanmışlık/Sahiplilik" *I.Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu*, Kocaeli 20-22 Nisan 2006.

17 A.g.e

güneş batmadan ulaşılması icap ediyor ise ve ulaşılmadan eşme işlemi ikinci güne bırakılıyor ise, o gece açılan çukurun hazinenin görünmeyen sahipleri tarafından doldurulacağına inanılır. Güneş battıktan sonra arama işlemi durdurulmalıdır. Zira güneş battıktan sonra “yerler bağlandı” inancı vardır. Hava karardıktan sonra “yerler mühürlendi” denilir. Artık yerler sahiplenilmiştir. Bu saatten sonra birçok işin yapılmaması gerektiğine inanılır. Mesela defin yapılmaz. Mezarlıklara destursuz gündüzün girilmesi uygun görülmez iken, gece girilmesi de sakıncalı bulunur. Zira sahipleri rahatsız olabilirler, rahatsız edilmemeleri inancı vardır. Bu inanç Kocaeli kırsalında da yaşamaktadır.

Gürcistan’ın Borçalı ve Karaçöp bölgesi Türklerinde yere düşen ve yuvarlanıp bir yerlere giden patates soğan türü şeylerin muhakkak bulunup alınmasında ısrarlı davranılmaz. O tür şeyler için “artık o yerin hakkı” gibi sözler söylenilir. Adeta yeni sahibi toprak veya su olmuştur¹⁸.

Artvin Rize yöresinde ocağa konulan odunlardan hiç yanmamış olanlar tekrar yakılmak için ocaktan alınabilirler. Yananlar zaten yanmışlardır. Ancak kısmen yanmış tamamen yanmamış olanlar tekrar yakılmak istenilmez çöpe atılırlar. Zira bunların ateş tarafından ocağın iyisi tarafından sahiplenildiğine inanılır. Bunları yakmaya kalkmanın doğru olmadığı inancı vardır. Ateşin ruhu/sahibi olduğu inancını gösteren başka uygulamalar da vardır. Anadolu kırsalında et kavrulurken veya yağ eritilirken “senin payın” denilip bir parça da ateşe atılır.

Türk kültür coğrafyasının birçok yerinde olduğu gibi Kocaeli yöresinde de yanık nesne kullanılmaz, bazı yerlerde ise yanık ekmeğın yenilmesinden kesinlikle kaçınılır. Özellikle kırık ayna kullanılmaz. O nesneyi kıran görünmeyen tarafından o nesnenin sahiplenildiği inancı vardır.

Kars ve Trabzon yörelerinde koşarken düşen çocuğun düştüğü yere şeker türünden bir şeyler atılarak, çocuğa bir şey olmadığı için şükredilirdi. Şeker nevinden şeylerin serpilmeleri bir noktada minnet bildiren, şükran ifade eden saçılardı. Böylece günümüzde İslamileşmiş olmakla beraber, yapılan uygulamanın derinliklerinde yer iyisi ile bir nevi haklaşmak helalleşmek vardır.

Hakasya, Altaylar ve Tuva’da şahit olduğumuz, yolculuğa çıkmadan Oboo/Ovoo’larda yapılan saçılar yol iyisi için yapılmış koruyucu adaklardı. Yukarıda da belirtildiği gibi yolculuğun salimen geçmesi inancı ile yapılıyorlardı. Yolun sahibi yolun iyesidir¹⁹. Anadolu’da hala bilhassa uzun yola çıkmadan hayır işlenir, sadaka verilir. Otobüs terminaleri bir dönem dilencilerin mekânlarındandı.

Azerbaycan’ın Kazak ve Nahçıvan yöresi Türkleri arasında suya da yemin edildiği olur. Mesela “bu suyun piri hakkı” denilir. Keza ateşe, güneşe de ant içildiği olur. Yer-Su kültüründen, yer ve gök iyeleri inancında bunların sahipli oldukları, sahiplerinin bulunduğunu kendileri için saçı yapıldığını biliyoruz. Kocaeli kırsalında da Anadolu’nun birçok yerinde olduğu gibi suyu kurumaya yüz tutmuş su kuyusu için kurban kesilir. Taşkın mevsiminde suda boğulanlar için “yine kurban aldı” denir. Uğruna adama yapılanların arasında su da vardır. İslam’da adak, kurban nezir Allah rızası için, Allah adı ile Allah için yapılır. Allah’a rağmen başka bir gücün hâkimiyetinin varlığına inanmak ve ondan medet ummak şirk kapsamına girer.

Eski Türk inançlarında kurban ve adak için seçilen hayvana “ıduk” denirdi. Iduk hayvanın yünü kırılmaz, sütü sağılmaz, bu hayvan yüke koşulmaz, başıboş bırakılırlardı. Iduk olarak

18 Yaşar Kalafat, *Azerbaycan-İran-Anadolu-İrak Halk İnançları Hattı*, Berikan, Ankara, 2012, s. 186, 248, 270.

19 Yaşar Kalafat, “Çorum ve Çevresi Merkezli Türk Kültürlü Halklarda Saçı”, *Osmanlı’dan Cumhuriyete Çorum Sempozyumu*, 23-25 Kasım 2007, Çorum 2008, s. 1139-1149.

seçilen hayvan kurban edileceği ana kadar bu şekilde muhafaza edilirdi.²⁰ Günümüzde sık görülmesi de Kırgızistan'da yalın içerisinden bu maksat için ayrılmış atın özel statüsü vardır. Ona binilmez, otlamasına, dolaşmasına müdahale edilmez, o hırpalanılmaz. Kocaeli ve yöresinde olduğu gibi Anadolu'nun birçok yerinde de kurbanlık olarak ayrılmış hayvana gösterilen ilgi özeldir. O Allah'a adanmıştır. Genelde her şeyin sahibi olan Allah artık o kurbanın özelde de sahibidir.

Şehitlikte, Allah rızası için, vatanın kutsallığı inancından yola çıkılarak, Allah yolunda cihat etmek, kişinin kendisini Allah'a adaması inancı vardır. Eski Türk İnanç Sistemi'nde vatan toprakları için kutsal yer-su, Ötügen için ölünyordu. Kendi formatında Türkler İslamiyet'ten toprakları için canlarını Gök/Ulu Tanrı'ya adıyorlardı.²¹

Konuyla dolaylı bağlantısı itibarıyla halk inançlarındaki niyet ve niyetlenmekten de kısaca bahsetmek istiyoruz. Birisine hayır işleme adına vermeği düşündüğünüzde, ona, onu vermeğe niyetlendiğiniz şeyin artık sahibi odur. Niyet kutsaldır, niyetlendikten sonra cayılması uygun bulunmaz. Niyetlenilen nesne yeni sahibinin olduğu inancından hareketle, artık başkasının olmuş bir malın, bir hayrın, bir amelin üzerinde tasarruf etmek anlamına gelir ve doğru kabul edilmez. Niyetlenilen orucun bozulması kefarettir. Hayatta iken herhangi bir uygulamaya karar veren kimsenin ömrü vefa etmemiş ise, yakınları onun ruhunun rahatlaması adına, alınacağı alır ve verileceği verirler. Zira ona niyetlenilmiştir. Nitekim ibadette de özel anlamda "niyet" aynı inanç bütünü'nün bir parçasıdır.

Kocaeli halk kültüründen tanıdığımız kefenlik dokuma örtüler sadece dokuyanın tabutu üzerine serilebiliyor ve daha evvel hiçbir yerde ve hiçbir şekilde kullanılmıyor. Bize bu tespit adamayı düşündürmüştü. Bu örtü bu niyete adanmıştı. Adayan hayrına inanıyordu. Adanılma amacının dışında kullanılmamalı idi. Keza hala görülen "hac parası" hazırlığı yapılır. Hacı adayı helal kazancından, gitmesi kısmet olacağı gün için o niyetle tasarrufta bulunur. Paraya kolayına el sürülmez. Eskilerde sık görülen şimdilerde pek rastlanılmayan bu türden bir adama da "kefen parası"dır. Eskiler ani ölüm için tedbir olsun diye bu türden hazırlıklar da yaparlardı, hatta seyahatlerinde bu amaçla yaptıkları hazırlıkları yanları sıra da götürürlerdi. Bu hazırlık sadece o işe adanmıştı ve başka bir yerde başka bir amaç için kullanılmazdı. Bu konuda az-çok aynı mealde bir başka tespit de "kefenlikler" ile ilgilidir. ".Ekip biçtikleri, ip haline getirdikleri ve dokudukları kefeni, aynalı sandıklarında kefenlik saklarlar. Kadınlar, beni benim dokuduğum beze sarın, kefenimi ondan yapın diye vasiyette bulunurlar. Son yolculuklarında, başkalarının parası ve emeği geçsin istemezler" denilmektedir.²²

Sonuç

Adamak, adanmak Türk halk inançlarının önemli bir parçasıdır. Diğer inançlarımızla doğal olarak bağlantılıdır. Hayatın her döneminden örneklenebilir. İslam öncesi inançlarımızla da ilişkilidir. Arkaik inanç izleri taşır ve araştırmayı mitolojik evrelere götürebilir. Bu tespitler doğal olarak Kocaeli ve çevresinde de görülmektedir.

İnsanlar varsa, doğal olarak bir şekilde dinleri de olacaktır. Adak, adamak, adanılmak inancı bu anlamda haliyle evrenseldir. Bizim yapmaya çalıştığımız, günümüzden geçmişe halk inançlarından hareketle bir yolculuk yapabilmek, yaşayan inançlarımızın derinliklerine gidebilmeye çalışmaktır. Geneldeki bu arayışımıza özelde bu çalışmamızla Kocaeli ve çevresini ikinci kez ele almaya çalıştık.

20 Abdulkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İstanbul, 1976.

21 Yaşar Kalafat, "Kocaeli ve Çevresi Örnekleri İle Türk Halk İnançlarında Adanmışlık/Sahiplilik" I.Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu, Kocaeli 20-22 Nisan 2006.

22 Yrd. Doç. Işıl Altun, "Kocaeli ve Çevresine Ait Bir Dokuma: Köy Çezmesi ya da Kandıra Bezi" I. Uluslar arası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu, 20-22 Nisan 2006, Kocaeli.

KOCAELİ BÖLGESİ İSKÂN LARI VE KÜLTÜREL OLUŞUM: KANDIRA ÖRNEĞİ

Adem ARI*

Çalışmamızın ana konusu Anadolu'nun Türkleşme sürecinin bir parçası olan Kocaeli-Kandıra'da meydana gelen kültürel oluşumdur. Bu oluşumun ana unsurunu, bölgede "Manav" olarak adlandırdığımız yerleşik Türkmenler meydana getirmektedir.

Bu çerçevede öncelikle Anadolu'nun Türkleşme sürecini ele alacağız. Ardından Kocaeli ve Kandıra'ya yapılan göçlerin niteliğinden bahsedeceğiz. En son olarak yerleşik Türkmenlerin meydana getirdiği Manav kültüründen söz ederek konumuzu bitireceğiz.

Malazgirt Savaşı sonrası Anadolu fatihleri Batı'da hemen Türkiye Selçuklu Devleti'ni kurmuşlardır. Bu devlet kuruluşundan kısa süre sonra Üsküdar'a kadar ilerleyerek İstanbul'a dayanmıştır.

Sultan Kılıç Arslan, Çaka Bey ve Peçeneklerle anlaşarak İstanbul'u tehdit etmiştir. Üç taraftan İstanbul'un Türk kışkacına alınması Bizans'ı ve Haçlıları tedirgin etmiş ve Haçlı seferlerinin başlamasına yol açmıştır.

Moğol baskısı Anadolu'nun Türkmenlerle dolup taşmasına yol açmıştır. Türkler doğudan Moğol batıdan Haçlı kışkacından kurtulmayı başararak Anadolu'da Türklüğe yeni bir ufuk kazandırmışlardır.

Türkler, Selçuklular döneminde bölgeye ilk adım attıklarından beri kalıcı izler bırakmışlardır. Bölgedeki baba, eren, dede gibi menkıbevi şahsiyetlere ait türbeler bu izlerin örnekleridir.¹ İlber Ortaylı'nın dediği gibi "menkıbe realiteye uyduğu ölçüde, ayakları kabul edilecek, paralel olaylarla desteklenecek ve meydana çıkacaktır."²

Tarihi menkıbelerle inşa etmeyeceğiz, ancak halk muhayyilesinin bölgede Bizans'la mücadeleler anısına menkıbeler oluşturması bizim için önemli olacaktır.

Türkler Anadolu'ya geldiklerinde burada Hıristiyanlar vardı. Türklerin Anadolu'ya

* Okutman, Sakarya Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Bölümü, e-mail: aari@sakarya.edu.tr

1 Akyazı Sultan Baba Doğu'da Hacı Bektaş-ı Veli tarafından kendisine verilen görevleri tamamladıktan sonra ve Batı Anadolu'da görevlendirilir. Bugünkü Sakarya topraklarında yer alan tekfuratlarla savaşırken ayağından yaralanır ve ele geçirdiği bölge kalır. Kaldığı yere aksamasından dolayı "Aksartepe Kayası" adı verilir. Aksartepe Kayası, Alaağaç ve Kuzuluk Beldesi ayırımında yükselen sarp kayadır ve günümüzde efsanevi özelliği yüzünden sık sık define arayıcılarına hedef olmuştur. <http://www.sakarya.com.tr/sayfa/149-soylenceler-ve-turbeler.html>

2 İlber Ortaylı, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, s.122. Ankara 2011.

yerleşmelerinde Hıristiyanlarla iyi ilişkileri önemli rol oynamıştır. Bu süreçte önce Bizans'la mücadele edecekler, sonraları Haçlılara karşı ittifak oluşturacaklardır.

Türklerin bölgeyi iskânlarında kırsal kesim ile şehirlerin durumu farklı idi. "Kırsal alanların Türkleşmesine yol açanlar tamamen Türkmenlerdir. Bu yerine göre değişmekle beraber, önceki yerleşik çiftçi nüfusun hepsi kaçmamış ya da öldürülmemiştir ve kırsal alanlarda da genellikle nüfusun çoğunluğunu meydana getirmektedirler. Özgür ya da bağımlı kişiler olarak pek çoğu Kapadokya'da Ermenistan'da, Anadolu yaylasının yamaçlarında ve daha başka yerde yaşamaktaydılar. Bizanslılar Batıdaki sınır bölgelerinde kazandıkları yengilerden sonra onları da birlikte geri götürürler, böylelikle bir kimsesiz topraklar bölgesi yaratmış olurlardı. Bu da Türkmenlerin etkinliklerini daha da artırmalarına yol açardı."³ Şehirlerde ise bir kısım Hıristiyanların Müslümanlaşması söz konusu olabilir. Tabii ki bunun tersi de olmuştur. Bazı Türk guruplarının Hıristiyanlaştığı da bir vakiadır. "Karamanlılar, Hıristiyan Türklere verilen genel addir."⁴

Kesif Türkmen akınları ile Türkler tarafında iskân edilen Batı Anadolu'da Hıristiyanlarla Türkler birbirlerinin inançlarına müdahale etmeden bir arada yaşamışlardır. Hatta merkezi hükümetlere karşı ittifak yaptıkları dahi olmuştur.

Bu koşullar altında çoğu kez kendilerini küçümseyen ağır vergilerin ödenmesini zorunlu kılan ve etkili olamayan Bizans hükümetinin korumasına sığınacaklarına, Hıristiyan yerli halklar Türkmenler ile bir anlaşma yapmayı yeğ tutmuşlardır. Tarih komşular arasında yapılmış bu tür küçük çaptaki anlaşmalarla doludur. Bu komşuların daha sonra da her iki kümenin hükümdarları karşısında birlik oldukları görülmüştür.⁵

İkinci Haçlı seferine katılanların büyük bir şaşkınlık içinde ve durumu bir türlü kavrayamadan belirttikleri gibi, göçebe düzeyinde olan Türkmen çobanlarıyla Grek köylüsü arasında alışverişe dayanan bir ekonomi düzenlenmekte, karşılıklı iyi duygular da bununla birlikte gelişmekteydi.⁶

Moğol istilasından sonra Anadolu coğrafyasında Türklük yeni bir biçim almaya başladı.

Siyasal açıdan olduğu kadar belki kültürel açıdan da Moğollar karşısında varlıklarını ortaya koymak için ırksal yönden ve dil bakımından daha arı olan ve bu dönemde sürekli olarak Orta Asya'dan gelen yeni unsurların da bunlara katılmasıyla daha da arılaştıran Türkmen unsurlarına dayanan bir Türklük duygusu onlarda uyanmıştır.⁷

Bu uyanışı başlatan unsurlardan biri Türk halk hikâyeleri geleneğidir. Oğuzname, Battalname ve Danişmendname etrafında şekillenen kahramanlık öğeleri yeni savaşlarla birleştirilerek yeni destan kahramanları yaratılmıştır.⁸

Türklerin Anadolu'da iskân edilmesi yazılı kültürü de geliştirmiştir: Yunus Emre ile Anadolu'da Türk ana dili en güzel, yarınlara kalıcı eserlerini verecekti. Türk dili, Türk'ün kahramanlık, gurbet, tabiat, güzellik duygularını işlemesine yetecekti.⁹ Yunus Emre Türk halkının yıllar yılı özlediğini getirmişti. Kendi dilinin güzelliğini, verimliliğini, her kavrama Türkçe karşılık bulunduğunu görmüştü halk.¹⁰

3 Claude Cahen, *Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1979, s. 151,152.

4 Orhan Türkdoğan, *Etnik Sosyoloji*, İstanbul 1997, s. 264.

5 Cahen, 1979 s. 205.

6 Cahen, 1979, s. 347.

7 Cahen, 1979, s. 347-8.

8 Bu geleneğin Kocaeli Yarımadasındaki yansıması Karaman (kahraman) Baba'dır. Sadece Karaman Baba'nın Kahraman olarak algılanması yeni kahraman yaratmanın en yakın örneklerindedir.

9 Tahir Kutsi Makal, *Anadolu'da Türk Mührü*, İstanbul 1976, s. 107.

10 Başlangıcından bugüne, halk içinde bir sözlü edebiyat vardı. Masallar, efsaneler destanlar, hikâyeler vardı. Düğünde, dernekte Türkçe söyleniyordu. Hatta devlet resmi dilinin Farsça olmasına karşılık: Sultanlar ordusunun başına geçince Türkçe konuşmak zorunda kalıyorlardı. Asker halktan derlenmiş oluyordu çünkü ve

Edebiyatta başlayan Türkleşme özgün mimari eserlerle devam etti:

“Anadolu’nun fethedilen her yerini kervansaraylar, hanlar, hamamlar, camiler, medreseler şifahanelerle donatıyordu. Yüzyıllar boyunca nice medeniyetlere beşiklik etmiş olan Anadolu’nun yeni sahipleri eskilerden çok daha sevgi ile saygı ile benimseyerek içlemektedirler.¹¹

Bölgemizdeki kalıcı ilk iskân, Kocaeli’nin Osmanlılar tarafından fethi ile gerçekleşti. Kocaeli fatihi Süleyman Paşa kendi idaresine verilen Kocaeli’yi de içine alan bölgenin Bizans sonrası Türkleşmesine çalıştı. Türkmen guruplarını bölgeye yerleştirerek hemen her köye ve aileye hakları ellerinden alınmasın diye nişan-berat verdi. Kendinden sonraki idarecilere de bunlara uyulması dileğinde bulundu.¹²

Hıristiyanlar da cemaat yapılarına dokunulmadığı için topluluklar halinde köylerde, kasabalarda ve şehirlerde yaşamaya devam etmişlerdir. Osmanlı uzakta olan Hıristiyanları başkente yakın bölgelere yerleştirdi. Orhan Gazi Bursa’ya Ermenileri getirtti. 17. yüzyıl başında İran Ermenileri Kocaeli’ye yerleştirildi. Hıristiyanlar Milli Mücadele’ye kadar bölgede varlıklarını sürdürmüşlerdir. Hıristiyan tebaa için de ayrı nüfus defterleri düzenlenmişti.¹³ Adapazarı’nın İttihat Terakki Dönemi Belediye Başkanı Ermeni idi.

Kocaeli, İstanbul’a yakın olduğu için Sadece Türklerin değil; Doğu’dan ve İran’dan gelen Ermenilerin bile tercih ettiği bölge olmuştur. Akmeşe Ermenileri bunun örneğidir. Akmeşe Ermenileri¹⁴ Bir rahip gözetiminde Kocaeli’ye göç etmişlerdir.

Kocaeli taşı toprağı altın olarak bilinen İstanbul’a yerleşmek isteyip de yerleşemeyenlerin iskân yeri olmuştur. Ahmet Güneş İstanbul’a yerleşmek yasak olduğundan İzmit’e büyük hücum olduğundan bahsetmektedir.¹⁵

İstanbul’a gitmek üzere yola çıkıp da yolda binlerce ölü veren göçmenlerin zor şartlar altında yaptıkları yolculuklarda Kandıra sahillerine kadar gelebildikleri ve Kandıra’da yerleştikleri Osmanlı Arşiv belgelerinden anlaşılmaktadır.¹⁶

Kocaeli Osmanlı’nın küçülmesiyle yerlerini yurtlarını terk eden dindaşların ve ırkdaşların en önemli sığınak yeri olmuştur: Osmanlı’nın kaybettiği topraklardan göç 1699’da başlamıştır.

Kocaeli ve Kandıra’ya iskân edilenlerin niteliği konusunda en önemli ipucu yer adlarıdır. Yer adları iskânların niteliğini vermesi açısından karşımıza şu biçimlerde çıkmaktadır:

- Doğrudan geldikleri yerin adı; Antaplı, Azaklı.
- Boy, oymak, aşiret ve cemaat adları: Karamanlı, Danişmendli.

Türk ordusunda Türkçe geçerli oluyordu. Alpaslan’ın ordusunda hitabı Türkçe olmuştu, ondan sonra gelen Selçuk sultanları, Anadolu’da kaleler fethine giderken, haçlı savaşlarında ordularına moral olmuştu ve Yunus “Çıkmış İslam bülbülleri – Şakır Allah deyü deyü” diyerek halk arasında konuşulan Türk dilinin yazılı edebiyata kaynak sağlayanlardan olmuştu.

11 Makal, s. 80.

12 Enver Konukçu, *Hendek Tarihten Sayfalar*, Hendek 2010, s. 35.

13 626-627 numaralı Nüfus defteri İzmit gayr-i Müslimleri; 646 numaralı Nüfus defteri Kaymas Gayr-i Müslim Defteri, 657 numaralı Nüfus defteri Şeyhler(bugünkü Sakarya Kaynarca) Gayr-i Müslim defteri

14 1924 öncesi ismi Armaş’dır. Rivayete göre Armağan-ı Şah’dan Ermeni dilindeki şekli ismin kaynağı olmuştur. XVII. Yılıda Ermeniler, Doğu Anadolu’da Osmanlı-İran harpleri ve aynı zamanda Celalilerin düzen bozucu hareketleri üzerine, kurtuluşu payitahta yakın yerleşmekte bulmuşlardır. Bir rahip gözetiminde Kocaeli’ye göç etmişlerdir. Daha sonra Eçmiyazın, Maku, Aktamar, Sis/Kozan, ve İstanbul örneğindeki gibi dini merkez teşkil etmişlerdir. (R.Narin, Enver Konukçu; *Serdivan Tarihi*, İstanbul 2013, s. 114).

15 Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıldan XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Doktora Tezi, Ankara 1994, s. 67.

16 Muhalefet-i hava ile Kandıra kazası dahilinde Gülen Elmas nam mahalle gelmiş olan altı yedi yüz mikdarı muhacirin hakkında ne vecihle muamele olunmak iktiza edeceğinin istizanını havi Muhacirin Komisyonu Reisi devletlü Paşa hazretlerine mersul telgrafname... BOA: A.MKT.MHM. 227/95 1277-Z-11 (Bu gibi Kandıra sahillerine gelen muhacir topluluklarının bir kısmı Kandıra’da kalmayı tercih edeceklerdir).

- Köyün çevresindeki mevki adlarından; Şükürler altı, Karacalar.
- Ailelerin lakaplarından; Tırnovioğlu, Bozokoğlu, Mevdudluoğlu, Gedizoğlu, Cezayirlioğlu.¹⁷
- Şeriyeye sicillerindeki ayrıntılı kimlik bilgilerinden; Karamanlı

“Bir yer adının verildiği tarihin saptanabilmesiyle, adı kalıcılık kazanmış bir gurubun o yere yerleşme tarihi de saptanmış olacaktır. Öte yandan belirli bir dönemde yaşadığı bilinen bir gurubun adının bir yerin adı olarak kullanılması başka kaynaklardan da desteklendiği zaman, o köyün kuruluş tarihinin ve oraya yerleşen gurubun yerleşik düzeye geçiş tarihinin saptanmasında yardımcı olacaktır.”¹⁸

Yer adlarından Kandıra'ya yerleşen Türk boy, oymak, aşiret ve cemaatlerin isimleri tespit edilebilmektedir.¹⁹

Cevdet Türkay'ın “Osmanlı İmparatorluğunda Oymak, Aşiret ve Cemaatlar” kitabında da Kandıra'daki birimleri tespit etmek mümkündür.²⁰

Yaptığımız tespitlere göre Kandıra'da bugünkü köy isimlerini “Türk Yer Adı Verme Usullerine Göre” şu biçimde gruplandırabiliriz:

- Boy, Oymak Aşiret Ve Cemaat Adları: Avdan, Özbey, Balaban, Azaklı, Çakmaklar
- Meslek isimleri: Çerçili, Derziler, Dökmeciler (Düğmeciler), Sahtianlar, Yağcılar, Tahtacılar
- Maneviyat Dünyası ile İlgili Olanlar: Akçakilise, Kanaatlar, Şeyhler, Ahmethacılar, Hacımazlı, Hacışeyh, babaköy, Babalı, Tekkenişinler, Saltıklar, Tekkeli, Şerefsungur, Sofular, Yusufca (Yusuf Hoca),
- İdari ve Askeri İsimler: Beylerbeyi, Alaybeyi, Akıncı(Hatıpoğlu), Naib İshak Çiftliği (Kaymas Erikli), Deliveli, Delihanlar.
- Yeryüzü Şekilleri, Bitki ve Hayvan İsimleri: Bozburun, Esentepe (Yadeş), Kabağağaç, Karağağaç, Kırkarmut, Kurtyeri, Ballar, Dalca(Dağlıca), Çalyer, Pınarlı (Karamaden), Güğercinlik,

Ancak yerleşme birimi isimlerinin değiştirilmesi hususu karşımıza önemli problem olarak çıkmaktadır. Özellikle 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı sonrası II. Abdülhamit tarafından göçmen yerleştirilen birimlere Abdülhamit tarafından verilen isimlerin Meşrutiyetçiler tarafından değiştirildiğini görüyoruz.²¹ Osmanlı Arşiv belgelerindeki kayıtlardan bunları kolaylıkla anlayabilmekteyiz.²² Kandıra köylerinin Osmanlılar zamanında da isimlerinin zaman zaman değiştiğini görüyoruz. Ancak bu değişim dilin tabiiği içinde gerçekleşen değişimlerdir. Kandıralı resmiyette olandan çok farklı olarak isimleri dilinde değiştirebilmektedir. “Hüdaverdiler; Hödüvelle, Hasanfakiher; Hasamaklar, Ahmethacılar; Amatacılar, Tekkenişinler; Tekeşinler gibi.

17 Attila Çetin, *Kandıra Temettuat Defterleri 1844-45*

18 Cahen, 1979, s. 155.

19 Yusuf Halaçoğlu'nun tespitlerine göre, Kandıra'da 1523-1650 yılları arasında şu Türk boyları vardı: Bayındır, Kinik Boyu, Yıva Boyu'na mensub Özbek Cemaati, Türkmen Cemaati, Kızık Boyu'na mensup Danişmend Cemaati, Avşar Boyu'na mensub Döngelli Cemaati, Eymür Boyu. Yusuf Halaçoğlu, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatlar, Oymaklar (1453-1650)*, 6. Cilt. TTK Yayınları.

20 Yörükân taifesinin bulunduğu köyler: Aleflü, Aliler, Araman, Gölköprü, Kaymaslı, Kızılcaali, Sarucaali, Sinanlı, Erikli, Arıklı, Şeyhlü. Aşiret olarak gösterilen gurupların bulunduğu köyler: Bağırğan, Dnişmendlü, Karaman, Tatarlı. Cemaat adı olarak tespit edilen gurupların bulunduğu köyler: Aksakal, Alaybeğli, Alefli, Azaklı.

21 Mehmet Salih Erpolat; “XVI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kocaeli'ndeki Yer Adlarında Meydana Gelen Değişmeler” konulu tebliğinde bu değişikliklerden söz edecektir.

22 Resul Narin, Enver Konukçu, *Serdivan Tarihi*, İstanbul 2013, s. 173. BOA. İ.DH.1328.S.9/13 numaralı Osmanlı Arşiv belgesinde Adapazarı'nda değiştirilen diğer yer isimlerini de bulmak mümkündür.

Ayrıca köy isimlerinden köyün isminin geçirdiği evreleri de takip edebilmekteyiz: Bugün Kaymas Erikli olan köyü adı: İshak Paşa Çiftliği²³ – Erikli Çiftliği²⁴ – Erikli Köyü²⁵ biçiminde bir evrim geçirmiştir.

Kocaeli ve Kandıra'ya iskân edilen bu Türk toplulukları burada bir yeni bir kültürel oluşum gerçekleştirecektir.

Kocaeli'ne gelen göçmenler kendilerinden önce gelenlerle kültürel bir bütünlük oluşturmuşlardır. Burada sözünü ettiğimiz kültürel oluşumda ana unsuru yerleşik Türkmenler teşkil etmektedir. Bunlara bölgede "Manav" adı verilmektedir. Zonguldak ve çevresinde yerleşik Türkmenlere "Kıvırcık" Trakya'da "Gacal" denmektedir.

Manav; "Orta Asya'dan Batı Anadolu'ya gelen Türk, Türkmen, Yörük. Oturursa Manav, gezerse Yörük'tür. Manav, en kıraç toprağa ektiği keteni eğirip büğürüp, şirepten otuyla boyayıp bir iğneye para vererek kara don, ceket yapan, Orta Asya'dan getirdiği kültürle palamut meşesinden çandı evini, bitkilerden ilacını, su değirmenini, fırını ketenin, tohumundan beziryağını yapan, sebzesini eken, her şeyini dışarı ülkelerden satın alanlara inat, her şeyini kendi üreten insanlardır.²⁶

Nitekim "yerleşik Türkmen topluluklarındaki kendi ihtiyaçlarını karşılamayı yaşam tarzı haline getiren düşünce yapısı aslında göçebe kültüründen yerleşik kültüre taşıdıkları bir davranış kalıbıdır.²⁷ Birbirini tamamlayan bu iki ifadeden anlaşılan Manavların eski göçebe topluluklar olduğudur.

Manav teriminin oluşum süreci Anadolu Türklüğü'nün aldığı şekildir.

Kültürün her cephesinde Manav Türkmenlerin kendilerine has niteliklere sahip olduğunu görüyoruz. Kocaeli ve özellikle Kandıra bölgesindeki manavları diğer unsurlardan ayırıcı özelliklerden söz edeceğiz. Bunlar:

Bayram adetleri Kandıra'da dini bayramlar köyler gruplandırılarak yapılır, şöyle ki; Belirli bir bölgede birbirine yakın olan köy muhtarlıkları aralarında anlaşarak bayram günlerini paylaşırlar. Bu günlerde yakın köyler o gün bayram olan köye giderler. Hatta çok yakın olan iki köyden birisinin bayramı sabah iken diğerinin öğleden sonra olduğu örnekler de vardır. Yağcılar köyü ile Kırkarmut köyleri Ramazan bayramında 2. Gün Yağcılarda ikindiye kadar, Kırkarmut'ta ikindiden sonra yapılmaktadır.

Birbirine yakın 20 köyün her iki bayram tablosu aşağıdaki gibidir:

Ramazan Bayramı

Bayram Günü	1. gün	2. gün	3. gün	4. gün
Köy adı	Kaymas Erikli	Ahmethacılar	Çerkeşli	Kayıplar
	Hacıvazlar	Şabanlar	Terziler	Ömerli
	Budaklar	Gölköy	Güğercinlik	Yeniköy
	Sepetçi	Roçkan	Ekmek Yemezler	Kıssalar
	Akçakese	Yunus Emre	Tekkenişinler	Kaymas

Tabloda görüldüğü gibi Ramazan Bayramı üç gün olmasına rağmen Kandıra'da 4 gün üzerinden yapılmaktadır.

23 TD.438.

24 TD.733.

25 583 no'lu Nüfus Defteri.

26 Işıl Altun, *Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm*, 61 (Sözlü Kaynak Reşat Sakarya'dan).

27 Sinem Budun ve diğ., "Küreselleşme Süreciyle Kaybolan Değer: Kandıra Bezi", *Halk Kültüründe Değişim Sempozyumu*, 16-18 Aralık 2005.

Kurban Bayramı

Bayram Günü	1. gün	2. gün	3. gün	4. gün
Köy Adı	Ahmethacılar	Kaymas Erikli	Roçkan	Terziler
	Gölköy	Yağcılar/Kırkarmut	Şabanlar	Ömerli
	Akçakese	Ekmekyemezler	Tekkenişinler	Kayıplar
	Hacıvazlar	Kissalar	Güvercinlik	Safalı
	Düğmeciler	güvercinlik	Yağcılar/Kırkarmut	Sepetçi

- Manavlarda Haremlik-Selamlık usulü yoktur: Kandıra ve İzmit'in manav köylerinde haremlik-selamlık usulü yoktur. Kadınlar örtülü olmak kaydıyla her mekâna girebilir, her erkekle görüşebilir, aynı ortamı paylaşabilir; birlikte çalışabilir, aynı sofraya oturabilir, birlikte sohbet edebilir ancak kalabalık olma durumunda kendiliğinden erkekler bir tarafa kadınlar diğer tarafa geçer.

- Evler iki katlıdır. Alt katta ahır, anbar gibi mekanlar vardır. Üst kat, ailenin yaşam alanı odalar ve anbarlardan oluşmaktadır. Odalardan birisi "içe=içeri" adı verilen odadır. Ev halkının yemek yediği, oturup kalktığı, köy içinden gelenlerle oturduğu yerdir. Ayrıca kadınların ve erkeklerin kabul edildiği ayrı ayrı odalar yoktur. Özellikle köy içinden gelen misafirler demedim. Köy içinden gelenler misafir kabul edilmez. Köy içinden gelen kimseler kapıyı çalmadan hatta seslenmeden bu odaya girebilirler. Hane halkı da bu durumu bildiği için sokakta evinin önünde nasıl giyiniyorsa öyle giyimlidir. Hane halkı ancak kendi özel odalarında serbest kıyafet giyebilir. Misafir köy dışından gelen kimselerdir. Onlar için ayrıca misafir odası açılır.

- Manav evleri birim düzenlemesinde göçebelikten yerleşik hayata geçişin izlerini görmek mümkündür. Yeni yerleşik hayata geçen Yörük evlerinde tuvalet evin dışındadır. Manav evlerinde ise tuvalet yanlık adı verilen eve bitişik inşa edilmiş bir mekanda çözüme kavuşmuştur.

Manav köyleri birbirine çok yakın birimlerden oluşur. Birkaç köy mahalle birleşip divan adını alır.²⁸ Manav köyleri birbirine çok yakın olduğu gibi evler de birbirine çok yakındır. Manav köyünün sokağı bitişik nizam olmayan kasaba sokağından farkıdır.

- İnanış biçimleri: Kandıra köylerindeki inanış biçimlerinde eski Türk inanışlarının izlerini görmek mümkündür:

"Çocuk sahibi olmak amacıyla Kandıra'da Akçakoca'nın mezarının bulunduğu Baba Tepesi'ne, Bağıranlı'da bir mezar ve başında ulu bir ağacın olduğu Tekke'ye, Antaplı'da kutsiyetine inanılan Akpınar'a gitmek, oralardan su ve toprak almak ağaç ve çalılara bez bağlamak yaygın bir rittir."²⁹

"Türk Şamanizmi İslamiyet'ten sonra da Anadolu'da İslami bir görünüşle varlığını sürdürmüştür. Türbelere kutlu ağaçlara giderek çalılara paçavralar bağlamak yüce ve kutsal olarak bilinen varlıklara karşı gösterilen saygı ve onlara tapınıla ilgilidir. Kırgızlarda Şamanizm devrinden kalma mukaddes ağaçlar, ataların ve büyük şamanların mezarları İslamlaştırılmış ve evliyaların türbeleri olmuştur."³⁰

28 Tarihçilerin yaptıkları çalışmalara göre divan; bazen nahiyenin karşılığı, bazen köy ile nahiye arasındaki bir idarî birim, bazen de malî mevzuatla ilgili bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek yaptıkları saha araştırmaları, gerekse tarihçilerin bu verilerinden yararlanan bazı coğrafyacılar da divanların geçmişte kullanılan fakat bugün kullanılmayan ve günümüzde muhtarlığın karşılığı olan bir idarî sistem olduğunu kabul etmektedirler. (Cevdet Yılmaz, *Türkiye'de Tarihçiler ve Coğrafyacılar Tarafından Farklı Anlamalarda Kullanılan Bir Terim: Divan*).

29 Altun, 2004, s. 103.

30 Altun, s.103, (İnan, 1986, s. 168'den).

- Dil özellikleri: “Kocaeli Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Üyesi Doç Dr. Kenan Acar, Manavların konuşma özellikleri ile ilgili olarak pek çok şey söylenebileceğini ifade ettiği yazısında şu özellikleri zikretmektedir:

“- Bu Türk topluluğunun ağızında mevcut olan (ng) ve (ny) sesleri Türkçe'nin karakteristik seslerindedir.

- Manav Türkmen ağızlarının bir bölümünde bugün Moldavya'da yaşayan Oğuz kökenli Gagauz Türkçesinde ve bizim Rumeli ağızlarımızda gördüğümüz yuvarlak ünlü daralmalarına rastlanır. İlk hecedeki “o”lar “u”, “ö”ler “ü”ye dönüşür.

- Kelime başı “k”ları tam bir Oğuz özelliği olarak ötümlüleşip “g” olduğu görülür.”³¹

Ekonomik hayat: Kandıra köylüsünün ekonomisinde “keten” baş sıradadır. Kundak bezinden kefen bezine her şey keten bezindedir. Keten tohumu yağı; bezir, Kandıralı'nın yemeklik yağıdır. Kandıra ve çevresinde keten dokuma tekniği ve ürünleri ile tamamen kendine has özellikler taşır. Manav evlerinde odalar haricinde hayat kısmında tavan olmaması süpürgelik, mısır gibi çok yer kaplayan ancak hafif olan ürünlerin depolandığı alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu düzenleme Kocaeli ve Kandıra bölgesine has uygulamadır. Karşılaştırma olarak Adapazarı'nın Geyve Taraklı Manavlarının mimarisine baktığımızda onların da alt katı ahır olarak kullanılan iki katlı evler yaptıklarını ancak evin üst katının odaları haricinde kalan kesimlerinin de tavanlandığını görmekteyiz. Kandıra köylüsünün üretim tarzı ve ürünleri Kandıra köy mimarisinin şekillenmesine de katkıda bulunmuştur. Bölgede ipekböcekçiliği yapıldığından evlerin ikinci kat sofaları olabildiğince geniş ve havadar tutulmuştur.

Manav genel bir terim olmakla birlikte Batı Anadolu'da Manav olarak kendini tanımlayan Türkmen topluluklarının kültürleri genel hatları ile aynıdır. Ancak bölgeler, vilayetler, kazalar hatta köyler arasında bazı biçim farklılıkları söz konusudur. Kandıra kazasında ağız farklılığını görmek mümkündür. Tekkeşinler Köyü'nde “tarla” denirken, Kaymas Erikli'de “talla” denmektedir.³²

Giyimde Taşköprü Kazası ile farklılıklar vardır. “Taşköprü'de kadınlar Kandıra'dan farklı olarak başlarında keçe fes kullanmazlar, Kadınlar kandıra'da keçe fes üzerine “örtme”, giyerlerken Taşköprü'de fes kullanılmayıp sadece “bürme” takılır.³³ Kadınların ayaklarına giydikleri şalvar Kandıra içinde farklı biçimlerde. Kandıra'nın Doğusundaki köylerde kadın şalvarlarının ağları daha aşağıda iken Akçaova'ya doğru Batı yönünde gidildiğinde Şalvar ağları kısalmaktadır. Kadınlar bu durumda şalvarlarının üstlerine uzunluğu dizlere kadar inen siyah “yeldirme” giyerler. Bu kıyafet Batı'ya doğru İstanbul köyleri dâhil devam eder.

Sözün sonu; Kocaeli ve Kandıra Osmanlı devletinin küçülmesine paralel olarak birçok iç ve dış göç almıştır. Göçle gelen her yeni unsur Kocaeli ve Kandıra kültürüne bir şeyler katarak Anadolu Türklüğünün şekillenmesine katkıda bulunmuştur. Bu bölgede şekillenen yeni kültür manav kültürü olarak adlandırılmış ve günümüzde Türklükle özdeş bir terim haline gelmiştir.

Onların gönüllerinde en temiz sevgiyi, onların sofralarında en güzel aşı bulursunuz, onların yüzlerinde en temiz gülümsemeyi bulursunuz, Onların dillerinde en duru, en temiz en içten Türkçe'yi bulursunuz. 381 Numaralı Şerhiye Sicili'nin 22 no'lu tereke kaydında karşılaştığım şu ifadeler üzerinde değerlendirme yapmayı sizin dilinize bırakıyorum:

31 Kenan Acar, “Kuzey-Batı Anadolu Manav Türkmen Ağızları Üzerine Birkaç Not”, *SAU Fen-Edebiyat Dergisi*, Sayı 2 s. 1-7.

32 Kaynak Kişiler: K.Erikli, Mehmet Yılman, Tekkeşinler; İsmail Dursun.

33 Kerem Çolak, 2006, s. 451.

“sarı kız ma'a malak, güllü kız ma'a malak, iyi kız ma'a malak, solgun kız ma'a malak, palak kız ma'a malak, güzel kız ma'a malak”³⁴

Ben burada Türkiye'deki herhangi bir etnik gurubu anlatmadım. Anadolu Türklüğünün Kandıra'daki yansımasından söz ettim. Manavlar üzerine yapılacak her çalışma aynı zamanda Anadolu Türklüğüne bir hizmet olacaktır. Hepinizi Kandıra Manavları adına Kandıra'nın herhangi bir evine misafir olmaya davet ediyorum.

Kandıra manavı anlaşılmaz sofrasına oturmadıkça.

Kandıra'nın genel görünümü. (1950) (KBB Arşivi)

Kandıra CHP Merkez Bucak Kongresi Delegeleri bir hatıra fotoğrafı çekilirlerken. (1947) (KBB Arşivi)

³⁴ Fatih Kızıllıman, 381 Numaralı Şerîye Siciline Göre (1885-1893) Kandıra Kazası Şeyhler (Kaynarca) Nahiyesi'nde İctimai, İktisadi ve İdari Hayat, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2006, s. 115.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- BOA. İ.DH.1328.S.9/13
- BOA. A.MKT.MHM. 227/95 1277-Z-11
- NFS.d 583
- TD. 436 105/106
- 381 no'lu Kandıra Şeriyeye Sicili (1885-1893)

Araştırma Eserler

- Cahen, Claude, *Anadolu'da Türkler*, İstanbul 1979.
- Türkdoğan, Orhan, *Etnik Sosyoloji*, İstanbul 1997.
- Acar, Kenan, "Kuzey-Batı Anadolu Manav Türkmen Ağızları Üzerine Birkaç Not", *SAU Fen-Edebiyat Dergisi*, Sayı 2 s. 1-7.
- Narin, Resul, Enver Konukçu; *Serdivan Tarihi*, İstanbul 2013.
- Konukçu, Enver, *Hendek Tarihten Sayfalar*, Hendek 2010.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Anadolu'da Aşiretler, Cemaatler, Oymaklar (1453-1650)*, 6. Cilt. TTK Yayınları.
- Makal, Tahir Kutsi, *Anadolu'da Türk Mührü*, İstanbul 1976.
- Yılmaz, Cevdet, "Türkiye'de Tarihçiler ve Coğrafyacılar Tarafından Farklı Anlamalarda Kullanılan Bir Terim: Divan", historystudies.net
- Ortaylı, İlber, *Tarih Yazıcılık Üzerine*, Ankara 2011.
- Çolak, Kerem, "Kocaeli Taşköprü'de Giyim Kuşam", *I. Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Nisan 2006.
- Altun, Işıl, *Kandıra Türkmenlerinde Doğum, Evlenme ve Ölüm*, Kocaeli 2007.
- Güneş, Ahmet, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıldan XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.
- Kızılorman, Fatih, *381 Numaralı Şeriyeye Siciline Göre (1885-1893) Kandıra Kazası Şeyhler (Kaynarca) Nahiyesi'nde İçtimai, İktisadi ve İdari Hayat*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2006.

Kaynak Kişiler:

- Mehmet Yılman, 1937 Kocaeli Kandıra K.Erikli Köyü
- İsmail Dursun, 1948 Kocaeli Kandıra Tekkeşinler Köyü
- Mustafa Esen, 1945 Kocaeli Kandıra Esentepe Köyü
- Mustafa Bakkal, 1952 Kocaeli Kandıra Merkez
- Fatma Arı, 1932 Kocaeli Kandıra K. Erikli Köyü
- Ramazan Nergis Çendiroğlu, 1978, Kandıra Yukarı Kumlu Köyü

ÇENE SUYU'NUN TARİHİ

İhsan Seddar KAYNAR*

Giriş

İzmit'in batısında ve Derince'nin kuzeyinde bulunan 645 metre rakımlı Çene Dağı, Kocaeli yarımadasının en yüksek noktalarından biridir. Çene Suyu'nun kaynağının da bulunduğu bu vadiden doğan Çene Deresi, 8 km. sonra Marmara'ya dökülmektedir. Çene Suyu'nun yakınında Kilisecik denen mevkiye de bir su kaynağı daha bulunmaktadır. Burada bulunan tarihî kalıntılar, Çene Dağı'ndaki insan etkinliklerinin Bizans'a, hatta Roma İmparatorluğu'na kadar götürülebileceğine işaret etmektedir.¹ Bu çalışmanın hazırlanması sürecinde incelediğimiz kaynaklarda Çene Suyu'nun mülkiyetinin varlığına işaret eden bir "mülk hücceti"ne ulaşamamıştır. Vakıf suyu olabileceğine dair bir vakıf mütevellisi de yoktur.² Suyun mülkiyetine dair ilk tartışma/anlaşmazlık, 20. yüzyılın hemen başında 1911 yılındadır. Çalışmamız, Evliya Çelebi'nin meşhur seyahatnamesinin incelenmesi ile başlayarak, 1911'deki bu anlaşmazlığı anlatarak sona ermektedir.

İzmit körfezi çevresindeki İstanbul'a giden tarihî yollar (20. yüzyılın modern karayolları gibi) deniz kenarından değil, daha içeriden geçmektedir. Çene Suyu'nun şöhretinin nedenlerinden biri de bu yolların, bu su kaynaklarına uğramasıdır. Yakın çevredeki tarihî kalıntıların varlığı ile Çene Suyu'nun kaynağı; hem İzmit-İstanbul, hem de Körfez-Ağva istikametine doğru çeşitli güzergâhların geçiş noktası olarak görülmektedir. Bu nedenle, Çene Dağı üzerindeki su kaynakları isimleri verilmeden pek çok tarihî metinde yer bulmaktadır.

İzmit'in Roma, Bizans ve Osmanlı idaresinde faal bir merkez olmasıyla benzer olarak, şehrin su ihtiyacının karşılanmasında da aynı süreklilik görülmektedir. Kocaeli üzerine yapılan

* Araştırma Görevlisi, Hakkari Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, İktisat Tarihi Anabilim Dalı, e-posta: seddar@gmail.com

1 Çene Dağı'nda 3. derece arkeolojik sit alanı bulunmaktadır. Çenedere örenyeri ise 1. ve 3. derece arkeolojik sit alanıdır. Detaylı bilgi için *Kocaeli İl Çevre Durum Raporu*, Kocaeli Valiliği, 2010. Bölgedeki suyun kaynağı ile ilgili jeolojik inceleme 1960'larda yapılan bilgilerle sınırlıdır. Çene suyu, kuarsitten çıkan bir kaynaktır, detaylar için İ. Enver Altınlı, "İzmit-Hereke-Kurucadağ Alanının Jeoloji İncelemesi", *Maden Tetkik Arama Dergisi*, 71(1968), s.19.

2 Su hukuku alanında yazılmış en önemli eserde, bu konuyla ilgili kavramların hem açıklaması yapılmakta, hem de arşiv vesikaları ile açıklamalar yapılmaktadır. Ancak, konunun İstanbul üzerinden anlatıldığına dikkat edilmelidir. *İstanbul Su Külliyyatı 14, Vakıf Su Tahlilleri 2, Su Hukuku ve Teşkilatı*, Gülfettin Çelik, İstanbul Araştırmaları Merkezi Yayınları, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, 2000.

çalışmalarda bölgenin en meşhur suları olarak başlıca iki su kaynağından bahsedilmektedir: Paşa Suyu ve Çene Suyu. Paşa Suyu, bütün tarihî dönemler boyunca şehir merkezinin su ihtiyacının karşılanmasında en önemlisidir. Camilere, mahalle çeşmelerine, değirmenlere verilen su budur.³ Paşa Suyu'nun mülkiyeti kişilerde ya da vakıflarda değil, doğrudan devlete aittir; yani miri bir sudur.⁴ Suyun kaynağı olan yerde, aynı adla anılan Paşa Deresi de bulunmaktadır. İzmit'e 20 km mesafedeki tescilli doğal sit alanı olan bu kaynağın çevresinde İzmit'i çağlar boyunca suladığına işaret eden 21 tane su kemeri bulunmaktadır.

19. Yüzyıl Öncesi

Evlıya Çelebi (1611-1684)seyahatlerinde İzmit'e birkaç defa uğramıştır. İzmit'i çok sevmiş ve övmüştür. İzmit'in suyunun, havasının vehamamının çok güzel olduğunu anlatır. Ancak şehir merkezinde çeşmelerden içtiği suların Paşa Suyu olması muhtemeldir. Yaygın olarak tersi bilinmesine rağmen; *Evlıya Çelebi Seyahatnamesi*, Çene Suyu'ndan bahsetmez.

Seyyah Guillaume Grelot, 1680 yılında yayınlanan seyahatnamesinde İzmit'ten Kadıköy'e olan seyahatini yazmaktadır.⁵ Yavuz Ulugün hazırladığı derlemede orijinal metinde olmamasına rağmen, "Çene Suyu" ara başlığını eklemiştir.⁶ Seyyah, bazı kolaylaştırıcı nitelermeler yapmasa bile, suyun adını vermemektedir. Seyyahın tarif ettiği su kaynağı; İzmit'in batısında ve körfezin sonunda yer almaktadır ve bu suyun biraz batısında Dil İskelesi vardır. Anılan suyun alüminyumlu olduğu, Rumlar ve Türkler tarafından mucizevî olarak anlatıldığı, iyileştiremediği hastalığın olmadığı ve küçük bir dağa bağlı bir kayanın dibinde doğduğundan bahsedilmektedir. Seyahatnamesi 1714'te yayımlanan Corneille Le Brunde, adını anmamasına rağmen, Dil Burnu'na çok yakın olan bu sudan bahseder.⁷ Yavuz Ulugün, bu seyyah için de ara başlık koyarak "Çene Suyu & Dil Burnu" imasını yapar.⁸ Seyyah⁹, Türklerin ve Rumların hastalıkların tedavisi için akın akın gittikleri maden suyu akan bir çeşmeden bahseder. İki seyyah da benzer yollardan geçerken benzer hikâyeler anlatırlar. Ancak iki seyyahın da bahsettiği yer, coğrafi konumu itibarıyla Çene Suyu olamaz.

Richard Pococke, 1745'te basılan seyahatnamesinde, İzmit'ten İstanbul'a doğru giderken İzmit'e çok yakın bir mevkide gördüğü şap içeren bir su kaynağından bahseder.¹⁰ Bu seyyah gördüğü suyun adını da verir: "Chaiefu". Suyun bulunduğu yeri tarif ederken¹¹, yöresinde Meryem Ana Kilisesi'nin temellerinin olduğunu ve Hristiyanlarca belirli aralıklarla ziyaret edildiğini yazar. Seyyahın not ettiği su, şap içerdiği için büyük miktarlarda İstanbul'a gönderilmektedir ve difteri gibi bazı hastalıklara iyi gelmektedir. Tarif edilen bu yerin Çene Dağı olma ihtimali çok yüksektir. Çene Dağı'nda Çene Suyu'na yakın bir mevkide Kilisecik Suyu da bulunmaktadır. Kilisecik Suyu civarındaki tarihî kalıntılar, seyyahın aktardıklarını anımsatmaktadır. Seyyahın orijinal metinde yer verdiği "Chaiefu" adı, fonetik olarak "çene" adını andırırsa da, iki isim birbirine çok da benzememektedir.

19. Yüzyıl

Prof. Dr. Atilla Çetin, Çene Dağı'na yaptığı bir ziyaretten hareketle kaleme aldığı gezi yazısını 218 Numaralı Mühimme Defteri'nde sayfa 106, hüküm 343'te olan bir

- 3 Paşa Suyu üzerine yazılmış müstakil eserler mevcuttur. Özellikle, Müzeyyen Ünal, *İzmit Antik Su Sistemleri ve Paşasuyu*, Kocaeli, 2001.
- 4 Ahmed Nezih Galitekin, *Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Birkaç Damla*, Kocaeli, 2006, s.69.
- 5 Guillaume Grelot, *Relation nouvelle d'un voyage de Constantinople*, Paris, 1680, s. 43.
- 6 F. Yavuz Ulugün, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmir, 2008, s.49.
- 7 Corneille Le Brun, *Voyageau Levant*, Paris, 1714, s.61. Ayrıca yazıldıkları tarih itibarıyla artık telif sorunu olmayan seyyahların seyahatnamelerine books.google.com.tr ve archive.org sitelerinden ulaşmak mümkündür.
- 8 Ulugün, s.51. Ulugün'ün, bu seyyahın yaptığı çeviri, özetleme de denebilecek bir kıvamdadır ve yöreye ait bazı çok önemli ayrıntıları içermez.
- 9 Brun, s.61.
- 10 Richard Pococke, *A Description of the East, and Some Other Countries*, Vol.2 Part.2. Londra, 1745, s.97.
- 11 Pococke, s.97.

olayı anlatarak bitirmektedir.¹² Bu defterde, 1803 yılında yaşanmış bir hırsızlık ve darp olayından bahsedilmektedir. Olay, Çene Suyu yakınındaki derbende¹³ yarım saat mesafede gerçekleşmiş ve Bereketli Madeni'nden Tatar Osman ile İstanbul'a gönderilen otuz altı buçuk okka gümüşe eşkiya tarafından el konulmuştur. Tatar Osman, kaçarak canını kurtarmıştır, ancak gümüşlere eşkiya el koymuştur.

Çene Dağı'nda bir derbent olduğunun habercisi olan bu Mühimme Defteri kaydını, İzmit Kadı Sicillerindeki salyane¹⁴ defteri kayıtları da desteklemektedir. Meral Akşener'in doktora tezi olarak hazırladığı 1805-1814 yıllarını kapsayan hükümleri içeren İzmit Şeriye Sicil Defteri'nde 76 hüküm bulunmaktadır.¹⁵ Belirli bir tarih aralığı için hazırlanan (genellikle 1 yıllık) salyane defterlerinde yapılan ilk ödeme kalemleri içinde Çene Dağı ya da Çene Deresi sekbanları¹⁶ görülmektedir. Bu kadı sicilinde her yıl için ayrı bir salyane defteri bulunup, her birinde İzmit için ödeme¹⁷ yapılan üç ayrı derbent görülmektedir: Çene Deresi sekbanları (Çene deresi derbendi), Sapanca Yolu Sekbanları ve Karanlık mühlike derbendi. Çene Deresi sekbanlarının kulübelerinin tamiri için yapılan ödemeyi¹⁸ yine salyane defterinde görmek mümkündür.

Çene Suyu'nu İstanbul'un meşhur suları sınıfına yükselten ve ona bu değeri layık görerek Osmanlı'nın meşhur suları arasına yerleştiren Muhammed Hafid Efendi'dir.¹⁹ İstanbul Araştırmaları Merkezi'nin hazırladığı "İstanbul Su Külliyesi" serisinin 13. kitabı olan "19 ve 20. yüzyılda İstanbul Suları"²⁰; İstanbul çevresinde önemli olduğu düşünülen sular üzerine yazılmış metinleri derleyerek bir araya toplamıştır. Muhammed Hafid Efendi'nin İstanbul'un meşhur sularının listesini yaparken Çene Suyu'ndan da bahsettiği "Mehahül-Miyah" eseri; diğer metinler arasından sıyrılarak 19. yüzyılın başları açısından çok önemli değerlendirmeler sunmaktadır. Yazar, iyi bir suda olması gereken özellikleri nitelikleriyle belirtir ve kendine has bazı ölçütler geliştirir. Metinden, yazarın bu metni babası öldükten sonra yazdığı anlaşıldığından, eser tahminen 1804 ile 1811 yılları arasına tarihlenebilir.

Muhammed Hafid Efendi, İstanbul'un meşhur sularını saymaya "yağmur suyu" ile başlar ve ona "beşinci derece"yi layık görür. Kısıklı'daki Büyük Çamlıca'da bulunan Çamlıca Suyu'na derece vermemesine rağmen, "suların padişahı Çamlıca"dir, der. Kestane Suyu (Sarıyer'e yarım saat mesafede) ve Kayış Pınarı Suyu (Üsküdar'a bir saat mesafede) beşinci derecededir. Sultan Çiftliği (Üsküdar'a bir saat), Karakulak Suyu (Hünkâr İskeleyi'nin arkasındaki Dereşeki Köyü), Kısıklı Suyu (Bulgurlu'daki Temürce Suyu), Mirahür Köşkü Suyu (Kağıthane), Gümüşsuyu (Sultaniye'de yer alır ve ayazmadır), Tokmak Suyu (İstinye) ve Halkalı Suları "altıncı derece"dir.

12 Atilla Çetin, *Kocaeli-Sakarya Tarihinden*, Kocaeli, 2004, s.74.

13 *Osmanlı Devleti'nde yolların ve seyahat emniyetinin sağlanması için küçük bir kale şeklinde kurulmuş karakollara verilen ad. Ayrıntılar için, Yusuf Halaçoğlu, "Derbend", TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 9, s.162-164.

14 *Osmanlı maliyesinde ve taşra teşkilatında yıllık maaş ödemelerini, vergileri toplu bir rakam üzerinden tesbit edilen ve buna göre toplanan eyaletleri ifade eder. Ayrıntılar için, İdris Bostan, "Salyane", TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 36, ss.59-60.

15 Meral Akşener, *İzmit Şer'iyye Sicili: (4 Muharrem 1220-25 Şevval 1230), (4 Nisan 1805-30 Kasım 1814)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1992. Bu sicil, İSAM'daki Kadı Sicilleri Kataloğu Veri Tabanında bulunan 10 defterden en eski İzmit Sicilidir. Ayrıca İzmit civarı için 3 tane de Kandıra Sicili bulunmaktadır.

16 Bostan, *Sekban...*, s.326. Burada bahsi geçen sekbanların görevinin yol güvenliğini ve bakımını sağlayan koruculuk olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, Sekban teşkilatı, 1826'da Yeniçeri Ocağı ile beraber kaldırılmıştır.

17 *Salyane Defteri 1224 yılı için Çene deresi derbenti bir senelik ücreti 540 guruş, Karanlık mühlike derbendi bir senelik ücreti 250 guruş. 1224 yılı için salyane defterindeki toplam 51822 guruş. Salyane Defteri 1225 yılı için Çene deresi sekbanlarına 540 guruş ve Karanlık Mühlike sekbanlarına 650 guruş. 1225 yılı için salyane defterindeki toplam 44995 guruş.*

18 *Salyane Defteri 1223 yılı için Çene deresi derbenti bir senelik ücreti 540 guruş ve Çenederesi sekbanlarına kulübe tamiri için 24 guruş.*

19 Atif Efendizade Muhammed Hafid Efendi, "Mehahül-Miyah" (Meşhur Sular) adlı eseri, İstanbul suları üzerine yazılmış en bilinen yazıdır. Adına kütüphanesi bulunan tek şeyhülislam olan Şeyhülislam Aşir Efendi (ö. 1729-1804)'nin oğlu olan Hafid Efendi; Rumeli Kazaskeri iken, 21 Aralık 1811'de hastalıktan ölmüştür. Daha fazlası için, Ahmet Kala, *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. yüzyılda İstanbul Suları*, İstanbul, 2000, s.33.

20 Kala, "Neşredilen Metinler Üzerine...", s.27.

Yazar, İstanbul dışından listeye aldığı tek su olan Çene Suyu'na "Çekemem Çene Suyu şöhretini" diye seslenirken, ona "altıncı derece"yi layık görmektedir.²¹ İzmit'te 10 gün kalmasına rağmen, orada bulunduğu süre içinde Çene Suyu içmemiştir. Çene Suyu'nun önemine işaret etmek amacıyla bir tavsiye olarak, İzmit'ten İstanbul'a gelirken hediye olarak Çene Suyu'nun getirilebileceğini belirtir.

Narhçı Suyu (Baltaoğlu Limanı çayırının sonundaki Kanlıkavak'tan çıkan ve Narhçı yalısının altındaki çeşmeden akar), Turunclu Suyu (İstanbul'a iki saat mesafede Turunclu çiftliği) ve Kırkçeşme; "yedinci derece"dir. Nazır Ağa Suyu (Haliç'te Deftardar İskeleyi'nde Birincikli ayazma diye meşhur) ve "Kar Suyu"na sekizinci dereceyi vermektedir. Anadolu Hisarı'ndaki Amucazade Hüseyin Paşa'nın evinin arkasında bulunan "Dolanma Dolayı Pınarı"na dokuzuncu dereceyi vermektedir.

1808-1839 yılları arasında saltanatta olan II. Mahmut, yurt gezilerine çıkan ilk padişah'tır. İlk gezisine 1831'de çıkmıştır. Basit birer turistik gezi olmayan bu geziler için, padişah gittiği yerlerde gezilerinin amacını; "hayır eserleri yaptırmak ve sıkıntıları gidermek" olarak açıklamaktadır. Genel olarak İstanbul ve yakın çevresini gezen padişah İzmit, Gemlik, Tekirdağ, Gelibolu, Çanakkale, Keşan, Edirne, Varna, Silistre ve Rusçuk gibi merkezleri ziyaret etmiştir. Bu geziler hakkında bilgiler çeşitli kaynaklarda ayrıca yazılmıştır.²²

1836'daki ikinci defa geldiği İzmit gezisi, padişahın dördüncü gezisi olmuştur. Yapımına 1832'de başlanılan İstanbul-İzmit posta yolunun tamamlanmış olması nedeniyle 21 Kasım 1836'da Üsküdar'dan fayton ile başlayan seyahatin bütün aşamaları karadan yapılabilmektedir. II. Mahmut'un yanında şehzadeleri Abdülmecid (1823 doğumlu) ve Abdülaziz (1830 doğumlu) Efendiler de bulunmaktadır.²³ Bu gezi sırasında padişah, 2-3 Aralık günlerinden birinde ünlü Çene Suyu'nun kaynağına da bizzat gitmiş ve yerinde incelemelerde bulunmuştur. Muhtemelen ilk defa bir padişah, yanında iki oğlu ile bir su kaynağına gitmiştir.

1839 yılında basılan "Souvenirs de l'Orient" adlı seyahatnamede, seyyah Çene Dağı'ndan ve bir çeşmeden bahseder.²⁴ Ancak bu seyyahın anılarını çok önemli kılan bir detay vardır²⁵, daha önceki seyyahların ham bilgilerinin köklerini burada görmek mümkündür. Seyyah, "Meletius"tan alıntı yapar. Deniz yolunu kullanmasına rağmen, doğrudan tanıklık etmediği halde, kürekçilerden dinlediği hikâyeyi not etmektedir. Kürekçilerin anlatımına göre Çene Suyu, hastalıkları tedavi eden mucizevî bir sudur. Seyyah'ın tahminine göre bu su Meletius'un²⁶ işaret ettiği maden suyu çeşmesidir. Türklerin Çene Dağı dediği yer, bugün halen çok sayıda güçsüzü kendine çekmektedir.

21 Muhammed Hafid Efendi, "Mehahül-Miyah": *Çekemem Çenesuyu şöhretini; Ekseri bilad-ı Anadolu'ya iskele olan İzmid kazasına üç sa'atre's-i cebele karib mahalde cari ve hatime-i derece-i sadise ve meraret ü sikletden ma'ada hasıyyeti mahsuse değildir. İdrara i' anet ve medarı beyne'n-nas mütevatir ve meşhur iken hasbe'l-ik-tiza on gün mikdarı İzmid'de müdaventimizde meşhudumuz olmadı. Ancak İstanbul'a getirenler hediye makamına kaim ve sudan katre mislini cazimdirler. Kala, "Mehahül-Miyah...", s.249.*

22 Ama özellikle *Takvim-i Vekayi* gazetesinde özetlenerek yer bulmuşlardır. Gazetenin nüshalarına "Hakkı Tarık Us Collection"dan ulaşılmıştır. Ayrıca gazetenin nüshalarına http://www.tufts.ac.jp/common/fs/asw/tur/htu/ve_gazeteler.ankara.edu.tr adresinden de ulaşılabilir. Her iki arşivdeki gazetelerin okunabilirlikleri birbirinden farklıdır.

23 Abdülkadir Özcan, "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 361-380. Diğer detaylar için Lütfi tarih, 1302, s. 63-64.

24 Marie-Louis Auguste de Martin du Tyrac de Marcellus, *Souvenirs de l'Orient*, c. 1, böl. 4, Paris, 1839.

25 Marie-Louis Auguste, s.139.

26 Eğer seyyah'ın bahsettiği kişi Antakyalı Aziz Meletios ise, kendisi çok önemli bir piskopostur. Çene Suyu, belki de dinler tarihinde kendine çok önemli bir yer bulabilir. Ancak ulaşabildiğimiz yazılı eserlerde, buranın ayazma olabileceği ya da olduğu üzerine bir belirti yoktur. Türklerle Rumlar'ın yılların belirli dönemlerinde gittiği, mucizevî su, yakınında da kilise kalıntıları olması, Çene Dağı'nda bir mevkinin ayazma olduğuna dair güçlü kanıtlar içermektedir. Ancak böyle bir kayıta henüz ulaşılabilmemiş değildir.

Temettuat Defterleri 1844-45 yıllarına dair vergi temelli verileri barındıran bir kaynaktır. Vergilendirilebilen bütün kaynakların, hane üzerinden kaydedildiği bu defterlerde İzmit merkezi için hazırlanmış olanı Tuğba Okuyan tarafından çalışılmıştır. Ancak İzmit için hazırlanan bu temettuat defterinde Çene Suyu'na ait bir kayıt yoktur.²⁷ Anılan defterde İzmit merkezi ve çevresinde yer alan 17 mahalle, 22 köy ve 4 çiftlik bulunmaktadır. Bölgeye ait başka temettuat defterleri olsa da, idari ve coğrafi olarak Çene Suyu'nun bu defterde yer alması beklenmektedir. Buradan çıkan sonuç, Çene Suyu'nun vergilendirilen bir iktisadi işletme olmaması nedeniyle temettuat defterinde görünür olmamasıdır. Ayrıca hem Sekban Ocağı'nın kaldırılması, hem de derbend yapılanmasının kademeli olarak kaldırıldığı bir dönemde, 19.yüzyılın başına ait kayıtlarda görünen Çene Deresi derbend ve sekbanlarının, 19.yüzyılın ortasında tamamen tasfiye olduğu da söylenebilir.

Sultan Abdülaziz, küçük bir çocukken babası ile geldiği İzmit'e 1863 yılında Av Köşkü olarak kullanacağı Kasrı Hümayun'u yaptırmıştır. Mimarı Balyan kardeşlerden Amira Karabat Balyan olan Kasrı Hümayun'un en önemli özelliği İstanbul dışında yapılan tek saray olmasıdır.²⁸ Kasrı Hümayun'un taç kapısı üzerindeki kitabede İzmitli Şair Savfet'in 22 dizelik kasidesi bulunmaktadır. Padişah için yazdığı bu kasidenin bir yerinde²⁹, Sultan Abdülaziz'in çocukken babasıyla ziyaret ettiği Çene Suyu'ndan bahsetmektedir. Şair, kendi tuhaf sözlerinin Çene Suyu gibi tatlı olduğunu söylemektedir. Burada, Çene Suyu'ndan bahsedilmesine sebep; şairin padişahın çocukken geldiği yere bir göndermede bulunmaktadır.

20. Yüzyılın Başları

Ahmed Zülkifl Paşa³⁰ 1911 yılında, imtiyaz talebinde bulunarak Çene Suyu'nun şehre getirilmesi için bazı girişimlerde bulunmuş ve nihayetinde borularla İzmit'e getirilmesi için belediye ile 45 yıllık bir imtiyaz anlaşması imzalamıştır.³¹ Ancak Çene Suyu'nun hangi mevkide ve kimin arazisinde olduğu tartışma konusu olmuştur.³² (Mahmud Beyzade) Kazım Beyde³³, Çene Suyu'nun kendi mülkünde olan Mekri Çiftliği'nin ortasında olduğunu belirterek Şura-yı Devlet'e başvurmuş ve İzmit Belediyesi'nin Ahmed Zülkifl Paşa'ya verdiği imtiyazın iptal edilmesini istemiştir.³⁴ Çene Suyu'nun bulunduğu arazinin mülkiyeti hususundaki bu anlaşmazlıkla ilgili yazışmalar birkaç sene daha sürmüştü; ancak Çene Suyu'nun demir borularla İzmit'e getirilmesi girişimi ileriki bir tarihe kalmıştır.³⁵

Son olarak, Çene Dağı'ndaki su kaynağının (Çene Suyu) çağlar boyunca önemli bir değer olduğu açıktır. Çene Suyu'nun İzmit'te ve İstanbul'da tadını ve adını bilenler çoktur. Bu nedenle Çene Suyu'nun İzmit'le olan yerellik ilişkisinin, İstanbul için de geçerli olduğunu unutmamak gerekir. Ancak, Reşat Ekrem Koçu'nun hazırladığı *İstanbul Ansiklopedisi*'nde kendisine yer bulamamıştır.³⁶ Ansiklopedideki İstanbul üzerine yazılmış detaylar, o kadar ihtişamlıdır ki, "Çene" maddesinden, hariç bir de "Çene Suyu" maddesinin olması beklentisi oluşmaktadır. Eserde, çene ile ilgili İstanbul ağzındaki mecazi deyimler aktarılmış ve beklentimiz, karşılık bulmamıştır. Bu, toplumsal hafızada bazı değerler gibi "Çene Suyu"nun meşhurluğunun da dönemsel olduğuna işaret etmektedir.

27 Tuğba Okuyan, İzmit Temettuat Defterleri, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004.

28 http://www.kocaeli.gov.tr/default_B0.aspx?id=890, Erişim Tarihi 01.04.2014.

29 "Acebi sözlerim olup Çenesuyu gibi ihla" (Toy sözlerim Çenesuyu gibi tatlı oldu), "Ricam oldur o hakan-ı serir-i mülk ihsana"(Dileğim odur,o ülke tahtını başışlayan hakana).

30 Ahmed Zülkifl Paşa, Bitlisli Müşir İsmail Hakkı Paşa'nın oğludur ve Abdülaziz'in kızı Saliha Sultan ile evlenerek saraya damat olmuştur. Bazı arşiv kayıtlarında adının önünde "Damat" yazmasının nedeni budur.

31 DH.İD. 41/14.

32 BE0. 3942/295595.

33 Evrakların altına İzmitli emlak sahibi olarak imza atmaktadır.

34 ŞD. 3108/7.

35 DH.İD 31726 ve ayrıca Çene Suyu bahsi şu kitapta da işlenmektedir, Ahmed Nezih Galitekin, *Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Birkaç Damla*, Kocaeli,2006, s.99-98.

36 Reşat Ekrem Koçu, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:7, Fasikül:100, İstanbul, 1964. s.1821.

Sonuç

İzmit'in meşhur Çene Suyu üzerine yapılan bu çalışmada ulaşılan veriler kronolojik bir sırayla verilmeye çalışılmıştır. Böylece tarihin akışı içinde bazı bağımsız bilgilerin (tesadüflerin), aslında birbirleri arasında süreklilik gösterdiği görülmüştür.

Cumhuriyet ile beraber halkın gündelik hayatındaki kullanımının yanında Çene Suyu'nu kullanmak isteyenler de çeşitlenmiştir. Ancak kaynaktan çıkan suyun azlığı nedeniyle bu kullanım teşebbüslerinden vazgeçilmiştir. Çene Suyu daha sonra, İzmit'e boru döşenerek getirilmiştir. İzmit Belediyesi tarafından şişelenen Çene Suyu'nun yurdun çeşitli yerlerine dağıtımına başlanmıştır.³⁷ Çalışmamız, Cumhuriyet dönemi ile sona ermektedir. Zira Çene Suyu'nun Cumhuriyet dönemindeki hikâyesi başka bir çalışmanın konusu olacak kadar kapsamlıdır. Ancak bölgedeki Bizans dönemine ait çalışmaların çoğalması ve hızlanması ile bugüne dair de yanıtını araştırdığımız pek çok soruyu aydınlatmak kolaylaşacaktır.

RESİMLER

Paşasuyu İnşaatı temel atma töreni (1932) (KBB Arşivi)

³⁷ 8/9/1943'te "Gümrük ve İnhisarlar Vekaleti için 700 damacana çene suyu ihtiyacının pazarlıkla temini" Cumhuriyet Arşivi.

İhsan
Seddar
KAYNAR

KAYNAKÇA:

- Akşener, Meral, *İzmit Şer'iyye Sicili: (4 Muharrem 1220-25 Şevval 1230), (4 Nisan 1805-30 Kasım 1814)*, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 1992.
- Altınlı, İ. Enver, "İzmit-Hereke-Kurucadağ Alanının Jeoloji İncelemesi", *Maden Tetkik Arama Dergisi*, 71(1968), s. 1-26.
- Bostan, İdris, "Salyane", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 36, s. 59-60.
- Brun, Corneille Le, *VoyageauLevant*, 1714, Paris.
- Çelik, Gülfettin, *Vakıf Su Tahlilleri 2: Su Hukuku ve Teşkilatı*, İstanbul, 2000.
- Çetin, Atilla, *Kocaeli-Sakarya Tarihinden*, Kocaeli, 2004.
- DH.İD. 41/14 , BEO. 3942/295595 , ŞD. 3108/7, DH.İD 31726
- Galitekin, Ahmed Nezih, *Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Birkaç Damla*, Kocaeli, 2006.
- Grelot, Guillume, *Relationnouvelled'unvoyage de Constantinople*, Paris, 1680.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Derbend", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 9, s. 162-164.
- Kala, Ahmet, *Vakıf Su Tahlilleri 1: 19 ve 20. yüzyılda İstanbul Suları*, İstanbul, 2000.
- *Kocaeli İl Çevre Durum Raporu*, Kocaeli Valiliği, 2010.
- Koçu, Reşat Ekrem, *İstanbul Ansiklopedisi*, Cilt:7, Fasikül:100, İstanbul, 1964.
- Marie-Louis, Auguste de Martin duTyrac de Marcellus, *Souvenirs de l'Orient*, c. 1, böl. 4, Paris 1839.
- Okuyan, Tuğba, *İzmit Temettuat Defterleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya, 2004.
- Özcan, Abdülkadir, "II. Mahmud'un Memleket Gezileri", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul, 1991, s. 361-380.
- Özcan, Abdülkadir, "Sekban", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, cilt: 36, s. 326-328.
- Pococke, Richard, *A Description of the East, andSomeOtherCountries*, Vol.2 Part.2. Londra, 1745.
- *Takvim-i Vekayi*, Sayı 140, 1836.
- Ulugün, F. Yavuz, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmir, 2008.
- Ünal, Müzeyyen, *İzmit Antik Su Sistemleri ve Paşasuyu*, Kocaeli, 2001.

TANZİMAT'TAN II. MEŞRUTİYET'E İZMİT MUTASARRIFLIĞI'NDA KARAYOLU YAPIM ÇALIŞMALARI

Emrah ÇETİN*

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu'nda yıllardır devam eden kayıplar, yıkımlar ve bir türlü sonuca bağlanamayan islahat girişimleri nedeniyle devletin tüm kurumları bozulmuştu. İmparatorluk idarecileri, bozulan kurumları yeniden modern bir hale getirerek çağı yakalamayı amaçlıyordu. İmparatorluğun yıllardır ihmal ettiği önemli noktalardan birisi de karayolları idi. Ancak özellikle XIX. yüzyılın ortalarından itibaren devletin ülkeyi bayındır hale getirmek için çalıştığı ve bu doğrultuda karayolu meselesine büyük önem vermişti. Hükümetin, belirlediği programlarla eski yolları tamir etmeye çalıştığı, karayolu yapımı için yeni projeler hazırladığı, birbiri ardına yollarla ilgili nizamnameler çıkardığı görülmektedir.

Tanzimat idarecileri karayolları konusunda iyi bir miras devralmamışlardı. Osmanlı İmparatorluğu uzun yıllar boyunca yalnızca mevcut yolların korunması ile yetinmiş, karayolları ile ilgili yeterli çalışmaları yapamamıştı. Devletin diğer kurumlarında görülen yıkıntı ve çöküntü ulaşım alanında da görülmekteydi. Anadolu'nun birçok bölgesinde önceki yıllardan kalan yollar ve köprüler bakımsızlıktan kullanılamaz hale gelmişti. Devlet yalnızca savaş zamanlarında askeri amaçla kullanılacak yolların bakım ve onarımını yaptırarak bunları açık tutmakla yetinmişti.

Osmanlı İmparatorluğu'nun toprakları üzerinde bulunan yolların büyük bir bölümü Osmanlılara kendilerinden önce bu bölgelere hâkim olan devletlerden kalmıştı¹. Özellikle Romalıların Anadolu üzerinde inşa ettikleri yollar Osmanlılara kalan yol mirasının büyük bölümünü oluşturmaktaydı². Oldukça geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Osmanlı

* Yrd. Doç. Dr., Bartın Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: emrahc@bartin.edu.tr

1 Klasik dönem Osmanlı yolları ve ulaşım teşkilatı üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmaların büyük bir kısmı Derbend ve Menzil teşkilatları ile ilgilidir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1990; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002; Rıza Bozkurt, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İlaş Menzilleri*, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara 1966; W. M. Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960; Donald Edgar Pitcher, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999; Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, Çev. Nilüfer Epçeli, C. I-II, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010; Franz Taeschner, "Muhtelif Devirlerde Anadolu Yolları ve Cihan Münakalatına Nazaran Vaziyeti", Çev. Hamit Sadi, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, C. 5, S. 1-2, Haziran-Kanun-ı Evvel 1926, Milli Matbaa-İstanbul, 1927, s. 96-108.

2 Ramsay, *Anadolu'nun Tarihi...*, s. 54-86.

İmparatorluğu'nda yol şebekesi, Rumeli ve Anadolu yol şebekesi olmak üzere iki ayrı bölümde incelenebilir. Osmanlı döneminde başkent İstanbul'u Balkanlara, Batı Karadeniz'e ve Orta Avrupa'ya bağlayan üç ana yol mevcut idi. Bu yollar *Sağ Kol Güzergâhı*, *Orta Kol Güzergâhı* ve *Sol Kol Güzergâhı* olarak adlandırılan üç ayrı kola ayrılıyordu. Bunlardan *Sağ Kol Güzergâhı*, İstanbul'u, Batı Karadeniz ve Kırım'a ulaştıran kol idi. İstanbul'dan başlayan bu kol Çatalca, Vize, Kırkkilise, Prevadi, Karasu, Babadağ, Akkırman yolu ile Özi ve Kırım'a ulaşıyordu. *Orta Kol Güzergâhı*, İstanbul'dan Orta Avrupa içlerine kadar ulaşan kol idi. Bu yol, İstanbul, Büyükçekmece, Silivri, Çorlu, Lüleburgaz, Babaeski, Havsa, Edirne, Filibe, Sofya ve Niş üzerinden geçerek Belgrad'a kadar uzanıyordu. Yunanistan yolu olarak adlandırılan *Sol Kol Güzergâhı* ise; İstanbul, Silivri, Tekirdağ, Malkara, Ferecik, Dimetoka, Gümülcine, Pravişte, Lanzaka, Larissa (Yenişehir) yolu ile İstefe (Tebai)'ye oradan da Eğriboz üzerinden Gordüs'e ulaşıyordu. Bu üç ana yol içinde en işlek olanı Orta Kol Güzergâhı idi. Balkanlar üzerinde iktisadi, siyasi ve askeri egemenlik kurabilmek için bu yola hâkim olmak ve daima bunu açık tutmak gerekiyordu³.

Osmanlı İmparatorluğu'nun başkenti İstanbul'u, Anadolu ve Anadolu üzerinden Kafkasya, İran, Irak, Suriye, Kutsal Topraklar ve Mısır'a bağlayan üç ana yol vardı. Bu yollarda yine *Sağ Kol Güzergâhı*, *Orta Kol Güzergâhı* ve *Sol Kol Güzergâhı* olarak adlandırılan üç ayrı kola ayrılıyordu. Osmanlılar döneminde *Anadolu Sağ Kol Güzergâhı*; İstanbul'dan başlayarak İzmit, İznik, Yenişehir, Bozöyük, Eskişehir, Seyitgazi, Hüsrev Paşa Hanı, Iğın, Konya, Karapınar, Adana, Misis, Payas, Belen, Antakya, Şam üzerinden Mekke ve Medine'ye uzanmaktaydı. Anadolu Sağ Yolu, askerî ve ticari amaçlarla en sık kullanılan yol olup Anadolu'nun en işlek yol güzergâhı idi. Bu yol Balkanlar, İstanbul ve Anadolu'dan hac vazifesi için Kutsal Topraklara ulaşım yolu olarak da kullanıldığından bu yola "Hac Yolu" adı verilmişti.

Orta Kol Güzergâhı, İstanbul, Gebze, İzmit, Bolu, Tosya, Merzifon, Tokat, Sivas, Malatya, Harput, Diyarbakır, Nusaybin, Musul, Kerkük güzergâhını takip ederek Bağdat ve Basra'ya ulaşan yoldu.

Sol Kol Güzergâhı, Merzifon'a kadar *Orta Kol Güzergâhı*'ni takip etmekte, oradan da Ladik, Niksar, Karahisar-ı Şarki, Kelkit, Aşkale, Erzurum, Kars yolu ile Tebriz'e kadar gitmekte idi. Anadolu'da Sağ-Orta ve Sol Kol Güzergâhı yolları dışında önemli bir yol daha vardı. Bu yol, Üsküdar'dan başlamakta olup Gebze-Dil İskelesi-Gemlik-Mudanya-Uluabad-Çanakkale-Susırlığı-Manisa-İzmir-Urla güzergâhını takip ederek Çeşme'ye kadar uzanıyordu⁴. Bu yol XIX. yüzyılda büyük bir değişim göstermiş ve önemli bir ticaret yolu haline gelmişti⁵.

Tanzimat Döneminde İzmit Mutasarrıflığı Yolları

İstanbul'dan Anadolu'ya yönelen yolların hepsi de İzmit'ten geçiyordu. Üsküdar'dan başlayan yolların Anadolu'daki ilk büyük durağı İzmit idi. İzmit'te yol yapım çalışmaları Tanzimat'tan önce başlamıştı. 1832 yılında Hassa Müşiri Ahmed Fevzi Paşa Sadaret'e başvurarak Üsküdar'dan İzmit'e kadar yaklaşık 18 saatlik bir şose yol yapımı için izin istemişti. Ahmed Fevzi Paşa'nın projesine göre; Üsküdar-İzmit arasındaki yollar düzenlenecek ve menzil usulü yerine, taşımacılık arabalarla ve posta usulüncü gerçekleştirilecekti. 18 saatlik yol boyunca; Üsküdar, Kartal, Gebze, Hereke ve İzmit'te toplam beş istasyon olacaktı⁶. Yolun genişliğinin 16 zirâ (yaklaşık 12,5 metre) olması düşünülmüştü. Üsküdar-İzmit yolunun

3 Fatih Müderrisoğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Yolları ve Menzil Külliyesi", Osmanlı Ansiklopedisi, 10. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 376-377; Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım...*, s. 95-125.

4 İsmet Miroğlu, "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan)*, 15. Sayıdan Ayrıbasım, İstanbul 1997, s. 242.

5 Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre...*, C. 2, s. 63.

6 Nesimi Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", Ankara Üniversitesi *DTCF, OTAM Dergisi*, 3. Sayı, Ankara 1992, s. 357-358.

yapımı iki yıl gecikmenin ardından R. Evvel 1250/Temmuz 1834'te tamamlanabilmişti⁷. İmparatorluğun ilk posta yolu olan bu yol üzerinde postaneler inşa edilmiş, her çeyrek saatlik mesafede bir, üzerleri rakamlı direkler dikilerek uzaklıklar gösterilmişti⁸.

Yolu bizzat görmek isteyen II. Mahmut faytona, devlet erkânı da posta arabalarına binerek Kartal'a kadar gitmişler ve yapılan işi takdir etmişlerdi⁹. Tanzimat'ın arifesinde Anadolu'da yaptığı seyahate dair notları aktaran Charles Fellows, seyahati sırasında İzmit'e, yeni inşa edilen Üsküdar-İzmit yolunu kullanarak gitmiş, seyahat ettiği bu 60 kilometrelik yolun Küçük Asya'nın en mükemmel yolu olduğunu bildirmişti. Ayrıca Fellows, bu yol üzerinde oluşturulan posta sisteminden de bahsetmiş, yol üzerindeki parmaklıklı köprüler ve mesafeleri göstermek için dikilmiş direklere dair bilgiler aktarmıştı¹⁰.

Üsküdar-İzmit arasındaki bu çalışma modern yol yapım tekniklerinin uygulanması, arabanın taşımacılıkta kullanılması ve halka yüklenen mükellefiyet usulü ile inşa edilmesi yönleriyle bu alandaki ilk uygulamaların başında geliyordu. Bu yolun yapımında uygulanan teknikler ve kullanılan yöntemler daha sonra yapılacak diğer çalışmalar için de güzel bir örnek olacaktı. Ayrıca Üsküdar-İzmit arasında arabalı taşıma şirketi kurulmuş, halk ve tüccar da bu yük ve yolcu taşımacılığında ücreti karşılığında yararlanmıştı. Ancak yolun yapımının üzerinden henüz beş yıl geçmişti ki, gerekli tamir ve bakım yapılmadığından yol araba geçişine imkân vermeyecek derecede bozulmuştu. Bu yüzden 10 Nisan 1840 tarihli irâde ile Üsküdar-İzmit arasındaki taşımacılık daha önce olduğu gibi, posta usulünden menzil usulüne ve arabalardan hayvanlarla taşımacılığa dönülmüştü¹¹.

Tanzimat'tan sonra oluşturulan geçici imar meclislerinin yürüttüğü imar faaliyetleri arasında İzmit önemli bir yer tutuyordu. İmar meclisleri öncelikle İstanbul'a yakın yerlerde çalışmalara başlamıştı. Bu doğrultuda İzmit ve Gelibolu yöresinde girişilecek yapım ve onarım işlerinin daha iyi yürütülmesini sağlamak için Serasker Süleyman Paşa İzmit'te görevlendirilmişti. Ancak Süleyman Paşa'nın görevinden alınmasının ardından onun başlattığı çalışmalar yarım kalmış ve yapılan harcamalar da boşa gitmişti¹².

Anadolu'da XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren büyük gelişme gösteren yerleşim yerlerinden birisi Ankara idi. Başkent İstanbul'u Ankara'ya bağlayan yol da yine İzmit üzerinden geçiyordu. İzmit-Ankara yolu, imparatorluk idarecilerinin yapımına büyük önem verdiği yollardan birisiydi. Bu yol, İzmir-Kayseri ve Şam-Bağdat posta yollarının ana caddesi olduğundan dolayı oldukça önemli idi¹³. Ayrıca İstanbul'un ihtiyacı olan zahirenin taşınabilmesi için İstanbul-Ankara yolunun önemli bir parçasını oluşturan bu yolun inşası mühim görülmüş ve zahire taşımacılığı yapan nakliyeciler tarafından da bu husus sık sık dile getirilmişti¹⁴.

İzmit-Ankara yolunun ihale suretiyle yaptırılmasına karar verilmişti. Yolun yapımı için gerekli imtiyaz 1866 yılında Mösyö Human'a verilmiş ve böylelikle işe başlanmıştı. Devlet

7 "...Üsküdar'dan İznikmid'e kadar on sekiz saat târik-i caddenin Müşîr-i Asâkir-i Hassa-i Hazret-i Şâhâne Ahmed Fevzi Paşa hazretleri marifetiyle tesviyesi hususuna irâde-i seniyye-i cenâb-ı cihânâni müteâlik buyruklarla mahsus mühendis ve erbâb-ı vukufdan memurlar tayiniyle arzân on altı zirâ' vüs'atlı olmak üzere tesviye-i tarîkgüzerân iden şehîr-i rebî'ül-evvelde İznikmid'e kadar reside-i hüsn-i hitâm olmuştur..."; *Takvim-i Vekayî*, def'â 91, 24 C 1250 (28.10.1834).

8 Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ...*, s. 196-197.

9 *Takvim-i Vekayî*, def'a 91, 24 C 1250 (28.10.1834); Nesimi Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme..." , s. 358; Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009, s. 133.

10 Charles Fellows, *Travels and Researches in Asia Minor*, London 1852, s. 78-79.

11 Nesimi Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme..." , s. 359.

12 Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 202.

13 BOA. İ.MVL. 569/25578, 19 Za 1283 (25.03.1867).

14 Cabir Duysak, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karayolları", *Osmanlı'da Ulaşım*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s. 40.

ile Mösyö Human arasında 27 maddeden oluşan bir imtiyaz antlaşması imzalanmıştı¹⁵. Bu antlaşmaya göre Mösyö Human, İzmit-Ankara yolunun yanı sıra Batı Anadolu'daki bazı yolların yapım hakkını da elde etmiş bulunuyordu. İzmit'ten başlayan yolun Adapazarı ve Hendek üzerinden Ankara'ya varması kararlaştırılmıştı. Verilen imtiyaza göre; Human 20 sene müddetle yolun tamir ve bakımını da üstleniyordu. Ayrıca Mösyö Human bu yol üzerinde lokomotif ile araba işletme hakkını da elde etmiş bulunuyordu. Yolun her bir kilometresi için devlet tarafından 7500 ameale veya 60.000 kuruş verilecekti¹⁶. 1867 yılına gelindiğinde İzmit-Ankara yolunun Sapanca ile Derbent arasındaki kısmı tamamlanmış olmasına rağmen bu yılın Haziran ayında iki gün aralıksız olarak süren yağmurlar sebebiyle sel olmuş ve yoldaki köprüler büyük zarar görmüştü. Bu bölgede sel olayları sık sık yaşandığından yolun güzergâhının değiştirilmesi gündeme gelmişti. Yoldaki inşaatın bir türlü ilerlememesinden dolayı Turuk ve Maâbir İdaresi inceleme başlatmıştı. Hazırlanan rapora göre; yol başlangıcından itibaren mukaveleye aykırı olarak yapılmış, bozulan yerler de tamir edilmemişti. Mösyö Human ise inşaatın bitirilememesinin nedeninin devletin kendisine vermeyi taahhüt ettiği ameleli vermemesinden kaynaklandığını ileri sürerek tazminat talebinde bulunuyordu¹⁷. Bu meselenin çözümü için Nafia Nezareti'nde bir komisyon oluşturulmuştu. Yapılan tahkikattan sonra Mösyö Human'a tazminat olarak 880.000 kuruş verilmesi, bu paradan hazineye ait olan 166.652 kuruş düşüldükten sonra geri kalan 713.348 kuruşun ödenmesi kararlaştırılmıştı¹⁸. Ayrıca Human ile önceki sorunları ortadan kaldıracak daha kesin şartlar içeren 9 maddelik yeni bir mukavelename yapılmıştı. Bu mukavelenamenin şartları şu şekilde idi¹⁹:

1- Mösyö Human'a şimdiye kadar inşa ettiği yollar için verilecek amelenin tedarik edilememesinden dolayı doğan zararlarının karşılığı olarak 880.000 kuruş verilecek, bu paradan hazineye ait olan 87.702 kuruş çıkarıldıktan sonra geriye kalan 792.198 kuruş ödenecekti.

2- Mösyö Human'ın şimdiye kadar inşa ettiği yol, köprü ve duvarlardan bozulanlarının tamiri için inşaat yapıldıkça kendisine 675.000 kuruş daha verilecekti. Mösyö Human inşaata İzmit ile Sakarya Boğazı arasında olan köprülerin tamirinden başlayacak, bunların tamiri bitmeden diğer tamiratları yapamayacaktı.

3- Human'ın inşa edeceği yolların her bir kilometresi için önceden verilmekte olan 7500 ameale bundan böyle verilmeyecek, bunun yerine her bir kilometre için 60.000 kuruş ödenecekti.

4- Daha önce inşasına başlanılan yollar haricinde, inşasına 1871 senesinden itibaren başlanacak yollar öncelikle İzmit-Geyve, Bergama-Lebiderya, Bandırma-Balıkesir arasındaki kısımlar olacaktı.

5- Mösyö Human, yolun inşası için altı ay içerisinde bir şirket kuracak, kurmadığı takdirde imtiyaz geçersiz olacaktı. Şirketin kuruluş nizamnamesi Human tarafından Osmanlı hükümetine sunulmadıkça şirket kurulmuş sayılmayacaktı. Şirketin sermayesi kilometre başına 20.000 kuruş olarak gösterilecekti. Ayrıca şirket sermayesinin 1/3'ü olan 600.000 kuruşun varlığını Osmanlı Bankası veya devletin itimat edeceği başka bir banka Maliye Nezareti'ne temin edecekti.

15 BOA. BEO. A.MKT.MHM. 379/92, 18 Z 1283 (23.04.1867). İzmit-Ankara yolunun yapımına dair Mösyö Human ile yapılan 27 maddelik imtiyaz mukavelenamesi.

16 BOA. İ.MVL. 569/25578, 19 Za 1283 (25.03.1867).

17 Şenay Atam, "Osmanlı Devleti'nde Bir Yol Çıkması: İzmit-Ankara Şosesi İnşa ve İşletme İmtiyazı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1), 2012, s. 125-126.

18 BOA. İ.MMS. 42/1748, 20 Z 288 (01.03.1872), s. 1.

19 BOA. İ.MMS. 42/1748, 13 L 1288 (26.12.1871), s. 2-4. İnşa ve işletme imtiyazı Mösyö Human'a verilen İzmit-Ankara yolunun yapımında ortaya çıkan sorunlar üzerine Meclis-i Nafia tarafından düzenlenen dokuz maddelik yeni mukavelename.

6- Human'a verileceği belirtilen tazminat miktarı haricinde yolun inşaatında ortaya çıkacak gecikme veya sıkıntılar sebebiyle doğacak zarar için müteahhidin başka bir tazminat talep etme hakkı olmayacaktı.

7- Mösyö Human'ın altı ay içerisinde bir şirket kurması, kuramadığı takdirde imtiyazın geçersiz olacağı belirtilmişse de, bu karar 30 Ağustos 1870 tarihinde yazılmış olup karar kendisine ancak 24 Eylül 1871 tarihinde bildirilmişti. Bu yüzden Human'a verilen altı aylık müddet para kendisine ödedikten sonra başlayacaktı.

8- Human, bu mukavelenamedeki bütün taahhütleri yerine getirmedeği takdirde imtiyaz fesih olunacak ve imtiyaz ile kendisine verilen bütün haklarını kaybedecekti.

9- Mösyö Human ile daha önce yapılmış olan mukavelenamenin bu antlaşmaya aykırı olmayan maddeleri geçerli olacaktı.

Görüldüğü üzere Mösyö Human ile bu defa daha kesin şartlar içeren yeni bir mukavele yapılarak yolun inşasına dair sorunlar giderilmeye çalışılmıştı. Ancak Human ile hükümet arasındaki anlaşmazlıklar bundan sonra da devam etmişti. Anlaşmazlıklar yüzünden yolun inşaatı yarım kalmış, bunun üzerine Human'a verilen imtiyaz feshedilmişti. Mösyö Human'ın Osmanlı Devleti ile olan ilişkisinin kesilmesine dair tebligatın Human'a, Almanya Sefareti aracılığıyla verilmesi kararlaştırılmıştı²⁰. Böylece İzmit-Ankara arasındaki yol yapım çalışması başarısızlıkla sonuçlanmıştı. Fakat bundan sonraki dönemde de bu yolda birtakım yeni çalışmalar başlatılmıştı.

Meşrutiyet Döneminde İzmit Mutasarrıflığı Yolları

Tanzimat döneminde ortaya çıkan tüm zorluklara rağmen İzmit Mutasarrıflığı'nda yol yapım çalışmalarına Meşrutiyet döneminde de hızla devam edildiği görülmekteydi. Konukçu'nun, *Basiret Gazetesi*'nden aktardığı bilgilere göre; 1874'te İzmit-Sapanca-Adapazarı yolu bozulmaya ve yolculara zorluk çıkarmaya başlamıştı. Güzergâh üzerindeki akarsuların sık sık taşması yolların bozulmasının en önemli sebebi idi. Köprüler sel suları nedeniyle yıkılmakta ve ulaşım aksamaktaydı. Devlet, buradaki köprüleri tamir ettirmiş, yolları düzelterek birçoğunu yeniden ulaşım açtırmıştı. Ancak kışın ağır iklim şartları ve yük taşımacılığı yüzünden yollar yine harap olmuştu. Bozulan yolların yapımı için Mühendis Dekend görevlendirilmişti. Dekend gerekli incelemeleri yaptıktan sonra hemen işe başlamıştı. Yolun yapımı için bölge ahalisinden yararlanılmış ve İzmit-Sapanca-Adapazarı yolu tamir edilerek ulaşım açılmıştı. Yolun ulaşım açılmasıyla beraber aksayan kereste ve kömür nakliyatı normale dönmüş, İstanbul'da artan kereste fiyatları tekrar eski düzeyine inmişti²¹. At sırtında gezdiği Anadolu'ya dair hatıralarını anlatan Fred Burnaby, karayoluyla İzmit'e kadar geldiği yola dair pek de iyi olmayan izlenimlerini şöyle dile getirmekteydi; "... İzlediğimiz yol az sonra eskisinden daha kötüleşti. Derin daracık derelerin üzerine kurulu birkaç ahşap köprüden geçmek gerekiyordu. Yer yer karşımıza çıkan bir karış büyüklüğündeki deliklerden aşağıımızda çağıldayan suyu görebiliyorduk. Sonra kimi yerlerde atların kolonlarına dek su birikintilerini aştık..."²². Burnaby, İzmit-Sapanca yolunun ise daha da kötü olduğunu aktarıyordu; "Daha önce gördüklerimden çok daha kötü bir hal almıştı yol. Çoğu yerde neredeyse bir metre kalınlığında çamur vardı. Atların kolanlarına dek geliyordu çamur. Çok güç ilerleyebiliyorduk"²³.

İzmit-Ankara yolunun, İzmit kısmının tamamlanması için gerekli çalışmaları yürütmek üzere Turuk ve Maâbir Seyyar Müfettişi Selim Sırrı Paşa bölgeye gönderilmişti²⁴. Selim Sırrı

20 BOA. T. 704/57, 2 R 1290 (30.05.1873).

21 Enver Konukçu, "Sakarya Yolları, Kara ve Demiryolu Ulaşımı", *Sakarya İli Tarihi*, I. Cilt, Sakarya 2005, s. 601.

22 Fred Burnaby, *At Sirtında Anadolu*, Çev. Fatma Taşkent, İletişim Yayınları, İstanbul 2011, s. 72.

23 a.g.e. , s. 78.

24 BOA. DH. MKT. 1406/45, 26 C 1304 (21.03.1887). İzmit-Ankara yolunda yürütülen çalışmaları denetlemek üzere, Turuk ve Maâbir Seyyar Müfettişi Selim Sırrı Paşa'nın görevlendirilme yazısı; Mecmua-i Umur-ı Nafia,

Paşa'nın yürüttüğü çalışmalarla yolun İzmit Sancağı'na ait olan 107 kilometre uzunluktaki 22 saatlik kısmının şosesi 5, yanları 1,5 metre olmak üzere toplam 8 metre genişlikte olarak inşa edilmişti. Ayrıca bu yol üzerinde 206 adet irili ufaklı köprü, çeşitli menfez ve kasisler de yaptırılmıştı²⁵. İzmit-Ankara yolunun yapımına dair yürütülen çalışmalarla, bu yolun Ankara'dan İzmit'e kadar olan 167 kilometrelik kısmı da tamamlanmıştı²⁶. 9 Zilkade 304 (30.07.1887) tarihinde Ankara vilayetinden gönderilen yazıda; Ankara'dan İzmit'e doğru inşa olunan yoldan Kastamonu vilayeti dâhilinde olup ihale yoluyla Ankara'dan yapılması emir olunmuş olan şosenin kısa süre sonra tamamlanacağı ifade edilmişti. Ancak inşaatın bitirilebilmesi için İzmit Mutasarrıflığı ve Kastamonu vilayeti taraflarından da çalışmalara gereken önemin verilmesinin bildirilmesi istenmişti²⁷. Ankara-İzmit yolunun 160 kilometrelik kısmı tamamlandığı halde, Bolu ve İzmit sancaklarına ait olan 97 kilometrelik kısım henüz bitmemişti²⁸. Ankara-İzmit yolunun, Ankara vilayeti dâhilinde bulunan kısmı tamamlanarak hizmete açılmıştı²⁹.

İzmit-Ankara yolunun haricinde İzmit'in çevre bağlantı yollarının düzenlenmesi için de çalışmalar yapılmıştı. Adapazarı kazası şose yolu 1889 yılında tamamlanarak açılışı yapılmıştı³⁰. İzmit-Kandıra yolunun bir kısmı da Selim Sırrı Paşa'nın mutasarrıflığı döneminde inşa edilmişti. İzmit-Kandıra yolundaki inşaatın tamamlanması için, 1898 yılında yeniden işe başlanmıştı. Özellikle İzmit-Kandıra-Çatalköprü güzergâhı üzerinde inşa ve tamirata devam edildiği görülmekteydi. Çatalköprü mevkiinde yaklaşık 4 kilometrelik kısmın inşaatına 1898 yılında başlanmıştı. Bu yolun yapımı için civar köy halkı görevlendirilmişti. Ancak halkın yolda çalışmak için istekli olmamasından dolayı çalıştırılacak amele bulunamıyordu. Halkın çalışmadan kaçması üzerine İzmit Mutasarrıflığı Turuk ve Maâbir İdaresi'ne başvurarak nasıl bir yol izleyeceklerini sormuş, idarece öncelikle görevlerini yapanların belirlenmesi, yerine getirmeyenlerin tespit edilerek 4 günlük çalışma yükümlülüklerini yerine getirmeleri için yönlendirilmeleri gerektiği bildirilmişti³¹. Yolun yapımı için çalışma yükümlülüklerini yerine getirmeye zorlanan halkın yardımıyla İzmit-Kandıra-Çatalköprü yolunun inşaatı tamamlanmıştı.

İzmit Mutasarrıflığı'na bağlı olarak yürütülen yapım çalışmalarından birisi de Yalova-Pazarköy yolu idi. Bu yolun yapımı için bir keşif komisyonu oluşturulmuştu. Komisyonun yaptığı incelemeye göre bu yol 505.992 kuruş masrafla inşa edilecekti. Ancak yolun inşası bir türlü tamamlanamamıştı. Aradan geçen yıllara rağmen 1906 yılına kadar yalnızca 9 kilometrelik kısım yapılabilmişti³².

Düzce-Hendek yolunun yapımı için Başmühendis Merlo Efendi görevlendirilmişti. Ancak Merlo Efendi'nin yürüttüğü çalışmaların noksanlıklarından dolayı yolun inşaatı gecikmişti³³. Bu arada Adapazarı-Düzce yolunda da çalışmalar başlatılmıştı. Bu yolun Adapazarı'ndan itibaren Kargalıbaba'ya kadar yapılacak olan 21 kilometrelik birinci kısmının inşaatına 1907 yılında başlandığı İzmit Mutasarrıflığı'nın gönderdiği yazıdan anlaşılmaktaydı³⁴.

nr. 1, M 1302 (Ekim-Kasım 1884), s. 15-16.

25 BOA. Y.PRK.UM. 11/52, 2 Mart 1888.

26 Şenay Atam, "Osmanlı Devleti'nde...", s. 131.

27 BOA. İ.DH. 1042/81918, 9 Za 304 (30.07.1887).

28 BOA. DH. MKT. 1394/117, 29 R 1304 (25.01.1887).

29 *Mecmu'a-i Umur-ı Nafia*, nr. 1, M 1302 (Ekim-Kasım 1884), s. 9-10.

30 BOA. DH. MKT. 1640/113, 23 Za 306 (21.07.1889).

31 Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası, 15 R 1316 (02.09.1898), s. 128; 1 Ca 1316 (17.09.1898), s. 144; 15 S 1317 (25.06.1899), s. 438.

32 *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, 15 Ra 1320 (22.06.1902), s. 1735; 15 Z 1323 (10.02.1906), s. 370.

33 BOA. BEO. 2957/221726, 20 L 324 (07.12.1906). İzmit Mutasarrıflığına gönderilen tahriratta, İzmit-Düzce yolunun yapımı için Merlo Efendi'nin görevlendirilmesi.

34 BOA. BEO. 3134/234998, 28 C 325 (08.08.1907). Adapazarı-Kargalıbaba yolunun yapımına dair İzmit Mutasarrıflığında gönderilen tahrirat.

Ayrıca İzmit Mutasarrıflığı'na bağlı Karasu ahalisi tarafından Sadaret'e gönderilen yazıda; ahali Karasu'dan Adapazarı'na kadar şose yol bulunmadığından ve mahsulâtlarını pazara götüremediklerinden şikâyet etmiş, yaklaşık 30 kilometre uzunlukta olan yolun şose olarak yapılmasını istemişlerdi. Ayrıca üç senelik tarik bedelinin kendilerine bırakılması karşılığında bu yolu inşa edebileceklerini bildirmişlerdi³⁵. Ancak yaptığımız araştırmalarda Sadaret'ten, Karasu ahalisine cevaben yazılmış herhangi bir evraka rastlanılmadığından bununla ilgili sonraki gelişmeleri değerlendiremiyoruz.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu'nda XIX. yüzyıla kadar karayolu yapımı konusundaki çalışmaların büyük bölümü askerî gerekçelerle yürütülmüş olup bunlar sefer zamanlarında yapılan inşa ve tamirat işlerinden ibaretti. Bununla birlikte Tanzimat döneminden itibaren devlet iktisadi, siyasi ve askerî sebeplerle yol yapımı üzerinde önemle durmaya başlamıştı. Tanzimat uygulamalarında görülen genel kurala uygun olarak karayolu yapımı işinde de öncelikle başkente yakın vilayet ve sancaklarda işe başlandığından İzmit bu konuda öncelikle merkezlerden birisi olmuştu. Ayrıca İstanbul'dan başlayarak Anadolu'ya yönelen tüm yolların geçiş noktası ve ilk büyük durağı olması sebebiyle İzmit büyük bir öneme sahipti.

İzmit'te yol yapım çalışmaları Tanzimat'tan önce 1832 yılında Hassa Müşiri Ahmed Fevzi Paşa'nın gayretleriyle başlamış ve İmparatorluğun ilk posta yolu olan Üsküdar-İzmit yolu inşa edilmişti. Tanzimat dönemiyle birlikte İmar Meclislerinin çabalarıyla yol yapım ve onarım çalışmaları yürütülmeye başlanmış ve bu doğrultuda Serasker Süleyman Paşa İzmit'te görevlendirilmişti. Paşa'nın çabalarıyla İzmit ve Gelibolu yörelerinde imar faaliyetlerine başlanmış ancak Süleyman Paşa'nın görevinden alınmasının ardından onun başlattığı çalışmalar yarım kalmış ve yapılan harcamalar da boşa gitmişti. Bu dönem imar faaliyetleri arasında İzmit-Ankara yolunun inşası önemli bir yer tutuyordu. Bu yolun ihale suretiyle yapımına karar verilmiş ve yolun yapımı için gerekli imtiyaz 1866 yılında Mösyö Human'a verilmişti. Human'ın yürüttüğü ilk çalışmaların ardından birtakım problemler ortaya çıkmış hükümet ile Mösyö Human arasında yeni bir mukavelename daha yapılmıştı. Ancak Human ile hükümet arasındaki anlaşmazlıklar bundan sonra da devam etmişti. Anlaşmazlıklar yüzünden yolun inşaatı yarım kalmış, bunun üzerine Human'a verilen imtiyaz feshedilmişti. İzmit-Ankara yolunun yapımını devlet üstlenmek zorunda kalmış ve Ankara ve Kastamonu vilayetleri ile İzmit Mutasarrıflığı halklarının çabalarıyla inşaat tamamlanmıştı. Bununla birlikte İzmit'i etrafındaki yerleşim merkezlerine bağlayan yolların yapım ve onarımına da önem verildiği görülmektedir. Bu doğrultuda İzmit-Sapanca-Adapazarı, İzmit-Kandıra-Çatalköprü, Yalova-Pazarköy ve Adapazarı-Düzce yollarının inşa ve tamirat işlerinin büyük bir bölümünün tamamlandığı kaydedilmektedir.

35 BOA. BEO. 3321/249033, 11 R 326 (13.05.1908). İzmit Mutasarrıflığına bağlı Karasu ahalisinin bölgelerinde yol yapılması istizanına dair Sadaret'e gönderdikleri yazı. Ayrıca, Sakarya Nehri kolları, dağlar, şose ve adf yollar ile bataklıkları gösteren harita için bkz. HRT. 0584, 2 Ca 1300 (11.03.1883).

KAYNAKÇA

I. Arşiv Kaynakları

- BOA. BEO. A.MKT.MHM. 379/92, 18 Z 1283 (23.04.1867).
- BOA. BEO. 2957/221726, 20 L 324 (07.12.1906).
- BOA. BEO. 3134/234998, 28 C 325 (08.08.1907).
- BOA. BEO. 3321/249033, 11 R 326 (13.05.1908).
- BOA. DH. MKT. 1406/45, 26 C 1304 (21.03.1887).
- BOA. DH. MKT. 1394/117, 29 R 1304 (25.01.1887).
- BOA. DH. MKT. 1640/113, 23 Za 306 (21.07.1889).
- BOA. İ.DH. 1042/81918, 9 Za 304 (30.07.1887).
- BOA. İ.MMS. 42/1748, 13 L 1288 (26.12.1871).
- BOA. İ.MMS. 42/1748, 20 Z 288 (01.03.1872).
- BOA. İ.MVL. 569/25578, 19 Za 1283 (25.03.1867).
- BOA. T. 704/57, 2 R 1290 (30.05.1873).
- BOA. Y.PRK.UM. 11/52, 2 Mart 1888.
- HRT. 0584, 2 Ca 1300 (11.03.1883).

II. Resmi Yayınlar ve Gazeteler

- *Takvim-i Vekayî*, defâ 91, 24 C 1250 (28.10.1834).
- *Mecmua-i Umur-ı Nafia*, nr. 1, M 1302 (Ekim-Kasım 1884).
- *Umur-ı Nafia ve Ziraat Mecmuası*, 15 R 1316 (02.09.1898); 1 Ca 1316 (17.09.1898); 15 S 1317 (25.06.1899); 15 Ra 1320 (22.06.1902); 15 Z 1323 (10.02.1906).

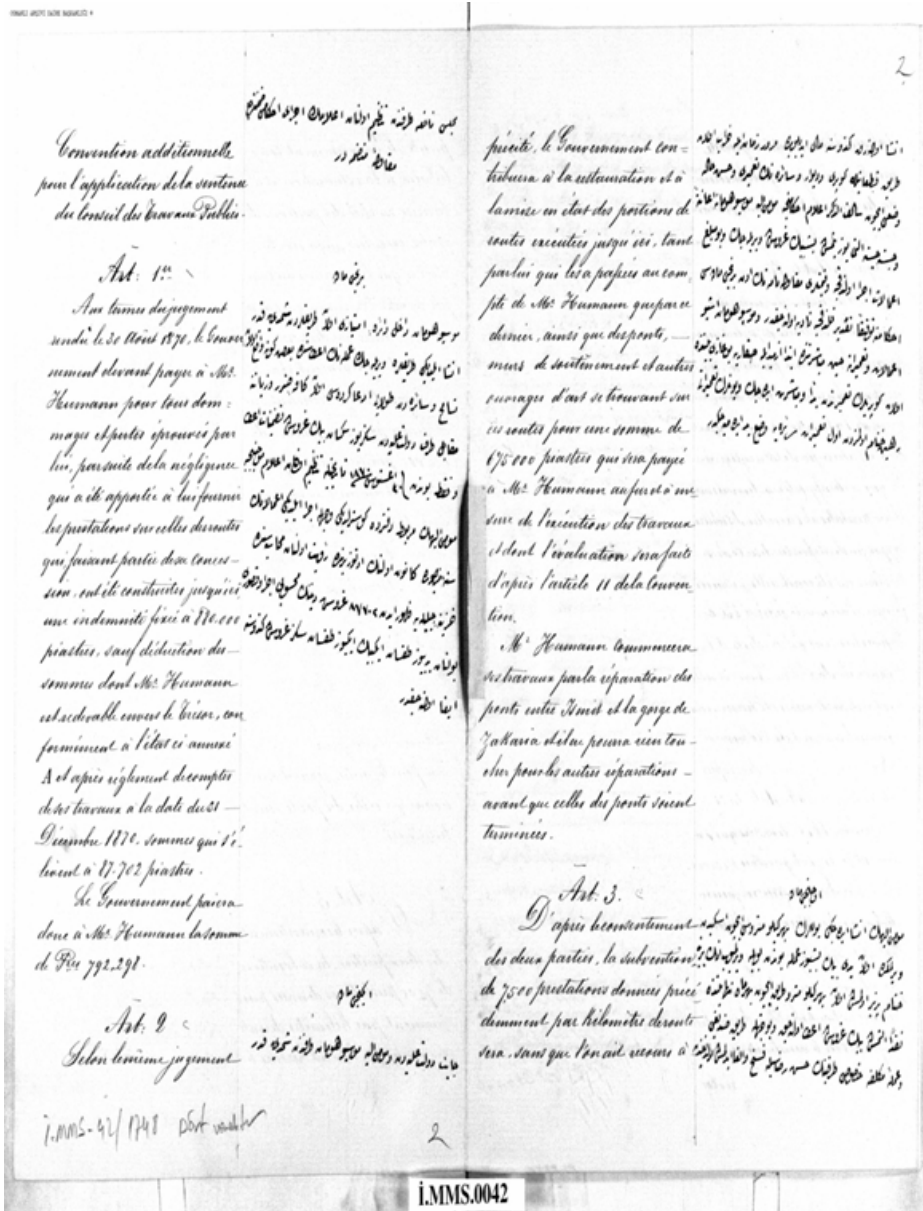
III. Araştırma ve İncelemeler

- Atam, Şenay Atam, "Osmanlı Devleti'nde Bir Yol Çıkma: İzmit-Ankara Şosesi İnşa ve İşletme İmtiyazı", *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1), 2012, s. 119-138.
- Bozkurt, Rıza, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Kollar, Ulak ve İlaş Menzilleri*, Genelkurmay Başkanlığı Harb Tarihi Dairesi Yayınları, Ankara 1966.
- Burnaby, Fred, *At Sirtında Anadolu*, Çev. Fatma Taşkent, İletişim Yayınları, İstanbul 2011.
- Çadırcı, Musa, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentlerinin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK Yayınları, Ankara 1997.
- Duysak, Cabir, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti Karayolları", *Osmanlı'da Ulaşım*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2012, s. 37-51.
- Fellows, Charles, *Travels and Researches in Asia Minor*, London 1852.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002.
- Konukçu, Enver, "Sakarya Yolları, Kara ve Demiryolu Ulaşımı", *Sakarya İli Tarihi*, I. Cilt, Sakarya 2005, s. 595-631.
- Lewis, Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Arkadaş Yayınevi, Ankara 2009.
- Miroğlu, İsmet, "Osmanlı Yol Sistemine Dair", *Tarih Enstitüsü Dergisi (Prof. Dr. Münir Aktepe'ye Armağan)*, 15. Sayıdan Ayrıbasım, İstanbul 1997, s. 241-252.
- Müderrisoğlu, Fatih, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Menzil Yolları ve Menzil Külliyesi", *Osmanlı Ansiklopedisi*, 10. Cilt, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 1999, s. 376-383.
- Orhonlu, Cengiz, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Derbend Teşkilâtı*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1990.
- Ramsay, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.
- Pitcher, Donald Edgar, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Tarihsel Coğrafyası*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1999.
- Taeschner, Franz, "Muhtelif Devirlerde Anadolu Yolları ve Cihan Münakalatına Nazaran Vaziyeti", Çev. Hamit Sadi, *Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası*, 5. Cilt, 1-2. Sayı, Haziran-Kanun-ı Evvel 1926, Milli Matbaa-İstanbul 1927, s. 96-108.
- _____, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, Çev. Nilüfer Epçeli, Cilt I-II, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul 2010.

- Yazıcı, Nesimi, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", Ankara Üniversitesi DTCF, OTAM Dergisi, 3. Sayı, Ankara 1992, s. 333-377.

Emrah ÇETİN

EKLER

EK 1: İzmid-Ankara Şosesinin Yapımına Dair Mösyö Human İle Yapılan Mukavelename (BOA. İ.MMS. 42/1748, 13 L 1288/26.12.1871)

La prestation payée régulièrement
mont et en argent pour les services
du tiers à la fin de chaque mois
et à cause de brève pratique pour
chaque kilomètre terminé.

La cause des retards et de
l'absence des prestations étant sup-
primée, l'intervention d'une com-
mission devient inutile, elle n'est
ni utile de la subvention en argent
soit effectuée par le Ministère des
Finances sur la proposition des
du Ministère des Travaux Publics,
approuvée de l'état mensuel de la
exécution de travaux réglés et certi-
fiés par l'employé chargé par le
gouvernement du contrôle des tra-
vaux de Mr. Humann, et ulté-
rieurement soumis à l'examen du
Conseil des Travaux Publics.

Art. 14
La subvention pour l'année
1871 sera de quatre millions
en compte au prix convenu
de la prestation par kilomètre
elle sera employée successivement
pendant le cours de cette année
annuelle à l'acquisition des routes
et ponts déjà construits et dé-
terminés

برای دو سینه عاقل و صواب و بی طرفی از طرف دولت عثمانیه
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه

versé par le temps, et à l'ex-
écution des parties des routes non
celles restant à faire entre Se-
mid et Suez, entre Bagdam et
Mou, et entre Pen duma et Khablan.

Art. 5
Mr. Humann devra
dans un délai de six mois, et au
plus de dix-huit mois, constituer
une société anonyme, conforme
à l'Art. 17 de la Convention
primitive de la concession.

La compagnie sera en-
tendue comme constituée qui après
que Mr. Humann aura sou-
mis au gouvernement ses pro-
jets de statuts, et qu'il aura
justifié du montant de son ca-
pital social, lequel ne pourra
être moindre de quatre millions
par kilomètre de route existant
à faire, et dont Mr. Humann
prétendra conserver la conces-
sion spéciale du privilège
que lui laisse l'Art. 14 de la
Convention primitive, qui stipule
que, dans le cas où l'entre-
preneur voudrait renouer
à l'achèvement de l'un des

شخصی باشد
موسسه ای را که عاقلانه و با حسن نیت باشد
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه
از طرف دولت عثمانیه و نظام دولتی از طرف دولت فرانسه

EK II: Sakarya Nehri Kolları, Dağlar, Şose ve Adî Yollar İle Bataklıkları Gösteren Harita (HRT. 0584, 2 Ca 1300/11.03.1883)

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E SANAYİ, BİLİM, TEKNOLOJİ, KÜLTÜR VE TURİZMDE MARKA KENT: GEBZE

İsmail KAHRAMAN*

İpek Yolu kollarının birleştiği kavşak noktası Kocaeli'nin Merkez İzmit'ten sonra en büyük ilçesi, Marmara Bölgesi'nin doğusunda, Asya-Avrupa kara ve demiryolları üzerinde yer alan Gebze, şirin bir şehrimizdir. Kocaeli'nin 12 ilçesinden birisi olan Gebze, Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul'un fethinden sonra 150 akçelik kaza merkezi yapılmıştır.¹

Kocaeli, tarihi en eski şehirlerimizden olup M.Ö. 337-357 yılları İzmit'in olduğu yerde Nikomedyaya adıyla kurulmuş, M.S. 395 yılına kadar Roma İmparatorluğu'nun egemenliğinde kaldıktan sonra, Bizanslıların hâkimiyetine girmiştir. Bir süre Selçukluların eline geçerek İzmit adını alan Kocaeli bölgesi, Orhan Gazi zamanında Akça Koca tarafından Osmanlı topraklarına katılarak Kocaeli adını almıştır.² Hendek'ten Şile'ye İzmit'ten Tuzla'ya kadar geniş sınırları olan Kocaeli zaman içinde coğrafya olarak küçülmesine rağmen sanayi ve ekonomik olarak büyüyerek uluslararası sanayi ve ticaret merkezi haline gelmiştir.

Tarihi seyir içinde Gelbize³'den adını alan Gebze, Marmara Bölgesi'nin doğusunda İzmit Körfezi'nin kuzey kesiminde yer alan, zengin bir tarihi geçmişe sahip, ekonomisi, sanayi ve ticaret dayalı, Türkiye'nin hızla gelişen ve büyüyen bir ilçesidir. Kara, deniz, hava ve demiryollarının birbirleriyle kesiştiği önemli bir kavşak noktasında bulunmaktadır. Gebze tarih boyunca İstanbul'un Anadolu ile bağlantısını sağlayan yol üzerinde önemli bir konaklama merkezi olmuştur. Günümüze kadar gelen pek çok tarihi kalıntı, Gebze'nin çağlar boyunca önemli bir yerleşim merkezi olduğunu doğrulamaktadır.

Finikelilerin, Asurluların, Lidyalıların, Romalıların, Bizanslıların, Greklerin ve Arapların uğrak yeri olmuş Gebze'nin, ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu kesin olarak bilinmemektedir⁴. Bu yöre, Romalıların daha sonra da Bizanslıların hâkimiyeti altındayken 1323 yılında Orhan Gazi'nin kumandanlarından Akça Koca'nın oğlu İlyas Bey tarafından fethedilerek Osmanlı topraklarına katılmıştır. Gebze; orduların karargâh merkezi, kervanların konaklama yeri, İstanbul'un meyve ve sebze ambarı olarak önemini hep korumuştur.

* Araştırmacı, Gazeteci ve TV Programcısı. e-mail: belgeselciismail@gmail.com

1 Nurettin Yüksel-İsmail Kahraman, *Ansiklopedik Kocaeli Belgeseli*, Kocaeli, 1989, s. 113.

2 *Tarih, Sanat, Kültür, Sanayi ve Sosyal Yapısı ile Gebze Belgeseli*, Kocaeli, 1990, s. 8.

3 Gebze Yıllığı, Kocaeli, s. 9.

4 *İslam Ansiklopedisi*, Cilt 13, İstanbul, s.290-1965

1888 yılından itibaren İstanbul'a bağlı bir ilçe iken, 20 Nisan 1924 yılında yapılan bir değişiklikle Kocaeli iline bağlanmıştır.⁵ 1918'de İngilizlerin, 1921'de Yunanların işgal ettiği Gebze, düşmandan 12 Ekim 1922'de Nurettin Paşa komutasındaki birlik tarafından kurtarılmıştır.⁶

Tarihî değerleri çok zengin olan Gebze'nin kültür hayatımızda da çok önemli yeri bulunuyor. Gebze birçok Romancı ve film yönetmenine ilham kaynağı olmuş; birçok ünlü yazar konusu Gebze'de geçen romanlar yazarak, Türk sinemalarında gösterilen, Yahya Kaptan, Leylaklar Altında, Küçük Kahraman, Amansız Takip, Zeliş, Tütünzamanı, İstasyon, Elveda ve Ölmeleyen Aşk gibi filmler Gebze bölgesinde çekilmiştir.

Gebze Adının Kaynakları

Günümüzdeki "Gebze" adı, çok eski devirlerden bu yana kullanılagelen çeşitli adların, az çok değişikliğe uğramış biçimidir. Doğruluk derecesi henüz kesinlik kazanmış olmasa da, yazılı bazı kaynaklarda Gebze'nin: Libyasa, Dacybyza, Byza, Guebize, Geliboş, Gekbüze, Gökboze, Gebze gibi değişik adlarla anıldığı ileri sürülmektedir⁷. Bazı araştırmacılar: "Gebze"nin bir zamanlar Osmanlı ve Bizans Savaşçıları arasında sık sık el değiştiren ve özlenen bir yöre olması itibarıyla Gel Bize veya Bize Gel ifadelerinden oluşan ve zaman içinde değişerek, halkın öz dilinde "Gebze'ye dönüşen bir ad olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim, 1640 yılında "Gebze"ye geldiği anlaşılan Evliya Çelebi, ünlü *Seyahatname*'sinin ilgili bölümünde Gebze Gelbize'den zamanla Gebze olmuştur ifadesiyle bu hususu vurgulamaktadır.

Gebze'nin Coğrafi Konumu

Gebze Marmara Bölgesi'nde, Kocaeli Yarımadasının kuzey batısında, yaklaşık olarak 35° Enlem dairesi ile 50° Boylam dairesinin kesiştiği bir alanda yer almaktadır⁸. Doğusunda Dilovası, batısında Çayırova, Tuzla, kuzeyinde Şile, güneyinde İzmit Körfezi ile sınırlanan Gebze; yayla görünümünde bir tepe düzlüğü üzerinde kurulmuştur. İlçe merkezinin genel boyutları, Doğudan-Batıya 10 km., Kuzeyden-Güneye 15 Km.'dir. Marmara Sahiline 7 km., İzmit'e 49 km., İstanbul'a 45 km. uzaklıkta bulunmaktadır. Deniz seviyesinden yüksekliği 130 metredir⁹.

Gebze'nin İklimi

Genellikle Karadeniz ve Akdeniz bölgeleri arasında bir geçiş özelliği taşımaktadır. Yaz mevsimi sıcak ve az yağışlı, kış mevsimi oldukça serin ve daha ziyade yağışlı geçer. İlçe sınırları içinde öyle kayda değer göl, dağ, akarsu bulunmamakla beraber, yaklaşık 650 metre yüksekliği geçmeyen tepelerin ve sırtların varlığından söz edilebilir. Bu tepelerin en yükseği Gazi Tepesi'dir. Akarsu yerine dereler ve derecikler mevcuttur. Gebze hudutları içinde yaz aylarında kuruyan, kış aylarında yağışla beslenen Çakaldere, Sapdere, Mahmutboğan, Aşıroğlu Deresi sayılabilir.

Gebze'nin Toprak Yapısı

Kayalık ve dolgu biçiminde oluşmuştur. Kayalık tipinde olanları kısmen molozlarla örtülüdür. Temel unsurlarını: Paleozoik yaşlı kavar-sitler ve Siyah renkli kalsit damarlı kireç taşları, şistler teşkil ederler. Dolgu tipinde olanları ise: Neorjen yaşlı yapıdadır. Demiryolu İstasyonunun civarındaki alanda pek bol bulunmaktadır. Düzlük zemin alüvyonlardan teşekkül etmiştir. Yeraltı suları hayli derindedir. Gebze birinci derece tehlikeli bir deprem çizgisi üzerinde yer almıştır. Bölgede tarihi depremlerin varlığı bilinmektedir.

5 Avni Öztüre, *Nikomedia Tarihi*, Kocaeli, 1969, s.64.

6 Yüksel-Kahraman, *a.g.e.*, s.122-123

7 Gebze Kaymakamlığı, *Gebze 2000*, Gebze, 2001, s. 143

8 Gebze Kaymakamlığı, *a.g.e.*, s. 43-44

9 Yüksel-Kahraman, *a.g.e.*, s.108

Gebze ve Yöresinin Jeolojik Yapısı

Gebze ve yöresinin Jeolojik yönden yeryüzü yapısını araştıran uzmanların genel tespitleri şöyledir:

1. Genel olarak Kocaeli Yarımadasının ana fiziki karakteri; Jeoloji'nin birinci zamanına kadar inen ve zaman içinde meydana gelen ilave tabakalardan sonra uzun bir aşınım devresi geçirerek Penepelen hâline geçmiş bir yapı ile özetlenebilir.
2. Şile-Gebze arasında bir çizgi çekecek olursak, güney batıda kalan topraklar devon devri arazisidir.
3. Gebze-İzmit arası ikinci zaman arazisi, Tiryas arazisidir.
4. Kırmızı renkli konklomera ve grelerle bunların üstünde Lamellibra Fosillerini kapsayan kalkerlerdir.
5. Sonuç olarak burada (Tiryas Devri) arazisinin tüm delillerine rastlanmaktadır. Çimento sanayine ve su kireci yapımına en elverişli toprak yapısı, bu arazidir.

İstanbul'la sınır komşusu olan Gebze'nin, Körfez şeridi üzerindeki yerleşim yerlerinde, tabiatın oluşturduğu birbirinden güzel koyları ve tabii plajları ilgi çekici düzeydedir. Yörenin ekilebilir topraklarında tarım, meyvecilik, sebzeçilik, zeytincilik ileri bir durumdadır. Marmara kıyısında ilçe toprakları genellikle ovalıktır. Günümüz Gebze'si; kara, deniz ve demir yollarının birbiriyle kesiştiği önemli bir kavşak noktasında bulunmaktadır. Yüzeysel kuzeydoğuda dağ ve sırtlardan, güneybatıda kıyıya yakın bölümlerinde düzlüklerden ibarettir. Çağlar boyunca bazı kavimlere yurt olan Gebze; Avrupa ile Asya kıtaları arasında önemli bir geçit olmak durumunu, günümüze kadar korumuş bulunmaktadır¹⁰.

Gebze'nin Tarihçesi

Gebze ve yöresinin çok eski ve zengin bir tarihi yapıya sahip olduğu gerek yerli ve gerekse yabancı tarihçilerce ifade edilmiştir. Günümüze kadar intikal eden pek çok kültürel kalıntının, bu havalinin çağlar boyunca önemli bir yerleşim merkezi olduğunu doğrulamaktadır. Muhtelif milletlerin ve uygarlıkların gelip geçtiği dönemlerde, Gebze çeşitli adlar almıştır. Konunun açıklığa kavuşturulması itibarıyla, Gebze tarihini dört ana bölümde incelemek mümkündür:

- 1) Osmanlı Döneminden Önceki Gebze
- 2) Osmanlılar Döneminde Gebze
- 3) Milli Mücadele Döneminde Gebze
- 4) Cumhuriyet Döneminde Gebze

1- Osmanlı Döneminden Önceki Gebze

Gebze'nin de içinde bulunduğu Kocaeli yöresi hakkında, milattan önceki yüzyıllara ait kesin bilgimiz yoktur. Bu hususta bazı tarihçilerin ileri sürdüğü çeşitli iddialar varsa da, bunlar daha ziyade kişisel faraziyelere dayanmaktadır. Bilimsel olmaktan uzak, yakıştırmalardan, yanılgılardan ve çelişkilerden ibarettir. Ancak, Misler ve Bebrükler'in, Megaralıların, Grekler'in bu yörede yerleştikleri zaman içinde Rippler'in, Lidyalılar'ın ve Persler'in bölgede egemenlik kurdukları, ele geçen "Arkaik Çağ" paralarının, etnik buluntuların tetkikinden anlaşılmaktadır.

Yöredeki muhtelif egemenliklerin az çok bilinmesine rağmen, hangi adla anılırsa anılınsın "Gebze"nin o dönemlerde, var olup olmadığı bilinmemektedir. Osmanlılardan önceki

¹⁰ Gebze Kaymakamlığı, a.g.e., s. 96

Gebze'yi, muhtemelen içinde bulunduğu yöreyi iyice kavramamız için, bölgedeki gelişmeleri ve değişimleri genel tarih çerçevesi içinde gözden geçirmemiz gerekmektedir. Burada daha önce hâkimiyet tesis etmiş olan Ripler ve Lidyalılar'ın tarih sahnesinden silinmesiyle ve daha sonra Persler'in bölgeye egemen olmaları ile yörede yeni bir dönemin başladığı görülecektir. Bu yeni dönemin sonunda: M.Ö. 546 tarihinden beri Persler'in hâkimiyetinde bulunan yörede, Makedonya Kralı Büyük İskender M.Ö. 334 tarihinde Pers Kralı Darius'un Kocaçay Savaşı'nda büyük bir yenilgiye uğratır. Dinlendiği şehir, komutanları tarafından yağmalanır, yerle bir edilir. Ayrıca Megaralılar tarafından kurulan Astakoz kentini taş üstünde taş bırakmaksızın darmadağın eden İskender, bu akıl almaz faaliyetlerini sürdürdüğü bir sırada ölür. Ülkesi dağılır. Bölgede Bitinya Krallığı kurulur.

a) Bitinyalılar Döneminde Gebze

Artık Bitinya Krallığı yörede tamamıyla egemen olmuştur. Bitinya Kralı 1. Niko Meda, İzmit Körfezi'nin (Nicomedia Körfezi) kuzey kıyılarına düşen kesiminde, başta krallığın iç ve dış güvenliğini sağlamak amacıyla bazı yeni şehirciklerin kurulmasını başlatır. Bunlar:

1. Dacybza (Gebze)
2. Lbyssa (Dil İskelesi)
3. Kalos Agros (Darıca)
4. Nikeiata (Eskihisar)
5. Galakrene (Hereke)
6. Brunga (Yarımca)
7. Fhlokrene (Tavşancıl) gibi yerleşim yerlerdir. Bu bilgilerden çok eski bir tarihi geçmişe sahip bulunan Gebze'nin, Bitinya Krallığı döneminde kurulduğu sanılmaktadır. (M.Ö. IV. yy.)¹¹.

b) Romalılar Döneminde Gebze

Zaman zaman Bergamalılar'ın saldırısına uğrayan yöre, M.Ö.73 yılında Bitinyalılar'dan, tamamen Romalılar'ın eline geçti. Yöre tarihinin Romalılar'a kadar uzandığı, günümüze intikal eden kalıntılardan anlaşılmaktadır. Bunlardan başka, Roma Devrinden kalan bazı mermer sütunlar ve bu sütunlarla ilgili olduğu sanılan mermer başlıklar iddiaları doğrulamaktadır. Yöredeki Romalılar'ın egemenliği zamanında: Araplar, İstanbul'u almak için Gebze'ye kadar gelmişler, ancak ülkelerinde çıkan ayaklanmalar ve karışıklıklar yüzünden, İstanbul'u kuşatmaktan vazgeçerek memleketlerine geri dönmüşlerdir. Bu kısa Arap hakimiyetinden sonra, Gebze yeniden Romalılar'ın eline geçmiştir. Bu kısa süren el değiştirmeden sonra Romalılar Gebze'nin bulunduğu mevkiye çok önem vermişler, gelecekteki tehlikelere karşı Gebze ve yöresini koruyabilmek için Eskihisar (Nikeiata) ve Hereke (Galakrene) kalelerini yaptırmışlardır.

c) Bizanslılar Döneminde Gebze

MS. 395 tarihinde Roma İmparatorluğu parçalandı. Gebze ve Yöresi Bizans'ın payına düştü. Önceki devirlerde Sirmenzil kasabası olarak kullanıldığı bilmekte olan Gebze'nin, Bizans yönetiminde bir köy halinde olduğu ve (Ubissa) adını taşıdığı, Asya yönünden gelebilecek tehlikelere karşı "Savunma Hattı" olarak düşünüldüğü sanılmaktadır. Ayrıca, kasabadaki çeşitli buluntular ve kalıntılar, Gebze'nin önemli bir yerleşim merkezi olduğunu göstermektedir.

11 Öztüre, a.g.e., 63-77

Diğer taraftan T.H. Wilgand adlı bir araştırmacı; Yılanlı Tepe'de Anibal'in mezarını ararken, IX. Yüzyıla ait olduğu sanılan Bir Bizans Kilisesi, Şarap ve Zeytinyağı yapımevleri ile Hıristiyan Mezarları ortaya çıkarmış bulunmaktadır.

d) İstilâlar Döneminde Gebze

Gebze ve Yöresi, 616 ve 626 tarihleri arasında Sasanilerin 668 ve 720 yılları arasında İstanbul'u kuşatmak amacıyla gelen Müslüman Arapların kuşatmasına sahne olmuştur, ancak amaçlarına uygun bir sonuç alamadan ülkelerine dönmüşlerdir.

e) Selçuklular Döneminde Gebze

1075-1077 tarihleri arasında Selçuklu Ordusu, Süleyman Şah'ın kumandasında Gebze'ye kadar gelmişler, yöreyi Anadolu Selçuklu topraklarına katmışlardır. Fakat bir süre sonra akın düzenleyen Haçlı Ordusu, Selçuklu Ordusu ile giriştiği savaş sonunda ağır bir yenilgiye uğramış ve geri çekilmek zorunda kalmıştır. Ancak, 1097 tarihinde büyük bir hazırlıktan sonra yeniden saldırıya geçen 660 bin kişilik bir Haçlı Ordusu yörede bu sefer egemen olmuş ve bölgenin eski sahibi Bizans'la bir anlaşma yaparak, ona destek sağlamıştır¹².

f) Bizans'ın Son Döneminde Gebze

Haçlı Ordusu'nun bölgede egemenlik sağlamasıyla, Bizans'la arasında bir anlaşma yapmış, bu anlaşmaya göre; Gebze ve yöresi tamamen Bizans'a terk edilmiştir. Buna rağmen 4. Haçlı Seferi sırasında Bizans Haçlı Ordularına geçit vermemiştir. Terk edilen topraklar Haçlı Ordusunca işgal edilerek Gebze ve Yöresi talan ve yağma edilmiştir. İstilâcı Haçlılardan 1261'de kurtarılan Gebze ve yöresi ikinci ve son kez Bizans'ın hakimiyetine girmiştir¹³.

2- Osmanlılar Döneminde Gebze

Sürekli olarak el değiştiren ve çok önem taşıyan bir mevki olmak durumunu koruyan Gebze ve yöresi son olarak 1261 tarihinde Haçlı İstilâsından kurtuldu. Ancak, bu sefer Bizans'ın eline geçmek gibi bir talihsizlikle karşı karşıya geldi. Zaman içinde Bizans'ın bölgedeki gücünün giderek zayıflaması, Osmanlılar için elverişli bir ortam oluşturdu. Gebze 1323 tarihinde Orhan Gazi'nin kumandanlarından Akçakoca'nın oğlu İlyas Bey tarafından ilk defa fethedilerek Osmanlı topraklarına katıldı. Fakat bir ara Gebze ve yöresinin yeniden Bizans'ın eline geçmesiyle durum değişmiştir. Bundan sonraki Gebze ve yöresi ile alâkalı gelişmeleri, ana hatlarıyla dört safhada incelemek doğru olur¹⁴.

1. Pelekanon Savaşı'nda Gebze

2 Mart 1328 tarihinde, Orhan Gazi komutasındaki Osmanlı Ordusuyla, 3. Andronikos komutasındaki Bizans Ordusunun Darıca yakınlarındaki Pelekanon meydanında yaptıkları Savaş sonucunda, Osmanlıların galip gelmesiyle Gebze ve yöresi tekrar Osmanlı Egemenliği altına girdi. Değerli tarihçi merhum İbrahim Hakkı Konyalı, "Üsküdar Tarihi" adını taşıyan eserinde; Orhan Gazi'nin Gebze ve yöresini de içine alan fütuhatlarını şöyle özetlemektedir. "İlk Osmanlı Padişahı Eskişehir'in Karacaşehir'i'nde istiklâlini kazandıktan sonra Bizanslılar'a karşı savaş açmış, imparatorluğun topraklarından birçok yerler almıştır. Fakat topraklarını Bitini ülkesine kadar genişletmemiştir. Oğlu Orhan Gazi, Bizans'ın Bitini bölgesini, Bursa'sını, İznik'ni ve İzmit'ini aldıktan sonra, savaşı Bizans'ın kapısı olan Krizepolis (Üsküdar) önlerine kadar getirmiştir.

12 Öztüre, a.g.e., s.67, 75

13 Öztüre, a.g.e., s. 93

14 Öztüre, a.g.e., s.83

Orhan Gazi, İzmit Körfezi'nin kenarlarına serpilen Hereke, Tavşancıl (Filokrene), Gebze (Libissa), Darıca (Vi-ricyon), Eskihisar (Nizetyatos), Maltepe (Pelekanon) kalelerini serçe gibi avlayarak, Boğaziçi sahillerine, Üsküdar kapılarına kadar ilerlemiştir. Bizans tahtında 3. Andronikos 1328-1341 oturuyordu¹⁵. Bizans imparatorluğu sarsılıyor, imparator telaşa düşmüştü. Trakya'da, Bizans civarında, Demetoka'da, Edirne'de bulunan askerlerini hemen topladı. Makedonya'da ve daha uzak yerlerde bulunan askerlerin toplanması mümkün değildi. Toplanan askerleri Üsküdar'a gönderdi. Tarihçi Hammer bu alelacele toplama şöyle anlatıyor: "Toplanan asker 1330 Haziran'ı başlarında Boğaziçi'nin Asya sahilinde bulunan ve Kostantiniyye köylerinden sayılan Skutari'ye eski Krizepoli-Üsküdar'a vasıl oldular. Orhan Gazi, Bizans Ordusunun hareketinden haberdar olarak piyade ve süvarileri ile Mezobitini sahilleri boyunca uzanan dağlara geldi. Askerlerini kendisi kumanda ediyordu. Askeri savaşa pek alışık değil ise de, şan-ı mazisi harp san'atına tamamen vukufsuz- bir düşman ile boy ölçüşmek için cesaret verici oluyordu.

Andronikos 4 fersah mesafeyi iki günde aldıktan sonra üçüncü günün sabahı Pelekanon'u (şimdiki Maltepe) kurdu. Orada Osmanlı Ordusu görüldü. Tarihleri yaradılışla ad başı yürüyen Türkler her devrin savaş san'atında yüksek kabiliyet göstermişlerdir. İmparator bunu bilmiyordu. Orhan Gazi pek mahir bir hazırlıkla ve davranışla Rum askerlerini bozguna uğrattı. İmparatorun çadırının ve erguvani eyerleriyle birlik onları kılıçtan geçirdi. Bizanslılar Orhan Gazi'nin askerleri tarafından korkunç bir yenilgiye uğramışlardı. Kantakuzen ve İmparator Orhan Gazi'nin üzerine yürümüşlerdi. Kahraman Türk Askerinin aslanca savaşı sırasında Kantakuzen'nin altındaki atı öldü, imparator kalçasından yaralandı. Yaralı İmparator az daha Orhan Gazi'nin eline düşecekti¹⁶.

Türkler tarih yapmışlar, fakat yazmamışlardır. Bizanslılar yenilişlerini galebe, kaçışlarını zaferli saldırı şeklinde gösteren birçok kitap yazmışlar, yazdırmışlardır. Mağlup imparatorlarını kahraman göstermişlerdir. Onlar tarihlerinde hep Türkleri geri püskürttüklerini söylerlerken, Türkleri başkentlerinin önlerinde buldular. Hep bir püskürtme vardı; ama bunu yapanlar Türklerdi. Hammer'de Hıristiyanlık gayreti ile kitabında bu Bizans püskürtmelerine (!) geniş yer vermiştir¹⁷.

Bir ara Karasi Beyi ile Orhan Gazi'nin askerleri Trakya'da Bizanslıları rahatsız ediyorlardı. İmparator Andirekos bu iki tehlikeli düşmandan hiç olmazsa birisiyle anlaşmak istiyordu. Orhan Gazi bu sırada İzmit'i muhasara etmiş bulunuyordu. İmparator denizden İzmit'e hareket ederken Orhan Gazi'den "Ya Harp, ya sulh" teklifi gelmişti, imparator sulhu kabul etti. (1333) yılında Orhan Gazi ile bir sulh anlaşması yapıldı. Orhan Gazi bundan sonra küçük Asya'da Bizans imparatorluğunun elinde kalan yerlere ilişmeyecekti. İmparatorla Orhan Gazi hediyeler alıp verdiler.

Başbakanlık Arşivinde, 733 numarada kayıtlı, Kocaeli Livası il yazıcı Defterinden öğrendiğimize göre bugünkü Gebze'yi Sultan Orhan kurmuştur. Orhan Gazi İstanbul Kapılarına Bostancı ve Erenköy'e kadar bütün Bizans otlaklarını Osmanlı sınırları içine kattığı zaman bugünkü Gebze'nin bulunduğu yeri ve civarını kendisinin vakfi olan Şems Köyü ile değiştirmiş, şehri, ev yerlerini halka bedava dağıtmıştır. Tarihin birçok kördüğümünü çözecek olan bu vesika "Orhan Gazi" zamanında buraların ne kadar çok Osmanlıların olduğunu göstermek için buraya aynen alıyorum "Karye-i Şems Vakıftır. Orhan Beyden Gebbüveze'nin (Gebze'nin) şehir yeri ile Orhan Bey tâbe serâhü istibdat etmiş. Şehir ve yerini şehirliye temlik etmiştir."¹⁸.

15 Çayırova Tarihi, Kocaeli, 2013, s. 22-25

16 Yüksel-Kahraman, a.g.e., s.112-113

17 Çayırova Tarihi, s. 24-25

18 Yüksel-Kahraman, a.g.e., s. 112-113

Orhan Gazi, yeni kurduğu şehre bir de Cami yaptırmıştır. Bu kubbeli ve minareli Cami hâlâ ayakta. Biz önünde derin kitâbeli bir Bizans lâhdi bulmuştuk. Orhan Gazi, bu civardaki Alaca Kilise ile Elmacık Mer'aları'nı, Danişmend Virâni köyüne de kendi Camiine vakfetmiştir. Buralar daha sonra Çoban Mustafa Paşa'ya verilmiştir.

Bitini'nin bu yerleri Bizanslılarla Türkler arasında o kadar çok el değiştirmiştir ki, hepsini vesikalarla tespit etmeye imkân yoktur.

2. Ankara Meydan Savaşı'nda Gebze

1400 yılında Yıldırım Bayezid tarafından İstanbul'un dördüncü defa kuşatılması sırasında, Anadolu'ya doğudan dalga dalga gelen Moğol saldırısı başlamış bulunuyordu. Yıldırım Bayezid Ordularının 1402 tarihinde Timur Ordularınca bozguna ve büyük yenilgiye uğratılması karşısında Gebze ve çevresi yeniden Bizans'a terk edildi. 1410'da Bizans'tan geri alındıysa da, 1411'de yapılan talihsiz bir anlaşma gereğince Bizans'a tekrar terk edildi.

3. Üç Kardeşler İç Savaşı'nda Gebze

Yıldırım'ın esir düşmesinden ve ölümünden sonra doğan bu devre, tarihte "Fetret Devri" de denilmektedir. Gebze ve yöresini olumsuz yönde etkileyen bir devirdir. Üstad Tarihçi İbrahim Hakkı Konyalı, "Üsküdar Tarihi" adlı ünlü eserinde Üç Kardeşler Kavgası'nda Gebze ve yöresinin elden çıkışını şöyle özetlemektedir: "Yıldırım Bayezid öldükten sonra Üç Kardeşler ihtilâfından doğan saltanat ve hâkimiyet fetreti (kavgası) sırasında 1407 yılında Şehzade Süleyman Çelebi (Yıldırım'ın oğlu), Bizans'ın yardımını sağlamak için Gebze, Hereke, Darıca, Eskihisar, Pendik, Kartal, Bostancı, Erenköy ve Kayışpınar gibi yerleri Bizans İmparatoru'na verdi. Çelebi Sultan Mehmed (Yıldırım'ın diğer oğlu) kardeş kavgalarını bitirdikten sonra ve yalnız başına Osmanlı tahtına oturduktan sonra Bitini'de dedesi Orhan Gazi'nin Bizans'tan aldığı yerleri, ölümünden bir yıl kadar önce 1420 yılında İzmit Körfezi sahillerindeki Göztepe'ye ve Erenköy'e kadar olan yerleri Bizanslılar'dan tekrar aldı. Buralarda Osmanlı hâkimiyetini sağladı. Türkler'de Üsküdar'daki eski ticaret serbestliklerine kavuştular. Çelebi Sultan Mehmed, Bursa'da yaptırdığı hayır, irfan ve sosyal yardım müesseselerine Yeşil Külliyesine gelir olarak bazı köyler vakfedeceklerdi ki; İzmit Körfezi'nin sahillerinde Müslüman ülkesinin içinde aynı köyler vardır. Bunlar İstanbul'un hâkimiyetindedir. Onları alalım! dediler. Çelebi Sultan Mehmed bunu inceledi. Gazi Timurtaş'ın oğlu Umur Bey'in Kumandasında asker göndererek, buraları Bizanslılardan aldı. Yeşil Cami mamuresine vakfetti¹⁹.

Âşık Paşazade bunu şöyle anlatmıştır: "Çelebi Sultan Mehmed Bursa'da imaret yaptı. Ona birkaç parça köyler vakfetmek istedi. Halk dediler ki:

- Sultanım, bu deniz kenarında (İzmit Körfezinde) hayli köyler vardır kim, Müslüman vilâyetinin içindedir ve illâ İstanbul'undur!.

Sordu, bildi, üzerine asker gönderdi. Birisi Gekbuze (Gebze) dir. Hereke'den anaru (tarafa), biri dahi Gegiboze'dir. O cenk etti. Anı yağma ile aldılar, umurlarını Müslümanlara verdiler. Biri dahi Darucu (Darıca)dır. Ol ahidle verdi. Anı dahi imarete vakfetti. Biri Pendik'tir. Kâfiri İstanbul'a gitti. Bu deniz kenarında kâfir hisarcıkları vardır. Şimdiye değin gâh Müslümanlara ve gâh kâfirlere dönerdi."

Çelebi Sultan Mehmed zamanında Osmanlı Hâkimiyeti Erenköyü'ne ve Kayışpınarı'na (Kayış Dağı)na kadar gelmişti. Sultan İkinci Mehmed'in İstanbul'u Fethine (34) yıl kadar kalmıştı."

19 Gülfettin Çelik, 16-19. Yüzyıl Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme), Gebze, 2003, s. 74

4. İstanbul'un Fethi'nden Önce ve Sonra Gebze

Fetihten yaklaşık 34 yıl önce ve sonra Gebze ve Yöresinin genel durumunu kısaca özetleyelim:

1) Yıldırım'ın Ankara Savaşı'nda Timur'a yenilmesinden, daha sonra başlayan esaret hayatından ve ölümünden sonra, oğulları arasında şiddetli anlaşmazlıklar doğdu.

Yoğun çatışmalar başladı. Bu çatışmaların altında "Tahta Geçme" gâyesi yatıyordu. Bunun sonucunda kardeşler arasındaki sürtüşmeler bir iç savaşa dönüştü. Kardeş Kavgaları, Bizans'ın bölgede gücünün artmasına elverişli bir ortam oluşturdu. Diğer kardeşlerine galebe çalan Çelebi Sultan Mehmed, dağılan birliği topladı ve devlet düzenini yeniden kurdu²⁰.

2) Çelebi Sultan Mehmet'in kardeşi Süleyman Çelebi tarafından, iç savaşta yardımını sağlamak için, Bizans'a verilen Gebze, Hereke, Darıca, Eskişehir ve diğer yerleri kesin olarak Bizans'tan geri alındı.

Savunma amacıyla kullanıldığı anlaşılan Gebze Kalesi Çelebi Sultan Mehmed tarafından yıktırıldı. Gebze ve yöresi son olarak Osmanlı topraklarına katılmış oldu.

3) "Bostancı, Maltepe, Darıca, Eskişehir, eski ve yeni Gebze'ler, Tavşancıl Orhan Gazi'den sonra bir futbol topu gibi gâh Osmanlıların gâh Bizanslıların eline geçip durdu." diyen İbrahim Hakkı Konyalı ne kadar haklıdır. Ancak, Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u fethiyle bu duruma son verildi. İstanbul'un fethiyle, artık Gebze ve yöresi için bir Bizans tehlikesi söz konusu olmaktan çıktı. Yörenin Osmanlı Topraklarına katılışı kesinlik kazandı. Gebze kasabasına vurulan "Türk Mührü" o günden bugüne hayatini sürdürmektedir.

4) Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'u fethinden hemen sonra GEBZE'yi bayındır hale getirmek suretiyle, Kocaeli Sancağına bağlı, zamanın ölçülerine göre yüz elli akçelik bir kaza (ilçe) seviyesine gelmesini sağladı.

Gebze'nin seçkin bir Türk beldesi hâline getirilmesinden sonraki tarihi gelişmeleri, ilgili bölümlerde, yazımızın akışı içinde değerlendireceğimize, bu bölümünü burada noktuyoruz.

3) Milli Mücadele Döneminde Gebze

Gebze, Milli Mücadelenin başladığı yıllarda, (İzmit Bağımsız Sancağına bağlı bir kaza (ilçe) idi. O zamanlar ufak bir dinlenme merkezi durumunda olan Gebze kasabasının başlıca geçim kaynağını tarım teşkil ediyordu. Nüfusu ise yaklaşık 5 bin kadardı. Kasabanın geliri genellikle; tahıl, meyve, sebze, bal, balmumu, ipekçilik, yumurtacılık, kümes hayvanları ve küçükbaz hayvanlardan sağlanıyordu. Ayrıca, enginarı, üzümü ve zeytini oldukça ünlüydü. Enginar bahçeleri, yemyeşil bağlar, zeytinlikler yer yer kasaba ve çevresini süslüyordu. Civar köylerinde 200'e yakın ağıl bulunmaktaydı. Ülke genelinde ilk Çimento fabrikası Gebze'nin sınırları içinde kurulmuştu. 1910'da kurulan Aslan Çimento Fabrikası, 1911'de Eskişehir Köyünde kurulan ikinci çimento fabrikası takip etmişti. 1907 yılında teşkilâtlanan Gebze Belediyesi, günümüz Eşrefbey İlkokulu binasının hemen karşısında faaliyet gösteriyordu.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Gebze ve çevresi, hiç şüphesiz bu savaştan etkilenmiş, fakat diğer şehirler kadar fazla bir zarar görmemişti. Ancak, kasabanın asıl zararı savaştan sonra gördüğü bir gerçektir. Savaş sonrası imzalanan Mondros Mütarekesine göre; Gebze ve çevresi de işgal olunacak topraklar arasında yer aldığından, kasaba 1918'de İngiliz işgaline uğradı. Bu işgalden sonra, Gebze'deki gelişmeler sırasıyla ve özetle şöyledir²¹:

²⁰ Yüksel-Kahraman, a.g.e., s. 113-114

²¹ Yüksel-Kahraman, a.g.e., s. 115-123

1) Anadolu'da başlatılan Milli Mücadeleye paralel olarak, Mustafa Kemal Paşa'nın direktifiyle, Yahya Kaptan tarafından Gebze ve yöresinde Kuvva-i Milliye teşkilâtı kuruldu.

2) 6 Ocak 1920 tarihinde, İstanbul Hükümetine bağlı Kuvva-i İnzibatiye'den Gebze Jandarma Yüzbaşısı Nail ve mülazımevvel Abdurrahman tarafından iki müsademedden sonra yakalanarak (29) yaşında şehit edildi.

3) Gebze ve çevresi 27 Ekim 1921'de İngiliz işgal kuvvetlerince, Yunan birliklerine devredildi.

4) İzmit ve yöresi Yunan Ordusundan tamamıyla temizlenince, İngilizler yörenin güvenliğini temin etmek bahanesiyle, Gebze ve çevresini yeniden işgal ettiler.

5) Milli Mücadele güçlerinin üstün gayretiyle, 17 Ekim 1922'de Gebze ve çevresi düşman işgalinden kurtuldu.

6) Mustafa Kemal Paşa, 18 Ekim 1923'de Gebze'ye geldi.

Gebze'nin Sevr Antlaşmasındaki Yeri

Bu talihsiz anlaşma 10 Ağustos 1920'de Fransa'nın Sevr kasabasında İtilâf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasında imzalanmıştı. Söz konusu anlaşmaya göre:

1) Gebze, Boğazlar Bölgesi sınırları içinde İtilâf Devletleri'nin kontrolüne bırakılacak,

2) Gebze'nin de dahil olduğu bu bölgede sadece İtilaf Devletleri asker bulundurma ve askeri hareket yapabilme hakkına sahip olacak,

3) Bölgede Türk Jandarması İtilâf Devletleri'nin denetim ve komutasında bulunacak,

4) İstanbul Osmanlı başkenti olarak kalacak ve azınlık haklarını tanıyacak ve bu hakları gözetmediği takdirde bölge Osmanlı Devletinin elinden alınacak,

5) İzmit ve Sapanca Gölünün batı kesiminden geçen hat-tın batısında kalan bölgeler İtilâf Devletleri'nin elinde kalacak ve Kocaeli'nin Sakarya bölümü Osmanlı Devleti'ne bırakılacaktı.

Gebze'nin Mudanya Antlaşmasındaki Yeri

1) Türk Ordusunun İzmit'e girmesi ve hızla İstanbul'a doğru ilerlemesinden büyük ölçüde endişelendiği anlaşılan İngiliz işgal kuvvetleri 1921 yılı Haziran'ının sonlarında, yetersiz bulunduğu buradaki güvenliği garantilemek amacıyla, Gebze ve yöresindeki Yunan birliklerini geri çekip, bölgede mevzilendiler.

2) 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz, başarıyla tamamlanarak, Ege'deki Yunan ordusunu kısa zamanda denize döküp, Boğazlara doğru süratle ilerlemesini sürdürdü.

3) Türk ordularının başarılı harekâtından çılgına dönen İtilâf Devletleri, derhal geniş bir ateşkes antlaşması için masaya oturmak istediler. Bu istek üzerine Bursa'nın Mudanya kasabasında 11 Ekim 1922 tarihinde Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalandı.

4) Söz konusu antlaşmanın 2. maddesine göre: Türkiye Büyük Millet Meclisi aşağıdaki hatlarda duracaklardır. Sulh konferansının açıldığı güne kadar ve konferansın devamı müddetince bu hat gelmeyecektir. Anlaşmadan bir hafta bile geçmeden Türk Ordusu Şile-Gebze ve Darıca'ya girdiler. Tespit edilen hattan daha ileriye geçmediler. Gebze ve Darıca Nurettin Paşa'nın komuta ettiği birliklerce 12 Ekim 1922 de İngilizlerin işgalinden kurtarıldı.

Lozan Barış Antlaşması Türkiye ile İtilâf Devletleri arasında, İsviçre'nin Lozan şehrinde 24 Temmuz 1923'de imzalandı. Bu antlaşmanın Gebze ve yöresini ilgilendiren sonuçları şöyledir:

1) Mudanya Ateşkes Antlaşması gereğince Türk birliklerinin giremediği Şekerpınar ve Güzeltepe köyleri kurtarıldı.

2) Türk-Rum Mübadelesi yapıldı. Girit, Drama, Kavala ve Serez'den göç eden Türk aileler 4 Şubat 1924 tarihinde Darıca'ya iskân edildiler. Rumlar da Darıca'yı terk ettiler. Esasen, daha önce Türk Ordusu'nun Darıca'ya girmesiyle, burada yaşayan Rumların bir bölümü İstanbul'a, diğer bir bölümü de İngiliz gemileriyle Yunanistan'a kaçmışlardı.

Gebze Düşman İşgalinden Hangi Tarihte Kurtuldu?

Gerek Mahalli Basında, gerek Ulusal Basında ve gerekse bâzı yazarlarımızın eserlerinde Gebze'nin kurtuluş tarihinin 17 Ekim 1922 olarak belirtilmiş olduğu bilinmektedir. Ancak, bu tarihin bir yanlış eseri olduğu, hiç bir gerekçeye dayanmadığı; Genel Kurmay Başkanlığı'nın, Gebze Belediyesi'nin başvuru yazısına verdiği cevaptan anlaşılmış bulunmaktadır. Söz konusu cevapta; Gebze'nin Düşman İşgalinden Kurtuluş Günü'nün 12 Ekim 1922 tarihi olduğu anlaşılmaktadır. Genel Kurmay Başkanlığına, İstiklal Harbi Arşivi'nden tespit edilerek gönderilen resmi bilgilerle ilgili "Belge"yi ilgililerin dikkatlerine sunuyoruz:

4-11 Eylül 1919' da toplanan Sivas Kongresi'nde hemen hemen Anadolu'nun Vilâyet ve Livaları temsil edildiği halde, bunların arasında Üsküdar, İzmit ve dolayısıyla Gebze'nin temsilcilerine rastlanmamıştır. Fakat Milli Mücadele'nin ilk yıllarında GEBZE'nin önem kazandığı; Mustafa Kemal Paşa'nın 18 Mart 1920 tarihinde Kolordulara, Vilâyetlere, Müstakil Livalara, Şile, Kartal ve Gebze Kaymakamlıklarına çektiği şifreli telgraflardan anlaşılmış bulunmaktadır.

4) Cumhuriyet Döneminde Gebze

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında Gebze'nin fazla bir gelişme kaydetmediği görülmüştür. Savaş sonrası, her kesiminde gözle görülür bir duraklama ve durgunluk hakim olan kasaba, 1960'lı yılların ortalarına doğru çok hızlı ve olumlu gelişmelere sahne olmuştur. Cumhuriyet Dönemi'nde başlatılan başarılı gelişmeleri, genellikle şöyle özetlemek mümkündür²²:

1) Daha önce ilçe ve yöresinde yaşayan halk, geniş ve verimli topraklarda; tarım, zeytincilik, bağ ve meyvecilik, hayvancılık yapmak suretiyle geçimini temin ederdi. Durum 1960'lı yıllara kadar böylece devam etmiş, müteakip yıllarda fabrikaların kurulması Gebze ve Çevresini bir Sanayi Bölgesi hâline getirmiştir.

2) Yapılan hesaplara göre Gebze, nüfus ve gelişme açısından, Türkiye'nin birçok ilinden daha büyük bir kent düzeyindedir.

3) Çok eski bir geçmişe sahip olan Gebze, Kocaeli'nin de en gelişmiş ve en büyük ilçelerinden birisidir.

4) Sanayi, tarım ve turizm alanlarında sürekli gelişen ve yenileşen Gebze'de, bu dönemdeki nüfus artışı da dikkati çekecek düzeye ulaşmıştır.

5) Hava, Kara, Demir ve Deniz Yolları bakımından önemli bir kavşak noktada bulunan kasaba, bir yandan İzmit'le, diğer yandan İstanbul iliyle birleşecek şekilde giderek gelişmiş 2008 yılında Gebze'den ayrılan Darıca, Dilovası ve Çayırova ilçe yapılmıştır.

6) Gebze ve çevresi önemli bir Sanayi Bölgesi hâline gelmekle kalmamış; ayrıca sosyal, ekonomik ve kültürel yönden de hayli ilerlemeler kaydetmiştir.

7) Türkiye'nin hızlı gelişen 7'ci büyük ilçesi durumuna gelen Gebze, bugün gerek endüstrisi, gerek ticaret ve turizmi, gerekse nüfus artış hızıyla büyük şehir olma sürecine girmiştir.

22 Yüksel-Kahraman, a.g.e., s. 122-123

8) Cumhuriyet Dönemi'nin büyük ve başarılı hamlelerinden biri de; Gebze'de 1972 yılında kurulan ve faaliyete geçen Marmara Bilimsel ve Endüstriyel Araştırma Enstitüsü (TÜBİTAK)'dür. Üniversiteden daha büyük bir ilim yuvası olduğu söylenen bu kurumda pek çok ilim adamı hizmet vermektedir. Yine Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü (GYTE) bilim ve teknoloji alanında büyük hizmet vermektedir.

Mimari Eserleri

Gebze İlçesinin en eski tarihli Camii olan Orhan Gazi Camii'nin 1323-1331 yılları arasında yapıldığı sanılmaktadır. Mimarı belli olmayan caminin, Orhan Gazi tarafından yaptırıldığı bilinmektedir. Caminin yanında yer alan Menzilhane Hamamı'nın da, Sultan Orhan Camii ile aynı yıllarda yapıldığı sanılmaktadır²³. Bu iki güzel eser adı asırlardan beri değişmeden devam eden Menzilhane meydanını süslüyor. Kervanların konakladığı bu meydana tarihî değirmen ve Kadınlar Çeşmesi çoktan yıkılmıştır²⁴.

Gebze'nin kalbi Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nde atar. Külliye, Yavuz Sultan Selim ve Kanûni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Çoban Mustafa Paşa'nın emriyle 16. yüzyılda Mimar Sinan'a yaptırılmıştır.

Türk süsleme sanatının tüm özelliklerine sahip bu tarihi şehir minyatürü, camii, medrese, kervansaray, paşa odaları, hankah, bimarhane, han, hamam, imarethane, kütüphane, su kuyusu, şadırvan ve türbe gibi her biri eşsiz yapılar topluluğundan oluşmaktadır. Külliye'nin güney kapısı üzerinde Kanûni Sultan Süleyman'ın tuğrası göze çarpmaktadır. Tek kubbeli haremî, beş bölümlü son cemaat yeri ve minaresiyle camii, külliye'nin tam ortasındadır. Gebze'ye hâkim merkezi bir mevkide yer almaktadır. Bu camiinin mihrap ve duvarları kûff yazılarla süslenerek renk ve düzeni görkemli Türk çinileri ile sağlanmışır.

Türbe, caminin kible tarafında, külliye'nin diğer yapılarından bir bahçe duvarı ile ayrılan hazire avlusundadır. Çoban Mustafa Paşa 1529 yılında vefat edince Gebze'de yaptırdığı külliye'nin içinde yer alan bu türbeye defnedilmiştir. Çoban Mustafa Paşa Mısır ve Rodos'ta valilik yapmış, İstanbul ve Bulgaristan'ın birer semtine adını bırakmış, Çaldıran seferi dönüşü vezirliğe yükseltilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in kızı Hafisa Sultan ile evlenen Çoban Mustafa Paşa Kanuni'ye de vezirlik yapmıştır. Rumeli Beylerbeyi de olan Çoban Mustafa Paşa, Hicaz ve Mısır savaşlarındaki başarısıyla tarihe altın harflerle geçmiş²⁵, onlarca vakıf eser yaptırarak insanların hizmetine tahsis eden, hakkında birçok hikâyeler anlatılan önemli bir devlet adamı olarak tanınmıştır. Türbe dış görünümüyle Klasik Osmanlı türbelerinin güzel bir örneğidir. Sekizgen planlı, giriş kısmı tamamıyla mermerlerle kaplıdır. Külliye'nin avlusuna batıda, kuzey ve güneyde olmak üzere üç kapıdan girilmektedir. Külliye'nin batı tarafındaki giriş kapısının üstüne inşa edilmiş bir kütüphane, araştırmacılar için çok önemli bir yapıydı. Ancak şimdi bomboş kalmıştır.

Bir zamanlar paha biçilemeyen yüzlerce cilt yazma kitapların bulunduğu kütüphane, yağmalanmıştır. Caminin bahçesine açılan paşa odalarının sağ tarafında da imarethane bulunuyor. Paşa odaları yüksek rütbeli kişilerin misafir edildiği bölümdür. İmarethane külliye'nin mutfağı ve yemekhanesidir. Hem mahzeninde yiyecek malzemeleri depolanıyor, hem fırınında ekmek pişiriliyor, hem mutfağında yemek hazırlanıyor, hem de yemekhanesinde yemek yeniyor. Asırlarca kaç fakir, muhtaç ve yolcu burada yemek yediler kim bilir...

Kuzey kapıdan girince Kervansaray karşımıza çıkıyor. Kervansaray sağda ve solda olmak üzere iki bölümden oluşuyor. Bunların bir başka adı var deve doğum hanları, Osmanlı'nın hayvan severliği sadece lafta değil icraatlarıyla da gerçekleştiriliyordu. Tekke bir diğer

23 Çelik, a.g.e., s. 74-75

24 Gebze Gazetesi, 7 Nisan 1987

25 Yüksel-Kahraman, a.g.e., s. 67

adıyla hankah, Kervansarayın hizasında külliyeinin kuzeydoğu köşesinde revaklı bir avlu etrafa U planlı bir yapı Hankah derviş odaları ve semahaneden oluşmaktadır. 12 derviş odası vardır. Medrese Hankah'ın hemen karşısında bulunan Külliyeinin güney kapısının sağında yer alıyor. Zenbilli Ali Efendi'nin ders verdiği bu medreseden birçok ilim ve din adamı yetişmiştir. Medreseye külliyeinin dışından bir kapıdan giriliyor. Medrese üç tarafı revaklarla çevrili avlu etrafında 17 odadan oluşmaktadır. Bir de mescidi olan medrese Osmanlı döneminde yüksek öğrenim yaptırılan bir okul durumundaydı. Bimarhane ise medreseyle Hankan arasında yer alan yapı, burası yoksulların barınması için yapılmıştır²⁶.

Gebze'den birçok ünlü gelip geçti. Kimler mi? Kartacalı komutan Anibal, Malkoçoğlu Mehmet Bey, Balçıklı Ethem, Zenbilli Ali Efendi, Şair Mehmet Nergisi, vezirler, paşalar ve daha niceleri. Her gelen ölümsüz bir miras bırakıp gitti. Mezarları da yok oldu gitti. Sadece mezar taşları var. Çünkü Gebze'nin asırlık selvi ağaçları ile süslü tarihi mezarlığı 1935 yılında sökülüp yerine park yapıldı. Bugün bu parkta sadece Malkoçoğlu Mehmet Bey türbesi kalmıştır. Parkta oturup çaylarını içenlerin birçoğu burada tarihi bir mezarlık olduğunu bile bilmiyor. Sökülüp rastgele atılan mezar taşları Gebze sevdalısı insanların çalışmaları sonucunda girişimi ile koruma altına alınarak yeni mezarlıkta sergilenmiştir.

Çarşı içinde özel bir şahsın mülkiyetinde bulunan Kervansaray, yerinden sökülen mezar taşlarından farksızdır. Tarihî Çifte hamamlar diğer bir adıyla Çoban Mustafa Paşa hamamı eski çarşının ortasında yer alan ilçenin en büyük hamamıdır. 1523 yılında Mimar Sinan'ın kalfası Hüseyin Ağa tarafından inşa edilmiş, günümüzde halen kullanılmaktadır. Çarşı hamamının karşısında bulunan İbrahimpasha Çeşmesi Sadrazam Köprülü Mehmet Paşa'nın veziri İbrahim Paşa tarafından 1664 yılında yapılmıştır. Suyunun akışı terazi sistemi ile sağlanan çeşmenin kitabesi halen duruyor. Otlarla kaplı kitabede, İbrahim Paşa'nın ismi ve yapım tarihi yazılıdır.

Körfez şeridi üzerinde uzanan müstesna güzelliğe sahip tabi koyları, doğal plajları ile Gebze sahilleri, yöre insanının nefes alabildiği yerlerdir. Gebze'nin Tuzla'dan Hereke'ye kadar sahile 39 bin metre kıyısı bulunuyor. Bu güzel ve eşsiz sahil, şirin ve efsunlu koylar çeşitli kurum ve kuruluşlar tarafından adeta işgal edilmiştir. Gebze sahillerindeki onlarca liman ve iskeleden, Eskihisar açıklarında yükleme ve boşaltma yapmak için sıra bekleyen gemiler bulunmaktadır.

Gebze'nin güneybatısında yer alan Eskihisar, İstanbul-Ankara karayolu ve Gebze tren istasyonu ile bağlantılı bir yerleşim merkezidir. Eski çağlardan beri İzmit Körfezi'nin güneyindeki geçişi kontrol altında tutan önemli bir geçit olma özelliğini uzun süre korumuştur. Günümüzde İstanbul-Bursa yolunu kısaltan Eskihisar-Yalova Feribot seferleri, bu şirin sahil kasabası üzerinden sağlanmaktadır. Eskihisar tarihî ve turistik özelliğe sahip bir sahil köyüdür. Önemli ölçüde balıkçılık ve turizm köy sakinlerinin geçim kaynağı haline gelmiştir.

Eskihisar Kalesi, deniz kıyısında dik yamaçlı bir tepe üzerinde buradaki limanı ve İzmit Körfezi'nin kıyı şeridini korumak amacıyla Bizans döneminde inşa edildiği sanılmaktadır.²⁷ İlk şeklini muhafaza ederek günümüze gelebilen kale, dik-dörtgen planlı olup, 10 burcu ve kaleye girişi sağlayan 4 kapısı bulunmaktadır. Son yıllarda Oğuz Aydemir tarafından restore edilen kale, çeşitli etkinliklerin yapılabileceği Anfi tiyatro haline getirilmiştir. Eskihisar sahil yolu üzerinde bulunan Osman Hamdi Bey Evi ve Müzesi, geçmişin nazlı yadigâridir. Bu görkemli konak, müzeci ve Ressam Osman Hamdi Bey tarafından 1884 yılında köşk, resimhane, kayıkhanesi ve müstemilat olarak yaptırılmıştır²⁸. Osman Hamdi

26 Çelik, a.g.e., s. 52

27 Yüksel-Kahraman, a.g.e., s.98

28 Gebze Kaymakamlığı, a.g.e., s. 171

Bey, Eskişehir'deki bu Konakta uzun yıllar yaşamış ve burada vefat etmiştir. Konak 1982 yılında kamulaştırılmış ve 1987 yılında müze olarak halkın ziyaretine açılmıştır²⁹. Türk sivil mimarisinin en güzel örneklerini yansıtan Konak, kullanılan ahşap işçiliği ile Türklerin yapı sanatına verdiği önemi göstermektedir.

Kartacalı Kumandan Anibal, küçük yaşlardan itibaren Roma düşmanı olarak yetiştirilmiş başarılı bir savaşçıdır. Ne yazık ki Roma'ya karşı yaptığı bir savaşta yenilerek Kartaca'yı terk eder ve Bitinya Kralı Prissias'a sığınır. Tarihi kaynaklar, Anibal'ın Gebze civarındaki Eskişehir mevkiinde, kendisini acımasızca takip eden Romalıların eline geçeceğini anlayınca intihar ettiğini belirtmektedir. Anibal'ın mezarı olarak bilinen bu yerde anıt yapılması ilk kez 1934 yılında Atatürk tarafından emredilmiş, ancak 1981 yılında Kültür ve Turizm bakanlığı tarafından gerçekleştirilmiştir.

Hünkar Çayırı diğer bir adıyla Fatih Sultan Mehmet'in Otağı; 1481 yılında Fatih Sultan Mehmet Üsküdar'a sancak dikip doğuya sefer yapılacağını ilan eder. Rahatsızlığına rağmen Hünkar Çayırında Otağını kurar. İşte tam bu esnada burada hayata gözlerini yumar. Hünkar Çayırında bulunan bu tarihi köprü, çınar ağaçları ve selviler yer alır. Köprü'nün girişinde bulunan Çeşme ve Namazgah 16. yüzyıla ait eserlerdir³⁰. Son yıllarda çevre düzenlemesi yapılarak 700. yıl Fatih Anıtı dikilen Hünkar Çayırı, yoğun bir ziyaretçi akınına uğramaktadır.

Arıların bal yapmak üzere yuva kurup petek birleştirdiği Tavşanlı beldesindeki Ballıkayalar vadisi görülmeye değerdir. Dinlenmek için ve günün yorgunluğunu üzerinden atmak için bu vadiye mutlaka gitmelisiniz. Suların çağlayarak aktığı şelale ve göllerin birbirinden güzel manzaraları buraya gelenlere heyecanlı anlar yaşıyor. "Tabiat Parkı ve Doğal Sit Alanı" ilan edilen, günümüzde dağcılarının iniş ve tırmanış çalışmaları yaptıkları Ballıkayalar vadisinde kamping için çadır, yürüyüş yapmak için alanlar mevcuttur. Gebze, üzüm bağları, meyve bahçeleri ve enginar tarlaları ile ün yapmıştır. Kuzu dolmaları ve koyun yoğurdu dillere destan olan Gebze'nin meyveleri de Osmanlı saraylarında padişah sofralarını süslemiştir.

Tarihte İpek yolunun kollarının birleşme noktası olan Gebze, bugün Sanayi ve Ticaret hayatındaki önemini koruyor. Gebze, D-100 karayolu ve otoban yolu, sahilindeki limanları, Körfez geçiş köprüsü, feribotları, Gebze-Şile yolu ve Sabiha Gökçen Hava Limanı ile dünya ekonomisinin yollarının birleştiği bir merkez konumundadır. Dünyanın çeşitli ülkelerinden gelen yatırımcıların kurduğu çok uluslu sanayi kuruluşları Gebze'de hızla çoğalmaktadır. Makineden, kimyaya, otomobilden, tekstile, dericilikten, ağaç sanayine, gıdadan, bilgisayar teknolojilerine, yüzlerce sanayi kuruluşu üretim ve hizmetleri ile dünya piyasalarında rekabet göstermektedir.

Gebze Sanayi ve Ticaret merkezi olduğu kadar Bilim ve Teknoloji Merkezi'dir. Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK), Marmara Araştırma Merkezi (MAM), Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü (GYTE), Türk Standartları Enstitüsü (TSE), Türkiye Sanayi Sevk ve İdare Enstitüsü (TÜSSİDE), Uluslararası Tohum Sertifikasyon Test Müdürlüğü, Küçük ve Orta Ölçekli İşletmeleri Geliştirme Merkezi, Teknoloji Serbest Bölgesi ve Bilim Teknolojileri Merkezi ile gelecekte de önemini koruyacaktır. Gebze; bilim, teknoloji, sanayi, kültür, turizm ve sosyal hayatta dünya çapında marka şehir olacaktır....

Gebze; Dünyanın çeşitli Yerlerinden ve Türkiye'nin bütün illerinden gelen insanları sinesinde barındıran kültür ve Sanat merkezi konumundadır. İzmit Körfezi'nin Kuzey kesiminde, Kocaeli İline bağlı, zengin bir tarihi mirasa sahip, ekonomisi tarım, hayvancılık ve sanayiye dayalı Türkiye'nin hızla gelişen ilçesi.

29 Gebze Kaymakamlığı, a.g.e., s. 143

30 Gebze Kaymakamlığı, a.g.e., s. 159

İdari Yapısı

Kesin olmayan bazı tarihi kaynaklara göre Gebze'nin kuruluşu M.Ö. IV. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Gerek Bizans kaynaklarından, gerekse Osmanlı kaynaklarından edinilen bilgilerden, Gebze kasabasının asırlar boyunca önemli bir kavşak noktasında bulunması ve Çin'den gelen tarihi İpek Yolu kollarının burada birleşmesi sebebiyle, her çağda dikkatleri üzerine çekmiş bulunmaktadır. Gebze, bu önemli coğrafi konumu yönünden günümüzde bile bölgenin hızla gelişen ve kalkınmakta olan ilçelerinden biri hâline gelmiştir. Tarihler boyunca bu kadar ehemmiyetli bir mevkide bulunan ilçenin, çok eski çağlarda bir yerleşme merkezi olarak kullanıldığı sanılmaktadır. Bizanslılar zamanında, zengin bir yerleşim merkezi, Haçlı seferleri sırasında; vazgeçilmez bir geçit ve konaklama yeri, Osmanlıların ilk zamanlarında; bir ordugâh kenti hüviyetinde olan Gebze'nin idâri yapısı da sürekli değişikliğe uğramış ve bu idari yapı değişikliği Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiş bulunmaktadır. Osmanlı Dönemi'nden başlayarak Cumhuriyet Dönemi'nde noktalanan söz konusu idari değişiklikleri maddeler hâlinde ve özetle sunmak istiyoruz:

1) Gebze'nin 1331 yılında Sultan Orhan tarafından, bir ordugâh kenti olarak kurulduğu bilinmektedir. Ancak, Gebze bu kuruluştan sonra; Bizanslılarla Türkler arasında birkaç kez el değiştirmiştir. Daha sonra, Osmanlı Padişahı Çelebi Mehmet tarafından, kesin olarak yeniden Osmanlı topraklarına katılmıştır,

2) Kocaeli Fatih Akçakoca'nın oğlu I. Murat ve Yıldırım Bayezid devri kumandanlarından Hacı İlyas Paşa, bu dönemde Gebze'ye ilk defa kadı olarak atanmıştır ve kent kendisine Arpalık olarak verilmiştir.

3) Hacı İlyas Paşa'nın ölümüyle, yerine oğlu Feyzullah Paşa Gebze Kadısı olmuş, bu görevini 1436 yılına kadar sürdürmüştür.

4) Fatih Sultan Mehmed 1453'de İstanbul'u fethettikten sonra, Gebze'yi bayındır hâle getirmek suretiyle, Kocaeli Sancağına bağlı yüz elli akçelik kaza (ilçe) yapmıştır. Bu dönemde Kocaeli Sancağının başında bir Mutasarrıf bulunuyordu ve merkezi Kütahya'da bulunan Anadolu Kazaskerliğine bağlı idi.

5) 3. Murat döneminde (1575-1595) Kocaeli Sancağı, merkezi Kütahya'da bulunan Anadolu Eyaleti'ne bağlı kadılık haline getirildi. Ancak, Gebze durumunu korudu.

6) 4. Murat döneminde 1633-1640 Kocaeli Sancağı Kaptanpaşa eyaletine bağlandı. Gebze'nin idari yapısında bir değişiklik olmadı.

7) 3. Selim döneminde 1789-1808 Kocaeli Sancağı, merkezi Bursa'da olan Hüdavendigâr eyaletine bağlandı. Gebze'nin idari statüsünde bir değişiklik olmadı.

8) Abdülmecid Döneminde 1839-1861 döneminde ilân edilen Tanzimat Fermanı gereğince ülke genelinde, idari düzende önemli değişiklikler oldu. Bursa'ya bağlı olan Kocaeli, İzmit Sancağı adı altında Kastamonu Eyaleti'ne bağlandı. Kadıların yönetim yetkileri kaldırıldı. Kazaların başına bir müdür tayin edildi. Bu suretle Gebze Kazası'nın idari yapısında bir değişiklik oldu.

9) Abdülaziz Dönemi 1861 1876 yeni vilâyet teşkilâtı İl Örgütü bu dönemde kuruldu. 1867'de merkezi Bursa olan Hüdavendigâr iline bağlanan İzmit (İzmit), Bursa ili ile idari irtibatının güçlüğünden ötürü yapılan şikâyetleri önlemek için, İstanbul iline bir ilçe olarak bağlandı. Gebze'nin durumunda herhangi bir değişiklik olmadı.

10) Bağımsız İzmit Sancağı, Abdülaziz Döneminde İzmit'in bir ilçe olarak İstanbul iline bağlanması, İzmitliler tarafından hoş karşılanmadığından ve pek çok şikâyetlere sebep

olduğundan, 1887 yılında doğrudan doğruya Dâhiliye Nezaretine İçişleri Bakanlığı'na bağlı İzmit Müstakil Mutasarrıflığı adı altında, bir Bağımsız İzmit Sancağı ihdas edildi. Söz konusu Sancak teşkilâtına Gebze'nin dışında 5 ilçe, 8 Nahiye, yaklaşık 600 Köy bağlı bulunuyordu. İlçeler: (İzmit-Merkez, Karamürsel, Adapazarı, Kandıra, Geyve), Nahiyeler (Bucaklar) ise: (Bahçecik, Yalova, Hendek, Şeyhler, Karasu, Akova, İkhisar) idi. Bölgenin o zamanki yüzölçümü (10.550) km², toplam nüfusu 222.760 olarak tarihi kaynaklarda kayıtlı bulunmaktadır³¹.

Cumhuriyet Dönemi'nde Gebze'nin İdari Yapısındaki Değişiklikler

Osmanlı Sancak Düzeni

20 Nisan 1924 tarih ve 491 sayılı Mülga Teşkilâtı Esasiye Kanununun 98'nci maddesi gereğince kaldırıldı³². Bu değişiklikte; (vilâyet, kaza, nahiye ve köy) birimlerinden oluşan dörtlü bir idari düzen getirildi, İzmit, Kocaeli vilâyetinin merkezi oldu. (Gebze, Gölcük, Karamürsel, Kandıra, Adapazarı, Karasu, Hendek, Akyazı, Geyve) birer kaza (ilçe) olarak Kocaeli'ne bağlandı. Getirilen dörtlü idari düzenden sonra (Kocaeli vilâyeti)'nin ilçe, nahiye ve köy sayıları itibariyle durumu şöyledir³³:

Son olarak İzmit Merkez ilçeye bağlı Yarımca'nın (Körfez) adı altında ilçe yapılmasıyla, Gebze'ye ait önemli köyler, Körfez İlçesi'ne bağlanarak, Gebze toprak kaybına uğramıştır.

Gebze'de Nüfus

1965'den bu yana, bölgede sanayinin süratle gelişmesine paralel olarak, Gebze ilçesinde hızlı bir kentleşme olayı yaşanmaya başlanmıştır. Bu birdenbire başlayan "Kentleşmenin temelinde bir "Nüfus Patlaması" gerçeği yatmaktadır. 1985 Genel Nüfus Sayımı kesin sonuçları göz önüne alınarak, Türkiye genelinde oluşturulan bir kıyaslamadan, aşağıdaki ilginç sonuçlar tespit edilmiştir:

1985 yılındaki Gebze ilçesi "Şehir merkez nüfusu açısından" İlin şehir nüfusunu aşılacak ölçüde çok gerilerde bırakmış, ilimize de çok küçük farklarla yaklaşmış durumdadır. Yapılan karşılaştırmalarla ilgili tespitler şöyledir:

1) 1985 yılındaki resmi verilere göre Gebze'nin daha fazla nüfusa sahip olduğu ilimiz ile Gebze karşılaştırıldığında Gebze'nin bugünlere gelirken geçirdiği süreci otaya koymaktadır.

2) Marmara Bölgesinde hiç bir ilçe Gebze ilçesi kadar "Şehirleşme" şansına sahip olmamıştır. İlçenin yıllık nüfus artışı yüzde 20'yi geçmiş bulunmaktadır. İlçede kilometrekareye 158 kişi düşmektedir. Gebze ilçesinin bir Mustafapaşa Mahallesinin toplam nüfusu, Gümüşhane İlinin toplam şehir nüfusundan daha fazladır. Ayrıca, Mustafapaşa Mahallesinin nüfusu, Tunceli'nin merkez nüfusuna çok yakındır.

3) Gebze ilçesi, 1980 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre: (Kırıkkale, İskenderun, Tarsus, Batman, Osmaniye, Karabük, Aksaray, Akhisar ve Nazilli'den sonra, Türkiye'nin 10. büyük ilçesi idi.

4) 1985 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre Gebze, bu defa 37 il merkezini geride bırakarak, daha büyük bir duruma gelmiş ve (Kırıkkale, İskenderun, Tarsus, Batman, Karabük ve Osmaniye'den sonra, Türkiye'nin 7'nci gelişmiş ilçesi düzeyine yükselmiştir³⁴.

5) Bu nüfus artışı aynı tempoyla devam ettiği takdirde, gelişme ve şehirleşme, elbette ki pek çok sorunu da beraberinde getirecektir. Sorunların çağa uygun manada çözümlenmesinde,

31 Çelik, a.g.e., s. 9-27

32 İsmail Sevinç, *Gebze Tarih Ansiklopedisi*, Kocaeli, 2005, s.240-284

33 Gebze Kaymakamlığı, a.g.e., s.97-99

34 Yüksel-Kahraman, a.g.e., s.127-129

Gebze Belediyesine ve diğer ilgililere büyük çaba ve gayretler düşmektedir. Gebzelilerin de, bu müstesna nimetin külfetini paylaşmaları gerekmektedir.

1973 Yılında Valilik Tarafından Hazırlanan Kocaeli Yıllığında Gebze

1973 yılında Kocaeli Valililiğın hazırladığı yıllıkta Gebze ile ilgili ön görümler bulunuyor. Gebze'nin Cumhuriyet döneminde geliştiğinin ve İstanbul ile İzmit arasında gelişip büyüyeceğinin vurgulandığı yıllıkta şu satırlara yer verildi:

“Kocaeli'nin bu ilçesi 1960 yılına kadar Osmanlı devrinde olduğu gibi İzmit İstanbul arasında bir konak yeri olmaktan ileri gidememiştir. Ancak devlet İktisadi kuruluşlarının, özel sektörün sanayi kesimi olarak göze kestirdiği karayolu güneyinde kalan, denize açılan yerlerde fabrikaların kurulması, Gebze'nin 1960 yılına kadar mütecanis halkı arasına yerli ve yabancı işçi akımının sokulmasını sağlamış, daha doğrusu zorlamıştır. Düne kadar 7.000 nüfuslu Gebze bugün 43 bin kişilik bir nüfusu sinesinde barındıran bir ilçe olmuştur.

Gebze, sanayi alanında olduğu gibi turizm ve kültür alanında da gelişme gösteren bir ilçedir. Bu nedenle sosyal problemleri oldukça çoğalmıştır.

Eskiden kentin asilzadelerinden ya da beylerinden oluşan belediye başkanları, bugün ortaya çıkan teknik, iktisadi ve sosyal problemler karşısında yetersiz kalmakta, halkın isteklerine yeterince eğil inmemektedir.

Gebze nüfusu az olduğu zamanlarda bile su sıkıntısı çeken ilçe bugün inşaatı içme ve temizleme sularının hemen %60'ını arabalarla taşıyan su satıcılarından almaktadır.

İlçeni aydınlanma, konuk yol işleri biraz olsun çözümlenmiş durumdadır. Ancak devlet eliyle yapılan işler tam olarak yürütülmüştür denilebilir.

Eskiden bozkır olan Gebze ile deniz arasında bugün 40'a yakın fabrika bir kültür araştırma merkezi, çeşitli tavukçuluk ve küçükbaş hayvan yetiştirme istasyonları Gebze'nin çevresinde boş yer bırakmamıştır. Hatta Gebze sınırları dışında kalan yerlerde belediyeler teşkil edilmiştir.³⁵

Gebze'nin Geleceği İle İlgili Sonuç

Sonuç olarak özetlersek, Gebze ile ilgili küçük değil büyük düşünerek, geçmişini unutmamak gerekiyor. Gebze'nin son 60 yıl içinde nasıl büyüdüğünü belgelerle açıklayarak Gebze'nin geleceğine ışık tutmak istiyorum. 1940 yıllarda, Tuzla Gebze ye bağlı bir köydü.

Osmanlı Döneminde Kastamonu ve İstanbul'a bağlı ilçe olan Gebze, 1926 yılında Kocaeli' iline bağlandı. 1940'lara kadar Gebze'ye bağlı Nahiye ve köylerin bazıları ilçe ve belediye oldu. 2008 yılında 4'e ayrılan Gebze, Darıca, Dıovası ve Çayırova ilçelerinden bile, yakın bir gelecekte yeni yeni ilçeler oluşacak.

Zaman içinde Gebze coğrafi olarak küçüldü, nüfus olarak sürekli büyüdü.1990'lı yıllarda Tavşancıl, Dılovası, Darıca, Güzeltepe ve Şekerpinar adı ile 5 Belediye ve 22 köye sahip oldu. Nüfusu yarım milyonu aşttı. Gebze 22 Mart 2008'de Resmen 4 İlçe oldu. Gebze bir kez daha küçülerek büyüdü ve 4 ilçeye bölündü. Gebze 5747 Sayılı 22 Mart 2008 tarihli Resmi Gazetede yayınlanan Kanun ile Çayırova, Darıca, Dılovası ve Gebze olarak dört ilçeye bölündü. Yakın bir gelecekte, Gebze'nin Aren bölgesi de ilçe olarak ayrılıp yeni ilçe kurulması kaçınılmaz. Gebze coğrafi olarak küçüldükçe büyüyor.

35 Valilik Yıllığı, Kocaeli, 1973

1954 Yılındaki Gebze Gerçeği

Gebze'nin yakından tanıdığı siyasetçilerden Emin Pulat tarafından 1954 yılında haftalık olarak yayınlanan Gebze'nin sesi gazetesinin başyazarı Cevdet Yakup'un Gebze ile ilgili kaleme aldığı yazı dünün Gebze'sini çok iyi açıklıyor. Söz konusu yazar bugünlerin Gebze'sine de ışık tutuyor.

İşte Gebze'nin dünü, bugünü ve geleceğine ışık tutan 1954 tarihli yazı ile Gebze bildirimize nokta koyuyoruz.

Cevat Yakup'un Kaleminden “ 1954 yılındaki Gebze”

“Türk akıncılarını uğrak ve durak yeri olan, nice nice Türk fütuhatlarının şenlik ve bayram yeri olan Gebze, Osmanlı Saltanatının bir uğur ve zafer sembolü olan Gebze ve nihayet büyük Türk veziri Çoban Mustafa Paşa'nın camii türbesi olan tarihi Gebze, bugün, itiraf etmek lazım ki silik, sönük, harap bir Anadolu kasabasıdır.

Türk aslanlarını at oynattığı, ok talimi yaptığı meydanlarında, bir sessizlik, hazin bir uyuyuş vardır.

Gebzeli hemşehrilerim, Gebze'ye hayat ve memnat vermek için seferber olmuşlardır. Bunun kimi İstanbul'a bağlanmakta, kimi Kocaeli'nden medet ummakta, kimide kendi göbeğini kesmekte olduğunu ileriye sürüyorlar. Gebze, bu ruh aleti içindedir. Ne yapsak da ne etsek de canlansak, güzelleşsek, hiç değilse eski günlerin yarı ihtişamını bulsak diyorlar.

Gebze, ta Tanzimat'tan bu yana, ihmal edile edile bu hale, bu garip hale gelmiştir. Fakir ve yoksul düşmüştür. İçlerinde sivrilen, beş on kuruşu olan evlatları da ona ihanet ederek, onu terk ederek yetim bırakıp İstanbul'un yolunu tutmuştur. Bence, davanın ana ruhu, muherectedir. Bu Gebzeli muhacir kuşlarını, birer birer, yakalayıp Gebze'ye getirdiğimiz gün, Gebze şenlenecek, esenlenecek, el ve gönül birliği ile güler yüzlü bir cumhuriyet şehri olacaktır. İstanbul'a el ve gönül vermenin bir manası yoktur. Bir şehri imar etmenin, zenginleştirmenin çıkar yolu ona bağlı çocukların elindedir. Buna güzel bir misal Erbaa ile Adapazarı, Merzifon, Gölcük ve sair şehirlerimizdir.

Ümit edelim ki, Gebzeli vatandaşlar kendi çıralarını kendileri yakarak, haleli bir kalkınma davası için el ele versinler. Cumhuriyet Hükümetinin onlardan esirgeyeceği hiç bir şeyleri olmayacaktır.

Bu böylece malum ola...”³⁶

Evet, Gazeteci Cevat Yakup'un 1954 yılında kaleme bu yazının üstünden tam 60 yıl geçti. 60 yıl sonra sonra Gebze bölgesinin geliştiğini, hızlı gelişmeden kaynaklanan sorun ve sıkıntılara rağmen Gebze'nin marka kent haline geldiği görülmekte. “Osmanlı'dan Cumhuriyete Gebze “tebliği ile Gebze'nin dünü, bugünü ve geleceğine belgelerle ışık tutmaya çalıştık.

36 Cevat Yakup, *Gebze'nin Sesi*, 28 Ekim 1954

SEMPOZYUM
FOTOĞRAFLARI

Uluslararası
Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi
Sempozyumu Bildirileri

International Symposium on
Ghazi Akça Koca And History Of Kocaeli
Proceedings

